Dr. Rifat UÇAROL

SİYASİ TARİH

(1789 - 1994)

Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş
Dördüncü Baskı

FİLİZ KİTABEVİ
İSTANBUL
1995

25 Temmuz

ÖNSÖZ

Siyasi Tarih kitabımızın üçüncü baskısının bitmesi üzerine yeni baskısını çıkarmaya karar verdiğimizde, önümüzde, biten baskının tıpkı basımını yapmak ya da onu geliştirip genişletmek gibi iki yol vardı. Biz, çalışmamızda baştan itibaren kabul ettiğimiz gelişme düşüncesi ile zamanla elimizde toplanmış bulunan notları, belgeleri ve bilgileri de gözönünde tutarak ikinci yolu tercih ettik. Buna göre de hazırlıklarımıza başladık. Bu arada, çalışmalarımızın 1993 yılı sonbahar aylarında tamamlanabileceğini düşünerek, bir planlama yaptık.

Ancak işe koyulduktan sonra, her bilimsel çalışmada olduğu gibi, "konuları biraz daha araştırmak, biraz daha geliştirmek gerekir" düşüncesi bizi de yönlendirdiğinden ve ona göre hareket ettiğimizden, eldeki baskı planladığımızdan bir yıl sonra tamamlanabilmiştir.

Bu yönüyle kitabımızın bu baskısı, önce "Ders Notları"mızın sonra da "Siyasi Tarih" kitabımızın şimdiye kadar yapılan her baskısında olduğu gibi, bir önceki baskı geliştirilerek ve genişletilerek hazırlanıp ortaya konmuştur.

Nitekim, bu baskıyı hazırlarken, üçüncü baskıda yer verdiğimiz konuları yeniden gözden geçirdik. Bunların büyük bölümünü, konuların önemine ve durumuna göre yeni belge, bilgi ve değerlendirmelerle geliştirmeye çalıştık. Bununla birlikte, gerekli gördüğümüz ve özellikle yakın zamanlarda ya da günümüzde devletlerde ve devletler arasında meydana gelen olay ve gelişmelerin oluşumunu belirtebilecek, birçok yeni konuyu inceleyip metne aldık. Örnek olarak: Sırbistan Devleti'nin kuruluşu ve genişleme konusunu geliştirirken, 1878 yılı ve sonrasındaki Bosna-Hersek sorununu yeni belgelere dayanarak belirtmeye çalıştık. Öte yandan, 18. ve 19. yüzyıllarda Orta Asya konusunu ele alarak bu dönemdeki bağımsız Türkistan Hanlıklarını ve bu hanlıklar üzerindeki Rusya, Çin ve İngiltere rekabetini, aynı zamanda Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları arasındaki ilişkileri yine genelde belgelere dayanarak ortaya koymaya gayret ettik. Bunların yanı sıra, Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı 'nı genel olarak ve Türkiye açısından olmak üzere iki yönden yeniden inceleyip geliştirdik. Ayrıca, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurulması, silahsızlanma gibi konuları ele aldık.

Öte yandan, devletlerarası ilişkilerde olay ve gelişmelerin genelde sonucunu, imzalandığı andan itibaren de bir yükümlülük ve yaptırım belgesi niteliğini kazanarak yeni olay ve gelişmelerin başlangıcını oluşturan andlaşmaların üzerinde, bu baskıda da, daha önceki baskılarda olduğu gibi özellikle durduk. Bunların önemlerine göre, bazılarını geliştirdik, eksiklikle-

rini gördüklerimizi de metne aldık. Örnek verecek olursak: Brest-Litovsk Andlaşması (3 Mart 1918), Sevr Andlaşması (10 Ağustos 1920) ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi (20 Temmuz 1936) 'ne daha geniş yer ayırıp geliştirdik. Bunların yanında, Osmanlı Devletinin dış siyasetinde dönüm noktalarından olan 1789 Osmanlı-İsveç Andlaşması ile 1790 Osmanlı-Prusya Andlaşması' m, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarından olan 1947 Paris Andlaşması'nı inceleyip konularımız arasına koyduk.

Bunlardan başka, günümüzde ya da günümüze çok yakın tarihlerde, yani 1980'li ve 199O'lı yıllarda ortaya çıkan önemli olaylarla gelişmeleri, sadece "tesbit ve tanıtmak" amacıyla derleyip, "Son Yılların Önemli Olay ve Gelişmeleri" başlığı altında metnin sonlarına ekledik.

Bu arada, bazı konularda, o konuyla ilgili olarak askeri, mali ve ekonomik alanlarda sayılar verdik. Bununla da, konunun boyutlarının daha açık şekilde belirlenmesini ve düşüncelerde canlanmasını hedef aldık.

Böylece, bir önceki baskıya göre geliştirip genişlettiğimiz kitabımızda, "1780 yıllarından günümüze kadar" Türk dış siyasetinde ve dünyada meydana gelen önemli olay ve gelişmeleri, bir bütün içinde ele alıp inceleyerek, vermeye çalıştık.

Kitabımızın bu şekliyle, öğrencilerimize ve konuya ilgi duyacak okuyuculara yararlanabilecekleri daha geniş bir kaynak sağlayabildikse, bundan mutluluk duyacağız.

Bu düşünce ile kitabımızın bu baskısını okuyucuya sunarken, baskı sırasında dizgi yanlışlarının düzeltilmesi gibi çok dikkat ve sabır isteyen işlemde büyük yardımlarını gördüğüm Sabahattin Şen ile araştırma görevlileri Bilgi Küçükcan, H. Cevahir Kayam ve A. Reşat Saraoğlu'na, bu baskıyı da üstlenip gerçekleştiren Filiz Kitabevi sahibi değerli dost İsmet Oruç'a ve Fakülteler Matbaası personeline teşekkür etmek isterim.

Kozyatağı, 18 Kasım 1994

Dr. Rifat UÇAROL

ÜÇÜNCÜ BASKININ ÖNSÖZÜ

Günümüz dünyası siyasi haritasının ve güçler dengesinin oluşması ile bu dengede yer alan devletler arasındaki ilişkileri etkileyen olay ve gelişmeler; temelleri daha eski tarihlere dayanmakla beraber, genellikle ve yakın olarak son iki yüzyıllık dönemde meydana gelmiştir. Günümüzü hazırlayan, aynı zamanda bundan sonra meydana gelebilecek olay ve gelişmeleri de yönlendirecek ve etkileyecek olan bu dönemi, kendi alanında konu alan Siyasi Tarih kitabımızın, birinci baskısı 1979 yılında, ikinci baskısı 1982 yılında yapılmıştır.

Kitabımızın yapılan bu üçüncü baskısı; birinci baskı esas olmak üzere, bazı konuların yerleri değiştirilerek ve ekler yapılarak çıkan ikinci baskısının gözden geçirilmiş, konulardan bir kısmı geliştirilmiş ve yeniden birçok konu eklenerek genişletilmiş şeklidir.

Ancak, Siyasi Tarih gibi konu ve kapsamı çok geniş olan bir dalda, metne elbette daha pek çok konu eklenebilir veya mevcut konular daha ayrıntılı olarak verilebilirdi. Fakat bunların hepsini bir ders kitabına sığdırmaya çalışmak, başta saptadığımız ve özellikle dikkat ettiğimiz, temel bilgi vermek amacını aşmak olacağından, buna yanaşmadık. Sadece son iki yüzyılın Türk ve dünya siyasi tarihinde önemli rol oynayan olay ve gelişmeleri, aralarında boşluk bırakmamaya gayret ederek, belli bir metot içinde vermeye çalıştık.

Bunu yaparken, önce belli yıllar arasında dünya (19. yüzyılın sonlarına kadar özellikle Avrupa) devletleri arasındaki önemli olay ve gelişmeler incelenmiş, sonra da yine aynı yıllardaki Türk siyasi tarihi ele alınarak, dünyadaki gelişmelerin etkisi ve bunlarla ilişkileri çerçevesinde açıklanmıştır.

Böylece çalışmamızda; Yakınçağda, Türk siyasi tarihi ağırlıklı olmak üzere, mevcut devletler arasındaki ilişkiler ve gelişmeleriyle, yeni devletlerin ortaya çıkışları, devletlerin sorunları, istekleri, bunları gerçekleştirmek için gösterdikleri çabalar ve bunlardan doğan sorunlar ile varsa çözümleri belirtilerek; günümüz dünya siyasi haritasının ve güçler dengesinin hangi aşamalardan geçerek nasıl oluştuğu, zaman ve konu bakımından birbirine bağlı olarak bir bütün içinde ortaya konmuştur.

Bu şekliyle kitabımızın üçüncü baskısını, yeniden yaptığımız uzun bir çalışma sonucunda, okuyucuya yararlı olacağı ümidiyle sunarken, bu basımı gerçekleştiren Filiz Kitabevi sahibi İsmet Oruç'a ve Haşmet Basımevi personeline teşekkürü, burada yerine getirilmesi gereken bir görev sayarım.

Dr. Rifat UÇAROL

BİRİNCİ BASKININ ÖNSÖZÜ

Siyasi Tarih bilim dalının yeterli şekilde izlenebilmesi için çeşitli kaynaklara başvurmak veya bunları bir araya getirmek gerekmektedir. Halbuki, Tarih öğrenimini esas alanların dışında, öğrencilerin buna genellikle zaman ve olanakları elvermemektedir. Bu nedenle, 1971 yılında, bu güçlükleri ortadan kaldırmak ve öğrencilerimize kolaylıkla yararlanabilecekleri toplu bir kaynak sağlamak amacıyla "Siyasi Tarih Ders Notları"nı yayınlamıştık. Ancak, eklerle ikinci, üçüncü baskıları yapılan ve bir deneme olan, bu ders notlarının geliştirilmesini de baştan itibaren esas almıştık. Bu bakımdan bu kitap, uzun ve geniş bir araştırmanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Bu incelememiz, ders kitabı olarak hazırlanmış olmakla beraber, kapsadığı konulardan dolayı daha geniş bir çevrenin ilgisini çekebileceği de gözönünde tutularak kaleme alınmıştır. Fakat yine de, öğretim programlarında çeşitli derslerin bulunduğu ve Siyasi Tarih dersine ayrılan sürenin sınırlı olduğu dikkatten uzak tutulmayarak, konular ana hatlarıyla ele alınmış ve temel bilgiler verilmeye özen gösterilmiştir. Daha ayrıntılı bilginin sağlanması ise, okuyucunun kişisel merak ve çabasına bırakılmıştır.

Bunun için metinde, olayların nedenleri ve sonuçları ile, devletlerarası ilişkilerde önemli rol oynayan andlaşmalar üzerinde özellikle durulmaya çalışılmış; gerekli kaynaklardan bazıları, araştırmacılar da gözönünde tutularak, yeri geldikçe dipnotlarda gösterilmiştir. Ayrıca, metne olaylarla ilgili haritalar eklenmiştir.

Çalışmamızda, Türk tarihine öncelik ve ağırlık verilerek, bu bölümler; yapılabildiği kadarıyla birinci elden belgeler ve diğer kaynaklardan yararlanılarak, önemli ve yeni birçok konu eklenerek yeniden yazılmıştır. Bunların dışında, Avrupa ve diğer dünya olaylarına, mevcut Siyasi Tarih kitapları da dikkate alınarak, Türk dış siyasetiyle ilgisi veya dünya ölçüsündeki etkileri oranında yer verilmiştir. Böylece, Türk tarihinin bölümlerini geliştirmek ve bunları özellikle Avrupa, geniş anlamıyla dünya tarihi içerisinde belirtmek; aynı zamanda dünyada meydana gelen önemli olayları, gerektiğinde aralarındaki bağıntıları da göstererek incelemek esas alınmıştır.

Süre yönünden "1789-1945", "1945 ve Sonrası" olmak üzere iki kısımdan oluşan ve yaklaşık son iki yüzyıllık dönemin devletlerarası siyasi olaylarım konu alan bu kitap, alanında belli ölçüde bir boşluğu doldurmanın ötesinde iddia taşımamaktadır. Ancak, eksikleriyle de olsa, bu çalışmanın yarar sağlayacağı inancındayız.

Dr. **Rifat** UÇAROL

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ III
GİRİŞ 1

BİRİNCİ KISIM

FRANSIZ İHTİLALİNDEN
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONUNA KADAR
(1789 -1945)

BİRİNCİ BÖLÜM

YAKINÇAĞ BAŞLARINDA AVRUPA
(1789 -1815)

A. FRANSIZ İHTİLALİ 7

1. İhtilalden Önce Fransa'nın Genel Durumu 7
2. İhtilalin Nedenleri 9
   a. İç Nedenler 10
   b. Dış Nedenler 12
3. İhtilalin Başlaması ve Gelişmeleri 14
   a. Etats Generaux'un Toplanması (5 Mayıs 1789) 14
   b. Kurucu Meclis Dönemi 15
   c. Yasama Meclisi Dönemi 16
   d. Konvansiyon Meclisi Dönemi 17
   e. Direktuvar Dönemi 19
   f. Konsüllük Dönemi 19
4. Fransız İhtilali ve Avrupa 19
   a. Birinci Koalisyon Savaşları (1792-1797) 20
   b. İkinci Koalisyon Savaşları (1798 - 1802) 22
5. Napolyon'un İmparatorluk Dönemi ve Gelişmeleri (1804-1815) 22
   a. Üçüncü Koalisyon Savaşları 23
   b. Dördüncü Koalisyon Savaşları 25
   c. Beşinci Koalisyon Savaşları 27
   d. Napolyon'un Moskova Seferi 29
   e. Altıncı Koalisyon Savaşları 30
   f. Yedinci Koalisyon Savaşı ve Napolyon İmparatorluğu'nun Yıkılışı 32
6. İhtilalin Sonuçlan 33

B. VİYANA KONGRESİ (1814-1815) 34
1. Toplanma Nedenleri 34
2. Alınan Kararlar 37
3. Kongre'nin ve Aldığı Kararların Sonuçlan 38
4. Viyana Kongresi ve Osmanlı İmparatorluğu 40

İKİNCİ BÖLÜM
YAKINÇAĞ BAŞLARINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU (1787 -1815)

A. İMPARATORLUĞUN GENEL DURUMU 43
1. Siyasi ve Sosyal Yapısı 43
2. Dış Siyaseti ve Özellikleri 45
B. OSMANLI İMPARATORLUĞU VE AVRUPA 48
1. Genel Durum 48
a. Doğu Sorunu 48
b. 18. Yüzyılın Sonlarına Kadar Osmanlı İmparatorluğu ve Büyük Devletler 50
- Osmanlı-Fransız ilişkileri 50
- Osmanlı-tngiliz ilişkileri 53
- Osmanlı-Avusturya İlişkileri 55
- Osmanlı-Rus ilişkileri 57
2. 1787-1791, 1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Savaşı 60
a. Savaşın Nedenleri 60
b. Savaşın Başlaması ve Gelişmeleri 62
c. Osmanlı imparatorluğumun İsveç ve Prusya ile ittifak Andlaşmalan Yapması ... 63
- Osmanlı-Isveç ittifak Andlaşması (11 Temmuz 1789) 63
- Osmanlı-Prusya İttifak Andlaşması (31 Ocak 1790) 64
d. Savaşın Sürmesi 67
e. Osmanlı-Avusturya Barışı; Ziştovi Andlaşması (4 Ağustos 1791) 67
f. Osmanh-Rus Barışı; Yaş Andlaşması (10 Ocak 1792) 69
g. Savaşın Sonuçlan 70
3. Fransa'nın Mısır'ı İşgali ve 1798-1802 Osmanlı-Fransız Savaşı 71
a. Fransız İhtilali Karşısında Osmanlı İmparatorluğu ve Tutumu 72
b. Campo Formio Andlaşması ve Osmanlı imparatorluğu 75
c. Napolyon Bonapart'ın Mısır ve Suriye Seferi 78
- Seferin Nedenleri ve Fransa'nın Mısır'ı İşgal Etmesi (1798) 78
- Osmanlı İmparatorluğumun Olaya Tepkisi, Alınan Önlemler ve Savaş 82
- Osmanh-Rus ittifakı ve Andlaşması (23 Aralık 1798) 84
- Osmanlı-Ingiliz ittifakı ve Andlaşması (5 Ocak 1799) 86
- Adriyatik'teki Savaş 88
- Mısır Cephesi'ndeki Savaş 88
- Osmanlı-Fransız Banş Andlaşması (25 Haziran 1802) 90
d. Savaşın Sonuçlan 92

4. 1798-1802 Savaşı 'ndan Sonra Osmanlı-îngiliz, Rus, Fransız İlişkileri 94
a. Osmanlı-İngiliz, Rus İlişkilerinin Bozulması 94
b. Osmanlı-Fransız İlişkilerinin Düzelmesi 95
5. 1806-1812 Osmanlı-Rus, İngiliz Savaşı 97
a. Savaşı Hazırlayan Gelişmeler 97
b. Savaşın Başlaması ve Gelişmeleri 98
c. İngiltere'nin İstanbul'a Savaş Filosu Göndermesi ve Osmanlı-İngiliz Savaşı 99
d. Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki Gelişmeler 99
e. Osmanlı-İngiliz Barışı ve Çanakkale (Kale-i Sultaniye) Andlaşması (5 Ocak 1809) 101
f. Osmanlı-Rus Savaşı'nın İkinci Dönemi 103
g. Bükreş Andlaşması (16 Mayıs 1812) 104

C. **OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN İÇ DÜZENİNDE YENİLİKLER VE KARŞI GELİŞMELER 105**

1. Nizam-ı Cedit (Yeni Düzen) Hareketi 105
2. Kabakçı Mustafa İsyanı ve Karşı Girişimler 109
a. Kabakçı Mustafa İsyanı ve Nizam-ı Cedit'in Kaldırılması 109
b. Alemdar Mustafa Paşa, Girişimleri ve Sened-i İttifak 109

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM **VİYANA KONGRESİNDEN SONRA AVRUPA**

A. YENİ STATÜNÜN KORUNMASI ÖNLEMLERİ 113

1. Kutsal İttifak (26 Eylül 1815) 114
2. Dörtlü İttifak (20 Kasım 1815) 115

B. VİYANA STATÜSÜNE TEPKİLER 117

1. 1830 ihtilalleri 117
a. Fransa'da 1830 ihtilali 118
b. Diğer Avrupa Ülkelerinde 1830 İhtilalleri 119
c. 1830 ihtilallerinin Sonuçlan 121
2. 1848 İhtilalleri 122
a. Fransa'da 1848 İhtilalleri 122
b. Diğer Ülkelerde 1848 İhtilalleri 125
c. ihtilalin Sonuçlan 128

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
1815-1870 YILLARI ARASINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU

A. OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİ 129

1. Sırp isyanı ve Sırbistan Prensliği'nin Kurulması (1804-1817) 130
a. Sırp İsyanı'nın Başlaması ve Gelişmeleri 130
b. Sırp İsyanı'na Rusya'nın Destek Olması 132
c. Sırp Prensliği'nin Kurulması 133

2. Yunan İsyanı ve Yunanistan Devleti'nin Kurulması (1821-1830) 135
a. Yakınçağ Başlarında Rumların Durumu 135
b. İsyanı Hazırlayan Nedenler 136
c. İsyanın Başlaması ve Gelişmeleri 139
d. Avrupa Devletlerinin Soruna ve Mora İsyanı'na Karışmaları 143
e. 1828-1829 Osmanh-Rus Savaşı 147
- Savaşın Nedenleri 147
- Savaşın Başlaması ve Gelişmeleri 149
-Edirne Andlaşması (14 Eylül 1829), Savaşın Sona Ermesi 151
f. Yunanistan Devleti'nin Kurulması (24 Nisan 1830) 152
g. Yunan Isyanı'nın ve Yunanistan Devleti'nin Kuruluşunun Sonuçlan 153

B. OSMANLI-İRAN İLİŞKİLERİ VE 1821-1823 SAVAŞI 155

1. 19. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-İran İlişkileri 155
2. 1821-1823 Osmanlı-İran Savaşı ve Andlaşması 157

C. **CEZAYİR'İN FRANSA TARAFINDAN İŞGALİ 158**

1. Cezayir'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yeri ve Durumu 158
2. Fransa'nın Cezayir'i İşgal Etmesi (5 Temmuz 1830) 160

D. OSMANLI İMPARATORLUĞU-AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ İLİŞKİLERİNİN KURULMASI VE GELİŞMELERİ 161

1. İlk İlişkiler 161
2. İki Devlet Arasında Resmi İlişkilerin Kurulması (7 Mayıs 1830) 164
3. Resmi İlişkilerin Kurulmasından Sonraki Gelişmeler 165

E. MEHMET ALİ PAŞA İSYANI VE MISIR SORUNU (1831-1841) 167

1. Mısır Sorunu'nun Birinci Dönemi (1831-1833) 168
a. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'a Vali Olması ve Yükselmesi 168
b. Mehmet Ali Paşa İsyanı'nın Nedenleri 169
c. İsyan'ın ve Mısır Sorunu'nun Başlaması 170
d. Avrupa Devletlerinin Soruna Karışmaları 171
e. Hünkâr İskelesi Andlaşması (8 Temmuz 1833) 174
2. Mısır Sorunu'nun İkinci Dönemi (1833-1841) 175
a. Nizip Savaşı (24 Haziran 1839) 175
b. Londra Andlaşması (15 Temmuz 1840) 177
c. Mısır'da Yeni Bir Statünün Kurulması ve Sorunun Sona Ermesi (1841) 178
3. Mehmet Ali Paşa İsyanı'nın Sonuçlan 179

F. TANZİMAT FERMANI'NIN İLANI 180

1. Tanzimat'ı Hazırlayan Etkenler 180
2. Tanzimat'ın İlanı (3 Kasım 1839) 182

G. BOĞAZLAR SORUNU VE 1841 LONDRA BOĞAZLAR ANDLAŞMASI . 183

1. Boğazlar Sorunu ve Boğazlar Statüsündeki Gelişmeler 183
2. 1841 Londra Boğazlar Andlaşması ve Boğazlar'ın Yeni Statüsü 186

H. KIRIM SAVAŞI (1853-1856) 188

1. Osmanlı İmparatorluğu'na 1848 İhtilallerinin Getirdiği Olaylar ve Türk-Rus İlişkilerine Etkileri..... 189
a. Eflâk-Buğdan Ayaklanması 189
b. Macar Mülteciler Sorunu 190

2. Savaşın Nedenleri ... 192
a. Savaş Öncesinde Osmanlı-Avrupa İlişkileri ... 192
- Osmanlı-Rus İlişkileri ... 192
- Osmanlı-İngiliz İlişkileri ... 193
- Osmanlı Topraklarının Paylaşılması İçin Rusya'nın İngiltere'ye Önerileri ... 194
- Osmanlı-Fransız İlişkileri ... 195
b.Kutsal Yerler Sorunu ... 196
c. Mençikofun İstanbul'a Gelmesi ve Rusya'nın İstekleri ... 198
3. Savaşı Önleme Çalışmaları ... 199
4. Savaşın Başlaması ve Avrupa Devletlerinin Katılması ... 200
5. Savaşın Kırım'a Kaydırılması ... 202
6. Paris Kongresi ve Andlaşması (1856) ... 203
7. Savaşın ve 1856 Paris Andlaşması'nın Sonuçları ... 205

I. ISLAHAT FERMANI (18 Şubat 1856) ... 208

1. Kırım Savaşı ve Islahat Fermanı'nın Hazırlanışı ... 208
2. Islahat Fermanı ve İlanı ... 209
3. Ferman'ın Devlet Yönetimine Etkileri ... 210

J. PARİS ANDLAŞMASINDAN SONRA OSMANLI İMPARATORLUĞU (1856-1870) ... 211

1. Cidde Olayları ve Suriye Bunalımı (1858-1861) ... 212
a. Cidde Olayları (1858) ... 212
b. Suriye Bunalımı (1860-1861) ... 212
2. Mısır Sorunu ve Süveyş Kanalı'nın Açılması (1869) ... 216
3. Eflâk ve Buğdan Olayları (Romanya Prensliği'nın Kurulması - 24 Eylül 1859) ... 218
4. Sırbistan'ın Bağımsızlığa Doğru Gitmesi (1858-1867) ... 221
5. Karadağ İsyanı (1853-1862) ... 223
6. Girit İsyanı ve Türk-Yunan İlişkileri (1866-1869) ... 225

BEŞİNCİ BÖLÜM AVRUPA SİYASETİNE YENİ GÜÇLERİN KATILMASI

A. İTALYAN BİRLİĞİNİN KURULMASI (1870) ... 231

1. İtalya'da Birlik İçin İlk Çalışmalar ... 231
2. Kont Cavour ve Politikası ... 234
3. **III.** Napolyon ve İtalya Politikası ... 234
4. Kont Cavour'un İlk Girişimleri ... 235
5. Piyemonte-Fransa Anlaşması ... 235
6. Piyemonte, Fransa-Avusturya Savaşı (1859) ... 236
7. İtalya Krallığı'nın Kuruluşu (1860-1861) ... 237
8. İtalya Birliğinin Gerçekleşmesi (1870) ... 238

B. ALMAN BİRLİĞİNİN KURULMASI (1871) ... 240

1. Almai} Birliği İçin İlk Girişimler ... 240
2. Bismarck ve Politikası ... 241
3. Danimarka ile Savaş (1864) ... 241

4. Prusya-Avusturya Savaşı (1866) 244
5. Kuzey Almanya Konfedarasyonu'nun Kurulması (1867) 246
6. Prusya-Fransa Savaşı (1870) 246
7. Alman Birliğinin ve Almanya tmparatorluğu'nun Kurulması (1871) 248

C. YENİ KURULAN DİĞER DEVLETLER 251

ALTINCI BÖLÜM **AMERİKA, ORTA VE DOĞU ASYA GELİŞMELERİ**

A. AMERİKADAKİ GELİŞMELER 252

1. Amerika Birleşik Devletleri'nin Kuruluşu ve Gelişmesi 253
   a. Kuruluşu (1774-1783) 253
   b. Dış Politikasında Gelişmeler ve Monroe Doktrini (2 Aralık 1823) 256
   c. Sınırlarını Genişletmesi ..... ■ 261
   d. İç Savaş (1861-1865) 261
   e. III. Napolyon'un Meksika'da Katolik İmparatorluk Kurması ve Amerika Birleşik Devletleri 262
   f. İç Savaş'tan Sonraki Gelişmeler (1865-1898) 264
2. Orta ve Güney Amerika Devletlerinin Kuruluşu 265

B. ORTA VE DOĞU ASYA'DAKİ GELİŞMELER 266

1. Rusya'nın Orta ve Doğu Asya'ya Yayılması, Uzakdoğu Ülkesi Durumuna Gelmesi ... 266
   a. Türkistan Hanlıklan'nın Rusya Tarafından İşgal Edilmesi 266
   b. Rusya'nın Doğu Asya'ya Yayılması ve Büyük Okyanus'a Çıkması 272
2. Çin'in Sınırlarını Batılı Güçlere Açması ve Büyük Devletlerin Etkisi Altına Girmesi (1842-1901) 273
   a. Afyon (İngiltere-Çin) Savaşı (1839-1842) 274
   b. Büyük Devletlerin Çin'i Etkileri Altına Almaları 274
   c. Boxer Ayaklanması, Büyük Devletler ve Osmanlı İmparatorluğu 276
3. Japonya'nın Sınırlan'nı Batı'ya Açması ve Büyük Bir Güç Olarak Belirmesi (1854-1907) 279
   a. Japonya'nın Sınırlarını Batı'ya Açması (1854) 280
   b. Japonya'nın Bir Güç Merkezi Olarak Belirmesi 281
   c. Çin-Japon Savaşı (1894-1895) 282
   d. Japon-Rus Savaşı (1904-1905) 283

YEDİNCİ BÖLÜM
19. YÜZYILDA SÖMÜRGECİLİK, GÜÇ İLİŞKİLERİNE ETKİSİ VE BLOKLARIN KURULMASI

A. SÖMÜRGECİLİK VE GELİŞİMİ 287

B. SİLAHLI BARIŞ DÖNEMİ; SÖMÜRGECİLİK VE BLOKLARIN KURULMASI (1871-1907) 289

1. Almanya'da Bismarck Dönemi ve Üçlü İttifak'ın Kurulması (1871-1890) 289
a. Üç İmparator Anlaşması (1872) 290
b. Üçlü tttifak'ın Kurulması (1882) 292
c. Bismarck'ın Sömürge Politikası 293
d. Alman-Rus Anlaşması (1887) 293
2. II. Wilhelm'in İmparator Olması ve Almanya'nın Dış Politikasının Değişmesi 294
3. Üçlü İttifak'a Karşı Üçlü İtilafın Kurulması (1890 - 1907) 295
a. Alman-Rus İlişkilerinin Değişmesi 295
b. Rus-Fransız Anlaşması (1894) 296
c. İngiliz-Fransız Anlaşması (1904) 296
- Uzakdoğu'da Sömürge Çatışmaları 297
- Afrika'da Sömürge Çatışmaları 298
- İngiltere'nin Yalnızcılık Politikasından Ayrılması 300
- İngiliz-Fransız Anlaşması'nın Gerçekleşmesi (1904) 300
d. İngiliz-Rus Anlaşması (1907) 301
e. Üçlü İtilafın Ortaya Çıkması 303
C. **BLOKLAR ARASINDA GERGİNLİK DÖNEMİ (1907-1914) .....** 304

SEKİZİNCİ BÖLÜM 1871-1908 YILLARI ARASINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU

***J k.* 1871-1877 YILLARI ARASINDAKİ ÖNEMLİ OLAYLAR .....** 307

1. Dış İlişkilerdeki Gelişmeler 307
a. Karadeniz'in Tarafsızlığının Kaldırılması (1871) 307
b. Osmanlı-Rus Yakınlaşması 309
c. Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki İlişkiler 311
2. Dış Politikayı Etkileyen Önemli İç Olaylar 318
a. Yemen İsyanı (1871-1873) ..... • 319
b. Balkan Bunalımı ve Osmanlı-Rus Savaşı'm Hazırlayan Olaylar (1875-1876) .. 320
- Panislavizm ve Rusya 320
- Hersek İsyanı (1875-1876) 321
- Bulgar İsyanı (1876) 324
- Osmanlı Tahtında Değişiklikler (1876) 325
- Osmanlı-Sırbistan, Karadağ Savaşı (1876) 326
-İstanbul Konferansı (23 Aralık 1876-20Ocak 1877) 328
- Londra Protokolü 331
3. Birinci Meşrutiyet'in İlanı (23 Aralık 1876) 332

B. 1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI 337

1. Savaşın Başlaması ve Gelişmeleri 337
2. Edirne Mütarekesi (31 Ocak 1878) 339
3. Ayastafanos Andlaşması (3 Mart 1878) 342
4. Ayastafanos Andlaşması'na Devletlerin Tepkileri 345
5. Kıbrıs'ın İngiltere'ye Devredilmesi (4 Haziran 1878) 347
6. Berlin Kongresi ve Aldığı Kararlar (13 Haziran-13 Temmuz 1878) 351
7. Berlin Kongresi ve Andlaşması'nın Önemi 354

C. **1878** BERLİN ANDLAŞMASI'NDAN SONRA OSMANLI İMPARATORLUĞU **(1878-1908)** 357

1. Bosna-Hcrsek Sorunu 357
2. Bulgaristan ve Doğu Rumeli ile Birleşmesi Sorunu 358
3. Karadağ Sınırının Saptanması Sorunu 362
4. Girit Sorunu ve Halepa Fermanı (1878) 363
5. Osmanlı-Yunan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan'a Toprak Verilmesi (1878-1881) 364
6. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı 367
   a. Savaşı Hazırlayan Yakın Olaylar 367
   b. Savaşın Başlaması ve Gelişmeleri 370
   c. İstanbul Konferansı ve Barış Andlaşması (1897) 371
7. Girit'i Yunanistan'a Bağlama Girişimleri 372
8. Ermeni Sorunu ve İlk Gelişmeleri (1878-1908) 374
9. Tunus'un Fransa Tarafından İşgali (1881) 379
10. İngiltere'nin Mısır'a Yerleşmesi (1882) ve Getirdiği Sorunlar 381
11. Makedonya Sorunu 384
12. Osmanlı İmparatorluğu ve Büyük Devletler; Osmanlı Asyası'nda Gelişmeler .. 387
   a. Büyük Devletler ve Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişmesi 387
   b. Büyük Devletlerin Osmanlı Asyası'nda Etki Kurma Çabalan ve Bağdat Demiryolu Sorunu 389
13. Osmanlı Dış Borçlan ve Düyunu Umumiye (Genel Borçlar) İdare Meclisi'nin Kurulması (20 Aralık 1881) 396

DOKUZUNCU BÖLÜM
İKİNCİ MEŞRUTİYET VE DÖNEMİNİN ÖNEMLİ OLAYLARI (1908-1914)

A. İKİNCİ MEŞRUTİYETİN İLANI 399

1. İkinci Meşrutiyet'i Hazırlayan Nedenler 399
2. İkinci Meşrutiyet'in İlan Edilmesi (24 Temmuz 1908) 402
3. İkinci Meşrutiyet'in İlk Anlarında İç Politikadaki Gelişmeler 403

B. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNİN ÖNEMLİ OLAYLARI 405

1. İkinci Meşrutiyet'in İlk Anlarındaki Dış Sorunları 405
   a. Avusturya'nın Bosna-Hersek'i İlhakı ve Boğazlar Sorunu 406
   b. Bulgaristan'ın Bağımsızlığını İlan Etmesi (5 Ekim 1908) 411
   c. Girit'in Yunanistan'a Bağlandığının İlan Edilmesi (5 Ekim 1908) 413
2. 31 Mart Olayı 414
3. Padişah ve Anayasa Değişikliği 415
4. Ermeni Sorunu (1908-1914) 416
5. Trablusgarp Savaşı (1911-1912) 420
   a. İtalya'nın Sömürge Politikası ve Trablusgarp 421
   b. Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'taki Durumu 424
   c. Savaşın Başlaması ve Gelişmeleri 425
   d. Uşi Andlaşması ve Savaşın Sona Ermesi (18 Ekim 1912) 427

6. Balkan Savaşı (1912-1913) 429
a. Balkan Devletleri Arasında Birlik Kurulması (1912) 430
b. Savaş Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu 433
c. Savaşı Hazırlayan Yakın Nedenler 435
d. Birinci Balkan Savaşı (1912-1913) 437
e. Londra Andlaşması (30 Mayıs 1913) 440
f. İkinci Balkan Savaşı (1913) 441
g. Balkan Savaşı'nı Sonuçlandıran Andlaşmalar 443
7. Balkan Savaşı'ndan Sonra Osmanlı İmparatorluğu ve Büyük Devletler (1913-1914) . 445
a. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne Karşı İzlediği Siyaseti Değiştirmesi 445
b. Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde Etkisinin Çoğalması ve Alman Askeri Heyeti Sorunu 446
c. Rusya'nın Boğazlar Statüsünü Değiştirmek İstemesi 450
d. Osmanlı-İngiliz Anlaşması (29 Temmuz 1913); İngiltere'nin Basra Körfezi Çevresine Yerleşmesi 451
e. Osmanlı Devleti'nin Bölüşülmesine Yol Açan Anlaşma ve Görüşmeler (1913-1914) 454

ONUNCU BÖLÜM
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI
(1914-1918)

A. SAVAŞIN NEDENLERİ 459

B. SAVAŞIN BAŞLAMASI VE GELİŞMELERİ 460

1. Avrupa'da Savaşın Başlaması ve Yayılması 460
2. Osmanlı İmparatorluğu'nun Savaşa Katılması 463
3. Osmanlı İmparatorluğu'nun Savaştığı Cepheler ve Diğer Gelişmeler 467
a. Kafkas ve Doğu Anadolu Cephesi 469
b. Irak Cephesi 470
c. Kanal Cephesi 470
d. Çanakkale Cephesi 471
e. Güney Cephesi'nde 1917-1918 Savaşları 472
f. Doğu Cephesi'ndeki Gelişmeler, Brest-Litovsk (Osmanlı-Rus) Andlaşması (3 Mart 1918) ve Sonrası 473
- Brest-Litovsk Mütarekesi (15 Aralık 1917) 474
- Erzincan Mütarekesi (18 Aralık 1917) 474
- Brest-Litovsk (Osmanlı-Rus) Andlaşması (3 Mart 1918) 476
- Brest-Litovsk Andlaşması'nın Uygulanması ile Kafkaslar'daki Gelişmelerden Doğan Siyasi ve Askeri Sorunlar, Hareketler 479
g. Savaş Sırasında Ermeni Sorunu 485
4. Osmanlı İmparatorluğu'nu Paylaşmak İçin Yapılan Gizli Anlaşmalar 491
a. 1915 İngiliz, Fransız-Rus Anlaşması ve Boğazlar'm Rusya'ya Bırakılması 492
b. 1915 Londra Anlaşması ve İtalya'ya Ayrılan Yerler 494
c. Sykes-Picot (İngiliz-Fransız) Anlaşması (1916) 494
d. Petrograd Protokolü (1916) 495
e. Saint-Jean de Maurienne Anlaşması (1917) 4%

5. Avrupa Savaşları ve Diğer Gelişmeler 497
a. Tarafsız Devletlerin Savaşa Katılmaları 497
- İtalya'nın Savaşa Katılması (1915) 497
- Bulgaristan'ın Savaşa Katılması (1915) 497
- Romanya'nın Savaşa Katılması (1916) 499
- Yunanistan'ın Savaşa Katılması (1917) 499
- Amerika Birleşik Devletleri'nin Savaşa Katılması (1917) 501
b. Savaşın Gelişmeleri 502
- Cephelerdeki Gelişmeler 502
- Brest-Litovsk (İttifak Devletleri-Rusya) Barış Andlaşması (3 Mart 1918) 503
- Cephelerde 1918 Yılındaki Gelişmeler 505
6. İttifak Devletleri'nin Yenilgiyi Kabul Etmesi ve Savaşın Sona Ermesi 506

C. **BARIŞ ANDLAŞMALARI** 508

1. Barış Öncesi Durum ve Wilson İlkeleri 508
2. Paris Barış Konferansı (18 Ocak 1919)..... 509
3. Versailles Barış Andlaşması (28 Haziran 1919) 510
4. Saint Germain Barış Andlaşması(10 Eylül 1919) 511
5. Neuilly Barış Andlaşması (27 Kasım 1919) 511
6. Trianon Barış Andlaşması (6 Haziran 1920) 511
7. Sevr Barış Andlaşması (10 Ağustos 1920) 512

D. SAVAŞIN SONUÇLARI 518

ON BİRİNCİ BÖLÜM
1919-1939 YILLARI ARASINDAKİ DÖNEMİN ÖNEMLİ GELİŞMELERİ

A. BARIŞIN SÜREKLİLİĞİNİ SAĞLAMA GİRİŞİMLERİ 521

1. Milletler Cemiyeti'nin Kuruluşu 522
2. Locarno Andlaşması 525
3. Kellogg Paktı 526

B. BÜYÜK DEVLETLERDE REJİM DEĞİŞİKLİKLERİ VE DIŞ POLİTİKALARI 529

1. İtalya'da Faşizm 529
2. Almanya'da Nazi İktidarı 530
3. Sovyet Rusya 532
4. Japonya 534

C. VERSAİLLES BARIŞININ BOZULMASI VE YENİDEN GENEL SAVAŞA YOL AÇAN OLAYLAR 534

1. Avrupa'da ve Uzakdoğu'da Meydana Gelen Gelişmeler; Berlin-Roma-Tokyo Mihveri'nin Kurulması 534
2. Avusturya'nın Almanya ile Birleşmesi 538
3. Avrupa Güçler Dengesinde ve Siyasi Haritasında Değişmeler 539

D. ORTADOĞU VE BÜYÜK DEVLETLER 543

1. Bölgenin Jeopolitik ve Genel Durumu 543
2. Bölgede Büyük Devletlerin Durumu, Politikaları ve Kurulan Yeni Devletler 545
a. İngiltere ve Ortadoğu 545
-Mısır 545
- Arabistan Yarımadası 546
-Filistin 548
-Irak 549
-Ürdün 550
-İran 550
b. Fransa ve Ortadoğu 551
c. İtalya ve Ortadoğu 552
d. Almanya ve Ortadoğu 553
e. Soyvet Rusya ve Ortadoğu 553

E. LOZAN ANDLAŞMASFNDAN SONRA TÜRKİYE (1923-1939) 554

1. 1923-1932 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Politikası 555
a. Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Nüfus Değişimi (Mübadele) Sorunu 555
b. Türkiye-İngiltere İlişkileri ve Musul Sorunu 560
c. Türkiye-Sovyet Rusya İlişkileri 563
d. Türkiye-Fransa İlişkileri 565
- Türkiye-Suriye Sınırının Çizilmesi Sorunu 566
- Osmanlı Devlet Borçlarının Ödenmesi Sorunu ve Çözümlenmesi 567
e. Türkiye-İtalya İlişkileri 570
f. Türkiye-Afganistan İlişkileri 571
g. Türkiye-İran İlişkileri 572
h. Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri 573
2. 1932-1939 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Politikası 575
a. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Üye Olması (1932) 576
b. Türkiye ve Balkan Antantı (9 Şubat 1934) 577
c. Boğazlar Sorunu; 1936 Montreux Sözleşmesi ve Yeni Boğazlar Statüsü 579
- Boğazlar Sorunu ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi (20 Temmuz 1936) 579
- Montreux Boğazlar Statüsü ve Önemi 584
d. Sadabat Paktı (8 Temmuz 1937) 586
e. Hatay Sorunu ve Hatay'ın Anavatana Katılması 587
- Hatay Sorunu 587
- Hatay'ın Anavatana Katılması (23 Temmuz 1939) 591
f. Akdeniz ve Balkan Gelişmeleri Karşısında Türkiye 592

ON İKİNCİ BÖLÜM
İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI
(1939-1945)

A. SAVAŞIN BAŞLAMASI VE YAYILMASI 595

1. Almanya-Polonya Savaşı ve Polonya'nın Paylaşılması..... 595

2. Sovyet Rusya'nın Baltık Ülkelerine Yerleşmesi 596
3. Batı Cephesi Savaşları; Fransa'nın Teslim Olması ve Üçlü Pakt'ın Kurulması 596
4. Kuzey Afrika Cephesi 599
5. Balkan Savaşları ve Almanya'nın Bölgeye Yayılması 600
6. Alman-Rus Savaşı; Rusya'nın Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere ile Anlaşması 602
7. Amerika Birleşik Devletleri'nin Savaşa Katılması, Uzakdoğu ve Pasifik Savaşı .. 605
8. Atlantik Bildirisi ve Birleşmiş Milletler 608

B. SAVAŞIN SONA ERMESİ 609

a. İtalya'nın Savaştan Çekilmesi, Almanya'nın Teslim Olması ve Avrupa'da Savaşın Sona Ermesi (7 Mayısl945) 609
b. Japonya'nın Teslim Olması ve Uzakdoğu'da Savaşın Sona Ermesi (2 Eylül 1945) 611

C. SAVAŞIN ASKERİ VE SİYASİ GENEL BOYUTLARI 613

D. SAVAŞ SIRASINDA MÜTTEFİKLER ARASINDA YAPILAN ÖNEMLİ TOPLANTILAR VE BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÖRGÜTÜNÜN KURULMASI 617

1. Kazablanka Konferansı (14-24 Ocak 1943) 617
2. Washington Konferansı (12-16 Mayıs 1943) 617
3. Quebec Konferansı (11-24 Ağustos 1943) 618
4. Moskova Konferansı (19 Ekim-1 Kasım 1943) 618
5. Kahire Konferansı (22-26 Kasım 1943) 619
6. Tahran Konferansı (28 Kasım-1 Aralık 1943) 619
7. Dumbarton Oaks Konferansı (21 Ağustos-7 Ekim 1944) 619
8. Yalta Konferansı (4-11 Şubat 1945)..... 621
9. San Fransisco Konferansı ve Birleşmiş Milletler Örgütü'nün Kurulması (25 Nisan-26 Haziran 1945) 622
10. Potsdam Konferansı (17 Temmuz - 2 Ağustos 1945) 626

E. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE TÜRKİYE 628

1. Savaşın Başlarında Türk Dış Politikası 629
a. Türk-Alman İlişkilerinde Gerginlik 629
b. Sovyetler Birliği'nin Boğazlar'dan İstekleri ve Türk-Sovyet İlişkilerinde Gerginlik 631
c. Türkiye, İngiltere ve Fransa Arasında Karşılıklı Yardım Andlaşması (19 Ekim 1939) 634
2. Türkiye'nin Savaşa Katılmaya Zorlanması ve Dış Politikasındaki Gelişmeler 636
a. Türk-Alman Dostluk Andlaşması (18 Haziran 1941) 636
b. tngiliz-Sovyet Görüşmeleri ve Türkiye 638
c. Türkiye'ye İngiliz ve Amerikan Yardımı 641
d. Balkanlar'da Savaş Tehlikesi ve Türkiye'nin Aldığı Önlemler 642
e. Adana Konferansı (30-31 Ocak 1943) 643
f. Kahire Konferansı (4-6 Aralık 1943) 646
g. Almanya'nın Türkiye Politikasını Değiştirmesi 647
h. İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye ile İlişkilerini Kesmeleri ... 648
i. Türkiye'ye Savaşa Katılması İçin Yapılan Baskıların Artması 649
3. Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya Savaş İlan Etmesi (23 Şubat 1945) 650

İKİNCİ KISIM

YAKIN YILLARIN ÖNEMLİ GELİŞMELERİ (1945 ve Sonrası)

BİRİNCİ BÖLÜM

SAVAŞ SONRASINDA DÜNYA GÜÇLER DENGESİ VE GELİŞMELERİ

A. SAVAŞ SONRASI GELİŞMELERİ VE BLOKLAŞMA 657

1. Savaş Sonrasında Güçler Dengesi 657
2. 1945'ten İtibaren Bloklaşmaya Neden Olan Olaylar 658
   a. Genel Durum 658
   b. Sovyetler Birliği'nin Yayılması 659
   c. Barış Konferansları ve Paris Barış Andlaşması (10 Şubat 1947) 660
      - İtalya ile Barış Andlaşması 662
      - Romanya ile Barış Andlaşması 662
      - Macaristan ile Barış Andlaşması 663
      - Bulgaristan ile Barış Andlaşması 663
      - Finlandiya ile Barış Andlaşması 663
3. Doğu Bloku'nun Kurulması 664
4. Batı Bloku'nun ve Güçler Dengesinin Kurulması 665
5. Kore Savaşı (1950-1953) 670

B. İKİ KUTUPLU DÜNYADAN ÇOK KUTUPLU DÜNYAYA GEÇİŞ 673

1. Doğu Bloku İçindeki Gelişmeler 673
2. Batı Bloku İçindeki Gelişmeler 675
3. Üçüncü Blok'un Ortaya Çıkması 679

İKİNCİ BÖLÜM

SAVAŞTAN SONRA YENİ DEVLETLER VE SÖMÜRGECİLİĞİN SONU

A. SÖMÜRGECİ DEVLETLERE KARŞI ULUSAL BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİ VE YENİ DEVLETLER 681

1. Güney Asya'daki Gelişmeler 682
   a. Hindistan-Pakistan 682
   b. Seylan ve Birmanya 683
   c. Fransız Çinhindi 683
   d. Malezya-Endonezya 684
2. Ortadoğu'daki Gelişmeler 684
3. Kuzey Af'rika'daki Gelişmeler 685
   a. Tunus 685
   b. Fas 685

c. Cezayir 685
d. Libya 687
4. Afrika'nın Diğer Bölgelerindeki Gelişmeler 687

B. SÖMÜRGE İMPARATORLUKLARININ YIKILIŞI VE SONUÇLARI 687

1. Büyük Britanya İmparatorluğu'nun Yıkılışı 688
2. Fransız İmparatorluğu'nun Yıkılışı 688
3. Diğer İmparatorlukların Yıkılışı 689

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM SAVAŞTAN SONRA ORTADOĞU VE BÜYÜK DEVLETLER

A.ORTADOĞU 691

1. Bölgenin Genel Durumu ve Gelişmeleri 691
2. İsrail Devleti'nin Kurulması 692

B. ORTADOĞU VE BÜYÜK DEVLETLER 693

1. Sovyetler Birliği ve Ortadoğu 693
2. Amerika Birleşik Devletleri ve Ortadoğu 695
3. İngiltere ve Ortadoğu 699
4. Fransa ve Ortadoğu 701
5. Diğer Büyük Devletler ve Ortadoğu 702

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE YENİ ETKENLER VE DEĞİŞİMLER

A. YUMUŞAMA (DETANT) POLİTİKASI VE BUNA YOL AÇAN GELİŞMELER 704

1. Nükleer Silah Yarışı ve Soğuk Savaşa Son Verme Çalışmaları 704
2. Küba Bunalımı ve Bloklararası İlişkilere Etkisi (1962) 705
3. Nükleer Silahlan Sınırlandırma Anlaşmaları (1963-1979) 706
4. Helsinki Konferansı ve "Sonuç Belgesi" (1 Ağustos 1975) 708

B. ULUSLARARASI İLİŞKİLERİN ATMOSFERE VE UZAYA YAYILMASI, DENİZLERİN ÖNEMİNİN ÇOĞALMASI 710

1. Uluslararası İlişkilerin Atmosfere ve Uzaya Yayılması 710
2. Uluslararası İlişkilerde Denizlerin Öneminin Çoğalması 712

BEŞİNCİ BÖLÜM
SAVAŞTAN SONRA TÜRK DIŞ POLİTİKASININ GELİŞMELERİ

A. TÜRKİYE'NİN İTTİFAKLAR SİSTEMİNE GİRMESİ 717

1. Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 717
2. Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri 721

3. Türkiye'nin Avrupa Konseyi'ne Girmesi (1949) 726
4. Türkiye'nin Kore Savaşı'na Katılması (1950) 727
5. Türkiye'nin NATO'ya Katılması (18 Şubat 1952) 729
6. Balkan Paktı (28 Şubat 1953) 731
7. Bağdat Paktı - CENTO (24 Şubat 1955) 734
8. Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD) (21 Temmuz 1964) 737
9. Türkiye'nin Batı Bloku İçerisinde Yer Alması ve Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu İlişkileri 738

B. KIBRIS VE EGE SORUNLARI; TÜRK - YUNAN İLİŞKİLERİ VE TÜRK DIŞ POLİTİKASINA ETKİLERİ 740
1. Kıbrıs Sorunu'nun Ortaya Çıkması ve Gelişmeleri 740
a. Sorun'un Ortaya Çıkması 741
b. Zürih Anlaşması (11 Şubat 1959) 747
c. Londra Anlaşması (19 Şubat 1959) 748
d. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kurulması (16 Ağustos 1960) 750
e. Kıbrıs'a Ait Andlaşmaların Uygulanmasında Karşılaşılan Güçlükler 751
f. Rumların Türklere Karşı Harekete Geçmesi ve 1963-1964 Bunalımı 753
- Olayların Başlaması 753
- Türkiye'nin Olaya Müdahalesi ve Sorunun Boyutlarının Genişlemesi 753
- Başkan Johnson'un Mektubu, Başbakan İsmet İnönü'nün Cevabı ve Washington Görüşmeleri 755
- Cenevre Görüşmeleri ve Acheson Planı 757
- Türk-Yunan İlişkilerinin Gerginleşmesi 758
g. Kıbrıs'ta 1967 Olayları, Türkiye-Yunanistan İlişkilerinde Bunalım ve Sonrası ... 759
- Ada'da Olayların Yeniden Başlaması 759
- Türkiye ile Yunanistan Arasında Gerginlik, Yunanistan'ın Gerilemesi..... 760
- Kıbrıs Türk Yönetimi'nin Kurulması 762
h. 1974 Olayları, Barış Harekâtı ve Sonrası 763
- 1974 Olayları ve Barış Harekâtı 763
- Barış Harekâtı'ndan Sonraki Gelişmeler ve Kıbrıs'ta Yeni Bir Statünün Oluşması 767
ı. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Kurulması (15 Kasım 1983) 770
2. Ege Denizi Sorunu 774
a. Yunanistan'ın Ege Adalarına Yerleşmesi 774
b. Ege Denizi Sorunu'nun Ortaya Çıkması ve Gelişmeleri 776
-Yunanistan'ın Adaları Silahlandırma Çabaları 776
- Kıta Sahanlığı Sorunu 777
- Ege Hava Sahası (FIR Hattı) Sorunu 781
- Karasularının 12 Mile Çıkarılması Sorunu 782
c. Sorunların Çözümü İçin Yapılan Girişimler 782

ALTINCI BÖLÜM
SON YILLARIN
ÖNEMLİ OLAY VE GELİŞMELERİ

A. ULUSLARARASI ALANDA ÖNEMLİ OLAY VE GELİŞMELER 785
I. Ortadoğu'da Olaylar ve Gelişmeler 785
a. Arap-İsrail Çatışması 785

b. Lübnan Sorunu 787
c. İran-Irak Savaşı (1980 - 1988) 789
d. Körfez Savaşı 790
e. Su Sorunu 793
f. Afganistan'ın Sovyetler Birliği Tarafından İşgali ve Afganistan Sorunu 795
2. Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku'nun Dağılması; Soğuk Savaş'ın Sona Ermesi 797
a. Sovyetler Birliği'nin Dağılması 797
b. Doğu Bloku'nun Dağılması 803
3. Doğu ve Batı Almanya'nın Birleşmesi 804
4. Sovyetler Birliği ile Doğu Bloku'nun Yıkılması Üzerine Ortaya Çıkan Sorunlar, Olaylar 806
a. Eski Sovyetler Birliği Topraklarındaki Gelişmeler 806
b. Eski Doğu Bloku'nun Diğer Devletlerindeki Gelişmeler 810
- Yugoslavya'nın Dağılması ve Bosna-Hersek Sorunu 810
- Doğu Almanya ve Çekoslovakya 814
5. Avrupa'da Uluslararası İlişkilerde Yumuşama ve İşbirliği Dönemine Geçiş 815
a. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) İzleme Toplantıları 815
- Avrupa Konvansiyonel Kuvvet Müzakereleri (AKKUM) 817
- Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvet İndirimi Andlaşması (AKKA)..... 817
- Paris AGİK Zirvesi ve "Paris Şartı"nın İmzalanması (19 - 21 Kasım 1990) .. 818
b. Batı Avrupa Birliği ve Maastricht Andlaşması 820
c. Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'nin Kurulması 822
d. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi'nin Kurulması 823

B. TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASINDAKİ GELİŞMELER 824
1. Kıbrıs Sorunu, Ege Sorunu ve Türkiye-Yunanistan İlişkileri 824
a. Kıbrıs Sorunu 824
b. Ege Sorunu ve Türkiye-Yunanistan İlişkileri 830
2. Türkiye'nin Dış Politikasındaki Diğer Gelişmeler : 835

SONUÇ 843
BİBLİYOGRAFYA 847
İNDEKS 863

H A R İ T A L A R *

1 - Fransız Cumhuriyeti, 1798- 1799 18
2 - Napolyon'un İzlediği Başlıca Yollar 23
3-Avrupa, 1810 31
4-Avrupa, 1815 41
5 - Gerileme Döneminde Osmanlı İmparatorluğu, 1699- 1914 76
6 - Alman Birliğinin Kuruluşu, (1815- 1871) 242
7 - Avrupa, 1871 249
8 - Bağımsızlık Savaşlarından Sonra Amerika, 1826 257
9 - Amerika Birleşik Devletleri'nin Sınırlarını Genişletmesi, 1783- 1853 260
10-BağımsızTürkistan Devletleri (18. ve 19. Yüzyıl) 270
11 - Afrika, 1914 302
12 - 1877 - 1878 Savaşı'ndan Önceki Osmanlı İmp. Balkan Sınırları 340
13 - 1878 Ayastafanos Andlaşması'na Göre Osmanlı İmp. Balkan Sınırları 344
14 - 1878 Berlin Andlaşması'na Göre Osmanlı İmp. Balkan Sınırları 356
15 - 1913 - 1914 Anlaşmalarına Göre Büyük Devletlerin Osmanlı Asyası'nda Sağlamış Oldukları Nüfuz ve Çalışma Bölgeleri 455
16 -9 Ağustos 1914'te Avrupa Güçlerinin Durumu 462
17-Birinci Dünya Savaşı 504
18 - "İngiliz Gölü", 1918 508
19 - Versailles Andlaşması'ndan (1919) Sonra Avrupa 513
20 - Almanya'nın Kaybettiği Denizaşırı Sömürgeler, 1914- 1919 519
21-Avrupa, 1923 527
22 - 1943 Haziran Başında Avrupa'nın Siyasi ve Stratejik Durumu 606
23 - İkinci Dünya Savaşı'ndan (1945) Sonra Avrupa 714

*) Metin içerisindeki ve konularla ilgili diğer haritalar için bkz: R. R. Palmer, **A History of the Modern World,** New York 1962; AJP Taylor, **History of World War I,** London 1974; Jack Wren, **World War I.,** London 1972; Samuel Guy Inman and C. E. Castaneda, **History of Latin America,** Washington 1944; H.C. Wells, **Cihan Tarihinin Umumî Hatları,** İstanbul 1928; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi,** c. **I** - IV., Ankara 1940 - 1967; Herbert von Moos, **Büyük Dünya Olayı,** c. **I** - VI., İstanbul 1952; Baymirza Hayit, **Türkistan Rusya île Çin Arasında,** İstanbul 1975.

KISALTMALAR

AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AK	: Avrupa Konseyi
AKKA	: Avrupa Konvansiyonel Kuvvet İndirimi Andlaşması
AKKUM	: Avrupa Konvansiyonel Kuvvet Müzakereleri
AT	: Avrupa Topluluğu
AÜ	: Ankara Üniversitesi
BAB	: Batı Avrupa Birliği
Başb.	: Başbakanlık
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BİO	: Barış İçin Ortaklık
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
c.	: Cilt
CENTO	: Merkezi Andlaşma Örgütü
COMECON	: Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
Çev.	: Çeviren
DTCF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
ECO	: Ekonomik İşbirliği Örgütü
FIR	: Uçuş Bilgi Bölgesi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
K.	: Kısım
KAİK	: Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi
KEİB	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
NATO	: Kuzey Atlantik Andlaşması Örgütü
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
RCD	: Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü
s.	: Sayfa
SALT	: Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri
SBF	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
SEİA	: Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (Sovyetler Birliği)
TTK	: Türk Tarih Kurumu

G İ R İ Ş

TARİH, SİYASİ TARİH ve ÖZELLİKLERİ

Tarih; genel anlamıyla geçmişi anlatan, bununla birlikte insan topluluklarında olup bitmiş olayların incelenmesi, bunların nedenlerinin araştırılması ve sonuçlarının günümüze olan etkilerinin değerlendirilmesi, bir başka deyimle geçmişi bugüne bağlayan bilgidir. Şu şekilde de tanımlanabilir : "Tarih, insan toplumlarında ve toplumlar arasında meydana gelen olay ve gelişmeleri, yer ve zaman göstererek, neden-sonuç ilişkileri içerisinde inceleyen ve değerlendiren bilimdir."

Tarih, kuşaktan kuşağa anlatılan olaylarla başlayan, yazılı belgelerin toplanması sonucunda çok uzun süreden beri üzerinde çalışılan, belli bir metot içerisinde öğrenilmesi ve öğretilmesi daima esas alman sosyal bilimlerden biridir. Başlıca araştırma konusu ise, özellikle devletin iç ve dış politikası, toplumun sosyal hayatı ve devletlerin birbirleriyle olan ilişkileridir.

Bu yönleriyle tarih; incelemelerinde gerçeği aramayı ve onları değerlendirmeyi amaç alır; bu da konular üzerine eğilen tarihçiye önemli ve büyük görevler, sorumluluklar yükler. Bu nedenle tarihçi, olayları çok yönlü, dikkatle incelemek ve değerlendirmek zorundadır. Bu konuda Atatürk şöyle diyor : "Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır." (1931)[1].

Tarih, geçmiş olayları; olumlu olumsuz yönleri, nedenleri ve sonuçları ile öğretmeyi esas aldığından, ayrıca önem taşır. Çünkü insanın bir amacı da, kendisini, dolayısıyla ulusunu tanımaktır.Bu ise, ulusların yaşamlarında ve sürekliliğinde temel sayılan bir etkendir. Tarih de bunu sağlayan bilimdir. Bu bakımdan tarih, geçmiş olaylardan ders alınarak, bugünün değerlendirilmesinde ve geleceğin daha isabetli şekilde düzenlenmesinde başvurulabilecek başlıca kaynaktır. Bir başka deyişle, geçmişin olguları ve bugünün değerleriyle, geleceği yönlendirme bilimidir. Ayrıca tarih, insanların olaylara daha geniş açıdan bakmalarına, düşünmelerine ve değerlendirme yapmala-

1) A. Afetinan, **Tarih'ten ... Bugün'e,** Ankara 1970, s. 1-2.

rina katkıda bulunur.Bunun için herkesin, mutlaka dikkat ve önemle üzerine eğilmesi gereken bir bilimdir.

İnsan toplumlarının ilk bilgi kaynağı olan tarih, geçirdiği aşamalardan sonra, bugün sadece geçmiş ile uğraşan bir bilim olmaktan çıkmış; statik olmayan, ulusların kendi içlerinde ve uluslararası alanda sürekli bir oluş halindedir[2]. Artık ulusların ve uluslararası ilişkilerin siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmelerini inceleyen bir bilim olmuştur.Bu yönleriyle de, dinamik bir sosyal bilim olan tarih, "bütün bilimlerin temeli" sıfatını kazanmıştır.

Her geçen an, tarihin malı olur.En yakın geçmişten,en uzak geçmişe kadar olan dönemi konu olarak alan tarih biliminde, olaylar ve gelişmeler; dönemin koşullan, değer yargılan içerisinde ele alınır, öyle değerlendirilir. Aksi halde, sadece sonraki dönemlerin görüşleriyle yapılacak değerlendirme, o konu hakkında vanlacak yargıyı gerçeklikten uzaklaştım. Bu nedenle incelemelerde olayın yerini, zamanını, nedenlerini, gelişmelerini, sonuçlannı ve bunlar arasındaki ilişkileri bir bütün içerisinde ele almak gerekir.

Tarih, kapsadığı süre ve konulardan dolayı, alanı çok geniş bir bilim olduğundan; incelenmesinde kolaylık sağlamak amacıyla, süre olarak çağlara; konulara göre de çeşitli dallara ayrılmıştır. İlkçağ, Ortaçağ, Yeniçağ, Yakınçağ (Sonçağ); Hukuk Tarihi, İktisat Tarihi, Uygarlık Tarihi, Tıp Tarihi, Harp Tarihi gibi. İşte bunlardan birisi de "Siyasi Tarih"tir.

Siyasi Tarih; devletleri, bunların iç ve dış politikalarını, örgütlerini, çalışmalarını, gelişmelerini ve devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerini inceleyen bilim dalına denir. "Politika Tarihi" ve "Diplomasi Tarihi" olmak üzere de ikiye ayrılır. Bunlardan birincisi, devletlerin gelişmelerini, iç politikalarını; ikincisi de, devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerini konu edinir.

Ancak Siyasi Tarih, başka bir deyimle "Devletlerin varlıklarını diğer devletlere kabul ettirmek" olan ikinci bölümü, yani Diplomasi Tarihi'ni esas alır. Fakat yeri geldikçe devletlerin dış politikalarını yönlendiren iç politikalarına da yer verir. Çünkü devletlerarası ilişkilerde, devletlerin iç durumları ve politikaları önemli rol oynar. Bu bakımdan dış politikaya, "iç politikanın dışarı doğru uzamasıdır" da denilebilir. Bu nedenle Diplomasi Tarihi yanında, Politika Tarihi'ni de belli oranda ve gerektikçe incelemek gerekir.[3]

Siyasi Tarih bilim dalı, asıl konusu olan devletlerarası ilişkileri,"Genel Tarih" in inceleme metoduna uygun olarak; zaman ve yer göstererek , nedenlerini, gelişmelerini, sonuçlarını ve olaylar arasındaki bağlantıları gözönünde tutarak ele alır ve değerlendirir. Böylece de, devletlerin girişimlerini, hareketlerini ve kararlarını, mümkün olduğu zaman da niyetlerini ve amaçlarını

2) A. Afetinan, **aynı eser,** s. 2.

3) A. Şükrü Esmer, **Siyasi Tarih,** İstanbul 1944, s.2.

inceler[4]. Bu arada, olayların gelişmelerinde savaş ve benzeri gibi hareketlere, girişimin daha iyi değerlendirilmesi için kısaca değinir, ayrıntıları ise, tarihin başka bilim dallarına bırakır. Ayrıca, gerektikçe diğer bilimlerden de yararlanır.

Bu genel bilgilerden anlaşılacağı üzere, Siyasi Tarih'in varlığı,"Genel Tarih" kadar eski dönemlere dayanır. Fakat bugün Siyasi Tarih, özel anlamda ve uygulamadaki yaygın şekliyle, 1789 yılından günümüze kadar geçen süreyi, yani Yakınçağ (Sonçağ) dönemini konu olarak almaktadır.

Çünkü Yakınçağ; içinde yaşadığımız çağ olduğu gibi, bu çağda düşünce, siyasi akım, bilim, teknik ve sanayide meydana gelen gelişmeler, diğer çağlara göre çok daha hızlı olmuş, bunlar da dünyada büyük ve köklü değişikliklere yol açmış,yeni bir dünya oluşturmuştur. Denilebilir ki, Yakınçağ kendisinden önceki bütün çağlardan süregelen değerlerin ve gelişmelerin önemli ölçüde değiştiği veya değişme yoluna girdiği, çeşitli alanlarda yeni sorunların ve görüşlerin ortaya çıktığı bir dönem olmuştur.

Yine bu dönemde, bu gelişmelere paralel olarak, dünyanın bilinen coğrafya sınırları genişlerken.ülkeler birbirlerine daha çok yakınlaşmış, devletlerarası ilişkiler de bu oranda çoğalmış ve yeni boyutlara ulaşmış, bu alanda yeni kurallar meydana gelmiştir. Aynı zamanda da, dünya siyasi haritası ve güçler dengesi yeni bir şekil almıştır. Bunlar da dünya siyasetini,bir veya birkaç ulusun veya devletin siyaseti olmaktan çıkarmış, ulusların her birinin tarihini, dünyanın diğer uluslarının tarihleriyle birlikte yürür hale getirmiştir.

Bütün bu gelişmeler de, günümüz dünyasını doğrudan ilgilendiren, etkileyen ve oluşturan hareketler olmuştur. Bu nedenlerden; günümüzle ilgisi ve öneminden dolayı, Yakınçağ'ın özel olarak, "Siyasi Tarih" adı altında ayrıca ele alınması zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Yakınçağ'ın bir özelliği de; bu dönemde meydana gelen olay ve gelişmelerin çokluğu, çeşitliliği, büyüklüğü ve bu ölçülerde de karmaşıklığıdır. Bunlarla ilgili belgelerin ve diğer dokümanlann çokluğu ise, bu dönemin incelenmesinde bazı güçlüklere neden olmaktadır. Başka bir güçlük de, günümüze yaklaştıkça olaylar ve gelişmelerle ilgili belgelerin; diplomasinin kurallarından, devletlerarası ilişkileri etkileyebileceğinden ve diğer bazı nedenlerden dolayı; genellikle belli bir sürenin geçmesinden sonra açıklanması veya hiç açıklanmadan devlet arşivlerinde gizli kalmasıdır. Halbuki tarihin esas ve başlıca kaynağı belgelerdir. Bu da; yapılan incelemelerde, özellikle yakın yıllardaki olayların değerlendirilmesinde ve yorumlanmasında, eldeki tam olmayan, ancak kamuoyuna yansıyabilen bilgilerle yetinmek zorunluluğuna yol açmaktadır.

---

4) A. Suat Bilge, **Milletlerarası Politika,** Ankara 1966, s. 12.

Bu nedenle Siyasi Tarih'i; tarih biliminin inceleme kurallarına uymak üzere, süre yönünden, "Fransız İhtilali'nden İkinci Dünya Savaşı Sonuna Kadar (1789 - 1945)" ve daha çok herhangi bir yorum, sonuç gibi kesin yargıya gitmeden, sadece bazı önemli olayları tanıtmayı amaçlayan "Yakın Yılların Önemli Gelişmeleri (1945 ve Sonrası)" başlıkları altında iki ana kısma ayırmak uygun olacaktır. Nitekim, eldeki çalışma da bu düşünce esas alınarak hazırlanmıştır.

BİRİNCİ KISIM

FRANSIZ İHTİLALİNDEN İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONUNA KADAR

(1789 -1945)

BİRİNCİ BÖLÜM

YAKINÇAĞ BAŞLARINDA AVRUPA (1789-1815)

Yakınçağ başlarının en önemli olay ve gelişmeleri, bu çağı başlatan 1789 Fransız İhtilali ile İhtilal sonucunda toplanan Viyana Kongresi (1814-**1815)'dir.**

1789 Fransız İhtilali, 18. yüzyılın sonlarına kadar gelen Avrupa (etkileri dolayısıyla dünya) siyasi haritasını ve güçler dengesini büyük ölçüde yıkmış, özellikle Birinci İmparatorluk döneminde(1804-1815), Fransa'ya bağlı olmak üzere yeni bir Avrupa siyasi haritası ve güçler dengesi oluşturmuştur.Bu İmparatorluğun 1814 yılında yıkılmasıyla da Avrupa'da bir güçler boşluğu doğmuştur. Bu boşluk ise, 1815 Viyana Kongresi kararlarıyla Avrupa'da yeni bir siyasi harita ve güçler dengesi kurularak doldurulmuştur. Bu durum da, genel hatlarıyla, Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)'na kadar sürmüştür.

Bu genel çerçevede 1789 Fransız İhtilali ve 1815 Viyana Kongresi, siyasi gelişmelerin yanısıra, düşünceden ekonomiye kadar çeşitli alanlarda getirdikleriyle önce Avrupa'yı sonra Dünya'yı derinden etkileyerek, 1789 ve öncesine göre, her alanda yeni bir dünyanın oluşmasında en önemli rolü oynamışlardır. Bu nedenlerle, bu iki büyük olay ve gelişmeyi ana hatlarıyla ayrı bir bölümde ele almak gerekecektir.

A. FRANSIZ İHTİLALİ :

1. İhtilalden Önce Fransa'nın Genel Durumu :

Yeniçağın sonlarında Avrupa'nın en büyük ve güçlü devletlerinden biri olan Fransa, diğer Avrupa ülkelerinin çoğunluğunda olduğu gibi, mutlakiyetle yönetilmekteydi.Fransız halkı kralın kişiliğinde birleşiyordu.Kral, ülkenin siyasi, sosyal, ekonomik, hukuk alanlarındaki bütün güçlerini elinde toplamıştı. Bu nedenle, ülkenin yönetimi ve geleceği üzerinde mutlak söz sahibiydi. Bu durum özellikle XIV. Louis (1643-1715) döneminde en üst düzeye ulaşmıştı. Krallar, bu hükümdarın Paris'in dışında büyük masraflarla yaptırdığı Versailles Sarayı'nda, ihtişam içerisinde yaşarlardı. Çevrelerinde

yüksek aristokratlar bulunurdu. Sarayı İsviçreli ve Fransız muhafız alayları korurdu. Bu hali ile Versailles, başlıbaşına bir şehir görünümündeydi.

18. yüzyılın sonlarında Fransa, ulusal bir devlet olmakla beraber, Ortaçağ'dan kalma feodalite yönetiminin izlerini de taşımaktaydı. Bu da devlet yapısına etki ediyordu.

Bilindiği gibi, Ortaçağlarda derebeyler âdeta birer küçük bağımsız hükümdardı. Ancak, bunlardan birisi zamanla güçlenerek diğerlerini egemenliği altına almış, böylece güçlü krallıklar kurulmuştu. Bu aşamada, derebeyler siyasi bağımsızlıklarını kaybetmişler, fakat kurulan devlet içerisinde ekonomik, sosyal ve siyasi hak ve yetkilerinin birçoğunu korumuşlardı. Bu halleri ile de ülkenin en etkili sınıfı haline gelmişlerdi.

Yukarıda açıklanan durum, diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi, Fransa için de geçerliydi. Yine feodalite döneminden kalma, iller arasında gümrük duvarları vardı. Bu nedenle de, Fransa'nın bir yanından diğer yanına götürülen eşyadan gümrük vergisi alınmakta devam ediliyordu. Bu da, ister istemez ülkenin illeri arasındaki ilişkileri kısıtlıyor ve bölgeciliğin devam etmesine neden oluyordu. Bu nedenle ülkede ulusal birlik ve bütün Fransa'yı kapsayan bir yurtseverlik duygusu yoktu. Fransızlan bir arada tutan güç ise, yukarıda da belirtildiği gibi, krallık kurumuydu.

Fransa, bazı yerel yönetimlerin bulunmasına rağmen, koyu bir merkeziyetçilik örgütüne sahipti. Merkezi de Paris'teki Versailles Sarayı idi. Devletin bugünkü anlamda bir bütçesi yoktu. Bütçe geliri olarak, doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki çeşit vergi alınıyordu. Vergiler iltizam usulü ile toplanıyordu. Bu da çeşitli baskı ve şikâyetlere yol açıyordu. Fransa'da adalet sistemi ise şöyleydi: Paris'te bir yüksek mahkeme ile çeşitli şehirlerde on iki mahkeme vardı. Ayrıca birçok yerde de yöresel mahkemeler bulunuyordu. Yargıçlık ya babadan oğula geçiyor veya satın alınıyordu. Kilise örgütü ise, hükümet içinde ayrı bir hükümetti. Toplumun ve devletin üzerinde büyük etkiye sahipti.

Toplum ise, Ortaçağlardan gelen sosyal eşitsizliğe dayanan bir yapıya sahip olmakta devam ediyordu. Ancak, Fransa'da düşünce alanında büyük gelişmeler meydana gelmişti. Bu da toplumu etkilemekteydi.

Genel iç durumu bu şekilde olan Fransa'nın dış siyasi ilişkileri ise özetle şöyleydi:

Fransa, 18. yüzyılın başlarından itibaren, Avrupa'nın en büyük devleti olmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştu. Bu arada yapılan Veraset Savaşlarına girerek, gelişmeye çalışmıştı. Özellikle XIV. Louis döneminde bunda oldukça başarıya da ulaşmıştı. Ne var ki, bu uzun savaşlar, Fransa'yı maddeten ve manen yıpratmıştı. Nitekim 18. yüzyılın ikinci yarısının başlarında, Avusturya Veraset Savaşları'nın (1740-1748) devamı sayılan Ye-

diyıl Savaşları'na (1756-1763) Avusturya'nın müttefiki olarak girmiş, Prusya ve İngiltere'ye karşı savaşmış, fakat karada ve denizde yenilmişti. Savaş sonucunda yapılan 1763 Paris Andlaşması ile de, Avrupa'daki sınırlarını korumakla beraber Kuzey Amerika ve Hindistan'daki sömürgelerini İngiltere'ye bırakmak zorunda kalmıştı. Böylece Okyanuslarda İngiltere'nin üstünlüğünü kabul ettiği gibi, sömürgeler yönünden büyük bir darbe yemişti. Ayrıca yanı başında büyük bir Prusya devletinin kurulmasına tanık olmuştu. İngiltere ve Prusya'nın sağladıkları bu avantajlar ise, Fransız kamuoyunda kendi hükümetlerine karşı duyulan tepkiyi çoğaltmıştı.

Fransa, bundan sonra Yediyıl Savaşları'nda uğradığı bu kayıpların acısını İngiltere'den çıkarmak için fırsat kollamaya başladı. Kendisine bu fırsatı da, Kuzey Amerika'daki on üç İngiliz Kolonisi'nin İngiltere'ye karşı 1774'te ayaklanması verdi. İlerideki konularda geniş olarak ele alınacak olan bu savaşta, Fransa, Kolonilere önce gizlice para ve silah yardımı yaptı. 1778 yılında da Amerika ile bir ittifak imzalayarak, Amerika'nın bağımsızlığını kazanmasına kadar beraber savaşmayı kabul etti, böylece resmen İngiltere'nin karşısında yer aldı. 1779 yılında da, aynı kendisi gibi İngiltere'ye hıncı bulunan İspanya ile bir ittifak anlaşması imzaladı. Bu arada Hollanda ile de işbirliği yaptı. İngiltere ile müttefikler arasında savaş, İngiltere'nin yenilgisine ve Kuzey Amerika'daki on üç Koloni'nin bağımsızlığının bu devlet tarafından kabul edilmesine yani, 1783 Paris Andlaşması'nın imzalanmasına kadar sürdü. Ne var ki, Fransa, bu savaş sonucunda umduğu şekilde büyük **bir** kazanç sağlayamadı. Üstelik maddi bakımdan oldukça yıprandı.

Fransa'nın Doğu, yani Osmanlı siyasetine gelince: Bu iki devlet arasında, kökleri 16. yüzyılın ortalarına varan, sıkı bir işbirliği vardı. Siyasi, fakat daha çok ekonomik alanlarda olan bu işbirliği, Fransa'nın lehine çalışıyordu. Özellikle Fransa, 1740 yılında sağladığı kapitülasyonlarla, Osmanlı İmparatorluğu üzerine çok yönlü çıkarlar sağlamıştı. Bu genel çerçeve içerisinde ise, iki devlet arasında, Yeniçağın sonlarına kadar büyük bir siyasi anlaşmazlık, hele silahlı bir çatışma söz konusu olmamıştı.

Görüldüğü gibi, 18. yüzyılın, yani Yeniçağların sonlarında Fransa, iç yapısı ve dış ilişkileri yönünden yine büyük bir Avrupa devleti görünümünü korumaktaydı. Ne var ki, iç bünyesinde meydana gelen gelişmeler, bu devleti yeni ve büyük bir olaya sürüklemiştir. Bu da Fransız İhtilali idi. İhtilal ise çeşitli nedenlerin bir sonucuydu.

2. İhtilalin Nedenleri:

Başlangıç tarihi 5 Mayıs 1789 olarak kabul edilen Fransız İhtilali; meydana getirdiği gelişme ve olaylarla çeyrek yüzyıl bütün Avrupa'nın siyasi, sosyal, ekonomik hayatını altüst etmiş, sonuçları bakımından da etkileri bütün

dünyada çok yönlü duyulmuş büyük bir olaydır. Çok geniş kapsamlı olan bu ihtilalin Fransa'da meydana gelmesi ve başlamasının da çeşitli nedenleri vardı. Bunları iç ve dış nedenler olmak üzere iki grupta toplamak mümkündür.

a. İç Nedenler:

Fransa'nın iç yapısının bir sonucu olan bu nedenleri siyasi, düşünce, sosyal ve ekonomik alanlarda olmak üzere dört kısımda incelemek gerekecektir.

— Siyasi Nedenler:

Yukarıda da belirtildiği gibi, Fransa, krallık tacı çevresinde toplanmış bir siyasi kuruluştu. Kral, ülkeye mutlak olarak egemendi. Fransız halkı, krala ve hükümetine itaati, uzun yılların da alışkanlığı ile gelenek haline getirmişti. Öyle ki, 18. yüzyıla gelindiğinde Fransa'da devlet kurumlarının hemen hepsi kralın elinde toplanmıştı.Nitekim XIV.Louis bu durumun da bir sonucu olarak "Devlet benim."demiştir.Bununla beraber, 18.yüzyılın başlarından itibaren krallık, halkla ve onun çıkarları ile ilişkilerini kesmiş, dikkatini daha çok dış politikaya çevirmiştir. Bunun da bir sonucu olarak, XIV. Louis döneminin sonlarına doğru, Fransa'nın iç yıkılışı başlamıştır.Ancak bu kralın kişisel gücü,bunu bir süre gizleyebilrniştir. Ne var ki, XIV. Louis'den sonra gelen XV. Louis (1715-1774) ile XVI.Louis (1774-1792)'in kişiliklerinin zayıflığı, var olan çöküşü ve çözülmeyi gizleyemediği gibi, aksine hızlandırmıştır. Bu durumda bile kral, Versailles Sarayı'nda çevresi ile gayet lüks bir hayat yaşamaktaydı. XV. Louis döneminde daha da artan bu durum, krallık kurumu ile çevresindekilere karşı, halkın nefretini çoğaltıyordu.Krahn çevresinde bulunan Aristokrat sınıf; Sarayın bu kargaşalığından, israfından, entrikalarından ve sorumsuzluğundan üzülmek şöyle dursun, aksine bunları taklit ediyordu. Halk ise birçok yönden derebeylik zamanından daha kötü durumda idi. Bu çelişkinin de bir sonucu olarak, 16 Mayıs 1750 tarihinde meydana gelen olayların, bir ihtilale dönüşmesine az kalmıştı. Bu olaydan itibaren kral, Paris sokaklarından geçmeye bile cesaret edememeye başlamıştı. Böylece, 18. yüzyılın sonlarına doğru siyasi yönetim ile halkın arasındaki ilişkiler kopma noktasına gelmiş bulunuyordu.

Diğer taraftan, Krallık yönetiminin dış siyasette uğradığı başarısızlıklar ve ortaya çıkan güçlükler Fransa'daki huzursuzluğu daha da çoğaltmış, krallık kurumuna karşı olan düşünceleri güçlendirmiştir. Bunda ise Fransız düşünürlerinin önemli rolü olmuştur.

— Düşünce Alanındaki Gelişmeler :

Fransa'nın siyasi ve iç yapısının durumu bu şekildeyken, 18: yüzyılın

"Akılcı düşünüşü" Fransa'da hızla gelişmeye başlamıştı. Bu düşünce sisteminin ortaya çıkardığı durum, o günkü Fransız düzenine karşıydı. Bu bakımdan da ihtilalin meydana gelmesinde önemli rol oynamıştır. Nitekim, ihtilalin Avrupa'nın diğer bir ülkesinde değil de Fransa'da çıkması, halka yön verebilecek çok sayıda üstün düşünürün bu ülkede var olmasındandı.İhtilale etki yapan bu düşünürlerden bazıları şunlardı:

Montesquieu (1689-1755), krallık istibdadının karşısındaydı. Ülkesinde, İngiltere örneği Anayasalı Monarşi kurulmasından yanaydı. Güçler ayrılığı prensibini savunmuş, iktidar yetkisinin yasama, yürütme, yargı organları arasında bölünmesini istemiştir. Bunun için de, 1712'de yazdığı "Acem Mektupları", 1747'de basılan "Kanunların Ruhu"gibi eserlerinde, Fransa'nın o günlerdeki sosyal durumunu yermiş, siyasi ve dini kurumlara hücum ederek, mutlakiyet rejimini sarsmaya çalışmıştır.

Voltaire (1694-1778), vicdan ve düşünce özgürlüğünden yanaydı. Bu bakımdan eserlerinde özellikle kiliseye ve mevcut kurumlara hücum etmiştir. Böylece krallığın Tanrısal haklara dayanmadığım göstermeye çalışarak, onun bu gücünü yıkmaya, bununla da mutlakiyet rejimini yıpratmaya gayret etmiştir.

Jean - Jacques Rousseau (1712-1778), toplum hayatının yeni baştan düzenlenmesinden yanaydı. Siyasi düşüncelerini 1746 yılında basılan "Toplumsal Sözleşme" adlı ünlü eserinde yayınlamıştır. Ona göre, devlet , toplumsal bir sözleşmeden ibarettir. Kişiler arasında eşitlik esastır. Bu bakımdan O, hükümet hakkının sadece halkta bulunması gerektiğini söylüyordu. Bunun için halkın egemenliği üzerine kurulu Cenevre tipi bir Cumhuriyet istiyordu.

Diderot (1713-1784), dönemin hemen bütün Fransız düşünürlerinin makaleler yazdığı bir ansiklopedi çıkarmış, bununla siyasi, sosyal konularda ve düşünce alanında halkı aydınlatmaya çalışmıştır.

— **Sosyal Yapı** :

İhtilalden önce Fransa'da, Ortaçağlardan gelen toplumsal eşitsizliğe dayanan bir yapı vardı. Buna göre, halk genel olarak ayrıcalıklı (imtiyazlı) ve ayrıcalıksız (imtiyazsız) olmak üzere iki sınıfa ayrılıyordu. Ayrıcalıklı sınıf, Soylular ve Papazlardan; ayrıcalıksız sınıf da, Burjuvalar ve Köylülerden oluşuyordu. Bu dört sınıfın yapıları ile durumları özetle şöyleydi:

Soylular: Toplumun en üstünde bulunan sınıfı meydana getirmekteydiler. Sayıları Fransız nüfusunun ancak yüzde ikisi kadardı. Buna karşılık ülke topraklarının yaklaşık dörtte birine sahiptiler.Feodalite döneminden kalma haklan vardı. En çok ayrıcalığa sahip sınıftı. Başlıca ayrıcalıkları, orduda yüksek rütbelere sahip olmak, Papazlığın ve her çeşit devlet görevlerinin en

yükseklerine atanmak, vergi bağışıklığından yararlanmaktı. Ancak, ihtilal arefesine gelindiğinde, değişen ve gelişen ekonomik yapı dolayısıyla, bu sınıfın durumu oldukça sarsılmıştı. Bu arada hükümet de para darlığına düştüğünden, bütün taşınmaz mallara vergi konmasını istemeye başlamıştı. Buna ise soylular şiddetle karşı çıkarak, vergi adaletsizliğinin devamını, yani ayrıcalıklarının korunmasını istemekteydiler.

Papazlar: Ayrıcalıklılar arasında ikinci sınıfı papazlar (Ruhban) meydana getiriyordu. Bunların sayılan nüfusun yüzde birinden az olduğu halde, ülke topraklarının yüzde onu kiliseye aitti. Ayrıca papazların birçok ayrıcalığı vardı. Ancak papazlar da kendi aralarında rütbe ve mevkilerine göre çeşitli sınıflara ayrılmışlardı. Bu farklardan doğan birçok huzursuzlukları vardı.

Burjuvalar: Bunlar genellikle büyük yerleşme merkezlerinde otururlardı. Ticaret, sanayi v.b. ile uğraşırlardı. Aydınlar genellikle bunlardandı. 17. ve 18. yüzyıllarda maddi ve manevi bakımlardan çok güçlenen bu sınıf, Fransa'nın geleceği üzerinde etkili bir duruma gelmişti. Ancak, bunlar vergi verdikleri, yani devletin ve kilisenin giderlerine katıldıkları halde, siyasi haklardan yoksundular. İşte güçlenen bu sınıf, soylularla aralarındaki farklılığın kalkmasını,eşitliğin sağlanmasını istemeye başlamıştı. Bu da ihtilalin meydana gelmesinde temel nedenlerden biri olacaktır.

Köylüler: Nüfusun en büyük bölümünü meydana getirdikleri halde, toprakların ancak yüzde yirmisi kadarına sahiptiler. Her türlü vergi ve ülkenin yükü bunların üzerindeydi.Hukuk yönünden genellikle özgürdüler. Ancak her çeşit siyasi haktan yoksundular. Ayrıca Ortaçağlardan kalma, eski senyörüne vergi vermek gibi, birçok yükümlülükleri vardı. Bu bakımdan köylünün elinde, kazandığı paranın pek az bir kısmı kalıyordu. Durumlarının ağırlığı köylüleri, mevcut düzene karşı gittikçe artan bir tepkiye itiyordu.

— **Ekonomik Nedenler** :

18.yüzyıl boyunca süren uzun savaşlar ve israf, Fransa'nın mali ve ekonomik durumunu iyice zayıflatmıştı. Diğer yönden, özellikle bu yüzyılda sanayide büyük gelişmeler olmuş, bu da, toplumsal olduğu kadar, ekonomik dengesizliğe de sahip olan Fransa'yı etkilemişti. Genel olarak toprak zenginliğine dayanan ayrıcalıklı sınıfların durumu gittikçe fenalaşırken, ticaret ve sanayi ile uğraşan burjuvaların ülke ekonomisindeki etkileri çoğalmıştı. Ancak, bu sınıfın siyasi ve sosyal haklar yönünden durumları, eski statüsünü, görünürde de olsa sürdürüyordu. İşte, ayrıcalıklı sınıflara üstünlük sağlayan bu duruma, burjuvalar son vermenin çabası içindeydiler.

b. Dış Nedenler:

Fransız İhtilali'nin meydana gelmesinde önemli rol oynayan dış nedenler ikiye ayrılabilir. Birincisi, düşünce alanında 18. yüzyılda görülen gelişme-

lerdir ki, bu yüzyıla "Aydınlanma Çağı"denir. İkincisi, Amerika'daki İngiliz kolonilerinin İngiltere'ye karşı ayaklanarak bağımsızlıklarına kavuşmalarının Fransa üzerindeki siyasi, mali ve düşünce alanlarındaki etkileridir.

— **Aydınlanma Çağı ve Fransa'ya Etkileri**:

Avrupa'da Yeniçağ içerisinde düşünce alanında iki büyük olay önemli rol oynamıştı; bunlar Rönesans ve Reformdu. Rönesans, insan düşüncesini skolastik kalıpların dar çerçevesinden kurtararak, serbestçe gelişmesini sağlamıştı. Nitekim bu nedenden Rönesans, insan düşüncesine özgürlüğün egemen olması şeklinde de tanımlanabilir. Reform ise, insan düşüncesine din alanında özgürlüğü belli oranda getirmiştir. Fakat bu gelişmeler, insanın toplum içerisindeki yerini belirleyememiş, bu alandaki özgürlüğü de getirememiştir. Bu bakımdan Ortaçağın statik düşünce sistemi bir ölçüde devam etmişti.

İşte 18. yüzyılda, her çeşit düşünce sisteminde Akıl'ın önem kazandığı dönemde, bu boşluk doldurulmaya çalışılmıştır. Bu yüzyılda en çok işlenen ana konular "Akıl", "Tabiat kanunu" ve "Gelişme"olmuştur. Bu nedenden de 18. yüzyıla, "Aydınlanma veya Işıklar Yüzyılı" da denir. Bu yüzyılın Fransız düşünürleri, akıl ilkesini mevcut olan ekonomik ve sosyal kurumlara da uygulayarak , onları eleştirdiler. Serbest düşünme ve inceleme metodu, insanları özgürlüğe götürmüştür. Bu ise, mevcut mutlakiyetçi ve eşitsizliğe dayanan düzenin karşısında yer almıştır. Böylece, akılcı metodun etkisi altında kalan siyaset, ekonomi, hukuk, eğitim alanlarındaki gelişmeler, bütün Avrupa'da olduğu gibi Fransa'da da etkili oldu.

Avrupa'nın diğer monarşileri de bu akımın etkisinde kaldılar. Nitekim, Prusya'da Kral Büyük II. Frederick (1740-1786), Rusya'da Çariçe II Katerina (1762-1796) ülkelerinde aydınlanma ilkeleri doğrultusunda bir yönetime giderek, "Aydın Mutlakiyet" denilen bir şekli kurmaya çalıştılar. Bu hükümdarlar, mutlak yetkilerinden vazgeçmemişler, fakat yetkilerini bir oranda uyruklarının daha iyi şekilde yönetilmeleri doğrultusunda kullanmışlardır. Bu bakımdan da bu ülkelerde yönetimde köklü bir değişme yapılamamıştır.

— **Amerika Birleşik Devletleri'nin Bağımsızlığa Kavuşması**:

İlerideki konularda görüleceği üzere, Amerika'daki on üç İngiliz Kolonisi'nm önce vergi, sonra da siyasi bağımsızlıklarına kavuşmak için, 1774 yılından itibaren bağlı oldukları İngiltere'ye karşı savaşmaya başlamaları, Fransızlar tarafından kişi hak ve özgürlüğünün savunulması için açılan bir mücadele olarak nitelendirilmiştir. Bu bakımdan Amerikalıların 1776'da yayınladıkları "Bağımsızlık Bildirisi" ve 1783'de bağımsızlıklarına kavuşmaları, Fransa'da sempati ile karşılanmıştı. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na

katılan Fransızlar, Bağımsızlık Bildirisi'nde öngörülen düşünceleri dönüşte ülkelerine getirdiler. Bu düşünceler ise, Fransa'nın mevcut mutlakiyetçi düzeni ile çatışmada önemli bir etken oldu.

Diğer yönden Amerika'nın bağımsızlığı için Fransa'nın da İngiltere'ye karşı savaşa girmesi, bu ülkenin zaten bozuk olan mali durumunu daha da fenalaştırdı. Bu da Fransa'nın iç çalkantısını hızlandırması yönünden olumsuz etki yaptı.

3. İhtilalin Başlaması ve Gelişmeleri:

Fransa'da ihtilal ortamı, yukarıda belirtilen nedenlerden, 18.yüzyılda hazırlanmış bulunmaktaydı. Ancak ihtilal, görünürde, ülkenin mali iflasa sürüklenmesi üzerine, bu duruma bir çözüm yolu bulunması amacıyla Etats Generaux (Eta Jenero)'nun toplanması ile başlamıştır.

a. Etats Generaux'un Toplanması (5 Mayıs 1789) :

XVI. Louis, 1774 yılında kral olduğunda Fransa'nın mali durumu karmakarışık durumda idi. Halk, vergilerin ağırlığından şikayet ediyordu.Kral ise bu durumu düzeltecek güç ve ehliyetten yoksundu. Maliye Bakanlığına getirilen kişiler de köklü bir çözüm sağlayamadılar. Sonuçta, kral çaresizliğinin de bir sonucu olarak, mali bunalıma bir çözüm bulabilmek amacı ile, 1614 yılından beri toplanmayan Etats Generaux'yu toplantıya çağırmak zorunda kaldı.

Etats Generaux, soylular, papazlar ve halk temsilcilerinden meydana gelen ve hükümet tarafından belirlenen zamanlarda toplanan bir meclisti. Ancak, herhangi bir yasama ve yürütme yetkisi yoktu. Sadece Krala halkın şikayet ve dileklerini duyurmakta aracı bir organdı. Mecliste üç sınf temsil edilmekteydi. Bunlar sırasıyla Papazlar, Soylular ve Burjuvalardı. Her sınıfın birer oyu vardı. Böylece çıkarları birbirine yakın olan Papazlar ve Soylular daima çoğunluğu sağlarlardı. Meclisin ilk toplantılarına kralın başkanlık etmesi gelenektendi.

İşte bu nitelikte olan ve toplanmasından hemen herkesin kendi durumunun iyileştirilmesi için birşeyler beklediği Etats Generaux, XVI.Louis'in çağrısı üzerine 5 Mayıs 1789 günü Versailles Sarayında 300 Papaz, 300 Soylu ve 600 Halk temsilcisi olduğu halde toplandı. Kral, merakla beklenen açış konuşmasını yaptı. Bunda, Meclisin başlıca görevinin, mali durumun düzeltilmesine çalışmaktan ibaret olduğunu söyledi. Ancak beklenen reformlardan hiç söz etmedi. Bu da, daha başlangıçta mecliste hoşnutsuzluk yarattı. Arkasından da önemli bir sorun olarak, oy vermenin ne şekilde olacağı çıktı. Papazlar ve Soylular eski kural üzere, yani sınıf esasına göre oy verilmesini istediler. Halk temsilcileri ise kişisel oy sistemini savundular. Böylece sınıflar arasında bir güç ve üstünlük mücadelesi başladı.Ortay a çıkan bu sorun üzerinde Meclis altı hafta çalıştı. Fakat bir sonuç alınamadı.

Bunun üzerine, 17 Haziran 1789 günü, üçüncü sınıfın temsilcileri, kendilerinin halkın yüzde doksan altısını temsil ettiklerini söyleyerek, kendilerinden meydana gelen meclisi, "Ulusal Meclis"olarak ilan ettiler. Ayrıca halk adına, egemenlik hakkını hemen ele alarak, bu meclisin rızası olmadan, halktan hiçbir vergi toplanamayacağını bildirdiler. Diğer taraftan ayrıcalıklıları da bu meclise katılmaya davet ettiler. Ancak bu davete olumlu bir cevap alamadılar. Üstelik Kral, bu meclisin toplanmasına engel olmak üzere, Versailles Sarayındaki toplantı salonunu kapattırdı. Bu ise Ulusal Meclis üyelerinin birbirlerine daha çok bağlanmalarına neden oldu. 20 Haziran 1789 günü Top Salonu denilen yerde toplanan Ulusal Meclis üyeleri, bir anayasa yapıncaya kadar dağılmamaya and içtiler.

Ulusal Meclis'in Fransa krallığı için bir anayasa hazırlamak üzere harekete geçmesi, yüzyıllardan beri süre gelen monarşi yönetimini değiştirmeyi hedef alan bir hareketti. Bu bakımdan krala karşı gelmekti. İşte bununla da ihtilal başlamış oluyordu.

Böylece, Fransa'nın içine düştüğü mali bunalıma bir çözüm yolu bulmak için toplanan Etats Generaux, ilk anlarından itibaren nitelik değiştirerek, ihtilalci bir şekil almış oldu. Bundan sonra da olaylar hızla gelişmeye başladı.

Başkanlığına Bailly (Bayyi)'nin getirildiği Ulusal Meclis'e, durumlarından memnun olmayan küçük papaz sınıfından ve soylulardan bazı üyeler de katıldılar. Kral bu durum karşısında diğer papaz ve soylu üyelerin de meclise katılmasını istedi. Bunun üzerine Ulusal Meclis bir anayasa hazırlamaya başladı.kendisini 9 Temmuz 1789'da Kurucu Meclis olarak ilan etti.

b. Kurucu Meclis Dönemi:

Ortaya çıkan bu gelişmelerden ayrıcalıklılar korktular ve meclisi dağıtmak istediler. Kralı da yanlarına aldılar. Bu sırada ise Paris'te halk büyük heyecan içerisindeydi.Meclisin dağıtılacağı söylentileri üzerine de halk, 14 Temmuz 1789'da, mutlakiyetin sembolü haline gelmiş olan Bastille Hapishanesi'ni basarak yaktı. Aynı zamanda Paris Belediyesi'ni ele geçirerek, Commune (Komün) adı ile yeni bir şehir yönetimi kurdu. Diğer taraftan da kralın yabancı koruma askerlerine karşı, Ulusal Ordu kuruldu, başına Lafayette getirildi.

Paris'te meydana gelen bu gelişmeler, hızla Fransa'nın diğer yerlerine de yayılmaya başladı. Buralarda da Commune'ler ve Ulusal Ordular kuruldu. Böylece Fransa'da yeni bir yönetim şekline geçiş başlamış oldu. Bu gelişmelerin sonucu olarak, kralın gücü büyük oranda azaldı. Ayrıcalıklı sınıflardan olanların birçoğu yurt dışına kaçtı.

Kurucu Meclis son gelişmeler üzerine, 4 Ağustos 1789 gecesi, feodalite döneminden beri süre gelen ayrıcalıkları ortadan kaldıran bazı temel kararlar

aldı. Buna göre; Fransa'da derebeylik sistemi kaldırılacaktı, papazlar ve soylular feodal hakları ile aldıkları vergilerden kendi istekleri ile vazgeçeceklerdi, herkesten eşit vergi alınacaktı, memuriyetler ve rütbeler herkese eşit olarak açık bulunacaktı. Böylece, Fransa'da "absolutizme" ve feodaliteye, yani siyasi, sosyal ve ekonomik yönlerden eşitsizliğe dayalı eski sistem yıkılarak, yerine eşitliğe dayanan yeni bir toplum düzenine geçmenin esasları sağlanmış oldu.

Kurucu Meclis'in ikinci büyük aşaması ise, hazırlanmakta olan anayasanın baş tarafına konulmak üzere, 28 Ağustos 1789'da kabul ve ilan ettiği "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi"oldu. Bu bildiri, yurttaşların özgür ve eşit olarak doğduğunu ve öyle kaldığını, egemenliğin esasının ulus olduğunu, yani yurttaşların hak ve özgürlüklerinin neler olduğunu ilan ediyordu.

Fransa'da bu temel gelişmeler meydana gelirken, ülkede iç kaynaşmalar da sürmekteydi. Kral XVI. Louis ise, ülkede mevcut mutlak monarşiye rağmen meydana gelen bu köklü değişiklere karşı çıkacak gücü kendisinde göremiyordu. Bu nedenle eski düzeni, dışarıdan alacağı yardımlarla yeniden kurabilmek ümidiyle 20 Haziran 1791 günü ailesi ile Fransa'dan kaçma girişiminde bulundu. Ancak Varrene'de yakalanarak Paris'e tekrar geri getirildi. Kralın bu hareketi, ülkeyi kral olmadan da yönetmenin mümkün olacağını ispatlamış olduğundan, Cumhuriyetçilerin işine yaradı.

Kurucu Meclis, "İnsan ve Yurttaş Haklan Bildirisi"ni ilan ettikten sonra, Anayasayı görüşmeye başlamıştı. İki yıl süren uzun ve çekişmeli çalışmadan sonra Meclis, bir Anayasa hazırladı. Bu Anayasa 14 Eylül 1791'de kral tarafından da onaylanarak yürürlüğe girdi.

Meydana getirilen bu ilk Anayasa, egemenlik hakkının halka ait olduğunu kabul etmiş ve güçler ayrılığı prensibine göre hazırlanmıştı. Kral, yine yürütme gücünün başında bulunuyor, fakat yetkileri Anayasa ile sınırlandırılıyordu. Yasama gücü Meclise, yargı gücü de halk tarafından seçilen yargıçlara verilmişti.

Böylece Fransa'da mutlak monarşi sona ermiş, meşruti monarşi dönemi başlamış oldu. Kurucu Meclis de, anayasayı yapmakla görevini tamamlamış olduğundan kendisini feshederek, yeni seçimlere gitti.

c. Yasama Meclisi Dönemi (1 Ekim 1791 - 22 Eylül 1792):

Tek meclisli parlamenter sisteme göre, iki dereceli seçimle seçilmiş 745 üyeden meydana gelen Yasama Meclisi 1 Ekim 1791 tarihinde toplandı. Meclis, tutucular ve ilericiler olmak üzere iki büyük gruba ayrılmış bulunuyordu.

Bu Meclis dönemi; içte ayaklanmalar ve parti çekişmeleri ile, dışta yeni rejimi yıkarak eski "Kutsal Krallığı"yeniden kurmak isteyen komşu devlet-

lerle yapılan savaşlarla geçti. Bu arada yabancı işgalci güçlerin girişmiş olduğu hareketler ulusal duyguları coşturdu. Cumhuriyet taraftarları, düşmanın korumak istediği kralın oturduğu Tuileries Sarayı'nı basarak, Kral XVI.Louis ve Kraliçe Marie Antoinette'i oradan alarak hapsettiler. 1792 Eylül ayına gelindiğinde ise, işgalci güçlerin Kuzey Fransa'da durdurulması sağlandı. Bu iç ve dış ortam içerisinde de, Yasama Meclisi 20 Eylül 1792 günü yerini Konvansiyon (Convention Nationale) Meclisi'ne bıraktı.

d. Konvansiyon Meclisi Dönemi (20 Eylül 1792 - 26 Ekim 1795):

Genel seçim sonucunda seçilen 750 üyeden meydana gelen Konvansiyon Meclisi ilk toplantısını 20 Eylül 1792 günü yaptı. Bir önceki Meclis döneminde meydana gelen iç ve dış tehlikelerle dolu bir ortamda göreve başladı.

Konvansiyon, ilk iş olarak 21 Eylül 1792'de krallığı kaldırarak, Cumhuriyeti ilan etti. Böylece Fransa'da monarşi yönetimi sona erdi ve I. Cumhuriyet dönemi başlamış oldu. Biraz sonra da Kral, vatana ihanet suçundan yargılandı ve ölüme mahkûm oldu. 21 Ocak 1793'te idam edildi. Arkasından da 16 Ekim 1793'te karısı Marie Antoinette aynı suçtan idam olundu.

Kralın idamı, Fransa'da büyük iç ayaklanmalara neden oldu. Diğer taraftan Avusturya ve Prusya'nın Fransa'ya karşı sürdürdükleri savaşa; İngiltere, İspanya, Hollanda ile bazı İtalya devletlerinin de katılmasına yol açtı. Böylece ülke ve yeni rejim iç ve dış büyük tehlikelerle karşı karşıya kaldı.

Bu durum üzerine olağanüstü yetkilere sahip "Kamu Selâmeti Komitesi", "İhtilal Mahkemeleri" gibi organlar kuruldu. Bunlar da "Terör Yönetimi"nin ortaya çıkmasına yol açtı. Terör yönetimi ile yeni rejim ülkeye yerleştirildi. Bu arada, ülkede yaratılan heyecanla, gençlerin kitle halinde askere alınıp ordunun güçlendirilmesiyle, yapılan savaşlarda düşmanlar sınırlarda durduruldu. Ancak şiddet ve baskı yönetimi dayanılmaz hale geldiğinden, ılımlı Cumhuriyetçiler ile Ulusal Ordu işbirliği yaparak, ülke yönetimini ele geçirmiş bulunan Robespierre ve taraftarlarını yakalatarak idam ettirdiler (27 Temmuz 1794). Ilımlı Cumhuriyetçiler bundan sonra yeni bir anayasa hazırlamaya başladılar.

Konvansiyon Fransa'yı üç yıl yönetmiştir. Bu dönemde Cumhuriyet ilan edilmiş, rejim yerleştirilmiş, ayrıcalıklar kaldırılarak eşitlik sağlanmıştır. Ayrıca dini hoşgörürlük getirilmiş, sosyal yapıyı değiştirebilmek için bazı girişimler yapılmıştır. Eğitime özellikle önem verilmiştir. Ancak Anayasada yapılan değişiklikle, bir nevi güçler birliğine dönülmüştür. Bu da sonuçta Robespierre'in kişisel diktatörlüğüne yol açmıştır.

Yukarıda belirtilen yeni anayasayı hazırlama çalışmaları 22 Ağustos 1795'e kadar sürdü. Bu tarihte III.Yıl Anayasası denilen yeni anayasa kabul

FRANSIZ CUMHURİYETİ
1798-1799
KUZEY DENİZİ
Berlin
PRUSYA
DİĞER
ALMAN
DEVLETLERİ
Pilinitz
SİLEZYA
BELÇİKA
Paris
Varennes
Versailles
Luneville
FRANSA
Basel
İSVİÇRE
Viyana
Budapeşte
AVUSTURYA
Campo Formia
Verona
Venedik
PİYAMONTE
CİSALPİNE CUM.
ADRİYETİK DENİZİ
OSMANLI İMPARATORLUĞU
TOSKANA
İSPANYA
KORSİKA
Roma
ROMA CUM.
AK
SARDİNYA
NAPOLİ
DENİZ
FRANSIZ CUMHURİYETİ
BAĞIMLI CUMHURİYETLER
KİLİSE DEVLETLERİ

edildi. Bundan biraz sonra da Konvansiyon Meclisi 26 Ekim 1795'de dağıldı. Yerine Direktuvar (Directoire) dönemi başladı.

e. Direktuvar Dönemi (28 Ekim 1795 - 9 Kasım 1799):

Yeni Anayasa, bir önceki dönemde yürütme gücünün tek kişiye verilmesinin sakıncaları görüldüğünden, yürütmenin beş üyeden meydana gelen ve Meclis tarafından seçilen, Direktuvar denilen bir kurula verilmesini öngörmüştü. Yasama gücü ise Meclis'e verilmişti. Bu Meclis, biri "Beşyüzler Meclisi", diğeri senato niteliğindeki "İhtiyarlar Meclisi"olmak üzere ikiye ayrılmıştı.

Bununla beraber, yeni rejimden krallık taraftarları da, Cumhuriyetçiler de memnun olmadılar ve halkı ayaklanmaya kışkırttılar. Meydana gelen ayaklanmaları ise genç bir general olan Napolyon Bonapart (Napoleon Bonaparte) (1769-1821) bastırdı. Bu da Napolyon'a ülke içerisinde şöhret sağladı.

Direktuvar döneminde, iki büyük dış girişimde bulunuldu. Bunlar, Napolyon'un Avusturya ve Mısır seferleri idi. Fransa birinci sefer ile İtalya ve Dalmaçya kıyılarına, ikincisi ile de Mısır'a yerleşti. Böylece Fransa, sınırları dışında yayılma dönemine girmiş oldu.

Ancak, Direktuvar yönetimi ülkenin iç politikasında pek başarılı olamadı. Özellikle İtalya'da ve Mısır'da Fransız ordularının uğradığı yenilgiler ile ülke içerisinde yönetime karşı girişilen hareketler, hükümetin itibarını gittikçe zayıflattı. Bu durumda, Türkler karşısında yenilgiye uğramış bulunan Napolyon, Mısır'dan gizlice ayrılıp Fransa'ya dönerek (9 Ekim 1799) hükümet aleyhtarları ile birleşip 9 Kasım 1799'da Direktuvar yönetimine son verdi.

f. Konsüllük (Consulat) Dönemi (10 Kasım 1799 -18 Mayıs 1804):

Napolyon Bonapart'ın girişimi üzerine "İhtiyarlar Meclisi"dağılırken, Direktuvar'ı kaldırarak yerine üç Konsül'den oluşan geçici bir hükümet kurmuştu. Ayrıca yeni bir anayasa hazırlanması için de iki komisyon meydana getirmişti. Böylece de, Fransa'da Konsüllük yönetimi başlamıştı.

Bundan sonra dört yıl süreyle Birinci Konsül olan Napolyon, Fransa'nın yönetimini ele aldı. Yeni bir Anayasa yaptırdı. Cumhuriyeti esas alan ve dört meclisli bir parlamento meydana getiren bu Anayasa, aslında Napolyon'un kişiliğinde toplanan merkeziyetçi bir yönetim getiriyordu. Bu bakımdan bir "Despotik Cumhuriyefniteliğindeydi. Nitekim, bundan yararlanan Napolyon, önce kendisini hayat boyunca Konsül seçtirdi, sonra da 2 Aralık 1804'te İmparator oldu. Böylece Fransa'da 1799 yılından itibaren, on beş yıl sürecek olan Napolyon dönemi başlamış oldu.

4. Fransız İhtilali ve Avrupa:

Fransa'da ihtilalin patlak verdiği ilk anlarda, komşu ve diğer Avrupa ülkelerinde büyük bir tepki ve çekinme meydana gelmedi. Tersine, Fransa'nın

bu iç çatışmalardan zayıf olarak çıkacağı düşüncesi uyandı. 1791 Anayasası'nda, "Fransa, fetih amacı ile savaş etmekten tamamen vazgeçmiştir." deyimi yer alıyordu. Bu bakımdan olaylar ve gelişmeler içe dönük görünüyordu.

Ancak, ihtilalin kısa zamanda gelişerek, mutlak monarşiyi yıkması ve önce meşrutiyeti sonra da cumhuriyeti kurması,Avrupa monarşilerini, Fransız ihtilalinin kendi ülkelerini de etkileyeceği düşüncesi ile korkuttu. Bu nedenle, ihtilale karşı durum almaya başladılar. Fakat, kendi aralarında da anlaşmazlıkları vardı. Rusya ve Avusturya Osmanlı İmparatorluğu ile savaş halindeydi (1787-1792 Savaşı). Prusya, Avusturya'ya hücuma hazırlanıyordu. İşte Fransız İhtilali, bu devletleri, aralarındaki anlaşmazlıklara son vererek, Fransa'ya karşı birleştirdi. Önce Fransa'nın komşusu olan devletlerin meydana getirdiği ittifaka, daha sonra Avrupa'nın diğer ülkeleri de katıldı.

Bu devletlerle Fransa arasında yapılan savaşlara,tarihte İhtilal Savaşları veya Koalisyon Savaşları denmektedir. 1792 yılında başlayıp 1815 yılına kadar süren Koalisyon Savaşlarında, Fransa, "krallık baskısı altında inleyen ulusları kurtarmak"; diğer devletler ise, görünüşte, "Fransa'da mutlak krallığı yeniden kurmak"amacı ile hareket etmişlerdir.

Bu bakımdan savaşlar uzun ve yıpratıcı olmuştur. Başlangıçta Fransa, Avrupa devletleri karşısında savunmada kalmıştır. Fakat özellikle Napolyon^ ile birlikte hücuma geçmiş, bir süre Avrupa'nın çok büyük bölümüne egemen olacak duruma gelmiş, daha sonra da ihtilalin başlangıcındaki sınırlarına çekilmiştir. Yaklaşık yirmi beş yıl süren bu savaşlar, Avrupa güçler dengesi ile siyasi coğrafyasını büyük ölçüde değiştirmiş ve devletlerarası ilişkilerde yeni gelişmelere neden olmuştur.

a. **Birinci Koalisyon Savaşları (1792 - 1797):**

Fransa'da 1789 yaz aylarından itibaren meydana gelen gelişmelerin, bir süre sonra komşu ülkelerden başlamak üzere, diğer Avrupa devletlerini telaşa düşürdüğü yukarıda belirtilmişti. Bu devletler içerisinde Avusturya, devlet şekli ve kozmopolit yapısı dolayısı ile, bu gelişmelerden en çok çekinen devletti. Prusya da gerek devlet yapısı, gerekse, Fransa'ya yakınlığı dolayısıyla olayları yakından izlemekteydi. Bu nedenle bu iki devlet, Fransa'nın iç işlerine karışmak amacını taşıyorlardı. Nitekim Avusturya İmparatoru ile Prusya Kralı 1791 Ağustos ayında Pillnitz'de buluşarak, Fransa'da monarşi yönetiminin yeniden kurulması için işbirliği yapmayı kararlaştırıp, bunu ilan ettiler. Bu bildiri Fransa'da büyük tepki uyandırdı ve Yasama Meclisi 20 Nisan 1792'de Avusturya'ya savaş ilan etti. Bunun üzerine Prusya da, Şubat 1792'de Avusturya ile anlaşma yapmış olduğundan, savaşa katıldı. Böylece Koalisyon Savaşları başlamış oldu.

Savaşın başlarında Fransızlar başarı sağlayamadılar. Prusyalılar ülkenin içlerine doğru yürümeye başladılar. Ancak Cumhuriyet döneminde, Fransızlar düşmanları durdurdular ve karşı hücuma geçtiler. Bu arada Avusturya'ya bağlı bulunan Belçika'yı ele geçirdiler, diğer taraftan Nice ve Savoie'ya girdiler.

XVI. Louis'in idamı ve Cumhuriyetin **ilanı,** Avrupa devletlerinin Fransa'ya karşı vaziyet almalarına neden olmuştu. Fransa'nın askeri yönden sınırları dışına taşması ise; bu devlete karşı yürütülen savaşa, başta Manş Denizi'nin güvenliğini ve Avrupa güçler dengesini tehlikede gören İngiltere olmak üzere, İspanya, Hollanda, Napoli, Toskana ve bazı Alman prensliklerinin katılmasına neden oldu. Böylece Koalisyon Savaşları Avrupa'nın büyük bir bölümüne yayılmış oldu. Fransız orduları bu savaşlarda başarı kazanarak, Ren Nehrinin sol kıyısını ve Hollanda'yı işgal ettiler. Bunun üzerine 1795 yılının Nisan-Temmuz ayları arasında Prusya, Hollanda ve İspanya, Fransa ile barış andlaşmaları imzaladılar. Böylece Fransa'nın yeni rejimi bu devletler tarafından resmen tanınmış oldu.

Ancak, İngiltere ve Avusturya, Fransa ile barışa yanaşmamıştı. Bu nedenle Fransa, 1795 yılı ortalarından itibaren, karada sadece Avusturya ile, müttefikleri İtalya ve Alman devletleriyle savaş yapmakta devam etti. Bunun için de Almanya ve İtalya'}-. iKi ayrı ordu gönderdi. Bunlardan Avusturya üzerine Kuzey İtalya'ya gönderilen orduya Napolyon Bonapart komuta ediyordu. Napolyon, önce Avusturyalıları, sonra da Piyemontelileri yendi. Böylece Kuzey İtalya'yı ele geçirdi. Bu durum üzerine Avusturya **ile** Fransa arasında 18 Ekim 1797 tarihinde Compo Formio Barış Andlaşması yapıldı.

Bu anlaşma ile; Avusturya, Belçika'yı ve Ren Nehrinin sol kıyısına kadar olan topraklan Fransa'ya verdi. Venedik devleti ortadan kaldırıldı ve toprakları iki devlet arasında bölüşüldü; Avusturya, Venedik ve Dalmaçya kıyılarında bazı yerleri aldı. Buna karşılık, Fransa'nın İtalya'da kurduğu Cumhuriyetleri tanıdı ve Yedi Ada'yı almasını kabul **etti.** Böylece bu iki devlet Dalmaçya kıyılarına yerleşerek, Balkanlara iyice sokulmuş oldular. Bu da Avrupa'nın iki güçlü devletini Osmanlı İmparatorluğu ile doğrudan komşu haline getirdi.

Fransa bundan sonra İngiltere'ye döndü. Onu, Hindistan ile olan bağlantısında önemli yeri bulunan Mısır'ı ele geçirerek, barışa zorlamak istedi. Bunun için de - aşağıda geniş olarak açıklanacağı üzere - Mısır'a bir ordu göndermeye karar verdi. Hazırlanan büyük bir donanma ile, ordu, Napolyon Bonapart komutasında Temmuz 1798'de Mısır'a çıktı.

Fransa'nın Mısır'ı ele geçirmesi, Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere, Rusya arasında bir ittifakın yani İkinci Koalisyon'un kurulmasana neden oldu. Yapılan savaşlar sonunda Napolyon başarısızlığa uğradı, Fransa'ya döndü (Ekim 1799).

b. İkinci Koalisyon Savaşları (1798 -1802):

Fransa, Mısır seferi ile uğraşırken, Avusturya, Rusya'nın da yardımı ile bütün Kuzey İtalya'yı işgal etti. Böylece Fransa'ya karşı İkinci Koalisyon'un Avrupa ayağı kurulmuş oldu. Diğer taraftan bir İngiliz-Rus ordusu Ekim 1799'da Hollanda'ya çıktı, fakat Fransızlara yenildi. Güney Almanya'da da olaylar başladı.

Napolyon, konsül olarak Fransa'nın yönetimini ele geçirince bunlara karşı harekete geçti. Güney Almanya'ya gönderdiği Fransız ordusu Avusturyalıları yendi. Kendisinin komuta ettiği diğer bir ordu da İtalya'ya girdi. Burada da Avusturya mağlup edildi. Bunun üzerine iki devlet arasında 9 Şubat 1801'de Luneville Barış Andlaşması yapıldı. Bununla Fransa, yaklaşık olarak, 1797 Compo Formio Andlaşması'ndaki durumu Avusturya'ya yeniden kabul ettirdi.

Avusturya'nın banşa gittiği sıralarda, Rusya da müttefikleri aleyhinde olmak üzere, Fransa'ya doğru yaklaşmaya başladı. Bu nedenle, savaşlar sadece Fransa ile İngiltere arasında sürmekte idi. Fransa'nın Avrupa güçler dengesinde üstün bir güç olarak sivrilmesine engel olmak için savaşa girmiş bulunan İngiltere, böylece yalnız başına kalmış oluyordu. Sonunda İngiltere de banşa razı oldu. İki devlet arasında 27 Mart 1802'de Amiens Banş Andlaşması imzalandı. Bununla İngiltere; Fransa'nın ele geçirdiği topraklan ve oralarda kurduğu cumhuriyetleri tanıdı, Fransa ile müttefikleri olan Hollanda ve İspanya'dan elde ettikleri sömürgeleri, Trinidad ve Seylan hariç olmak üzere, geri verdi. Buna karşılık Fransa da Misini tamamen boşaltmayı kabul etti.

Böylece Fransa, bu savaşlardan başarı ile çıkarak, önemli topraklar ile Avrupa'da üstün bir yer sağlamış oldu.

Napolyon Bonapart, Fransa'yı ulaştırdığı bu durumdan da yararlanarak, yukarıda belirtildiği gibi 2 Aralık 1804 tarihinde imparatorluğunu ilan etti. Böylece, Fransa'da "Birinci İmparatorluk" dönemi başlamış oldu.

5. Napolyon'un İmparatorluk Dönemi ve Gelişmeleri (1804 -1815):

I. Napolyon unvanı ile imparatorluk tahtına oturan Napolyon Bonapart, ilk iş olarak ülke yönetiminde kişisel iktidarını güçlendirecek çeşitli girişimlerde bulundu. Gerçi görünürde Fransız Cumhuriyeti devam etmekteydi. (Cumhuriyet adı bu şekliyle 1809 yılına kadar kalacaktır.) Ancak Napolyon, cumhuriyet kurumlarını kaldırararak, yerine imparatorluk kurumları kurmuş, akrabalarına unvanlar vererek, onları İmparatorluğa bağlı ülkelerin başına getirmiştir. Böylece, bir "Aile İmparatorluğu" kuran Napolyon, ülkeyi otoriter bir rejimle yönetmeye başlamıştır.

Napolyon'un iç ve dış politikada gerçekleştirdikleri ise, Avrupa'nın monarklarını endişeye düşürmüştür. Bu da Fransa ile diğer devletler arasında yeni savaşlara yol açmıştır.

a. Üçüncü Koalisyon Savaşları (1803 -1805):

Napolyon Bonapart, Konsüllük döneminde sağladığı başarılarla, Kıta Avrupası'na hemen hemen egemen olmuştu. Bu durum, Avrupa devletlerine olduğu kadar, denizlere egemen olan İngiltere'nin de işine gelmiyordu. Çünkü, açık denizlerde çıkarı olan İngiltere'ye, tehlike, sadece Kıta Avrupası'nda sivrilecek bir güçten gelebilirdi. Şimdi bu güç Napolyon Bonapart ve onun başında bulunduğu Fransa olmuştu. Diğer taraftan Napolyon da, Avrupa'da sağladığı üstünlüğü, geliştirmek ve sürdürebilmek için denizlere açılmak veya hiç olmazsa buradan gelecek tehlikeleri önlemek istiyordu. Kısacası, Avrupa egemenliği için İngiltere'yi yenmesi gerekiyordu. Böylece, dünyanın en güçlü deniz devleti ile kara devleti karşı karşıya gelmiş oluyordu. Bu da, 27 Mart 1802 tarihli Amiens Andlaşması ile sağlanan barışın kısa sürede bozulmasına, yeni savaşların başlamasına yol açtı.

Bu tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve İngiltere ile müttefik olmakla beraber (İttifak, Napolyon'un Mısır seferi sırasında yapılmıştı) İstanbul Hükümeti'nin - ileride görüleceği üzere - bu devletlerle arası açılmaktaydı. Napolyon da bundan yararlanarak, Osmanlılara yaklaşmaktaydı.

Diğer taraftan da Kuzey Afrika ile yakından ilgilenmekte, hatta Hindistan'a kadar el uzatmaya çalışmaktaydı. Bu gelişmeler ise İngiltere, Avusturya ve Rusya'nın aleyhineydi. Bu bakımdan bu üç devlet İsveç'i de aralarına alarak Fransa'ya karşı harekete geçmeye karar verdiler. Böyece Üçüncü Koalisyon Savaşı başlamış oldu (Mayıs 1803).

Napolyon, ilk olarak İngiltere Kralına bağlı olan Hanover'i işgal etti. Sonra müttefiki İspanya'nın da katkısı ile büyük bir donanma meydana getirdi. Planı, bu donanmanın, İngiliz donanmasını Manş Denizi'nden çıkmaya mecbur ettiği sırada, kendisinin İngiltere'ye geçmesine dayanıyordu. Böylece de İngiltere'yi adasında yenmeyi gerçekleştirmek istiyordu.

Ancak Fransız donanması, Amiral Nelson komutasındaki İngiliz donanmasına 20 Ekim 1805'de Trafalgar'da yenildi. İngiltere bu başarısı ile denizlerde mutlak üstünlüğünü kurmuş oldu. Napolyon ise, İngiltere'yi, adasında yenmenin mümkün olmadığını anladı.

Fransa, denizdeki bu yenilgisine karşılık, kara savaşlarında müttefiklere üstünlüğünü kabul ettirecek başarılar sağladı.

Napolyon, kendisini hayatı boyunca İtalya Cumhuriyeti başkanlığına seçtirmiş ve Cenova'yı Fransa'ya katmıştı. Bundan memnun olmayan Avusturya ve Rusya bir ittifak yapmışlardı. İngiltere de bunlara paraca yardım vaad etmişti. Sonunda, Fransızları Almanya'dan çıkarmak için , bu üç devlet arasında Temmuz 18O5'de bir ittifak yapıldı.

Bunun üzerine müttefiklere karşı harekete geçen Napolyon, önce 20 Ekim 1805'de Avusturya'yı yendi. Sonra Tuna üzerinden Viyana üzerine yürümeye başladı. Şehrin yakınlarına geldiğinde Aıısterlitz'de ortak Avusturya-Rus ordusu ile karşılaştı. Burada, 2 Aralık 18O5'te yapılan (ve üç devletin imparatorunun ordularının başında bulunmasından dolayı, adına "Üç İmparator Savaşı" denilen) savaşta, Napolyon büyük bir zafer kazandı. Bunun üzerine Ruslar barış yapmaksızın geri çekildiler. Avusturya ise, Fransa ile yeni anlaşma yapmak zorunda kaldı ve iki devlet arasında 26 Aralık 1805'de Presburg Barış Andlaşması imzalandı. Buna Göre Avusturya; Venedik ve Dalmaçya'daki topraklarını Fransa'ya verdi, ayrıca Batı Almanya'daki topraklarından çekildi. Napolyon bu topraklan, Fransa'nın müttefikleri olan Alman Prenslerine verdi.

Napolyon bundan sonra, 1806 yılında, Almanya'daki Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nu ortadan kaldırdı. (Bunun üzerine, bu İmparatorluğun başında bulunan II. Fransuva, sadece Avusturya İmparatoru olarak kaldı.) Avusturya'nın dışındaki diğer Alman devletlerinden meydana gelen Ren Konfederasyonu'nu kurdu ve bir ittifak ile bunu kendisine bağladı.

Böylece Napolyon, Avrupa'nın aşağı yukarı yüzyıllardan beri süregelen statükosunu, kendi istekleri doğrultusunda büyük ölçüde değiştirmiş oldu.

Ancak, Rusya'yı daha barış yapmaya zorlayamamıştı. Diğer taraftan Rusya, Prusya'yı da Fransa'ya karşı savaşa zorluyordu.

b. Dördüncü Koalisyon Savaşları (1806 -1807):

Prusya Kralı III. Frederick Wilhelm, Napolyon aleyhindeki ittifaka girmeyi göze alamamıştı. Austerlitz Savaşı'ndan sonra da Fransa ile bir bağlaşma yapmıştı. Ancak Napolyon Ren Konfederasyonu'nu kurunca buna katılmamıştı. Almanya'da hemen yanıbaşmda güçlü bir Fransa'nın meydana getirdiği bu etkili durum, Prusya'yı bu devlete karşı harekete geçirdi ve Rusya ile bir anlaşmaya sürükledi.

Bu durum karşısında, Almanya'da ordusu hazır bekleyen Napolyon, önce Prusya'ya karşı harekete geçti. Saksonya'ya girmiş bulunan Prusya ordusunu 14 Ekim 1806'da Jena (Yena)'da ağır bir yenilgiye uğrattı, arkasından da Berlin'e girdi. Prusya Kralı barış istedi. Fakat Napolyon o kadar ağır koşullar öne sürdü ki, Kral buna razı olmayarak Ruslarla birlikte savaşa devam etmeye karar verdi.

Avrupa kıtasındaki üstünlüğünü böylece daha da güçlendiren Napolyon'un, egemenliğini sürekli hale getirebilmek, daha da yayabilmek için karşısında iki büyük engel kalmıştı. Bunların birincisi, Trafalgar Savaşı yenilgisi ile adasında yenemeyeceğini anladığı İngiltere idi. İkincisi ise, bir türlü barışa zorlayamadığı Rusya idi. Böylece, deniz üstünlüğünü elinde tutan bir ada devleti ile, büyük kara ordularına sahip, iki devletle karşı karşıya kalmıştı. Gerçi, bu tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu da büyük bir kara ve deniz devleti görünümünü korumaktaydı. Ancak, aşağıda görüleceği üzere, artık dış politikada kendi varlığını korumanın yollarını aramaktan öteye gidemiyordu. Bu nedenle de, büyük Avrupa devletlerinin aralarındaki çatışmalardan, daha çok bu yönde yararlanmak yolunu tutmuş ve devletlerarası etkinliğini büyük ölçüde kaybetmişti.

Napolyon, yukarıda da belirtildiği gibi, denizlerde üstünlüğü İngiltere'ye kaptırmıştı ve bu devleti bir türlü barışa zorlayamıyordu. Adasını ele geçirmenin mümkün olmadığını da anlamıştı. Ancak, İngiltere, gücünü ticaretten alıyordu. İşte Napolyon, İngiltere'yi bu gücünden yoksun bırakarak onu dize getirmek üzere harekete geçti. 21 Aralık 1806'da yayınladığı buyruk ile "Kıta ablukası"nı ilan etti. Bununla, İngiliz gemilerinin Avrupa limanlarına yanaşmasını ve bütün İngiliz mallarının, Avrupa'ya girmesini yasakladı. Hatta, İngiliz limanlarına uğramış olan tarafsız gemilere el konulmasını emretti. Böylece, Avrupa'yı İngiltere'ye kapatmak istedLAncak bundan kesin bir sonuç alamadı.

İngiltere de buna karşılık 7 Ocak 1807'de Fransa'ya karşı "Deniz ablukası"nı ilan etti. Bununla açık denizlerde Fransız gemileri ile müttefiklerinin gemilerine ve mallarına el koyacağını açıkladı. Böylece de Fransa'yı Avrupa'ya hapsetmek istedi.

Napolyon, bu şekilde İngiltere ile olan ilişkilerinde yeni bir döneme girerken, Avrupa kıtasında da Prusya'dan sonra Rusya'ya karşı harekâta geçti. Çünkü "Kıta ablukası"nı tarn olarak uygulayabilmesi için iki büyük devletle daha anlaşması veya çatışması gerekiyordu. Bunlardan biri olan Osmanlı İmparatorluğu ile, bu tarihlerde ilişkileri gittikçe iyileşiyordu. Geriye ise Rusya kalıyordu.

1807 yılına geldiğinde Napolyon Avrupa'nın çok büyük bir kısmına egemen olabilmişti. Ancak, Rusya ile daha karşılaşmamıştı. Üstelik yenmiş olduğu Prusya kuvvetlerinden arta kalanlar da Rus ordusuna katılmıştı. Diğer taraftan Rus orduları, Fransa'nın 18.yüzyılın başlarından beri yakından ilgilendiği Lehistan'dan ona doğru ilerliyordu. Bu bakımdan, Kıta Avrupası'nın geleceği yönünden bu iki devletin orduları arasında savaş kaçınılmaz bir hal almıştı.

Bu durum karşısında Napolyon, önce Lehlileri Rusların ve Prusyalıların aleyhine kışkırtmak için Lehistan'a gitti ve Varşova'yı işgal etti. 1793 yılından beri Prusya'nın işgalinde bulunan Lehistan topraklarının bu kısmının bağımsızlığını ilan etti. Lehliler de Fransız ordusuna katıldılar. Napolyon bundan sonra Rus orduları ile Eylau'da karşılaştı (8 Şubat 1807). Fakat kesin bir sonuç alamadı. Ancak 14 Haziran 1807'de Friedland'da yapılan ikinci savaşta Rus ordularını kesin olarak yendi. Bu yenilgi üzerine de Rus Çarı I. Aleksandr barış istemek zorunda kaldı.

Fransa ile Rusya İmparatorları arasında barış andlaşması 9 Temmuz 1807'de Tilsit'te yapıldı. Osmanlı İmparatorluğunu da yakından ilgilendiren Tilsit Andlaşması'na göre:

1) *Prusya'nın batı sınırı Elbe nehrinden başlayacaktı. Elbe ile Ren ne hirleri arasında bir Vestefalya Krallığı kurulacaktı.*
2) *Rusya, Napolyon'un kurmuş olduğu Varşova Büyük Dükalığı'nı ve Ren Konfederasyonu'nu tanıyordu.*
3) *Napolyon, devam etmekte olan Osmanlı-Rus Savaşında (1806-1812 Savaşı) arabuluculuk yapacaktı. Bu sonuç vermezse, iki devlet Osmanlı İmparatorluğuna karşı birlikte harekete geçecekti. Buna karşılık, Çar Aleksandr da Fransa ile İngiltere arasında arabuluculuk yapacaktı. Bu da kabul edilmezse iki devlet İngiltere'ye karşı bir ittifak yapacaktı.*

Tilsit Andlaşması, yenen ve yenilen iki devlet arasında imzalanan bir barış andlaşmasırıdan çok, Fransa ile Rusya arasında yapılan bir ittifaka benziyordu.Bu andlaşma ile Avrupa'da iki devletten başka büyük devlet kalmıyordu. Napolyon bu şekilde hareket etmekle, Rusya'yı İngiltere'den ayırarak, onu yalnız bırakmayı amaçlamıştır. Bunun için de, diğer taraftan Rusya'yı Balkanlar'da serbest bırakmayı vaad etmiştir. Böylece, Rusya'yı

kazanmak için, bu tarihlerde yakın dostluk ilişkileri içinde bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu'nu feda etmeyi göze almıştır. Hatta andlaşmanın gizli bir maddesine göre, Osmanlı Avrupası'nı iki devletin birlikte ele geçirerek aralarında bölüşmesini kabul etmiştir

Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması pazarlığında Rusya ile Fransa anlaşamadı. Çar I. Aleksandr, Balkanları derhal işgal etmek istiyordu. Napolyon ise buna yanaşmıyordu. Aralarındaki en büyük anlaşmazlık konusu ise İstanbul'un kime kalacağı idi. Napolyon, kesin olarak, İstanbul'un Rusların eline geçmesini istemiyordu. Ancak Ruslar bu şehri almakta ısrar ediyorlardı. Diğer taraftan Ruslar, yapılan Osmanlı-Rus mütarekesine (1807) göre çekilmeleri gerektiği halde, Eflâk-Buğdan'ı boşaltmıyorlardı.

Bu durum üzerine, Napolyon ile Rus Çarı I. Aleksandr, 28 Eylül 1807'de Erfurt'da yeniden buluştular. Yapılan görüşmeler sonunda iki İmparator arasında bir anlaşmaya varıldı ve bu bir metin haline getirilerek 21 Ekim 1807'de imzalandı. Erfurt Andlaşrnasında, "ortak düşman ve kıtanın düşmanı" olan İngiltere'ye karşı yapılan ittifak teyit ediliyordu. İngiltere ile barış, Fransa için o günkü sınırlar üzerinden yapılacaktı. Napolyon; Rusya'nın, Finlandiya, Eflâk ve Buğdan'ı işgal etmesini tanıyordu. Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki arabuluculuktan vazgeçiyordu ve Tuna'yı Rusya'nın sınırı olarak kabul ediyordu. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalan topraklarının bütünlüğü korunuyordu.

Bu anlaşmaya rağmen Napolyon, Rus Çarına karşı, bu görüşmelerde pek yakınlık göstermemişti. Aslında her iki hükümdar da geleceğe ait başka hesaplar peşindeydiler. Bu bakımdan Fransız-Rus yakınlaşması, bu tarihten itibaren bozulmaya başlamıştır. Ayrıca bu sıralarda, Napolyon împaratorluğu'na karşı Avrupa'da hareketler başlamıştı, bunlar da gittikçe şiddetleniyordu.

c. Beşinci Koalisyon Savaşları (1809 -1812):

Napolyon egemenliğine karşı ilk ve büyük tepki İspanya'dan geldi. Burada başlayan mücadele Napolyon güçlerinin büyük oranda yıpranmasına yol açtı.

Yukarıda, 1795 yılında Fransa ile İspanya arasında bir ittifak yapıldığı belirtilmişti. Bu tarihten itibaren de Fransa'nın bu ülke üzerindeki etkisi artmıştı. Napolyon, iktidarı zamanında, Fransa'nın bu müttefiki ile aralarındaki ilişkileri daha da güçlendirmek üzere harekete geçmişti.

Napolyon bu amaçla, önce İspanya'nın yanıbaşında bulunan ve İngiltere'nin müttefiki olan Portekiz'i 1807 yılında işgal etti. Sonra da bu ülkedeki ordularına yardım bahanesiyle İspanya'ya asker soktu ve Madrid'i işgal etti.

Bunun üzerine İspanyollar isyan ederek Kral IV. Carlos'u tahttan çekilmeye mecbur ettiler. Yerine oğlu VII. Ferdinand kral oldu (1 Mart 1808). Baba ile oğul, aralarında başlayan anlaşmazlık üzerine Napolyon'dan yardım istediler. Napolyon da bunların ikisini Fransa'ya çağırdı. Bu sırada İspanya'da Fransız güçlerine karşı hareket başladı. Bunun üzerine Napolyon, VII. Ferdinand'ı tahttan uzaklaşmaya mecbur ederek, yerine kardeşi Joseph Napolyon'u İspanya Kralı tayin etti.

İspanya'nın başına yabancı bir kralın getirilmesinden ve böylece Fransa'ya bağlanmasından İspanyollar memnun kalmadılar. Güçlenen ulusçuluk (milliyetçilik) duygularının da etkisiyle, Fransızlara karşı, bütün ülkede harekete geçtiler.

İspanya'da Fransa'ya karşı girişilen bu mücadeleye İngiltere de katıldı. Bir İngiliz ordusu Lizbon'a çıkarak Portekiz'i, sonra da İspanya'yı işgal etti. Napolyon bu sıralarda Almanya'da, bulunuyordu. Bu durum üzerine geri dönerek İspanya'ya girdi. İngilizleri geri çekilmeye mecbur ettiler. 1813 yılına kadar süren bu savaşlarda, Napolyon'un en seçme askerleri İspanya'da büyük kayıplara uğrayarak yıprandı. İspanya'daki bu başarısızlıklar ise, Napolyon'un sonunun başlangıcı oldu.

İspanya'da başlayan bu ulusçuluk akımı, Napolyon'un egemenliği veya etkisi altında bulunan diğer Avrupa ülkelerinde de kendisini gösterdi. Bunun sonucu olarak Fransa'ya karşı yer yer hareketler başladı.

Avusturya, Avrupa'daki bu havadan ve Napolyon'un İspanya'da meşgul olmasından yararlanarak, Fransa'nın Almanya üzerindeki egemenliğine son vermenin zamanı geldiği düşüncesi ile harekete geçti. Rusya'nın tarafsızlığını ve İngiltere'nin desteğini sağladıktan sonra bir ordusunu Fransa'nın müttefiki olan Bavyera'ya, diğer bir ordusunu da İtalya'ya göndererek, 1809 yılında Fransa'ya karşı savaş açtı.

Napolyon, bunun üzerine derhal düzenlediği ordu ile Tuna'yı geçerek Avusturya'ya hücum etti. Temmuz 1809'da Wagram'da Avusturyalıları yendi. İki devlet arasında 14 Ekim 1809'da Viyana Barış Andlaşması yapıldı. Bu andlaşma ile; Avusturya, Galiçya'nın büyük kısmından çekildi. Napolyon bu toprakları Varşova Büyük Dükalığı'na verdi. Ayrıca Avusturya, Adriyatik'teki topraklarını Fransa'ya bıraktı. Napolyon buraları İlluria İlleri adı ile Fransa'ya bağladı. Böylece, Fransız nüfuzu, bir taraftan Doğu Avrupa'da, diğer taraftan Adriyatik'te daha da gelişti. Bununla da Napolyon'un, Baltık'tan Karadenize kadar kurmak istediği "Doğu Avrupa Şeddi" büyük oranda gerçekleşmiş oldu.

Doğu ve Güney'de Napolyon bu başarıları sağlamış olmakla beraber, Batıda durumu hiç de parlak değildi. İngiltere'nin, İspanya ve Portekiz ile

savaş durumu devam ediyordu. Welington komutasındaki küçük bir İngiliz ordusu, Fransa'yı İspanya'da sürekli büyük bir ordu bulundurmaya mecbur bırakıyordu. Bu da Fransa'ya ağır bir yük oluyordu.

Napolyon, İngiltere'yi bir türlü istediği gibi barışa zorlayamıyordu. Bunu sağlamak için İngiliz mallarının Avrupa limanlarına girmemesine önem veriyordu. Fakat İngiliz malları kaçak olarak yine Avrupa'ya girdiğinden, buna engel olabilmek için, 1810 yılında Hollanda ve Danimarka kıyılarını işgal ederek buraları da Fransa'ya kattı.Böylece, İngiltere'ye karşı "Kıta ablukası" nı daha etkili şekilde uygulayabilecek duruma gelmek istedi. Ancak, bu tarihlerde müttefiki olan Rusya, Fransa'dan uzaklaşarak İngiltere'ye doğru yaklaşıyordu. Bu da, diğer nedenlerin yanında, Napolyon'un Rusya seferine çıkmasına yol açtı.

d. Napolyon'un Moskova Seferi (1812):

Fransa ile Rusya arasında 1807 Tilsit Andlaşmasıyla bir yakınlaşma sağlanmıştı. Ancak, Napolyon'un, Çar I. Aleksandr'ı Finlandiya ve Balkanlar'ı ele geçirmek için serbest bırakmasına rağmen, Ruslar bu andlaşmanın getirdiği bazı bağlayıcı hükümlerden dolayı, bu yakınlaşmadan daha başlangıçtan itibaren memnun kalmamışlardı. Fransa'nın Doğu Avrupa'da giriştiği hareketler ise kendisine kuşku veriyordu.Ayrıca Napolyon'un, 1806 yılında ilan etmiş olduğu "Kıta ablukası"na Rusya'yı da katılmaya mecbur bırakması, bu devletin ekonomisine zarar vermeye başlamıştı. Bu nedenle bir süre sonra Rusya "Kıta ablukası"na aldırmayarak, tekrar İngiltere ile ticarete başlamıştı. Böylece de Rusya ile İngiltere, âdeta Fransa'ya karşı birleşmiş oluyordu. Bu suretle Rusya, büyük bir güce erişmiş ve sınırlarına kadar gelmiş bulunan Napolyon tehlikesine karşı, İngiltere'nin desteğini de sağlamak istemişti. Rusya'nın bu iki yüzlü siyasetinden dolayı, aslında ise Avrupa egemenliğinin sürekliliğini sağlamak üzere, Napolyon, Rusya'yı kesin zaferli bir savaşla safdışı bırakmaya karar verdi.

Napolyon, bu amacına ulaşabilmek için çoğunluğunu müttefiklerden sağladığı yabancı askerlerden meydana gelen yaklaşık 500.000 kişilik ordusu ile, 24 Haziran 1812'de Moskova Seferi'ne çıktı. Sürekli olarak geri çekilen Rusya karşısında birkaç zafer kazandıktan sonra, 14 Eylül 1812'de Moskova'ya girdi.Fakat Ruslar, şehri ateşe verdiler. Napolyon'un bu başarısına rağmen, onun ümit ettiği şekilde bir barışa, hatta ateşkes anlaşmasına dahi yanaşmadılar. Napolyon'un 20 Eylül ve 5 Ekim tarihlerinde yaptığı anlaşma önerilerini Çar I.Aleksandr reddetti. Bunun üzerine Napolyon Moskova'da daha fazla kalmanın mümkün olamayacağını gördü. Çünkü kış mevsimi geliyordu. Bu ise kendisinin Avrupa'nın geri kalan kısmı ile ilişkisini kesecekti. Diğer taraftan ordusunda çözülme de başlamıştı. Bu durum karşısında Na-

polyon geri çekilmeye karar verdi ve 18 Ekim 1812'de Fransız kuvvetleri Moskova'dan ayrılmaya başladı.

Bu geri çekilişte Napolyon'un büyük ordusu, açlıktan, soğuktan, Ruslann sürekli saldırılarından eridi. Bu bakımdan, bu geri çekiliş, Napolyon İmparatorluğu'nun da Fransa'ya doğru çekilişi demekti. Çünkü, 1812 yılı sonlarında Paris'e dönen Napolyon'un elinde, İmparatorluğunu ayakta tutacak düzenli bir ordusu kalmamış bulunuyordu Bu da Napolyon'a karşı Avrupa uluslarının harekete geçmesine ve Altıncı Koalisyon'un kurulmasına neden oldu.

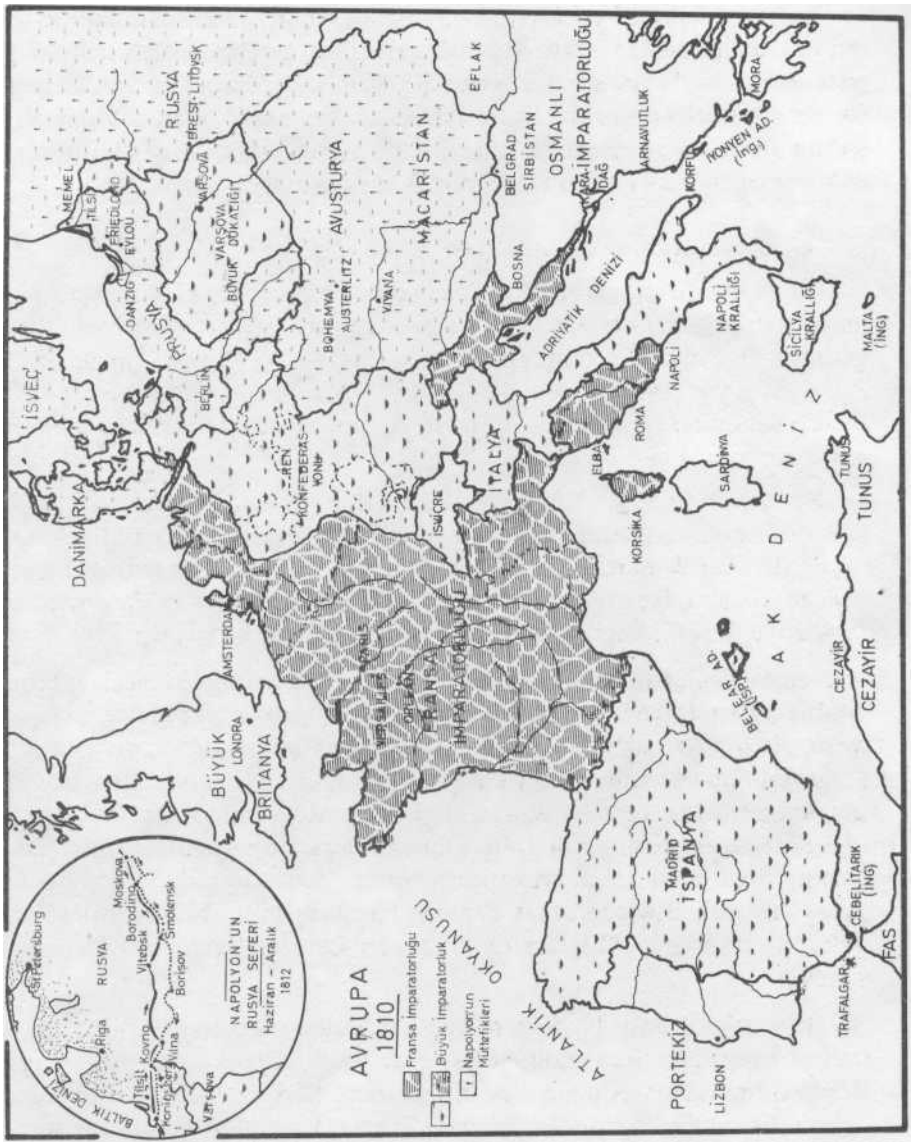
e. **Altıncı Koalisyon Savaşları (1813 - 1814**):

Napolyon, Moskova'dan Paris'e döndükten sonra, yeni bir ordunun kurulması hazırlıklarına başladı. Bu sıralarda ise Rus kuvvetleri Prusya'ya kadar gelmişti. Napolyon'un yenilgisi üzerine Rusya ile Prusya, Şubat 1813'de Fransa aleyhinde olmak üzere bir ittifak yaptılar. Buna İngiltere, İsveç ve bazı Alman devletleri de katıldılar. İttifakın Avrupa uluslarını baskıdan kurtarmak amacı ile yapıldığını ilan ettiler.

Bu durum üzerine Napolyon, hazırladığı ordusu ile Almanya'ya girdi. Rus ve Prusya ordularını arka arkaya iki defa yendikten sonra Saksonya'yı işgal etti. Ancak elinde yeteri kadar kuvvet bulunmadığından bir ateşkes anlaşması yaptı. İspanya 'da ise, iyice zayıf düşmüş bulunan Fransız ordusu, İngilizlere yenildi. İngiliz kuvvetleri Fransa sınırlarına girdiler.

Ateşkes anlaşması ile savaş durumunun durakladığıl813 yaz aylarında, taraflar arasında yoğun diplomatik girişimler yapıldı. Kendinde savaşa girecek gücü görmediğinden ittifaka girmemiş bulunan Avusturya'nın aracılığıyla, Napolyon ile müttefikler arasında, barış görüşmeleri başladı Müttefiklerin onayını alan Avusturya Başbakanı Metternich, Napolyon ile yaptığı görüşmede, Fransa'nın 1801 yılındaki sınırlarına çekilmesini önerdi. Napolyon'un bunu kabul etmemesi üzerine Avusturya da, Fransa'ya karşı savaş ilan etti. Böylece savaş yeniden başlamış oldu. Müttefik devletlerin orduları, 19 Ekim 1813 tarihinde yapılan Leipzig Savaşı'nda Napolyon'u yendiler.

Bu yenilgi üzerine Napolyon Fransa'ya doğru çekilmeye başladı. Bu yeni durum karşısında Ren Konfederasyonu ve Vestefalya Krallığı dağıldı. Böylece Fransa'nın Almanya ve Kuzey devletleri üzerinde kurmuş olduğu egemenlik yıkıldı. Aynı yıl içerisinde Fransa, İspanya'yı boşaltmak zorunda kaldı. Diğer taraftan müttefik orduları Fransa sınırlarını üç noktadan aşarak, ülke içerisinde ilerlemeye başladılar. Napolyon bu ordulara karşı koymak istedi, fakat başarı sağlayamadı. Bunun üzerine, Chatillon'da 1814 yılı Şubat ayı başından itibaren bir barış kongresi düzenleyerek görüşmeler yapmakta olan müttefikler, Napolyon'a Fransa'nın 1792 sınırlarına çekilmesi koşuluyla

AVRUPA
1810
Fransa İmparatorluğu
Büyük İmparatorluk
Napolyonun Müttefikleri
NAPOLYON'UN RUSYA SEFERİ
Haziran – Aralık 1812
İSVEÇ
DANİMARKA
RUSYA
PRUSYA
AVUSTURYA
MACARİSTAN
OSMANLI İMPARATORLUĞU
BÜYÜK BRİTANYA
FRANSA İMPARATORLUĞU
İTALYA
İSPANYA
PORTEKİZ
CEZAYİR
TUNUS
FAS
AKDENİZ DENİZİ
ATLANTİK OKYANUSU
BALTIK DENİZİ
Moskova
Borodino
Smolensk
Vilnius
Kovno
Riga
Tilsit
Königsberg
St. Petersburg
Varşova
Berlin
Viyana
Roma
Napoli
Lizbon
Madrid
Cebelitarık (İng)
Trafalgar
Malta (İng)
Korfu
Morea
Sicilya Krallığı
Napoli Krallığı
Sardunya
Korsika
Elba
Belgrad
Bosna
Eflak
Arnavutluk
Adriyatik Denizi
Amsterdam
Cezayir
Tunus

barış önerdiler. Ancak bu öneri Napolyon tarafından kabul edilmeyince, müttefikler ilerlemeye devam ederek, 30 Mart 1814'de Paris'e girdiler.

Bu gelişmeler karşısında Fransız halkı da Napolyon'un aleyhine döndü. 2 Nisan 1814'te Fransız Senatosu Napolyon'u İmparatorluktan istifaya çağırdı. Çaresiz kalan Napolyon da 6 Nisan'da oğlu lehine tahttan çekildi. Ancak, bu şekil, müttefikler tarafından kabul edilmedi. Bunun üzerine de Napolyon koşulsuz olarak tahttan çekildi ve imparator unvanını korumakta devam etmekle beraber, Elbe adasına sürüldü (20 Nisan 1814).

Bundan sonra Fransa'da krallık tekrar kurularak, tahta XVIII. Louis (1814-1824) geçirildi. Kral, yeni bir anayasa ilan etti ve bununla iki meclisli bir yasama sistemi getirildi. Böylece Meşruti Monarşi yeniden kurulmuş oldu.

Diğer taraftan Fransa ile müttefikler arasında 30 Mayıs 1814'de Paris Barış Andlaşması imzalandı. Buna göre, Fransa, 1792 sınırlarına çekilmeyi ve Avrupa'ya yeni bir statü vermek için toplanacak olan Viyana Kongresi kararlarını, koşulsuz olarak kabul etti.

f. Yedinci Koalisyon Savaşı ve Napolyon İmparatorluğu'nun Yıkılışı (1815):

Napolyon Bonapart'ın Elbe Adasına sürülmesinden sonra, Fransa'da yeniden kurulan Meşruti Monarşi yani "Restorasyon" döneminde, halk, kısa sürede kral ailesi olan Bourbon'lara cephe almaya ve Napolyon döneminin özlemini duymaya başladı. Diğer taraftan ise, aşağıda açıklanacağı üzere, Avrupa'nan geleceğine yön vermek için 1814 yılında toplanan ve çalışmalarını sürdüren Viyana Kongresi'nde çalışmalar çok yavaş ve dağınık şekilde sürüyordu. Özellikle, Avrupa büyük devletleri, burada birbirleriyle çıkar çatışması içerisine düşmüşlerdi. Bu da sonucun bir türlü alınamamasına neden oluyordu.

Fransa ve Viyana'daki bu gelişmeler, Napolyon'a, bir defa daha Fransa'nın başına geçmek için fırsat olarak görüldü. Bu amaçla da Elbe'den 25 Şubat 1815'de ayrılarak, 1 Mart 1815 günü Güney Fransa'daki Cannes'de karaya çıktı. Halk tarafından büyük sevgi gösterileri ile karşılandı. Hiçbir karşı koyma olmadan 20 Mart'ta Paris'e girdi. XVIII. Louis Fransa'dan Belçika'ya kaçtı ve Napolyon tekrar imparator oldu.

Napolyon Bonapart, tekrar tahta geçince, bir bildiriyle 1792 sınırlan ile yetineceğini ve barışı koruyacağını ilan etti. Fakat Avrupa devletleri Napolyon'un İmparatorluğu'nu kabul etmedikleri gibi, bu girişimini barışın bozulması şeklinde gördüler ve Napolyon'u barışın düşmanı ilan ettiler. Bu nedenle de müttefikler aralarındaki sorunları bir tarafa bırakarak yeniden

anlaştılar ve Napolyon ile görüşme yapmayı reddettiler. Böylece savaş (Yedinci Koalisyon) yeniden başladı.

Bunun üzerine Fransa İmparatoru I. Napolyon, hazırladığı yeni ordusu ile müttefik ordularının toplanmasına meydan vermemek için hızla Belçika'ya girdi. Amacı, İngiliz ve Prusya ordularını birleşmeden önce, ayrı ayrı yenmekti. Fakat 18 Haziran 1815'de Waterloo'da yapılan savaşta, Wellington komutasındaki İngiliz ordusu ile yardıma gelen Prusya ordusu karşısında büyük bir yenigiye uğradı.

Bu yenilgi üzerine Napolyon hemen Paris'e döndü. Fakat Fransa'da da durum kendi aleyhine dönmüştü. Nitekim Meclis, 22 Haziran 1815'de Napolyon'u ikinci defa İmparatorluktan istifaya mecbur etti. O da Amerika'ya gitmek istedi. Ancak Rockfort limanına geldiğinde, buna imkan bulunmadığını görerek, İngilizlere teslim oldu. Böylece Napolyon'un "yüz günlük" saltanatı da sona erdi. Bunun üzerine Napolyon Saint-Helene adasına sürüldü. Burada beş yıl kadar yaşadı ve 5 Mayıs 1821'de öldü.

Napolyon'un tahttan çekilmesinden sonra, XVIII. Louis yeniden Fransız tahtına çıkarıldı. Böylece Fransa'da Birinci İmparatorluk tarihe karışarak, yerine Meşruti Krallık yeniden kurulmuş oldu.

Bu gelişmelerden sonra, müttefiklerle Fransa arasında, 20 Kasım 1815'de İkinci Paris Andlaşması yapıldı. Bununla, Fransa, bu defa 1790 sınırlarına çekilmeyi ve büyük bir savaş tazminatı ödemeyi kabul etti.

Böylece, 1789'da İhtilal'in patlamasından hemen sonra, Fransa ile diğer Avrupa devletleri arasında başlayan, yaklaşık olarak yirmi beş yıl kadar süren savaş durumu ile, Avrupa'nın statükosunda meydana gelen değişmeler sona ermiş oldu. Bu tarihlerde Viyana Kongresi de sonuçlanmış olduğundan ve bu kongrede alman kararlar yürürlüğe girmiş bulunduğundan, Avrupa İhtilal öncesi ve sırasındakinden daha değişik statülü bir döneme geçti. Bu suretle Fransız İhtilali, geçirmiş olduğu aşamalarla, Fransa'da olduğu kadar Avrupa'da da önemli olayların meydana gelmesine neden oldu[1]

6. İhtilalin Sonuçları:

Fransız İhtilali, mali ve ekonomik nedenlerden başlamakla beraber, hemen eşitlik ve özgürlük sorununa dönüşerek kısa zamanda gelişmiştir.

1) Konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. R.R. Palmer, **A History of the Modern World,** New York 1962, s. 333 vd; J. F. C. Fuller. **A Military History of the YVestern World,** c. **II.,** New York 1955, s. 341 vd; Wells, H. **C, Cihan Tarihinin Umumî Hatları,** c.L, İstanbul 1928, s.77 vd; Jacques Bainville, (Çev. H. C. Yalçın), **Fransa Tarihi, d,** İstanbul 1938, s. 209 vd; Albert Sorel, (Çev. N. S. Örik), **Avrupa ve Fransız İhtilâli,** c. I., İstanbul 1949, s. 3 vd; Albert Soboul, (Çev. Şerif Hulusi), **1789 Fransız İnkılâbı Tarihi,** İstanbul 1969, s. 13 vd; A. de Chateaubriand, (Çev. Yaşar Nabi), **Napolyon Bonaparte,** İstanbul 1969, s. 17, vd; A. Şükrü Esmer, **Siyasi Tarih,** İstanbul 1944, s.33 vd; Fahir H. Armaoğlu, **Siyasi Tarih,** (2. Baskı) Ankara 1973, s. 1 vd; Coşkun Üçok, **Siyasal Tarih,** (6. Baskı), Ankara 1967, s. 41 vd; Toktamış Ateş, **Siyasal Tarih,** c.I, İstanbul 1982, s. 107 vd.

İhtilalin getirdiği bu ve ulus, ulusçuluk, ulusal egemenlik, demokrasi, laiklik, adalet gibi diğer düşünce akımları ve kavramlar, ihtilal orduları tarafından Avrupa'ya yayılmıştır. Çeyrek yüzyıl süren Koalisyon Savaşları Avrupa'yı siyasi, ekonomik ve sosyal yönlerden büyük ölçüde değiştirmiştir. Daha önceleri Avrupa'da kurulmuş olan güçler dengesi ise, özellikle Napolyon savaşları ve hegemonyası ile tamamen bozulmuştur. Napolyon, Fransa'nın egemenliğine ve çıkarlarına göre bir Avrupa siyasi haritası düzenlemiştir. Bu da bir "Napolyon Avrupası" meydana getirmiştir. Ancak bu durum, Avrupa'nın diğer toplumlarının tepkisine ve karşı hareketlere girişmelerine yol açmış ve Avrupa'yı bir savaş alanı haline getirmiştir.

Bu suretle ihtilalin açmış olduğu bunalım, Avrupa'da ülkelere göre toplumları az veya çok siyasi, ekonomik, sosyal yönlerden etkilemiş ve değiştirmiştir.

Fransız İhtilali, uluslararası siyasi hayata ise; ulusların hakları, ulusların kendi geleceklerine kendilerinin egemen olması, ulusların eşitliği, plebisit, doğal sınırlar, tarafsızlar hukuku gibi[2], sonraki yıllarda önce Avrupa'nın, sonra da dünyanın sosyal, siyasi hayatında ve şekillenmesinde önemli roller oynayacak prensipler getirmiştir.

Böylece 1789 Fransız İhtilali, ortaya çıkarmış olduğu düşünce akımları ve kavramlarla , siyasi, sosyal, ekonomik, askeri alanlarda getirdikleri ve bunların etkileri ile, günümüze kadar dünya ölçüsünde büyük değişiklerin ve gelişmelerin meydana gelmesine yol açmıştır. O günler için, yakın olarak da, 19 yüzyılın devletlerarası siyasi ilişkilerinde önemli rol oynayacak Viyana Kongresi'nin toplanmasına neden olmuştur.

B. VİYANA KONGRESİ (1814 -1815):

1. Toplanma Nedenleri:

Fransız İhtilali ve Napolyon savaşları sonucunda, Avrupa'da 1789 yılı öncesine göre çok değişik bir statü meydana gelmişti. Özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren Napolyon'un kişiliği çevresinde meydana gelen yeni devletler yapısı ve güçler dengesi, onun müttefikler karşısında yenilerek İmparatorluktan çekilmesi ile yıkılmıştı. Bundan sonra ise Avrupa, alt üst olmuş siyasi haritası ve güçler dengesi ile, bir güçler boşluğu ve pek çok sorunlarla karşı karşıya kalmıştı. İşte Viyana Kongresi bunları çözümlemek, Avrupa'ya yeniden bir siyasi düzen ve şekil vermek için toplanmıştır.

Aslında, müttefik dört büyük devlet (İngiltere, Avusturya, Rusya, Prusya) arasında, daha önceden yapılan birtakım anlaşmalarla Fransa'dan alınacak

2) Zeki Mesut Alsan, **Yeni Devletler Hukuku,** İstanbul 1955, s. 85; Seha L. Meray, **Devletler Hukukuna Giriş,** Ankara 1959, s. 29.

toprakların ne yapılacağı hakkında bazı kararlara varılmıştı. Ancak Napolyon'a karşı birlikte hareket eden bu devletler, onun siyasi hayattan çekilmesinden sonra, bu defa kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek birbirlerine düştüler. Bunun üzerine müttefikler, Viyana'da bir kongre toplayarak, Koalisyon Savaşları'nda Fransa'ya karşı savaşmış veya bir ittifaka girmiş olan bütün Avrupa devletlerinin bu kongreye temsilci göndermelerine, bu geniş kapsamlı kurulda verilecek kesin karara göre, Avrupa'nın yeni siyasi şeklini düzenlemeye karar verdiler.

Kongreye daveti, kongrenin yapılacağı devletin başkanı olarak Avusturya-Macaristan İmparatoru yaptı. Kongre başkanlığına da bu devletin Başbakanı Prens von Metternich seçildi. Kongreye; İngiltere, Avusturya, Rusya, Prusya, Fransa gibi büyük devletlerle birlikte İspanya, Portekiz, İsveç ve diğer yedi devlet ve otuzaltı Alman Prensliği temsilci gönderdiler. Böylece hemen hemen bütün Avrupa devletleri Kongre'ye katıldılar. Sadece Osmanlı Devleti ile Papalık Viyana'da gözlemci bulundurmakla yetindiler. Viyana şehri, Rus Çarı, Avusturya İmparatoru, Prusya Kralı gibi hükümdarlar ve dönemin pek çok ünlü diplomatıyla doldu. Ancak, gelecekleri hakkında karar verilecek toplumlar, kongrede temsil edilmediler.

Viyana Kongresi'nin Temmuz 1814'de açılması kararlaştırılmıştı. Daha sonra Kongre'nin açılması 1 Ekim 1814 tarihine ertelendi. Nitekim Kongre, bu tarihten itibaren çalışmalarına başladı, ancak, hiç bir zaman genel kurul halinde birleşim yapamadı. Görüşmeler; Almanya'nın, İtalya'nın ve Belçika-Hollanda'nın geleceği, nehirlerdeki ulaşım, köle ticareti gibi sorunlara göre meydana getirilen komisyonlarda yapıldı. Bu komisyonlarda ise her ülke kendi çıkarına göre bir düzenleme ve sonuca gitmek istediğinden, görüşmeler çatışmalı ve uzun sürdü. Böylece, dünyanın ilk büyük ve geniş kapsamlı uluslararası kongresinden hemen bir sonuç alınamadı. Bunda büyük devletlerin tutum ve davranışları önemli rol oynadı.

Büyük devletlerin bu Kongre'den bekledikleri şöyle özetlenebilir:

İngiltere; her şeyden önce deniz ve ticaret üstünlüğünü sürdürmek, bunları daha da güçlendirmek, adasının güvenliğini sağlamak istiyordu. Bunun için, Koalisyon Savaşları sırasında İspanya, Portekiz, Hollanda'dan ele geçirdiği sömürgeleri elinde tutmak amacındaydı. Ayrıca 1807 yılında kendisi zenci ticaretini kaldırmıştı. Bunu kongrede genelleştirerek bir karar halinde çıkarttırmak istiyordu.

Diğer taraftan İngiltere, kendi adasını ve çıkarlarını güvenlik altına almak için, Avrupa'da dengeli bir statünün kurulması peşindeydi. Bunun için de özellikle Fransa ve Rusya'yı belli bir düzeyde tutmak istiyordu. Çünkü bu iki devletten Fransa deniz gücü ve ticaretiyle İngiltere'yi endişeye düşürüyordu. Rusya ise, İstanbul ve Boğazlar hakkındaki sürekli istekleriyle, Doğu'da ken-

dişinin yerini almakla tehdit ediyordu. Bu nedenle İngiltere, Fransa'yı mümkün olduğu kadar küçültmek, Rusya'nın da Batı ve Güneye yayılmasına engel olmak emelindeydi. Avrupa'dan Britanya Adaları'na gelebilecek tehlikeleri önleyebilmek için de; bu çarelerin yanı sıra, denge unsuru olarak Belçika ve Hollanda'nın birleştirilmesi, Almanya prensliklerinin bazıları üzerinde de söz sahibi olmak amacındaydı.

Prusya ise; a7 bir kısmını elde edebildiği Ren bölgesinin ve Saksonya'nın tamamını ele geçirmek emelindeydi. Ayrıca daha önce Lehistan'a verdiği topraklarını gen almak, Alman Prenslikleri üzerinde nüfuzunu geliştirmek istiyordu.

Almanya'nın parçalanmış olarak bırakılması ise, hemen her devletin ortak isteği idi. Çünkü birleşik bir Almanya büyük bir güç demekti. İtalya da, aynı şekilde parçalanmış olarak kalacaktı.

Avusturya ise; İtalya'da ve Almanya'da nüfuzunun güçlü şekilde devam etmesini istiyordu. Diğer taraftan, ileride Rusya ve Fransa'nın tehdidi altına düşmeyecek bir statünün kurulması peşindeydi. Bunun için de Belçika-Hollanda ve Ren bölgesindeki Alman Prensler vasıtasıyla Fransa'yı kontrol altında tutmak düşüncesindeydi. İsviçre ise tarafsız hale getirilecekti. Doğu'da, Rusya'nın egemenliği altında bulunan Lehistan'ın, yeniden kurulmasına ve sınırlarının daraltılmasına çalışılarak, Rusya mümkün olduğu kadar geri sürülecekti. Böylece devamlı olarak Rusların Tuna'ya saldırıları önlenecekti. Diğer taraftan Prusya'nın fazla büyüyerek, Almanya içindeki dengenin, Avusturya aleyhine bozulmasına engel olunacaktı.

Rusya'nın isteklerine gelince: Bu devletin istekleri, İngiltere ve Avusturya'nın istekleriyle çatışıyordu. Bir defa Rus Çarı, Napolyon tehlikesini ortadan kaldıranın kendisi olduğu iddiasındaydı. Bu nedenle kendisi büyük paylar elde etmek peşindeydi. Varşova Büyük Dukalığı'nı ve eski Lehistan'ın bütününü istiyordu. Diğer taraftan Prusya'nın, Alman Konfederasyonu üzerinde nüfuzunu geliştirmesini, böylece Avusturya'nın karşısında kuvvetli bir devletin doğmasını arzuluyordu. Öte yandan Besarabya'yı Tuna nehrinin ağzını ele geçirmiş olduğundan, Güney'e ve Doğu'ya yönelik fetihleri düşünüyordu.

Görülüyor ki; Viyana Kongresi'nin açıldığı sırada, dört müttefik devlet, Avrupa'nın yeniden düzenlenmesi hakkında, çıkarları çatıştığından düşünce birliğinden yoksundular. Bunlar arasında ortak gibi görünen yalnız bir düşünce vardı: O da, kendilerinin ellerinde bulundurdukları yerleri, diledikleri gibi paylaşmaktan kendilerine kimsenin engel olamayacağı düşüncesiydi.

Ne var ki, Avrupa'nın her yanından gelen temsilciler, bütün sorunlarda söz sahibi olmak istiyorlardı. Fakat Napolyon'u yenen dört büyük devlet (İngiltere,

Avusturya- Macaristan, Rusya, Prusya) buna yanaşmıyorlardı. Bu devletlerin gerek kendi aralarındaki, gerekse diğer devletlerin birbirleri arasındaki bu anlaşmazlıklardan da, Fransız temsilcisi ünlü ve mahir devlet adamı Talleyrand yararlanmaya çalışıyor ve bu anlaşmazlıkları körüklüyordu.

2. Alınan Kararlar:

İşte bu hava içerisinde, Viyana Kongresi, yapılan komisyon görüşmeleri ile devam ederken ve daha henüz bunlardan bir sonuç alınamamışken, Napolyon, yukarıda belirtildiği gibi Elbe adasından Fransa'ya döndü ve İmparatorluk tahtına oturdu (20 Mart 1815). Bunun üzerine kongreye katılan devletler, Napolyon'u "barışın düşmanı" ilan ettiler ve görüşmeleri hızlandırdılar. Sonuçta, komisyonlarda alınan kararlar ile devletlerin kendi aralarında daha önce yapmış oldukları anlaşmalar birleştirilerek, "Sonuç Anlaşması (Nihai Sened)" şekline getirildi ve bu metin, yedi büyük devlet yani İngiltere, Avusturya, Rusya, Prusya, Fransa, İsveç ve Portekiz tarafından "Viyana Kongresi Kararlan" olarak 9 Haziran 1815'te imzalandı. Daha sonra diğer devletlerin de katıldığı bu kararların başlıcaları şöyleydi:

1) *Fransa'nın, ele geçirmiş olduğu yerlerin hepsi elinden geri alı nacaktı.*
2) *Saksonya Krallığı, topraklarının bir kısmını Varşova Büyük Du kalığına verecekti.*
3) *İngiltere; Malta'yı, İyon Adalarını, Hollanda'ya ait Cape Coloni'yi, Seylân Adasını, Honduras, Güyan ve Trinidat adalarını ayrıca, Da nimarka'dan Heligoland'ı alacaktı.*
4) *Rusya; İsveç'den almış olduğu Finlandiya ile, Osmanlı İmpara torluğu 'ndan aldığı Basarabya'yı koruyacaktı. Ayrıca Varşova Büyük Dukalığı 'nın önemli bir kısmını alacaktı.*
5) *Avusturya; Doğu Galiçya'yı, Lombardiya ve Venedik'i alacaktı,*
6) *Prusya; Varşova Büyük Dukalığı 'na daha önce vermiş olduğu Pozen bölgesini, Saksonya'nın ve Ren nehrinin batı kıyılarından Vestefalya'nın bir kısmını, topraklarına katacaktı.*
7) *Belçika ve Hollanda birleştirilecek ve Niederland devleti kurula caktı.*
8) *Almanya'da; Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu devletlerinin bir çoğu ve Napolyon'un 1806'da kurmuş olduğu Ren Konfederasyonu kaldırılacak; yerine 38 devletten meydana gelen Germen Konfederasyonu kurulacaktı. Konfederasyon'un merkezi Frankfurt'da bulunacak ve bir Diyet Meclisi tarafından yönetilecekti. Meclisin başkanlığını da Avusturya temsilcisi yapacaktı.*

9) italya'da; Napoli'de eski haneden (İspanyol Bourbon) tekrar başa geçecek ve Sicilya'yı alacaktı. Nice, Savoie, Cenova, Piemonte Krallığına verilecekti. Ayrıca Modena, Toskana, Parma dukalıklarının başına, Avusturya hanedanına mensup kişiler getirilecekti. Papalık devleti yeniden kurulacaktı.

10) İsveç; Rusya'ya verdiği Finlandiya'ya karşılık, Danimarka'dan Norveç'i alacaktı.

11) İsviçre; 22 kantondan meydana gelen bağımsız ve sürekli tarafsız bir devlet haline getirilecekti.

12) Esir ticareti kaldırılacak ve bunun izlenmesi, öneri sahibi olan İngiltere'ye verilecekti.

13) Kongreye katılan devletlerin ülkeleri arasında sınır teşkil eden veya bu ülkeleri boydan boya aşan, yani uluslararası nitelikteki nehirler de, ticaret amacı ile yapılacak ulaşım serbest olacaktı.

3. Kongre'nin ve Aldığı Kararların Sonuçları:

Görüldüğü gibi, Viyana Kongresi'nde alınan bu kararlar ile Avrupa'da yeni bir statü doğmuş oluyordu. Bununla :

Fransa, ihtilalden önceki sınırlarına çekildi. Yeniden kurulan meşruti krallık diğer devletler tarafından kabul edildi.

İngiltere; herşeyden önce Avrupa güçler dengesini, kendi adasına doğrudan tehlike gelmeyecek şekilde, yani çıkarları doğrultusunda yeniden düzenledi. Bir defa, Belçika ile Hollanda'yı birlştirmekle, adası ile Avrupa arasında tampon bir bölge meydana getirdi. Ayrıca Heligoland, Malta ve İyon Adalarına yerleşmekle; daha önce ele geçirmiş olduğu Jersey adası ve Cebelitarık gibi stratejik Önemi olan yerlerle, âdeta Avrupa'yı bir çember içine aldı. Diğer taraftan deniz aşırı yerlerde ele geçirdikleriyle de, denizaşırı yollan kontrol altına alabilecek duruma geldi. Aynı zamanda denizlerdeki egemenliğini daha da güçlendirdi. Böylece, Avrupa'da ve açık denizlerde, geniş anlamı ile dünyada birinci derecede söz sahibi devlet haline geldi.

Rusya; Napolyon savaşlarında oynadığı roller dolayısıyla Viyana Kopgresi kararlarına yön veren devletlerden oldu. Doğu Avrupa'da ele geçirdiği topraklarla da Orta ve Güney Avrupa üzerinde etkili bir duruma yükseidi.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu; Kuzey İtalya'ya ve Galiçya ile Doğu Avrupa'ya doğru yayıldı. Kongrenin Viyana'da yapılması ile de devletlerarası siyasette ayrıca itibar kazandı. Diğer büyük kazancı ise, Almanya'nın yine dağınık halde bırakılması ile, kurulan Germen Konfederasyonu'nun başkanlığını sağlaması oldu. Böylece Almanya ve İtalya üzerindeki

nüfuzunu sürdürmeyi başardı. Bu hali ile de Avrupa'nın geleceği üzerinde söz sahibi olan önde gelen devletler arasında yerini aldı.

Prusya; sınırları içerisine kattığı topraklar ve Avrupa siyasetinde oynadığı rollerle elde ettiği etkinlik sonucunda büyük bir krallık haline geldi. Diğer Alman devletleri üzerindeki nüfuzu çoğaldı.

Almanya ve İtalya; yine parçalanmış halde bırakılmakla, sadece birer coğrafya terimi olma niteliklerini korudular. Bunun yanı sıra, büyük devletlerin çıkar çatışmalarının yapıldığı birer alan olmakla devam ettiler.

Böylece, büyük Avrupa devletleri (İngiltere, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Rusya, Prusya) kendi çıkarları doğrultusunda ve bu çıkarlarının uyuşması oranında, Avrupa'nın siyasi haritasını ve güçler dengesini yeni baştan düzenlediler. Aldıkları bu kararları da diğer devletlere kabul ettirdiler. Bunu yaparken hak ve hukuk tanımadılar.Sadece kendi çıkarlarını düşündüler. Bu nedenle kurulan düzen, özellikle çizilen sınırlar doğal olmaktan uzak kaldı. Kongrede, ihtilalin ortaya çıkardığı, Napolyon savaşları ile yayılan ve artık toplumların malı haline gelen başta ulusçuluk, demokrasi olmak üzere diğer düşünce akımları da dikkate alınmadı.

Viyana Kongresi; yukarıda açıklanan hususların yanı sıra, devletlerarası ilişkilere de yeni boyutlar getirdi.

Bir defa, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, İngiltere, Rusya, Prusya ve bunlara Fransa'nın da katılması ile beş büyük devletten meydana gelen grubun esas kabul edildiği yeni bir Avrupa güçler dengesinin temeli atıldı. Diğer taraftan Viyana Kongresi'ne kadar devletlerarasında genellikle ikili ilşkiler esastı. Bu bakımdan devletler toplu olarak bir barış düzeni kurmayı başaramamışlardı. Bu kongrede, devletlerarası alanda birbirleriyle danışmak ve uyuşmak suretiyle bir barış düzeni kurulmaya çalışıldı ve bunda başarı sağlandı. Bu da, iki taraflı diplomasi yerine, çok taraflı diplomasi metodunu getirdi. Böylece 19. yüzyıl boyunca görülecek olan "Konferanslar sistemi" veya "Kongre sistemi "ortaya çıktı. Bu aradada Avrupa'da bir kollektif güvenlik organizasyonu kurmak ihtiyacı ilk defa ifade edildi. Ayrıca uluslararası ilişkilerde eşitlik esasına dayalı diplomasi kuralları (Örnek olarak; diplomasi temsilcilerinin büyükelçiler, ortaelçiler ve diğer temsilciler, maslahatgüzarlar olarak üç sınıfa ayrılması; toplantılarda uyulacak protokol usulleri...) ile diplomasi hukuku da getirildi.

Diğer taraftan, Viyana Kongresi'nde bu esaslar üzerine kurulan yeni Avrupa haritası ve düzeni, o sıralarda uzun ve yıpratıcı savaşlardan yorgun düşmüş olan Avrupa tarafından zoraki olarak kabul edildi. Nitekim, sürekli bir barışın sağlanması amacı ile yapılan Viyana Kongresi'nde alman kararlar, kongreden kazançlı çıkan dört büyük devletin dışında kalanlar tarafından

tepki ile karşılandı ve ilk fırsatta ortadan kaldmlması gereken bir anlaşma olarak görüldü. Bu da, Kongre'den sonra - ilerideki konularda görübeceği gibi - Avrupa'da çok ve büyük olayların meydana gelmesine yol açtı. Bütün bu yönleri ile de denilebilir ki; Viyana Kongresi, Avrupa siyasi tarihinin yeni bir döneminin başlangıcı oldu[3]. Bu haliyle Viyana'da kurulan yeni Avrupa statüsü, bazı değişikliklerle beraber, genel hatlarıyla Birinci Dünya Savaşı'na (1914'e) kadar sürdü.

4. Viyana Kongresi ve Osmanlı İmparatorluğu :

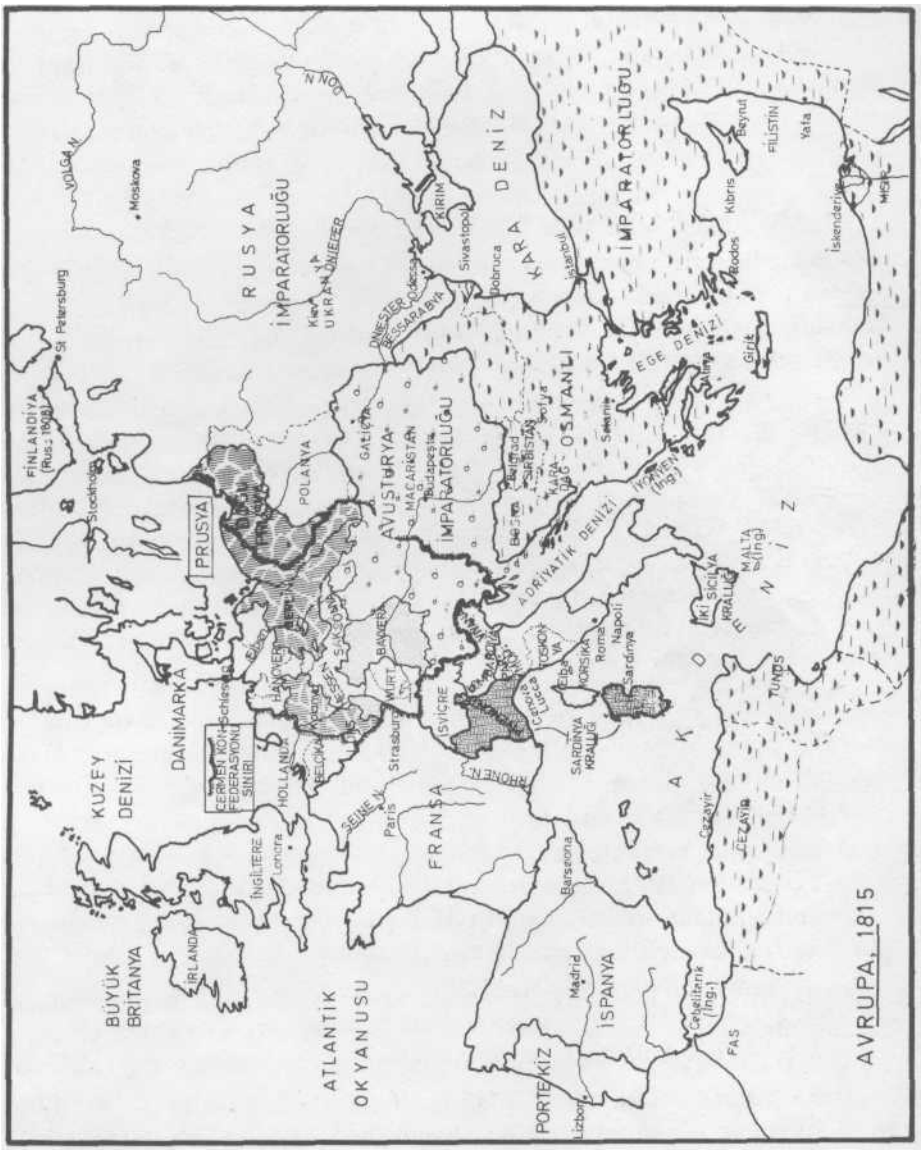
Osmanlı İmparatorluğu'nun, Fransa'ya karşı İkinci Koalisyon Savaşı'na (1798 - 1802) katılmış olduğu için, Viyana Kongresi'ne katılma hakkı vardı. Nitekim, kongrenin toplanmasına karar verilince, başkan sıfatıyla Metternich, Eflâk Voyvodası Yanko Karaca Bey aracılığıyla Şubat 1814'te Osmanlı İmparatorluğu'nu da Viyana'ya davet etmişti. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün garanti altına alınmasına çalışacağını da bildirmişti. Ancak, Osmanlı Hükümeti bu davete iltifat etmemiştir. Altı ay sonra Mettemich'e verdiği cevapta: Fransa'ya karşı yapılan son savaşa katılmadığı için kongreye temsilci göndermeyeceğini, fakat Türkiye'ye yardım etmek isterlerse, Rusya'nın Bükreş Andlaşması'na (1812) göre geri vermesi gereken, ancak teslim edilmeyen Karadeniz kıyılarındaki bazı kalelerin kurtarılmasına aracılık etmelerini bildirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu şekilde hareket etmesinin nedenleri ise şunlardı:

1) *Osmanlı Hükümeti; toprak bütünlüğünün, büyük devletlerin garantisi altına alınmasını, Türkiye'nin hukuk ve bağımsızlığına gölge düşü receğini, böylece Avrupa devletlerinin himayesi altına gireceğini düşünmüştür.*

2) *Osmanlı İmparatorluğu (aşağıda görüleceği üzere) Bükreş Andlaşması (1812) ile Sırplara bazı ayrıcalıklar vermişti. Ancak bu hu sustaki maddede bir kesinlik yoktu. Bu nedenle, kongreye katılınır ve bu konu da açılacak olursa; Rusya, Napolyon'un ortadan kaldırılması ile durumunu güçlendirdiğinden, yeniden Balkanlara dönük bir politi ka izleyebilmek için, bu konuyu istismar ederek, Sırbistan, Eflâk ve Buğdan 'ı bağımsızlığa kadar götürebilecek ayrıcalıklar isteyebilirdi*

3) *Bu tarihlerde Sırbistan, Eflâk ve Buğdan'ın; Osmanlı İmpatorluğu, Rusya ve Avusturya'nın ortak himayeleri altında bağımsız bir devlet haline getirileceği, böylece Rumeli ile Rusya arasında tampon bir*

3) Bkz. **R. R.** Palmer, **A History of the Modern World,** New York 1962, s. 413 - 420; Mehmet Gönlübol, **Milletlerarası Siyasî Teşkilâtlanma,** (Üçüncü Baskı), Ankara 1975, s. 39 - 44; A. Şükrü Esmer, **Siyasî Tarih,** İstanbul 1944, s. 86-891; Feridun Ergin, **Uluslararası Politika Stratejileri,** İstanbul (1974), s. 30.

AVRUPA, 1815
RUSYA İMPARATORLUĞU
PRUSYA
AVUSTURYA İMPARATORLUĞU
OSMANLI İMPARATORLUĞU
FRANSA
İSPANYA
PORTEKİZ
İNGİLTERE
İRLANDA
BÜYÜK BRİTANYA
DANİMARKA
HOLLANDA
BELÇİKA
İSVİÇRE
İTALYA
SARDUNYA KRALLIĞI
İKİ SİCİLYA KRALLIĞI
MALTA (İng.)
FİNLANDİYA (Rus.)
POLONYA
MACARİSTAN
KUZEY DENİZİ
ATLANTİK OKYANUSU
KARA DENİZ
AKDENİZ
EGE DENİZİ
ADRİYATİK DENİZİ
İYONYEN (İng.)
KERMEN KÖMÜR FEDERASYONU SINIRI
Moskova
St Petersburg
Stockholm
Londra
Paris
Strasburg
Barselona
Madrid
Lizbon
Cebelitarık (İng.)
FAS
CEZAYİR
TUNUS
Napoli
Roma
Cenova
Venedik
Viyana
Budapeşte
Belgrad
Sofya
İstanbul
Sivastopol
Odessa
Kiev
Smirne
Girit
Rodos
Kıbrıs
Beyrut
Yafa
İskenderiye
MISIR
FİLİSTİN
KIRIM
BESSARABYA
DNIESTER
UKRAYNA
VOLGA N.

*bölge kurulacağı söylentileri ortalıkta dolaşıyordu. Bu konu da kongrede gündeme girebil irdi.**

İşte Osmanlı İmparatorluğu, bu hususların gerçekleşmesine meydan vermemek için Viyana Kongresi'ne katılmaya yanaşmamıştır. Zira, kongreye katıldığı takdirde bunlar görüşme konusu olabilir ve alınan kararlar da kendisini bağlayabilirdi. Halbuki temsilci göndermediği takdirde, bir karar alınsa bile buna uymak zorunluluğu duymayabilirdi. Bu düşünceden ve bir de, Osmanlı devlet hayatında, 1789 yılından beri bazı Batılı devletlerle ittifaklar yapılmış olmasına rağmen, Avrupa Hıristiyan devletlerinden uzak durma geleneğinin sürmesinden, aynı zamanda öneri şeklini devlet onuruna yakıştıramadığından dolayı, Kongre Başkanı Prens von Metternich'in ısrarına rağmen kongreye katılmayı, nazikçe reddetmiştir.

Zaten kongrenin etkili üyelerinden Rusya, topraklarında gözü olduğu Osmanlı İmparatorluğu'nun kongreye katılmasına ve toprak bütünlüğünün garanti altına alınmasına,taraftar değildi. Çünkü, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğinin ve toprak bütünlüğünün devletlerarası bir garantiye bağlanması, Rusya'nın özellikle Balkanlar'da istediği gibi bir politika gütmesine engel olabilirdi. Bu nedenle, Rusya'yı da o günlerin siyasi havası içerisinde fazla gücendirmek istemeyen, kendilerinin de başkaca çıkarları olan diğer Avrupa devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'na davet hususunda fazla ısrarda bulunmadılar.

Viyana Kongresi'ne Osmanlı İmparatorluğu'nun bu şekilde katılmamasından ise, Ruslar, Sırplar ve Yunanlılar yararlanmak istediler. Nitekim Rus Çarı I. Aleksandr, kongrede Babıâli aleyhine bazı entrikalar çevirdi. Ancak Kongre başkanı Metternich, kendi devletinin yapısını ve çıkarlarını gözönünde bulundurarak, Rus, Sırp ve Yunan isteklerini gündeme koymadı. Bunlara karşılık İngiltere'nin de yardımıyla, Osmanlı topraklarının bütünlüğünü büyük devletlerin garantisi altına aldırmaya çalıştı. Fakat İngiltere, kendisinin sömürge siyaseti dolayısıyla, böyle bir yardıma yanaşmadığından, Metternich'in bu girişiminden de bir sonuç alınamadı.

Görüldüğü gibi, 1814-1815 yıllarında bütün Avrupa devletlerinin (Osmanlı Devleti dışında) bir araya gelmesiyle toplanan Viyana Kongresi, Avrupa'ya yeni bir şekil vermek, yani Avrupa'nın geleceğini hazırlamak için çalışmalar yaparken, Osmanlı Devleti'nin durumu ve geleceğiyle de yakından ilgilenmiştir. Bununla birlikte Kongre'de, Osmanlı Devleti ile ilgili doğrudan bir karar alınmamıştır. Ancak Avrupa devletleri tarafından Osmanlı Devleti'nin geleceğine bir sorun olarak bakıldığı ortaya çıkmıştır. Nitekim bu amaçla Viyana Kongresi'nde Avrupalılar, Osmanlı Devleti'nin durumu için ilk defa "Doğu Sorunu" deyimini kullanmışlar ve bu da, bundan böyle Osmanlı dış siyasetinde, ona karşı izlenen tutum ve davranışlarda başlıca etki faktörü olmuştur.

4) A. Şükrü Esmer, aynı eser, s. 91-92.

İKİNCİ BÖLÜM

YAKINÇAĞ BAŞLARINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU (1787-1815)

A. İMPARATORLUĞUN GENEL DURUMU: 1.

Siyasi ve Sosyal Yapısı:

Osmanlı İmparatorluğu, Yakınçağ başlarında, eski gücünü kaybetmiş olmakla beraber, yine de Avrupa devletler dengesinde büyük ölçüde yeri olan önemli bir devletti. Sınırları: Asya'da Yemen-Arabistan Yarımadası, Hint Okyanusu, Basra Körfezi, İran'dan geçip Kafkasya'dan Anapa'ya kadar; Avrupa'da Dinyester nehrinin batı kıyılarından Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Arnavutluk'u içine alacak şekilde devam ederek Avusturya'ya dayanıyor; Afrika'da hemen hemen Kuzey Afrika'yı ayrıca Doğu Akdeniz ve Ege Denizi adalarının da tamamını içine alıyordu. Görüldüğü gibi, Osmanlı İmparatorluğu, üç kıtada toprakları bulunan; Karadeniz, Marmara Denizi, Ege Denizi ve Kızıl Deniz'e tam anlamıyla egemen olan ve Doğu Akdeniz'de söz sahibi bir imparatorluktu. Bu sınırlar ise yaklaşık olarak 4 milyon kilometre kareyi kapsıyor ve üzerinde de yaklaşık olarak 25 milyon insan bulunuyordu[1].

Bu büyük imparatorluğun sınırları içerisinde yaşayan nüfus çeşitli ırk, dil, dine sahip insanlardan meydana geliyordu. Bunlar, Türk ve Müslümanlar ile, Hıristiyanlar ve diğer Müslüman olmayanlar olmak üzere, başlıca iki gruba ayrılmaktaydı. Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar kendi içlerinde de çeşitli mezheplere bölünmüşlerdi. Bu nüfusun yapısı içinde Türkler, devletin sahibi ve asıl unsuruydular. Devletin kurucusu, koruyucusu ve yöneticisi olarak, devletin bütün yükünü taşırlar ve haklarından da yararlanırlardı. İkinci gruba dahil olan Müslüman olmayanlar ise, kendi kültür, din ve mezheplerine göre serbestçe yaşarlar, Müslüman olmadıkça devlet yönetiminde

---

1) Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi,** c. V., Ankara 1961, s.l.

görev alamaz, askerlik yapamazlardı. Fakat bunların dışında, devletin her türlü olanaklarından yararlanırlardı. Müslümanlığı kabul ettikleri takdirde de, yeteneklerine göre devlet katında görev alıp sadrazamlığa kadar yükselebilirlerdi. Osmanlı yönetiminin Hıristiyanlara sağladağı bu haklara, o yüzyıllarda Avrupa devletlerinde bile eşine rastlamak mümkün değildi. İmparatorluk nüfusunun çoğunluğu ise Türk ve Müslümanlardan meydana geliyordu. Devlet, herşeyi ile bir Türk devletiydi ve dayandığı hukukJLslam hukukuydu.

Yakınçağ başlarında da Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim şekli, eskiden beri olduğu gibi, mutlak monarşi idi. Başta her yetkiye sahip padişah bulunurdu. Padişah Osmanlı soyundan biri olurdu. 16. yüzyılın ilk yıllarına kadar padişahlık babadan oğula geçerdi. Ancak bu tarihlerden başlayarak Osmanlı ailesinin en yaşlı üyesi padişah olmaya başlamıştır. Osmanlı padişahı, devletin hükümdarı olduğu gibi, 1517 yılından itibaren aynı zamanda bütün Müslümanların da halifesi idi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal yapısı, Avrupa'daki yapıya benzemezdi. Yani, ayrıcalıklara sahip bir aristokrat sınıf, dolayısıyla eşitsizliğe dayalı bir yapı yoktu. Bu sistem içinde Müslüman olmak şartıyla herkes devlet hizmetlerine girebilir, çalışma ve kabiliyetine göre en yüksek görevlere gelebilirdi. Ancak bu görevden ayrılan veya uzaklaştırılan kimse, görevinden önceki durumuna inerdi. Bu bakımdan hizmette bulunulan mevki esastı ve bunu da ancak o kişiye devlet sağlardı.

Padişahtan sonra devletin en büyük yöneticisi sadrazamdı. Sadrazam, padişahın mutlak vekiliydi; bunun belirtisi olarak, onun mührünü taşırdı. Devletin bütün işlerinin yetkili ve sorumlu kişisiydi. Savaş olunca da Serdar-ı Ekrem unvanıyla ordunun başına geçerdi. Sadrazamdan sonra gelen yetkili ise Şeyhülislam idi.

Şeyhülislam, ulema sınıfı arasından seçilirdi ve işlerin şeriata uygun olarak yapılmasına bakardı. Kendisine sorulan problemlerin şeriata uygun olup olmadığını fetva ile bildirirdi.

Devletin en büyük kurumu yine "Divan" olmakta devam ediyordu. Divan, yüksek rütbeli devlet adamlarından meydana gelen bir tür bakanlar kurulu idi. Burada her türlü devlet işleri görüşülürdü. Ancak verilen kararlar hakkında son söz Sadrazamındı. Sadrazam da padişaha karşı sorumluydu. Bu şekliyle divan, sadrazamın bir danışma kuruluydu. Ayrıca, olağanüstü durumlarda, yani savaş ilan etmek, barış ve yabancı devletlerle anlaşma yapılmasına karar vermek gibi konularda " Meşveret" gibi özel meclisler toplanırdı. Buna sadrazam ve şeyhülislamdan başka görevdeki en yüksek rütbeli devlet adamlan ile bu görevlerden çekilmiş olanlar katılırdı.

İmparatorluk, yine daha önceki dönemlerde olduğu gibi yönetim bakımından merkeziyetçiydi. Ancak özel idareye sahip eyaletler, muhtar ve bağlı beylikler de vardı.

Yakınçağ başlarında imparatorluğun ordu teşkilatı da, kuruluş ve genişleme dönemindeki şeklini korumaktaydı. Devletin devamlı ordusu, Yeniçeri ocağıydı. Ancak bu ocak 16. yüzyılın sonlarından itibaren, disiplin, kudret ve kuvvetini gittikçe kaybetmeye başlamıştı. Bu durumuyla da devleti ve devlet otoritesini sağlama görevini yerine getiremez hale gelmişti. Üstelik Yeniçeriler, yaptıkları isyan hareketleriyle devlet otoritesinin eyaletlerde de sarsılmasına yol açmışlardı. Devletin diğer askeri kuruluşları da belirli bir gerilemenin içindeydi. Özellikle 18. yüzyılda orduda yapılmak istenen düzenleme ve ıslahatlar da, çeşitli nedenlerden dolayı başarılı olmamıştı.

2. Dış Siyaseti ve Özellikleri:

Yakınçağlara gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu sürekli bir gerilemenin içinde bulunuyordu. Bunda, devletin mali ve ekonomik yönlerden zayıflaması, devlet örgütlerinin bozulması, ordunun, eğitim kurumlarının kendilerini yenileyememeleri, ulaşım zorlukları gibi nedenler ile, Avrupa'nın ekonomik ve siyasi yönlerden gittikçe güçlenmesi, buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen her alanında bir duraklama dönemine girmiş bulunması, önemli rol oynamaktaydı.

Ülke içerisinde meydana gelen iç ayaklanmalar ise devleti gittikçe güçsüz bırakıyor ve zor durumlara sokuyordu. Bu da devlet merkezinin gücünü gittikçe azaltıyordu. Bütün bunlar ise, devletin izlediği dış siyaseti etkileyen unsurlardı.

Bu arada şunu belirtmekte de yarar vardır : 18. yüzyılın sonlarına kadar dünyada iki blokun bulunduğu söylenebilir. Bunlar; Osmanlı İmparatorluğu' nun koruyucusu olduğu İslâm dünyası, yani Doğu bloku ile, Avrupa kültür ve uygarlığı etrafında toplanan Hıristiyan dünyası,yani Batı bloku idi. İşte bu döneme kadar Osmanlılar, Batı dünyasını, Avrupa'yı, tek cephe ve vücut olarak görüyorlardı. Yani Avrupa'nın, birçok devletin birleşmesinden meydana geldiğini ve bunların aralarında siyasi ve ekonomik mücadelelerin bulunduğunu, geniş anlamı ile, Avrupa devletleri arasındaki ilişkileri, çok defa anlayamamışlardı veya anlamaya çalışmamışlardı.

Nitekim, Osmanlı İmparatorluğu'nun, çağın oluşan ve gelişen devletlerarası ilişkilerine de ayak uyduramadığı ve bu ilişkilerden yararlanamadığı görülmektedir. Bir defa, Osmanlı İmparatorluğu, Müslüman bir devlet olarak, devletlerarası ilişkilerde kendi kendine yeterlilik prensibini kabul etmişti. Bu, Müslüman bir devletin, dayandığı hukuk açısından, Hıristiyan bir devletle

eşitlik ilkesi çerçevesinde anlaşmalar yapamayacağı düşüncesinden gelmekteydi. Devletin güçlü olduğu dönemlerde bu düşünceye göre izlenen politikanın getireceği zararlar, pek duyulmamış olabilirdi. Ancak, daha sonraları her yönüyle güçlenen Avrupa devletleri karşısında yapılacak hareketlerde, bu devletlerin bazılarıyla, diğerleri aleyhinde varılacak anlaşmalardan veya onlar arasındaki çatışmalardan yarar sağlanabilirdi. Ne var ki, Osmanlı yöneticileri, yukarıda belirtilen geleneksel düşüncenin sonucu olarak, Avrupa diplomasisinden uzak kalmış bulunuyorlardı.

Osmanlı împaratorluğu'nun Avrupa'dan yani Hıristiyan devletlerden bu "uzak durma" siyasetinin bir sonucu da, yabancı devletlerde sürekli elçilikler açma gereğini duymamasıydı. Nitekim, 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde dahi, devletin herhangi bir ülkede daimi elçiliği yoktu. Bu da, Osmanlı-Avrupa diplomatik ilişkilerinde tek taraflı bir sistemin meydana gelmesine sebep olmuştu. Çünkü, Osmanlı împaratorluğu'nun bu davranışının aksine, başlıca Avrupa devletlerinin yüzyıllardan beri İstanbul'da daimi elçilikleri bulunuyordu.

Osmanlı İmparatorluğu, III. Selim (1789-1807) dönemine kadar, padişahın tahta çıktığını bildirmek, bir hükümdarın taç giymesinde padişahı temsil etmek veya herhangi bir haberi götürmek gibi sadece özel görevlerle ve geçici olarak Avrupa devletlerine elçiler gönderiyordu. Bu elçiler, verilen görevlerin niteliğine göre belli süreler o ülkerde kaldıktan sonra geri dönüyorlardı. Bu elçilerden de görevleri sırasında gereği gibi faydalanılamıyordu. Çünkü bunlar, Avrupa'nın durumu ve Avrupa diplomasisinin incelikleri, kuralları hakkında bilgi ve tecrübeye sahip değillerdi. Üstelik yeterli yabancı dil de bilmiyorlardı. Yabancı devlet adamları ile temaslarını özellikle Hıristiyan tercümanlar vasıtasıyla yapıyorlardı. Bu da birçok zorluklara, anlaşmazlıklara ve temasın sınırlı kalmasına, dolayısıyla elçilik görevinden beklenen çok yönlü yararın ve sonucun alınamamasına sebep oluyordu.

Diğer taraftan, sürekli elçilik görevinin bulunmaması, bu konuda bilgi birikiminin, tecrübenin ve bir geleneğin oluşamaması gibi, devlet yönetiminde ve siyasetinde büyük bir eksikliğin doğmasına yol açıyordu, Bu ise, 17. ve özellikle 18. yüzyılın değişen ve gelişen dünyasında, Osmanlı împaratorluğu'nun özellikle dış siyasetinin gerçekçi, uzak görüşlü ve isabetli şekilde çizilememesi ve yürütülememesi gibi büyük zararlar getiriyordu.

Bütün bunlara karşılık, başlıca Avrupa devletleri, Osmanlı împaratorluğu'nun kuruluş ve yükselme dönemlerinden beri İstanbul'da daimi elçi bulundurmayı gelenek haline getirmişlerdi. Yani İstanbul'da sürekli elçilikler kurmuşlardı. Buraya da, genellikle devletlerarası diplomasiyi ve usullerini, ayrıca "Doğu Sorunu"nu ve bunun siyasi, ticari taraflarını çok iyi bilen, bilgi ve tecrübeye sahip elçiler gönderiyorlardı. Bu elçilerin yetkileri genişti ve

işlerini de kalabalık bir memur kadrosuyla yürütürlerdi. Dolayısıyla bu niteliklere ve yetkilere sahip olan elçiler, görevlerinin gereğini kendi devletlerinin yararına en iyi şekilde kullanırlardı.

Osmanlı İmparatorluğu, bu durumda, yabancı devletlerde daimî elçileri bulunmadığından, dünya durumu hakkında bilgiyi daha çok İstanbul'daki Avrupa devletlerinin elçilerinden, yani doğrudan kendi diplomatik kaynaklarından değil dolaylı yollardan alıyordu. Ancak bu elçilerin olayları ve bilgileri kendi çıkarları doğrultusunda, gerektiğinde eksik, fazla veya değiştirerek verecekleri şüphesizdi. Elbette ki bu da, devletin gerçekçi bir dış politika yürütmesinde zorluklara sebep oluyordu.

Diğer taraftan, İstanbul'daki Avrupa elçileri ile Osmanlı Hükümeti arasındaki ilişkiler, bu elçilerin emrinde çalışan çoğu Rum, Ermeni veya İstanbul'a yerleşmiş "Levanten" denilen Hıristiyanlar aracılığıyla yapılmaktaydı. Bu durum da, çeşitli diplomatik entrikalara, casusluk ve rüşvet olaylarına yol açıyordu.

Babıâli (Osmanlı Hükümeti)'nin diğer haber kaynakları ise Eflâk ve Buğdan beyleri ile, Divân-ı Hümâyun tercümanları idi. Gerek bu beyler gerekse tercümanlar Rum idiler. Eflâk ve Buğdan beylerinin Avrupa'da ajanları vardı. Beyler, Avrupa'dan gelen haberleri, gazete ve dergileri İstanbul'a gönderirlerdi. Türkler, yabancı dil öğrenmeyi ve yabancı ülkelerde uzun süre oturmayı hoş görmedikleri için, diplomasi hizmetlerinde Rumlar'ı kullanmayı gelenek haline getirmişlerdi. Buna karşılık Divân tercümanları ve Eflâk-Buğdan beyleri zaman zaman yabancı devletlerin çıkarına çalışarak bağlı bulundukları Osmanlı İmparatorluğu'na ihanet ediyorlardı.

Görüldüğü gibi, Yakınçağların başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun çağın gereklerine göre kurulmuş bir dış haber alma sistemi bulunmuyordu. Bu da İmparatorluğun, özellikle büyük mücadele ve ilişki içinde bulunduğu büyük Avrupa devletleri hakkında siyasi, askeri, ekonomik ve diğer alanlarda; aynı zamanda bu devletlerin kendisi için düşüncelerinde bilgi noksanlığına, dolayısıyla dış siyasetinde değerlendirmeler yönünden zararına gelişmelere yol açıyordu. Bütün bunlarla da Osmanlı İmparatorluğu, devletlerarası diplomasi alanında, kendini adeta yalnızlığa terketmiş bulunuyordu. Bundan ise, en çok yararlananlar, yine Osmanlılara karşı hareket üstünlüğünü ele geçirmiş olan Avrupa devletleri oluyordu.

Osmanlı İmparatorluğu, yine bu arada 18. yüzyılın sonlarına kadar devleti içine düştüğü kötü durumdan kurtarmak amacıyla, başta ordu olmak üzere çeşitli alanlarda ıslahatlar yapmıştır. Bunlarda Avrupa'nın etkisi görülmektedir. Ancak padişah ve vezirler bu ıslahatı yaparken, ulema sınıfının cahilliğini ve bağnazlığını, Yeniçerilerin çıkarlarını hesaba katmak zorunda kaldıklarından, aynı zamanda bu hareketler, genellikle bir kadro konusu değil de

kişisel hareket olduğundan, yaptıkları yenilikler köklü ve sürekli olamamıştır. Yani devleti kuvvetlendirecek ve kurtaracak bir düzeye ulaşamamıştır[2]. Bu da Osmanlı İmparatorluğu'nun Yakınçağlara daha zayıflamış olarak girmesine sebep olmuştur.

B. OSMANLI İMPARATORLUĞU VE AVRUPA:

1. Genel Durum:

Yakınçağ başlarında ve onu takip eden dönemde, Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupa devletleri arasındaki ilişkiler, "Doğu Sorunu (Şark Meselesi)" çerçevesinde gelişmiştir. Bu bakımdan, Osmanlı-Avrupa ilişkilerine geçmeden önce; ana hatlarıyla da olsa " Doğu Sorunu"na bakmak gerekecektir.

a. Doğu Sorunu:

"Doğu Sorunu", Avrupalılar'ın, yakın tarihlerde genel olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nu, önce üzerinde çeşitli çıkarlar elde etmek ve onu zayıflatmak; bu arada İmparatorluğun Avrupa'daki topraklarını ele geçirerek aralarında paylaşmak ve Türkleri buradan atmak, sonra da aynı şekilde geri kalan kısmını paylaşarak tamamen ortadan kaldırmak amacıyla yürüttükleri, Avrupa, -Türkiye ilişkilerinin bütününe verdikleri addır. Diğer bir deyimle, Avrupalılar'ın Türkler'i Avrupa'dan ve Önasya'dan atmak ve onların yaşamak hakkını ellerinden almak için, Osmanlı İmparatorluğu'na yönelik düşünce ve uygulamaları ile bunlardan doğan gelişmelerdir. Bununla beraber, bunu daha dar anlamda, "Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması tarihi" şeklinde belirtenler de vardır[3].

"Doğu Sorunu" siyasi bir terim olarak, ilk defa 1815'te Viyana Kongresi'nde kullanıldı. Bundan sonra da siyaset ve devlet adamları ile, tarihçiler arasında önem kazandı. Ancak amaç aynı olmakla birlikte, uygulamada farklılık olduğu için terim çeşitli anlamlar alabildi. Örnek olarak, bazı devletlere göre "Doğu Sorunu" 19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması, aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren de imparatorluğun bütün topraklarının paylaşılması anlamında kullanıldı. Aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış siyasetinde ortaya çıkan her bunalımlı olay da, Avrupalılar tarafından "Doğu Sorunu" olarak nitelendirildi[4].

---

2) Enver Ziya Karal, aynı **eser,** c. V., s. 1-11.
3) Bkz. İsmail Soysal, **Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802),** Ankara 1964, s. 36.
4) Enver Ziya Karal, aynı **eser,** c. V., s. 204.

Ancak "Doğu Sorunu"nu daha geniş açıdan ele alanlar da vardır. Bunlara göre, "Doğu Sorunu", Türkler'in Avrupa'ya ayak basmaları ile Avrupa, Asya, Afrika'da ve Akdeniz çevresinde imparatorluk kurmalan veya 1453 yılında İstanbul'u fethetmeleriyle başlamıştır. Fakat "Doğu Sorunu"na, Haçlı seferlerini, hatta Müslümanlığın doğuşunu başlangıç olarak kabul edenler daha çoktur[5]. Ayrıca "İslâm'ın, gerek Avrupa'da gerek Asya'da gerilemeye ve yenilmeye başlamış olması, 'Doğu Sorunu'nu, doğurmuştur"[6] diyenler de vardır.

"Doğu Sorunu", bu durumuyla 1683 yılma, yani İkinci Viyana kuşatmasına kadar, Türkler'in Avrupa'da ilerlemesi ile Müslümanların lehine gelişme göstermiştir. Ancak, bu tarihten itibaren ise Avrupalılar ilerlemeye, Türkler de savunmaya ve geri çekilmeye başlamışlardır. 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması ve ağırlaşan kapitülasyonlarla buna yeni bir unsur daha katılmıştır. O da, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış işlerine "yabancı müdahalesi" ile, devleti parçalama projelerinin açıkça ortaya çıkması idi.

İşte özellikle bu tarihlerden (18. yüzyılın sonlarından) itibaren "Doğu Sorunu," bütün büyük Avrupa devletleri için kendi çıkarları ve amaçları doğrultusunda çözümlenmesi gereken bir konu haline gelmiştir. Bu hali ile de, Avrupa güçler dengesinin oluşmasında önemli bir unsur olmuş, bu da devletler arasında çekişmelere, pazarlıklara, hatta savaşlara yol açmıştır.

Yani Avrupa devletleri, "Doğu Sorunu"nu kendi isteklerine göre çözümlemek üzere, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı izledikleri siyasetle ondan siyasi, ekonomik, ticari ve diğer alanlarda hak ve çıkarlar ile toprak elde etmenin çabasını sürdürmeye çalışırlarken; aynı zamanda her devlet, daha çok pay elde edebilmek veya diğerlerinin kendi aleyhine gelişmesini önlemek mücadelesini yapmıştır. Bu nedenle, günün gelişmelerine ve durumuna göre Avrupalı devletler arasında gruplaşmalar olmuş, zaman zaman da bazıları, diğerlerine karşı Türklerin yanında görünmüşler, hatta onlarla ittifaklar kurarak birlikte savaşa bile girmişlerdir.

Bu şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını ortadan kaldırmayı hedefleyen "Doğu Sorunu", Avrupalı devletlerin tek, ikili veya toplu olarak Osmanlı İmparatorluğu ile çok yönlü mücadelesi olduğu gibi, yine bu sorundan doğan kendi aralarındaki rekabet ve çatışmaların, yani döneminin devletlerarası ilişkileri ve gelişmelerinin en önemli iki yönlü kaynağı olmuş; bu durumuyla da, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasına kadar sürmüştür.

---

5) Bkz. Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c.V., s. 204; İsmail Soysal, **aynı eser,** s. 36-37.
6) Edouard Driault, (Çev. Mehmet Nafiz), **Şark Mes'elesi,** İstanbul 1328, s. 17-19.

b. 1.8. Yüzyıl'ın Sonlarına Kadar Osmanlı İmparatorluğu ve Büyük Devletler:

18. yüzyılın sonlarına, yani Yakınçağ'ın başlarına gelindiği sıralarda, Osmanlı imparatorluğu'nun dış siyasetinin oluşmasında, gelişmesinde ve yönlenmesinde Avrupa büyük devletlerinin etkisi çoğalmıştı. Bu nedenle Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasındaki» ilişkiler, İmparatorluğun varlığı ve geleceği yönünden daha büyük önem kazanmıştı. Yukarıda belirtilen "Doğu Sorunu" çerçevesinde meydana gelen bu ilişkilerde ise, önemli rol oynayan ve ağırlığı gittikçe artan başlıca büyük devletler Fransa, İngiltere, Avusturya ve Rusya idi.

Bu bakımdan, Osmanlı İmparatorluğu ile bu devletler arasındaki ilişkilerin başlangıcını ve 18. yüzyılın sonlarına kadar olan başlıca gelişmeleri, ana hatlarıyla belirtmek, bundan sonra incelenecek konulara katkıları yönünden yararlı olacaktır.

— Osmanlı - Fransız İlişkileri:

Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da ticari ve diplomatik ilişkileri en eskiye dayanan devlet idi. Nitekim iki devlet arasındaki ilişkiler, Fransa Kralı, I. Fransuva (François)'nın Kutsal Roma-German İmparatoru Şarlken'e 1525 yılında yapılan savaşta yenilip esir düşmesi üzerine, aynı yıl Fransızların Osmanlı İmparatorluğu'ndan yardım istemek amacıyla İstanbul'a bir elçi göndermeleri ile başlamış, bundan sonra da, dostluk çerçevesi içinde gelişmiştir.

Bunun sonucu olarak, zamanın güçlü bir "dünya devleti" olan Osmanlı İmparatorluğu, siyasi, askeri ve ekonomik nedenlerle zayıf Fransa'ya, iki devlet arasında yapılan bir anlaşma ile bazı özel haklar vermiştir. Tarihte "Kapitülasyon (Osmanlı tarihinde 'Uhûd-i Atîka[1] veya 'İmtiyâzât-ı Mahsusa')" adı ile anılan bu anlaşma, 18 Şubatl536'da imzalanmıştır. Aslında bu, iki taraflı bir anlaşmadan çok, Osmanlı Padişahının, Fransa'ya 'ihsanı' olan bir takım ticari ve diğer özel izinleri için, verdiği tek taraflı bir "Hatt-ı Hümâyun" du. Buna göre, özetle:

1) Anlaşma, o andaki iki devletin hükümdarının hayatları boyunca yürürlükte kalacaktı.

2) iki tarafın uyruğu karşılıklı birbirlerinin ülkelerinde gümrük vergi sinden başka hiçbir sınırlamaya bağlı olmadan oturabilecekler, ti caret yapabilecekler ve denizlerinde dolaşabileceklerdi.

3) Türkiye 'deki Fransızlar arasında meydana gelecek hukuk davalarını konsoloslar görecek, Türklerle Fransızlar arasındaki davalara tercüman bulundurmak koşuluyla Türk mahkemeleri bakacaktı.

4) Osmanlı limanlarından ticaret yapmak hakkı sadece Fransızlara ait olacak, diğer Avrupa devletlerinin gemileri ancak Fransız bayrağı ile Osmanlı sularında dolaşabilecek ve limanlarına gidip gelebilecekti.

5) Kudüs'teki "Kutsal yerler" Fransız papazlar tarafından korunacaktı.

Görüldüğü gibi Kapitülasyonlar, karşılıklı eşit yararlanma esasına göre ve geçici olarak düzenlenmiştir. Ancak uygulamada bundan sadece Fransızlar yararlanmıştır.

Nitekim Fransızlar, bundan böyle yüzde beş (1673 yılından itibaren yüzde üç) gümrük vergisi ödemeye başlayarak, sağladıkları diğer özel haklarla beraber, Osmanlı İmparatorluğu ile geniş ticaret ilişkilerinde bulunmuşlar, değişik alanlarda çıkarlar sağlamışlardır. Bunlardan da büyük yarar ve kazançlar elde etmişlerdir. Ayrıca Fransa, diğer Avrupa devletlerinin gemilerinin Osmanlı sularında Fransız bayrağı altında ticaret yapmak zorunda kalmalarından, bu devletlere karşı bir süre üstünlük kurmak imkanına kavuşmuştur. Diğer yandan da İstanbul'da daimi elçilik kurmak fırsatını elde etmiştir.

Böylece Kapitülasyonlar, verildiği anlardan itibaren Fransa'nın lehine, yani tek taraflı işlemeye başlamıştır. Bu nedenle Fransa, iki ülkenin her hükümdarının ölümünden sonra, kapitülasyonların yenilenerek uzatılmasını sağlamıştır. Diğer yandan Fransızlar'ın istek ve baskılarıyla kapitülasyonlar zamanla Osmanlılar'ın aleyhine genişletilerek ağırlaştırılmış ve 1740 yılında da sürekli hale getirilmiştir.

Aslında, 1454 ve 1479 yıllarında Venedik devletine de kapitülasyonlar verilmişti. Fakat zamanla bu devlet zayıfladığından bunların değeri kalmamıştı. Ancak Fransa'ya verilen bu kapitülasyonlar, sonraları, diğer Avrupa devletlerinin, askeri ve siyasi gelişmelerin sonucunda, Osmanlı İmparatorluğu'ndan elde ettikleri ayrıcalık haklarına başlangıç ve örnek olmuştur; özellikle Osmanlı Imparatorluğu'nun zayıflaması üzerine Türkler aleyhine işleyen en önemli ekonomik, hukuki, aynı zamanda siyasi ve diğer alanlarda devleti bağlayan ve çökmesinde büyük rol oynayan faktör halini almıştır. Bu durumuyla Osmanlı Devleti'nin dış siyasetini, aynı zamanda iç siyasetini de büyük ölçüde yönlendirmiştir. Bu nedenle kapitülasyonlar, Osmanlı tarihinde gittikçe büyük öneme sahip bir konu ve sorun olmuştur.

Bu suretle Osmanlı-Fransız ilişkileri 16. yüzyılın birinci yarısında başlamış ve 1536'da kapitülasyonların verilmesiyle çok yönlü hale gelmiştir. Bu ilişkiler de Fransa'yı Osmanlı sınırları içerisinde çeşitli alanlarda pek çok çıkarları bulunan bir devlet haline getirmiştir. Fransa, bu durumda 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, yüzyıllar boyunca kendi lehine gelişmiş bulunan bu çıkarların korunmasına ve geliştirilmesine çalışıyordu.

Nitekim 18. yüzyılın sonlarına doğru Fransızlar'ın Osmanlı İmparatorluğu sınırlan içinde seksen civarında ticari kuruluşu vardı. Fransız uyruklular ise, Osmanlı topraklarında, elde ettikleri haklar sayesinde bir bakıma ayrı ve özerk bir toplum gibi yaşıyordu. Fransa'nın İstanbul'daki büyükelçiliğinin yanı sıra, İzmir, Selanik, Girit, Kıbrıs, Rodos, Bağdat, Halep, Şam, İskenderiye gibi önemli liman ve şehirlerde konsoloslukları bulunuyordu. Bütün bunlar Fransızlara Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş sınırları içinde rahatça hareket ve kazanç sağlama olanakları veriyordu. Osmanlı Hükümeti de bunları koruyordu.

Fransa, Türkiye'den tütün, pamuk, yün, ipek, zeytinyağı ile bazı hububat ve sanayi hammaddesi alıyordu. Bunlardan bazılarını ülkesinde işledikten sonra yüksek fiyatlarla yeniden Türkiye'ye satıyordu. Ayrıca, Türkiye'ye şeker, sabun, baharat, kâğıt, çivit, ilaç ve bazı lüks eşya ihraç ediyordu. Bu haliyle de Türk-Fransız ticaret hacmi büyük boyutlara ulaşıyordu. Nitekim 1783 yılında Fransa'nın genel ihracatı içinde, Türkiye 3.884. 576 sterlin ile birinci sırayı alıyordu. Buna karşılık Türkiye de Avrupa ile olan ticaretinin yüzde 55'ini (yılda 20 milyon kuruş) Fransa ile yapıyordu[7].

Görüldüğü gibi Fransa için Osmanlı Devleti, yani 'Doğu', ticaret ve buna bağlı olarak diğer alanlardaki çıkarları dolayısıyla önemli idi. Bu bakımdan Fransa, bu çıkarlarının korunması ve geliştirilmesi amacıyla kendi bünyesinde bazı önlemleri, daha 1669 yılından itibaren devlet adamı Colbert'in girişimiyle almaya başlamıştı. Nitekim Colbert, İstanbul'daki Fransa büyükelçiliği ile diğer Osmanlı şehirlerinde bulunan konsolosluklarda görevlendirilecek resmi tercümanları yetiştirmek üzere, Paris'te "Ecole des Jeunes de Langues (Gençler İçin Dil Okulu)" adlı bir okul açmıştı. Aradan çok geçmeden de, buna benzer bir okulu İstanbul'da kurdurmuştu. Bu okul, daha sonra Konvansiyon hükümetinin 30 Mart 1795 tarihli bir kararı ile yeniden teşkilatlandırmış ve "Ecole des Langues Orientales (Doğu Dilleri Okulu)" adını almıştır[8]. Bununla da anlaşılmaktadır ki Fransa, geniş ve kârlı ilişkilerde bulunduğu Osmanlı topraklarında, bu ilişkiyi, yerli halkın dilini bilen, aynı zamanda 'Doğu' uzmanı olan özel yetiştirilmiş görevlilerle yürütmeyi, daha başlardan itibaren esas kabul etmiştir.

İşte Osmanlı-Fransız ilişkileri bu çerçevede, görünüşte dostluk havası içinde yüzyıllar boyu sürmüş ve gelişme göstermiştir.

Bu süre içinde, özellikle 18. yüzyılın sonlarında Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunmasından yana bir siyaset izlemiştir. Çünkü, Fransızların Osmanlı topraklarında elde ettiği çıkarlar, ancak bu imparatorluğun varlığıyla devam edebilirdi. 18. yüzyılın başlarından iti-

7) İsmail Soysal, aynı eser, s. 43.
8) İsmail Soysal, aynı eser, s. 42.

baren ise Osmanlı İmparatorluğu, batı ve kuzeyden iki komşusunun yani Avusturya ve Rusya'nın gittikçe artan baskı ve tehdidi ile zor durumlarla karşılaşmaya başlamıştı. Bu da Fransa'yı tedirgin ediyordu. Onun içindir ki, Fransa olayların akışı içinde zaman zaman Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında görünüyordu. Ancak onunla siyasi işbirliği yapmaktan da uzak duruyordu.

Bu arada, 18. yüzyılın ikinci yarısında Fransa için önemli bir konu da, Karadeniz'in Fransız ticaret gemilerine açılmasını sağlama çalışmaları olmuştur.

Aşağıdaki konularda belirtileceği üzere Osmanlı İmparatorluğu, Çanakkale ve İstanbul Boğazları ile Karadeniz'in "kapalılığı ilkesi"ni esas kabul etmişti. Ancak daha sonraları bazı devletlerin ticaret gemilerinin Boğazlar'a girmesine özel anlaşmalarla izin vermişti. Fakat Karadeniz'i bir "Müslüman Gölü" olarak gördüğünden, Fransa ve diğer devletlere verdiği kapitülasyonları bu denize uzatmak istememişti. Bu bakımdan Karadeniz yabancı devletlerin ticeret gemilerine kapalıydı. Bu durum 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması'na kadar sürmüştür.

Küçük Kaynarca Andlaşmpst'mn on birinci maddesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun, Ruslar'ın Karadeniz'de ticaret gemisi bulundurmalarını, Akdeniz'e Boğazlar yoluyla gidip gelmelerini ve 1783 yılında da Kırım'a yerleşmelerini kabul etmesi sonucunda, Karadeniz'in yukarıda belirtilen kapalılığı ilkesi fiilen sona ermiştir.

İşte Fransa, bundan da yararlanarak Karadeniz'in Fransız ticaretine açılmasına çalışmış fakat, Osmanlı Hükümeti'ne bu isteğini kabul ettirememiştir. Buna karşılık 1787 yılında Rusya ile bir ticaret anlaşması yapmayı başarmıştır. Bu anlaşmadan yararlanarak da Fransız ticaret gemileri Rus bayrağı altında Karadeniz'e geçmeye başlamıştır. Bu tarihten biraz sonra, 1789 yılında Fransa'da İhtilal patlak vermiş, arkasından da Fransa, 1798 yılında bir Osmanlı toprağı olan Mısır'ı işgal etmiştir. Bu da, kuruluşundan itibaren dostluk havası içinde bulunan Osmanlı-Fransız ilişkilerinde büyük değişikliklere ve yeni gelişmelere yol açmıştır.

— Osmanlı - İngiliz İlişkileri:

Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasında ticari ve siyasi ilişkiler, İngilizler'in öncelikle ticari amaçlı girişimleriyle 16. yüzyılın sonlarında başlamıştır.

Gerçi İngilizler, daha 16. yüzyılın başlarından itibaren ticaret amacıyla Akdeniz'de görünmüşlerdi. Ancak Doğu Akdeniz (Levant) ticaretinde etkili ve sürekli faaliyet gösterebilmeleri bu yüzyılın sonlarında olmuştu. Fakat bu

ticareti de kapitülasyonlar gereği, Fransız bayrağı altında (gemilerine Fransız bayrağı çekerek) yapmak zorunda kalmışlardı. Bu da bir bakıma İngiliz ticaretine bir Fransız kontrolü getiriyordu. İşte İngilizler, bundan kurtulmak ve kendi bayrakları altında Osmanlı ülkesinde serbestçe ticaret yapabilmek için, 1578 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na resmen başvurmuşlar, bu amacı gerçekleştirmek üzere de İstanbul'a bir resmi görevli göndermişlerdi. Böylece de iki devlet arasında ilişkiler başlamıştı.

Bundan sonra Osmanlı İmparatorluğu, Fransızların ve Venediklilerin itirazlarına rağmen, İngiliz tüccarlarına ülkesinde serbestçe ticaret yapmak izni vermiştir. Bu konuda iki devlet arasında Mayıs 1580'de ilk "Sözleşme" yapılmıştır. Buna göre: İngiliz tüccarları, Fransız ve Venediklilere verilmiş olan ayrıcalık haklarına (Kapitülasyonlara) sahip olacaklar, İngiliz ticaret gemileri kendi bayrakları altında Osmanlı sularında dolaşabileceklerdi.

İngiltere, elde ettiği bu ayrıcalıklardan hemen sonra, 4 Mayıs 1583 tarihinde İstanbul'da daimi elçiliğini açmıştır. Böylece, Osmanlı başkentinde daimi yabancı elçi sayısı Fransız ve Venedik'e ait olanlarla üçe çıktığı gibi, Osmanlı-İngiliz resmi diplomatik ilişkileri de kurulmuştur.

İlk Osmanlı-İngiliz Sözleşmesi, İngiltere'nin isteği üzerine 1601 yılında ve daha sonra bazı eklerle genişletilerek, 1675'te son şeklini almıştır. Bu da, Osmanlılar'ın yabancılara verdiği ayrıcalıklar yönünden, İngilizler'i Fransızlar'dan daha üstün duruma getirmiştir.

Nitekim, başlangıçta İngilizler de, diğer ayrıcalıklı devletler gibi yüzde beş gümrük resmi verirken, ilk sözleşmenin yapılmasından hemen sonra, bu oran yüzde üçe indirilmiştir. Bunun içindir ki, İngiliz ticereti Türkiye'de kısa zamanda gelişmiştir. Bunun sonucu olarak İstanbul'dan başka Halep, İskenderun ve diğer bazı yerler, İngiliz ticaretinin önemli merkezleri haline getirilmiş, bu arada birçok yerde İngiliz konsoloslukları kurulmuştur.

İngiltere'nin bu şekilde Osmanlı İmparatorluğu üzerinde etkisi gittikçe çoğalırken, İstanbul Hükümeti de, ilk elçisini geçici görevle 1607 yılında İngiltere'ye göndermiş, Londra'da daimi elçiliğini de ancak 1794 yılında açmıştır. Böylece İngiltere'nin İstanbul'da daimi elçilik kurmasına 187 yıl sonra karşılık vermiştir.

Görüldüğü gibi Osmanlı-İngiliz ilişkileri, İngilizler'in Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş sınırlan içerisinde büyük ticari olanaklarından yararlanmak üzere yaptıklan başvuru ve çalışmalarla, yani ticari nedenlerle başlamış ve kısa zamanda tek taraflı olarak, İngiltere'nin lehine büyük gelişmeler göstermiştir.

Her ne kadar bu ilişkiler, başlangıçta ticaret esas alınmışsa da, İngiltere'nin Osmanlı sınırları içerisinde elde ettiği çıkarları korumak ve geliştirmek,

i

aynı zamanda özellikle 18. yüzyılın ortalarından itibaren Rusya'nın gittikçe güçlenerek İngilizler'in çıkarlarını ve Osmanlı İmparatorluğu'nu tehdit etmeye başlamasıyla ve diğer nedenlerle bu ilişkilerde askeri ve siyasi etkenler de önemli rol oynamaya başlamıştır.

Nitekim İngiltere, 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, ileri bir sanayi ülkesi haline ulaşmış olduğu gibi, Okyanuslarda ele geçirdiği yerlerle, büyük bir sömürge imparatorluğu kurmuş bulunuyordu. Bu arada Akdeniz ve çevresiyle de yakından ilgilenmişti. 1713 yılında bu denizin o tarihlerde tek giriş çıkış kapısı olan Cebelitarık Boğazı'nı ele geçirmiş, daha sonraki yıllarda Akdeniz'de, dolayısı ile bu denizin kıyılarının yaklaşık dörtte üçüne sahip olan Osmanlı İmparatorluğu üzerinde siyasi, ekonomik ve ticari etkinliğini çoğaltmış, birçok haklara sahip olmuştu. Ayrıca, Osmanlı topraklarından ve denizlerinden 'Doğu'ya, Hindistan'a doğru geçen yollar, İngiltere'yi Osmanlı İmaparatorluğu ve onun geleceği ile daha yakından ilgilenir hale getirmişti.

Çünkü bu sıralarda, yani 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu özellikle iki büyük komşusu Rusya ve Avusturya'nın gittikçe artan tehdit ve baskısı ile karşı karşıya kalmıştı. Bunların tek başlarına veya birlikte yapacakları geniş çaplı bir harekât, Osmanlı Imaparatorluğu'nu çok zor durumlara sokabilir, toprak bütünlüğünü tehlikeye düşürebilirdi. Bu da İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ve bölgede sağladığı çıkarlardan uzaklaşması demekti.

Bu nedenlerle Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Avusturya'ya karşı dengeyi sağlayacak dış destek güçler arama yoluna girdiği sıralarda, İngiltere de, 'Doğu' ticareti ve çıkarlarının sürekliliği için Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığının sürmesinden yana bir politika izlemeye başlamıştı. İki devletin bu politikaları ise, 18. yüzyılın sonlarında Osmanlı-İngiliz ilişkilerine kendi yönlerinden daha çok önem kazandırmış, bir bakıma bu ilişkilerin güçlenmesine yol açmıştı.

— Osmanlı - Avusturya İlişkileri:

Osmanlı İmparatorluğu'nun sınır komşusu olan Avusturya (Almanya İmparatorluğu), aynı zamanda Kutsal Roma-German İmparatorluğu'nun "taht ülkesi" olarak en eski ilişkide bulunduğu ve en çok çatıştığı büyük devletti.

Osmanlı-Avusturya ilişkileri, başlangıcından 1683 yılındaki İkinci Viyana kuşatmasına kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nun batıya doğru ilerlemesiyle lehine gelişmiş, bu tarihten itibaren de Avusturya'nın üstünlüğü ve ilerlemesi ile sürmüştür.

Avusturya, özellikle 18. yüzyılın sonlarından yani 1699 yılında imzalanan Karlofça Andlaşması'ndan itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'ndan birçok

toprak ele geçirdiği gibi, Osmanlı topraklarında konsolosluk kurmak, Avusturyalı tüccarların kendi bayrakları altında serbestçe ticaret yapmak, Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan Katolikleri ve din adamlarını korumak hak ve ayrıcalıklarına (Kapitülasyonlara) sahip olmuştu.

Görüldüğü gibi Avusturya, diğer büyük devletler gibi, Osmanlı împaratorluğu'ndan geniş olanaklar elde etmiş bulunuyordu ve 18. yüzyılın sonlarında bunları daha da çoğaltmanın hesabı içindeydi.

Öte yandan Avusturya, bir Orta Avrupa yani "kara devleti" olup, homojen bir coğrafi ve nüfus yapısına sahip değildi. Politik zorlamaların sonucunda meydana gelmişti. Sınırları içinde Alman nüfusuna yakın Macar'ın yanı sıra, çok sayıda Ruten, Rumen, Çek, Slovak, Hırvat vardı. Yani nüfus yönünden "mozaik"e benzeyen bir yapıya sahipti. Bu devleti coğrafi olarak birleştiren en büyük faktör Tuna nehri idi. Gerek ulaşım, gerekse ekonomik ve politik yönden ülkenin en büyük dayanağı bu nehirdi. Bu nedenle, bu devlete "Tuna Monarşisi" adı da verilmekteydi.

Avusturya, bu coğrafi yapısından dolayı denizlere ulaşmak politikasını esas almıştı. Bu amaçla bir taraftan Adriyatik Denizi'ne ulaşmaya çalışırken, diğer taraftan da kendisi için büyük öneme sahip olan Tuna nehrinin akış yönünü, politik yayılma yönü olarak kabul etmişti. Bir diğer deyimle, 'Doğu' ya doğru yani Osmanlı Avrupası'nda genişlemek politikasını esas almıştı. Bu da, Osmanlı Avrupası'nı iki devlet arasında sürekli rekabet ve çatışma konusu haline getirmişti.

Ancak 18. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Avrupası'na göz diken ve bölgede 'güneye' doğru ilerlemeye başlayan bir başka devlet, Rusya vardı. Bu bakımdan Osmanlı Avrupası'nda yayılmayı hedef almış olan Avusturya ile Rusya birbirlerine rakip hale gelmişlerdi. Bundan da Avusturya endişelenmeye başlamıştı.

Nitekim Avusturya, Rusya'nın güneye inmesini kendisi için tehlikeli olarak görmüş ve bunu önlemeye çalışmıştır. Fakat, daha sonra, Ruslar'ı durdurarak Osmanlı İmparatorluğu'nu kurtaramayacağı düşüncesine kapılınca, bu defa bunu bir oldu bitti kabul edip onun mirasından pay elde etmeyi esas almıştır. Bu nedenlerle de Rusya ile bazen rakip ve düşman, bazen de ortak olup Osmanlı İmparatorluğu'na karşı birlikte hareket etmiştir.

İşte 18. yüzyılın, yani Yeniçağın sonlarına gelindiğinde de, Osmanlı-Avusturya ilişkileri, bu genel çerçeve içerisinde ve yine savaş halinde bulu-, nuyordu.

— Osmanlı - Rus İlişkileri:

Bilindiği gibi Rusya Devleti, uzun süre (1240-1480 yılları arasında) Altınordu (Altın Orda) Devleti'nin egemenliği altında kalan Moskova Knezliği'nin, 15. yüzyılın ortalarından itibaren güçlenmesi ve gelişmesi sonucu ortaya çıkmıştır.

Osmanlı-Rus ilişkileri de, Moskova Knezi'nin bir elçilik heyetini Kırım Hanı'nın aracılığı ile 1492 yılında İstanbul'a göndermesiyle başlamıştır.

Moskova Knezi, bu elçisi ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan Kuzey Karadeniz limanlarından Rus tüccarlarının serbest olarak ticaret yapmalarına izin verilmesini ve komşuluk ilişkilerinin kurulmasını istemiştir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun siyaseti daha çok Orta Avrupa ve Akdeniz'e dönük olduğundan, Osmanlılar tarafından Rusların ticaretle ilgili istekleri kabul edilmesine karşılık, resmen siyasi ilişki kurmak ve anlaşma yapmak istekleri reddedilmiştir. Bundan sonraki yıllarda Rusların bu konuda yaptıkları başvurulara da olumlu cevap verilmemiştir.

Bu arada Rusya, 16. yüzyılın başlarından itibaren gittikçe büyümeye başlamış, 1552'de Kazan, 1556'da Astrahan Hanlıklarını, 1678'de Ukrayna'yı ele geçirmiş ve bir büyük "kara devleti" haline gelmiştir. Bundan sonra da "sıcak denizlere" açılmak siyasetini gütmeye başlamıştır.

17. yüzyılın sonları ile 18. yüzyılın başlarında Rusya'nın "sıcak denizlere" çıkabilmesi iki yönde olabilirdi: Bunlardan birincisi, bir İsveç gölü halinde bulunan Baltık Denizi; ikincisi bir Osmanlı gölü halinde olan Karadeniz idi. Nitekim Rusya, özellikle 17. yüzyılın sonlarından itibaren bu iki deniz yönünde ilerlemek ve bu denizlere çıkmak çalışmalarına ağırlık vermiştir. Onun bu yayılma siyaseti de gittikçe şiddetlenen Osmanlı-Rus, İsveç-Rus çatışmasına yol açmıştır.

İlk Osmanlı-Rus çatışması (Ejderhan Seferi) 1569'da olmuş, ilk barış da (Bahçesaray Andlaşması) 1681'de yapılmıştır. Bundan kısa bir süre sonra (1687 yılında) Rusya, İkinci Viyana kuşatmasından sonra Türklere karşı Avrupa devletlerinin kurduğu Kutsal İttifak'a girerek Osmanlı İmparatorluğu ile savaşmaya başlamıştır. Diğer devletlerle 1683 yılından beri süren bu savaşlar sonucunda, Kutsal İttifak üyeleri ile Osmanlı İmaparatorluğu arasında 1699'da Karlofça Andlaşması yapılmıştır. Bunun arkasından da, buna paralel olarak İstanbul'da 13 Temmuz 1700 tarihinde Osmanlı-Rus andlaşması imzalanmıştır. Buna göre: Osmanlı İmparatorluğu, Azak'ı Rusya'ya bırakmak zorunda kaldığı gibi, İstanbul'da daimi Rus elçiliğinin açılmasını da kabul etmiştir.

Böylece Rusya, çok uzun süreden beri istediği ve gerçekleşmesi için sürekli uğraştığı iki amacına ulaşmış oldu. Bunlardan birincisi, "Güneye

inmek" ve "sıcak denizlere" açılmak için, Azak'ı alarak Karadeniz'e bir pencere açarak çıkmak, ikincisi de, Osmanlı İmparatorluğu ile resmi diplomatik ilişki kurmaktı.

Rusya, Osmanlılar'a karşı elde ettiği bu başarılara rağmen, Azak Boğazı'na sahip olamamıştı. Bu nedenle de tam anlamıyla Karadeniz'e çıkamamıştı. Üstelik Karadeniz'de deniz üstünlüğü ile İstanbul ve Çanakkale boğazları Osmanlılar'ın elinde bulunduğundan, bu yönden Avrupa ile ilişki kurması mümkün değildi. Bunun için de, 18. yüzyılın başlarında, İsveç'ten Güney Baltık kıyılarını almak üzere harekete geçti.

Bunun üzerine İsveç Kralı Demirbaş Şarl (XII. Şarl), Rusya'ya girerek Rusları arka arkaya yendi, fakat 1708 yılında Poltava Meydan Savaşı'nda Rus Çarı I. Petro'ya yenildi ve Osmanlı İmparatorluğu'na sığındı.

Poltava galibiyeti, Rusya'nın İsveç tehlikesinden kurtulmasını, Baltık kıyılarına yerleşmesini, Lehistan'ın bir bölümünü ele geçirerek Doğu Avrupa'da egemenlik kurmasını sağlamıştır. Bundan sonra Rusya, yeniden güneye Karadeniz'e yönelmiş, bu da yeni bir Osmanlı-Rus savaşına yol açmıştır.

Rusya'nın gittikçe büyümesi, bundan doğan tehlikenin çoğalması, Azak'ı alması, Demirbaş Şarl'ın kışkırtması ve diğer nedenlerden dolayı Osmanlı İmparatorluğu 1711 yılında Rusya'ya savaş ilan etti. Aynı yılda yapılan Prut Savaşı'nda Rusya, Osmanlı İmaparatorluğu'na yenildi ve Prut Andlaşması'nı imzalamak zorunda kaldı. Bununla da Azak kalesini Türkler'e iade etti. Böylece Karadeniz'den ayağını çekti ve bu deniz yeniden bir Türk gölü haline geldi.

Böylece Rusya, 18. yüzyılın başlarında, yayılma hedeflerinden Baltık Denizi kıyılarına yerleşmeyi gerçekleştirmiş, fakat Karadeniz'e çıkmayı başaramamıştır. Ancak bundan sonra, sürekli olarak bu hedefe yönelmiştir.

Rusya, önce Karadeniz'e sonra da Akdeniz'e inmeyi hedef aldıktan sonra, buna bir de dini kılıf uydurmuştur. Şöyle ki: Rus çarlarından III. İvan 1472 yılında, son Bizans İmparatoru XIII. Konstantin'in o sıralarda İtalya'da bulunan yeğeni Sofia (Zoya) Paleologos ile evlenmiştir. Bu olaydan sonra Moskova Knezleri, Moskova'nın Bizans İmparatorluğu'nun "mirasçısı" olduğunu iddia etmeye başlamışlardır. Bu iddia, bir süre sonra Moskova'nınJ'Üçüncü Roma" olduğu şeklinde tamamiyle siyasi bir görüş haline getirilmek istenmiştir. Bu görüşe göre, Rusya hükümdarları "Bizans İmparatorlarının mirasçısı ve Ortodoksluk'un yüksek koruyucusudurlar". I. Roma ve II. Roma (Tsargrad dedikleri İstanbul) sona ermiştir, o halde "Üçüncü Roma" dedikleri Moskova, diğer iki Roma gibi, dünyaya egemen olacaktır. Dolayısıyla Rusya Bizans'ın "mirasçısı" olacak ve İstanbul'u alacaktır[9]. Bu suretle Rusya'nın

9) Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya,** Ankara 1970, s. 2-3, **Rusya Tarihi,** Ankara 1948, s. 139-141.

Osmanlı başkenti olan İstanbul ile ilgili emelleri önceleri dini yönden başlamış veya öyle görünmüş, ancak bu devletin kuvvetlenmesiyle siyasi bir şekil ve amaç haline gelmiştir.

Nitekim Rusya, özellikle 18. yüzyılın başlarından itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasından da yararlanarak, önce Karadeniz'in kuzeyini ele geçirmek, sonra da Kafkaslar'a, Boğazlar'a ve Balkanlar'a inmek politikasını gütmeye başlamıştır. Bunu yaparken de hareketlerine dini bir nitelik vermeyi esas almıştır. Bu amaçlarla Osmanlı İmparatorluğu'na karşı sürdürdüğü hareketler içinde, iki devlet arasında 1768-1774 Savaşı sonucunda 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Andlaşması bir dönüm noktası olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi, bu andlaşma ile Rusya, Karadeniz'e çıkma tasarısında önemli gelişmelerle birlikte, Osmanlıların Fransızlara verdiği kapitülasyonlardaki haklan kendisine de sağlamış, ayrıca Osmanlı sınırları içerisinde bulunan Ortodoksları koruma hakkını elde ettiğini iddia edecek hale gelmiştir.

Böylece Rusya, 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'ndan önemli topraklar ile ticari hak ve çıkarlar kazanarak güneye doğru genişlemiş, gittikçe büyüyen bir tehlike olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını tehdit etmeye başlamıştı. Bu haliyle de, daha güneye inmek ve İstanbul'u almak politikasını gerçekleştirmeye çalışıyordu.

Rusya'nın gittikçe güçlenmesi ve güneye doğru daha etkili şekilde yayılarak inmeye başlaması ise, bu devletin karşısına Balkanlar'da Avusturya'yı, genel olarak ve özellikle Boğazlar'da da İngiltere ile Fransa'yı çıkarmıştır. Ancak 18. yüzyıl içinde, Avusturya, Osmanlı Avrupası'nm parçalanmasında Rusya ile işbirliği yapmıştır.

Bu genel çerçeve içerisinde Osmanlı İmparatorluğu, 18. yüzyılın sonlarında gittikçe zayıflayan gücü ile ve tek başına, komşusu Rusya'ya karşı varlığını sürdürme mücadelesi yapıyordu. Bu nedenle de Osmanlı-Rus ilişkileri, genel olarak karşılıklı çekişme ve gittikçe artan bir gerginlik halinde bulunuyordu.

Görüldüğü gibi, Osmanlı İmparatorluğu ile dönemin büyük devletleri olan İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya arasındaki resmi ilişkiler,[10] geniş topraklara ve denizlere sahip olan güçlü Osmanlı İmparatorluğu'nun ticari ve ekonomik olanaklarından yararlanmak için, adı belirtilen Avrupa devletleri-

10) Bu konuda ayrıca geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi,** c. **II.,** Ankara 1949, s.465 vd; **Mufassal Osmanlı Tarihi,** c.II., İstanbul 1958, s. 817 vd; İsmail Hami Danişmend, **Osmanlı Tarihi Kronolojisi** c.II., İstanbul, 1972 s. 108 vd; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye** ve Rusya, Ankara 1970, s. 15 vd., **Rusya Tarihi,** Ankara 1948, 89 vd., **Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610),** Ankara 1953, s.l vd; Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri (1580-1838), c.L,** Ankara 1974, s.6 vd; Gündüz Akınca, **Türk-Fransız Kültür İlişkileri (1071-1859),** Ankara 1973 s.7 vd.

nin istekleri ile başlamıştır. Ancak İmparatorluğun zayıflamasıyla da bu ilişkiler, çok yönlü olarak onun aleyhine gelişmiştir. Nitekim 18. yüzyılın sonlarına kadar, Avrupa'nın dört büyük devleti, Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok büyük hak ve çıkarlar sağlamışlardır.

Yeniçağ'ın sonlarına gelindiğinde, Avrupa'nın bu dört büyük devletinden İngiltere ile Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'ndan sağladıkları bu hak ve çıkarları korumak ve geliştirmek çabasını sürdürürlerken, kendilerine rakip ve tehlike olarak beliren diğer iki büyük devlete karşı Osmanlı İmparatorluğu'ndan yana bir politika izler görünmekteydiler.

Avusturya ve Rusya ise, iki komşu devlet olarak elde ettikleri hak ve çıkarları korumanın yanısıra, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak ve "Doğu Sorunu"nu kendi çıkar ve amaçları doğrultusunda çözümlemenin hesabı içindeydiler. Ancak, yukarıda belirtildiği gibi, bu iki devletin hedefleri arasında Osmanlı Avrupası önemli yer tutuyordu. Bu nedenle de bölgede çıkarları çatışıyordu. Bununla beraber, ortak hedefleri olan Osmanlı İmparatorluğu'na karşı zaman zaman işbirliği yapmaktan da geri kalmıyorlardı. Osmanlılar da tek başlarına bu iki devlete karşı koymaya çalışıyordu. Nitekim Rusya ve Avusturya, Yakınçağ'a girerken, Osmanlı İmparatorluğu ile yine savaş halinde bulunuyorlardı.

2. 1787 - 1791,1792 Osmanlı - Rus, Avusturya

Savaşı: a. Savaşın Nedenleri:

Yeniçağ'ın sonlarında yapılan ve Osmanlı Devleti için önemli dönüm noktalarından olan 1768-1774 Osmanh-Rus Savaşı ve bu savaşta uğranılan yenilgi ile, Kırım ve çevresinin Rusya tarafından ilhak edilmesi, bu ilhak olayı sırasında Rusya'nın tutum ve davranışları, Osmanlı Imparatorluğu'nun Müslüman halkı tarafından şiddetli tepki ve üzüntüyle karşılanmıştı.

Rusya ise, 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması'ndan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun eski gücünün kalmadığını anladığından Kuzey Karadeniz kıyılarında, Kafkaslar'da ve Balkanlar'da yeni hareketlerde bulunmaya başladı. Diğer taraftan Osmanlı Avrupası'ndaki emellerini gerçekleştirmek üzere, kendisi gibi bu bölgede yayılmak amacı bulunan Avusturya ile anlaşmak yolunu tuttu. Böylece de Osmanlı İmparatorluğu'na ikinci büyük darbeyi vurmak istedi.

Bu amaçla Rusya Çariçesi II. Katerina, Avusturya İmparatoru II. Joseph ile 1780 yılı Mayıs ayında Mohilefte görüştü. İki hükümdar bu görüşmede, Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının paylaşılması konusunu ele aldılar ve bir plan yaptılar. Bir yıl sonra da St. Petersburg'da tekrar bir araya geldiler.

Sonuçta, 1782 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılma projesine son şeklini verdiler ve kendi aralarında bu konuda gizli bir anlaşma yaptılar.

Rusya ile Avusturya'nın gerçekleştirdikleri bu anlaşmaya göre, eğer Osmanlı İmparatorluğu'nu bir savaşta yenecek olurlarsa, "Yunan veya Grek Projesi" adı verilen tasarılarını uygulayacaklardı. Buna göre; Rusya, Özi, Aksu ve Turla (Dinyester) nehirleri arasındaki yerleri, aynca Akdeniz'deki bazı adaları alacak, Eflâk-Boğdan ile Besarabya Rusya'nın himayesinde özerk bir prenslik olacaktı. Diğer taraftan, İstanbul merkez olmak üzere Bizans İmparatorluğu yeniden kurulacak ve başına II. Katerina'nın torunu Konstantin getirilecekti. Bunlara karşılık Avusturya ise, Küçük Eflâk, Belgrad, Orsova, Vidin, Niğbolu ve Hotin ile Venediklilerin elinde bulunan İstirya ve Dalmaçya'yı alacaktı. Venedikliler de verdikleri bu yerlere karşılık Mora, Girit ve Kıbns ile bazı adalara yerleşeceklerdi. Bunların yanı sıra, Avusturya, çıkacak bir Osmanlı-Rus savaşında, Rusya'ya yardım edecek ve Osmanlı İmparatorluğu'nu Küçük Kaynarca Andlaşması'nın şartlarına uymaya zorlayacak, bunda başarı sağlayamazsa bu savaşa Rusya'nın yanında katılacaktı[11].

Rusya, Doğu Avrupa konusunda aynı zamanda rakibi olan Avusturya'yı böylece ittifak yaparak yanına aldıktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini daha da sertleştirecek hareketlere başladı. Bu bakımdan iki devlet arasındaki problemler, Rus tehdit ve isteklerinin arkasının kesilmemesinden dolayı çoğaldı.

Osmanlı Hükümeti, Rus isteklerine, iki devlet arasındaki ilişkileri hemen koparmamak için oldukça yumuşak cevaplar verirken, bir taraftan da sınıra asker yığmakta olan Ruslara karşılık aynı şekilde hareket ederek sınıra asker göndermeye başladı. Öte taraftan da anlaşmazlıkların görüşmeler yoluyla çözümlenmesi için gerekli girişimlerde bulundu.

Ancak, Osmanlı Hükümeti'nin bu ılımlı tutumu ile iki devlet arasındaki anlaşmazlık konuları çözümlenmek yoluna girerken, İskenderiye'deki Rus konsolosunun, bazı Kölemen beylerini Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtması, İstanbul'da büyük tepkilere neden oldu. Bu da, bardağı taşıran son damla oldu ve Osmanlı-Rus ilişkileri sertleşti.

Bu sıralarda ise, Rusya'nın sürekli olarak genişlemesinden ve Avusturya ile ittifak yapmasından endileşelenen Prusya ile İngiltere de, Osmanlı Hükümetini Rusya'ya karşı bir savaş açmaya teşvik ediyorlardı.

^Sonuçta, Rusya'nın bu taciz hareketlerinden bıkan ve Ruslara karşı savaşa taraftar olan Sadrâzam Koca Yusuf Paşa, bu duruma son vermek üzere harekete

11) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **aynı eser,** c. **IV.** l.B. (2.Baskı), Ankara 1978, s.521-522; **Mufassal Osmanlı Tarihi,** c.V., İstanbul 1962, s. 2636-2637.

geçti. Bu amaçla Rus elçisine, 27 Temmuz 1787 günü aşağıdaki konulan taşıyan ültimatomu resmen vererek bunların Rusya tarafından kabul edilmesini istedi:

1) Buğdan voyvodası firari Aleksandr Mavrokordato Osmanlı Devleti'ne teslim edilecektir.

2) Osmanlı Devleti aleyhine faaliyette bulunan Eflak-Buğdan'daki konsolos vekili görevinden alınacaktır.

3) Kuburun göllerindeki tuzlalardan Özi halkına verilmesi gereken tuz verilecektir.

4) İki taraf tüccarlarına eşit muamele edilecektir.

4) Rusya 'daki Osmanlı tüccarlarının haklarının korunması için uygun yerlere konsoloslar (Şehbenderler) atanmasına izin verilecektir.

6) Rus tüccar gemileri yasak eşya nakletmekte olduklarından, bun dan sonra Boğazlar'dan geçerlerken yoklanacaklardır.

7) Rus askerleri, Tiflis'ten çekilecekler ve Rusya Gürcü Prenslerini himaye etmekten vazgeçecektir[12].

Osmanlı Devleti'nin bu ültimatomu, Rusya tarafından reddedildi. Bunun üzerine Osmanlı-Rus ilişkileri daha da gerginleşti. Rusya, Osmanlı Devleti'ni kışkırtan ve endişelendiren girişimlerini sürdürdü.

b. Savaşın Başlaması ve Gelişmeleri:

Bu gelişmeler üzerine sabrı taşan Osmanlı Hükümeti, savaş taraftarlarının da ağır basmasıyla, 19 Ağustos 1787 günü Rusya'ya savaş ilan etti[13]. Bundan biraz sonra da, Avusturya, 9 Şubat 1788'de Babıâli'ye bir nota göndererek, Rusya ile arasındaki ittifak nedeniyle onunla birlikte savaşa katılacağını, yani Avusturya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açtığını bildirdi[14].Böylece Osmanlı Devleti iki cepheli bir savaşa girmiş oldu.

Üç devlet arasında asıl savaş harekâtı 1788 yılı ilkbahar aylarında başladı. Osmanlı orduları, savaşın başlarında Avusturya kuvvetleri karşısında galibiyetler elde ederek üstünlük sağladı. Ancak, 1788 yılı sonbahar aylarında bu üstünlüğünü kaybetti ve zor duruma düştü. Rus cephesinde ise büyük ye-

---

12) Ahmet Rasim, **Osmanlı Tarihi,** c. **III.,** İstanbul 1329, s. 1118-1119; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **aynı eser,** c. IV. B.I., s. 503-504.
13) Kâmil Paşa, **Tarih-i Siyasî Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye,** c.II., İstanbul 1325, s.225.
14) İsmail Hami Danişmend, **aynı eser,** c. IV., s. 66; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **aynı eser,** c.II, B.I, s. 522-523.

nilgiler aldı. Ruslar, 17 Aralık 1788'de stratejik önemi büyük olan Özi kalesini ele geçirdiler. Bu arada, Özi kalesinin düşmesi üzerine hastalanan I. Abdülhamit, 7 Nisan 1789'da öldü. Yerine yeğeni III. Selim (1789-1807) padişah oldu.

III. Selim'in tahta çıkması, halk arasında, şehzadeliği sırasındaki olumlu tutum ve davranışlarından dolayı, imparatorluğu içinde bulunduğu sıkıntıdan kurtaracağı düşüncesini yarattığından ümitle ve memnunlukla karşılandı.

Ancak, Osmanlı orduları, 1789 yılı yaz ve sonbahar aylarında düşman karşısında yine birçok yenilgi aldı. Ruslar, Akkerman'ı, Bender'i, Besarabya'yı, Avusturyalılar da Belgrad ile Semendre'yi ele geçirdiler [15].

Böylece, III. Selim'in tahta çıkmasıyla, savaşın kaderinin Osmanlı İmparatorluğu lehine döneceği umulan 1789 yaz ayı savaş harekâtı, birçok bozgun ve kayıplarla sona erdi. Cephelerdeki bu başarısızlıklar karşısında da Osmanlı Devleti, bu defa yabancı devletlerle Rusya ve Avusturya'ya karşı anlaşma yoluna gitti. Bunlardan ilki İsveç'le, ikincisi de Prusya ile yaptığı anlaşmalar oldu.

c. Osmanlı İmparatorluğu'nun İsveç ve Prusya ile İttifak Andlaşmaları Yapması:

— Osmanlı - İsveç İttifak Andlaşması (11 Temmuz 1789):

Daha önceki konularda, 18. yüzyılın başlarından itibaren Rusya'nın, Karadeniz kıyılarına olduğu gibi Baltık Denizi kıyılarına da yerleşmek için çalıştığı ve bunlarda oldukça başarı kazandığı belirtilmişti. Bu da, Rusya'yı Osmanlı İmparatorluğu ile İsveç'in ortak düşmanı haline getirmişti. Bu devletin, Avusturya ve Prusya ile birlikte, 18. yüzyılın sonlarına doğru Lehistan'ı aralarında paylaşması ve arkasından da 1787 yılında Avusturya ile birlik olarak Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açması, sıranın kendine geldiğini anlayan İsveç'i endişelendirmiş, bunun sonucunda da İsveç Kralı III. Güstav, 1788 yılında Rusya'ya savaş ilan etmişti.

Ancak bu tarihlerde İsveç mali ve askeri yönlerden zayıf bir devletti. Buna rağmen İngiltere'nin teşviki, para ve asker vaadi üzerine de Rusya'ya savaş açmıştı. Bu arada da İsveç Kralı, Rusya ile savaş halinde bulunan Osmanlı Devleti'ne başvurarak, Rusları hem deniz hem de karadan meşgul ederek, onların bir kısım kuvvetlerini ve donanmasını Baltık Denizi'nde tutmayı; buna karşılık, Osrrtanlı Devleti'nin İsveç'e savaş boyunca sekiz bin, savaştan sonra da on yıl süreyle yılda üç bin kese akçe vermesini önermişti. Osmanlı Devleti de bunu olumlu karşılamıştı.

15) Savaşın gelişmeleri için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **aynı eser, c.II. B.I.,** s. 527 vd; Kâmil Paşa, **aynı eser, c.II.,** s. 230 vd; Yorga (Çev. B. S. Baykal), **Osmanlı Tarihi,** c.V., Ankara 1948, s. 74 vd; İsmail Hami Danişmend, **aynı eser, c. IV. s. 66 vd.**

Nitekim İsveç'in 1788'de savaşa girmesi, Rusya'nın Baltık donanmasını Akdeniz'e gönderme girişimini durdurmuştur. Bu da, Osmanlı-Rus, Avusturya savaşının Akdeniz'e yayılmasına engel olmuş ve böylece Osmanlı Devleti Akdeniz'de güven içinde kalmıştır. Aynı zamanda Rusya'yı iki cepheli bir savaşı sürdürmek zorunda bırakmıştır.

Buna karşılık Rusya da, Danimarka'yı İsveç'in aleyhine savaşa kışkırtarak, onu iki cepheli bir savaşla sıkıştırmak istemişti. Ancak İngiltere ve Prusya'nın Danimarka'yı tehdit etmesi üzerine bu devlet İsveç'e savaş açmaktan çekinmiştir.

Olayların bu şekilde geliştiği sıralarda Osmanlı Devleti, Avusturya'nın da Rusya'nın yanında kendisine savaş açması üzerine mali sıkıntıya düştüğünden, İsveç'e vaat ettiği parayı veremedi. Bu da ortak düşman Rusya'ya karşı iki devlet arasında yapılması düşünülen ittifak anlaşmasının görüşmelerini uzattı. Ancak, ikisi için de gittikçe büyüyen Rus tehlikesi karşısında, sonuçta 11 Temmuz 1789 tarihinde Osmanlı-İsveç İttifak Andlaşması imzalandı[16].

Osmanlı-İsveç Andlaşması, Reisülküttap ile İsveç'in İstanbul elçisi tarafından hazırlandı. Tamamı dört madde olan bu andlaşmaya göre: Osmanlı Devleti, İsveç'e savaşa devam etmesine karşılık yılda ikişer bin olmak üzere toplam yirmi bin kese akçe verecek; iki devlet Rusya ile ayrı ayrı andlaşma yapmayacak; barış görüşmelerinde, Rusya'nın eline geçen topraklarının kurtarılmasında birbirlerine yardım edeceklerdi.

Ne var ki, Osmanlı Devleti'nin Hıristiyan bir devletle yaptığı, fakat karşılıklılık esasına dayanmayan bu andlaşma, İsveç'in Rusya'ya karşı savaşlarda başarılı olamamasından ve Rusya ile 1790 yılında bir andlaşma imzalayarak savaştan çekilmesinden dolayı fazla bir yarar sağlayamadı. Ancak Osmanlı Devleti, aynı tarihlerde, bu defa bir başka kuzey Avrupa devleti olan Prusya ile geniş kapsamlı bir ittifak andlaşması imzaladı.

— Osmanlı - Prusya İttifak Andlaşması (31 Ocak 1790):

Osmanlı Devleti'nin 1789 yılının yaz aylarında Rus cephesinde sıkıntılı durumlara düştüğü sıralarda, Prusya, Doğu Avrupa'da gittikçe büyüyen rakibi Rusya'ya karşı bazı önlemler almaya başlamıştı. Bu arada da Osmanlı Devleti ile İsveç'i bu devlete savaş açmaları için teşvik etmişti. Prusya'nın amacı, bir taraftan Rusya ve Avusturya'nın bölgedeki etkisini azaltmak, diğer taraftan da gelişmelerden yararlanarak Lehistan'da pay elde etmekti. Bu nedenlerden de bir zamanlardan beri, rakibi olan Avusturya ve Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ne yaklaşmaya çalışıyordu.

---

16) Kâmil Paşa, **aynı eser, c.II.,** s.236; Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c.V., s. 17; Yorga, **aynı eser, c. V., s.88 vd.**

Nitekim Prusya'nın İstanbul'daki elçisi, daha Aralık 1788'de Osmanlı Hükümeti'ne başvurarak, devletinin Osmanlı Devleti ile bir ittifak andlaşması yapmak istediğini, bu öneri kabul edildiği takdirde de, Prusya kralının güvenini sağlamak için bir senedin verilmesinin gerektiğini belirtmişti. Yani Prusya, Osmanlı Devleti'ne karşılılık esasına göre bir ittifak önermişti.

Ancak Osmanlı tarihinde bir Hıristiyan devletle karşılıklılık esasına göre andlaşma yapmanın örneği yoktu. Bu nedenden Osmanlı devlet adamları arasında, Prusya'nın ittifak önerisinin kabul edilip edilmemesi konusunda görüş ayrılıkları doğmuş ve tartışmalar başlamıştır. Nitekim görüşmeler sırasında kazaskerlerden bazıları, bir Hıristiyan devletle ittifakın meşru olmadığını belirterek, buna engel olmaya çalışmışlardır. Bunlara karşılık şeyhülislam da, bu itirazları gerekçe göstererek çürütüp ittifakın yapılabileceğini ispat etmiştir. Bu da Prusya ile anlaşmak isteyen Padişah III. Selim'i memnun bırakmıştır.

Sonuç olarak, 1789 yılı sefer mevsiminde Osmanlı ordularının Rusya ve Avusturya cephelerinde uğradığı yenilgiler üzerine, Osmanlı Devleti, Prusya ile ittifak andlaşması yapmayı kabul etti. Bunun üzerine de iki devlet arasında görüşmeler başladı. Bu görüşmelerde Osmanlı Devleti'ni Rumeli Kazaskeri Aşir Efendi ile Reisülküttab Raşit Efendi, Prusya'yı da İstanbul Elçisi Friedrich von Diez temsil etti. Görüşmeler sonucunda da, 31 Ocak 1790 günü Osmanlı-Prusya İttifak Andlaşması imzalandı[17]. Tamamı beş madde olan bu andlaşmaya göre:

1) *Avusturya ve Rusya kuvvetleri Tuna nehrinin güneyine geçecek olursa, Prusya Devleti, 1790 yılı ilkbaharında Avusturya ve Rusya'ya savaş ilan edecek ve bütün kuvvetleriyle karadan ve denizden Osmanlı Devleti'ne yardım yapacaktı. Buna karşılık Osmanlı Devleti de, barış sırasında Lehistan'a ait olup Avusturya'nın elinde bulunan Galiçya'nın Lehistan'a iadesine çalışacaktı.*

2) *Osmanlı Devleti ile Prusya arasında 1761 yılında yapılan ticaret anlaşması aynen yürürlükte kalacak, bundan sonra Prusya ticaret gemilerine, diğer dost devletlere olduğu gibi, Akdeniz'de kendi bayrağı altında serbestçe dolaşma hakkı tanınacaktı. Aynı zamanda, Osmanlı ülkesinde Fransa ve İngiltere'ye tanınmış olan ayrıcalık hakları (Kapitülasyonlar) Prusya için de geçerli olacaktı.*

3) *Osmanlı Devleti Rusya ve Avusturya ile barış yapmadıkça Prusya da savaşı bırakmayacak; buna karşılık, Prusya, İsveç ve Lehistan birlikte veya ayrı ayrı olarak Avusturya ve Rusya ile barış yapmadıkça Osmanlı Devleti de barışa yanaşmayacaktı.*

17) Andlaşmanın hazırlığı ve imzalanması sırasında meydana gelen gelişmeler hakkında geniş bilgi için bkz. Kemal Beydilli, **1790 Osmanlı - Prusya İttifakı,** istanbul 1984. s. 21 vd.

Diğer taraftan, barıştan sonra Avusturya ve Rusya; Osmanlı Devleti, Prusya, İsveç ve Lehistan'a saldıracak olursa, Osmanlı Devleti ile Prusya bu devletlere savaş açacaktı.

4) Prusya, yapılacak barış andlaşmasında Osmanlı Devleti'nin elinde kalan yerleri korumasında kefil olacak ve İngiltere, Felemenk, İsveç ve Lehistan devletlerinin de bu kefilliğe katılmasına çalışacaktı.

Barıştan sonra Osmanlı Devleti ile Prusya, Rusya veya Avusturya'dan birinin saldırısına uğrarsa, iki devlet aralarında yapacakları ittifaka dayanarak birbirlerine yardım edeceklerdi[18].

Görüldüğü gibi, bu andlaşma ile, Osmanlı Devleti ve Prusya arasında, Rusya ile Avusturya'ya karşı bir savunma ittifakı kurulmuştur. Ayrıca, doğrudan veya dolaylı olarak İngiltere, Felemenk, İsveç ve Lehistan devletleri de bu ittifakın ilgili tarafları haline getirilmiş veya öyle olmaları düşünülmüş, böylece ittifakın sınırları genişletilmek istenmiştir. Bir başka deyişle, bu ittifakla Rusya ve Avusturya'ya karşı Avrupa'da bir ortak cephe veya blok oluşturulması hedef alınmıştır.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti ve Prusya, bu andlaşmaya göre, savaşta ve barışta Rusya ve Avusturya'dan gelecek her türlü tehdit ve saldırıya birlikte karşı koymayı, bu amaçla da birbirlerine karşılıklı olarak askeri ve diplomatik olanaklarıyla yardım yapmayı kararlaştırmışlardır.

Böylece, Osmanlı Devleti, savaş halinde bulunduğu Rusya ve Avusturya'ya karşı, bunların her ikisini de tehdit edebilecek ve zorlayabilecek bir başka Avrupa devletinin yardımını sağlamıştır. Buna karşılık Prusya da, rakibi olan iki komşu devleti, yani Rusya ve Avusturya'yı iki cepheli bir savaşa girmek zorunda bırakarak, onları kendisi için tehlike olmaktan çıkarma olanağına kavuşmuştur.

Yine bu ittifakla Osmanlı Devleti, tarihinde ilk defa olarak, bir Hıristiyan devletle karşılıklılık esasına göre bir andlaşma imzalamış, bu suretle de Avrupa diplomasisine ve ittifaklar dönemine girmiştir.

Bu yönleriyle önem taşıyan andlaşmanın imzalanması Osmanlı Hükümeti tarafından o günlerin zor koşulları içinde memnunlukla karşılanmıştır. Prusya tarafından ise büyük bir başarı olarak kabul edilmiştir. Nitekim, Prusya adına andlaşmayı imzalayan elçi Diez, bunu, bu andlaşma ile "her Türk bir Prusyalı olmuştur", ifadesiyle belirtmiştir[19].

Bütün bunlara rağmen Osmanlı Devleti, bu andlaşmadan gereği gibi yarar sağlayamadı. Çünkü Prusya iki büyük ve güçlü komşusu Rusya ve Avusturya

18) Andlaşma metni için bkz. Kemal Beydilli, **aynı** eser, s. 144-148.
19) Yorga, **aynı eser, c.V., s.93.**

ile savaşa girmeyi göze alamadı. Bunda ise, Prusya'nın müttefiki olan İngiltere'nin, Rusya ile arasını açabilecek ve özellikle ticari çıkarlarına zarar verebilecek böyle bir ittifakı desteklemek için, Prusya'nın yanında yer almaması önemli rol oynadı[20].

Ancak Osmanlı-Prusya ittifakı, Osmanlı Devleti için Prusya'dan askeri bir yardımın fiilen sağlanmasını gerçekleştirmediyse de, sürmekte olan savaşın sona erdirilmesinde diplomatik yönden yardımcı oldu.

d. Savaşın Sürmesi:

Osmanlı İmparatorluğu, 1790 yılı kış aylarında bir taraftan Prusya ile ittifak andlaşması yaparak, savaş halinde bulunduğu Rusya ve Avusturya'ya karşı diplomatik önlemler alırken, diğer taraftan da ilkbahar aylarında yeniden başlayacak savaş harekâtı için askeri hazırlıklarını sürdürmekteydi.

Diğer taraftan bu sıralarda, 20 Şubat 1790'da, Avusturya İmparatoru II. Jozeph öldü ve yerine II. Leopold geçti. Yeni İmparator ise, Osmanlı Devleti ile uzayıp giden savaştan memnun değildi. Çünkü bu savaş, Avusturya'nın bütün imkanlarını eritiyordu. Halbuki Avusturya'nın Macaristan'da ve Slavların oturduğu yerlerdeki iç isyanlardan dolayı da başı dertteydi. Bunların yanı sıra, batısında yani Fransa'da 1789 yılında başlayan ve hızla gelişen ihtilal hareketleri Avusturya'yı gittikçe daha çok rahatsız etmekteydi. Bunlann sonucu olarak Avusturya, kesin bir zafer kazanarak Osmanlı Devleti ile savaşa son vermek ve barış yapmak istiyordu.

Bu sıralarda Osmanlı kuvvetleri, 8 Haziran 1790'da Yergöğü'nde Avusturyalıları yendi. Bu zafer Osmanlı Devleti'nde büyük sevinç yarattığı gibi, onun durumunu Avusturya karşısında güçlendirdi. Nitekim bu zaferden sonra Avusturya barışa yanaşmak zorunda kaldı.

e. Osmanlı - Avusturya Barışı; Ziştovi Andlaşması (4 Ağustos 1791):

Yukarıda belirtildiği gibi Avusturya, bu sıralarda önemli iç ve dış problemlerle karşı karşıyaydı. Diğer taraftan Prusya, Osmanlı Devleti ile ittifak yaptıktan sonra, 1790 Haziran ayında Rusya ve Avusturya sınırlarına kuvvet göndererek, bu devletleri tehdide başlamıştı. Bu durumda, Türkler karşısında Yergöğü'nde uğradıkları hezimet Avusturya'yı daha da kötü duruma soktu. Bunun üzerine Avusturya İmparatoru II. Leopold, doğrudan doğruya Prusya Kralı II. Fredrik'e başvurarak barış istedi. Görüşmeler Bohemya sınırlarına yakın Reichenbach'da, Prusya'nın müttefikleri İngiltere ve Felemenk temsil-

20) Kemal Beydilli, **aynı eser, s.** 142.

çilerinin de katılmasıyla yapıldı. Sonuçta bu devletler kendi aralarında 27 Temmuz 1790' da bir andlaşmaya vardılar[21].

Bu andlaşmaya göre, Avusturya, bu savaşta Osmanlı Devleti'nden aldığı toprakları geri verecek, Rusya'ya hiçbir şekilde yardımda bulunmayacak ve Osmanlı-Avusturya savaşına son verilmek üzere bir mütarekenin yapılmasını kabul edecekti.

Nitekim Reichenbach Andlaşması'ndan sonra, bu andlaşmaya göre, Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında barış için görüşmelere başlandı. Sonuçta, 18 Eylül 1790'da Yergöğü Sahrası'nda Prusya'nın aracılığı ve kefilliğiyle dokuz aylık bir süre için mütareke imzalandı[22]. Bundan sonra da Osmanlı Devleti'nin önerdiği Ziştovi'de, 5 Aralık 1790'da barış görüşmeleri başladı.

Ziştovi barış görüşmesine Osmanlı Devleti, Reisülküttab Abdullah Birrî Efendi'yi, Avusturya Baron von Herbert Ratkeal'ı, Prusya da İstanbul elçisi Lucchesini'ni temsilci olarak atadı. Bu temsilcilerin başkanlıklarındaki heyetler arasında yapılan barış görüşmeleri uzun ve çok çekişmeli geçti. Avusturya, Osmanlı Devleti ile daha uygun bir anlaşma yapabilmek için görüşmeleri uzattı. Hatta Haziran 1791'de görüşmeler kesildi. Ancak Fransa'da ihtilalin meydana getirdiği gelişmeler üzerine Prusya ile Avusturya'nın, Fransa'ya karşı aralarında Pilnitz Andlaşması'nı yapmalarından, yani Avusturya'nın dikkatlerini daha çok batıya, Fransa'ya doğru çevirmek zorunda kalmasından sonra, Ziştovi görüşmelerine yeniden başlandı. Sonuçta, Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında 4 Ağustos 1791'de Ziştovi Barış Andlaşması imzalandı[23]. Tamamı on dört madde olan bu andlaşmaya göre:

1) Osmanlı Devleti ile Avusturya, savaştan önce yapmış oldukları bütün andlaşmalan karşılıklı olarak tanıyacaklardı.

2) İki devlet arasında daha önce yapılan ticaret andlaşmalarına göre, ticaret serbestliği ve ticarete ait haklar devam edecekti.

3) Osmanlı Devleti, Avusturya tüccar ve gemilerini Garp Ocakları korsanlarına karşı koruyacaktı; eğer bunlardan bir zarar gelirse, karşılığını ödeyecekti.

4) Avusturya, Orsova dışında, bu savaşta işgal ettiği yerlerin hepsini geri verecekti. Ayrıca Rusya 'ya açık ve gizli hiçbir yardımda bu lunmayacaktı[24].

Böylece, Ziştovi Andlaşması'nın imzalanmasıyla Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında sürmekte olan savaş sona erdi.

21) Kemal Beydilli, **aynı eser,** s. 81.
22) Kemal Beydilli, **aynı eser,** s. 101; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **aynı eser.** c.IV., s. 569-570.
23) Geniş bilgi için bkz. Kemal Beydilli, **aynı eser,** s.127-133
24) Andlaşmanın metni için bkz. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri,** c.I., Ankara 1953, s. 169-175.

Osmanlı Devleti, Avusturya ile savaşı sona erdirmekle, her şeyden önce iki cepheli savaştan kurtulmuş oldu ve bütün dikkatini Rusya cephesine topladı. Ancak, özellikle Avrupa'da meydana gelen çok önemli olay ve gelişmelerin de etkisiyle, biraz sonra onunla da barış andlaşması imzaladı.

f. Osmanlı - Rus Barışı; Yaş Andlaşması (10 Ocak 1792):

Osmanlı Devleti, Ziştovi Andlaşması'ndan sonra, bütün kuvvetiyle Rusya üzerine harekete geçmek için bazı önlemler almaya yöneldi. Bu arada, İsveç'in, müttefiki olan Osmanlı Devleti'ne haber bile vermeden, 1790 yılında Rusya ile anlaşmasından sonra, Baltık kıyılarındaki Rus kuvvetleri Osmanlı sınırlarına kaydırılmıştı. Bu da, cephede Rusları daha etkili hale getirmişti. Bunun için Osmanlı Devleti, Rusya'yı yeniden iki cepheli bir savaşa zorlamak ve böylece karşısındaki kuvvetlerin azalmasını sağlamak üzere, müttefiki olan Prusya'nın da Rusya'ya savaş açmasını istemeye başladı.

Osmanlı Devleti'nin Prusya'yı savaşa teşvik ettiği bu sıralarda ise, Rusya da, Prusya ve İngiltere ittifakına karşı Osmanlılarla barış yapmayı istemeye başladı. Bu amaçla da Osmanlı ordugâhına bir temsilci gönderdi. Ancak bundan bir sonuç elde edilemedi ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaş devam etti.

Nitekim Osmanlı Devleti'nin bir taraftan Avusturya ile barış görüşmelerini sürdürdüğü 1790 yılı sonbahar aylarında, Rusya, Osmanlı Devleti'ni tek başına barışa zorlamak için Besarabya'nın tamamını elde etmek amacıyla ve bütün kuvvetiyle hücuma geçmişti. Bu hücum sonunda Ruslar, 23 Ekim 1790'da İsmail Kalesi'ni ele geçirmişler, 1791 yılı yaz aylarındaki askeri harekatta da bazı başarılar kazanmışlar, aynı zamanda da Kafkas cephesinde Anapa ve Soğucak gibi önemli kaleleri işgal etmişlerdir.

III. Selim tahta çıktığı andan itibaren Ruslar'a karşı basan elde etmek için çalışmıştı. Fakat, savaş Osmanlı Devleti'nin aleyhine gelişiyordu. Bunun üzerine, kura ile sadrazam tayin edilmiş olan Şerif Hasan Paşa azledilerek yerine Koca Yusuf Paşa Şubat 1791'de yeniden sadrazam yapıldı. Koca Yusuf Paşa Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkmasında önemli rol oynamıştı. Yeniden onun sadrazamlığa getirilmesiyle, açmış olduğu bu savaşlara yine kendisinin son vermesi düşünülmüştü. Ancak, başarılı ve onurlu bir barışın yapılabilmesi için bazı zaferler elde edilmesi gerekiyordu. Fakat, özellikle 9 Nisan 1791'de yapılan Maçin Muharebesi'nden sonra, artık yeni bir zafer kazanmak ümidi kalmamıştı. III. Selim, bu durum karşısında İngiltere, Prusya ve İspanya'nın arabuluculuğuyla Rusya ile barış yapılmasına karar verdi[25].

Bu sıralarda ise, Fransız İhtilali'nin yayılmasından korkan Avrupa devletleri, bu hareketi önlemek için Rusya'nın da kendileriyle birlik olmasını is-

25) Ahmet Cevat Eren, Selim Ill.'ün Biyografisi, İstanbul 1964, s.24-25.

tediler. Bunun üzerine, III. Katerina da bir an önce Osmanlı Devleti ile barış yapmayı istemeye başladı.

Böylece iki tarafın barışa yönelmesi üzerine, 18 Ağustos 1791 tarihinde, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında sekiz aylık bir süre için, **Kalas** Mütarekesi imzalandı. Arkasından da, Kasım i 791'de, Yaş kasabasında barış görüşmelerine başlandı.

Barış görüşmeleri, uzun ve çetin müzakerelerle yaklaşık iki buçuk ay sürdü. Sonuçta, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 10 Ocak 1792 tarihinde Yaş Barış Andlaşması imzalandı. Tamamı on üç madde olan bu andlaşmaya göre:

1) 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması ile ondan sonra imzalanan 1779 anlaşması, 1783'teki ticaret andlaşması ve 1784'te Kırım ile Taman'ın Rusya'ya bırakılmasını Kuban nehrinin sınır olarak kabul edilmesini esas alan anlaşma, yine eskisi gibi kalacaktı.

2) Turla(Dinyester) nehri, iki devlet arasında sınır olacak, bu nehrin sol tarafındaki bütün topraklar yani Boğ ile Turla arasındaki Özikırı ile Özi Kalesi Rusya'ya bırakılacak; buna karşılık Rusya da, nehrin sağ tarafında işgal ettiği yerleri, yani Bender, Akkerman, Kili, İs mail Kalesi ile diğer kale ve şehirleri Osmanlı Devleti'ne iade ede cekti.

3) 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması ile, sonradan yapılan anlaş malarda Eflak ve Boğdan'a verilen haklar sürecekti.

4) Osmanlı Devleti, Garp Ocakları korsanlarına karşı Rus ticaret ge milerini koruyacaktı, bunların zarar görmeleri halinde zarar ve zi yanlarını ödeyecekti[26].

Böylece, Yaş Andlaşması'nın da imzalanması ile, 1787 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında başlayan, sonra da Avusturya'nın katılmasıyla genişleyen savaş fiilen ve resmen sona ermiş oldu.

Nitekim bundan sonra Osmanlı ordusu, 3 Nisan 1792 günü İstanbul'a döndü.[27].

g. **Savaşın Sonuçları:**

Görüldüğü gibi, 1787 yılında Osmanlı Devleti'nin, Rus baskısını ve isteklerini durdurmak ve Kırım'ı yeniden ele geçirmek üzere Rusya'ya savaş ilan etmesiyle başlayan 1787-1791,1792 Osmanlı-Rusya, Avusturya Savaşı, dört yıl sürmüş ve Osmanlı Devleti'nin yenilmesiyle sona ermiştir.

---

26) Andlaşmanın metni için bkz. Nihat Erim, **aynı eser,** c.L, s, 187-194.
27) Ahmet Cevat Eren, **aynı eser, s.** 127.

Bununla beraber, uzun süren bu savaştan, özellikle Fransız İhtilali'nin Avrupa'da meydana getirdiği önemli olay ve gelişmelerden dolayı, Rusya ve Avusturya'nın toprak yönünden kazançları oldukça sınırlı kalmıştır. Diğer taraftan, savaş öncesinde iki devletin aralarında kararlaştırılıp uygulamaya koymak istedikleri "Grek Projesi" gerçekleştirilememiştir. Aynı zamanda, Avusturya'nın Osmanlılarla ayrı barış yapması, Avusturya ve Rusya arasındaki andlaşmayı da yıkmıştır.

Bunlara karşılık Osmanlı Devleti'nin bu savaştaki kaybı büyüktü. Bir defa, savaşa, Kırım'ı kurtarmak ve Rus baskısına son verebilmek için girmişti. Fakat, savaş sonunda Kırım'ı ele geçiremediği gibi, üstelik yeni topraklar kaybetti. Rus baskısı ve tehlikesi ise daha belirli bir duruma geldi. Ruslar daha güneye indiler. Avusturya da Balkanlar'a biraz daha sokuldu. Bunlar da, Osmanlı Devleti için, bundan böyle Balkanlar'da yeni problemlerin başlangıcı oldu.

Yine bu savaş, Osmanlı Devleti'nin gücünün iyice azaldığını açık olarak ortaya çıkarmıştır. Bunun kabul edilmesidir ki, Osmanlıları, tarihlerinde ilk defa olarak Avrupalı Hıristiyan devletlerin yani, yabancıların yardımını aramaya sevketmiştir. Bu da, onu diplomasi alanında dışa açılmaya yöneltmiştir. Nitekim bundan böyle Osmanlı Devleti, varlığının devamlılığı için, Avrupa devletleri arasındaki ilişkilerden yararlanma siyasetine ağırlık vermeye başlamıştır. Ancak, sadece bu siyasetle devletin geleceğe güvenle bakmasının yeterli olamayacağı anlaşılmıştır.

Bu bakımdan sona eren 1787-1791,1792 Savaşı, Osmanlı Devleti'ni güçlendirmek üzere daha önce yapılanlardan daha geniş kapsamlı ıslahatların gerçekleştirilmesinin düşünülmeye başlanmasına neden olmuştur. Bu düşüncenin uygulanması ise, aşağıda görüleceği üzere, Nizam-ı Cedit hareketini meydana getirmiştir.

3. Fransa'nın Mısır'ı İşgali ve 1798 -1802 Osmanlı - Fransız Savaşı:

Yukarıda belirtildiği gibi, Osmanlı-Fransız ilişkileri 16. yüzyılın birinci yarısında resmen başlamıştı. Bu tarihlerden itibaren iki devlet arasındaki ilişkiler siyasi ve ekonomik alanlarda gittikçe gelişerek, Fransız İhtilali'ne kadar dostluk çerçevesi içinde gelişmişti.

İki yüz yetmiş yıl kadar süren bu uzun dönemde, Osmanlı İmparatorluğu, Fransız dostluğuna daima önem vermiş ve ona sadık kalmıştır. Buna karşılık Fransızların Osmanlılara karşı aynı tutumu sürekli olarak gösterdikleri söylenemez. Bununla beraber, Fransa'nın ekonomik ve askeri gücü ile, kendi çıkarları nedeniyle Avusturya ve Rusya'ya karşı bir siyaset izlemesi, Osmanlıların Fransızlara daima her alanda öncelik vermesine neden olmuştur.

Hatta, ihtilal sırasında yaptığı ıslahat hareketlerinde de bu devletin yardımını istemekten geri durmamıştır. İşte, 1789 Fransız İhtilali, iki devlet arasında eski ve dostluğa dayanan ilişkiler bu şekilde sürdüğü bir sırada başlamıştır.

a. Fransız İhtilali Karşısında Osmanlı İmparatorluğu ve Tutumu:

Osmanlı İmparatorluğu, 1789'da Fransız İhtilali başladığında, diğer Avrupa devletlerinde olduğu gibi, buna, Fransa'nın bir iç sorunu olarak bakmıştır. Bir İslam devleti olması, Avrupa ölçülerine göre ayrıcalık haklarına ve eşitsizliğe dayanan siyasi ve sosyal bir yapıya sahip olmamasından bir endişe de duymamıştır. Üstelik Fransa uzaktaydı ve ortak bir sınırları da yoktu. Ayrıca, Avrupa'da daimi elçilikleri bulunmadığından, gelişmeleri ancak dolaylı yollardan öğrenebiliyordu. Diğer taraftan Osmanlı yöneticilerinin, ihtilalin gelişmesinden sonra bile, ihtilalin getirdiklerini tam olarak anlayabildikleri söylenemez.

Bu nedenlerle, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1792 yılına kadar ihtilal karşısında ilgisiz kaldığı görülmektedir. 1789-1792 yıllarını kapsayan bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu, daha çok sürmekte olan Osmanlı-Rus, Avusturya Savaşı'na ve iç sorunlara ağırlık vermiştir.

Bunların yanı sıra da, 1792 yılında Fransa'nın yeni rejimini korumak ve bunu diğer devletlere tanıtmak üzere başlattığı savaşta tarafsızlığını ilan etmiştir. Ancak onun, Osmanlı Devleti'ni parçalamaya çalışan ve aynı zamanda Rusya'nın müttefiki olan Avusturya'yı yenmesi İstanbul'da sevinç yaratmış ve Fransa'ya karşı olan sempatiyi çoğaltmıştır. Bununla beraber Babıâli, Fransa'nın isteğine rağmen ihtilal rejimini hemen tanımaya da yanaşmamıştır.

Osmanlı yöneticilerine göre, Fransa'nın yeni rejimi bir Avrupa sorunuydu. Kendileri Avrupa hukukuna dahil olmadıklarından, bu rejim önce Avrupa devletleri tarafından tanınmalıydı. Ancak Osmanlı Hükümeti, ihtilal karşısında gerçek tarafsızlığını sürdürüyordu. Öyle ki, bu dönemde, ihtilal taraftarları Avrupa'nın hiçbir ülkesinde hoşgörüyle karşılanmazken, "Osmanlı sınırları içerisinde serbestçe dolaşabiliyorlardı. Nitekim, İstanbul'da yaşayan Fransızların ihtilal düşüncelerini kabul ederek renkli kokart takmalarına veya gösteriler yapmalarına Babıâli karışmıyordu ve bu konuda İngiltere ile Avusturya'nın protestolarına aldırmıyordu. Kısacası, Osmanlı topraklarında ihtilalciler ile kralcılara aynı şekilde işlem yapılıyordu. Gerçi III. Selim, 1793'te Kral XVI. Louis idam edilince bir hükümdarın öldürülmesi dolayısıyla üzülmüştü. Buna rağmen yine de devlet siyasetinde, ihtilal Fransa'sına karşı Avrupa devletlerinin kurmuş oldukları ittifaklara katılmayarak tarafsızlığını korumakta devam ediyordu.

Fransa ise, bu dönemde yani ihtilalin ilk yıllarında, kendi iç problemleri ve yakın tehlikelerle uğraştığından Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini tamamen ihmal etmiştir. Ancak, 1792 yılı ilkbaharında Avusturya ve Prusya ile savaşa girince, aynı zamanda Avrupa'da 'İhtilale' karşı "Birinci Koalisyon" kurulmaya başlayınca, eski dostu Osmanlı İmparatorluğu ile askeri alanda bir işbirliği kurmak için harekete geçmiştir. Bununla da Fransa'nın düşmanlarını "Doğu"da şaşırtma, taciz etme ve oyalamayı düşünmüştür. Bu amaçla Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya ve Avusturya'ya karşı savaşa kışkırtmaya başlamıştır. Bu politikasını da sürekli hale getirmeye çalışmıştır.

Çünkü Fransa, daha önce de belirtildiği gibi, 20 Nisan 1792 tarihinden itibaren Avusturya ve Prusya ile savaş haline girmiş ve Avrupa'da yalnız kalmıştı. Bunun için düşmanlarını kuşatacak şekilde müttefiklere ihtiyacı vardı. Bunlar da, Osmanlı İmparatorluğu, İsveç ve Lehistan olabilirdi. Ayrıca Macaristan'da da isyan çıkarılabilirdi. Bunlarla da Fransa'nın batıda yükü hafiflemiş olurdu. Bu politikada ise özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun kazanılması Fransa için önemliydi.

Fransa, bunun üzerine 19 Ocak 1793 tarihinde, İstanbul Büyükelçiliği'ne Descorches'i tayin etmiş ve büyükelçi, Avusturya, Prusya ve Rusya'nın karşı çıkmasına rağmen 7 Haziran 1793'te İstanbul'a gelmiştir. Bundan sonra da Osmanlı-Fransız ilişkilerinde değişmeler başlamıştır.

Osmanlı Devleti, Fransa'nın Cumhuriyet hükümetinin elçisini İstanbul'a kabul etmişti, ancak onu resmen tanımamıştı. Bununla beraber Descorches, Osmanlı Hükümeti'ne iki önemli öneri getirmişti. Bunlardan birincisi, Fransa'nın yeni rejimini yani Cumhuriyet hükümetinin tanınması, ikincisi Osmanlı Devleti'nin Fransa lehinde savaşa katılması, bunun için de iki devlet arasında bir anlaşmanın yapılmasıydı[28].

Osmanlı Hükümeti, Descorches'in iki önerisini de kabule yanaşmadı. Bir defa, bu tarihte henüz hiçbir Avrupa devleti Fransa Cumhuriyet hükümetini tanımamıştı. Bu yönden, tek başına Cumhuriyet hükümetini tanıması, diğer Avrupa devletlerinin baskısına yol açabilirdi. İkincisi Fransa ile anlaşma yapmak, başta Rusya ile olmak üzere bazı Avrupa devletleriyle savaşa girmek demekti. Bu ise, Osmanlı İmparatorluğu için çeşitli sakıncalar doğurabilirdi.

Bu nedenle, Osmanlı İmparatorluğu tarafsızlığını sürdürmekte yarar görüyordu. Ancak, bazı Avrupa devletlerinin Fransa'nın yeni rejimini tanımaya hazırlandıklarını haber aldığından, Fransız elçisine kesin tutum almaktan da uzak duruyordu. Yani, elçiyi ne resmen kabul ne de reddetti. Böylece, İstanbul'da bir süre Kralın-ve Cumhuriyet hükümetinin olmak üzere iki ayrı Fransız elçisi bulundu. Bu durum ise, Fransa ile savaş halinde olan

28) Bkz. Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. V., s. 21-22, İsmail Soysal, **aynı eser,** s. 101-119.

devletlerin İstanbul'daki elçileri tarafından tepkiyle karşılandı. Bu da, yeni Fransız rejiminin Osmanlı Devleti tarafından tanınmasını bir süre daha sürüncemede bıraktı.

Ancak, 1793 yılı sonlarında Fransız orduları düşmanları karşısında yeniden geri çekilmeye başlamıştı. Bundan dolayı Fransa için Osmanlı Devleti'nin Doğu'da askeri bir harekete geçmesi önem kazanmıştı. Bunun için de Fransa Osmanlı Hükümeti'ni bazı önerilerle savaşa sokmak üzere çalışmalara başlamıştı. Nitekim, bu sıralarda Fransız devlet adamlarına göre, Osmanlı Devleti'nin durumu kendileri yönünden şöyleydi:

> "*... Düşmanlarımızın düşmanı olan Türkiye, Fransa'nın faydalı ve sadık bir müttefikidir. Türkiye, Fransa tarafından son zamanlarda ihmal edilmiştir. Buna karşılık Türkler üzerinde İngiltere'nin entrikaları çoğalmıştır. Diyan'ı Londra idare etmektedir. Türkiye'nin güttüğü tarafsızlık hem kendisi, hem de Fransa için kötüdür. Türkiye .ortak düşmanımız olan Avusturya'ya savaş açarsa kolaylıkla başarı sağlar. Fakat onun Avusturya ile savaş istemediği anlaşılıyor. Buna karşılık Rusya ile savaşa girebilir... Rusya, Fransa etrafındaki çemberin tamamlanmasına çok çalıştığı halde, Doğu'daki emelleri sebebiyle savaşa girmiyor... Eğer biz mağlup olursak ortaya çıkacak binbir dert arasında, Rusya da Türkler'i Avrupa'dan atacaktır...*"

Yine Fransız devlet adamlarına göre, Osmanlı Devleti kendileri için ekonomik yönden de büyük öneme sahipti. Bu, 4 Ocak 1794'te hükümet adına yapılan bir konuşmada şöyle belirtilmişti:

> "*... Tabiat bizi Yakındoğu ile ticaret yapmağa ve Çanakkale Boğazı'na hâkim olan memleketle müttefik olmağa davet ediyor... Fransa'nın güneyindeki fabrikaların refahı Yakındoğu ticaretiyle var olmaktadır. Akdeniz Fransa için büyük bir ulaşım kanalıdır ve güvenliği de Fransa'ya aittir*[29].

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Fransa Hükümeti, 1794 yılı başlannda, kendisinin siyasi, askeri ve ekonomik politikası ve çıkarları için, Osmanlı Devleti'ni her ne olursa olsun yanına çekmek, bir başka deyimle kendi lehine kullanmak istiyordu.

Sonunda, 1794 Kasım ayında Fransız-Prusya barış görüşmeleri başlayınca, bu, Fransa Cumhuriyeti'nin bir büyük Avrupa devleti tarafından tanınması demek olduğundan, Osmanlı İmparatorluğu tarafından memnunlukla karşılandı ve Osmanlı-Fransız ilişkileri de değişmeye başladı. Nitekim Avrupa'daki son gelişmeler üzerine Osmanlı Hükümeti, İstanbul'a gelen yeni Fransız elçisi Verninac'ı elçi olarak kabul etti ve bununla, 11 Haziran 1795 tarihinde Fransa'nın

29) ismail Soysal, aynı eser, s. 122-123.

yeni rejimini resmen tanıdı[30]. Böylece, Cumhuriyet Fransa'sı ile Osmanlı İmparatorluğu arasında normal ilişkiler yeniden başlamış oldu.

Bu tarihten itibaren Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nu Rusya ve Avusturya aleyhine bir savaşa sokmak ve iki devlet arasında bir dayanışma anlaşması yapmak için çalışmaya başladı. Ancak, İstanbul Hükümeti, her ikisine de yanaşmadı. İki eski dost devlet arasında ilişkiler, yine dostluk çerçevesinde bu şekilde sürerken, Napolyon orduları Osmanlı sınırlarına kadar geldi. Bu ise iki devlet arasındaki ilişkilerde büyük değişikliklere yol açtı.

b. Campo Formio Andlaşması ve Osmanlı İmparatorluğu:

Daha önce de belirtildiği gibi, ihtilal Fransası'nın genç generali Napolyon Bonapart,1796 yılında emrindeki küçük ordusu ile kısa zamanda Kuzey ve Orta İtalya'yı ele geçirdikten, 1797 yılında üst üste zaferler kazandıktan sonra, Viyana'ya doğru ilerlemeye başlamıştı. Bunun üzerine de Fransa ile Avusturya arasında 18 Ekim 1797'de Campo Formio Barış Andlaşması yapılmıştı. Fransa, bu andlaşma ile, diğer maddelerin yanısıra; Kuzey İtalya, Yedi Ada ve Dalmaçya kıyılarındaki bazı toprakları ele geçirmişti. Bu ise, Avrupa'daki siyasi durumu değiştirdiği gibi, tarihte ilk defa olarak Fransa'yı Osmanlı İmparatorluğu'na birdenbire karadan komşu haline getirmişti.

Osmanlı İmparatorluğu ise, özellikle Dalmaçya kıyılarına Fransa'nın yerleşmesini endişe ile karşılamıştı. Çünkü, Fransızlar, bu bölgedeki Hıristiyan toplulukları, bu arada Rumları ihtilal düşünceleriyle Osmanlı Hükümetine karşı ayaklanmaya teşvik etmeye başlamışlardı[31]. Diğer taraftan Napolyo'nun Bosna ve Arnavutluk'a hücum etmek niyetinde olduğu duyulmuştu.

Nitekim Napolyon, daha 16 Ağustos 1797'de Direktuvar Hükümeti'ne gönderdiği bir mektupta Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları için beslediği düşünceleri şöyle açıklamıştı:

> "*... Korfu, Zanta ve Kefolonya adaları, bizim için bütün İtalya'dan daha önemlidir. Eğer tercih mecburiyetinde olsaydık, bütün İtalya'yı İmparatora (Avusturya'ya) terkedip, ticaretimiz ve zenginliğimiz için basamak olacak bu dört adayı korumak, zannederim, çok daha iyi olacaktır. Türkler'in imparatorluğu gün geçtikçe yıkılıyor. Bu adalara sahip olmak bizim, imkân nisbetinde Türkiye'yi takviye edebilmek veya bu olmazsa, ondan payımızı alabilmek mevkiine koyacaktır. İngiltere 'yi tam anlamıyla ezmek için Mısır'ı zaptetmek lüzumunu duyacağımız*

30) ismail Soysal, **aynı eser,** s. 130-137.
31) Ahmet Cevat Eren, **aynı eser, s. 42.**

zaman uzak değildir. Her gün zayıflayan geniş Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu, bizi biran önce Yakındoğu ticaretimizi koruma tedbirlerini almak mecburiyetine zorlamaktadır[32].

Görüldüğü gibi, Napolyon Bonapart Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayarak ondan pay almak düşüncesindeydi. ilk hedef olarak da Dalmaçya kıyılarıyla Mısır'ı almıştı. Gerçi, Fransızlar arasında bu düşünce yeni değildi. Daha ihtilalin başında buna benzer öneriler Fransız Hükümeti'ne yapılmıştı. Ancak Napolyon Bonapart, bunu ilk defa uygulamaya koymaya kalkışmıştır. Hatta Napolyon'un, daha ileri giderek Büyük İskender gibi Batı'dan Doğu'ya doğru fetih hareketlerine girişip, onun kurduğu büyük imparatorluğu yeniden canlandırmak hayaline bile kapıldığı belirtilebilir. Nitekim, o tarihlerde Paris'ten Hindistan'ın Bengal ve Ganj bölgesinin haritalarını getirtmişti. Diğer taraftan daha sonra, bu konuda şunları söylemiştir:

"Yunanistan'ı kurtaracak insan ne büyük şeref kazanacaktır. Onun ismi tarihe Homer, Eflâtun ve Epaminondas ile birlikte hakkedilecektir.

32) İsmail Soysal, aynı eser, s. 165.

Ben İtalya'da savaşırken bu ümidi beslemiş ve Adriyatik kıyılarından Directoire'a, önümde İskender'in İmparatorluğu bulunduğunu yazmıştım"[33].

1796 ve 1797 yıllarında zaferden zafere koşan Napolyon Bonapart'ın Osmanlı İmparatorluğu aleyhine olan bu geniş düşüncelerine, o tarihlerde Fransız Hükümeti'nin de uzak olmadığı görülmektedir. Nitekim, Fransız Hükümeti bu konuda Napolyon Bonapart'a şu direktifi vermiştir:

"(İtalya'dan sonra) büyük bir hedef kalıyor... Bu, Türkiye'nin halidir. Bu devletin vaziyeti hakkında ne düşünmek gerektiğini takdir edecek kadar Yunanistan'ın yakınında bulunuyorsunuz... Eğer kaderi, mülküne göz dikmiş komşuları tarafından istilaya uğramaksa, bu paylaşmanın da Lehistan paylaşmasına benzememesi gerekir. Fransız Cumhuriyeti'nin çıkarlarını ve neler isteyebileceğini kolayca takdir edersiniz. Yakındoğu'nun geleceğini ve ticaretini düşünmek lazımdır. Bu amaçla adalardan ve Venedik Arnavutluk'u limanlarından ayrıca... geniş bir mevki meydana getirmelidir"[34].

Ancak Napolyon Bonapart, kendisiyle aynı düşüncede olan hükümetinin bu direktifine rağmen, Dalmaçya kıyılarından Doğu'ya doğru Osmanlı topraklarına bir harekete girişemedi. Bunda, Osmanlıların Balkanlar'daki askeri kuvveti ve diğer bazı nedenler önemli rol oynadı. Ne var ki, Fransızların Osmanlı Batı sınırındaki bazı hareketleri ve niyetleri, Osmanlıları Fransa'ya karşı olan siyasetlerinde değişiklik yapmaya mecbur bıraktı.

Bir defa, İstanbul Hükümeti'nin, Fransa Cumhuriyeti'ne, izlediği baskı ve sürekli değişme gösteren politikasından dolayı, güveni kalmamıştı. Üstelik o sıralarda, Napolyon Bonapart'ın Tulon limanında büyük bir donanma hazırlamakta olduğu İstanbul'da haber alınmıştı. Bunun Dalmaçya kıyıları için olduğu sanıldı. Bu haber de Babıâli'yi telaşa düşürdü. Ancak bu hazırlığın Mısır'a hücum için yapıldığı ihtimali duyulunca, devletin endişesi daha da çoğaldı. Bunlar da, Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa'nın karşısındaki diğer Avrupa devletlerine doğru kaymasına yol açtı. Bununla beraber Babıâli, Fransa Hükümeti ile olan ilişkilerini birden kesmedi. Nitekim, 1797 yılında, Fransa'nın yeni İstanbul elçisi Dubayet'in iki devlet arasında bir savunma andlaşması yapılması önerisini hemen geri çevirmeyerek, görüşmelerle zaman kazanmaya çalıştı. Diğer taraftan da, Osmanlı çıkarları ile uyuşacak devletlerle gizlice görüşmelere girişti.

Görüldüğü gibi, Fransa'da ihtilalin başlamasından yani 1789'dan 1798 yılına kadar Osmanlı-Fransız ilişkileri, Fransa'nın iç ve dış politikasındaki

33) Bkz. ismail Soysal, **aynı eser,** s.165-166,
34) Albert Sorel, (Çev. N.S. Örik), **Avrupa ve Fransız İhtilâli,** c.V., İstanbul 1951, s. 413.

gelişmelere göre, bu devletin çizdiği politika çerçevesinde olmuştur. Bu süre içerisinde Osmanlı İmparatorluğu, daha önceki dönemlerde olduğu gibi, Fransa'yı yine "eski dost" olarak görmüş ve ona göre Fransa'nın aleyhine olmayan bir politika sürdürmeyi esas almıştır. Buna karşılık Fransa, Avrupa'da zor durumlarda kaldıkça Osmanlı İmparatorluğu'na yaklaşmış ve ondan yardım istemiş, ancak zafer kazanıp kuvvetlendikçe, Doğu'daki bu "eski dost" devletten uzaklaşmış ve onun aleyhinde çalışmış, durumu uygun bulunca da topraklarına göz dikmiştir. Nitekim bir süre sonra da Napolyon Bonapart komutasındaki Fransız ordusu Mısır'a hücum etmiştir. Bu da, Osmanlı-Fransız ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasına yol açmıştır.

c. Napolyon Bonapart'ın Mısır ve Suriye Seferi: — Seferin Nedenleri ve Fransa'nın Mısır'ı İşgal Etmesi (1798):

Fransa, 18 Ekim 1797 tarihinde yaptığı Campo Formio ve daha önce gerçekleştirdiği barış andlaşmaları ile Avrupa'da üstünlüğünü sağlamıştı. Ancak, Koalisyon Savaşları'nda İngiltere'yi yenememişti. Bu bakımdan İngiltere tek ve büyük düşman olarak karşısında duruyordu. İşte 1797 yılı sonlarına gelindiğinde, Direktuvar Hükümeti, bu güçlü devleti de yenmek ve barışa zorlamak için girişimlerde bulunmaya başladı. Bu amacın gerçekleşmesi için düşünülen çıkar yolu ise, Britanya adalarına bir çıkartmanın yapılması ve bu görevin İtalya fatihi General Napolyon Bonapart'a verilmesi idi[35].

Ancak, 5 Aralık 1797'de Paris'e dönmüş bulunan Napolyon'un kafasında, en önemli konu olarak Mısır'ı ele geçirme projesi yatıyordu. O tarihlerde Fransa'nın Dışişleri Bakanı olan Talleyran'da aynı düşünceyi savunuyordu. Bu bakımdan iki devlet adamı anlaşarak düşüncelerini Direktuvar'a kabul ettirmeye çalıştılar. Fakat, bu tarihlerde Direktuvar ve Fransız kamuoyu, her şeyden önce İngiltere'nin yenilgiye uğratılmasını, bunun için de Napolyon Bonapart'ın ilk olarak Britanya Adasına çıkartma yapmasını istiyordu. Bu arada ise Napolyon, 23 Şubat 1798'de, Direktuvar'a sunduğu raporunda: Deniz egemenliğine sahip olmadan, İngiltere'ye çıkartma yapmanın akıllıca bir iş olmadığını ve bunun karşısında bulunduğunu belirtmiştir. Buna karşılık da şu yolu göstermiştir: Ya Almanya'da İngiltere tacına bağlı Hanover Elektörlüğüne saldırmak veya İngiltere'yi Hindistan'da vurmalı; bunun için de, Yakındoğu'ya bir çıkartma yaparak, onun Hint ticareti baltalanmalıdır. Yine ona göre: Mısır'ın zaptından sonra, Suriye alınmalı, oradan Hindistan'a yürümeli veya Suriye' den Batıya dönüp, İstanbul alınmalı ve dönüşte de Avusturya ortadan kaldırılmalıydı.

---

35) Direktuvar döneminde Fransa-İngiltere ilişkileri için bkz. Albert Sorel, **aynı eser,** c.V. s.170vd.

Talleyran'a göre ise, Osmanlı İmparatorluğu yirmi beş yıldan fazla yaşayamayacak ve onun Avrupa'daki toprakları komşuları Avusturya ve Rusya'ya yem olacaktır. Eğer Osmanlı İmparatorluğu'nu iyi bilenlerin tahminleri gerçekleşecek olursa, Fransız Cumhuriyeti onun parçalarından kendine en uygun gelecek olanlarını elde etmek için önlem almalıdır. Pay olarak ilk planda akla gelen yerler de Mısır ile Girit ve Limni adalarıdır.

Talleyran, Yakındoğu'da Osmanlı topraklarına yapılacak bir seferin Fransa'ya sağlayacağı yararlar ile hedeflerini de şöyle belirtmekteydi:

> *"Tabiatın Fransa'ya pek yakın yerde bulundurduğu Mısır, gerek Hindistan, gerek diğer yerlerin ticareti bakımından bize sınırsız yararlar sunmaktadır. Bundan başka, iklimi ve toprağı ile Batı Hindistan' daki sömürgelerimizin yerini alabilir. Girit ve Limni adaları ise bize, Ege Denizi'nde ve Çanakkale Boğazı'na egemenlik sağlar. Fakat bütün bu fetihler Malta adasına serbestçe uğrayabilmekle mümkün olur."*

Fransa Dışişleri Bakanı Talleyran'ın, bu düşünce ve projesini uygulamaya koymak için gösterdiği gerekçe ise oldukça ilginçtir:

> *"Niçin dostluğu şüpheli olan ve yıkılması yakın bulunan bir devlet için kendimizi daha fazla feda edelim? Mısır Türkiye için değer ifade etmemektedir. Türkiye 'nin oradaki otoritesi bir gölgeden ibarettir. Esasen ilk darbeleri Osmanlı İmparatorluğu'na indirmek söz konusu değildir. Zira bu, hem dürüstlük ve iyi niyete aykırı düşer ve Yakındoğu'da Cumhuriyet Hükümeti'nin temsilcileri ile orada yerleşmiş Fransızların geleceğini tehlikeye koyar, hem de, İngiltere ile iki imparatorluğu (Avusturya ve Rusya) Fransa'ya karşı birleştirir"*[36].

Görüldüğü gibi gerek Napolyon'un gerekse Talleyran'ın düşüncelerinde, "zaten yıkılmak üzere" olan Osmanlı İmparatorluğu topraklarına yerleşmek ve böylece Fransa'ya Akdeniz'de sömürgeler sağlamak isteği yer etmiş bulunuyordu.

Sonuçta Direktuvar, Napolyon ve Talleyran'ın baskıları üzerine, 5 Mart 1798'de Mısır'a bir sefer açılmasını ve bu seferin komutanlığını projenin sahibi Napolyon'a vermeyi kabul etti[37]. Napolyon'un, bu seferin başına getirilmesinin bir diğer nedeni ise; Direktörlerin, İtalya seferinden beri yıldızı gittikçe parlayan Napolyon'un Fransa'da bulunmasından çekinmeleri ve onu ülkenin dışında tutmak istemeleriydi[38].

Böylece, Napolyon Bonapart ile Talleyran'ın istekleri yerine gelmiş ve Fransa Mısır'ı işgal etmek üzere harekete geçmeye karar vermiş oldu.

---

36) Bkz. İsmail Soysal, **aynı eser,** s. 175-178.
37) İsmail Soysal, **aynı eser,** s. 183.
38) Albert Sorel, **aynı eser,** c.V., s.412

Ancak bu seferin amacı Talleyran'a göre sadece Mısır'ı işgal etmek değildi. Sefer, daha geniş bir projenin " Doğu Sorunu"nun Fransa'nın çıkarlarına göre çözümlenmesini esas alıyordu. Bunu Talleyran Direktuvar'a şöyle belirtmiştir:

> *"Eğer Türkiye (Mısır'da Fransız müdahalesine) karşı koyarsa, ona harp açılır, bu takdirde, bütün Doğu Sorunu ortaya konulup Avrupa bu paylaşmaya çağrılır. Fransa pazarlığı idare eder ve en büyük payı alır. Avusturya'yı Bosna, Sırbistan ve Arnavutluk ile tatmin etmek mümkündür. Rusya da pay almak isteyince, bu onu İngiltere'den ayırmaya vesile olur. Fransa aynı zamanda Yunanlıları kışkırtıp bağımsızlığa kavuşturur, böylece onları Rus nüfuzundan ve Türk tahakkümünden kurtarır. Eğer, aksine olarak, ki muhtemeldir, Türkiye Mısır işgaline ses çıkarmazsa Bonaparte Fransa'nın oradan iaşesini temin eder ve Hindistan'a karşı büyük bir darbe hazırlar"*[39].

Bu sözlerden anlaşıldığı gibi Fransa, Mısır seferini sadece bir başlangıç olarak kabul ediyor, bundan sonra da Osmanlı Avrupası'nın bölüşülmesini öngörüyor ve Hindistan'a kadar olan bölgeyi de ele geçirmeyi düşünüyordu. Ancak seferin açılmasına bahane olarak da, Mısır'da Kölemen Beyleri'nin Fransız yurttaşlarına yaptıkları kötü davranışları ve verdikleri zararları göstererek, bunları cezalandırmak gereğini ileri sürüyordu.

Özetle söylenecek olursa Mısır Seferi; Fransa'nın, Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) sonucunda Amerika ve Okyanuslarda İngiltere'ye kaptırdığı yerlerin acısını çıkarmak; Fransa'nın adasında birşey yapamadığı İngiltere'yi sömürge yollarını, özellikle Hint yolunu kontrol altına almak suretiyle dize getirmek ve onu barışa zorlamak; gittikçe sivrilen ve güçlenen Napolyon'u ülkeden uzaklaştırmak; gerçekte ise, Avrupa'da üstün bir duruma gelen, ancak bir "kara devleti" görünümünde bulunan Fransa'yı, Doğu Akdeniz'de önemli ölçüde sömürge kazandırarak, bu bölgeye egemen kılmak, aynı zamanda bir "deniz devleti" haline getirmek için açılmıştır.

İşte bu nedenlerin ve yapılan gizli hazırlıkların sonucunda, Napolyon Bonapart, emrine verilen 280 parça gemi ve 38.000 kişilik bir ordu ile, 19 Mayıs 1789 tarihinde Tulon limanından Doğu Akdeniz'e doğru hareket etti.

Bu arada Napolyon Bonapart, yola çıkarken, eski Mısır uygarlığını inceletip Avrupa'ya tanıtmak, aynı zamanda Avrupa'da gelişmiş olan bilim ve tekniği Mısır'da uygulama alanına sokarak, orada ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek ve bundan da Fransa'ya yarar sağlamak üzere, yanına bilim ve sanat adamlarından kurulu birde heyet aldı. Toplamı 167 uzmandan meydana gelen heyet içinde; 21 matematikçi, 3 astronom, 15 maden mühendisi,

39) Bkz. İsmail Soysal, **aynı eser,** s. 182-183.

20 sivil mühendis, 4 mimar, 15 coğrafyacı, 8 ressam, 1 heykeltraş, 10 makine ustası, 3 barut ustası, 10 edebiyatçı ve kâtip, 15 konsolos ve tercüman, 9 karantina memuru, 22 matbaacı, 2 müzisyen bulunuyordu[40].

Napolyon, denize açıldıktan sonra, önce yolu üzerinde bulunan ve Orta Akdeniz'de stratejik önemi büyük olan Malta adasını St. Jean şövalyelerinden 12 Haziran 1798'de aldı. Bundan sonra yoluna devam ederek, 1 Temmuz 1798'de İskenderiye önlerine geldi ve ertesi günü karaya asker çıkartarak kenti kuşattı. Kalede yeterli asker ve silah bulunmadığından kolaylıkla İskenderiye'ye girdi; can ve mal güvencesi vererek burayı teslim aldı. Bunun arkasından Mısır halkına bir bildiri yayınlayarak, padişahın dostu olarak geldiğini, amacının, Fransa'nın Mısır' daki yurttaşlarına fena davranışlarda bulunan ve zarar veren, aynı zamanda padişahın emirlerini dinlemeyen Kölemenleri cezalandırmaktan ibaret olduğunu açıkladı. Bununla da, Mısır halkını kandıracağını, kendine taraftar olacaklarını umdu.

Görüldüğü gibi, Napolyon Bonapart, bu bildirisiyle[41] Mısır halkına Fransızlar'ı bir işgalci değil kurtarıcı olarak göstermek istemiştir. Bu arada inandırıcı olmak için de, kendisinin hatta bütün Fransızların Müslüman olduğunu iddia etmiştir. Diğer taraftan Mısır'a yaptığı seferden Osmanlı Devleti'nin haberi olduğunu hatta onun isteğiyle böyle bir harekete geçtiğini ileri sürmüştür. Amacının da Mısır'ı işgal etmek olmadığını, sadece padişahın sözünü dinlemeyen Kölemen beylerini yola getirmek ve Mısır'da Osmanlı egemenliğini yeniden kurmak olduğunu açıklamıştır.

Napolyon Bonapart'ın bu sözleri gerçek değildi. Gerçek ise, daha önce de belirtildiği gibi, ilk hamle olarak Doğu Akdeniz ve çevresine Fransa'yı egemen kılmaktı. Napolyon, bu amaca kolay yoldan ulaşmak düşüncesiyle de önce Mısır halkını kazanarak kendine bağlamak istemiştir. Yani, Mısır'da Müslüman halka bu şekilde davranması siyasi nedenlere dayanıyordu. Bu da, Napolyon'un çeşitli yerlerde uyguladığı genel siyasi taktiklerinin bir devamıydı. Nitekim, Paris'e döndüğünde, söylediği şu sözler de onun başarıya ulaşmak için neler yapabildiğini göstermektedir:

> *"Katolik olarak Vandee isyanına son vermiştim, Mısır'da Müslüman olarak yerleştim, İtalya'da kamuoyunu olağanüstü asri olarak kazandım. Eğer Yahudi milletini idare etseydim, Salamon'un mabedini kurardım"*[42].

Napolyon Bonapart, bu siyasetinin gereği olarak Mısır'a da kurtarıcı gibi geldiğini göstermek için çeşitli davranışlarda bulunurken, güçlü olduğunu

40) Enver Ziya Karal, **aynı** eser, c.V., s.25-27; İsmail Soysal, **aynı eser,** s.187-188.
41) Bildiri metni için bkz. **Mufassal Osmanlı Tarihi,** c.V., İstanbul 1962, s.2781-2782; İsmail Soysal, **aynı eser,** s.224-225.
42) Jacques Bainville, Napoleon, Paris 1931, s.l 19-120. Nakleden İsmail Soysal, **aynı eser, s. 226.**

belirtmekten ve emirlerine kayıtsız boyun eğilmesini istemekten de geri durmamıştır. Bundan dolayıdır ki, Mısır'da halka olduğu gibi idarecilere de onların gösterecekleri tepkileri dikkate almadan, derhal istediği doğrultuda hareket etmeleri için emirler vermiştir.

Bu tarihlerde, bir Osmanlı toprağı olan Mısır'da, gerçek egemenlik Kölemen (Memlûk) beylerinin elindeydi. İstanbul'dan gönderilen vali ve memurların nüfuzu hemen hemen yok gibiydi. Ülke o güne kadar herhangi bir dış saldırıya uğramamıştı. Bu bakımdan da savunması için etkili önlemler alınmamıştı.

Bununla beraber Kölemenler, İskenderiye ye çıkmış olan Fransızlara Karşı koymaya hazırlandılar. Fakat Napolyon, 21 Temmuz 1798 tarihinde yapılan Piramitler Savaşı'nı kazanarak, 24 Temmuz 1798 günü Kahire'ye girdi ve böylece Mısır'a sahip oldu[43].

— **Osmanlı İmparatorluğu'nun Olaya Tepkisi, Alınan Önlemler** ve Savaş:

Osmanlı İmparatorluğu, Fransa'dan böyle bir saldırıyı, onu yüzyıllardan beri dost bildiği için, beklemiyordu. Üstelik, bir süreden beri Fransa'nın isteği ile iki devlet arasında bir dayanışma anlaşmasını gerçekleştirebilmek üzere, çalışmalar yapılmaktaydı. Bu nedenle de Fransa ile olan dostluğun devam etmesi gayreti içindeydi.

Nitekim, bir bakıma da bu amaçla, Osmanlı Devleti 1797 yılı ilkbaharında Fransa'da ilk daimi elçiliğini açmış ve Seyyid Ali Efendi'yi de elçi olarak atamıştı.

Bu arada Osmanlı elçisi, 13 Temmuz 1797'de Paris'e vararak görevine başlamış, Osmanlı-Fransız ilişkilerinin güçlenmesi için çalışmaya girişmişti. Seyyid Ali Efendi, bunun dışında, yakın ilgisini gördüğü Fransızlar arasında günlerini zevk ve sefa içerisinde geçirmişti. Napolyon ve Talleyran bile Elçi ile samimi ilişkiler kurmuştu. Halbuki, o günlerde Fransa'nın önde gelenlerinden olan bu iki asker ve devlet adamı, birlikte, Osmanlı İmparatorluğu aleyhinde büyük bir projenin hazırlıklarını yapmaktaydılar. Bu sıralarda Tulon limanında bir donanma hazırlandığı ve bunun Doğu'ya gönderileceğinin söylentileri, Osmanlı Elçisi tarafından bu hazırlığın Sicilya veya İngiltere için yapıldığı şeklinde yorumlanıyordu. Nihayet, Napolyon'un denize açıldıktan sonra Malta'ya çıkması da, Seyyid Ali Efendi tarafından İstanbul Hükümeti'ne, "herkese memnunluk verecek" bir gelişme olarak bildirilmişti.

Böylece, Osmanlı Elçisi, Fransa'nın yaptığı hazırlıklardan ve niyetlerinden zamanında haberdar olamamış, bunu hükümetine bildirememiştir. Sey-

43) Bkz. Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c.V., s.27; İsmail Soysal, **aynı eser,** s.228-231; İsmail Hami Danişmend, **aynı eser,** c.IV., s.74-75.

yid Ali Efendi, Paris'te öyle uyumuş ve uyutulmuştu ki, Ntpolyon'un Mısır'a çıkışını, olaydan yaklaşık bir buçuk ay sonra, ancak 1758 Eylül ayı başlarında öğrenebilmiştir[44].

Gerçi, Paris elçisinin bu durumuna rağmen, İstanbul Hükümeti, Fransa'nın bu hazırlıkları ve niyetleri hakkında, Mora Valisi ve Rusya aracılığı ile haberler almıştı. Ancak buna bir türlü inanamamıştı.

Bunlardan dolayı Osmanlı Hükümeti, Napolyon'un Mısır'a saldırısını ilk defa 17 Temmuz 1798 günü öğrenebildi[45] ve olay, İstanbul'da şaşkınlık yarattı. Bu hareketin, dost bilinen bir devletten gelmesi ise büyük tepkiyle karşılandı.

Bununla beraber Osmanlı Hükümeti, Fransa'ya hemen savaş ilan etmedi, zaman kazanmak istedi. Ancak, ilk önlem alarak, Osmanlı limanlarının Fransız gemilerine kapatılması ve limanlara uğrayacak İngiliz gemilerine gerekli yardımın yapılması ile, asker toplanmasına karar verdi. Böylece bir yandan da savaş hazırlıklarına başladı.

Osmanlı İmparatorluğu, o güne kadar izlediği siyaset dolayısıyla, Fransa'nın karşısında yalnız kalmıştı. Ancak bu tarihlerde, Avrupa'da Fransa ile çıkarları çatışan, hatta savaş halinde bulunan devletler vardı. Fransa'nın Malta ve Mısır'ı alması ile Akdeniz'de dengeyi kendi lehine çevirmesi, özellikle İngiltere ile Rusya'yı yakından ilgilendiriyordu. Güçlü bir Fransa'nın Doğu Akdeniz'e yerleşmesi, bu iki devletin Akdeniz'deki ve Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki çıkarlarına ve hedeflerine aykırı ve zararlıydı. Çünkü, Fransa, elbette bu bölgedeki diğer devletlerin çıkarlarının yayılmasına engel olacak, hatta var olanları da kaldıracaktı. Bu nedenle de, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki egemenliğinin devam etmesi, bu devletlerin işine geliyordu. Böylece Fransa karşısında; Osmanlı, İngiliz, Rus devletleri, çıkarları yönünden bir araya gelmiş oluyorlardı.

Nitekim bu sıralarda, Amiral Nelson komutasındaki İngiliz donanması, Tulon'dan ayrılan Fransız donanmasını bütün Akdeniz'de arıyordu. Sonuçta iki donanma İskenderiye önlerinde Ebukır'da 1 Ağustos 1798'de karşılaştılar. Yapılan deniz savaşında Nelson, Fransız donanmasını yenerek, âdeta yok etti. İngilizlerin yaptığı bu ani baskın ve elde ettikleri basan, Mısır'daki Fransız kara ordusunun anavatanı ile bağlantısının kesilmesine ve Mısır'da âdeta hapis kalmasına neden oldu. Ayrıca, Fransa, açık denizlerden sonra Akdeniz'de de, Osmanlı İmparatorluğu'nun gösterdiği dostluğa karşı yaptığı

44) Ercümend Kuran, **Avrupa'da Osmanlı ikamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve Dk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri, (1793-1821),** Ankara 1968, s.25-31.
45) Enver Ziya Karal, **Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu, (1797-1802),** İstanbul 1938, s.84.

hainlik ve yanlış hesap yüzünden, egemenliği İngiltere'ye kaptırdı. Diğer taraftan bu yenilgi üzerine, Osmanlı İmparatorluğu, 2 Eylül 1798'de Fransa'ya resmen savaş ilan etti.

Bu arada Osmanlı İmparatorluğu, tek başına Fransa'yı Mısır'dan çıkaramayacağını anladığından, bu devletin düşmanları olan İngiltere ve Rusya'nın yardımını sağlamak yolunu tuttu. Zaten, bu iki devlet de bir zamandan beri İstanbul Hükümeti'ne, bir anlaşma yapılmasını öneriyorlardı. Bunlardan, ilk defa olarak da Rusya ile, bir anlaşma yapıldı.

— Osmanlı - Rus İttifakı ve Andlaşması (23 Aralık 1798):

Rusya, daha Napolyon'un Dalmaçya kıyılarına gelmesinden ve Rumlar arasında isyan düşüncelerini yaymaya başlamasından itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'na yaklaşma girişimlerinde bulunmaya başlamıştı. Hatta bu amaçla, Fransa'nın Tulon'daki hazırlıklarını ve hedeflerini de İstanbul'a bildirmiş ve yardım önerisinde bulunmuştu. Fakat Osmanlı Hükümeti, Rusya'dan çekindiğinden, bu öneriyi kabul etmemişti.

Ancak, Napolyon'un Mısır'a çıkması üzerine Babıâli, bu yardım önerisini görüşmeyi kabul etmiştir. Ne var ki, daha bu görüşmeler sonuçlanmadan, bir Rus filosu, işi oldubittiye getirerek, 31 Ağustos 1798'de Karadeniz'den İstanbul Boğazı'na girerek, Büyükdere önlerinde demirledi. Böylece Rusya, Doğu Akdeniz'de meydana gelen yeni gelişmelere müdahale etmeye kararlı olduğunu göstermiş oldu.

Bunun üzerine, iki devlet arasında yapılmakta olan görüşmelere bu filonun durumu da girdi. Bu konuda varılan anlaşma ile Rus gemileri, Osmanlı gemileriyle birlikte, Rusya'nın özellikle üzerinde durduğu Mora ve Dalmaçya kıyılarını Fransızlardan kurtarmak göreviyle 19 Eylül 1798'de Akdeniz'e gönderildi. Biraz sonra da 23 Aralık 1798'de Osmanlı-Rus Savunma Andlaşması imza edildi[46]. Bu anlaşma açık ve gizli olmak üzere iki bölümden meydana geliyordu. Açık hükümlerine göre:

1) Osmanlı ve Rusya devletleri birbirlerinin toprak bütünlüklerinin korunmasını karşılıklı olarak garanti ediyorlardı.

2)Rusya;' Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları olarak Fransa'nın Mısır'a saldırmasından önceki şeklini kabul ediyordu.

3) İki devletten birine veya ikisine bir saldırı olduğu takdirde, iki tarafın çıkarları doğrultusunda hareket edilecekti. Bunun için, biri diğerine, ya kara ve deniz kuvvetleri veya para ile yardım yapacaktı. Bu husus varılacak anlaşmaya göre saptanacaktı.

46) Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya,** Ankara 1970, s.43-46; Yorga, (Çev. B.S. Baykal), **Osmanlı Tarihi,** c. V., Ankara 1948, s.132; Cemal Tukin, **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi,** İstanbul 1947, s.87.

4) Yardıma gelen devlet, vereceği askerin her türlü ihtiyacını kendisi-karşılayacaktı.

5) Osmanlı ve Rusya devletleri; bu savunma anlaşmasını, ülkelerini genişletmek amacı ile değil, ülkelerinin bütünlüğünü korumak için yaptıklarından, bu anlaşmaya Avusturya, İngiltere ve Prusya'yı da katılmaya davet edeceklerdi.

6) Bu savunma anlaşmasının yürürlük süresi, sekiz yıl olacaktı.

Andlaşmanın gizli maddeleri ile de şu hususlar karşılıklı olarak kabul ediliyordu:

1) Rusya, Osmanlı Devletine bir savaş filosu ile yardım yapacaktı. Osmanlı Devleti, bu filonun Boğazlar'dan Akdeniz'e geçmesine izin verecek ve birlikte Fransa'nın Akdeniz'deki yayılmasına engel ol maya ve ticaret gemilerini batırmaya çalışacaklardı.

2) Savaş bittikten sonra Rus gemileri Karadeniz'e dönecekti. Fakat, savaş süresince Rus gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi, bundan sonra Boğazlar'dan geçmek için hak iddia etmelerinin, bahanesi olmayacaktı.

3) Karadeniz, iki devlet arasında kapalı bir deniz olacaktı. Bu denize girmek isteyecek gemilere karşı birlikte karşı konacaktı[1].

Görüldüğü gibi, bu andlaşma ile Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya arasında karşılıklı yardımlaşmaya dayanan bir ittifak kurulmuş oluyordu. Bu, Osmanlı tarihinde ve Avrupa siyasetinde önemli bir gelişmeydi. Çünkü, Osmanlı İmparatorluğu, daha önce açıklandığı üzere bu tarihe kadar Avrupa devletleri karşısında izlediği yalnızcılık siyasetini terkediyor, bundan böyle ittifaklar sistemine fiilen girmiş oluyordu.

Bu andlaşmaya kadar, Osmanlı ve Rusya devletleri birbirlerini yok etmek için çalışmışlardı. Bu bakımdan andlaşma, karşılıklı toprak bütünlüklerini tanıma ve dostluk getirdiğinden, iki devlet arasındaki ilişkilerde bir dönüm noktası olmuştur. Ancak, bu, iki devletin de birbirlerine karşı izledikleri siyasetten vazgeçtikleri anlamına gelmiyordu. Bu yönü ile, o günkü gelişmelerin sonucunda, iki tarafın yararı için meydana getirilen geçici bir anlaşma idi.

Bunlarla birlikte, bu anlaşma ile, Osmanlı İmparatorluğu, Fransa'ya karşı Rusya'nın yardımını sağlamış oluyordu. Buna karşılık da, o güne kadar hu-

---

47) Geniş bilgi içinbkz. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi,** c.V., Ankara 1961, s.31-33; Ayrıca andlaşmanın açık maddelerinin metni için Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri**, **c.L,** Ankara 1953, s. 195-200; Cemal Tukin, **aynı eser,** s. 88-89.

kuken bir Türk denizi sayılan Karadeniz'de, Rusya'nın varlığını ilk defa hukuken ve resmen kabul ediyordu. Ayrıca, yine ilk defa olarak, Rusya'ya Boğazlar'dan geçme hakkını tanıyordu. Bu hususiaki izin her ne kadar geçici ve andlaşma koşullarına bağlı bulunmakta ise de, Ruslar, Osmanlı İmparatorluğu'nun zor durumlarda kalmasından ve güçsüzlüğünden yararlanarak, Boğazlar'dan geçebileceklerini anlamış oldular. Böylece "Boğazlar Sorunu" tarih sahnesine çıkmış ve ilk olarak da devletlerarası bir andlaşmaya girmiş bulundu.

Diğer taraftan yine bu andlaşma ile Rusya, Fransa'nın Osmanlı topraklarına saldırısını tanımadığını resmen belirterek, Fransızlar Mısır'da kaldıkça Osmanlı Devleti'ne yardım etmeyi yükleniyordu. Bununla da, topraklarına göz diktiği ve sürekli savaş halinde bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu ile müttefik haline gelerek, onun üzerinde büyük bir siyasi etkiye sahip oluyordu. Savaş ve ticaret gemilerini Akdeniz'e geçirebilmek için ele geçirmeyi esas aldığı, ancak bunda bir türlü başarı sağlayamadığı Boğazlar'ı, geçici süre için de olsa gemilerine açtırıyordu. Yani Rus savaş filosu ilk defa Boğazlar'dan geçiyordu. Diğer taraftan Osmanlılar'ın elinden günün birinde kurtarmayı düşündüğü Rumlarla ilk defa temasa geçiyordu. Aynı zamanda yine ilk defa Akdeniz'de eskiden beri önemli ticari ve ekonomik çıkarları olan Fransa ile doğrudan çarpışmak imkanını sağlıyordu.

Böylece Osmanlı Devleti, Rusya ile bu ittifak andlaşmasmı imzalamakla, 19. yüzyıl boyunca izleyeceği denge politikasını başlatmış oldu. Nitekim, bu politikanın bir sonucu olarak, Rusya ile yaptığı andlaşmanın arkasından bir başka Avrupa devletiyle yani İngiltere ile Fransa'ya karşı bir ittifak andlaşması daha imzaladı.

— Osmanlı - İngiliz İttifakı ve Andlaşması (5 Ocak 1799):

Osmanlı İmparatorluğu, 23 Aralık 1798 tarihinde Rusya ile ittifak andlaşması'nı imzaladığı sıralarda, diğer taraftan İstanbul'da İngiltere ile de aynı doğrultuda bir ittifak andlaşması için görüşmelere girişmişti.

Aslında Osmanlı-İngiliz ittifak görüşmelerine, Napolyon Bonapart'm Mısır'a çıkmasından hemen sonra, 28 Temmuz 1798'de başlanmıştı.

Bu arada İngiltere, 23 Aralık 1798 tarihli Osmanlı-Rus İttifak Andlaşması'nın yapılmasında önemli rol oynamıştı. Bu andlaşmadan beş gün sonra da yani, 28 Aralık 1798'de Fransa'ya karşı bir İngiliz-Rus İttifak Andlaşması yapılmıştı.

İşte bundan bir hafta sonra, İstanbul'da yapılan uzun görüşmelerin sonucunda, 5 Ocak 1799 tarihinde Osmanlı-İngiliz İttifak Andlaşması imzalan-

mıştır. Tamamı on üç madde olan bu andlaşmaya göre:

1) *Rusya'nın müttefiki olan İngiltere, bu defa Osmanlı-Rus ittifakına katılıyordu. Bu suretle üç devlet arasında bir savunma ittifakı ku ruluyordu. İttifakın amacı, karada ve denizde barış ve güvenliği sağlamak olacaktı.*

2) *İki devlet, karşılıklı olarak ülkelerinin toprak bütünlüğüne kefil oluyorlardı ve İngiltere Mısır'ın işgalinden önceki Osmanlı sınır larını esas kabul ediyordu,*

3) *Taraflar, başka devletlerle anlaşma yapabileceklerdi. Ancak, bun larda birbirlerinin aleyhinde yükümlülüğe girmeyeceklerdi.*

4) *İki devletin ülkelerine bir saldırı olduğunda, diğeri tarafından ya pılacak yardımlar, aralarında varılacak anlaşmaya göre olacaktı.*

5) *Osmanlı Devleti ve İngiltere, ayrı ayrı barış yapmayacak, bu ko nuda da birlikte hareket edeceklerdi.*

6) *Osmanlı Devleti, Akdeniz'deki Fransız ticaretini yok etmek üzere bütün limanlarını Fransa'ya kapatacak ve Fransızları Mısır'dan çıkarmak için en az yüz bin asker toplayacak, müttefik donanma larıyla birlikte hareket etmek üzere deniz kuvvetlerini hazırlayacaktı. Bunlara karşılık İngiltere de, donanmasıyla ve askerleriyle düşmanı Mısır'dan çıkarmak için, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin toprak larına yapılacak her türlü saldırıya karşı yardım edecekti*[48].

Görüldüğü gibi bu andlaşma ile, Fransa'ya karşı Osmanlı-îngiliz ittifakı kurulmuş oluyordu. Bu da, Osmanlı-İngiliz ilişkileriyle, Avrupa devletleri arasındaki ilişkilerde önemli bir gelişmeydi.

Nitekim bu andlaşma ile, Osmanlı İmparatorluğu, Napolyon'un Mısır'dan çıkartılması için İngiltere gibi deniz ve kara kuvvetleri yönünden büyük bir devletin fiili yardımını sağlamış oluyordu. İngiltere ise, Akdeniz'de Fransız ticaretini yok edecek ve onun yerine geçecek koşullan hazırlıyordu. Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki nüfuzunu geliştiriyordu. Ayrıca, Hindistan yolu üzerindeki Mısır'a fiilen müdahale edebilecek hukuki zemini elde etmiş oluyordu.

Böylece, Fransa'yı işgal ettiği yerlerden, yani Mısır, Malta, Yedi Ada, Dalmaçya kıyılarından uzaklaştırma endişesi ve amacı ile Osmanlı İmparatorluğu, bir Avrupa devletine karşı diğer iki Avrupa devletinin yardımını sağlamış ve İkinci Koalisyon'a girmiş oldu. Bu ittifaka biraz sonra,

48) Andlaşmanın metni için bkz. Nihat Erim, **aynı eser,** c.L, s. 201-204.

21 Ocak 1799'da, "İki Sicilya Krallığı"da katıldı[49]. Bundan sonra müttefikler düşmana karşı Adriyatik'te ve Mısır'da olmak üzere iki cephede savaşmaya başladılar.

— **Adriyatik'teki** Savaş:

Adriyatik kıyılarında yapılan savaşlarda, Tepedelenli Ali Paşa, Fransızlan yenerek Preveze ve Parga civarını ele geçirdi. Birleşik Osmanlı-Rus donanması da, bu kıyılarda, Fransa'nın elinde bulunan adaları işgal etti. Bundan sonra, bu bölgeye yeni bir statü vermek için 21 Mart 1800 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında bir sözleşme imzalandı. Bu sözleşmeye göre, ele geçirilmiş bulunan; Korfu, Kefalonya, Zenta, Ayamavro, İtaki, Pasko, Çuka ile Mora ve Arnavutluk kıyılarında bulunan ve daha önce Venedik Cumhuriyeti'nden alınmış olan adalardan meydana gelen bir "Birleşik Yedi Ada Cumhuriyeti" kuruldu. Bu devlet, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olacak ve vergi verecek, aynı zamanda da Rusya'nın kefilliği altında bulunacaktı[50].

Böylece Fransa Doğu Adriyatik kıyılarından uzaklaştırılmış oldu. Bölgede Osmanlı İmparatorluğu doğrudan, Rusya ise dolaylı olarak etkili hale geldi. Bundan sonra da savaşın genel kaderi Mısır'daki gelişmelere bağlı kaldı.

— **Mısır Cephesi'ndeki Savaş:**

Napolyon, Mısır'a çıktıktan sonra bu ülkede sürekli olarak kalabilmenin hazırlıklarını yapmaya ve bu amaçla da bazı girişimlerde bulunmaya başlamıştı. Ancak bu sırada, Osmanlı İmparatorluğu da düşmanı topraklarından çıkarmak üzere siyasi ve askeri hazırlıklarını ilerletmiş bulunuyordu.

Bu arada Direktuvar Hükümeti, büyük ümitlerle çıkılan Mısır seferinin kısa zamanda beklenenin aksine gelişme göstermesi üzerine, Napolyon'a 4 Kasım 1798 tarihinde verdiği talimatta, ondan şu üç yoldan birini seçmesini istemiştir:

> *"Ya Türkler'in taarruzlarından korunan bir teşkilat meydana getirerek Mısır'da kalmak, yahut Hindistan'a gitmek ve orada İngiliz hâkimiyetini yok etmek için size katılacak unsurlar bulmak veyahut da, sizi tehdit etmekte olan düşmandan önce davranmak için İstanbul'a yürümek... Fakat gayretiniz ne yönde olursa olsun, biz Bonapart'ın deha ve talihinden ancak geniş tertipler ve büyük sonuçlar bekliyoruz"*[51].

Görüldüğü gibi Fransa Hükümeti, Napolyon'a, Mısır'da kalmak, Hindistan'ı ele geçirmek veya İstanbul'a yürümek gibi üç hareket şekli öneriyordu

49) Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c.V., s. 36; İsmali Soysal, **aynı eser,** s.263-264.
50) Tamamı on iki madde olan "Yedi Ada'ya Dair Sözleşme" için bkz. Nihat Erim, **aynı eser,** c.I., s. 207-211.
51) Bkz. İsmail Soysal, **aynı eser, s.** 266.

ve bunlardan birini seçmeyi de kendisine bırakıyordu. Napolyon da bunlardan İstanbul üzerine yürümeyi, bunun için de Suriye'ye sefer yapmayı seçti.

Çünkü Napolyon, Ebukır Deniz Savaşı'nda donanmasının yakılmasından sonra, âdeta Mısır'da hapis kalmıştı. Bu ülkede sürekli kalabilmek ise hiç olmazsa Suriye'ye egemen olmakla mümkündü. Böylece, hem sömürgelerini genişletebilmek, dolayısıyla Hint yolunu daha etkili olarak kontrol altına alabilmek, Kuzey'den Osmanlı İmparatorluğu'nun göndereceği kuvvetleri, yani tehlikeyi uzakta karşılayabilmek ve Osmanlı Hükümeti'ni bir barışa zorlaması mümkün olabilirdi.

Napolyon bu amaçlan gerçekleştirebilmek üzere, Aralık 1798'de 18.000 kişilik bir ordu ile Mısır'dan Suriye'ye hareket etti. Kolay başarılar elde ederek 18 Mart 1799'da Akka kalesine kadar olan yerleri ele geçirdi. Ancak Akka'da bütün çalışmalarına rağmen, Cezzar Ahmet Paşa'ya yenildi ve 21 Mayıs 1799'da Mısır'a geri çekilmek zorunda kaldı[52].

Ne var ki, Osmanlı İmparatorluğu bu başarısını her yerde sürdüremedi. Deniz yolu ile Mısır'a gönderilen Osmanlı ordusu, 25 Temmuz 1799'da Napolyon'a yenildi. Bu zafer, Fransızların bir süre daha Mısır'da kalmasına neden oldu.

Bununla beraber, Mısır'da artık büyük bir başarı sağlanamayacağını anlayan Napolyon, Avrupa'da Fransız ordularının yenildiğini ve Fransa'nın iç siyasi hayatında Direktuvarlara karşı hoşnutsuzluğun çoğaldığını öğrenince, yerine General Kleber'i bırakarak 23 Ağustos 1799'da gizlice Mısır'dan ayrılarak Fransa'ya döndü.

Bu sıralarda ise, Sadrazam komutasındaki bir Osmanlı ordusu, Suriye üzerinden Mısır'a girdi. Bu durum karşısında General Kleber, Mısır'ı boşaltmak için öneride bulundu. Bunun üzerine iki taraf arasında 24 Ocak 1800'de bir anlaşma yapıldı. Bununla, Fransızlar'ın onurları kırılmadan ülkelerine dönmeleri, hatta yol paralarının Osmanlı Hükümeti tarafından karşılanması kabul edildi. Fakat İngilizler, Fransızlar'ın Mısır'dan serbestçe ülkelerine dönmelerini kabul etmediler. Bu nedenle anlaşma, uygulanma alanına konamadı ve savaşlar yeniden başladı.

20 Mart 1800'de Heliopolis civarında yapılan savaşta Kleber, Osmanlı ordusunu yendi. Osmanlı Hükümeti bu ikinci yenilgi üzerine, ertesi yıl deniz yolu ile Mısır'a yeni bir ordu gönderdi. İngilizler de İskenderiye'ye bir birlik çıkardılar. Bu sıralarda da Kleber, bir fedai tarafından öldürüldü, yerine general Menou geçti. Ancak, Fransız ordusunun anavatanı ile olan bağlantısı, İngiliz-

52) Cezzâr Ahmet Paşa ve bu savaşın gelişmeleri için bkz. Şehâbeddin Tekindağ, **"Cezzâr Ahmed Paşa",** İslâm Ansiklopedisi, c.IIL, İstanbul 1945, s. 156-158.

ierin Akdeniz'e egemen olması dolayısıyla kesilmişti. Bu bakımdan bir yardım alması söz konusu değildi. Sonunda Mart 1801'de Fransız ordusu Osmanlılara yenildi ve Osmanlı, İngiliz orduları tarafından kuşatıldı. Bunun sonucunda ümitsiz bir duruma düşen Fransızlar 27 Haziran 1801'de Kahire'de, 30 Ağustos 1801'de de İskenderiye'de teslim oldular. Bu gelişmeler karşısında da Fransızlar Mısır'ı boşaltmak için konuşmaya yanaşmak zorunda kaldılar.

Sonuçta, Fransız Başkomutanı General Menou ile Türk ve İngiliz komutanları arasında 30 Ağustos 1801 tarihinde İskenderiye Sözleşmesi imzalandı. Bununla da Fransızlar, 18 Eylül 1801'e kadar ellerinde bulunan bütün şehir ve istihkâmları boşaltmayı ve en geç 27 Eylül - 2 Ekim 1801 tarihleri arasında da Fransız, Türk ve İngiliz gemilerine ordunun silah ve ağırlıklarıyla binip Mısır'dan ayrılmayı kabul ettiler. Uygulama da sözleşmeye göre yapıldı.

Böylece Mısır, yaklaşık olarak üç yıl Fransız işgali altında kaldıktan sonra, büyük mücadelelerin sonucunda kurtarılarak Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisine yeniden katılmış oldu[53].

— Osmanlı - Fransız Barış Andlaşması (25 Haziran 1802):

Yukarıda belirtilen fiili duruma, yani Mısır'ın boşaltılmış olmasına rağmen, Napolyon Bonapart'ın bu ülkeyi işgal etmesiyle bozulan Osmanlı-Fransız siyasi ilişkileri, iki devlet arasında bir barış andlaşması yapılmamış olduğundan henüz düzelmemişti. Böyle bir andlaşmanm gerçekleşmesi ise, başta Osmanlı Devleti'nin müttefiki bulunan İngiltere ile Fransa ve diğer devletler arasında Avrupa'da süren İkinci Koalisyon Savaşlan'nm gelişmelerine bağlıydı.

Aslında, Osmanlı Devleti ile Fransa arasında daha Fransız kuvvetlerinin Mısır'da bulunduğu sıralarda, iki tarafın isteğiyle ve dostluğun yeniden kurulması amacıyla, 1799 yılı sonlarından itibaren görüşmelere başlanmıştı. Bunun sonucunda da, 9 Ekim 1801'de Paris'te Osmanh-Fransız Barış Anlaşması imzalanmıştı.

Ancak, Osmanlı Devleti ile Fransa arasında, savaşa son vermek ve eski dostluğu canlandırmak için bir anlaşmanın yapılmış olması, Osmanlı Devleti'nin ittifak bağlarıyla bağlı bulunduğu İngiltere ve Rusya tarafından tepkiyle karşılandı. Nitekim bu iki devlet, İstanbul üzerinde baskı kurarak, Osmanh-Fransız ön barış anlaşmasının Osmanlı Devleti tarafından onaylanmasını engellediler. Böylece de 9 Ekim 1801 tarihli andlaşma geçersiz oldu[54].

---

53) Savaşın gelişmeleri için bkz. İsmail Hami Danişmend, **aynı eser,** c.IV., s.78 vd; Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c.V., s.36-43; İsmail Soysal, **aynı eser,** s.254 vd.

54) Bu anlaşmanın yapılışı ve gelişmeleri hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Soysal, **aynı eser,** s. 315-327.

Osmanlı Devleti ile Fransa arasında yukarıda belirtilen gelişmeler olurken, İngiltere ile Fransa arasında da İkinci Koalisyon Savaşları'na son vermek için görüşmeler yapılıyordu. Bu görüşmelerin sonucunda, İngiltere ile Fransa ve onun müttefikleri İspanya ve Hollanda arasında, 27 Mart 1802 tarihinde Amiens Barış Andlaşması imzalandı.

İngiltere, Amiens Barış Andlaşması'na Osmanlı Devleti ile ilgili maddeler de koydurmuştu. İşte bu andlaşma esaslarına göre hazırlanan asıl Osmanlı-Fransız Barış Andlaşması, 25 Haziran 1802'de Paris'te, Osmanlı Devleti adına Galip Efendi, Fransa adına da Talleyran tarafından imzalandı. Tamamı on madde, bir sonuç ve bir gizli maddeden oluşan bu andlaşmaya göre:

1) *Osmanlı Devleti ile Fransa Cumhuriyeti arasında daimi barış ve dostluk olacak, düşmanlık tamamen sona erecekti.*
2) *İki devlet arasında savaştan önce yürürlükte olan bütün kapitü lasyon sözleşmeleri, olduğu gibi yenileniyordu. Bunun yanı sıra, bundan böyle Fransız (ticaret) gemileri Karadeniz'e girmek ve ora da serbestçe seyretmek hakkından yararlanacaktı.*
3) *Fransa Cumhuriyeti, 27 Mart 1802 tarihli Amiens Barış Andlaşması'nın Osmanlı Devleti ile ilgili hükümlerini (Mısır'ın geri veril mesi ile Yedi Ada Cumhuriyeti'nin tanınmasını) aynen kabul edi yordu.*
4) *Osmanlı Devleti ile Fransa Cumhuriyeti birbirlerinin toprak bü tünlüklerini garanti ediyorlardı.*
5) *İki taraf, karşılıklı olarak savaşta el konulan malları iade edecek ve savaş esirlerini serbest bırakacaktı.*
6) *Osmanlı Devleti ve Fransa Cumhuriyeti, bu andlaşma ile birbirle rini karşılıklı şekilde "en çok müsaadeye mazhar devlet" sayacak lar, buna göre birbirlerine haklar tanıyacaklardı.*
7) *Bu andlaşma seksen gün içinde onaylanacaktı*[55].

Görüldüğü gibi bu andlaşma ile; Fransa, Mısır'ı resmen boşaltıyor, Yedi Ada Cumhuriyeti'ni tanıyor ve Osmanlı Devleti de savaştan önceki sınırlarına kavuşuyordu. Böylece de, iki devlet arasındaki düşmanlık sona eriyor, aynı zamanda Osmanlı Devleti ile Fransa arasında yeniden dostluk ve ittifak dönemi başlıyordu.

55) Andlaşmanını imzalanması ve koşullan hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Soysal, **aynı eser,** s. 328-337; Andlaşma metni için Nihat Erim, **aynı eser, C.I.,** s. 215-217; ayrıca Yorga, **aynı eser,** c.V., s. 133-135; Ahmet Cevat Eren, **aynı eser, s. 47-49.**

d. Savaşın Sonuçları:

Fransa'nın yukarıda belirtilen amaçları gerçekleştirmek üzere, Mısır'a asker çıkartmasıyla, tarihte ilk defa olmak üzere bir Osmanlı- Fransız savaşı oldu. Bu suretle, 16. yüzyılın başlarından beri sürmekte olan Osmanlı-Fransız dostluk ilişkileri fiilen ve resmen bozuldu. İki devlet arasında hukuk yönünden dört yıl savaş hali devam etti.

Fransızlar'ın Mısır'ı işgal edip sonra Suriye üzerine sefer açması, her şeyden önce, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde yüzyıllardan beri sakin bir bölge halinde bulunan Doğu Akdeniz'de diğer bir deyimle Ortadoğu'da, sükuneti bozdu. Öte taraftan bölgede çıkar uman büyük devletleri doğrudan Doğu Akdeniz'e karışır hale getirdi. Bu da, yeni problemlere yol açtı ve konuya devletlerarası bir nitelik kazandırdı. Kısacası, Doğu Akdeniz siyasi ve askeri yönlerden karıştı.

Ne var ki Fransa, büyük iddialarla ve amaçlarla başlattığı Mısır seferinden istediği sonuçlan alamadı. Aksine Akdeniz üzerindeki nüfuzunu kaybetti. Osmanlı İmparatorluğu ile düşman durumuna geldiğinden, yüzyıllardan beri bu devletten elde ettiği özel hak ve çıkarları (Kapitülasyonları) kullanamaz hale geldi. Böylece Doğu Akdeniz ve Ortadoğu üzerindeki etkisi, bu başarısızlığı sonucunda büyük bir darbe yedi. Bölgedeki, daha geniş olarak da Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki inisiyatifini, en büyük rakipleri olan İngiltere ve Rusya'ya kaptırdı ve Doğu Akdeniz ile çevresinden çekilmek zorunda kaldı. Bu arada, kendisine karşı Avrupa'da kurulan ittifak cephesinin yanı sıra, Doğu'da da Osmanlı, İngiliz, Rus ittifakının ve cephesinin kurulmasına neden oldu. Bu da, Fransa'yı hem Doğu'da, hem de Batı'da zor durumda bıraktı. Ancak, savaşın sonunda imzalanan Paris Andlaşması ile, Osmanlı Devleti'nden Fransız ticaret gemilerine Karadeniz'e girme hakkını alarak, diğer devletlere bu konuda üstünlük sağladı.

Bu seferden en çok kazanç sağlayan devlet İngiltere oldu. Bir defa, kendi Doğu ticaretini ve Hint yolunu tehdit eden büyük bir devleti, bu bölgede etkisiz duruma getirdi. Bu sefer dolayısıyla ortaya çıkan gelişmelerden yararlanarak, Orta Akdeniz'de stratejik önemi büyük olan Malta adasını ele geçirdi. Bunun yanı sıra Fransız donanmasını yakmakla da Akdeniz'de deniz üstünlüğünü sağladı. Bu arada, Mısır'ın kendisi için çıkarları dolayısıyla ne kadar önemli olduğunu daha iyi anladı. Denilebilir ki; Fransızlar'ın yenilgisiyle bu bölgede meydana gelen boşluktan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dostu ve müttefiki olmaktan da yararlanarak, bölgede ve Akdeniz'de birinci derecede etkiye sahip devlet haline geldi.

Fransa'nın Doğu Akdeniz'de giriştiği hareket dolayısıyla, Osmanlı Devleti ile ittifak yaparak olaya karışan bir diğer büyük devlet olan Rusya, bu savaştan toprak kazancı sağlayamadı.Ancak, Dalmaçya kıyılanndan Fransızlar'ı uzaklaştırarak, bu yönden onların tehdit ve tehlikesinden kurtuldu. Diğer taraftan,

Rusya, kendi hedefleri arasında bulunan bu bölgede, dolayısıyla Balkanlar'da, Osmanlı Devleti'nin müttefiki olarak yaptığı faaliyetlerle nüfuzunu geliştirecek hareketlerde bulunma ortamına kavuştu. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'na yardım etmek suretiyle, İmparatorluğu himayesi altına alabilmenin mümkün olabileceğini gördü. Bir diğer önemli kazancı da, ilk defa dost sıfatı ve geçici bir süre ile de olsa, Boğazlar'dan savaş gemilerini geçirmesi ve Karadeniz'de varlığını Osmanlı Hükümeti'ne bir defa daha tanıtması oldu. Bunlar da Rusya'ya Balkanlar'da Karadeniz'de ve Boğazlar'da yeni hareketlere girişme cesaretiyle bazı imkanlar verdi.

Osmanlı İmparatorluğu'na gelince; bu savaşta en büyük yükü çekerek Mısır'ı yeniden kazandı. Üstelik Dalmaçya kıyılarından, komşu haline gelmiş bulunduğu, güçlü Fransa'yı uzaklaştırdı. Böylece savaştan önceki sınırlarına kavuşmuş oldu.

Fakat bu savaş, Osmanlı İmparatorluğu'na oldukça pahalıya mal oldu. Bir defa, Fransa'ya karşı yaptığı andlaşmalarla İngiltere ve Rusya'nın yardımını sağlamakla beraber, bu ittifaklarla onlara bazı yeni ödünler vermek zorunda kaldı. Bu da, bu iki devletin, imparatorluk üzerinde gerçekleştirmek istedikleri amaçlarını uygulayabilmelerine uygun ortamın hazırlanmasına yardımcı olduğundan, Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere ve Rusya arasında yeni problemlerin ortaya çıkmasını hızlandırdı. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu, bu savaş sırasında ne kadar zayıflamış olduğunu anladı. Bundan böyle, topraklarının bütünlüğünü ve güvenliğini tek başına sağlayamayacağını gördü. Bu bakımdan dış siyasetinde önemli değişiklikler yaparak, devletlerarası "denge siyaseti"ni kabul ve buna göre hareket etmeye başladı. Bu siyaset de onun yeni iç ve dış problemlerle karşılaşmasına yol açtı.

Osmanlı İmparatorluğu, Fransızlann Mısır'ı işgaline kadar, kendisine tehlike ve hücumlann genellikle Batı'dan geldiğini görmüş ve önlemlerini de ona göre almıştı. Ancak bu savaş ile, Doğu Akdeniz ve çevresinin de, karadan ve denizden sömürgeci büyük devletlerin hedefleri arasına girdiğini ve bu bakımdan gittikçe daha büyük baskı ve tehlikelerle karşı karşıya olduğunu gördü. Bu da, yeni problemlerle karşılaşmasına yol açtı. Yine bu savaşın bir sonucu olarak, Karadeniz'de ilk defa bir başka devletin varlığını ve ortaklığını resmen kabul etmek zorunda kaldı. O tarihlere kadar mutlak söz sahibi olduğu Boğazlar'ı dost sıfatıyla da olsa, yabancı bir devletin savaş gemilerine açmayı tarihinde ilk defa olarak kabul etti. Bundan böyle de Boğazlar devletlerarası siyasetin konulan ve anlaşmazlıklan araşma girdi. Daha geniş anlamı ile de, bütün bunlarla Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklan ve denizleri, devletlerarası rekabetin konusu haline geldi. Bu da, Fransızlann açtığı Mısır seferi daha sona ererken, Osmanlı İmparatorluğu'nun yeni gelişmelerle karşılaşmasına neden oldu.

4.1798 - 1802 Savaşı'ndan Sonra Osmanlı - İngiliz, Rus, Fransız İlişkileri:

Osmanlı İmparatorluğu, Fransa'nın Mısır'ı boşaltması ve bu arada onunla barış andlaşması yapılarak yeniden normal ilişkilere başlanması üzerine, bir rahatlama dönemine girmişti. Ancak bu durum uzun sürmemiş, o tarihlerde resmen müttefiki olan İngiltere ve Rusya'nın kendine karşı yaptıkları bazı hareketlerinden huzursuzluk duymaya başlamıştır. Bunlara karşılıkda Fransa'nın kendisine yaklaşmakta olduğunu görmüştür. Bunlar da Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere, Rusya ve Fransa ile olan ilişkilerinde önemli değişikliklere yol açmıştır.

a. Osmanlı - İngiliz, Rus İlişkilerinin Bozulması:

Bilindiği gibi, İngilizler, Mısır'a Fransızlan buradan çıkarmak amacı ile Osmanlı Devleti'nin müttefiki olarak çıkmışlardı. Ancak, Fransızların Mısır'ı boşaltmalarından sonra, İngilizler İskenderiye'de bulunan askerlerini geri çekmediler. Üstelik Kölemenleri himaye ederek Mısır'ın iç işlerine karışmaya başladılar. Bu da Osmanlı Devleti'nin başına yeni bir sorun çıkardı. İki yıl kadar süren bu sorun; İngiltere'nin Napolyon ile yeniden mücadeleye başlaması üzerine, 9 Ocak 1803'de Osmanlı Devleti ile İstanbul'da bir anlaşma yaparak Mısır'dan askerlerini çekmesi ile sonuçlandı[56].

Ancak bu olay, İngilizlerin Mısır'a yerleşmek niyetinde olduğunu göstermiş oldu. Nitekim, İstanbul'a bu konuda bazı bilgiler gelmeye başladı. Bütün bu gelişmeler, 1799 yılında, iki devlet arasında kurulan dostluğun ve işbirliğinin İngiltere tarafından bozulduğunu ve bu devletin Osmanlı topraklarının bir bölümüne göz diktiğini göstermiş oldu. Böylece Osmanlı Devleti, bu dostundan olduğu gibi, onu karşısında bulmaya başladı.

Osmanlı Devleti'nin 1798 yılında Fransızlar'a karşı müttefik haline geldiği Rusya, bu ittifakının gereği olarak bir savaş filosunu Osmanlı filosuyla birlikte Dalmaçya kıyılarına göndermişti. Bilindiği gibi, bu iki devletin mücadelesiyle de bu bölgeden Fransızlar uzaklaştırılmış ve burada Osmanlı Devleti'ne bağlı, aynı zamanda Rusya'nın da kefilliği altında bulunan "Yedi Ada Cumhuriyeti" kurulmuştu.

İşte Rusya, bu hareket sırasında Osmanlı Devleti ile arasındaki dostluktan da yararlanarak, daha işin başlarından itibaren, Yedi Ada'da ve temas kurduğu çevredeki diğer Rumlar arasında, geniş anlamıyla Balkanlar'da İstanbul Hükümeti aleyhinde büyük bir propaganda hareketine girmişti. Fransız tehlikesinin ortadan kalkmasından sonra da bu yöndeki çalışmalarına hız vermişti. Bunlar ise, Dalmaçya kıyılarında ve Balkanlar'da yeni bir teh-

56) Ahmet Cevat Eren, **aynı eser, s. 50.**

likenin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Bu da, Osmanlı Devleti'nin karşısına, îngilizler'den sonra, yine ittifak andlaşmasıyla resmen bağlı bulunduğu Rusya'nın bir rakip olarak yeniden dikildiğini göstermişti.

Görüldüğü gibi İngiltere ve Rusya, Napolyon Bonapart'ın Mısır seferinden sonra, yaptıkları hareket ve girişimlerle, müttefik halinde bulundukları Osmanlı Devleti aleyhine yeniden çalışmaya başlamışlar, böylece İstanbul Hükümeti'ni endişeye düşürmüşlerdir. Çünkü, Osmanlı Devleti'nin o tarihlere kadar Fransa'ya karşı dengeyi sağlamak üzere dayandığı devletler, bu defa kendisini yalnız bıraktıkları gibi, üstelik topraklarına göz diken iki rakip devlet haline gelmiş bulunuyordu. Ancak bu tarihlerde Avrupa'da meydana gelen siyasi ve askeri gelişmeler biraz önce karşılıklı düşman halinde bulunan Osmanlı Devleti ile Fransa'yı birbirlerine yaklaştırmaya başladı.

b. Osmanlı - Fransız İlişkilerinin Düzelmesi:

«

Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Rusya'nın isteklerine ve tehditlerine karşı koyabilmek için, başka dayanacak güçler aramaya başladığı sıralarda, Avrupa'da büyük hareketlere hazırlanan Napolyon Bonapart da, İstanbul Hükümeti'nin durumunu ve niyetlerini bir fırsat sayarak, onu, halen görünürde müttefikleri olan iki büyük devletten ayırarark, Fransa'ya bağlamak için çalışmalara başlamıştı. Napolyon'un amacı her şeyden önce Fransa'ya karşı kurulmuş olan İkinci Koalisyon'u parçalamaktı.

Napolyon Bonapart, Mısır'dan 1799 yılında Fransa'ya döndükten sonra Birinci Konsül olmuş ve böylece Fransa'nın yönetimini eline almıştır. Bundan sonra da ilk işlerinden birisi İngiltere ile Rusya'nın arasını açmak için çalışmak olmuştur. Nitekim, bu siyasetinin sonucunda; Akdeniz'de gittikçe daha çok etki sahibi olmaya başlayan ve böylece bölgede dengeyi kendi lehine çeviren İngiltere'ye karşı hoşnutsuzluğu artan Rusya'yı yanına çekmeye başlamıştır. Ancak, 1801 yılında Rus Çan Paul'un öldürülmesinden sonra tahta çıkan Çar I. Aleksandr, İngiltere ile bir anlaşma imzalayınca, yani iki devletin arası düzelince; Fransa, bu defa İngiltere ve Osmanlı Devleti ile anlaşmaya razı olmuştur. Nitekim bu arada da, daha önce belirtildiği gibi, Fransa ile Osmanlı Devleti arasında 1802'de Paris Andlaşması yapılarak, Mısır seferi dolayısıyla meydana gelen pürüzler ortadan kaldırılmış ve iki devlet arasındaki ilişkiler yeniden dostluk çerçevesine sokulmuştur. Ancak bundan biraz sonra da, ortaya Napolyon Bonapart'ın İmparatorluğunu tanıma konusu çıkmıştır.

1802 yılında yapılan Amiens Andlaşması ile Avrupa'da kurulan barış uzun sürmedi. 1803 yılından sonra İngiltere'nin Malta adasını boşaltmaması ve Napolyon'un Avrupa egemenliği için yaptığı bazı hareketler, başta İngiltere, Rusya ve Avusturya'nın katılımıyla, Fransa'ya karşı Üçüncü Koa-

lisyon'un kurulmasına, aynı zamanda da Üçüncü Koalisyon Savaşı'nın başlamasına yol açtı. Bu sıralarda da 2 Aralık 1804'te Napolyon Bonapart, kendisini Fransız İmparatoru ilan ederek konsüllük yerine imparatorluk yönetimini kurdu. Ancak Avrupa devletleri Fransa'daki bu yeni yönetimi, yani Napolyon'un İmparatorluğunu tanımadılar. Avrupa'nın bu yeni bunalımı Osmanlı Devleti'ni de etkiledi ve onun için de siyasi bir sorun oldu.

İstanbul Hükümeti, barış halinde bulunduğu Fransa'nın yeni yönetimini, yukarıda belirtilen nedenlerden, tanımak eğilimindeydi. Ancak Rusya ve İngiltere, Osmanlı Devleti ile yapmış oldukları ittifak andlaşmalarını ileri sürerek buna karşı çıktılar. Bunun üzerine Babıâli, Napolyon'un İmparatorluğu'nu hemen tanıyamadı. Böylece Osmanlı Devleti iki tarafın baskısı altına girmiş oldu. Bu sıkıntılı durum, Üçüncü Koalisyon Savaşı'nda Fransa'nın üstünlük sağlamasına kadar sürdü.

Ancak bu arada İngiltere ve Rusya, Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi üzerine, Osmanlı Devleti ile yapmış oldukları ittifak andlaşmalarının sürelerinin dolmak üzere olduğunu belirterek, bunların yenilenmesini istemeye başladılar. Bu alanda Rusya'nın baskısı o kadar çoğaldı ki, sonuçta Osmanlı Devleti, Rusya ile 24 Eylül 18O5'te, 1798 Andlaşması'na yakın yeni bir andlaşma imzalamak zorunda kaldı[57].

Bir savunma ittifakı meydana getiren bu andlaşma ile Rusya, bir defa daha dokuz yıllık bir süre için, Boğazlar'da, diğer devletlere göre üstünlük ve geçiş hakkı sağlamış oldu. Bununla beraber Osmanlı Devleti, Avrupa'da başlamış bulunan Üçüncü Koalisyon Savaşları'na katılmayarak, tarafsızlığını korumak istemekteydi. Fakat durumu, iki blok arasında kaldığından, oldukça sıkıntılı haldeydi.

İşte bu sırada Napolyon, kendisine karşı kurulmş bulunan Üçüncü Koalisyon cephesini denizde ve karada başansızlıklara uğrattıktan sora, 2 Aralık 1805 tarihinde Austerlitz Savaşı (Üçüncü İmparator Savaşı)'nda Avusturya ve Rusya'yı yendi ve Avrupa'da kesin üstünlüğünü kurdu.

Bu zafer ile Avrupa'da meydana gelen yeni durum, Osmanlı Devleti'ni ferahlattı ve dış siyasetini de etkiledi. Nitekim Babıâli biraz önce Rusya ile zorunluluk sonucunda yaptığı ittifak andlaşmasına aldırmayarak, Fransa'ya doğru yaklaşmaya başladı. Aynı zamanda Rusya ve İngiltere'ye rağmen, Napolyon'nun İmparatorluğunu tanımaya karar verdi. Bu işi resmi şekle sokmak için de, olağanüstü elçi unvanıyla Ahmet Muhib Efendi'yi Napolyon'un yanına gönderdi. Bu sıralarda Napolyon'un, Osmanlı Devleti ile ilişkilerini güçlendirmek üzere atadığı, elçi General Sebastiyan da 18 Ağustos

57) Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya,** Ankara, 1970, s. 48-49. Andlaşma metni için bkz. Nihat Erim, **aynı eser,** c.L, s. 221-232.

1806'da İstabul'a geldi ve büyük ilgiyle karşılandı[58]. Böylece Osmanlı Devleti ile Fransa arasında yeniden dostluk ilişkileri kurulmuş oldu.

İki devlet arasındaki bu yakınlaşmadan ve bunun sonucunda bir ittifak yapılması ihtimalinin belirmesinden, bu defa İngiltere ve Rusya endişelenmeye başladı. Çünkü, Avrupa'da gittikçe artan Napolyon tehlikesi, böylece Doğu'ya da kaymış olacaktı. Bu tarihlerde ise, Osmanlı-Rus ilişkileri gittikçe bozulmakta ve bir savaşa doğru gitmekteydi.

5. 1806 -1812 Osmanlı - Rus, İngiliz Savaşı: a.

Savaşı Hazırlayan Gelişmeler:

Rusya, yukarıda belirtilen 1798 ve 1805 tarihli andlaşmalara rağmen, Osmanlı Devleti aleyhindeki yayılma yani "güneye inme" siyasetinden vazgeçmiş değildi. Aksine bu anlaşmaların sağladığı dostluk ortamından da yararlanarak, özellikle Balkanlar'da Devletin aleyhine geniş bir propaganda faaliyetine girmişti. Bununla, bölgedeki Hıristiyan toplulukları İstanbul'a karşı ayaklandırmak, Osmanlı Devleti'ni içteki mücadelelerle zayıflatmak ve bölgede kendi siyaseti doğrultusunda bir statü meydana getirmenin hazırlıklarını tamamlamak istiyordu. Ayrıca Eflak-Buğdan'ı almaya çalışıyordu. Diğer taraftan Yedi Ada Birleşik Cumhuriyeti'nden anlaşma gereğince askerlerini çekmesi gerekirken, buna yanaşmıyordu. Aksine Boğazlar'dan geçirdiği gemilerle buraya asker gönderiyordu. Bütün bunlar, Rus tehlikesinin gittikçe çoğaldığını gösteriyordu. Bu da İstanbul Hükümeti'ni endişelendiriyordu. Ancak tek başına Rusya ile savaşmayı tehlikeli buluyordu.

Bu tarihlerde ise Napolyon Bonapart, Rusya'yı bir barışa zorlamak için, onu güneyinden de tehdit etmek üzere, Osmanlı Devleti'ni bu devlete karşı savaşa kıştırtmaya başlamıştı. Bu amaçla da Elçi Sebastiyan'a, Osmanlı Devleti'ni böyle bir savaşa katılmaya ikna etmesi görevini vermişti.

Napolyon'un bu tutumu üzerine, Rus baskısından kurtulmak isteyen Osmanlı Devleti, Fransa'nın desteğine de güvenerek Rusya'ya karşı bazı girişimlerde bulunmaya başladı. Nitekim, Babıâli, Sebastiyan'ın isteği üzerine, Rus taraftarı olarak bilinen Eflak beyi Konstantin İpsilanti ile Boğdan beyi Aleksandr Moruzi'yi azlederek yerlerine Sutzu ve Kalimaki'yi atadı. Aynı zamanda 1798 ve 1805 andlaşmalarına dayanarak Boğazlar'dan geçen Rus savaş gemilerine Boğazlar'ı kapattı. Bunlarla da Osmanlı Devleti üzerindeki Rus etkisini ortadan kaldırmaya çalıştı.

Osmanlı Devleti'nin bu hareketleri, mevcut andlaşmalara aykırı olduğu gerekçesiyle Rusya tarafından şiddetle protesto edildi. İngiltere de Rusya'yı destekledi. Bu iki devlet, eski Eflak ve Boğdan beylerinin yeniden yerlerine

58) Ahmet Cevat Eren, **aynı eser, s. 51.**

atanmalarını ve Boğazlar'ın açılmasını istediler. Aksi taktirde İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı'na gireceğini bildirdiler. Böylece andlaşmalarla birbirine bağlı bulunan Osmanlı Devleti ile, Rusya ve İngiltere karşı karşıya gelmiş oldular. Diğer bir deyimle, Rusya tarafından mevcut barış ve ittifak koşullarının sürekli olarak bozulması yüzünden, aradaki andlaşmalar fiilen kaldırılmış oldu.

Bununla beraber, Rusya ile İngiltere'nin eski statüye dönülmesini istemesi ve bu amaçla baskı yapması, Osmanlı Devleti'ni bir defa daha iki ateş arasında bıraktı. Çünkü bir taraftan Fransa (dost görünüyorsa da) Dalmaçya'dan, diğer taraftan İngiltere Çanakkale'den, Rusya ise Karadeniz'den Babıâli'yi her an zor duruma sokabilecek hareketlerde bulunabilirdi. Bu yönlerden yapılan baskıların gittikçe şiddetlenmesi üzerine, Osmanlı Devleti, daha büyük tehlike olarak gördüğü Rusya ve İngiltere'nin isteklerini kabul etti. Bunun üzerine Rus taraftan eski beyleri Eflak ve Buğdan beyliklerine atadı, Boğazlar'ı da Rus gemilerine açtı. Böylece Rusya ve İngiltere isteklerine kavuşarak Osmanlı Devleti üzerinde diplomatik bir basan kazandılar.

Ne var ki Rus Çan I. Aleksandr, İstanbul Hükümeti'nin isteklerini kabul etmesiyle yetinmeyerek; Avrupa'nın içinde bulunduğu siyasi ortamdan ve Osmanlı Devleti'nin hazırlıksız olmasından yararlanarak, Rusya'nın güneye inme emellerini gerçekleştirmek üzere, 1806 yılı Ekim ayında savaş ilanına bile gerek duymadan altmışbin kişilik bir orduyu Dinyester nehrinden geçirerek, Osmanlı topraklarına soktu ve Eflak-Buğdan'ı işgale başladı[59]. Böylece Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı yeni bir savaşı başlatmış oldu.

b. Savaşın Başlaması ve Gelişmeleri:

Osmanlı Devleti, Rusya'nın bu saldırısına karşılık, İngiltere'nin bu devleti desteklemesi ve İstanbul üzerine baskı yapması üzerine, hemen savaş ilan edemedi. Buna karşılık Napolyon Bonapart'ın yardımını sağlamak üzere, Fransa ile bir anlaşma yapmak için, girişimlerde bulundu. Sonuçta, Fransa'nın da etkisiyle, 22 Aralık 1806'da Rusya'ya resmen savaş ilan etti[60].

Böylece, Napolyon'un Rusya'yı iki cepheli savaşa sokma isteği gerçekleşmiş oldu. Bu ise, Fransa İmparatorluğu'nu, Osmanlı Devleti ile hemen bir anlaşma yapma düşüncesinden uzaklaştırmaya başladı. Çünkü, bu tarihlerde, Avrupa'da siyasi durum değişmeye başlamıştı. Bu nedenden, Osmanlı Devleti'nin Napolyon ile anlaşma yapmak isteği sonuçsuz kaldı. Nitekim Varşova'da bulunan Napolyon'a temsilci olarak gönderilen Vahit Efendi İstanbul'a eli boş döndü.

---

59) Yorga, **aynı eser** c.V., s. 149-154; İsmail Hami Danişmend, **aynı eser,** c. **IV.,** s. 84.
60) Ahmet Cevat Eren, **aynı eser,** s.58, Yorga; **aynı eser, c.V., s. 161.**

c. İngiltere'nin İstanbul'a Savaş Filosu Göndermesi ve Osmanlı - İngiliz Savaşı:

Napolyon ile Osmanlı temsilcisi arasında Varşova'da anlaşma görüşmeleri yapılırken; İngiltere, Rusya'nın iki cepheli savaşa girmesini, Fransa' nın işine yaradığından, hoş karşılamadığını bildirerek, Osmanlı Devletinden savaştan çekilmesini istedi. Bu öneri, Babıâli tarafından reddedilince, bir İngiliz filosu, 19 Şubat 1807 günü Çanakkale Boğazı'ndan Marmara'ya girdi ve İstanbul önlerine geldi. Böylece Osmanlı Devleti'nin tarihinde ilk defa olarak, bir düşman filosu başkent önüne gelerek şehri tehdit etmeye başladı. Bu da , İstanbul'da büyük bir telaş ve heyecan uyandırdı, aynı zamanda Osmanlı-İngiliz savaşına yol açtı.

Bu hava içerisinde Osmanlılar ile İngilizler arasında görüşmeler başladı. İngilizler, daha önce yaptıkları önerilerin, yani Osmanlı Devleti'nden savaştan çekilmesini, Rusya ve İngiltere ile bir ittifak anlaşması yapmasını, Fransa ile ilişkilerini kesmesini istiyorlardı. Ancak, ilk anlardaki heyecandan sonra, halkın, başkenti savunmak için yaptığı girişim ve devlet adamları üzerine kurduğu baskı sonucunda İngiliz istekleri reddedildi. Bunun üzerine, İstanbul'a bir şey yapamayacağını anlayan İngiliz amirali, 2 Mart 1807'de geri dönmeye karar verdi. İngiliz filosu Çanakkale Boğazı'ndan geçerken epeyce de kayba uğradı.

Böylece Osmanlı Devleti, Rusya'nın yanı sıra İngiltere ile de savaşa başlamış oldu. İngilizler, Boğazlar'da uğradıkları bu başarısızlığı giderebilmek üzere, bu defa çoktandır göz diktikleri Mısır'ı ele geçirmek için girişimde bulundular. 17 Mart 1807'de İskenderiye'yi işgal ettiler. Fakat Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa şehri geri aldı ve İngiliz birliklerini kuşattı. Bunun üzerine, 22 Ağustos 1807'de yapılan bir anlaşma ile İngilizler 14 Eylül 1807'de Mısır'dan çıkıp gittiler[61]. Böylece İngilizlerin Mısır'ı ele geçirme girişimi de başarısızlıkla sonuçlanmış oldu.

Görüldüğü gibi, 1806 yılında başlayan Osmanlı-Rus savaşı, İngiltere'nin katılması ile Doğu Akdeniz'e de yayılmış oldu. Şüphesiz ki, bundan yararlanan diğer bir devlet Fransa idi. Napolyon, Avrupa'daki iki büyük düşmanını, Osmanlı Devleti vasıtası ile Doğu'dan ve Güney'den böylece zorlamayı başarmış oluyordu. Dolayısı ile de Osmanlı Devleti, Fransa'nın doğal müttefiki haline gelmiş bulunuyordu. Ancak bu tarihlerde, Avrupa'da siyasi durum yeniden değişikliklere uğramaya başlamıştı.

d. Osmanlı - Rus Savaşındaki Gelişmeler:

Fransa İmparatoru Napolyon Bonapart, daha önce belirtildiği gibi, Avrupa'da egemenliğini kurmak üzere, bu sıralarda özellikle İngiltere ve Rusya ile

61) Yorga, **ayn eser,** c.V., s. 166-167; Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c.V. s.52-53.

uğraşmaktaydı. İngiltere karşısında 20 Ekim 18O5'te Trafalgar Deniz Savaşı'nda yenildikten ve ona karşı 21 Aralık 1806'da "Kıta Ablukası"nı ilan ettikten sonra, bütün dikkatini Kara Avrupası'na çevirmişti. Amacı, önce Rusya'yı yenerek kendi yanına çekmek, sonra da İngiltere'ye yönelmekti.

Napolyon bu amaçla, önceki konularda belirtildiği üzere, 14 Ekim 1806'da Jena (Yena)'da Prusya'yı yendikten sonra, Rusya'ya dönmüştü. 8 Şubat 1807'de Eylau, 14 Haziran 1807'de de Friedland savaşlarında bu devleti yenmiş ve sonra da onunla 9 Temmuz 1807'de Tilsit Andlaşması'nı yapmıştı. Bu andlaşmaya göre (diğer maddelerin yanısıra): Fransa, Rusya'nın Avrupa'da kendisine yapacağı yardımlara karşılık, sürmekte olan Osmanh-Rus savaşında iki devlet arasında arabuluculuk ederek bir ateşkes ve barış yapılmasını sağlayacaktı. Eğer Osmanlı Devleti bunu kabul etmezse, o zaman andlaşmanın gizli maddelerine göre, Fransa ve Rusya birlikte Osmanlı Avrupası'na saldıracak ve onu aralarında paylaşacaklardı. Yalnız İstanbul ile Rumeli'ye dokunulmayacaktı.

Görüldüğü gibi, Fransa, savaş alanlarında yendiği Rusya'yı kendi yanına çekebilmek için, Tilsit Andlaşması'nda Osmanlı dostluğunu feda etmiş, hatta onun toprakları üzerinde bu devletle pazarlığa bile girişmiştir. Böylece Fransa, Rusya'yı İngiltere'den ayırmış, bir bakıma kendisine güvenerek savaşa girmiş olan Osmanlı Devletini de Rusya karşısında yalnız bırakmıştır.

Bu suretle, Avrupa'da meydana gelen siyasi değişiklik, Osmanlı Devleti'nin aleyhine yeni bir durum yaratmış oldu. Bu tarihten az önce de, 26 Mayıs 18O7'de, Nizam-ı Cedit (Yeni Düzen) hareketine karşı, İstanbul'da Kabakçı Mustafa isyanı başlamış, 29 Mayıs 1807'de III. Selim tahttan indirilerek IV. Mustafa (1807-1808) padişah yapılmıştı[62]. Bunların arkasından da, başta Nizam-ı Cedit Ordusu olmak üzere, getirilen yeniliklerin bir çoğu ortadan kaldırılmıştı. Yani 1807 yaz ayları, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış işleri yönünden, aleyhine geliştiği bir mevsim olmuştu.

İşte bu ortamda, bir bakıma Napolyon Bonapart'ın isteği ile başlamış bulunan ve kesin bir sonuç almamadan devam eden Osmanlı-Rus Savaşı'na, Tilsit Andlaşması gereğince, Fransa'nın arabuluculuğu ile ara verildi. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında barış görüşmeleri, 9 Ağustos 1807'de başladı ve 24 Ağustos 1807'de Slobozia Ateşkes Andlaşması'nın imzalanması ile sonuçlandı. Buna göre: Her iki devlet otuz beş gün içinde Eflâk-Buğdan'ı boşaltacaktı[63]. Yani Osmanlı Devleti ile Rusya savaştan önceki sınırlarına çekileceklerdi.

---

62) Ahmet Cevat Eren, **aynı eser,** s. 63-65.
63) Yorga, **aynı eser, c.V., s.** 173-174.

Ancak bu anlaşmadan Rusya memnun kalmadı. Bu nedenle de bu tarihten itibaren başlayan barış görüşmeleri, bir sonuç almamadan 1809 yılı ilkbaharına kadar sürdü.

Barış görüşmelerinin yapıldığı süre içerisinde, yani 1807-1808 yıllarında ise, aşağıda görüleceği üzere, Osmanlı Devleti'nin iç siyasetinde önemli olay ve gelişmeler oldu. Diğer taraftan da dış siyasette yeni gruplaşmalar meydana geldi.

e. Osmanlı - İngiliz Barışı ve Çanakkale (Kale-i Sultaniye) Andlaşması (5 Ocak 1809):

1807 yılında Tilsit'te Fransa ile Rusya'nın anlaşması, 1806'da meydana gelmiş bulunan Osmanh-Fransız, bunlara karşılık İngiliz-Rus gruplaşmasında değişikliklere yol açtı.

Bir defa, Osmanlı Devleti, düşmanı olan Rusya ile anlaşan Fransa'ya güvenini kaybetti. Aynı şekilde İngiltere de, Rusya'nın Fransa'ya yaklaşmasını kendi çıkarlarına indirilmiş bir darbe olarak karşıladı. Bu nedenlerle, savaş halinde bulunduğu Rusya karşısında dış destek arayan Osmanlı Devleti ile "Doğu" çıkarlarını korumak ve geliştirmek, aynı zamanda, Avrupa'da kendisine karşı kurulmaya başlayan Fransız-Rus işbirliğini engellemek isteyen İngiltere arasında bir yakınlaşma başladı. Bu arada, İspanya'da başlayan olaylar karşısında başarılı olamayan Napolyon Bonapart'ın , Doğu Avrupa'da durumunu güçlendirmek için Rus Çan I. Aleksandr ile 12 Ekim 1808'de Erfurt'ta buluşarak, Eflak-Buğdan ve Finlandiya'yı Rusya'ya bırakan yeni bir andlaşma imzalaması, Osmanlı-İngiliz yakınlaşmasını daha da güçlendirdi.

Diğer taraftan, yine bu tarihlerde, 1804'te başlamış olan Sırp isyanı, Rusya'nın destek ve yardımlarıyla sürüyordu. Ayrıca, Eflâk-Buğdan'da, Osmanlı Devleti aleyhine olaylar gittikçe gelişiyordu. Aynı zamanda İstanbul'da, kamuoyunda Nizam-ı Cedit ve Islahat kıştırtıcısı olarak tanınan Fransa'nın aleyhinde şiddetli bir akım başlamıştı.

İşte, Osmanlı Devleti'nde iç ve dış siyasette bu noktalara gelindiği sıralarda, Osmanlı Hükümeti ile İngiltere arasında temaslar başladı. Nitekim, temsilci olarak Vahit Efendi yeni İngiliz elçisi Robert Ader'le görüşmek üzere, Kasım 1808'de Çanakkale'ye gönderildi. Babıâli, bu yolla artık güvenini iyice kaybettiği Fransa'nın yerine, İngiltere'nin aracılığıyla, Rusya'nın istediği Eflak-Buğdan'ı vermeden, St. Petersburg'la bir barış yapabileceğini umuyordu, yani İngiliz desteğini arıyordu. İngiltere ise, Osmanlı Devleti ile yapılacak barış sayesinde hem ticaret hem de siyasi çıkarları bakımından büyük yarar sağlayacağından, bir İngiliz-Osmanlı anlaşmasının

gençleştirilmesini istiyordu. Bu suretle de Avrupa'da, geleneksel siyaseti olan "denge"yi kurmayı amaçlıyordu.

Böylece Napolyon Bonapart ile Çar I. Aleksandr arasında, Osmanlı Devleti ve İngiltere aleyhine olarak yapılan Tilsit ve Erfurt Andlaşmalan, istanbul ve Londra arasındaki savaş haline son verilmesine bir savunma andlaşması yapılmasına ortam hazırlamış oldu. Ancak Osmanh-İngiliz andlaşmasının gerçekleştirilmesi, aralarındaki çeşitli pürüzlerden dolayı kolay olmadı.

Osmanlı Hükümeti, İngilizlerin iki yıl önce Çanakkale Boğazı'ndan zorla geçmiş olmalarını gözönünde bulundurarak, İngiltere'den savaş tazminatıyla, bir savaş anında önemli miktarda para yardımı sağlamak istedi. Bu nedenle de görüşmeler uzadı, hatta kesilecek oldu. Fakat sonuçta, savaş tazminatından vazgeçildi ve Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 5 Ocak 1809'da Çanakkale (Kale-i Sultaniye) Andlaşması imzalandı[64]. Bu barış andlaşmasına göre:

1) Osmanlı Devleti ile ingiltere arasında mevcut olan anlaşmazlıklar, ortadan kaldırılacaktı.

2) ingiltere tarafından işgal edilmiş olan yerler varsa, olduğu gibi Osmanlı Devletine geri verilecekti.

3) İki taraf, birbirlerine yapmış oldukları zararları karşılıklı olarak ödeyeceklerdi.

4) ingiltere'ye daha önce verilmiş bulunan ticari ayrıcalıklar devam edecekti.

5) Osmanlı Devleti, Malta ve İngiltere'de konsolosluklar kurabilecek, bunlar Osmanlı topraklarındaki İngiliz konsoloslarının haklarına sahip olacaktı.

6) İstanbul ve Çanakkale Boğazları 'ndan savaş gemilerinin geçmesi, eskiden olduğu gibi, yasak olacaktı. Bu hususta Osmanlı Devleti'nin öteden beri uyguladığı kural, bundan böyle de uygulanacaktı. Buna, barış zamanında bütün devletler ile İngiltere de uyacaktı.

Andlaşmauin gizli maddelerine göre de: Fransa, Osmanlı Devleti'ni tehdit ederse veya **avaş* açacak olursa, İngiltere savaş araç ve gereçleri yardımında bulunacaktı. Ayrıca, ingiltere, Osmanlı Devieü'nden önce Rusya ile barış sözleşmesi yaparsa; Osmanlı Devleti **ile Rusya** arasında, Osmanlı Devleti'nin şanına ve yararına uygun, bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü gözeten bir barış yapılmasına çalışacaktı[65].

64) Cemal Tukin, **aynı eser.,** s.108-118; Yorga, **aynı eser,** c.V., s. 190.
65) Andlaşmanın metni için bkz. Nihat Erim, **aynı eser, c.L,** s. 235-240.

Kale-i Sultaniye Andlaşması'yla Osmanlı Devleti, her şeyden önce, savaş halinde bulunduğu İngiltere ile barış yapmış ve aynı zamanda onunla müttefik hale gelmiştir. Yani büyük bir düşmanı dost yapmıştır. Bu da, dış siyasette önemli sıkıntıları bulunan Osmanlı Devleti'ne büyük bir destek ve avantaj sağlamıştır. Ayrıca, Rus-Fransız ittifakına karşı bir denge unsuru kazanmıştır.

Andlaşmanın getirdiği diğer önemli değişiklik ise, Boğazlar'ın yabancı savaş gemilerine kapalılığı kuralının, ilk defa devletlerarası bir andlaşmada yer almış olmasıydı. Böylece daha önce, sadece Osmanlı Devleti ile Rusya arasında konu olan Boğazlar sorunu, İngiltere'nin bu girişimi ile devletler-arası bir nitelik almış oldu. Gerçi, bu andlaşmada, Boğazlar'ın kapalılığı kuralına, bütün devletlerin uyacağı belirtiliyor ise de, buna uymayı o anlık kabul edenler, yalnız andlaşmada imzası bulunan iki devletti. Ne var ki, Boğazlar üzerinde İngiltere, bu tarihten itibaren bu kuralı diğer devletlere de kabul ettirmek için çalışacaktı. Amacı, Rusya'nın "güneye inmesini" önlemek için, Boğazlar'ın kapatılmasını bir Avrupa sorunu haline getirmekti. Böylece, bu andlaşma ile Boğazlar üzerinde İngiliz-Rus rekabeti ilk defa açıkça su yüzüne çıkmış oluyordu[66]. Bu da, Osmanlı dış siyasetinde büyük etkilere ve gelişmelere neden olacaktı.

Çanakkale (Kale-i Sultaniye) Andlaşması'ndan sonra İngiliz elçisi, bu andlaşma koşullarını da gözönünde tutarak, Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ateşkes andlaşmasını bir barış andlaşması haline sokmak için, iki tarafa arabuluculuk yapma önerisinde bulundu. Buna karşılık Rusya, İngiliz elçisinin hemen İstanbul'dan uzaklaştırılmasını istedi. Bununla da Osmanlı Devleti ile barış yapmak niyetinde olmadığını ortaya koydu. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti, 23 Mart 1809'da Rus önerisini reddetti. Bu gelişmelerin arkasından da Osmanlı-Rus savaşı yeniden başladı.

f. Osmanlı - Rus Savaşının İkinci Dönemi:

Savaşın bu dönemi üç yıl (1809-1812) sürdü. Bu süre içerisinde Ruslar Besarabya'yı, Eflâk-Buğdan'ı ve Kuzey Bulgaristan'ı ele geçirdiler. Bir aralık Türk orduları, Rusları geri atarak Tuna'yı geçtilerse de kesin sonuç alamadılar. Artık Osmanlı Devleti yorulmuştu. Bu nedenle, 1811 yılı sonlarına doğru, bir barışın yapılmasını istemeye başladı. Rusya da, yaklaşmakta olan Fransız tehlikesi karşısında buna yanaştı. Bunun üzerine iki taraf arasında aynı yıl Kasım ayında Yergöğü'nde barış görüşmeleri başladı[67].

Bu tarihlerde ise, Avrup.Vda siyası ortam **yine** değişmiş bulunuyordu. Fransa ile Rusya'nın arası **açılmış,** Napolyon tehlikesi tekrar İngiltere ile

66) Cemal **Tuldı, aynı eser,** s.121.
o/j Daha geniş bilgi için bkz. **Mufassal Osınaniî Tarihi,** <:. **İV"., s.** 2844-784"

Rusya'yı birbirlerine yaklaştırmıştı. Buna karşılık Napolyon, Rusya'ya sefere çıkmaya karar verdikten sonra, Osmanlı Devleti'ne yaklaşmaya başlamıştı. Amacı, 1806'da olduğu gibi, Rusya'yı iki cepheli savaşa sokmaktı. Bunun için, İstanbul Hükümeti'nden savaşa devam etmesini istiyordu. Bu nedenle de, **181** l'de başlamış bulunan Osmanlı-Rus barış görüşmelerini durdurmaya çalışıyordu.

Fakat Osmanlı Devleti, kendisinden bir defa daha yararlanmak isteyen, ancak, yaptığı vaatleri yerine getirmeyen Napolyon'a karşı güvenini kaybetmişti. Bu nedenle, barış görüşmelerine devam etti.

Rusya ise; Fransız tehlikesi karşısında, Osmanlı cephesindeki savaşa son vermek ve bütün gücünü Batı'da toplamak istediğinden, barışın bir an önce yapılması için acele ediyordu.

g. Bükreş Andlaşması (16 Mayıs 1812):

Bu ortamda, yapılmakta olan barış görüşmelerinde, Osmanlı Devleti hafifletilmiş Rus önerilerini kabul etti. Bunun üzerine iki devlet arasında 16 Mayıs 1812'de Bükreş Andlaşması imzalandı. Bu andlaşmaya göre:

1) *İki devlet arasında daha önce yapılmış bulunan andlaşmaların hepsinin yürürlükte olduğu yeniden onaylandı.*
2) *İki devlet arasında Prut, bu nehrin döküldüğü yerden itibaren Tuna, sınır olacaktı. Tuna nehrinin ağzı ile nehir üzerinde, ticaret gemi lerinin ulaşımından, Rusya da yararlanacaktı.*
3) *Rusya savaşta işgal ettiği yerlerden, Besarabya hariç, Eflâk-Buğdan'ı ve Anadolu'daki yerleri Osmanlı Devletine geri verecekti ve buraları üç ay içerisinde boşaltacaktı.*
4) *Osmanlı Devleti, Sırplara iç yönetimlerinde daha geniş ayrıcalıklar verecekti. Bunların neler olacağını, Osmanlı Hükümeti Sırplar ile düzenleyecekti.*
5) *Osmanlı Devleti'nin, Rusya ile İran arasındaki savaş ve anlaş mazlığın giderilmesi ve barışın yapılabilmesi için iki taraf arasında iyi niyetle çalışma yapılmasına Rusya razı olacaktı[69]".*

Böylece, Bükreş Andlaşmasının yapılması ile, 1806'dan beri sürmekte olan savaş sona ermiş oldu. Bu andlaşma ile Osmanlı Devleti, bu savaştan, Rusya'nın içinde bulunduğu zor durumdan dolayı, toprak kaybı yönünden oldukça az zararla kurtuldu. Ancak Rusya'ya Besarabya'yı ve Tuna'da geçiş hakkı vermekle, bu devlet karşısında biraz daha geriledi. Rusya'nın ise Os-

68) Anlaşma metni için bkz. Nihat Erim, **aynı eser, C.I.,** s. 245-254.

manii Avrupa'sında etkinliği çoğaldı. Ayrıca Osmanlı Devleti, savaş ile doğrudan ilgili olmayan Sırplara iç yönetimlerinde özerklik vermekle, onların siyasi varlığını tanımış oldu. Bu ise, Balkanlarda ve geniş anlamda İmparatorluk içerisinde başlamış bulunan ulusçuluk akımının gelişmesine neden oldu. Bu da, özellikle Balkanlar'da yeni sorunlara yol açtı.

Genel olarak belirtilecek olursa, bu savaşın sonucu olarak yapılan Çanakkale (Kale-i Sultaniye) ve Bükreş Andlaşmalan ile Osmanlı Devleti, dış siyasetinde Avrupa büyük devletlerinin etkilerinin daha da çoğaldığını gördü. Denizleri ve toprakları üzerinde bu devletlerin çıkar çatışmalarına giriştiklerine şahit oldu. Ancak savaş süresince, bu devletlerin gösterdiği değişken siyaset, bundan böyle Osmanlı Devleti'nin daha dikkatli bir dış siyaset gütmesi gerekliliğini de ortaya koymuş oldu.

C. OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN İÇ DÜZENİNDE YENİLİKLER VE KARŞI GELİŞMELER:

1. Nizam-ı Cedit (Yeni Düzen) Hareketi:

Yakınçağ başlarına gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu, yüzyıllardan beri gelen bir çöküşün içerisinde olduğunu anlamış bulunuyordu. Özellikle savaşlarda uğranılan yenilgiler ile Avrupa devletlerinin gittikçe artan ekonomik, teknik ve bilim alanlarındaki baskısı devleti iyice güçten düşürmüş, bunlarla mücadele edemez hale getirmişti.

Gerçi, Devleti bu çöküntüden kurtarmak için 17. ve 18. yüzyıllarda, ağırlık noktası askeri alanlarda olan bazı ıslahat (düzeltme) girişimlerinde bulunmuştu, Ancak bunlar bazı padişahların veya devlet adamlarının genellikle kişisel ve yüzeysel hareketlerinden öteye gidememişti. Bu nedenle de sürekli ve başarılı olamamıştı.

III. Selim (1789-1807), tahta geçtikten sonra, daha önce yapılan veya yapılmak istenen ıslahat denemelerinden de yararlanarak, daha geniş kapsamlı olan ve adına Nizam-ı Cedit (Yeni Düzen) denilen bir yenileşme hareketine girişti.

Nizam-ı Cedit, Osmanlı Devleti'nin Yakınçağ başlarında devletin içinde bulunduğu gerilik ve düzensizliklere bir çare olmak üzere, Batı anlamında ileri bir düzen kurmak için, mevcut düzende yapılan yenilik girişim ve hareketlerin bütününe denmektedir.

Bu genel çerçevede Nizam-ı Cedit deyimi, dar ve geniş olmak üzere, iki anlamda kullanılmıştır: Dar anlamı ile Nizam-ı Cedit, bu dönemde Avrupa orduları standartlarına uygun olarak kurulmak istenen eğitimli orduyu; geniş anlamıyla da Avrupa'nın bilim ve teknik gelişmelerinden yararlanarak, Os-

manii Devleti'nin yönetim, siyasi, askeri, ekonomi, bilim ve diğer alanlarda yapılması zorunlu görülen ve bu amaçla girişilen hareketlerin bütününü ifade etmiştir. Sonradan da, III. Selim tarafından girişilen bütün yenilik hareketlerine bu ad verilmiştir[69].

III. Selim, Ziştovi Andlaşması'ndan (1791) sonra, Avrupa hakkında geniş bilgi edinebilmek için, dönemin bilim adamlanndan Ebubekir Ratıp Efendi'yi elçi olarak Viyana'ya gönderdi. Sekiz ay sonra İstanbul'a dönen Ebubekir Ratıp Efendi, yaptığı araştırmaları bir rapor halinde III. Selim'e sundu. Bu raporda, Avrupa devletlerinin gelişme ve ilerlemesini sağlayan koşullar belirtilmekte ve Osmanlı Devleti'nin de ilerleme ve gelişmesi için, bu koşulların sağ-lanması önerilmekteydi. III. Selim, bu rapordakilere kendi düşüncelerim de ekleyerek, büyük bir yenilik programı hazırladı. Ancak bu programın bir kişinin değil, devletin malı olmasını sağlamak için, 1792 yılında, devlet adamlarının görüş ve düşüncelerini yazılı olarak bildirmelerini istedi[70].

Bu emir üzerine, başta Sadrazam ve ikisi Osmanlı hizmetinde Avrupalı olmak üzere, yirmi iki devlet adamı raporlarını hazırlayıp Padişaha sundular. Raporlarda öne sürülen önerilerde düşünce birliği yoktu. Ancak hemen hepsindeki ortak nokta, askeri alanda yenilik yapılması idi[71]. Bu görüşlerin de alınmasından sonra, on kişilik bir komisyon kurularak, yapılacak yeniliklerin programı hazırlanmaya başlandı. Sonuçta, yönetim, askeri, ticari, sosyal, siyasi ve kültürel alanlarda yapılacak yenilikleri kapsayan 72 maddelik "Nizam-ı Cedit" programı hazırlandı. Öneminden dolayı da ilk önce askerlik alanında yenilik yapılmasına karar verildi[72].

Ancak, mevcut Yeniçeri Ocağını hemen kaldırmak ve yerine yenilerini kurmak olanaksızdı. Çünkü böyle bir iş için devletin elinde dayanacağı başka bir güç yoktu. Bu nedenle, III. Selim, bir taraftan Avrupa usulüne uygun bir ordu hazırlamaya, diğer taraftan da mevcut orduları mümkün olduğu kadar düzenlemeyi esas aldı.

Bu amaçla, Yeniçeri Ocağı için eğitim ve öğretim zorunluğu kondu. Diğer teknik sınıflar için, 1792-1793 yıllarında, yeni kanunlar yapıldı. Aynı şekilde Deniz Kuvvetleri ele alındı. Tersane yeni baştan düzenlendi, gemi yapımına önem verildi. Bu arada donanma için doktor yetiştirmek üzere tersanede Tıp Okulu kuruldu. Kara ve Deniz Kuvvetleri için yetiştirilecek subayların, Avrupa teknik ve biliminden yararlanmaları için yeni okullar açıldı. Bu arada 1794 yılında Kara Mühendislik (Topçu) Okulu (Mühendishâne-i Berrî-i

---

69) Tayyib Gökbiigiu, **"Nizam-i Cedid",** İslâm Ansiklopedisi, c. IX., İstanbul 1964, s. 309; Enver Ziya Karal, **aynı eser. c.V.,** s. 61; Ahmet Cevat Eren , **aynı eser,** s. 27-28.
70) Ahmet Cevat Eren, **aynı eser,** s.29.
71) Bu öneriler için bkz. Tayyib Gökbilgin, **aynı eser,** s. 311.
72) Ahmet Cevat Eren, **aynı eser,** s. 30; Enver Ziya Karal, **aynı eser. c.V., s. 64.**

Hümayun) kuruldu. Bu yüksek teknik okullarda Türk öğretmenlerin yanı sıra, Avrupa'dan getirilen uzmanların da ders vermeleri sağlandı. Ayrıca buralarda, Avrupa'nın fen bilimlerinden yararlanılması için tercümanlar da bulundurul-du. Bunların yanı sıra, ordu ve donanmanın işine yarayacak Batı dillerinde yazılmış eserler Türkçeye çevrildi ve bir de zengin kütüphane kuruldu. Böylece mevcut askeri kuvvetler yeniden düzenlenmeye ve geliştirilmeye başlandı.

Bütün bunlara rağmen asıl amaç, yeni bir askeri örgütün kurulmasıydı. Ancak, başlangıçta bağımsız bir askeri örgütün kurulması tehlikeli görüldü. Bu nedenle, önce, küçük bir birlik halinde Avrupa ordularının eğitim ve öğretimine göre yerleştirilmeye başlanan ve "Nizam-ı Cedit" adı verilen bu yeni örgüt, Bostancı-Tüfekçi Ocağına bağlandı. 1793'te Nizam-ı Cedit için ayrı bir kanun çıkarıldı ve kadrosu yapıldı. Bu küçük birlik daha sonra, Ni-zam-ı Cedit adı altında kurulan yeni askeri örgütün çekirdeğini oluşturdu. Bunun ilk mevcudu 12.000 kişi olarak saptandı. 1796'da ek bir kanunla Ni-zam-ı Cedit'in Anadolu ve Rumeli'de de uygulanması ve böylece geliş-tirilmesi öngörüldü. Bu yeni örgütün yaşaması için masraflarını karşılamak üzere "İrad-ı Cedit" (Yeni Gelir) adı altında yeni bir vergi kondu.

Askeri alanda yapılan ve yapılmak istenen bu yenilik girişimlerinin yanı sıra, yönetim alanına da el atıldı. Bu dönemde ülke yönetim yönünden kar-gaşa içinde idi. Buna son vermek üzere yönetim yeniden düzenlenmeye çalışıldı. Amaç, bozulmuş olan devlet disiplinini yeniden kurmaktı. Ancak, bu alanda tam bir basan sağlandığı söylenemez.

Bunların yanısıra ticaret ve ekonomi alanlarında da bazı yenilikler yapıldı. İstanbul'da bir "Zahire Nazırlığı" (Tahıl Bakanlığı) kurularak, tahıl toplamak, saklamak ve dağıtmak işi tüccarların elinden kurtarılarak bu "ne-zarete" bağlandı. Böylece özellikle istanbul'un un ihtiyacını sağlamak için köklü bir ekonomik girişim yapıldı. Diğer taraftan, devlet parasının koru-nması hususunda da bazı önlemler alındı. Özellikle, İstanbul'da sarraflıkla uğraşan azınlıklardan bir kısmı, devlete vergi vermemek için kapitülas-yonlardan yararlanarak yabancı devletlerin uyrukluğunu kabul ediyor ve bu suretle, hazineye ait vergileri ödemekten kurtulup, devletin büyük zarara uğramasına ve paraların dışarı çıkmasına neden oluyordu. Alınan önlem-lerle bu durumun önlenmesine çalışıldı; mümkün olduğu kadar **paranın** içeride kalması ve devlete vergi verilme'si sağlandı. Bunlardan başka Avru-palı tüccarların imparatorluğun iç ticaret alanında iş yapmalarının önüne

69) Tayyib Gökbilgin, **"Nizam-ı Cedid" İslâm Ansiklopedisi,** c. IX., İstanbul 1964, s. 309; Enver Ziya Karai, **aynı eser.** c.V., s. 61; Ahmet Cevat Eren , aynı **eser,** s. 27-28.
70) Ahmet Cevat Eren, **aynı eser,** s.29.
71) **Bu** öneriler için bkz. Tayyib Gökbilgin, **aynı eser,** s. 311.
72) Ahmet Cevat Eren, **aynı eser,** s. 30; Enver Ziya Karal, **aynı eser, c.V., s. 64.**

geçildi. Osmanlı ve Rum reayanın, gemilerine Rus bayrağı çekerek sefer ve ticaret yapmaları yasaklandı. Buna karşılık Osmanlı ticaret filosunun çoğaltılması için önlemler alındı[73]

Siyaset ve diplomasi alanına gelince: III. Selim dönemine kadar Osmanlı devlet adamları, daha önce açıklandığı üzere, Avrupa'nın Hıristiyan devletleriyle eşitlik ilkesi içerisinde siyasi anlaşmalar yapılamayacağı inancında idiler. Daha önceki yüzyılların üstünlük düşüncelerinden ve aynı zamanda İslam hukuku hükümlerinden gelen bu görüşün de etkisiyle Osmanlı Devleti, bu tarihlere kadar Hıristiyan devletlerle yazılı andlaşma yapmamış ve Avrupa'da daimi elçilikler kurmamıştı. Halbuki, bu devletlerin yüzyıllardan beri İstanbul'da daimi elçilikleri bulunuyordu. Devlet örgütündeki bu eksiklik, şüphesiz ki Osmanlı dış siyasetinde çeşitli sakıncalara neden oluyordu.

III. Selim, değişken koşullar içerisinde, Osmanlı dış siyasetinin dışa açılmasının ve Avrupa güçler dengesinden yararlanmasının zorunlu duruma geldiğini kabul ederek, Avrupa'yı her yönüyle tanımak ve onunla ilişki kurmak gereğini duydu. Bu amaçla da, Osmanlı tarihinde ilk defa olarak, Avrupa devletlerinin başkentlerinde daimi elçilikler kurulmasına karar verdi. Bunun üzerine ilk olarak; 1794'de Londra'da, 1797'de Paris, Berlin ve Viyana'da daimi elçilikler açıldı[74].

Bundan sonra da, konsolosluklar kurulmaya başlandı. İlk Osmanlı konsolosluğu 1806'da Londra'da açıldı. 19. yüzyılda, Akdeniz kıyılarından Kuzey Denizi'ne kadar belli başlı her limanda üst üste buna yenileri eklendi. Bir ara bunların sayısı Büyük Britanya adalarında 48'e İtalya'da 52'ye ulaştı. Sadece Sicilya'da 9 Osmanlı konsolosluğu kuruldu. Gerçi bunların çoğu fahriydi. Konsoloslar genellikle Hıristiyan, Musevi veya Levanten asıllıydı. Ama bu konsoloslar, Osmanlı Devleti adına pasaport verme, resmi belge düzenleme yetkilerine sahiptiler[75].

Bu suretle, bu tarihlere kadar, Avrupa devletler topluluğu dışında kalmış bulunan Osmanlı Devleti, Yakınçağın başlarında siyaset ve diplomasi alanında yapılan bu yenilikler sonucunda ve daimi elçiliklerin açılması ile resmen olmasa da, fiilen Avrupa devletler topluluğuna katılmış oldu[76].

Böylece Osmanlı Devleti, Yakınçağın başlarında "Nizam-ı Cedit" hareketiyle tarihinde o ana kadar görülmemiş ölçüde değişik alanlarda ve ge-

---

73) Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c.V., s.64-73; Ahmet Cevat Eren, **aynı eser,** s.30-38; Tayyib Gökbilgin, **aynı eser,** s. 312-314; Ali İhsan Gencer, **Bahriye'de Yapılan Islahat Hare ketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu, (1789-1867),** İstanbul 1985, s.29 vd., **"İstanbul Tersanesinde Açılan İlk Tıp Mektebi"**, l.Ü.Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı XXXI, İstanbul 1977.

74) Ercümend Kuran, **Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve ilk Elçilerin Siyasî FaaliyeÜeri (1793-1821),** Ankara 1968, s. 13 vd.

75) Bilâl N. Şimşir, **Ege Sorunu - Belgeler,** c.I., Ankara 1976, s. XV - XVI.

76) Ahmet Cevat Eren, **aynı eser, s. 39.**

nişlikte yeniliklere girişmiş bulunuyordu. Bunun ilk sonuçlarını da almaya başlamıştı. Ancak, aynı zamanda, bu yeniliklere karşı devletin çeşitli kesimlerinde bir muhalefet de gittikçe güçlenmekteydi.

2. Kabakçı Mustafa İsyanı ve Karşı Girişimler:

a. Kabakçı Mustafa İsyanı ve Nizam-ı Cedit'in Kaldırılması:

III. Selim tarafından uygulanmaya çalışılan "Nizam-ı Cedit" düşünce ve hareketi, gerek askeri ve siyasi, gerekse ekonomik alanlarda istenilen şekilde tam bir başarı sağlayamadı. Çünkü bu yenilikler yüzeyde kalmış, derine inememiş, özellikle düşünce ve davranışlarda yeni bir şekil yaratamamıştı. Bu programın yürütülebilmesi için, güçlü ve yeniliklere samimi olarak inanan devlet adamlarının ve aydınların varlığı gerekti. Aynı zamanda devlet, iç ve dış barış içerisinde olmalıydı. Halbuki bu dönemde, bu koşullar, genellikle sağlanamamıştı[77].

Aksine daha işin başlarından itibaren, bu yenilik hareketlerine karşı, başta gericiler olmak üzere, birçok nedenle çeşitli çevrelerde düşmanlık başladı. Bunlara bazı devlet adamları da katıldı. 1807 yılının iç ve dış bunalımları da buna eklenince, "Nizam-ı Cedit"aleyhtarlarının kışkırtmasıyla, 26 Mayıs 1807'de Kabakçı Mustafa isyanı çıktı.

İsyan kısa zamanda büyüdü. Asiler "Nizam-ı Cedit"in kaldırılmasını istediler. III. Selim bu öneriye boyun eğerek,"Nizam-ı Cedit"i kaldırdığını ilan etti. İsyancılar kendilerine en büyük engel gördükleri bu gücün ortadan kalkması üzerine, 29 Mayıs 1807'de III. Selim'i tahttan indirdiler ve yerine IV. Mustafa (1807-1808)'yı padişah yaptılar. Böylece, III. Selim ve "Nizam-ı Cedit" ortadan kaldırılmış oldu[78].

b. Alemdar Mustafa Paşa, Girişimleri ve Sened-i İttifak:

İstanbul'da patlak veren Kabakçı Mustafa isyanında "Nizam-ı Cedit"in önde gelenleri öldürülmüştü. Ancak bu tarihlerde sürmekte olan 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşı nedeniyle cephede bulunan ordudaki yenilik taraftarları, kendileri gibi düşünen Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa'ya sığındılar. Bunlar, III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak üzere hazırlıklara başladılar.

24 Ağustos 1807'de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Slobozia Ateşkes Andlaşması'nın imzalanmasından sonra, sınırda bulunan ordunun İstanbul'a dönmesinden yararlanan Alemdar Mustafa Paşa, kendisine bağlı birliklerle

77) Tayyib Gökbilgin, **aynı eser,** s.314.
78) Geniş bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, **aynı eser, C.V.,** s. 77-85; Yorga, **aynı eser,** c.V., ş. 170-173, 180-182; Ahmet Rasim, **Osmanlı Tarihi,** c. **III.,** İstanbul 1327, s. 1470-1489; İsmail Hami Danişmend, **aynı eser,** c. **IV.,** s. 82-87.

başkente geldi. Amacı III. Selim'i yeniden padişah yapmaktı. Bunun için 28 Temmuz 1808'de harekete geçti. Bunun üzerine IV. Mustafa, amcası III. Selim'i öldürttü. Saraya giren Alemdar da, II. Mahmut (1808-1839)'u padişah yaptı. O da Alemdar Mustafa Paşa'yı sadrazamlığa getirdi[79].

Alemdar Mustafa Paşa, bundan sonra ilk iş olarak, III. Selim'e karşı isyan edenleri cezalandırdı, bunların yasa dışı yollardan elde ettikleri servetleri hazineye mal etti, ülkede düzeni yeniden kurmaya çalıştı. Bunları yaparken de, yenilik taraftarlarından yararlandı ve kendine bir ekip kurdu. Önce başkentte güvenliği sağladı.

Bundan sonra, devletin Rumeli'de ve Anadolu'da sarsılmış bulunan otoritesini yeniden kurmak, ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılara çare aramak ve alınacak önlemleri belirleyip bir esasa bağlamak amacıyla, görüşmeler yapmak için, Anadolu ve Rumeli'deki bütün ayanları İstanbul'a davet etti. Bunlar da Alemdar Mustafa Paşa'dan çekindiklerinden bu davete uydular, ancak gelirken yanlarında kendilerine bağlı askerleri de getirdiler.

8 Eylül 1808 tarihinde İstanbul'da, bu ayanlardan başka devlet adamları ve ulemanın da katılmasıyla büyük bir toplantı (Meşveret-i amme) yapıldı. Alemdar Mustafa Paşa bir konuşmayla toplantıyı açtı. Konuşmasında, eğitimli askere gerek bulunduğunu, devletin böyle bir askeri gücü olmadığı takdirde varlığını sürdüremeyeceğini anlattı ve aradaki ayrılıkların ortadan kaldırılarak birlik ve beraberliğe dönülmesini, herkesin bu birliğe bütün gücüyle bağlanıp çalışmasını istedi[80].

Toplantıda bulunanlar, Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın bu düşüncelerini benimsediler. Yapılan görüşmelerden sonra da, hükümet ile âyanlar arasında, bir bakıma anlaşmaya benzeyen, yedi maddeden oluşan "Sened-i İttifak" (İttifak Senedi) yapıldı. Buna göre:

1) *Ayanlar padişahın emirlerini yerine getireceklerdi, yani ona sadık olacaklardı.*
2) *Ayanlar, eyaletlerden devletin asker almasına karşı gelmeyeceklerdi. Böyle hareket edeceklerden bütün ayanlar davacı olacaklardı.*
3) *Her yerde hazine gelirlerinin, devletin koymuş olduğu kanun ve hükümlere göre toplanması sağlanacaktı.*
4) *Sadrazamın kanun ve ittifaka uygun olarak vereceği emirlere itaat edilecek, uygun olmayanlara birlikte karşı konacaktı.*

---

5) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Alemdar Mustafa Paşa,** İstanbul 1942, s.82 vd; Kâmil Paşa, **Tarih-i Siyasî - Devlet-i Âliyye - i Osmâniyye,** c. **III.,** İstanbul 1325, s. 13 vd.
6) Kâmil Paşa, **aynı eser, c.IIL, s.21; Mufassal Osmanlı Tarihi,** c.V., s. 2833.

5) Ayanlar da devlet adamları gibi anlaşmaya uyacaklardı. Eğer karşı koyan olursa bütün ayanlar birlikte onun hakkından geleceklerdi.

6) istanbul'da Yeniçeri ve diğer ocaklarda isyan çıktığı takdirde ayanlar emir beklemeksizin gelip isyan eden ocağı kaldıracaklardı.

7) Padişah âdil ve eşit vergi alacak, aşırı vergi konmayacaktı.

Ek bir maddeye göre de, her yeni sadrazam ile şeyhülislam bu senedi imza etmekle yükümlü olacaktı[81].

Bundan sonra, Sened-i İttifak'ın meşru olduğuna dair Şeyhülislam bir fetva verdi. Padişah ve diğer devlet adamları da bunu imzaladılar. Ancak, toplantıya katılan yedi ayandan sadece dördü "Senet"e imza koydu.

Devlet ile uyrukları arasında yapılan ve bir çeşit anlaşmaya benzeyen "Sened-i İttifak", Osmanlı tarihinde örneği olmayan bir belgedir. Devlet, Anadolu'da ve Rumeli'de kendi kendine güçlenmiş ve bir bakıma özerkliğini ilan etmiş olan ayanların varlıklarını, bu senetle kabul etmiş ve hukuki hale getirmiştir. Osmanlı monarşi düzeninde, devletin böyle bir yükümlülüğe girmesi, aslında padişahın yetkilerinin sınırlanması ve bazı yetkilerinden de zorunlu olarak vazgeçmesi demekti. Bu ise, o dönemin devlet egemenliği düşüncesinde yeri olmayan bir durum ve uygulamaydı. Bu nedenle "Sened-i İttifak", bir bakıma bu düşünce sistemini zorlamak yönünden bir yenilik olarak kabul edilebilir. Bundan dolayı da Padişah II. Mahmut, bu senedin yapılmasını üzüntüyle karşılamış, ancak günün koşullan gereği zorunlu olarak kabul etmiştir.

Alemdar Mustafa Paşa, "Sened-i İttifak"ı yaptıktan sonra ayanları devlete bağladığını da düşünerek, ancak muhaliflerini de ürkütmemeye dikkat ederek, Nizam-ı Cedit'i yeniden canlandırma hareketine girişti. Bu yeni kuvvetin temelini üçbin kişilik bir birlik oluşturdu. "Nizam-ı Cedif'ordusu niteliğini taşıyan bu orduya, tepkileri önlemek için "Sekban-ı Cedit" adı verildi. Sadrazam, aynı zamanda Yeniçerileri yeniden bir düzene sokmak için önlemler aldı. Diğer taraftan donanmanın güçlendirilmesine çalıştı.

Ne var ki, Alemdar Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı ancak dört ay sürdü. Gerek kendisinin gerekse adamlarının olumsuz davranışları halk üzerinde etkisini azalttı. Diğer taraftan, yapılan yenilik hareketleri ile çıkarları ve durumları bozulan Yeniçeriler ile gericiler, aleyhinde çalışmaya başladılar. Padişah da "Sened-i İttifak"ı düzenlediği için kendisine cephe aldı. Sonuçta,

81) İsmail Hami Danişmend, **aynı eser,** c.IV, s.95; Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c.V, s.92; Stanford J. Shaw, Ezer Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye,** c. **II,** İstanbul 1983, s. 26-27; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **aynı eser,** s. 140-144.

Yeniçeriler 15 Kasım 1808 gecesi Alemdar'a karşı ayaklandılar ve ölümüne neden oldular[82].

İsyancılar, bundan sonra IV. Mustafa'yı yeniden padişah yapmak istedilerse de, II. Mahmut onu öldürttü. Bunun üzerine asiler, "Sekban-ı Cedit"in kaldırılmasını istediler. Bu isteğin kabul edilmesi üzerine de isyan sona erdi.

Bundan böyle, II. Mahmut dönemi başlarken ve İstanbul'da bu olaylar gelişirken, Avrupa'da "Koalisyon Savaşlarından doğan ve Osmanlı Devleti'ni de yakından ilgilendiren önemli gelişmeler oluyordu. Bunun en yakını ise, yukarıda belirtilen, Fransa ile Rusya arasında Osmanlı Devleti'ni bölüşme görüşmeleri ile, biraz sonra 1809 yılında başlayan 1806-1812 Savaşı'nın ikinci dönemiydi.

Bundan hemen sonra da, 1815 yılında, Viyana Kongresi kararları ile Avrupa'da yeni bir dönem başlamıştı.

82) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **aynı eser, s. 144 vd; Mufassal Osmanlı Tarihi,** c. V., s. 2834 - 2839; Kâmil Paşa, **aynı eser,** c. **III.,** s. 22; İsmail Hami Danişmend, **aynı eser,** c. IV., s. 95-97; Stanford J. Shaw, **aynı eser,** c. **II.,** s. 29-30.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VİYANA KONGRESİNDEN SONRA AVRUPA

9 Haziran 1815'de imzalanan Viyana Kongresi kararlan ile dört büyük devlet (İngiltere, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Rusya, Prusya), kendi çıkarlarına göre ve bu çıkarların uyuşması oranında, Avrupa'da yeni bir statü kurmuşlardı. Arkasından da, bu statünün korunması, barışın sürekli hale getirilmesi ve bunlara karşı çıkacak veya nerede olursa olsun meydana gelecek ayaklanmaları bastırmak amacı ile kendi aralarında örgütlenme yoluna gitmişlerdir. Ancak zamanla, bu önlemlere rağmen, Viyana'da kurulan sisteme karşı hareketler başlamıştır.

A. YENİ STATÜNÜN KORUNMASI ÖNLEMLERİ:

Viyana Kongresi görüşmeleri sırasında, Avrupa'nın güçler dengesi ve siyasi düzeni yeniden kurulurken, 18. yüzyılın kurallarına göre hareket edilmişti. Fransız İhtilali'nin düşünce alanında meydana çıkardığı yeni akımlara ve diğer alanlarda getirdiği değişikliklere önem verilmemişti. Halbuki, Napolyon'un kurduğu büyük imparatorluk içerisinde kalan uluslar, bu akımların etkisi altında kalmışlar, dışında kalanlar da aynı şekilde etkilenmiş veya bu yola girmişlerdi. Ne var ki, Viyana'da, devletlerin sınırlarına verilen yeni statü ile, bu akımların ortadan kaldırıldığı ve böylece mutlakiyetçi yönetimlerin yeniden sağlam olarak kurulduğu sanılmıştı. Kongrenin bu şekilde bir davranış içerisine düşmesine, başta Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Başbakanı ve Kongre Başkanı Metternich olmak üzere, Rus Çarı I. Aleksandr ve diğer monarklar önemli rol oynamışlardı.

Metternich'in bu şekilde hareket etmesi, Başbakanı bulunduğu Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun "mozaike"benzeyen yapısından geliyordu. Çeşitli ırk, din ve mezheplere mensup toplumlardan meydana gelen bu kozmopolit imparatorlukta, ihtilalin getirdiği akımların yayılması, devletin sonu demekti. Bu nedenle Metternich, Fransız İhtilali'nin ve yaydığı akımların en büyük düşmanı olup, mutlakiyetin ve kendi devletine bir çok yararlar sağlamış olan yeni statünün baş savunucusuydu. Şüphesiz ki, bu şekilde düşü-

nen ve hareket eden sadece Metternich değildi. Nitekim, bunların bir araya gelmesi ile yeni ittifaklar kuruldu.

1. Kutsal İttifak (26 Eylül 1815):

Viyana Kongresi'nde, büyük devletler, Avrupa'da istedikleri şekilde bir statü kurmuşlardı. Ancak, bunun ne şekilde ve nasıl korunacağına dair bir şey saptamamışlardı. Bu ise bir bakıma Viyana Kongresi kararlarının boşlukta kalması demekti.

Bunun yanı sıra, Napolyon'un sürgünde bulunduğu Elbe'den kaçarak Fransa'nın tekrar başına geçmesi ve onun 100 günlük hükümdarlığı, Waterloo'da yenilmiş olmasına (18 Haziran 1815) ve St. Helene adasına sürülmesine rağmen, Avrupa'nın üç büyük devletini harekete geçirdi. Bu da "Kutsal İttifak"ın yapılmasına yol açtı.

Kutsal İttifak, Rus Çarı I. Aleksandr'ın girişimi ile kuruldu. Napolyon'u kendisinin yıktığına ve dolayısı ile Avrupa'ya barışı getirdiğine inanan I. Aleksandr, Avrupa'nın lideri rolünü oynamaya başlamıştı. Bu nedenle, Avrupa'yı ikinci Napolyon tehlikesinden korumak için, Avrupa'da düzenin dinsel esaslara dayanması düşüncesini savunmaya başladı. Daha müttefikler Fransa'da iken, bu hususstaki tasarılarını dostları olan büyük devletlere sunmuştu. Prusya bunu kabul etmişti. Avusturya ise, yararına inanmamakla beraber, bu anlaşmanın dışında kalmamak için aynı düşünceyi kabul etmiştir. Sonuçta da, Rusya, Avusturya ve Prusya arasında 26 Eylül 1815 tarihinde Paris'te imzalanan bir anlaşma ile "Kutsal İttifak" kurulmuştur.

"Kutsal İttifaka" göre, bu üç ülkenin hükümdarları, Hıristiyan dinin adalet, şefkat ve barış kurallarını kendilerine rehber olarak alacaklardı. Birbirleriyle olan ilişkilerinde ve kendi toplumlarını yönetmede, Tanrının emrettiği yolda hareket edecekler ve barış yolundan ayrılmayacaklardı. Kendilerini, bir tek ve aynı Hristiyan toplumun üyesi sayacaklardı. Ayrıca, bu Tanrısal prensipleri benimseyen diğer bütün devletleri de, eşit koşullar ve duygularla İttifak'a kabul edeceklerdi.

Barışı sürdürmek için birlikte çalışmayı vaat eden bu İttifak, fiiliyatta birşey getirmemiştir. Buna rağmen, İngiliz ve Osmanlı hükümdarları ile Papa dışında, bütün Avrupa hükümdarları, üç müttefik devlete hoş görünebilmek için, yapılan daveti kabul ederek, İttifak'a katılmışlardır. Rus Çarı, "Kutsal İttifak"a Avrupa dışından Amerika Birleşik Devletleri'ni de katmak istemiş, fakat, aslında mutlakiyetçiliği güçlündirmeyi esas alan ittifaka bu devlet katılmamıştır.

Bunlarla beraber "Kutsal İttifak", devletlerarası ilişkilerde yeni bir anlayışın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu da, Batı devlet sistemi içinde örgütlenmenin ilk adımı olmasıydı[1]. Diğer taraftan, Tanrısal hukuku yıkmak için patlayan Fransız İhtilali'ne tepki olarak ortaya çıkan bu ittifak, dinsel ilke ve temellere dayanan Tanrısal hukuku devletlerarası ilişkilerin temeline sokmuş oldu. Bu hali ile de, Avrupa'nın siyasi hayatı üzerinde, "Dörtlü İttifak" ile birlikte, yarım yüzyıla yakın bir süre, mutlak yönetimlerin bir baskı unsuru olarak kaldı.

2. Dörtlü İttifak (20 Kasım 1815):

Metternich, hukuk ve fiili yönlerden bir değeri olmaktan çok, mistik bir hava içerisinde kaleme alınmış olan"Kutsal İttifak"ı[2] kesin önlemler getirmediğinden; mutlakiyeti, yeni statüyü korumak ve ihtilal düşünceleri ile mücadele etmek için yeterli bulmadı. Bu nedenlerle, daha gerçekçi ve uygulama olanağı fazla olan bir sistemin kurulabilmesi için çalışmaya başladı. Sonuçta, Kutsal İttifak'a katılmamış bulunan İngiltere'yi de yanına alarak, 20 Kasım 1815'te, Avusturya, Rusya, Prusya ve İngiltere arasında imzalanan İkinci Paris Andlaşması ile "Dörtlü İttifak"ı (ya da "Dörtlü İdare"yi) kurmayı başardı.

"Dörtlü İttifak" ile, İhtilal'in getirmiş olduğu akımlara karşı ve bunlardan doğacak olaylara, yani Avrupa'da kurulmuş bulunan yeni statüyü korumak için, bu dört devlet birleşmiş oluyorlardı. İttifak'ın sürekli bir organı yoktu. Ancak, andlaşmaya göre, üye devletler çıkarlarını ve Avrupa barışını sürdürebilmek ve gerekli önlemleri alabilmek için, aralarında belli zamanlarda toplantılar yapacaktı[3].

Böylece bu ittifak ile dört devlet, temsil ettikleri sistemin sürekliliğini ve buna karşı olan başka düşüncelerin yayılmasına engel olmayı silah gücüyle sağlamayı kararlaştırmış bulunuyorlardı. Aynı zamanda, Napolyon'u yenmek için bir araya gelen bu büyük devletler topluluğu, bu defa, barış zamanında da işbirliğini sürdürmeyi esas alıyorlardı. Bununla da, ilk defa "Avrupa ahengi (uyumu)" denilen sistem meydana gelmiştir.

"Avrupa ahengi" gerçekte Avrupa'nın dört büyük devletini yani İngiltere, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Rusya ve Prusya'yı içine alan özel bir topluluk niteliğindeydi. Bu topluluğun üyeleri Avrupa devletleri arasındaki ilişkileri düzenlemek görevini kendileri için bir hak olarak kabul etmişlerdi. Bunu gerçekleştirmek için de önce kendi aralarında çıkarları doğrultusunda uyum sağlamayı esas almışlardı. "Bu yüzden 'Avrupa ahengi' gerçekte büyük devletlerin ahenginden başka bir şey değildi"[4].

---

1) Mehmet, Gönlübol, **Milletlerarası Siyasî Teşkilâtlanma,** (Üçüncü Baskı), Ankara 1975, s. 44-45.
2) Seha L. Meray, **Devletler Hukukuna Giriş,** c. **L,** Ankara 1960, s. 38.
3) A. Şükrü Esmer, **Siyasi Tarih,** Ankara 1942, s. 95.
4) Mehmet Gönlübol, **aynı eser, s. 59.**

Bu genel çerçevede "Dörtlü İttifak", aslında Fransa'ya karşı kurulmuş bulunmakla beraber, Metternich'in etkisinde ve elinde, patlak veren her türlü özgürlük hareketini bastırmak için bir araç olarak kullanılmıştır. Bu arada, Napolyon'un yenilgiye uğratılmasından sonra, Fransa'yı işgal eden müttefik devletlerin kuvvetlerinden meydana gelen ordunun ortak komutası, İngiliz generali Wellington'a verilmişti. O da, Paris'te ilgili devletlerin elçilerinden meydana gelen kurula bağlıydı. Böylece, ilk defa 1815-1818 yılları arasında, çeşitli devletlerin kuvvetlerinden kurulan bir ordu, sevk ve idare bakımından devletlerarası bir kurula karşı sorumlu olarak, ortak bir komutanlık emrine verilmiş oluyordu[5].

Viyana Kongresi ve "Dörtlü İttifak", Metternich[6]'in eseridir denilebilir. Bunun için bütün siyasi hayatını, bu kongrenin kurduğu statüyü inatla korumaya adamıştır. Ancak, aynı zamanda mutlakiyetlerin korunması için yapılan çalışmalara ve tarihe "Metternich Sistemi" diye geçen bu uygulamaya rağmen, Avrupa'da gelişen özgürlük akımının önü alınamadı. Bir çok yerde ihtilaller patlak verdi. Bunları önlemek üzere de, ittifak devletleri kongreler topladılar.

Anlaşma koşullarına göre ilk kongre, 27 Eylül 1818'de Aix-la- Chapelle'de toplandı. Amacı, işgal altında bulunan Fransa'nın durumunu, bu devlet ile olan diplomatik ilişkileri ve Avrupa ile ilgili diğer sorunları görüşmekti. Bunun sonucunda, gündeme getirilen sorunların çoğu çözümlenemedi. Ancak, Fransa'daki işgale son verildi ve Fransa'nın "Dörtlü İttifak"a alınması kabul edildi. Bu da, "Dörtlü İttifak"ı, "Beşli İttifak" haline getirdi. Böylece Fransa, kendisine ve bünyesinden doğup gelişen ihtilale karşı kurulmuş olan bir ittifaka katılmış oldu.

Bu kongre, bir savaşın sonucu olmadan, büyük devletlerin Avrupa sorunlarını görüşme yolu ile çözümlemek için, barış zamanında topladıkları ilk devletlerarası kongre olması yönünden önemlidir. Ayrıca, ittifak çerçevesi içinde Avrupa'yı bir merkezden yönetme girişiminin ilk başlangıcıdır. Aynı zamanda da, bunun gerçekleşmesinin çok zor olduğunun ve ittifak devletleri arasında görüş ayrılıklarının ortaya çıktığı, bir toplantı olmuştur.

Bundan sonra; Almanya'da mutlakiyete karşı başlayan hareket üzerine 1819 Ağustos ayında Karlsbad; İtalya ve İspanya'da liberallerin ayaklanması karşısında önlem almak için 1820 Ekimde Troppau; 1821 Ocak ayında Laibach; yine İspanya sorununu çözümlemek üzere Ekim 1822'de Verona kongreleri toplandı.

---

5) Mehmet Gönlübol, **aynı eser,** s. 46-47.

6) Metternich, 19. yüzyılın en önemli diplomatlarındandır. Bu nedenle iktidarda bulunduğu 1815-1848 yıllan arasındaki döneme, Avrupa ve dünya siyasetine etkilerinden dolayı, "Metternich Dönemi", izlediği siyasete de " Metternich Sistemi" adı verilmiştir. Bkz. A. Şükrü Esmer, **aynı eser,** s.96-97.

Müttefikler, bu kongrelerde, özellikle Metternich'in etkisi ve girişimleriyle aldığı kararlarla, Avrupa'da mutlakiyete ve Viyana Kongresi kararlarına göre kurulan statükoya karşı girişilen hareketleri bastırdılar. İşin ilginç yönü, Fransa da bu hareketlerde aktif rol oynadı. Örneğin, İspanya'da krala ve mutlakiyete karşı ayaklanmayı bastırmayı, bu devlet üzerine aldı ve Fransız orduları İspanya'yı işgal ederek kralı yeniden tahtına çıkardı[7].

Böylece, kongrede alınan kararlar ve bunların uygulanması ile, "Dörtlü İttifak" (sonradan "Beşli İttifak"), Viyana sistemini ve Avrupa'daki hegomonyasını bir süre daha sürdürmeyi sağlamış oldu. Ancak, bütün bu önlemlere rağmen, Avrupa'da gittikçe gelişen özgürlük akımları sonucunda meydana gelen ihtilallerin önünü alamadı[8]. Nitekim, biraz sonra 1830, arkasından da 1848 ihtilalleri patlak verdi.

B. VİYANA STATÜSÜNE TEPKİLER:

1.1830 İhtilalleri:

1815 Viyana Kongresi'nden sonra monarşilerin özellikle onların temsilcisi Metternich siyaseti, başka bir deyimle "Dörtlü İttifak"ın tutum ve davranışları ile siyasi uygulamaları, özgürlük düşüncelerini geniş ölçüde benimsemiş bulunan Avrupa toplumlarında, bir defa daha otoriteye karşı tepki yarattı. Her alanda özgürlükçülüğün güçlenmesine neden oldu. Bu da, 1830 İhtilallerinin meydana gelmesinde önemli rol oynadı.

Otoriteye (mutlakiyete) karşı 1820'lerden itibaren güçlenmeye başlayan liberal tepki, 1830 yılında aniden patlak vererek bütün Avrupa'yı sarstı. Kutsal İttifak ve onun temsil ettiği düzene karşı olan bu tepki, Avrupa'nın alışık olmadığı bir direnme idi. Bu tarihe kadar genellikle, devletler devletler ile karşı karşıya gelmişlerdi. Mezhep savaşlarında Protestan devletler ile Katolik devletlerin kurdukları birlikler ve bunların birbirleri ile savaşmaları veya Cumhuriyetçi Fransa'ya karşı, bunların birbirleri ile savaşmaları veya Cumhuriyetçi Fransa'ya karşı, Mutlakiyetçi devletlerin savaşları gibi. Halbuki bu yeni durumda, mutlakiyetçi devletlerin karşısına devletler çıkmamış, onun yerine bizzat ihtilal düşünceleriyle uyanmış olan Avrupa halkı çıkmıştır.

Viyana statüsünün egemen kılınmak istendiği 1815-1830 yılları arasında, Fransız İhtilali ve savaşlarının getirdiği bir sonuç olarak, Avrupa'da bir çok ülke anayasa ile yönetilmekte idi. Başta bulunan hükümdarlar bu anayasayı kaldırmak veya hiç olmazsa sınırlarını daraltmak isterlerken, liberalistler de

---

7) Kongreler hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Gönlübol, **aynı eser,** s.47-53; Fahir H. Armaoğlu, **Siyasî Tarih,** Ankara 1973, s. 50-52 .
8) R. R. Palmer, **A History of the Modern World,** New York 1962, s. 448-453.

anayasanın sınırlarını daha genişletmek ve tam uygulanmasını istiyorlardı. Bu uğurda, her iki taraf olanca gücü ile çalışıyordu. Ayrıca, yabancı egemenliği altında bulunan yerlerde, ulusçuluk da gücünü duyuran bir akım haline gelmişti. Özellikle Almanya'da bu akım güçlenmekte idi.

Yukarıda belirtildiği üzere, Metternich sistemi, bu akımlardan doğan hareketlerin hepsini bastırmak istedi ise de, tam bir başarı sağlayamadı. Ancak bu çabalann gelişmeleri bir süre ertelediği söylenebilir. Özellikle Almanya'da bilim ve felsefede görülen gelişme, başta Fransa olmak üzere Avrupa'da hemen her ülkede liberazmin kökleşmesine neden oldu. Bunun sonucunda, mutlakiyete karşı tepki olarak 1830'da, önce Fransa'dan başlamak üzere, bir çok yerde ihtilaller başladı.

a. **Fransa'da 1830 İhtilali:**

Fransa'da, 1814 yılında imparatorluk yıkılarak tekrar krallık kurulunca, tahta,Bourbon hanedanından XVIII. Louis (1814-1824) getirilmişti. Yeni kral, Fransız İhtilali'nin anlamını az da olsa kavramış görünüyordu. Bu nedenle, Metternich siyasetini izlemekle beraber, halka bir anayasa vermiş ve meşruti bir yönetim kurmuştu. Bunda, İhtilalden hemen sonra işbaşına gelmenin ve ihtilal süresince halkın sağladığı hak ve yetkileri elinden almanın kolay olmayacağının anlaşılması da rol oynamıştır.

Bir geçiş dönemi olan XVIII. Louis'in iktidarı, ölümü ile 1824 yılında sona erdi. Yerine geçen kardeşi X. Charles(1824-1830) ise, Fransız İhtilali'nin ve getirdiği düşüncelerin düşmanıydı. Bu nedenle, ihtilal öncesi monarşiyi kurmak için hemen harekete geçti. İlk işlerinden birisi, ihtilal sırasında Fransa'dan dışarı kaçan ayrıcalıklıların uğradıkları zararları giderebilmek için, bunlara büyük tazminatlar ödenmesini sağlayan bir karar çıkardı. Ayrıca dini ve kiliseyi koruyan şiddetli kanunlar yaptı, okulları kilisenin denetimine verdi. Böylece, eski krallık döneminde olduğu gibi, iktidarını ayrıcalıklı ve rahip sınıflarına dayamak istedi.

Bu ve benzeri diğer önlem ve girişimler karşısında, liberaller hoşnutsuzluklarını belli etmeye başladılar. Bu da, Tanrıdan başkasına hesap vermek zorunda olmadığı düşüncesinde bulunan krallık ile, bütün güçlerin kaynağı olarak halkı gören 1789 İhtilali'nden güç alan halk arasında, kesin bir karşıtlık meydana getirdi[9]. Bunun üzerine Kral, basına sansür koydu ve birçok özgürlüğü kısıtladı. 1829 yılında da başbakanlığa aşırı kralcı Polignac'ı getirdi. Arkasından liberallerin güçlü olduğu Meclisi, güveni kalmadığından dağıttı. Meclis 1830 Mart ayında toplandı. Ancak liberaller çoğunlukta idi ve bunlar hükümetin kısıtlayıcı önlemlerine karşı cephe aldılar.

9) Edmond Rossier, (Çev. A. K. Aksüt), **Avrupa'nın Siyasî Tarihi,** İstanbul 1943, s. 35; Toktamış Ateş, **Siyasal Tarih,** c. **I.,** İstanbul 1982, s. 230-231.

Bunun üzerine Kral, her çeşit muhalefeti ortadan kaldırmak için, 26 Temmuz 1830'da bir buyruk çıkardı. Buna göre: Basının hakları kısıtlanıyor; Yeni seçilmiş bulunan meclis feshediliyor; Seçim hakkı yalnız zengin toprak sahiplerine veriliyor, tüccar ve sanayicilerden bu hak kaldırılıyordu. (Böylece seçmen sayısı azaltılıyordu). Yeni seçimlerin ise Eylül ayında yapılacağı bildiriliyordu.

Kralın bu buyruğuna ilk tepki gazetecilerden geldi. National Gazetesi'nin başında bulunan Thiers'in başkanlığında liberal düşünceye sahip 44 gazeteci toplanarak, bir protesto bildirisi kaleme aldılar. Bunda: "Hukuk devletinin sona erdiği, yerine kuvvet rejiminin başladığı, bundan dolayı hükümete karşı itaat zorunluluğunun kalmadığı" ilan ediliyordu. Bu bildirinin yayınlanmasından sonra heyecana gelen halk, 27 Temmuz günü hükümet aleyhine gösterilere başladı. Bu olaylar karşısında Kral X. Charles, yayınladığı buyruğu geri aldığını ve yeni bir hükümet kuracağını açıkladı.

Fakat, başlayan olayların önü alınamadı. Paris sokaklarında üç gün kanlı çarpışmalar oldu. Belediyede toplanan liberaller geçici bir hükümet kurdular. Bunun üzerine, böyle bir tepki beklemeyen X. Charles, torunu lehine tahttan çekildiğini bildirerek, İngiltere'ye kaçtı. Ülkede Cumhuriyetin yeniden kurulmasını isteyenler ile krallığın devamından yana olanlar karşı karşıya geldiler. Sonuçta İngiltere'deki gibi bir rejim kurmak isteyen liberaller, 30 Temmuz 1830 günü Orlean ailesinden Louis Philippe'i kral seçtiler. Fransız İhtilali'ne olan sempatisi ve liberal fikirleri ile tanınan yeni kral halk tarafından sevinçle karşılandı.

Bundan sonra yeni bir hükümet kuruldu ve 3 Ağustos'ta toplanan Meclis, anayasayı gözden geçirmek üzere bir komisyon seçti. Bu komisyonun çalışmaları sonucunda hazırladığı metin 7 Ağustos 1830'da Meclis tarafından kabul edildi. Bununla, anayasanın Katolikliğin devlet dini olduğu maddesi ile, krala geniş yetki veren 14. maddesi kaldırıldı. Seçmen yaşı 30'dan 25'e, seçilme yaşı 40'dan 30'a indirildi. 9 Ağusto 183O'da da yeni Kral Meclis'te and içerek görevine başladı. Bu suretle Louis Philippe (1830-1848) halkın seçimi ile iktidara gelmiş oluyordu.

Böylece, Fransa'da daha demokratik bir yönetim kurulması ile ihtilal başarıyla sonuçlanmış oldu.

b. Diğer Avrupa Ülkelerinde 1830 İhtilalleri:

Fransa'da 1830 İhtilali yeni bir düzen getirirken ve halk egemenliğinin her kuvvetin üstünde olduğunu ortaya koyup, kabul ettirirken; bu hareket, Avrupa'nın diğer ülkelerinde de derin yankılar uyandırdı. Aynca devletlerarası diplomaside de etkilerini gösterdi. Nitekim, Metternich, Paris'te ihtilal çıkar çıkmaz sistemini harekete geçirmek istedi. Ancak, olayın kısa sürede Avrupa'da

etkileri ortaya çıkınca, müdahale etmeye zaman bulamadı. Bundan dolayı olaylar, Viyana statüsünü büyük oranda sarsacak şekilde gelişme gösterdi.

— Belçika'da:

1815 Viyana Kongresi, Belçika ile Hollanda'yı dil, din, düşünce ve çıkarlarını dikkate almadan birleştirmişti. Bu tarihten itibaren de iki ulus arasında çekişmeler eksik olmuyordu. Belçikalı'lar Hollanda baskısından şikayetçiydiler.

Bu nedenlerle Belçikalılar, Fransa'da ihtilal çıktıktan bir ay sonra, 25 Ağustos 1830'da, Hollandalılara karşı ayaklandılar. Hollanda Kralı'nın bu hareketi bastırmak istemesi üzerine, 4 Ekim 183O'da bağımsızlıklarını ilan ettiler. Avusturya, Prusya ve Rusya buna karşı geldiler. İngiltere ve Fransa ise bunu sempati ile karşıladı. Gerek "Beşli İttifak" devletleri arasındaki bu ayrılık, gerekse Avrupa'da meydana gelen diğer olaylar, Avusturya ve taraftarlarının olaya kuvvet yolu ile karışmasını önledi. Bunun üzerine konunun devletlerarası bir toplantıda çözümlenmesi kararlaştırıldı.

Bununla, Aralık 1830'da Londra'da bir konferans toplandı. Sonuçta, Belçika'nın bağımsızlığı kabul edildi. 1831 'de de bu devletin yeni sınırları çizildi ve meşruti bir krallık kuruldu. Böylece, Belçika'da ulusçuluk ve liberalizm başarı kazanmış oldu. Bu ise Viyana'da kurulmuş olan statüye indirilen önemli bir darbe idi.

— İtalya'da:

Bilindiği gibi, Viyana Kongresi'nde İtalya parçalanmış halde bırakılmış ve büyük ölçüde Avusturya'nın etkisi altına verilmişti. 1830'da Fransa'da çıkan ihtilal, bu durumdaki İtalya'yı da etkiledi. Liberaller ve bağımsızlık taraftarları bütün yarımadada harekete geçtiler. Parma, Modena, Bologna ve Papalık devletlerinde ayaklanma başladı. Buraların hükümdarları ülkelerini bırakarak kaçmak zorunda kaldılar. Halk, hem anayasa hem de yabancı egemenliğinden kurtulmak istiyordu.

Ancak, Metternich hazırlıklı idi. 1831 Mart'ında İtalya'ya giren Avusturya askerleri, eski yönetimleri yeniden kurdular. Böylece, İtalya'da başlayan hareket başarısızlıkla sona erdi.

— Almanya'da:

1830 Fransız İhtilali, Viyana Kongresi'nde yine parçalanmış olarak bırakılan Almanya'da da etkisini gösterdi. 1830 Eylül ayından itibaren meydana gelen olaylar üzerine, bazı Alman devletleri, anayasalı yönetimleri kabul ettiler. Daha geniş kapsamlı bir hareketi de Metternich aldığı önlemlerle engelledi. Bunun sonucunda ülkede liberallere karşı daha sıkı önlemler alındı.

— Polonya'da:

18. yüzyılda Polonya, komşuları olan Avusturya, Prusya ve Rusya arasında üç defa paylaşmaya uğramıştı. Viyana Kongresi'nde ise daha fazla küçültülerek, Varşova çevresinde küçük bir devlet haline getirilmiş ve Rusya'ya bağlanmıştı. Buna rağmen Polonyalılar, bağımsızlıkları için çalışıyorlardı.

Fransa ve Belçika'daki gelişmeler üzerine Polonyalılar da, Kasım 1830'da harekete geçerek bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bunun üzerine Ruslar, buraya büyük bir ordu gönderdiler ve ayaklanmayı bastırdılar. Mevcut anayasayı kaldırarak, Polonya'yı bir Rus ili haline getirdiler. Bu olaylarda, Avusturya ve Prusya, Rusya'nın yanını tuttular. Fransa ile İngiltere ise tarafsız kaldılar.

— İspanya'da:

1830 olayları İspanya'da da etkisini duyurmuştur. Liberaller 1831 yılında isteklerde bulunmaya başladılar. Bu, önceleri ülkede daha sert bir yönetimin kurulmasına neden oldu. Ancak, 1834'de liberaller hükümeti ele geçirdiler ve meşruti bir yönetim kurdular. Diğer taraftan aynı yıl, Portekiz'de de liberaller güç kazanmaya başladılar.

— İngiltere'de:

İngiltere'de 1830 İhtilali'nin etkisi daha çok reformist şekilde görüldü ve liberalizm daha da güçlendi. Hükümete liberaller geçti. Seçim kanunu geliştirildi. Daha çok kişinin seçime katılması sağlandı. Avam Kamarası'nın etkisi, Lordlar Kamarası'nın aleyhine gelişti.

c. 1830 İhtilallerinin Sonuçlan:

1830 İhtilalleri Fransa, Belçika, İspanya gibi ülkelerde liberalizmin başarısı ile sonuçlandı. Diğer bir çok yerde de etkisini derinden duyurdu. Ancak bağımsızlık akımı, Belçika'nın dışında aynı oranda başarı sağlayamadı. Aksine daha sert önlemlerle karşılaştı. Bununla beraber, Avrupa'da "Metternich Sistemi" ile "Dörtlü İttifakın, silah ve kongrelerle mutlakiyet yönetimlerini, eskisi gibi kolaylıkla yürütemeyecekleri anlaşılmış oldu. Bundan böyle, hükümdarların kutsal hakları yerine, ulusların egemenliği söz konusu olmaya başladı. Nitekim, Doğu Avrupa'da mutlakiyet yönetimleri sürmekle beraber, Batı Avrupa'da demokrasi gelişmeye devam etti.

Bu gelişmeler, devletlerarası siyasi ilişkilerde de etkisini göstermiştir. Nitekim, daha olayların başında, liberallerin Fransa'da başarı sağlaması üzerine Metternich, karşı harekete geçmek istemiş, fakat buna cesaret edememişti. Rusya, X. Charles'in tahttan uzaklaşmasından memnun kalmamıştı. Çünkü bu devlet, dış siyasette çoktandır Fransa'ya dayanıyordu.

Yeni Kral Louis Philippe'nin dış siyaseti ise İngiltere'ye yönelikti. Bu da Rusya ile Avusturya'yı 1830'larda daha çok birbirlerine yaklaştırdı. Bundan sonra, Avrupa'daki olaylar ve gelişmeleri süresince "Beşli İttifak" devletlerinin, birbirlerine zıt düşen değişik hareket ve girişimleri, bu ittifakın çözülmesine ve yeni gruplaşmaların doğmasına yol açtı.

Bunun sonucu olarak, asıl "Kutsal İttifak"'ı kuran Avusturya, Rusya ve Prusya yeniden birleştiler ve 15 Ekim 1833'de Berlin'de gizli bir anlaşma imzaladılar. Böylece absolutizmi savunan Doğu Bloku'nu, yani ikinci "Kutsal İttifak"ı kurdular. Buna karşılık, Nisan 1834'te İngiltere, Fransa, İspanya ve Portekiz aralarında Londra'da dörtlü bir anlaşma imzalayarak, liberalizmi savunan Batı Bloku'nu meydana getirdiler[10].

Böylece Viyana Kongresi'nde ve sonrasında kurulan Avrupa statüsü büyük ölçüde değişerek, Avrupa'da yeni bir güçler dengesi kurulmaya başlandı. Ancak, çok kısa süre sonra, Avrupa daha büyük bir olayla karşılaştı.

2.1848 İhtilalleri:

Avrupa'da, 1815-1830 yılları arasında görülen siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmeler, 1830 ihtilalleri ile daha da güçlenerek 1848'lerde kıtada yeni ve değişik bir ortam yaratmıştı. Bu ise, 1815 Viyana Kongresi ile kurulmuş olan statükocu düzen ile çatışmaya başlamıştı. Bunun sonucunda da, bütün Avrupa'yı derinden etkileyecek olan 1848 İhtilalleri patlak vermiştir. Bu ihtilallerde, liberalizmin yanında güçlü akım olarak nasyonalizm ve sosyalizm de yer almıştır.

Bu akımların da etkisiyle 1848 yılına doğru, Avrupa'da toplumlar arasında kaynaşmalar meydana gelirken, devletlerarası ilişkilerde de değişmeler oluyordu. Mutlakiyetçi, özellikle Doğu Bloku devletleri birbirlerine daha çok yaklaşarak, liberal devletler karşısında güçlenme çabası içindeydiler. Batı Bloku'na bağlı Fransa da Doğu Bloku'na kaymaya başlamıştı. Bunda, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı sırasında (1832 - 1840), Fransa'nın bu asi Paşa'ya dayanarak, İngiltere'ye karşı Doğu Akdeniz egemenliğini sağlamak istemesi de rol oynamıştı. Bu ise Batı Bloku'nu parçalamıştır.

İşte bu gelişmeler içerisinde 1848 İhtilali patlak vermiş ve ilk defa da yine Fransa'da başlamıştır.

a. Fransa'da 1848 İhtilalleri:

1830 İhtilali sonucunda Fransa'da, daha liberal bir anayasaya dayalı meşruti krallık kurulmuş ve liberal düşüncelerinden dolayı da Louis Phi-

10) R.R.Polmer, **aynı eser,** s.454-468; Fahir H. Armaoğlu, **aynı eser, s.59 vd.**

lippe tahta çıkarılmış idi. Ancak yeni kraldan her sınıf halk memnun değildi. Bir defa, X. Charles'i tutanlar ilk andan itibaren Louis Philippe'e karşı idiler. 1830 Temmuz ihtilalinde önemli rol oynayan Cumhuriyetçiler ve Bonapartçılar da krala düşman idiler.

Bunlara karşı Louis Philippe, iktidarını özellikle zengin burjuvaziye dayandırdı. Onlarla yakın ilişkiler kurdu. Ancak burjuvaziyi toplumun egemen sınıfı yapan ekonomik yapı değişikliği, bir işçi sınıfı ortaya çıkarmıştı. Bu sınıfın ise çözümlenmesini istediği birçok sorunları vardı. Kral, bunları çözümleyeceği yerde, şiddet hareketlerine başvurdu. Fransa'da siyasi rejim gittikçe sertleşmeye başladı. Özgürlüklerinin kısıtlanması ise liberallerin tepkisine ve liberaller ile sosyalistlerin birleşmesine yol açtı.

Bu ise, Krala ve rejime karşı muhalefeti güçlendirdi. Bunlar "Reform Ziyafetleri" denilen toplantılar yaparak propagandalarını geliştirmeye çalıştılar.

Louis Philippe ve rejiminin meydana getirdiği hoşnutsuzluk, buna karşılık çeşitli düşünce akımlarından doğan muhalefet ve istekler, Fransa'yı bir defa daha ihtilal ortamına getirmişti. En büyük muhalefet, yeni uyanan bir hareketten, sosyalizmden ve cumhuriyetçilerden geliyordu. Bunlara, amaçları eski kral ailesi olan Bourbon'lan tekrar iş başına geçirmek isteyen meşrutiyetçiler ile, Bonapartçılar da eklenmekte idi.

İşte bu ortam içerisinde, hükümetin 22 Şubat 1848'de muhalifler tarafından yapılacak "Reform Ziyafeti"ni yani* toplantıyı yasaklaması, olayların başlamasına ve ihtilalin patlamasına yol açtı. Önce halk "Yaşasın reformlar" diye bağırarak gösteriye başladı. Ancak, bunların üzerine hükümet kuvvetlerinin ateş açması ile slogan "Yaşasın cumhuriyet"e dönüştü. Paris'te üç gün çok kanlı çarpışmalar oldu. Gelişen olaylar karşısında Kral Louis Philippe ülkeden kaçtı. Bunun üzerine 24 Şubat 1848 günü geçici bir hükümet kuruldu ve Fransa'da İkinci Cumhuriyet ilan edildi.

Ancak Louis Philippe ve rejimine karşı işbirliği yapan ve krallık rejmini ortadan kaldıran Liberaller ve Sosyalistler, bu noktadan itibaren ayrılmaya başladılar. Bundan dolayı geçici hükümet içerisinde ikilik çıktı. Cumhuriyetçiler sadece siyasi ihtilal istiyorlardı. Diğerleri ise cumhuriyeti sosyalist ihtilal için araç olarak kabul ediyordu. Bunlardan, önce Sosyalistler hükümete egemen oldu ve ülkede düşünceleri doğrultusunda, birçok önlemler aldılar. Ancak alınan bu önlemler, kısa süre sonra, Fransız halkında hoşnutsuzluk yarattı ve hükümetin aleyhindeki havanın güçlenmesine yol açtı.

Nitekim, 1848 Mart ayında yapılan Kurucu Meclis seçimlerinde, 900 üyelik meclisin ancak 100 üyeliğini sosyalistler kazanabildi. Geri kalan üyeliklerden 300'ü kralcı, 500'ü cumhuriyetçilerden seçildi.

Cumhuriyetçilerin egemen olduğu Kurucu Meclis 4 Mayıs 1848'de toplandı. İlk iş olarak, sosyalist hükümetin aldığı önlemleri kaldırdı ve cumhuriyeti resmen kurdu. Bu da, 24 Haziran 1848'de Sosyalistlerin yeniden ayaklanmasına yol açtı. Böylece Fransa'da "Haziran İhtilali" patlak vermiş oldu. Ancak olay, hükümet tarafından bastırıldı. Bu suretle "Şubat İhtilali" sırasında krala karşı birlikte hareket etmiş olan Cumhuriyetçiler ile Sosyalistler, bu defa kesin olarak birbirlerinden ayrılarak karşılıklı durum almış oldular.

Bundan sonra Kurucu Meclis, 12 Kasım 1848'de İkinci Cumhuriyet'in yeni anayasasını kabul etti. Buna göre, yasama ve yürütme güçleri ayrılıyordu. Yasama, üç yılda bir yapılacak tek dereceli seçimle seçilmiş bir meclise; yürütme ise, bir defaya mahsus olmak üzere, halk tarafından dört yıl için doğrudan seçilecek cumhurbaşkanına veriliyordu. Bakanları da cumhurbaşkanı seçecekti.

Bu anayasaya göre, Kurucu Meclis, 10 Aralık 1848'de Cumhurbaşkanlığı'na, Napolyon Bonapart'ın kardeşi Louis'in oğlu, Louis Napolyon'u büyük bir çoğunlukla seçti. Bunun seçilmesinde Liberal ve Katolik partileri önemli rol oynadılar. Böylece, 1848 İhtilali sonucunda bir Bonapart, cumhurbaşkanı sıfatı ile de olsa, Fransa'nın başına geçmiş oldu.

Louis Napolyon, cumhurbaşkanı olduktan hemen sonra, amcasının izinde yürümeye ve Fransa'da yeniden imparatorluğu kurmak için çalışmalara başladı. Nitekim, anayasaya göre ikinci defa seçilemeyeceği cumhurbaşkanlığının sonlarına doğru, anayasada değişiklik yapılması için harekete geçti. 14 Aralık 1851'de yaptığı halk oylaması ile cumhurbaşkanlığı süresini on yıla çıkarttı. Arkasından da kendi isteğine göre hazırlanan ve 14 Ocak 1852'de ilan edilen anayasa ile yetkilerini çoğalttı. Bununla, yasama ve yürütme organları üzerinde otoritesini güçlendirdi. Bundan sonraki aşamada ise, halka imparatorluk düşüncesini yerleştirmeye çalıştı. Sonuçta, bunun ve uyguladığı sıkı rejmin de etkisi ile, 21 Kasım 1852'de yapılan ikinci bir plebisitle, imparator olması halk tarafından büyük çoğunlukla kabul edildi.

Böylece Louis Napolyon, bir geçiş dönemi olarak gördüğü cumhurbaşkanlığından sonra, asıl amacı olan İmparatorluğa kavuştu. 2 Aralık 1852'de, yani amcasının imparatorluğunun ve Austerlitz Zaferinin yıldönümü günü, III. Napolyon unvanı ile Fransız İmparatoru ilan oldu. Bu suretle Fransa'da, daha çok özgürlük elde edebilmek için çıkmış olan 1848 İhtilali sonucunda, kurulmuş bulunan İkinci Cumhuriyet, dört yıllık bir uygulamadan sonra sona ermiş ve yerine İkinci İmparatorluk, daha başka bir deyimle III. Napolyon dönemi (1852-1870) başlamış oldu[11].

11) R. R. Palmer, **aynı eser,** s. 502-504. Toktamış Ateş, **aynı eser.c.I.,** s. 240-245.

III. Napolyon, bu dönemde Fransa'yı, ihtilal sırasında ve sonrasında kaybettiği eski gücüne ulaştırabilmek, Avrupa ve dünya üzerinde yeniden söz sahibi yapabilmek üzere, çeşitli dış girişimlerde bulunmuştur. Özellikle bağımsızlık hareketlerinin, bu arada Katolikliğin koruyuculuğunu üstlenerek ve dış siyasetinde bunları esas alarak, amacına ulaşmak istemiştir[12]. Osmanlı İmparatorluğunu da yakından ilgilendiren bu siyaset, Fransa'yı dünyanın birçok yerinde yeni sorunlar çıkartmaya veya onlara karışmaya yöneltmiştir.

b. Diğer Ülkelerde 1848 İhtilalleri:

Fransa'da daha çok liberalist ve sosyalist nitelikte ortaya çıkan 1848 İhtilalleri, 1830 İhtilali'nde olduğu gibi, Avrupa'nın diğer ülkeleri üzerinde de derin etkiler yaparak, Viyana sistemine karşı yeni tepkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunlarda ağırlık noktası bağımsızlık olmakla beraber, liberal hareketler de önemli yer tutmuştur.

— Avusturya - Macaristan İmparatorluğu'nda:

Bilindiği gibi, Avusturya - Macaristan İmparatorluğu çok çeşitli ırk ve mezhepten meydana gelen toplumsal bir yapıya sahipti. 1815 yılından beri de Metternich'in koyu mutlakiyetçi yönetemi altında bulunuyordu. Avusturya Başbakanı'nın en büyük korkusu, ihtilal düşüncelerinin bu toplumlar tarafından benimsenmesi ve bunların Avusturya yönetimine karşı harekete geçmeleriydi. Metternich'in bu korkusunun yersiz olmadığını da, 1848 Fransız İhtilali'nin etkisi ile meydana gelen olaylar göstermiştir. Bir taraftan ülkede mutlakiyetin kaldırılması istenirken, diğer taraftan Alman olmayan uluslar bağımsızlıklarını elde edebilmek üzere harekete geçmişlerdir. Bu bakımdan Avusturya'da hareketler iki yönlü gelişme göstermiştir.

Avusturya'da olaylar, önce Metternich ve rejimine karşı başladı. Viyana'da halk 13 Mart 1848'de anayasa ve özgürlük için ayaklandı. Metternich başbakanlıktan istifa etmek zorunda kaldı ve İngiltere'ye kaçtı. Böylece, 1815 yılından beri, aynı zamanda Avrupa'da devletlerarası siyasette de önemli rol oynayan Metternich ve dönemi sona ermiş oldu.

Bundan sonra İmparator I. Ferdinand (1835-1848), halkın isteklerini yerine getireceğini, bir anayasa kabul edeceğini ilan etti ve hemen bunu uygulama alanına koydu. Diğer taraftan Macarların, kendisine bağlı kalmak kaydıyla, ayrı bir hükümet kurmalarını kabul etti. Bu ise, Avusturya'yı daha çok karıştırdı. İmparator ülkeden kaçmak zorunda kaldı.

Bu arada, 22 Temmuz 1848'de Kurucu Meclis Viyana'da toplandı. Meclis'te Macarlar'ın dışında, İmparatorluğa bağlı bütün azınlıklar temsil ediliyordu.

---

12) Edmond Rossier, **aynı eser,** s. 85-86.

Meclis ilk iş olarak, derebeylik vergilerini kaldırdı ve sosyal eşitliği ilan etti. İmparatoru da geri çağırdı. Ancak o, Viyana'yı işgal ettirerek, Meclis'i dağıttı. •

Başlangıçta olaylar, bu şekilde mutlakiyeti ortadan kaldırmaya, demokrasiyi kurmaya yönelik şekilde gelişirken; bu noktadan itibaren şekil değiştirerek, Avusturya egemenliğinde bulunan ulusların bağımsızlıklarını istemeleri şekline döndü. Bunlardan en önemlisi ise Macar bağımsızlık hareketi idi.

Macarlar, 1848 yılından önce de Avusturya egemenliğinden kurtulup, bağımsızlıklarını kazanmak istiyorlardı. Ancak Metternich, buna fırsat vermemişti. Fakat, Viyana'da 1848 olayları çıkınca, Macarlar bunu fırsat bilerek harekete geçtiler. Bunun üzerine İmparator, Macarların ayrı bir hükümet kurmalarını kabul etti. Avusturya ile Macaristan arasındaki tek bağ, İmparator'un şahsı idi. Ne var ki, Macaristan'da da Hırvat, Sırp, Slovak, Romen gibi azınlıklar vardı. Bunlar da Macaristan'dan ayrılmak istiyorlardı. Avusturya da bunları kışkırtıyordu. Bunun üzerine Macarlar tam bağımsızlıklarını ve cumhuriyet ilan ettiler.

Bunun üzerine Avusturya, Macarların bu hareketine tepki gösteren Rusya ile işbirliğine gitti. Bunun sonucu olarak 1849 yılında büyük bir Rus ve Avusturya ordusu Macaristan'a girerek, Macar bağımsızlık hareketini kanlı şekilde bastırdı. Macaristan yeniden Avusturya'ya bağlandı. Bunun üzerine, Macarların bir kısmı ile bunlara yardım eden bazı Polonyalılar, Osmanlı İmparatorluğu'na sığındılar.

— İtalya'da:

Daha önce de belirtildiği üzere, Kuzey İtalya doğrudan doğruya, Orta İtalya ise dolaylı olarak Avusturya'nın egemenliği altındaydı. 1848 ihtilâli, bu bakımdan, İtalya'da daha çok Avusturya egemenliğinden kurtulmak ve ulusal birliği kurmak şeklinde ortaya çıkmıştır.

Aslında, bir süreden beri İtalya'da ulusal birlik için çalışmalar yapılıyordu ve bunu sağlamak için, bazı girişimlerde de bulunulmuştu. Metternich'in iktidardan uzaklaşmasından sonra, Piyemonte Krallığı liderliğinde bütün İtalya'da Avusturya'ya karşı hareket başladı. 1848 ve 1849 Mart aylarında Piyemonte Orduları Lombardiya'ya girdi. Fakat her ikisinde de Avusturya'ya yenildi. İtalya'da eski Viyana statüsü tekrar kuruldu. Bu da İtalya birliğinin kurulması için, Avusturya'nın karşısında diğer büyük devletlerin yardımına gerek olduğunu birlikçilere gösterdi.

— Almanya'da:

1848 Fransız İhtilali, küçük küçük devletlerden meydana gelen ve Avusturya'nın nüfuzu altında bulunan Almanya'da da etkisini gösterdi. Zaten, Al-

manlar, bir süreden beri ulusal birliğin sağlanmasını ve özgürlüğe dayalı ulusal bir Alman devletinin kurulmasını istiyorlardı. İşte, İhtilal'in Fransa'da ve özellikle Avusturya'da meydana getirdiği olayların da sonucu olarak, küçük Alman devletlerihalkı liberal yönetimler kurulması için harekete geçti. Ancak, en büyük ve etkili gelişme, Alman devletlerinin en büyüğü olan Prusya'da meydana geldi.

Metternich'in Avusturya başbakanlığından çekilmesinden hemen sonra, 18 Mart 1848'de, Prusya'nın başkenti Berlin'de halk krala karşı ayaklandı ve anayasa istemeye başladı. Bunun üzerine Kral IV. Friedrich Wilhelm (1840-1861), halka bir anayasa vereceğini bildirdi. Böylece, Prusya'daki hareket başarı ile sonuçlandı.

Bu hareket diğer küçük Alman devletlerine de yayıldı. Buralarda da belirli oranlarda demokrasiye dayalı anayasalar elde edildi. Ancak, Almanlar için asıl amaç ulusal birliğin bir an önce sağlanmasıydı.

Bu amaçla seçilen Kurucu Meclis, 13 Mayıs 1848'de Frankfurt'ta, bütün Almanya için bir anayasa hazırlamak üzere toplandı. 28 Mart 1849'da da Alman anayasasını kabul etti. Bundan sonra Almanya İmparatorluğu'na, Prusya Kralı IV. Friedrich Wilhelm seçildi. Böylece Alman ulusal birliği kurulmuş oldu.

Ancak, Almanya'daki bu gelişmeler, Avusturya'nın bu bölgedeki nüfuzunu ortadan kaldıracağı gibi, hemen yanı başında kendisine rakip büyük bir devleti ortaya çıkarıyordu. Bu nedenle Avusturya, Prusya'nın, Alman devletlerinin başına geçmesine karşı çıktı. Avusturya'nın bu baskısı ve Prusya içerisindeki tutucuların karşı koyması üzerine; bir de, tacı prenslerin değil de, Meclis'in vermesinden dolayı ileride Meclis'e tacı geri almak hakkı doğuracağından, Kral IV. Friedrich Wilhelm, 28 Nisan 1849'da imparatorluğu reddetti[13]. Bu da, Alman ulusal birliğinin kurulması çalışmalarının olumsuz şekilde sonuçlanmasına neden oldu.

— Diğer Ülkelerde:

1848 İhtilallerinin etkisi hemen bütün Avrupa'da duyulmuştu. Ancak, yukarıda belirtilen ülkelerin dışında kalan yerlerde, bu etki, daha çok yönetimlerin yumuşaması ve liberal anayasaların kabulü şeklinde oldu.

Nitekim 1848 yılında Hollanda ve İsviçre'de, 1849'da da Danimarka'da yeni anayasalar yapıldı ve bunların uygulanması ile bu ülkelerde demokratik yönetimler kuruldu. İngiltere'de ise, işçiler daha geniş haklar elde etmek için harekete geçtiler. Fakat bu hareket, başarısızlıkla sona erdi.

1848 İhtilalleri Osmanlı Avrupası'na da etki yaptı. Özellikle Eflâk-Buğdan'da ulusal birlik için hareketler başladı. Başarıya ulaşamayan bu ha-

13) Charles Seignobos, (Çev. Ali Reşad), **Tarih-i Siyasî** , c. **II.,** istanbul 1325, s.90.

reket, aynı zamanda Osmanlı-Rus ilişkilerinin bozulmasına yol açtı. Bu da, Kırım Savaşı'nı hazırlayan nedenlerden biri oldu.

c. **İhtilalin Sonuçları:**

1848 İhtilalleri ile en çok başarıya ulaşan akım, liberalizm olmuştur. Avrupa'da bir çok hükümdar tahtından uzaklaştırılmış veya liberal bir yönetimi kabul etmek zorunda kalmıştır. Daha geniş anlamı ile, mutlakiyetler ya sona ermiş veya iyice yumuşamıştır. Buna karşılık bağımsızlık ve ulusal birlik hareketleri, başarısızlığa uğramıştır. Bunun sonucu olarak da, Avrupa siyasi haritasında ve güçler dengesinde önemli bir değişiklik olmamıştır.

Bunlarla beraber, 1848 İhtilalleri sonucunda, toplumlarda o günlere kadar görülmeyen veya ağırlığını duyuramayan akımlar daha belirgin hale gelmiş ve daha sonraki olayların doğmasına yol açacak gelişmeler göstermiştir[14].

14) Konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. R. R. Palmer, **aynı eser,** s. 469-490; A. Şükrü Esmer, **aynı eser,** s. 154-170; Fahir H. Armaoğlu, **aynı eser,** s.72-94.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

1815-1870 YILLARI ARASINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU

A. OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİ:

Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu çeşitli ırk, din, dil ve kültüre sahip toplumlardan meydana geliyordu. Bundan dolayı, 18. yüzyılın sonlarından itibaren gelişen ulusçuluk ve bağımsızlık akımı, İmparatorluk içerisinde hızla yayılarak, 19. yüzyılın başlarından itibaren, birçok isyanın ve yeni sorunun çıkmasına, aynı zamanda devletlerarası büyük olayların meydana gelmesine neden oldu.

Bu akım, önce Osmanlı İmparatorluğu üzerinde emelleri olan bazı devletler tarafından, siyasi amaçlarla Hıristiyan toplumlara aşılanmaya başlandı. Nitekim Napolyon Bonapart, 1797'de Avusturya ile Campo Formio Andlaşması'nı yaptıktan ve Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa karadan komşu olduktan sonra, bu akımın Osmanlı topraklarında yayılmasına çalışmıştır. Çünkü amacı, Balkanlar'ı ele geçirmek, Mısır'a çıkmak ve bu arada Doğu Akdeniz'i bir Fransız gölü haline getirmekti. Bunun için de, Osmanlı Devleti'ni içeriden meşgul edebilmek üzere Balkanlar'da, Mora'da isyanlar çıkartmak istemiştir. Bunu gerçekleştirmek üzere de özellikle bağımsızlık akımının Hıristiyan toplumlara yayılmasını istemiştir. Nitekim, Rumları Devlet'e karşı kışkırtmak için Yedi Ada'da bulunan komutanlarına şu emri vermiştir: "Halkı kazanmak için elinizden geleni yapınız. Eğer halkın bağımsızlığa eğilimi varsa bağımsızlık duygusunu körükleyiniz"[1]. Bundan sonra da Rumlara silah ve cephane göndermiştir. Aynı şekilde, Mısır'a çıktıktan sonra da, buranın halkını Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmaya başlamıştır.

Fransa'nın daha sonra Yedi Ada'dan çekilmesi üzerine, bu bölgeye Osmanlı Devleti'nin dostu olarak Rusya geldi. Bu defa da bu devlet, Rumları kışkırtmaya başladı. Diğer taraftan, Rumlar arasında olduğu gibi, Balkanlar'da da ulusçuluk duygusunu yayarak, kışkırtma hareketine devam etti.

1) Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi,** c. V., Ankara 1961, s. 101.

Öte yandan Fransızlar, bu bölgeden çekilmiş olmalarına rağmen, propaganda faaliyetlerini sürdürdüler. Türkçe, Rumca, Ermenice'ye tercüme ettirdikleri ulusçuluğa ve cumhuriyetçiliğe ait eserleri ve özel adamları, Akdeniz' deki adalara gönderdiler.

Böylece, Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki Hıristiyan topluluklar arasında yukarıda belirtilen ve diğer devletler tarafından yapılan propagandaların etkisi ve Hıristiyan halkın Avrupa ile teması sonucunda, bağımsızlık akımı, İmparatorluk içerisinde hızla yayılmaya başladı. Bu da, Osmanlı İmparatorluğu'nun başına yeni iç ve dış büyük olaylar ve sorunlar çıkardı. Bunlardan ilki de Sırp isyanı oldu.

1. Sırp İsyanı ve Sırbistan Prensliği'nin Kurulması (1804-1817): a. Sırp İsyam'nın Başlaması ve Gelişmeleri:

Osmanlı İmparatorluğu'na 15. yüzyılın ortalarında katılan Sırbistan'da, İmparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi, âdil bir yönetim kurulmuştu. Sırp halkı, genelde tarımla uğraşmakta olup, toprağına sahipti. Kendi diliyle konuşur, kendi inancına göre ibadet ederdi. Büyük Osmanlı İmparatorluğu'nun sağladığı güven ve olanaklarla rahatça ve dönemine göre çok iyi bir hayat yaşardı. Bölgede 18. yüzyılın ortalarına kadar önemli bir olay görülmemişti. Ancak bu tarihlerden itibaren Avusturya ve Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan savaşlarda Sırbistan'ın zaman zaman savaş alanı olması, bu iki devletin Sırplar'ı ayaklandırmak için propagandaya girişmeleri ve ulusçuluk düşüncesini bunlar arasında yaymaları, buradaki güvenli ve huzurlu havayı bozdu. Sırplar arasında Avusturya ve Rusya'ya meyledenler çoğalmaya, hatta bunların ordularında askerlik yapanlar bile çıkmaya başladı.

Yakınçağ başlarına gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu, büyük iç ve dış sorunları dolayısıyla, Sırbistan'da meydana gelen gelişmelerle gereği gibi uğraşamamıştı. Bu da, bu eyalette daha önce kurulmuş bulunan düzenli yönetimin bozulmasına yol açmıştı. Bu sıralarda Osmanlı Hükümeti, başkent olan İstanbul'da bile doğru dürüst düzeni ve adil bir yönetimi sağlayamıyordu. Üstelik Sırbistan İstanbul'a da yakın değildi. Bu sıralarda Rumeli'de daha çok ayanların, dağlı eşkiyanın sözü geçiyordu ve bu durum Sırbistan'ı da etkiliyordu. Türk ve İslâm olan bu ayanlarla eşkiyanın devlete karşı başkaldırmaları, durumlarından memnun olmayan Sırplar'a örnek oluyor ve kendilerinin yapacağı hareketler için cesaret veriyordu.

Sırbistan'da durumun bu şekilde bozulması üzerine, Müslüman halk da belli ve büyük kalelere toplanmaya başlamıştı. Bu kalelerde muhafızlık görevi yapan Yeniçeriler, Müslüman ve Hıristiyan bütün halka kötü davra-

nıyordu. "Dayı" adını alan Yeniçeri ileri gelenleri, zamanla valilerin nüfuzlarını bile ellerinden almışlardı. Eyalette tam anlamıyla keyfî bir yönetim kurmuşlardı. Bunda şüphesiz ki devlet merkezinin otoritesinin zayıflaması da önemli rol oynamıştı. Üstelik Sırbistan'da durumun bu hale geldiği sıralarda, yabancı devletlerin bölgede, öteden beri yapmakta oldukları propaganda ve kışkırtma hareketleri de yoğunlaşmıştı. Sonuçta, yerli Yeniçerilerin ve ayanların artan baskıları ile ağır vergiler Sırpların devlete karşı başkaldırmalarına yol açtı.

Sırp ileri gelenlerinden bir heyet, eyalette özellikle Yeniçerilerin yaptıklarını şikayet için İstanbul'a gelip III. Selim'in huzuruna çıkarak, durumu anlattılar. Padişah da, şikayet edilen hususların giderilmesi için gerekli emirleri verdi. Ancak Sırbistan'daki Yeniçeri "dayıları", kendilerini padişaha şikayet etmelerine kızarak, Knez adı verilen Sırp ileri gelenlerinden bazılarını öldürdüler. Sırplar da bunun üzerine 4 Şubat 1804'te Yeniçerilere karşı silahlı olarak harekete geçtiler. Böylece de Sırp isyanı başlamış oldu[2].

Sırpların, görünüşte Yeniçerilere karşı olmak üzere başlattıkları bu ilk isyan hareketinin başında asıl adı Georg Petroviç olan Kara Yorgi bulunuyordu. İsyan Şubnice köyünde patlak verdi ve çok geçmeden bütün eyalete yayıldı. Asiler, kalelere hücum ettiler ve Müslüman halkın, bulundukları yerlerden toptan kaçırılması için şiddet kullandılar[3].

Bir domuz tüccarı olan, bir zamanlar eşkiyalık yapmış ve Avusturya ordusunda hizmet görmüş bulunan Kara Yorgi, durumu tehlikeli gören ve kendisine katılmak istemeyen bir kısım Sırp köylüsünü de yanına çekmek için yaptığı işin padişaha karşı olmadığını aksine onun emriyle yerli Yeniçerileri ortadan kaldırmaya memur edildiğini ilan etti. Bununla, aynı zamanda Yeniçerilere düşman olan bazı Müslümanların da desteğini sağladı.

Bundan sonra isyan kısa zamanda gelişti. Asiler Belgrad'ı kuşattılar. Kendilerine Müslüman halk da yardım etti. Yeniçeriler ezildiler. Böylece asilerin istekleri gerçekleşmiş oldu. Bundan sonra bunların dağılması gerekirken, aksine bu başarıdan sonra, Sırbistan'da bağımsız bir devlet kurulmasını istemeye başladılar.

Buraya kadar, Yeniçerilerin ezilmesini isteyen ve bu bakımdan da olayı bir bakıma destekleyen İstanbul Hükümeti, asilerin bağımsızlık isteklerini reddetti. Bunun üzerine toplanan Sırp Ulusal Meclisi (Skupçina), Kara Yorgi'yi Baş Knez seçerek, Sırbistan devletinin kurulmasına kadar, Osmanlı Devleti ile mücadeleye karar verdi[4].

---

2) **Mufassal Osmanlı Tarihi, C.V.,** İstanbul 1962, s. 2858-2863.
3) Yorga, (Çev. B. S. Baykal), **Osmanlı Tarihi,** c.V., Ankara 1948, s. 156.
4) Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c.V., s.105; Ahmet Cevat Eren, **Mahmut II. Zamanında Bosna - Hersek,** İstanbul 1965, s. 38-41.

Sırplar, bundan sonra yapacakları harekette, önce Avusturya'ya sonra da Rusya'ya dayanmak istediler. Ancak Rus Çarı, onlara Osmanlı Hükümetiyle anlaşmalarını bildirdi. Nitekim, Haziran 18O5'te bir Sırp heyeti İstanbul'a geldi. Heyet, Avusturya ve Rusya'nın da desteğiyle Sırbistan'da Eflâk ve Buğdan gibi bir yarı bağımsız eyalet kurmayı önerdi. Ancak Osmanlı Hükümeti, Fransa'nın da Tuna boylarında üçüncü bir prensliğin kurulmasına karşı olmasından yararlanarak bunu kabul etmedi[5]. Bununla beraber, bundan böyle Sırp isyanı büyük devletlerin de karıştığı bir devletlerarası sorun oldu. Bu konuda Sırpları destekleyen başlıca devlet ise Rusya idi.

b. Sırp İsyanı'na Rusya'nın Destek Olması:

Sırp isyanının başlayıp gelişmeler gösterdiği sıralarda, Osmanlı Devleti Rusya ile 1798 Andlaşması'na göre müttefik durumunda bulunuyordu. Ancak, daha önce belirtildiği gibi, bu devlet müttefik olmaktan da yararlanarak, Balkanlar'da ve bu arada Sırplar arasında Osmanlı Devleti aleyhine geniş bir kışkırtma çalışmasına girmişti. Bununla beraber, Avrupa'da Napolyon Bonapart tehlikesinden dolayı, 1804'te başlayan isyanı açıktan desteklemekten çekinmiş ve yukarıda değinildiği üzere, 1805 yılında kendisinden yardım isteyen Sırplara İstanbul ile anlaşmasını önermişti. Bunun bir nedeni de 24 Eylül 18O5'te Osmanlı Devleti ile yaptığı yeni andlaşmaydı. Ne var ki, 1806 yılında Osmanlı-Rus ilişkilerinde meydana gelen yeni gelişme, yani Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açması, bu devletin Sırp isyanı karşısındaki tutumunu da değiştirdi. Ruslar, 1806 yılında Eflâk ve Buğdan'a girdikten sonra bu savaşta Sırplar'dan yararlanmak istediler ve onları açıkça destekleyip anlaşmak istediler.

Ruslar, başlattıkları savaşın yanısıra, Balkanlar'daki bütün Hıristiyanları ayaklandırmak ve kendileriyle birleşmelerini sağlamak için çeşitli girişimlerde bulundular. Bu arada da Sırplara her türlü yardımı yapmaya başladılar. Teodor Filipoviç adlı bir Rus temsilcisi, yanındaki subay ve memurlarla Belgrad'a yerleşerek, Sırp ordusunu ve idaresini düzenlemeye başladı. Rusya'nın yardım ve himayesi Sırplara bir devlet kurma ümidini verdi. Bu da, Kara Yorgi emrindeki asileri cesaretlendirdi ve bunların Türklere karşı daha şiddetle saldırmalarına yol açtı. Bu arada Karadağlılar da Sırplara katıldı, isyan hareketinin alanı genişledi.

Sırp İsyanı'yla Rusya'nın himayesinde bir Sırbistan devletinin kurulma ihtimalinin ortaya çıkması; bu defa, bölgeye komşu ve burada kendisinin de gözü bulunan Avusturya'yı harekete geçirdi. Çünkü, Rusya'nın himayesinde kurulacak bir Sırbistan aynı zamanda Rusya'nın Balkanlar'a iyice sokulmasına yol açacak ve Avusturya için büyük tehlike yaratacaktı. Bu sebeplerden bu

5) Yorga, aynı eser, c.V., s. 158.

devlet, bir Sırp devletinin kurulmasına kesin olarak karşı çıktı. Bu da Sırbistan konusunu, aynı zamanda bir Avusturya-Rusya anlaşmazlığı haline getirdi.

Sırp İsyanı, Avusturya'nın karşı olmasına ve Osmanlı Devleti'nin çalışmalarına rağmen sürdü. Bu arada Kara Yorgi 1807'de Belgrad'ı aldı ve kentteki Müslümanların çoğunu katletti, Aralık 1808'de de kendini bütün Sırpların kralı ilan etti. Ancak bunu ne Osmanlı Devleti ne de Avusturya kabul etti.

Sırbistan'daki bu durum, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan 1812 Bükreş Andlaşması'na kadar sürdü. Ruslar, Bükreş barış görüşmeleri sırasında da Sırpları korudular ve andlaşma metnine, Sırbistan'a özerklik verilmesine yol açabilecek bir madde koydurdular. Osmanlı Devleti önce buna karşı çıktıysa da, içinde bulunduğu güçlükler dolayısıyla kabul etmek zorunda kaldı.

Böylece Rusya, isyanın başlamasından 1812 Bükreş Andlaşması'na kadar, Sırpları maddi ve manevi şekilde destekleyerek, Sırbistan'ın varlığını fiilen ve hukuken Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmeye çalıştı. Ancak bundan sonra dikkatini Napolyon Bonapart tehlikesine ve Avrupa olaylarına çevirmek zorunda kaldı.

Kara Yorgi, 1812 Bükreş An[H1] . (:r.ası'ndan sonra, sözde bu andlaşmaya dayanarak bağımsızlığa varacak isteklerde ve hareketlerde bulunmaya başladı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Rusya'nın aynı yıl Napolyon'un Moskova Seferi'ne çıkmasıyla Batı'da uğraşmasından yararlanarak ve bu devletin Sırplara yardıma gelmesine fırsat bırakmadan, bu konuyu kökünden çözümlemek üzere, harekete geçti. Bu işle de Hurşit Paşa görevlendirildi.

Hurşit Paşa, yanındaki kuvvetlerle Bosna, Vidin ve Niş'ten hareket ederek Kara Yorgi'nin birliklerini kısa sürede yenip dağıttı ve 7 Ekim 1813'te Belgrad'ı yeniden ele geçirdi. Bunun üzerine Kara Yorgi ve asilerin diğer elebaşlan, daha fazla dayanamayarak Avusturya'ya kaçtı. Böylece Sırp isyanı sona erdirildi ve Sırbistan yeniden devlet merkezine bağlandı[6]. Fakat, kısa bir süre sonra Sırbistan'da yeni gelişmeler başgösterdi.

c. Sırbistan Prensliği'nin Kurulması:

Sırplar, çıkardıkları isyan hareketinin bu suretle bastırılmasından sonra silahla ve Rusya'nın yardımıyla gerçekleştiremedikleri amaçlarına bu defa, devletlerarası diplomasiden yararlanarak ve yine Rusya'nın yardımıyla ulaşmak için çalışmaya başladılar. Bunun için 1814 yılında toplanan Viyana Kongresi'ne bir heyet göndererek Avrupa devletlerinin Sırbistan'ın kurulması lehinde işe karışmalarını istediler. Fakat, kendi devletinin iç ve dış politi-

6) Kâmil Paşa, **Tarih-i Siyasi Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye,** c. **III.,** İstanbul 1325, s. 32-34; **Mufassal Osmanlı Tarihi,** c.V., s. 2864-2865; Ahmet Cevat Eren, **aynı eser,** s. 42-47.

kasında bu gibi hareketlere karşı bir yol izleyen, aynı zamanda hemen yanıbaşında özerk veya bağımsız bir Sırbistan kurulmasını istemeyen Kongre Başkanı ve Avusturya Başbakanı Metternich'in etkisiyle, Viyana Kongresi Sırpların isteklerini dikkate almadı.

Bunun üzerine yalnız kalan ve bu yolla da amaçlarına varamayacaklarını anlayan Sırplar, 1815 yılında Başknez seçtikleri Miloş Obrenoviç liderliğinde yeniden isyan hareketlerine başladılar. Başlangıçta Miloş Obrenoviç bağımsızlık için yapılan bir ayaklanmanın başı olarak değil, sadece andlaşmalarla sağlamış olduklarına inandıkları hakların koruyucusu olarak ortaya çıkmıştı. Bundan dolayı da 1815 yılı sonlarında İstanbul'a yeniden bir Sırp temsilci gönderdi. Bu temsilci, Babıâli'ye verginin zamanında verileceğini, silahlarını ve elde tuttukları kritik yerleri teslim edeceklerini vaad etti. Fakat, bunlara karşılık Belgrad Paşası ile yanında bulunacak sekiz yüksek memur ve arkadaşlarından başka bütün Türklerin Sırbistan'dan çıkarılmasını istedi[7]. Böylece Sırplar, Osmanlı Devleti'ne, kendine bağlı bir Sırbistan' in varlığını kabul etmesini ve askerlerini buradan çekmesini önerdi.

Ancak, bu sıralarda yani 1815 yılında, Napolyon Bonapart tehlikesi Avrupa'dan kesin olarak kaldırılmıştı. Bundan dolayı Rusya Avrupa'nın en güçlü devletlerinden biri haline gelmişti. Bu bakımdan, Ruslar, daha önce 1812 yılında yani en sıkışık bulundukları sıralarda yardım ettikleri Sırplara, daha etkili destek sağlamak üzere Sırbistan işine kesin olarak müdahale etmek istiyorlardı. Osmanlı Devleti, bu sebepten bir Rus müdahalesine meydan vermemek için bu defa Osmanlı egemenliğinde kalacağını ilan eden Miloş Obrenoviç'i Başknez olarak tanıdı. 1816 yılı başlarında da Sırplara, vergiyi doğrudan kendilerinin toplaması, Knezlerini seçme ve bunlara idari görevlerde bulunma ile, Başknez'e Belgrad Paşası'nın yanında temsilci bulundurma ve Sırplar arasındaki adalet işlerini düzenleme gibi geniş haklar verdi. Bu suretle Sırbistan'daki gelişmelerle Sırplar'ın istekleri belli ölçüde Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmiş oldu.

Miloş Obrenoviç bundan sonra Başknez olarak kaldı ve bir ara Rusların yardımıyla yeni bir isyan hareketi düzenlemek üzere Sırbistan'a dönen Kara Yorgi'yi Belgrad Paşası'nın emriyle öldürttü. 1817 yılında da Sırp ileri gelenleri Miloş'u Sırpların başı olarak tanıdılar[8].

Böylece, Sırpların 1804 yılında başlattığı isyan ve gelişmelerin sonucunda, Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde İstanbul'a bağlı olmak koşuluyla Sırbistan Prensliği ortaya çıkmış oldu. Bununla da, Osmanlı tarihinde ilk defa olarak bir Osmanlı Hıristiyan toplumu bağımsızlık için harekete geçerek, sınırlı da olsa başarıya ulaşıp, siyasi varlık olarak kendini tanıta-

7) Yorga, **aynı eser,** c. V., s. 221.
8) Yorga, **aynı eser,** c. V., s. 222; Enver Ziya Karal, **aynı eser, c.V., s. 106.**

bildi. Bu da, diğer Osmanlı Hıristiyanlar! için ulaşılabilmesi mümkün olan bir örnek oldu.

Nitekim, Sırp isyanından hemen sonra, ondan da daha geniş kapsamlı olarak Yunan isyanı başladı.

2. Yunan İsyanı ve Yunanistan Devleti'nin Kurulması (1821-1830):

a. Yakınçağ Başlarında Rumların Durumu:

Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş toprakları üzerinde yaşayan çeşitli Hıristiyan toplumlardan biri de Rumlardı. Rumlar, İmparatorluğun hemen her tarafına yayılmışlardı. Ancak yoğun olarak Mora, Teselya ve Ege adalarında bulunuyorlardı. Bunlar, Ortaçağlardan beri bir ulus niteliğinden yoksundular. Aralarında ortak olan bağ, sadece Ortodoks Kilisesi ve dilleriydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Rumların, Fatih Sultan Mehmet (1451-1481) döneminden beri diğer Hıristiyan uyruklara göre özel bir durumları vardı. Devlet hizmetleri Hıristiyanlara kapalı olduğu halde, Rumlara Divan tercümanlığı, Eflâk-Buğdan Beylikleri gibi yüksek ve gizliliği fazla olan görevler verilmişti. Rum Patrikhanesi'ne verilen ayrıcalık sonucunda ise, Rumlar; zamanla bütün Ortodoks (yani Bulgar, Sırp, Arnavut) kiliselerinin yüksek mevkilerine yerleşmişlerdi. Öyle ki, Balkanlar'daki piskoposlukların hemen hepsi Rum papazların eline geçmişti. Rum Kilisesi'nin ayini, Slav ayininin dahi yerini almıştı. Böylece Rumlar, Balkanlar'da diğer Hıristiyan toplumlara göre, önceliği olan bir durumdaydılar[9].

Rum köylüsüne ise, oldukça geniş görüşlü, adaletli bir yönetim verilmişti. Din ve dil özgürlüğüne sahiptiler. Toprak üstünde mülkiyet hakkı tanınmıştı. Refah ve güvenlik içinde yaşamaları için ortam sağlanmıştı. 19. yüzyılın başlarında Rum köylüsünün, Batı Avrupa köylüsünden çok daha refah içerisinde olduğu, yine Batı tarihçileri tarafından belirtilmektedir.

Yine, Yakınçağ başlarına gelindiğinde, şehirlerde, kıyılarda ve adalarda yaşayan Rum tüccar ve gemicilerinin durumu çok daha iyi halde bulunuyordu. Genel olarak, uyruğunda yaşayanlara iyi davranan III. Selim (1789-1807) döneminde, Rumlar, nüfus, servet ve uygarlık bakımından gelişmişlerdi[10].

Bu dönemde; Avrupalılar arasındaki İhtilal Savaşları (1792-1815)'ndan yararlanarak, bu savaşlarda tarafsız kalan Osmanlı Devleti'nin bayrağı altında, deniz ticaretini güçlendirmişler ve adeta Akdeniz ticaretini ele geçirmişlerdi.

---

9) Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilâl N. Şimşir, **Ege Sorunu - Belgeler,** c. **L,** (1912-1913), Ankara 1976, s. XXXI-XXXII, XXXIV-XXXV; Charles Seignobos, (Çev. Ali Reşad), **Tarih-i Siyasî,** c. **II.,** İstanbul 1325, s. 438.

10) Charles Seignobos, **aynı eser, c. II., s.** 438.

Bu arada 1779 yılında, Rum tüccarları, gemilerine Rus bayrağı çekme ve Rus konsoloslarının koruyuculuğundan yararlanma ayrıcalığını da sağlamışlardı. Böylece Rumlar, "Himayeli grup" olarak, bir çeşit "çifte vatandaşlık" statüsünden de yararlanarak, Güney Rusya'dan Batı Avrupa'ya kadar ticaret yapıyorlardı. Nitekim Marsilya, Triyeste, Londra, Liverpool ve Odesa'da pek çok Rum tüccar bulunuyordu. 1816 yılında, Rumların bu ticareti yapmalarını sağlayan 600 civarında ticaret gemileri vardı. Bu gemiler, görünüşte, kendilerini Kuzey Afrika korsanlarına karşı korumak için, Osmanlı Hükümeti'nin izniyle silahlandırılmıştı".

Görüldüğü üzere, Osmanlı İmparatorluğu içindeki Rumların durumu çok iyiydi. Ancak, kendilerine yüzyıllar boyunca bu iyi olanakları sağlayan Osmanlı Devleti 19. yüzyılın başlarında zayıflamaya başlamış, içte ve dışta büyük sorunlarla karşı karşıya kalmıştı. İşte, bunu fırsat bilen Rumlar, yabancı devletlerin de yardımı ile, Osmanlı Devleti'ne karşı derhal harekete geçerek isyan ettiler.

b. İsyanı Hazırlayan Nedenler :

Yunan İsyanı'nın başlamasının ve başarıya ulaşmasının en önemli nedeni, şüphesiz ki, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu siyasi, askeri, mali ve ekonomik yönlerden olumsuz durumuydu. Son olarak; Osmanlı-Fransız Savaşı (1798-1802), Osmanh-Rus, İngiliz Savaşı (1806-1812), Vehhabî İsyanı, Kabakçı Mustafa İsyanı gibi iç ve dış olaylar, Osmanlı Devleti'ni her yönüyle iyice zayıflatmıştı. Bunlarla birlikte Rum isyanının hazırlanmasında, doğmasında ve gelişmesinde çeşitli iç ve dış nedenler vardı. Bunlar ana hatlarıyla şöyle açıklanabilir:

— Ulusçuluk Akımının Rumlar Arasına Yayılması:

Rumlar arasında, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak bağımsız bir devlet kurmak düşüncesi, daha 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren komşu iki devlet, Rusya ve Avusturya tarafından yayılmaya başlanmıştı. Bunların amaçları, Osmanlı İmparatorluğu'nun içten de yıkılmasını hızlandırarak, bu topraklar üzerinde kendi çıkarlarını sağlamaktı.

Nitekim, 1768-1774 Osmanh-Rus Savaşı'nda, Ruslar Mora ve adaları işgal edince, buralardaki Rumları devlet aleyhine kışkırtacak girişimlerde bulunmuşlardı. Bu savaşın sonucunda imzalanan 1774 Küçük Kaynarca Andlaşması'na, bu girişimlerini sürdürebilecek maddeler koydurmuşlardı. Buna, 1787-1792 Osmanlı- Rus, Avusturya Savaşı öncesinde, Avusturya ile birlikte, eski Bizans İmparatorluğu'nun kurulması amacını taşıyan "Grek Projesi"ni eklediler[12].

11) Ege Adalan'ndaki Rumların durumu ile Rum tüccarlarının ve denizciliğinin gelişmesi hakkında bkz. Bilâl N. Şimşir, **aynı eser,** c. **I.,** s. XIII-XVIH, XXX.

12) Enver Ziya Karal, **aynı eser, c. V., s.** 109.

Fransız İhtilali'nin bir düşünce sistemi olarak ortaya çıkardığı ulusçuluk ise; Rumlar arasında, özellikle Napolyon'un Yedi Ada'ya yerleşmesinden sonra Fransızlar'ın, 1805'den itibaren de, bu bölgede Fransızların yerini alan Rusların çalışmaları ile iyice yayıldı. Avrupa ile ilişkileri olan Rum aydınlarının çalışmaları da bu akımın güçlenmesine yol açtı. Bunlar ise, Rumların isyan etmesinde önemli etki yaratmış ve bağımsızlık düşüncesinin gelişmesine neden olmuştur.

— Rum Aydınlarının Bağımsızlık İçin Çalışmaları:

Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki ayrıcalıklı durumları sonucunda varlıklı bir hale gelmiş bulunan Rum aydınları, Avrupa ile sürekli ilişkide olup, Avrupa'da meydana gelen ulusçuluk, bağımsızlık gibi düşünce akımlarını öğrenmişlerdi. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rum şair, tarihçi ve yazarları da, Yunanistan'ın bağımsızlığının, hatta eski Bizans İmparatorluğu'nun yeniden kurulmasını işlemeye başlamışlardı.

Bu düşünceler, açılan okullarda kilisenin de işbirliğiyle, küçük yaşlardan itibaren Rumlar arasında yayılmaya ve güçlendirilmeye başlandı. Yunan davasını belirten özel gazeteler, dergiler yayınlandı. Avrupa'nın çeşitli yerlerinde "Yunanlıları Sevenler Cemiyeti" (ya da "Hellen Dostluk Cemiyeti") kuruldu. Böylece, konuyu Avrupa'ya mal etmeye çalıştılar. Bu yollarla da Avrupalı aydınları, Yunanlılara yardıma çağırdılar.

Böylece, Rumlar arasında eğitim, öğretim ve diğer alanlarda meydana gelen gelişmeler sonucunda, ulusçuluk ve bağımsızlık akımı güçlenmeye başladı.

Bu arada, Venedik Cumhuriyeti'nin yıkılmasından sonra, Osmanlı topraklarındaki Rumlardan ayrı olarak, yeni bir Yunan merkezi meydana geldi. Yedi Ada Venedik'ten ayrıldı ve bu adalarda önce Fransızlar tarafından "Yedi Ada Cumhuriyeti" kuruldu. Sonra 1815'de de buraya İngilizler yerleştiler ve özel bir yönetim kurdular. Bu da, Yunanlılara bağımsızlık için ayn bir örnek ve güç kaynağı oldu.

-— Avrupalı Aydınların Çalışmaları:

Hümanizm ve Rönesans hareketleri Avrupa aydınlarını, yeniden eski Yunan kültürü ile temasa geçirmişti. Bu da, düşünce alanında, bir Yunan hayranlığı doğurmuştu. Yakınçağlardaki Yunanlıların M.Ö.'ki Yunanlılar ile kültür bakımından büyük bir bağlılıkları kalmamasına rağmen, bunu görmemezlikten gelen birçok Avrupalı aydın (Byron, Victor Hugo, Goethe gibi), bu hayranlığın etkisiyle Yunan bağımsızlık hareketine sempati duymuşlardır. Bu nedenle Yunanlılar lehinde ve Türkler aleyhinde yazılar yazarak, Yunan davasını Avrupa uluslarına mal etmek ve onların her türlü yardımını

sağlamak yolunu tutmuşlardı. Bu ise, Yunanlılara cesaret verdiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda çıkarları olan devletlerin, kamuoylarının baskısıyla ve siyasi nedenlerle, Rumların lehine harekete geçmelerine yol açmıştır[13].

— Etniki Eterya Cemiyeti'nin Kurulması ve Çalışmaları:

Avrupa'da hükümetler, Fransız İhtilali'nin getirdiği yeni akımlara ve statüye karşı çalışmalarını sürdürürlerken, Rumların bağımsızlık isteklerini de sempati ile karşılıyorlardı. Bu nedenle de Avrupa'da birçok cemiyetler kurulabilmişti. Ancak bunların içerisinde, Rumları örgütlendirerek isyana hazırlayan, başlatan ve yöneten, Etniki Eterya Cemiyeti oldu.

Etniki Eterya Cemiyeti, 1814 yılında Odesa'da Nikolas Skouphas, Emmanuel Ksanthos, Anastosyon Çakalof adlı ikisi Rum, biri Bulgar üç tüccar tarafından kuruldu. (Aslında cemiyetin kuruluşu sırasında adı "Filiki Eterya" idi. Ancak 1894 yılında "Etniki Eterya" olarak değiştirilmiştir.) Bu gizli cemiyetin kuruluş amacı, görünüşte Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyan toplumların eğitim ve öğretimini geliştirmek; gerçekte ise, İstanbul başkent olmak üzere Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurmaktı.

Bu cemiyet, Capo d'Istria adlı aslen Korfu'lu olan, sonra Rusya'ya yerleşmiş ve yüksek devlet görevlerinde bulunmuş bir Rumun manevi başkanlığı altında idi. Cemiyetin gerçek başkanı ise, Rusya'ya yerleşmiş ve Çar'ın harp yaverliğini yapmakta olan, Rus taraftarı eski Memleketeyn Beylerinden "Fenerli" Konstantin İpsilanti'nin oğlu, Aleksandr İpsilanti idi[14]. Bunlar da Rusya'nın el altından cemiyeti desteklediğini ve koruduğunu göstermekteydi.

Etniki Eterya Cemiyeti, kuruluşundan kısa bir süre sonra gelişerek, Osmanlı topraklarında ve dışında; İstanbul, İzmir, Sakız, Misolongi, Bükreş, Yaş, Yanya, Triyeste gibi önemli merkezlerde şubeler kurdu. Cemiyetin çalışmalarında gizliliğe son derece dikkat ediliyordu. Bu amaçla da and içme, rütbeler ve özel şifreler yapılmıştı. İstanbul'daki Rum Patriği de cemiyetin nüfuzlu üyelerindendi. Etniki Eterya güçlendikçe, amaçları daha kesin ve geniş hale gelmiştir. İlk amaçları, Mora'da bir Yunan Devleti kurmaktı. Sonra da Orta Yunanistan, Batı Trakya, Selanik, Ege Adaları, Oniki Ada, Girit, Batı Anadolu ve Kıbrıs'ı Yunanistan'a katmak, Kuzey Anadolu'da Pontus Rum devletini kurmak ve sonunda İstanbul'u da ele geçirerek, Bizans İmparatorluğu'nu yeniden diriltip, Megali İdea (Büyük İdeal)'yı gerçekleştirmekti.

---

13) Bilâl N. Şimşir, aynı eser, c. L, ş. XXXVI-XXXVIII.
14) A. Şükrü Esmer, **Siyasî Tarih,** İstanbul 1944, s. 108-110; Yorga, **aynı eser,** c. V., s.244; Nurettin Tursan, **Yunan Sorunu,** İstanbul 1980, s. 32-39; Şükrü S. Gürel, **Tarihsel Boyut İçinde Türk Yunan İlişkileri (1821-1993),** Ankara 1993, s. 27.

Nitekim, "Megali İdea, 'Hellenlerin önderliğinde Bizans İmparatorluğu'nu yeniden diriltmek ülküsü' olarak da tanımlanıyordu"[15].

Görüldüğü gibi, Megali İdea'nın ilk amaçları olarak, Mora ve çevresinde bağımsız bir Yunan devleti kurmak ve sonra da Ege Denizi'ni bir Yunan gölü haline getirmek şeklinde saptanmıştı. Bu arada sınırları kuzeye doğru Makedonya'ya kadar genişletmeyi de esas almış bulunuyordu.

Etniki Eterya Cemiyeti, bu amaçlarla yaptığı yoğun çalışma ve düzenler sonunda, Rumları ayaklandıracak hale getirdi. Ancak, bu sıralarda Yanya Valisi bulunan Tepedelenli Ali Paşa, Rumlara göz açtırmıyordu. Ne var ki, bu aralarda Tepedelenli'nin İstanbul ile arasında çıkan uyuşmazlık, Rumların işine yaradı.

— Tepedelenli Ali Paşa'nın İsyanı:

Tepedelenli Ali Paşa (1774-1822), devlete çeşitli hizmetlerde bulunmuş ve 1788'de Yanya Valisi olmuştu[16]. Burada da, Dalmaçya kıyılarına yerleşen Fransızlara karşı ve yörede meydana gelen isyanları bastırmada yararlı hizmetler yapmıştır.

Ali Paşa, kendi nüfuzu altında bulunan Mora ve dolaylarında Rumların isyan için hazırlandıklarını öğrenince, oldukça sıkı önlemler alarak, durumu Babıâli (İstanbul Hükümeti)'ye bildirdi. Fakat II. Mahmut'un mühürdarı olan Halet Efendi[17]'nin, Tepedelenli Ali Paşa ile arası, bazı nedenlerden dolayı iyi değildi. İşte Halet Efendi'nin çevirdiği saray entrikaları sonucunda, Padişah bu haberlere inanmadığı gibi, Tepedelenli'yi yine bazı nedenlerden cezalandırmak istedi. 1820'de vezirliğini ve valiliğini üzerinden aldı. Bu da Yanya valisinin isyan etmesine yol açtı. Bunun üzerine Mora'da ve Ege adalarında bulunan askerler, Hurşit Paşa komutasında, Tepedelenli Ali Paşa'nın üstüne gönderildi. Böylece Rumlar, üzerlerindeki en büyük baskıdan kurtulmuş oldular ve buna sevindiler. Türk kuvvetlerinin böyle karşı karşıya geldiği sırada, bundan yararlanmak isteyen Etniki Eterya da, isyan zamanının geldiğini düşünerek, harekete geçti.

c. İsyanın Başlaması ve Gelişmeleri:

— Eflâk-Buğdan **İsyanı (1821):**

Yunan İsyanı ilk defa Eflâk-Buğdan'da başladı. Etniki Eterya Cemiyeti Başkanı Aleksandr İpsilanti bu suretle, Rus yardımını sağlamayı ve Eflâk-

15) Christos Theodoulou, **Greece and the Entente,** August I., 1914 - September 25, 1916. Nakleden: Bilâl N. Şimşir, **aynı** eser, c. I., s. XXXVIII. Ayrıca cemiyetin kuruluşu, amaçlan ve çalışmaları için bkz. Selâhattin Sâlışık, **Türk-Yunan İlişkileri Tarihi ve Etnik'î Eterya,** İstanbul 1968, s. 143 vd; Şükrü S. Gürel, **aynı eser,** s. 27-28.
16) Cavit Baysun, **"Ali Paşa (Tepedenli)",** İslâm Ansiklopedisi, C.I., İstanbul 1965, s. 343 vd.
17) Biyografisi için bkz. Şehâbeddin Tekindağ, **"Halet Efendi",** İslâm Ansiklopedisi, c.V-1., İstanbul 1950, s. 123-125.

Buğdan halkını, hatta diğer Ortodoks toplumları ayaklandırarak, Balkanlar'da genel bir ayaklanma çıkarmayı ümit etmişti. Böylece de, başarıya daha çabuk ve kolay gideceğini hesaplamıştı.

Bu amaçla Aleksandr İpsilanti, Buğdan'daki Etniki Eterya Cemiyeti üyelerine ve Rus Çan'mn koruyuculuğuna güvenerek, 6 Mart 1821'de bir miktar asker ile Prut nehrini geçerek, halkı silaha sarılmaya çağırdı ve hiçbir karşılık görmeden Bükreş'e girdi. Böylece, Rum isyanı başlamış oldu.

Ancak, İpsilanti'nin hesaplan yanlış çıktı. Bir defa, Eflâk-Buğdan halkı genellikle Latin ırkından olup, Rumlardan ayrı bir kültüre sahipti. Sonra, uzun yıllardan beri buralarda Voyvodalık yapan Rumlar, halkı ezmişti. Bu nedenlerden Rumları sevmezlerdi. Üstelik Buğdan'a giren Aleksandr İpsilanti, Romenlerin lideri olan Theodor Vladimiresco'yu öldürtmüştü. Öte yandan Romanyalılar oldukça serbest bir yönetime sahiptiler. Bu nedenlerle, Yunanlıların amaçları için, kendilerini tehlikeye atmak istemiyorlardı. Sırp ve Bulgarlar'a gelince; onlar da aralarındaki çeşitli anlaşmazlıklardan dolayı, Rumların liderliğinde ve yanında bir harekete geçmeye yanaşmıyorlardı.

Öte yandan, Rum İsyanı başladığı sırada, Avrupa'da, İtalya'daki ihtilalleri sona erdirmek için, "Dörtlü İttifak" hükümdarları Laibach Kongresi'ni (1821) yapmaktaydılar. Bu toplantı sırasında Rum İsyanı'nı haber alan Çar I. Aleksandr, bundan memnun oldu ve Rumlara yardım edeceğini belirtti. Fakat, Avrupa diplomasisinin ve Kongre'nin etkili üyesi Metternich, buna karşı çıkarak, Laibach Kongresi'nin bu gibi hareketleri önlemek için toplanmış bulunduğunu, bu nedenle de Rum İsyanı'na yardım etmenin, kendi siyaset ve davranışlarına ters düşeceğini ihtar ederek, Rus Çar'ına İpsilanti'ye engel olmasını bildirdi. Bunun üzerine Çar, Rumları açıktan desteklemekten vazgeçmek zorunda kaldı. Ancak yine de, özellikle Odesa'ya kaçan Rumlara, el altından yardım yapmaktan geri durmadı.

Bu koşullar altında Aleksandr İpsilanti, üzerine gönderilen Türk kuvvetleri karşısında tutunamayarak yenildi ve Avusturya'ya kaçtı (26 Haziran 1821). Orada da hapse atıldı. Böylece Eflâk-Buğdan'da isyan sona ermiş oldu[18]. Ancak bu sırada Rumlar, daha büyük bir ayaklanmayı Mora'da başlattılar.

— Mora İsyanı(1821):

Aleksandr İpsilanti'nin Buğdan'a girdiği sıralarda, kardeşi Dimitri İpsilanti ile Prens Kantakuzen Mora'ya çıkmışlardı. Bunların ve Patras Pis-

18) Edouard Driault, (Çev. Nafiz), **Şark Mes'elesi,** İstanbul 1328, s. 152-153; Yorga, **aynı eser,** c. V., s. 247 vd; Enver Ziya Karal, **aynı eser,** o. **V.,** s. 112 vd; Yücel Özkaya, **"1821 Yunan (Eflâk - Buğdan) İsyanları ve Avrupalıların İsyan Karşısındaki Tutumları,"** Üçüncü Askeri Tarih Semineri Türk-Yunan ilişkileri, Ankara 1986, s. 144 vd.

koposu Pol Germanos'un teşviki ile çok geçmeden, 6 Nisan 1821'de, Mora'da Rumlar ayaklandılar. İsyan kısa zamanda gelişti. Türkler kalelere çekilip yardım beklemeye başladılar. Ancak bu yardım gelmedi. Bunun üzerine üç dört hafta içerisinde Tropolice (merkez) hariç bütün kaleler Rumların eline geçti. Rumlar, buralardaki Türklere çok kötü davrandılar ve şiddet gösterdiler. Tripolice de aylarca kendini savunduktan sonra düştü. Asiler burada da Türklere karşı şiddete başvurdular. Mora'daki isyanın yönetimini büyük papazlar ele almıştı. Bu da isyanın ulusal ve dinsel bir karakter almasına yol açmıştı. Diğer taraftan, Ege Denizi'ndeki adalarda bulunan Rumlar, savaş gemileri haline getirdikleri ticaret gemileri ile ayaklanmayı Ege adalarına da yaydılar[19]. Böylece Mora'da ve adalarda, genel bir Rum İsyanı ile birlikte, Ege Denizi'nde Türk-Yunan egemenlik savaşı, başka bir deyimle "Ege Sorunu" başlamış oldu.

Eflâk-Buğdan ve Mora İsyanları İstanbul'da duyulunca büyük heyecan doğurdu. II. Mahmut, Etniki Eterya Cemiyeti'nin amaçlarını anlayınca, bu cemiyete ve üyelerine karşı sert önlemler aldı. Bu arada Cemiyetin nüfuzlu üyelerinden olup, Devlete karşı iki yüzlü hareket eden ve isyanlarda parmağı olduğu saptanan bazı Fenerli Rumlar, metropolitler ile İstanbul Patriği IV. Gregoryos idam edildiler. Diğer taraftan sürekli olarak Rumların lehinde hareket ettiği anlaşılan Halet Efendi de, önce Konya'ya sürüldü ve biraz sonra da öldürüldü. Bu sırada Tepedelenli Ali Paşa'yı öldüren (1822) Hurşit Paşa'ya da, elindeki bütün kuvvetlerle isyanı bastırmak üzere harekete geçmesi emri verildi.

Olayların bu şekilde geliştiği sıralarda, Avrupa devletleri isyan karşısında tarafsız bir politika gütmekteydiler. Ancak Rusya , bu olayları fırsat bilerek, harekete geçmek istedi. Amacı kendi himayesinde bir Yunan Devleti'nin kurulmasıydı. Bunun için de, Rumlar lehinde bir müdahalede bulundu. Küçük Kaynarca Andlaşması (1774) hükümlerini ileri sürerek, Osmanlı Hükümeti'nden Ortodoks uyruklar hakkında güvence istedi. Bu, isyanın kuvvetle bastırılmaması demekti. Babıâli Rusya'nın bu isteğini reddetti. Bunun üzerine Osmanlı-Rus ilişkileri kopma noktasına geldi. Ne var ki Rumlar da, bu sıralarda diğer bir devletin koruyuculuğuna girmek istemediklerinden, Rusya'ya pek yanaşmadılar. Bunun üzerine Rusya, yeniden Osmanlı Devleti ile anlaştı. Zaten bu sıralarda, Avrupa devletleri, Verona Kongresi'nde toplanmışlardı (1822). Burada, "Dörtlü İttifak"ın genel politikası çerçevesinde, Yunanlıların bağımsız devlet kurmalarına karşı çıkıldı.

Ancak, Avrupa devletlerinin bu tutumuna karşılık, Avrupa kamuoyu Yunanlılara sempati besliyor ve onlara yardım etmek için âdeta yarı-

19) Bilâl N. Şimşir, **aynı** eser, c. I., s. XIII, XXI-XXII; Mübahat S. Kütükoğlu, **"Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları** ve **Sonuçları,"** Üçüncü Askeri Tarih Semineri Türk-Yunan İlişkileri, Ankara 1986, s. 133 vd.

şıyorlardı. Bu nedenle de, Avrupa'da kurulan cemiyetler aracılığıyla toplanan her çeşit yardım, Yunanlılar'a gönderilmeye başlandı. Bu arada birçok Avrupalı subay ve gönüllü Rum asileri ile birlikte çarpışmak üzere Mora'ya geldiler.

Bu sıralarda Rumlar da örgütlenmeye çalışıyorlardı. Nitekim asiler, 1 Ocak 1822 günü Epidor yakınında bir meclis toplayarak bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bir de beş üyeden meydana gelen bir hükümet kurdular ve Mavrokordato adında birini başına geçirdiler. Ayrıca Dimitri İpsilanti başkanlığında 59 üyeli Senato meydana getirdiler[20]. Böylece, isyanın örgütlenme yönünü tamamlamış oldular.

Osmanlı Hükümeti, bu şekilde gelişmeler gösteren Rum İsyanı'nı bastırmak üzere büyük çaba harcıyordu. Ancak, karada ve denizde bazı başarılar elde etmesine rağmen, bir türlü isyanı bastıramıyordu. Özellikle denizdeki mücadelelerde küçük gemiler kullanan asiler, sığ sularda kolaylıkla manevra yapabildiklerinden, büyük gemilerden oluşan Osmanlı donanmasından kolaylıkla kaçabiliyorlardı. Böylece Ege adalarının Rum halkı Mora isyancılarıyla birlik oldular. Bu arada Sakız adasını kuşattılar. Kuşatma birbuçuk ay sürdü ve Osmanlı donanmasının gelmesi üzerine kaldırıldı. 1822 yılında ise, Osmanlı donanmasının Mora sularında bulunmasından yararlanan asi Rumlar, iki yüz parça gemi ile Menemen ve Çandarlı taraflarını vurdular. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti, 1823 yılı ilkbaharında Mora'ya asker çıkarttı ve asileri güç duruma soktu[21]. Ancak kesin bir sonuç alınamadı. Bu şekilde 1824 yılına gelindiğinde, çarpışmalar karada ve denizde bütün şiddetiyle sürüyordu. Bunun üzerine Babıâli, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istedi.

— Mehmet Ali Paşa'nın İsyanı Bastırması:

18O5'te Mısır'a vali olan Mehmet Ali Paşa, ileride görüleceği üzere, kısa sürede ülkeyi kalkındırmış, güçlü bir ordu ve donanma kurmuştu. İstanbul Hükümeti yardım isteyince Mora, Girit valiliklerinin de kendisine verilmesi karşılığında, Rum İsyanı'nı bastırmak üzere harekete geçeceğini bildirdi. Babıâli, Mısır valisinin bu isteklerini kabul etti. Bunun üzerine Mehmet Ali Paşa, 9 Temmuz 1824'de oğlu İbrahim Paşa komutasında 60 gemi ve 16.000 askerden meydana gelen bir kuvveti Mora üzerine gönderdi. Bu donanma, Rodos ve Girit'e uğradıktan ve bu sularda Devletin donanması ile birleştikten sonra, 26 Şubat 1825'de Mora'ya geldi. Karaya çıkan Mehmet Ali Paşa kuvvetleri, Osmanlı kuvvetleri ile birleşerek, asilerin eline geçen yerleri geri al-

20) Edouard Driault, **aynı eser, s. 155-156.**
21) Mufassal Osmanlı Tarihi, c. **V.,** s. 2884.

maya başladı ve sonuçta, 1827 yılında Misolongi ve Atina'yı teslim alara isyanı bastırdı[22]. Böylece devlet otoritesi buralarda yeniden kurulmuş oldu.

Buraya kadar Rum İsyanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir iç sorunu olarak gelişmeler göstermiştir. Ancak bu noktadan itibaren, Avrupa büyük devletleri işe karışmaya başladılar. Bu da, sorunu, devletlerarası büyük bir konu haline getirdi.

d. Avrupa Devletlerinin Soruna ve Mora İsyanı'na Karışmaları:

Avrupa büyük devletleri, Kutsal ve Dörtlü İttifakların getirdiği genel prensipler çerçevesinde, Yunan İsyanı'nın başından itibaren tarafsızlık politikası izlemişlerdi. Bunda Avusturya Başbakanı Prens von Metternich önemli rol oynamıştı. Ancak, Rusya'da meydana gelen hükümdar değişikliğinden sonra, bu devletin doğrudan soruna karışmaya başlaması, diğer devletleri de harekete geçirerek, sorunu devletlerarası rekabetin konusu yaptı. Her devlet, sorunu kendi çıkarlarının sağlanması doğrultusunda, çözümlemeye kalkıştı.

Rus Çarı I. Aleksandr, 1 Aralık 1825'te ölünce, yerine I. Nikola (1825-1855) geçti. Yeni Çar, "Kutsal İttifak"a ve Türklere düşmandı. Yunanlılara ise sempati duyuyordu. Onun için Avrupa'nın genel çıkarları değil, Rusya'nın özel çıkarları önde geliyordu ve başarılarının da "Bizans yolu üzerinde" bulunduğuna inanıyordu[23]. Bu nedenlerle, Mehmet Ali Paşa gibi güçlü bir valinin Mora ve Girit adasına yerleşerek Doğu Akdeniz'e egemen olmasını da, Rus çıkarlarına aykırı buluyordu.

Nitekim, I. Nikola, tahta çıktıktan hemen sonra, Yunan sorununu Rusya'nın yararına çözümlemek için harekete geçti. İlk olarak Prut boylarındaki sınıra asker yığmaya başladı. Arkasından da 17 Mart 1826'da Osmanlı Hükümeti'ne bir ültimatom göndererek, 1812 Bükreş Andlaşması'nın uygulanmasındaki bazı noktalara karşı çıkarak, bunların giderilmesi için, altı hafta içinde iki devlet arasında görüşmelerin başlatılmasını istedi[24]. Böylece Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı doğrudan diplomatik yoldan hücuma geçmiş oldu.

Osmanlı Hükümeti, bu sıralarda yatışmakta olan Yunan İsyanı'nın Rusya'nın bu girişimiyle yeni olaylar yaratmaması için, bu görüşme önerisini kabul etti. Bunun üzerine, Osmanlı-Rus temsilcileri sınırda görüşmelere başladılar ve sonuçta 7 Ekim 1826'da Akkerman Sözleşmesi'ni imzaladılar. Buna göre:

1) Sırbistan'ın özerkliği onaylanacak ve bir Anayasa verilecekti.

---

22) Charles Seignobos, **aynı eser,** c. **II.,** s. 445; Yorga, **aynı eser,** c. V., s. 289 vd. Aynca deniz harekâtı için bkz. Fevzi Kurtoğlu, **Yunan İstiklâl Harbi ve Navarin Muharebesi,** c.I., İstanbul 1944, s. 11 vd.

23) Edouard Driault, **aynı eser,** s. 167.

24) Akdes Nimet Kurât, **Rusya Tarihi,** Ankara 1948, s. 323-324; Edouard Driault, **aynı eser,** s. 168; Yorga, **aynı eser, c. V., s. 313.**

2) Eflâk-Buğdan'a, Rusya'nın onayı da alınarak, yerli beylerden voy voda atanacaktı.

3) Rumeli ve Kafkasya sınırlarında, Rusya lehine bazı düzeltmeler yapılacaktı.

4) Rus ticaret gemileri Osmanlı karasularında serbestçe dolaşma hakkına sahip olacaktı. Garp ocaklarına ait gemilerin Rus ticaret gemilerine zarar vermeleri önlenecek, eğer zarar verilecek olursa, bu zararları Osmanlı Devleti ödeyecekti.

5) Bükreş Andlaşması aynen uygulanacaktı[25].

Yukarıda ana hatları ile verilen maddelerden anlaşılacağı üzere, bu sözleşmenin Yunan sorunuyla bir ilgisi yoktu. Ne var ki, Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun içerisinde bulunduğu güç durumdan yararlanarak, özellikle Balkanlar'da ve Osmanlı denizlerinde büyük avantajlar sağlamış oldu. Daha önemlisi ise, Ruslar, bu yolla Osmanlılara karşı diplomatik bir zafer elde ettiler. Bu da, Osmanlı İmparatorluğu'nun güçsüzlüğünü ve savaşa gerek kalmadan ona bazı isteklerin kabul ettirilebileceğini gösterdi.

Rusya'nın İstanbul Hükümeti'ne yukarıda belirtilen ültimatomu verdiği sırada, İngiltere, kendisinin Yunan sorununda açıkta bırakıldığı düşüncesine kapıldı ve telaşa düştü. Aslında İngiltere, çıkarları doğrultusunda Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünden yanaydı. Bu nedenle de Yunan İsyanı karşısında tarafsız kalmıştı. Fakat kamuoyunun gittikçe artan baskısı, Mehmet Ali Paşa'nın Mora ve Girit'e yerleşmesi ve nihayet Rusya'nın Akdeniz'de kurulacak bir Yunanistan vasıtası ile nüfuz kazanması ihtimali, İngiltere'yi harekete geçirdi. Zaten bu sırada Rusya da, Yunanlılar lehine olarak, İngiltere ile anlaşmak istiyordu.

İngiltere, kendi himayesinde de olacak bir küçük Yunanistan'ın kurulmasına taraftar olduğundan, Rusya'nın anlaşma önerisini kabul etti. Bu amaçla da, Wellington'u St. Petersburg'a gönderdi. Nitekim, daha Akkerman Sözleşmesi yapılmadan önce, İngiltere ile Rusya arasında 4 Nisan 1826'da St. Petersburg Protokolü imzalandı. Buna göre:

> *"Yunanlılar, Osmanlı Devleti'ne vergi ile bağlı özerk tek bir devlet haline getirilecek ve bütün Türkler Yunanistan'dan çıkartılacak; İngiltere ile Rusya her türlü çıkar hesaplarından uzak olarak, bu öneriyi Osmanlı Hükümeti'ne kabul ettireceklerdi"*[26].

İngiltere ile Rusya tarafından alınan bu ortak karar, Yunanistan devletinin kurulması yolunda, devletlerarası diplomasi alanında atılan ilk adım oldu.

25) Sözleşme metni için b":z. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri,** c. **I.,** Ankara 1953, s. 263-268.

26) Yorga, **aynı eser,** c. V., s. 313; Edouard Driault, **aynı eser, s.** 168.

Bundan sonra, adı geçen iki devlet, bu protokolü diğer Avrupa devletlerine bildirdiler ve onları da buna katılmaya davet ettiler. Ancak, Metternich'in yönetiminde bulunan Avusturya, kendi iç ve dış siyasetine uygun olmayan bu protokola katılmayı reddetti. Bu devletin etkisi altında bulunan Prusya da aynı şekilde davrandı. Fransa ise, kendisine karşı 1815'lerde kurulmuş bulunan "Kutsal İttifak"ı parçalamak için, protokola katılmayı kabul etti[27].

Bu sıralarda Rusya, Kafkasya'daki yeni sınır dolayısıyla İran'a yeniden savaş ilan etmişti. İran Şahı ordusunu Avrupa orduları gibi düzenlemişti ve gittikçe büyüyen Rus tehlikesini önlemek, onu Güney Kafkaslar'dan atmak için Gürcistan'ı ele geçirmek istiyordu. Bunun için de, taht sorunundan Rusya'da başgösteren karışıklıklardan yararlanarak, Tiflis üzerine ordusunu göndermişti. Fakat Rusya, Eylül 1826'da İran'ı yendi. Bundan sonra da Osmanlı İmparatorluğu üzerine hücuma hazırlanmaya başladı[28]. Bu tarihlerde iki devlet arasındaki yakın önemli sorun ise, Yunanistan Devleti'nin kurulması konusuydu.

Nitekim Rusya ve İngiltere; Yunan sorununu, kendi istekleri doğrultusunda, yani aralarında yaptıkları 4 Nisan 1826 protokolüne göre çözümlemek üzere harekete geçtiler. Protokol esaslarını, Osmanlı Hükümeti'ne bir nota ile bildirerek, bunun uygulanmasını istediler. Fakat Osmanlı Hükümeti, Mora'da asilere karşı başarılı şekilde devam eden hareketin sonucunu beklemeye başladı. Bu nedenle, iki devlet tarafından verilen notaya, ancak Haziran 1827'de cevap verdi. Bunda da, Rusya ve İngiltere'nin asileri himaye etmesinin doğru olmadığını ve Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaya hakları bulunmadığını bildirdi. Bu red cevabı ise, Avrupa büyük devletlerinin, Yunan sorununda, Osmanlı Devleti'ne karşı birleşmelerine yol açtı[29].

Zaten bu sıralarda, Rusya ile Fransa birbirlerine yaklaşmaktaydılar ve her ikisi de Yunanlılar lehine harekete geçmeye hazırdılar. Bu konuda bir Fransız-Rus anlaşması, İngiltere'nin çıkarlarına aykırı idi. Bu nedenle İngiltere inisiyatifi elden kaçırmamak için, Rusya ve Fransa ile bir ittifak yapmak üzere harekete geçti. Sonuçta bu üç devlet arasında 6 Temmuz 1827'de Londra Anlaşması imzalandı.

Buna göre, İngiltere ile Rusya arasında 4 Nisan 1826'da yapılan St. Petersburg Protokolü'nün öngördüğü Yunanistan, bağımsız bir devlet haline getirilecekti. Ayrıca, "Yunanlılar, gerek kıta Yunanistan'ında, gerek adalardaki bütün Türk mallarının sahibi olacaklar"di[30]. Bunları kabul etmesi için de Osmanlı Devleti'ne bir ay süre tanınacaktı. Kabul etmediği takdirde, üç dev-

27) Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. V., s. 117.
28) Edouard Driault, **aynı eser,** s. 169; Akdes Nimet Kurat, **aynı eser,** s. 323.
29) Charles Seignobos, **aynı eser,** c. **II.,** s. 170.
30) Bilâl N. Şimşir, **aynı eser, c. I., s. XXII.**

let, Yunan asilerine yardım edecekler ve Osmanlı Devleti'ne anlaşma hükümlerini silah zoruyla kabul ettireceklerdi.

İngiltere, Rusya ve Fransa, bu kararlarını, 16 Ağustos 1827'de Osmanlı Hükümeti'ne bildirerek, uygulanmasını istediler. Ancak Babıâli, tek taraflı olarak Türklerin Yunanistan'dan atılması demek olan bu karan, çok ağır bularak ve iç işlerine bir karışma sayarak, reddetti[31]. Çünkü Rumlara bağımsızlığın verilmesi, diğer toplumlara da aynı şeyin ileride verileceğini peşinen kabul etmek, bu da İmparatorluğun yıkılması demekti. Bu nedenlerle Osmanlı Devleti, bu önerilere karşı, sonuna kadar direnmeye karar verdi.

— Navarin Olayı (20 Ekim 1827) ve Sonuçları:

Gerek St.Petersburg, gerekse Londra Andlaşması'nda alınan kararlar Osmanlı Devleti tarafından bu şekilde reddedilince İngiltere, Rusya ve Fransa bu kararlarını silah zoruyla kabul ettirmek üzere harekete geçtiler. İlk iş olarak bu üç devletin Akdeniz filoları Mora'yı kuşatma altına aldılar. Böylece Mora ile Osmanlı Devleti'nin bağlantısını kesmek istediler. Sonra da Osmanlı ve Mısır (Mehmed Ali Paşa'nın) donanmalarının bulunduğu Navarin limanının ağzını tutarak İbrahim Paşa'ya anlaşma önerdiler. İbrahim Paşa'nın merkezden gelen emre göre hareket edeceğini bildirmesi üzerine, Müttefikler, bu defa Osmanlı asker ve donanmasının Yunanistan'dan ayrılmasını istediler. Bu istekleri kabul edilmeyince de, üç devletin ortak donanması 20 Ekim 1827'de Navarin limanına girdi ve yapılan deniz savaşında, daha doğrusu baskınında Osmanlı donanmasını yaktı[32].

Osmanlı donanmasının âdeta yok olmasına yol açan Navarin Olayı; Yunanistan'da, Fransa'da ve Rusya'da büyük sevinç, İngiltere'de ise hoşnutsuzluk yarattı. Londra Hükümeti olayın "teessüf edilecek bir kaza" olduğunu ilan etti ve harekâta katılan İngiliz amiralini görevinden azletti. Aynı şekilde Avusturya da bundan memnun kalmadı. Zira, Navarin Olayı ile, Metternich sistemi ve Kutsal İttifak fiilen yıkılmış oldu. Nitekim, Metternich'e göre, "Navarin ile tarihte yeni bir dönem başlıyor"du[33]. Bu iki devletin Navarin Olayı karşısında, bu şekilde bir tutum almasına, Rusya ve Fransa'nın Boğazlar ve Balkanlar'da ortaya çıkan istekleri ile, Osmanlı donanmasının yediği büyük darbeden sonra, Rusya'nın güneye inmesine engel olabilecek bir gücün kalmaması endişesi neden olmuştur.

Nitekim Navarin Olayı, bu çok yönlü sonuçları yanında, Osmanlı denizciliği yönünden de önemli bir dönüm noktası olmuştur. Denizlerle birbirine bağlı bulunan üç kıtada toprakları ve yaklaşık 16.000 mil kıyısı bulunan

31) Edouard Driault, **aynı eser,** s. **171.**
32) Yorga, **aynı eser,** c.V., s. 333; Fevzi Kurtoğlu, **aynı eşer,** c. **L,** s. 55 vd; İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,** c. IV., istanbul 1972, s. 112.
33) Enver Ziya Karal, **aynı eser, c. V., s.** 118.

Osmanlı İmparatorluğu'nu, aniden "Donanmasız bir deniz İmparatorluğu" haline düşürmüştür[34]. Bu da İmparatorluğun geleceği bakımından sakıncalı bir durum yaratmıştır.

Bu bakımlardan, Navarin Olayı'na en büyük olumsuz tepki, Osmanlı Devleti'nden geldi. Bir defa, bu olay, Mora'da duruma hakim olan Türk kuvvetlerini yenik duruma soktu. Bu da bölgede olayların yeniden başlamasına yol açtı. Diğer taraftan siyasi ve askeri yönlerden büyük kayıplara uğradı. Bunlar da İstanbul Hükümeti'ni sert önlemler almaya yöneltti.

Osmanlı Hükümeti, bir taraftan asker toplarken, diğer taraftan Boğazları bütün gemilere kapadı. Bundan sonra, 9 Kasım 1827'de Avusturya elçisi aracılığıyla İngiltere, Fransa ve Rusya'ya bir nota vererek, bu üç devletten, ortada bir savaş durumu yokken donanmasını batırdıkları için tazminat ve Yunan işi ile ilgilerini kesmelerini istedi. Bunların yerine getirilmesine kadar da bu devletlerin İstanbul elçileriyle ilgisini kesti. Bunun üzerine, Osmanlı önerilerini kabul etmeyen, İngiliz, Fransız ve Rus elçileri İstanbul'dan ayrıldılar. Osmanlı Hükümeti de durumu protesto etti. Böylece Osmanlı Devleti ile bu üç devlet arasında siyasi ilişkiler kesilmiş oldu.

Olayların gösterdiği bu gelişmelerden, Rusya,emellerini gerçekleştirme fırsatı çıktığı için memnundu. Ancak, Rusya'nın aşırı istekleri ve davranışları, İngiltere ve Fransa'yı çıkarları yönünden endişelendiriyordu. Bu nedenle, Kuzeyden gelecek tehlikeye set çekebilmek ve Rum İsyanı'nı sonuçlandırmak için, çıkabilecek bir Osmanlı-Rus savaşma engel olmak veya geciktirmek istiyorlardı. Bunun sonucu olarak Fransa ile İngiltere, Mehmet Ali Paşa'nın askerlerini Mora'dan çıkarmak için 9 Temmuz 1828'de aralarında bir protokol yaptılar. Bundan sonra İngilizler, Mehmet Ali Paşa'dan Mora'daki askerlerini geri çekmesini istediler. Paşanın bu teklifi kabul etmesi üzerine, iki taraf arasında 6 Ağustos 1828'de bu konuda bir sözleşme yapıldı. Eylül ayı başında da Fransızlar, Mora'ya asker çıkartarak, burayı geçici olarak işgal ettiler. İngilizler de, İbrahim Paşa komutasındaki askerleri Mora'dan Mısır'a taşıdılar[35]. Bu arada Rusya da Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açtı.

e. 1828-1829 Osmanlı - Rus Savaşı: —

Savaşın Nedenleri:

Yukarıda belirtildiği gibi, Rusya, 1827 yılı içerisinde meydana gelen olaylardan ve gelişmelerden kendi çıkar ve emelleri doğrultusundan memnundu. Bu durumdan yararlanmak üzere de, daha 1828 Ocak ayı başlarından itibaren, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bazı isteklerde bulunmaya hazırlan-

34) Bilâl N. Şimşir, **aynı eser,** c. **L,** s. XXXIX - XLII.
35) Edouard Driault, **aynı** eser, s. 173-175.

mıştı. Nitekim çok geçmeden sözde, Osmanlı İmparatorluğu'na Akkerman Sözleşmesi'ni tam olarak uygulatmak ve Yunan sorununu çözümlemek; gerçekte ise topraklarını genişletmek ve "Güneye inmek" politikasını gerçekleştirmek üzere, harekete geçti. Bunu yaparken de, amacının toprak kazancı olmadığını belirterek, Avrupa büyük devletlerinin tarafsızlığını sağladı. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nu tek başına bıraktırmayı başardı. Zaten son gelişmeler ve ortam da buna uygundu.

Ancak Rusya'nın bu hareketi, bir zamandan beri uygulamaya koyduğu yayılma planının yeni bir gelişmesiydi. Bu devletin hedef aldığı "Güneye inme" ise, öncelikle ve asıl Osmanlı Devleti'nden, sonra da İran'dan ele geçirebileceği topraklarla gerçekleşebilirdi. Bu nedenle de Rusya, bu iki devletle sürekli mücadeleyi, fırsat buldukça da savaşmayı esas almıştı. İşte bu genelde Rusya, 1820'li yıllarda da önce İran'la savaşmış, sonra da uygun ortamı bulunca Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş hazırlıklarına girişmiştir.

Nitekim daha önce belirtildiği gibi, Kafkaslar'da Rus nüfuzunun artması, Gürcistan ile Azerbaycan'ın Ruslar tarafından işgali, İran'ı gittikçe büyüyen bir Rus tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştı. Bunun üzerine İran, Rusya'yı Güney Kafkaslar'dan atmak ve Gürcistan'ı ele geçirmek için 1826 yılında Rusya'ya savaş ilan etmişti. Böylece de, İran-Rus savaşı Güney Kafkaslar üzerindeki nüfuz mücadelesinden çıkmıştı. Bu savaşın başlıca teşvikçisi ise İngiltere idi. İngiltere ve onun Doğu Hindistan Kumpanyası, Rusya'nın Asya'ya doğru yayılmasından endişeye düştüklerinden, Rusya ile İran arasındaki anlaşmazlığı körükleyerek ve İran'ı destekleyip teşvik ederek savaşın patlak vermesinde başlıca rolü oynamışlardı.

Bu savaşta Ruslar, İran kuvvetlerini yenerek, Araş nehrini geçip Güney Azerbaycan'a girmişler, bu arada Tiflis, Urmiyye ve Erdebil'i ele geçirerek, Tahran'ı tehdit eder hale gelmişlerdir. Bu durum üzerine de dayanma gücü kalmayan İran, barış isteğinde bulunmuştur. O sıralarda Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile arasındaki anlaşmazlık Yunan isyanı'ndan dolayı büyüdüğünden, Çar I. Nikola da barışa yanaşmıştır. Sonuçta, Rusya'nın isteklerine göre, Rusya ile İran arasında 1828 yılı başında Türkmençayı Andlaşması yapılmıştır. Bununla; İran, Erivan ve çevresiyle birlikte Araş nehrinin sol tarafındaki bütün toprakları Rusya'ya bırakmış ve Kafkasya üzerindeki bütün hak ve iddialarından vazgeçmiştir. Ayrıca ağır bir savaş tazminatı (20 milyon gümüş Ruble) ödemeyi kabul etmiştir.

Bu suretle Rusya, İran'ı Güney Kafkaslar'dan uzaklaştırmış, bu bölgede kendi egemenliğini Doğu Anadolu'ya kadar yayıp güçlendirmiştir. Bundan birkaç ay sonra da (Nisan 1828'de) İran'dan savaş tazminatının ilk taksidini

alınca, bu ülkeden işgal ettiği yerlerdeki askerlerini çekmeye başlamıştır[36]. Aynı günlerde ise, bu defa Osmanlı Devleti'ne karşı bir savaşı başlatmak üzere harekete geçmiştir.

Rus Hükümeti, bu şekilde 1826-1828 yılları arasında, İran'la savaşıp Kafkaslar'ı tümüyle ele geçirerek Karadeniz'in doğusundan, güneye biraz daha inerken; aynı tarihlerde de Osmanlı Devleti ile ilişkilerini gittikçe gerginleştirecek bir siyaset izlemiştir.

Bu sıralarda Osmanlı İmparatorluğu'nda ise, Navarin Olayı'ndan beri Rusya'ya karşı büyük bir tepki vardı. Bunun sonucu olarak İstanbul'da 2 Aralık 1827'de toplanan "Meşveret"te, Rusya'ya karşı mücadele edilmesine karar verilmişti. Ancak, devletin durumu bir savaşa girmeye uygun değildi. Donanması yanmış, 1826'da kaldırılan Yeniçeri Ocağı'nın yerine kurulan "Asakir-i Mansure-i Muhammediye" adlı yeni ordu, daha tam gelişememişti. Ayrıca devlet iç ve dış pek çok sorunla karşı karşıyaydı. Üstelik İngiltere ve Fransa ile de ilişkileri kesilmişti.

İşte Rusya, İran'ı yendikten ve Kafkaslara iyice yerleştikten hemen sonra, gerek Avrupa büyük devletlerinin kendi yanında bulunmasından, gerekse Osmanlı Devleti'nin büyük **sunular** içinde ve zayıf halde olmasından yararlanarak, tarihi emellerini gerçekleştirmek üzere, 14 Nisan 1828'de bir defa daha Osmanlı topraklarına saldırdı[37]. Bu da yeni bir Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlamasına neden oldu.

— Savaşın Başlaması ve Gelişmeleri:

Osmanlı Devleti, aslında Rusya ile böyle bir savaşa içinde bulunduğu kötü durum, dolayısıyla taraftar değildi. Gerçi, Rus isteklerinin kabul edilmesiyle savaştan kurtulabilirdi. Ancak, Rus isteklerinin en hafifi Mora'ya bağımsızlık verilmesi şeklindeydi. Bu yolun açılması ise imparatorluğun parçalanmasını baştan kabul etmek olurdu. Rusya'nın da aslında istediği buydu. Böyle bir şeyi de, bir devlet kabul edemezdi. Bu arada, II. Mahmud'un güvendiği devlet adamlarından Pertev Paşa, padişahı savaş için ikna etmişti. Bazı kimseler de bu savaşın Osmanlı Devleti tarafından kazanılacağını, Rusya'nın silinip gideceğini, hatta Kırım'ın geri alınacağını ileri sürmüştü. Bu hava içerisinde ulema, ileri gelen devlet adamlan ve askerlerden oluşan olağanüstü bir mecliste, 20 Mayıs 1828'de Rusya'ya savaş ilanına karar verildi.

Bu arada Rus ordusu, 14 Nisan 1828'de Osmanlı topraklarına girdikten sonra hızla ilerleyerek, Buğdan'ı aldı, Eflâk'a girip Bükreş'i işgal etti. Ruslar,

36) Akdes Nimet Kurat, **aynı** eser, s. 323; Edouard Driault, **aynı eser,** s. 169; Kemal Beydilli, **"1828-1829 Osmanlı - Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler,"** Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi, c. XIII. Sayı 17, Ankara 1988, s. 368-372.

37) Yorga, **aynı eser, c. V., s.** 340.

ancak Ekim 1828'de Silistre'de durdurulabildi. Diğer taraftan Rus kuvvetleri Kafkas ve Anadolu cephesinde de ilerleyerek 1828 yılı yaz aylarında Anapa, Poti, Ahıska ile diğer Karadeniz kıyısındaki kaleleri aldılar ve Kars'a girdiler[38].

Osmanlı-Rus Savaşı'nın bu şekilde sürdüğü sıralarda, yukarıda da belirtildiği gibi İngiltere, Mehmet Ali Paşa ile 6 Ağustos 1828'de anlaşarak, Padişah'ın onayını almadan, Paşa'nın kuvvetlerini Mora'dan Mısır'a taşıdı. Fransa da Ekim 1828'de hemen hemen hiçbir karşılık görmeden Mora'yı işgal etti ve buradaki Osmanlı egemenliğine kesin olarak son verdi. Bunun üzerine Rum İsyanı Mora'da yeniden başladı ve isyan Ege adalarına da yayıldı. Böylece Osmanlı Devleti, bir taraftan Ruslarla Balkanlar'da ve Kafkaslar'da savaşırken, bir de Fransızların doğrudan desteklediği ve yardım ettiği Rum İsyanı ile mücadele etmek durumunda kaldı.

Bu gelişmeler karşısında Avrupa diplomasisi, Rusya'nın savaşta Osmanlı Devleti'ne karşı kazandığı başarılardan ve ilerlemesinden, kendi çıkarları yönünden endişelenmeye başladı. Bundan dolayı savaşın kesin sonucunu beklemeden, Osmanlı-Rus Savaşı'nın kesilmesini sağlamak üzere harekete geçti. Bu amaçla, Avrupa devletlerinin Londra'daki elçilerinden meydana gelen bir konferans toplandı. Bunun sonucunda , 22 Mart 1829'da aralarında bir protokol imzaladılar. Bu protokola göre; Mora ve çevresi ile Kiklat adalarından meydana gelecek, bağımsız bir Yunanistan devleti kurulacak; bu devlet, Avrupa devletlerince seçilecek bir Hıristiyan prens tarafından yönetilecek ve her yıl Osmanlı Devleti'ne belli miktarda vergi verecekti[39].

Avrupa devletleri, Londra Protokolü'nü Osmanlı Devleti'ne bildirerek, buna göre bir Yunanistan devletinin kurulmasını istediler. Babıâli ise protokolün getirdiklerini reddetti.

Bu tarihlerde Osmanlı-Rus Savaşı sürüyordu. Ruslar, 1829 yılı yaz aylarında savaşta yeni başarılar elde ettiler. Temmuz ayında Balkanlar'ı aştılar ve ilk defa olarak batıda Edirne'ye, doğuda Erzurum'a kadar geldiler. Ancak, Rus orduları da asıl merkezlerinden çok uzaklaşmış olduklarından tehlikeli duruma düştüler. Diğer taraftan, Rusya'da bazı kargaşalıklar çıktı. Fakat, Osmanlı Devleti Rusya'nın bu durumundan faydalanacak durumda değildi. Nitekim, 20 Ağustos 1829'da Edirne'nin düşmesi üzerine, Osmanlı Hükümeti, daha önce reddettiği Akkerman Sözleşmesi'nin hükümlerini yerine getireceğini ve Londra Protokolü'nü de kabul etmeye hazır olduğunu bildirerek Rusya'dan barış istedi[40]. Rus Çan I. Nikola da kendi ordularının içinde bulunduğu tehlikeli durumdan ve İngiltere ile Avusturya'nın artan baskılarından dolayı, Osmanlı barış teklifini kabul etti.

38) **Mufassal Osmanlı Tarihi,** c. V., s. 2908-2910.
39) Edouard Driault, **aynı eser,** s. 177.
40) Yorga, **aynı eser,** c. V., s. 348-352.

— Edirne Andlaşması (14 Eylül 1829), Savaşın Sona Ermesi:

Bunun üzerine, Osmanlı ve Rus temsilcileri arasında Edirne'de barış görüşmeleri başladı. Bu görüşmelerde, Osmanlı Devleti'ni Sadık Efendi başkanlığında bir heyet, Rusya'yı da Kont Aleksi Orloff ve Kont F. de Pahlen temsil etti. Barış görüşmeleri kısa sürdü; Osmanlı temsilcileri Ruslar tarafından daha önceden hazırlanan koşulları kabul etmek zorunda kaldı. Sonuçta, iki devlet arasında 14 Eylül 1829'da Edirne Andlaşması imzalandı. On altı madde ve iki senetten meydana gelen bu andlaşmaya göre:

1) *Rusya, Tuna nehrinin ağzındaki adalar dışında, Rumeli'de işgal ettiği yerlerden çekilecek ve Prut nehri savaştan önce olduğu gibi iki devlet arasında sınır olacaktı.*
2) *Osmanlı Devleti; Gürcistan ve Kajkasya'daki diğer yerlerin Rusya'ya ait olduğunu kabul ediyordu. Buna karşılık Rusya; Ahıska, Poti, Anapa dışında, Doğu 'da işgal ettiği yerleri geri verecekti.*
3) *Sırbistan'a ve Eflâk-Buğdan'a daha önce verilmiş olan haklar yenile niyor ve genişletiliyordu. Bundan böyle, Eflâk-Buğdan Voyvodaları, bu makama hayatları boyunca atanacaklar ve bu topraklar Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmakla beraber, Türkler burayı terk edeceklerdi.*
4) *Rus ticaret gemileri, Boğazlar'dan serbest olarak geçebilecekler ve Ruslar Osmanlı topraklarında ticaret yapabileceklerdi.*
5) *Osmanlı Devleti; Rusya, İngiltere ve Fransa'nın Londra'da 6 Temmuz 1827'de ve buna dayalı olarak yine Londra'da 22 Mart 1829'da ara larında yaptıkları, Yunanistan devletinin kurulmasını ve bağımsızlığını öngören anlaşma ve protokolü kabul edecekti (Madde 10).*
6) *Osmanlı Devleti, Rusya'ya 10 milyon duka altın savaş tazminatı ödeyecekti*[41].

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti, 1828-1829 Savaşı'nda Rusya karşısında büyük bir yenilgiye uğramış, bunun sonucunda da kendisini büyük maddi ve manevi kayıplara uğratan Edirne Andlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Bununla da savaş sona ermiştir.

Bu andlaşma ile Rusya, işgal ettiği yerlerin çok büyük kısmını Osmanlı Devleti'ne geri vermekle beraber, Tuna nehrinin ağzındaki adalar ile Kafkasya'da stratejik önemi olan bazı yerleri ele geçirmiş ve böylece Karadeniz'in batısından ve doğusundan biraz daha "güney"e inmiş oldu. Ayrıca, Balkanlar'daki Sırplar, Eflâklılar ve Buğdanlılar gibi toplumlara bazı haklar verdirmek suretiyle, onların bir bakıma koruyuculuğunu üzerine aldı. Bu da, Rusya'nın Balkanlar'da nüfuzunu daha da çoğalttı.

41) Andlaşma metni ve ekleri için bkz. Nihat Erim, **aynı eser,** c. **I.** s. 279-292.

Osmanlı Devleti ise, savaşta uğradığı ağır yenilgi ve imzaladığı Edirne Andlaşması'yla, kaybettiği toprakların yanı sıra, siyasi ve askeri prestiji yönünden, ayrıca kabul ettiği savaş tazminatı ile de zaten pek iyi olmayan maliyesi ve ekonomisi büyük bir darbe daha yemiş oldu. Bütün bunlarla, çöküşü biraz daha hızlanırken, aynı zamanda Rusya'nın ve diğer büyük devletlerin daha ağır baskısı ile tehdidi altına girdi.

1828-1829 Savaşı'nın ve Edirne Andlaşması'nın getirdiği diğer bir önemli husus ise, Yunanistan Devleti'nin kurulmasının Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesiydi. Bu, aynı zamanda başta Rusya olmak üzere, diğer büyük Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ne yeni bir sorun getirmelerine, onun iç ve dış politikasına karışmalarına, baskı yapmalarına yol açacak bir gelişmeler zincirinin başlangıcıydı.

f. Yunanistan Devleti'nin Kurulması (24 Nisan 1830) :

Yukarıda belirtildiği üzere, Osmanlı Devleti, Edirne Andlaşması ile bağımsız bir Yunan devletinin kurulmasını öngören 22 Mart 1829 tarihli Londra Protokolü'nü kabul etmişti. Bu da, başta İngiltere ve Rusya olmak üzere diğer Avrupa büyük devletlerini hemen harekete geçirdi.

Nitekim, Edirne Andlaşması'nın imzalanmasından ve aynı ay içerisinde onaylanmasından sonra, Yunanistan devletinin kurulması ve sınırlarının çizilmesi için Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasında Londra'da görüşmelere başlandı. Ancak, Yunanlılar 22 Mart 1829 tarihli Londra Protokolü'nde belirlenen sınırlan az bulduklarından ve bunun genişletilmesini istediklerinden, ayrıca büyük devletlerden her birisi de kendi çıkarlarına göre hareket ettiğinden görüşmeler çekişmeli ve uzun sürdü.

Sonuçta, yapılmakta olan konferansta, İngiltere'nin baskısı ve istekleri doğrultusunda büyük devletler arasında anlaşmaya varılarak, 3 Şubat 1830'da bir protokol imzalandı. Buna göre, tam bağımsız bir Yunanistan Devleti kuruluyordu ve sınırlan, Mora'nın hemen kuzeyinden geçiyor, Attik yarımadası ve Kiklat adalarını da içine alıyordu. Ayrıca bu yeni devletin başına kral olarak da, Leopold von Sachsen-Koburg seçildi. Ancak bu Prens, daha tahta geçmeden görevinden istifa etti[42]. Bunun üzerine uygun bir kral bulununcaya kadar Yunanistan'da geçici bir yönetim kuruldu.

Büyük devletlerin İstanbul elçileri bu karan, 8 Nisan 1830'da Babıâli'ye bildirdiler ve Yunanistan'ın bağımsızlığının onaylanmasını istediler. Osmanlı Devleti de bu baskı üzerine, 24 Nisan 1830'da Yunanistan'ın bağımsızlığını kabul ederek onayladı. Böylece Yunanistan Devleti resmen kurulmuş oldu[43].

42) Yorga, **aynı eser,** c. V., s. 355; Edouard Driault, **aynı eser,** s. 180.
43) (Selim Sun), **1897 Osmanlı-Yunan Savaşı,** Ankara 1965, s. 9.

Ancak, bu tarihlerde daha kuruluş halinde bulunan Yunanistan'da iç çekişmeler almış yürümüş, bir iç savaşın eşiğine kadar gelinmiş bulunuyordu. Bu da, Yunan sorununun bir süre daha sürmesine yol açtı. Bunun üzerine, Yunanlıların koruyucusu İngiltere, Fransa ve Rusya devletleri yeniden Londra'da toplanarak, Mayıs 1832'de Yunanistan'a son şekli veren bir anlaşma yaptılar. Bununla, Yunanistan'ın Kuzey sının olarak Arta-Volo hattını kabul ettiler. Böylece, Yunanistan'a Attik ve Mora yarımadalarının bütünü bırakılmış oldu. Ayrıca, bu yarımadaların çevresindeki tüm adalar ile, Kuzey Sporadlar, Ege Denizi'nin ikinci büyük adası Eğriboz vb. dahil olmak üzere, küçüklü büyüklü yüzlerce ada Yunanistan'a bağlandı. Kurulan Yunan Devleti'nin krallığına da, Bavyera Kralı Louis'in oğlu Otto seçildi. Bu yeni devletin topraklan üzerinde ise, o tarihlerde yaklaşık 750.000 nüfus bulunuyordu[44].

Bu suretle üç büyük devlet, daha Yunanistan'ın kuruluşu aşamasında, Rumların aşırı isteklerini dikkate alıp, bu devlet için çizdikleri ilk sınırı, Türklerin aleyhine, genişletmeye karar verdiler.

Bundan sonra, Yunan sorununda ve Yunan Devleti'nin kurulmasında baş rolü oynayan, yani Yunanistan'ın kurucusu ve koruyucusu İngiltere, Rusya ve Fransa, Yunanistan adına, Osmanlı Devleti ile İstanbul'da son anlaşmaları doğrultusunda görüşmelere başladılar. Sonuçta, Babıâli üzerinde kurduklan baskılarla, 21 Temmuz 1832'de taraflar arasında bir protokol imzalandı. Bununla, İstanbul Hükümeti genişletilen yeni Yunan sınınnı ve statüsünü kabul etti. Buna karşılık, yeni kurulan Yunanistan Devleti, topraklanndaki Türk mallannın bedeli olarak, Osmanlı Devletine belli bir tazminat ödemeyi yüklendi[45].

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti, bu protokolle, büyük devletlerin baskısı ve zoruyla diplomasi masasında, toprakları üzerinde kurulmasını kabul ettiği Yunanistan Devleti'ne, kuruluşundan iki yıl sonra, yine diplomasi masasında yeniden toprak vermek zorunda kaldı. Bu da, Yunanlılara bundan böyle aynı yöntemle Türkler'den daha çok toprak istemek yolunu açtı ve onlara cesaret verdi.

Böylece, 1821'de başlayan Rum isyanı ve bundan kaynaklanan iç ve dış gelişmelerin sonucunda, bağımsız ve monarşi ile yönetilen Yunanistan Devleti kurulmuş oldu.

g. **Yunan İsyanı'nın ve Yunanistan Devleti'nin Kuruluşunun Sonuçlan:**

Yunan isyanı, her şeyden önce 1821-1832 yıllan arasında, Osmanlı Devleti'nin başına iç ve dış büyük sorunlar çıkartan önemli bir olay olmuştur. Bu

44) Fahir H. Armaoğlu Siyasî Tarih, Ankara 1973, s. 107; Bilâl N. Şimşir, aynı eser, c. I., s. XIX-XX, XXII- XXXI.

45) Yorga, aynı eser, c. V., s. 356-357.

süre içerisinde Devlet, çeşitli iç isyanlarla karşılaşmış, yabancı üç büyük devletin iç işlerine karışmasına ve baskılarına tanık olmuş, bunlarla siyasi ilişkileri kesilmiş, donanması yakılmış, sonunda bir savaşa girmiş ve bunda da yenilerek uyruğu olan bir topluma bağımsızlık vermek zorunda kalmıştır. Bu da, tarihinde ilk defa olarak toprakları üzerinde yeni bir devletin kurulmasına yol açmıştır.

Yunanistan Devleti'nin kurulması ise, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını hızlandıran, yeni bir şeklin daha ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu tarihe kadar Osmanlı Devleti, girdiği savaşlarda uğradığı yenilgiler sonucunda toprak kaybetmişti. Bu defa ise, isyan eden bir Hıristiyan topluluk, ilk olarak, yabancı devletlerin yardımı ile de olsa, bağımsızlığını kazanarak, Devletten bir toprak parçasının kopmasına neden olmuştur. Bu ise, çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nin, diğer toplumları için de ulaşılabilecek bir örnek ortaya çıkarmıştır. Bu da, öncelikle ve özellikle Balkanlar'ı etkilemiştir.

Öte yandan Yunanistan Devleti'nin kurulması, Türk denizciliği ve Türkiye'nin genel güvenliği yönlerinden de önemli gelişmelerin başlangıcını meydana getirdi. Bir defa, bu tarihe kadar bir Türk gölü olan Ege Denizi, bu niteliğini kayıp ederek, rakip ve yayılma emelleri besleyen bir devletle çekişme alanı haline geldi. Bu da, 1829 yılından itibaren Türkiye'nin karşısına yeni bir sorunun, "Ege Sorunu"nun çıkmasına neden oldu. Aynı zamanda Türk denizciliğinin ve ekonomisinin karşısına yeni bir güç daha çıktı.

Böylece Osmanlı İmparatorluğu, Karadeniz'de Rusya'dan sonra Ege Denizi'nde de Yunanistan'ın varlığını kabul etti. Bununla, Türkiye'nin güvenliği ve çıkarları yönünden büyük önem taşıyan bu denizleri, iki rakip devletle paylaşmak zorunda kaldı. Bunlar da, Osmanlı İmparatorluğu'nun, bundan böyle sadece karalardan değil, denizlerden de sıkıştırılmaya ve uzaklaştırılmaya başlandığını gösterdi.

Ege Denizi'nde ortaya çıkan bu yeni statü, Devletin genel güvenliğini zedelemesi yanında, devlet merkezine daha çok deniz yoluyla bağlantılı olan ülke topraklarının, bu bağlantısının zayıflamasına ve buralarda çeşitli olayların meydana gelmesine etki yapacak bir ortamın da oluşmasına neden oldu.

Öte yandan bu isyan, Osmanlı Devleti'nin ülkede çıkan bir isyanı bastıramayacak duruma geldiğini ve bu nedenle bir valisinden, ona ödünler vererek yardım isteyecek kadar güçsüz olduğunu da gösterdi. Olay süresince büyük devletlerin iç işlerine karışması ve Rusya karşısında uğradığı yenilgi, artık Osmanlıların kendi başlarına devletin bütünlüğünü sürdüremeyeceklerini

ortaya koydu. Bundan böyle Babıâli'nin, özellikle Rusya'ya karşı, devletin varlığını korumak için, daha çok devletlerarası dengelerden yararlanmak ihtiyacında olduğu anlaşıldı. Yine bu isyan, Avrupa'da dinin hâlâ dış siyaset üzerinde, özellikle Türklere karşı etkisinin devam ettiğini gösterdi.

Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü bu zor durumdan yararlanmak üzere de, büyük devletler yeni topraklar veya çıkarlar elde etmek; Hıristiyan topluluklar bağımsızlıklarını kazanmak amacıyla ayaklanmak, hatta devletin valileri kendi başlarına buyruk olmak için çeşitli çarelere başvurmak ve girişimlerde bulunmak, yolunu tuttular. Bu arada da, doğuda Osmanlı- îran ilişkilerinde önemli gelişmeler meydana geldi.

B. OSMANLI - İRAN İLİŞKİLERİ VE 1821 -1823 SAVAŞI:

1.19.Yüzyıhn Başlarında Osmanlı - İran İlişkileri:

Osmanlı Devleti'nin doğu komşusu olan İran ile ilişkileri, sınır olaylarından doğan sürekli huzursuzluklara rağmen, 1746 yılından 19. yüzyılın başlarına kadar genelde barışa dayalı şekilde sürmüştü.

19. yüzyılın başlarında İran'da Kaçar soyundan Feth Ali Şah hükümdar olarak bulunmaktaydı. Bu hükümdar, kendilerini kuzeyden gittikçe daha çok tehdit etmeye başlayan ve tehlike olan Rusları Kafkaslar'dan ve Gürcistan'dan atmayı esas alan bir politika gütmekteydi. Bu amacını gerçekleştirmek için de dışarıdan ve özellikle Avrupa büyük devletlerinden çeşitli yardımlar sağlamaya çalışıyordu. Nitekim bu nedenle, 1806 yılında Fransa ile yakın ilişki kurmuş ve işbirliğine girişmişti. Buna karşılık, Avrupa'da özellikle İngiltere ve Rusya'ya karşı mücadele etmekte olan Napolyon Bonapart da bir generalini elçi olarak İran'a göndermişti. Böylece aynı tarihlerde Osmanlı Devleti'nden sonra İran'da da Fransız etkisi çoğalmıştı.

Daha önce belirtildiği gibi Napolyon Bonapart, 1806 yılında Prusya ve Rusya'ya karşı bir harekete geçmeye karar vermiş ve bazı girişimlerde bulunmuştu. Bu da Fransa ile Rusya'nın arasını açmıştı. İşte Napolyon Bonapart, Rusya'yı güneyinden de zorlamak ve çok cepheli bir savaşa sokmak üzere bir taraftan Osmanlı Devleti'ni diğer taraftan da İran'ı bu devlete karşı savaşa kışkırtmıştır. Nitekim, önce 1806 yılında Osmanlı Devleti ve sonra İran, biraz da Fransız İmparatoru'nun teşvikiyle ve ona güvenerek Rusya'ya karşı savaş açmaya karar vermiştir. Böylece Osmanlı Devleti ve İran, Rusya ile savaş haline girmiş, bu da iki devleti birbirine yaklaştırmaya başlamıştır.

Ancak bu gelişmelerden biraz sonra 1807'de, Fransa Rusya ile Tilsit Andlaşması'nı yapıp ona yaklaşınca, bu defa Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 1809 yılında Çanakkale (Kale-i Sultaniye) Andlaşması imzalanmıştır. İngil-

tere, bu ittifak andlaşmasıyla Osmanlı Devleti üzerindeki Fransız nüfuzunu kırmıştır. Yine İngiltere, aynı tarihlerde İran üzerinde de etki sağlayarak Tahran'daki Fransızların ülkeyi terketmesini gerçekleştirmiştir. Böylece, Osmanlı Devleti ve İran Fransız etkisinden çıkıp İngiliz etkisine girmiştir. İngiltere, bundan sonra da bir Osmanlı-İran anlaşmasının gerçekleşmesi için iki taraf üzerinde çalışmalara girişmiştir.

Bundan sonra Osmanlı Devleti ile İran, gerek Rusya ile ayrı ayrı savaşmakta olduklarından gerekse İngiltere'nin telkinleriyle, bir anlaşma zemini hazırlamak için harekete geçtiler. Nitekim Osmanlı Hükümeti, doğu eyaletleri paşalarına İranlı idarecilerle iyi geçinmeleri için emir gönderdi. İran da, İstanbul'daki maslahatgüzarı aracılığıyla, ortak düşmana karşı birlikte hareket etmek dileklerini Babıâli'ye bildirdi.

Osmanlı Hükümeti bundan sonra, iki devlet arasında sürüp giden anlaşmazlıkları çözümlemek ve ortak düşman olan Rusya'ya karşı birlikte hareket etmeyi sağlamak için bir elçisini İran'a gönderdi. Osmanlı elçisi, Mayıs 1811 'de Şah ile görüştü ve devletinin önerilerini bildirdi. Ancak Feth Ali Şah, anlaşmazlık konuları için Osmanlı Devleti'nin isteklerine karşı bir takım yeni olmayacak öneri ve isteklerde bulundu. Bu da, "ortak düşmana karşı birlikte hareket etmek" konusunu unutturdu, yani anlaşmanın sağlanamamasına neden oldu. Buna rağmen Osmanlı Devleti, 16 Mayıs 1812'de Rusya ile yaptığı Bükreş Andlaşması'nda Ruslara, İranla yapacakları "anlaşma için arabuluculuğunu" kabul ettiren bir madde ekleterek, İran'a yardım etmek istediğini ve iyi niyetini ortaya koydu.

Feth Ali Şah, Osmanlı Devleti'nin kendine bu jesti yapmasından birkaç ay sonra ve bu arada anlaşma yapmak için gelen Osmanlı elçisi daha İran'da bulunurken, 1812 yılı sonlarında, bir bahaneyle Bağdat civarına büyük bir ordu göndererek, bu bölgeyi yağma ettirdi. Bu da, iki devletin arasını yeniden açtı. Osmanlı Devleti, bu defa yağmalanan malların kurtarılması için, İran'a yeni bir elçi daha gönderdi. Ancak, İran Şahı ile bir anlaşmaya varılamadı. Bunun üzerine İran'da daha fazla kalmanın bir işe yaramayacağını gören iki Osmanlı elçisi İstanbul'a döndü. Bu durum, iki devlet arasındaki soğukluğu ve gerginliği daha da artırdı.

Ancak, bu gelişmelerin hemen arkasından İran devleti, dostluğunu göstermek için bir elçisini İstanbul'a gönderdi. Bunun nedeni ise, İran'ın Rusya karşısında arka arkaya ağır yenilgilere uğraması ve Ekim 1813'te Gülistan Andlaşması'nı imzalayarak Karabağ, Şirvan, Derbent, Baku gibi önemli yer ve toprakları Ruslara bırakmak zorunda kalmasıydı.

Osmanlı-İran ilişkileri, İran'ın Rusya'dan yediği bu büyük darbeden sonra, bu devletin uyuşmaz durumunu bırakmasından dolayı, bir süre sakin geçti.

Bununla beraber İran'ın Osmanlı sınırlarında olaylar çıkarması sürdü. 1817 yılında ise, Bağdat valisi ile Baban sancağı paşası arasındaki bir anlaşmazlıkta, İran'ın Kirmanşah valisi, Babanlı Paşa'ya yardım etmek üzere, devletler hukukuna aykırı olarak Osmanlı sınırını geçti. Bu da, Osmanlı Devleti tarafından savaş nedeni sayıldı ve hazırlıklara başlandı.

Osmanlı Hükümeti'nin bu kesin tutumu karşısında İran Hükümeti geriledi ve iki devlet arasındaki gerginliği gidermek üzere, Ocak 1818'de İstanbul'a bir elçi gönderdi. İran elçisi, Osmanlı Hükümeti'ne bundan böyle sınır tecavüzlerine son verileceğini, Van sınırında İranlılar tarafından tahrip edilen bir kalenin onarılması masraflarını devletinin ödeyeceğine söz verdi. Osmanlı Devleti de bundan sonra İran'dan kaçanların geri verilmesi ve İran tüccarlarına iyi davranılması konularında Çıldır ve Erzurum valilerine emirler gönderdi. Ne var ki, İran Hükümeti verdiği sözü yine tutmadı ve bunlardan dolayı Osmanlı-İran ilişkileri gittikçe sertleşmeye ve değişmeye başladı. Biraz sonra da İranlıların hücuma geçmesiyle, iki devlet arasında savaş çıktı.

2.1821 -1823 Osmanlı - İran Savaşı ve Andlaşması:

Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılın başlarında batıda önce Sırp isyanı, onun hemen arkasından da Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa ve Yunan isyanları ile, çeşitli iç ve dış problemlerle uğraşmak durumuyla karşılaşmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'da bu zorluklar içinde bulunması ise; İran'a, Rusya'ya kaptırdığı topraklara karşılık, göz diktiği Osmanlı topraklarına saldırmak için bir fırsat olarak görünmüştü.

Nitekim İran, bu fırsattan yararlanmak üzere sınır boylarında yeni olaylar çıkarmaya başladı ve Osmanlı Devleti'nin Batı'da uğraştığı zorluklar çoğaldıkça, İran'ın da Doğu'da cesareti fazlalaştı. Bu arada da İranlılar Doğu Bayezit ve Van taraflarından yeniden sınırı geçtiler ve Osmanlı topraklarındaki Hükümete karşı olan bazı yerleri ve kaleleri koruyuculukları altına aldıklarını açıkladılar. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti, İranlıların niyetini anlayıp, Ocak 1821'de Doğu Anadolu'ya bir miktar kuvvet göndererek ciddi önlemler aldı. Osmanlı Devleti, bu sıralarda Yunan İsyanı ile uğraştığından doğuda bir de İran ile savaşmak istemiyordu. Ancak İranlılar, bu sıralarda kendileri için uygun zamanın geldiğini kabul ederek, Rusya'nın da kışkırtmasıyla birçok koldan Osmanlı topraklarına saldırdılar ve savaş başlattılar.

İran Şahı Feth Ali Şah'ın veliahtı Doğu Anadolu'ya, diğer oğlu ise Bağdat'ı almak üzere Irak'a hücum etti. Böylece savaş başlıca iki cephede yapıldı. İranlılar, Ekim 1821'e kadar Doğu Bayezit, Bitlis, Muş, Erciş'i aldılar ve kışın yaklaşması üzerine de savaşa ara verdiler. Ertesi yıl, yani 1822 yaz aylarında savaş yeniden başladı. İranlılar yine bazı başarılar elde ettiler. Fakat kolera çıktığından İran ordusu perişan oldu ve geri çekildi. Irak

cephesinde de aynı hastalık çıktı. Hiç beklenmedik bu darbe karşısında İran Devleti barışa yanaşmaya başladı. Osmanlı Devleti de Batı'da gittikçe şiddetlenen Rum isyanı dolayısıyla barışa taraftar oldu.

Bunun üzerine Osmanlı Devleti ile İran arasında Haziran 1823'te Erzurum'da barış görüşmelerine başlandı. Sonuçta, 28 Temmuz Î823 günü iki devlet arasında, 1746 yılında yapılmış olan barış esaslarına yani, savaştan önceki duruma göre bir andlaşma imzalanarak, savaş durumuna son verildi[46].

Böylece Osmanlı Devleti, bir zamandan beri kendini uğraştıran ve tehlike yaratan doğu sınırlarındaki gelişmelerden kurtularak, bu bölgede güvenliğini sağlamış oldu. Bundan sonra da, bütün dikkatini Batı'daki gelişmelere, özellikle de Yunan İsyanı'na çevirdi.

Ne var ki, Yunan İsyanı'nın, daha önce belirtildiği şekilde bir sonuca varmasından hemen sonra, bu defa, Fransızların Cezayir'e göz dikmesi gibi bir başka olayla karşılaştı.

C. CEZAYİR'İN FRANSA TARAFINDAN İŞGALİ:

1. Cezayir'in Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yeri ve Durumu:

Kuzey Afrika'nın ve Akdeniz'in batısında bulunan Cezayir, 1533 yılında Barbaros Hayrettin Paşa tarafından Osmanlı İmparatorluğu'na bağlanmıştı. Daha sonra ele geçirilen Tunus ve Trablusgarp ile birlikte, "Garp Ocakları" adı altında örgütlenerek, burada özel bir yönetim kurulmuştu.

"Garp Ocakları", her şeyden önce Osmanlı Devleti'nin bir bakıma yarı resmî deniz gücünü meydana getirmesi yönünden önemliydi. Buradaki Türk denizcileri, özellikle Batı Akdeniz'deki Türk deniz egemenliğinin sağlanmasında büyük hizmetlerde bulunuyorlardı. Aynı zamanda, bulundukları yerden dolayı, o tarihlerde Akdeniz'in tek giriş çıkış kapısı olan Cebelitarık Boğazı'nı kontrol altında tutmak olanağına sahiptiler. Diğer taraftan devletin, Akdeniz'de yaptığı ticarette ve bunun güvenli olarak yapılmasında etkili bir yerleri vardı.

Türk denizciliğinde önemli bir yeri olan Cezayir, İstanbul'dan atanan beylerbeyi tarafından yönetiliyordu. İlk beylerbeyi de Barbaros Hayrettin Paşa idi. Ancak zamanla İstanbul'dan Cezayir'e gönderilen beylerbeyinin ülkedeki etkileri azalmış, bunun yerine orada bulunan Yeniçeri Ocağı'nın ileri gelenlerinin seçtiği "Dayı"lar ülkede söz sahibi olmuşlardı. 1671'de ise, denizci reisler ayaklanarak yönetimi ele geçirmişlerdi. 1711 yılında Cezayir Dayısı, beylerbeyliğine atanan ve İstanbul'dan gönderilen Osmanlı paşasını

46) **Mufassal Osmanlı Tarihi,** c. V., s. 2865-2877; İsmail Hami Danişmend, **aynı eser,** c. **IV,** s. 107; Yorga, **aynı eser,** c. V., s.229, 275.

karaya çıkartmayarak, yönetimi tam olarak eline almıştı. Padişahın bu oldubittiyi tanıması üzerine de, Cezayir bundan böyle "Dayı'lar tarafından yönetilmeye başlanmıştı. Böylece 18. yüzyılın başlarından itibaren, Cezayir'in Osmanlı Devleti ile bağları iyice gevşemişti.

Bu tarihlerden itibaren, Cezayir'in İstanbul'a bağlılığı, "Ocak" tarafından seçilen dayının Padişah tarafından onaylanması ve dayının İstanbul'a gönderdiği hediyeler şekline dönüştü. Dayılar, ülkenin iç yönetiminde bütünüyle bağımsızdılar. Dış siyaseti de istedikleri gibi düzenlerlerdi. Öyle ki, savaş açmak ve barış yapmak hakkına sahiptiler. Ancak, bütün bunlara rağmen Cezayir, hukuk yönünden bir Osmanlı ülkesi olmakta devam ediyordu.

Cezayir'in, daha geniş kapsamıyla "Garp Ocakları"nın, Türk egemenliğine geçmesinden itibaren, özellikle Batı Akdeniz denizciliğinde güçlü ve önemli bir yeri olmuştur. Bu nedenle, Batı Akdeniz çevresindeki Avrupa ülkeleri ve bu denizde çıkarları olan devletler ile, Cezayir arasında, anlaşmazlıklar eksik olmamıştır. Ne var ki, 18. yüzyılın başlarından itibaren, Avrupa devletlerinin denizcilikte ilerlemesi karşısında, buna ayak uyduramayan Cezayir'in Akdeniz'deki etkinliği azalmaya başlamıştır. Ancak Cezayir yine de bir deniz gücü olmakta devam etmiştir.

Cezayir denizcilikte gerilerken, 1798 yılında Fransızlara karşı Ebukır deniz savaşını kazanan İngilizler, Akdeniz'de birinci derecede söz sahibi oldular. Diğer taraftan, "Koalisyon Savaşları" sonucunda Napolyon Bonapart tehlikesi ortadan kaldırılınca, Avrupa devletleri, 19. yüzyılın başlarında, Cezayir'in deniz gücünden kurtulmak üzere, harekete geçtiler.

1815 Viyana Kongresi, İngiltere'nin istek ve önerisiyle dünyada korsanlığa son vermeyi kararlaştırmıştı. Bunun uygulanmasını da, bu yüzyılın başlarında büyük bir deniz ve sömürge devleti haline gelen, Akdeniz'de ve bölgede geniş çıkarları bulunan İngiltere üstüne almıştı. Bu nedenle İngiltere, 1815 Ekim'inde "Garp Ocakları" hakkında Avusturya ve Prusya ile bir andlaşma yaptı ve 1816 yılında Cezayir'e bir donanma gönderdi. Bu donanma, Hollanda filosu ile birleşerek Cezayir şehrini topa tuttu, gemilerini batırdı. Bunun üzerine Cezayir Dayısı, İngiltere ve Hollanda ile birer anlaşma yapmak zorunda kaldı. Bunlara göre, Cezayir'deki Hıristiyan esirler salıverilecek ve bundan böyle Hollanda gemilerine saldınlmayacaktı[47].

Böylece Cezayir büyük bir darbe yemiş oldu. Bundan ve ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış büyük sorunlarla uğraşmasından yararlanmak isteyen Fransa, Avrupa siyasi ortamını da uygun bulunca, Cezayir'i almak üzere harekete geçti.

47) Bkz. Ercüment Kuran, **Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1827-1847),** İstanbul 1957, s. 3-8.

2. Fransa'nın Cezayir'i İşgal Etmesi (5 Temmuz 1830):

Aslında, Fransa'nın Cezayir ile ilgisi çok eski tarihlere dayanmaktaydı. Bu arada, 17. yüzyılda Fransa üç defa Cezayir'e saldırmış, bir başarı elde edemeyince de 1689'da bir barış anlaşması yapmıştır. Ondan sonra da Cezayir ile iyi geçinmeye dikkat etmiş ve bu ülkeyle ticaretini geliştirmeye çalışmıştır.

19. yüzyılın başlarında, Napolyon döneminde (1799-1815), bir ara tekrar bozulan Fransız - Cezayir ilişkileri, Fransa'da krallığın kurulmasından sonra yeniden düzeldi. Ancak, açık denizlerde eski gücünü kaybeden Fransa, hemen karşısında bulunan Cezayir'i ele geçirerek, Batı Akdeniz'de sömürge ve söz sahibi olmak istiyordu. Bu nedenle de harekete geçebilmek için fırsat gözlüyordu. Bu da çok geçmeden ortaya çıkacaktı.

Bu tarihlerde Cezayir Dayısı bulunan İzmirli Hasan Paşa, alacağı olan paranın verilmemesinden dolayı Fransa'ya karşı bazı önlemler almaya başlamıştı. Bu da iki ülkenin arasını açmıştı. Fransa da, bu anlaşmazlığı körükleyecek bir davranış içine girmişti. Sonunda, 29 Nisan 1827 günü, Cezayir Dayısı alacak sorununu tartışırken, Fransız elçisinin yüzüne elindeki yelpaze ile vurunca, iki ülke arasındaki ilişkiler kesildi. Arkasından da bu olayı bahane eden Fransa, çoktan beri planladığı hareketi gerçekleştirmek üzere, 16 Haziran 1827'den itibaren Cezayir'e savaş ilan etti ve Cezayir şehrini büyük bir donanma ile kuşatmaya başladı.

Fransa, bu durumu 1827 Ağustos ayında Osmanlı Devleti'ne bir nota ile resmen bildirdi. Ancak, Mora isyanı ile uğraşmakta olan İstanbul Hükümeti, bu notayı kabul etmedi. Bu hareketi ile başına yeni bir sorun çıkarmak istemediğini göstermiş oldu. Nitekim, yapılan hükümet toplantısında, Fransa ile Cezayir arasında çıkan anlaşmazlığa fiilen karışmamaya, ancak ilgilendiğini belirtecek şekilde hareket etmeye karar verdi. Babıâli'nin bu şekilde davranmasının bir nedeni de, Cezayir'in kendi başına Fransızları yeneceğini düşünmüş olmasındandı. Zaten isteseydi de, buraya bir kuvvet göndermesine olanak bulunmayacaktı. Çünkü, bu olayın hemen arkasından 20 Ekim 1827'de Navarin'de donanması yakılmış, az sonra da 1828'de Rusya ile savaşa girmişti.

Ancak Fransa da, Avrupa'daki siyasi ortamdan ve Mora'yı işgal için asker göndermiş olduğundan, Osmanlı Devleti'nin bu sıkışık durumundan hemen yararlanmak olanağını bulamadı. Bu nedenle de, Fransa, yıllarca Cezayir kentini kuşatmakla yetindi.

Bu sıralarda Fransa'nın iç politikasında ortaya çıkan gelişmeler, Hükümeti zor duruma sokmuştu. Bu nedenle, kazanılacak bir başarıyla, kamuoyunun dikkati dışa çevrilmek isteniyordu. Bunun için Fransa, bir ara, Mısır

Valisi Mehmet Ali Paşa'yı kullanarak, Cezayir'i yola getirmek istedi, fakat İngiltere ile Avusturya'nın buna karşı çıkmaları üzerine, bundan bir sonuç alamadı.

Sonuçta Fransızlar, 14 Haziran 1830'da 37.000 kişilik bir orduyu Cezayir'e çıkardılar ve yapılan birkaç savaştan sonra, 5 Temmuz 183O'da Cezayir şehrini işgal ettiler. Böylece Fransa, Cezayir'e yerleşmiş oldu.

Ancak bu, Cezayir ülkesinin bütününün Fransızların eline geçmesi demek değildi. Ülkenin bütününün Fransa tarafından işgali, uzun bir mücadelenin sonunda, Emir Abdülkadir'in etrafında toplanan yerli kuvvetlerin yenilmesinden sonra, ancak 1847 yılında gerçekleştirilebildi.

Osmanlı Devleti, Fransa'nın Cezayir'i işgal etmesi karşısında hemen fiili bir harekete geçememiş, olayı protesto etmekle yetinmiştir. Çünkü, 1828-1829 Savaşı'ndan yeni çıkmıştı ve 1831 yılında da Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa isyan etmişti. Ancak 1833'te, Mısır Valisi ile Kütahya Anlaşması'nı, Rusya ile de Hünkâr İskelesi Andlaşması'nı yaptıktan sonra, Cezayir ile yeniden ilgilenmeye başlamıştır. Nitekim bu tarihlerde, ülkeyi geri almak üzere Avrupa'da çeşitli siyasi girişimlerde bulunmuş, hatta bir ara Cezayir'e kuvvet göndermek için bazı önlemler almıştır. Ne var ki, Avrupa devletleri, Fransa'nın Cezayir'e yerleşmesini kabul etmiş olduğundan ve Osmanlı Devleti'nin de tek başına Fransa ile başedemeyeceğini anlamasından dolayı, bu girişimlerin hiçbirisinden bir sonuç alınamamıştır.

Sonuçta, Osmanlı Devleti, 1847 yılında Cezayir üzerindeki hak ve hukukunun sona erdiğini kabul etmiştir[48].

Böylece, Osmanlı Devleti, Akdeniz'de stratejik önemi büyük olan bir toprağını yani Cezayir'i, yüzyıllardan beri dost bildiği bir devletin saldırısı sonucunda kaybetmiştir. Aynı zamanda bu bölgede, Tunus vasıtasıyla da Fransa gibi büyük bir Avrupa devletiyle komşu durumuna gelmiştir. Diğer taraftan, Cezayir'in Fransa tarafından Osmanlı Devleti'nden koparılarak alınması, İmparatorluğun dağılmasında bir yeni şekli daha ortaya çıkarmıştır. Bu da, Osmanlı topraklarının sömürgeci Avrupa devletlerinin hedefleri arasına girdiğini göstermesiydi.

D. OSMANLI İMPARATORLUĞU - AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ İLİŞKİLERİNİN KURULMASI VE GELİŞMELERİ:

1. İlk İlişkiler:

Amerika Birleşik Devletleri, ileride açıklanacağı üzere, 1783 yılında bağımsızlığına kavuşmuştur. Bundan hemen sonra da Osmanlı İmparatorluğu

48) Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ercüment Kuran, **aynı eser,** s. 14 vd; Ahmet Rasim, **Osmanlı Tarihi,** c. IV., İstanbul 328, s. 1867 vd.

ile ticaret yönünden ilgilenmeye başlamıştır. Bu bakımdan iki devlet arasındaki ilk ilişkiler, siyasi olmaktan çok ticari alanlarda olmuş ve gelişmiştir.

Başlangıçta Amerika Birleşik Devletleri, daha çok Batı Akdeniz'de faaliyet göstermiş, bu arada 1795'te Cezayir, 1796'da Trablusgarp, 1797'de Tunus ile ticaret anlaşmaları yapmıştır. Doğu Akdeniz'de ise ticari faaliyetleri, özellikle 1801 yılından itibaren oldukça çoğalmıştır. Bu arada, ilk Amerikan ticaret gemisi 1797 yılında İzmir'e, ilk savaş gemisi de 9 Kasım 1800'de ziyaret amacıyla İstanbul'a gelmiştir. "George Washington" adındaki bu gemi yedi hafta İstanbul'da kalmış ve 30 Aralık 1800'de buradan ayrılmıştır. Bu arada Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa, Amerikan gemisinin kaptanı Albay William Bainbridge'yi kabul ederek 23 Aralık 1800 günü görüşmüştür. Bu görüşmelerde Kaptan Paşa, Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri arasında bir anlaşmanın yapılmasına hazır olduğunu söylemiştir. Böylece de, iki devlet arasında iliştiler başlamıştır.

Amerika Birleşik Devletleri, Doğu Akdeniz'deki ticaretinin hızla gelişmesi üzerine, 1802 yılında İzmir'de konsolosluk kurmak istemiş, fakat Osmanlı İmparatorluğu ile arasında ticaret anlaşması olmadığı için, buna izin verilmemiştir. Bununla beraber 1810 yılında, Amerika ile İzmir arasında düzenli ticaret seferleri başlatılmıştır. Ancak Amerikalı tüccarlar, kapitülasyonlar gereği bu ticaretlerini, İngiliz koruyuculuğunda yapabiliyorlardı. Washington Hükümeti, bu durumdan kurtulmak için, İzmir'e yerleşmiş ve kentte ilk Amerikan Ticaret Odası'nı açmış bulunan David Offley adında bir tüccarı 1811 yılında konsolos olarak atamıştır. Fakat bunun Osmanlı Devleti tarafından resmen kabul edilmesi 1823 yılında olmuştur.

Geniş ticari olanaklarından dolayı Türkiye'ye karşı Amerika Birleşik Devletleri'nin ilgisinin gittikçe çoğaldığı ve siyasi ilişki kurmak istediği bu dönemde, Mora'da Yunan isyanı başlamıştı. Osmanlı İmparatorluğu için önemli bir sorun olan bu olayda, Avrupa büyük devletlerinin tutum ve davranışları, Osmanlı devlet adamlarında ve özellikle Kaptan-ı Derya Mehmet Hüsrev Paşa'da, Amerika Birleşik Devletleri ile resmen ilişki kurmak düşüncesini güçlendirmişti.

Bu düşünceyi öğrenen Washington Hükümeti, Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini geliştirmek, aynı zamanda diplomatik ilişkinin kurulması müzakerelerini başlatabilmek girişiminde bulunmak üzere, Amiral John Rodgers komutasındaki Akdeniz filosunu, Osmanlı donanmasını ziyarete göndermiştir.

Amerikan filosu, 20 Ağustos 1825'de İzmir'e gelmiştir. Ancak Mora isyanı dolayısıyla, seferde olduğundan Osmanlı donanmasıyla buluşamamış-

tır. Bunun üzerine kışı geçirmek üzere Minorko adasına gitmiş ve Temmuz 1826'da İzmir'e dönmüştür.

Bu sırada Osmanlı devlet adamları, sürmekte olan Yunan İsyanı'nda, Avrupalı devletlerin aksine, Amerikalıların tam bir tarafsızlık siyaseti gütmelerinden, Amerikan gemilerinin asilere herhangi bir yardımda bulunmamalarından-memnun kalmışlardı. Amerikan filosunun yeniden İzmir'e gelişi de, dostluk bağlarının çoğalmasına yol açmıştı.

İşte bu hava içerisinde Amerikan filosu, o sırada Midilli'ye gelmiş bulunan Osmanlı donanması ile, 6 Temmuz 1826'da buluştu. Kaptan-ı Derya Mehmet Hüsrev Paşa ile Amiral Rodgers arasında karşılıklı ziyaretler yapıldı ve bu arada Türkiye-Amerika arasında resmi ilişkilerin kurulması konusu görüşüldü. Rodgers, bu konuda Kaptan Paşa'dan yardımcı olmasını istedi. Ancak buluşmadan biraz sonra, aynı zamanda iki devlet arasındaki ilişkileri de etkileyecek olan Navarin Olayı meydana geldi.

Daha önce belirtildiği gibi, Yunan İsyanı'nı bastırmakla görevli Osmanlı-Mısır donanması, 20 Ekim 1827 günü, İngiliz-Rus-Fransız ortak donanması tarafından bir baskınla yakıldı. Türk tarihinde önemli bir yeri olan Navarin Olayı ile, Osmanlı İmparatorluğu âdeta donanımsız kalırken, Yunan İsyanı yeni gelişmeler göstermeye başladı. İngiltere ve Fransa, Yunanlıların yanında yer alırken, Rusya da, Osmanlı İmparatorluğu'na 1828-1829 Savaşı'nı açtı.

Böylece Osmanlı İmparatorluğu, Navarin Olayı ve sonrasında üç büyük Avrupa devleti karşısında yalnız ve zor durumda kalmış oldu. Aynı zamanda bir deniz devleti olduğundan, Navarin'de batırılan gemilerinin yerine yenilerinin hızla yapılması, İmparatorluğun varlığı ve geleceği için önem kazandı.

Ancak gemi yapımı teknolojisinde büyük ilerlemeler olmuştu, yelkenlilerden buharlı gemiler dönemine geçilmeye başlanmıştı. Bu teknoloji de Osmanlı Devleti'nde yoktu. Bu konuda ise Babıâli, günün siyasi ortamı içerisinde Avrupa devletlerine güvenemezdi. Onun içindir ki, gemi yapımında, denizcilikte gittikçe kendisini gösteren Amerika Birleşik Devletleri'nden yararlanmak daha uygun olabilirdi. Bu nedenlerle Babıâli'de, Washington Hükümeti'nin bir süredir üzerinde ısrarla durduğu, resmi diplomatik ilişki kurulması için "anlaşma" yapmak istediğini kabul etmek düşüncesi güçlendi

Bu arada, Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ticaret, Amerikalıların çabalarıyla gittikçe gelişmekteydi. Nitekim, ticaret hacmi bir milyon dolara ulaşmıştı ve İzmir'e gelen Amerikan gemilerinin sayısı her yıl daha çoğalıyordu. Bunların sayısı: 1816'da 8, 1823'te 18, 1825'te 22, 1828'de 28, 1830'da ise 32 idi. Diğer yandan Davit Oflley'in çabalarıyla 1828 yılında, Amerikan ticaret gemilerinin Karadeniz'e girmeleri de sağlanmıştı. Böylece Amerika Birleşik Devletleri, "Doğu"da ticaret ça-

lışmalarını gittikçe geliştiriyordu. İşte bunun daha gelişmesi, Osmanlı Devleti ile yapacağı anlaşmaya bağlıydı.

2. İki Devlet Arasında Resmi İlişkilerin Kurulması (7 Mayıs 1830):

Osmanlı devlet adamlarında meydana gelen yukarıda belirtilen düşünce değişikliği üzerine, Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, içlerinde İzmir konsolosunun da bulunduğu üç kişilik bir kurulu, "anlaşma" görüşmelerini yapmak için, 1828 yılı Aralık ayında İstanbul'a gönderdi. Böylece Amerikalıların sürekli istek ve girişimleri ile, iki devlet arasında resmi ilişkilerin kurulması amacıyla görüşmelere başlandı.

Ancak bu görüşmeler uzun sürdü. Çünkü Türk-Amerikan ilişkilerinde, Amerikalılar için ticaret, Türkler için ise siyasi ve askeri düşünceler ağırlık taşıyordu. Bununla beraber görüşmelerin sonucunda, Osmanlı İmparatorluğu ile Amerika Birleşik Devletleri arasında, İstanbul'da 7 Mayıs 1830'da, ilk "Ticaret ve Dostluk" anlaşması imzalandı. Anlaşma dokuz açık ve bir gizli madde olmak üzere iki kısımdı. Açık maddelere göre:

1) *Her iki tarafın tüccarları, "en çok müsaadeye sahip devlet" ilkesine göre gümrük resmi ödeyeceklerdi (Madde -1).*
2) *Osmanlı uyruklular ile Amerika uyruğunda olanlar arasındaki dava larda, mahkemelerde tercüman bulunmazsa davaya bakılmayacak; Amerikalılar suç işledikleri takdirde, Osmanlı görevlileri tarafından tutuklanamayacak, diğer devletlerin uyruklarına uygulandığı gibi, elçileri ve konsolosları tarafından cezalandırılacaklardı (Madde - 4).*
3) *Amerika'n ticaret gemileri Karadeniz'e girip çıkabilecekti (Madde- T).*

Gizli maddeye göre de: Amerika'da Türkiye hesabına savaş gemilerinin inşaasında ve gerekirse Türkiye'de yapılacak savaş gemileri için gerekli olan kereste Amerika'dan sağlanacaktı. Amerika'da Türk donanması için yapılacak gemilerin fiyatı, Amerikan donanması için yapılan aynı büyüklükteki gemilerin fiyatından fazla olmayacaktı..

Görüldüğü gibi, aslı Türkçe olarak kaleme alınan, sonradan İngilizceye çevrilen bu anlaşma, "bulunduğu ülkenin kanunları dışında" ilkesine dayanmasından dolayı, aslında tamamıyla "Kapitülasyonlar" niteliğindeydi.

Nitekim anlaşmanın, Amerikan yurttaşlarına Osmanlı ülkesinde kapitülasyon ayrıcalıklarından yararlanma hakkı veren 4. maddesinin yorumu, Türk ve Amerikan hükümetleri arasında sonradan, 1865 yılından itibaren görüş ayrılığına yol açmış ve bundan böyle bir anlaşmazlık nedeni olmuştur. Çünkü anlaşmanın Türkçe olan asıl metnine göre, Osmanlı sınırlan içerisinde suç işleyen Amerikalıların yargılanması ve cezalandırılması Osmanlı makam-

lanna; sadece cezanın yerine getirilmesi Amerikan elçi ve konsoloslarına bırakılmıştı. Buna karşılık İngilizce metinde ise, yargılama ve cezalandırma yetkisi de Amerikan elçi ve konsoloslarına bırakılmış olarak görünmekteydi. Bu nedenle Osmanlı Hükümeti, Türkçe metnin esas olduğunu ve buna göre uygulamanın yapılmasını istemiş, anlaşmazlık da bundan kaynaklanmıştır.

7 Mayıs 1830 Anlaşması'nm Osmanlı Devleti'nin tepkisine yol açan diğer bir konusu da, Amerika Senatosu'nun, anlaşmanın açık maddelerini kabul ettiği halde, gizli maddesini "Birleşik Devletler dış siyasetinde bazı zorluklara, sıkıntılara neden olur" düşüncesiyle reddetmesi olmuştur. Nitekim Osmanlı Hükümeti'nin büyük önem verdiği gizli maddenin reddi, İstanbul'da büyük hoşnutsuzluk yaratmış ve olay sert şekilde kınanmıştır.

Bu arada Amerika Birleşik Devletleri, İstanbul'da ilk daimi temsilciliğini maslahatgüzarlık düzeyinde açmış ve ilk görevli de, 11 Ağustos 1831'de başkente gelmiştir. Diplomatik temsilciliğin elçilik düzeyinde olmaması da, Babıâli'de ayrı bir hoşnutsuzluk yaratmıştır.

Ancak bütün bunlara rağmen, 7 Mayıs 1830 Anlaşması ile, Osmanlı İmparatorluğu ve Amerika Birleşik Devletleri arasında resmi ilişkiler kurulmuş oldu.

3. Resmi İlişkilerin Kurulmasından Sonraki Gelişmeler:

Osmanlı-Amerikan ilişkileri, yukarıda belirtilen diplomatik alandaki anlaşmazlıklara rağmen, 1830 yılından itibaren gelişmeler göstermiştir.

Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun çok önem verdiği savaş gemisi yapımına, Amerika'nın, anlaşmanın gizli maddesini reddetmesine rağmen, İstanbul'a atadığı asıl mesleği denizcilik olan ilk Maslahatgüzar David Porter'in gayretleri ile, 1832 yılında başlandı. Amerika'dan mühendis, kalifiye işçi ve malzeme getirilerek, Haliç'te kurulan tersanede 1839 yılına kadar, birçok buharlı gemi inşa edildi. Bazı gemiler de satın alındı.

Amerika Birleşik Devletleri, 3 Mart 1839'da İstanbul Maslahatgüzarına "elçi" unvanını verdi. Osmanlı İmparatorluğu da, 1850 yılında ilk defa resmi temsilci olarak bir binbaşıyı, 1858 yılında da bir amirali ziyaret amacıyla Amerika'ya gönderdi.

Osmanlı Hükümeti, Amerika'daki İç Savaş (1861-1865) sırasında, İngiltere ve Fransa'nın "Konfederasyon"u tanımalarına karşılık, birlik taraftarı olan Federal Hükümeti destekledi. Bu arada, "Amerikan Federal Hükümeti gemilerine karşı korsanlık yapan gemilerin Osmanlı limanlarına girmelerini ve tamirlerini yasak etti." İç Savaşı "Kuzey"in kazanması da İstanbul'da memnunlukla karşılandı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun İç Savaş süresince izlediği bu siyaset, Was-

hington'da büyük memnunluk yarattı. Nitekim Başkan Lincoln, Babıâli'ye teşekkürlerini bildirdi. Ayrıca Amerikan Hükümeti, İç Savaş'tan sonra, bu savaş sırasında Türkiye'nin gösterdiği dostluğa karşılık, nezaket ziyaretinde bulunmak üzere bir savaş gemisini İstanbul'a gönderdi.

Bu tarihlerde ise Girit adasında patlak veren isyan dolayısıyla Avrupa'da, hatta Amerika'da Türklere karşı bir hareket başlamıştı. Babıâli, böyle bir anda Amerikan gemisinin ziyaretini önemli görmüştü. Bu nedenle, 1841 Londra Andlaşması statüsüne rağmen, özel bir izinle geminin Boğazlara girmesini ve 12 Eylül 1866'da İstanbul'a gelmesini kabul etti.

İki devlet arasındaki bu ilişkilere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin 1831 yılında İstanbul'da daimi elçiliğini kurmasına rağmen, Türkiye'nin Washington'da henüz resmi veya resmi olmayan bir temsilcisi yoktu. Osmanlı Hükümeti, bu konuda siyasi durum icabı acele etmemişti. Ancak 1866 yılında Girit isyanının başlaması, Avrupa ile Amerika'da Rumlar lehine yardım düşüncesinin güçlenmesi ve diğer nedenler dolayısıyla, Washington'da daimi elçilik açılmalına karar verdi. Bunun üzerine Babıâli, o sırada Napoli başkonsolosu bulunan bdouard Blacque (Bulak) Beyi 11 Nisan 1867'de Washington elçiliğine atadı. Blacque Bey de, 23 Ağustos 1867'de görevine başladı. Böylece Osmanlı Devleti'nin Amerika'da daimi diplomatik temsilciliği kurulmuş oldu.

Osmanlı Devleti, bundan sonra Amerika'nın Girit İsyanı'nda tarafsızlığını sağladı. Ayrıca ülkesinin karşılaştığı tehdit ve tehlikelere karşı ordusunu yeniden modern silahlarla donatmak için verdiği karar üzerine, Amerika'dan, ilk parti 50.000 tüfek olmak üzere, 1869 yılının sonuna kadar (1869'da, tanesi yedi dolardan 125.000 savaş artığı Springfield tüfeği olmak üzere) 239.000 tüfek satın aldı. Bunun arkasından 1872 yılında ve sonrasında, bu devletten çok sayıda çeşitli türde silah almaya devam etti. Nitekim, 1877'de Osmanlı ordusunda Amerikan yapısı 334.000 Martini Henry ve 39.000 Winchester tüfeği bulunduğu, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaş'ı sırasında da 100.000 Martini tüfeğinin daha Türkiye'ye geldiği belirtilmektedir. Bunların yanı sıra Osmanlı Devleti, 1898 Amerika-İspanya Savaşı'nda da, Amerika Birleşik Devletler'nin tarafını tuttu.

Osmanlı-Amerikan ilişkileri bu şekilde bir gelişme gösterirken, 1830 Anlaşması'nın günün gereklerine karşılık veremez duruma gelmesi üzerine, iki devlet arasında 1862 yılında yeni bir ticaret anlaşması daha imzalandı. Buna göre, 1830 Anlaşması'nın birinci maddesi olan "en çok müsaadeye sahip devlet" ilkesi yine aynen kalıyor; 1839'dan beri %8 olarak geçerli olan ihraç gümrüğü resmi, aşamalı şekilde %1'e kadar iniyor, ithal gümrüğü resmi ise % 1 olarak kalıyordu. Ancak Osmanlı Devleti, gümrük resimlerini yeniden düzenlemek istediği için, 1884 yılında bu anlaşmayı tek taraflı olarak yürürlükten kaldırdı. Bu da yeni bir sorun oldu. Sonuçta Amerika Birleşik Devletleri, 1830 Anlaşması'na dönmek zorunda kaldı.

Diğer yandan Osmanlı sınırlan içerisinde, 1830 yıllarından itibaren Amerikalı misyonerlerin, özellikle Ermenilerin ve Rumların bulunduğu yerlerdeki geniş ve etkili faaliyetleriyle bunların zararları dikkati çekmeye başladı. Bunun üzerine Babıâli, 1860 yılında Amerikan okullarını kapatmak istedi. Bu da, iki devlet arasında bundan böyle sürecek bir sorun oldu. Aynı zamanda, Amerika'ya göç eden Rum ve Ermenilerin Türkler aleyhine çalışmaları, Amerikan kamuoyunda Türklere karşı düşmanlık duygusu yaratmak ve sürdürmek girişimleri, iki devlet arasındaki ilişkilerde gerginlik konularından bir diğeri oldu.

(Osmanlı-Amerikan ilişkileri, bu haliyle ve genel olarak, ticaret ağırlıklı ve dostluk çerçevesinde, 20. yüzyılın başlanna kadar gelmiştir. İkinci Meşrutiyet döneminde ise ilişkiler iyi, fakat oldukça durgun geçmiştir. Bu arada, Ocak 1909'da iki devlet, karşılıklı olarak temsilciliklerini ortaelçilikten büyükelçiliğe yükseltmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın ilk anlannda da iki devlet arasında normal ilişkiler sürmüştür. Ancak Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'nin müttefiki olan Almanya'ya 1917'de savaş açınca, durum değişmiştir. Washington Hükümeti, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmemekle beraber, Osmanlı-Amerikan diplomatik ilişkileri 20 Nisan 1917'de kesilmiştir)[49].

E. MEHMET ALİ PAŞA İSYANI VE MISIR SORUNU (1831-1841):

Osmanlı İmparatorluğu, daha önce belirtildiği gibi, 18. yüzyılın sonlarından itibaren büyük iç ve dış sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştı. Bunlan çözebilmek için bir taraftan içte bazı yenilik girişimleri (III. Selim ve **II.** Mahmut ıslahatları) ile devleti güçlendirmeye çalışırken, dışta da devletin bütünlüğünü korumak amacıyla çeşitli savaşlara girmiş ve diplomatik faaliyetlerde bulunmuştu. Ancak bütün bunlara rağmen, devlet, varlığını tehdit eden iç ve dış sorunların önünü alamamıştı. Nitekim son olarak, 1829'da Yunanistan Devleti'nin kurulmasını kabul etmesi ve 1830'da Fransızların Cezayir'i işgali sonucunda, iki büyük ve en önemli toprak parçasını kaybetmişti. Bunlardan birincisi ulusçuluk, ikincisi ise sömürgecilik örneğini ortaya çıkartarak İmparatorluğun içten ve dıştan dağılmasına yol açmıştı.

İşte bu durumda Osmanlı Devleti, büyük devletlerin politikaları ile kendisinden koparılan Mora ile Cezayir'in getirdiği yaranın acısını daha unut-

49) Konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Akdes Nimet **Kurat,Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959),** Ankara 1959, s. 8 vd; A. Halûk Ülman, **Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947,** Ankara 1961, s. 3-6; Ali İhsan Gencer, **"XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Denizciliği ve Amerika", 1.** Ü. İktisat Fakültesi Fındıkoğlu Armağanı, İstanbul 1979, s. 359-369; Uygur Kocabaşoğlu, **Anadolu'daki Amerika Misyoner Okulları,** İstanbul 1989, s. 9 vd. İlknur Polat, **"Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme,"** Belleten, c. **LII.** Sayı 203, Ankara (Ağustos) 1988, s. 627 vd; Orhan Köprülü **"Tarihte Türk - Amerika Münasebetleri",** Belleten, c. LL, sayı 200, Ankara (Ağustos) 1987, 927 vd.; Oral Sander, Kurthan Fişek, **Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı, 1829-1929,** İstanbul 1977, s. 6 vd.

madan, bu defa, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanıyla karşılaştı. İsyan, başlangıçta devletin bir iç olayı şeklindeyken, daha sonra Avrupa devletlerinin işe karışmasıyla, büyük çapta devletlerarası bir sorun haline geldi. Bu şekilde, on yıl sürecek olan, Mehmet Ali Paşa İsyanı'nı ve bundan doğan Mısır Sorunu'nu, iki dönemde incelemek gerekecektir.

1. Mısır Sprunu'nun Birinci Dönemi (1831-1833):

Konuya girmeden önce, Mısır Sorunu'nun meydana gelmesine neden olan Mehmet Ali Paşa' nın kişiliği üzerinde durmakta, olayların gelişmesine açıklık getirmesi yönünden, yarar vardır.

a. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'a Vali Olması ve Yükselmesi:

Mehmet Ali Pafa, 1769 yılında Kavala'da doğmuştur[50]. 1799'da, Mısır'ı Fransızlar'dan kurtarmak için gönderilen askerlerin içinde subay vekili olarak Mısır'a gitmiştir. Herhangi bir öğrenim görmemiş olmakla beraber gayet zeki, cesur ve becerikli bir kişi idi. 1801'de Mısır'ın Fransızlar tarafından boşaltılmasından sonra, kendisini kısa zamanda göstererek, Kahire'deki "başıbozuk" askerlerin komutanı oldu. Bundan sonra da, Mısır'ın içinde bulunduğu karışık durumdan yararlanarak, Vali Hüsrev Paşa aleyhinde çevirdiği entrikalar sonucunda Valiyi ülkeden kaçırttı. Bunun üzerine de Osmanlı Hükümeti, 1805 yılında, Mehmet Ali'yi Mısır Valiliği'ne atamak zorunda kaldı.

Mehmet Ali Paşa Vali olduktan sonra, ilk olarak, Mısır'da eskiden beri süregelen kargaşalığa son vermek işini ele aldı. Bunun için, bu duruma neden olan Kölemenler ve İngilizlerle mücadeleye başladı. Mısır'a öteden beri göz diken ve Kölemenleri koruyan İngilizleri, 1807'de İskenderiye'de yenerek, Mısır'dan çıkarttı. İç huzursuzluğu yaratan Kölemen Beylerini de, 1811'de onurlarına verdiği bir ziyafette öldürterek ortadan kaldırdı. Böylece Mısır'ın gerçek hakimi oldu.

Bu suretle Mısır'a sahip olan Mehmet Ali Paşa, bundan sonra civar topraklarda nüfuzunu yaymaya çalıştı. Bu arada, 1812'de, Osmanlı Hükümeti'nin bir türlü sonuçlandıramadığı Hicaz'daki Vehhabi İsyanı'nı bastırmaya memur edildi. Bunun üzerine, oğulları komutasında isyancıların üzerine gönderdiği ordu ile 1818 yılında İsyana son vererek, hac yolunu açtı. Bu ise, Mehmet Ali Paşa'yı İslam dünyasında saygınlık ve şöhrete ulaştırdı. Babıâli de, ona Hicaz ve Habeş valiliklerini verdi. Bundan sonra Mehmet Ali Paşa, Sudan'a el attı ve 1822'de bu ülkeyi bütünüyle ele geçirdi. Böylece Mısır'da âdeta bir devlet kurmaya başladı[51].

---

50) Mehmet Ali Paşa ve soyu hakkında geniş bilgi için bkz. Emine Foat Tugay, **Three Centuries Family Cronicles of Turkey and Egypt,** London 1963.

51) Geniş bilgi için bkz. Şinasi Altundağ, **"Mehmet Ali Paşa",** İslâm Ansiklopedisi, c. VII., İstanbul 1970, s.566-570; Charles Seignobos, **aynı eser , c. II., s.** 363; **P. M. Holt, Egypt and the Fertile Crescent, 1516-1922,** London 1966, s. 176 vd.

Mehmet Ali Paşa'nın bu gücü, Mısır'da askerlik, bayındırlık, tarım ve ticaret alanlarında yaptığı hızlı yenilik ve gelişmelerden geliyordu. Nitekim, bu çalışmaların sonucu olarak Mısır'ın geliri, ilk vali olduğu zaman on üç bin kese iken, dördüncü yılında otuz beş bin, sonraları da dört yüz bin keseye yükselmişti. Mehmet Ali Paşa, bu paranın bir kısmıyla ve Fransızların yardımıyla ordu ve donanmasın!-Avrupa modelinde geliştirdi. Avrupa'ya, özellikle Fransa'ya öğrenim için gençler gönderdi. (Bunlann ilk grubu, bir Fransız askeri gemisiyle 13 Nisan 1826'da giden 44 sivil Mısır'lı gençti.) Bu suretle Mısır'ın her alanda kalkınması için çalıştı. Böylece de, Doğu Akdeniz'de önemli rol oynayabilecek bir duruma geldi[52].

Bu tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu dağınık ve güçsüz durum, Mehmet Ali'nin, Ortadoğu'da oynayacağı rolü daha da güçlendirmişti. Nitekim Babıâli, Mora İsyanı'nı bastıramayınca, Girit ve Mora valilikleri karşılığında ondan yardım istemek durumunda kalmıştı. Bu ise, Mısır Valisi'nin nüfuzunun daha da gelişmesine neden olmuştu. Öyle ki, 1830'lara gelindiğinde, Fransa bile, Cezayir sorununu, Mehmet Ali Paşa'yı kullanarak çözümlemek istemişti.

b. Mehmet Ali Paşa İsyanı'nın Nedenleri:

Mısır'da, Mehmet Ali Paşa'nın bu şekilde güçlü bir yönetim kurması ve bunun sonucu olarak bağımsızmış gibi hareketlerde bulunması, özellikle Mora'daki askerlerini Babıâli'ye sormadan çekmesi, İstanbul'da hoş karşılanmamıştı. Bir bakıma Osmanlı Devleti bu valisinin gücünden ve Mısır'ın kendisinden kopmasından endişelenmeye başlamıştı. Mehmet Ali Paşa da, Mısır ve çevresinde kazandıklarını daha da geliştirmek ve bunları kendi soyuna bırakmak istiyordu. Bunlar ise, devlet merkezi ile valisinin arasını gittikçe soğutmuştur. Bu arada Mısır Valisi'nin, 1828-1829 Osmanh-Rus Savaşı sırasında yardım istendiği halde asker göndermemesi, Padişah ile arasının iyice açılmasına neden olmuştur.

Bu nedenlerden dolayı II. Mahmut, Mehmet Ali Paşa'ya daha önce söz verdiği Girit ve Suriye valiliklerini vermediği gibi, onu Mısır Valiliği'nden atmak için çareler aramaya başladı.

Bunu öğrenen Mehmet Ali Paşa da, hem buna fırsat vermemek, hem de öteden beri göz diktiği, Mısır'ın savunması ve ekonomik yönlerden önemi olan Suriye'yi ele geçirmek için, çıkacak bir bahaneyi beklemeye başladı. Ona bu fırsatı da, 1830'larda Suriye'nin içinde bulunduğu karışık durum, çok geçmeden verdi.

---

52) Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi,** c. V., Ankara 1961, s. 127; Charles Seignobos, **aynı eser, c. İİ., s. 364; P. M. Holt, aynı eser,** s.l87-192; Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918),** Ankara 1982, s. 12-13.

Suriye, 1830'larda, Devlet merkezinin zayıflığından dolayı, âdeta yarı bağımsız ve birbirleri aleyhine çalışan valilerin yönetimi altındaydı. Bunlardan birisi de, aynı Mehmet Ali Paşa gibi, nüfuz alanını genişletmek isteyen Akka Valisi Abdullah Paşa idi. Başlangıçta Mısır ve Akka valilerinin arası iyiydi. Ancak, Abdullah Paşa, gittikçe güçlenen ve Suriye'ye el atmaya çalışan Mehmet Ali Paşa'yı kendisi için tehlikeli bulmaya başlamıştı. Bunun üzerine de bazı önlemler aldı. Bu arada, Mehmet Ali Paşa'nın sert yönetiminden kaçarak Akka'ya sığınanları geri vermediği gibi, ona olan borcunu da ödemek istemedi. Bunlar iki Paşa'nın arasının açılmasına neden oldu. Ancak bunun asıl nedeni, bölge üzerinde, aralarında gittikçe şiddetlenen nüfuz çekişmesiydi.

Osmanlı Hükümeti, bu iki valisi arasında başgösteren anlaşmazlığı barış yoluyla çözümlemeye çalıştı. Ancak sözünü her ikisine de dinletemedi. Mehmet Ali Paşa, görünüşte Abdullah Paşa'yı cezalandırmak, gerçekte ise Suriye'yi ele geçirmek üzere, Akka üzerine harekete geçmeye karar verdi. Bu da Padişah ile valisinin arasını açtı.

c. İsyan'ın ve Mısır Sorunu'nun Başlaması:

Yukarıda belirtildiği üzere, Mehmet Ali Paşa, Suriye'yi işgal için en uygun zamanı seçmişti. Osmanlı İmparatorluğu henüz bir savaştan çıkmış ve iki büyük toprak parçasını kaybetmişti. İçte ise ülkenin her tarafında, Suriye de dahil, isyanlar patlak vermişti. Büyük devletler de, 1830 İhtilalleri dolayısıyla Avrupa sorunlarıyla uğraşıyorlardı.

İşte bu ortamda, Mehmet Ali Paşa, Ekim 1831'de oğlu İbrahim Paşa komutasında bir orduyu Akka Valisi Abdullah Paşa'nın üzerine gönderdi. Denize de egemen olan Mehmet Ali Paşa kuvvetleri, 1832 Haziran ayı sonlarına kadar, Akka dahil, hemen bütün Suriye'yi işgal etti. Bu durum karşısında II. Mahmut, Mehmet Ali Paşa'yı asi ilan ederek, üzerine Mısır Valiliği'ne atadığı Hüseyin Paşa komutasında bir ordu gönderdi. Ancak İbrahim Paşa, 29 Temmuz 1832'de, Beylan'da Osmanlı ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattı. Arkasından da Torosları geçerek Anadolu'ya girdi.

Mehmet Ali Paşa, bu zaferi üzerine Osmanlı Hükümeti'ne başvurarak, Suriye'nin kendisine verilerek bir anlaşma yapılmasını önerdi. II. Mahmut bu öneriyi kabul etmedi ve İbrahim Paşa'ya karşı bu defa, Reşit Paşa komutasında yeni bir ordu gönderdi. Osmanlı ve Mısır kuvvetleri 21 Aralık 1832'de Konya'da karşılaştılar. Yapılan savaşta Osmanlı ordusu yine yenildi ve Reşit Paşa esir düştü. Böylece, Mehmet Ali Paşa kuvvetlerinin önüne dikilen son engel de yıkılmış ve İstanbul yolu açılmış oldu[53].

---

53) Geniş bilgi için b£z. Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. **V.,** s. 128-131; Charles Seignobos, **aynı eser,** c. **II.,** s. 364; Yorga, **aynı eser,** c.V., s. 360 vd; P. M. Holt, **aynı eser,** s. 180-186.

Olayların bu şekilde umulmadık ve hızlı gelişmesi üzerine, çaresiz kalan II. Mahmut, valisine karşı Avrupa devletlerinin yardımına başvurmak kararını aldı. İstanbul'un, belki de İmparatorluğun Mehmet Ali Paşa'nın güçlü yönetimine geçmesi ihtimalinin belirmesi, bölgede çıkartan bulunan Büyük Devletleri de zaten harekete geçirmişti. Bu da, Mısır Sorunu'nu, Padişah ile Valisi arasında bir iç sorun olmaktan çıkartarak, devletlerarası büyük bir bunalım haline getirdi.

d. Avrupa Devletlerinin Soruna Karışmaları:

Bu tarihlerde, Avrupa devletleri, iyice güçten düşmüş olmakla beraber, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün devamını, Avrupa dengesi ve siyasi statüsü için önemli bir etken olarak görüyorlardı. Bu bakımdan meydana gelebilecek büyük bir değişikliğe karşı görünmekteydiler.

Bununla beraber başlangıçta, II. Mahmut'un Mehmet Ali Paşa'ya karşı yardım isteğine, devletlerin tepkisi, kendi çıkarlarına ve siyasetlerine göre değişik şekilde olmuştur.

Rusya, Mehmet Ali Paşa İsyanı ile yakından ilgilenen ve olayın gelişmelerinden en çok telaşlanan, bunun sonucu olarak da Osmanlı Devleti'ne yardım etmekte acele eden devlet olmuştur. Bunun nedeni ise, Çar I. Petro'dan beri Karadeniz'i bir Rus gölü yapmak, İstanbul'u ve Boğazları almak ve böylece Akdeniz'e çıkmayı hedef almıştı. Bu yolda da epeyce yol katetmişti. Halbuki, Mehmet Ali Paşa'nın başarıları sonucunda, zayıf Osmanlı İmparatorluğu yerine güçlü bir imparatorluk kurulursa, bu emeli suya düşebilir, hatta yanı başında kendisine tehlike olabilecek bir güç doğabilirdi. Bu nedenlerle, zayıf Osmanlı İmparatorluğu'nun devamı kendisi ve gelecekteki emelleri yönünden daha yararlı olabilirdi. Bunun için de, Mısır sorununda daima Mehmet Ali Paşa'nın karşısında yer almış, Babıâli'ye yardım etmiştir.

Avusturya, genel siyaseti dolayısıyla zaten iç isyanlara karşıydı. 1830 İhtilalleri ile de İmparatorluğunun içerisindeki çeşitli toplulukların bir hareketinden çekinmekteydi. Bu nedenlerle Metternich, Mehmet Ali Paşa'nın karşısında, Osmanlı İmparatorluğu'nu destekleyen bir politika izlemekteydi. Bu konuda da Rusya il» ortak bir siyaset içerisindeydi. Ancak bu arada, Rusya'nın Balkanlara yerleşerek kendisine tehlikeler yaratmasından çekinmekteydi. Bu iki devlete, Mısır sorunu ile doğrudan ilgili olmayan ve hâlâ Avusturya'nın siyasi etkisi altında bulunan Prusya da katılmıştır.

Fransa, 18. yüzyılın sonlarından, yani Napolyon'un Mısır seferinden beri, burasının önemini görerek, Mısır ile ilgisini kesmemişti. Mehmet Ali Paşa vali olduktan sonra, Mısır'ı Fransız bilim ve teknik adamlarının yardımı ile geliştirmişti. Bu da Mısır'da, Fransa'ya diğer devletlere göre üstünlük ve ayrı-

çalıklar sağlamıştı. Ayrıca Akdeniz'de tasarladığı girişimler ve İngilizler'in rekabetine karşı Mehmet Ali Paşa'dan yararlanmak amacındaydı. Bu bakımdan, genel siyaset olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü ilkesine bağlı kalmakla beraber, Mısır sorunu boyunca İngiltere ile çatışma pahasına da olsa, Mehmet Ali Paşa'nın yanını tutmuş ve onu desteklemiştir.

İngiltere, Doğu Akdeniz'de ve genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda geniş çıkarları olan bir devletti. Mısır ile Fransa arasındaki yakın ilişkilerin, kendisinin bu çıkarlarını ve Akdeniz'deki üstünlüğünü zedeleyebileceği nedeni ile isyanı iyi karşılamamaktaydı. Mehmet Ali Paşa'nın güçlü yönetiminin Mısır ve Suriye'ye egemen olması; İngiltere'nin, Hindistan'a giden Kızıldeniz ile deniz ve ayrıca Dicle, Fırat, Basra yönündeki kara yolunu tehlikeye sokabilirdi. Halbuki, zayıf Osmanlı yönetiminin buralarda devamı, hem bu yolların güvenlik altında kalmasını hem de bütün İmparatorluk üzerinde elde etmiş olduğu çıkar ve ayrıcalıkların korunmasını sağlayacaktı. Bu nedenlerle, Mısır sorununda Osmanlı İmparatorluğu'nun yanını tutmuştur. Ancak, sorunun başlangıcında, biraz da hükümetin seçim ile meşgul olmasından dolayı, hemen işe karışmamıştır[54].

Görüldüğü gibi, Mısır sorunu karşısında büyük devletler kendi çıkarları doğrultusunda, Fransa dışında, Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında veya onu destekler bir siyaset içinde bulunuyorlardı. Bununla beraber, Rusya'dan başkası, doğrudan yardım yapmakta acele etmiyordu.

Osmanlı Devleti, İbrahim Paşa ordularının Anadolu içlerine doğru ilerlediği sırada, önce İngiltere'den yardım istemeye karar verdi. Fakat, İngiltere, bu yardım isteğini kabul etmedi. Bunun üzerine İstanbul Hükümeti, diğer devletlerden de ümidini kestiğinden, Rusya'nın daha önce önerdiği yardımı kabul etti.

Ancak, iki devlet arasında yardımın şekli, miktarı daha saptanmadan ve bunların görüşmeleri yapılırken, Amiral Lazerev komutasında bir Rus filosu 20 Şubat 1833 günü İstanbul Boğazı'ndan içeri girerek, Büyükdere önlerine demirledi. Bu oldubitti ise, İstanbul Hükümeti de dahil, diğer devletleri endişeye düşürdü[55]

Rusya'nın bu girişimi, yani aktif siyaseti, İngiltere ve Fransa'yı harekete geçirerek, Mısır sorununun çözümlenmesi için daha etkili olarak çalışmalarına neden oldu. Bu iki devlet, Mehmet Ali Paşa'ya baskı yaparak, fetih siyasetinden vazgeçmesini istediler. Ancak Mehmet Ali Paşa, bu devletlerin yaptıkları baskılara pek aldırmadı. Anlaşmak için Suriye ile Adana'nın da kendisine verilmesini istedi. Aksi halde İstanbul üzerine yürüyeceğini, ge-

54) Edouard Driault, (Çev. Nafiz), **Şark Mes'elesi,** İstanbul 1328, s. 193.
55) Cemal Tukin, **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi,** İstanbul 1947, s. 160-162; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya,** Ankara 1970,,s. 59-61.

rektiği takdirde Rumeli'deki halkı da ayaklanmaya teşvik edebileceğini Babıâli'ye bildirdi[56]. Fransa ve İngiltere'nin girişimlerinin kesin bir sonuç sağlayamaması üzerine II. Mahmut, Rusya'dan asker yardımı istedi. Bunun üzerine 12.000 civarında bir Rus kuvveti, İstanbul Boğazı'nın Anadolu yakasına çıktı.

Böylece Rusya'nın, dost sıfatı ile de olsa, istanbul Boğazı'na yerleşmesi, İngiltere ve Fransa üzerinde büyük etki yaptı. Bunları daha aktif ve etkili şekilde harekete geçirdi. Rusya'yı Boğaz$_t$'dan çıkarmanın yollarını aramaya yöneltti. Bu ise, her şeyden önce, Mısır valisinin Anadolu'yu boşaltması ile gerçekleşebilirdi. Bunun için iki Batılı devlet, Mehmet Ali Paşa'yı bir anlaşma yapması için zorlamaya başladı.

İngiltere, Fransa ve Rusya'nın bu hareketleri ve gittikçe artan baskıları, II. Mahmut'un da Adana'yı Mısır Valisi'ne bırakmayı kabul etmesi üzerine Mısır Valisi anlaşmaya yanaşmak zorunda kaldı. Bundan sonra da, Padişah ile Valisi yani Mehmet Ali Paşa arasında, sürmekte olan soruna son vermek amacıyla, 5 Mayıs 1833'te Kütahya Anlaşması yapıldı. Anlaşmayı, padişah adına Fransız elçisi Baron Roussin, Mehmet Ali Paşa adına dg oğlu İbrahim Paşa imzaladılar. Buna göre Mehmet Ali Paşa'ya Mısır, Girit valilikleri ve ek olarak Suriye, İbrahim Paşa'ya da Cidde valiliğine ek olarak Adana valiliği verildi. Aynca, Anadolu'da Mehmet Ali Paşa'ya taraf olanlar için bir genel af çıkarılması kabul edildi. Bunlara karşılık Mehmet Ali Paşa da, eskiden olduğu gibi devlete vergilerini ödemeyi ve ordusunu Anadolu'dan çekmeyi garanti etti[57].

Kütahya Anlaşması, bu şekliyle gerçekte, birçok kaynakta yanlış kullanıldığı gibi, hukuk yönünden birbirine eşit iki taraf arasında imzalanmış ve karşılıklı alınıp verilmiş, bir "andlaşma" değildir. Sadece padişahın normal olarak fermanla valilerine verdiği yetki ve görevleri bildirmesinden ibarettir. Nitekim II. Mahmut, Kütahya'da varılan anlaşma çerçevesinde yukarıda adı geçen yerlerin Mehmet Ali Paşa ile İbrahim Paşa'ya verildiğine dair bir fermanı 6 Mayıs 1833'te çıkardı[58]. Böylece de Kütahya Anlaşması resmen ve fiilen yürürlüğe girdi.

Bu anlaşmadan sonra, Mehmet Ali Paşa kuvvetleri, derhal Anadolu'yu boşaltarak Toroslar'ın güneyine çekildi. Böylece Mısır Sorunu'nun birinci dönemi sona ermiş oldu. Ne var ki, Kütahya Anlaşması her iki tarafı da memnun etmemişti ve aralarındaki güvensizliğe son vermemişti. Nitekim bunun da bir sonucu olarak Osmanlı Devleti, Rusya ile yeni bir anlaşma yapma yoluna gitti.

---

56) Cemal Tukin, **aynı eser,** s. 170.
57) Şinasi Altundağ, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi, I. K.,** Ankara 1945, s. 129-137; Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. V., s! 136; Yorga, **aynı eser,** c. V., s. 371- 376; P.M.Holt, **aynı eser,** s. 185-186.
58) Şinasi Altundağ, **aynı eser, I. K.,** s. 133, 136-137.

e. Hünkâr İskelesi Andlaşnıası (8 Temmuz 1833):

II. Mahmut, Kütahya Anlaşması'nın yapılmış olmasına rağmen, ilerisini güven altına almak istiyordu. Bu hususta İngiltere ve Fransa'ya güvenemediğinden, Mısır sorununun başlarından beri kendiliğinden âdeta bir kurtarıcı gibi ortaya çıkmış bulunan Rusya'nın desteğinin devam etmesini istiyordu. Rusya ise, Boğazlar ve genel olarak Osmanlı İmparatorluğu üzerinde elde ettiği üstün durumun devamını sağlayacak bir formülün peşindeydi. Bu amaçla da İstanbul Hükümeti'ne baskı yapıyordu.

Bu nedenlerden Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 8 Temmuzl833'de Hünkâr İskelesi Andlaşması yapıldı. İki gün sonra da, Avrupa devletlerinin bir süreden beri yaptıkları baskılar sonucunda, Rus filosu ve askerleri İstanbul Boğazı'ndan ayrılarak ülkelerine gittiler[59].

Hünkâr İskelesi Andlaşması; altı açık, bir gizli maddeden meydana gelmişti. Buna göre:

1) Andlaşma bir savunma ittifakı olup, iki devletten biri saldırıya uğrarsa, diğeri ona her türlü yardımı yapacaktı.

2) 1829 Edirne Andlaşması ile, buna dayalı olarak daha sonra yapılan andlaşmalar, yeniden onaylanmıştır.

3) Osmanlı Devleti'ne bir saldırı olursa; Rusya, karadan ve denizden Osmanlı Devleti'ne iki taraf arasında kararlaştırılacak sayıda yardım gönderecekti.

4) Yardım isteyen devlet, yardıma gelecek kara ve deniz kuvvetlerinin masraflarını ödeyecekti.

5) Andlaşmanın süresi sekiz yıl olacaktı.

6) Bu savunma andlaşması; iki ay içerisinde, mümkün olursa daha önce onaylanacaktı.

Andlaşmanın gizli maddesi ise şöyle idi:

"Bu savunma andlaşması gereğince iki taraf, ülkelerinin güvenliği için birbirlerine maddi yardımda bulunacaklardır. Bununla beraber Rusya İmparatoru, bu andlaşmanın Osmanlı Devleti'ne sağladığı Rus yardımına karşılık, Rusya'ya maddi bir yardım yapmanın Osmanlı Devleti'ne yükleyeceği güçlükleri takdir ettiğinden, Osmanlı Devleti'ne böyle bir yükümlülük doğarsa, bunu karşılamak zorunda olduğu halde, bu yardımı istemeyecektir.

" Buna karşılık olmak üzere gerektiği takdirde, Osmanlı Devleti,

59) Akdes Nimet Kurat, **aynı eser,** s. 59-63.

Rusya lehine Akdeniz (Çanakkale) Boğazı'nı kapatacak, yani yabancı savaş gemilerinin hiçbir şekilde Boğaz'a girmesine izin vermeyecektir"[60].

Görüldüğü gibi, iki devlet, aralarında yapmış oldukları bu savunma andlaşması ile, bir tehlike anında birbirlerine karşılıklı olarak kara ve deniz kuvvetleri ile yardım yapmayı kararlaştırmış bulunuyorlardı. Ancak gizli madde ile, Rusya, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumdan dolayı, kendisine yapacağı yardımı istemekten vazgeçiyordu. Buna karşılık Osmanlı Devleti, Rusya'ya bir saldın olursa Çanakkale Boğazı'nı kapatmayı kabul ediyordu.

Böylece Osmanlı Devleti Rus yardımını sağlamış; Rusya ise, kendisine Akdeniz'den gelebilecek tehlikeleri önlemiş, bu suretle de güneyini güvenlik altına almış oluyordu. Andlaşmanın tümü itibarı ile de Rusya, Boğazlar üzerinde söz sahibi oluyor ve Osmanlı Devleti üzerinde kurmayı emel ettiği himaye politikasını gerçekleştirmeye başlamış bulunuyordu.

Bu nitelikleri taşıyan Hünkâr İskelesi Andlaşması, Fransa ve İngiltere tarafından tepki ile karşılandı. Bu iki devlet, andlaşmadan, özellikle Boğazlar maddesinden dolayı, Osmanlı Devleti ile Rusya'yı protesto ettiler ve bunu tanımayacaklarını bildirerek, donanmalarını Çanakkale önlerine gönderdiler. Ancak, Avusturya ve Prusya'nın, Rusya'nın yanını tutması üzerine daha ileri gidemediler. Bu arada Rusya'nın da ,andlaşmanın uygulanmasında fazla ısrar etmeyeceğini duyurması üzerine, sorun yatışma durumuna girdi[61].

2. Mısır Sorunu'nun İkinci Dönemi (1833-1841): a.

Nizip Savaşı (24 Haziran 1839):

Yukarıda belirtildiği gibi, Kütahya Anlaşması ne Padişahı, ne de Mısır Valisi'ni memnun etmişti. Meydana gelen durumu bir türlü onuruna yediremeyen II. Mahmut, zorunlu olarak vermiş olduğu yerleri ve ödünleri geri almak, valisine iyi bir ders vererek aynı zamanda devletin onurunu kurtarmak; Mehmet Ali Paşa da, daha çok yerlere ve olanaklara sahip olmak istiyordu. Bundan dolayı her iki taraf da, yeni bir hareket için hazırlanmakta ve fırsat gözetmekte idi.

Mehmet Ali Paşa, 1833 yılından itibaren, âdeta bağımsız bir hükümdar gibi davranışlar göstermeye başlamıştı. Ordu ve donanmasını güçlendirmeye devam ediyordu. Bu arada Irak'a da göz dikmiş ve bu amaçla İngiltere'yi de yanına çekebilmek için, Fırat'tan vapur geçirmek üzere İngilizlerin istediği

---

60) Andlaşmanın metni için bkz. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metin leri,** c. **I.,** Ankara 1953, s. 297-299. Aynca, Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. V., s. 137.
61) A. Şükrü Esmer, **aynı eser, s. 141-142.**

ruhsatı, Babıâli'nin izin cevabını beklemeden vermek gibi, bağımsız harekete dahi cüret etmişti[62]. Oğlu İbrahim Paşa da, kazanmış olduğu zaferlerin etkisi altında sorumsuzca hareketlerde bulunuyordu. Bu durum da, özellikle Suriye ve Lübnan'da, Mehmet Ali Paşa'nın aleyhine bir akımın başlamasına yol açmıştı.

Bu arada, Osmanlı Devleti de, ordusunu yeni baştan düzenlemişti. 1838 yılına gelindiğinde, Mehmet Ali Paşa'nın bağımsızlığını açıklayacağı söylentileri, dolaşmaya başlamıştı.

Böyle bir durumda ise, İngilizlerin, Mısır'daki çıkarları yönünden Osmanlı Devleti'nin yanını tutması gerekiyordu. Nitekim, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumdan yararlanmak isteyen İngiltere'nin girişimleri, iki devlet arasında 16 Ağustos 1838'de bir Ticaret Andlaşması yapıldı (Balta Limanı Andlaşması)[63]. Bununla, Osmanlı Devleti, İngiltere'ye yeni ve önemli ticari ayrıcalıklar verdi. Buna karşılık da onun desteğini sağladı.

Ancak Fransa, bu andlaşmadan memnun kalmamıştı. Bu nedenle andlaşmanın uygulanmasını engelleyebilmek için , Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'a egemen olmasına ve bağımsızlığını ilan etmesine, özellikle de ekonomik bakımdan güçlenmesine taraftardı. Fakat bir süre sonra Fransa, siyasetini değiştirmeye başladı ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile yapmış olduğu andlaşmayı ilk kabul eden devlet oldu. Arkasından 25 Kasım 1838'de, kendisi de aynı koşullarla Osmanlı Devleti ile bir anlaşma yaptı[64]. Böylece Babıâli, ikinci büyük devletin de siyasi desteğini sağlamış oldu.

Osmanlı Devleti'nin bu hazırlıkları ve girişimleri karşısında, Mehmet Ali Paşa, durumun aleyhine dönmeye başladığını görerek, Babıâli'den bazı isteklerde bulundu. Bunların reddedilmesi üzerine de bağımsızlığını ilan etti. Bu durum karşısında II. Mahmut, 1839'da ordularını bir bahane ile Suriye'ye sokarak, savaşı yeniden başlattı.

Ancak savaş durumu fazla sürmedi. Hafız Ahmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu ile, İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusu, 24 Haziran 1839'da Nizip'te karşılaştılar. Osmanlı ordusu burada büyük bir yenilgiye uğradı. Bu büyük felâket haberi İstanbul'a ulaşmadan da, II. Mahmut, 1 Temmuz 1839'da öldü[65]. Yerine henüz 16 yaşında bulunan en büyük oğlu Abdülmecit padişah oldu. Birkaç gün sonra da Çanakkale önlerinde bulunan

62) Cemal Tukin, **aynı** eser, s. 204.
63) Balta Limanı'nda yapılan Osmanlı-lngiliz Ticaret AnSlaşması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanh-İngiliz İktisadi Münasebetleri, (1580-1838),** c. **L,** Ankara 1974, s. 92 vd.
64) Mübahat S. Kütükoğlu, **aynı eser,** c. **L,** s. **1**14-116.
65) Savaşın gelişmeleri için bkz. Helmuth von Moltke, (Çev. K. V. Gül), **Türkiye Mektupları,** İstanbul 1967, s. 142 vd; **P.** M. Holt, **aynı eser,** s. 186; Feridun, **Nezip (1831-1840** seferi), İstanbul 1931, s. 23 vd.

Osmanlı donanması, Kaptan-ı Derya Ahmet Fevzi Paşa tarafından Mısır'a götürülerek Mehmet Ali Paşa'ya teslim edildi[66]' Böylece Osmanlı Devleti ordusuz ve donanmasız, yani savunmasız duruma geldi.

Osmanlı Devleti, hiç umulmadık şekilde uğradığı bu yenilgi üzerine, yalnız Mısır Valiliği'nin babadan oğula geçmesi koşuluyla, Mehmet Ali Paşa'dan barış istedi. Fakat Mehmet Ali Paşa, ancak Mısır, Suriye, Adana ve Maraş'ın kendisine verilmesi ile bunu kabul edeceğini bildirdi.

Bu gelişmeler karşısında, Rusya'nın Hünkâr İskelesi Andlaşması'ndan yararlanarak bir defa daha İstanbul Boğazı'na girebileceğinden endişelenen İngiltere ve Fransa, Mısır sorununu Avrupa sorunu haline getirmeye karar verdiler. Bu sıralarda Rusya, İngiltere ile bir çatışmayı göze alamadığından, o da bu düşünceye uydu. Bu devletlere Avusturya ve Prusya da katıldı. Bunun üzerine, Avusturya Başbakanı Metternich'in önerisi üzerine, Avrupa devletleri Osmanlı Devleti'ne ortak bir nota vererek, tek başına Mehmet Ali Paşa ile anlaşma yapmamasını, kendilerinin aralarında yapacakları görüşmenin sonucunu beklemesini tavsiye ettiler.

Avrupa devletleri, bundan sonra aralarında yaptıkları görüşmelerde, Suriye'nin tekrar Osmanlı Devleti'ne bağlanmasını kararlaştırdılar. Bunun gerçekleşmesi için de Mehmet Ali Paşa'ya bir ültimatom verilmesini, bunu reddederse, kuvvete başvurulmasını istediler. Ancak, Fransa bu karara karşı çıktı ve yeniden Mehmet Ali Paşa'nın yanında yer aldı. Hatta savaş hazırlıklarına başladı. Bu ise Fransa ile İngiltere'nin arasını açtı.

b. Londra Andlaşmasi (15 Temmuz 1840):

Yukarıda belirtilen gelişmeler üzerine İngiliz Dışişleri Bakanı Polmerston, Mısır sorununu, Fransa'nın dışındaki diğer devletlerle birlikte çözümlemek üzere girişimlerde bulunmaya başladı. Sonuçta İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya arasında 15 Temmuz 1840'da Londra'da bir andlaşma imzalandı. Bu andlaşmayı Osmanlı Devleti de kabul ederek, dört devletle sonradan bir andlaşma yaptı.

Mısır sorununa çözüm getirmek üzere yapılan Londra Andlaşması'nın esasları ise şöyleydi:

1) Padişah, Mısır valiliğini babadan oğula geçmek üzere ve Güney Suriye ile Akka valiliğini de hayatı boyunca Mehmet Ali Paşa'ya bıra kacaktı.

2) Mehmet Ali Paşa bu öneriyi on gün içinde kabul etmediği takdirde Akka valiliği, yirmi gün içinde kabul etmediği takdirde de Mısır va liliği elinden zorla alınacaktı.

66) İsmail Hami Danişmend, **aynı eser, c. IV., s. 122.**

3) Mehmet Ali Paşa en geç yirmi gün içinde, Mısır'da bulunan Osmanlı donanmasını geri verecekti[67].

Böylece İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya, bu andlaşmayla Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü savunacaklarını göstermiş ve garanti etmiş oldular. Mehmet Ali Paşa'nın nüfuz alanını da Güney Suriye'de sınırlamış bulundular. Fransa, bu karara karşı çıkarak, savaş hazırlıklarına başladı.

Mehmet Ali Paşa, Fransa'nın bu tutumuna da güvenerek, Londra Andlaşmasında alınan kararların hiçbirini kabul etmedi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Mehmet Ali Paşa 'mn üzerinde bulunan bütün görevleri geri aldı ve kendisini de asi ilan etti. Osmanlı, İngiliz, Avusturya ortak donanması Suriye kıyılarını kuşattı ve Lübnan'a asker çıkarıldı. Diğer taraftan Kuzeyden ilerleyen bir Osmanlı ordusu, İbrahim Paşa kuvvetlerini yenerek Suriye'den geri çekilmeye mecbur etti (Kasım 1840). Bu sırada da Osmanlı Devleti, 3 Kasım 1839'da "Tanzimat Fermanı"nı ilan etti.

Fransa, başlangıçta Mehmet Ali Paşa'nın bu hareketlere karşı koyabileceğini ve kendisine hazırlık için zaman kazandıracağını ümit etmişti. Ancak olaylar tahminlerinin aksine gelişti. Bu durum karşısında, İngiltere ile bir savaşı göze alamadığından, diğer devletlere katılarak, Mısır Sorunu'nda, dört devletin saptadığı çözüm şeklini kabul etti.

c. Mısır'da Yeni Bir Statünün Kurulması ve Sorunun Sona Ermesi (1841):

Mehmet Ali Paşa, bu gelişmeler karşısında, Fransa'nın da desteğini kaybetmiş oldu. Zaten bu sıralarda, Charles Napier komutasında bir İngiliz filosu İskenderiye önlerine gelmiş bulunuyordu. Böylece, Mısır denizden de zorlanmaya başlandı. Bütün bunların sonucunda Mehmet Ali Paşa, İngiliz Amiralinin isteği üzerine, sadece Mısır'ı, valiliği babadan oğula geçmek üzere kendisine bırakan öneriyi ve Osmanlı donanmasını geri vermeyi kabul etti. Bu esaslara göre de, onunla, 27 Kasım 1840 günü İskenderiye Sözleşmesi'ni imzaladı. İstanbul Hükümeti savaşı devam ettirmek istiyordu. Fakat İngiltere'nin baskısıyla Napier ile Mehmet Ali Paşa'nın arasında yapılan anlaşmayı kabul etti[68]. Böylece savaş sona ermiş oldu.

Osmanlı Devleti, savaş durumunun sona ermesinden sonra, yine kendi toprağı olan Mısır'ın, anlaşmaya göre, İmparatorluk içerisindeki statüsünü belirtmek üzere, 13 Şubat 1841'de, "Mısır Valiliği İmtiyaz Fermanı"nı ya-

---

67) Andlaşma metni için bkz. Nihat Erim, **aynı eser,** c.L, s. 303-308.
68) Charles Seignobos, **aynı eser,** c. **II.,** s. 366-368; Ahmet Rasim, **Osmanlı Tarihi,** c. IV., İstanbul 1328, s. 1916-1935; P.M.Holt, **aynı eser, s. 186-187.**

yınladı. Padişahın bu fermanına göre:

1) *Mısır, valiliği babadan oğula geçmek üzere, Mehmet Ali Paşa ve soyuna veriliyordu.*
2) *Padişah tarafından Mehmet Ali Paşa'nın soyundan seçilecek Mısır Valileri, protokol bakımından diğer Osmanlı vezirlerine eşit ola caklar ve yazışmalar buna göre yapılacaktı.*
3) *Osmanlı Devleti'nin çıkardığı kanunlar Mısır'da da uygulanacak, vergiler Padişah adına toplanacak ve bir kısmı her yıl İstanbul'a gönderilecekti. Para, Padişah adına bastırılacaktı.*
4) *Mısır ordusunda 18.000'den fazla asker bulunmayacaktı. Albaya kadar kara ve deniz subaylarını Mısır valisi, daha yukarı rütbelerdeki subayları Padişah atayacaktı.*
5) *Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilkeleri ve Osmanlı Devleti'nin diğer devletler ile yaptığı andlaşmalar, Mısır için de geçerli olacaktı.*
6) *Bu koşullara saygı gösterilmediği takdirde, Mısır'a verilen bu ayrıcalıklar geçersiz sayılacaktı®'.*

Görüldüğü gibi, bu ferman ile Mısır, yine Osmanlı Devleti'ne bağlı, ancak özel statüsü olan bir eyalet haline getirilmiştir.

Böylece Mısır, belli bir soydan atanan valiler tarafından yönetilen ve iç işlerinde oldukça geniş özerkliği bulunan bir yer halini almış oldu.

Mısır'da bu statünün taraflarca kabul edilmesi ile de, 1831 yılından beri sürmekte olan sorun, resmen sona erdi.

3. Mehmet Ali Paşa İsyani'nın Sonuçları:

Mehmet Ali Paşa'nın 1831 yılında isyan etmesi, Mısır sorununun doğmasına yol açmış, bu da, 1841 yılına kadar sürmüştür. Mısır sorunu, başlangıçta bir iç isyan niteliğindeydi. Ancak sonradan, Avrupa'nın büyük devletlerinin işe karışması ile önemli bir Avrupa sorunu haline gelmiştir. Bunlar da Osmanlı Devleti'nin başına yeni sorunlar çıkarmıştır. Mehmet Ali Paşa İsyanı ile her devlet kendi çıkarları doğrultusunda ilgilenmiş ve sorun her devlet için ayrı sonuçlar meydana getirmiştir.

Mehmet Ali Paşa, başlangıçta oldukça geniş olan isteklerinin hepsini gerçekleştiremedi. Mısır'ı, Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmak koşuluyla, kendisine ve soyuna kazandırmakla yetinmek zorunda kaldı.

Rusya, isyanın başlarında İstanbul Hükümeti'ne yardım ederek ve Hünkâr İskelesi Andlaşması'nı yaparak, Boğazlar ve Osmanlı Devleti üzerinde bir

69) Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. V., s. 201-202; Edouard Driault, **aynı eser, s.** 213.

himaye kurdu. Ancak, sorunun ikinci kısmında başta İngiltere ve Fransa'nın baskıları sonunda, bu durumunu kaybetti.

İngiltere, Mehmet Ali Paşa'nın güçlenmesini önleyerek Hindistan ve Doğu Akdeniz'deki güvenliğini ve çıkarlarını korudu. Bu arada Osmanlı Devleti ile yaptığı ticaret andlaşması ile, İmparatorluk üzerindeki çıkarlarını artırdı. Mısır'ın kendisi için ne kadar önemli olduğunu daha iyi anladı. Böylece, Mısır Sorunu'ndan en kazançlı çıkan devlet oldu.

Fransa, Mısır'da yeniden gelişen nüfuzunu sürdürmek için, Mısır Sorunu boyunca Mehmet Ali Paşa'nın yanında yer aldı. Ancak, bunu Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması ilkesi çerçevesinde yapmak istedi. Fransa'nın bu iki yönlü politikası, zaman zaman kendisini diğer Avrupa devletleri karşısında yalnız bıraktı. Bu bakımdan Fransa kesin bir çıkar sağlayamadı.

Avusturya'nın ise, Mısır Sorunu'ndan doğrudan bir çıkar beklediği yoktu. Genel olarak, Metternich sisteminin uygulanması ile isyanın bastırılmış olması, bu devletin siyaseti yönünden başarıydı.

Osmanlı Devleti, bu isyanın sonucunda, ne kadar güçsüz olduğunu bir defa daha anladı. Bir valisi karşısında toprak bütünlüğünü ve sürekliliğini sağlamak için yabancı devletlerin yardımına başvurmak zorunda kaldı. Bu ise dış ve iç politikasında yabancı devletlerin ağırlığını daha da çoğalttı. Hukuk yönünden Mısır'ı kendisine yeniden bağlamakla beraber, gerçekte bu zengin ve stratejik önemi olan eyaleti fiilen kaybetti. Bunun arkasından da , Boğazlar Sorunu gibi önemli bir konu ile karşılaştı. Bu arada da, iç ve dış nedenlerin etkisiyle, imparatorluğun tarihi akışında önemli bir yeri bulunan "Tanzimaf'ı ilan etti.

F. TANZİMAT FERMANININ İLANI:

1. Tanzimat'ı Hazırlayan Etkenler:

Tanzimat, Osmanlı Devleti'nin gerileme nedenleri araştırılırken, bunun devlet kurumlarında ve anlayışında ilerleme ve yenilenmelerde geri kalınmasından meydana geldiğinin anlaşılmasından doğan ıslahattır. Avrupalılaşmaya doğru atılan ilk adımdır ve bu ıslahatın uygulandığı döneme (1839-1876) verilen addır. Başka bir deyimle, Osmanlı Devleti'ne Batı anlamında bir düşünce ve yönetim şekli getirmek için, Avrupa'dan esinlenerek yapılan programlı bir yenilik ve kültür hareketidir ™.

Kısa adı'Tanzimat" veya resmi adı ile "Tanzimat-ı Hayriye"diye anılan bu hareket; II. Mahmut'un hükümdarlığının son yıllarına doğru, Devletin iç,

---

70) A. Cevad Eren, **"Tanzimat",** İslâm Ansiklopedisi, c. XI., İstanbul 1970, s. 709-710.

dış nedenlerle ve olaylarla dağılma tehlikesi ile karşılaşması üzerine, Devleti bu durumdan kurtarmak için bir çare olarak düşünülmüştür. Bu bakımdan başlıca amacı, İmparatorluk içerisindeki halkın bir kısım haklarını genişletmek, Müslüman ve Hıristiyan toplumları manen ve siyasi yönlerden birbirine yaklaştırarak [71] iç barışı ve bütünlüğü sağlamaktı.

Bu nedenlerle Tanzimat, Padişah Abdülmecit (1839-1861) döneminde ilan edilmesine rağmen, hazırlanışı II. Mahmut döneminde olmuştur.

Daha önceki konularda kısaca belirtildiği üzere, Osmanlı Devleti, 17. yüzyıldan itibaren bazı yenilik hareketlerine girişmişti. Ancak bunlar, kendi tarih ve kültüründen kaynaklanarak yapılmıştı. Yakınçağların başlarından itibaren de III. Selim ile daha geniş kapsamlı yenilik hareketlerine başlamıştı. Bunlarda ise, Avrupa kültür ve uygarlığının etkisi görülmüştür. Tanzimat da, bu yeniliklerin bir sonucu olarak meydana gelmiştir[72].

— II. Mahmut Islahatları:

Nitekim, **II.** Mahmut, 1826'da Yeniçeri Ocağını kaldırıp, yerine Avrupa standartlarına uygun bir ordu kurarken, diğer taraftan da devlet düzeni ve yönetiminde yenilikler yapmaya girişti. Geleneksel "Divan" örgütünü değiştirerek, Batı devletlerindeki şekle uygun bir hükümet kurdu ve bakanlıklar arasında iş bölümü yaptı. İç düzeni sağlamak üzere, valileri maaşlı hale getirerek merkeze bağladı. Böylece güçlü bir merkeziyetçiliğe gitti. Daha önce kurulmuş olan okulları yeniden düzenledi ve bunlara 1834 yılında Harp Okulu, Bando Okulu, Tıp Okulu (Bugünkü Tıp Fakültesi eşidi) gibi yeni okullar eklendi. Ayrıca 1824 yılında ilkokullar açıldı ve ilköğretim zorunlu hale getirildi. Ancak bu, çeşitli nedenlerle 1838 yılına kadar uygulanamadı. Bu arada eğitim ve öğretim için ilk defa Avrupa'ya öğrenci gönderilmeye başlandı. Giyimde bazı yenilikler ile ülkede ilk defa nüfus sayımı yapıldı (1827). Vergi koyma ve toprak düzenlemesinde Avrupa yöntemlerinden yararlanıldı. Pasaport ve karantina uygulaması getirildi. 1831 yılında Takvîm-i Vakâyi adlı ilk resmi gazete çıkarıldı[73].

Böylece, II. Mahmut döneminin sonlarına kadar, Avrupa'nın bilim ve tekniğinden de yararlanılarak, geniş kapsamlı yenilik hareketlerine girişilmiştir. Bu ise ülkede, yeni görüşlere sahip bir yönetici kadrosunu oluşturmaya ve yenilik hareketlerinin hızlanmasına neden oldu. Bunun sonucu olarak da, Abdülmecit'in tahta çıkmasından hemen sonra, Tanzimat ilan olundu.

---

71) Ed. Engelhardt, (Çev. Ayda Düz), **Tanzimat,** İstanbul 1976, s. 10-11.
72) A. Cevat Eren, **aynı eser,** c. **XI.,** s. 710. Daha geniş bilgi için bkz. **Tanzimat,** Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle, İstanbul 1940.
73) "Mahmut II. Düzeni (Islahatı)" hakkında geniş bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. V., s. 142-164; A. Cevat Eren, **aynı eser,** c. **XI.,** s. 716-717.

2. Tanzimat'ın İlanı (3 Kasım 1839):

Yukarıda da belirtildiği üzere, 1839 yılında Osmanlı Devleti büyük sorunlarla karşı karşıya kalmış bulunuyordu. Bunların başında ise, 1839 Nizip yenilgisinden sonra daha da önem kazanan Mısır sorunu geliyordu. Mehmet Ali Paşa, kazandığı başarıdan sonra, Anadolu'yu da tehdit etmeye başlamıştı. Bu bakımdan Mısır sorununu çözümlemek gerekiyordu. Soruna, gelişmelerden endişeye kapılan Avrupa Devletleri de karışmıştı.

İşte, devletin bu iç ve dış büyük sorunlarla karşı karşıya bulunduğu sırada, iç barışı ve bütünlüğü sağlamak, Avrupa kamuoyunu ve hükümetlerini kazanmak, gerek duyulan yenilikleri yaparak devleti zayıflamaktan ve gerilemekten kurtarmak için, o güne kadar yapılan yenilik hareketlerinden çok daha başka anlayışla ve Mustafa Reşit Paşa'nın çabalarıyla, Tanzimat adı altında yeni bir ıslahat hareketine girişildi.

II. Mahmut'un ölümünden ve yerine oğlu Abdülmecit'in geçmesinden (1 Temmuz 1839) sonra, üzerinde Hariciye Nazırlığı (Dışişleri Bakanlığı) görevi de bulunan Londra elçisi Mustafa Reşit Paşa[74], İstanbul'a döndükten hemen sonra, bir kaç yıldan beri üzerinde çalıştığı ıslahat düşüncelerini uygulamak için çalışmaya başladı. Dört aylık bir hazırlık döneminden sonra, genç Padişah Abdülmecit'i Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesine ikna etti.

Bunun üzerine, Mustafa Reşit Paşa, kendisi tarafından kaleme alınan Tanzimat Fermanı'nı, 3 Kasım 1839 günü, Gülhane Parkı'nda, Padişah'ın, devlet adamlarının, yabancı elçilerin ve halkın katıldığı bir toplantıda törenle okudu.

"Tanzimat Fermanı" veya ilan edildiği yer dolayısıyla "Gülhane Hatt-ı Hümâyûnu" adı ile anılan bu metinde, Osmanlı Devleti'nin 150 yıldan beri çeşitli nedenlerle şeriata ve kanunlara uyulmadığı için fakirliğe ve zayıflığa sürüklendiği; gerekli yeni kanunlar yapıldığı takdirde, coğrafi konumu, toprağının verimliliği ve halkın yetenekleri dolayısıyla devletin çok kısa zamanda ümit edilen seviyeye ulaşacağı belirtiliyordu. Fermana göre, bu yeni kanunların esasları ise şunlar olacaktı:

1) Müslüman ve Hıristiyan bütün uyrukların; eşitliğinin, can , mal, namus ve ırz güvenliğinin sağlanması,

2) Vergi ve askerlik yükümlülüklerinin belli yöntemlere dayandırılarak düzenli hale getirilmesi,

3) Kanunların her gücün üstünde olması[15].

---

74) Mustafa Reşit Paşa (1800-1858)'nm biyografisi için bkz. Reşat Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat,** Ankara 1954, s. 41 vd; İbrahim Alâettin Gövsa, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi,** İstanbul 1946, s. 322-323; Ercüment Kuran, **"Reşit Paşa, Mustafa,"** İslâm Ansiklopedisi, c. IX., İstanbul 1964, s. 701-705.

75) Fermanın metni için bkz. Reşat Kaynar, **aynı eser,** s. 176-180; Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. V., s. 255-258.

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinden sonra, Padişah, bu fermanın getirdiklerine uyacağına dair and içti. Böylece, Osmanlı tarihinde "Tanzimat Dönemi (1839-1876) " başlamış oldu.

Tanzimat, Osmanlı Devleti için her şeyden önce düşünce alanında büyük bir yenilikti. Avrupa'da yayılmış bulunan hukuk ve devlet anlayışına ait düşüncelerden geniş ölçüde etkilenmişti. Ancak, asıl amacının ülkeyi kalkındırmak olmasına rağmen, yönetimi şeriata ve mutlakiyete dayandırmakta devam ediyordu.

İç ve dış etkilerin sonucunda meydana getirilen Tanzimat Fermanı'nın ilanı, liberalizmin etkisinde bulunan Avrupa kamuoyunda olumlu karşılandı. Osmanlı İmparatorluğu içerisinde ise, tutucular arasında yeni bir hoşnutsuzluk yaratmış, yenilik tarafları ile bunlar arasında yeni bir mücadelenin doğmasına neden olmuştur.

Gülhane Hattı, ilan edildikten hemen sonra uygulama alanına konulmak istendi. Bunun için, fermanı yürütmek ve halka açıklamak üzere, illerde özel komisyonlar kuruldu. Arkasından fermanın öngördüğü kanunlar çıkarılmaya başlanarak; yönetim, askerlik, sosyal, ekonomi, eğitim ve kültürel alanlarda geniş kapsamlı yenilik hareketlerine girişildi. Fakat çeşitli nedenlerden, Tanzimat döneminde yapılan bu hareketlerden istenilen sonucun alındığı söylenemez[76]. Ancak ne olursa olsun, Tanzimat, daha sonraki yenilik ve gelişmelerin temelini teşkil etmesi yönünden, Osmanlı tarihinde ayrı ve önemli bir yeri olmakta devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin 1839 yılı sonlarında bu şekilde bir yenilik hareketine girişmesi, bu tarihlerde karşı karşıya bulunduğu önemli sorunlarda bazı Avrupa devletlerinin kendisine yaklaşmasında, başka bir etken oldu. Nitekim Mısır sorunu, bu ortam içerisinde, 1840 yılında, Babıâli'nin lehinde çözümlendi. Arkasından da Boğazlar sorunu ele alındı.

G. BOĞAZLAR SORUNU VE 1841 LONDRA BOĞAZLAR ANDLAŞMASI:

1. Boğazlar Sorunu ve Boğazlar Statüsündeki Gelişmeler:

Bilindiği gibi, 15. yüzyılın ortalarından itibaren İstanbul'un ve arkasından Sinop, Trabzon, Kırım ve Eflâk-Buğdan'ın Türk topraklarına katılması sonucunda Marmara Deniz'i ile Karadeniz birer iç deniz haline gelmişti. Bununla birlikte Boğazlar (İstanbul ve Çanakkale Boğazlan) üzerinde Türk egemenliği de, kesin olarak kurulmuş ve özellikle İstanbul Boğazı bütün yabancı gemilerin geçişine kapatılmıştı.

76) Tanzimatın uygulanması ve karşılaşılan güçlükler hakkında geniş bilgi için bkz. A. Cevat Eren, **aynı eser,** c. **XI.,** s. 719-742; Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. V., s. 172-195; Reşat Kaynar, **aynı eser,** s. 164 vd; Abdurrahman Şeref, **Tarih Musahabeleri,** İstanbul 1329, s. 49 vd; İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,** (2. Bası), İstanbul 1987, s. 71 vd.

Bu tarihlerden itibaren, Türk egemenliğindeki Boğazlar ile Karadeniz'in yabancı ticaret ve savaş gemilerine kapalılığı, sürekli bir kural haline getirilmiş ve bu kuralın uygulanması Osmanlı Devleti'nin üzerinde titizlikle durduğu ilkelerden birisi olmuştur. Böylece, Boğazlar'ın ve Karadeniz'in yabancı gemilere "kapalılığı ilkesi", temel ilke olarak Osmanlı İmparatorluğu' nun dış siyasetinde, dolayısıyla devletlerarası siyasette fiilen ve hukuken yerini almıştır.

Ancak 16. yüzyılın ortalarından itibaren, Osmanlı Devleti'nin önce 1536' da Fransa'ya, sonra da 1579'da İngiltere, 1598'de Hollanda gibi Avrupa devletlerine verdiği kapitülasyonlar, Boğazlardan yabancı savaş gemilerinin geçmemesi ile Karadeniz'in Türk iç denizi olması ilkesi, devam etmiştir.

Boğazların staretejik önemi, Osmanlı Devleti'nin güçlü olduğu dönemlerde kendisine büyük yararlar sağlamış, bir bakıma üç kıtada yayılmasında önemli bir etken olmuştur. Buna karşılık zayıflamaya başladığı dönemde de bir zaaf unsuru halini almıştır. Çünkü, Büyük Devletler, Avrupa'da üstünlük sağlamayı amaçlarına ulaşabilmek için esas almışlardır. Bu da Boğazların, dolayısı ile Osmanlı Devleti'nin bir hedef haline gelmesine neden olmuştur. Rusya'nın güçlenmesi ve Karadeniz ile Boğazlara göz dikmesi, bu durumu daha da nazik hale getirmiştir.

Nitekim, Rusya'nın 1699 Karlofça Andlaşması ile Azak'ı ele geçirmesi ve burada bir filo yapmaya başlaması, Karadeniz'deki statüyü değiştirmeye başladı. Ancak Osmanlı Devleti'nin buna karşı çıkması üzerine, Ruslar, Karadeniz'de Türk gemileri ile ticaret yapmak zorunda kaldılar. Bir ay sonra 1711 Prut Andlaşması ile, Azak yeniden Osmanlı Devleti'ne geçince Karadeniz'de eski statü yeniden kuruldu. Bu durum 1774 yılına kadar sürdü. Bu tarihte Osmanlı Devleti ve Rusya arasında yapılan Küçükkaynarca Andlaşması ile Rusya, Karadeniz'de kendi gemileri ile ticaret yapmak ve ticaret gemilerini Boğazlar'dan geçirmek hakkını elde etti.

Bu bakımdan 1774 Küçükkaynarca Andlaşması, tümü ile Türk egemenliğinde bulunan Karadeniz ve Boğazlar üzerinde bir dönüm noktası sayılabilir. Ancak bu andlaşmayı, Boğazlar statüsünün başka bir devletle andlaşma yolu ile değiştirilmesi anlamına almamak gerekir. Çünkü, Rusya'nın Küçükkaynarca ile sağladığı -daha önce Fransa, İngiltere ve Hollanda'ya verilmiş olduğu gibi- sadece ticaret gemilerini geçirme hakkıydı. Nitekim, Osmanlı Devleti'nin koyduğu Boğazlar'ın ve Karadeniz'in kapalılığı ilkesi, bu tarihten itibaren de varlığını korumakta devam etmiştir.

Ne var ki, 18. yüzyılın başlarından itibaren, Karadeniz'i bir Rus gölü haline getirmek ve Boğazlara sahip olmak, Rus dış siyasetinin amaçlarından birisi olmuştur. Bu bakımdan Küçükkaynarca Andlaşması, bu yönden de gelecekteki girişimleri bakımından, Rusya için önemli bir gelişmeydi. Rusya'nın Karade-

niz'e kesin olarak yerleşmesi ise, 1784'te Kırım'ı resmen topraklarına katması sonucunda olmuştur. Bununla beraber Osmanlı Devleti, Rusya'nın Karadeniz'deki varlığını, ancak Napolyon tehlikesine karşı iki devlet arasında 23 Aralık 1798'de yapılan İstanbul Andlaşması ile kabul etmiştir. Nitekim, daha önceki konularda da belirtildiği gibi, bu andlaşma ile Osmanlı Devleti; Rus savaş gemilerinin geçici olarak ve kendisine yardım etmek amacıyla Boğazlar'dan geçmesine izin vermiş, Karadeniz'in Türk ve Rus gemilerinden başkasına kapalı olduğunu, yani Karadeniz'de Rusya'nın ortaklığını kabul etmiştir.

Böylece, bu tarihe kadar Boğazlar'ı kayıtsız şartsız egemenliğinde bulunduran Osmanlı Devleti; ilk defa olarak Boğazlan, başka bir devletle, yaptığı andlaşmada söz konusu yaparak, bazı kayıtlara bağlamıştır. Bu da, Boğazlar statüsünde yeni bir dönemin, aynı zamanda Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Boğazlar sorununun açıkça başlamasına neden olmuştur.

Bunun hemen arkasından ise; Osmanlı Devleti, 1802 tarihli Paris Andlaşması ile tarihinde ilk defa olarak, bir yabancı devletin (Fransa'nın) ticaret gemilerine Karadeniz'e girme izin vermiş ve daha sonra bazı devletlere de bu hakkı tanımıştır. Bu suretle Karadeniz de devletlerarası rekabetin içine girmiştir.

Öte yandan, 1805 yılında, Boğazlar ile ilgili 1798 Osmanlı-Rus Andlaşması yenilenmiş fakat, bu andlaşma 1806 yılında, yukarıda belirtildiği gibi, Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlaması üzerine geçersiz kalmıştır. Bu arada önemli başka bir gelişme de, Osmanlı tarihinde yine ilk defa olarak, İngilizlerin Çanakkale Boğazı'ndan zorla geçerek İstanbul önlerine gelmesi olmuştur. Bundan sonra, dönemin siyasi gelişmeleri sonucunda, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 5 Ocak 1809'da Kale-i Sultaniye (Çanakkale) Andlaşması yapılmıştır. Bununla, Boğazlar'ın bütün savaş gemilerine kapalılığı ilkesi kabul edilmiş, Osmanlı Devleti eskiden olduğu gibi, barış zamanında hiçbir devletin savaş gemisini Boğazlar'dan geçirmeyeceğine garanti vermiştir.

Görüldüğü gibi, bu andlaşma ile Boğazların savaş gemilerine kapalılığı ilkesi korunmakla beraber, Osmanlı Devleti'nin Boğazlar üzerindeki serbestliğine önemli bir kısıntı getirilmiştir. Ayrıca, bu tarihe kadar Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir sorun olan Boğazlar konusuna, ilk defa Boğazlarla doğrudan ilgisi olmayan bir üçüncü devlet, İngiltere de resmen karışmıştır. Böylece, Boğazlar sorunu devletlerarası bir boyut almaya başlamıştır.

Nitekim, 1829 Edirne Andlaşması ile Rusya, kendi ticaret gemilerinin Boğazlardan geçiş hakkını Osmanlı Devleti'ne bir defa daha kabul ettirdikten başka, bu haktan ve Karadeniz'deki ticaretten bütün devletlerin gemilerinin yararlanabileceğini ilan etti.

Böylece 1829 yılında, Boğazlar'ın savaş gemilerine kapalılığı yürürlükte kalmakla beraber, ticaret gemilerine de kapalılığı yönündeki "Eski ilke"

değişerek, yerine "Boğazların bütün devletlerin ticaret gemilerine açıklığı" ilkesi getirilmiş oldu. Bu da, Boğazlar sorununa devletlerarası bir nitelik getirdi. Nitekim bu tarihe kadar, bazı devletler, ikili andlaşmalarla veya kapitülasyonlardan yararlanarak ve ancak kendi gemilerini Boğazlardan geçirme iznini Osmanlı Devleti'nden almışlardı. Halbuki bundan böyle, bütün devletlerin ticaret gemilerinin Boğazlardan geçmesine izin vermek, Osmanlı Devleti için bir yükümlülük haline getirilmiş oluyordu.

Rusya'nın Edirne Andlaşması ile sağladığı bu üstün durum, Osmanlı Devleti ile 1833'te yaptığı Hünkâr İskelesi Andlaşması'yla daha da güçlendi. Yukarıda açıklandığı üzere, Rusya, sekiz yıl için yapılan bu andlaşmaya, Çanakkale Boğazı'nın yabancı devletlerin savaş gemilerine kapatılması koşulunu koymuş, buna karşılık, yardım bahanesi ile kendi savaş gemilerini Boğazlar'dan geçirmek hakkını almıştır. Böylece Karadeniz'de ve Boğazlar'da en üstün nüfuza sahip devlet haline gelmiştir. Bu da, diğer devletlerin, Boğazlar statüsü ile daha yakından ilgilenmelerine yol açmıştır[77].

Bu özet bilgiden ve daha önce verilen konulardan anlaşılacağı gibi, Boğazlar üzerinde Türk egemenliği, İstanbul'un fethinden itibaren kesin olarak kurulmuştur. Bu dönem (1453-1774), Rusya'nın Karadeniz'de bir güç olarak belirmesine, yani 18. yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür. Bu tarihlerden itibaren önce Rusya, daha sonra da diğer devletler tarafından, Boğazlar'da Türk egemenliği ikili andlaşmalarla kısıtlanmak için zorlanmış ve bundan bazı sonuçlar da almışlardır. 19. yüzyılın birinci yarısında ise, dünyanın gelişen siyasi ve ekonomik koşulları sonucunda, hemen her büyük Avrupa devleti, kendi çıkarları doğrultusunda Boğazlar sorununa daha çok eğilmiş ve burada yeni bir statünün kurulmasına çalışmaya başlamıştır. Onlara bu fırsatı da 1841 Londra Konferansı vermiştir.

2.1841 Londra Boğazlar Andlaşması ve Boğazlar'ın Yeni Statüsü:

Osmanlı Devleti ile Mehmet Ali Paşa arasında, yukarıda belirtildiği şekilde, Mısır sorunu 1840 yılında çözümlendikten sonra, bu defa sıra Boğazlar sorununa çözüm aramaya geldi.

Bilindiği gibi, 1833 tarihli Hünkâr İskelesi Andlaşması sekiz yıl için yapılmıştı ve bu süre dolmak üzereydi. Bu andlaşma, baştan itibaren İngiltere ve diğer devletleri çıkartan yönünden endişelendirmişti. Yapılan baskılar sonucunda da, Rusya, bu andlaşmanın uygulanmasını istemeyeceğini belirtmişti.

Bununla beraber Fransa ve özellikle İngiltere, Akdeniz'deki ekonomik ve siyasi çıkarlarından dolayı, Boğazlar'ın kapalılığı ilkesinin devletlerarası bir

77) Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Tukin, **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi,** İstanbul 1947, s. 5 vd; Kemal Beydilli, **"Karadeniz'in Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve 'Mîrî Ticâret' Teşebbüsü,",** Belleten, c. LV., Sayı 214, Ankara (Aralık) 1991, s. 687 vd; Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi,** Ankara 1968, s. 10 vd; Edip F. Çelik, **Milletlerarası Hukuk,** c.II. İstanbul 1971, s. 140-147; Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. V. s. 203-208.

statüye bağlanmasını istemekteydiler. Denizle yakın ilgisi olmamakla beraber Avusturya, Rusya'nın Balkanlar'da yayılmasına karşı olduğundan Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğüne taraftardı. Bunun için de İngiltere ve Fransa'nın yanında yer almıştı. Bunlara, Boğazlar ile doğrudan ilgisi bulunmamasına rağmen, büyük devlet sayıldığından Prusya da katıldı.

Sonuçta, bu devletler, "Doğu Sorunu"nun bir parçası olan Boğazlar sorununu Londra'da toplanacak bir konferansta çözümlenmesini kararlaştırdılar. Amaçlan, Boğazlar'dan geçiş statüsünü Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir sorun olmaktan çıkartıp, Avrupa büyük devletlerin ortak garantisi altında yeniden şekillendirmekti.

Konferans, 1841 yılında Londra'da; İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Prusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun katılması ile toplandı. Sonuçta, bu devletler arasında, 13 Temmuz 1841'de Londra Boğazlar Andlaşması imzalandı. Aslı dört madde olan bu andlaşmaya göre:

1) Osmanlı Devleti, barış halinde bulunduğu sürece, eskiden beri uy guladığı gibi, hiçbir yabancı savaş gemisini Boğazlar'dan geçirtmemeyi kabul ediyordu. Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya ve Rusya devletleri de, bu kurala uyacaklarını taahhüt ediyorlardı.

2) Osmanlı Devleti, eskiden olduğu gibi, dost devlet elçilerinin hizme tinde bulunan hafif savaş gemilerine, Boğazlar'dan geçmeleri için izin verebilecekti.

3) Padişah, Osmanlı Devleti ile dostluk ilişkileri içinde bulunan bütün devletleri, bu andlaşmaya uymaya çağıracaktı.

4) Andlaşma, en geç iki ay içerisinde onaylanacaktı ve andlaşmada imzası bulunan devletler, saptanan koşulların uygulanmasını ta ahhüt ediyorlardı™.

Görüldüğü gibi, Londra Andlaşması ile, Boğazlar'ın yabancı savaş gemilerine kapalılığı prensibi kesin olarak kabul edilmiştir. Yabancı ticaret gemilerinin ise Boğazlar'dan geçişi, daha önceki andlaşmalar çerçevesinde serbest olarak bırakılmıştır. Böylece Boğazlar, yabancı savaş gemilerinin geçişine kapalı, buna karşılık ticaret gemilerine açık olan bir geçiş statüsüne sahip hale getirilmiştir. Andlaşmada, bu statünün uygulanması, eskiden beri olduğu gibi, Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır. Gerçekte ise, bu bir gösterişten ibaret olup, Devletin Boğazlar üzerindeki egemenliğini sınırlıyordu. Çünkü andlaşmanın birinci maddesinde, Boğazlar'ın kapalılığı ilkesinin herhangi bir devletin çıkarları uğruna bozulamayacağına dair, Osmanlı Devleti'nin kesin bir taahhüdünün bulunduğu, dolaylı olarak belirtilmiştir. Yani, İstanbul Hükümeti Boğazlar'ı istediği devlete açıp kapayamayacaktı[79].

78) Andlaşmanın metni için bkz. Nihat Erim, **aynı eser,** c. **I.,** s. 311-313.
79) Cemal Tukin, **aynı eser, s.** 227.

Bu durumuyla da Londra Andlaşması, Osmanlı Devleti'nin hükümranlık haklarına kısıntılar getirmiş ve üstelik bir devletin koruyuculuğunu beş devletli hale getirmiştir. Bu da, Devletin geleceğinde, bir bakıma bu devletleri söz sahibi yapıyordu. Böylece Boğazlar'dan geçiş ilk defa devletlerarası bir statüye ve garantiye bağlanmış oluyordu. Diğer bir deyimle, Londra Andlaşması, Boğazlar statüsünde adı geçen altı devlet arasında ortaklaşa bir yükümlülük meydana getirmiştir. Bu yükümlülük, sadece Osmanlı Devleti'ne karşı olmayıp, aynı zamanda birbirlerine de karşı idi. Bu suretle, Büyük Devletler arasında bu konuda, bir denge ve birbirini kollama yoluna gidilmiştir.

Diğer taraftan, 1841 Londra Andlaşması, Rusya'nın, 1833 Hünkâr İskelesi Andlaşması'yla Boğazlar ve Osmanlı Devleti üzerinde sağladığı özel durum ile himaye hakkını resmen sona erdirmiştir. Bununla beraber, Boğazlar'ın kapalılığı ilkesinin devam etmesi, bu devletin kendisine Güney'den, yani Karadeniz yolu ile gelecek tehlikeleri önlemesi yönünden yararınaydı. Ancak, bu ilkenin uygulanması, Osmanlı Devleti'nin bir savaşta tarafsız kalmasına bağlıydı. İstanbul Hükümeti, gireceği bir savaşta, Boğazlar'ı istediği devletin savaş gemilerine açmak hakkına hukuk yönünden sahipti[80]. Bu andlaşmanın bir özelliği de, Rusya'nın, Boğazlar'a ve daha geniş anlamıyla Güneye inme emellerinden vazgeçtiğini, dolaylı olarak kabul etmiş olmasıydı. Bu yönleriyle Londra Andlaşması'nı, Avrupa'nın Rusya'nın aşırı isteklerine karşı çıkardığı ilk engel olarak değerlendirmek mümkündür[81].

Londra Andlaşması'nın getirdiği bu statü, herşeyden önce İngiltere'yi memnun bırakmıştır. İngiltere, 1809'da Osmanlı Devleti ile Boğazlar'a ait yaptığı tek taraflı andlaşmayı, çok taraflı bir Avrupa andlaşması haline getirmiş, yani Boğazlar'ın kapalılığı sorununa devletlerarası bir nitelik verdirmiştir. Böylece, bu ilkenin yürütülmesinde tek garantör devlet olma sorumluluğundan kurtulmuş.buna karşılık, Rusya'yı Karadeniz'e kapatmakla, Ortadoğu'daki çıkarlarını tehdit eden büyük bir tehlikeyi önlemiştir.

Aynı şekilde Fransa ve Avusturya da, Rusya'nın yayılması önlendiği için, andlaşmadan memnundular. Bundan böyle Akdeniz, yine İngiltere ve Fransa'nın egemen olduğu bir deniz halini korumakta devam etti.

Böylece 1841 Londra Andlaşması ile, Boğazlar'ın ticaret gemilerine açık, fakat yabancı savaş gemilerine kapalılığı, devletlerarası bir statüye dönüşmüş, bu da Avrupa devletler hukukunun ve siyasetinin bir prensibi haline gelmiştir

H. KIRIM SAVAŞI (1853-1856):

Osmanlı İmparatorluğu, 1841'de Mısır ve Boğazlar sorununu çözümledikten sonra, bir süre için de olsa bir barış dönemi yaşadı. Avrupa'nın

80) Cemal Tukin, **aynı eser,** s. 230-231.
81) Feridun Cemal Erkin, **aynı eser, s. 29.**

1848 İhtilalleri ile çalkalandığı bu sürede, Osmanlı Devleti daha çok iç işlerindeki sorunlarla uğraştı. Bir taraftan 1839'da ilan ettiği Tanzimat Fermanı'nı uygulamaya, Suriye ve Lübnan'da çıkan isyanları bastırmaya çalışırken, diğer taraftan Eflâk-Buğdan isyanları ve bunun sonucu olarak Rusya, Avusturya ile aralarında doğan siyasi çatışmalarla, ayrıca "Macar Mültecileri Sorunu" ile uğraştı. Bu son gelişmeler ise, Osmanlı-Rus ilişkilerinin yeniden sertleşmesine yol açtı.

1. Osmanlı İmparatorluğu'na 1848 İhtilallerinin Getirdiği Olaylar ve Türk - Rus İlişkilerine Etkileri:

a. Eflâk - Buğdan Ayaklanması:

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde özel bir yönetime sahip olan Eflâk-Buğdan (Memleketeyn) Beylikleri, öteden beri yarı özerk bir halde bulunuyorlardı. Bu Beylikler ile Devlet merkezi arasında 19. yüzyılın ortalarına kadar önemli bir sürtüşme olmamıştı. Ancak, Osmanlı Devleti'nin sınırlarında tampon bölge halinde bulunan bu yöreler, zaman zaman Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaş alanı olmuştu ve Rusya, yukarıda belirtilen bazı andlaşmalar ile bu Beylikler üzerinde belli oranda nüfuz elde etmişti.

1848 İhtilalleri Avrupa'da büyük gelişmelere neden olurken, bunun., iki beylik halinde yönetilen ve Romanya birliğinin kurulması için güçlü bir akımın bulunduğu Eflâk-Buğdan'da da etkisi görüldü. Bağımsızlık ve iki beyliği tek bir devlet halinde birleştirmek isteyenler ayaklandılar. Eflâk Voyvodası, 23 Haziran 1848'de bir anayasa kabul etmek zorunda kaldı ve arkasından ülkeyi terketti. Bundan sonra da geçici bir hükümet kuruldu. Bu hareket Buğdan'a sıçradı. Bunun üzerine Buğdan Voyvodası Strudza ayaklanmayı bastırdı. Fakat Eflak'daki gelişmeleri önleyemedi ve beylikten çekildi. Rusya, sınırlan yanında ihtilal prensiplerinin uygulanmasına yol açan bu olayların başarıya ulaşmasını istemediğinden, Romenlere karşı cephe aldı ve Eflâk' taki Başkonsolosunu geri çekti. Böylece geçici hükümete savaş açmış oldu.

Eflâk geçici hükümeti, Rusya'nın egemenliği altına düşmektense, Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmayı daha uygun buluyordu. İstanbul da bunları tanımaya taraftardı. Ancak Rusya, Eflâk-Buğdan'a asker sokarak, olayları bastırmak istiyordu ve Osmanlı Devleti'ne de kendisi ile birlikte hareket etmesi için baskı yapıyordu. Nitekim, 28 Haziran 1848'de bir Rus ordusu Buğdan'a girdi. Bunun üzerine de Osmanlı Devleti, bu durumu protesto etti ve arkasından Eflâk-Buğdan'in güneyine kendi askerini soktu. Böylece Memleketeyn Olayları sonucunda, Osmanlı Devleti ile Rusya, bir defa daha karşı karşıya gelmiş oldu.

Bunun üzerine, Rusya'nın isteği ile iki devlet arasında görüşmeler yapıldı ve sonuçta İstanbul'da, 1 Mayıs 1849'da Balta Limanı Sözleşmesi imzalandı. Buna göre:

1) *Eflâk-Buğdan Beyleri, eskiden olduğu gibi Padişah tarafından ata nacaktı ve görev süreleri yedi yıl olacaktı.*
2) *Meclis dağıtılacak, yerine ülkenin ileri gelenlerinden meydana ge lecek ve yetkileri sınırlı bir divan kurulacaktı.*
3) *Ülkenin yönetimiyle ilgili kurallar yeniden düzenlenecek, yapılacak değişikliği Osmanlı Devleti ile Rusya'nın onaylama hakkı olacaktı.*
4) *Eflâk-Buğdan 'da düzen sağlanıncaya kadar, Osmanlılar ve Ruslar, burayı 25.000 ile 35.000 kişilik birer kuvvetle ortaklaşa işgal altında tutacaklardı. Ancak durum düzeldikten sonra bu kuvvetler çekilecekti.*
5) *Bu sözleşmedeki koşulların uygulanması için Osmanlı Devleti ve Rusya, Eflâk-Buğdan'a, Beyler ile aynı hak ve yetkilere sahip olan birer komiser göndereceklerdi**[2].

Görüldüğü gibi, bu sözleşme ile Osmanlı Devleti, büyük bir siyasi krizi diplomatik yollarla atlatmış olmakla beraber, Rusya'nın Eflâk ve Buğdan'ın yönetiminde -bir oranda- ortaklığını kabul etmiş bulunuyordu. Bu da, Rusya'nın, Karadeniz'in batısındaki bu bölgede de nüfuzunun gelişmesine, buna karşılık Osmanlı Devleti'nin Eflâk ve Buğdan üzerindeki egemenlik haklarının zayıflamasına neden olmuştur.

b. Macar Mülteciler Sorunu:

Yukarıda belirtildiği gibi, 1848 İhtilalleri Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna da etki yaptı. Bunun sonucunda Macarlar ayaklanarak, önce Viyana'ya bağlı olarak ayrı bir hükümet kurmuşlar, sonra da bağımsız Macar Cumhuriyetini ilan etmişlerdir. Avusturya, Macarlar ile başa çıkamayınca da Rusya'dan yardım istemişti. Bunun üzerine, zaten batı sınırlarındaki Lehistan (Polonya) ve Memleketeyn'de meydana gelen ihtilal hareketlerinden rahatsızlık duyan Rusya, Macaristan'a büyük bir ordu göndererek, Macar ihtilalini kanlı şekilde bastırmıştı. Bunun üzerine Macar bağımsızlık taraftarlarından bir kısmı Osmanlı Devleti'ne sığınmıştı. Yine bu sırada, Lehistan'da çıkan bağımsızlık hareketi, Rusya tarafından bastırılmış olduğundan, bazı Lehler de Türkiye'ye kaçmıştı.

İşte, bu mültecilerin Avusturya ve Rusya tarafından Osmanlı Devleti'nden geri istenmesi, Osmanlı Devleti ile bu iki devlet arasında yeni bir siyasi sorunun; "Mülteciler Sorunu"nun çıkmasına neden oldu.

---

82) Yorga, (Çev. B. S. Baykal), **Osmanlı Tarihi,** c. V., Ankara 1948, s. 415-418.

Avusturya ve Rusya, Türkiye'ye sığınan Macar ve Lehlerin çabalarından kuşkulanmaktaydılar. Bu nedenle mültecilerin geri gönderilmelerini ve kendilerine teslimini istiyorlardı. Türkiye ise, kendisine sığınanların iade edilmesini, devlet onuruna indirilecek bir darbe olarak gördüğünden, bu öneriyi reddetti. Bu da sorunun daha da gelişmesine yol açtı.

Viyana ve Petersburg hükümetleri, İstanbul Hükümeti'ne bir ültimatom vererek, mülteciler geri verilmeyecek olursa, siyasi ilişkilerin kesileceği tehdidinde bulundular. Bu durum karşısında Babıâli, kendisine dayanak bulmak üzere, mültecilere müslüman olmayı önerdi. Birçoğu bunu kabul ederek, Osmanlı uyruğuna geçtiler ve özellikle orduda görev aldılar. Bu ise, Avusturya ve Rusya'nın hoşuna gitmedi ve bunlar İstanbul üzerindeki baskılarını artırdılar. Buna karşı İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak, tutumunu desteklediklerini bildirdiler. Böylece, "Mülteciler Sorunu" devletlerarası bir bunalım haline geldi. İstanbul Hükümeti, gerekirse bu sorun için Rusya ve Avusturya ile bir savaşı bile göze aldı. Ayrıca, Avrupa'da yayınladığı bir bildiri ile, mültecileri insani duygularla savunduğunu belirtti.

Osmanlı Devleti'nin bu tutumu, Avrupa kamuoyunda özellikle İngiltere ve Fransa'da Türkiye'ye karşı büyük bir sempatinin doğmasına neden oldu. Bu ise, kendi hükümetlerini etkileyerek Osmanlı Devleti'nin desteklenmesine yol açtı. Şüphesiz ki bunda, Osmanlı Devleti'nin mutlakiyetçi Rusya ve Avusturya'nın nüfuzu altına düşmesi endişesi de önemli rol oynadı. Nitekim İngiltere, ilk yardım olarak, bir filosunu Osmanlı hizmetine vermeye hazır olduğunu bildirdi.

Avrupa kamuoyunun Rusya ve Avusturya aleyhine dönmesi ve Osmanlı Devleti'nin yanında yer alması, bu iki devleti, İstanbul Hükümeti ile bir süre önce kesilmiş olan siyasi ilişkileri yeniden kurmaya sevk etti. Bu ortamda Petersburg'a gönderilen Fuat Efendi (Paşa)'nin, Rus Çarı ile görüşmesinden (Ekim 1849) sonra "Mülteciler Sorunu" şöyle çözümlendi: Macar ve Leh mültecilerinden isteyenler ülkelerine dönebilecek, geri kalanlar da Türk Hükümeti tarafından, Rus ve Avusturya sınırlarından uzaklarda olan yerlere yerleştirileceklerdi[83].

Eflâk-Buğdan ve Mülteciler Sorunu, bu şekilde çözümlenmiş olmakla beraber, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1833'lerde kurulmuş olan yakın ilişkilerin, bundan böyle bozulmaya başladığını, Rusya'nın yeniden geleneksel güneye inme politikasını uygulamak için, bahaneler aramaya başladığını göstermiştir. Nitekim bunun sonucu olarak, bir süre sonra Kırım Savaşı patlak vermiştir.

---

83) Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. V., s. 213-217; Yorga, **aynı eser,** c. V., s. 418-419; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya,** Ankara 1970, s. 68-69.

2. Savaşın Nedenleri:

a. Savaş Öncesinde Osmanh-Avrupa İlişkileri:

— Osmanlı - Rus İlişkileri:

Rusya, özellikle II. Katerina (1762-1796) döneminden beri, en kısa zamanda Boğazları ele geçirmek, Balkanlara ve Kafkaslara sahip olarak Ege Denizi yolu ile Akdeniz'e ve Doğu Anadolu yolu ile bir taraftan İskenderun Körfezi'ne diğer taraftan Basra Körfezi'ne inmeyi ve bir dünya devleti olmayı amaç alan bir politikayı uygulamaya çalışıyordu.

Rusya bu emellerini gerçekleştirmek için, önce Müslümanlara karşı Hıristiyanlan korumak bahanesiyle, Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz kurmak, daha geniş anlamıyla, bir koruyuculuk hakkı elde etmek yolunu seçmişti. Bu ise, Osmanlı İmparatorluğu'nu yavaş yavaş parçalamak tehdidi altında bulundurmak demekti. Nitekim 1774 Küçükkaynarca Andlaşması ile bu yolda oldukça önemli kazançlar sağlamış bulunuyordu.

Çar I. Nikola (1825-1855) da, kendisinden önceki Rus hükümdarlarının bu emellerini gerçekleştirmenin peşindeydi. Kendisini Ortodoks Kilisesi'nin lideri sayıyordu. Türklere karşı düşman olan I. Nikola, Küçükkaynarca Andlaşması'nın kendisine Osmanlı sınırları içerisindeki Ortodoks koruma hakkını verdiğini iddia ediyordu. 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Rus ordularının Edirne'ye kadar gelmeleri, Çar'da, yalnız Ortodokslar toplumların koruyucusu olmakla kalmayarak, bütün Osmanlı İmparatorluğu'nu koruyuculuğu altına alabileceği ümidini uyandırdı. Bu dönemdeki Rus politikası, Osmanlı Devleti'ni Rus topraklarına doğrudan katmak veya onun yerine sonraları kendileri ile rekabet edebilecek birtakım devletler kurmaktansa, Osmanlı Devleti'ni koruyuculuğu altına almayı daha yararlı görüyordu. Nitekim, 1830'lardaki Rus politikası, bu görüşün doğrultusunda olmuş ve bu alanda bazı başarılar da kazanmıştı.

Osmanlı Devleti, Rusya'nın bu yaklaşımındaki tehlikeyi görünce, Rusya'dan uzaklaşmaya, buna karşılık İngiltere ve Fransa'ya doğru kaymaya başlamıştı. Bu ise, Rusya'nın, Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği politikanın değişmesine yol açtı. 1840 ve 1841 Londra Andlaşmaları ile Rusya, İstanbul Hükümeti üzerindeki nüfuzunu kaybetmeye başladığını anlayınca, tekrar Osmanlı Devleti'ni parçalama siyasetine döndü. Nitekim, 1844 yılında İngiltere'yi ziyaret eden Rus Çarı I. Nikola, İngiliz Hükümeti'ne Osmanlı Devleti'ni aralarında paylaşmayı önerdi. Fakat bu önerisi kabul edilmedi[84]. Bunun üzerine, kendisi tek başına Osmanlı Devleti'ne karşı cephe alarak, harekete geçmeye karar verdi.

Bu sıralarda siyasi durum Rusya'nın yapacağı girişimler için uygun görünüyordu. Bir defa, Osmanlı Devleti'nin iç durumu oldukça karışıktı.

84) A. Şükrü Esmer, aynı eser, s. 177-178.

Eflâk-Buğdan ve Karadağlılar bağımsızlık için fırsat gözlüyorlardı. Diğer Balkan toplumları, özellikle Rus ajanlarının da etkisi ile sürekli bir kaynaşma içerisindeydiler. Suriye ve Lübnan'daki ayaklanmalar ise, devleti öteden beri meşgul ediyordu. Diğer taraftan, 1848 İhtilalleri'nin Avrupa devletlerinde yarattığı sarsıntılar ve problemler, bu devletleri, Rusya'nın işine karışamayacak bir duruma getirmişti. Rusya'ya karşı, sadece Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne taraftar olan İngiltere karşı çıkabilirdi. Ancak Çar, İngiltere ile anlaşarak Osmanlı topraklarını paylaşmak ümidi içindeydi. Osmanlı Devleti'nin iç bünyesindeki bu zorluklar ve gerekse Avrupa'nın içinde bulunduğu durum, Rusya'ya harekete geçme zamanının geldiği izlenimini veriyordu. Bunun için de, ilk iş olarak, İngiltere ile anlaşma çarelerini aramaya başlamıştı.

— Osmanlı - İngiliz İlişkileri:

İngiltere, Ortadoğu ticaretinin en büyük payını elinde tutan ve bundan diğer bütün devletlerden fazla yararlanan devletti. İstanbul, İzmir limanları ile İngiliz limanlan arasında sürekli olarak gemiler işlemekteydi. Aynı zamanda İskenderun ve Beyrut üzerinden Halep, Şam, Bağdat ticaretine de İngilizler egemendiler. Mısır üzerinden Hindistan ile olan bağlantılan çok güçlüydü. Diğer taraftan yeni kervan yolu ile Erzurum-Tahran ticaretinde de etkinlikleri fazlaydı[85]. Genel olarak, İngiltere, 19. yüzyılın ortalarına kadar sağladığı ayrıcalıklarla, bu arada yapılan 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Andlaşması ve 1850 Gümrük Tarifesi Anlaşması ile, Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde geniş ticari haklara sahip devlet haline gelmişti[86].

Bu nedenlerden dolayı, İngiltere, Ortadoğu ve "Doğu Sorunu" ile yakından ilgilenmekteydi. Politikasının hedefi, bu çıkarlarını korumaya ve daha da genişletmeye dayanıyordu. Ayrıca, bu bölgede, güçlü bir ortak veya kendisini tehdit edebilecek başka devlet görmek istemiyordu. Bundan dolayıdır ki, Rusların Boğazlar'a yerleşmesine ve Osmanlı Devleti üzerinde söz sahibi olmasına, kesin olarak karşıydı.

Boğazlar sorununun 1841 Londra Andlaşması ile devletlerarası bir statüye bağlanarak çözümlenmesi üzerine, İngiltere ile Rusya arasındaki bu konudan doğan anlaşmazlık, ortadan kalkmıştı. Bu da, Ruslar'ı İngilizler ile "Doğu Sorunu"nda bir anlaşmaya varabileceği ümidine düşürmüştü. Nitekim 1844 - 1848 yıllan iki devletin birbirlerine yaklaşma dönemi oldu. Ne var ki, 1848'den sonra, özellikle "Mülteciler Sorunu"nda İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin yanında yer alması, Rusya ile aralarının yeniden açılmasına neden oldu. Bunun altında yatan gerçek neden ise, Rusya'nın genişlemesinin İngiliz hayati çıkarları için büyük bir tehlike olduğunun, İngiliz kamuoyu tarafından

85) Yorga, **aynı eser,** s. 445-446.
86) Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı-İngiliz İktisadî Mü nasebetleri, c. I., (1580-1838),** Ankara 1974, s.6 vd, c. II., **(1838-1850),** İstanbul 1976, s. 1 vd.

da anlaşılması idi. Bu konuda, savaştan hemen önce, bir İngiliz yazar şöyle diyordu:

> *"Eğer istanbul ve yakınlarındaki sular halen mevcut veya yeni kurulacak olan bir devlete geçecek olursa, Britanya 'nın çıkarları bundan çok büyük zararlar görecektir. Bu takdirde yalnız bizim ticaretimiz sekteye uğramış ve Yakındoğu'da bizim siyasi nüfuzumuz gömülmüş olmakla kalmayacak, üstelik donanma için yapmakta olduğumuz masraflar da önemli ölçüde artacaktır. Çünkü biz, Deniz Kuvvetlerimizi, şimdi istanbul Boğazı'nda duran tarafsız donanma (Osmanlı donanması) seviyesine çıkarmak zorunda kalacağız"*[87].

Bu ifadeler, İngiltere'nin Rusya'ya karşı oluşunun ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü desteklemesinin nedenlerini açık olarak belirtmektedir.

İngiliz devlet adamlarından Lord J. Russel ise bir konuşmasında şöyle diyordu: "Eğer Rusya'yı Tuna üzerinde durduramazsak, günün birinde İndus kıyılarında durdurmak zorunda kalacağız"[88]. Nihayet bunlardan biraz önce 1839'da, Chatham tarafından söylenen şu düşünce, hepsinden ilginçti: "Osmanlı Devleti'nin yaşamakta devam etmesinin, İngiltere için hayati önemde bir zorunluluk olduğunu söylemeyen bir kimse ile ben konuşmam"[89].

İngilizlerin bu düşünce ve tutumlarına rağmen Ruslar, İngiltere ile Osmanlı topraklarını paylaşmak amacıyla görüşmelerin yapılacağı inancını korumaktaydılar.

— Osmanlı Topraklarının Paylaşılması İçin Rusya'nın İngiltere'ye Önerileri:

Rus Çan **I.** Nikola'da, İstanbul'u ve Boğazlar'ı ele geçirmek ve Osmanlı Devleti'nin mirasına sahip olmak, değişmez bir amaç halinde idi. Ancak, bunu, İngiltere ile anlaşarak gerçekleştirebileceği inanandaydı. Bu nedenle de birçok girişimlerde bulunmuştu[90]. Nihayet Çar I. Nikola, 9 Ocak 1853'de Petersburg'da verdiği bir baloda, İngiliz Elçisi Sir George Hamilton Seymour'a, Osmanlı topraklarını paylaşma önerilerini şöyle açmıştır:

> *"İngiltere için beslediğim duyguları bilirsiniz. Bence iki hükümetin, yani İngiliz Hükümeti ile hükümetimin anlaşması esastır. Biz anlaştıktan sonra, Batı Avrupa devletleri umurumda bile değil. Ne düşünürlerse düşünsünler, bence hiçbir değeri yok.*
>
> *"Türkiye tehlikeli ve bunalımlı bir durumda bulunuyor. Bize bir çok iş ve zorluklar çıkabilir. İşte kollarımızın üzerinde hasta hem fazla-*

87) Yorga, **aynı eser,** c. V., s 446.
88) Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. V., s. 221.
89) Yorga, **aynı eser,** c.V., s. 446.
90) Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi,** Ankara 1948, s. 326-327.

sıyla hasta bir adam bulunuyor. Gerekli önlemler alınmadan önce, bu hasta adam ölecek olursa, bizim için büyük bir felaket olur"[91].

İngiltere Elçisi, Çar'ın bu sözlerini olumlu karşılamadığını belirtmek üzere şöyle cevap vermiştir: "Hasta adam diyorsunuz, bunun ölümünü beklemektense, ona yardım ederek iyileşmesini sağlayacak koruma ve yardımları yapmak, daha iyi olmaz mı? "

Bundan sonraki günlerde yapılan görüşmelerde de bu düşüncelerini sürekli şekilde işleyen I. Nikola, sonunda asıl emelini şöyle belirtmiştir:

"İstanbul'un Rusya tarafından sürekli işgalini istemiyorum. Fakat bu şehrin İngiltere, Fransa veya başka bir devlet tarafından da işgaline razı olamam.

"Eflâk ve Buğdan himayem altında muhtar bir hükümettir. Bu devam edebilir. Sırbistan ve Bulgaristan da bu şekilde himayem altına girebilir. Bu yerlerde bağımsız bir devletin kurulmaması için bir neden yoktur. Mısır'a gelince, buranın İngiltere için önemini takdir ediyorum. Aynı şekilde Girit'in de bir İngiliz adası olmaması için bir neden göremiyorum .

İngiltere Hükümeti, Rus Çarının bu önerilerine yanaşmayarak reddetti. Çünkü, Akdeniz'de o günlerde sağladığı üstünlüğün de sonucu olarak, Mısır ve Girit'in ileride kendi eline geçeceğinden emin bulunuyordu. Diğer taraftan da, İstanbul'da nüfuzunun fazla olduğu bir sırada, Balkanlar'ın Rusya'nın himaye ve nüfuzu altına girmesini, kendi çıkarlarına aykırı buluyordu. Bu nedenlerle de Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasında yarar görüyordu.

Rusya, İngiltere'nin bu tutumu karşısında projesini tek başına uygulamak üzere harekete geçti. Bunun için de ilk olarak "Kutsal Yerler Sorunu"nu ortaya **attı. Bu** sorunda Fransa'nın da önemli rolü vardı.

— Osmanlı - Fransız İlişkileri:

Osmanlı Devleti'nin, Avrupa devletleri içerisinde ilişkilerinin en eski olduğu devlet Fransa idi. Osmanlılar, Fransızlara "Kadim dost" (Eski dost) derlerdi. Bu ilişkiler, daha önce belirtildiği gibi, 1536'da Fransızlara kapitülasyonların verilmesinden itibaren, Osmanlı Devleti'nin aleyhinde olmakla beraber, gelişmekte devam etmiştir. 1740 yılında bu kapitülasyonlar daha da genişletilerek, sürekli hale getirilmiştir. Bu arada "Kutsal Yerler"de, Katoliklere bazı yeni haklar ve ayrıcalıklar verilmiştir. Ancak, Fransızların 1798' de Mısır'ı işgal etmesinden sonra, Osmanlı - Fransız ilişkileri bozulmaya başlamıştır. Ayrıca Fransızların, Yunan ve Mehmet Ali Paşa isyanlarındaki

91) Edouard Driault, **aynı eser,** s. 231; Akdes Nimet Kurat, **aynı eser,** s. 327.
92) A. Şükrü Esmer, **aynı eser,** s. 184; Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. V., s. 222; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya,** Ankara 1970, s. 69-71.

taraf tutuşları ile, Cezayir'i ele geçirmeleri, iki devlet arasındaki dostluğa gölge düşürmüştür. Bu da, Fransa'nın Osmanlı Devleti üzerindeki, dolayısıyla Ortadoğu'daki nüfuzunun azalmasına neden olmuştur.

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Fransa'da III. Napolyon'un iktidara geçmesinden sonra, bu durum değişmeye başladı. III. Napolyon, yeni kurmuş olduğu imparatorluğunu güçlendirebilmek için, büyük bir zafere ihtiyacı vardı. Gerçi "İmparator, barış demektir" gibi sloganları söylemekle beraber, aslında I. Napolyon'un izinden yürüyordu. İç politikada destek sağlayabilmek için de, Ortodokslara karşı Katolikliğin koruyuculuğunu benimsemişti. Bunu, aynı zamanda, Fransa'nın dış siyasette yapacağı atılımlar için bir araç olarak kullanıyordu. Bu yolla ülkesinin, özellikle Ortadoğu'da kaybettiği nüfuzunu yeniden güçlendirmek istiyordu. Şüphesiz ki, aslında, tüm Osmanlı sınırları içerisinde sahip olduğu ekonomik, siyasi, kültürel çıkarlarını korumak ve geliştirmek emelindeydi. Bunun için de, "mümkün olduğu kadar Osmanlı Devleti'nin ömrünü uzatmayı kendi devletinin çıkarlarına uygun sayıyordu"[93].

III. Napolyon'un bu amaçlarla Ortadoğu'da aktif bir politikaya girişebilmesi için bahane de hazırdı. Bu da, "Kutsal Yerler Sorunu" idi.

b. Kutsal Yerler Sorunu:

Hıristiyanlar tarafından Kudüs ve çevresi buralarda bulunan kilise, mezar gibi bazı yerler, kutsal sayılmaktaydı. Buralara hizmet etmek ise, Hıristiyanlar için şerefti. Bundan dolayı Hıristiyan mezhepleri arasında, bu hizmetleri ele geçirebilmek, öteden beri büyük bir rekabet konusuydu.

Osmanlı Devleti, bu bölgeyi topraklarına kattıktan sonra, Kutsal Yerler'de, mezhepler arasında daha önce kurulmuş olan düzeni olduğu gibi bırakmıştı. Ancak, sonraki yıllarda, devletlerin de baskıları ile Katoliklere ve Ortodokslara, diğer mezheplerin aleyhine olarak birçok ayrıcalık vermişti.

Nitekim, 1740 Kapitülasyonu ile Fransızlara, yani Katoliklere, yeni ayrıcalıklar tanıdı. Ancak, Büyük İhtilal sırasında, Fransa'da meydana gelen gelişmeler, Kutsal Yerler'deki Katolikleri koruyucusuz bıraktı. Napolyon Bonapart'm Mısır Seferi sırasındaki (1798-1802) siyasi gelişmelerden de yararlanan Ortodokslar, Kutsal Yerler'de daha üstün bir duruma geçtiler. Ancak, Katolikler, yeniden eski durumun kurulmasını istemeye başladılar. Bu da Kutsal Yerler Sorunu'nun doğmasına neden oldu.

Sorun, görünüşte, 1847 yılında İsa'nın doğduğu yer olan ve "Beytül-Lâhim" denilen yerdeki gümüş yıldızın kaybolması ile başladı. Bunun suçunu, Ortodokslarla Katolikler birbirlerinin üstlerine attılar. Osmanlı Devleti, mezhepler arasındaki gerginliğe son verebilmek için, kendisi yeni bir yıldız yaptırıp yerine koymak istedi, Fakat bu, sorunun gelişmesini önleyemedi.

93) Yorga, aynı eser, c.V., s. 446-447.

Çünkü, KatolikleFin koruyucusu olarak Fransa, Ortodoksların koruyucusu olarak Rusya işe karışarak, konuyu siyasi çıkar ve rekabetleri için kullanmaya başladılar.

Nitekim, yukarıda belirtildiği gibi, 1848 yılında Fransa'nın başına geçen Louis Napolyon, iktidarını içeride güçlendirmek, iktidara gelmesinde büyük yardımını gördüğü Katolik Partisi'ni memnun etmek ve dışta Fransa'ya karşı kurulmuş olan siyasi cepheyi parçalamak ve nihayet ülkesine eski gücünü kazandırmak için, Kutsal Yerler Sorunu'nu ele aldı.

Louis Napolyon, ilk iş olarak da 1850 yılında Osmanlı Devleti'nden, 1740 Kapitülasyonları ile verilmiş olan ayrıcalıkların tam olarak uygulanmasını istedi. Bu ise, aynı zamanda Kutsal Yerler'de Katoliklere Ortodokslar aleyhine yeni hakların verilmesi demekti. Bu durum karşısında, Ortodoksların koruyucusu olan Rusya da, Babıâli'den 1774 Küçükkaynarca Andlaşması'nın koşullarına saygı gösterilmesini istedi.

Osmanlı Devleti, Fransa ve Rusya ile bir anlaşmazlığa düşmek istemiyordu. Bu nedenle, Kutsal Yerler'de mezhepler arasındaki düzeni sağlamak için, o güne kadar verilmiş olan fermanları yeniden incelemeye, bunun için de bir komisyon kurmaya karar verdiğini ilgili devletlere bildirdi. Bu şekilde, her iki tarafı memnun edebilecek bir formül aramaya başladı.

Bu sırada Avusturya da işe karıştı. Karlofça (1699), Pasarofça (1718) ve Belgrad (1739) Andlaşmalannı ileri sürerek, kendisinin de Katolikleri koruma haklan bulunduğunu açıkladı ve kurulacak komisyonun karma olmasını istedi. Böylece sorunun boyutları daha genişledi.

Sonuçta, komisyonun oldukça ilerleyen çalışmaları, Çar I. Nikola'nın, Ekim 1851 'de, Ortodokslar lehine olan statükonun her hangi bir şekilde değiştirilmesini kabul etmeyeceğini bildirmesi üzerine sona erdi. Yeni kurulan komisyon da, Katoliklere bazı haklar vermekle beraber, Ortodokslar lehine bir karar aldı. Rusya, bununla da yetinmeyerek, Osmanlı Devleti'nden bu konuda yeni bir ferman çıkarmasını istedi. Bu isteği de 8 Şubat 1852'de kabul edildi. Bu durumdan, bu defa Fransa memnun kalmadı ve İstanbul Hükümeti üzerine baskı yapmaya başladı. Bunun üzerine kararda bazı değişikliklere gidildi. Bu da, her iki devleti memnun etmedi.

Böylece Kutsal Yerler Sorunu, Fransa ile Rusya arasında bir nüfuz ve onur mücadelesi haline gelmiş oldu. Ortada sıkıntıya düşen ise, bu sorundan hiçbir çıkarı bulunmayan Osmanlı Devleti idi. Gerçekte ise, Rusya, bu sorunu Osmanlı Devleti'ni parçalamak emelini gerçekleştirmek için, bir bahane olarak kullanıyordu. Nitekim Çar I. Nikola, sorunun yatışmaya yüz tuttuğu sırada, inisiyatifi elinde tutmak için bu defa başka bir girişimde bulundu, Prens Mençikof u olağanüstü elçi olarak İstanbul'a göndererek, bazı isteklerde bulundu.

c. Mençikof un İstanbul'a Gelmesi ve Rusya'nın İstekleri:

Rusya'nın genel politikasını belirtmek için, Türkiye'yi ziyaret eden bir Fransız yazarı şöyle demiştir: "Hiçbir zaman Rusya, siyaseti ile zafer kazanmadan önce, silâhla fetihlerde bulunmaz"[94]. İşte bu defa da yeni bir savaş; Rus diplomatlarının baskın şeklinde, sözde Kutsal Yerler Sorunu'nu görüşmek üzere İstanbul'a gönderilmeleri ile çıkacağını belli etti.

Yeni bir girişim için Avrupa'nın içinde bulunduğu ortamı uygun bulan Çar I. Nikola, Prens Mençikof u Osmanlı Devleti'ni koruyuculuğu altına alabilmek amacı ile İstanbul'a göndermeye karar verdi. Prens, Amiral, Denizişleri Bakanı, Finlandiya Genel Valisi unvan ve rütbelerini taşıyan Mençikof, kalabalık bir heyetle 28 Şubat 1853'de İstanbul'a geldi.

Mençikof, 2 Mart günü protokol kurallarını hiçe sayarak, günlük elbisesiyle Hariciye Nazın'nı ve Sadrazamı ziyaret etti. Böylece daha başlangıçta, Osmanlı devlet adamlannı baskı altına almak istedi. Bunu daha ileri götürerek, resmi görüşmelere, Hariciye Nazırı Fuat Efendi (Paşa)'nin istifa etmesinden sonra başlayacağını bildirdi. Bunun üzerine de Fuat Efendi istifa etti.

Rusya Olağanüstü Elçisi, bu başarısından sonra, 19 Mart 1853 günü Osmanlı Devleti'ne Rusya'nın isteklerini bildirdi. Bunlar şöyleydi:

1) Kutsal Yerler sorununun Ortodoks Kilisesi lehine çözümlenmesi ve bunu belirtecek bir fermanın çıkarılması,

2) Ortodoks Kilisesinin ayrıcalıklarının bir senetle belirlenmesi.

Görüldüğü gibi, Rus istekleri, gerçekte Osmanlı sınırlan içerisinde yaşayan Ortodoks toplumların Rusya'nın koruyuculuğuna verilmesini esas alıyordu.

Ancak, asıl önemlisi, gizli olan isteklerdi. Mençikofun önerisi şu idi: Ruslar ile Osmanlılar bir ittifak yapacaklar; Osmanlı Devleti, Batı devletleri ile bir savaşa girecek olursa, Rusya, kara ve deniz kuvvetleriyle İstanbul Hükümeti'ne yardım edecek; buna karşılık, Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisindeki Ortodoks toplumların koruyuculuk hakkı Rusya'ya tanınacaktı.

Bu öneriler ile Rusya, Osmanlı Devleti'nin bütününü koruyuculuğu altına almak istiyordu. Böylece Rusya, 1833 Hünkâr İskelesi Andlaşması'yla Osmanlı Devleti üzerinde elde ettiklerinden daha fazlasını istemiş oluyordu.

Osmanlı Hükümeti, her şeyden önce hükümranlık haklarının çiğnenmesi demek olan, bu Rus önerilerini, İngiliz ve Fransız Elçilerinin de görüşlerini aldıktan sonra reddetti[95]. İngiliz Elçisi, Kutsal Yerler Sorunu'nun adalete uygun şekilde incelenmesini, fakat Rusların, Ortodoks uyrukların koruyuculuğu isteğinin kabul edilmemesini tavsiye etmişti. İngiliz Hükümeti, Rusların Os-

94) Bkz. Yorga, aynı eser, c. V., s.447.
95) Edouard Driault, aynı eser, s. 233.

manii Devleti ile bir ittifak yapmak önerisinin kabulüne ise kesin olarak karşıydı. Nitekim, buna meydan vermemek için, bir İngiliz filosunu Çanakkale önlerine gönderdi.

Bu ortamda, 1853 yılı Nisan ayı içinde İngiliz, Fransız elçileri ile Mençikof arasında, Kutsal Yerler Sorunu görüşülerek, her üç tarafı da memnun edecek şekilde sonuçlandırıldı. Anlaşmazlık da yatışmış oldu. Ancak, Rusya'nın niyeti anlaşmak değil, aksine anlaşmazlık çıkarmaktı. Nitekim, 5 Mayıs 1853 günü Mençikof, Babıâli'ye bir ültimatom vererek, Osmanlı Devleti içindeki Ortodoksların koruyuculuğu hakkının kendilerine tanındığını belirten bir senedin verilmesini istedi ve bunun kabul edilmesi için de beş günlük süre verdi. Osmanlı Hükümeti, İngiliz donanmasının yardıma geleceği sözünü de aldıktan sonra, bu öneriyi de reddetti.

Bunun üzerine, Osmanlı Devleti'nin hükümranlık haklarını korumaya kararlı olduğunu gören Mençikof, bütün Rus elçilik mensuplarını da yanına alarak 21 Mayıs 1853 günü İstanbul'dan ayrıldı. Böylece Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki siyasi ilişkiler kesilmiş oldu[96].

Bu arada, Rusya'nın bu aşın istekleri ve girişimleri Osmanlı Devleti'ni olduğu kadar, İngiltere ve Fransa'yı da endişeye düşürdü. Bu da, bu iki devleti, İstanbul Hükümeti'ne yaklaştırmaya başladı.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki anlaşmazlığın bu noktaya gelmesi üzerine, her iki taraf da savaş hazırlıklarına başladı. Çar I. Nikola, Ortodoksluğun koruyucusu sıfatıyla bazı önlemler almak üzere Eflâk-Buğdan'a gireceğini ilan etti. Böylece görünüşte soruna dini bir yön vermek istedi. 22 Haziran 1853'de de Rus askerleri savaş ilan etmeksizin Prut nehrini aşarak, Osmanlı topraklarına girdiler. Bu sırada ise, bir İngiliz ve Fransız donanması Çanakkale Boğazı önündeki Beşiğe Koyu'na gelmiş bulunuyordu.

Böylece Rusya'nın, Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini gerçekleştirmek üzere, özellikle 1848'den itibaren çıkardığı sorunlar, iki devlet arasında yeni bir savaşı kaçınılmaz hale getirmiş oldu.

3. Savaşı Önleme Çalışmaları:

Rusya'nın Eflâk ve Buğdan'a girmesi, iki devlet arasındaki barış durumunu bozmuştu. Osmanlı Devleti bunu bir savaş nedeni olarak görebilirdi. Fakat, başta İngiltere olmak üzere diğer büyük devletlerin tavsiyesine uyarak, olayı sadece protesto etmekle kaldı. Bir Avrupa savaşının çıkmasını istemeyen Avusturya, Temmuz 1853'te Viyana'da, barışı kurtarmak üzere bir konferans toplanmasını sağladı. Ancak, burada bulunan çözüm yolu, Osmanlı Devleti'ni ve Rusya'yı tatmin etmedi. Bunun üzerine iki taraf, savaş hazır-

96) Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. V., s. 230; Yorga, **aynı eser,** c. V. s. 454 vd; A. Şükrü Esmer, **aynı eser, s.** 184-185.

lıklarını hızlandırdılar ve Avusturya ile Prusya'yı kendi yanlarına çekmeye çalıştılar.

Rusya, kendine karşı Fransa'nın bir hareketini önleyebilmek için, Avusturya ve Prusya'nın yardımına güveniyordu. Halbuki Avusturya, Rusya'nın Eflâk-Buğdan'a girmesini ve Tuna nehrinin ağzına yerleşmesini, kendisine ve Balkan politikasına indirilmiş bir darbe olarak görmekteydi. Bundan dolayı Rusya'nın Tuna'ya hücum etmeyeceğine dair garanti istiyordu ve Rusya da buna yanaşmıyordu. Prusya'nın ise, o günlerde Balkanlar'dan ve Osmanlı Devleti'nden doğrudan çıkarı yoktu. Onun için önemli olan Almanya'nın birliğini kurmak sorunuydu. Bu konuda Rusya ile samimi bir işbirliğinden yanaydı. Fakat, Avusturya'nın aleyhine de olabilecek bir ittifakın yapılmasına cesaret edemiyordu[97]. Bu nedenlerle Avusturya ve Prusya, savaşa katılmak veya taraf tutmak niyetinde değildi.

Bu sıralarda ise İstanbul'da halk, Rusya ile savaşa girilmesini istiyordu. Rusya'nın, sorunun başlarından beri izlediği uzlaşmaz tutum ve davranışlar, sonunda 25 Eylül 1853'de İstanbul'da toplanan "Meşveret"te savaş açılmasına karar verilmesine neden oldu. Bundan sonra da 4 Ekim 1853'de, Osmanlı-Devleti, Rusya'ya resmen savaş ilan etti[98].

4. Savaşın Başlaması ve Avrupa Devletlerinin Katılması:

Osmanlı Hükümeti, savaş ilan ettikten sonra, Şumnu'da bulunan Ömer Paşa komutasındaki ordusunu harekete geçirdi. Ömer Paşa, Rus orduları komutanı Gorçakof a bir ültimatom vererek, Eflâk-Buğdan'ı boşaltmasını istedi. Rus komutanı bunu reddetti. Bunun üzerine Tuna'yı geçen Türk ordusu, başarılı şekilde savaşarak Küçük Eflâk'ı ele geçirdi. Diğer bir Türk ordusu da, Kafkaslar'da karşı harekete girişti. Böylece, Ekim 1853'te Osmanlı-Rus Savaşı, Balkanlar'da ve Kafkaslar'da olmak üzere iki cephede fiilen başlamış oldu. Birkaç gün sonra da, 22 Ekim'de, Beşiğe Koyu'nda bulunan İngiliz ve Fransız donanması Çanakkale Boğazı'ndan geçerek İstanbul önlerine geldi.

Rusya, İngiltere ve Fransa'nın bu hareketinin, 1841 Londra Andlaşması'na aykırı olduğunu belirterek protesto etti. Adı geçen iki devlet ise, aksine, 1841 Andlaşması'nın uygulanması için, yani Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak üzere Boğazlan geçtiklerini bildirdiler. Gerçekte ise, İngiltere ve Fransa, Rusya'nın "güneye inmesine" engel olmak ve Osmanlı Devleti'ni desteklediklerini belirtmek üzere, bu hareketi yapmışlardı. Ancak, bu iki devletin kesin olarak savaşta Osmanlılar'in yanında yer almaları, Sinop baskını üzerine oldu.

Rus Amirali Nahimof komutasındaki bir Rus filosu, Batum'a erzak ve savaş malzemesi götürmekte olan ve fırtına dolayısı ile Sinop'a sığınmış

97) Edouard Driault, **aynı eser,** s. 234.
98) Yorga, **aynı eser,** c.V., s. 476; Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. V., s. 233-234.

olan Osmanlı filosunu, bir baskınla 30 Kasım 1853'te yaktı ve şehri top ateşine tutarak tahrip etti.

Sinop felaketi, İngiltere ve Fransa'ya, Rusya'nın Karadeniz'deki gücünü anlamalarına yol açtı ve bunun tehlikeli bir seviyeye ulaştığını göstermiş oldu. Rusya, Osmanlı donanmasına vurduğu bu darbeden sonra, artık kolayca İstanbul ve Boğazlar'ı tehdit edebilirdi. Bu ise, Osmanlı Devleti'ne olduğu kadar, çıkartan bakımından İngiltere ve Fransa için de büyük bir tehlikenin doğması idi. İşte, başta Boğazlar sorunu olmak üzere, devletler arasındaki çıkar çatışmaları, Türk-Rus anlaşmazlığını bir defa daha Avrupa sorunu haline getirdi.

Nitekim, Rus tehlikesini önlemek üzere, İngilizler ve Fransızlar Karadeniz'e bir donanma gönderdiler. Diğer taraftan Rusya yararına harekete geçmek isteyen Yunanistan'a bu fırsatı vermemek için Pire limanını kuşattılar. Bunun üzerine de Atina Hükümeti, Osmanlı sınırlarında bulunan Yunan çetelerini geri çekmeye mecbur oldu. 27 Şubat 1854'te Fransa İmparatoru III. Napolyon ile İngiltere Kraliçesi Victorya, Rus Çarı'na bir ültimatom göndererek, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne saygı göstermesini, iç işlerine karışmamasını ve işgal altında tuttuğu yerlerden askerlerini çekmesini istediler. Çar bu teklifleri reddetti ve ordusuna Tuna'yı aşması için emir verdi".

Rusya'nın savaşa devam etmesi üzerine, İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti ile 12 Mart 1854'te bir İttifak Andlaşması yaptılar[100]. Buna göre: İki devlet, haksız olarak saldırıya uğramış olan Osmanlı Devleti'ne yardım etmek ve topraklarını korumak üzere, kara ve deniz kuvvetleri göndermeyi üzerlerine alıyorlardı. Barış, ancak ortaklaşa olarak görüşülecek ve imzalanacaktı. İngiliz ve Fransız askerleri, barış sözleşmesinin yapılmasından itibaren en geç kırk gün içerisinde Osmanlı topraklarını boşaltacaklardı.

Bu andlaşmanın yapılmasından hemen sonra, 27 Mart 1854'te, İngiltere ve Fransa, Rusya'ya karşı resmen savaş ilan ettiler. Böylece Rusya'ya karşı üç devlet birleşmiş oldular.

Müttefikler ile Rusya arasında savaş, Osmanlı Devleti'nin Rumeli ve Doğu Anadolu kıyılarından başka, Kırım'da ve Baltık Denizi'nde oldu.

Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaş, 1854 yılı başlarından itibaren şiddetlenmişti. Ruslar, Tuna'nın güneyine, saldırıya geçmişti. Bunun üzerine, 1854 Mayıs ayında İngiltere ve Fransa, Gelibolu'ya büyük bir kuvvet çıkardılar. Diğer taraftan Avusturya da Rusya'ya baskıya başladı. Bu sıralarda da Türk kuvvetleri, Balkanlar'da Rusları püskürtmeyi ve Eflâk-Buğdan'ı boşalttırmayı başardılar. Bunun üzerine Avusturya, öteden beri yayılma hedefleri içerisinde bulunan Eflâk-Buğdan'ın yeniden Rusya'nın eline geçmesini önlemek için işe karıştı. Nitekim Avusturya, 30 Eylül 1854'te,

99) Edouard Driault, **aynı eser,** s. 236. 100) Andlaşmanın metni için bkz. Nihat Erim; **aynı eser,** c. **I.,** s. 321-324.

Osmanlı Devleti ile bir anlaşma yaparak, savaşın sonuna kadar Eflâk-Buğdan'ı geçici olarak işgal ederek, burayı her türlü saldırıya karşı korumayı üzerine aldı[101]. Böylece Tuna cephesinde, Osmanlı Devleti ile Rusya'nın arasına Avusturya girmiş, bu da, bu cephedeki savaşı sona erdirmiş oldu. Bunun üzerine Müttefikler, Rusya'yı barışa zorlamak için, savaşı Kırım'a intikal ettirmeye karar verdiler.

5. Savaşın Kırım'a Kaydırılması:

Kırım, Rusya'nın Boğazları zorlayabilecek, Akdeniz'e inmesini gerçekleştirebilecek kara ve deniz kuvvetlerinin üstlendiği önemli bir yerdi. Buradaki kuvvetlerin, donanmanın ve tersanelerin yok edilmesi veya etkisiz hale getirilmesi, Rusya'yı barışa mecbur edebileceği gibi, güneye doğru gelişecek Rus yayılmasını da önleyebilirdi. Bu ise, Osmanlı Devleti ile birlikte Avrupa devletlerinin çıkarına idi. Bu nedenlerden, 13 Eylül 1854'te müttefikler Kırım'a asker çıkartarak, savaşı burada sürdürdüler[102]. Bu sıralarda ise Ruslar, Kafkas cephesinde bazı başarılar kazanarak Doğubeyazıt'ı ele geçirdiler.

Kırım'a çıkan Müttefiklerin hedefi, öncelikle, Ruslara Karadeniz egemenliğini sağlamakta önemli bir liman olan Sivastopol'ü ele geçirmekti. Bunun için şehir kuşatıldı. Ruslar bu kuşatmayı yarmak için çok çalıştılar, fakat başarı sağlayamadılar. Ne var ki, müttefikler de kesin sonuca ulaşamadılar. Bunun için daha çok askere ihtiyaçları vardı. Bu durumda, Avusturya ve Prusya'yı da savaşa sokmak istediler. Fakat bütün uğraşmalarına rağmen bunu başaramadılar.

Müttefik devletlerin sıkışık olduğu bu sırada, İtalya birliğini kurmaya çalışan Piyemonte Hükümeti, kendi davasına Avrupa'nın dikkatini çekmek, Avusturya'ya karşı ileride İngiltere ve özellikle Fransa'nın yardımını sağlayabilmek için, bir yatırım olmak üzere savaşa katılmayı önerdi. Bunun üzerine, Piyemonte ile İngiltere ve Fransa arasında, 26 Ocak 1855 tarihinde bir andlaşma yapıldı. Bununla, 15.000 İtalyan askerinin Kırım'a gönderilmesi kabul edildi[103]. Böylece, Osmanlı Devleti'nin yanında, üçüncü bir Avrupa devleti daha yer almış oldu.

Ancak, müttefiklere bu yardım da yeterli olamadı. Savaşın uzaması ise İngiltere ve Fransa'nın Avrupa'daki nüfuzunu zedeleyebilirdi. Bunun üzerine müttefikler Kırım'a yeni kuvvetler gönderdiler. 1855 yılı yaz aylarında Sivastopol'ü kuşatan ordu 14.000 kişiye ulaştı.

Savaş, bundan sonra daha da şiddetlendi. Rusların karşı koymaları gittikçe kırılmaya başladı. Bu arada 2 Mart 1855'de Çar I. Nikola öldü. Yerine II. Aleksandr (1855-1881) Çar oldu. Bir süre sonra da müttefikler, 9 Eylül

---

101) Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. V., s. 238.
102) Geniş bilgi için bkz. (Saim Besbelli), **1853-1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı-Deniz Harekâtı,** Ankara 1977, s. 66 vd.
103) Charles Seignobos, (Çev. Ali Reşad), **Tarih-i Siyasî,** c. **II.,** İstanbul 1325, s.379.

1855'de Sivastopol'ü ele geçirdiler. Bu sıralarda da Ruslar, Kafkasya'da bazı başarılar kazandılar ve 27 Kasım 1855'te Kars'a girdiler. Bununla beraber Rusların artık savaşa devam edecek halleri kalmamıştı. Bu nedenle de, barışın yapılması için, girişimlerde bulunmaya başladılar.

Rusya'nın barış isteği, savaşın başlarından beri işbirliği halinde bulunan devletler, özellikle İngiltere ve Fransa arasında, görüş ayrılıklarına yol açtı. İngiltere, savaşa devam etmek, hatta Baltık denizinde yeni bir cephe açarak, Rusya'yı uzun zaman kendisine gelemeyecek şekilde yıpratmak istiyordu. Nitekim bunun için Ekim 1855'de, İsveç ile bir sözleşme yaptı. Buna karşılık III. Napolyon savaşın sona erdirilmesinden yanaydı. Çünkü, istediklerini elde etmiş, I. Nikola'nın nüfuzunu kırmış, Rusya'yı İngiltere'den ayırmıştı. Bundan sonrası için de Rusya'nın dostluğunu kazanacağını umuyordu. Bu nedenle de Fransa barışın yapılması için, İngiltere üzerine baskıya başladı. Bu sıralarda Avusturya da müttefiklere katıldı. Bu durum karşısında Rus Çar'ı, bazı ön koşullan kabul ederek, ateşkesi kabul etmeye hazır olduğunu açıkladı. Böylece, Kırım'da sürmekte olan savaş durdu[104].

Bunun üzerine Avusturya, esasları daha 22 Temmuz 1854'te Müttefikler tarafından saptanan bir ültimatomu, 16 Aralık 1855'te Rusya'ya verdi. Avusturya'nın çıkarlarını da yakından ilgilendiren ve Rusya'dan barış için ön koşul olarak kabul edilmesi istenen hususlar şunlardı:

1) *Rusya'nın, Eflâk ve Buğdan üzerindeki isteklerinden vazgeçmesi ve buraya Avrupa garantisinin getirilmesi,*
2) *Tuna nehrindeki ulaşım için bütün Avrupa'nın katılacağı ortak bir rejimin kurulması,*
3) *Karadeniz'in tarafsız hale getirilmesi,*
4) *Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisindeki bütün Hıristiyan ve Müslümanlara, Avrupa garantisi altında yeni haklar verilmesi*[105]*'.*

Çar II. Aleksandr, müttefiklerin bu isteklerini kabul etti. Bunun üzerine, kesin barış görüşmelerini yapmak üzere, Paris'te bir kongrenin toplanmasına karar verildi.

6. Paris Kongresi ve Andlaşnıası (1856):

Kırım Savaşı'nı sonuçlandırmak ve barış andlaşmasını hazırlamak üzere yapılması kararlaştırılan Paris Kongresi; Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Prusya ve Piyemonte'nin katılması ile 25 Şubat 1856'da

104) Savaş sırasındaki gelişmeler hakkında geniş bilgi için bkz. Edouard Driault, **aynı eser,** s. 236-244; Aziz Kaylan, **Kırım Savaşı,** İstanbul 1975, s. 53 vd; A. Tevfik Gürel, **Kırım Savaşı,** İstanbul 1935, s. 33 vd; (Saim Besbelli), **aynı eser,** s. 10 vd.

105) Yorga, **aynı eser,** c.V., s. 483; Genelkurmay Başkanlığı, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi - Osmanh-Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı (1853-1856),** Ankara 1986, s. 3 vd.

çalışmalarına başladı. Fransa Dışişleri Bakanı Kont Valevski (Walewski)'nin başkanlığını yaptığı Kongre, 1815 Viyana Kongresi'nden sonra Avrupa devletleri arasındaki dengeyi etkileyen en önemli kongrelerden birisiydi. Kongrenin diğer bir özelliği ve önemi ise, toplantıya Osmanlı Devleti'nin davet üzerine katılmasıyla, bu kongreye kadar yalnız Hıristiyan devletlere dayandırılmış ve onlarla sınırlandırılmış bulunan Avrupa sisteminin, bu tarihten itibaren, hiç olmazsa şeklen, Hıristiyan topluluğun sınırları dışına taşınlmış olmasıydı[106]. Bununla da, dünya siyasetinde ve uluslararası ilişkilerde yeni bir dönemin başlamasıydı.

Osmanlı Devleti, ilk defa "Avrupa ahengi"ni oluşturan devletlerle eşit haklara sahip olarak katıldığı bu devletlerarası kongreye, Sadrazam Mehmet Emin Âli Paşa başkanlığında bir heyet gönderdi. Diğer devletler de en seçkin diplomatlarıyla bu toplantıya katıldılar.

Kongre; önce, esasları savaş sırasında saptanmış olan barış koşullarını görüşmeye başladı. Ancak Müttefikler, Ruslara karşı savaş alanında gösterdikleri birliği, barış masasında koruyamadılar. Her devlet barışın kendi çıkarlarına göre kurulmasını istemekteydi. Osmanlı Devleti ile İngiltere, Rusya'ya ağır koşullar ileri sürülmesini istiyordu. Fransa ise, Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye yaklaştığını, Avusturya'nın da Prusya ile birlikte hareket ettiğini görünce, ileride bir Fransız-Rus yakınlaşmasını sağlamak üzere, Rusya'yı destekler bir tutum aldı. Fransa'nın ileriye dönük bu yatırımı ise Rusya'nın işine yaradı. O güne kadar Osmanlı Devleti'nden elde ettiği ayrıcalıkların hiç olmazsa bir bölümünü kurtarmaya çalıştı.

İşte Paris Kongresi, büyük devletler arasındaki bu çelişkilerle dolu hava içerisinde çekişmelerle çalışmalarını sürdürdü. Sonuçta, devletlerin çıkar ve isteklerinin belli ölçüde uyuşturulmasıyla, 30 Mart 1856'da barış andlaşması imzalandı. Tamamı 34 madde olan Paris Andlaşması'nın getirdiği başlıca hususlar şunlardı:

1) *Osmanlı Devleti ve Rusya, savaş sırasında birbirlerinden ele ge çirmiş oldukları yerleri ve esirleri geri vereceklerdi.*

2) *Avrupa devletleri; Osmanlı Devleti'nin, Avrupa devletler hukukundan ve haklarından yararlanmasını kabul ediyordu. Ayrıca, her biri ayrı ayrı, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne ve bağımsızlığına saygı göstermeyi garanti ediyor ve bu garantinin tamamen uygulan masına da ortaklaşa kefil oluyorlardı.*

3) *Osmanlı Devleti ile, andlaşmada imzası bulunan devletlerden biri veya birkaçı arasında bir anlaşmazlık çıkacak olursa, Osmanlı Devleti ve adı geçen devletlerin herbiri, kuvvete başvurmadan önce, diğer dev letlerin arabuluculuk yapmasını kabul ediyordu.*

106) Mehmet Gönlübol, **Milletlerarası Siyasî Teşkilatlanma,** (Üçüncü Baskı), Ankara 1975, s. 55.

4) Osmanlı Padişahı'nın (18 Şubat 1856'da) ilan etmiş olduğu İslahat Fermanı, diğer devletler tarafından memnunlukla karşılanıyordu. Ancak bu Ferman, andlaşmayı imzalayan hiçbir devlete, Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışma hak ve yetkisini vermeyecekti.

5) Boğazların kapalılığına dair 1841 Londra Andlaşması aynen yürütülecekti.

6) Karadeniz, tarafsız duruma getirilecek, bütün devletlerin ticaret gemilerine açık, fakat savaş gemilerine sürekli olarak kapalı olacak, kıyılarında hiçbir tersane bulunmayacaktı.

7) Tuna Nehri'nde ulaşım serbest olacak, bunu andlaşmada imzası bulunan devletlerin temsilcilerinden kurulacak bir komisyon yürütecekti.

8) Rusya tarafından terk edilecek olan Tuna Nehri deltasının bir bölümü, Buğdan'a verilecekti.

9) Eflâk ve Buğdan Beylikleri Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacak, ancak bunların sahip bulundukları ayrıcalıklar ve haklar genişletilecek ve bunlar andlaşmayı imzalayan devletlerin ortak garantisi altında olacak; hiçbir devlet bu Beyliklerin iç işlerine karışmayacaktı.

10) Sırbistan da, bundan böyle devletlerin ortaklaşa garantisi altında bulunacak, devletlerin onayı alınmadan Osmanlı Devleti Sırbistan 'a hiçbir şekilde asker sokamayacaktı.

Paris Andlaşması'nın imzalaridığı gün (30 Mart 1856), yine bu andlaşmaya bağlı olarak, andlaşmaya katılan devletler arasında 1841 Londra Andlaşması'nı yenileyen "Paris Boğazlar Sözleşmesi", ayrıca Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Karadeniz'le ilgili olarak "Rusya ile Paris Andlaşması" imzalandı. Daha sonra da, yine Paris Andlaşması'na bağlı olarak, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, İngiltere ve Fransa'nın da katılmasıyla, 5 Aralık 1857'de, "Rusya ile Sınır Andlaşması" yapıldı[107]

Böylece, 1856 Paris Andlaşması'nın imzalanması ile, 1853'de başlamış olan Kırım Savaşı sona ermiş oldu.

7. Savaşın ve 1856 Paris Andlaşması'nın Sonuçları:

Kırım Savaşı, Rusya'nın geleneksel "güneye inme" siyasetini gerçekleştirmek üzere harekete geçmesiyle başlamıştır. Ancak bu devletin yarattığı tehlike, diğer Avrupa büyük devletlerinin de çıkarlarına dokunmuştur. Bu nedenle, bunlar Osmanlı Devleti ile birleşerek, âdeta Rusya'ya karşı bir Av-

107) Andlaşmaların metinleri için bkz. Nihat Erim, **aynı eser,** c. **I.,** s. 341-368; A. Tevfik Gürel, **aynı eser,** s. 123-130.

rupa bloku meydana getirmişlerdir. Yapılan savaşta Rusya yenilmiş ve sonuçta 1856 Paris Andlaşması imzalanmıştır.

1856 Paris Andlaşması, yukarıda belirtilen maddelerden de anlaşılacağı üzere, herşeyden önce Avrupa güçler dengesini yeni baştan düzenlemekteydi. Kongre'ye katılan devletler, bu andlaşma ile, Rusya'nın daha önceki tarihlerde kendi lehine bozmaya çalıştığı devletlerarası dengeyi, Avrupa sistemine Osmanlı Devleti'ni de katarak, yeniden kurmayı amaçlamışlardır.

Nitekim, Karadeniz'in tarafsızlığının sağlanması, Boğazlar'ın yabancı savaş gemilerine kapalılığı ilkesinin sürdürülmesi, Eflâk-Buğdan ve Sırbistan topraklarındaki yönetimlerin Kongre'ye katılan devletlerin ortak garantisi altına alınması ile, Rus nüfuzu bu bölgede ortadan kaldırılmıştır. Böylece, Karadeniz'in doğusundan Adriyatik Denizi'ne kadar uzanan bir "siyasi kuşak" meydana getirilerek, Rusya'nın güneyinde bir tampon bölge kurulmuştur. Bu da, Rusya'nın Balkanlar'da bir harekete geçmesi halinde, karşısında Andlaşma'da imzası bulunan devletleri, yani ortak bir cepheyi bulması demekti. Bu suretle Rusya'nın "güneye inme" politikası önlenmiş oluyordu. Bu ise, bundan böyle Rusya'nın daha çok Doğu politikasına önem vermesine ve Asya'da genişleme hareketini hızlandırmasına yol açmıştır[108].

Osmanlı Devleti ise, Paris Andlaşması ile, savaştan önceki sınırlarına kavuşmuştur. Rusya'nın, 18. yüzyılın başlarından itibaren kendisinden sağladığı ayrıcalıklardan ve bunlardan doğan iç işlerine karışmalarından, bir süre de olsa kurtulmuş oluyordu. Rusya'nın güneye inmesini önleyecek önlemlerin getirilmesiyle, geçici bir dönem için de olsa, Rus tehlikesinden ve baskısından kurtulmuş bulunuyordu. Ayrıca, Avrupa devletler hukukundan yararlanması, bununla da Avrupa devletler ailesinden sayılması yani, Avrupa sistemine girmesi resmen kabul edilmiştir. Böylece, topraklarının bütünlüğü, büyük devletlerin kefilliği altına girerek, avantajlı bir duruma geçmiştir.

Bu yönleri ile, Osmanlı Devleti'nin, Paris Andlaşması'ndan kârlı çıktığı söylenebilir. Ne var ki, bu, bir görüntüden ibaretti.

Bir defa, sahip olduğu topraklardan dolayı aslında bir Avrupa devleti olan ve bu kıtadaki devletlerle çok önceden diplomasi ilişkileri kurmuş bulunan Osmanlı İmparatorluğu'nun, Avrupa devleti sayılması ve Avrupa devletler hukukundan yararlanması ilkesi, bir şekil değişikliğinden ibaret olup, pratikte büyük bir önem taşımıyordu. Çünkü, Avrupa devletlerinin kendi aralarında bile, bu gibi prensiplere pek saygı gösterdikleri yoktu. Bu nedenle, bundan sağlanacak garantilerin kâğıt üzerinde kalması kesindi. Diğer taraftan, Osmanlı Avrupası'nda sınırlarını korumakla beraber, Balkanlarda bulunan Özerk yönetimlerin Avrupa devletlerinin kefilliği altına girmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki nüfuzunun azalmasına neden olmuştur. Bun-

108) Bkz. Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi,** Ankara 1948, s. 349-353.

lann yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu, Kongre'ye, savaşı kazanmış devlet olarak katılmış olmasına rağmen, andlaşmamn Karadeniz ile ilgili maddesinin yenik Rusya'ya ait koşullan, kendisine de uygulanmıştır. Bu da, Türkiye'ye yapılan bir haksızlıktı. Islahat Fermanı'nın andlaşmada yer alması ise, yine Osmanlı Devleti aleyhine yeni bir faktörü ortaya çıkarmıştır. Büyük Avrupa devletleri, her ne kadar bu madde ile, İmparatorluğun iç işlerine karışmamayı garanti etmişler ise de; aslında, bu fermanın uygulanmasından doğacak sorunlar ile, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine aynı zamanda ortaklaşa müdahale edebilecekleri yeni bir kapıyı önceden açmışlardır. Kapitülasyonların kaldırılmayıp sürdürülmesi ise, bunu daha güçlü hale getirmekteydi. Bu bakımlardan Paris Andlaşması, uygulama olanaklarından yoksun koşullarıyla, Osmanlı Devlet'inin geleceği için bir garanti olmaktan uzaktı. Bu ise barışın uzun ömürlü olmamasına neden olacaktır.

Kırım Savaşı'nın Osmanlı Devleti'ne getirdiği bir sonuç da, ilk defa yabancı devletlerden borç para alması oldu. Gerçi Osmanlı Devleti, mali durumunun bozulması üzerine ilk defa 18. yüzyılın sonlarında borçlanmayı düşünmüştü. Fakat çeşitli nedenlerden bu mümkün olmamıştı. Ancak, Kırım Savaşı'nın Osmanlı maliyesini daha da fenalaştırması ve buna rağmen savaşa devam edilmek istenmesi üzerine, dış borçlanmanın yapılmasına karar verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu sıralarda müttefikleri olan İngiltere ve Fransa da bunu desteklemişlerdir. Bunun üzerine Babıâli, Londra'da Palmer ve Paris'te Goldschmid adındaki iki banka grubu ile 24 Ağustos 1854'te bir sözleşme yaparak, 3.000.000 İngiliz lirası (yaklaşık 330 milyon kuruş) borç aldı. Osmanlı tarihinde alınan bu ilk borca Mısır'dan alınan vergi geliri karşılık olarak gösterildi. Ancak, ilk borçtan hazineye giren para ile savaş masrafları karşılanamadığından, ertesi yıl yeniden borçlanma zorunluluğu doğdu. İkinci borçlanma ise, İngiltere ve Fransa hükümetlerinin kefaleti sağlanarak, 1855 yılında Rothschild şirketi ile 5.000.000 Sterlinlik bir sözleşme imzalanarak yapıldı. Bu borca karşılık olarak da İzmir ve Suriye gümrüklerinin gelirleri ile Mısır vergisinin, birinci borçlanmadan arta kalan kısmı gösterildi. Ayrıca bu sözleşme ile, alınacak paranın sadece savaş masraflarına karşılık olarak kullanılması, bunu kontrol etmek üzere de, İngiltere ve Fransa hükümetlerinin temsilcilerinden oluşacak bir komisyonun kurulması kabul edildi[109]. Böylece Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı ile birlikte tarihinde ilk defa dış borçlanma ve aynı zamanda yabancıların mali kontrolü dönemine de girmiş oldu.

Paris Andlaşması, Kırım Savaşı'na katılan diğer devletlere ise, doğrudan çıkar sağlayan bir durum meydana getirmedi. Ancak, dolaylı olarak her devlet, kendisine göre bazı çıkarlar elde etti.

---

109) Bkz. **İ.** Hakkı Yeniay, **Yeni Osmanlı Borçlar Tarihi,** İstanbul 1964, s. 19-30; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi,** c. VI., Ankara 1954, s. 209-211.; Nihad S. Sayar, **Türkiye İmparatorluk Dönemi Malî Olayları,** İstanbul 1977, s. 192-194; A. du Velay, **Türkiye Maliye Tarihi,** (Ankara) 1978, s. 80-86.

İngiltere, Rusya'nın Karadeniz'deki donanma ve tersanelerinin yok edilmesi ve bu denizde donanma bulundurmasını önlemekle, sömürgeleri ve Yakındoğu ticareti için büyük bir tehlikeyi, bir süre için de olsa kaldırmış oldu.

Fransa, Rusya'nın özellikle Kutsal Yerler Sorunu'nu bahane ederek Boğazlar ve Akdeniz'e inerek, kendi nüfuz alanlarına göz diktiğini gördüğünden, savaşa girmişti. Paris Andlaşması bu tehlikeyi önlediği için durumdan memnundu. Ayrıca, bu savaşla ve bu süre içerisinde yapılan ittifaklar ile, Koalisyon Savaşları'ndan itibaren kendisine karşı kurulmuş bulunan ittifak grubunu kesin olarak parçalamış oldu. Andlaşmanın Paris'te yapılması ise, Fransa'ya, Avrupa siyasetinde yeniden üstün bir yer sağladı.

Piyemonte, Paris Kongresi'ne katılmakla, İtalyan birliğini kurma düşüncesini devletlerarası bir kuruluşta tanıtma ve savunma olanağına kavuştu. Böylece, İtalyan birliği sorununu Avrupa politikasının konulan arasına sokturma fırsatını elde etti[110].

Böylece, Kırım Savaşı sonucunda imzalanan Paris Andlaşması ile, Avrupa'da yeni bir siyasi denge kurulmuş oldu. Kongre aslında barış andlaşması hazırlamak için toplanmıştı. Ancak bunun yanında, Kongre'de barış ile doğrudan ilgili olmayan, "deniz savaşı hukuku" gibi başka konular da görüşülmüş ve karara bağlanmıştır. Bu ise, uluslararası örgütlenmenin gittikçe güç kazandığını göstermesi yönünden, Kongre'ye ayrıca önem sağlamıştır[111].

Bütün bunlarlar beraber, Paris Andlaşması'nın getirdiği barış, çeşitli nedenlerle uzun ömürlü olamadı. Nitekim, andlaşmanın hemen arkasından, aşağıda görüleceği üzere, Osmanlı Devleti ile diğer Avrupa devletleri, iç ve dış yeni sorunlarla karşılaşmaya başladılar.

I. ISLAHAT FERMANI (18 Şubat 1856):

Islahat Fermanı, aslında Osmanlı Devleti'nin bir iç düzenleme girişimi olmakla beraber, devletlerarası bir andlaşmada, yani Paris Andlaşması'nın maddeleri arasında yer alması yönünden, aynı zamanda siyasi niteliği de olan bir hareketti. Bu yönden konuya özetle de olsa değinmek gerekecektir.

1. Kırım Savaşı ve Islahat Fermanı'nın Hazırlanışı:

Yukarıda belirtildiği gibi, Kırım Savaşı (1853-1856), bir bakıma Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde bulunan Hıristiyanları korumak ve ayrıcalıklarını çoğaltmak istemesi iddiasından çıkmıştı. Bu bakımdan, savaş sırasında Osmanlı Devleti'nin müttefikleri olan ve Rusya'ya karşı savaşan Avrupa devletleri, Rusya'yı bu iddiasından yoksun bırakmak için girişimlerde bulunmuşlardı.

---

110) Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. V., s. 245-248.
111) Bkz. Mehmet Gönlübol, **aynı eser,** s. 55-56.

Nitekim İngiltere, Fransa ve Avusturya, daha Nisan 1855'te kendi aralarında, savaş sonrasında yapılacak andlaşma esaslarını görüşerek bazı kararlar almışlardı. Sonra da buna dayalı olarak 16 Aralık 1855'te bir anlaşmaya varmışlardı. Rusya'ya da aynen kabul etmesi için bir nota ile bildirilen bu kararlar arasında, "Babıâli'nin hükümranlık haklarını bozmayacak bir şekilde, Hıristiyan uyruğun hak ve ayrıcalıklarını belirleyen yeni bir Islahat Fermanı'nın çıkarılması"da vardı[112].

Osmanlı Hükümeti, Viyana'da yapılan görüşmelerde, yukarıda belirtilen hususun devletin iç işlerine karışma anlamına geleceğini bildirerek, 16 Aralık 1855 tarihli kararlar arasında yer almamasına gayret etti, fakat başarı sağlayamadı. Bunun üzerine, Paris'te yapılacak barış görüşmelerinden önce Islahat Fermanı'nı ilan ederek, müttefikleri olan devletlere iç işlerine karışma yolunu kapamaya çalıştı[113]. Bunun için de hemen fermanı hazırlamak üzere İstanbul'da bir komisyon kuruldu. Bu komisyonda Sadrazam, Hariciye Nazırı ve diğer devlet adamlarından başka, müttefik devletler olan İngiltere, Fransa ve Avusturya'nın elçileri de bulunuyordu.

Komisyonun kuruluş şekli, yabancı devletlerin, meydana getirilecek fermanda etki sahibi olmak istediklerini göstermekteydi. Amaçları, Rusya'nın daha önce Osmanlı Devleti'nden Hıristiyan uyrukları bahane ederek sağladığı hak ve ayrıcalıkları, kendilerinin de bu yoldan elde etmelerine dayanıyordu. Ancak tutulacak yol hakkında aralarında görüş birliği yoktu. Her biri ayrı bir tez ortaya atıyordu. Bununla beraber hepsinin ileri sürdüğü ortak nokta, Osmanlı Devleti'nin 1839'da ilan etmiş olduğu Tanzimat Fermanı hükümlerinin, Müslümanlar ile Müslüman olmayan uyrukların aralarındaki farkları ortadan kaldıramadığı, bu nedenle yeni çıkarılacak fermanda Müslüman olmayan uyruğa eşitliği sağlayacak hükümlerin konması ile, bunların uygulanmasında, Avrupa büyük devletlerinin söz hakkına sahip olmasıydı.

Sonuçta, komisyon tarafından Fransız tezi kabul edildi. Buna göre, Viyana'da alman kararlara uygun olarak, Müslümanlarla Müslüman olmayan uyruk arasında eşitliği sağlayacak bir fermanın hazırlanıp ilan edilmesine ve bunun barış andlaşmasında yer almasına karar verildi.

2. Islahat Fermanı ve İlanı:

Yukarıda belirtilen koşullar altında hazırlanan Islahat Fermanı, Paris Kongresi'nin başlamasından hemen sonra, 18 Şubat 1856 günü, İstanbul'da devletin ileri gelenleri ile yabancı devlet temsilcilerinin huzurunda okunarak açıklandı. Fermanın getirdiği önemli hususlar özetle şöyle idi:

1) Gülhane Fermanı ve Tanzimat ile her din ve mezhepde bulunan bütün uyruklara vaad olunan güvenceler, bu fermanla yenilendiğinden, bunların uygulanması için gerekli önlemler alınacak,

112) Ahmet Cevat Eren, **"Tanzimat",** İslâm Ansiklopedisi, c. XI., İstanbul 1970, s. 741.
113) Charles Seignobos, **aynı eser,** c. **II.,** İstanbul 1325, s. 382.

2) Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar kanun önünde eşit olacaklar,

3) Patrikhanelerde yeni meclisler kurulacak ve bu meclislerin verecekleri kararlar Babıâli tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girecek,

4) Patrikler ömür boyunca bu makama seçilecek,

5) Şehir ve kasabalarda bulunan kilise, manastır, mezarlık, okul ve hastahane gibi yerlerin tamir veya yeniden yapılmasına izin verilecek,

6) Irk, din, dil farkı gözetilmeden hiçbir mezhep diğerine üstün sa yılmayacak,

7) Hiç kimse din değiştirmeye zorlanmayacak,

8) Devlet hizmetlerine, askerlik görevine ve okullara bütün uyruk eşit olarak kabul edilecek,

9) Bütün toplumlar okul açabilecek,

10) Vergiler eşit alınacak, iltizam usulü kaldırılacak,

11) Bütün uyruğun eşit ve serbest şekilde ticaret ve ekonomik girişim lerde bulunması sağlanacak,

12) Mahkemeler açık olacak, keyfî cezalar verilmeyecek,

13) Müslümanlar ile Müslüman olmayanlar arasındaki davaları görmek üzere, karma mahkemeler kurulacak,

14) Yabancı devletler ile yapılacak anlaşmalar gereğince, yabancılar da Osmanlı Devleti sınırları içerisinde mülk sahibi olabilecek[114].

3. Ferman'ın Devlet Yönetimine Etkileri:

Islahat Fermanı, yukarıdaki hususlardan anlaşılacağı üzere, 1839 Tanzimat Fermanı gibi sadece can, mal, namus güvenliğinin sağlanmasını değil, aynı zamanda, Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki Müslüman olmayanları - gerçek anlamı ile Hıristiyanları- Müslümanlarla eşit haklara kavuşturmayı esas almıştır. Görünürdeki amacı, bütün toplulukları ırk, din, dil ayrımı gözetmeksizin kaynaştırmak ve böylece bir Osmanlı toplumu meydana getirmekti. Ancak Ferman, konu olarak, sadece Müslüman olmayan uyruğun ayrıcalıklarını genişletmiştir. Müslümanlar için ise yeni bir şey getirmiyordu. Böylece Osmanlı Devleti, Büyük Devletlerin baskısı karşısında topraklarını ve haklarını savunabilmek için, Müslüman olmayan toplumlara eşitlik tanıdığını resmen açıklamak zorunda kalmıştır.

Halbuki Osmanlı Devleti, bu eşitliği, bütün tarihi boyunca kendi isteğiyle uygulamıştı. Şimdi, bunu resmen yapmayı vaad etmekle, kendisinde mevcut

114) Fermanın mptni için bkz. Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. V., s. 258-264, c. VI, s. 1-5. Ayrıca, İsmail Hami Danişmend, **izahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,** c. IV., İstanbul 1972, s. 174-175; Charles Seignobos, **aynı eser,** c. **II.,** s. 323-328.

olmayan bir adaletsizliği, yapmış olmak gibi, bir duruma düşüyordu. Avrupa devletlerinin, Osmanlı Devleti'ni böyle bir fermanı ilana mecbur bırakması, kendilerine Osmanlı Hıristiyan toplumları üzerinde daha et Vıli koruyuculuk hakkı ile, Osmanlı topraklarında siyasi, ekonomi, hukuk ve kültür alanlarında yeni hak ve çıkarlar sağlamak içindi. Bu nedenlerle de fermanı, Paris Andlaşması'nın kapsamı içerisine aldırmışlardı.

Gerek bu nedenle, gerekse Müslüman olmayanlara verilen yeni ayrıcalıklar yönünden, Islahat Fermanı, Müslümanlar tarafından olumsuz karşılandı. Hıristiyanlar ve diğer toplumlar ise, kendilerine birçok haklar tanıyan, fakat aynı zamanda askerlik gibi (isteyen bedel vererek askere gitmeyebilirdi) bazı yükümlülükler getirdiği için Islahat Fermanı'nı iyi karşılamadılar. Zira, yurttaşlık duygulan olmadığından, askerliği iş ve güçlerine engel olacak bir yük olarak görmekteydiler.

İmparatorluk içinde bu tepkilerle karşılanan Islahat Fermanı, uygulamada da birçok güçlüklerle karşılaştı. Bu nedenle de bazı hükümleri kâğıt üzerinde kaldı[115].

Gerçekte Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nın genişletilmiş bir şekliydi. Ancak Tanzimat, ülkenin içine düştüğü kötü durumdan kurtarılması için, Osmanlı devlet adamları tarafından dış etki olmadan hazırlanmıştı. Islahat Fermanı ise, yukarıda da belirtildiği gibi, yabancı devletlerin baskısı sonucunda düzenlenmiş ve ilan edilmiştir. Osmanlı Devleti bu Ferman'ı kendiliğinden ilan etmiş görünmekle, sadece şekil yönünden hükümranlık şerefini kurtarmış bulunuyordu. Aslında ise, Hıristiyan toplulukların korunması kararları, Avrupa devletlerinin eline geçmiş oluyordu. Nitekim bu tarihten sonra, Paris Andlaşması'ndaki, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışılmayacak maddesine rağmen, Büyük Devletler her fırsatta İmparatorluğun iç işlerine karışmaya başlayacaklar, bunlar da bir çok iç ve dış olay ve gelişmenin ortaya çıkmasına neden olacaktır.

J. PARjS ANDLAŞMASI'NDAN SONRA OSMANLI İMPARATORL UĞU (1856-1870):

Kırım Savaşı, bir bakıma, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletleri ile bir blok içinde birleşmesine yol açmıştı. Savaştan sonra, 1856 yılında Islahat Fermanı'nın ilanı ve Paris Andlaşması'nın yapılması ise, Osmanlı İmparatorluğu'na iç ve dış siyasetinde daha rahat hareket edebileceği bir ortamı hazırlamış oldu. Bunlar da ülkede geleceğe ümitle bakılmasına yol açtı. Islahat Fermanı'nın getirdiği hususlar uygulanmaya başlandı. Ne var ki, daha çok şekil yönünden ortaya çıkarılmış bulunan bu ortam, istenen koşulları gerçekleştiremedi. İstanbul Hükümeti, yine Büyük Devletlerin iç işlerine karışmasıyla ve diğer nedenlerle birlikte, bu karışmalardan da doğan eyaletlerdeki çeşitli sorunlarla uğraşmak durumunda kaldı. 115) Bkz. Enver Ziya Karal, **aynı eser, c. VI., s.** 7-13.

1. Cidde Olayları ve Suriye Bunalımı (1858-1861):

Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla Hıristiyanlara verilen hak ve ayrıcalıkların, getirilen eşitli ilkesinin, Osmanlı Müslüman halkı tarafından tepkiyle karşılandığı yukarıda belirtilmişti. Bu, İmparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi, Cidde ve Suriye'de de büyük hoşnutsuzluklara yol açmıştı. Diğer taraftan, Avrupa devletlerinin koruyuculuğuna güvenen Hıristiyanlar da taşkınlıklara başlamıştı. Büyük Devletlerin, bölgedeki çıkarları için bunları desteklemeleri ve davranışları ise, İmparatorluğun bu köşelerinde olayların çıkmasına yol açan başlıca etken oldu.

a. Cidde Olayları (1858):

Bölgedeki ilk olay, 15 Temmuz 1858'de Cidde'de, bazı kışkırtıcıların hareketi ile, büyük bir halk topluluğunun Hıristiyanlar üzerine yürümesiyle başladı. Dini bir şekil alan kavgayı hükümet güçleri önleyemediler. Bu arada İngiliz ve Fransız Konsolosları da öldürüldü. Bu ise, olaya, bu iki devletin doğrudan karışmasına yol açtı. Cidde'ye gelen bir İngiliz-Fransız filosu intikam almak amacıyla şehri bombaladı. Sonra İngilizler ve Fransızlar, karaya asker çıkartarak olayda elebaşı olarak gördükleri on kişiyi yakalayıp idam ettiler.

Böylece İngiltere ile Fransa, konsoloslarının öldürülmesi bahanesiyle hem Cidde şehrini cezalandırdılar, hem de suçlu gördüklerini öldürerek, aslında tüm bölgedeki halka gözdağı verdiler. Onların Osmanlı Devleti'ni hiçe sayarak yaptıkları bu müdahale, herşeyden önce "Devletler Hukuku"na aykırı olup onur kırıcı bir olaydı. Diğer taraftan 1856 Paris Andlaşması'ndan sadece iki yıl sonra meydana gelen bu olay, andlaşmanın Osmanlı Devleti'nin "Avrupa Hukuku"ndan yararlanacağı ve toprak bütünlüğünün garanti altında olduğunu belirten maddelerinin, hem de, garantör devletlerin en büyükleri tarafından ortadan kaldırıldığını göstermesi yönünden, önemliydi.

Cidde olayları, bu yönleriyle, Müslüman halk arasında büyük tepkiyle karşılandı. Bu ise, Cidde'ye yakınlığı dolayısıyla -diğer nedenlerle de birlikte- Suriye'de büyük bir bunalımın doğmasına yol açtı.

b. Suriye Bunalımı (1860-1861):

Suriye bunalımı, başlangıçta bir iç olay gibi başladı ise de, kısa sürede devletlerarası bir sorun halini aldı. Bu, bölgenin coğrafi, etnik, yönetim ve tarihi yapısı ile, Avrupa Büyük Devletleri'nin bölgedeki çıkar çatışmalarından ve girişimlerinden ileri gelmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde, Arapların Şam dediği Suriye; Halep, Şam, Sayda ve Bağdat (günümüzdeki Suriye, Lübnan, Filistin ile, Irak'ın bir bölümü) eyaletlerinden meydana gelen bölgeye denmekteydi. Buralara çok eski tarihlerden itibaren çeşitli ırktan insanlar gelip yerleşmişlerdi. Bu

bakımdan Yakınçağlara gelindiğinde bölgede çeşitli ırk ve dinden insanlar yaşamaktaydı. Ancak halkın büyük kısmı, Arapça konuşmaktaydı ve Müslümandı. Fakat Müslümanlar arasında da mezhep birliği yoktu. Müslümanlıkta hak sayılanların yanında küçük mezheplerden olanlar da vardı. Bunların içerisinde en önemlisi Dürziler'di. Bölgedeki Hıristiyanlar da Manini, Ortodoks, Süryani-Latin, Katolik ve Protestanlardan meydana geliyordu. Bunların içerisinde en önemlisi ise Maruniler'di[116]. Bölgedeki halk, Haçlı Seferleri sırasında oralarda kurulmuş olan Haçlı devletlerinden beri, bir çeşit derebeylik sistemi ile yönetiliyordu. Osmanlılar da buna yakın bir sistemi sürdürmüşlerdi. 19. yüzyıla gelindiğinde Suriye'de bu ayrı din ve mezhepler ulus yerine geçiyordu. Bu nedenle aralarında sürekli geçimsizlikler bulunuyordu. Özellikle bu durum, Lübnan'da bulunan Dürziler ile Maruniler arasında daha belirgindi. Nitekim, Suriye bunalımı da bunlar arasındaki çatışmalardan çıktı. Ancak olayda, Fransa ve İngiltere'nin bu bölgedeki çıkar çatışmaları ve bölge halkını kışkırtmaları da, önemli rol oynadı.

19. yüzyıla gelindiğinde, Suriye ve civarı ile yakından ilgilenen iki büyük devlet, Fransa ve İngiltere idi. Bunda Suriye'nin özellikle Doğu sömürge yollan üzerinde olması önemli rol oynuyordu. Osmanlı Devleti'nin gittikçe güçten düşmesi, bu tarihe kadar bölgede sağladığı denge kurucu rolünü azaltıyordu. Bu nedenle, Avrupa devletleri bölgede söz sahibi olabilmek için, burada yaşayan halkın bazılarıyla ilgi kurma yolunu seçmişlerdi.

Fransa'nın, Osmanlı Devleti ile siyasi ve ekonomik ilgisi, ülkenin hemen bütününü kapsamakta ise de, 19. yüzyıla gelindiğinde, daha çok Suriye ve Çukurova etrafında toplanmıştı. Fransa'nın bölgeye bu ilgisi, Suriye'nin coğrafi önemi ile burada bulunan Katolikler'den geliyordu[117]. Nitekim, bu devletin, bölgenin Katolik halkıyla ve özellikle Maruniler ile ilgisi, yüzyıllar öncesine, bazı Fransız yazarlarına göre Haçlı Seferleri'ne kadar dayanıyordu. Ayrıca, Kapitülasyonların verdiği olanaklarla da bölge ile geniş ticari ilişkileri bulunuyordu. Diğer taraftan sağladığı ayrıcalıklardan da yararlanarak Suriye ve Lübnan'da okullar açarak, Katolik Fransız kültürünü yaymaya çalışıyordu. Böylece Fransa, bölgede dini, kültürel ve ticari üstünlük sağlama yolunu seçmiş bulunuyordu. Bu yollarla sağladığı üstünlüğü de, Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başlamasından sonra, siyasi baskı aracı olarak kullanma yolunu seçmişti.

Napolyon Bonapart'ın 1798 yılında yaptığı Mısır ve Suriye Seferi, Fransa'nın bölgeye olan dikkatini çoğaltmıştı. III. Napolyon'un (1848-1870) iktidara geldikten sonra dış politikasının esaslarından birisini teşkil eden Katolikliği koruma ve liderliğini yapma politikası ise, Fransa'nın Suriye'de aktif hareket etmesine neden oldu. 1854'te açılmasına karar verilen Süveyş Kanalı

116) A. Halûk Ulman, **1860-1861 Suriye Buhranı,** Ankara 1966, s. 5-8; Enver Ziya Karal, **aynı** eser, c.VI. s. 30-31.
117) A. Şükrü Esmer, **aynı** eser, s. 220.

Sorunu da, III. Napolyon'un Suriye üzerine daha çok eğilmesine etki yaptı. Osmanlı Devleti, İngiltere'nin baskısı ile Kanal'ın açılmasına karşı çıkınca, Fransa da Suriye'de etkisi altına alabileceği bir yönetimin kurulmasına çalıştı. Bunun için de, özellikle Lübnan'da, tarihi bağları bulunan Marunileri kışkırtmayı esas aldı.Bu suretle Fransa, Ortadoğu'da ağırlığı fazla olan bir devlet haline gelmek üzere harekete geçmiş oldu.

İngiltere, bölgede meydana gelen bu gelişmelerden endişeye düştü. Lübnan'da Marunilerin yararına bozulacak denge, bütün Suriye'nin Fransa'nın nüfuzu altına geçmesine neden olabilirdi. Halbuki İngiltere, Napolyon Bonapart'ın Mısır Seferi ve Mehmet Ali Paşa isyanı sırasında, Mısır ve Suriye'nin kendisi için, özellikle Hint yolu yönünden ne kadar önemli olduğunu anlamıştı. Bu bölgeye yerleşecek Fransa gibi güçlü bir devletin, kendi çıkarlarına yapacağı zararı, olaylarla görmüştü. Nitekim, 1798'e kadar kesin bir Ortadoğu politikası bulunmayan İngiltere, adı geçen her iki olayda da, bu nedenlerle Fransa ile mücadele etmek zorunda kalmıştı. Böylece de Ortadoğu sorunları içerisine doğrudan girmişti. Bu durumda, İngiltere de, Suriye'de nüfuz sahibi olmak istemiştir. Ancak, Hıristiyan Marunileri kazanamayacağını anladığından, o da Müslüman Dürzileri tutarak, onları Marunilere karşı kışkırtmaya başlamıştır[118].

Böylece iki büyük Avrupa devletinin Suriye üzerindeki çekişmesi, zaten var olan Dürzi - Maruni çekişmesini daha da şiddetlendirmiştir. Buna, Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ile bölgedeki etkinliğinin azalmasını ve kötü yönetimden doğan hoşnutsuzluğu da eklemek gerekir. Bütün bunlar, 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, Suriye'yi bir kaynaşma içerisine sürüklemiş bulunuyordu.

Nitekim, Suriye'de 1840'da Mısır (Mehmet Ali Paşa) yönetimi sona erdikten sonra, Dürziler ile Maruniler arasında egemenlik yüzünden karışıklıklar çıkmıştı. 1841 yılından itibaren şiddetini arttıran olaylar 1845 yılına kadar sürmüştü. Bu süre içerisinde birinci derecede Fransa ve İngiltere, ikinci derecede de Rusya, Avusturya ve Prusya olmak üzere beş Avrupa devleti olaya müdahale etmişlerdi. Sonuçta bu devletlerin de baskısı ile 1846'da Lübnan'da yeni düzenlemeler yapılmıştı. Bölge, doğrudan İstanbul'dan atanan iki kaymakamlığa ayrılmış, böylece eskiden beri süregelen derebeylik sistemi ortadan kaldırılmıştı. Ancak Lübnan'ın böylece doğrudan merkeze bağlanması, sorunu çözümlememiş ve 1860'larda daha büyük olayların çıkmasını da önleyememiştir[119].

İşte, Suriye bu ortam içerisindeyken, Cidde olayları meydana geldi. Buna Dürziler'in tepkisi sert oldu. 1858 yılından itibaren Suriye bölgesinde gerginlik gittikçe şiddetlendi. 1860 yılında Dürziler'le Maruniler arasında çıkan

118) A. Halûk Ülman, **aynı eser,** s. 8-12.
119) Tayyib Gökbilgin, **"1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler",** Belleten, c. X., Sayı 40, Ankara 1946, s. 641 vd.

küçük bir çatışma, aynı yılın Mayıs ayında büyük bir isyan halini aldı. 9 Temmuz 1860'da Şam'da, Araplar ve Dürziler, Hıristiyanlara hücum ederek katletmeye kalkıştılar. Suriye'deki yöneticiler, gittikçe şiddetlenen ve Lübnan'a da sıçrayarak bir Dürzi - Manini çatışması haline gelen olayları yatıştıramadılar.

Olayların bu şekilde gelişmesi üzerine Babıâli, bölgede ortadan kalkan hükümet otoritesini ve düzeni yeniden sağlamak, olaya karşı yapılacak dış siyasi girişimleri önlemek için harekete geçti. Bunun için de, Avrupa tarafından da yakından tanınan Dışişleri Bakanı Fuat Paşa'yı, olağanüstü yetkiler ve bir askerle Suriye'ye gönderdi. 1860 Temmuz ayı ortalarında Beyrut'a gelen Fuat Paşa, derhal gerekli önlemleri alarak güvenliği sağladı[120]. İsyana katılanlardan 200'e yakın kişiyi idam ettirdi. Yüksek rütbeli devlet memurlarından suçlu görülenleri görevden uzaklaştırdı. İsyan sırasında zarar gören Marunilere verilmek üzere, isyan ve yağmaya katılan Dürzilere özel bir vergi koydu.

Bununla beraber Dürzi ayaklanması, Avrupa kamuoyunda, Türkler aleyhinde birçok defa olduğu gibi büyük tepki yarattı. Osmanlı Hükümeti'nin durumdan duyduğu üzüntüyü resmen bildirmesine rağmen, kamuoylarının etkisi altında kalan - aslında kendi çıkarları yönünden öyle görünen - Avrupa devletleri, Fransa'nın öncülüğüyle silahlı bir müdahaleye karar verdiler.

Fransa, bunun üzerine Lübnan olaylarını kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için bir fırsat olarak görerek, Lübnan'a derhal 5.000 kişilik bir kuvvet gönderdi. Bu arada, 1860 Ağustosu'nun ilk haftasında, Beyrut limanında Türk, Fransız, İngiliz, Piyemonte, Hollanda, Avusturya ve Yunan gemileri toplanmış bulunuyordu. Bunlar, sözde Suriye'de bulunan kendi uyruklarını korumak için hükümetleri tarafından buraya gönderilmişlerdi.

Fransız askerleri Ağustos başında Lübnan'a çıktığı zaman, Fuat Paşa zaten duruma hakim olmuş ve olayları yatıştırmıştı. Ne var ki, bu, sorunun devletlerarası bir olay haline gelmesine engel olamadı. Nitekim, devletlerin baskısı sonucunda, Suriye isyanı karşısında alınacak önlemler ile Lübnan'ın geleceğini yeni bir statüye bağlamak üzere, beş Büyük Devletle Osmanlı temsilcisinden meydana gelen bir komisyon kuruldu. Komisyon, İstanbul'da uzun tartışmalardan sonra, 9 Haziran 1861'de, "Lübnan Nizamnamesi" adı ile bölgede yeni bir yönetim şeklinin kurulmasına karar verdi. Tamamı 17 madde olan bu "Nizamname" ile Lübnan'a getirilen düzen özetle şöyleydi:

1) Lübnan, Babıâli tarafından seçilecek bir Hıristiyan mutasarrıf tarafından yönetilecekti. Mutasarrıf bütün yürütme yetki ve görevlerine sahip olacaktı.

120) İ. Mahmut Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadnazamlar,** İstanbul 1955, s. 161-164; Şehâbeddin Tekindağ, **"Lübnan",** İslâm Ansiklopedisi, c.VII., İstanbul 1970, s.105.

2) Mutasarrıfın yanında, toplumların ikişer temsilcisinin bulunacağı bir merkezi meclis kurulacaktı.

3) Lübnan, yönetim bakımından altı kazaya bölünecek, her kazada bir yerel yönetim meclisi bulunacaktı.

4) Lübnan, Osmanlı Devleti'ne yine vergi verecekti. Ancak, toplanan ver giler önce Lübnan'a harcanacak, artanı İstanbul'a gönderilecekti.

Lübnan Nizamnamesinin imzalanmasından sonra, Fransız birlikleri Lübnan'ı boşalttılar. Osmanlı Hükümeti de buraya, bir Katolik Ermeni olan Telgraf Müdürü Davit Efendi'yi ilk mutasarrıf olarak 22 Haziran 1861'de atadı[121].

Böylece Suriye bunalımı sonucunda Lübnan'da devletlerarası bir anlaşma ile saptanan; idari, mali ve adli özerkliğe dayanan, yani yerel yönetim ayrıcalıklarına sahip bir statü kurulmuş oldu. Bu statü, Türkiye'nin isteği ve diğer devletlerin de buna katılması ile, 1864 yılında, bazı önemsiz değişikliklerle yenilenmiş ve bu durum da, bölgede artan Fransız etkisi ile birlikte 1914 yılına kadar sürmüştür.

Büyük Devletler'in etkisi ve baskısı sonucunda Lübnan'da meydana gelen bu durum ve gerekse olayların gelişmeleri sırasında izlenen tutum ise, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki ve genel otoritesine büyük ve yeni darbeler vurmuştur. Bu da, İmparatorluğun başına yeni sorunların çıkmasına neden olmuştur.

2. Mısır Sorunu ve Süveyş Kanah'nın Açılması (1869):

1840 Londra Andlaşması ve 1841 "Mısır Valiliği Fermanı" ile yarı özerk duruma gelen Mısır eyaleti, bu tarihten sonra başta bulunan Mehmet Ali Paşa soyundan gelen valiler tarafından daha geniş özerkliğe ulaştırılmak istenmiştir. Özellikle İsmail Paşa (1863-1879)'nın vali olması ile, bu çalışmalar hızlandırılmıştır.

İsmail Paşa'nın, Mısır için büyük tasarıları vardı. Ancak o, bunları, dedesi Mehmet Ali Paşa gibi savaş yoluyla değil, Avrupa kamuoyunu kazanmak ve Osmanlı devlet adamlarına çıkarlar sağlayarak gerçekleştirmek istiyordu. Bunun için, Mısır'ı Avrupa düzeyinde bir ülke yapmak amacı ile büyük yatırımlara girişti. Diğer taraftan da Padişah'a yaranmak üzere, Girit isyanının bastırılması için asker ve para gönderdi. Bu çalışmalarına karşılık olmak üzere de, Mısır veraset sisteminin değiştirilerek, Mehmet Ali Paşa soyunun en yaşlı üyesinin değil, kendi soyundan en büyük oğlunun valiliğe getirilmesini istedi. Bu isteği 27 Mayıs 1866'da çıkartılan bir fermanla kabul edildi. 8 Haziran 1867'de de kendisine Hidiv (Hıdîv) unvanı verilerek, Mı-

121) Tayyib Gökbilgin, **aynı eser,** s. 689-703; A. Halûk Ülman, **aynı eser,** s. 36 vd; Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. VI., s. 33-42.

sır'ın iç yönetimiyle ilgili yetkileri genişletildi. Bu ise Osmanlı-Mısır ilişkilerinde bağları biraz daha zayıflattı. Bu arada, Süveyş Kanalı'nın açılması sorunu ve sonuçta açılması ise, Mısır'da Osmanlı Devleti'nin başına yeni sorunlar çıkarttı.

Süveyş Kanalı'nın, Romalılar, hatta daha eski dönemlerde var olduğu, ancak daha sonraları dolarak kapandığı bazı kayıtlarda belirtilmektedir[122]. Daha sonraki dönemlerde kanalın yeniden açılması zaman zaman düşünülmüş, ancak uygulama alanına konamamıştır.

Yakınçağ başlarında Napolyon Bonapart Mısır'ı işgal edince, Akdeniz ile Kızıldeniz'i birleştirmeyi düşünmüş ve bazı çalışmalar yaptırmıştır. Ancak onun Mısır'dan ayrılmasından sonra bu girişim yine unutulmuştur. 1840'lara gelindiğinde Süveyş Kanalı'nın açılması, Avrupa siyasi ve bilim çevrelerinde yeniden ele alınmıştır. Bu arada Fransızlar, Mehmet Ali Paşa'dan konunun gerçekleştirilmesini istemişler, fakat kabul ettirememişlerdir. Bu durum, Sait Paşa (1854-1863)'nın Mısır Valisi olmasına kadar sürmüştür.

Sait Paşa, Mısır'ın kalkınmasına ekonomik ve ticaret yönünden yardımcı olabileceği düşüncesiyle, Süveyş'te bir kanal açılarak Akdeniz ile Kızıldeniz'in birleştirilmesinden yanaydı. Bu nedenle, Fransız Ferdinand de Lesseps tarafından kanalın açılması için yapılan öneriyi kabul etti ve 30 Kasım 1854'te, de Lesseps'e, Süveyş Kanalını yapması için bir şirket kurma hakkını verdi. Ancak ingiltere, Hindistan'a giden en kısa deniz yolunun Fransa'nın eline geçmesini, kendi Ortadoğu ve Uzakdoğu çıkarlarına, aynı zamanda iki denizin birleştirilmesini açık deniz ticaretine aykırı bulduğundan, kanalın açılmasına karşı çıktı. Bu sırada ise Kırım Savaşı (1853-1856) sürmekteydi. Bu nedenle İngiltere'ye muhtaç durumda bulunan Babıâli, Mısır Valisi'nin, Ferdinand de Lesseps'e verdiği kanalı açma hakkını onaylamadı.

Buna rağmen Mısır Valisi Sait Paşa, 5 Ocak 1856'da de Lesseps'e yeni bir hak daha verdi. Buna göre, açılacak olan Süveyş Kanalı tarafsız olacaktı ve her devletin ticaret gemisi serbestçe geçebilecekti. Ancak İngiltere girişime karşı çıkmakta devam etti. Bununla beraber Lesseps, Süveyş Şirketi'ni kurdu. Şirketin hisse senetlerine en büyük payla Fransa, sonra da Osmanlı, İspanya, Hollanda devletleri istekli çıktılar. İngiltere'ye de senet ayrıldı, ancak kabul etmediği için bunları Mısır Valisi aldı. Bundan sonra Süveyş Kanalı'nı açma işi İngiltere ile Fransa arasında diplomatik bir sorun haline geldi. Ancak bu arada, kanalın açılması için gerekli etütler, planlar yapılmış ve 1859 yılında da açma çalışmalarına başlanmıştır[123].

---

122) Bkz. J. Walker, "Süveyş", İslâm Ansiklopedisi, c. X., İstanbul 1970, s. 256; İsmail Hami Danişmend, **aynı eser,** c. IV., s. 1888.

123) Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. **VI.,** s. 91-94; İsmail Hami Danişmend, **aynı eser, c. IV., s. 188.**

Osmanlı Devleti, daha sonra İngiltere'nin kanal hakkındaki tutumunu değiştirmesi üzerine, 19 Mart 1866'da kanalın açılması iznini resmen vermiştir. Bundan sonra çalışmalar hızlanmış ve 15 Ağustos 1869'da Süveyş Kanalı'nın yapılması tamamlanmıştır. Aynı gün yapılan büyük bir törenle de hizmete açılmıştır. Törene, Avusturya - Macaristan İmparatoru I. Jozef, Fransa İmparatoriçesi Eugenie, Prusya Veliahdı ve İngiltere'nin dışında, birçok Avrupa prensi, ülkelerini temsil etmek için katılmıştır. Böylece o sıralardaki Mısır Hidivi İsmail Paşa, Süveyş Kanalı'nın açılması vesilesi ile kendisini bir hükümdar gibi göstermek fırsatını bulmuş, hem de Kanal'ın dünya için önemini belirtmek istemiştir.

Süveyş Kanalı'nın açılması, yüzyıllardan beri kapalı bir iç deniz halinde bulunan Akdeniz'i açık deniz haline getirmiştir. Akdeniz ile Kızıldeniz'in birleşmesi, Batı ile Doğu arasındaki - Ümit Burnu'nu dolaşarak yapılan uzun - su yolu bağlantısını kısaltmıştır. Bu da, zaten önemli yollar üzerinde bulunan Mısır'ın durumunu siyasi, ekonomik ve ticaret yönünden daha da değerlendirmiştir. Daha geniş anlamı ile Doğu Akdeniz'in stratejik önemini çoğaltmıştır. Bu ise, bölgeyi sömürgeci devletlerin, özellikle İngiltere ve Fransa'nın rekabet alanı haline getirmiştir. Bu tarihe kadar Osmanlı Devleti, Boğazlar dolayısı ile birçok sorunlarla uğraşmıştı. Bundan böyle, Süveyş Kanalı'nın öneminden dolayı, bu bölgede de yeni sorunlarla karşılaşacaktı. Nitekim, yukarıda adı geçen iki devletin çok geçmeden yaptıkları girişimler, bölgede Osmanlı Devleti'nin aleyhine yeni gelişmeler meydana getirmeye başlamıştır.

3. Eflâk ve Buğdan Olayları (Romanya Prensliği'nin Kurulması - 24 Eylül 1859):

Eflâk ve Buğdan (Osmanlı kaynaklarındaki adı ile "Memleketeyn"), 19. yüzyılın ortalarında, daha önceki yıllarda olduğu gibi, Osmanlı Devleti'ne bağlı özel ayrıcalıklı yönetimi olan iki ayrı beylikti. Bunlar, Voyvoda denilen, önceleri yerli ailelerden, 18. yüzyıldan itibaren de İstanbul'un Fenerli Rum aileleri arasından Osmanlı Hükümeti tarafından seçilip atanan beylerle yönetilmekteydi. Ancak, 1774 Küçükkaynarca Andlaşması'ndan Kırım Savaşı (1853-1856)'na kadar geçen sürede, Rusya çeşitli olaylardan yararlanarak bölgede ve "Bey" seçiminde söz sahibi olacak haklar elde etmişti. Ayrıca Avusturya da, bölgede nüfuz sağlamaya çalışan devletlerdendi. Bu da, bu iki devletin çıkarlarını bölgede çatıştırmaktaydı. Nitekim Avusturya, Rusya'nın Eflâk-Buğdan'daki emellerine son verebilmek için, yukarıda belirtildiği gibi, Kırım Savaşı sırasında burayı geçici olarak işgal etmişti. Yine 19. yüzyılda Romenler arasında ulusçuluk akımı gelişmişti.

Bütün bunlar, özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra Eflâk-Buğdan'da Osmanlı imparatorluğu'ndan ayrılma eğilimini güçlendirdi. 1856 Paris Andlaşması ise, bölgede Romenler lehine bazı değişiklikler getirdi: Avrupa devletleri, Eflâk-

Buğdan beylerini Rusya'nın koruyuculuğu altından çıkarmak için, Memleketeyn'i ortak koruyuculuklarına aldılar; Rusya, Besarabya'dan çekilmek ve Beyliklerin iç işlerine karışmaktan vazgeçmek zorunda kaldı; Osmanlı Devleti hükümranlık hakları devam etmekle beraber, iki Beyliğin iç işlerinde bağımsızlığını tanıdı. Bütün bu gelişmeler ise, Eflâk ve Buğdan'da birleşme akımının gelişmesine ve yeni olayların meydana gelmesine yol açtı[124].

Eflâk ve Buğdan 30 Mart 1857'de burayı geçici olarak işgal eden Avusturya tarafından boşaltıldı. 1856 Paris Andlaşması'na göre, bölgenin Osmanlı Devleti ile bağı sadece vergi vermekten ibaret kaldı. Bunlar, iki ayrı "Divan" (Meclis) tarafından yönetilmeye başlandı. Biraz sonra da iki beyliğin halkı, Paris Andlaşması'nın getirdiği ortamdan da yararlanarak, birleşmek için harekete geçti. Olaylara Avrupa devletleri de kendi çıkarları ölçüsünde ilgi duydular. Böylece de sorun devletlerarası bir nitelik aldı.

Romen birliğinin sağlanması ile ilgilenen büyük devletlerin başında Fransa gelmekteydi. III. Napolyon, dış politikasında Katolikliğin ve bağımsızlık hareketlerinin önderliğini yapmayı esas aldığından, gerçekte Fransa'nın bu yolla da nüfuzunu geliştirmek istediğinden, İtalyan birliğini olduğu gibi Romen birliğini de desteklemekteydi. Böylece, Doğu Avrupa'da söz sahibi olmayı ve İtalya'da mücadele halinde bulunduğu Avusturya'yı doğusunda da baskı altına almayı düşünmekteydi. Rusya da, hem Osmanlı Devletine, hem de Balkanlar'da çatışma içinde bulunduğu Avusturya'ya karşı bir denge unsuru olacak ve kendi nüfuzunu da genişletecek olan Romen birliğine taraftardı. Ayrıca, bölgedeki bu gelişme, kendisinin Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama politikasına da uygun düşüyordu. Prusya ile Piyemonte ise, kendileri de ulusal birliklerini kurmaya çalıştıklarından, aynı doğrultuda olan Romen birliğine taraftar olup, Fransa'nın görüşünü desteklemekteydiler.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu kendi yapısı yönünden ve Rusya ile Fransa'nın bölgede etki sahibi olmalarını istemediğinden; İngiltere de, Avrupa güçler dengesinin devamından yana olduğundan ve bu nedenle de Osmanlı toprak bütünlüğünü savunduğundan, Eflâk ve Buğdan'ın birleşmesine taraftar değildi.

Osmanlı Devleti ise, egemenliği altındaki bu toprakların bağımsızlığa kavuşmasını veya bağlanni daha da zayıflatmasını, kendisi için özellikle politik alanda büyük bir kayıp olarak görüyordu. Ayrıca olayın Romenlerin lehine gerçekleşmesi halinde, bunun Balkanlar'daki diğer uyruklara da kötü örnek olacağından çekinmekteydi. Bu nedenlerle birliğin kurulmasına karşıydı. Ancak olaylar, Fransa'nın da girişimi ve baskısıyla, birlik yönünde gelişti.

Olay, 1856 Paris Andlaşması gereğince yapılan seçimlerle başladı. Haziran 1857'de, Andlaşmada imzası bulunan devletlerin temsilcilerinden mey-

124) Yorga, (Çev. B. S. Baykal), **Osmanlı Tarihi,** c. V., Ankara 1948, s. 494 vd; Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. VI., s.42 vd.

dana gelen "Avrupa Komisyonu"nun gözetiminde, Eflâk ve Buğdan'da yerel meclis seçimleri yapıldı. Seçimi, iki Beyliğin birleşmesine karşı olanlar kazandı. Bu sonuca Fransa, Rusya ve Piyemonte seçime hile karıştırıldığını iddia ederek karşı çıktılar. Osmanlı Hükümeti bunu kabul etmedi. Bunun üzerine III. Napolyon, 5 Ağustos 1857'de İstanbul'daki elçisi aracılığı ile Babıâli'den seçimlerin yemlenmesi istedi. Aksi takdirde diplomatik ilişkileri keseceği tehdidinde bulundu. Diğer birleşme taraftarı devletler de Fransa'yı desteklediler.

Bunun üzerine Eylül 1857'de seçimler yenilendi. Bu defa seçimleri birlik taraftarları kazandı. 8 Ekim 1857'de toplanan Eflâk ve Buğdan meclisleri, iki Beyliğin Romanya adı altında birleştirilmesine ve Avrupalı yabancı bir prensin ortak hükümdar olarak başa geçirilmesine karar verdi[125].

Osmanlı Devleti, 1856 Paris Andlaşması'na aykırı olan bu duruma itiraz ederek, meclislerin dağıtıldığını ilan etti. Buna karşılık Fransa Romanyalıların tarafını tuttu[126]. Bu sıralarda İngiltere, Hindistan'daki "Sipahi İsyanı" ile uğraştığından, ayrıca Türkistan'da da güç sahibi olan Rusya ile bir çatışmaya girmek istemediğinden, Romanya sorununa doğrudan taraf olmak istemiyordu. Hatta sorunun çözümlenmesi için Osmanlı Devleti katında arabuluculuk yapmak vaadinde bulundu[127].

Bunun üzerine ve Fransa'nın artan baskısı sonucunda, Romanya Sorunu'nu görüşmek üzere, 1856 Paris Andlaşması'nda imzası bulunan devletlerin katılması ile 22 Nisan 1858'de Paris'te bir konferans toplandı[128]. Konferans'ta, Avusturya ve İngiltere, Osmanlı Devleti'nin yanını tuttular. Bu ise Fransa'nın daha ileri gidememesine neden oldu. Sonuçta, Paris Konferansı'nda 19 Ağustos 1858'de şu kararlar alındı:

1) Eflâk ve Buğdan, Osmanlı egemenliği altında kalmak kaydıyla "Eflâk-Buğdan Birleşik Beylikleri" adını alacaktı.

2) Her iki Beyliğin ayrı beyleri ve meclisleri bulunacaktı.

3) Beyler (Voyvodalar), hayat boyunca kendi meclisleri tarafından se çilecek ve bu seçim, padişah tarafından onaylanacaktı.

4) Her iki Beyliği ilgilendiren işler için karar verecek ortak bir komisyon kurulacaktı.

5) Eflâk ve Buğdan, Babıâli'ye belli miktarda vergi vermekte devam edecekti[129].

---

6) Bkz. Yorga, **aynı eser,** c. V., s. 504-509.
7) Charles Seignobos, **aym eser,** c. **II.,** s. 431.
8) Edouard Driault, (Çev. Nafiz), **Şark Mes'elesi,** İstanbul 1328, s. 259.
9) Yorga, **aynı eser,** c. V., s. 511-512.
10) Enver Ziya Karal, **aym eser,** c. VI., s. 60-61.

Yukarıdaki kararlardan anlaşılacağı üzere, Avrupa devletleri Eflâk ve Buğdan'ı bir isim altında birleştirmekle beraber, yine de iki ayrı eyalet olarak bırakmış ve Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmasını kabul etmiştir. Ne var ki, Beyliklere iç işlerinde sağlanan haklar, aslında bu iki Beyliğin birleşmesi yolunda atılmış yeni ve önemli bir adımdı.

Nitekim, 17 Ocak 1859'da Buğdan Meclisi, aslen Buğdanlı olan ve bir süreden beri Fransa'ya sığınmış bulunan Aleksandr Cuza'yı Voyvodalığa seçti. Eflâk Meclisi de 5 Şubat 1859'da aynı işi yaptı. Böylece, Cuza'nın kişiliğinde Eflâk ve Buğdan birleşmiş oldu.

Osmanlı Devleti bu duruma karşı çıktı. Bunun üzerine, olayı incelemek üzere 7 Nisan 1859'da Paris'te yeni bir devletlerarası konferans toplandı. Ancak bu defa Osmanlıları sadece Avusturyalılar destekledi. Bu tarihlerde ise Avusturya, Fransa ile Kuzey İtalya'da savaş halindeydi ve durumu da iyi değildi. Bu nedenle konferansta, Osmanlı ve Avusturya karşı koymaları, kolaylıkla kırıldı. Diğer taraftan yine bu sıralarda Avrupa'da ve sömürgelerde büyük devletler arasında şiddetli mücadeleler olmaktaydı. Bu nedenlerle Doğu Avrupa'da yeni kargaşalıklara meydan vermemek için; Fransa, İngiltere, Rusya ve Prusya, Eflâk-Buğdan'daki oldubittiyi kabul ettiler. Sonuçta konferans, Cuza'nın, her iki eyaletin ortak Voyvodalığını onayladı. Osmanlı Hükümeti de, Büyük Devletler'in baskısına boyun eğerek, 24 Eylül 1859'da, Cuza'yı Eflâk-Buğdan'ın ortak prensi olarak resmen kabul etmek zorunda kaldı.

I. Joan (1859-1866) adını alan Cuza, 1860'da İstanbul'a geldi. Başkentte bağımsız bir prens gibi karşılandı. Babıâli ile yaptığı görüşmelerde, gerçekte tamamlanan Romanya birliğinin resmen tanınmasına izin verilmesini istedi. 2 Aralık 1861'de Osmanlı Devleti, o güne kadar iki ayrı meclis ve hükümetle yönetilen Eflâk-Buğdan'ın tek bir meclise ve hükümete, yani merkezi bir yönetime sahip olmasını bir fermanla kabul etti. Bunun üzerine 5 Şubat 1862'de ilk ortak Meclis Bükreş'te toplandı. Bu suretle, Osmanlı Devleti'ne bağlı olmakla beraber, Eflâk-Buğdan birliği fiilen gerçekleşmiş ve Romanya Prensliği kurulmuş oldu.

Bu suretle, büyük devletlerin girişimleriyle kurulan Romanya Prensliği'ne, Cuza'nın bazı olaylar nedeniyle prenslikten istifa etmesi üzerine, 1866'da Hohenzollern hanedanından Karol prens seçildi. Osmanlı Devleti bu oldubittiyi de kabul etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine I. Karol İstanbul'a gelerek Padişah'a bağlılığını bildirdi. Romanya'nın Osmanlı Devleti'ne bu şekilde bağlılığı, şeklen de olsa, 1878 yılına kadar sürdü.

4. Sırbistan'ın Bağımsızlığa Doğru Gitmesi (1858-1867):

Daha önceki konularda, 19. yüzyılın başlarından itibaren, Sırplılar arasında başlayan hareketler ve Osmanlı-Rus savaşları sonucunda yapılan andlaşmalara Rusya'nın koydurduğu koşullar ile, Sırbistan'da yarı özerk bir

devletin kurulmasının sağlandığı belirtilmişti. Özellikle 1829 Edirne Andlaşması'nın getirdiği hükümler Osmanlı Devleti'nin Sırbistan üzerindeki egemenliğini oldukça sınırlamıştı. 1856 Paris Andlaşması'nın 28. maddesi ise, Sırbistan'ı andlaşma devletlerinin ortak garantisi altına sokmakta ve bu tarihe kadar verilen hakları yeniden onaylamaktaydı. 29. maddesine göre de, Osmanlı Devleti, andlaşma devletlerinin rızası olmadan Sırbistan'a hiç bir şekilde askeri girişimde bulunmayacaktı. Böylece Sırbistan, Rus koruyuculuğundan çıkartılıp, büyük devletlerin ortak koruyuculuğuna alınmıştı. Bu da Sırplara yeni girişimlerde bulunma cesaretini verdi.

Sırplar bu durumdan yararlanarak, ayrıcalıklarını genişletmek, hatta Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız bir devlet haline gelmek için çalışmaya başladılar. 1858 yılında Sırbistan'da Miloş Obrenoviç, iktidarı yeniden ele geçirdi. Osmanlı Devleti de bunun yerine geçen oğlunu 1860'da Sırp Prensi olarak tanıdı. Bu dönemde Sırplar arasında, Bosna ile Hersek'i ve eski Sırbistan'ı, yeni Prenslikle birleştirerek, eski büyük Sırbistan Krallığı'nı kurmak düşüncesi ön plana çıkmış bulunuyordu[130]. Bu amaçlarına ulaşmak için de Rusya'nın yanında III. Napolyon'a güvenmekteydiler.

Sırp Beyi, bunlara da güvenerek, ilk olarak beyliğin babadan oğula geçmek üzere Obrenoviç ailesine verilmesini, Sırplara mevcut kanunları düzeltmek ve yenilemek hakkının tanınmasını istedi. Fakat Osmanlı Hükümeti bu önerileri reddetti.

Bu sıralarda ise, Sırbistan'daki Türklerin durumu gittikçe kötüleşmekteydi. Daha önce yapılmış olan Akkerman Sözleşmesi (7 Ekim 1826) ve Edirne Andlaşması (14 Eylül 1829) ile, Osmanlı Devleti'nin, Belgrad ve üç - dört kale dışında, Sırbistan'da asker bulundurabilme hakkı ile yetkileri sınırlandırılmıştı. Ayrıca bu kalelerin dışında kalan Türklerin, Sırbistan'ı terk etmeleri hükme bağlanmıştı. Fakat Sırpların çıkardıkları güçlüklerden dolayı bu gerçekleşememişti.

Ancak, Sırplar, 1861 yılına gelindiğinde, Türklere karşı düşmanca hareketlerini artırdılar. Türk asker ve halkını Sırbistan'dan çıkarmak için çalışmalara başladılar. Haziran 1862'den itibaren de Sırplar Belgrad'daki Türklere karşı saldırıya geçtiler. Bu ise Osmanlı-Sırp ilişkilerini yeniden bozdu. İşe Avrupa devletleri karıştı.

Bunun üzerine İstanbul'da 1862 Ağustos'unda devletlerarası bir konferans toplandı. 8 Eylül 1862'de de, Sırbistan'daki Türk kaleleri hakkında; İngiltere, Fransa, Rusya, Prusya, Piyemonte ile Osmanlı Devleti arasında "İstanbul Protokolü" imzalandı. Buna göre; Osmanlı Devleti, Sırbistan'daki bazı kalelerden daha çekiliyor, ancak Belgrad ile birkaç kaleyi koruyabiliyordu. Türkler, yalnız kalelerde oturabilecekler, diğerleri ise Sırbistan'dan çıkacaklardı.

130) Yorga, aym eser, c. V., s. 516-517.

Bu yeni durum, Osmanlı Devleti'nin Sırbistan üzerindeki egemenliğine son vermek için atılmış yeni bir adımdı. Protokolün bu ağır koşullarına rağmen, Sırplar, durumdan ve özellikle Belgrad'ın Türklerin elinde kalmasından memnun değildiler. Avrupa'nın politik ortamı da bu sıralarda Sırpların lehineydi. Zira, Osmanlı Devleti'ni destekler görünen İngiltere, iç işleri ve Amerika ile daha çok ilgilenmek durumundaydı. Avusturya ise, İtalyan ve Alman birliklerinin kurulma çalışmaları dolayısıyla güçlükler içerisinde bulunmaktaydı. Diğer devletler ise, başta Fransa olmak üzere Sırbistan'ı tutmaktaydılar.

Bu ortam içerisinde, çeşitli iç ve dış sorunlarla uğraşmakta olan Osmanlı Devleti, sonuçta, aralarında savaş ihtimalinin belirdiği Sırbistan ile kalelerin terki yüzünden doğmuş olan anlaşmazlığı, büyük devletlerin de baskısı ile, çözümlemek yoluna gitti. 20 Mart 1867'de de, Osmanlı Devleti, Sırbistan'daki bütün kalelerden çekilmeye karar verdi. Bunun üzerine Belgrad ve diğer kaleler Sırplara terk edildi. Sadece, Osmanlı Devleti'nin Sırbistan üzerindeki egemenliğinin devam ettiğini göstermek üzere Belgrad'da Sırp bayrağı yanında Türk bayrağının da bulunması kabul edildi[131]. Böylece, Osmanlı Devleti, topraklarının bir parçasını daha fiilen kaybetmiş oldu. Ancak Sırbistan, şeklen de olsa, 1878'e kadar İstanbul'a bağlı görünmekte devam etti.

5. Karadağ İsyanı (1853-1862):

Karadağ, Osmanlı egemenliğine 14. yüzyılın sonlarında geçmişti. Ülkenin coğrafi yapısının da bir sonucu olarak, daha başlangıçtan itibaren iç işlerinde oldukça serbest bir yönetim verilmişti. 1516 yılından itibaren de ülkenin yönetimi Vladika denilen piskoposun eline geçmiş ve böylece ülkede teokratik bir yönetim şekli kurulmuştu. Karadağ bu şekli ile, Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak, 19. yüzyıla kadar gelmiştir.

Ancak bu süre içerisinde, Karadağlılar arasında sık sık geçimsizlik ve çatışmalar olmuştur. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de Karadağlılar, Avusturya ve Rusya'nın kışkırtmaları ile Osmanlı Devleti'ne karşı birçok defa silaha sarılarak isyan etmişlerdir. Fakat bunlar bastırılmıştır.

Yakınçağ başlarından itibaren yapılan Osmanlı - Rus, Osmanlı - Fransız savaşları, Yunan, Sırp isyanları, ulusçuluk akımı ve nihayet bölgede başta Rusya olmak üzere, Büyük Devletler'in Osmanlı İmparatorluğu aleyhinde giriştikleri hareketler, Karadağlıların da Devlete karşı yeniden başkaldırmalarına yol açmıştır.

Nitekim, daha 18. yüzyılın sonlarından itibaren Karadağ üzerinde Rus etkisi oldukça çoğalmış bulunuyordu. Ortodoks Rusya'ya güvenen Karadağ prensleri (Vladikalar), kendi topraklarını genişletmek ve güven altına almak için her şeyi yapmak yetkisini kendilerinde görmeye başlamışlardı. Bunun sonucu olarak da, 1830'lardan itibaren çevredeki bazı toprakları kendi bey-

131) Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. **VI.,** s. 64-70, c. **VII.** s. 13-17.

liklerine katmaya alışmışlardı. Böylece "Karadağlılar, Osmanlı Hükümeti'ne günden güne daha çok düşman olan bir devlet olarak ortaya çıkmaya başlamışlardır"[132].

1851'de Vladika II. Petro'nun ölümü üzerine, başa geçen veliahtı Danilo, Rusya ve Avusturya'nın onayını aldıktan sonra, Vladika unvanını bırakarak, Karadağ Prensliği ailesini kurdu. Böylece Karadağ'da teokratik yönetim kaldırılarak, bağımsızlığa yol açacak yeni bir yönetim kurulmuş oldu. 1852'de, Fransa ve İngiltere de, Danilo'nun prensliğini tanıdı[133].

Osmanlı Devleti, kendisine bağlı bulunan Karadağ'daki bu gelişmelere ve özellikle Karadağlıların komşu topraklara göz dikmelerine karşı çıktı. Çünkü, bu olaylarla Karadağlıların bağımsızlık hareketlerine girişeceğini ve kendisinden tamamen kopacağını anlamıştı. Bunun başarıya ulaşması ise, Balkanlar'daki diğer toplumlar üzerinde etkili olabilirdi. Osmanlı Devleti'nin bu tutumuna karşılık Karadağlılar, 1852 Sonbaharından itibaren civardaki topraklara saldırmaya başladılar. Böylece, uzun sürecek olan Osmanlı - Karadağ mücadelesi, başlamış oldu.

Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Karadağ'a karşı savaş harekâtına girişti ve denizden de Karadağ kıyılarını kuşattı. Ancak bu tarihlerde, Rusya'nın Kutsal Yerler Sorunu dolayısıyla Osmanlı Devleti üzerindeki baskısı çoğalmıştı. Diğer taraftan Avusturya da, bölgede yeni bir sorun çıkmasını istemediğinden, Babıâli'den ölçülü davranmasını istiyordu. Bu nedenlerle Osmanlı Devleti, 3 Mart 1853'te, Karadağ ile savaştan önceki durum esas olmak üzere bir anlaşma yaptı.

Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında Karadağ, Avusturya'nın da etkisiyle tarafsız kalmak zorunda kaldı. 1856 Paris Barış Konferansı sırasında, Paris'e giden ve bağımsız bir hükümdar gibi karşılanan Prens Danilo, bağımsızlığa varan isteklerde bulundu. Osmanlı temsilcisi Mehmet Emin Âli Paşa, buna şiddetle karşı çıktı. Paris Andlaşması'ndan bir süre sonra da, Fransa ve Rusya'nın yardımına güvenen Karadağ Prensi, Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığının tanınmasını istedi. Danilo'nun bu hareketi, Osmanlı - Karadağ ilişkilerini iyice gerginleştirdi. 4 Mart 1858'de iki tarafın kuvvetleri karşılıklı harekete geçtiler. Savaşın başlaması üzerine, Büyük Devletler olaya karıştılar. İstanbul'da devletlerarası bir konferans toplandı. Burada 8 Kasım 1858'de, savaştan önceki statüyü esas alan bir protokol imzalandı. Ancak bu durum da uzun sürmedi.

1861 yılında Hersek'te isyan çıkınca, Karadağlılar, el altından asilere yardıma başladılar. Bu da isyanın gelişmesine yol açtı. Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti, Hersek ve Karadağ'a karşı harekete geçti. Bu defa, bölgede sürekli olaylar çıkartan Karadağ'a karşı büyük devletler tarafsız kaldılar.

132) Yorga, **aynı eser,** c. V., s. 518.
133) **İ.** Halil Sedes, **1876 -1877 Osmanlı - Karadağ Seferi,** İstanbul 1936, s. 5-7.

Osmanlı kuvvetleri de Karadağlıları yendi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti ile Karadağ arasında 31 Ağustos 1862'de İşkodra Barışı yapıldı. Babıâli, savaş öncesinde Büyük Devletler'e amacının bir fetih hareketi olmadığını bildirmişti. Bu nedenle barış görüşmelerinde, vaadini tutarak, Karadağ'ın yine eski statüsünü bazı küçük değişikliklerle olduğu gibi kabul etti.

Böylece, Karadağ bağımsızlık isteğine yine kavuşamadı. Ne var ki, bundan böyle bu bölge, sürekli kaynayan bir huzursuzluk kaynağı olmakta devam etti ve 1875 Balkan Bunalımı ile de yeni bir döneme girdi.

6. Girit İsyanı ve Türk-Yunan İlişkileri (1866-1869):

1856 Paris Andlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'ni uğraştıran önemli sorunlardan biri de, Girit isyanı oldu.

Girit, 17. yüzyılın ortalarında Osmanlı topraklarına katılmıştı. Burada da İmparatorluğun diğer yerlerinde olduğu gibi, yerli halkın her yönden güvenliği garanti altına alınmış, inanç ve dillerini serbestçe sürdürmelerini sağlayacak haklar verilmişti. Bununla beraber, Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve iç yönetimde bozuklukların başlaması üzerine, adanın Hıristiyan halkı, ulusçuluğun gelişmesi, yabancı devletlerin kışkırtmaları ve Etniki Eterya Cemiyeti'nin propagandası sonucunda, 19. yüzyılın başlarından itibaren Devlete karşı harekete geçmeye başlamıştır.

Girit'te ilk isyan, Mora'daki isyana paralel olarak, 1821 yılında başladı[134]. II. Mahmut, isyanın bastırılması için Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'yı görevlendirdi. İsyan bastırıldı. 1830 yılında Londra Protokolü ile Yunanistan devleti kurulduğunda, Girit Rumları, adanın bu devlete bağlanmadığını görünce, yeniden isyan ettiler. Mehmet Ali Paşa 1831 yılında bu isyanı bastırdı. Ancak kendisine valiliği de verilmiş olan Girit'i, büyük çıkar sağlamayacağını anladığından, 15 Temmuz 1840 tarihli Londra Andlaşması'ndan sonra boşalttı. Bunun üzerine Girit, yeniden doğrudan İstanbul'a bağlandı. Bu durumdan yararlanmak isteyen Rumlar, adaya gelen Yunan göçmenlerinin de kışkırtması ile 1841'den itibaren yeni yeni isyanlar çıkardılar. Fakat bunlar, her defasında bastırıldı[135].

Olayların bu şekilde gelişmeler gösterdiği sıralarda; İngiltere, Fransa, Rusya'nın gayretleriyle yeni kurulmuş ve bu devletlerin koruyuculuğundu bulunan Yunanistan da, Osmanlı Devleti aleyhinde genişleme girişimlerinde bulunmaktaydı. Bu arada da, Girit'teki Rumları isyana teşvik etmekte ve asilere her çeşit yardımı yapmaktaydı. Böylece Girit, daha Yunanistan devletinin kurulduğu ilk yıllardan itibaren, Türk-Yunan ilişkilerinde bir çekişme konusu halini almıştı.

134) Bu tarihte Girit adasında, 129 bin Hıristiyana karşılık, 160 bin Müslüman yaşadığı kayıt edilmektedir. Bkz. Bilâl N. Şimşir, **Ege Sorunu,** c. **I.,** Ankara 1976, s. **XXXII.**

135) Cemal Tukin, **"Girit",** İslâm Ansiklopedisi, c. IV., İstanbul 1964, s. 796; Mehmet Selâhî, (Yay. M. Aktepe), **Girit Meselesi (1866 -1889),** İstanbul 1967, s. 3-4.

Nitekim Yunanistan, Mısır bunalımı sırasında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumdan yararlanarak, 10 Ağustos 1839'da, koruyucusu olan üç Büyük Devlete bir muhtıra vererek, Girit'in kendisine katılmasını (Enosis) istemiştir. Diğer taraftan da, Teselya'ya çeteler göndererek, Makedonya ve Epir'de karışıklıklar çıkartmak yolunu tutmuştur.

Ancak İngiltere, Yunanistan'ın daha güçlenmediğini ve bu nedenle Osmanlı Devleti karşısında henüz tutunamayacağını göz önünde tutarak, Yunanistan'ın bu genişleme politikasını önlemiştir. Aynı şekilde Kırım Savaşı sırasında da, Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne savaş açmak istemesi, İngiltere ve Fransa tarafından engellenmiştir. Ne var ki, bundan sonraki dönemde İngiltere, Yunanistan'ın yayılma politikasını aktif olarak desteklemeye başlamıştır[136].

İngiltere, bunun ilk uygulaması olarak da, 1815 Viyana Kongresi ile yerleştiği Yunanistan'ın batısındaki Yedi Ada'yı, 1864 yılında Yunanistan'a verdi. Bu birleşme üzerine, Rumların bulunduğu Ege'deki hemen bütün adaları ele geçirerek büyük bir Yunanistan kurmak isteyen Yunanlılar, Girit'i de Türkiye'den kopartmak için, adaya gönderdikleri papaz ve öğretmenlerle Rum halkı isyan etmeye kışkırttılar. Bunun sonucu olarak, 1866 Ağustos ayında Girit adasında büyük bir isyan çıktı. Rumlar kendi kendilerine bir geçici hükümet kurarak, Girit'in Yunanistan'a bağlandığını ilan ettiler.

Osmanlı Devleti, bu durum karşısında, isyanı bastırmak üzere harekete geçti. Ancak işe Yunanistan'ı kuran devletler karıştı. Fransa ve Rusya; Osmanlı Devleti'ne, Girit'in Yunanistan'a terkini veya hiç olmazsa özerklik verilmesini önerdi. Fakat bu öneri Babıâli tarafından reddedildi. Bunun üzerine, asiler dağlara, şehir ve kasaba halkı da kıyılara göçe başladı. Büyük Devletler de, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışacak bir fırsatı yaratmak için, bu Rumları kendi gemileriyle Yunanistan'a taşımaya başladılar. Böylece, sözde Girit'in Hıristiyan halkını koruyuculukları altına aldıklarını gösterdiler. Gerçekte asilere, Yunanistan'dan ve diğer ülkelerden gönüllü ve yardım geliyordu. Böylece, başta Yunanistan'ın yardımı ve koruyuculuğu ile, isyan gittikçe büyüdü. Bu ise, yabancı devletlerin bir defa daha Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmalarına neden oldu.

Yunanistan'ın ve asilerin koruyuculuğunu yapmakta olan ve bu yolla da bölgede etkinliğini çoğaltmak isteyen Fransa; Rusya'nın da onayını alarak, Girit halkının istek ve şikâyetlerini saptamak üzere, adaya uluslararası bir komisyonun gönderilmesini önerdi. Fakat Osmanlı Devleti ile İngiltere ve Avusturya, bu öneriyi sakıncalı bularak reddettiler. Bunun üzerine Fransa, Osmanlı Devleti'nin de ayn bir komisyon göndermesini ve bunun yabancı komisyonla

136) Bilâl N. Şimşir, **aynı eser, c.L,** s. **XXXVIII.** Bu dönemdeki (1830-1856), Osmanlı-Yunan ilişkileri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. **VI.,** s. 76-84.

ortak çalışmasını önerdi. Buna Rusya, İtalya ve Prusya da katıldı. Ancak Osmanlı Hükümeti bu öneriyi de iç işlerine karışma sayarak reddetti[137].

Osmanlı Devleti'nin nerede ise varlığını tehdit edecek noktaya gelmiş bulunan Girit İsyanı karşısında İngiltere'nin tutumuna gelince: İngiltere'nin, 1856 Paris Andlaşması'ndan itibaren on yıl içerisinde, Yakındoğu politikasında önemli bir değişme olmamıştı. Bununla birlikte, 1860 yılından itibaren bu politikadan sapmalar yaptığı görülmeye başlanmıştı. Nitekim, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün savunuculuğunu yaparak, Rus yayılmasını önlemeye çalışmakta devam etmekle beraber, Osmanlı Devleti'ne karşı dostça olmayan müdahaleler de yapıyordu. Özellikle Balkan Hıristiyanlarının savunulması için, Rusya'nın ileri sürebileceği bütün hukuki dayanakları onun elinden almak istiyordu. Bu nedenle de, sınır eyaletlerinin özerkliğinin tanınması gibi sorunlarda, İngiliz politikasının yönünü değiştiren kararlar almaktan çekinmiyordu. Bununla beraber, özellikle Doğu'da çıkacak bir bunalım, İngiltere'nin Avrupa'daki Batılı komşularına da etki edeceğinden, Rusya'nın planlarına karşı gelinemeyeceğinden kuşku duyuyordu. Bu nedenle de Girit sorununun, Osmanlı Hükümeti'nin, Hıristiyan uyruğu ile uzlaşabileceği yerel bir konu olarak kalmasını istiyordu. Diğer taraftan, yapımı sürdürülen Süveyş Kanalı açılınca, Hindistan yolu üzerinde bulunan Girit'in önemi bir kat daha artacaktı. Bu bakımdan da adanın statüsünün sürmesini yararlı görüyordu[138].

Osmanlı Devleti, İngiltere'nin bu tutumu ile diğer büyük devletlerin, özellikle III. Napolyon'un, yukarıda belirtilen baskıları üzerine, yabancı devletlerin müdahalesini önlemek üzere, Girit'e kendiliğinden yeni bir düzen vererek, sorunu çözümlemek için harekete geçti. Önce 12 Eylül 1867'de Girit'te genel af ilan etmeye razı olduğunu açıkladı. Arkasından da, Sadrazam Mehmet Emin Âli Paşa'nın Girit'e bizzat giderek uygulayacağı ıslahat programını devletlere bildirdi[139]. Ancak bunlar yine de Fransa'yı memnun etmedi. Bunun üzerine Fransa, Rusya, Prusya ve İtalya, Babıâli'ye ortak bir nota verdiler. Bu nota ile, Osmanlı Devleti'nin İngiltere'nin susmasından cesaret alarak, diğer devletlerin önerilerine aldırmadan istediği gibi önlemler aldığı belirtilerek, bundan sonra meydana gelecek olaylarda hiçbir sorumluluğu kabul etmeyeceklerini bildirdiler. Böylece, bu dört Avrupa devleti ile Osmanlı Devleti arasında, Girit, başlıbaşına bir sorun olarak ortaya çıkmış oldu. Çünkü, "Bu nota, durumu olduğu gibi bırakmak şöyle dursun, âdeta bir afetin kapısını açıyordu"[140].

Sadrazam Mehmet Emin Âli Paşa bu siyasi ortamda 6 Ekim 1867'de Girit'e vardı. Burada, daha önce 30 Eylül 1867 tarihli buyrukla (Fermanla)

137) Cemal Tukin, **aynı yer,** s. 797.
138) Kenneth Bourne, (Çev. Y.T. Kurat), **"İngiltere ve Girit İsyanı, 1866-69",** Tarih Araş tırmaları Dergisi (A.Ü.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Enstitüsü), c. I., Sayı 1, Ankara 1963, s. 250-259.
139) 1. Mahmut Kemal İnal, **aynı eser,** s. 22.
140) Kenneth Bourne, **aynı yer,** s. 266-267.

İstanbul'da Lübnan örneğine göre, hazırlanmış bulunan yeni düzenlemeyi açıkladı. Buna göre: Vergiler önemli ölçüde azaltılacak; valinin yanında biri Müslüman, diğeri Hıristiyan olmak üzere iki danışman bulunacak; yerel ve genel meclisler kurulacak bunların üyeleri Müslüman ve Hıristiyanlardan seçilecek; ada gerektiği kadar sancaklara ayrılacak ve bunların başına getirileceklerin yarısı Müslüman, yarısı Hıristiyan olacak; adada resmi yazışmalar Türkçe ve Rumca olmak üzere iki dilde yapılacaktı[141].

Böylece Girit'e özerklik veren bir yönetim şekli getirilmiş oldu. Sadrazam Âli Paşa, 28 Şubat 1868'e kadar adada kalarak, bu buyrukla getirilen yeni düzenlemeyi uygulama alanına koydu. Bu girişimler sonucunda Girit İsyanı yatışmaya başladı.

Osmanlı Devleti'nin Girit sorununa bu şekilde bir çözüm getirmesi, adayı kendisine katmak emelinde olan, bu nedenle de karışıklığın sürmesini isteyen Yunanistan'ın işine gelmedi. Bunun üzerine Yunanistan, bir taraftan Osmanlı Devleti'ne karşı açıktan silahlanmaya, diğer taraftan Yunanistan'a gelen Girit göçmenlerinin adaya dönmesini devletlerarası bir sorun haline getirmeye çalıştı.

Nitekim, 1868 yazında Avrupa devletlerinin gözünde, Girit İsyanı'nın gelişmeleri, yani siyasi durum ikinci plana düştü. Buna karşılık, Yunanistan'da bulunan Giritli Rum göçmenlerinin durumu, Avrupa kamuoyunu birinci derecede ilgilendiren konu haline geldi. Ancak, göçmenlerin Yunanistan'da karşılaştıkları kötü koşullar, Yunanistan aleyhine bir durum yarattı. Göçmenler Girit'e dönmek istediler, fakat Atina Hükümeti anlaşmazlık çıkartacak bir kozdan yoksun kalmamak için buna izin vermedi.

Bu durum da, Avrupa'da, Osmanlı Devleti yerine Yunanistan'ın suçlanmaya başlanmasına neden oldu. Bundan yararlanmak isteyen Babıâli, 1868 Kasım ayı sonlarına doğru göçmenlerin Girit'e serbestçe dönmesini istemeye başladı. 11 Aralık 1868'de de Yunanistan'a bir nota vererek, Yunanistan'daki gönüllü örgütün dağıtılmasını, silah kaçakçılığı yapanlara karşı Yunan limanlarının kapalı tutulmasını, Girit'e dönmek isteyen göçmenlerin korunmasını ve Yunanistan'ın uluslararası taahhütlerini yerine getireceğine söz vermesini istedi. Bu notanın reddedilmesi üzerine de, Osmanlı Devleti, Yunanistan ile derhal ilişkilerini kesti. Böylece 1868 yılı sonlarında iki devlet arasında savaş hali belirdi ve iki taraf savaş hazırlıklarına girişti.

Doğu Akdeniz'de yeni bir savaşın belirmesi, Avrupa ve dışında önemli sorunlarla karşı karşıya bulunan Büyük Devletleri savaşı önlemek üzere harekete geçirdi. Yunanistan da yalnız kaldığını anladığından, ortam buna uygundu.

Nitekim III. Napolyon, Girit sorunu ile Türk - Yunan ilişkilerini görüşmek üzere, 2 Ocak 1869'da Büyük Devletleri bir toplantıya çağırdı. Bunun

141) Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi,** c. VII., Ankara 1956, s. 28-30.

üzerine, 9 Ocak 1869'da Paris'te Fransa, İngiltere, Rusya, İtalya, Prusya, Avusturya ve Osmanlı Devleti'nin katılmasıyla bir konferans toplandı. Yunanistan konferansa katılmayı reddetti. Zaten Babıâli de, 1856 Paris Andlaşması'nı imzalayan devletlerden olmadığı için, Yunanistan'ın konferansa katılmasına itiraz etmişti. Bu nedenle de Yunanistan'ın konferansa ancak gözlemci olarak katılmasına izin verilmişti. Bunlarla birlikte Yunanistan, toplantılara katılmama düşüncesinde ısrar edince, Rus delegesi Yunanistan'ın sözcülüğünü ısrarla üzerine almak istedi. Buna da Fransa karşı çıktı. İngiltere de, konferansın amacının, sorunun çözümlenmesinde taraflara yol göstermekten ibaret olduğunu belirtti.

Konferans, bu hava içerisinde, Osmanlı Devleti'nin isteğinin aksine, sorunun nedenlerini araştırmaktan vazgeçerek, doğrudan doğruya Babıâli'nin şikâyetleri ile Yunanistan'ın tutumunu göz önünde tutarak çalışma yapmayı kararlaştırdı. Uzun görüşmelerden sonra da, 20 Ocak 1869'da, Paris Konferansı'nın resmi bildirisi kabul edildi. Bu bildiride, Yunanistan'ın Osmanlılara karşı çeteler toplamaktan vazgeçmesi, Girit asilerine malzeme götürecek gemilerin Yunanistan limanlarından donatımının yapılmasının yasaklanması ve göçmenlerin Girit'e dönmelerine engel olunmaması isteniyordu.

Büyük Devletler bu bildiri ile, Yunanistan'ı hareketlerinden dolayı suçladıklarını belli etmişler ve kendisini desteklemediklerini, aynı zamanda Osmanlı Devleti karşısında yalnız bıraktıklarını göstermiş oldular. Nitekim Yunanistan'a bildiriye ilişik olarak verilen notada, bildirinin alındıktan sonra en geç bir hafta içinde kabul edilmemesi halinde, bundan sonra Yunanistan'nın hareketlerinden doğacak sonuçlarda Büyük Devletler tarafından yalnız bırakılacağını ihtar ettiler.

Yunanistan Hükümeti, konferansa katılan devletlerin bu baskısı karşısında, 6 Şubat 1869'da bildiriyi kabul etti. Bunun üzerine, Osmanlı - Yunan ilişkilerinin normale döndüğünü ilan eden konferans, 18 Şubat 1839'da toplantılarına son verdi.

Bu suretle, bu girişimler ve gelişmeler sonucunda, İngiltere'nin isteği doğrultusunda statükonun korunması esas alınarak, Doğu Akdeniz bunalımı önlenmiş ve Osmanlı-Yunan anlaşmazlığı ile Girit sorunu sona ermiş oldu[142].

Ancak, Büyük Devletler'in isteğine boyun eğilerek kabul edilen bu durum, gerçekte geçici bir ateşkes anlaşmasından başka bir şey değildi. Çünkü bundan ne Yunanlılar ne de Girit Rumları memnun kaldılar. Bu nedenle emellerini gerçekleştirmek ve yeniden harekete geçmek üzere yeni fırsatlar beklemeye başladılar.

Bu suretle, Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı ve 1856 Paris Andlaşması'ndan sonra 1870 yılına kadar geçen on dört yıllık sürede, Kırım Savaşı'nı

142) Kenneth Bourne, **aynı yer,** s. 269-274; Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. VII., s. 35-37.

galip devlet olarak bitirmesine ve büyük Avrupa devletleriyle ittifak içinde bulunmasına rağmen, önemli iç ve dış sorun, olay ve gelişmelerle karşılaştı. Bunlar da Devleti yeniden sıkıntılara soktu ve daha büyük sorunlarla karşılaşacak duruma getirdi.

Aynı dönemde ise, Avrupa'da da dünya güçler dengesini derinden etkileyecek önemli ve büyük gelişmeler oluyordu.

BEŞİNCİ BÖLÜM

AVRUPA SİYASETİNE YENİ GÜÇLERİN KATILMASI

19. yüzyılın başlarından itibaren, Avrupa'da önemli iki gelişme meydana gelmiştir. Bunlardan birincisi, hemen hemen bütün ülkelerde mutlakiyet yönetimlerinin yıkılması veya gevşetilmesi için yapılan girişimlerdir. İkincisi de, ulusçuluk ve bağımsızlık akımının güçlenmesi ile bunun sonucunda yeni devletlerin ortaya çıkmasıdır. Bu devletlerin (Belçika, Yunanistan, Macaristan, Sırbistan, Romanya, Karadağ, Bulgaristan, İtalya ve Almanya) bir kısmı bağımsızlıklarını kazanan, bir kısmı da birliklerini sağlayan uluslar tarafından kurulmuştur. Her iki halde de meydana gelen devletler, Avrupa siyasetine katılan yeni güçler olmuşlar ve 19. yüzyıl Avrupası'nın siyasi coğrafyasında ve güçler dengesinde önemli değişmelere yol açmışlardır.

Bunlar içerisinde İtalyan ve Alman birliklerinin sağlanması ile kurulan devletler ise, 19. yüzyıl ve sonrası Avrupası'na olduğu kadar, dünya güçler dengesine de büyük etkiler yapmaları dolayısıyla ayrıca önem taşırlar.

A. İTALYAN BİRLİĞİNİN KURULMASI (1870):

1. İtalya'da Birlik İçin İlk Çalışmalar:

Yakınçağın başlarında İtalya, yüzyıllardan beri olduğu gibi, üzerinde küçük küçük devletçiklerin bulunduğu bir yapıya sahipti. Bu devletlerin bazılarının başında ise, yabancı hanedanlar hüküm sürmekteydi. 1815 Viyana Kongresi, özellikle Avusturya'nın etkisiyle, İtalya'nın bu durumunu, yani politik parçalanmışlığını giderici bir çözüm getirmemişti. Nitekim eskiden olduğu gibi, İtalya, yeniden küçük devletlere ayrılmıştı. Bunlar, Piyemonte (Sardinya) Krallığı, Toskana, Modena, Parma Dukalıkları, Lukas (Luques) Prensliği, Kilise Devleti ve Napoli (İki Sicilya) Krallığı idi[1]. Halbuki 1789 Fransız İhtilali, İtalyan ulusu üzerine de etki yaparak, özellikle ulusçuluk ve liberalizm düşüncelerinin yayılmasına yol açmıştı. Bu da, Viyana Kongresi'nden sonra, İtalya'da ulusal birliğin kurulması için çalışmalara girişilmesinin nedeni oldu. Zaten Napolyon Bonapart, daha önce İtalyan Krallığı'nı kurmakla, bunun ilk adımını atmıştı.

---

1) Charles Seignobos, (Çev. Ali Reşad), **Tarih-i Siyasî,** c. **II.,** İstanbul 1325, s. 4.

Ancak 1815'ten sonraki durumda, İtalyan birliğinin kurulmasına başlıca iki büyük engel vardı. Birincisi Avusturya idi. Bu devlet, Kuzey İtalya'nın büyük bölümünü doğrudan doğruya elinde bulunduruyordu. Ayrıca, İtalya'nın birçok yeri, kendi hükümdar soyundan gelenler tarafından yönetildiğinden, İtalya üzerinde büyük bir etkiye sahipti. İkinci engel ise, Kilise yolu ile bütün İtalya'ya, devlet olarak da politik yolla Orta İtalya'ya egemen olan Papalık idi. Bunlara, Sicilya Krallığı'nı elinde tutan İspanyollar ile, ülke üzerinde nüfuz sahibi olan Fransa'yı da katmak gereklidir.

İtalya'nın bu genel durumu içerisinde, İtalyan birliğinin kurulması için ilk çalışmalar, 1807'lerde kurulmuş gizli bir örgüt olan Carbonari tarafından yapılmıştır[2]. Ancak, ulusal birliğin sağlanmasında izlenecek yol hakkında, ulusçular arasında bazı görüş farkları vardı: Bunlardan bir kısmı merkezi Roma olan bir İtalyan Cumhuriyeti'nin kurulmasını istiyordu. Bir kısmı da Papa'nın başkanlığında federal bir İtalya kurulmasından yanaydı. Diğer taraftan özellikle orta sınıf halk, İtalyan devletleri içinde en güçlüsü olan Piyemonte'nin liderliğinde meşruti bir İtalya Krallığı'nın kurulmasını istiyordu[3]. Ancak hangi düşünce etrafında bulunursa bulunsun, bütün İtalyanların birleştiği ortak nokta, önce yabancı etkisini ülkeden kaldırmak ve ulusal birliği sağlamaktı. İşte bu ortak amaç, ileride hedefe ulaşabilmek için gerçek birliğin ve gücün doğmasında en önemli rolü oynayacaktır.

İtalya'da ilk hareket 1820'de Piyemonte'de ve Napoli'de meydana geldi. Hareketi yürütenler, 1821 yılında bütün İtalya'yı kapsayan bir krallığın kurulmasını ve bütün İtalyanların buna katılmasını istediler. Ayrıca ülkeyi Avusturyalılardan kurtaracaklarını ilan ettiler. Bundan başka, meşruti yönetimlerin kabul edilmesini istediler. Bu gelişmeler üzerine, Avusturya ve kendisine yardıma gelen Rus orduları İtalya'ya girdiler ve başlamış olan bu hareketi bastırdılar. İtalya'da eski statü yeniden kuruldu.

1830 Fransız İhtilali'nin etkisi ile bu defa Modena, Parma ve Kilise devletlerinde, yönetimde özgürlük sağlamak üzere yeni bir hareket başladı. Fakat bu da bastırıldı[4]. Böylece İtalya'daki statüko 1848'e kadar aynen devam etti.

1848'de, Fransız İhtilali'nin getirmiş olduğu heyecanla, İtalyanlar yeniden ayaklandılar. Özellikle Metternich'in Avusturya Başbakanlığından düşmesinden sonra olaylar hızla gelişme gösterdi. 1848 yılı başlarından itibaren Avusturya'nın egemenliğinde bulunan Lombardiya ve Venedik'te, bu devlete karşı ayaklanmalar başladı. Bu olay İtalya'nın diğer bölgelerinde de etkisini gösterdi. Bu arada Birlikçiler gözünde iyi bir şöhrete sahip bulunan Papa IX. Pie, siyasi suçluları affetti, ulusal askeri birliklerin kurulmasına izin verdi. Bütün bunlar İtalya'da büyük bir heyecan doğurdu. İki Sicilya Krallığı'nda ve

2) Charles Seignobos, **aynı eser,** c. **II.,** s. 7. Örgütün girişimleri için bkz. A. Savelli, (Çev. G. K. Söylemezoğlu), **İtalya Tarihi,** c. **II.,** İstanbul 1944, s. 291 vd.
3) A. Şükrü Esmer, **Siyasi Tarih,** İstanbul 1944, s. 198.
4) Bkz. Charles Seignobos, **ayın eser, c. II., s.** 7-29.

Parma'da da halk silaha sarıldı. Bunların sonucu olarak, Piyemonte Kralı Şarl Alberto, 4 Mart 1848'de halka bir Anayasa verdi (ki, bu sonradan, İtalya Krallığı'nın Anayasası'nın esasını teşkil edecektir). Diğer İtalyan devletleri de anayasalı yönetime geçtiler.

Bu tarihlerde Avusturya'da da çeşitli iç ayaklanmalar oluyordu. Bunun üzerine, Kuzey İtalya'daki İtalyanlar, Avusturyalılar'ı ülkelerinden çıkarmak için çarpışmalara giriştiler. Bu durum üzerine Piyemonte Kralı Avusturya'ya karşı savaş açmaya karar verdi. Toskana, Papa, Napoli orduları da Piyemonte ordularına katıldılar. Bunun üzerine Kral Şarl Alberto, ordularını Lombardiya'ya soktu. Ancak biraz sonra İtalyanlar arasında anlaşmazlık çıktı. Papa askerlerini geri çekti. Napoli Kralı, Millet Meclisi'ni dağıttı ve ordusunu ülkesine geri çağırdı.

Piyemonte ordusu, bu durumda, önceleri Avusturya ordularının ilerlemesini durdurdu. Bunun üzerine Piyemonte Kralı, İtalya Kralı olarak ilan edildi. Lombardiya ve Venedik'in de Piyemonte'ye katıldığı açıklandı.

Fakat biraz sonra, takviye alan Avusturya orduları, yeniden hücuma geçtiler ve Piyemonte kuvvetlerini yendiler. Bunun üzerine 8 Ağustos 1848'de Avusturya ile Piyemonte arasında bir barış yapıldı ve savaştan önceki durum yeniden kuruldu[5].

Piyemonte'nin bu yenilgisi, İtalya'nın diğer bölgelerinde de büyük etkiler yaptı, Liberalizm ve birlik için yapılan çalışmaların duraksamasına neden oldu.

1848 yenilgisinden bir süre sonra, İtalyanlar yeniden savaş hazırlıklarına giriştiler. Nitekim Piyemonte'nin girişimleri sonucunda, 12 Mart 1849'da, Avusturya ile yapılmış bulunan barış bozuldu ve savaş yeniden başladı. Piyemonte ordusu Lombardiya'ya girdi. Ancak 23 Mart 1849'da Novare'da yapılan savaşta İtalyanlar yenildiler ve barış istediler. Avusturyalılar çok ağır koşullar öne sürdüler. Bunun üzerine Şarl Alberto tahttan çekildi. Yerine, oğlu II. Victor Emmanuel (1849-1878) geçti ve Avusturya ile barış yaptı.

Bu gelişmelerden anlaşılacağı üzere, İtalya'da gerek mutlak yönetimlere karşı gerekse İtalyan birliğinin kurulması için yapılan çalışmalar, bütünüyle İtalyanlar tarafından yürütülmüştür. Ancak 1848, 1849 denemelerinin başarısızlıkla sonuçlanması, İtalyanlar'a Avusturya'yı yenmek için diğer Avrupa büyük devletlerinin yardımlarının gerekli olduğunun anlaşılmasına yol açmıştır. Nitekim bundan sonra izlenecek politika bu esasa göre ayarlanmıştır. Yeni politikanın uygulanmasında ve İtalyan birliğinin gerçekleşmesinde ise, birinci derecede rol oynayan devlet adamı Piyemonte Başbakanı Kont Cavour, sonra da Fransa İmparatoru III. Napolyon oldu.

5) A. Savelli, **aynı eser,** c. **II.,** 312-315.

2. Kont Cavour ve Politikası:

19. yüzyılın büyük devlet adamlarından birisi olan Kont Camille Benso de Cavour (1810-1861), Piyemonte'de doğmuştur. Yetişme şeklinin sonucu olarak mutlakiyete ve İmparatorluklara karşı olan bir düşünceye sahipti. Bu arada, Avrupa'nın birçok ülkesini gezmiş, buraların ekonomik ve politik durumlarını incelemişti. Ülkesinde İngiliz sistemi bir meşruti krallığın kurulmasını istemekteydi. 1847 yılında ekonomik ve politik düşüncelerini açıklayan "Risorgimento" adlı bir gazete çıkarmaya başlamış, 1849'daPiyemonte Meclisi'ne milletvekili seçilmişti. Kont Cavour, aynı yıl ilan edilen Piyemonte Anayasası'nın hazırlanmasında önemli rol oynamış, 1850'de Ticaret Bakanlığı'na getirilmişti. Hükümet'te kısa zamanda gösterdiği başarı üzerine de, 1852'de Kral II. Victor Emmanuel tarafından başbakanlığa atanmıştır.

Kont Cavour, başbakan olduktan sonra, ülkesini kalkındırmak, maliye ve yönetim işlerini düzenlemek, askeri gücünü arttırmak için büyük bir çalışmaya girişti. Diğer taraftan da İtalyan birliğinin kurulması işini ele aldı[6].

Kont Cavour birliğin sağlanabilmesi için 1848 ve 1849 yılları olaylarının tecrübeleri ışığında, her şeyden önce Avusturya'yı ülkeden çıkarmak, bunun için de başta Fransa olmak üzere diğer Avrupa büyük devletlerinin yardımının sağlanmasının şart olduğunu görmüştür. Bu nedenle, özellikle III. Napolyon'un dış politikasından yararlanma yollarını aramaya ve Fransa'ya yaklaşmaya başlamıştır.

3. III. Napolyon ve İtalya Politikası:

1848 yılında Fransa'nın Cumhurbaşkanı, 1852'de de İmparatoru olan III. Napolyon, gençliğinde uzun süre İtalya'da bulunmuştu. Bu arada Carbonari örgütüne girmiş, hatta 1831'de Papa'ya karşı yapılan bir ayaklanmaya bizzat katılmıştı. Bu bakımdan, İtalyanların birliklerini kurmak istemeleri sorununun yabancısı değildi.

Daha önce de belirtildiği üzere III. Napolyon, imparator olduktan sonra, Fransa'nın dış politikasında bağımsızlığın ve Katolikliğin liderliğini üstlenmeyi esas almış, Avrupa'nın politik haritasının uluslar esasına göre yeniden çizilmesini istemeye ve bu amaca yönelik çalışmalara başlamıştı. Buna paralel olarak da, amcası Napolyon Bonapart gibi, ileride kurulmasını bir tehlike olarak gördüğü Pancermenizm ve Panslavizm'e karşı Latin ulusları arasında bir birlik kurarak dengeyi sağlamayı düşünmekteydi. Böylece, 1815 Viyana Kongresi'nde kurulan statükoyu yıkmak ve Fransa'ya karşı meydana getirilmiş olan ortak cepheyi de çökertmek istiyordu.

---

6) A. Savelli, **aynı eser,** c. **II.,** s. 332-338; Charles Seignobos, **aynı eser,** c. **II.,** s. 31 vd; R. **R.** Palmer, **A History of the Modern World,** New York 1962, s. 513-514.

III. Napolyon, bu düşüncelerine uygun olarak, İtalya'nın kuzeyinden Avusturya'yı çıkartmak ve bu devleti mümkün olduğu kadar kendisinin doğu sınırından uzaklaştırmak istiyordu. Aynı zamanda bir denge unsuru olmak üzere de, Piyemonte'nin biraz büyüyerek, Avusturya'ya kafa tutabilecek hale gelmesini düşünüyordu. Bununla beraber Piyemonte, Avusturya'yı tehdit edebilecek, fakat Fransa'ya da tehlike yaratmayacak derecede büyümeliydi.

4. Kont Cavour'un İlk Girişimleri:

Piyemonte Başbakanı Kont Cavour, iktidara geldikten sonra, bir yandan ülkesini ekonomik ve askeri yönlerden güçlendirmeye çalışırken, bir yandan da İtalyan birliğinin kurulmasına yardımcı olacak dış destekler aramaya başladı. Kırım Savaşı (1853-1856) gelişmeleri ise ona, İtalyan birliğinin kurulması sorununu Avrupa'nın politik sahnesinde tanıtma, biraz sonra da yardım sağlama fırsatını verdi.

Piyemonte, daha önceki bölümlerde belirtildiği gibi, Fransa ve İngiltere'yi kazanmak, savaşın sonucunda yapılacak barış görüşmelerinde sorununu açıklayabilmek ve ordusunun gücünü göstermek amacıyla savaşa katılmaya karar verdi. Bunun üzerine, 1855 yılında Fransa, İngiltere ve Osmanlı Devleti'yle anlaşma yaptı. 15 Nisan 1855'te de 15.000 kişilik bir kuvveti Müttefiklerin yanında çarpışmak üzere Kırım'a gönderdi. Savaşın sonunda toplanan 1856 Paris Kongresi'nde ise Kont Cavour, büyük bir başarı sağlayarak, Avusturya dışındaki büyük devletlerin sempatisini kazanarak, İtalyan birliği sorununu Avrupa siyasetinin konuları arasına sokmayı sağladı.

Böylece, 1856 Paris Kongresi'nden sonra Piyemonte'nin durumu daha güçlenmiş, İtalya sorunu da daha belirgin hale gelmiş oldu. Bu gelişmelerden de yararlanmak isteyen Cavour, birliğin kurulabilmesi için İngiltere ve Fransa'yı da yanında harekete geçirebilmek üzere girişimlere başladı. Ancak İngiltere'nin kendisine yardımcı olmayacağını kısa zamanda anladı. Bunun üzerine bütün gücüyle III. Napolyon'u kazanmaya çalıştı. Fakat İmparator, ancak iki yıl sonra harekete geçebildi.

5. Piyemonte - Fransa Anlaşması:

Kont Cavour, Paris Kongresi'nden Piyemonte'nin başkenti Torino'ya döndükten sonra, Avusturya'ya karşı mücadele etmek üzere hazırlıklara başladı. Bu arada diğer İtalyan devletlerini de etrafında toplamak istedi. Fakat bunlardan olumlu bir cevap alamadı. Buna karşılık Manin ve Garibaldi gibi, cumhuriyet taraftarlarının önde gelenleri, İtalyan birliğinin ancak Piyemonte Krallığı'nın liderliğinde gerçekleştirilebileceğini görerek ve rejim sorununu bir tarafa bırakarak, Cavour'un emrine girdiler. Bu sıralarda Cavour, Avusturya'yı iç sorunlarla uğraştırmak üzere, 1848'de büyük bir ayaklanmaya sahne olan Macaristan'da, yeni olayların çıkması için Macarları kışkırtmaya çalıştı.

Cavour'un bu girişimlerde bulunduğu sıralarda, aşırı İtalyan birlikçilerinden Felix Orsini adlı birisi, kendi sorunlarının çözümlenmesi için ilgi göstermeyen III. Napolyon'a karşı 14 Ocak 1858'de bir suikast girişiminde bulundu. İmparator'a birşey olmamakla beraber, çevrede ölen ve yaralananlar oldu. Orsini ve arkadaşları yakalanarak idam edildi. Bu suikast olayı az daha Piyemonte ile Fransa'nın arasını açıyordu. Fakat Cavour'un maharetli politikası sonucunda, sorun bütünüyle aksi yönde gelişti ve III. Napolyon'u İtalyan birliğinin kurulmasında yardımcı olmak üzere harekete geçirdi. İmparator, Cavour'u görüşmeye davet etti. Bunun üzerine 20 Temmuz 1858'de iki devlet adamı Plombieres'te buluştular ve yapılan gizli görüşmelerin sonucunda, sözlü olarak, başlıca şu noktalar üzerinde anlaştılar:

1) *Fransa, Lombardiya ve Venedik dahil, Adriyatik Denizi'ne kadar olan yerleri Avusturya'dan kurtararak Piyemonte'ye verecek ve Avustur ya'nın yalnız kalması için diplomatik girişimlerde bulunacaktı.*
2) *Umbaria ve Toskana'nın birleşmesi ile bir Orta İtalya devleti kurula cak; bunlar Papalık Devleti ve İki Sicilya Krallığı ile birlikte bir konfederasyon olacak, başkanlığına da Papa getirilecekti.*
3) *Bunlara karşılık Fransa, Nice ve Savoie 'yi alacaktı.*

Bundan biraz sonra da, bu esaslar çerçevesinde Piyemonte ile Fransa arasında 19 Ocak 1859'da yazılı bir anlaşma yapıldı ve Avusturya'ya karşı gerekli girişimler yapılmaya başlandı.

6. Piyemonte, Fransa - Avusturya Savaşı (1859):

Fransa ve Piemonte arasında yapılan bu anlaşmadan sonra, iki devlet, Avusturya'ya karşı yoğun bir çalışmaya giriştiler. Sonuçta İngiltere ve Rusya'nın tarafsızlığını, Prusya'nın da yardımını sağladılar.

Bu sıralarda İtalya baştan başa heyecan içerisindeydi. Piyemonte ile Avusturya'nın arası ise iyice açılmıştı. Piyemonte, bütün gücüyle silahlanırken, bir taraftan da Avusturya sınırına asker yığmaya başladı. Bu devletin egemenliği altında bulunan Venedik ve Lombardiya'da birtakım olaylar çıkarttı. İngiltere, gelmekte olan savaşı önlemek için bazı girişimlerde bulundu ise de bir sonuç alamadı. Avusturya, Piemonte'nin yaptığı bu hareketlere karşı, üç gün süreli bir ültimatom vererek, yaptığı askeri hazırlıklara son vermesini istedi. Kont Cavour da, Avusturya'yı saldırgan duruma sokmak için böyle bir fırsatı beklediğinden, ültimatomu reddetti. Bu sırada Germen Konfederasyonu, sorunu bir Lâtin-Germen mücadelesi olarak gördüğünden, Prusya, Avusturya'nın yanına kaydı. Bunun üzerine, durumu kendisi için uygun gören Avusturya, 26 Nisan 1859'da Piyemonte'ye savaş ilan etti. 3 Mayıs'ta da Fransa, Piyemonte'yi yalnız bırakmayacağını açıklayarak, Avusturya'ya karşı savaşa girdi.

Savaş, Kuzey İtalya'da üç devlet arasında oldu. Sonunda Avusturya, 4 Haziran 1859'da Magenta'da, 24 Haziran'da Solferino'da müttefiklere yenildi. Avusturya Lombardiya ve Venedik'ten çıkarıldı. Toskana, Parma ve Modena'daki Habsburg soyundan olan hükümdarlar iş başından uzaklaştırıldı. Bu durum, İtalya'nın diğer bölgelerindeki halkın da Piyemonte'ye katılma isteklerini çoğalttı. III. Napolyon, İtalya'da meydana gelen bu gelişmelerle, kendinin düşündüğünden daha büyük bir Lâtin devletinin kurulmakta olduğunu görünce, Avusturya'nın isteğini kabul ederek, bu devletle 11 Temmuz 1859'da bir ön barış yaptı.

Kont Cavour ise savaşa yalnız olarak devam edilmesini istiyordu. Fakat Kral II. Victor Emmanuel, böyle bir hareketin yenilgiyle sonuçlanabileceğini, bunun ise elde edilmiş olan yerlerin de kaybolabileceği düşüncesinde bulunduğundan, savaşa devam etmek istemiyordu. Bu nedenle Kral ile Başbakan'ın arası açıldı. Fakat sonuçta Cavour da barışı kabul etti. Bunun üzerine Fransa, Piyemonte ve Avusturya arasında 10 Kasım 1859'da Zürih Andlaşması yapıldı. Buna göre:

1) *Avusturya, Lombardiya'yı Piyemonte'ye bırakıyordu.*
2) *Venedik de dahil olmak üzere, bütün İtalyan devletlerinden bir konfe rans kurulacak, bunun onursal başkanı Papa, fiili başkanı Piyemonte Kralı olacaktı.*
3) *Savaş sırasında ülkelerini terk etmek zorunda kalan Toscana ve Modena hükümdarları tahtlarına geri dönecekler, ayaklanmış olan Bologna ve dolayları Papa'ya geri verilecekti".*

Görüldüğü gibi bu andlaşmayla, sadece Lombardiya kurtarılmış, Venedik yine Avusturya'nın elinde kalmış oluyordu. Kuzey İtalya'da sağlanan başarı ile burada Piyemonte biraz daha büyüyordu. Ancak yine de İtalya bölünmüş olarak kalıyordu. Bu yönleriyle andlaşma, yapılan vaatleri yerine getiremediği için, İtalya'da hayal kırıklığına ve kızgınlığa yol açmıştı. Bu ise, İtalyan birliğinin bir an önce kurulması için halktaki isteği çoğaltmıştı.

7. İtalya Krallığı'nın Kuruluşu (1860-1861):

Yukarıda belirtildiği gibi, Zürih Andlaşması'yla İtalyanlar, istedikleri sonucu elde edememişlerdi. Fakat kazanılan zaferler halkın üzerinde olumlu etkiler yapmıştı. Nitekim, bunun sonucu olarak, çok geçmeden Toscana, Parma, Bologna gibi küçük devletlerin ve Papa'ya bağlı bazı yerlerin halkı, kendi istekleriyle Piyemonte'ye katıldılar. Bu suretle Venedik ve Roma hariç, bütün Kuzey ve Orta İtalya, birliğe katılmış oldu.

---

7) Coşkun Üçok, **Siyasal Tarih,** (6. Bası), Ankara 1967, s. 192.

Fransa, Piyemonte'nin bu gelişmesinden endişe duymaya başladı. Çünkü dış politikasında, Almanya gibi, İtalya'nın da parçalanmış olarak kalmasında yarar görüyordu. Üstelik, yaptığı yardımlarla, Piyemonte'nin bu kadar genişlemesine karşılık, kendisi bir şey elde edememişti. III. Napolyon, bu sakıncaları bir oranda giderebilmek ve kendi kamuoyunu memnun edebilmek üzere, Plombiere Görüşmeleri'nde sözkonusu edilen Nice ve Savoie'yi Piyemonte'den istedi. Kont Cavour da, Avusturya'nın karşısında Fransa'nın yardımının devam etmesini sağlamak için, bu isteği kabule mecbur oldu[8]. Yapılan halk oylamasında, Nice ve Savoie'nin çoğunluğu da, Fransa'ya bağlanmayı kabul etti. Bunun üzerine, Piyemonte ile Fransa arasında, 24 Mart 1860'da imzalanan Torino Andlaşması'yla, bu iki yer Fransa'ya geçti.

Fransa'nın bu toprakları alarak güney sınırlarını Alpler'e dayandırması, onun kuzeyde de doğal sınırlarına ulaşmak, yani genişlemek politikasına yeniden başladığı şeklinde yorumlandı. Bu ise, Belçika ve Prusya'nın Ren topraklarının da istenmesi demekti. İşte bu durum, İngiltere ve Prusya'nın, Fransa'ya karşı daha dikkatli bir politika izlemelerine neden oldu.

Bunlara karşılık Fransa, Piyemonte'nin Kuzey ve Orta İtalya'dan yaptığı ilhakları tanıdı. Bunun arkasından İtalyanlar, yabancıların yardımı olmaksızın Güney İtalya'daki toprakları kendi olanaklarıyla birliğe katmak için çalışmalara başladılar. Nisan 1860'da Sicilya'da, İspanyol soyundan gelen krala karşı ve birliğe katılmak üzere, ayaklanma başladı. Garibaldi, Kuzey İtalya'dan topladığı gönüllülerle Cenova'dan deniz yoluyla Mayıs 1860'da Sicilya'ya gitti. Kısa zamanda buradaki İspanyol egemenliğine son vererek, önce Sicilya'yı, sonra da Napoli'yi ele geçirerek, İki Sicilya Krallığı topraklarını, yani Güney İtalya'yı birliğe kattı.

Böylece 1860 yılı içerisinde, Venedik ve Roma hariç olmak üzere, bütün İtalya birleştirilmiş oldu. Bunun üzerine 18 Şubat 1861'de Torino'da ilk İtalyan Parlamentosu açıldı ve 17 Mart 1861'de Victor Emmanuel İtalya Kralı ilan edildi. Biraz sonra da Kont Cavour, eserinin büyük ölçüde meydana çıktığını gördükten sonra, 6 Haziran 1861'de öldü. Böylece, İtalya Krallığı'nın kurulması ile İtalya'da yeni bir dönem başlamış oldu.

8. İtalyan Birliğinin Gerçekleşmesi (1870):

İtalya Krallığı kurulmuştu, fakat Venedik ve Roma hâlâ birliğe katılmamıştı. Yeni devletin ise; Venedik'i Avusturya'dan, Roma'yı Papa'dan alacak derecede gücü yoktu. Bu nedenle "Venedik ve Roma sorunu" uzun yıllar İtalyan politikasının en önemli konusu oldu ve bu sorun da, ancak yabancı devletlerin etkisi ile çözümlenebildi.

8) Edmond Rossier, (Çev. A. K. Aksüt), **Avrupa'nın Siyasî Tarihi, (1815-1919),** İstanbul 1943, s. 102.

Bu tarihlerde, İtalyanlar gibi, Prusyalılar da Alman birliğini kurmaya çalışıyorlardı. Bunun için de Avusturya ile savaş yapmak zorundaydılar. Bu nedenle İtalyanlara yaklaşmak istiyorlardı. Ancak Fransa, bu iki devletin bir anlaşma yapmasına karşı çıkıyordu. Fakat 1866'da bu tutumunu değiştirdi. Bu arada da aynı yıl Prusya, Avusturya'ya karşı savaş açtı ve onu Sadowa'da yendi. İtalya, bu savaşta hiçbir varlık gösteremediği halde, Prusya'nın yanını tuttuğundan, 3 Ekim 1866'da Avusturya ve Prusya arasında yapılan Viyana Andlaşması ile Venedik ve civarını topraklarına katmayı başardı.

Bundan sonra sıra Papa'nın savunduğu Roma'ya geldi. Bütün İtalyanlar'ın en büyük isteği, Roma'nın da birliğe katılması ve başkent olmasıydı. Fakat, Papa gibi, III. Napolyon da buna karşıydı. Daha önce belirtildiği gibi Fransız İmparatoru Katolik Partisi'ne de dayanarak iktidara çıkmıştı. Daha sonra Katolikliğin koruyuculuğu politikasını da üstlenmişti. Roma'nın, İtalyanlar tarafından birliğe katılması, onun bu politikasına indirilmiş bir darbe olacaktı. Diğer taraftan, kendi isteğinden daha büyük olarak ortaya çıkmış bulunan İtalya, Roma'yı sınırlarına katmakla daha güçlenecek ve dışa dönük bir politika gütmeye başlayacaktı. Bunlar ise Fransa'nın aleyhine olacaktı. Bu nedenlerle İtalyanları hem iç sorunlarıyla uğraştırmak, hem de kendi prestijini korumak için, Papa'ya yardım etmek üzere Roma'ya bir miktar asker gönderdi. Buna rağmen İtalyanlar, birkaç defa Roma'yı işgal etmeye teşebbüs ettiler, fakat başarı sağlayamadılar. Bu durum, 1870 yılında Fransa ile Prusya arasında yapılan Sedan Savaşı'na kadar sürdü. Fransa, bu savaş dolayısıyla askerlerini Roma'dan çekince ve savaşta da yenilince, İtalyanlar, 20 Eylül 1870'de Roma'yı işgal ederek başkenti buraya taşıdılar. Böylece, Roma'nın da katılmısıyla, İtalyan birliği tamamlanarak gerçekleştirilmiş oldu.

Roma'nın birliğe katılmasından sonra, bu durumu tanımayan Papa'nın, İtalya ile arası açıldı. Bunun üzerine İtalyan Hükümeti 1871'de çıkardığı "Garanti Kanunu" ile Papa'nın (Papalığın) İtalya içerisindeki durumunu saptadı. Buna göre; Papa, yine devlet başkanı olarak protokolde yer alacak ve kralla aynı haklara sahip olacak, belli bir maaşı bulunacaktı. Böylece Papa sadece dini bir lider olacaktı. Fakat Papa IX. Pie, bu kanunu ve getirdiklerini kabul etmedi[9]. Bu tarihten itibaren Papalık ile İtalya arasında bu konudaki anlaşmazlık, 20. yüzyılın başlarına kadar sürdü ve ancak 1929'da Lateran Andlaşması ile bir sonuca bağlanabildi.

Böylece 1870 yılında İtalyan birliğinin kurulması, her şeyden önce 1815'te Viyana Kongresi ile çizilmiş bulunan Avrupa'nın, siyasi haritasını ve güçler dengesini büyük ölçüde değiştirdi. Avrupa'nın ve Akdeniz'in stratejik bakımdan bu önemli noktasında, yeni bir büyük devletin ortaya çıkmasına neden oldu. Bu devlet, bu tarihlerden itibaren de, diğer Büyük Devletlerle birlikte, Avrupa, Akdeniz ve Dünya politikasında önemli roller oynamaya başladı.

9) Charles Seignobos, **aynı eser,** c. **II.,** s. 48-49; R. R. Palmer, **aynı eser, s.** 514-517.

B. ALMAN BİRLİĞİNİN KURULMASI (1871):

1. Alman Birliği İçin İlk Girişimler:

Viyana Kongresi (1815)'nin, Avusturya'nın da etkisiyle, daha önceki dönemlerde olduğu gibi, parçalanmış olarak bıraktığı uluslardan biri de Almanlardı. Ancak Almanlar arasında, daha 19. yüzyılın başlarından itibaren ulusçuluk, bağımsızlık ve demokrasi akımlarının etkisiyle, birlik için çalışmalar başlamıştı.

Almanlar arasında, Alman birliğini kurabilecek ve öncülük edebilecek güçte iki aday devlet görülmekteydi. Bunlar Avusturya ve Prusya idi. Avusturya, bir Alman devleti olmakla beraber, aslında kozmopolit bir imparatorluğun başı olduğundan, ulusal bir Alman politikası güdecek durumda değildi. Bu nedenle, ulusal bir Alman devleti olan ve iki yüz yıldan beri Avrupa dengesinde önemli rol oynamakta olan Prusya, ulusal birliğin kurulmasında liderlik yapabilecek durumdaydı. Bu nedenle, "Büyük Almanya"yı Avusturya başkanlığında kurmak isteyenlerden daha çok, "Küçük veya Ulusal Almanya'mı Prusya başkanlığında gerçekleştirmek isteyenler daha çoğunluktaydı. Bundan dolayı da Alman ulusçuları Prusya'nın etrafında toplanmaya başlamışlardı. Prusya ise, birliği gerçekleştirebilmek için Avusturya ile Fransa'yı yenmek ve Germen Konfederasyonu içerisinde sayılan otuzsekize varan Alman devletlerini kendisine bağlamak zorundaydı. Alman birliğinin temelinde yatan gerçek düşünce, şüphesiz ki ulusçuluktu. Bu da Napolyon hegemonyasına karşı koymalarla ilk meyvalarım vermişti. Prusya'nın iç gümrük birliğini sağlaması ise, Alman birliğinin kurulması için atılan ilk adım oldu.

Prusya, 1818 yılında bir gümrük kanunu çıkartarak, ülke içerisindeki gümrüklerin hepsini kaldırmış, böylece Prusya'nın ekonomik birliğini sağlamıştır. Bundan sonra Prusya, diğer Alman devletleri arasındaki gümrüklerin de kaldırılarak, Almanya'da ortak bir gümrük yönetiminin kurulmasını önermiştir. Nitekim 1819'dan 1836 yılına kadar, Avusturya ve Bohemya hariç, diğer bütün Alman devletleri bu öneriyi kabul ederek, Alman Gümrük Birliği (Zollverein)'ni gerçekleştirdiler. Avusturya, ekonomik birliğin siyasi birliği getireceğini gözönünde tutarak, bu birliğin kurulmasına engel olmaya çalıştı ise de, başarı kazanamadı.

Bu tarihlerde Almanlar, ulusal birliğin kurulmasının yanı sıra özgürlük de istiyorlardı. Bu nedenle de, 1830 ve 1848'de Alman devletlerinde ayaklanmalar baş gösterdi ve bunun sonucunda Prusya dahil bazı devletler anayasalı yönetime geçtiler. Bu arada, daha önce de belirtildiği gibi, 1849'da Frankfurt'ta toplanan Alman Parlamentosu, Prusya Kralı IV. Friedrich Wilhelm'e Alman İmparatorluk tacını sundu. Fakat Kral, diğer nedenlerin yanı sıra, Avusturya'dan çekindiğinden tacı kabul etmedi. Bu ise, birliğin kurulmasını, bir süre sonraya, Bismarck'ın Prusya başbakanlığına gelmesine kadar geciktirdi.

2. Bismarck ve Politikası:

Alman birliğini kurmaya en güçlü adayın Prusya olduğu yukarıda belirtilmişti. Bu devlet, 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde parlamentolu bir yönetime sahip ve Avrupa'da etkinliği olan bir devlet haline gelmişti. Ancak 1861'de Prusya Kralı olan I. Wilhelm (1797-1881), ülkesinin ekonomik ve askeri bazı sorunlarının çözümlenmesinde güçlüklerle karşılaşmıştı. Bunları giderebilmek için de, Savaş Bakanı Roon'un tavsiyesiyle 1862'de başbakanlığa Otto von Bismarck'ı getirmişti.

Alman birliğinin kurulmasında gerçekte birinci derecede rol oynayan Prens Otto von Bismarck (1815-1898), Brandenburg'da doğmuştur. Klasik orta öğrenimini yaptıktan sonra 1832'de hukuk öğrenimi için üniversiteye girmiş ve 1835'de bitirmiştir. Bir süre devlet memurluğu, sonra da gönüllü askerlik yapmıştır. Daha sonra kendi topraklarında tarımla uğraşmıştır. 1847'de Diyet Meclisi'ne üye seçilmiş, 1854'te Prusya'nın Petersburg elçiliğine, 1857'de de Paris elçiliğine atanmıştır. Bu görevleri ona, Avrupa politik ortamım ve çevresini yakından tanımak fırsatını vermiştir.

Bismarck, iktidarda bulunduğu döneme (1862-1890) adını verdirecek ve damgasını vuracak derecede güçlü bir devlet adamıydı. Kişi olarak inatçı, dik kafalı biriydi. İç politikasında, parlamenter yönetime, demokrasiye ve özgürlüklere karşıydı. Bu bakımdan tutucu ve antiliberalist bir politika izlemiştir. Dış politikasında ise, Alman birliğinin kurulmasını, (1871'den) sonra da bu birliğin sürekliliğini sağlamak istemiştir. Bu amaçla da önce savaş, sonra da barış taraftarı bir politika izlemiştir. Bu nedenle de onun için, sürekli düşmanlıklar veya dostluklar yoktu, önemli olan Almanya'nın çıkarlarıydı[10].

Bu genel çerçeve içerisinde Bismarck, Alman birliğinin, politika yoluyla değil, "demir ve kanla" yani kuvvet yoluyla kurulabileceği düşüncesindeydi[11]. Bunu gerçekleştirebilmek için de dış politikası, önce Avusturya'yı Almanya'nın politik yapısından dışarı atmaya ve sonra Prusya'nın liderliği altında Alman devletlerinin birliğini sağlamaya dayanıyordu. Bunun için güçlü bir ordu kurmaya çalışmıştır. Bu görevi de Roon ve Moltke gibi askeri otoritelere vermiştir. Hazırlığını tamamladıktan sonra hedefine doğru yürümeye başlamıştır. İlk adım olarak da Danimarka ile savaşa tutuşmuştur.

3. Danimarka İle Savaş (1864):

Bismarck, Alman birliğini kurmak için silah ve diplomasi yoluyla savaşa hazırlanıyordu. Bu bakımdan, Avrupa büyük devletlerinin yardımlarını, hiç olmazsa tarafsızlıklarını sağlamaya çalışıyordu. İşte, bunları sağladıktan sonra, Danimarka'yla savaşa karar vermiştir.

10) **R. R.** Palmer, **aynı eser,** s. 520-521.
11) Hermann Pinnow, (Çev. F. Baldaş), **Almanya Tarihi,** c. **II.,** İstanbul 1940, s. 412; Charles Seignobos, **aynı eser, c. II., s. 175.**

Bir defa, Prusya, Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında Avusturya'nın savaşa girmesine engel olarak, Rusya'nın sempatisini sağlamıştı. 1863 Polonya Ayaklanmasında da Rusya'nın yanını tutarak, bu defa onun minnettarlığını kazanmıştı. Diğer taraftan, İngiltere ve Fransa arasındaki rekabet ve bu devletlerin Polonya tarafını tutması, özellikle 1856 Paris Kongresi'nden beri devam eden Fransa-Rusya yakınlığını bozmuştu. Prusya-Rusya dostluğu ise, Prusya'nın doğusunu güvenlik altına alması ve Avusturya'nın üzerinde bir baskı gücünün kurulması demekti. Bismarck, bu durumlardan yararlanarak, hem-ordusunun gücünü denemek, hem de Avusturya'yı Almanya'dan çıkar-

manın ilk adımını atmak üzere fırsat aramaya başladı. Ona bu fırsatı da; Elbe Dukalıkları adı verilen Schleswig, Holstein ve Lauenburg Dükalıkları'mn yönetiminden doğan anlaşmazlık verdi.

Halkının büyük kısmı Almanlardan meydana gelen bu dukalıklar, Danimarka Kralı'na bağlı olmakla beraber, aynı zamanda Germen Konfederasyonu'na da dahildi. Ancak, 1863'te Danimarka Schlesvvig'i doğrudan topraklarına kattı. Buna Germen Konfederasyonu karşı çıktı. Prusya da bu düşünceyi destekledi. Prusya'nın bu vesileyle Konfederasyon üzerindeki nüfuzunun çoğalacağından korkan Avusturya da soruna karıştı. Ancak, Prusya olmadan harekete geçemeyeceğini anlayan Viyana Hükümeti, Danimarka sorununun Prusya tarafından çözümlenmesini ve kendisinin de bu işe yardımcı olarak katılmasını kabule mecbur oldu. Gerçekte ise Bismarck, iki dukalığı Prusya'ya katmak ve bundan sonra Avusturya ile hesaplaşmak istiyordu.

Bu hava içerisinde iki Alman devleti, Danimarka'dan, son uygulamalarından vazgeçmesini istediler. Bu önerileri kabul edilmeyince de, 1 Şubat 1864'te, Danimarka'ya savaş ilan ettiler[12]. İngiltere, Elbe Dukalıklarını alarak Prusya'nın denize çıkmasını istemediğinden, Rusya ve Fransa'yı harekete geçirmek istedi. Fakat Rusya buna yaklaşmadı. Fransa da, Polonya Ayaklanması'nda Avrupa devletlerinin kendisini Rusya karşısında yalnız bıraktıklarını unutmadığından, yeniden böyle bir girişimde bulunmaya çekindi. Bu durum karşısında yalnız kalan İngiltere de, tek başına harekete geçmeyi göze alamadı.

Danimarka ile karşı karşıya kalan Bismarck, savaşı başlattı ve kısa sürede de Danimarkalılar'ı yendi. Bunun üzerine Prusya, Avusturya ve Danimarka arasında 30 Ekim 1864'de Viyana Andlaşması yapıldı. Buna göre Danimarka; Schleswig, Holstein ve Lauenburg dukalıklarını, Prusya ile Avusturya'ya bıraktı.

Böylece Bismarck, ilk hareketini başarı ile sonuçlandırmış oldu. Hem batıya doğru genişleme olanağına kavuştu, hem de Alman devletleri üzerinde daha etkili hale geldi.

Ancak hemen sonra, elde edilen bu dukalıkların yönetimi yüzünden Prusya ile Avusturya'nın arası açıldı. Neredeyse savaş çıkacaktı. Böyle bir fırsatı bekleyen Bismarcak'a karşılık, Avusturya, hazırlıksız olduğundan savaştan kaçındı. Bundan dolayı, iki devlet arasında uzun görüşmelerden sonra, 14 Ağustos 1865'de Gastein Anlaşması imzalandı. Buna göre Prusya Schleswig'i, Avusturya da Holstein'i yönetecekti. Lauenburg Dukalığını da; Prusya, Avusturya'dan satın alıyordu.

Ne var ki, Gastein Anlaşması, iki devlet arasındaki temelde yatan sorunlara çözüm getirecek nitelikte değildi. Bu nedenle de sürekli bir barışı

12) Hermann Pinnow, **aynı eser,** s. 413-415.

sağlamaktan uzaktı. Nitekim, çok geçmeden, iki devlet arasındaki ilişkiler bir savaşa yol açtı.

4. Prusya - Avusturya Savaşı (1866):

Bismarck, Gastein Anlaşması, daha geniş anlamıyla Danimarka sorunu ile Alman birliği için ilk adımını başarıyla attıktan sonra, birliğin kurulmasına en büyük engellerden birisi olan Avusturya'ya karşı savaş hazırlıklarına girişti. Önce, Avrupa devletlerinin dostluğunu kazanmaya, bu olmadığı takdirde tarafsızlıklarını elde etmeye çalıştı. Bu arada kendisi gibi birliğini kurmaya çalışan İtalya'nın yardımıyla, Avusturya'yı iki cepheli bir savaşa sürüklemeyi düşündü. Ancak, İtalya üzerinde en çok etkiye sahip olan devlet Fransa 'ydı. Bu devletin onayı olmadan İtalya ile bir anlaşma yapmak zordu. Ayrıca, çıkacak olan Prusya-Avusturya Savaşı sırasında, Fransa, Ren boylarına hücum edebilir veya Avusturya'nın yanını tutabilirdi. Bu nedenlerle, hiç olmazsa III. Napolyon'un tarafsızlığının sağlanması gerekiyordu.

Bu amacı gerçekleştirebilmek için Bismarck, Ekim 1865'de Biarritz'e giderek III. Napolyon ile görüştü. Ona, Prusya'nın birliğini kurmaktan başka bir şey düşünmediğini, Avusturya ile yapılacak savaş sonucunda Fransa'nın da bazı toprak kazancı olabileceğini, İtalyanların da Venedik'i alabileceğini söyledi.

III. Napolyon, Bismarck'in bu sözlerine inanır göründü. Gerçekte ise, onun da kendine göre hesaplan vardı. Bir defa, İtalya Venedik'i alacak olursa, Roma üzerindeki iddiasından vazgeçebilirdi. Bu da, İtalya'nın 1860'dan beri Fransa'ya karşı olan soğuk durumuna son verebilir ve Fransa'nın İtalya üzerindeki nüfuzunu daha da çoğaltabilirdi. Diğer taraftan ise, uzun sürecek bir Prusya-Avusturya Savaşı'nda iki Alman devleti yıpranabilir, bu da Fransa'nın işine yarayabilirdi. Bu nedenlerle III. Napolyon tarafsız kalmayı kabul etti.

Bismarck, Fransa'nın bu tutumu ve yardımı üzerine, İtalya ile 8 Nisan 1866'da Berlin'de bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmanın esası, iki devletin Avusturya'ya karşı birlikte savaşa girmesine ve bunun sonucunda İtalya'nın Venedik'i almasına dayanıyordu. Böylece de Avusturya, iki cepheli bir savaşa zorlanmış oluyordu.

Bu gelişmeler sırasında İngiltere, Prusya'nın dikkatinin batıdan güneye ve doğuya doğru çevrilmesine, böylece de Orta Avrupa ile uğraşmasından memnun olduğundan tarafsız kalacağını bildirdi. Rusya da, Kırım Savaşı ve 1863 Polonya Ayaklanması sırasında Prusya'nın yaptığı yardımlardan dolayı ona minnettardı. Bunun ötesinde Orta Avrupa ve Balkanlar'daki en büyük rakibi olan Avusturya'nın yıpranması işine geliyordu. Bu nedenlerle Rusya'nın hiç olmazsa tarafsızlığı söz konusuydu.

Bismarck, bu çalışmalardan sonra, Avusturya'yı Gastein Anlaşması'na uymamakla suçlayarak, onu savaşa kışkırtmaya başladı. Bu da iki devlet arasındaki ilişkileri hızla gerginleştirdi. Bunun üzerine Prusya ve İtalya, Avusturya sınırlarına asker yığmaya başladılar. Bismarck; Avusturya'dan, Holstein'nin yönetimi ile bazı isteklerde bulundu. Avusturya, Prusya'nın diğer Alman devletleri üzerindeki durumunu daha da güçlendirecek bu istekleri kabul etmedi. Bunun üzerine Prusya, bu dukalığa asker göndererek, burayı işgal etti. Böylece 1866 Haziran ayında Prusya - Avusturya Savaşı başlamış oldu.

Prusya, savaşa gayet iyi hazırlanmıştı ve iki cephede savaş yapmak durumunda olan Avusturya'ya karşı kısa sürede üstünlük sağladı. Bismarck orduları, 3 Temmuz 1866'da Sadowa (Königgraetz) Savaşı'nda Avusturya'yı kesin bir yenilgiye uğrattı. Prusya ordusu, kazandığı bu zaferden sonra, 15 Temmuz'da Viyana önlerine kadar geldi. Prusya Kralı I. Wilhelm ile Almanya'nın etkili komutanlarından Moltke, Viyana'yı işgal etmek istiyorlardı. Fakat Bismarck, bu düşünceye şiddetle karşı çıktı. Prusya Başbakanı, bu savaştan sonra, bir Prusya - Fransa savaşının çıkacağından emindi. Böyle bir savaşta ise, Avusturya'nın Avrupa güçler dengesindeki yerini koruması, kendi yararına olacaktı. Yani Bismarck, bundan sonra izleyeceği politikasını göz önünde tutarak ve bir de ne olursa olsun bir Alman devleti olan Avusturya'nın onur ve prestijini daha fazla kırmamak için, Viyana'nın işgaline razı olmadı. Hatta bu nedenlerle, Avusturya'ya ağır barış koşulları bile yüklemek taraftan değildi. Sonuçta, Bismarck'ın görüşleri esas kabul edilerek, Prusya ile Avusturya arasında 23 Ağustos 1866'da Prag Andlaşması imza edildi. Buna göre:

1) *Germen Konfederasyonu kaldırılıyor, bunun yerine Avusturya dışa rıda kalmak üzere, Almanya yeniden örgütleniyordu.*
2) *Bu yeni örgütlenmeye göre, Main nehrinin kuzeyinde ve güneyinde iki Alman Konfederasyonu kuruluyordu. Kuzeydeki, Prusya'nın başkan lığında olacaktı.*
3) *Schleswig ve Holstein 'i Prusya alıyordu.*
4) *Avusturya, Venedik'i İtalya'ya veriyordu.*

Görüldüğü gibi Sadovva Savaşı, yalnız Prusya - Avusturya arasındaki ilişkileri değil, Almanya'nın geleceğini de tayin etmiştir. Nitekim, bu savaş ve sonucunda yapılan andlaşma ile Alman birliğinin kurulmasının iki büyük engelinden biri ortadan kalkmış oldu. Avusturya, Alman devletleri üzerindeki, yüzyıllardan beri süren hak ve yetkilerini Prusya'ya bırakmakla, Almanya üzerindeki bu devletin üstünlüğünü kabul etti ve kendisi de bundan böyle sadece Avusturya-Macaristan İmparatorluğu haline geldi. Bundan böyle de, daha çok Doğuya yönelik bir dış politika izlemeye başladı.

Bu savaşın sonucunda İtalya da, Avusturya'ya karşı Prusya'nın yanında savaşa katılmış olduğundan, bir başarı sağlayamamasına rağmen Venedik'i aldı. Bu amaçla da İtalya ile Avusturya arasında 3 Ekim 1866'da Viyana Andlaşması yapıldı.

5. Kuzey Almanya Konfederasyonu'nun Kurulması (1867):

Prusya devleti, Prag Andlaşması'ndan ve Elbe kıyılarındaki dukalıkların sınırları içine katılmasından sonra, olağanüstü güçlendi. Bismarck, bundan sonra andlaşma koşullarına göre, Kuzey Almanya Konfederasyonu'nu kurdu. Bu kuruluşa dahil olan devletler, kendi bağımsızlıklarını ve anayasalarını korumaktaydılar. Fakat dış politikalarında ve askeri konularda ortak bir hükümete (federal hükümete) bağlıydılar. Bu hükümetin başı da Prusya Kralı idi. Ayrıca, Konfederasyon'un temsilcilerinden oluşan bir Federal Meclis, bir de milletvekillerinden meydana gelen Millet Meclisi (Reichstag) kuruldu. 1867 yılında da Kuzey Almanya için bir anayasa yapıldı[13].

Böylece Bismarck, Kuzey Almanya Konfederasyonu'nu Prusya başkanlığında kurmakla, ulusal birliğin yaklaşık olarak yarısını gerçekleştirmiş oldu. Bundan sonra sıra, diğer Alman devletlerini bu birliğe katmaya geldi. Ancak bu defa da karşısına engel olarak Fransa çıktı.

6. Prusya - Fransa Savaşı (1870):

Fransa, Ren nehrinin doğusunda güçlü bir Alman devletinin kurulmakta olduğunu görerek, bundan endişe duymaya başladı. III. Napolyon, Prusya-Avusturya Savaşı'nın uzun süreceğini düşünmüş, buna göre bir hesap yaparak, tarafsız kalmıştı. Halbuki savaş çok kısa sürmüş ve Prusya'nın kesin zaferiyle sonuçlanmıştı. Bu ise, Avrupa güçler dengesini bir dereceye kadar bozmuş ve kendisine yeni güçlü bir rakip çıkarmıştı. Halbuki yüzyıllardan beri Fransız dış politikasında, Almanya'da güçlü bir devletin ortaya çıkmaması esas alınmıştı. Ne var ki, III. Napolyon'un hesaplan, İtalya'da, olduğu gibi, Almanya'da da hiç beklemediği yönde gelişmeler göstermişti. Bu nedenlerle Prusya, Alman birliğinin kurulmasını sağlamak, Fransa ise Prusya liderliğindeki Almanya'yı güçten düşürmek üzere çalışmalara başladı. Bu da, iki devlet arasındaki ilişkilerde, gerginliğin gittikçe çoğalmasına yol açtı.

Nitekim bir süre sonra III. Napolyon, vaktiyle kendisine tarafsız kalması halinde verileceği vaad edilen Ren boylarındaki toprakları Bismarck'tan istedi. Ancak bu isteği Prusya Başbakanı reddetti. Bunun üzerine III. Napolyon, kendisinin Belçika ve Lüksemburg'u topraklarına katmak istediğini ve bu amaçla Fransa ile Prusya'nın bir anlaşma yapmasını önerdi. Bismarck, bu

13) Charles Seignobos, **aynı eser, c. II., s. 183 vd.**

önerinin kendisine yazılı olarak yapılmasını istedi. Amacı ise, bunu, Güney Alman devletlerini Fransa'ya karşı kışkırtmak için bir araç olarak kullanmaktı. Nitekim, öneri yazılı olarak gelince, bu soruna Prusya'nın karıştırılmamasını bildirerek, Fransa'yı yalnız bıraktı.

Bismarck'ın bu şekilde politik bir oyun oynamasının nedeni, Fransa'ya sempati besleyen, aslında ise gümrük birliğine dahil olan Güney Alman devletlerini, politik yönden de kendisine bağlamak içindi. Zira bu devletler, ancak Fransa'nın kabul etmesiyle birliğe sokulabilirdi. Fakat III. Napolyon'dan böyle bir şeye razı olması beklenemezdi. Çünkü O, Fransa'nın jeopolitik yönden en zayıf olduğu bu bölgede, birliğine kavuşmuş güçlü bir Almanya'nın ne büyük bir tehlike olacağını görmeye başlamıştı. Bu durumda ise, Bismarck için sorunu savaşla çözümlemekten başka çare kalmamış oluyordu. Nitekim her iki devlet de, bu sıralarda, savaş hazırlıklarını hızlandırmaya başlamıştı.

Fransa, ilk iş olarak, kendisine yardım edebilecek devletleri diplomasi yoluyla kazanmaya çalıştı. Ancak bunda başarı sağlayamadı. Buna karşılık Prusya, diğer Avrupa büyük devletlerinin tarafsızlıklarını elde etti.

Prusya - Fransa Savaşı'nın yakın nedeni ise, İspanya Krallığı seçimi sorunu oldu. 1868 yılında İspanya Kraliçesi Isabella, liberallerin bir darbesiyle tahttan uzaklaştırılmış, yerine yeni bir kral aranmaya başlanmıştı. 1869'da, Prusya Kral ailesi olan Hohenzollem'lerin Katolik kolundan Leopold, İspanya tahtına aday seçildi. Bu ise Paris'te büyük bir tepkiyle karşılandı. Çünkü, İspanya'nın başına bir Hohenzollern'in geçmesiyle, Fransa, kuzeyden ve güneyden Almanlar tarafından kuşatılmış olacaktı. Fransa, bu durumun Avrupa güçler dengesini bozacağını bildirerek, Prusya'dan buna engel olmasını istedi. Bismarck, bu isteğin kabul edilmemesini önerdi. Fakat I. Wilhelm, Fransa ile bir sorun çıkarmaktan yana değildi. Bu nedenle, Fransa'nın baskısı ile Leopold, İspanya krallığından vazgeçti. Ancak Fransa, bu sorunu kapanmış olarak göreceği yerde, 13 Temmuz 1870'de Prusya'dan, bundan sonra da Hohenzollern prenslerinin İspanya tahtına çıkarılamayacağına dair garanti istedi. Prusya, Bismarck'ın etkisiyle bu garantiyi vermeyince de, Fransa, 19 Temmuz 1870'de Prusya'ya savaş ilan etti.

Bismarck, bu savaş için diplomasi ve askeri yönlerden iyi hazırlanmıştı. Prusyalılar, casusları vasıtası ile Fransızların askeri ve coğrafi durumlarını gayet iyi öğrenmişlerdi. Fransız ordusunun durumu ise hiç de iyi değildi. Üstelik Avrupa kamuoyu da Prusya'nın yanını tutuyordu.

Prusya ile Fransa'nın bu koşullar altında başbaşa kaldığı sırada, savaş, fiilen 2 Ağustos 1870'de başladı ve başlangıçtan itibaren Prusya lehine gelişme gösterdi. Büyük bir güvenle ve "Berlin'e" parolası ile savaşa katılan Fransız birlikleri, çabucak düşman önünde bozulmaya başladı. Bunun üze-

rine İmparator III. Napolyon bizzat cepheye geldi. Fakat bu da durumu Fransız ordusunun lehine çevirmeye yetmedi. Sonuçta, 1 Eylül 1870 günü Sedan'da iki devletin orduları arasında büyük bir meydan savaşı yapıldı. Fransızlar kesin ve büyük bir yenilgiye uğradılar, 2 Eylül'de III. Napolyon, 80.000 kişilik askeri ile Prusya kuvvetlerine esir düştü[14]. Bu haberin duyulması üzerine Paris'te ayaklanma oldu. 4 Eylül 1870'de toplanan Meclis, III. Napolyon'u tahttan indirerek, Cumhuriyet ilan etti. Böylece Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet kurulmuş oldu. Diğer taraftan, zaferi kazanan Prusya ordusu, Fransa topraklarına girerek ilerlemeye başladı.

Fransa'da Gambetta başkanlığında kurulan geçici hükümet, Paris'e doğru ilerlemekte bulunan düşmanı durdurmaya çalıştı, fakat başarı sağlayamadı. Prusya orduları 19 Eylül'de Paris'i kuşatmaya başladı. Fransızlar çetin bir savunma yaptılar. Ancak sonunda, 28 Ocak 1871'de yenilgiyi kabul ederek ateşkes anlaşması imzalamaya mecbur oldular. Bunun üzerine, Almanya ile Fransa arasında, 26 Şubat 1871'de Versailles'de ön barış, arkasından da bu esaslar içerisinde 10 Mayıs 1871'de Frankfurt'ta asıl barış andlaşması yapıldı. Buna göre:

1) Fransa, Alsace-Lorraine'i Almanya'ya bıraktı.

2) Fransa, savaş tazminatı olarak Almanya'ya 5 milyar Fransız frankı vermeyi ve bu ödeninceye kadar Fransa'nın kuzey kısımlarının Almanya'nın işgali altında kalmasını kabul etti. (Fransızlar, bu parayı umulandan daha çabuk ödediklerinden, son Alman birlikleri 1873'de Fransa'yı terkettiler)[15].

Bu suretle Sedan zaferi ve onun sonucunda yapılan bu andlaşma ile Bismarck, Fransa'nın Avrupa'daki üstünlüğüne son vermiş, hem de Alman birliğinin kurulmasına karşı olan son ve büyük engeli ortadan kaldırmış oldu.

7. Alman Birliğinin ve Almanya İmparatorluğu'nun Kurulması (1871):

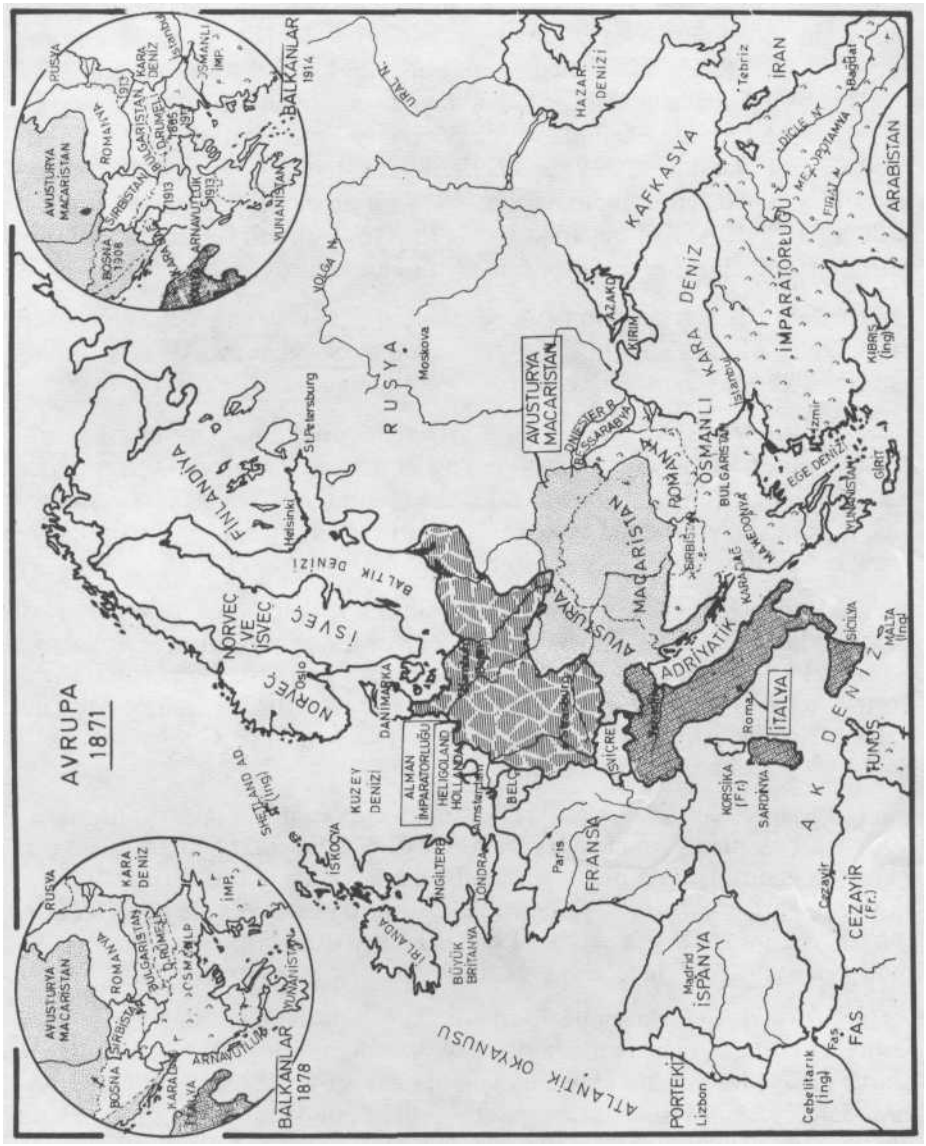
1866 Sadowa Savaşı sonucunda, Prusya'nın liderliğinde Kuzey Germen Konfederasyonu'nun kurulması ile Alman birliğinin yarısı gerçekleştirildi. Sedan Savaşı sonucunda ise birliğin tamamı sağlanmıştır.

Nitekim, daha Prusya ordularının Paris'i kuşatmaları sürerken, 18 Ocak 1871 günü, Versailles Sarayı'nın Aynalı Salonu'nda, Bavyera Kralı II. Ludwig, büyük bir törenle Alman hükümdarları ve bağımsız şehirleri adına, Alman İmparatorluk tacım Prusya Kralı I. Wilhelm'e sundu. Böylece Alman ulusal birliği resmen kurularak ilan edilmiş oldu.

---

14) J. F. C. Fuller, **A Military History of the Western VVorld,** c. **III.,** New York 1956, s. 99 vd; Hermann Pinnow, **aynı eser,** s. 422 - 427; **R.** R. Palmer, **aynı eser,** s. 520 - 527.

15) Hermann Pinnow, **aynı eser, s. 429; J. F. C. Fuller, aynı eser, c. III., s. 132.**

AVRUPA
1871
RUSYA
AVUSTURYA MACARİSTAN
ALMAN İMPARATORLUĞU
İNGİLTERE
FRANSA
İSPANYA
PORTEKİZ
İTALYA
OSMANLI İMPARATORLUĞU
İSVEÇ VE NORVEÇ
FİNLANDİYA
İSKOÇYA
İRLANDA
İSVİÇRE
DANİMARKA
HOLLANDA
BELÇİKA
ROMANYA
BULGARİSTAN
SIRBİSTAN
YUNANİSTAN
ARNAVUTLUK
KIBRIS (İngl.)
GİRİT
MALTA (İngl.)
SİCİLYA
KORSİKA (Fr.)
SARDUNYA
CEZAYİR (Fr.)
FAS
ARABİSTAN
İRAN
KAFKASYA
HAZAR DENİZİ
KARA DENİZ
AKDENİZ
ADRİYATİK DENİZİ
EGE DENİZİ
KUZEY DENİZİ
BALTIK DENİZİ
ATLANTİK OKYANUSU
BALKANLAR
1878
BALKANLAR
1914
Moskova
Petersburg
Helsinki
Oslo
Paris
Londra
Amsterdam
Roma
Madrid
Lizbon
Cezayir
Tebriz
Bağdat
İzmir
İstanbul
Selanik
Saraybosna
Belgrad
Sofya
Bükreş
Odesa
Kırım
Cebelitarık (İngl.)

ismarck, bundan sonra, Versailles Sarayı'nda kurulan ve bütün Almanya'yı içine alan yeni Alman Birleşik Devleti'nin politik hayatını sürekli kılabilmek için, yeni bir örgütlenmeye gitti. Bunun için de, 14 Nisan 1871'de Alman İmparatorluk Meclisi (Reichstag), yeni İmparatorluk Anayasası'nı kabul ederek , hukuk açısından da birliğin tamamlanmasını sağladı. Bu anayasaya göre: İmparatorluk içerisinde bulunan her devlet, yönetim ve politik yapısını koruyordu. Ancak bu devletlerin hükümetlerinin üzerinde, İmparator ile, Federal ve Millet Meclisleri'nden meydana gelen bir imparatorluk vardı. İmparatorluğun başı da Alman İmparatoru olan Prusya Kralı idi. İmparator; devletin birliğinin temsilcisi, iç ve dış politikasının yürütücüsüydü.

Böylece Bismarck, diplomatik ve askeri alanlarda yaptığı uzun çalışmalar sonucunda, Almanya'nın birliğini gerçekleştirerek, yeni bir Almanya İmparatorluğu kurmuş, başka bir deyimle eserini tamamlamış oldu.

1871 yılında Almanya birliğinin ve İmparatorluğunun kurulması, Avrupa'nın politik hayatına yeni bir gücün daha katılmasına yol açmıştır. Bu devletin, gerek kuruluşu sırasında, gerekse politik güç olarak ortaya çıkmasından sonra, Avrupa'nın, daha geniş anlamı ile dünyanın politik gelişmelerinde önemli değişmeler olmuştur.

Bir defa, 1815 Viyana Kongresi ile kurulmuş bulunan Avrupa'nın siyasi haritası ve güçler dengesi büyük ölçüde değişmiştir. Prusya'nın (1866) Sadowa Savaşı'nda Avusturya'yı kesin olarak yenmesi, Viyana statüsünün bu büyük koruyucusunun üstünlüğüne son vermiştir. Ayrıca Avusturya'nın, Avrupa'nın batısından uzaklaşmasına ve daha çok doğuya, yani Osmanlı İmparatorluğu'na dönük bir politika izlemesine neden olmuştur.

Diğer taraftan, Prusya'nın 1870 Sedan Savaşı'nda Fransa'yı yenmesi, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonraki dünya politikasının gidişini kesin çizgilerle değiştirmiştir denilebilir. Çünkü Sedan Savaşı, Alman Birliği'nin kuruluşunu gerçekleştirmiş, Almanya'ya Avrupa'da (dolayısı ile dünyada) üstün bir yer, bu arada ona AIsace-Lorrain'i kazandırmıştır. Buna karşılık Alman-Fransız ilişkilerinde derin uçurumlar açmıştır.

1856 Paris Andlaşması ile Avrupa'da kurulmuş bulunan statünün başlıca koruyucularından olan Fransa'nın Prusya'ya yenilmesi, İtalyanların Roma'yı alarak (1870) birliklerini tamamlamalarına yol açtığı gibi, Orta ve Doğu Avrupa'da (daha çok Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili olarak) yeni gelişmelerin başlamasına neden olmuştur.

Nitekim, Paris Andlaşması ile Rusya, Balkanlar'a inme politikasından vazgeçmek zorunda kalmış, Karadeniz'de donanma bulundurmamaya mecbur edilmişti. İşte Rusya, aşağıda belirtileceği üzere, Sedan Savaşı'nın yarattığı Avrupa'daki yeni durumdan yararlanarak, Karadeniz'in tarafsızlığını tanımadığını açıklamış ve Balkanlar'daki yayılma politikasına yeniden dönmüştür.

Bu ise, bu bölgede yeni olayların ve biraz sonra da, diğer nedenlerin de sonucunda, yeni devletlerin doğmasında önemli bir faktör olmuştur.

Alman birliğinin kurulması ve sonrasında meydana gelen bu gelişmelerin yanı sıra, Almanya Imparatorluğu'nun tarih sahnesine çıkmasıyla, dünya güç merkezlerine bir yenisi daha eklenmiştir. Bu gücün diğerleri ile ilişkisi ve rekabeti ise, dünyayı büyük olaylara sürüklemiştir.

C. YENİ KURULAN DİĞER DEVLETLER:

Yukarıda belirtilen gelişmelerin de bir sonucu olarak, Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında çıkan 1877-1878 Savaşı sonucunda yapılan Ayastefanos ve Berlin Andlaşmalan (1878) ile, Balkanlar'da üç yeni bağımsız devlet daha ortaya çıktı. İlerideki konularda sözü edilecek olan bu devletler Romanya, Sırbistan ve Karadağ idi. Yine bu savaşın bir sonucu olarak, 1908'de Bulgaristan, 1912'de Arnavutluk da bağımsızlıklanna kavuşarak, bu devletlere katılacaklardır.

Böylece ulusçuluk ve bağımsızlık hareketleri ile politik gelişmelerin sonucunda, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında, daha sonra Avrupa ve dünya siyasetinde önemli roller oynayacak yeni bağımsız devletler, Avrupa güçler dengesinin yeni unsurları olarak ortaya çıktılar. Bunlar da, Viyana Kongresi ile kurulmuş olan statükoyu büyük ölçüde değiştirdi. Bu durum da, Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürdü.

ALTINCI BÖLÜM

AMERİKA, ORTA VE DOĞU ASYA GELİŞMELERİ

20. Yüzyılın başlarına kadar, devletlerarası ilişkilerde önemli rol oyna yan güç merkezleri, genellikle Avrupa'da toplanmış bulunuyordu. Bu nedenle dünya güçler dengesinin oluşmasında ve bozulmasında bu bölgedeki olaylar ve gelişmeler esas rolü oynamıştı. Nitekim 19. yüzyılın sonlarına kadar mey dana gelen dünya olaylannı, genellikle, Avrupa devletleri, kendi aralarındaki ilişkilere göre yönlendirmişlerdir. Bu bakımdan dünya güçler dengesinin ağırlık noktası Avrupa kıtası olmuştu.

Ancak, yine 19. yüzyıl boyunca, bu güç merkezlerine Avrupa'nın dışında, Amerika ve Uzakdoğu'dan yenileri katılmaya başlamıştır. Nitekim 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Avrupa'nın dışındaki bu güç merkezleri, dünya güçler dengesini doğrudan etkileyen veya hesaba katılması zorunlu merkezler haline gelmiştir. Bunlar ise, Amerika Birleşik Devletleri ile, Çin ve Japonya'nın güçlenmesinin, daha geniş anlamda Amerika'da ve Uzakdoğu'da meydana gelen gelişmelerin, sonucu idi.

A. AMERİKA'DAKİ GELİŞMELER:

Bilindiği gibi, Amerika kıtası 15. yüzyılda keşfedilmiş ve bu tarihten itibaren de Avrupalılar'in sömürgecilik ve göç hareketlerine sahne olmuştu. Bunun öncülüğünü de, o dönemin güçlü sömürgeci devletleri olan İspanya ve Portekiz yapmıştı. Nitekim, kısa zamanda, bugünkü Meksika ve doğusu dahil tüm Orta Amerika, bu devletlerin kolonileri haline gelmişti. Kuzey Amerika'nın doğu bölgelerine ise, bugünkü Kanada ile güneyine Fransızlar, onların güneyine de ingilizler yerleşmişlerdi.

Amerika kıtası, 18. yüzyılın sonlarına kadar, genel hatlarıyla bu şekilde, bu tarihlerden itibaren de yeni gelişmelere sahne olmaya başlamıştı. Şüp-

hesiz ki bunlar içerisinde en önemli gelişme, Amerika Birleşik Devletleri'nin kurulması ve güçlenmesi ile dünya güçler dengesine katılması olmuştu.

1. Amerika Birleşik Devletleri'nin Kuruluşu ve Gelişmesi:

a. Kuruluşu (1774-1783):

Kuzey Amerika'nın Atlas Okyanusu (Atlantik) kıyılan, özellikle 17. yüzyılın başlarından itibaren İngiliz göçmenlerinin gittikçe yoğunlaştığı bir bölge haline gelmişti. Bu nedenle, 18. yüzyılın başlarında, buraları kesin olarak İngilizlere mal olmuştu. Çeşitli nedenlerle ülkelerini terk eden bu göçmenler, daha 17. yüzyılda Amerika'da Yeni Dünya'nın gereklerine uygun olarak koloniler kurmuşlardı. Bunlar, politik yönden İngiltere'ye bağlı olmakla beraber, coğrafi yönden bağımsız topluluklardan meydana geliyordu ve yönetim şekilleri İngiltere örneğine göre düzenlenmişti. Hemen her kolonide İngiliz Kralı'nı temsil eden bir vali ile Senato ve Temsilciler Meclisi vardı. Bu bakımdan kolonilerde yerel yönetimin etkisi büyüktü. 18. yüzyılın sonlarına doğru bu kolonilerin sayısı 13'ü bulmuştu[1].

Amerika'daki bu İngiliz kolonileri ile, İngiltere arasında, siyasi ve ekonomik bağımlılık nedeniyle daha 17. yüzyılın sonlarından itibaren çeşitli çekişmeler başlamıştı. İngiltere, koloniler üzerindeki etkisini çoğaltmak isterken, koloniler bunun azalmasına çalışmışlar ve zamanla da siyasi bağımsızlık yönünde oldukça başarılar kazanmışlardır. Bununla beraber, yine de İngiltere'ye bağlı kalmakta devam etmişlerdir. Ancak, 1760'lârdan sonra, koloniler ile İngiltere'nin arası gittikçe açılmaya başlamıştı.

İngiltere, Yedi Yıl Savaşı (1756-1763)'nda Kuzey Amerika'daki Fransız kolonilerini ele geçirmiş ve Hindistan'a yerleşmişti. Ancak bu savaş İngiltere'yi mali yönden sıkıntıya sokmuştu. Bu nedenle de 1764 - 1765 yıllarında kolonilere bazı vergiler koydu ve gelir getirici kanunlar çıkardı.

Amerika'daki koloniler, kendilerinin oyu ve rızası olmadan konan bu vergilere şiddetle karşı çıktılar. Özellikle, birçok resmi işleme pul yapıştırmayı öngören "Pul Kanunu", Koloniler'de, İngiltere'ye karşı örgütlenerek karşı çıkmanın başlangıcını teşkil etti. Bu arada 1765 yılında, koloniler ile anavatan arasındaki ticaret geçici olarak durduruldu. Yine bu sırada Virginia Meclisi, bu vergilerin aynı zamanda koloni özgürlüklerini tehlikeye düşürdüğüne ilişkin bir kararı kabul etti. 1765 Ekim ayında da dokuz Koloni'nin katılması ile ilk koloniler arası toplantı yapıldı ve burada "Pul Kanunu" sorunu görüşüldü. Sonuçta, "Anayasaya göre, kendi meclislerinden başka hiçbir gücün şimdiye kadar Koloniler'e vergi koymadığı ve bundan sonra da koyamayacağına" ilişkin bir karar alındı. Koloniler'de başlayan bu karşı

1) James Truslow Adams, (Çev. Z. Yamaç), **Amerika Tarihi,** c. I., istanbul 1943, s. 46-51; **Amerika Tarihinin Ana Hatları,** İstanbul (Tarihsiz), s. 5 vd.

hareketler üzerine de İngiltere, 1766'da "Pul Kanunu"nu kaldırdı ve "Şeker Kanunu"nda değişiklik yaptı. Bu durum, Koloniler'de, bir başarı olarak sevinçle karşılandı[2].

Ancak İngiltere, 1767 yılında çıkarttığı "Townshend Kanunu" ile, Koloniler'e ihraç edilen kâğıt, cam, kurşun ve çaya yeni vergiler koydu. Bunun üzerine Koloniler yeniden İngiltere'ye karşı cephe aldılar. Halk, İngiltere'den gelen mallan boykot etti. Bunun üzerine İngiliz Parlamentosu, 1770'de, çay hariç olmak üzere Townshend Kanunu ile konan vergileri kaldırdı.

Buna rağmen, Koloniler'de hava gittikçe gerginleşiyordu. Nitekim 16 Aralık 1773'te, Boston limanında demirli bulunan üç İngiliz gemisindeki çayları, protesto gösterisi olmak üzere, bazı kimseler denize döktüler. Bunun üzerine İngiltere "Boston Liman Kanunu"nu çıkardı. Buna göre, denize dökülen çayların bedeli ödeninceye kadar, Boston limanı kapalı kalacaktı. Ayrıca, çıkarılan "Barındırma Kanunu" ile de, yerel yönetimler, Britanya askerlerine uygun barınma yeri sağlamaya mecbur edildiler.

İngiltere'nin aldığı bu ve benzeri önlemler, Amerika'da kendisine karşı başlayan olayları önleyemedi. Aksine Kolonileri birbirine daha çok yaklaştırdı. Nitekim, Virginia Meclisi'nin önerisi üzerine, Koloni temsilcilerinin katılmasıyla, "Kolonilerin içerisinde bulunduğu üzücü durumu görüşmek üzere", 5 Eylül 1774'de Philadelphia'da ilk Amerikan Kongresi toplandı. Burada yapılan görüşmelerin sonucunda, Koloniler arasında birliğin korunmasına, İngiltere'nin koyduğu zorlayıcı yasalara karşı çıkılmasına ve Britanya ile olan ilişkilerin yeniden düzenlenmesinin istenmesine, karar verildi.

Fakat, İngiliz Kralı III. George, Koloniler'e hiçbir şekilde ödün vermek istemedi. Aksine onları zorla kontrolü altına almaya kalkıştı. Bunun üzerine, başlangıçta ticari ve ekonomik bağımsızlık isteyen koloniler, bu defa siyasi bağımsızlık için harekete geçtiler. 18 Nisan 1775'te de Amerikalılar ile İngilizler arasında ilk silahlı çarpışmalar başladı.

Koloniler ile İngiltere arasında bu şekilde savaşın başlaması üzerine, 10 Mayıs 1775'te Philadelphia'da İkinci Amerikan Kongresi toplandı. Burada, hazırlanan bildiride, bağımsızlık isteği belirtildi ve Amerikan orduları başkomutanlığına George Washington (1732-1799) atandı. Bununla beraber, bu dönemde Kongre'de İngiltere'den tamamiyle ayrılmak düşüncesine karşı olanlar da vardı. Ancak İngiltere'nin hiçbir anlaşmaya yanaşmaması, bağımsızlık taraftarlarını güçlendirmekteydi. Sonuçta, Kongre, 10 Mayıs 1776'da bağımsızlığın ilan edilmesine karar verdi. Bunun üzerine, Thomas Jefferson'un hazırladığı "Bağımsızlık Bildirisi", 4 Temmuz 1776'da kabul edilerek yayınlandı.

2) **Amerika Tarihinin Ana Hatları,** s. 27-36.

Böylece Amerika Birleşik Devletleri kurulmuş oldu. Ancak İngiltere, Kolonilerinin bağımsızlığını kabul etmediğinden, savaş şiddetlendi.

Amerika ile İngiltere arasındaki ilişkilerde meydana gelen bu gelişmeler, bir bakıma İngiltere'nin iç sorunu idi. Ancak, bundan sonra olaylar çok yönlü devletlerarası bir nitelik aldı.

Fransa, Yedi Yıl Savaşları'nda İngiltere'ye karşı uğradığı yenilginin ve ona kaptırdığı sömürgelerin acısını çıkartmak için fırsat bekliyordu. Bu nedenle Amerika kolonilerinin giriştiği hareketi sempatiyle karşıladı. İlk günlerden itibaren de onlara yardım göndermeye başladı. Ancak, İngiltere ile açıkça bir savaşı göze alamadığından, başlangıçta bunu gizli yaptı. Bu arada Fransız gönüllüleri de Amerika'ya gittiler. Amerikan ordularının, İngilizleri 17 Ekim 1777'de Saratoga'da yenmeleri, Fransa'yı memnun etti. Bunun üzerine 6 Şubat 1778'de Fransa ile Amerika arasında bir anlaşma yapıldı. Bununla Fransa, Koloniler'in bağımsızlığını tanıdı ve onlara açıkça yardım etmeye başladı. Aynı zamanda da General Lafayette komutasında bir birliği Amerika'ya gönderdi. Böylece Amerika Birleşik Devletleri'nin kurulması, Avrupa'nın diplomatik sorunları arasına girdi[3].

Nitekim, Amerikalılar'ın Saratoga Savaşı'nı kazanmaları ve Fransa'nın Kolonilerle bir anlaşma yapması, Amerika kıtasıyla yakından ilgili olan İspanya'yı da harekete geçirdi.

İspanya, İngiltere'nin içinde bulunduğu bu durumdan yararlanarak, daha önce İspanya Veraset Savaşları (1702-1714) sırasında bu devlete kaptırdığı Cebelitarık, Minorka, Florida, Jamaica gibi yerleri tekrar ele geçirmek istiyordu. Bu amaçla yaptığı girişimler İngiltere tarafından reddedilince, İspanya, 12 Nisan 1779'da Fransa ile bir anlaşma yaptı ve arkasından 21 Haziran 1779'da İngiltere'ye savaş açtı. Biraz sonra 1781'de Hollanda da, denizlerde rakibi olan İngiltere'ye savaş ilan etti[4].

İngiltere, bu devletlere karşı denizlerde başarılar kazandı. Fakat 1778'de uğradığı yenilgiler sonunda Kuzey Batı Amerika'dan çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine 1780'de Amerikalıları güneyden sıkıştırmak için Carolina'yı işgal etti ve Virginia'yı ele geçirmeye çalıştı. Ancak, 19 Ekim 1781'de Yorktavvn'da Amerikalılara yenildi. Bu sıralarda Fransız donanması da Amerika karasularında egemenlik kurdu. Bu durum karşısında, İngiltere'nin, Koloniler'in bağımsızlığına karşı yürüttüğü askeri harekât sona erdi.

Bundan sonra, Nisan 1782'de, İngiltere ile Amerikalılar arasında bağımsızlık esas olmak üzere, barış görüşmelerine başlandı ve ilk anlaşmalar aynı

3) Samuel Flagg Bemis, **A Diplomatic History of the United States,** New York 1963, s. 19-29; Allan Nevins ve Henry Steele Commager, (Çev. H. İnalcık), **Amerika Birleşik Devlet leri Tarihi,** İstanbul 1961, s. 98-100; **Amerika Tarihinin Ana Hatları,** s. 49.
4) Samuel Flagg Bemis, **aynı eser,** s. 32-37.

yılın Kasım ayında imzalandı. Ancak bunlar; Fransa, İngiltere ile barış yapmadan yürürlüğe girmeyecekti. Bu nedenle kesin barış 3 Eylül 1783'te Paris'te yapıldı. Bu andlaşma ile İngiltere, on üç Koloni'nin bağımsızlığını tanıdı. Yaklaşık olarak bugünkü Kanada sınırından Missisipi nehrine kadar olan yerleri yeni devlete bıraktı. Ayrıca Minorka ve Florida'yı İspanya'ya geri verdi[5].

Böylece, İngiltere'ye karşı kazanılan başarı ile, Amerika Birleşik Devletleri kurulmuş oldu. Amerikalılar, bundan sonra ilk iş olarak iç siyasi düzeni kurmak çalışmalarına giriştiler. 1781'den beri Kolonileri gevşek bir şekilde birbirine bağlayan bir Konfederasyon yasası vardı. Bunun kapsamı daha da genişletildi ve 17 Eylül 1787'de ilk federal anayasa Kongre tarafından kabul edildi. Anayasa, daha çok ayrı devletler şeklinde görülen devletleri, bir birleşik devlet haline sokmayı amaç edinmişti. Yeni anayasaya göre yapılan ilk seçimde cumhurbaşkanlığına George Washington (1789-1797) seçildi. Böylece yeni devlet, hukuk yönünden de kuruluşunu tamamlamış oldu.

b. Dış Politikasında Gelişmeler ve Monroe Doktrini (2 Aralık 1823):

Amerika Birleşik Devletleri, kuruluşundan hemen sonra, devletin birliğini korumak ve güçlendirmek ile ekonomik yönden kalkınmaya öncelik vermişti. Bu nedenle de dış politikada barışın korunmasını esas almıştı. Ancak bu tarihlerde, dünyayı çeyrek yüzyıl uğraştıracak olan Fransız İhtilali (1789) başlamıştı.

Fransız İhtilali, Amerika'da ilgi ve sempatiyle karşılandı. Koalisyon Savaşları'nın başlaması üzerine de, Fransızlar, Amerika Birleşik Devletleri'nden yardım ümit ettiler. Zira 1778 Anlaşması'na göre, iki devlet resmen müttefik halinde bulunuyordu. Bu bakımdan 1793'te Fransa'nın, İngiltere ve İspanya'ya savaş ilan etmesi Amerika'yı da ilgilendirdi. Fakat Amerika, savaş karşısında resmen tarafsızlığını ilan etti. Bu ise Fransızlar'ı memnun etmedi ve iki devletin arasını açtı. Bu arada Amerika'nın İngiltere ile bozulan ticari ilişkilerini düzeltmek için bir anlaşma yapması, Fransa'da büyük tepkiyle karşılandı. Bu da 1798'de iki devleti savaşın eşiğine kadar getirdi. İki devlet arasındaki bu bunalımlı durum, Napolyon Bonapart'ın 1799'da Konsül olmasına kadar sürdü. Napolyon, dış politikasında ağırlığı ve önceliği Avrupa'ya verdiğinden, Amerika Birleşik Devletleri ile olan gerginliğe son vermek istedi. Bu amaçla da, bu devletle yeni bir ticaret anlaşması yaparak, ilişkileri düzeltti.

Ancak 1800 yılında Napolyon, bir anlaşma ile İspanya'dan Louisiana'yı geri alınca, Fransa-Amerika Birleşik Devletleri ilişkileri yine gerginleşmeye

5) Charles A. Beard, Mary R. Beard, **New Basic History of the United States,** Carden City, N. Y. 1960, s. 116.

BAĞIMSIZLIK SAVAŞLARINDAN SONRA
AMERİKA, 1826
KANADA
İNGİLİZ EGEMENLİĞİ
OREGON
BİRLEŞİK DEVLETLER
MEKSİKA
ATLAS OKYANUSU
KÜBA (İsp.)
PUERTO RICO (İsp.)
HAITI CUM.
Guatemala
ORTA AMERİKA DEVLETLERİ
TRİNİDAD
İNGİLTERE
HOLLANDA
FRANSA
BÜYÜK KOLOMBİYA
GUYANA
BREZİLYA İMPARATORLUĞU
BÜYÜK OKYANUS
PERU
BOLİVYA
PARAGUAY
ŞİLİ
ARJANTİN
URUGUAY
FAKLAND ADL.

F- 17

başladı. Çünkü, zayıf bir İspanya yerine güçlü bir Fransa'nın güneylerine yerleşmesi, Amerika için tehlike idi. Bunun üzerine bir İngiliz-Amerikan işbirliğinden çekinen Napolyon, Avrupa savaşları için para ve aynı zamanda Amerikan dostluğunu sağlamak amacıyla, Louisiana'yı 15 milyon dolara Amerika Birleşik Devletleri'ne sattı. Böylece iki devlet arasındaki ilişkiler yeniden düzeldi[6].

1805 yılından sonra, Amerika Birleşik Devletleri'nin bu defa İngiltere ile ilişkileri bozulmaya başladı. Bilindiği gibi, bu tarihlerde Fransa ve İngiltere, birbirlerine karşı kara ve deniz kuşatması (ablukası) ilan ettiler. Bu ise, her iki tarafla ticaret yapan Amerikalıları zarara soktu. Hiçbir Amerikan gemisi, elkonulmayı göze almadan Fransız veya İngiliz kontrolü altındaki yerlere gidip ticaret yapamıyordu. Napolyon, 1810'da, koyduğu bu kısıtlamayı kaldırdığını, resmen ilan etti. Buna karşılık İngiltere, aldığı önlemleri daha da sıklaştırdı. Bu da Amerika ile İngiliz ilişkilerini gittikçe gerginleştirdi. Sonuçta Amerika Birleşik Devletleri, 1812'de İngiltere'ye savaş açtı ve Kanada'yı işgal etmek istedi. Fakat başarı kazanamadı. Savaş üç yıl sürdü ve taraflar birbirlerine karşı üstünlük sağlayamadılar. Bunun üzerine, savaştan önceki durum esas olmak üzere, Amerika Birleşik Devletleri ile İngiltere arasında 8 Ocak 1815'te barış andlaşması imzalandı[7].

Bir bakıma, ikinci bağımsızlık savaşı olarak kabul edilen bu 1812-1815 Savaşı'nın; Amerika Birleşik Devletleri'ne devletlerarası ilişkilerde eşit devlet ilkesinin uygulanmasına ve iç politikada özellikle birliğin daha da sağlamlaşmasına, önemli katkıda bulunduğu belirtilmektedir[8]. Nitekim, bundan sonra yeni Devletin, daha çok içe dönük ve ekonomik kalkınmayı esas alan bir çalışmaya girdiği görülmektedir.

Bu sıralarda ise, Avrupa'da önemli gelişmeler oluyordu. Bilindiği gibi, 1815 yılında Viyana Kongresi toplantı halindeydi ve Kongre sonucunda Avrupa'ya, daha geniş anlamı ile dünyaya yeni bir siyasi harita ve denge getirilmişti. Bunların korunması amacıyla da Kutsal İttifak ile Dörtlü İttifak kurulmuştu. İşte bu gelişmeler, "Metternich Sistemi"nin de etkisiyle, Amerika kıtasını da kapsamı içerisine almak istedi.

"Koalisyon Savaşları" sırasında, Latin Amerika'daki İspanyol sömürgeleri, bağımsızlık için ayaklanmışlardı. Ancak, 1814'de İspanya'da krallık yeniden kurulunca, bu devlet, yeniden sömürgeleri üzerinde kontrol kurmak için çalışmaya başladı. Fakat 1824 yılına kadar; Orta ve Güney Amerika'daki, küçük birkaç koloninin dışında, sömürgeler bağımsızlıklarını ilan ettiler.

---

6) **Amerika Tarihinin Ana Hatları,** s. 61-69.
7) Allan Nevins ve Henry Steele Commager, **aynı eser,** s. 150-155; **Amerika Tarihinin Ana Hatları,** s. 70-73.
8) Bkz. **Amerika Tarihinin Ana Hatları, s. 75.**

Bu durum karşısında, Kutsal İttifak devletlerinden Rusya ve Avusturya, Avrupa'da olduğu gibi Amerika'da da eski statüyü kurmak için girişimlerde bulunmaya başladılar. Fakat, bu sıralarda İngiltere'nin, Latin Amerika'da geniş ticari çıkarları vardı. Bu bakımdan İngiltere; özellikle Rusya'nın girişimleriyle kendi ticaret bölgesine diğer devletlerin de katılacağını görerek, buna karşı çıktı. Bunun üzerine Rusya, 1820 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ni Kutsal İttifak'a katılmaya davet etti. Fakat bu, Amerika tarafından kabul edilmedi. Bu arada, 1822'de Verona Kongresi'nde Dörtlü İttifak devletleri, Güney Amerika'daki bazı devletleri İspanya'nın tekrar egemenliği altına sokmak için görüşmelere giriştiler. 1823 yılında ise bu defa İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri'ne Kutsal İttifak'ın Latin Amerika'ya karışmasını önlemek üzere, ortaklaşa harekete geçmeyi önerdi. Yine bu tarihlerde (1821'de), 18. yüzyılın ortalarında Alaska'ya ayak basmış bulunan Ruslar, bu yolla Kuzey Amerika'ya yayılmak istiyorlardı. Bu amaçla da, Alaska'nın güneyinde 51. enleme kadar olan topraklar üzerinde hak iddia ediyorlardı[9]. Böylece, 1815 Viyana Kongresi'nden hemen sonraki yıllarda, Amerika Birleşik Devletleri sadece ticari yönden ilişkilerini sürdürmek istediği Avrupa'nın çok yönlü girişimleriyle karşı karşıya gelmiş bulunuyordu.

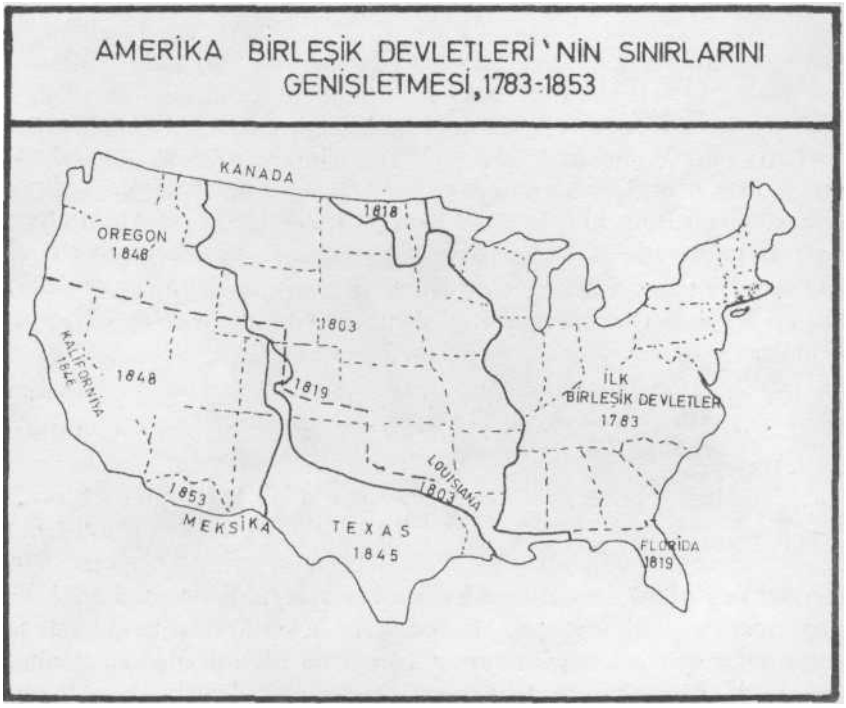
Amerika Birleşik Devletleri, bu durum karşısında, her şeyden önce Avrupa diplomasisinden uzak kalmak, Kutsal İttifak'ın Lâtin Amerika'yı tehdit eden müdahalesini önlemek ve Rusya'nın Kuzey Amerika üzerindeki isteklerine karşı koyabilmek için, dış politikasını yeniden saptamak ve'bazı kurallara bağlamak gereğini duydu. Bu amaçla Başkan Monroe (1817-1825), Kongre'de 2 Aralık 1823'te yaptığı konuşmada, Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politikasını, tarihe "Monroe Doktrini" adıyla geçen şu esaslara dayadı:

> *1) Amerika Birleşik Devletleri, Avrupalı devletlerin Amerika kıtasında yeniden sömürgecilik hareketlerine girişmelerine ve kendi sistemle rini kıtanın herhangi bir yerine uygulamak için yapacakları gi rişimlere, izin veremez.*
>
> *2) Amerika Birleşik Devletleri, Avrupalı güçlerin arasında bu güçleri ilgilendiren sorunlardaki savaşlara ve politikalara karışmamayı, esas alır*[10].

Böylece Amerika Birleşik Devletleri, George Washington'dan beri dış politikada uygulamak istediği, Avrupa'nın "Yeni Dünya"ya karışmamasını, buna karşılık kendisinin de Avrupa sorunlan ve diplomasisinden uzak durmasını, yani kıtasına kapanarak, yalnızcılık (infırad) politikasını izlemeyi esas almış oldu.

Monroe Doktrini, Latin Amerika ülkeleri tarafından memnunlukla karşılandı. İleriye dönük olduğundan da Avrupalılar'ın pek ilgisini çekmedi. An-

9) Allan Nevins ve Henry Steele Commager, **aynı eser,** s. 160-161. 10) Samuel Flagg Bemis, **aynı eser,** s. 208, Başkan'ın konuşma metni için bkz. s. 210-211.

cak Amerika Birleşik Devletleri, bundan böyle, dış politikasının temelini teşkil eden bu doktriniyle, Avrupa'nın Amerika kıtasına müdahalesini önlemiş, bu durumdan da yararlanarak daha çok içe dönük bir politika izleyerek ekonomisini güçlendirmiş ve bu yolla da Orta ve Güney Amerika üzerinde etkinlik sağlamıştır.

Nitekim Amerika Birleşik Devletleri, bundan sonra, Monroe Doktrini'nin de yardımıyla Amerika kıtasında kendi hareket serbestliğini büyük oranda sağlamış, bu arada bu doktrin, bağımsızlıklarına yeni kavuşan Latin Amerika'nın küçük devletlerinin de işine geldiğinden, doktrinin kapsamını genişleterek, Panamerikanizm hareketinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Panamerikanizm düşüncesinin güçlenmesi ise; Amerika kıtasındaki devletlerin, birbirleriyle olan ilişkilerini düzenlemek ve bu devletlerin kıta dışından gelecek saldırılara karşı savunmalarını sağlamak üzere, çalışmalar ve konferanslar yapmalarına yol açmıştır. 1822'den 1948 yılına kadar süren ve. çeşitli aşamalardan geçen bu çalışmalar sonucunda da, 1948 Bogoto Paname-

rikan Konferansı'nda imzalanan andlaşma ile Amerikan Devletleri Örgütü kurulmuştur[11].

c. **Sınırlarını Genişletmesi:**

Amerika Birleşik Devletleri, bağımsızlığını elde ettiği sıralarda - yukarıda belirtildiği gibi - sınırları, kuzeyde yaklaşık olarak bugünkü Kanada sınırı, doğuda Atlas Okyanusu, güneyde İspanya'nın elinde bulunan Florida, batıda Missisipi nehri idi. Amerika Birleşik Devletleri, 1783 tarihinden itibaren bir taraftan ülkesine çok sayıda göçmen çekmeye çalışırken, diğer taraftan da bu sınırlarını genişletme çalışmalarına girişti. Bunun için de "Batı Göçü" nü teşvik etti ve çevresindeki toprakları sınırlarına katmak için harekete geçti.

Amerika Birleşik Devletleri bu amaçla, 1803 yılında, daha önce belirtildiği gibi, Fransa'dan 15 milyon dolara Louisiana'yı satın aldı. Bundan, sonra bu bölgenin yanında bulunan ve İspanya'nın elinde bulunan Florida ile ilgilenmeye başladı. Sonuçta, 1819'da, 5 milyon dolar karşılığında Florida'yı topraklarına kattı. 1824'te Meksika İspanya'dan ayrılarak bağımsızlığını kazandıktan sonra, Teksas'a pek çok Amerikalı göçmen yerleşti ve bunlar 1836'da Teksas'ın bağımsızlığını ilan ettiler. Amerika Birleşik Devletleri, 1844'te Teksas hükümeti ile anlaşarak, bu toprakları da sınırları içine aldı. Bundan sonra Kaliforniya ile ilgilenmeye ve burayı da Meksika'dan satın almaya çalıştı. Bu ise 1846'da Amerika Birleşik Devletleri - Meksika Savaşı'nın çıkmasına neden oldu. Meksika, savaşta yenilince, 1848'de yapılan andlaşmayla 15 milyon dolara Kaliforniya'yı Washington Hükümeti'ne sattı.

Böylece 19. yüzyılın ortalarında Amerika Birleşik Devletleri, Kuzey Amerika'daki (Alaska hariç) bugünkü sınırlarına ulaşmış oldu. Ancak yine bu tarihlerde; iç politikada, iç savaşa varan önemli gelişmeler oluyordu.

d. İç Savaş (1861-1865):

Amerika Birleşik Devletleri'nin iç savaşı, görünüşte Güneylilerin zenci esaretine, Kuzeylilerin ise bunun kaldırılmasına taraftar olmalarından doğan ayrılıktan çıkmıştır. Ancak, bunun altında yatan asıl nedenler, ekonomiye dayanıyordu.

19. yüzyılın başlarından itibaren Amerika Birleşik Devletleri'ne dışarıdan çok sayıda göçmen gelmeye başlamıştı. Bunlar daha çok ülkenin kuzey ve batısına yerleşiyordu. Böylece bu bölgelerdeki eyaletler güçlenmişti. Diğer taraftan Kuzey eyaletleri halkı daha çok Protestandı ve bölge

---

11) Geniş bilgi için bkz. Zeki Mesud Alsan, **Milletlerarası Hayatın Düzeni ve Panamerikanizm,** Ankara 1949, s. 138 vd.

sanayi, ticaret ve mali yönlerden gelişmişti. Kuzeyliler, esir ticaretine ve esirliğe karşı olup, 1827'de zenci esirliğini kaldırmışlardı.

Güney eyaletleri halkı ise daha çok Katolik olup, tarımla uğraşmaktaydı. Gelirlerinin asıl kaynağı pamuktu. Bunlar, tarımda büyük ölçüde esir zenci çalıştırıyorlardı. Bu bakımdan, çiftçilerin çoğu, esareti kendi ekonomik varlıklarının önemli bir öğesi olarak düşünüyorlardı. Güneydeki on beş eyalette ise, zenci nüfusu, yaklaşık olarak beyazların yarısı kadardı. Kuzeyde ise bu oran çok azdı.

Kuzey ile Güney arasındaki bu farklılıklardan dolayı, çıkar ayrılıkları ve çatışmaları, Kuzeylilerin daha 1830 yılında esirliğin Güneyde de kaldırılmasını istemeleriyle açıkça ortaya çıkmaya başladı. Zenci esareti, 1845'ten itibaren de Amerikan iç politikasının en önemli sorunlarından biri haline geldi[12].

1850 yılından itibaren Kuzey - Güney gerginliği daha da çoğaldı. Sonuçta, o günlerdeki 34 eyaletten, 11 Güney eyaleti, Birlik'ten ayrılarak, 8 Şubat 1861 'de Amerika Konfedere Devletleri adıyla ayrı bir birlik kurdular. Bunun arkasından da 12 Nisan 1861'de Kuzeylilere savaş açtılar. Böylece Kuzey - Güney Savaşı başlamış oldu.

İç savaş çok şiddetli şekilde dört yıl sürdü ve Güneylilerin yenilmesiyle 9 Nisan 1865'te sona erdi. Kuzey - Güney birliği yeniden kuruldu. Savaş sırasında Başkan bulunan Lincoln'un çalışmaları ile, Güneyde de esirlik kaldırıldı. Ancak, savaşın bitmesinden beş gün sonra, 14 Nisan 1865'de, Lincoln bir Güneyli tarafından öldürüldü[13].

Savaş, Güney'i büyük ölçüde yıprattı. Buna karşılık Kuzeyin endüstrisinin güçlenmesine ve gelişmesine neden oldu. Avrupa devletleri savaşı yakından izlediler. Fakat İngiltere, Fransa ve Rusya, aralarındaki çıkar ayrılıklarından ve çatışmalarından dolayı etkili bir müdahalede bulunamadılar. Ancak III. Napolyon, Meksika üzerinde nüfuz kazanabilmek için, harekete geçmekten geri kalmadı.

e. III. Napolyon'un Meksika'da Katolik İmparatorluk Kurması ve Amerika Birleşik Devletleri:

III. Napolyon'un, Fransa'nın başına geçtikten sonra, ülkesinin gücünü çoğaltmak ve bunu dünyaya tanıtmak için bazı girişimlerde bulunduğu daha önce belirtilmişti. Bunlardan biri de, Meksika'da kukla bir Katolik İmparatorluk kurarak, bu yolla Fransa'nın gücünü ve etkinliğini Orta Amerika'ya

12) **Amerika Tarihinin Ana Hatları,** s. 94-95; Allan Nevins ve Henry Steele Commager, **aynı eser,** s. 193-196.

13) Savaş ve gelişmeler için bkz. Allan Nevins ve Henry Steele Commager, **aynı eser, s. 198 vd; Amerika Tarihinin Ana Hatları,** s. 96 vd; Charles A. Beard, Mary R. Beard, **aynı eser,** s. 256 vd; R. R. Palmer, **A History of the Modern World,** New York 1962, s. 539-543.

da yaymak istemesiydi. Ona bu fırsatı da Meksika'da meydana gelen gelişmeler verdi.

Meksika'da, 1858'de, Liberal Parti ile Muhafazakar Parti arasında devlet başkanlığı sorunundan doğan iç savaş başlamıştı. 1861'de Amerika Birleşik Devletleri'nin tuttuğu Liberallerin lideri Juarez başarıya ulaşarak cumhurbaşkanı oldu. Bundan sonra Juarez, Meksika'nın dış borçlarının ödenmesinin durdurulduğunu açıkladı. Buna, alacaklı devletler olan Fransa, İngiltere, İspanya karşı çıktılar.

İşte III. Napolyon, bu durumdan ve diğer ülkelerin çekimser davranmasından yararlanarak, görünüşte Meksika'yı cezalandırmak amacıyla silahlı bir harekete geçti ve buraya 1861 yılında asker gönderdi. İki yıl süren savaşlardan sonra, 1863'te, Fransızlar Meksiko şehrini ele geçirdiler. Bunun üzerine III. Napolyon, Avrupa devletlerinin tepkilerini önlemek ve bu sıralarda gittikçe güçlenen Prusya'ya karşı dengeyi sağlamak, aynı zamanda Avusturya'nın dostluğunu kazanmak için, Avusturya İmparatoru Frans Josefin kardeşi Maksimilien'i 1864'te Meksika imparatoru yaptı. Buna karşılık, Meksikalılar, İmparator'a karşı çete savaşına başladılar.

Bu gelişmeler karşısında, Amerika Birleşik Devletleri, olayı Monroe Doktrini'ne karşı bir darbe olarak niteleyerek, protesto etti. Fakat bu tarihlerde iç savaş sürdüğünden etkili bir girişimde bulunamadı. Bu sırada ise Fransa, Amerika Birleşik Devletleri'nin parçalanmış olarak kalmasından yanaydı. Bu nedenle de, çıkarlarına göre Güneylilerle bir anlaşma yapmak istedi. Fakat böyle bir hareket, Amerika Birleşik Devletleri ile İngiltere'nin birleşmesine ve aynı zamanda savaşa yol açabileceğinden, bunu göze alamadı[14].

Buna karşılık, 1865 yılında iç savaş sona erince, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa'ya Meksika'yı boşaltması için baskı yapmaya başladı. Fransa, bu devletle bir savaşı göze alamadı. Çünkü bu sıralarda Prusya, 1866'da Sadowa Savaşı'nı kazanmış ve Fransa'nın yanı başında büyük bir güç olarak belirmişti. Bu bakımdan III. Napolyon, dikkatini daha çok Avrupa'ya ve özellikle Prusya'a karşı toplamak zorunda kalmıştı. Bu nedenlerle Fransa, 1867 yılında Meksika'daki askerlerini geri çekti. Maksimilien ise imparatorluktan çekilmemekte ısrar etti ve yalnız kaldı. Fakat Juarez taraftarlarına esir düştü ve öldürüldü.

Böylece, III. Napolyon'un, Fransa'nın gücünü ve etkisini Amerika'ya yayma girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Amerika Birleşik Devletleri de, güney sınırlarında güçlü bir Avrupa devletinin koruyuculuğunda, Avrupa yönetim sisteminde bir devletin kurulmasını, bu suretle de, Avrupa'nın doğrudan yapacağı baskıları önlemiş oldu.

---

14) Samuel Flagg Bemis, aynı eser, s. 366; Charles A. Breard, Mary R. Beard, aynı eser, s. 225.

f. İç Savaş'tan Sonraki Gelişmeler (1865-1898):

Amerika Birleşik Devletleri, İç Savaş'tan sonra ekonomik yönden hızla kalkınmaya başladı. Bu arada da sınırlarını denizaşırı yerlere kadar uzattı. Buralardan birisi de Alaska idi.

Alaska, 18. yüzyılın ikinci yarısından beri Rusya'nın elinde bulunuyordu. Bu nedenle Rusya, Kanada'ya sahip olan İngiltere ile doğrudan ve karadan komşuydu. Halbuki, İngiltere ile Ortadoğu'da ve Uzakdoğu'da rekabet ve çatışma içindeydi. Kırım Savaşı (1853-1856) sonrasında bu daha da çoğalmıştı. Bu bakımdan İngiltere, Kanada yoluyla Alaska üzerinden, doğrudan Rusya'yı tehdit edebilirdi. Rusya, böyle bir tehlikeyi önlemek için, kendisine tehlike gelmeyeceğini düşündüğü Amerika Birleşik Devletleri'ne Alaska'yı satmaya karar verdi. Böylece Sibirya ile Kanada, yani İngiltere'nin arasına üçüncü bir devleti sokarak, onunla komşu olmaktan kurtulmak istedi. Sonuçta Amerika Birleşik Devletleri; yeraltı kaynakları ve stratejik yönlerden çok değerli olan Alaska'yı 1867 yılında 7.2 milyon dolara Rusya'dan satın aldı ve sınırlarını Kuzey Buz Denizi'ne kadar uzattı.

Böylece, 19. yüzyılın ikinci yarısında Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ile Meksika arasındaki topraklar ile Alaska'ya tamamen egemen olmuş ve bu yüzyılın sonlarına doğru da ekonomik yönden güçlü hale gelmiş bulunuyordu. Bunun sonucu olarak da, "Monroe Doktrini"ne bağlı görünmekle beraber, bundan böyle denizaşırı girişimlere başladı. "Dolar Diplomasisi" yoluyla Orta ve Güney Amerika devletleri üzerinde ekonomik ve politik nüfuzunu gittikçe güçlendirdi. 1897'de Havai (Hawaii) adalarını kendisine kattı. 1898'de ise İspanya'nın elinde bulunan Küba'da isyan çıkınca, Kübalılar'ın yanını tuttu. Bu da 1898 Nisan ayında Amerika Birleşik Devletleri-İspanya Savaşı'nın çıkmasına neden oldu. Bu savaşta İspanya yenildi ve Fransa'nın aracılığıyla iki devlet arasında 10 Aralık 1898'de Paris Andlaşması yapıldı. Buna göre İspanya, Küba'nın bağımsızlığını tanıdı. Ayrıca Puerto Rico ile Guam adasını savaş tazminatı olarak, Filipinler'i ise 20 milyon dolar karşılığında Amerika Birleşik Devletleri'ne verdi[15]. Bu suretle Amerika Birleşik Devletleri, Uzakdoğu'ya, yani Doğu Asya kıyılarına kadar uzanmış oldu.

Böylece, Birinci Dünya Savaşı öncesine gelindiğinde, Amerika Birleşik Devletleri, sınırları ve ekonomik gücüyle büyük devlet haline gelmiş bulunuyordu. Bununla beraber, Monroe Doktrini çerçevesinde, dış politikasının ağırlığını kendi kıtasına vermiş, Avrupa diplomasisinden olanaklar oranında uzak kalmayı esas almıştır. Ancak Yeni Dünya'da, Okyanuslar'da ve Uzak Doğu'da gerçekleştirdiği genişleme ve girişimler, onu yine Avrupa devletleriyle karşı karşıya getirmiştir.

---

15) **Amerika Tarihinin Ana Hatları,** s. 130-131; Samuel Flagg Bemis, **aynı eser, s.** 432 **vd.**

2. Orta ve Güney Amerika Devletlerinin Kuruluşu:

Yukarıda belirtildiği gibi, Orta ve Güney Amerika, İspanya ile Portekiz'in egemenliği altında bulunuyordu. Bunlardan Brezilya Portekiz'in, kıtanın diğer yerleri de İspanya'nın sömürgesiydi. Bu durum 19. yüzyılın başlarına kadar, bu şekliyle gelmişti.

Kuzey Amerika'daki İngiliz kolonilerinin 1783'de bağımsızlığına kavuşması, Latin Amerikalıları da etkilemiştir. Ancak bunlar, Avrupa'daki Koalisyon Savaşları sırasında Napolyon Bonapart'ın, İspanya ve Portekiz'i işgal etmesi ve bu ülkelerin krallarını tahtlarından uzaklaştırmasından yararlanarak, 1808'de bağımsızlık için fiilen harekete geçmişlerdir. 1810'da Kolombiya, 1811 'de Meksika ve Venezuela, bağımsızlıklarını ilan ettiler. Kıtanın birçok yerinde de halk bağımsızlık için ayaklandı. Fakat bunlar İspanyollar karşısında başarı kazanamadılar.

Viyana Kongresi (1814-1815) kararlarıyla İspanya ve Portekiz kralları tahtlarına geri döndüler. Bunun üzerine İspanya Kralı, Latin Amerika'daki sömürgelerini daha sıkı bağlarla kendisine bağlamak için harekete geçti. Bu ise kıtada bağımsızlık hareketlerini yeniden hızlandırdı.

Bunun sonucu olarak 1816'da Arjantin, Uruguay, Paraguay, 1818'de Şili, 1819'da Venezuela, 1824 yılma kadar da diğer bütün Orta ve Güney Amerika'daki ülkeler, birkaç küçük koloni dışında, bağımsızlıklarını kazandılar.

Portekiz egemenliğinde bulunan Brezilya'ya gelince, bu ülkeye sığınmış olan Portekiz Kralı, ülkesine dönerken yerine oğlunu bırakmıştı. O da, 1822 yılında, Brezilya'nın bağımsızlığını ve kendisinin de krallığını ilan etti.

Latin Amerika'da meydana gelen bu gelişmeler, Avrupa'nın da ilgisini çekmiştir. Nitekim, daha önce de belirtildiği gibi, 1822 Verona Kongresi'nde, Avrupa'daki ayaklanmalara karşı alınacak önlemler görüşülürken, İspanyol sömürgelerindeki ayaklanmalar da ele alınmıştır. Özellikle Avusturya, Rusya ve Fransa Latin Amerika'ya müdahale etmeyi düşünmüşlerdir. Ancak iki devlet böyle bir müdahaleye karşı çıkmıştır. Bunların birincisi, kıta ile daha geniş ticaret yapma olanağına sahip olan İngiltere; ikincisi de, ekonomik ve siyasi nedenlerle "Yeni Dünya"da Avrupalıları görmek istemeyen Amerika Birleşik Devletleri idi. Nitekim, Amerika Birleşik Devletleri, 1822'de, bağımsızlığını ilan eden Latin Amerika ülkelerini resmen tanımış ve arkasından da "Monroe Doktrini"ni ilan etmiştir. Böylece, yeni devletleri desteklediğini göstermiştir. Bunların sonucu olarak da, Avrupa devletleri "Yeni Dünya"ya müdahale etmekten vazgeçmişler ve kurulan devletlerin bağımsızlıklarını tanımışlardır[16].

16) Samuel Guy Inman, C. E. Castaneda, **History of Latin America,** Washington 1944, s. 102 vd; **Amerika Tarihinin Ana Hatları,** s. 82-83.

Böylece, Orta ve Güney Amerika'daki bağımsızlık hareketleri sonucunda, kıtanın siyasi haritası oluşmuş ve dünya güçler dengesine yeni devletler katılmıştır.

B. ORTA VE DOĞU ASYA'DAKİ GELİŞMELER:

Daha önce görüldüğü gibi, 19. yüzyılın ortalarına kadar, Güney Asya İngiltere ile Fransa'nın, Kuzey Asya'nın bir bölümü de Rusya'nın egemenliği altına düşmüştü. Bu tarihlerden itibaren ise, Büyük Devletler'in girişimleriyle Orta ve Doğu Asya'da önemli gelişmelerle değişimler meydana gelmeye başlamıştır. Bunlar da, dünya güçler dengesi ile siyasi haritasını etkilemiştir.

Orta ve Doğu Asya'da meydana gelen bu gelişmelerin başlıcaları şunlardı: Rusya'nın Doğu'ya doğru yayılması, Çin ve Japonya'nın yabancılara kapalı tuttukları sınırlarının Batılı güçlerce zorlanarak açılması ve bunlardan doğan olaylar.

1. Rusya'nın Orta ve Doğu Asya'ya Yayılması, Uzakdoğu Ülkesi Durumuna Gelmesi:

Rusya'nın, Asya içlerine doğru genişlemesi, 16. yüzyılın ikinci yansında başlamıştı ve 1633'te Sibirya üzerinden Büyük Okyanus'a çıkmıştı. Ancak kıtada asıl yayılması 19. yüzyılda olmuştur. Rusya, özellikle Kırım Savaşı (1853-1856) yenilgisi sonucunda Boğazlar yoluyla "sıcak denizler"e çıkamayacağını, güney ve batıda genişleyemeyeceğini anlayınca, diğer bir deyimle İngiltere ve Fransa'nın müdahalesiyle genişlemesinin önü alınınca, bütün dikkatini Doğu üzerinde toplayarak, Asya'da yayılmaya çalışmıştır. İlk olarak da Türkistan'ı işgale kalkışmıştır.

a. Türkistan Hanlıkları'nın Rusya Tarafından İşgal Edilmesi:

Türk tarihinde çok önemli bir yeri olan ve büyük bir geçmişi bulunan Türkistan, batıda Hazar Denizi, kuzeyde Ural Dağlan ve Sibirya, güneyde Hindikuş Dağlan, doğuda da Altay Dağları ile çevrili topraklan kapsamaktadır.

Orta Asya diye de adlandınlan bu geniş topraklarda, yani Türkistan'da, 19. yüzyılın ortalarında dört Türk devleti bulunuyordu. Bunlar: Buhara Hanlığı (1500-1868), Hîve (veya Harezm) Hanlığı (1512-1873), Hokand Hanlığı (1710-1865) ve sadece on üç yıl varlık gösterebilen Kaşgar Hanlığı (1865-1878) idi.

Buhara Hanlığı (Emirliği)'nın başkenti Buhara'ydı. Topraklan içinde Zerefşan Vadisi, Semerkand, Duşenbe gibi şehirler vardı. Hanlığın güney sınırı Afganistan'a, kuzey sının Aral Gölü'nün doğusuna kadar uzanıyordu. Harezm Hanlığı da denilen Hîve Hanlığı'nın başkenti Hîve şehriydi. Top-

rakları Aral Gölü'nü güneyden kaplıyordu. Hanlığın güneybatısında Türkmen, kuzeyinde de Kazak toprakları bulunuyordu. Hokand Hanlığı'nın başkenti Hokand (Kokand)'dı. Hanlık, Buhara Hanlığı'nın doğusunda, Çin sınırına kadar uzanan topraklarda kurulmuştu. Fergâne Vadisi, Taşkent, Türkistan, Bişkek gibi önemli yerlere sahipti. Kısa ömürlü Kaşgar Hanlığı ise, Doğu Türkistan'ın Tarım havzasında kurulmuştu. Kaşgar, Yarkent, Turfan, Balasagun, Beşbalık ve Urumçi gibi yerler yönetimi altındaydı[17].

19. yüzyılın ortalarında bu Türk Hanlıklarının durumları, genelde her yönden iyi değildi. Devlet örgütleri kendilerini yenileyememişti. Üstelik Hanlıklar arasında mücadele eksik olmuyordu. Ayrıca her Hanlık içinde çeşitli adlar altında yaşayanlar arasında da sürekli anlaşmazlıklar vardı. Bütün bunlar ise, Rusların Türkistan'a girmesini kolaylaştıran etkenlerdi.

Ruslar, Türkistan ile Çar I. Petro (1689-1725) döneminde ilgilenmeye başlamıştı. Bu ilgi başlangıçta ticaret, sonra da siyasi ve askeri alanda olmak üzere gittikçe çoğalmıştı. Bu arada da Rusya, doğuya doğru yayılmış, Kazak-Kırgızları egemenliği altına almıştı. Buna karşılık, özellikle 1838 yılından sonra Kazak-Türklerinin bağımsızlık mücadeleleri şiddetlenmişti. Ancak üstün Rus kuvvetlerinin modern silahları karşısında fazla dayanamamışlardı. Bunun sonucu olarak Ruslar, sistemli ve sürekli şekilde ilerleyerek, 1867 yılına kadar Issık Gölü'nden Sir Derya (Seyhun) Nehri'nin Aral Gölü'ne döküldüğü yere kadar uzanan Kazak-Kırgız bozkırlarını eline geçirmişti. Bundan sonra da Türkistan içlerine doğru Rus ilerlemesi başlamıştı.

Rusya, daha 1820'de, içinde subayların da bulunduğu bir elçilik heyetini Buhara'ya göndermişti. 1835 yılında da ikinci bir elçilik heyeti ile bunu tekrarlamıştı. Bu elçi Buhara'dan sonra Kabil'e kadar gitmişti. Rusya'nın bu hareketleri Türkistan ve Afganistan'la yakından ilgilendiklerini göstermişti. Bu sıralarda ise aynı ülkelere İngiltere de yakın ilgi duyuyordu. Nitekim İngilizler, 1838'de Pamir'e kadar ilerlemişler ve 1839'da Kandihar ile Kabil şehirlerini işgal etmişlerdi[18]. Böylece de, Orta Asya'da egemenlik için İngiltere ile Rusya arasında rekabet başlamış bulunuyordu.

İngiltere'nin, Türkistan'a güneyden yaklaşması üzerine, Ruslar da 1839'da Hîve'yi ele geçirmek için harekete geçmişler, ancak kesin bir başarı sağlayamamışlardı.

Rusya, bundan sonra Türkistan'da ilerleyebilmek ve buraları işgal edebilmek için, Türkistan'ın bozkır bölgesinde müstahkem mevkiler kurmaya devam etmiş, bu arada 1848 yılında Aral Gölü'ne limanlar yapmış ve göle iki de gemi indirmişti. Böylece de, Çu ve Sir Derya arasına egemen olmak ve

17) T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri (T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü), **Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Müna sebetlere Dâir Arşiv Belgeleri,** Ankara 1992, s. XXIX-XXXV.

18) Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi,** Ankara 1948, s. 349.

Hokand Hanlığı'na karşı bir savaşta kullanabilmek için, çift görevli bir müstahkem hat meydana getirmişti.

îşte bu gelişmelerden sonra Rusya, 1852 yılında Hokand Hanlığı'nın doğrudan doğruya komşusu haline geldi. 1853'te bu Hanlıktan Akmescid'i aldı. Bu kalenin düşmesiyle Rusların Türkistan'da ilerleyişi yeni bir aşamaya girdi. Ruslar Türkistan Hanlıklarını işgal için hazırlıklara girişti. Bu sıralarda sürmekte olan Kırım Savaşı (1853-1856) sona erince de, serbest kalan bütün kuvvetleri ile Kafkasya'da ve Türkistan'da yeniden taarruz ve ileri hareketlerine hız verdiler.

Ruslar, Türkistan içlerine hem askeri hareketlerle, hem diplomatik yollarla nüfuz etmeye başladılar. 1858'de General İgnatieff (sonradan İstanbul elçisi)'i, subaylarından, diplomatlardan, bilim adamlarından ve diğer meslek sahiplerinden kurulu kalabalık bir heyetle, elçi olarak Hîve ve Buhara'ya gönderip, bu hanlıklara baskı yapmaya çalıştılar. İgnatieff e, ayrıca, Buhara'yı Hokand Hanlığı'na karşı savaşa kıştırtmak ve Hanlıklarda İngiliz nüfuzunu yok etmek görevlerini verdiler. Bundan sonra da askeri hareketlerini sürdürdüler ve 1860'da Tanrı Dağları'ndan Doğu Türkistan'a giden yollan kontrolleri altına aldılar. Arkasından da 1865'te Taşkent'i ele geçirdiler. Buranın düşmesi ise, Türkistan'da Rus yayılmasını hızlandırdı[19].

Rusya'nın bu istila hareketini hızla gerçekleştirmek istemesinin gerekçesi, o tarihlerde, İngiltere'nin Hokand, Buhara ve Hîve Hanlıklarına nüfuz edebilecekleri ile Türkistan'da ticari ve siyasi çıkar arayacakları düşüncesiydi. Çünkü, İngiltere, 1857 yılında Afganistan ile Buhara arasında bir ittifak yapılmasını istemiş, ancak bunu Afganistan Emiri reddetmişti. İngiltere'nin bu yolla iki ülke üzerinde etkili hale gelmesini gösteren bu öneriyi de, Rusya Hükümeti öğrenmişti. Buna rağmen Petersburg'da, İngilizlerin, Ruslardan önce Türkistan'a yerleşmesinden endişe ediliyordu. Fakat Rusya, fırsatlardan yararlanarak Asya'da ilerlemekte devam etti. Nitekim bu arada, İngiltere ve Fransa'nın, aşağıda görüleceği gibi, Çin'deki savaşlarını fırsat bilip, 2 Kasım 1860'da Çin'le bir anlaşma yaptı. Bununla, Çin'den, bazı ticari ayrıcalıklarla Kaşgar'da konsolosluk kurmak hakkını elde etti. Diplomatik yoldan sağladığı bu haklarla da Doğu Türkistan ve Çin'e doğru yayılması daha kolaylaştı[20].

Böylece, Rusya'nın Asya'da Doğu'ya doğru yayılması, aynı zamanda uluslararası bir sorun boyutuna ulaşmış oldu. Ancak bu, Rusların ilerlemesine engel olamadı.

Nitekim Ruslar, 15 Mayıs 1865'te Taşkent'i işgal ettikten sonra Hokand Hanlığı üzerinde egemenliklerini kurdular. Bundan böyle de bu Hanlık Rus

19) Baymirza Hayit, **Türkistan Rusya ile Çin Arasında,** İstanbul 1975, s. 63-69; Akdes Nimet Kurat, **aynı** eser, s. 349-350; Mirza Bala, **"Hokand",** İslâm Ansiklopedisi, c. V., İstanbul 1964, s. 556.

20) Baymirza Hayit, **aynı eser, s. 71.**

yönetimine girdi. 27 Mayıs 1866'da Taşkent'in Rusya'ya bağlandığı resmen açıklandı. Ruslar, 17 Temmuz 1867'de de Türkistan'da işgal ettikleri bölgelerde "Türkistan Genel Valiliği"ni kurdular. 19 Şubat 1876'da da Hokand Hanlığı'nı kaldırıp, "Fergana Bölgesi" adı altında Türkistan genel valiliğine bağladılar.

Rusya, Hokand Hanlığı'nı bu şekilde egemenliği altına alırken, 1865'te Taşkent'i ele geçirdikten sonra, bir taraftan da Buhara Hanlığı'yla savaşa girişti. Kazandığı iki başarının arkasından bir kısım toprakla birlikte, Türkistan'ın en büyük kenti olan Semerkand'ı, 2 Mayıs 1868'de işgal etti. Bunun üzerine, 23 Haziran 1868'de Buhara Emiri barış istedi ve Emir ile Rusya'nın Türkistan Genel Valisi arasında bir barış anlaşması imzalandı. Buna göre: Buhara Emiri, Hocent, Ora Tepe ve Cizzak şehirlerini Ruslara verecek; Katta-Kurgan'ın batısına kadar sınırı tanıyacak ve savaş tazminatı ödeyecekti. Ruslar da, savaş tazminatı ödenince, Semerkand ile Katta-Kurgan'ı Buhara Emirliği'ne geri verecekti. Böylece bu anlaşmayla da Buhara Hanlığı Rusya'nın himayesi altına girmiş oldu.

Bu suretle Rus diplomasisi, Taşkent'in işgaline kadar, Hîve ve Hokand Hanlıkları ile yaptığı mücadelelerinde tarafsız tutmaya çalıştığı, bunda da başarılı olduğu, Buhara Hanlığı'nı sonunda himayesi altına almayı başarmış oldu.

Barış anlaşmasına rağmen Ruslar, himayeleri altına giren Buhara Hanlıgı'nın topraklarında askeri harekâta devam ettiler. Bu arada, Buhara Emiri'nin savaş tazminatını 1870 yılına kadar ödemesine rağmen, anlaşmada belirtilen şehirleri geri vermediler. Hatta, şehirlerin teslimi konusunu görüşmek üzere, Petersburg'a gelen Buhara heyetini kabul bile etmediler.

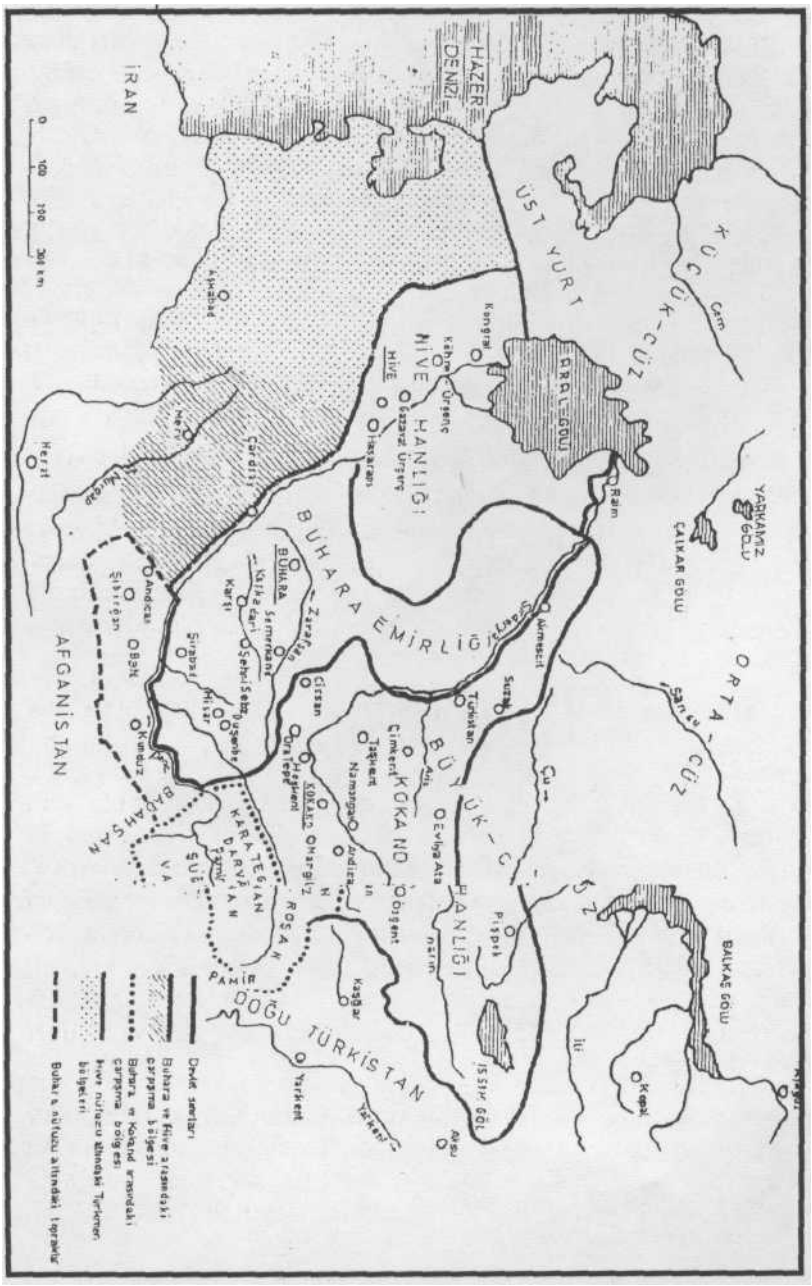
Böylece Buhara ve Hokand Hanlıklarını etkisi ve himayesi altına alan Rusya, bundan sonra 1869'da, Hîve Hanlığı'na karşı harekete geçti. 29 Mayıs 1873'te Hanlığın başkenti Hîve'yi ele geçirdi. 12 Ağustos 1873'te de Han'la, dikte ettirdiği, bir barış anlaşması imzaladı.

Bu anlaşmaya göre Hîve Hanı; Amu Derya (Ceyhun) Nehri'nin sağ kıyısındaki (akıntı yönünde) topraklan Rusya'ya terkederek, egemenliğinden vazgeçecekti. 2.200.000 ruble savaş tazminatı ödeyecek, Rus tüccarlarına tam bir serbestlik verecek ve bunu garanti edecekti. Ayrıca, Hanlığın diğer bölümlerinde Ruslara kale ve benzeri inşaatlar yapmasına izin verecekti[21].

Bu suretle, yukarıdaki anlaşma ile Rusya, Buhara ve Hokand Hanlıkları gibi, Hîve Hanlığı'nı da nüfuz ve himayesine almış oldu.

---

21) Daha geniş bilgi için bkz. Baymirza Hayit, **aynı eser,** s. 81-104; Mirza Bala, **aynı yer,** s. 556-557; Zeki Velidi Togan, **"Hârizmı",** İslâm Ansiklopedisi, c. V., İstanbul 1964, s. 255-256.

HAZER DENİZİ
İRAN
AFGANİSTAN
ÜST YURT
KÜÇÜK-CÜZ
ORTA-CÜZ
BÜYÜK-CÜZ
ARALGÖLÜ
YARKAMIŞ GÖLÜ
ÇAYKAR GÖLÜ
BALKAŞ GÖLÜ
İSSIK GÖLÜ
HİVE HANLIĞI
BUHARA EMİRLİĞİ
KOKAND HANLIĞI
DOĞU TÜRKİSTAN
Kongrat
Hive
Urgenç
Çardjui
Buhara
Semerkant
Türkistan
Sayram
Çimkent
Taşkent
Kokand
Andican
Namangan
Andican
Pişpek
Kopek
Kaşgar
Yarkent
Hotan
Herat
Meymene
Kunduz
Taşkurgan
Belh
Mezar-ı Şerif
Kabul
Kandahar
Semerkant
Buhara ve Hive arasındaki çöl bölgesi
Buhara ve Kokand arasındaki çarpışma bölgesi
Hive nüfuzu altındaki Türkmen bölgeleri
Buhara nüfuzu altındaki topraklar

Ruslar, bundan sonra sınırları içine kattıkları Amu Derya'daki bölgeleri, 1873'te Amu Derya Sancağı haline getirdiler; 1887'de ise Türkistan Genel Valiliği'nin Sir Derya bölgesine bağladılar. 1884 yılında Merv'i ele geçirdiler ve Türkistan'ın işgalini tamamladılar. Bunun arkasından da güneye, Afganistan içlerine doğru ilerlemeye başladılar. Fakat bu bölgede, İngiltere'nin karşılarına engel olarak çıkması üzerine, ilerleyişlerini durdurdular[22]. Ancak, Rusya'nın Türkistan'ı egemenliğine alarak Doğu'ya doğru yayılması, bu defa bir başka ülkeyle, Çin'le aralarındaki anlaşmazlığı şiddetlendirdi. Bunda, bu iki devletin Doğu Türkistan'da kurulan Kaşgar Hanlığı üzerinde egemenlik kurmak mücadelesi önemli rol oynadı.

Doğu Türkistan, 18. yüzyılın ortalarında Çin'in egemenliği altına girmişti. 19. yüzyılın başlarından itibaren ise, bu bölgede, Çin egemenliğine karşı savaşlar başlamıştı. İşte bu mücadele sırasında 1865 yılında Yakup Bey tarafından Doğu Türkistan'ın Tarım Havzası'nda Kaşgar Hanlığı kuruldu[23].

Yakup Bey, bağımsızlığını ilan ettikten sonra, aralıksız olarak, bir taraftan Çinlilere karşı, diğer taraftan Doğu Türkistan'ın bağımsız şehir devletlerine karşı savaştı ve başarılar kazanarak sınırlarını genişletti. Aynı zamanda da Rusların baskılarını önlemeye çalıştı. Bu arada Buhara, Osmanlı Devleti, Rusya ve İngiltere ile diplomatik ilişkiler kurdu. Ordusunu eğitmek ve güçlendirmek için Osmanlı Devleti'nden askeri uzmanlar, İngiltere'den silah, Rusya'dan da gerekli ticari malları getirtti.

Kaşgar Hanlığı'nın kurulması ve bu şekilde gelişmeler göstermesi karşısında ise, bölge ile ilgili devletlerin tepkileri farklı oldu. Çin, öteden beri elinde bulunan bu bölgede yeniden egemenlik kurmak istiyordu. Rusya, etki alanının hemen yanıbaşında kurulan bu Türk devletinden rahatsız oluyordu ve fırsat bulursa kendi egemenliği altına almanın çabasını sürdürüyordu. Bunlara karşılık İngiltere, Kaşgar'ın doğal zenginliklerinden yararlanmak ve Kaşgar'ı Rusya'nın Orta Asya'daki ilerlemesini engellemek amacıyla tampon bir devlet olarak tutmak, yani kendi nüfuzu altına almak çabasını gösteriyordu. Çünkü Rusya, Buhara ve Hîve Hanlıklarını işgal etmekle, İngiltere ile nüfuz mücadelesinde yeni bir alan ele geçirmişti. Bu suretle de, İngilizlerin kuvvet kaynağı olan Hindistan'ı "Türk Boğazları"ndan daha yakın ve tehlikeli bir noktadan tehdit etmeye başlamıştı.

Çin, Rusya ve İngiltere'nin bu tutumları karşısında Kaşgar Hanı, durumunu güçlendirmek ve güvence altına almak için, Osmanlı İmparatorluğu'nun himayesine girmeyi uygun buldu ve Osmanlı desteğini sağlamak üzerek 870 yılında İstanbul'a bir elçi gönderdi. Elçi, İstanbul'da yakın ilgi gördü. Elçinin

22) Akdes Nimet Kurat, **aynı eser,** s. 353; Baymirza Hayit, **aynı eser,** s. 104-105.
23) Bkz. Wolfram Eberhard, **Çin Tarihi,** Ankara 1947, s. 310-312, 322-325; Baymirza Hayit, **aynı eser,** s. 135-145.

dönüşünden sonra da, Kaşgar Hanı, Osmanlı Padişahı Abdülaziz'i "halife" olarak tanıdı ve onun adına hutbe okuttu, altın ve gümüş para bastırdı. Böylece Kaşgar Hanlığı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na bağlılığını ve ona bağlandığını gösterdi[24]. İngiltere de çıkarlarından dolayı Kaşgar - Osmanlı yakınlaşmasını destekledi.

Bütün bunlara rağmen, Çin, Doğu Türkistan'daki yayılma emellerini ve bölgeye saldırılarını sürdürdü ve Bey de öldü. Onun ölümü Çin'in Kaşgar Hanlığı'na saldırılarını hızlandırdı. Buna karşılık Yakup Bey'in ölümünden sonra Doğu Türkistan'da, iktidar için iç kavgalar yeniden başladı. Bundan da yararlanan Çinliler, 16 Aralık 1877'de Kaşgar'ı, 16 Mayıs 1878'de de Doğu Türkistan'ın bütününü işgal ettiler[25]. Böylece, Kaşgar Hanlığı ve daha geniş anlamıyla Doğu Türkistan'ın bağımsızlığına son verdiler.

Çin'in Doğu Türkistan'ı yeniden ele geçirmesinden sonra, ülkede bir süre daha bu işgale karşı mücadele edildi. Bu arada, ölen Kaşgar Hanı Yakup Bey'in eski İstanbul elçisi, II. Abdülhamit'e sunulan 25 Aralık 1879 tarihli yazısıyla, Kaşgar'ın "Osmanlı topraklarından sayılması sebebiyle Çinliler'de bırakılmaması..."[26] gerektiğini belirterek, yardım istedi. Ancak bu tarihlerde Osmanlı Devleti, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda uğradığı büyük yenilgiden doğan önemli sorunlarla uğraştığından, bu yardım isteğine karşılık veremedi. Bundan biraz sonra da, 1884 yılında Çin, Doğu Türkistan'ı, "Yeni Topraklar" anlamına gelen "Sinkiang" adını vererek, merkezden gönderdiği genel valilerle yönetmeye başladı.

Böylece Doğu Türkistan Çin egemenliği altına girmiş oldu. Bu ise, Orta Asya'dan sonra Doğu'ya doğru yayılmayı amaç edinen Rusya'nın işine gelmedi ve bölgede Rusya-Çin çekişmesini şiddetlendirdi.

b. Rusya'nın Doğu Asya'ya Yayılması ve Büyük Okyanus'a Çıkması:

Rusya, 1650 yılına kadar, Kuzey Doğu Sibirya'yı ele geçirmiş, bu yolla Büyük Okyanus'un kuzey kıyılarına ulaşmıştı. Bundan sonra da Çin İmparatorluğu'na bağlı bulunan Mançurya'ya doğru yönelmişti ve bu nedenle de iki devlet arasında birçok sorun çıkmıştı[27].

---

24) Baymirza Hayit, **aynı eser,** s. 145-146; Wolfram Eberhard, **aynı eser,** s. 325; Ayrıca, Kaşgar Hanlığı'nın Osmanlı Padişahı adına hutbe okutup, para bastırdığına dair belge özeti için bkz. T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, **aynı eser,** s. 36-37.

25) Baymirza Hayit, **aynı eser,** s. 147.

26) "Çin Tarafından Zabtedilen Kaşgar'ın Çinliler'e Bırakılmaması İsteği" ile Osmanlı Pa dişahına sunulan yazının bütünü için bkz. T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, **aynı eser,** s. 148-151, "Belge 91."

27) Bkz. Rene Cagnat ve Michel Jan, (Çev. E. Akbulut- T. A. Şensılay), **İmparatorluklar Beşiği - SSCB, Çin ve İslam'ın Arasında Orta Asya'nın Yazgısı,** İstanbul 1992, s. 107- **112.**

19. yüzyılın ortalarından itibaren ise, Rusya'nın gittikçe güçlenmesi, buna karşılık, aşağıda görüleceği gibi, Çin'in Avrupa devletlerinin saldırıları ve baskılarıyla gittikçe zayıflaması nedeniyle, Mançurya üzerindeki mücadele Rusya'nın lehine gelişmeye başladı.

Nitekim, Rusya'nın Kırım Savaşı (1853-1856)'nın ardından Doğu politikasına ağırlık vermesinden hemen sonra, Doğu Sibirya için Çin'le arasında yeniden anlaşmazlık çıktı. Bunun sonucunda iki devlet arasında 1858'de Aigun Anlaşması yapıldı. Bununla Çin, Kuzey Mançurya'da bazı bölgeleri Rusya'ya bırakmak zorunda kaldı. Bundan yararlanan Rusya, 1860 yılında Büyük Okyanus kıyısına Vladivostok'u kurdu. Bunun yanında, Moğolistan'a ekonomik yönden sızmaya başladı ve başkentinde bir konsolosluk açtı.

Rusya, daha sonra, 1875'te Sakhalin adasını Japonya'nın Kuril adalarıyla değiştirdi. Bu arada, Çin'in elindeki Doğu Türkistan'ı işgal etmek istedi. Fakat bu isteğini, Avrupa'daki dış siyaset güçlükleri nedeniyle gerçekleştiremedi. 24 Şubat 1881 'de Petersburg'ta Çin'le bir anlaşma yaparak, ondan bazı ödünler kopardı ve Doğu Türkistan üzerine yürümesini geçici olarak durdurdu[28]. 1900 yılında, aşağıda belirtileceği üzere, Çin'de Boxer ayaklanması çıkınca, bundan yararlanarak Mançurya'yı fiilen işgal etti ve Port - Arthur'a girdi. Bu limanı Uzakdoğu'da buz tutmayan liman olarak kullanmaya başladı. Ancak bu defa bölgede, karşısına, gittikçe gelişen bir güç ve rakip olarak Japonya çıktı.

Böylece Rusya, 17. yüzyılın başlarından itibaren, özellikle 19. yüzıl boyunca, sürdürdüğü ilerleme ve gelişmelerle, Orta Asya ve Doğu Asya'ya yayılarak, aynı zamanda bir Asya ve Uzakdoğu ülkesi haline gelmiş oldu. Bu arada da, Büyük Devletlerin girişimleriyle, Çin ve Japonya'nın yabancılara kapalı olan sınırları zorlanarak açıldı. Bu da, Doğu Asya'da yeni olay ve gelişmelere yol açtı.

2. Çin'in Sınırlarını Batılı Güçlere Açması ve Büyük Devletlerin Etkisi Altına Girmesi (1842-1901):

Çin, 17. yüzyılın ortalarında ülkeyi dış dünyanın etkilerinden korumak için, sınırlarını dışa karşı kapamış ve "Çin Şeddi" bu siyasetin simgesi olmuştu[29]. Bunda ülkenin büyüklüğü, zenginliği ve kültür yönünden zengin bir mirasa sahip olması, dolayısıyla kendi kendine yeterliliği düşüncesi, önemli rol oynamıştı.

İki yüzyıl süren bu dönemde Çin, kapılarını Kanton limanı hariç olmak üzere, Avrupalılar'a tamamen kapatmıştı. Dış politikada ise, kesin bir yal-

28) VVolfram Eberhard, aynı eser, s. 327; Baymirza Hayit, aynı eser, s. 153-154; Rene Cagnat ve Michel Jan, aynı eser, s. 122, 130-131.
29) W. Eberhard, Uzak Doğu Tarihi, Ankara 1975, s. 165.

nızlık içerisinde yaşamıştı. Çin'in hiçbir ülkede diplomatik temsilcisi olmadığı gibi, hiçbir devletin de Çin'de temsilcisi yoktu.

Çin'in dış dünyaya açık tek kapısı olan Kanton limanı aracılığıyla yaptığı ticarette ise, en büyük pay İngiltere'ye aitti. Bununla beraber Londra Hükümeti; bu ticaretin geliştirilmesi ve Çin ile devlet olarak ilişki kurulabilmesi için birçok girişimlerde bulunmuş, fakat "Afyon Savaşı"na kadar bir sonuç alamamıştı. İşte bu savaş, Çin'in kapılarının açılmasına neden olmuştur.

a. Afyon (İngiltere - Çin) Savaşı (1839-1842):

Çin Hükümeti, 1796'da, İngilizler tarafından getirilen afyonun ithalini yasaklamıştı. Ancak İngilizler, Hindistan'dan getirdikleri afyonu Çin'e satmaktan büyük kârlar sağlamaktaydılar. Bu nedenle kaçak olarak afyonu Çin'e satmakta devam ettiler. Bunun üzerine Çin Hükümeti, 1834'de kaçakçılığa engel olmak üzere, çok sert önlemler aldı. Bu önlemler, İngiltere'nin diğer ticaret mallarını da etkiledi. Çoktandır Çin üzerinde söz sahibi olmak isteyen İngiltere, Kanton'da afyon ithalinin yasaklanmasıyla ilgili olarak 1838'de çıkan bazı olayları bahane ederek, işi silahla çözümlemek, yani Çinlileri afyon almaya mecbur etmek üzere harekete geçti. Bunun üzerine, 1839 yılında İngiltere ile Çin arasında "Afyon Savaşı" başladı. Savaş iki yıl kadar sürdü ve Çin'in yenilgiyi kabul etmesiyle sonuçlandı. Bunun üzerine iki devlet arasında 29 Ağustos 1842'de Nankin Andlaşması imza edildi. Buna göre:

1) *Çin'in; Kanton, Amoy, Foochow, Ningpo ve Shanghai limanları, İngiliz tüccarlarına açılıyordu.*
2) *Çin, Hong-Kong adasını İngiltere'ye veriyordu.*
3) *Çin, savaştan önce İngilizlerin uğradığı zararları karşılayacak ve İngiltere'ye büyük bir savaş tazminatı ödeyecekti.*

İşte, İngiltere'nin kabul ettirdiği bu andlaşmayla Çin, iki yüzyıldan beri uygulamakta olduğu dış politikasını değiştirerek, kapılarını, Batılı güçlere açmak zorunda kaldı.

b. Büyük Devletlerin Çin'i Etkileri Altına Almaları:

Bu suretle Çin, İngiltere'nin zoruyla kapılarını açınca, bundan hemen sonra, 1844'te Amerika Birleşik Devletleri ve Fransa da; kurdukları baskı sonucunda bu ülke ile yaptıkları anlaşmalarla, ondan İngiltere'nin sağladıklarına eşit haklar elde ettiler. Ayrıca, Fransa'nın girişimiyle Katolik misyonerlerine Çin'de bazı haklar sağlandı. 1845'de bu haklar Protestanlar'ı da kapsayacak şekilde genişletildi. 1846'da da Çin'e, Katolik kilisesinin ülkede

yeniden kurulması kabul ettirildi. Böylece Çin'de, kapitülasyon dönemi başladı[30].

Nankin Andlaşması, afyon ticaretine ait bir hüküm taşımıyordu. Ancak İngilizler, bu arada 1843'de Çin'den sağladıkları haklardan yani kapitülasyonlardan da yararlanarak, Çin ile diğer mallarla beraber afyonun da ticaretini serbestçe yapmaya başladılar. Amerika Birleşik Devletleri'yle Fransa'dan başka Portekiz, Hollanda ve Almanya da bunlara katıldı. Bu tarihlerde Rusya da Kuzey Çin'e girmiş ve güneye doğru yayılmasını sürdürüyordu. Bu ise, başta İngiltere'nin hoşuna gitmemişti. Zaten bu sırada Kırım Savaşı (1853-1856) da başlamıştı.

Böylece Batılı güçler, Çin'den çeşitli olanaklar ve ayrıcalıklar kazanırken, diğer taraftan kendi aralarında da çıkar çatışmaları yapıyorlardı.

Çin ise, zorla kabul ettirilen bu andlaşmaları uygulamamak için direniyordu. Çünkü, Çin halkı arasında, Avrupalıların gittikçe yaygınlaşan etkilerine karşı şiddetli tepkiler başlamıştı. Bunun sonucu olarak çeşitli gizli örgütler kurulmuş ve ayaklanmalar baş göstermişti.

Nitekim, 1856 yılında Çin'de bazı misyonerler öldürüldü ve 1857'de de Kanton'da olaylar çıktı. Bunu fırsat bilen İngiltere ve Fransa, Çin'e karşı yeniden savaş açtılar. Çin geriledi ve bu devletlerle 1858'de Tien-Tsin Andlaşması'nı imzaladı. Bununla Çin, onbir limanını daha Avrupalıların ticaret yapması için açtı. Ayrıca, İngiltere'nin ve Fransa'nın Pekin'de sürekli diplomatik temsilci bulundurmasını kabul etti. Aynı yıl, Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya da yaptıkları anlaşmalarla, bu hakları Çin'den sağladılar.

Ancak Çin, bu andlaşmaların uygulanmasında oyalayıcı bir yol tuttu. Bunun üzerine İngilizler ve Fransızlar yeniden Çin'e savaş açtılar ve bu defa Pekin'i işgal ettiler. Sonuçta Çin, İngiltere ve Fransa ile Ekim 186O'ta Pekin Andlaşması'nı imzalayarak, 1858 Andlaşması'nın yürürlüğe konmasını kabul etti. Ayrıca bu andlaşma ile, yabancılar Çin'de seyahat edebilecekler ve Fransız Katolik misyonerleri taşınamaz malları kiralayabilecek, satın alabilecek ve din kurumları kurabileceklerdi. Yine bu sıralarda Rusya da, 1858'de Kuzey Çin'den bazı topraklar elde etti ve 1860 da da bu kıyılarda Vladivostok limanını kurdu[31].

Böylece 1860 yılına kadar, Batılı güçler, Çin üzerinde büyük çıkarlara sahip hale geldiler. Bu arada da bölgede, aynı zamanda kendi aralarında rekabete başladılar. Bu tarihten kısa bir süre sonra, bunlara, bu defa bir de Uzakdoğu ülkesi olan Japonya katıldı.

---

30) Kenneth Scott Latourette, A **Short History of the Far East,** New York 1963, s. 369-371; Yılmaz Altuğ, **Çin Sorunu,** İstanbul 1967, s. 21-23; Wolfram Eberhard, **Çin Tarihi,** An kara 1947, s. 315-317.

31) Kenneth Scott Latourette, **aynı eser,** s. 372-373; Wolfram Eberhard, **aynı eser,** s. 321-322.

Aşağıda açıklanacağı üzere Japonya, güçlenmeye başladıktan sonra, Çin'e göz dikmiş ve 1894'de bu devlete savaş açarak onu yenmiştir. Bunun üzerine 1895'de Japonya ile Çin arasında Shimoneseki Andlaşması yapılmıştır. Buna göre, Çin, bazı topraklarını Japonya'ya vermiştir. Ancak Avrupalı devletler, bu andlaşmayı Çin'in lehine değiştirmişlerdir. Bu da, Çin ile Avrupalı devletler arasında yeni gelişmelere yol açmıştır.

Avrupalı devletler, Japon tehlikesini Asya'dan, dolayısıyla Çin üzerinden kaldırdıktan sonra, görünüşte Çin'e yaptıkları bu yardım karşılığında, ondan yeni ve büyük ödünler sağladılar.

Rusya, 1896'da Çin ile Japonya'ya karşı bir ittifak yaparak, Mançurya'yı baştan başa geçen demiryolu yapımı ve bu yolun çevresindeki madenleri işletme ayrıcalığı ile buralarda asker bulundurma hakkını, elde etti. Böylece Mançurya'ya nüfuz etmeye başladı. 1898'de de ayrı bir andlaşma ile Çin'den Port-Arthur limanını kiraladı. Bu durum, artık dünya politikası gütmeye başlamış bulunan Almanya'yı da harekete geçirdi. Almanya, 1897'de bazı olayları bahane ederek, Uzakdoğu'ya bir savaş filosu gönderdi. 1898'de Çin ile yaptığı bir anlaşma ile Şantung Yarımadası'ndaki Kiaochovv deniz üssünü kiraladı ve ayrıca burada demiryolu yapımı ayrıcalığını aldı. Fransa da bu iki devletten geri kalmadı. 1895'de Çin ile bir anlaşma yaparak, Çin'in üç güney eyaletini Fransız tüccarlarına açtırdı. 1897-1898'de yaptığı anlaşmalarla Çin üzerindeki nüfuzunu geliştirdi. 1899'da da İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri, Çin'den yeni ayrıcalıklar sağladılar[32].

c. Boxer Ayaklanması, Büyük Devletler ve Osmanlı İmparatorluğu:

Çin'de yabancıların gittikçe çoğalan bu etki ve baskıları, Çinliler arasında yabancılara karşı olan düşmanlık duygularının, daha da şiddetlenmesine yol açtı. Bunun sonucu olarak örgütlenmeye başladılar. Bu örgütlerden birisi de Boxer adını taşıyordu. Boxerler, 1898'de Şantung'da ayaklandılar ve 13 Haziran 1900'da Pekin'e girdiler. Birçok yabancıyı, bu arada Alman büyükelçisini öldürdüler. Çin Hükümeti de bunları el altından destekledi.

Boxer ayaklanmasının şiddetlenmesi ve hızla Çin'in diğer bölgelerine yayılması üzerine, Çin'de büyük çıkarları bulunan Avrupalı devletler, Almanya'nın öncülüğüyle bu ayaklanmayı bastırmak üzere harekete geçmeye karar verdiler. İmparator II. Wilhelm'in önerisiyle, Çin'deki Avrupalı askerlerin başkomutanlığına Almanların ünlü ve yaşlı Mareşali Waldersee atandı. Bu ortak Avrupa ordusuna, Amerika Birleşik Devletleri de bir miktar asker ile

32) Samuel Flagg Bemis, **A Diplomatic History of the United States,** New York 1963, s. 479-488; Yılmaz Altuğ, **aynı eser,** s. 27-42; Kenneth Scott Latourette, **aynı eser, s.** 373 **vd.**

katıldı. Müttefik orduları kısa sürede ayaklanmayı bastırdı ve Ağustos 1900' da Pekin'e girdi. Bu harekâtta Avrupalılar, Çinliler'den de yararlandılar. 1901 yılında yapılan "Pekin Andlaşması" ile de Boxer ayaklanması sona erdi. Andlaşmaya göre, Çin, Avrupalıların uğradıkları zararlara karşılık, büyük bir tazminat ödemeyi kabul etti. Ancak Çin, bunu ödeyecek güce sahip olmadığından, bu defa, daha çok Avrupalıların nüfuzu altına girdi. Ayrıca, bu olaydan yararlanan Rusya, Mançurya'yı fiilen işgal etti. Bu da Rus-Japon ilişkilerini iyice gerginleştirdi[33].

Bu arada, Avrupa devletlerini harekete geçiren Boxer olayı ile Osmanlı Devleti de ilgilendi.

Çin'de, Boxer ayaklanması ile meydana gelen olayların ve Batılı büyük devletlerin bunlara karşı ortak askeri harekâtının sürdüğü sıralarda; Çin'deki bu olaylardan dolayı, 1900 yılı ortalarında Avrupa gazetelerinde ve özellikle İngiltere'nin etkili Times Gazetesi'nde, Osmanlı Hükümeti ve Müslümanlar aleyhinde gerçeğe uygun olmayan geniş bir yayın başlamıştır.

Nitekim bunlardan "Frankfurter Zeitung" Gazetesi, Çin olayının Osmanlı Sarayı tarafından büyük bir önemle izlendiğini, Osmanlı Devleti'nin Çin asilerini desteklediğini ve camilerde Çin'deki İslami hareketlerden söz edilerek halkın kışkırtıldığını yazmıştır. Bunun yanı sıra da, Avrupa'nın Çin'deki olayları bastırdıktan sonra dikkatini Osmanlı Devleti üzerine toplayacağını ve o zaman büyük bir Osmanlı sorununun ortaya çıkacağını belirtmiştir. 9 Temmuz 1900'da çıkan "Noye Fraye Prese" Gazetesi de, Çin olayından Padişahı sorumlu tutmuştur[34].

Osmanlı Hükümeti'nin, Avrupa gazetelerinin bu ve benzeri haber ve makalelerle sürdürdüğü kampanyadan etkilendiği ve dış siyaseti yönünden sıkıntılı bir duruma girdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Babıâli, Avrupa gazetelerinde gerçeğe aykırı olarak çıkan bu yazılardan dolayı, gerekli tekziplerin yapılması için Londra Elçiliği'ne emir vermiş, aynı zamanda bu konuda bir makale yazdırarak, uygun Avrupa gazetelerinde yayınlatmak amacıyla bütün elçiliklerine göndermiştir. Osmanlı Devleti'nin Londra Elçiliği'nden 31 Temmuz 1900 tarihiyle İstanbul'a gelen telgraftan anlaşıldığına göre; tekzip niteliğindeki sözü geçen makale, "Morning Post", "Standart" ve diğer birçok İngiliz ve Avrupa gazetesinde yayınlattırılmıştır[35].

Bu arada Münih'de çıkan "Münicher Allgemeine Zeitung" gazetesinin 21 Temmuz 1900 tarihli nüshasında, Avrupa basınında, Çin olaylarıyla ilgili

33) Yılmaz Altuğ, **aynı eser,** s. 42-46; Samuel Flagg Bemis, **aynı eser,** s. 486-488; Wolfram Eberhard, **aynı eser,** s. 331-332.
34) Başb. Arşivi, **Yıldız Mütenevvî Mâruzâtı,** nr. 205/81. Nakledilen yer: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, **aynı eser,** s. 188-190, Belge 117.
35) Başb. Arşivi, **Yıldız Mütenevvî Mâruzâtı,** nr. 205/25. Nakledilen yer: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, **aynı eser,** s. 186-187, Belge 116.

olarak, Osmanlı Devleti aleyhinde yapılan iddiaları reddeden ve çürüten uzun bir makale yayınlanmıştır. Bu makale, daha sonra yazarı tarafından bir mektupla birlikte, Osmanlı gazetelerinde de yayınlanması için, İstanbul'a Hariciye Nezareti'ne gönderilmiştir.

Bu makalede, Çin'deki Müslümanlar hakkında geniş bilgi verildikten sonra, Osmanlı Devleti aleyhinde yayın yapan İngiliz ve Alman gazeteleri eleştirilmiş; bu gibi gazetelerin, yayınladıktan haberlerle Avrupa kamuoyunu kışkırtmaktan başka bir şey yapmadıkları belirtilmiştir. Yine makaleye göre; bu heyecan verici haberler, doğuracağı ihtiyatsızlık yüzünden Alman politikasıyla Alman kamuoyunu zaafa uğratıp İngiliz amaçlanna hizmet etmeye yönelikti. Diğer taraftan aynı gazeteler, Avrupa kamuoyunu oluşturarak Avrupa devletlerini Osmanlı Devleti aleyhine harekete geçirmek istiyorlardı ve aynı zamanda, Balkan devletlerinin Çin olaylanndan yararlanarak Osmanlı Devleti ile aralanndaki banşı bozarak harekâtda bulunmalannı uygun buluyorlardı[36].

Görüldüğü gibi, Çin'de Batılı büyük devletlere karşı meydana gelen Boxer ayaklanması ve bundan doğan olaylar, bu ülkede Müslümanlann bulunmasından dolayı, Osmanlı Devleti'ne Avrupa'da kışkırtıcılık suçlamasıyla çeşitli hücumların yapılmasına yol açmıştır. Osmanlı Hükümeti de, olaylarla ilgili olmadığını belirterek, bu sorunun dışında kalmaya çalışmıştır. Ancak, o tarihlerde Osmanlı Devleti'nin yakın ilişkilerde bulunduğu Almanya, onu doğrudan Boxer olayına karıştırmaya gayret ediyordu.

Nitekim Almanya İmparatoru II. Wilhelm, Çin'deki ayaklanmada Çin Müslümanlannm da bulunabileceğini düşünerek, Osmanlı Padişahı'ndan Halifelik sıfatını kullanarak, bu olayın yatıştmlması için çaba göstermesini istedi.

Osmanlı Padişahı ve Sadrazamı, dünya devletleri üzerinde iyi bir etki yapacağı düşüncesiyle bu konuyu ele aldılar. Çin'e, diğer devletler gibi bir miktar asker gönderilmesi söz konusu edildi. Fakat sonra, Türklere ve özellikle Müslümanlara karşı girişilmemiş ve amacı Çin'deki Hıristiyan devlet temsilcilerine ve sömürgecilere yönelmiş böyle bir ayaklanmanın bastınlması için, asker gönderilmesinin uygun olmayacağı, sonucuna vanldı.

Bununla beraber Osmanlı Devleti, Çinlilerle ve Çin'deki Avrupalı devletlerin ortak ordulan başkomutanı ile görüşmek üzere, Çin'e bir Türk heyetinin gönderilmesine karar verdi. Heyetin resmi görevi, kan dökülmesini önlemek için Çin Müslümanlarına, bu gibi ayaklanmalara katılmamalan hakkında öğüt vermekti. Yani, Halifenin öğütlerini Çin Müslümanlanna iletmekti.

Bu amaçla, Mirliva (Tuğgeneral) Enver Paşa başkanlığında kurulan ikisi asker, ikisi ulemadan olan dört kişilik heyet, 18 Nisan 1901 tarihinde bir Rus

36) Başb. Arşivi, **Yıldız Mütenevvî Mâruzâtı,** nr. 205/81. Nakledilen yer: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, **aynı eser,** s. 189 - 190, Belge 117.

gemisiyle İstanbul'dan hareket etti ve bir ay sonra Çin'e vardı. Ancak, bu tarihte Boxer ayaklanması bastırılmış olduğundan, Türk heyeti, Mareşal Wandersee tarafından oldukça soğuk karşılandı. Bununla beraber heyet, Çin'deki Avrupalı devletlerin temsilcileri ve Çin Müslümanları ile bazı temaslarda bulundu. Arkasından da 6 Haziran 1901'de Çin'den ayrılarak, Japonya-Rusya üzerinden, İstanbul'a döndü[37].

Böylece Türk heyeti Çin'de fazla bir şey yapamadı. Ancak, Almanya'nın teşvikiyle bir Türk heyetinin Çin'e gönderilmesi, bu devletin Osmanlı Devletini de Boxer sorununa karıştırmak, geniş anlamıyla, genel sömürgecilik politikasında, bu tarihlerden itibaren, Halifenin otoritesinden yararlanmak ve onu kullanmak istediğini gösterdi.

Bu suretle, 1911 yılına gelindiğinde Çin'in durumu oldukça kötüydü. "Avrupa devletleri, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya Çin'e kendi planlarına bir oyun tahtası gözüyle bakıyorlar ve Çin Hükümeti'ni hemen hiç hesaba katmıyorlardı." Borç, demiryolu yapımı veya diğer girişimler için Çin'e yabancı parası akıyordu. Eğer Büyük Devletler arasında rekabet ve mücadeleler olmasaydı, Çin çoktan ilhak edilmiş olurdu. Bu durum da, Çin'de yeniden iç karışıklıklara yol açtı. 1912'de de ülkede cumhuriyet ilan edildi[38].

Sonuç olarak, 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın başlarına kadar, Avrupalı devletler, Çin ile ve birbirleriyle yaptıkları çeşitli anlaşmalar sonucunda, Çin'den ekonomik, siyasi ve hukuk alanlarında büyük çıkar ve ayrıcalıklar elde etmişler, "nüfuz alanları" meydana getirerek, Çin'i bir bakıma aralarında bölüşmüşlerdir. Ancak bu durum Batılı güçler arasındaki rekabeti ve çıkar çatışmasını da hızlandırmıştır.

3. Japonya'nın Sınırlarım Batı'ya Açması ve Büyük Bir Güç Olarak Belirmesi (1854-1907):

Yakınçağın başlarında, Uzakdoğu'da kapıları Batılılara kapalı olan diğer bir ülke Japonya idi. Aslında Avrupalılar, Japonya ile ilk defa 16. yüzyılın ortalarında ilişki kurmuşlardı. Ancak yabancıların ülke içerisindeki girişimleri ve özellikle Hıristiyan misyonerlerinin çalışmaları ile bu dinin ülkede hızla yayılması, Japonya'da karşı hareketi doğurmuştu. Bunun sonucu olarak, 1624'ten itibaren yabancıların hareketleri ve ülkeye girmeleri kısıtlanmaya başlamış ve 1637'den itibaren de Japonya'nın kapıları bütün dünyaya kapatılmıştı. Sadece Hollandalılara, Nagasaki yakınlarındaki küçük bir limandan, ticaret yapmaları için izin verilmişti[39].

---

37) Bu heyetin üyeleri, görevi, gezisi ve yaptığı temaslar hakkında geniş bilgi için bkz. Taha Toros, **"Geçmişte Türk-Çin İlişkileri",** Milliyet, 8-20 Haziran 1972 (Tefrika 1-13). Aynca, heyet üyelerinin ödeneklerinin miktarları ile ilgili iki "Başkitâbet tezkiresi" için bkz. Başb. Arşivi, **İrâde-Husûsî, nr. 47, 48.** Nakledilen yer: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, **aynı eser,** s. 183-186 Belge 144, 115.

38) VVolfram Eberhard, **aynı eser,** s. 334-336.

39) W. Eberhard, **Uzak Doğu Tarihi,** Ankara 1957, s. 130-160; **R. R.** Palmer, **aynı eser, s. 549.**

Böylece kendi kabuğuna çekilmiş bulunan Japonya'nın iç yapısı, feodal bir sisteme dayanmaktaydı. 17. yüzyıldan itibaren Daymiyo denilen derebeylerinin en güçlüsü olan Şogun, Japonya'nın fiili yönetimini eline geçirmişti. Şogun, sivil yönetimin ve başkomutan olarak da ordunun başıydı. Mikado denilen imparator ise sadece bir sembol halini almıştı. Ülkenin bu durumu, bu şekliyle, 19. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Bu tarihlerden itibaren de, Batılı güçler Japonya'yı kapılannı açması için zorlamaya başlamıştır.

a. Japonya'nın Sınırlarını Batı'ya Açması (1854):

Batılı güçler, Afyon Savaşı (1839-1842) ile Çin İmparatorluğu'nu yendikten ve kapılarını kendilerine açtırdıktan sonra, bu defa, Hollandalıların ticaret tekelinin yıkılmasını ve Japonya'nın bütün ülkelere açılmasını istemeye başladılar. Bu konuda ilk etkili girişimde bulunan da Amerika Birleşik Devletleri oldu.

Bu tarihlerde Amerikalılar Büyük Okyanus'ta balık avcılığı ve ticaret yapıyorlardı. Bunun için gemilerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere, bazı üslere sahip olmak istiyorlardı. Halbuki Japonlar, ülkelerine ayak basan yabancıları iyi karşılamıyorlardı. Diğer taraftan Çin'in kapılarını açmasından sonra, Amerika Birleşik Devletleri'nin bu ülke ile ticareti artmıştı. Bu da Japonya'ya olan ilgisini çoğaltmıştı.

Amerika Birleşik Devletleri, Japonya'ya karşı ilk girişimini 1846 yılında Yedo (Tokyo) körfezine iki gemi göndererek yaptı. Amacı Japonya ile ticaret andlaşması imzalamaktı. Ancak Japonlar bunu kabul etmediler.

Bunun üzerine, Amiral Perry komutasında dört gemiden kurulu bir Amerikan filosu, 1853 yılında yeniden Japonya'ya gönderildi. Perry, 8 Temmuz 1853'te Tokyo limanına girdi ve Başkan'ın Japon İmparatoruna gönderdiği mektubu ilgililere verdi. Bu mektupta , Japonya'nın Amerika Birleşik Devletleri ile ilişki kurması, Amerikalılara karşı daha iyi muamele yapılması isteniyor; bunlar kabul edilmezse savaş açılacağı bildiriliyordu.

Şogun, Amerikalılar'ın bu önerilerini geçici olarak kabul etti. Ancak kesin cevap için zaman istedi. Bunun üzerine Perry, ertesi yıl gelmek üzere Japonya'dan ayrıldı.

Amerika Birleşik Devletleri'nin bu önerileri ve tehdidi karşısında Daymiyo'lar ikiye ayrıldılar. Bir kısmı, Çin'in başına gelenleri ileri sürerek, yalnızcılık politikasına devam etmek, yani önerinin reddedilmesini; bir kısmı da, Batı tekniğine karşı konulamayacağını, bu nedenle de önerinin kabul edilmesini istiyordu. Bu sıralarda, Ruslar da Nagasaki'ye bir filo göndererek, Japonya ile bir ticaret anlaşması yapmak istediler. Fakat, burada altı ay kadar kalmalarına rağmen bir şey elde edemeden, Amiral Perry'nin ikinci geli-

sinden önce geri döndüler. Ancak bu olay Japon devlet adamları üzerinde etki yaptı. Sonuçta Şogun da Daymiyo'ların ikinci grubuna katıldı.

Amiral Perry emrindeki filoyla ertesi yıl tekrar Tokyo limanına gelince, Japonya ile Amerika Birleşik Devletleri arasında 31 Mart 1854'te bir anlaşma imzaladı. Bununla, Japonya, iki limanını ticarete açmayı, Amerikalılar'in buralarda dolaşmasını ve konsolos bulundurmalarını kabul etti.

Böylece Japonya, Amerika Birleşik Devletleri'nin zorlamasıyla ilk defa olarak kapılarını yabancılara açmış oldu.

Amerika'nın Japonya'dan sağladığı bu haklar, diğer Batılı devletleri de hemen harekete geçirdi. 1854'te İngiltere, 1855-1856'da Hollanda ve Rusya filolarını Japonya'ya göndererek, yaptıkları anlaşmalarla aynı hakları elde ettiler. 1858'de de Amerika, yaptığı yeni bir anlaşma ile, Japonya'da sürekli diplomatik temsilci bulundurma hakkım sağladı[40].

Böylece, Japonya'nın kapıları ilk defa Amerika Birleşik Devletleri'nin, sonra da diğer Batılı devletlerin zoruyla açılmış, Batı nüfuzu bu ülke üzerinde kurulmuş oldu. Ne var ki, bu durum çok uzun sürmedi. Japonya'da meydana gelen iç gelişmeler, onu kısa zamanda Uzakdoğu'nun güçlü devleti haline getirdi.

b. Japonya'nın Bir Güç Merkezi Olarak Belirmesi:

Japonya'nın kapılarını yabancılara açması, ülkede büyük tepkiye ve gelişmelere neden oldu. Anlaşmaları imzalayan Şogun suçlanmaya başlandı. Bu durumdan yararlanan Mikado taraftarları harekete geçti. Japonya 1858'den itibaren iç karışıklıklara sahne oldu. Bu arada Şogun'un etkisi azalmaya başladı. Japon aydınları, yabancılarla mücadele edebilmek için, onların metotlarını, tekniklerini öğrenmenin esas olduğunu anlayarak, yabancılarla olan ilişkileri hakkındaki görüşlerini değiştirdiler. 1867'de tahta çıkan genç İmparator Mutsuhito da bunlara katıldı. Bundan sonra Japonya'da "Meiji Restorasyonu" denilen köklü reformlar dönemi başladı.

1868 yılında Şogun yönetimine resmen son verilerek, Batı örneğine göre bir hükümet kuruldu. 1871 'de Daymiyo'luk kaldırılarak feodal sistem yıkıldı. Avrupa usulünde devlet şekli ve askeri Örgüt kurulmaya başlandı. Eğitimde reformlar yapıldı. Avrupa'ya öğrenciler gönderildi ve oradan öğretmenler, teknisyenler getirildi. 1872'de ilk demiryolu yapımına başlandı. 1889'da ilk anayasa yapıldı ve yürürlüğe kondu. Bu arada endüstri gelişmeye başladı[41].

---

40) Kenneth Scott Latourette, aynı eser, s. 369-392; Samuel Flagg Bemis, **aynı eser,** s. 353-358; W. Eberhard, **aynı eser,** s. 200-201.

41) W. Eberhard, **aynı eser,** s. 203 vd; Kenneth Scott Latourette, **aynı eser,** s. 393 vd; **R. R.** Palmer, **aynı eser,** s. 551-554; Ayrıca, dönemin Japon aydınının Batı'ya bakışı ve çağdaş eğitimi hakkında bilgi için bkz. Bozkurt Güvenç, Pulat Otkan, Temel Belek..., **Japon Eğitimi,** istanbul 1990, s. 37 vd.

Böylece Japonya, kısa sürede büyük gelişmeler göstererek, 19. yüzyılın sonlarında güçlü bir devlet haline geldi. Bu durum ise onu adasının dışına taşmaya yöneltti. İlk olarak da Çin ile savaşa tutuştu.

c. Çin - Japon Savaşı (1894-1895):

Japonya'nın, kalkınmaya başladıktan sonra, dış politikasında da değişmeler başladı. Ülkesi hammadde yönünden zengin değildi. Diğer taraftan nüfusu hızla çoğalıyordu. Bu nedenlerle gözlerini Asya topraklarına çevirmişti. Ülkenin jeopolitik durumu dolayısıyla, bir "Ada devleti" olan Japonya, güvenliği açısından da Asya kıtasının kendi adalarına bakan kıyılarını ele geçirmek istiyordu. Bu bakımlardan, 1870'lerden itibaren yayılma politikası gütmeye başladı.

Japonya, bu nedenlerle ilk olarak, Çin'in, koruyuculuğu altında bulunan Kore'ye el attı. Burasının ele geçirilmesi, ona aynı zamanda Mançurya ve Çin'e yapacağı girişimler için atlama noktası olacaktı. Ayrıca, yine bu bölgede etkili olmaya başlayan Rusya'nın da daha çok ilerlemesini önleyecekti.

Bu askeri ve ekonomik nedenlerle Japonya, Kore ile 1873'den itibaren yakından ilgilenmeye başladı. 1876'da Kore'ye kabul ettirdiği bir anlaşma ile Yarımadanın bazı limanlarını kendisine açtırdı. Japonya'nın bu girişim ve davranışları, Kore üzerindeki Japon-Çin rekabetini şiddetlendirdi ve iki devlet arasında ilişkileri gerginleştirdi. 1894'de Kore'de bir ayaklanma çıktı. Çin, Kore hükümetine yardım için asker gönderdi. Bunun üzerine Japonya da Kore'ye asker gönderdi. Böylece, Kore üzerinde egemenlik kurmak isteyen iki devlet, karşı karşıya geldi. 1894'de de Çin, Japonya'ya savaş açtı.

Bunun üzerine Japonlar, Kore üzerinden Güney Mançurya'yı ele geçirdiler ve Çin'in kuzeyindeki bazı yerleri işgal ettiler. Japon donanması da Formosa'yı elde etti. Japonya'nın sağladığı bu üstünlük karşısında Çin, Amerika Birleşik Devletleri'nin aracılığıyla 16 Nisan 1895'de, Japonya ile Shimonoseki Andlaşmasını yaptı. Buna göre:

1) *Çin ve Japonya, Kore'nin bağımsızlığını kabul edecekti.*
2) *Çin; Liao-tung yarımadasını, Formosa'yı ve Pescadores adalarım Japonya'ya verecekti.*
3) *Çin, Japonya'ya 145.800 Dolar savaş tazminatı ödeyecekti ve bu ödeninceye kadar Wei-hai-Wei Japonya'nın elinde kalacaktı.*

Böylece, bu savaş ve andlaşma sonucunda Japonya Asya'ya ayak basmış ve dünyaya da gücünü göstermiş oldu.

Japonya'nın bu başarısı ve Mançurya'ya yerleşmesi, bazı Batılı güçleri memnun etmedi ve harekete geçirdi. En sert tepki de, Mançurya ile Kuzey Çin'e göz dikmiş olan Rusya'dan geldi. Ancak bu devlet, Japonya'ya karşı tek

başına harekete geçmeyi göze alamadı. Diğer devletlerin yardımını sağlamaya çalıştı. Bu konuda Rusya'ya, Almanya ile Fransa destek oldular. Almanya, Rusya'nın Uzakdoğu'da meşgul olmasını, kendisinin Avrupa politikası yönünden uygun bulduğundan; Fransa ise, 1894'de yapılan anlaşmayla Rusya'ya bağlı olduğundan, bu devlete yardım ettiler. Buna karşılık İngiltere; Japonya'nın, özellikle Rusya'ya karşı Doğu Asya'da bir denge unsuru olarak belirmesinden memnun olduğundan, bu konuya karışmamayı esas aldı.

Sonuçta Rusya, Almanya ve Fransa, görünüşte bölgede barışın korunması, aslında ise Japonya'yı Asya'da geriletmek için, 23 Nisan 1895'de Japonya'ya bir ortak nota vererek, Shimonoseki Andlaşması'nın bazı maddelerinin değiştirilmesini istediler. Bununla; Japonya'nın, Liaotung yarımadasını elde etmekle, Kore'nin bağımsızlığının ve Uzakdoğu'da barışın tehlikeye girdiğini ileri sürerek, bu yarımadadan çekilmesini bildirdiler. Japonya, üç devletin baskısı karşısında savaşı göze alamadı ve 1895'de Çin ile ikinci bir anlaşma yaparak, Liao-tung yarımadasını Çin'e geri vermek zorunda kaldı[42].

Böylece, üç devletin baskısı sonucunda, Japonya'nın Doğu Asya üzerindeki baskı ve etkisi azaltılmış oldu. Bu olay ise, Japonya'ya bölge üzerinde çıkarlarının çatıştığı Rusya ile bir savaşın kaçınılmaz olduğunu gösterdi.

d. Japon - Rus Savaşı (1904-1905):

Batılı güçler, yukarıda belirtildiği gibi, Shimonoseki Andlaşması'nın değiştirilmesi için yaptıkları yardıma karşılık, Çin'den yeni ödünler ve ayrıcalıklar sağlayarak, bu ülke üzerindeki etkinliklerini çoğalttılar. Bu arada Rusya, 1896'da Japonya'ya karşı Çin ile bir anlaşma yaptı. Bununla aynı zamanda Mançurya'ya demiryolu yapma hakkını sağladı. 1898 yılında yapılan ikinci bir anlaşma ile Liao-tung yarımadasındaki Port-Arthur'u, Çin'den kiraladı. Boxer ayaklanması sırasında da, çıkarlarını korumak bahanesiyle Mançurya'yı fiilen işgal etti ve olayın bastırılmasından sonra da buradan askerini çekmedi.

Rusya, Almanya ve Fransa'nın Çin üzerindeki girişimlerini endişe ile izlemekte olan Japonya, Rusya'nın Mançurya'yı da işgal etmesini, tepkiyle karşıladı. Çünkü bu durum, Japonya'nın, bu ülkeyle Kore üzerindeki, daha geniş olarak Asya'daki yayılma politikasının tehlikeye düşmesi demekti. Aynı şekilde İngiltere de, Rusya'nın bu yayılmasından memnun kalmadı. Bu nedenlerle Mançurya'nın işgali devletlerarası bir sorun halini aldı.

Japonya, 1901 yılında, Rusya'yı Mançurya'dan diplomatik yoldan çıkarmak için, harekete geçti. Bunda başarı sağlayamayınca, askeri hazırlıklara başladı. Diğer taraftan da İngiltere'nin yardımını sağlamaya çalıştı. İngiltere

42) Kenneth Scott Latourette, **aynı eser,** s. 423-426; Samuel Flagg Bemis, **aynı eser,** s. 480 - 482; Reşat Sagay, **XIX. ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler,** İstanbul 1972, s. 97-98.

de, yalnızcılık politikasından ayrıldıktan sonra, Avrupa'da Almanya ve Rusya ile anlaşma yapmak istemiş, ancak bu devletlerden gereken ilgiyi görememişti. Şimdi, Ortadoğu ve Uzakdoğu'nun birçok yerinde çatışma halinde bulunduğu Rusya'yı Doğu'da meşgul edecek, hem de Avrupa'dan uzaklaştıracak bir fırsat çıkmıştı. Bu nedenlerden İngiltere, Japonya'nın yaklaşma önerisini memnunlukla karşıladı. Sonuçta iki devlet arasında 30 Ocak 1902'de bir ittifak anlaşması imzalandı. Buna göre, Uzakdoğu'da statükonun korunması amacıyla taraflardan birisi bir devlet ile savaşa girecek olursa, diğer taraf iyi niyetli bir tarafsızlık izleyecek, bu savaşa bir üçüncü devlet katılırsa, bu defa diğer taraf da müttefikine yardım için savaşa katılacaktı. Böylece Japonya; Rusya karşısında, denizci bir Avrupalı devletin yardımını sağlamış, aynı zamanda da devletlerarası politikada güç kazanmış oldu.

Rusya, Japon-İngiliz anlaşması üzerine, buna Amerika Birleşik Devletleri'nin de katılmasından endişe ettiğinden, Almanya ile anlaşmak istedi. Bunu başaramayınca da 1902'de Çin'le bir anlaşma yaparak Mançurya'yı boşaltmayı kabul etti. Ancak bunu gerçekleştirmeye bir türlü yanaşmadı.

Bunun üzerine Japonya, 12 Ağustos 1903'de Rusya'ya bir nota vererek, bütün devletlere "Açık kapı" politikası uygulanmak koşulu ile Çin ve Kore'nin bütünlüğünün sağlanmasına ve Mançurya'da Rusya'nın özel çıkarlarının korunmasına karşılık, Japonya'nın da Kore'de aynı şekilde haklarının korunmasının kabul edilmesini istedi. Buna karşılık Rusya, 3 Kasım 1903'te bu öneriye verdiği cevapta, Japonya'nın Mançurya'daki isteklerinden vazgeçmesine ve Kore'nin kuzeyinde (39. paralelin) bir tarafsız bölgenin kurulmasını kabul etmesine karşılık, Güney Kore'ye Japon çıkarlarını korumak için asker gönderebileceğini bildirdi. Ancak Japonya, 30 Kasım 1903'de, Mançurya'daki çıkarlarından vazgeçemeyeceği cevabını verdi. Bundan iki gün önce de Rusya, Çin'in durumunu bahane ederek Mançurya'ya yeni askerler gönderdi. Japonya da, bu durumu kabul edemeyeceğini Rusya'ya bildirdi[43]. -

Böylece Mançurya ve Kore üzerindeki Japon-Rus rekabeti, iki devlet arasındaki ilişkileri iyice gerginleştirdi.

Japonya, Rusya'nın bu tutumu üzerine, ondan Mançurya'yı ne zaman boşaltacağını sordu. Ancak kesin bir cevap alamadı. Bu da, Rusya'nın bu ülkeden çıkma niyetinde olmadığını gösterdi. Bunun üzerine Japonlar, Port-Arthur'daki Rus filosuna aniden saldırarak, 10 Şubat 1904'te Rusya'ya savaş ilan ettiler.

Bir buçuk yıl süren Rus-Japon savaşında, Japonlar, denizde ve karada büyük başarılar elde ettiler. Port-Arthur'daki Rus donanmasına büyük kayıplar verdirdiler. Sonra Kore'ye asker çıkartarak burayı ele geçirip, Mançurya'ya girip ilerlemeye başladılar. 14 Ağustos 1904'te Vladivostok'daki Rus

43) (H. Wilson), **Rus-Japon Harbi,** İstanbul 1932, s. 11-12.

donanmasını da yendiler. Bunun üzerine Rusya, Karadeniz donanmasını Boğazlar'dan geçirerek Doğu Asya'ya göndermek istedi. Ancak İngiltere, 1841 Londra Boğazlar Andlaşması'na dayanarak, buna izin vermeyeceğini Rusya'ya ve Osmanlı Devleti'ne bildirdi. Rusya da bunun üzerine Baltık donanmasını bu işte kullanmaya karar verdi. Elindeki bütün savaş gemilerini Hint Okyanusu'nda topladı. Bunların hedefi Vladivostok'a ulaşmaktı. Fakat bu donanmayı Japonlar 27 Mayıs 19O5'te Tsushima Boğazı'nda aniden bastırarak âdeta yok ettiler. Tsushima zaferi ile denizde kesin üstünlük sağlayan Japonlar, bu defa Sakhalin adasını da işgal ettiler[44].

Rusya, karada ve denizde uğradığı bu yenilgiler üzerine, Japonya ile barış yapmak için harekete geçmek zorunda kaldı.

Sonuçta, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Theodore Roosevelt'in aracılığı ile Japonya ve Rusya arasında 5 Eylül 1905'te Portsmouth Barış Andlaşması imzalandı. Bu andlaşmaya göre:

1) *Rusya, Japonya'nın Kore üzerindeki haklarını tanıyordu. Ancak Kore'nin bağımsızlığı devam edecekti.*
2) *Japonya ve Rusya, Liao-tung yarımadasındaki haklarından vaz geçmemek koşulu ile Mançurya'dan çekilecekler ve burayı Çin'e geri vereceklerdi. Ancak Japonya, Mançurya'da demiryolu yapımı ve ma denleri işletme hakkına sahip olacaktı.*
3) *Rusya, Liao-tung yarımadası ile Port-Arthur'u ve Sakhalin adasının güneyini Japonya'ya verecekti. Ayrıca kıyılarında ve Bering Denizi'nde Japonların balık avlanma hakkını tanıyacaktı*[45].

Görüldüğü gibi Japonya, bu andlaşmayla Rusya'nın Mançurya, Kore ve Kuzeydoğu Çin'deki etkisini ve gelişmesini engelleyerek, kendisi buralarda söz sahibi haline gelmiştir. Bu suretle de, Uzakdoğu'nun bu bölgesinde şiddetlenen Rus-Japon rekabeti, Japonya'nın üstünlüğüyle sonuçlanmıştır.

Buna rağmen Japonya, bu andlaşmadan bütünü ile memnun değildi. Özellikle Kore ve Mançurya üzerinde daha etkili kontrol kurmak istiyordu. Nitekim, 19O5'te Kore'yi koruyuculuğu altına aldı. 1910 yılında da burayı ülkesine kattı. Aynı girişimi Mançurya için de yaptı, fakat bu tarihlerde bundan kesin sonuç alamadı.

Bunlarla birlikte, Japonya'nın 1904-1905 Savaşında bir büyük Avrupa devletini kesin olarak yenmesi, onun Uzakdoğu'da yeni bir güç olarak ortaya çıktığını göstermiş ve dünya politika alanına "büyük devlet" olarak katılmasını sağlamıştır. Bundan böyle Japonya, Uzakdoğu ve dünya güçler dengesinde hesaba katılması gereken bir devlet haline gelmiştir.

---

44) Savaşın gelişmeleri için bkz. J. F. C. Fuller, **A Military History of the Western VVorld,** c. **III.,** New York 1956, s. 142, vd; (H. Wilson), **aynı eser,** s. 13 vd; Kenneth Scott Latourette, **aynı eser,** s. 443-444.

45) Kenneth Scott Latourette, **aynı eser,** s. 444-445.

İngiltere, Japonya'nın bu şekilde güçlenmesinden ve Rusya'yı doğudan baskı altına almasından memnun oldu. Nitekim 1902'de imzalanmış bulunan İngiliz-Japon ittifakını, 12 Ağustos 1905 tarihinde on yıl için yeniledi. Böylece Japonya'ya desteğinin devam ettiğini gösterdi.

Savaştan büyük bir yenilgiyle çıkan Rusya, iki denizci devletin anlaşmalarını yenilemeleri üzerine, 30 Temmuz 1907'de Japonya ile Uzakdoğu'da nüfuz alanlarını belirleyen bir anlaşma yaptı. Bununla, Japonya'nın Kore ve Güney Mançurya üzerindeki nüfuzunu kabul etti. 12 Ağustos 1907'de de İngiltere ile Güney Asya'nın nüfuz alanlarını belirleyen bir anlaşma imzaladı.

Bu surette Rusya, 1904-1905 Savaşı sonucunda, Uzakdoğu ve Güney Asya'da genişleme girişimlerini durdurmak zorunda kaldı. Bunun üzerine dikkatini yine Balkanlara ve Türk Boğazları'na çevirdi.

Japonya ise; bu tarihlerden itibaren, özellikle artık nüfusunu yerleştirmek ve hammadde bulmak üzere, Doğu Asya'da ve Büyük Okyanus'ta yayılma girişimlerine devam etti. Bu da, Asya'da Avrupa devletleriyle, Okyanusta ise özellikle Amerika Birleşik Devletleri ile arasındaki çıkar çatışmalarının şiddetlenmesine neden oldu[46].

Böylece 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, Uzakdoğu, Büyük Devletlerin sömürgecilik hareketlerinin hızlandğı; aynı zamanda kendi aralarında rekabet ve çıkar çatışmalarının şiddetlendiği bir bölge halini almış bulunuyordu. Japonya'nın da bu devletlere katılması, devletlerarası ilişkilerin boyutlarının daha da genişlemesine yol açtı.

Sonuç olarak; 18. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar Avrupa'da, Amerika'da ve Asya'da meydana gelen gelişmelerle, dünya siyasetine, yeni devletler ve güç merkezleri katılmış, bu da devletlerarası ilişkilerin ve dünya güçler dengesinin yeniden şekillenmesinde önemli gelişmelere neden olmuştur.

---

46) Bkz. Samuel Flagg Bemis, **aynı eser,** s. 490-498; Kenneth Scott Latourette, **aynı eser,** s. 440-449; A. Şükrü Esmer, **Siyasi Tarih,** İstanbul 1944, s. 330.

YEDİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYILDA SÖMÜRGECİLİK, GÜÇ İLİŞKİLERİNE ETKİSİ VE BLOKLARIN KURULMASI

A. SÖMÜRGECİLİK VE GELİŞİMİ:

Sömürgecilik, günümüzde kullanılan anlamdan biraz daha değişik olmakla beraber, tarihin çok eski dönemlerine kadar gider. Yeniçağlarda' ise Avrupa'da meydana gelen "büyük ticaret inkılabı" (keşifler, yolların değişmesi vb.) sömürgeciliğin hızla gelişmesine neden oldu. Avrupalı uluslar, uzak yerlerdeki varlıklarını bildikleri, fakat ulaşamadıkları zenginlikleri aramak ve onlara egemen olmak için fetih hareketlerine giriştiler. Böylece, 16. yüzyılın ortalarından itibaren, büyük bir değişiklikle, dünya politik ve ekonomik hayatında yeni bir güç merkezi "Atlantik bölgesi"[1] oluşmaya başladı. Denizaşırı ülkelerle ilişkilerin Avrupa'ya akıttığı kazanç ve zenginlik; bu güç bölgesinde bulunan Batı Avrupa devletlerini, yeni pazarlar, yeni yollar ve gemi ulaşımı tekniğinde ilerlemeler için harekete geçirdi. Nitekim, bunun bir sonucu olarak, 16. ve 17. yüzyıllarda İspanyollar, Portekizliler, Hollandalılar, Fransızlar ve İngilizler, dünyanın çeşitli bölgelerinde büyük sömürgeler elde ettiler.

Ancak, sömürgeciliğin gelişmesi, aynı zamanda da sömürgeciler arasında anlaşmazlıklara ve çatışmalara yol açtı. Bunun sonucunda; 18. yüzyılda İspanya ve Portekiz güçlerini, dolayısı ile sömürgelerini kaybetmeye başlarken; İngiltere, Kuzey Amerika'daki kolonilerine bağımsızlık vermek zorunda kalmakla beraber, bütün sömürgeci devletleri geçerek, büyük bir sömürge imparatorluğu kurmayı başardı. "Koalisyon Savaşları"ndan sonra ise, Fran-

1) Ömer Lütfi Barkan, **"Osmanlı'dan Bugüne İktisadi Bunalım ve Fiyat Artışları",** Milliyet (Gazetesi), 23 Ekim 1977, Sayı 10766, s. 13.

sız sömürge imparatorluğu oldukça küçüldü. Bu bakımdan 18. yüzyıl âdeta bir sömürgeler savaşı dönemi olmuştur denebilir.

18. yüzyılın ikinci yarısında başlayan "Birinci Sanayi İnkılabı" ve ar kasından 19. yüzyıldaki sanayileşme hareketi ile buhar makinasının kara ve deniz taşıtlarında kullanılması, yani "İkinci Ticaret İnkılabı"[2], uluslar, hatta kıtalar arasındaki ekonomik ilişkileri hızla geliştirdi ve ekonomik bağlan güçlendirdi. Bu da, yeni bir düzenin ortaya çıkmasına neden oldu. Gerçi, 19. yüzyılın ortalarında, dünyanın tam anlamı ile sanayileşmiş tek ülkesi İngiltere idi. Ancak, diğer ülkeler de, onun açtığı yoldan ilerlemekten geri durmadılar. Nitekim, İngiltere'de 1760 yıllarında başlamış olan "Birinci Sa nayi İnkılabı", 1850'lerden sonra kara Avrupasına da yayılmıştır. Fransa, Almanya, Belçika, Hollanda, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri; 19. yüz yılın ikinci yarısında hızlı bir sanayileşme hareketi geçirdiler. Bunlara daha sonra Japonya, Rusya gibi ülkeler de katıldı.

Bu gelişmelerle sanayide çalışan nüfusun çoğalması, gerek besin ürünü, gerekse sanayi hammaddesi olan tarım ürünlerine olan talebi çoğalttı. O nedenle sanayi ülkeleri, ihtiyaçlarını, hammadde üreticisi durumuna gelen ülkelerden sağlama yollarına başvurdular. Aynı zamanda sanayileşmiş ülkeler ürettikleri mallarını sürecek pazarların genişletilmesi ihtiyacı ile karşı karşıya kaldılar. Bu durumda, sanayileşen ülkeler geliştikçe, besin ve hammadde ürünleri ithalini ve buna karşılık yapılmış mal ihracını çoğaltmaya başladılar[3].

Böylece sömürgeci devletlerin, üretim için hammadde kaynaklan, pazarlar ve sermaye yatırımı amacıyla yeni alanlar aramalan, sömürgeciliğin gelişmesinde başlıca faktörler oldu. Ayrıca, bir bölgenin ele geçirilmesinden sonra, burasının genişletilmesi ve güvenliğinin sağlanması için komşu bölgelerin de ele geçirilmek istenmesi, başka sömürgeci güçlerin önceden engellenmesi ve var olan sömürgelerin stratejik yollarının korunması da, sömürgeciliğin gelişmesinde önemli yer tuttu. Bunlar da, sömürgeci devletlerin siyasi girişimlerini, bu yolda kanalize etmelerinin bir nedeni oldu.

19. yüzyılın sonlarına doğru sömürgeciliğin ön plana geçmesinde, yu karıda belirtilen ekonomik ve askeri nedenlerin yanı sıra, siyasi toplum psi kolojisi ile ilgili hususlar da önemli rol oynamıştır. Nitekim, ulusçuluk akı mının güçlü olduğu bu dönemde, Avrupa'da, hükümetler üzerindeki kamu oyunun etkisiyle, büyük devletler sömürgecilik yoluyla güçlerini göstermek istemişlerdir. Bu bakımdan, "büyük devletler, sömürge sahibi olmayı bir prestij ve büyük devlet olmanın doğal bir sonucu olarak ele almışlardır"[4].

2) Edward Mead Earle, (Çev. K. Yargıcı), **Bağdat Demiryolu Savaşı,** İstanbul 1972, s. 11. Ayrıca bilgi için bkz. Phyllis Deane, (Çev. T. Güran), **İlk Sanayi inkılâbı,** Ankara 1988, s. 1 vd.

3) Bkz. Toktamış Ateş, **Siyasal Tarih, c.L,** İstanbul 1982, s. 203-211, 373-380; Cahit Talaş, **Ekonomik Sistemler,** Ankara 1969, s. 57.

4) Abdurrahman Çaycı, **Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti,** Erzurum 1970, s. 77-78.

Sömürgecilik, Batılı güçler tarafından, Afrika'da ve Asya'da olduğu gibi fiilen işgal ve ilhak yolu, ya da Latin Amerika'da olduğu gibi ekonomik egemenliğin ele geçirilmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bunun sonucu olarak; 19. yüzyıl biterken yaklaşık olarak, Afrika'nın onda dokuzu, Asya'nın ise çok büyük bir kısmı Avrupalı devletlerin kontrolü altına **girmiş** bulunuyordu.

Sömürgecilik bu şekilde gelişirken, Avrupa devletleri arasında da kıyasıya bir mücadele oluyordu. Bu ise 19. yüzyıl Avrupasının güçler dengesini doğrudan etkiliyordu. Bu yüzyıl, İngiltere'nin ihtişamının en üst düzeye ulaştığı ve dünyaya damgasını vurduğu bir dönem olmuştur. İngiltere'nin yanında Fransa, Belçika, Hollanda, Rusya ile eski sömürge imparatorlukları olan İspanya ve Portekiz, Avrupa dışındaki kıtaları âdeta kendi aralarında pay etmiş bulunuyorlardı. Fakat 1870-1871 yıllarında Avrupa siyaset sahnesine İtalya ve Almanya gibi iki yeni güç daha çıktı. Bu güçler de sömürgecilik politikasına başlayınca, sömürgecilik alanında yeni bir mücadele başladı. Özellikle Almanya'nın "Güneşte bir yer" aramaya başlaması, Avrupa'da yeni ve önemli siyasi gelişmelerin ortaya çıkmasına, bunun sonucunda meydana gelen bloklaşma ise, Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasının başlıca nedeni oldu.

B. SİLAHLI BARIŞ DÖNEMİ; SÖMÜRGECİLİK VE BLOKLARIN KURULMASI (1871-1907):

Bilindiği gibi, 1815 Viyana Kongresi Avrupa'da yeni bir siyasi harita ve güçler dengesi oluşturmuştu. 1856 Paris Kongresi ise, bu statüyü dönemin büyük devletlerinin çıkarları doğrultusunda pekiştirmişti. Ancak, 1866 Sadowa Savaşı ile 1870 Sedan Savaşı, bu statüyü büyük ölçüde değiştirmiş ve güçler dengesini altüst etmişti. Bu da, Avrupa'da yeni bir yapılaşmaya yol açmıştı.

İşte, dünya siyasetini etkileyecek bu yapılaşmada, Avrupa devletleri, 1871 yılından itibaren ittifaklar kurarak ve hızla silahlanarak, bunlara dayalı yeni bir denge oluşturmuşlardır. Karşılıklı ittifakların silahlanmada ulaştıkları düzey ise, dünyayı büyük bir savaşa doğru sürüklerken, aynı zamanda bir süre de genel bir savaşın çıkmasını önlemiş ve "Silahlı Barış Dönemi"nin yaşanmasına neden olmuştur. Bunda da, Avrupa'nın yeni büyük devleti Almanya'nın izlediği siyaset önemli rol oynamıştır.

1. Almanya'da Bismarck Dönemi ve Üçlü İttifak'ın Kurulması (1871-1890):

Daha önce belirtildiği gibi, Otto von Bismarck, Alman birliğini 18 Ocak 1871'de gerçekleştirdikten sonra, bu birliğin sürekliliğini ve gücünün gelişmesini sağlamayı esas almıştı. Ne var ki, Almanya yüzyıllarca parçalanmış olarak kalmıştı. Bu nedenle de, siyasi birliğe kavuşmasına rağmen daha

çözümlenmesi gereken çeşitli iç sorunları vardı. İşte Bismarck, her şeyden önce bu sorunları ele almak istemiştir. Bunun için de otoriter bir rejim altında, iç sorunları gidermek üzere yoğun bir çalışmaya girişmiştir. Ancak, gerek iç sorunların çözümlenebilmesi, gerekse devletin tüm olarak kalkınabilmesi için, barış içinde uzun zamana gerek vardı. Bu nedenle Bismarck, 1862'den beri izlediği dış politikasını değiştirerek, barışçı bir politika izlemeye başlamıştır. Nitekim 1871'den sonra Almanya'nın dış politikası, Avrupa'da barışın korunması ve Fransa'yı yalnız bırakma gibi başlıca iki temele oturtulmuştur.

Ne var ki, 1870 Sedan Savaşı sonucunda Alsace ve Lorraine'nin Almanya'nın eline geçmesi, Almanya ile Fransa arasındaki anlaşmazlığın sonu değil, yeni bir başlangıcı olmuştur. Nitekim bu zengin yerler, bundan böyle, aynı zamanda siyasi ve psikolojik yönlerden Avrupa'da silahlanma yarışının başlıca nedeni olmuş ve Avrupa devletleri bu ağır yükü taşıyıp durmuşlardır. Bunun sonucu olarak meydana gelen "silahlı barış" ise Avrupa'yı âdeta askeri bir kampa çevirmiştir. Bu arada da, Fransa yeni saldırılara karşı koyabilmek; Almanya da, Fransa'ya bir oldubittiyi kabul ettirebilmek için bütün olanakları ile çalışmışlardır. Bu nedenlerle, Almanya Başbakanı Bismarck'ın iktidarda bulunduğu bu dönemde (1871-1890), Almanya ile Fransa birbirlerine karşı çeşitli anlaşmalar yapmışlardır.

a. Üç **İmparator Anlaşması (1872):**

Bismarck, Fransızların, 1870 Sedan Savaşı yenilgisinin, hele Alsace-Lorraine'nin acısını unutmayacaklarını, er geç Almanya'dan öç almak için harekete geçeceklerini hesaplamakta ve bundan çekinmekteydi. Böyle **bir** savaşta ise, Avrupa devletlerinin Sedan Savaşı sırasındaki gibi tarafsız kalmayacaklarını, bunun ise çok yönlü ve geniş bir çatışmaya yol açabileceği düşüncesi, onu bazı önlemler almaya zorladı. Alman Ulusal Birliğini 1862-1871 yıllan arasında "kan ve demirle" kuran Bismarck, 1871'den sonra, bu nedenden "barış meleği" rolünü oynamaya başladı. Ancak bu, bir gün Fransa'nın harekete geçmesini engelleyemezdi. Aynı zamanda Fransa'yı savaşa götürecek koşulları ve olanakları da önceden kaldırması gerekirdi. Onun için de önce Avrupa'da, Fransa'yı yalnız bırakmak için önlemler, alınmalıydı.

Fransa'ya, Almanya aleyhinde yapacağı bir girişimde yardım etmesi muhtemel olan devletlerin başında Rusya gelmekteydi. Çünkü Rusya batı sınırlarının yanı başında güçlü bir Almanya'nın doğmasını kuşku ile karşılamış ve bundan memnun olmamıştı. O sırada Rus Başbakanı olan Gorçakof da, Bismarck düşmanı olup, bir Rus-Fransız dostluğu taraftarıydı. Bu nedenle öyle bir politika güdülmeliydi ki, Rus-Fransız yakınlaşmasını önlemeliydi.

Bunun için de en önemli yol; bir Almanya, Avusturya-Macaristan anlaşmasının yapılmasıydı. Bismarck, bunu daha 1866 Sadowa Savaşı sırasında düşünmüş ve Avusturya'yı bu nedenle o zaman ezmemişti. Avusturya da; bir taraftan Pancermenizm'in, diğer taraftan Balkanlar'dan Rusya'nın tehdidi altında bulunduğundan, bu durum onun da işine geliyordu. Bundan sonra da iki devlet arasında dostça ilişkiler hızla gelişmeye başladı.

Almanya ve Avusturya'nın birbirine yaklaşması, Rusya'yı korkuttu ve kendisini Avrupa'da yalnız hissetmesine neden oldu. Çünkü, İngiltere ile gerek Osmanlı İmparatorluğu, gerekse Orta Asya üzerinde, devamlı çatışma halinde idi. Yenilgiye uğramış olan Fransa'dan ise kendisine bir hayır gelemezdi. Bu nedenden Bismarck'a başvuran Rusya, iki devlet arasında yapılan görüşmelere katılmak istediğini bildirdi. Bismarck'ın da istediği zaten buydu.

Bunun üzerine 7 Eylül 1872'de üç devletin İmparatorları ve Başbakanları Berlin'de buluştular. 9 Eylül 1872'de üç devlet arasında sözlü olarak bir anlaşmaya varıldı. Buna tarihte, "Birinci Üç İmparator Ligi" veya "Üç İmparator Anlaşması" denir. Bu anlaşma ile i\ç devlet; Avrupa'nın mevcut siyasi durumunu kabul ediyor, Avrupa barışını bozacaklara ve ihtilalci hareketlere karşı birlikte hareket etmeyi esas alıyorlardı. Ayrıca "Doğu Sorunu"ndan doğacak anlaşmazlıklara, birlikte çözüm yolu arayacaklardı. Böylece, Avrupa'nın üç büyük monarşisi, yine birleşmiş oluyordu. Gerçi Avusturya ile Rusya arasında Balkanlar üzerinde bir nüfuz çatışması bulunmaktaydı. Buna rağmen, bu anlaşma, 1876 Balkan krizine kadar devam etti ve Fransa'nın harekete geçememesinin bir nedeni oldu.

Bununla beraber "Üç İmparator Ligi" istenildiği şekilde gerçekleştirilememişti. Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda yapılan Berlin Kongresi (1878) sırasında, bu durum, daha açık olarak ortaya çıktı. Bunun üzerine Bismarck, Avusturya'ya daha çok yaklaştı. Nitekim 7 Ekim 1879'da Viyana'da iki devlet arasında bir Savunma Anlaşması imzalandı. Bismarck, buna rağmen, Rusya ile yine yakın ilişkilerin sürmesine taraftardı. Bu nedenle onun da anlaşmaya gimesine çalıştı. İngiltere'ye karşı yalnız kalmamak için, Rusya da bu anlaşmaya katılmak isteğini gösterince, 18 Haziran 1881'de üç devlet arasında, bu defa, yazılı olarak bir anlaşma imzalanarak "İkinci Üç İmparator Ligi" kuruldu. Buna göre':

1) *Taraflardan biri, bir diğer devletle savaşa girerse, diğer iki devlet de tarafsız politika izleyecekti.*

2) *Taraflar; Avusturya'nın Berlin Andlaşması'yla Bosna-Hersek'te elde edeceği haklara saygı gösterecekler ve aralarında önceden bir anlaşma olmadıkça, Osmanlıların Avrupa topraklarının statüsünü değiştirmeyeceklerdi.*

3) Üç devlet; Boğazlar'ın kapalılığını kabul ediyorlar, Türklerin Boğazlar'da hiçbir devlete üs vermemesini ve Boğazlar 'ı açmamasını sağlamayı esas alıyorlardı[5].

Ancak bu anlaşma da, 1884'de yenilenmesine rağmen, Balkanlar üzerindeki Avusturya-Rusya çatışmasından dolayı, Bismarck'ın istediği şekilde sağlam ve devamlı olamadı. Bu nedenden de Bismarck, İtalya'yı da yanına alarak, ayrıca Üçlü İttifak'ı kurdu.

b. Üçlü İttifak'ın Kurulması (1882):

Bismarck, "Üç İmparator Ligi"ni kurarak, Fransa'yı Avrupa'da yalnız bırakmıştı. Ancak, bunun Fransa'yı intikam politikasından vazgeçirmeyeceğini ve bu devletin ilk fırsatta Almanya'ya savaş açacağını biliyordu.

Bu nedenden Fransızlara, Alsace ve Lorraine'nin kaybından doğan acıyı unutturmanın, aynı zamanda onların dikkatini Avrupa'nın dışına çevirmenin, en iyi yol olduğunu gördü. Böyle bir şey için de Fransa'yı, Tunus'u almaya teşvik etmeliydi. Öte taraftan 1878'de Kıbrıs'a yerleşen İngiltere de, Kıbrıs'a karşılık, Tunus'u alması için Fransa'yı teşvik ediyordu.

Bu teşviklerin ve Almanya'dan kolayca öç alınamayacağının da etkisi ile Fransa, güçlü bir devlet olarak tekrar siyaset sahnesinde görünmek üzere, sömürgeciliğe hız vermeyi kararlaştırdı. 1830'da bir Osmanlı toprağı olan Cezayir'i ele geçirmişti. Şimdi de onun hemen yanındaki Tunus'u zaptederek sömürge sınırım genişletebilirdi. Nitekim, aşağıda belirtileceği üzere, 1881 yılında bir bahaneyle Tunus'a askerini sokan Fransa, burayı da işgal etti. Bu sırada 1877-1878 Savaşı'nın büyük sarsıntısı içerisinde bulunan Osmanlı Devleti, olayı protesto etmekten başka bir şey yapamadı.

Tunus'un Fransa tarafından işgali en çok İtalya'yı kızdırdı. Çünkü, İtalya, birliğini kurduktan sonra, kendisine coğrafi yönden çok yakın olan ve yaklaşık 20.000 İtalyanın yaşadığı Tunus'a kendisi göz dikmişti. Fakat Fransa kendisinden önce harekete geçerek burayı ele geçirmişti. Daha önce Nice ve Savoie'yi da almış olan Fransa ile İtalya'nın arası bu nedenden iyice açıldı.

İtalya, bu olayla, sömürgeciliğe başlayabilmesi için, güçlü bir devlete dayanmanın şart olduğunu anladı. İngiltere, İrlanda sorunu ile uğraşıyor ve hem de Tunus sorununda Fransa'yı destekliyordu. Rusya kendi iç sorunları ile uğraşıyordu. Avusturya ile ise, öteden beri aralan toprak yüzünden iyi değildi. Bu nedenlerden, o sırada Avrupa siyasetinin en güçlü devleti haline gelmiş olan Almanya'ya doğru kaymaya başladı ve onunla anlaşma yapmak istedi.

Bismarck, İtalyanlara pek güvenmemekle beraber, yapılacak bir anlaşma ile Fransa'yı iki cepheden bağlama olanağına kavuşacağından, İtalya'nın

5) Fahir H. Armaoğlu, **Siyasî Tarih,** Ankara 1973, s. 184-196; A. Şükrü Esmer, **Siyasi Tarih,** İstanbul 1944, s. 232-245.

önerisini kabul etti. Ancak, önce Avusturya ile aralarındaki pürüzleri çözümlemesini ve anlaşmasını istedi. Bu istek yerine getirilince de, 20 Mayıs 1882'de Almanya, İtalya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasında "Üçlü İttifak" adıyla anılan andlaşma imzalandı. Buna göre:

1) *Taraflardan biri, iki veya daha çok büyük devletin saldırısına uğrarsa, diğer iki devlet ona yardım edecekti.*

2) *italya, Fransa'nın saldırısına uğrarsa, diğer iki devlet ona yardımda bulunacaktı.*

3) *Bu durumların dışında, biri saldırıya uğrarsa, diğerleri lehte taraf sızlık politikası güdecekti*[6].

Böylece Bismarck, Fransa'yı tam anlamıyla müttefikleriyle kuşatarak, onu yalnız bırakmayı gerçekleştirdi. Bir saldırı karşısında üç devlet arasında karşılıklı yardımlaşmayı sağlayan Üçlü İttifak Andlaşması; 1892, 1907, 1912 yıllarında daha da genişletilerek yenilendi. Ancak 1902'de İtalya, gizlice Fransa ile anlaştığından, Birinci Dünya Savaşı başlayınca, müttefiklerinin karşısında yer aldı. Fakat ne olursa olsun "Üçlü İttifak", Birinci Dünya Savaşı'na kadar, Avrupa politikasının temel direklerinden biri olarak kaldı.

c. Bismarck' in Sömürge Politikası:

Alman Ulusal Birliği'nin kurulmasına kadar, yukarıda açıklandığı üzere İngiltere, Fransa, Hollanda, Portekiz ve İspanya gibi devletler, dünyanın hemen her yanını sömürge olarak ele geçirmişlerdi. Fakat Büyük Okyanus' ta ve Afrika 'da henüz el atılmadık yerler vardı. İşte Almanya, büyüyen sanayisine hammadde bulmaya ve yaptıklarını satacak geniş pazarlara ihtiyaç duyması üzerine, sömürgeci bir politika izlemeye ve daha çok o güne kadar el atılmamış yerlere yerleşmeye başladı. Buna da neden, Bismarck'ın Avrupa'da sürdürmeye çalıştığı barışçı politika idi. Bu girişimlerin sonunda Afrika'da Togo, Kamerun, Güney-Batı ve Doğu Afrika topraklan ile Yeni Gine'yi ele geçirdi. 1885 yılında İngiltere buraların Almanya'ya ait olduğunu kabul etmek zorunda kaldı. Böylece Almanya da sömürgeci devletler safına katılmış oldu. Bu sıralarda Almanya - Fransa ilişkileri ise yeniden kötüleşmeye başlamıştı.

d. Alman - Rus Anlaşması (1887):

Bismarck, Fransa ile aralarının bozulmaya yüz tuttuğu sırada, Fransa'nın, 1886 yılı Sonbahar aylarında Rusya ile bir anlaşma yapmak için görüşmeye başladığını duydu. Bu ise, telaşa kapılmasına ve Rusya'yı tekrar yanına almak için harekete geçmesine neden oldu. Çünkü bir Fransız-Rus anlaşması, Almanya'yı iki cepheli bir savaşa sürükleyebilirdi. Bu da onun en korktuğu

6) A. Şükrü Esmer, **aynı eser,** s. 248-250.

durumdu. Bu nedenle Bismarck, 1887 yılında, Rusya'yı kendisine bağlayabilmek için, onun Türk Boğazları'na yerleşme isteğini kabul etti. Osmanlı İmparatorluğu üzerinden verilen bu ödüne karşılık olarak da, 18 Haziran 1887'de, Almanya ile Rusya arasında üç yıl süreli bir anlaşma imzalandı. Ancak, bu anlaşmanın yenilenmesi, Almanya'daki iktidar değişikliği dolayısıyla mümkün olmadı.

2. II. Wilhelm'in İmparator Olması ve Almanya'nın Dış Politikasının Değişmesi:

1861 yılında Prusya tahtına çıkan ve 1871'de Almanya İmparatoru olan I. Wilhelm 1888 yılında öldü. Yerine geçen oğlu III. Frederick'in de üç ay sonra ölmesi üzerine, Almanya tahtına II. Wilhelm (1888-1918) çıktı[7].

Bu tarihe kadar Başbakan Bismarck, Almanya'nın özellikle dış politikasını kendi düşüncesine göre yönetmişti. Ancak Alman tahtında meydana gelen bu değişiklik, Bismarck'ın durumu ile birlikte, Almanya'nın dış politikasını da etkiledi.

II. Wilhelm, imparator olduktan sonra, Almanya'nın iç ve dış işlerini yıllardan beri yürüten Başbakan Bismarck'ın politikasını beğenmediğinden, devlet yönetimini kendi elinde toplamak istedi. Bu ise, 1862'den, özellikle 1871'den beri Avrupa'nın politik hayatına kendi damgasını vurmuş olan Bismarck'ın yıldızının sönmesine neden oldu. Genç İmparator ile Şansölye arasında, ülkenin yönetimiyle ilgili olarak, görüş ayrılığından doğan çatışma gittikçe şiddetlendi. Bunda özellikle dış politika önemli rol oynadı.

Bismarck, başbakanlığı süresince, meydana getirdiği Almanya İmparatorluğu'nun sürekliliği ve gelişmesini sağlamak istemişti. Bunun için de ülkesinin, Avrupa'da özellikle iki cepheli bir savaşa girmesine zorunlu bırakılmamasına çalışmıştı. Bu nedenlerle de politikasının ağırlık noktasını, Avrupa olarak almış, daima bir Almanya-Avusturya-Rusya ittifakından yana olmuştu. Bunun için de Osmanlı İmparatorluğu'nu feda etmeyi hep göze almıştı.

Buna karşılık, yeni İmparator II. Wilhelm, Almanya'nın artık iç sorunlarını çözümlediği ve güçlendiği düşüncesindeydi. Bu bakımdan Avrupa'nın dışına da açılmasını, yani bir dünya politikası (Weltpolitik) gütmesini istemekteydi. Bu amaçla da, bir Almanya - Avusturya - İngiltere ittifakından ve Osmanlı İmparatorluğu ile sıkı ilişkiler kurulmasından yanaydı.

Nitekim, II. Wilhelm'in tahta çıkmasından sonra Almanya'nın ekonomik ve politik yayılması hızlanmaya başladı. Güçlü bir donanma kurulması için çalışmalara girişildi. Bu arada Osmanlı - Alman ilişkilerinde de önemli değişmeler oldu.

---

7) R. R. Palmer, **A History of the Modern World,** New York 1962, s. 587.

II. Wilhelm hükümdarlığının ilk günlerinden itibaren Osmanlı İmparatorluğu ile yakından ilgilenmeye başladı. Bununla Alman ekonomisinin genişlemesine ve Alman prestijinin çoğalacağına yardımcı olacağını hesaplıyordu. 6 Ekim 1888'de, Almanların Haydarpaşa - İzmit demiryolu işletme ve İzmit - Ankara demiryolunu yapım hakkını almaları, bu ilgiyi daha da çoğalttı. Bu nedenlerle Kayzer, tahta çıkışının ertesi yılında, Kasım 1889'da, İstanbul'u ziyaret etti. Arkasından da 1890'da bir Osmanlı-Alman ticaret anlaşması imzalandı.

Bismarck, Almanya'nın bu şekilde Doğu'ya doğru yayılma çabalarından memnun değildi. Onun planı Fransa'yı Avrupa'da yalnız bırakmak ve sömürge savaşlarından kaçınmaktı. Bu nedenle de, özellikle Yakındoğu sorunlarına karışmak istemiyordu. Bunun için de, İmparatorun 1889'da İstanbul'a gitmesine de karşı çıkmıştı[8].

İmparator ile başbakanı arasındaki ilişkilerde meydana gelen bu gelişme ve çatışmaların sonucunda, Bismarck 20 Mart 1890'da başbakanlıktan istifa etti. Yerine, elinde bir programı olmadığını ve İmparatorun emirlerine uymayı esas aldığını söyleyen General von Capinvi atandı. Bu suretle Bismarck iktidarı ve onun temsil ettiği politika dönemi sona erdi.

Böylece II. Wilhelm, devlet yönetimini ele almış oldu. Bundan sonra da Almanya'nın bir dünya politikası gütmesi ve bir dünya devleti haline gelmesi için çalışmalara başladı. Nitekim, otuz yıllık hükümdarlığı sırasında; Almanya, ekonomik yönden en yüksek noktasına ulaştı. Aynı anda dünyanın her denizinde dolaşan büyük bir ticaret filosu doğdu. Bunların sonucu olarak da Almanya, kendisine yeni pazarlar ve sömürgeler bulmaya başladı ve güçlü bir donanma kurdu. Almanya'nın bu gelişmesi ve girişimleri ise Avrupa'da karşı blokun kurulmasına yol açtı.

3. Üçlü İttifak'a Karşı Üçlü İtilafın Kurulması (1890-1907):

Almanya'nın 1871'de birliğini kurduktan, özellikle 1890'dan sonra gösterdiği gelişme ve izlediği dış politika, başta Almanya'nın çevresindeki devletler olmak üzere, birçok devleti endişelendirmeye başladı. Ancak, bu devletlerin de, aralarında önemli sorunları ve anlaşmazlıkları vardı. Ne var ki, gittikçe büyüyen ortak Alman tehlikesi, bu devletleri Avrupa'daki ve sömürgelerdeki sorunlarını çözümlemeye veya sonraya bırakarak birbirlerine yaklaştırmaya götürdü. Bunun sonucu olarak "Üçlü İtifak"a karşı "Üçlü İtilaf' kuruldu. Fakat, bu da, uzun politik gelişmelerin sonucunda gerçekleşebildi.

a. Alman - Rus İlişkilerinin Değişmesi:

Almanya'nın yönetiminde ve dış politikasında meydana gelen bu değişiklikler, Alman-Rus ilişkilerinde etkisini göstermekte gecikmedi. Yu-

8) Edvvard Mead Earle, **aynı eser,** s. 42-55.

Karıda belirtildiği gibi, 1887 yılında iki devlet arasında üç yıl süreli bir anlaşma yapılmıştı. Ancak 1890 yılında, Bismarck'ın başbakanlıktan çekilmesi üzerine, bu anlaşma zamanı geldiği halde Almanya tarafından yenilenmedi. Çünkü, yeni Alman yöneticileri, Bismarck'ın aksine, kendilerine asıl tehlikenin Rusya'dan geleceği düşüncesindeydiler. Buna karşı en iyi çözüm yolu olarak da İngiltere ile anlaşmayı görüyorlardı.

Almanya'nın, Rusya ile bağlarını koparmasının bir diğer nedeni de, Balkanlardaki Avusturya-Rusya anlaşmazlığıydı. Rusya'nın bu bölgedeki girişimleri er geç bu iki devleti karşı karşıya getirecekti. Böyle bir halde de Almanya birinin yanında yer alacaktı. İşte, bunun, Avusturya olmasında yarar görülmekteydi. Bu nedenle, Alman-Avusturya ilişkileri daha sıkılaşırken, Rusya da Fransa'ya doğru kaymaya başladı.

b. Rus - Fransız Anlaşması (1894):

1890'larda, Rusyanın, politik yalnızlığa sürüklendiği sıralarda, Fransa da Almanya karşısında politik yalnızlıktan kurtulmaya çalışıyordu. Bunun için de her iki devlet, Almanya'ya karşı müttefikler aramaktaydı. Bu nedenle Fransa ile Rusya arasında bir yakınlaşma başladı. "Üçlü İttifak" 1891'de ikinci defa yenilenince, iki devlet arasındaki ilişkiler daha da sıklaştı. Bunun sonucunda, Kasım 1891'de, Fransa ile Rusya arasında Alman saldırılarına karşı, karşılıklı yardımı öngören bir anlaşma yapıldı. 1892'de de bu ittifak, iki devletin Genelkurmayları arasında yapılan askeri bir sözleşmeyle tamamladı.

Ancak, bu anlaşma, iki devletin hükümetleri tarafından imzalanmadığı için, bunları bağlayıcı nitelikte değildi. Rusya, anlaşmanın gizli tutulmasını istiyordu. Fransa ise bunu kabul etmiyordu. Sonuçta her iki taraf, 1892 Anlaşması'nı resmi hale getirmeye karar verdi. Bunu da 4 Ocak 1894'te gerçekleştirdiler. Bu anlaşmaya göre; Fransa Almanya'nın veya onun yardımıyla İtalya'nın, Rusya da Almanya'nın veya Avusturya'nın saldırısına uğrarsa, iki devlet birbirlerine askeri kuvvetleriyle yardım edeceklerdi. Ayrıca, Fransa ve Rusya ayrı ayrı barış yapmayacaklar ve anlaşma, "Üçlü İttifak"ın sürdüğü sürece yürürlükte kalacaktı. Böylece iki devlet arasında "Üçlü İttifak"a karşı bir ittifak yapılmış oldu[9]. Bununla, Almanya'nın iki yanında bulunan Fransa ile Rusya, bu devlete karşı birleşerek politik yalnızlıktan kurtuldular. Bir ölçüde Almanya'ya karşı dengeyi sağladılar.

c. İngiliz - Fransız Anlaşması (1904):

1894 tarihli Fransız-Rus Anlaşması, Avrupa'da Üçlü İttifak'a karşı yeni bir denge unsuru ortaya çıkarmıştı. Ancak bunun Almanya, daha geniş anlamı ile "Üçlü İttifak (Bağlaşma)" karşısında daha etkili hale gelmesi, 1904'te

9) Geniş bilgi için bkz. A. Şükrü Esmer, **aynı eser,** s. 271-277.

İngiliz - Fransız ve 1907'de İngiliz - Rus anlaşmalarının yapılması sonucunda, yani dolaylı olarak üç devletin bir blok içerisinde birleşmesi ve "Üçlü İtilaf (Anlaşma)"ın meydana getirilmesi ile olmuştur. Aslında ise, bu anlaşmalar, adı geçen devletler arasında sömürge ve çıkarları yüzünden meydana gelen anlaşmazlıkları çözümlemek amacıyla yapılmıştı. Dolayısı ile de Alman tehlikesi bunları birbirine yaklaştırmıştır. Fakat, "Üçlü İtilafı meydana getiren devletlerin bu sonuca ulaşabilmeleri, 19. yüzyılda özellikle sömürgelerde yaptıkları uzun bir çatışmanın sonucunda gerçekleşebildi.

Bu nedenle, 1904 yılında İngiliz-Fransız Anlaşmasına yol açan, bu devletler arasındaki sömürge çatışmalarını belirtmek gerekecektir. Bunlar da Uzakdoğu ve Afrika üzerindeki çatışmalar olmak üzere başlıca iki bölüme ayrılabilir.

— Uzakdoğu'da Sömürge Çatışmaları:

19. yüzyılın ortalarına gelindiği sırada, Asya, Avrupalı devletler tarafından büyük ölçüde paylaşılmaya başlanmıştı. Hindistan ve Birmanya İngiltere'nin, Hindicini Fransa'nın, Kuzey Asya da Rusya'nın eline geçmiş bulunuyordu. Bu devletlerin amaçları ise, ele geçirdikleri çıkarları daha da genişletmekti. Bu nedenle, bir taraftan kıtada yeni girişimlerde bulunurlarken, diğer taraftan birbiriyle çatışmaktaydılar.

İngiltere, Kraliçe Victoria döneminde (1837-1901) büyük "Güneş batmaz" imparatorluğunu kurmuştu. İngiliz sömürge imparatorluğunun ağırlık noktası, temeli, kendisi başlı başına bir imparatorluk olan Hindistan'dı. Bu nedenle İngiltere, buraya yerleştikten sonra, Hindistan'ı güvenlik altına almak için gerekli önlemleri almaya çalışmıştır. Bir taraftan Britanya'dan Hindistan'a giden yollan ele geçirerek âdeta bir "güvenlik zinciri" meydana getirirken, diğer taraftan Hindistan'ın doğu sınırının güvenliğini sağlamak, aynı zamanda sömürgelerini geliştirmek için Birmanya ve Çin'e nüfuz etmeye çalışmıştır.

Bu tarihlerde ise, daha önce belirtildiği üzere Çin, dışa kapalı ve politik yönden yalnızlık içinde bir ülkeydi. Ancak, İngiltere ile 1839-1842 yılları arasında yaptığı "Afyon Savaşı" sonucunda kapılarını Avrupalılara açmak zorunda kaldı. Bu arada İngiltere, Çin'den Hong-Kong'u ve bazı ticari ayrıcalıklar aldı. Bundan sonra da, yüzyıl boyunca, bunları geliştirmeye çalıştı. Bu da İngiltere'nin, başta Fransa olmak üzere, diğer devletlerle bölgede bazen çatışmaya bazen de işbirliği yapmasına yol açtı. Bu arada Rusya da 1860'da Çin'in kuzey kısımlarını işgal etti.

Uzakdoğu'da bu gelişmeler olurken, Fransa da, Hindiçini'nin güneydoğu kıyılarını ele geçirerek yarımadanın batısına doğru ilerliyordu. Buna karşılık İngiltere'de, Hindistan'dan doğuya doğru ilerlemekte olduğundan, iki devlet Siyam (Tayland)'da karşılaştılar. İşte, İngiltere ile Fransa arasında asıl

çatışma, bu nedenle Hindicini Yarımadası'nda başladı. Fransa, Siyam ile 1867'de yaptığı anlaşmayla, bu devlete bağlı olan Kamboçya'yı koruyuculuğuna aldı. İngiltere ise, 1887'de Birmanya'yı ele geçirerek, Fransa'yı buradan uzaklaştırdı. Buna karşılık Fransa, 1893'de Siyam'a yerleşmek istedi. Buna İngiltere şiddetle karşı çıktı.

Böylece Hindicini üzerindeki anlaşmazlık, iki devleti bir savaşın eşiğine kadar getirmiş oldu. Ne var ki, Avrupa'da ve diğer sömürgelerde meydana gelen gelişmeler, bu devletleri daha ileri gitmekten alıkoydu. Sonuçta, Ocak 1896'da iki devlet arasında bir anlaşma yapılarak, bölgede nüfuz alanları kuruldu. Buna göre, Birmanya ile Tonkin arasında bir sınır çizildi. Bunun güneyindeki Siyam üç bölüme ayrıldı. Doğu kısmı Fransa'nın, batı kısmı İngiltere'nin nüfuz alanı, orta kısmı da tarafsız olacaktı[10]. Böylece İngiltere, Hindistan'ın doğusunda, Fransa ile arasında bir tampon bölge meydana getirmiş oldu. Bu da, bu bölgede iki devlet arasında anlaşmazlığı sona erdirdi.

— Afrika'da Sömürge Çatışmaları:

İngiltere ile Fransa arasında sömürge çıkarlarından doğan çatışmaların diğer önemli bir konusu da, Mısır ve Afrika idi.

Avrupa'nın sömürgeci devletleri, Afrika'ya, çok erken tarihlerde el atmışlardı. Yakınçağ başlarında ise durum şöyleydi: Afrika'nın kuzeyi Osmanlı İmparatorluğu'nun elindeydi. Batı kıyılarında birtakım ticaret merkezleri vardı; bunlar İngiltere, Fransa, Danimarka, Hollanda, Belçika, İspanya ve Portekiz'e aitti. Güney kıyılarında Cape Colony'de de Hollandalılar bulunuyordu. Kıta'nın ortaları ise henüz keşfedilmemişti. Ancak 1840'lardan sonra bu bölgelere de el atılmaya başlandı. Bu da Afrika'da sömürgecilik hareketlerini, aynı zamanda sömürgeci devletler arasında çatışmaları şiddetlendirdi.

İngiltere, Viyana Kongresi (1815) ile Cape Colony'ye yerleşmişti. Bundan sonra da kuzeye doğru sömürgelerini genişletmeye başladı. Nitekim 1889'daRhodesia, 1890'da Kenya, 1891'deNyasaland'ı, 1894'de de Uganda'yı işgal etti. Böylece, 1882'de yerleştiği Mısır ile birlikte, Afrika'nın kuzeyinden güney ucuna kadar uzanan bir sömürgeler zinciri meydana getirdi. Ancak Mısır'a ve bundan sonra da Sudan'a yerleşmek istemesi, Fransa'nın karşı koyması sonucunda, onu oldukça uğraştırdı.

Nitekim, İngiltere Sudan'ı kendine bağlamaya çalışırken (1882-1898); Fransa da, 1880'lerden itibaren, 16. yüzyıldan beri sömürgesi olan Senegal'den hareket ederek, Büyük Sahra üzerinden doğuya doğru ilerlemeye başlamıştı. Diğer taraftan da Nijerya ile Fildişi Sahili (Ghana) sınırına kadar gelmişti.

---

10) Fahir H. Armaoğlu, **aynı eser,** s. 220-221.

Fransa'nın bu yayılması İngiltere tarafından iyi karşılanmadı. Bu da iki devlet arasında çatışmayı şiddetlendirdi. Ancak bu sıralarda Almanya, 1884'de Doğu Afrika'ya sokulmuş ve sömürge sahibi olmuştu. Bunun üzerine de İngiltere harekete geçerek, 15 Haziran 1890'da bir İngiliz-Alman anlaşması yapılmasını sağladı. Buna göre Almanya, Uganda üzerindeki haklarından vazgeçti, buna karşılık İngiltere de ona Kuzey Denizi'ndeki Heligoland adasını iade etti. Bu anlaşmanın bir sonucu olarak da, 4 Ağustos 1890'da Londra'da İngiltere ile Fransa arasında, Batı Afrika'nın bölüşülmesini öngören bir anlaşma yapıldı[11]. Böylece, Almanya'nın bölgeye sokulması, bu iki devleti bir anlaşmaya götürdü.

1890 anlaşması ile Fransa güneye doğru inmekten vazgeçmişti. Fakat Nijerya'nın doğu ve batısında kalan topraklar hakkında iki devlet arasında anlaşmazlık devam ediyordu. Bundan dolayı Fransa, bundan sonra da Büyük Sahra'da ilerlemesine devam ederek Sudan'a girdi. Bu da iki devletin arasını 1896'da yeniden açtı.

Ancak, bu sıralarda İngiltere'nin, Rusya'yı ve Güney Afrika'da isyan eden ve bundan dolayı başı dertte olduğu Boerler'i[12] destekleyen Almanya ile aralarında gerginlik vardı. Bu nedenlerle, Fransa ile bu bölgedeki anlaşmazlığa son vermeyi uygun buldu. Sonuçta, 14 Haziran 1898'de, Sudan işlerine ait olmak üzere iki devlet arasında bir anlaşma yapıldı. Bununla İngiltere, Fransa'nın Senegal'den Sudan'a kadar olan Kuzey Afrika sömürgelerini kabul etti. Ancak Fransızlar, bu anlaşmaya rağmen, Yukarı Nil havzasını ele geçirmek istediler. Fakat İngiltere, Mısır ile yakından ilgili olan bu bölgeden Fransızlan çıkardı ve iki devletin arası yeniden açıldı. Dış destekten yoksun bulunan Fransa bu defa da İngiltere ile anlaşmaya gitti. İki devlet arasında, 1898 anlaşmasına ek niteliğini taşıyan, 21 Mart 1899 sözleşmesi yapıldı. Bununla İngiltere ve Fransa, Kuzey Afrika'daki nüfuz alanlarını saptadılar ve aralarındaki anlaşmazlığa son verdiler[13].

Böylece Fransa, İngiltere'nin baskılan sonucunda ödünler vererek onunla anlaşmak yoluna gitmiş oldu. Bu durum Fransa'nın hoşuna gitmemekteydi. Ancak bu sıralarda Almanya, 1884-1890 yıllan arasında Kamerun, Togo gibi yerleri ele geçirmiş, diğer yerlerde de İngiltere ve Fransa'ya karşı olan hareketleri desteklemeye başlamıştı. Öte taraftan İtalya da, bu tarihlerde Kızıldeniz kıyılarında Eritre ve Somali'yi almıştı. 1896'da da Habeşistan'ı elde etmek istemiş, fakat başarı sağlayamamıştı. Yani iki yeni büyük devlet de Afrika'da tehlike olmaya başlamıştı. Bu nedenlerle Fransa, İngiltere karşısında daha ölçülü davranmak zorunda kaldı ve dikkatini Batı Akdeniz'e çevirdi. Bu sıralarda da İngiltere, dış politikasında önemli değişmeler yapmaktaydı.

---

11) Abdurrahman Çaycı, **aynı eser,** s. 82-83; A. Şükrü Esmer, **aynı eser,** s. 279-284.
12) "Boer", Hollanda dilinde çiftçi anlamına gelen ve Güney Afrika'da yaşayan Hollandalılara verilen addı. Bkz. A. Şükrü Esmer, **aynı eser,** s. 280.
13) Abdurrahman Çaycı, **aynı eser,** s. 98-101.

— İngiltere'nin Yalnızcılık Politikasından Ayrılması:

İngiltere, daha önce de belirtildiği gibi, yüzyıllardan beri Kıta Avrupasına karşı yalnızcılık (infirat) politikası gütmekteydi. Sadece kendisine yönelen büyük tehlikeler karşısında, bir savaş anında politik yakınlaşmalara gitmekteydi. Böylece, Avrupa devletleri arasındaki güçler dengesini sağlayabilme yolunu tutmuştu. Ancak, herhangi bir devletin çok güçlendiği veya doğrudan kendi adası tehdit edildiği zaman, Avrupa işlerine fiilen karışmaktaydı.

Ancak, 19. yüzyılın sonlarına doğru, İngiltere bu geleneksel yalnızcılık politikasından ayrılmaya başladı. Bunda, İngiltere'nin karalarda Rusya ve Almanya ile, denizlerde başta Fransa olmak üzere diğer devletlerle çıkar çatışmasında bulunması, büyük devletler arasında bloklaşmaya doğru gidilmesi ve büyük sömürge imparatorluğunu sürdürebilmesi için güçlü dost ve müttefiklere gerek olduğunu anlaması önemli rol oynadı.

Nitekim, 1890'lara gelindiğinde, Avrupa büyük devletleri arasında bloklaşmalar artık kesin çizgileriyle ortaya çıkmıştı. "Üçlü İttifak" kurulmuş ve Fransız-Rus anlaşması yapılmıştı. Böylece hemen hemen sadece, büyük devlet olarak, İngiltere yalnız kalmıştı. İşte İngiltere bu yalnızlıktan kurtulmak için dost aramaya başladı. İlk olarak da, Uzakdoğu'da ve Osmanlı İmparatorluğu üzerinde en çok rekabet ettiği Rusya'ya, 19 Ocak 1898'de anlaşma önerisi yaptı. Rusya'dan buralardaki çıkarların çatışmasını önleyecek bir anlaşmanın, yani bölüşmenin yapılmasını istedi. Fakat Rusya buna yanaşmadı.

İngiltere, bunun üzerine Mart 1898'de Almanya'ya anlaşma önerisinde bulundu. Ancak Almanya da, öneriyi benimsedi ve İngiltere'nin bu girişimini Rusya'ya bildirdi. Rusya'nın, böyle bir önerinin kendisine de yapıldığını belirtmesi üzerine, Almanya, İngiltere'nin bu anlaşma isteğinden şüphelendi ve reddetti. Buna rağmen İngiltere, 1901 yılında, Almanya'ya, aralarına Japonya'yı da alabilecekleri bir ittifak önerisi daha yaptı. Bundan da bir sonuç alamadı. Bunun üzerine, daha önce belirtildiği gibi, Rusya ile çıkarları çatışan ve bir Uzakdoğu ülkesi olan Japonya ile 30 Ocak 1902'de anlaşma yaptı. Biraz sonra da Fransa'ya doğru yaklaşmaya başladı.

— İngiliz - Fransız Anlaşması'nın Gerçekleşmesi (1904):

İşte, yukarıda belirtilen gelişmeler sonucunda, İngiltere ile Fransa arasında sömürgelerdeki çıkar çatışmalarında bir anlaşmaya gidilirken, Avrupa'da gittikçe güçlenen Almanya, bu iki devleti hem karalarda hemde denizlerde tehdit etmeye başlamıştı. Bu da, iki devletin birbirine daha çok yaklaşmasına ve "Üçlü İttifak"a karşı birleşmelerine yol açtı.

Bunun sonucu olarak, İngiltere ile Fransa arasında, 8 Nisan 1904'te Entente Cordiale (Dostane İttifak) adı verilen anlaşma yapıldı. Gerçekte iki

devlet arasında işbirliğini öngören bu anlaşmaya göre; Fransa, İngiltere'nin Mısır'daki egemenliğini, buna karşılık İngiltere de, Fransa'nın Fas'a yerleşmesini onaylıyordu. Daha geniş anlamıyla iki devlet, bu tarihe kadar ele geçirmiş oldukları yerleri karşılıklı olarak tanıyorlar ve aralarındaki bütün anlaşmazlıklara son veriyorlardı[14].

Böylece, Batı'nın iki büyük devleti olan İngiltere ve Fransa birbirlerine daha çok bağlanmış oldu. Bundan biraz sonra da İngiltere, bir diğer büyük Avrupa devleti olan Rusya ile anlaşma yaptı

d. İngiliz - Rus Anlaşması (1907):

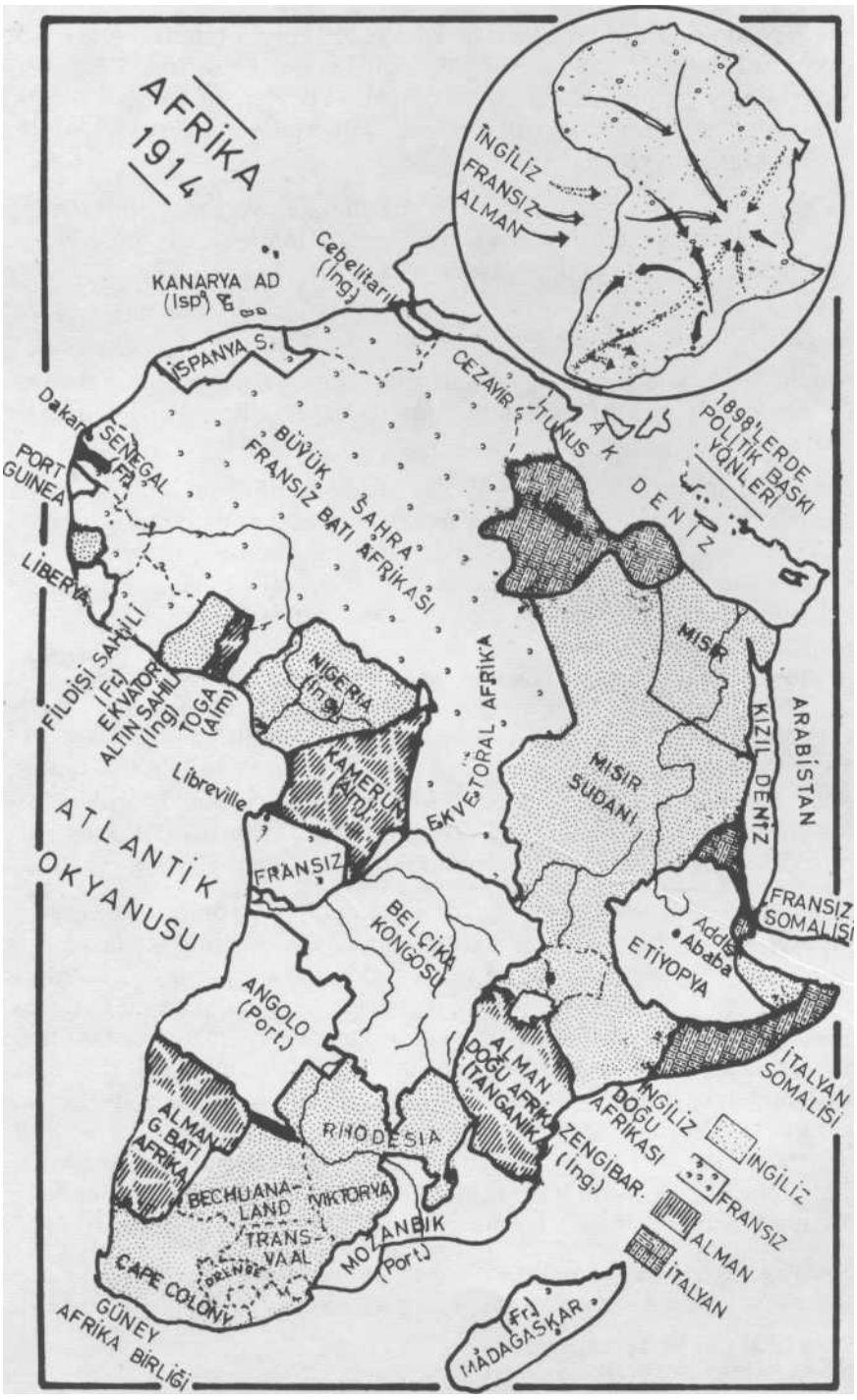
İngiltere ile Fransa arasında bir anlaşmaya varılması, Almanya'nın durumu, Uzakdoğu'da meydana gelen gelişmeler, bu defa Rusya'yı İngiltere'ye yaklaştırdı.

Bilindiği gibi Rusya, 1904-1905 Savaşı'nda Japonya'ya yenildi. Bunun sonucunda, Uzakdoğu'daki girişimlerine son vermek zorunda kaldığı gibi, bu bölgede karşısına büyük bir gücün çıktığını gördü. Böylece Rusya, doğuda Japonya, batıda Almanya veya "Üçlü İttifak" devletleri gibi iki büyük güç tarafından kuşatılmış ve bunların baskısı altına girmiş oldu. Bu nedenle, o günler için daha yakın tehlike olan Japon tehdidinden kurtulmak ve doğu sınırlarının güvenliğini sağlamak için, bu devlet ile anlaşmak istiyordu. Bunu da, 1902'de Japonya ile anlaşma yapmış bulunan İngiltere'nin aracılığıyla gerçekleştirebilirdi. Diğer taraftan Rusya, Japon yenilgisinden sonra, bütün dikkatini yeniden batıya ve Osmanlı İmparatorluğu üzerine çevirmişti. Ancak burada karşısında, başta Avusturya ve Almanya olmak üzere diğer devletler bulunuyordu. Bu nedenle sağlanacak bir Rus-İngiliz yakınlaşması, Rusya'nın Avrupa'daki siyasi durumunu da güçlendirebilirdi.

İngiltere için de, bu tarihlerde Rusya ile anlaşmak yararınaydı. Çünkü, Avrupa'da büyük bir güç olarak beliren Almanya, kıtanın dışında ve açık denizlerde de tehlike haline gelmişti. Bu arada Uzakdoğu'ya da el atmıştı. Rusya ile yapılacak bir anlaşmayla, Almanya'ya karşı, Uzakdoğu'da bir İngiliz-Japon-Rus, Avrupa'da da bir İngiliz-Fransız-Rus bloku meydana getirilebilirdi. Daha geniş anlamı ile Üçlü İttifak Devletlerine karşı, dörtlü bir ittifak kurularak, denge hatta üstünlük sağlanabilirdi. Böylece de Londra Hükümeti, Almanya'yı bir çember içine alma siyasetini gerçekleştirebilirdi. Diğer taraftan İngiltere'nin Uzakdoğu'dan Ortadoğu'ya kadar uzanan sömürge ve çıkarlarını en çok tehdit eden devlet Rusya idi. Bu devletle yapılacak bir anlaşma ise, buralardaki çıkarlarının güvenliğini de sağlayabilirdi.

Bu nedenlerle, Rusya ile İngiltere'nin birbirlerine yaklaşmaları ve aralarında bir anlaşmaya varmaları karşılıklı yararlar getirebilirdi. Ancak, böyle

14) Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi,** c. **I,** İstanbul 1940, s. 172; Hans Rohde, (Çev. Nihat), **Asya İçin Mücadele - Şark Mes'elesi,** İstanbul 1932, s. 16, 32.

AFRİKA
1914
İNGİLİZ
FRANSIZ
ALMAN
1898'LERDE POLİTİK BASKI YÖNLERİ
Cebelitarık (İng.)
KANARYA AD. (İspanya)
İSPANYA S.
CEZAYİR
TUNUS
AKDENİZ
Dakar
SENEGAL (Fr.)
PORT GUINEA
LİBERYA
BÜYÜK FRANSIZ BATI AFRİKASI
SAHRA
FİLDİŞİ SAHİLİ (Fr.)
EKVATOR ALTIN SAHİLİ (İng.)
TOGA (Alm.)
NİJERYA (İng.)
KAMERUN (Alm.)
Libreville
FRANSIZ
EKVATORAL AFRİKA
MISIR
MISIR SUDANI
KIZIL DENİZ
ARABİSTAN
ATLANTİK OKYANUSU
BELÇİKA KONGOSU
Addis Ababa
ETİYOPYA
FRANSIZ SOMALİSİ
İTALYAN SOMALİSİ
ANGOLO (Port.)
ALMAN DOĞU AFRİKA (TANGANİKA)
İNGİLİZ DOĞU AFRİKASI
ZENGİBAR (İng.)
RHODESIA
ALMAN G. BATI AFRİKA
BECHUANA-LAND
VİKTORYA
TRANS-VAAL
ORENGE
MOZAMBİK (Port.)
CAPE COLONY
GÜNEY AFRİKA BİRLİĞİ
MADAGASKAR (Fr.)
İNGİLİZ
FRANSIZ
ALMAN
İTALYAN

bir yakınlaşmanın gerçekleşebilmesi için de, iki devlet arasında Asya ve Osmanlı İmparatorluğu üzerinde sürmekte olan çıkar çatışmalarına son verilmesi gerekiyordu. İşte bunu sağlamak üzere, yukarıda açıklanan nedenlerin ve gelişmelerin sonucunda, 31 Ağustos 1907'de Petersburg'da İngiliz-Rus Anlaşması imzalandı[15]. Buna göre:

1) *Tibet, Çin 'in egemenliği altında bir hükümet olarak kalacak ve toprak bütünlüğü garanti edilecekti.*
2) *Afganistan, İngiltere'nin nüfuz bölgesinde olacak, fakat burayı ilhak veya işgal etmeyecek, Rusya bu topraklar üzerindeki temsilcilerini geri çekecek ve Afganistan ile ilişkilerini İngiltere'nin aracılığıyla sürdürecekti.*
3) *İran 'in önce bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü garanti ediliyor, sonra da üç kısma ayrılıyordu. Kuzey kısmı Rus nüfuz alanı, güney kısmı İngiliz nüfuz alanı, orta kısmı da tarafsız olacaktı. Bu tarafsız bölgede her iki devlet, diğeri ile anlaşmadan, politik ve ekonomik girişimde bulunmayacaktı*[16].

Böylece, İngiltere'nin 1898'de Rusya'ya yaptığı, fakat reddedilen anlaşma önerisi gerçekleşmiş oldu. Bununla Çin'den Osmanlı sınırlarına kadar olan bölgede, iki devletin nüfuz ve çıkar alanları arasında bir sınır çizilmiş ve bu arada İran paylaşılmış oldu.

Bu suretle İngiltere, 1896'da Fransa ile yaptığı anlaşmayla Hindistan'ın doğusunu, 1907'deki Rusya anlaşması ile de kuzeyini güvenlik altına almış ve Rusya'nın önüne Asya'da siyasi bir set çekmiş oldu. Rusya ise, Hindistan ile bu ülkeden Basra Körfezi boyunca Mısır'a kadar uzanan bölgede İngiltere'yi serbest bırakarak, yakın komşusu Almanya ve Avusturya'ya karşı bir büyük destek sağlamış, doğuda Japonya'ya karşı yine bir denizci büyük devleti yanına almış oldu. Ancak buna karşılık Asya'nın doğu ve güneyinde genişlemesine son vermiş, bunun üzerine de yeniden Balkanlara ve Doğu Avrupa'ya dönmüştür. Burada özellikle Avusturya ve Osmanlı İmparatorluğu ile, Yakındoğu'da da çıkarlarda üstünlük sağlamak yönünden Almanya ile çatışmaya başlamıştır.

e. Üçlü İtilafın Ortaya Çıkması:

Yukarıda belirtilen 1894 Fransız-Rus, 1904 İngiliz-Fransız, 1907 İngiliz-Rus anlaşmaları ayrı ayrı yapılmış olmakla beraber, gerçekte, dolaylı da olsa, bu üç devleti yani İngiltere, Fransa ve Rusya'yı bir blok içerisinde birleştirmiş oldu. Bu da üç devlet arasında daha sıkı bir işbirliği meydana getirdi. Nitekim, ilk defa "Üçlü İtilaf" deyimi de bu tarihlerde kullanılmaya

15) Hans Rohde, **aynı eser,** s. 15.
16) A. Şükrü Esmer, **aynı eser, s.** 330.

başlandı. Böylece, 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde; Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya devletleri arasında 1882'de yapılmış bulunan "Üçlü İttifak" blokuna karşı, Avrupa'da güçler dengesini sağlayacak yeni bir blok kurulmuş oldu.

C. BLOKLAR ARASINDA GERGİNLİK DÖNEMİ (1907-1914):

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere, 20. yüzyılın başlarında dünya, büyük devletlerin meydana getirdiği başlıca iki bloka ayrılmış bulunuyordu. Bu tarihlerden itibaren bu bloklaşma, dünyanın politik gelişmesine etki yapan başlıca faktör oldu.

Kuruluş yıllarında birer savunma ittifakı görüntüsünde olan bu bloklar, zamanla bu niteliklerini değiştirerek, devletlerin çıkarlarını sağlayacak birer askeri ittifak haline gelmiştir. Bu arada her iki blok, etki alanlarını genişletebilmek ve daha da güçlenebilmek için, kendilerine yeni devletlerin katılmasına çalışmışlardır. Ayrıca da silahlanmayı hızlandırmışlardır. Bunlar ise iki blok arasındaki güvensizliği ve gerginliği gün geçtikçe artırmıştır. Bloklar arasında başta Avrupa olmak üzere, dünyanın çeşitli bölge ve denizlerinde meydana gelen bu çatışmalar, sonuçta 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına neden olmuştur.

Nitekim, 1907'den sonra Almanya kara ve denizlerde askeri alanda daha güçlü hale geldi. Diğer taraftan doğuya doğru yayılmaya daha çok ilgi duymaya başladı. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu üzerinde ekonomik etkinliğini geliştirdi. Bu ise, bölgede geniş çıkarları bulunan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Almanya'ya karşı olan tepkilerini çoğalttı. Güçlü bir donanmanın kurulmaya başlanması ise İngiliz-Alman rekabetinin esasını teşkil etti. Bu da, daha yaklaşık 1908'de, iki ülkede "Savaş korkusu" denilen bunalımın doğmasına yol açtı. Aynı şekilde Alman-Fransız, Rus ilişkileri de, çeşitli nedenlerle kritik hale geldi.

Almanya; Fransız-Rus Anlaşması'nın yanında, İngiliz-Fransız ve İngiliz-Rus Anlaşmalarının meydana gelmesinden, kendi geleceği bakımından zaten kuşkuya düşmüştü. Bu nedenle de, bu bloku, daha kuruluş sıralarında parçalamak üzere harekete geçmişti. Nitekim, bu amaçla, İngiliz-Fransız ilişkilerini zayıflatmak üzere Fas'a el atmıştı. Bu da Fas bunalımının meydana gelmesine neden olmuştur.

Bilindiği gibi İngiltere, 1904 tarihli Anlaşma ile Fransa'nın Fas'a yerleşmesini kabul etmişti. Fransa da bu tarihten itibaren Fas'ta birtakım ekonomik girişimlerde bulunarak, burayı etkisi altına almaya çalışmıştır. Bu noktada Fransa'nın karşısına, Fas'ın koruyucusu olarak Almanya çıktı. Bu da Alman-Fransız ilişkilerini yeniden bozdu. Ancak İngiltere'nin, Fransa'nın

yanında yer alacağını belirtmesi üzerine, Almanya gerilemek zorunda kaldı. Fakat 1909'da, ikinci defa, iki devlet Fas yüzünden karşı karşıya geldiler. Bu defa da sorun bir anlaşmayla geçiştirildi.

Almanya, batıda Fransa ile İngiltere'nin bu tutum ve davranışları karşısında, 1910 yılında Rusya ile aralarındaki Yakındoğu çıkar ve çatışmalarında bir anlaşmaya gitti. Bu konuda da Alman İmparatoru ile Rus Çan arasında 4 Kasım 1910'da Potsdam Anlaşması imzalandı. Buna göre:

1) Almanya, 1907 tarihli İngiliz-Rus Anlaşması'nda saptanan şekli ile, Rusya 'nın Kuzey İran 'dahi nüfuz bölgesini tanıyordu.

2) Rusya, Almanya'nın Bağdat Demiryolu'ndaki haklarını tanıyor ve buna karşı yaptığı muhalefetten vazgeçmeyi kabul ediyordu.

3) Her iki taraf, iktisadi açık kapı politikasına saygı gösterecekti. Rusya, Almanya'nın İran'daki ticari faaliyetlerine güçlük çıkarmayacak ve demiryolu yapımında taraflar birbirlerine eşit davranacaktı[11].

Görüldüğü gibi, bu anlaşmayla Almanya, Rusya'nın İran'daki özel durumunu tanımış oluyordu. Ancak bu, önemli hiçbir Alman çıkarını etkilemiyor ve Yakındoğu'daki güçler dengesini değiştirmiyordu. Buna karşılık Alman tüccarları, o güne kadar Rusya ve İngiltere'nin tekelinde bulunan İran pazarlarına el atabilecek duruma geliyordu. Ayrıca Rusya, ilerideki konularda belirtilecek olan, Almanya'nın Mezopotamya'daki durumunu ve girişimlerini kabul ediyordu.

Potsdam Anlaşması, bu durumuyla, diğer devletler tarafından hoşnutsuzlukla karşılandı. Osmanlı kamuoyu, kendi hakları üzerinde pazarlık yapılırken, Osmanlı Hükümeti'nin düşüncesinin alınmamasından yakındı. İngiltere ve Fransa'da ise bu anlaşma, "Üçlü İtilafa indirilmiş bir darbe olarak görüldü ve büyük tepkilere yol açtı. Bunun sonucu olarak anlaşma, Yakındoğu sorununda Büyük Devletler arasında yeni gelişmelere yol açtı[18].

Bu arada Almanya ile Fransa arasında Fas sorunu yüzünden ilişkiler yeniden bozuldu. Fransa'nın kesin olarak Fas'a yerleşmek istemesi üzerine, 1911'de Üçüncü Fas (Agadir) bunalımı patlak verdi. Böylece bir defa daha Almanya ile Fransa, geniş anlamı ile Üçlü İttifak ve Üçlü İtilaf blokları, karşı karşıya geldiler. Çünkü Almanya'nın; Fas'ın Agadir limanına savaş gemisi göndermesi, aslında Akdeniz'in kapısı olan Cebelitarık Boğazı'nı kontrol altına almak istediğini göstermişti. Almanya'nın bu girişimi ve güç gösterisi, İngiltere tarafından ise, bu devletin Batı Akdeniz'de olduğu kadar Atlantik'te de egemenlik kurmak emeliyle harekete geçtiği şeklinde karşılanmıştı. Bu durum Fransa kadar İngiltere'nin aleyhineydi. Bu nedenle, iki devlet, Alman-

17) Edward Mead Earle, **aynı eser,** s. 259-260; Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **I.,** s. 340-342.

18) Bkz. Edward Mead Earle, **aynı eser,** s. 261-265.

ya'ya karşı daha çok birleştiler. Bunun sonucu olarak da Almanya daha ileri gidemedi. Fransa ile görüşmelere başladı ve sonuçta 4 Kasım 1911'de iki devlet arasında bir anlaşma yapıldı. Bununla Almanya, Fransa'nın, Fas üzerinde koruyuculuk hakkını kabul etti.

Böylece Fas bunalımı sonucunda Almanya, amacına, yani Üçlü İtilaf devletlerini geriletme ve aralarındaki bağı zayıflatma isteğine ulaşamadı. Aksine İngiltere ve Fransa'nın birbirine daha çok yaklaşmasına neden oldu. Aynı zamanda "Üçlü İtilafın daha da güçlenmesine ve yeni bir başarı kazanmasına, dolayısıyla dengenin onlar lehine gelişmesine yol açtı.

Öte taraftan Fas bunalımı, diğer nedenlerin yanı sıra, İtalya'nın 1911'de Trablusgarp'a saldırmasına ve Osmanlı-İtalyan Savaşı'nın çıkmasına, bu savaş ise, Balkan devletleri arasında bir ittifak yapılmasına ve 1912-1913 Balkan Savaşı'nın patlamasına neden oldu. 1908 Bosna-Hersek bunalımı ile zaten gergin bir bölge haline gelmiş bulunan Balkanlar, bu bunalımı ile de iki bloku savaşın eşiğine kadar getirdi.

Ancak Fas, Bosna-Hersek bunalımları ile, Trablusgarp ve Balkan Savaşları, iki blok arasındaki ilişkileri bu şekilde kopma noktasına kadar getirmesine rağmen, bloklar arasındaki denge, silahlı bir savaşın çıkmasını bir süre daha önledi. Fakat bu durum da, ancak 1914 yılında kadar sürdü.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

1871-1908 YILLARI ARASINDA OSMANLI İMPARATORLUĞU

A. 1871-1877 YILLARI ARASINDAKİ ÖNEMLİ OLAYLAR : 1.

Dış İlişkilerdeki Gelişmeler:

Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu, Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında bazı büyük Avrupa devletlerinin dostluğunu kazanmıştı. 1856 Paris Andlaşması ile de, Avrupa devletleri arasına katılmıştı. Böylece, görünüşte de olsa, dış politika alanında oldukça güçlü duruma gelmişti. Islahat Fermanı'nın ilanı ve uygulamaya başlanması ile de, içeride bazı olumlu gelişmelere sahne olmuştu. Ancak, daha önceki konularda görüldüğü üzere, bütün bu olumlu gelişmelere rağmen Devlet, 1856 yılından itibaren iç ve dış birçok sorunla uğraşmak zorunda kalmıştı. 1870 Sedan Savaşı'nın Avrupa güçler dengesinde meydana getirdiği değişiklikler ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun üzerinde de doğrudan veya dolaylı büyük etkiler yapmaya başlamıştır. Bu nedenle de dış ve iç politikasında önemli değişmeler ve sorunlar meydana gelmiştir. Bunlardan ilki denilebilecek olanı ise, Karadeniz'in tarafsızlığının kaldırılmak istenmesiydi.

a. Karadeniz'in Tarafsızlığının Kaldırılması (1871):

Rusya, 1856 Paris Andlaşması'nı imzalamak zorunda kaldıktan hemen sonra, kendisine karşı Osmanlı Devleti ile birlikte kurulan bloku parçalamak, güneye inme politikasını engelleyen andlaşma hükümlerini ortadan kaldırmak ve bu tarihlerde, hacim bakımından olsa da, oldukça güçlenmiş bulunan Osmanlı donanmasının getireceği tehlikeyi önlemek için çalışmalara başladı. Ancak 1856 Paris Andlaşması, Avrupa büyük devletlerinin, diğer bir deyimle, Avrupa güçler dengesinin garantisi altında bulunduğundan, bu ko-

nularda geniş ölçüde bir harekete geçmeye cesaret edemedi. Buna karşılık, Avrupa devletleri arasındaki ilişkileri dikkatle izleyerek, fırsat kollamaya başladı. Nitekim, Avrupa devletlerinden bazıları, özellikle Fransa, Avusturya ve Prusya kendi aralarındaki ilişkilerin gelişmeleri çerçevesinde, Rusya'yı kendi yanlarına çekebilmek üzere, birçok defa Boğazlar ve Karadeniz'in tarafsızlığı sorununu ortaya attılar. Fakat bunlar, 1856 Paris Andlaşması'nın korunmasını isteyen İngiltere'nin karşı çıkmalarıyla sonuçsuz kaldı[1].

Ancak, 1870 Sedan Savaşı sonucunda Avrupa güçler dengesi geniş ölçüde değişti. Bu da, Rusya'ya 1856 Paris Andlaşması hükümlerini değiştirmek için beklediği fırsatı verdi. Nitekim, savaştan hemen sonra Rus Dışişleri Bakanı Gorçakof, 31 Ekim 187O'te Paris Andlaşması'nda imzası bulunan devletlere bir nota göndererek, Rusya'nın bundan böyle Paris Andlaşması'nın Karadeniz'de kendisini bağlayan hükümlerine uymayacağını bildirdi[2]. Bu durum ise, Osmanlı-Rus ilişkilerini yeniden gerginleştirdiği gibi, devletler için de bir sorun yarattı.

Nitekim Rusya'nın bu notasını; Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu kabul etmediler. Buna karşılık Fransa, Sedan Savaşı yenilgisinin sıkıntısı içinde olduğundan, kendi derdiyle uğraşıyordu. Almanya ise, daha önce bu sorunda Rusya'yı destekleyeceğini vaad etmişti ve araları çok iyiydi. Bu nedenlerden ve artık Avrupa'da barış isteyen Bismarck, sorunun Londra'da toplanacak bir konferansta çözümlenmesini önerdi. Diğer Büyük Devletler de buna uydular. Tek başına kalan Osmanlı Devleti de zorunlu olarak bu öneriyi kabul etti. Böylece, Avrupa'nın içinde bulunduğu siyasi ortamın sonucu olarak, konunun bir devletlerarası konferansta görüşülmesi kararlaştırılmış oldu.

Bunun üzerine Londra'da 17 Ocak 1871'de, Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere, Rusya, Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya'nın katılmasıyla bir konferans toplandı. Görüşmelerin sonucunda Rusya'nın isteklerine uygun olarak, 13 Mart 1871'de, Karadeniz'in yeni statüsünü belirleyen bir anlaşma imzalandı[3]. Buna göre:

1) *Paris Andlaşması'nın, Rusya'nın Karadeniz'de savaş gemisi bulun durmasını ve tersane yapmasını önleyen hükümleri kaldırılıyordu.*

2) *Boğazların kapalılığı ilkesi, Paris Andlaşması 'ndaki şekli ile koru nacaktı. Gerektiğinde Osmanlı Devleti, Boğazları, müttefiklerine ve dost devletlerin savaş gemilerine açabilecekti.*

---

1) Kemal Baltalı, **1856-1871 Yıllan Arasında Karadeniz'in Tarafsızlığı Sorunu,** Ankara 1973, s. 5 vd; Cemal Tukin, Osmanlı **İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi,** İstanbul 1947, s. 287-289.

2) Geniş bilgi için bkz. Kemal Baltalı, **aynı eser,** s. 26 vd; Charles Seignobos, (Çev. Ali Reşad), **Tarih-i Siyasî,** c. **II.,** İstanbul 1325, s. 392.

3) Konferansın toplanması ve çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Cemal Tukin, **aynı eser,** s. 290-301; Kemal Baltalı, **aynı eser,** s. 105-121.

3) Eskiden olduğu gibi, Karadeniz, bütün devletlerin ticaret gemilerine açık olacaktı[4].

Görüldüğü gibi bu andlaşmayla, Boğazlann savaş gemilerine kapalılığı ilkesi devam etmekle beraber, Karadeniz'in 1856'dan beri sürmekte olan savaş gemilerine kapalılığı ve tarafsızlığı ilkesi ortadan kalkmıştır. Böylece, Rusya'nın bu denizde silahlanması kabul edilmiş, bu da Osmanlı Devleti'nin Karadeniz kıyılarının, yeniden Rus tehlikesine açılmasına neden olmuştur.

Bu suretle Rusya, Kırım Savaşı yenilgisi sonucunda kabul etmek zorunda kaldığı Karadeniz'deki kendini bağlayıcı hükümleri, devletlerarası ilişkilerden yararlanarak, politika masasında kaldırarak, diplomatik bir başarı sağlamış oldu. Rusya'nın bu başarısı, Osmanlı sınırları içerisindeki Ortodoks ve Slav toplumları arasında da sevinç yarattı ve Rusya'ya olan güvenlerini çoğalttı[5].

Osmanlı Devleti, bazı hallerde Boğazları açabilme olanağına kavuşmasından ve Boğazlann bir sorun olarak konferans gündemine alınmamasından dolayı, bir dereceye kadar, bu andlaşmadan memnun kaldı. Ancak, Karadeniz'de Rusya'nın yeniden silahlanması, bir endişe kaynağı oldu.

Diğer büyük Avrupa devletleri ise, bu sıralarda "Doğu Sorunu" yüzünden çıkabilecek bir savaşın, Rusya'nın işine yarayacağını gördüklerinden, Londra Andlaşması ile bu savaşın önlendiği düşüncesiyle, durumdan memnundular. Bununla beraber, 1856 Paris Andlaşması ile kurulmuş bulunan güçler dengesinin, bu andlaşmayla da bozulmaya başlaması, başta Osmanlı Devleti ile Rusya arasında olmak üzere, devletlerarası ilişkilerde önemli değişikliklere yol açacak bir ortam meydana getirdi.

b. Osmanlı-Rus Yakınlaşması:

"1871 Londra Andlaşması'nın yapılması, Osmanlı İmparatorluğu'nun, 1870'lere kadar dış politikasında dayandığı İngiltere ve Fransa'ya karşı olan güvenini kaybetmesine neden oldu. Babıâli, bu tarihe kadar genellikle İngiltere, Fransa, Rusya arasındaki siyasi ilişkilere göre bir denge siyaseti izlemişti. Ancak bu arada Fransa'nın, hatta İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne taraftar görünmelerine rağmen, iç ve dış ilişkilerine karıştıklannı ve daha önce Rusya tarafından yapılan Hıristiyan uyrukları koruma girişimlerine ortak çıktıklarını gördü. Nitekim, bunun sonucu olarak da, iç politikada hareket serbestliğini geniş oranda kaybettiği gibi, Suriye, Eflâk-Buğdan, Sırbistan, Karadağ ve Girit'te çıkan isyanlarda, asilere geniş haklar vermek zorunda kaldı.

---

4) Andlaşma metni için bkz. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri,** c. **L,** Ankaral953, s. 369-371; Kemal Baltalı, **aynı eser,** s. 121-122.
5) Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi,** c. **VII.,** Ankara 1956, s. 64.

İşte bu tarihlerde Osmanlı Devleti, Rusya'nın Karadeniz'de silahlanmaya başlaması üzerine, bu devlete kendi gücüyle karşı koyamayacağını anladı. Ancak dengeyi sağlayabilmek için, yenik Fransa'ya güvenemezdi. İngiltere ise, Londra Andlaşması'nı kabul etmekle, Avrupa'da yeni bir dengenin kurulmasına engel olamayacağını göstermişti. Avrupa'nın yeni büyük devleti Almanya da, Rusya'ya yakınlık duyuyordu. Bu nedenlerle Babıâli, zaman kazanmak için Rusya'ya yaklaşmayı, mevcut koşulların bir gereği olarak görmekteydi.

Bununla beraber, yaklaşma önerisi Rusya'dan geldi. İstanbul'daki Rus Elçisi İgnatief, bu tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının diğer devletlerle birlikte paylaşılması yerine, Osmanlı Devleti'ni Rus nüfuzu altında bulundurmanın daha yararlı olacağı düşüncesindeydi. Bunun için de, yavaş, fakat sürekli bir çalışma ile Türklere yaklaşarak, onları kazanmak politikasından yanaydı. Bu düşünce Rus Çarı tarafından da benimsenmişti. Böylece Osmanlı Devleti ve Rusya, karşılıklı olarak zaman kazanma düşünce ve politikasında, dolaylı olarak birleşmiş bulunuyordu.

Bu sıralarda Sadrazam Âli Paşa, Avrupa devletlerinin durumlarını gözönünde tutarak, Rusya'nın yaklaşma önerisine karşı çıkamamıştı. Ancak, bu politika içerisinde, devletin bağımsızlığından ve onurundan asla fedakârlık yapmak niyetinde değildi. Nitekim Karadeniz'in tarafsızlığının kaldırılmasında İngiltere ile işbirliği yaparak, sorunun Londra'da çözümlenmesine çalışmıştı. Ne var ki, bu dönemde Osmanlı Devleti'nin yetiştirdiği en büyük devlet adamlarından biri olan Âli Paşa 7 Eylül 1871'de öldü. Padişah Abdülaziz (1861-1876) de bunun üzerine Sadrazamlığa, Rus taraftarı olarak bilinen Mahmut Nedim Paşa'yı getirdi. Bu ise Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikasında önemli değişikliklere yol açtı.

Padişahın isteklerine göre ülkeyi yönetmeyi esas alan Mahmut Nedim Paşa, Rus nüfuzuna dayanarak, iç politikada istibdada, dış politikada ise, Avrupa devletlerini bir tarafa bırakarak, Rus dostluğuna önem verdi. Bu ise Osmanlı kamuoyunda tepkiyle karşılandı. Daha önceki dönemlerde de Rusya'ya yapılan yaklaşmaları hoş karşılamamış bulunan Türk halkı, Sadrazama izlediği Rus yanlısı politika nedeniyle "Nedimof" demeye başladı. Avrupa'da da Osmanlı Devleti aleyhinde bir havanın esmeye başladığı görüldü. Bu gelişmeler üzerine Padişah, gönülsüz olarak Mahmut Nedim Paşa'yı 1872'de Sadrazamlıktan uzaklaştırdı[6].

Padişah Abdülaziz, bundan sonraki üç yıl içerisinde altı sadrazam değiştirdi ve sonuçta yine Mahmut Nedim Paşa'yı 1875'de iktidara getirdi. Padişah kişisel ve keyfi bir yönetime başladı. Halbuki bu sıralarda iç ve dış olaylar, devleti tehlikeli bir yola doğru sürüklüyordu. Mali durum ise çok kötüydü. Yine bu sıralarda Rusya'nın da kışkırtması ile Slavcılık hareketi

6) Enver Ziya Karal, **aynı eser, c. VII., s. 72.**

sonucunda, başta Hersek olmak üzere Balkanlar büyük bir kaynaşma içerisinde idi. Buna rağmen Sadrazam Mahmut Nedim Paşa, Rusya'ya büyük bir güven duymaktaydı. Ne var ki, çok geçmeden Hersek'te, bütün Balkanları ayaklandıracak bir isyan başladı. Bu isyanla başlayan Balkan bunalımı ise, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın yakın nedeni oldu. Ancak bu konuya girmeden önce, aynı zamanda Osmanlı-Rus ilişkilerini de etkileyen, Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları arasındaki ilişki ve gelişmelere bakmak gerekecektir.

c. Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki İlişkiler:

Daha önce belirtildiği gibi, 19. yüzyılın ortalarında Türkistan'da; Buhara Hanlığı (1500-1868), Hîve Hanlığı (1512-1873), Hokand Hanlığı **(1710-**1865) ve Kaşgar Hanlığı (1865-1878) bulunuyordu. Yani Türkistan Türkleri arasında siyasi birlik yoktu. Üstelik bu hanlıklar arasında sürekli çekişmeler vardı. Bu durumun ve Rusya'nın Doğu'ya yayılma politikasının özellikle 1856'dan sonraki gelişmeleri sonucunda, 1865'te Hokand, 1868'de Buhara, 1873'te Hîve Hanlıkları Rusların, 1878'de de Kaşgar Hanlığı Çinlilerin egemenliği altına girmişti. Türkistan'da, Rusların ve Çinlilerin bu yayılma ve işgal harekâtı sırasında ise; Rusya, İngiltere, Çin arasında bölge üzerindeki rekabetten doğan siyasi çekişmeler ve gelişmeler olmuş, buna zaman zaman Osmanlı Devleti de katılmıştı.

Aslında, Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları arasındaki ilişkiler oldukça eski tarihlere dayanmaktaydı. Özellikle Rusya'nın 1552'de Kazan ve 1556'da Astrahan Türk Hanlıklarını ele geçirip doğuya doğru yönelmesi, bununla da Türkistan'ı istilayı amaç edindiğinin anlaşılması, bu ilişkilerde önemli rol oynamıştır[7]. 16. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına kadar geçen sürede, bölgede artan Rus baskısı ve yayılması karşısında Türk Hanlıkları, Osmanlı Devleti'ni kendilerine en yakın ve en uygun müttefik olarak görmüşler, onunla iyi ilişkiler içinde olmaya özen göstermişlerdir. Bu arada, bölge ile ilgili olabilecek diğer devlet İran'a ise, mezhep farklılığının da etkisiyle bir yakınlık duymamışlardır[8].

Öte yandan Osmanlı Devleti de, Şiî İran ile sürekli güneye inme siyaseti izleyen Rusya'nın tehdidi altındaydı. Bu bakımdan Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları aynı tehdit ve tehlikeyle karşı karşıya idiler. Bu da, onların aralarındaki ilişkileri bir bakıma ittifak havasına sokmuştur. Ancak bu ortak düşmandan Rusya, tarafların varlığını en çok tehdit eden bir tehlike haline

---

7) Bkz. Mehmet Saray, **Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler,** İstanbul 1984, s. 3 vd.

8) **T.** C. Başbakanlık Devlet Arşivleri (T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü), **Osmanlı Devleti İle Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münâse betlere Daîr Arşiv Belgeleri (1607-1908),** Ankara 1992, s. XXXV.

geldiği için, Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları arasındaki ilişkileri de en çok etkileyen devlet olmuştur[9].

Bu genel çerçevede Osmanlı-Türkistan Hanlıkları ilişkileri 19. yüzyıla kadar gelmiş ve aynı nitelikleriyle bu yüzyılda da sürmüştür. 19. yüzyıldaki ilişkiler ise, bazı gelişmelere kısaca değinilerek şöyle belirtilebilir:

Bir defa, daha önceki dönemlerde olduğu gibi 19. yüzyılda da, Türkistan Hanlıkları için, Osmanlı Devleti tarafından tanınmış olmak, bir "meşruiyet" nedeni, iktidarlarını sağlamlaştırma ve kendilerini komşularına kabul ettirmenin dayanağı olarak kabul edilmiştir. Bu da, Osmanlı Devleti'nin Türkistan Hanlıkları tarafından dini ve siyasi lider olarak kabul edildiğini göstermiştir.

Nitekim; Buhara'da, 1800 yılında tahta çıkan Haydar Şah (1800-1826), hem hükümdarlığını bildirmek, hem de bağlılığını belirtmek için bir elçisini Osmanlı Padişahına göndermiştir. Daha sonra da, çevresindeki Hokand, Hîve Hanlıkları, Afganistan ve İran ile savaş etme durumuyla karşılaşınca, hepsi Müslüman olan bu komşularına üstünlük sağlayabilmek için, aynı zamanda Halife olan Osmanlı Padişahının desteğini sağlamak üzere, 1813 ve 1816 yıllannda İstanbul'a yeniden elçiler göndermiştir. Bu elçilerle de, bazı din kitaplarıyla birlikte, kendisinin Kazgan ve Hârezm Emiri olarak tanındığını gösteren bir "Menşur (Ferman)"ın verilmesini istemiştir. Ancak İstanbul'da, Buhara Emiri'nin "menşur" isteği kabul edilmemiş, ona otuzbeş kitap gönderilmekle yetinilmiştir. Bunun üzerine Haydar Şah, 1819 yılında, bu defa Osmanlı Padişahına "biat" ettiğini yani, onun koruyuculuğunu tanıdığını bildirmiştir. Ne var ki, Osmanlı Hükümeti, konuyu "devlet için zarar ve yararlan" yönünden inceledikten sonra, Rusya ile ilişkileri de dikkate alarak, bu "biat"ın kabul edilmemesine karar vermiştir[10].

Osmanlı Hükümeti'nin "biat" konusunda bu şekilde davranması; Osmanlı-Rus ilişkilerindeki gelişmelerin etkisi ile Buhara Hanlığı'nın İstanbul'a çok uzakta bulunmasından ve Türk Hanlıkları arasında süren çekişmelerde, taraf tutarak, "Müslüman halk arasında çatışmanın devamına sebep olacak"[11] bir hareketten kaçınma siyasetinden kaynaklanmıştır.

Buna karşılık aynı tarihlerde, Rusya, Haydar Şah'ın bir elçiyi kendisine göndermesi üzerine, bunu fırsat bilip Buhara'yı yanına çekebilmek için, kalabalık bir elçilik heyeti ve onu koruyan askeri birlik ile Haydar Şah'a top ve silah göndermiştir. Ruslann bu yardımı da, Hîve ve Hokand Hanlıklarını tedirgin etmiş ve bunlann Buhara'ya karşı tutum almalanna neden olmuştur[12].

9) Mehmet Saray, **aynı eser,** s. **I.**
10) **Bu** konudaki belgeler için bkz. Mehmet Saray, **aynı eser,** s. 30-36.
11) Bkz. Başb. (Başbakanlık) Arşivi, **Hatt-ı Hümâyun,** nr. 36547. Nakleden Mehmet Saray, **aynı eser,** s.37.
12) Mehmet Saray, **aynı eser, s. 38.**

Bu gelişmelerin yanı sıra , 19. yüzyıl boyunca Türkistan Hanlıkları çeşitli amaçlarla ve isteklerle İstanbul'a elçiler ile diğer görevlileri göndermeyi sürdürmüşlerdir. Zaman zaman Osmanlı Devleti de bazı nedenlerle Hanlıklardan isteklerde bulunmuştur.

Nitekim, Buhara'da tutuklanan iki İngiliz subayının kurtarılması için, İngiltere'nin yardım başvurusu üzerine Padişah Abdülmecit, 1840 yılında Buhara Emiri'ne iki mektup (Nâme-i Hümâyûn) yazarak, subayların serbest bırakılmasını istemiştir. Ancak Buhara Emiri, Osmanlı Padişahının bu mektuplarına rağmen, iki İngiliz subayını idam ettirmiştir.

İngiliz subaylarının idamının ise, İngiltere'de büyük tepkilere neden olduğu ve Londra Hükümeti'nin, Türkistan'a doğru ilerleyen Ruslar üzerindeki baskısını hafiflettiği, bunun da, Rusların Türkistan'a daha kolayca girmelerine yol açtığı belirtilmektedir[13].

Yukarıda belirtilen olayın bir benzeri de 1863 yılında olmuştur. Belirtilen tarihte, Buhara'ya ticaret için giden üç İtalyan tüccar bazı şüpheler üzerine tutuklanmıştır. Bu durum karşısında İtalya Devleti, bu tüccarların serbest bırakılması için Osmanlı Devleti'nden yardım istemiştir. Padişah Abdülaziz de, bu isteğin yerine getirilmesini sağlamak üzere Buhara Emiri'ne bir mektup göndermiştir. Osmanlı hükümdarının bu girişimi İtalya'da memnunluk yaratmış ve Padişahın yazısı İtalyan gazetelerinde yayınlanmıştır. Bu da, kamuoyunda olumlu etki yapmıştır[14].

İngiltere ve İtalya'nın yurttaşlarının kurtarılması için Osmanlı Devleti'ne yaptıkları bu başvurular, onun Türkistan üzerindeki etkisinin Avrupa devletleri tarafından da kabul edildiğini göstermektedir.

Diğer taraftan Osmanlı Devleti, İstanbul'a Türkistan'dan gelen elçileri daima iyi karşılamıştır. Her ne kadar bunların getirdiği her isteği yerine getirememişse de, ülkelerine dönüşlerinde hanlarına ve kendilerine genelde hediyeler vermiştir. Bu arada değişik amaçlarla Türkistanlılara yardımda bulunmuştur.

Bunlara örnek olarak: 1841 yılında İstanbul'a gelen ve buradan hacca gitmek isteyen Harezm elçisine, Anadolu'ya öğrenim için gelen ve 1844'te memleketine dönmek isteyen bir Buharalı'ya, hac dönüşünde İstanbul'a gelip buradan memleketine gidecek olan Hokand Şeyhülislâmı'nın oğluna yolluk verilmiş, 1852'de de bir Harezm "asilzadesi" ile Afgan Şehzadesi özel bir gemiyle hacca gönderilmiştir[15]. 1868 yılında ise, İstanbul'a gelen Hokand Elçisi'ne

---

13) Bkz. Mehmet Saray, **aynı eser,** s. 44; Ayrıca, Buhara Emiri'ne gönderilen 27 Ocak 1840 tarihli **"Name-i Hümâyûn"** için bkz. T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, **aynı eser,** s. 110-112, Belge 54,55.

14) Bkz. Başb. Arşivi, **İrâde-Hâriciye,** nr. 11667, 11751. Nakledilen yer: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, **aynı eser,** s. 131-132, Belge 73,74.

15) Bkz. T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, **aynı eser,** s. 24-27, Belge Özetleri 56, 57, 61, 65.

ülkesine dönüşünde yetmiş beş bin kuruş "bahşiş (veya yolluk)"[16] ile örnek olmak üzere ikişer adet "iğneli ve şeşhâneli tüfek" ve Osmanlı askerlerinin erden üst-subaylara kadar giydiği resmi elbiselerden birer kat verilmiştir[17].

1870 yılında, Buhara ve Harezm taraflarındaki Türkmen Kabileleri Reisi, İstanbul'a bir mektup göndererek, Rusların bulundukları yerleri istila edeceğini bildirip, Padişah'tan himaye isteğinde bulunmuştur.Osmanlı Hükümeti bu isteğe karşılık, bunların himayeye muhtaç olmalarına rağmen, aralarındaki mesafenin uzaklığından ve arada başka devletlerin bulunmasından dolayı, fiilen bir yardım yapılmasının mümkün olamayacağına, mektubu getiren elçiye dönüş yolluğu olarak yirmi beş bin kuruş hediye edilmesine karar vermiştir[18].

Bu arada, Buhara Emiri, artan Rus baskısı ve saldırısının durdurulması için Osmanlı Devleti'nden yardım istemek üzere, İstanbul'a olağanüstü elçi göndermiştir. Osmanlı Hükümeti, bu yardım isteğine karşılık, Osmanlı ülkesi ile Buhara arasındaki uzaklığın fazla olması nedeniyle fiilen yardım göndermenin mümkün olamayacağını bildirmiştir. Ayrıca, Buharalılann kendi aralarındaki anlaşmazlıklardan ve civarlarında bulunan Hokand ve Hîve hükümetleriyle birbirlerinin aleyhinde çalışmaktan vazgeçip ittifak yapmalarını, selamet ve kurtuluşun ancak bu yolla sağlanabileceğini tavsiye etmiştir[19].

Bundan biraz sonra da, önceki konularda sözü edildiği gibi Buhara Emiri, 1868 yılında uğradığı yenilgi sonucunda, Rusya'nın egemenliğini kabul etmek zorunda kalmıştır.

Buhara Emiri'nin Ruslarla barış yaptığı öğrenilince bir süredir İstanbul'da bulunan Buhara elçisi ülkesine dönmeye karar vermiştir. Giderken de Osmanlı Devleti'nden yanına hiç olmazsa savaş tekniğini öğretmek için birkaç subay, tüfek yapmak, top dökmek ve diğer savaş araç gereçlerinin kullanılmasını öğretmek üzere yirmi otuz uzman verilmesini; ayrıca, Padişah'ın nasihat ve bildirisini gereği gibi duyurabilmek için bir elçi atanıp kendisiyle birlikte gönderilmesini istemiştir.

Sadrazamın Padişaha sunduğu 20 Şubat 1869 tarihli yazısından anlaşıldığına göre, Osmanlı Hükümeti, Buhara'ya açıkça elçi ve subay gön-

---

16) Osmanlı Devleti, yabancı devletler arasında usul olmadığı halde, yabancı ülke elçilerinin Türkiye sınırına girdikleri andan itibaren dönüşlerine kadar her çeşit geçinme masrafını, büyüklük ve konukseverlik duygusundan olarak, karşılamak geleneğine sahipti. Bu gelenek III. Selim (1789-1807) dönemine kadar sürmüştür. Bkz. Faik Reşit Unat, **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri,** (2. Baskı), Ankara 1987, s. 14-16. Anlaşıldığına göre Osmanlı Dev leti, bu geleneğini Türkistan Hanlıklarına 19. yüzyıl boyunca da sürdürmüştür.

17) Başb. Arşivi, **İrâde-Hâriciye,** nr. 13785. Nakledilen yer: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, **aynı eser,** 134-135, Belge 77.

18) Bkz. Başb. Arşivi, **İrâde - Meclis-i Mahsûs,** nr. 1627. Nakledilen yer: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, **aynı eser,** s. 135-136, Belge 78.

19) Başb. Arşivi, **İrade- Meclis-i Mahsus,** nr. 1510. Nakleden Mehmet Saray, **aynı eser, s. 85.**

derilmesinin Rusya'ya şikayet bahanesi vereceğinden, bunun da daha sonra Buharalılara zarar getireceğinden kaygılanarak, yukarıdaki isteklerin yerine getirilmesini reddetmiştir. Bunun yanı sıra elçiye gerekli yolluğun verilerek hemen ülkesine gönderilmesine ve Buhara Emiri'ne uygun bir hediye ile birlikte durumun bildirilmesine karar vermiştir[20].

Buna karşılık, ülkesini Rus işgalinden kurtarmak ümidini taşıdığı anlaşılan Buhara Emiri, 4 Nisan 1871 tarihli bir mektubunu yeni elçisiyle İstanbul'a göndermiştir. Bununla, Buhara'nın Osmanlı Devleti'ne benzer şekilde uygarlık yolunda ilerlemesine çalıştıklarını, ancak Padişah'ın yardımı olmadıkça istenilen sonuca ulaşamayacaklarını bildirmiştir. Bu nedenle, dünyadaki son gelişme ve ilerlemelere ulaşmalarını sağlamak için; yönetim işlerinin düzenlenmesi, sivil ve askeri okullarda eğitim-öğretim, sanayi, askeri ve hukuk konularında dersler vermek üzere öğretmenler ile gerekli araç-gereçlerin, aynı zamanda her çeşit yeni silahı ve gereçlerini yapmakta usta uzmanların gönderilmesini; Osmanlı Devleti'nin Buhara'ya bir elçi atamasını; sınırlan civarında bulunan İngiltere ile Afganistan'a, kendilerine dostluk ve yardım da bulunmaları için girişim yapılmasını dilemiştir[21].

Görüldüğü gibi Buhara Emiri, Osmanlı Devleti'nden eğitim-öğretim konusunda yardımla birlikte, aralarında siyasi ilişki kurulmasını, aynı zamanda İngiltere ve Afganistan ile de dostluk ilişkileri kurabilmeleri için yardım istemiştir.

Osmanlı Hükümeti, Buhara Emiri'nin bu isteklerine karşılık, yine Buhara'nın uzakta olmasından ve Osmanlı Devleti ile arasında başka devletlerin bulunmasından dolayı, silah ve eğitim-öğretim araç-gereçlerinin gönderilmesinin zor olacağı, aynı zamanda bu gönderme işinin bazı devletleri şüphelendireceği bunun da ileride bazı sakıncalar doğuracağı düşüncesinden, bu konudaki isteklerin yerine getirilmesini kabul etmemiştir. Elçi atama konusunda ise, atamanın siyasi ortam nedeniyle "şimdi sırası olmadığından" ileriye bırakılmasını, Buhara Hükümeti ile iyi ilişkilerin sürmesini ve gerektikçe elçi gönderilmesini uygun bulmuştur. Bunların yanında, eğer Buharalılar gerek görüp öğrenci gönderirlerse bunların askeri okullarda yetiştirilmesine ve bu arada elçiye Padişah'ın hediyesi olarak elli bin kuruş ödenmesine karar vermiştir.

Böylece Osmanlı Hükümeti, Buhara Emiri'nin isteklerini birtakım siyasi, askeri, ekonomik ve coğrafi nedenlerle yerine getiremeyeceği kararına varmış, 9 Eylül 1872'de Padişah'ın bu karan onaylaması üzerine de durum elçiye bildirilmiş ve elçi, Buhara Emiri'ne verilen hediye ile ülkesine dönmüştür[22].

---

20) Aynı belge.

21) Mehmet Saray, **aynı eser,** s. 88-89. Ayrıca, Başb. Arşivi, **İrâde-Hariciye,** nr. 15225. Nak ledilen yer: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, **aynı eser,** s. 136, Belge 79.

22) Bkz. Başb. Arşivi, **İrâde-Hâriciye,** nr. 15225; **İrâde-Dâhiliye,** nr. 45559, **İrâde-Meclis-i Mahsus,** nr. 1814. Nakledilen yer: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, **aynı eser,** s. 136 - 139, Belge 79, 80, 81. Ayrıca, Mehmet Saray, **aynı eser, s. 88-90.**

Bundan sonra, Osmanlı Devleti'nin Türkistan Hanlıkları içinde en uzun ve sıkı ilişkide bulunduğu Buhara ile arasındaki bağlar, bu ülkede artan Rus baskısının da etkisiyle zayıflamaya başlamıştır. Ancak aynı tarihlerde, Türkistan'da yeni kurulmuş olan bir Türk hanlığının yani, Kaşgar Hanlığı'nın Osmanlı Devleti ile ilişkileri güçlenmiştir. .

Daha önceki konularda belirtildiği gibi, Hokand Hanlığı ileri gelenlerinden Yakup Han, Ruslar ve Çinlilerle yaptığı mücadelelerde kazandığı başarıların sonucunda, 1865 yılında Doğu Türkistan'da Kaşgar Hanlığı'nı kurmuştu. 1870 yılında da Osmanlı Padişahına "biat" ederek, onun koruyuculuğunu kabul etmiş ve adına altın ile gümüş paralar bastırmıştı.

Yakup Han'ın bu şekilde Osmanlı himayesine girmesi, şüphesiz ki, önce hükümdarlığını "meşru" duruma getirmek ve böylece ülke içinde yerini güçlendirmek, sonra da Hanlığı üzerinde süren Rus ve Çin baskısıyla tehditlerine karşı, hiç olmazsa siyasi yönden korunmak ve desteklenmek istemesindendi.

Bu sıralarda ise İngiltere, Rusya'nın 1865'te Hokand, 1868'de Buhara Hanlıklarını egemenliği altına aldıktan sonra, Hîve ve Kaşgar Hanlıklarına yönelmesinden, böylece de Hindistan'a yaklaşmasından endişeye düşmüştü. Bu nedenle Rusya'yı, Osmanlı Devleti'nin topraklarında olduğu gibi Türkistan'da da, olabildiği kadar kuzeyde tutmak, bununla da onun güneye inmesini önlemek istiyordu. Bu amaçla Kaşgar Hanlığı'nı, Rusya ve Çin'e karşı bir tampon devlet olarak kullanmayı, aynı zamanda ülkenin doğal zenginliklerini işletmeyi düşünüyordu. Bunun için İngilizler, Yakup Han'a yaklaşmaya ve onun Osmanlı Devleti ile ilişkilerini geliştirmesine yardım etmeye çalışıyordu. Bu arada da ilk İngiliz elçilik heyeti 1870 yılı baharında Kaşgar'a gelmiştir. Yakup Han elçiyi çok iyi karşılamıştır. 1872 yılında da Kaşgar Hanlığı ile İngiltere arasında Ticaret Andlaşması imzalanmıştır[23].

İşte bu ortamda Yakup Han, 1870 yılında İstanbul'a bir elçi göndererek, Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildirmiş ve yardım istemiştir[24]. -

Osmanlı Hükümeti, 1873 yılında, Yakup Han'ın "biat" ve yardım isteğini kabul etmiştir. Bunun üzerine Kaşgar Hanı'na altı adet Krupp topu, bin adet eski ve iki yüz adet yeni tüfek, kapsül ve barut yapım aletleri ile bunların ustaları gönderilmiştir. Ayrıca, Kaşgar ordusunu eğitmek için, dördü emekli olmak üzere sekiz subayın gönderilmesine karar verilmiştir[25]. Bunların yanı sıra Kaşgar Hanı Yakup Han'a, "Birinci Rütbeden Murassa Nişân-ı Osmâni" ile iki yüz bin kuruş değerinde bir "murassa" kılıç ve Padişah'ın bir mektubunun gönderilmesi kararlaştırılmıştır[26].

---

23) Mehmet Saray, **aynı eser,** s. 101-102.
24) T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, **aynı eser,** s. XXXIV.
25) Mehmet Saray, **aym eser,** s. 103-104.
26) Bkz. T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, **aynı eser,** s. 33-34, Belgelerin Özetleri 82, 83, 84.

Böylece Osmanlı Devleti, diğer Türkistan Hanlıklarına genelde uzaklığı gerekçe göstererek reddettiği yardımı, onlardan daha uzakta olan Kaşgar Hanlığı'na yapmıştır. Ayrıca bu Hanlığın "biat" isteğini de kabul etmiştir. Ancak, Osmanlı Devleti'nin, daha uzakta olmasına rağmen Kaşgar Hanlığı'na gösterdiği bu ilginin, siyasi nedenlerinin yanı sıra, ona Hindistan yoluyla ve İngiltere aracılığıyla kolayca ulaşılabilmesinden kaynaklandığı düşünülebilir.

Kaşgar Hanı Yakup Han, Osmanlı Devleti'nin yaptığı yardıma 7 Nisan 1875'te İstanbul'a gönderdiği mektupla şükranlarını, aynı zamanda Padişah adına hutbe okutup para bastırdığını bildirmiştir. Bu arada ölümünden sonra yerine en büyük oğlunun geçmesine Padişah'ın izin vermesini istemiştir. Yakup Han'a yazılan cevapta bu isteğinin; Kaşgar'da hutbenin Halife adına kesintisiz okunması, paranın Halife adına basılması ve Osmanlı sancağının, herhangi bir şekil değişikliği yapılmadan, orada da dalgalandırıl ması koşullarıyla kabul edildiği bildirilmiştir[27].

Nitekim, 1877 yılında, Osmanlı Devleti'nin Bombay Başkonsolosluğu' ndan İstanbul'a gönderilen yazıda, Kaşgar'da Padişah adına hutbe okutularak para bastırıldığı belirtilmiştir. Ayrıca, Hindistan üzerinden İstanbul'a ve oradan Londra'ya gidecek olan Kaşgar Hanı'nın özel elçisinin yol parası ile yiyecek masrafının Başkonsolosluk tarafından karşılandığı hakkında bilgi verilmiştir. Bu arada da, yine 1877 yılında, Kaşgar Hanı Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığını bildiren bir mektubu İstanbul'a göndermiştir[28].

Bütün bu gelişmelere yani,Osmanlı ve İngiliz yardımlarına rağmen, Yakup Han, ülkesine göz diken ve saldıran Çinlilerle 1877 yılı ilkbahar aylarında yaptığı savaşta yenilmiştir. Bunun hemen arkasından 29 Mayıs 1877'de aniden ölmüştür. Onun ölümünden sonra ise ülkede karışıklık ve iç savaş çıkmıştır. Bu durumdan yararlanan Çin, Kaşgar'ı kolayca işgal ederek, 16 Mart 1878'de bu Hanlığa resmen son vermiştir[29].

Böylece, hukuk yönünden Osmanlı yönetimine bağlı olan Kaşgar Hanlığı'nın işgal altına düşerek yıkılmasıyla, Türkistan'daki son bağımsız Türk Hanlığı'nın topraklan da yabancıların egemenliği altına girmiştir. Bu da, Osmanlı Devleti'nin Orta Asya ile bağlantısının gittikçe zayıflamasına yol açmıştır.

Bununla birlikte, daha sonra İstanbul'a gelen Kaşgar Hanı Yakup Han'ın eski elçisi, 1879 yılında bir yazı ile II. Abdülhamit'e başvurarak, yaklaşık beş milyon nüfusu olan ve zengin yeraltı kaynakları bulunan Kaşgar'ın, Os-

27) Mehmet Saray, **aynı eser,** s. 105.
28) Bkz. Başb. Arşivi, İrâde-Hâriciye, nr. 16500, İrâde-Dâhiliye, nr. 60716, 60710. Nakledi len yer: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, **aynı eser,** s. 142-143, 145, Belge 86, 87, 89.
29) Baymirza Hayit, **Türkistan Rusya ile Çin Arasında,** İstanbul 1975, s. 146-147.

manii toprağı sayıldığından, Çinlilere bırakılmamasını, bunun için de Çin'e gerekli girişimin yapılmasını istemiştir[30]. Ancak, bu sırada Osmanlı Devleti, aşağıda belirtilecek olan 1877-1878 Osmanh-Rus Savaşı'ndan yeni çıktığından ve bu savaşta uğradığı ağır yenilgiden doğan büyük sorunlarla uğraştığından, Kaşgar için herhangi bir girişimde bulunamamıştır.

Bu suretle, Osmanlı Devleti, Rusya'nın gittikçe güçlenmesi ve yayılmacı bir siyaset izlemesi sonucunda sınırlarını ve etki alanını genişlettikçe, Kafkaslar, Karadeniz ve Balkanlar'da olduğu gibi, 1870'li yıllarda Orta Asya'da da bu devletten (Kaşgar Hanlığı dolayısıyla bir de Çin'den) kaynaklanan sorunlarla karşılaşmış ve sonunda, Türkistan'daki etkisini hemen hemen kaybetmiştir. Bunda, Osmanlı Devleti'nin gittikçe zayıflaması yanında, aynı tarihlerde dış politikasını da etkileyen büyük iç olaylara ağırlık vermesi de önemli rol oynamıştır.

2. Dış Politikayı Etkileyen Önemli İç Olaylar:

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Avrupa büyük devletlerinin gittikçe artan baskısı ve iç işlerine karışması gibi, devletin egemenlik haklarını ve geleceğini tehdit eden bir durumla karşı karşıya kalmıştı. Bunda, devletin zayıflaması, verilen kapitülasyonlar, yapılan çeşitli andlaşmalar önemli rol oynamıştı. Bu nedenlerle, bundan böyle Osmanlı Devleti'nin hemen her iç sorunu, aynı zamanda onun bir dış sorunu haline gelmeye ve dış siyasetini etkilemeye başlamıştır.

Osmanlı Devleti ile Büyük Devletler arasında bu çerçevedeki ilişkilerin ağırlık noktası, Devlete gelen büyük tehdit ve tehlikelerin yönü dolayısıyla, genelde Batı olmuştur. Bu nedenle de Devletin dikkati daha çok Batı'da toplanmıştır. Gerçekte ise Batılı devletler, Osmanlı Devleti'ni bir çember içine almışlar, zamanla da bu çemberi daraltmayı esas kabul etmişlerdir. Nitekim, Osmanlı Devleti, Batı'dan ve bu arada Kuzey'den gelen tehlikelerle, aynı zamanda Balkanlar'daki topraklarında ortaya çıkan büyük sorunlarla uğraşırken, İmparatorluğun güneyinde en uç nokta olan Hint Okyanusu kıyılarına yakın yörede çıkan bir isyanla uğraşırken bile, orada karşısında yine bir Avrupa büyük devletini bulmuştur.

Bu bakımdan Osmanlı Devleti, bundan böyle varlığını koruma mücadelesini, büyük bir coğrafi alan içerisinde ve birbirinden çok uzak yerlerde ortaya çıkan, biri diğerini etkileyen iç ve dış sorunlarla uğraşarak yapmak zorunda kalmıştır.

İşte bu genelde, Osmanlı Devleti, 1870-1871 yıllarında, yukarıda belirtilen, Karadeniz'in tarafsızlığı sorunuyla uğraşırken, aynı tarihlerde Yemen

30) Bkz. Başb. Arşivi, **Yıldız Esas Evrakı,** Kısım 33, Evrak No. 1638. Nakledilen yer: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, **aynı eser,** s. 148-151, Belge 91.

İsyanı, bundan biraz sonra da Balkan bunalımıyla ve bunlardan doğan sorunlarla karşılaşmıştır.

a. Yemen İsyanı (1871-1873):

Osmanlı Devleti'nin sınırlan içerisinde bulunan Yemen, 19. yüzyılın başlarında, daha çok yerel yönetimlerin hüküm sürdüğü bir bölgeydi. Yerel yönetimler arasında ise sürekli anlaşmazlıklar ve çatışmalar vardı. Devlet merkezinin bölge üzerinde etkisi de oldukça zayıflamıştı.

Yemen'in iç durumunun bu şekilde olması ve Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemine girmiş bulunması; bu bölgeye, başka güçlerin egemen olmak için girişimde bulunmalarına yol açmıştı. Nitekim, bu durumdan yararlanmak isteyen İngiltere, 1839'da Aden'i ele geçirmişti. Böylece Arabistan Yanmadası'na ilk yabancı ayağı atılmıştı. Yine bu arada Mısır'da bağımsızlık peşinde koşan Mehmet Ali Paşa, 1834'te Yemen'e bir ordu göndererek burayı da kendisine bağlamak istemiş, fakat başarı sağlayamamıştı. Bundan sonra Babıâli, 1848'den itibaren Yemen ile yeniden yakından ilgilenmeye başlamış, fakat ülke 1869'a kadar yine yerel yöntemlerin egemenliği altında kalmakta devam etmiştir. 1870'de ise Yemen'de, Devlete karşı isyan başlamıştır.

Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti, 1871 yılında Yemen'e bir ordu göndererek, bölgeyi yeniden merkeze bağlamak ve sorunu kökünden çözümlemek üzere harekete geçti. Harekât 1873 yılına kadar sürdü. İsyana son verildi ve Yemen, yönetim yönünden yeniden örgütlenerek, bir il halinde merkeze bağlandı.

Ancak Osmanlı Devleti, egemenliğini daha güneye, Aden yakınlarındaki Lahic'e kadar götürmek istiyordu. Fakat burada karşısına İngiltere çıktı. Çünkü İngiltere, Aden'e yerleştikten sonra, Kızıldeniz'in bu stratejik önemi olan bölgesinde hak iddia etmeye başlamış ve bu yüzden de Osmanlı Devleti ile arasında bir anlaşmazlık doğmuştu. Bu nedenle de Babıâli, 1873 yılında burayiele geçirmek istedi. Fakat İngiltere daha önce harekete geçerek Lahic'i işgal etti. Ayrıca Babıâli üzerinde baskı yaparak, Türk askerlerinin buradan geri çekilmesini sağladı.

Böylece Osmanlı Devleti, Yemen'de öteden beri devam eden karışıklıklara son vererek, bölge üzerindeki egemenliğini yeniden kurmayı başarmış, ancak İngiltere'nin çıkarlarıyla doğrudan doğruya çatışacak bölgeye gelince onların karşı koyması ile egemenliğini daha güneye götürememiştir. Bundan böyle de bölge, iki devlet arasındaki bir çekişme alanı halini almıştır[31]. Bu sıralarda ise Osmanlı Devleti, dış siyasetini daha geniş şekilde etkileyecek bir iç sorunla, Balkan bunalımıyla karşılaştı.

31) Rifat Uçarol, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919), (Askeri ve Siyasi Hayatı),** (İkinci Baskı), İstanbul 1989, s. 14-30.

b. Balkan Bunalımı ve Osmanh-Rus Savaşi'nı Hazırlayan Olaylar (1875-1876):

1875 yılına gelindiğinde, Osmanlı Avrupası büyük bir bunalım içine girmiş bulunuyordu. Bu tarihte Hersek'te başlayan isyan kısa zamanda gelişerek, diğer Balkan toplumlarına da geçerek, büyük bir sorun doğurmuştur. Büyük Avrupa devletleri; bu durum üzerine, Balkanlarla ilgileri oranında ve Avrupa güçler dengesi çerçevesinde, soruna karışmaya başlamışlardır. Bu da, sorunun devletlerarası bir nitelik almasının ve biraz sonra da Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkmasının yakın nedeni olmuştur. Bu sorunun meydana gelmesinde önemli bir neden de Panislavizm hareketiydi.

— Panislavizm ve Rusya:

Bütün Slav toplumlarını bir siyasi birlik altında toplamak amacını güden Panislavizm, düşünce olarak 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Fransız İhtilali'nin getirmiş olduğu ulusçuluk akımı Slavlar üzerinde de büyük etkiler yapmıştı. Bunun sonucu olarak Slavcılık düşüncesi; Rusya'nın dışında, Avusturya-Alman egemenliği altında yaşayan ve Slav kökünden gelen topluluklar (özellikle Çekler) arasında, bu egemenliğe bir tepki olarak gelişti. Bu akım, başlangıçta felsefi ve edebi bir karakter taşımakta iken, sonradan siyasi bir akım haline gelmiştir[32]. Rusların, Napolyon'a karşı kazandıkları zaferler de, Slavcılık üzerine bilginlerin daha çok eğilmelerine neden oldu. Hanka adında bir Çek bilgini; Sırpların, Çeklerin, Lehlerin efsanelerini araştırarak yayınladı. Başka bir bilgin Çek-Alman sözlüğünü hazırladı. 1825'de Prag müzesi tamamlandı. Ayrıca Çek Edebiyat Tarihi, Slav Dini'nin Tarihi gibi kitaplar yayınladı. Panislavizm terimi de ilk defa, Batı'nın etkisiyle Slovak yazarlarından J. Herkel tarafından 1826'da kullanıldı. Edebiyat, tarih, etnografya ve diğer kültür dallarındaki bu çalışmalar; Slovenler, Bulgarlar, Hırvatlar, Sırplar, Karadağlılar arasında yayılmaya başladı. 1830 ve 1848 İhtilalleri de Panislavizm üzerine büyük ölçüde etki yaptı.

Panislavizm hareketi, bu şekilde Rusya'nın dışında başladıktan ve geliştikten sonra, sonuçta ona da etki yaptı. Ruslar, bu akımı bilim ve edebi yönden çıkartarak, siyasi bir doktrin haline getirdiler. Doktrinin hedefi otokratçılık, ulusçuluk ve Ortodoksluk oldu. Bu suretle Panislavizm Rusya için birdenbire önemli bir akım haline geldi. Panislavistlere, göre; Osmanlı ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları yıkılmalı, bunların yerine Rusya'nın egemenliği altında bir Slav devleti kurulmalıydı. Rusya'nın egemenliği altında bütün Slavları birleştiren bir devlet kurulmasını amaç alan Panislavistler, bu akımın yardımı ile, Rusya'yı düşündükleri seviyeye getirmek için de, şu yönde çalışılmasını istiyorlardı:

1) Doğuda yeni fetihler yaparak Rus emperyalizmini geliştirmek,

32) Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi,** Ankara 1948, s. 343, **"Panslavizm",** A.Ü.DTCF Dergisi, c. XI., Sayı 2-4, Ankara 1953, s. 241.

2) Rusya'nın egemenliği altında bulunan bütün ırkları Ruslaştırmak,

3) Rusya 'nın dışında bulunan Slav topluluklarım Rus egemenliği altına almak.

Görüldüğü gibi, Rusya'nın yayılmasını esas alan Panislavizm akımı, her şeyden önce Osmanlı İmparatorluğu'nu, ikinci derecede de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nu, yani Balkanları hedef almıştı. Nitekim Rusya, Kırım Savaşı .e 1856 Paris Andlaşması'nda uğradığı yenilgi üzerine, bu bölgede uğradığı zararları, bu akımın yardımıyla gidermek üzere harekete geçmiştir. Bu arada 1857'de Moskova'da bir "Slav Yardım Komitesi", sonra da birçok yerde şubesi açıldı. Rusya, bunların da aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki Slav ve Ortodoks topluluklara her türlü yardımı yapmaya ve ilk adım olarak da, bu topluluklara özerklik verilmesini istemeye başladı.

Böylece Rusya, 1870'lere gelindiğinde, Panislavizm hareketlerini sistemleştirerek, Doğu Avrupa hakkındaki geleneksel politikasını gerçekleştirmek üzere, bunu, yeni bir araç olarak kullanmayı esas aldı[33].

— Hersek İsyanı (1875-1876):

1856 Paris Andlaşması ile Osmanlı Avrupasında kurulan denge ve statünün, 1870'ten sonra Rusya tarafından bozulmaya başlandığına yukarıda işaret edilmişti. Bu durum, Balkan Hıristiyan toplumlarına Osmanlı yönetiminden ayrılmak için girişimlerde bulunmak cesaretini verdi. Bunda, Slavcılık hareketleri ile yabancı devletlerin bu toplumları kışkırtmaları ve onlara her türlü yardımda bulunmaları da önemli rol oynamaktaydı. İşte bu kışkırtmaların sonucunda meydana gelen önemli ayaklanmalardan biri de Hersek İsyanı oldu.

Hersek İsyanı, görünüşte, Nevesin kazası Hıristiyanlarından bazılarının vergi vermemek için harekete geçmeleriyle 24 Temmuz 1875 tarihinde başladı. Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin iç işlerine karışmalarına meydan vermemek için, ayaklananları kuvvet yoluyla değil, nasihatçılar aracılığıyla, yani telkinle yola getirmek istedi. Bu da, devletin, olay karşısında güçsüz ve kararsız kaldığı izlenimini verdi. Bu ise ayaklananlara cesaret vererek, isyanın gelişmesine ve yayılmasına yol açtı.

Bunun üzerine Babıâli, asilerin üzerine kuvvet gönderdi. Ancak ayaklanma; Bosna, Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'da da heyecanla karşılanmıştı. Bunun sonucu olarak, özellikle Karadağ ve Sırbistan'dan buraya her türlü yardım ve gönüllüler gelmeye başladı. Bu da isyanın hemen bastırılmasını

33) Akdes Nimet Kurat, **aynı eser,** s. 343-344, **aynı makale,** s. 242-263; Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. **VII.,** s. 55-58.

önlediği gibi, yayılmasını ve bütün Balkanları tehdit eder bir durum almasına yol açtı[34]. Bu arada, bölgede Avrupa büyük devletlerinin çatışan çıkarları ve onların kışkırtmaları da, olayın gelişmesinde önemli etken oldu. Böylece Hersek İsyanı, kısa zamanda çözümlenmesi zor bir Balkan bunalımı halini aldı.

Bunalımın kritik bir noktaya gelmesi, başta Avusturya ve Rusya olmak üzere, Avrupa büyük devletlerini çıkarları oranında Balkan sorunuyla ilgilenmeye yöneltti. İlk harekete geçen de Avusturya oldu.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, 1866'da Sadowa Savaşı'nda uğradığı yenilgi üzerine Batı cephesini kapatarak, bütün dikkatini Doğu'ya çevirmişti. Genişlemek istediği bu yöndeki ilk hedefleri, Sırbistan ile Karadağ üzerinde bir koruyuculuk hakkı sağlamaya ve Bosna-Hersek'i sınırlan içine katmaya, dayanıyordu. Avusturya'nın bu politikası Alman çıkarları dolayısı ile Bismarck tarafından da desteklenmekteydi. Ancak, Avusturya'nın Balkanlar'da en büyük rakibi, kendisi gibi bölgede yayılmayı amaç almış bulunan Rusya idi. Bu nedenle, iki devletin çıkarları, Osmanlı Devleti'nin bu toprakları üzerinde çatışmaktaydı. Bundan dolayı Avusturya, güçlü bir Rusya'nın Doğu Avrupa'ya yerleşmesi yerine, zayıf Osmanlı Devleti'nin devamına ve toprak bütünlüğüne taraftardı. Bunun için de, Hersek İsyanı'nın bastırılması ve statükonun korunmasını istiyordu.

Avusturya bu düşüncede olmakla beraber, isyanın başlangıcında el altından asileri kışkırtmaktan da geri kalmıyordu. Ancak bu sırada, 1872'de kurulmuş olan "Üç İmparator Ligi" devam etmekteydi. Buna göre de Avusturya, Rusya ve Almanya "Doğu Sorunu"nda birlikte hareket edeceklerdi. Yani Avusturya, Rusya ile birlikte hareket etmek zorundaydı.

Bu nedenle, Avusturya Başbakanı Kont Andraşi'nin aktif rol oynadığı Hersek sorunu, önce üç devlet arasında Berlin'de yapılan toplantıda "Doğu Sorunu" çerçevesinde ele alındı. Kont Andraşi, Bismarck ve Rus Başbakanı Prens Gorçakof arasında, bu toplantıda yapılan görüşmeler sonucunda, bu üç devlet, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Bosna-Hersek için birtakım ayrıcalıklar istemek üzere Andraşi tarafından bir tasarı hazırlanmasına karar verdiler.

Osmanlı Hükümeti; Avusturya, Rusya ve Almanya'nın Hersek İsyanı'nı bastırmak bahanesiyle iç işlerine karışacaklarını anlayınca, buna fırsat vermemek için, 2 Ekim 1875'te bir fermanla Bosna-Hersek'e yeni bazı ayrıcalıklar verdi. 12 Aralık 1875'te de bütün imparatorluğu kapsayan yeni bir ıslahat fermanı çıkardı. Fakat bunlar da ayaklanmayı sona erdiremedi.

Bunun üzerine Kont Andraşi, Berlin'de alınan kararlar çerçevesinde, Hersek İsyanı'nı sona erdirmek amacıyla Osmanlı Devleti'ne verilmek üzere bir nota hazırladı.Bunu 1856 Paris Andlaşması'nı imzalamış olan İngiltere,

34) Mahmud Celâleddin Paşa, **Mir'at-i Hakikat,** c. **I.,** İstanbul 1326, s. 43 vd.

Fransa ve İtalya'ya da bildirdi ve onların da onayını aldı. Bunun üzerine Andraşi Notası, 31 Ocak 1876'da, İstanbul'daki büyük devletlerin elçileri tarafından Babıâli'ye verildi. Bu notayla Osmanlı Devleti'nden şunlar isteniyordu:

1) *Hıristiyan halk için din ve mezhep serbestliğinin verilmesi,*
2) *İltizam usulünün derhal kaldırılması,*
3) *Vergilerin doğrudan doğruya buralarda kullanılması,*
4) *Çiftçilerin, topraklarına sahip olabilmesi için önlemlerin alınması,*
5) *Bu ıslahatların yapılmasını kontrol etmek üzere Müslüman ve Hı ristiyan temsilcilerin katılacağı bir komisyonun kurulması,*

Osmanlı Devleti, notadaki isteklerden üçünü daha önce yayınladığı fermanlarda zaten vermiş olduğundan, 11 Şubat 1876'da notayı prensip olarak kabul ettiğini bildirdi[35]. Ancak Rusya, Karadağ ve Sırbistan'ın kışkırtmasıyla; asiler, bu notadaki haklan az görerek kabul etmediler. Böylece Andraşi Notası bir işe yaramadı. Bundan sonra Balkan sorununda, Avusturya'nın yerine, inisiyatifi Rusya eline aldı.

İsyanın yavaş yavaş bir iç savaş halini almaya başlaması ve 1867'den beri sürmekte olan Bulgar isyanının Babıâli tarafından şiddet yoluyla bastırılması, Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın azledilmesine neden oldu. Bu da Rusya'nın İstanbul'daki nüfuzunun azalmasına yol açtı. Bu arada Selanik'te bazı olaylar çıktı. Olaylarda Fransız ve Alman konsolosları öldürüldü. Bu olay, bütün Büyük Devletleri harekete geçirdiği gibi, Avrupa kamuoyunda da Osmanlı Devleti aleyhindeki cereyanı çoğalttı. Buna karşılık Babıâli, Selanik'teki olayda suçlu görülenleri gayet sert şekilde cezalandırmak suretiyle, olayı kapatmak istedi[36].

Olayların bu boyutlara ulaştığı sıralarda, Rus Başbakanı Gorçakofun girişimiyle, Berlin'de Rusya, Avusturya ve Almanya arasında yeni bir görüşme yapıldı. Sonuçta, Gorçakof tarafından, Balkan sorunuyla ilgili olarak bir memorandum hazırlandı ve bu, 12 Mayıs 1876'da Avusturya ve Alman başbakanları tarafından kabul edildi. Osmanlı Devleti'nden bazı istekleri kapsayan Berlin Memorandumu'nun esasları şöyleydi:

1) *Güvenliğin tehlikede bulunduğu yerlere, yabancı devletler, tarafından savaş gemisi gönderilmesi,*
2) *Osmanlı Devleti ile asiler arasında iki aylık bir ateşkes yapılması ve doğrudan görüşmelere başlanması,*

---

3) Edouard Driault, (Çev. Nafiz), **Şark Mes'elesi,** İstanbul 1329, s. 278-280; Mahmud Celâlleddin Paşa, **aynı eser,** c. **I.,** s. 68-73; İbrahim Halil, **Şark Muharebatı - Bosna - Hersek ve Bulgaristan İhtilâli** c. I., İstanbul 1328, s. 112 vd.
4) Mahmud Celâleddin Paşa, **aynı eser,** c. **I.,** s. 87-88.

3) *Yurtlarına dönecek asilere, ev ve kiliselerini yeniden yapmaları için gerekli malzemelerin ve diğer yardımların sağlanması,*

4) *Hıristiyanların da, Müslümanlar gibi silah taşımasına izin verilmesi,*

5) *Yabancı devlet temsilcilerinin, ıslahatın yürütülmesine ve asilerin geri dönmelerine gözlemcilik yapmalarının kabul edilmesi*[1].

Berlin Memorandumu, 1856 Paris Andlaşması'nda imzası bulunan diğer devletlere de bildirildi. Bunlardan Fransa ve İtalya buna katıldılar. Fakat İngiltere; Rusya, Avusturya ve Almanya tarafından yapılan bu öneriyi 15 Mayıs 1876'da reddetti.

İngiltere'nin bu şekilde hareket etmesine, kendisine danışılmadan yapılan bu anlaşmanın, ileride Rusya'nın liderliğinde bu üç devletin, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya yol açabileceği endişesi, daha genel anlamda da, İngiltere'nin Doğu politikasının bu devletlerin politikasına uymaması neden oldu. İngiltere'nin bu tutumu Fransa ve İtalya'yı da etkiledi. Bu da Osmanlı Devleti'ni biraz olsun rahatlattı. Nitekim İngiltere'nin bu çıkışı, Berlin Memorandumu'nun önemini kaybetmesine ve Osmanlı Devleti'ne bildirilmesine gerek kalmamasına neden oldu. Buna rağmen İngiltere, her ihtimale karşı Akdeniz donanmasını Çanakkale'nin Beşiğe Koyu önlerine gönderdi. Bu gelişmeler, İstanbul'da İngiltere'nin nüfuzunu çoğaltırken, Rusya'ya karşı olan kızgınlığı daha da şiddetlendirdi[38].

Böylece Hersek İsyanı'yla başlamış bulunan Balkan bunalımı, büyük devletleri de karşı karşıya getiren bir sorun niteliğine dönüşmüş oldu.

— Bulgar İsyanı (1876):

Bulgarlar arasında Osmanlı Devleti'nden ayrılma düşüncesi 19. yüzyılın ilk yansında başlamıştı. Zamanla da Rusya'nın yardım ve teşvikiyle bu düşünce gelişmişti.

Nitekim 19. yüzyılın ortalarından itibaren Bulgarlar arasında gelişen ulusçuluk akımından, Rusya, kendi Balkan politikası için de yararlanma yolunu tuttu. Bu arada Ruslar, Bulgarlar arasında kültür ve eğitim çalışmalarını örgütlemeye çalıştılar ve Bulgar kilisesini de Rum etkisinden kurtararak bağımsız hale getirmek istediler. Bunun bir sonucu olarak 186O'ta Babıâli'ye başvurarak, bundan sonra Fener Patriği'ni başkan olarak tanımayacaklarını bildirdiler. Bununla beraber Osmanlı Devleti, bağımsız Bulgar kilisesinin kurulmasını ancak 11 Mart 187O'te kabul etti.

Bulgarlar, kiliselerinin bağımsızlığını bu şekilde sağladıktan sonra, bu defa siyasi bağımsızlık için çalışmaya başladılar. Zaten, 1867'de bu amaçla

37) Ahmed Selâhaddin, **Hukuk ve Siyaset - Berlin Kongresi,** c. I., İstanbul 1327, s. 169-174.
38) Mahmud Celâleddin Paşa, **aynı eser,** c. **I.,** s. 89-90; Enver Ziya Karal, **aynı eser, c. VII., s. 101.**

bir ayaklanma çıkarmışlar, fakat bu bastırılmıştı. Ancak 1876'da daha büyük ve planlı bir ayaklanma hazırladılar. Nisan 1876'da başlatılan bu hareket de, Osmanlı Devleti'nin aldığı önlemlerle sonuçsuz kaldı[39].

Bunlar da göstermektedir ki, 19. yüzyılın ortalarından itibaren bu bölge de, ulusçuluk ve Slavcıhk gibi akımların sonucunda büyük bir kaynaşma içerisine girmiş bulunuyordu.

— Osmanlı Tahtında Değişiklikler (1876):

Osmanlı Devleti'nin, özellikle Balkan bunalımıyla içine düştüğü siyasi çıkmazlar, ekonomik ve mali durumunun kötüye gitmesi, kamuoyunda müstebitliği ve müsrifliğiyle tanınan Padişah Abdülaziz (1861-1876)'e ve hükümetine karşı gittikçe büyüyen bir tepki doğurdu.

Padişah, 1875 yılında Mahmut Nedim Paşa'yı yeniden sadrazamlığa getirmişti. Bu ise Rus nüfuzunu İstanbul üzerinde çoğaltmıştı. Nitekim Mahmut Nedim Paşa, bu tarihlerde bütçede meydana gelen açığı kapatmak üzere, söylentiye göre Rus Elçisi İgnatiyef in de telkiniyle, iç ve dış borçların faizlerini yüzde elli oranında indirmeye karar vermişti.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, ilk dış borçlanmayı Kırım Savaşı sırasında yapmıştı. Bundan sonra da borç almaya devam etmiş ve 1874 yılına kadar borçlarının toplamı yaklaşık olarak 239 milyon altın lirayı bulmuştu. 1874-1875 yılı bütçe geliri ise 25.104.928 liraydı. Fakat bu bütçenin 5 milyondan fazla açığı vardı. 1875 yılında ödenecek iç ve dış borçlarla faizlerinin tutarı ise 14 milyon lira civarındaydı. Osmanlı Devleti'nin bunları ödeyecek gücü yoktu. Bu nedenle Hükümet, 7 ve 10 Ekim 1875'te çıkardığı iki kararnameyle, borç ve faizlerinin yarısını peşin ödeyeceğini, yarısının karşılığını da tahville karşılayacağını, yani iç ve dış borçlar ile faizlerinin ödenmesini beş yıl süreyle yarıya indirdiğini resmen ilan etti[40].

Osmanlı hazinesinin iflası demek olan bu olay, Avrupa'da Osmanlı Devleti'nin aleyhine protestolar yapılmasına ve bir kampanyanın açılmasına neden oldu. Böylece Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında doğmuş olan Avrupa - Osmanlı yakınlığı büyük bir darbe yedi. Rusya'nın da amacı zaten buydu. Türk halkı da, bu olaya sert tepki gösterdi.

Balkan bunalımının bütün şiddetiyle sürdüğü bu sıralarda, hükümetin iç ve dış politikadaki başarısızlıkları, halk arasında Sadrazam Mahmut Nedim Paşa aleyhinde bir çok söylentilerin çıkmasına yol açtı. İstanbul'da güvenlik gittikçe bozuldu, halk silahlandı. Bütün bunlara rağmen Padişah hâlâ Sadra-

39) Bkz. Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. VII., s. 83-98; Mahmud Celâleddin Paşa, **aynı eser,** c. **L,** s. 80 vd.

40) Geniş bilgi için bkz. İ. Hakkı Yeniay, **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi,** İstanbul 1964, s. 52-55; Enver Ziya Karal, **aynı eşer,** c. **VII.,** s. 237-239; Haydar Kazgan, **"Osmanlı Modeli Tüketim İçin Borçlanma",** İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XXXV., Sayı 1 - 4 (Ekim 1975- Eylül 1976), İstanbul 1977, s. 71-75; A. du Velay, **Türkiye Maliye Tarihi,** (An kara) 1978, s. 201-213.

zamı tutuyordu. Sonunda 11 Mayıs 1876'da İstanbul'daki medrese öğrencileri ayaklandı. Bunun üzerine Padişah, Mahmut Nedim Paşa'yı azledip yerine Mehmet Rüştü Paşa'yı sadrazam yaptı. Hükümete Hüseyin Avni ve Mithat Paşalar da alındı.

Ancak yeni hükümete Padişahın güveni yoktu. Aynı şekilde Hüseyin Avni ve Mithat Paşalar da Padişaha güvenemiyorlardı. Ayrıca Mithat Paşa, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmalarını önlemek ve devleti içine düştüğü güç durumdan kurtarmak için, bir anayasa ilanından yanaydı. Diğer taraftan bu amacı gerçekleştirmek üzere, bir süreden beri "Genç Osmanlılar" denilen aydınlar da, özellikle yurt dışında çalışıyorlardı. Fakat, bir anayasalı rejimi, müstebit Abdülaziz'e kabul ettirmek mümkün değildi. Bu nedenlerle Mithat Paşa ve arkadaşları Padişahı tahttan indirmeye karar verdiler. Bunun üzerine de, 30 Mayıs 1876 günü Abdülaziz tahttan indirilerek, yerine V. Murat padişah yapıldı.

Ancak, çok geçmeden V. Murat'ın akıl hastası olduğu anlaşılmaya başlandı. Bu arada, 15 Haziran 1876 günü, Çerkez Hasan adlı biri Bakanlar Kurulu'na girerek Hüseyin Avni Paşa'yı ve Hariciye Nazırı Reşit Paşa'yı öldürdü. Olay, Padişah üzerinde büyük etki yaptı ve hastalığı daha da ilerledi.

Bu durum karşısında, başta Mithat Paşa olmak üzere, devlet adamları, İmparatorluğun bu bunalımlı döneminde, V. Murat'ın daha fazla hükümdarlıkta kalmasının zararlı olacağına karar verdiler. Sonuçta V. Murat, 31 Ağustos 1876'da tahttan indirilerek, yerine, daha önce Mithat Paşa'ya meşrutiyeti ilan edeceğine söz veren Abdülhamit (1876-1909) padişah yapıldı.

İstanbul'da bu olaylar meydana gelirken, Balkan bunalımı da yeni gelişmelere sahne oluyordu.

— Osmanlı - Sırbistan, Karadağ Savaşı(1876):

Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelen bu iç olaylar, Balkan toplumlarına yeniden ve daha kuvvetli olarak harekete geçme cesaretini verdi.

1875'te Hersek İsyanı'nın çıkmasından itibaren Sırbistan ve Karadağ bu olaylarla yakından ilgilenmeye, asilere yardım etmeye başlamışlardı. Bu da ayaklanmanın yayılmasına ve uzun sürmesine yol açmıştı.

Slavcılık (Panislavizm) hareketinin de sonucunda başlayıp gelişen Hersek-Bosna ve Bulgaristan olayları, bunlara başta Rusya olmak üzere Avrupa devletlerinin gösterdiği ilgi ve teşvik; Sırbistan ve Karadağ'a da bağımsızlıklarını kazanma ve topraklarını genişletme ümidini vermişti. Bu amaçla da Sırbistan ve Karadağ silahlanmalarını hızlandırmışlardı. Bu arada Sırp ordusunun başına, Slavcılık hareketinin önde gelenlerinden Çernayef adında bir Rus generali getirilmişti[41].

41) Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, c. VIII.,** Ankara 1962, s. 15.

Bunlarla beraber Sırplar ve Karadağlılar, Balkanlarda sürdürülen isyan hareketlerinden, bekledikleri sonucu alamadılar. Bunun üzerine de Sırbistan ve Karadağ, Osmanlı Devleti'ne savaş açmaya (Gerçekte ise, bağlı bulundukları Devlete karşı isyana) karar verdi[42]. 26 Mayıs 1876'da da aralarında bir anlaşma yaparak, Babıâli'ye karşı resmen işbirliği etmeyi kararlaştırdılar[43].

Sırbistan ve Karadağ'ın çoğalan bu düşmanca hareketleri ve Sırpların çıkardıkları bazı sınır olayları üzerine, Osmanlı Hükümeti, 9 Haziran 1876'da Sırbistan'dan, bunların ve niyetlerinin açıklanmasını istedi. Sırp Prensi Milan, 29 Haziran'da buna verdiği cevapta, Bosna'nın Sırbistan'a, Hersek'in Karadağ'a verilmesini istedi. Babıâli, bu önerileri kabul etmedi. Fakat, bu konuda daha cevap vermeye fırsat kalmadan, 1 Temmuz 1876'da Sırbistan, 2 Temmuz'da da Karadağ, bağlı bulunduktan Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiler. Böylece Osmanlı-Sırbistan, Karadağ Savaşı, hukuk yönünden ise bu iki devletin isyanı başlamış oldu.

Savaş, Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi, Avrupa devletlerinde de heyecan uyandırdı. Bu nedenle Babıâli, bir bildiri yayınlayarak, bu savaşta kendini savunmaktan başka bir amacı olmadığım açıkladı. Böylece de yabancı devletlerin olaylara karışmasını önlemeye çalıştı. Ancak, bölge ve olaylarla yakından ilgili olan Rusya ve Avusturya, savaşın ilanından hemen sonra harekete geçtiler.

Nitekim Avusturya ve Rusya yöneticileri, 8 Temmuz 1876'da Reichstad'da toplanarak bölgeyle ilgili bir anlaşma yaptılar. Buna göre: Osmanlı Devleti bu savaşta yenilecek olursa, Bosna-Hersek; Sırbistan, Karadağ ve Avusturya arasında pay edilecek, ayrıca Rusya, Besarabya ve Batum'u alacaktı. Bu arada Bulgaristan, Rumeli, Arnavutluk özerklik kazanacak, Yunanistan da Teselya ve Epir'i sınırlan içinde katacaktı. Osmanlı Devleti'nin galip gelmesi halinde ise, sınır değişikliği yapılmayacaktı ve Rusya ile Avusturya statükonun devamını sağlamaya birlikte çalışacaktı[44]. Böylece, bu savaşta Osmanlı Devleti'nirt yenilmesi halinde Avrupa topraklan büyük ölçüde paylaşılmaya uğrayacak, galip gelmesi ise Osmanlı Devleti'ne hiçbir kazanç sağlamayacaktı.

Bununla beraber Osmanlı-Sırbistan, Karadağ Savaşı, Avusturya ve Rusya'nın tahminlerinin aksi yönde gelişti. Türk kuvvetleri, Karadağlıları ve Sırpları yenerek bozguna uğrattılar ve duruma hakim olmaya başladılar[45].

Sırplar, uğradıkları bu kesin yenilgi üzerine, 24 Ağustos 1876'da Büyük Devletlere başvurarak, Osmanlı Devleti ile aralarında bir ateşkes anlaşması

---

42) İ. Halil Sedes, **1876 -1877 Osmanlı - Karadağ Seferi,** İstanbul 1936, s. 9.
43) Yorga, (Çev. B. S. Baykal), **Osmanlı Tarihi,** c. V., Ankara 1948, s. 571.
44) Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. **VIII.,** s. 18.
45) Savaş harekâtı için bkz. I. Halil Sedes, **aynı eser,** s. 12 vd; Mahmud Celâleddin Paşa, **aynı eser,** c. **I.,** s. 154 vd; Rifat Uçarol, **aynı eser, s. 35 vd.**

yapılmasını istediler. Bu sıralarda Sırpların yenilgisi, Rusya'da tepki uyandırmış ve bir Osmanlı-Rus Savaşı ihtimalini çoğaltmıştı. Ayrıca Sırpların, Rusya'nın koruyuculuğu altına girmesini de güçlendirmişti. Bu nedenlerle İngiltere, diğer Avrupa devletlerinin de onayını alarak, Osmanlı Devleti'nden savaşı durdurmasını istedi.

İngiltere'nin bu şekilde araya girerek ve Rusya'dan önce davranarak işe karışması, iç ve dış politikasından gelmekteydi. Bu tarihlerde İngiliz kamuoyu, Balkan olayları dolayısıyla Türklerin aleyhine çevrilmişti. Kişiliğinde Türk düşmanlığını temsil «den Liberal Parti Başkanı Gladston'un etkisiyle de bu tepki fazlalaşıyordu. Bu bakımdan, İngiliz Hükümeti üzerinde, bir kamuoyu baskısı vardı. Diğer taraftan Rusya'nın, Almanya ve Avusturya ile birleşerek, Osmanlı Devleti aleyhine bir harekete geçerek statükoyu bozması, İngiltere'nin işine gelmiyordu. İşte, Rusya'nın böyle bir girişimde bulunmasını önlemek üzere, İngiltere inisiyatifi eline almak istemişti.

Osmanlı Devleti, bu durum üzerine askeri harekâtını durdurdu ve bunun sürekli bir barış haline getirilmesi için, 14 Eylül 1876'da bazı koşullar ileri sürdü. Bunda, Karadağ ve Sırbistan'ın, Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmasını belirten bazı hususlar vardı. Ancak İngiltere bu istekleri kabul etmedi. 21 Eylülde Babıâli'ye gelen İngiliz Elçisi, Büyük Devletler adına şu barış koşullarının kabulünü istedi: Sırbistan ve Karadağ savaştan önceki ayrıcalıklarını koruyacaklar, Bosna-Hersek'te özerk yönetim kurulacak ve en azından altı haftalık bir ateşkes yapılacaktı. Ancak bu şekilde barış için görüşmeler yapılırken, Sırplar yeniden hücuma geçip savaşa başladılar. Bu defa da, Osmanlı kuvvetleri Sırpları kesin olarak yendiler.

Böylece, Belgrad yolunun Türk kuvvetlerine açılması üzerine, Sırp Prensi, Rusya'dan yardım istedi. Sırpların yenilgisi üzerine Balkanlar'da etkisinin azalacağını gören Rusya da, 31 Ekim 1876'da Osmanlı Devleti'ne 48 saatlik bir ültimatom vererek, Sırbistan ve Karadağ ile yapmakta olduğu savaşa son vermesini ve bunlarla iki aylık bir ateşkes anlaşması yapmasını istedi.

Osmanlı Hükümeti, Rusya'nın bu ağır koşullar taşıyan ültimatomunu, diğer devletlerden yardım göremeyeceğini bildiğinden, 1 Kasım 1876'da kabul etti. Biraz sonra da ateşkesi iki ay daha uzattı[46]. Ancak bunlara rağmen Balkan bunalımı ciddiyetini korumaktaydı. Bu nedenle de sorun, bu defa devletlerarası bir toplantıda ele alındı.

— İstanbul Konferansı (23 Aralık 1876 - 20 Ocak 1877):

Rusya, yukarıda belirtilen ültimatomuyla, Osmanlı Devleti'nin askeri harekâtını durdurarak bir mütareke yapılmasını sağlamış, böylece de Sırbistan'ın ezilmesini önlemiş ve Balkanlar'da inisiyatifi eline almıştı. Bundan sonra ise, Balkan bunalımını sadece Sırbistan, Karadağ sorunu halinden

46) İ. Halil Sedes, **aynı eser,** s. 131-140; Mahmud Celâleddin Paşa, **aynı eser, c. I., s. 210 vd.**

çıkartarak, genel bir "Doğu Sorunu" haline getirmiş ve bunun çözümlenmesini istemeye başlamıştır.

Nitekim bu konuda Rusya'nın kararlı olduğunu Çar II. Aleksandr, 2 Kasım 1876'da İngiliz elçisine şöyle dile getirmiştir: "... Eğer Avrupa cesaret ile hareket etmeye hazır değilse, Rusya tek başına hareket etmek zorunda kalacaktır."

Rusya'nın, Balkan bunalımım, daha genel anlamıyla, "Doğu Sorunu"nu tek başına çözümlemeye kalkışması, Osmanlı topraklarını işgal etmesi veya nüfuzu altına alması demekti. Böyle bir gelişme ise, her şeyden önce İngiltere'nin 'Doğu' çıkarlarını tehlikeye düşürecekti. Bu nedenle, 9 Kasım 1876'da, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün devam etmesinden yana olduğunu, gerekirse bu amaçla savaşı bile göze aldığını açıkladı[47].

Böylece Balkan bunalımı ile başlayan gelişmeler, İngiltere ve Rusya'yı çıkarlarının çatışması nedeniyle bir defa daha karşı karşıya getirmiş oldu.

İngiltere, Rusya'nın tek başına Balkan bunalımını çözümlemesine razı olmayacağını, yukarıdaki şekilde belirttikten sonra, sorunun devletlerarası bir konferansta ele alınmasına çalıştı. Buna diğer Avrupa devletleri de razı oldular.

Osmanlı Devleti böyle bir konferansın toplanmasına; devletlerarası hukuka, kendi bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne aykırı olacağını ileri sürerek, karşı çıkmak istedi. Bunun üzerine İngiltere'nin İstanbul Elçisi; Babıâli'ye, bu toplantıda Osmanlı Devleti'nin şan ve şerefini incitecek bir davranışta bulunulmayacağını, yani bununla iç işlerine karışılmış olunmayacağını belirttikten sonra, "Konferansın toplanması kesin olarak kararlaştırılmıştır. Her devletin atadığı temsilci bu günlerde ülkelerinden hareket edecektir. Osmanlı Devleti kabul etmese bile toplantı yapılacaktır."[48] demiştir. İngiltere'nin bu baskısı karşısında, Osmanlı Devleti, konferansın İstanbul'da toplanmasına razı olmak zorunda kaldı.

Balkan sorununu görüşmek ve bölgedeki kargaşalığa son vermek üzere toplanacak konferansa; 1856 Paris Andlaşması'na katılmış bulunan İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Almanya ve İtalya temsilci gönderdi. Bunlar, İstanbul'da önce kendi aralarında 11-12 Aralık 1876 tarihlerinde toplanarak, konferansta ele alınacak konuları görüştüler[49].

Bu hava içerisinde asıl İstanbul (veya Tersane) Konferansı, Büyük Devletlerin temsilcilerine Osmanlı temsilcisinin de katılmasıyla, 23 Aralık 1876

47) Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. **VIII.,** s. 25-26.
48) Mahmud Celâleddin Paşa, **aynı eser,** c. I., s. 218.
49) Toplantıda görüşülen konular için bkz. 1. Halil Sedes, **1877-1878 Osmanli-Rus ve Romen Savaşı,** c. **L,** istanbul 1935, s. 28-30; Ahmed Selâhaddin, **aynı eser, c. I., s. 67 vd.**

günü resmi toplantısına başladı. Konferans başkanı olan Hariciye Nazırı Saffet Paşa, açış konuşmasını yapacağı sırada, dışarıda top atışlarının yapıldığı duyuldu. Bunun üzerine Saffet Paşa, temsilcilere, gelen bu top sesleriyle Osmanlı Devleti'nin Meşrutiyeti ilan ettiğini ve bundan dolayı da artık konferansın toplanmasına gerek kalmadığını bildirdi. Böylece, aşağıda belirtileceği gibi Osmanlı Devleti, iç ve dış nedenlerin sonucunda mutlak monarşiden, meşruti monarşiye geçmiş oldu.

Osmanlı Hükümeti bu şekilde hareket etmekle, yabancı devletleri etkileyerek, Konferans'ın toplanma nedenlerini ortadan kaldırmak, hiç olmazsa bunların yapacakları önerileri hafifletmek istemiştir. Ancak Meşrutiyetin ilan edilmesi, Avrupa devletlerinin temsilcilerini şaşirtmakla beraber, bunlar üzerinde ümit edilen tepkiyi göstermedi.

Babıâli'nin amacı, Meşrutiyeti ilan etmekle, bundan böyle Hıristiyan toplumların kendi temsilcileri vasıtası ile sorunlarını Mecliste çözümle-yebileceklerini ve bundan dolayı da Avrupa devletlerinin bunları savunmalarına, yani Konferansa gerek kalmadığını belirtmekteydi. Ne var ki, Konferansa katılan devletlerin temsilcileri Meşrutiyetin ilan şeklini, çalışmalarını önlemeye yönelik oir taktik olarak gördüler. Bu nedenle de toplantıya devam ettiler[50].

Osmanlı Devleti, Konferansın çalışmalarında İngiltere'nin kendisine yardım edeceğini ummuştu. Ancak, bu devletin önerileri ve davranışları tam aksi olmuş, bu da Osmanlı yöneticilerini hayrete düşürmüştür. Fransızlar ise hiçbir varlık gösterememiştir.

Konferans, bu hava içerisinde dokuz toplantı yaptı. Bunun sonucunda Büyük Devletler, Osmanlı Hükümeti'nden, Sırbistan ve Karadağ'ın savaştan önceki durumlarını tanımasını ve bunların topraklarının genişletilmesini, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'a bazı ayrıcalıklar ile özerklik verilmesini istediler. Bunların kabul edilmesi için de bir haftalık süre tanıdılar.

Osmanlı Hükümeti, devletin bağımsızlık, şeref ve haysiyetine bir darbe olarak gördüğü bu önerileri reddetti. Bunun üzerine İstanbul veya toplandığı yer dolayısıyla Tersane Konferansı 20 Ocak 1877'de dağıldı. Ardından da Büyük Devletlerin temsilcileri ve elçileri İstanbul'dan ayrıldılar[51]. Böylece Osmanlı Devleti ile bu devletler arasında, diplomatik ilişkiler kesilmemekle beraber, bir gerginlik doğmuş oldu.

Bu durum üzerine Osmanlı Devleti, 1 Mart 1877'de Sırbistan ile savaştan önceki durum esas olmak üzere bir barış anlaşması yaptı. Karadağ ile de, bir uyuşma sağlanamadığından, ateşkesi iki ay daha uzattı.

50) Bekir Sıtkı Baykal, **"93 Meşrutiyeti",** Belleten, c. VI., Sayı 21-22, Ankara 1942, s. 58-59.
51) Mahmud Celâleddin Paşa, **aynı eser,** c. **I.,** s. 226-231; Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. **VIII.,** s. 28-34.

Babıâli'nin bu davranışı Avrupa'da olumlu etki yaptı. Karadağ'a da istediği sınır değişikliği ile biraz toprak verilerek anlaşılırsa, "Doğu Sorunu"nun savaşa başvurulmadan ve devletin onuruna dokunulmadan çözümlenme ümidi uyandı. Nitekim bu amaçla, 22 Şubat 1877'den itibaren, Karadağ ile sınır anlaşmazlığını giderebilmek üzere İstanbul'da görüşmelere başlandı. Ancak Karadağ, aşırı toprak isteklerinde bulundu. Buna rağmen bazı devlet adanılan, Karadağ'a istediği toprakların (ki çoğu yerde Osmanlı Devleti fiilen kontrolünü kaybetmişti) verilerek, yaklaşmakta olan Osmanlı-Rus savaşının önlenmesini istemekteydi. Buna karşılık Hükümet, gittikçe savaşı göze alan bir tutum içerisine giriyordu. Bu nedenle görüşmelerden bir sonuç alınamadı[52].

Karadağ sorunundan dolayı İstanbul'da siyasi havanın gergin bir hal aldığı sıralarda, 19 Mart 1877 günü ilk Osmanlı Ayan Meclisi ve Mebuslar Meclisi açıldı. Böylece Osmanlı Devleti'nde Birinci Meşrutiyet dönemi fiilen başlamış oldu.

İstanbul'da bu gelişmeler olurken, Rusya da, bir taraftan Panislavist hareketi doğrultusunda bütün Hıristiyan toplumlannı Osmanlılar aleyhinde mücadeleye hazırladığı Balkanlarda tansiyonu yükseltmeye, diğer taraftan da Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı vaziyet almalarına çalışıyordu. Rusya'nın davranışları ve Osmanlı Padişahı ile hükümetinin savaş taraftarı olmalan ise, Osmanlı-Rus ilişkilerini gittikçe gerginleştiriyordu. Bu da Avrupa devletlerini bir defa daha konuyu görüşmek üzere bir araya getirdi.

— Londra Protokolü:

İstanbul Konferansı'nda bir sonuç alınamayacağının anlaşılması üzerine, Rusya, diplomatik girişimlerine yeni bir yön ve hız vermişti[53]. Bu sıralarda Avusturya da, Rusya'nın Balkanlar'da bir harekete geçeceğini anlamıştı. Böyle bir durumda Rusya'ya engel olamayacağından, onun Doğu Avrupa'da, aynı zamanda kendi aleyhine olarak yayılmasını önlemek için, aralarında bir anlaşma yapılmasını istemeye başladı. Rusya da, böyle bir yakınlaşmadan yanaydı. "Üç İmparator Ligi"nin sürmesini isteyen Bismarck da, bir Avusturya-Rusya anlaşmasını destekliyordu. Bunun üzerine 15 Ocak 1877'de Avusturya ile Rusya arasında Peşte Anlaşması yapıldı. Reichstad görüşmelerini esas alan bu anlaşmaya göre: Avusturya, Bosna-Hersek'i alacak, buna karşılık Rusya Balkanlar'da serbest kalacak, ancak burada büyük bir Slav devleti kuramayacaktı. Böylece Rusya, bir savaş anında Avusturya'nın tarafsızlığını sağlamış oldu.

Rusya, bunun arkasından Almanya'nın da desteğini elde ettikten sonra, İngiltere ve Fransa ile anlaştı. Bunun üzerine, 1876 İstanbul Konferansı'na katılan Büyük Devletler, Balkan sorununda Osmanlı Devleti'ne karşı takınıla-

52) Rifat Uçarol, **aynı eser,** s. 51-53.
53) Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya,** Ankara 1970, s. 82.

cak tutumu saptamak amacıyla Londra'da toplandılar. Sonuçta 31 Mart 1877' de bir protokol imzaladılar. Bunda, Osmanlı Devleti'nin daha önce Hıristiyan toplumlar için vaad ettiği ıslahatı yerine getirmesi ve bunların uygulanmasının da İstanbul'daki Büyük Devlet elçileri vasıtasıyla kontrol edilmesi istenmekteydi. Ayrıca, Osmanlı Devletinin, silahlı kuvvetlerini azaltması tavsiye ediliyordu.

Böylece Osmanlı Devleti, Londra Protokolü ile, Avrupa büyük devletlerini yine Rusya'nın yanında ve kendisinin karşısında birleşmiş olarak buldu. Ancak, istekler çok ağır olduğundan, bunları 12 Nisan 1877'de reddettiğini bildirdi[54].

Bu suretle, Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasında Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında kurulmuş olan yakınlık ve birlik, Rusya'nın bu tarihlerden sonra izlediği siyasetin de sonucunda yıkılmış oldu. Böylece Rusya, Osmanlı Devleti'ni dış dayanaklardan yoksun bırakmayı ve onunla karşı karşıya kalmayı başardı. İşte bu siyasi ortamdan da yararlanarak, Osmanlı Devleti'ne karşı yeni bir savaşı başlattı. Ancak savaş konusuna geçmeden önce, aynı tarihlerde Osmanlı Devleti'nde yeni bir dönemi başlatacak olan Birinci Meşrutiyet'in ilanı üzerinde de durmak gerekecektir.

3. Birinci Meşrutiyet'in İlanı (23 Aralık 1876):

Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyılın başlarından itibaren önce duraklamaya sonra da gerilemeye başlaması üzerine, bu geriye gidişi önlemek ve Devleti güçlendirmek amacıyla çeşitli dönemlerde birçok yenilik hareketi yapılmış, son olarak da 1839 yılında Tanzimat ilan edilmiştir. Ancak, bu yenilik hareketlerinden istenilen sonuçlar alınamadığından Devlet gittikçe zayıflamış, büyük iç ve dış sorunların içine düşmüştür. Tanzimat döneminin sonlarına doğru ise, Padişah Abdülaziz'in müstebit ve müsrif yönetimi ülkeyi her yönüyle daha da kötü duruma sokmuştur.

İşte Devletin bu durumu, ülkenin bazı aydınlarını ve düşünce adamlarını etkileyerek, onları Devleti kurtarmak çarelerini araştırmaya, bu konudaki görüşleri ile dönemin devlet adamları ve sınırlı da olsa kamuoyu üzerinde etkili rol oynamaya yöneltmiştir. Osmanlı Devleti'nin ancak meşruti yönetim ile kurtulabileceğine inanan bu aydınlar, bu yönetim biçiminin uygulanmasını sağlayacak şekilde Devletin sosyal, siyasi ve hukuki yapısında gerekli değişikliklerin yapılması zorunluluğu üzerinde durarak, çalışmalar yapmaya başlamışlardır. Tanzimatın sonlarında gelişen "bu entellektüel hareketin" temsilcilerine de "Genç Osmanlılar" denmiştir[55].

54) I. Halil Sedes, **aynı eser,** s. 40-52.
55) Recai G. Okandan, **Âmme Hukukumuzun Anahatları (Türkiye'nin Siyasi Gelişmeleri),** İstanbul 1977, s. 117.

Bu aydınlar, 1865 yılında "Genç Osmanlılar Cemiyeti" adı altında gizli bir örgüt kurdular. Cemiyetin, örgütlenmesi ve çalışma yöntemleri, İtalya'daki Carbonari Cemiyeti örnek alınarak düzenlendi. Program ise, ülkede mutlakiyet yönetimi yerine meşrutiyet yönetiminin koşullarını sağlamak ve yürütmek esasına dayanıyordu.

Cemiyet, kısa sürede gelişerek üye sayısını 245'e yükseltti. Üyeleri arasında Mektebi Harbiye (Harp Okulu) Nazırı Süleyman Paşa, Zaptiye Nazır Muavini Mustafa Asım Paşa gibi önemli kişiler de vardı. Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa'nın da Cemiyetle ilgili bulunduğu hatta mali yönden ona yardımda bulunduğu belirtilmektedir.

Genç Osmanlılar, kendilerinin yeterli ölçüde güçlendiklerini gördükleri 1867 yılında, Babıâli'yi basarak Sadrazam Âli Paşa'yı safdışı bırakıp, Mahmut Nedim Paşa'yı sadrazamlığa getirmek istediler. Fakat eylem planları hükümet tarafından haber alındığından başarılı olamadılar. Bunun üzerine Cemiyet üyelerinden bir kısmı yurt dışına, Paris'e kaçtı. Aynı yıl bunlara, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi ve bazı Cemiyet üyesi daha katıldı. Böylece, ülkeden kaçan Genç Osmanlılar (veya Fransız kamuoyunda benimsenen deyimle "Genç Türkler") Paris'te toplandılar. Bunlar, siyasi nedenlerle Osmanlı Hükümeti'ne karşı olan Mustafa Fazıl Paşa'nın kendilerine bağladığı maaşla yaşamaya ve Paris ile Londra'da çalışmaya başladılar.

Bu gelişmeler ise Genç Osmanlılar Cemiyeti'ni gizlilikten açığa çıkardı. Cemiyetin resmi bir başkanı yoktu. Ancak fiili başkanı, cemiyet üyelerine mali destekte bulunan, Mustafa Fazıl Paşa idi.

Genç Osmanlılar Cemiyeti, 1870 yılına kadar Avrupa'da, padişah ve hükümetine karşı çalışmalarını sürdürdü. Ancak, mali yönden sıkıntıların başlaması, Sultan Abdülaziz'in ümit verici konuşmaları ve 1871 yılında Âli Paşa'nın ölümü üzerine, Namık Kemal'in de içinde bulunduğu cemiyet üyelerinin bir kısmı ülkeye döndü. Bu da, Padişah ve hükümetine karşı yapılan muhalefetin bir süre duraksamasına yol açtı[56].

Ne var ki, daha önce belirtildiği gibi, özellikle 1875 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin iç ve dış sorunları gittikçe çoğalmaya ve daha büyümeye başladı. Bunların etkisiyle ülkede bunalım ve karamsarlık başgösterdi. Bu da, Abdülaziz ve hükümetine karşı muhalefeti güçlendirdi. Sonuçta, Padişah Abdülaziz 30 Mayıs 1876'da tahttan indirildi ve yerine V. Murat geçirildi.

Abdülaziz'in tahttan indirilmesini gerçekleştirenlerin ileri gelenlerinden biri de, Şûrâ-yi Devlet Reisi (Devlet Şûrası Başkanı) Ahmet Mithat Paşa idi. Onun bu hareketin içinde bulunması, Devletin yaşamını sürdürmesi için tek

56) Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin kuruluşu, gelişmesi, çalışmaları ve programı ile, Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi gibi Genç Osmanlıların düşünce yapısı ve amaçları hakkında bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi,** c. **VII.,** Ankara 1956, s. 299-314; Recai G. Okandan, **aynı eser, s. 117-125**

çarenin meşrutiyet yönetiminin kurulması olduğuna inanması ve bunun gerçekleşmesine Abdülaziz'in tahtta kalmasını engel olarak görmesindendi[57].

V. Murat'ın padişah olduğu sırada ülke kargaşa, çöküntü ve karamsarlık içindeydi. Bundan dolayı halk, veliahtlığı sırasında özellikle keyfi yönetim aleyhindeki düşünceleriyle sempati toplamış bulunan V. Murat'ın tahta çıkışından memnun olmuştu. Bu arada, başta Mithat Paşa jlmak üzere Anayasa taraftarları, onun meşrutiyeti ilan edeceğini umdular. Ancak Padişah, daha ilk günlerdeki tutumuyla ve Anayasa karşıtlarını memnun edecek hareketleriyle, bu umutları yıktı. Aynı sıralarda da Padişahın hastalığı arttı.

Bu durum üzerine Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, V. Murat'ın tahttan indirilmesine, Meşrutiyet yönetimini ilan etmeyi kabul etmesi halinde Veliaht Abdülhamit'in padişah yapılmasına, aksi halde kardeşi Mehmet Reşat'ın bu makama getirilmesine karar verdi.

Hükümetin bu kararı, Meşrutiyetin bir an önce kurulmasını isteyen Mithat Paşa tarafından, Veliaht Abdülhamit'e bildirildi. O da, bir Anayasa yapılmasını ve Meşrutiyet yönetiminin kurulmasını kabul etti. Bunun üzerine 31 Ağustos 1876'da padişah yapıldı[58]. Böylece, II. Abdülhamit (1876-1909) dönemi başlamış oldu.

II. Abdülhamit, tahta çıktıktan sonra halka yayınlayacağı Hatt-ı Hümâyunun hazırlanması işini Mithat Paşa verdi. Ancak onun hazırladığı metinden "yeni yönetim", "meşrutiyet", "ıslahat" gibi kelimeleri çıkartarak yerine belirsiz bazı kelimeler koydu. Bunlar da, Meşrutiyetin bir an önce ilan edilmesini isteyen Mithat Paşa ile yeni Padişah arasında ilk görüş ayrılıklarını ortaya koydu[59].

Ancak ülkenin içinde bulunduğu iç ve dış güçlükler, her ne pahasına olursa olsun ülkede bir Anayasanın ilanını zorunlu kılıyordu. Bu nedenle II. Abdülhamit, hiç olmazsa görünüşü kurtarmak amacıyla, bir Anayasa meydana getirmek için mülkiye memurlarından, ulemâdan ve ikisi de askerlerden olmak üzere yirmi sekiz kişiden oluşan özel bir komisyonun kurulmasına izin verdi. Komisyonun başkanı Mithat Paşa idi.

Bu özel komisyon ilk toplantısını 24 Eylül 1876 günü yaptı ve Mithat Paşa tarafından, Ziya Paşa ve Namık Kemal'in yardımlarıyla Fransa ve Belçika Anayasalarından esinlenerek, daha önce hazırlanan Anayasa tasarısını incelemeye başladı. Sonuçta yüz kırk maddelik bir tasarı hazırlandı. Ancak, bu Anayasa tasarısı üzerinde Meşrutiyet karşıtları bir tartışma başlattı. Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa, Padişahın yetkilerinin sınırlanmasına ve

57) 1. Mahmud Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrıazamlar,** (Dördüncü Basılış), İstanbul 1969, s. 337, ayrıca, Ahmed Midhat Paşa'nın biyografisi için bkz. s. 321 vd.
58) Bkz. Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. VII., s. 361-367; Recai G. Okandan, **aynı eser,** s. 130-134.
59) Enver Ziya Karal, **aynı eser, c. VIII., s. 5.**

hükümetin kuruluşuna getirilen yeniliklere karşı çıktı. Sadrazamın ısrarı ile Anayasa taslağında bazı değişiklikler yapıldı. Bunun arkasından II. Abdülhamit, tasanda hükümdarın yetkilerini sınırlayan bazı maddeleri değiştirdikten sonra, "gerek görülen kimselerin ülke dışına gönderilmesi yetkisini devlet başkanına veren bir hükmün tasarının 113'üncü maddesine eklenmesini istedi". Bu madde, Mithat Paşa, Ziya Paşa ve Namık Kemal'in şiddetle karış koymalarına rağmen, Anayasaya kondu[60].

Anayasa tasarısı hakkında bu tartışmalar yapılıp taslak ortaya çıktığı sıralarda, II. Abdülhamit, 20 Aralık 1876 günü Mithat Paşa'yı sadrazamlığa getirdi. Gerçekte, onu sevmemekte ve düşüncelerini beğenmemekteydi. Ancak Paşa'yı, yerli ve yabancı kamuoyundaki etkisi ve şöhretinden dolayı takdir eder görünüyordu. Bunu da makamının tehlike ve güçlüklerden uzak kalmasını sağlamak için yapıyordu. Bunlara karşılık Mithat Paşa'nın da Padişaha güveni yoktu[61].

Görüldüğü gibi 1876 yılı, Osmanlı Devleti'nin iç siyasetinde üç padişah değişikliği, Anayasa tasarısı hazırlanması ve ilanıyla ilgili şiddetli tartışma, çekişme ve bunalımlarla geçmiştir. Bunlar da Devletin dış siyasetini etkilemiştir. Nitekim, daha önce belirtildiği üzere, bu yılın son günlerinde Balkan bunalımına bir çözüm yolu bulmak üzere İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, Almanya ve İtalya devletlerinin temsilcileri ile Osmanlı temsilcilerinin katılmasıyla İstanbul Konferansı toplanmıştır.

İşte Osmanlı Devleti'nin bu iç ve dış siyaset ortamında, İstanbul (Tersane) Konferansı'nın ilk oturumunun yapıldığı sırada; Kanun-u Esasî (Anayasa), 23 Aralık 1876 günü Babıâli avlusunda toplanan devlet adamları ve halk önünde törenle ilan edildi. Böylece Türk toplumuna ilk Anayasa sağlanmış, Devlet iktidarını belirli prensiplere bağlayan bir siyasi sisteme, Meşrutiyet yönetimine geçilmiş oldu[62].

İlan edilen Kanun-u Esasî (Anayasa) 119 maddeden oluşmaktaydı[63]. Buna göre, yürütme işlerinin gerçek yapıcısı, düzenleyicisi, bakanları doğrudan seçen ve yöneten yani, yürütmenin başı Padişahtı. Yasama işleri, Mebusan Meclisi ve Ayan Meclisi'nden kurulu bir "Meclis-i Umumi (Genel Meclis)" tarafından yürütülecekti. Gerçekte ise yasama faaliyetleri de Padişaha bağlı olacaktı. Bu bakımdan Meclis'in yetkileri sınırlıydı. Ayan Meclisi üyelerini hayat boyu olmak koşuluyla Padişah, Mebusan Meclisi üyelerini de,

---

60) Bkz. İ. Mahmud Kemal İnal, **aynı eser,** s. 343-347.
61) Bkz. Enver Ziya Karal, **aynı eser, c. VIII.,** s. 5-8; Recai G. Okandan, **aynı eser,** s. **138-**139.
62) İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,** c. IV., istanbul 1972, s. 293; t. Mahmud Kemal İnal, **aynı eser,** s. 348.
63) Metin için bkz. Şeref Gözübüyük, Suna Kili, **Türk Anayasa Metinleri,** Ankara 1957, s. 25-38.

elli bin kişiye bir üye olmak üzere, halk seçecekti. Meclisin feshi yetkisi ise Padişaha aitti. Diğer yandan Padişah, istediği kimseyi, Hükümetin güvenini bozduğu gerekçesiyle, memleketten uzaklaştırmak, memleket dışına sürmek yetkisine sahipti. Bütün bunlarla da, "Devletle ilgili yetkilerin tümü gerçekte yine Hükümdarda toplanmış bulunmakta"ydı[64].

Anayasa'nın bu özelliklerine rağmen ilanı, ülkede büyük sevinç yarattı. Ancak Meşrutiyete karşı olanlar da aleyhte tepki gösterip, çalışmaya başladılar. Bunlara Padişah da katıldı. Sonuçta, II. Abdülhamit, halk tarafından "Meşrutiyet ve Hürriyet kahramanı" olarak kabul edilen Mithat Paşa'yı 5 Şubat 1877 günü sadrazamlık görevinden alıp tutuklattı ve hemen bir gemiye bindirerek İtalya'ya sürdü[65]. Bu suretle Anayasa'nın 113'üncü maddesi, ilk defa, bu Anayasayı yapan ve anılan maddeye de karşı çıkan Mithat Paşa'ya uygulanmış oldu. Bu da ülkede yeni huzursuzluklar doğurdu.

Bu arada, 28 Ekim 1876'da çıkarılan "Geçici Yönetmelik" esaslarına göre yapılan seçim sona erdiğinden Osmanlı Devleti'nde ilk Meclis (Meclis-i Umumi); Mebusan Meclisi'nde 69'u Müslüman ve 46'sı diğer dinlerden olmak üzere 115 üye, Ayan Meclisi'nde de 26 üye olduğu halde, 19 Mart 1877 günü Dolmabahçe Sarayı'nda açıldı[66]. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nda Meşrutiyet yönetimi hukuken ve fiilen başlamış oldu.

İstanbul'da bu önemli olay ve gelişmeler olurken aynı günlerde, daha önce belirtildiği üzere Osmanlı-Rus ilişkileri de gittikçe gerginleşiyor ve iki devlet yeni bir savaşa doğru gidiyordu. Nitekim, Osmanlı Meclisi'nin açılmasından otuz altı gün sonra Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti.

---

64) Kanun-u Esasî'nin özellikleri ve yorumu için bkz. Recai G. Okandan, **aynı eser,** s. 143-171.

65) Bkz. **İ.** Mahmud Kemal İnal, **aynı eser,** s. 360 vd; M. Tayyib Gökbilgin, **"Midhat Paşa",** İslâm Ansiklopedisi, c. VIII., (İkinci Basılış), İstanbul 1970, s. 279; Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. **VIII.,** s. 9-14. Mithat Paşa, sürgünde 1878 yılı Eylül ayma kadar kaldı. Bu sürede Avrupa başkentlerini dolaştı, buralarda ve özellikle ingiltere'de büyük itibar gördü. Bundan kuşkulanan II. Abdülhamit, onu çeşitli vaadlarla ülkeye getirtti. Kasım 1878'de Suriye, Ağustos 1880'de de İzmir Valiliği'ne atadı. Bir süre sonra ise, Sultan Abdülaziz'in ölümüyle ilgili olarak tutuklatmak istedi. Bunu öğrenen Mithat Paşa da İzmir'deki Fransız Konsolosluğu'na sığındı. O sıralarda, Fransa Tunus'u işgal ettiğinden dolayı, Osmanlı-Fransız ilişkileri gergindi. Bu nedenle Fransızlar, Tunus politikalarına olumlu etki yapması için Paşa'yı Padişahın isteği üzerine Osmanlı Hükümeti'ne teslim ettiler. Mithat Paşa, bundan sonra 27-28 Haziran 1881 tarihlerinde İstanbul'da yargılandı ve idama mahkûm edildi. An cak cezası, çeşitli nedenlerden II. Abdülhamit tarafından ömür boyu sürgüne çevrildi ve bazı arkadaşlarıyla birlikte 28 Temmuz 1881'de Taife sürüldü. 7 Mayıs 18 84'te de orada boğularak öldürüldü. Geniş bilgi için ayrıca bkz. Bilâl N. Şimşir, **Fransız Belgelerine Göre Midhat Paşa'nın Sonu,** Ankara 1970, s. 39 vd; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Midhat Paşa ve Tâif Mahkûmları,** (2. Baskı), Ankara 1985, s. 1 vd; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi,** c. **I.,** İstanbul 1940, s. 19, 31-32.

66) İsmail Hami Danişmend, **aynı eser,** c. **IV.,** s. 176; Recai G. Okandan, **aynı eser,** s. 176-179; Rifat Uçarol, **aynı eser, s. 55.**

B. 1877-1878 OSMANLI - RUS SAVAŞI:

1. Savaşın Başlaması ve Gelişmeleri:

Rusya, yukarıda belirtilen girişimleri ve gelişmeler sonucunda, artık geleneksel hale gelmiş bulunan "Güneye inme" politikasını uygulamak üzere harekete geçmenin zamanı geldiğini görerek, Osmanlı Devleti'ne savaş açmaya karar verdi. Bu kararını da, bir bildiriyle 19 Nisan 1877'de Avrupa devletlerine bildirdi.

Rusya'ya göre Osmanlı Devleti, Londra Protokolünü reddetmekle, Balkanlar'da barış ve güvenliğin korunmasını istemeyen bir duruma düşmüş oluyordu. Bu nedenle Rusya, Balkanlar'da kendi çıkarlarını korumak ve Hıristiyan toplumların güvenliğini sağlamak üzere harekete geçeceğini iddia ediyordu. Böylece de, görünüşte, 1875 yılından itibaren sürmekte olan Balkan bunalımı savaşın yakın nedeni oluyordu.

Gerçekte ise, Rusya'nın bu savaşı açmaktaki amacı: Karadeniz'e kayıtsız şartsız egemen olmak, bu denizi bir iç deniz yapmak, İstanbul'un savunma hatlarını (yani Tuna'yı ve mümkün olduğu takdirde Balkanları) ortadan kaldırarak Osmanlı Devleti'ni güçsüz ve hareket yeteneğinden yoksun hale getirmek, onu Rus nüfuzu ve koruyuculuğu altına almak ve böylece gelecek bir Avrupa anlaşmazlığında istediği şekilde kolaylıkla İstanbul ve Boğazlar'ı eline geçirmeye en uygun ortamı hazırlamaktı. Osmanlı sınırları içerisindeki Hıristiyanlan ve özellikle Slavları korumak ise görünürdeki nedendi ve ancak ikinci derecede geliyordu[67].

Diğer taraftan, daha önce belirtildiği üzere Kaşgar Hanı, 1870 yılında Padişah Abdülaziz adına hutbe okutup para bastırarak, Osmanlı Devleti'nin himayesi altına girmişti. Aynı zamanda, Rus işgali veya etkisi altına giren öteki Türk Hanlıkları da, Osmanlı Devleti ile ilişkilerini sürdürüyorlardı. Osmanlı Devleti'nin, Orta Asya Türklerine uzak olduğu için etkili maddi yardım yapamamasına rağmen, onların üzerlerinde büyük manevi nüfuzunun bulunduğu ve bunun sürdüğü görülüyordu[68].

Bu arada, Balkan bunalımı nedeniyle savaşın yaklaşmakta olduğunu gören Osmanlı Hükümeti, Rusya'nın Müslüman ülkeler aleyhine giriştiği istila hareketi hakkında Müslüman ulusların dikkatini çekmeye ve onları birlikte Ruslara karşı mücadeleye davet etmeye başlamıştı. Nitekim bu amaçla, 1877 yılında Afganistan'a da bir olağanüstü elçi göndermişti. Böylece, "bütün

67) Bekir Sıtkı Baykal, **"93 Harbi Esnasında Muhtelif Tavassut ve Sulh Şayia ve Teşebbüsleri",** Bellleten, c. V., Sayı 19, Ankara 1941, s. 353.

68) Bkz. T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri (1687-1908),** Ankara 1992, s. XXXV vd; Mehmet Saray, **Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875),** İstanbul 1984, s. 28 vd.

Müslüman devletlerin en büyüğü ve... bütün Müslümanların öncüsü (olarak) Asya'daki Müslümanlar arasında daimi yardım ve birliğin gerçekleşmesi için" çalışmalara girişmişti[69]. Osmanlı Devleti ile Orta Asya Türkleri ve diğer Asya Müslümanları arasındaki bütün bu ilişkiler ve gelişmeler de, Rusya'nın Asya'daki etkisine, yayılma emellerine ve çabalarına bir engeldi. Bu da, Osmanlı-Rus rekabet ve çatışmasını Orta Asya'ya, hatta Doğu Asya'ya kadar yaymıştı. İşte Rusya, 1877 yılına gelindiğinde, Osmanlı Devleti'nin Asya'daki bu etkisini de yok ederek, bu bölgedeki emellerine daha kolay ulaşmak istiyordu.

Görüldüğü gibi Rusya, sadece Balkanlar'da değil, Asya'da da rakip olarak gördüğü Osmanlı Devlet'ine bir darbe vurarak, bununla; Orta Asya, Kafkaslar, Karadeniz, İstanbul Boğazı ve Balkanlar çizgisi veya kuşağındaki hedeflerine ulaşabilmek, sonra da bu çizgiyi aşarak daha "Güneye inebilmek" için Osmanlı Devleti ile yeni bir savaşa girişiyordu.

Bu durumda, Rusya'nın yukarıda belirtilen savaş kararı üzerine; Fransa, İngiltere, İtalya, Almanya ve Avusturya tarafsızlıklarını ilan ettiler. Bir başka deyimle, hiçbiri tek başına savaşa karşı harekete geçmek için girişimde bulunmadı. Bununla beraber İngiltere; Rusya'ya, kendi çıkarlarına doğrudan doğruya bir tehlike gelecek olursa tarafsız kalamayacağını bildirdi ve her ihtimale karşı da donanmasını Çanakkale önlerine gönderdi. İstanbul'da ise, ordunun durumunu yakından bilen bazı komutanların savaşa karşı olmalarına rağmen, hükümet ve çoğunluk savaştan yanaydı[70].

İşte, bu gelişmeler içerisinde Rusya, 24 Nisan 1877'de, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti ve askerini batıda Tuna'dan, doğuda Arpaçayı'ndan geçirerek hücufna geçti. Böylece 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı başlamış oldu.

Savaş, Balkanlar'da ve Doğu Anadoluda olmak üzere iki cephede cereyan etti. Bu tarihlerde Osmanlı donanması Karadeniz'de üstünlüğü elinde bulundurduğundan, Rusya kara savaşlarına önem verdi. Bunun hazırlıklarını da çok önceden yapmıştı. Osmanlı Devleti'nin ise, böyle bir savaş için gerekli hazırlığı, hatta Rusya'ya karşı hazırlanmış bir savaş planı bile yoktu[71].

Bu genel durum içerisinde savaş başlayınca, Ruslar, Balkanlar'da ve Doğu Anadolu'da ilerlemeye başladılar. Bu arada Romanya, Sırbistan ve Karadağ da, Rusya'nın yanında Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa girdiler.

---

69) Osmanlı Hükümeti'nin, " Afganistan ve civar İslâm memleketlerine birlik fikrinin yayıl^ masının temini..." için düşüncelerini, bu konudaki girişimlerini ve bu amaçla Afganistan'a gönderilen elçinin görev dönüşünde verdiği raporla ilgili olarak hazırlayıp Padişaha sun duğu "Takrir" ile "Tezkire" için bkz. Başbakanlık Arşivi, **İrade, Hariciye,** Nr. 16642, Lef. 1 ve 2, Nr. 16873, Lef. 2 ve 3. Nakleden Mehmet Saray, **Türk-Afgan Münasebeteleri,** İstanbul 1984, s. 10-22.

70) Gazi Ahmet Muhtar Paşa, **Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Sânisi, 1294 Anadolu'da Rus Muharebesi,** İstanbul 1328, s. 5-7.

71) Ali Fuad, **1294 Osmanlı-Rus Seferi,** c. **L,** İstanbul 1326, s. 167; Gazi Ahmet Muhtar Paşa, **aynı eser,** s. 19-20.

Ancak bir süre sonra Doğu cephesinde, Anadolu Harp Orduları Başkomutanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Ruslara karşı zaferler kazanarak, onları Kafkaslara kadar geriletti. Fakat, gerekli yardımları sağlayamadığından, 1877 yılı sonlarında Rusların Erzurum'a kadar gelmelerine engel olamadı. Tuna cephesinde ise, Ruslar üstün askeri kuvvetlerine rağmen, Gazi Osman Paşa'nın kahramanca savunduğu Plevne'yi aşamadılar. Bunun üzerine Çar bizzat cepheye geldi. Plevne'deki çarpışmalar, 10 Aralık 1877 günü, Rus çemberini yarmak üzere harekete geçen Gazi Osman Paşa'nın esir düşmesi üzerine sona erdi. Plevne'nin düşmesi savaşın gidişini değiştirdi. Rus kuvvetleri bundan sonra birkaç savaşı daha kazanarak hızla güneye doğru ilerlemeye başladılar ve 22 Ocak 1878'de Edirne'yi alıp Çatalca'ya dayandılar. Böylece Osmanlı ordularının yenilgisi üzerine, Ruslar doğuda Erzurum, batıda da İstanbul önlerine kadar geldiler[72].

Bu durum karşısında Osmanlı Devleti, 12 Aralık 1877'de savaşı durdurmak üzere, 1856 Paris Andlaşması'nda imzası bulunan devletlere başvurarak arabuluculuk yapmalannı istedi. Fakat olumlu bir cevap alamadı. Bu defa doğrudan İngiltere'ye başvurarak arabuluculuk yapması isteğinde bulundu. Diğer taraftan da Çatalca'da, Karadeniz'den Marmara'ya kadar uzanan bir savunma hattı kurmaya başladı. Bu arada ise İngiltere Hükümeti, 3 Ocak 1878 tarihinde aldığı karara uyarak, Osmanlı Devleti'ne, mütareke için doğrudan Rusya'ya başvurmasını tavsiye etti. Bu suretle Osmanlı Devleti, İngiltere'den umduğu yardımı da göremedi. Bunun üzerine Padişah, 13 Ocak 1878'de Rus Çarı'na bir telgraf çekerek savaşın durdurulmasını ve mütareke yapılmasını istedi[73].

2. Edirne Mütarekesi (31 Ocak 1878):

İşte, cephelerde ve başkent İstanbul'da endişeli havanın son dereceye vardığı bu dönemde, Osmanlı temsilcileriyle Rus Başkomutanı arasında savaşın durdurulması için görüşmeler başladı ve sonuçta 31 Ocak 1878'de Edirne Mütarekesi yapıldı. Buna göre; Osmanlı kuvvetleri (İstanbul yakınlarındaki) Terkos-Küçükçekmece hattına çekilecek, bu hattın beş kilometre ilerisine Rus kuvvetleri yerleşecek ve iki ordu arasında tarafsız bir bölge bulunacaktı[74].

---

72) Savaşın gelişmeleri için bkz. Mahmud Celâleddin Paşa, **aynı eser,** c. **II.,** s. 71 vd; Edmund Ollier, **Russo-Turkish War,** London (Tarihsiz); H. M. Hozier, F. C. S., F. G. S., **The Russo-Turkish War,** London (Tarihsiz); İ. Halil Sedes, **1877-1878 Osmanlı-Rus ve Romen Savaşı,** İstanbul 1935; Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. **VIII.,** s. 40-57. Ayrıca savaşın Ana dolu cephesi hakkında geniş bilgi için Rifat Uçarol, **aynı eser,** s. 56-107.

73) Bu savaşın durdurulması ve bansın yeniden kurulması için, daha Haziran 1877'den itiba ren bazı söylentiler ortaya çıkmış, girişimler yapılmıştı. Ancak savaşın kesin sonucunun belli olmaması, Büyük Devletler arasındaki çıkar çatışmaları ve bu konularda anlaşa mamaları, bir sonuca ulaşılamamasına neden olmuştu. Bkz. Bekir Sıtkı Baykal, **aynı yer,** s. 354 vd.

74) Mütareke metni için bkz. Mahmud Celâleddin Paşa, **aynı eser,** c. **III.,** s. 52-56; Nihat Erim, **aynı eser,** c. **L,** s. 381-385.

1877-1878 S AVAŞI'NDAN ÖNCEKİ OSMANLI İMPARATORLUĞU BALKAN SINIRLARI

Edirne Mütarekesi ile 1877-1878 Osmanh-Rus Savaşı sona ermiş oldu. Ancak, gerek mütarekenin gerekse bundan hemen önce Rusların öne sürmüş olduğu barış koşulları, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikasında olduğu gibi, Avrupa devletlerinde de kuşkulu bir durum yarattı ve yeni gelişmelere yol açtı.

Bir defa, Osmanlı Devleti'nin içirçe düştüğü kötü durum, halkın tepkisine yol açtı. Bundan çekinen ve aynı zamanda devletin yönetimini istediği şekilde ele alabilmek için durumu uygun gören II. Abdühamit, 14 Şubat 1878'de Mebuslar Meclisi'ni kapattı. Böylece Osmanlı Devleti'nde mutlak monarşi yönetimine yeniden dönüldü.

Diğer taraftan, Rusların bu savaşta sağladığı başarı ile elde ettikleri topraklar ve Edirne Mütarekesi'nde kabul ettirdikleri koşullar; bu devleti, Avrupa güçler dengesini kendi çıkarları ve istekleri doğrultusunda düzenleyecek bir üstünlüğe ulaştırdı. Bu durumuyla, İstanbul'u da alarak Boğazlar'a yerleşme ihtimali, o güne kadar savaşa tarafsız ve kayıtsız kalan, başta İngiltere olmak üzere, Avrupa devletlerini harekete geçirdi.

Nitekim ilk fiili hareket de İngiltere'den geldi. Plevne'nin düşmesinden sonra, Rus ordusunun beklenmedik derecede ilerleme göstermesi, İngiltere'yi çıkarları yönünden endişeye düşürdü. Bunun üzerine İngiltere, bu duruma karşı ilk önlem olarak, sözde, İstanbul'daki yurttaşlarını korumak üzere Boğaziçi'ne bir savaş filosu göndermeye karar verdi. Bunu Osmanlı Hükümeti'ne de bildirdi.

Osmanlı devlet adamları, İngiltere'nin bu girişimini, Rusların bahane sayarak İstanbul'a girebileceğini öne sürerek, önlemek istediler. Fakat İngiltere kararında ısrar etti. Hatta zor kullanacağını bildirdi. Bu durumu öğrenen Ruslar, İngiliz donanmasının İstanbul önlerine gelmesi halinde, Rus kuvvetlerinin de İstanbul'a gireceğini bildirdiler.

Böylece Boğazlar sorunu, İngiltere ve Rusya'yı bir defa daha karşı karşıya getirmiş oldu. Bu durumdan en büyük sıkıntıya da, iki ateş arasında kalan Osmanlı Devleti düşmüş oldu. Ancak İngiltere'nin, gemilerini Rusya'ya karşı bir niyetle göndermediğini açıklaması, buna karşılık Rusya'nın da, İngiltere bir harekette bulunmadığı sürece kendisinin de aynı şekilde hareket edeceğini bildirmesi[75], bunalımı biraz olsun hafifletti.

Bununla beraber bir İngiliz filosu, 14 Şubat 1878'de Çanakkale Boğazı'ndan Marmara'ya girerek, Tuzla önlerinde demirledi[76]. Bunun üzerine Rus Başkomutanı, 21 Şubat günü Babıâli'ye bir ültimatom vererek, en geç iki gün içerisinde 10-12 bin Rus askerinin Ayastafanos (Yeşilköy)'a yerleştirileceğini ve bunun kabul edilmesini istedi[77]. Osmanlı Hükümeti de, daha yakın

75) Robert Blake, **Disraeli,** London 1969, s. 639.
76) Yuluğ Tekin Kurat, **Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği,** Ankara 1968, s. 62.
77) Osman Nuri, **Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı,** c. **L,** İstanbul 1327, s. 352-354.

olan Rus tehlikesini göz önünde tutarak, bu öneriyi kabul etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine 23 Şubat 1878 günü Rus birlikleri Ayastafanos'a geldiler[78]. Ancak bu sırada İngilizler; Ruslara, eğer İstanbul'a girecek olurlarsa diplomatik ilişkilerini keseceklerini bildirdiler. Bunun da bir sonucu olarak Ruslar çok istedikleri halde, İstanbul'a girmeye cesaret edemediler[79].

Böylece askeri durum, başkent İstanbul için çok tehlikeli sekile gelmiş oldu. Öyle ki, bazı noktalarda, Rus birlikleri, İstanbul'a Türk birliklerinden daha yakın hale gelmiş bulunuyordu. Buna karşılık İstanbul önlerinde kurulan savunma hattı oldukça yetersizdi ve bunun kuruluş şekli de, devlet adamları arasında anlaşmazlık konusu halindeydi[80].

İşte bu şekilde 1878 yılı Mart ayı başlarına gelindiğinde, Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin her çeşit desteğinden yoksun ve askeri bakımdan tehlikeli bir durumda; İngiliz filosu Adalar önünde, Ruslar Ayastafanos'ta olduğu halde, gelişecek olayları ve yapılacak barışı beklemekteydi.

3. Ayastafanos Andlaşması (3 Mart 1878):

Yukarıda belirtilen koşullar altında, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında barış görüşmeleri Ayastafanos (İstanbul-Yeşilköy)'da yapıldı. Aslında barışın koşullan daha önce Edirne'de saptanmıştı. Ancak Rus Başkomutanı, Avrupa'ya ve Balkan Slavlarına karşı Rusya'nın gücünü göstermek için, barışın imzalanacağı yer olarak İstanbul'un civarındaki Ayastafanos'u seçmişti. Bu bakımdan barış görüşmelerine burada devam edildi.

Barış görüşmelerinde, Osmanlı Devleti'ni Dışişleri Bakanı Saffet Paşa, ile Berlin Elçisi Sadullah Bey, Rusya'yı Kont İgnatief ve Nelidof temsil ettiler. Sonuçta Osmanlı Devleti, Rusya'nın savaş tazminatı olarak istediği altı savaş gemisi hariç, bütün koşullarını kabul etmek zorunda kaldı ve iki devlet arasında 3 Mart 1878'de Ayastafanos Andlaşması imzalandı. Uygulanması halinde "Osmanlı İmparatorluğu'nun mahvı" demek olan ve tamamı 29 maddeden oluşan bu andlaşmaya göre:

1) *Osmanlı Devleti; Karadağ'ın, Sırbistan'ın, Romanya'nın bağımsız lığını ve topraklarını genişletmelerini kabul ediyordu. Sırbistan Niş'i alıyordu. Karadağ Adriyatik Denizi'ne kadar genişliyordu. Romanya, Besarabya'yı Rusya'ya veriyor, buna karşılık Dobruca'yı alıyordu.*

2) *Bulgaristan; Osmanlı Devletine bağlı özerk bir prenslik haline getiri liyordu. Kesin sınırları; Rus ordusunun Rumeli'yi boşaltmasından önce, Rus ve Osmanlı üyelerden kurulacak bir komisyon tarafından*

3) Edmund Ollier, **aynı eser,** c. **II.,** s. 104.
4) Robert Blake, **aynı eser,** s. 639-640.
5) Bu konudaki tartışmalar için bkz. Rifat Uçarol, **aynı eser, s.** 108 **vd.**

saptanacaktı. Ancak bu sınırlar Tuna'dan Ege Denizi'ne, Karadeniz' den Arnavutluk'a kadar olan alanı kapsayacaktı.

3) *Bulgaristan Prensi; halk tarafından serbestçe seçilecek ve Büyük Devletlerin uygun görmesi üzerine Osmanlı Hükümeti tarafından seçimi onaylanacaktı. Ancak bu prens, Büyük Devletlerin hanedan larına mensup olmayacaktı.*

4) *Bosna-Hersek'te, İstanbul Konferansı'nda Büyük Devletler tarafından kabul edilen öneriler çerçevesinde ve bunlar geliştirilerek ıslahat yapılacak, bu da Rusya ve Avusturya'nın kontrolünde olacaktı.*

5) *Osmanlı Devleti, Girit'e 1868 'de verdiği özerklik koşullarını dikkatle uygulayacaktı. Ayrıca Arnavutluk, Tırhala ile Rumeli'nin diğer yerle rine de, özerkliğe dayanan haklar verilecek ve bunları uygulamadan önce Rusya'ya danışacaktı.*

6) *Babıâli, Doğu'da Ermenilerin bulunduğu yerlerde gereken ıslahatı yapacaktı.*

7) *Osmanlı Devleti, Rusya'ya 1.410.000.000 ruble savaş tazminatı ö- deyecekti. Ancak, bunun bir kısmına karşılık olmak üzere, Balkan lar'da bir kısım toprak ile Ardahan, Kars, Batum ve Beyazıt'ı Rusya'ya verecekti. Ayrıca 300 milyon rubleyi de para olarak ödeyecekti.*

8) *Osmanlı sınırları içinde Rus uyruklular, savaştan önceki şekilde ti caret yapabileceklerdi.*

9) *Barış andlaşmasının onaylanmasından itibaren Rus askerleri üç ay içerisinde - Bulgaristan hariç - Rumeli'yi, altı ay içerisinde de Anadolu' yu tamamen boşaltacaklardı^.*

Görüldüğü gibi, Ayastafanos Andlaşması ile, Rusya; Slavcılık politikasının zaferini kazanmış, Osmanlı Devleti'ni istediği gibi parçalamış ve Balkanlar ile Doğu Anadolu'ya yerleşmiş oluyordu. Osmanlı Devleti ise; Romanya, Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlıklarını tanımakla, bu topraklarını tamamen kaybetmiş bulunuyordu. Diğer yandan, özerk Bulgaristan Prensliği'nin kurulması ve bunun Ege Denizi'ne kadar büyümesiyle, İstanbul ile Rumeli arasındaki bağ koptuğundan, devletin Rumeli'deki topraklajı ikiye ayrılıyordu. Bosna-Hersek üzerindeki egemenlik haklarını da dolaylı olarak Rusya ve Avusturya'ya devrediyordu. Doğu Anadolu'da ise önemli topraklan Rusya'ya bırakmak zorunda kalıyordu. Ayrıca Ermeniler üzerinde Rusya'ya söz hakkı tanıyordu ve böylece Ermeni sorunu resmen başlıyordu. Genel olarak, böylece Osmanlı Devleti'nin Rumeli'den tamamen sökülüp atılmasının temelleri atılıyordu. Doğu Anadolu'da da yeni sorunlar ortaya çıkıyordu.

81) Andlaşma metni için bkz. Nihat Erim, **aynı eser,** c. **I.,** s. 387-400; Mahmud Celâleddin Paşa, **aynı eser, c. III., s. 91-105.**

1878 AYASTAFANOS ANDLAŞMASINA GÖRE OSMANLI İMPARATORLUĞU BALKAN SINIRLARI

Rusya ise, sağladığı bu avantajlar sayesinde, Bulgaristan vasıtasıyla Ege Denizi'ne çıkıyor, I. Petro döneminden (1689-1725) beri izlediği "sıcak ve açık deniz" politikasını büyük oranda gerçekleştirmiş oluyordu. Doğu Anadolu'da Batum, Ardahan, Kars ve Beyazıt'ı ele geçirmekle de, Dicle - Fırat Nehirlerine ve Basra Körfezi'ne yaklaşmış bulunuyordu.

Böylece Rusya, Ayastafanos Andlaşması sonucunda bir taraftan Ege ve Adriyatik denizleri vasıtası ile Boğazlar'ı ve Akdeniz'i, diğer taraftan Basra yoluyla Hindistan ve Hint Okyanusu'nu tehdit eder bir hale gelmiş bulunuyordu. Islahat koşullarını taşıyan maddelerle de; Doğu Anadolu, Girit, Teselya, Bosna-Hersek ve Arnavutluk üzerinde de söz sahibi olma yoluna giriyordu.

4. Ayastafanos Andlaşması'na Devletlerin Tepkileri:

1877-1878 Savaşı'nın başlamasından Ayastafanos Andlaşması'nın yapılmasına kadar meydana gelen gelişmeler, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında olmuş, diğer devletler tarafsız kalmış veya öyle görünmüşlerdi.

Ancak Rusya'nın, Ayastafanos Andlaşması'yla, uzun süredir Avrupa'yı meşgul etmekte olan "Doğu Sorunu"nu tek başına çözümlemeye kalkışması, 1856 Paris Andlaşması'yla kurulmuş bulunan Avrupa güçler dengesini bozmuştu. Bu ise, Avrupa'da her devleti, kendi çıkarları doğrultusunda yakından ilgilendirdiğinden, büyük tepkiyle karşılandı. Üstelik, yeni kurulan Balkan devletleri de, Ayastafanos Andlaşması'ndan memnun kalmadılar. Bunun ise her devlete göre nedenleri vardı.

Balkan devletleri bağımsızlıklarına kavuşmuşlardı, ancak umdukları topraklardan daha azını kazanmışlardı. Nitekim Sırbistan Bosna-Hersek'i, Yunanistan Teselya'yı, ayrıca her ikisi de Makedonya'nın bazı bölümlerini elde etmek istemiş, fakat buraları kendilerine verilmemişti. Romanya, Rusya ile savaşta işbirliği yaptığı halde, Dobruca'yı almakla beraber, Romenlerin oturduğu Besarabya'yı Rusya'ya vermek zorunda kalmıştı. Bunlardan başka, bu üç devlet, yambaşlarında büyük bir Bulgaristan'ın kurulmasından rahatsız olmuşlardı. Böylece Rusya'nın yardımı ile Balkanlar'da yeni bir statü doğmuş, ancak bu, daha başlangıçtan itibaren çeşitli sorunları da beraberinde getirmiş bulunuyordu. (Bir bakıma, daha önceki tarihlerden gelen Balkan toplumlarının bu istekleri, bundan böyle Balkanlar'da sürekli kaynaşmalara da neden olacaktır.) Bunlarla beraber, Ayastafanos Andlaşması'na asıl tepki, Avusturya ile İngiltere'den geldi.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, daha önce de belirtildiği gibi, özellikle 1866 Sadowa Savaşı'nda yenildikten ve 1871 'de Alman Birliği kurulduktan sonra bütün dikkatini doğuya, Osmanlı topraklarına çevirmişti. Hedefi, Tuna nehrinin akışı yönünde Karadeniz'e ulaşmak, diğer taraftan Dalmaçya kıyılarını ele geçirmek ve mümkün olursa Selânik'e kadar uzanmaktı. Görüldüğü gibi, Avusturya'nın hedef ve çıkarları, Rusya'nın hedef ve çıkarları

ile Osmanlı topraklarında çatışıyordu. 1877-1878 Savaşı ve Ayastafanos Andlaşması ise Rusya'ya bu bölgede üstünlük sağlamıştı. Rusya, bir taraftan Avusturya'nın hedefleri üzerinde Slavcılığı egemen kılarken, diğer taraftan doğrudan doğruya Avusturya'nın kendisini de tehdit eder bir duruma gelmişti. İşte bu iki yönlü Rus tehlikesi, Avusturya'yı büyük endişeye düşürmüştü.

Avusturya bu nedenlerle, 1878 Mart ayından itibaren Rusya'yı mümkün olduğu kadar Balkanlar'dan uzaklaştıracak bir formülü aramaya başladı. Bunun için de, Ayastafanos Andlaşması'ndan hemen sonra, "Üç İmparator Ligi"ni dikkate almayarak, bir taraftan Tuna boylarına askeri yığınak yapmaya başladı, diğer taraftan İngiltere ve Almanya'ya başvurarak, bu andlaşmanın değiştirilmesi için Avrupa devletlerinin katılacağı bir kongrenin toplanmasını istedi.

İngiltere, yukarıda da belirtildiği üzere, Plevne'nin düşmesinden itibaren, Rusya'nın güneye doğru ilerlemesini endişe ile izlemeye başlamıştı. Ayastafanos Andlaşması'nın getirdikleri ise endişelerini çoğaltmıştı. Rusya'nın, özellikle Ege Denizi'ne ve Dicle-Fırat yolu ile Basra Körfezi'ne doğru uzanmasından memnun değildi. Çünkü bu gelişme, İngiltere'nin Akdeniz'deki durum ve çıkarları ile Hindistan, daha geniş anlamda Doğu ticareti ve sömürgeleri için büyük bir tehlikeydi. Bu nedenle İngiltere, Avusturya'nın Ayastafanos Andlaşması'nın devletlerarası bir konferansta ele alınarak düzeltilmesi önerisini kabul etti. Bunu sağlamak üzere de askeri hazırlıklara başladı. Bu arada 27 Mart 1878'de toplanan İngiliz Hükümeti bu konuda kesin önlemler aldı. Hindistan'daki birliklerin Akdeniz'e kaydırılmasına, ayrıca yedeklerin de askere alınmasına karar verdi[82].

Avusturya ve İngiltere'nin bu kesin tutumları Rusya'yı endişeye düşürdü. Bunun üzerine Almanya'dan yardım umdu. Ancak Bismarck, daha önce belirtilen dış politikası çerçevesinde, Avrupa devletlerinin, kendi sınırlarından uzaktaki problemlerle uğraşmasında yarar gördüğünden, aynı zamanda Rusya'nın Doğu Avrupa'da büyük bir güç haline gelmesinden memnun .olmadığından, Rusya'yı desteklemedi. Aksine Avusturya'nın yanını tuttu. Diğer Avrupa devletleri de İngiltere ve Avusturya'yı destekledi̇ler.

Bunun üzerine, Ayastafanos Andlaşması'nın "Doğu Sorunu" ile ilgili kısımlarını yeniden gözden geçirmek ve düzeltmeler yapmak için, Berlin'de devletlerarası bir kongrenin toplanmasına karar verildi. Rusya da, yıpranmış ordularıyla Avrupa devletlerine karşı yeni bir savaşı göze alamadığından, bu toplantının yapılmasını kabul etmek zorunda kaldı. Bu yeni durum ise, Osmanlı Devleti'nin geleceğinin devletlerarası görüşmelerde tayin edilmesi demekti.

Durumun bu sekile dökülmesi, Osmanlı Devleti'ne bazı yeni güçlükler yükleyebilirdi. Ancak Devlet, girdiği son savaşta tarihinin en büyük yenilgi-

82) Robert Blake, **aynı eser, s. 640.**

sine uğramış, çok ve önemli topraklar kaybetmiş, siyasi, askeri, mali, ekonomik ve sosyal yönlerden çok sıkıntılı bir döneme girmişti. Bu bakımdan Osmanlı Devleti, toplanmasına karar verilen Berlin Kongresi'ne, Ayastafanos Andlaşması'nda kendi lehine değişiklik yapacağı ümidiyle büyük önem vermekteydi. Onun için de, kongrede kendisine özellikle Rusya karşısında yardım edecek ve diğer devletlere karşı da yalnız kalmamasını sağlayacak, güçlü siyasi destekler aramaya başladı.

Ne var ki, 1870 Sedan Savaşı'nın getirdiği koşullar içerisinde, hemen her büyük Avrupa devletinin kendi iç ve dış politikasının sonucu olarak, Osmanlı Devleti, bunlardan yardım sağlayamadığı gibi, bunları genellikle karşısında buldu. Bu bakımdan Osmanlı Hükümeti kendisini yalnız hissediyordu. Bundan kurtulmak için de, özellikle İngiltere'yi yanına çekmek istiyordu.

İşte bu sıralarda İngiltere, Berlin Kongresi'nde Osmanlı Devleti'ne yardım etmek, buna karşılık da Kıbrıs'ın kendisine verilmesi isteğiyle ortaya çıktı. Böylece Osmanlı Devleti, bu sıkıntı halinde, yeni bir sorunla daha karşılaştı.

5. Kıbrıs'ın İngiltere'ye Devredilmesi (4 Haziran 1878):

Daha önceki konularda belirtildiği üzere, İngiltere, Mısır ve Doğu Akdeniz ile 18. yüzyılın sonlarından itibaren yakından ilgilenmeye başlamıştı. 19. yüzyılın başlarında ise; İngilizler arasında, bu bölgede stratejik önemi büyük olan Kıbrıs'ı ele geçirme düşüncesi belirmişti. 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması, bu düşünceyi daha da güçlendirdi. Ancak, bunun uygulama alanına konması, yukarıda belirtilen, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve Ayastafanos Andlaşması ile ortaya çıkan yeni ve kritik durumun sonucunda olmuştur.

İngiltere, Mart 1878'den itibaren, Akdeniz ve genel olarak Doğu çıkarlarının tehlikeye düştüğünü görünce, bölgede artan Rus gelişme ve baskısına aktif olarak karşı çıkmak üzere harekete geçmiştir. İşte bunun bir sonucu olarak da Kıbrıs'a yerleşmek istemiştir.

İngiltere, bunu güç kullanarak değil, diplomasi yoluyla gerçekleştirmek amacındaydı. İlk iş olarak da, devletlerarası anlaşma ve hukuk açısından, Rusya'nın, Ayastafanos Andlaşması ile mevcut statükoyu bozduğunu ileri sürerek, bunun yeniden gözden geçirilmesi düşüncesini ortaya attı. Bununla, özellikle Rusya'nın Balkanlar'da yerleşmesini, diğer devletlerle de işbirliği yaparak önlemek istiyordu. Diğer taraftan da, Marmara'da bulunan donanmasını geri çekerek, İngiltere'nin Doğu Akdeniz'de kendi malı olacak bir üste toplanmasını istemeye başladı. Bununla Rusya'ya karşı doğuda bir denge kurmayı, aynı zamanda çıkarlarını korumayı amaçlıyordu. Çünkü, Rusya'nın yeni ve ani bir saldırısı ile Doğu Akdeniz ve çevresindeki denge, tamamen değişebilirdi. Böyle bir harekete karşı koyabilecek İngiliz kuvvetlerinin en

yakın üssü de Malta'da bulunuyordu. O tarihlerin teknik olanakları yönünden ise burası oldukça uzak bir yerdi. Bu bakımdan İngiltere, Doğu Akdeniz ve çevresini - bu arada Süveyş Kanalı'nı - kolayca kontrol edebilecek yeni bir üs olarak, Kıbrıs'ı seçmişti.

Bu konuda Londra Hükümeti, İstanbul'daki Elçisi Henry Layard'a gönderdiği 30 Mayıs 1878 tarihli telgrafta, Kıbrıs'ın istenmesinin nedenlerini ve koşullarını şu şekilde belirtmekteydi:

> *"Osmanlı orduları yenilmiştir. Osmanlı Hükümeti çaresizlik içindedir. Bunlar çöküşün açık delilleridir... Rusya, Kars, Ardahan ve Batum'u işgal etmiş bulunmakta olup, Anadolu, Suriye ve Irak halkını tahrik ederek Osmanlı ordusuna karşı kışkırtabilir. Böyle bir tahrik halinde bu halk, çöküş halinde bulunan devleti terk ederek başka bir idare aramaya başlayacaktır. Bu ise, Osmanlı Devleti'nin sonu olacaktır. Osmanlı egemenliğinin Asya'da devamı için bir koşul vardır: O da, gelecekte Osmanlı Asyası'na Rusya tarafından yönelebilecek bir saldırıyı, silahla önlemek gücü olan devletin garanti vermesidir. İngiltere, böyle bir garantiyi verebilir.*
>
> *Ancak, İngiltere'nin önerdiği bu garantisini yerine getirebilmesi için, Anadolu ve Suriye kıyıları yakınlarında bir yere sahip olması gerekmektedir. İngiltere açısından Kıbrıs adası bu amaca uygun ve yeterli görünmektedir. Bununla beraber Kıbrıs, Osmanlı Devleti'ne ait olmakta devam edecek, vermekte olduğu vergiyi Osmanlı hazinesine ödeyecek, sadece askeri ve staretejik düşüncelerle İngiltere tarafından kullanılacaktır. Rusya son savaşta Doğu Anadolu'da ele geçirdiği yerleri Osmanlı Devleti'ne iade ederse, İngiltere de Kıbrıs'ı derhal boşaltacaktır"*[83].

Ayrıca, İngiltere Hükümeti'nin niyetini ve izleyeceği politikayı Başbakan Disraeli, Kraliçe Victoria'ya yazdığı 5 Mayıs 1878 tarihli mektupta da şöyle belirtmiştir:

> *"Eğer Babıâli, Kıbrıs'ı Majestelerine verecek ve karşılığında Osmanlı Devleti'nin Asya'daki topraklarını Rus istilasına karşı İngiltere'nin savunacağını taahhüt eden bir andlaşma yapacak olursa, İngiltere'nin Akdeniz'deki kudreti büsbütün çoğalacak ve Majesterinin Hindistan İmparatorluğu da son derece güçlenecektir... Kıbrıs Batı Asya'nın anahtarıdır... "*[84].

Böylece İngiltere, Rus tehlikesini de bahane ederek, Kıbrıs'ı askeri, politik ve ekonomik yönlerden kendisine sağlayacağı yararlar dolayısıyla, üs olarak ele geçirmeye karar vermiş bulunuyordu.

---

83) Mahmud Celâleddin Paşa, **aynı eser,** c. **III.,** s. 132-135; Şükrü S. Gürel, **Kıbrıs Tarihi**
. (1878-1960), c. **L,** Ankara 1984, s. 18-21.
84) Yuluğ Tekin Kurat, **aynı eser, s. 82.**

Bunların sonucu olarak İngiltere, 25 Mayıs 1878'de, Osmanlı Devleti'ne resmen başvurarak, Kıbrıs'ın geçici olarak, üs yapılmak üzere kendisine verilmesini ve iki devlet arasında bir savunma andlaşmasının yapılmasını istedi. Ayrıca, Ada'nın gelirleri karşılığında bir miktar borç verebileceğini bildirdi[85]. Bu önerilerin yapılmasıyla da, Kıbrıs sorunu resmen başlamış oldu.

İngiliz Elçisi, hükümetinin bu önerilerini bildirdikten hemen sonra, bu konuları kapsayan bir andlaşma taslağını da Osmanlı Hükümeti'ne verdi.

İngiltere'nin bu önerileri, derhal Sarayda kurulan küçük bir kurul tarafından incelenmeye başlandı. İngiliz Elçisinin isteği üzerine konu ve toplantı çok gizli tutuldu. Dışişleri Bakanı Saffet Paşa, İngiltere'nin bu isteklerini yumuşatmaya çalıştı. Bunun üzerine İngiliz Elçisi şu karşılığı vermiştir:

"Eğer Osmanlı Devleti bu karara karsı çıkarsa, kongrede barış koşullarını değiştirmeye ingiliz temsilcilerinin çalışmayacakları gibi, İngiltere Devleti'nin donanma gücüyle zorla Kıbrıs'ı istila edeceği dahi bilinmelidir"[86].

Bu tehditten sonra İngiltere, andlaşmanın en geç 3 Haziran 1878 akşamına kadar yapılması için Osmanlı Hükümeti üzerindeki baskısını çoğaltmaya başladı. Buna karşılık Babıâli, zaman kazanmaya çalıştı.

Ne var ki; İngiltere'nin, Berlin JCongresi'nin toplanmasını engelleyeceğini ve bunun ise Osmanlı Devleti'nin parçalanması demek olacağını bildirmesi ve yaptığı diğer baskılar sonucunda, İstanbul Hükümeti, anlaşmayı kabul etmek zorunda kaldı.

Bunun üzerine, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında Kıbrıs'ın yöne timinde değişiklik yapılmasını öngören ilk anlaşma, 4 Haziran 1878 günü İstanbul'da imzalandı. Aslı iki maddeden oluşan bu anlaşmanın getirdiği koşullar şöyleydi:

1) Rusya, Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'da kesin barış sözleş mesiyle saptanacak topraklarına saldıracak olursa, İngiltere buraları silahla savunmak üzere Osmanlı Devleti ile işbirliği yapacaktı.

2) Osmanlı Devleti, Doğu Anadolu'da Hıristiyanların bulunduğu yerlerde, ileride İngiltere ile aralarında kararlaştırılacak ıslahatı uygulayacaktı.

3) Osmanlı Devleti, İngiltere 'ye bu yükümlülüklerini yerine getirebilmesi amacıyla, Kıbrıs'ı tahsis edecek ve buraya asker yerleştirerek yönetmesini kabul edecekti.

4) Bu anlaşma en geç bir ay içinde onaylanacaktı[81].

---

5) Ali Fuat Türkgeldi, **Mes§jl-i Mühimme-i Siyâsiyye,** c. **II.,** Ankara 1957, s. 94-95.
6) Mahmud Celâleddin Paşa, **aynı eser,** c. **III.,** s. 137.
7) Anlaşmanın sadeleştirilmiş metni için bkz. Rifat Uçarol, **1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı - İngiliz Anlaşması (Ada'nın İngiltere'ye Devri),** İstanbul 1978, s. 65-66. Ayrıca,

Görüldüğü gibi, bu anlaşma ile İngiltere, Osmanlı Devleti'ne Anadolu topraklarında meydana gelecek yeni bir Rus saldırısına karşı silahlı yardımı yükleniyor, buna karşılık da Kıbrıs'a yerleşiyor, Doğu Anadolu'daki Hıristiyanlar üzerinde bir nevi koruyuculuk hakkına sahip oluyordu. Daha geniş açıdan bakılacak olursa, savunma ittifakı niteliğini taşıyan bu anlaşmayla İngiltere, Osmanlı Devleti'nin bütünü üzerinde üstün bir himaye ve nüfuza kavuşmuş oluyordu.

Böylece, bu gizli anlaşmayla İngiltere, Kıbrıs'a yerleşmek üzere en büyük adımı atmış oldu. Ancak, Ada'ya fiilen çıkabilmek için anlaşmanın acele onaylanması gerekiyordu. Amacı, Berlin Kongresi toplanmadan (13 Haziran 1878'de toplanacaktı) ve olayı diğer devletler duymadan sağlama bağlamak, böylece de sorunu devletlerarası durum almadan oldubittiye getirmek istiyordu.

Fakat, Osmanlı Devleti, Kongre'de İngiltere'nin yapacağını vaadettiği yardımı sağlama almak için, anlaşmanın onaylanmasını hemen yapmaya yanaşmıyordu. Diğer taraftan da anlaşmaya bazı ekler yaptırarak, Kıbrıs üzerindeki haklanndan bazılarını sağlam esaslara bağlamak istiyordu. Bunlar içerisinde en önemlisi ise, anlaşmada yer almamış bulunan, Kıbrıs'ın geçici olarak İngiliz yönetimine verildiğinin belirtilmesiydi. Bu şekilde onay işi geciktiriliyordu. Bunun bir diğer nedeni de, ingiltere'nin, 13 Haziran 1878'de çalışmalarına başlayan Berlin Kongresi'nde, Osmanlı Devleti'ne vaad ettiği yardımı yapmaması, aksine karşısına çıkmasıydı.

Halbuki İngiltere'nin acelesi vardı. Bunun sonucu olarak, İngiltere, Osmanlı Hükümeti'nin isteklerini kabul etti ve iki devlet arasında, 1 Temmuz 1878'de, 4 Haziran 1878 Anlaşması'na "Ek" olan bir anlaşma daha imzalandı. Altı maddeden oluşan bu "Ek" anlaşmanın beş maddesi; Kıbrıs'taki İslam esaslarına dayalı mahkemelerin devamı ile, Türk toplumunun ve devlet malı olan taşınabilir, taşınamaz malların yönetim, devir ve gelirlerinin toplanmasının ne şekilde olacağı, bir de İngiltere'nin Babıâli'ye vereceği para ile ilgiliydi. Diğer madde ise şöyleydi:

> *"Madde - 6. Rusya, Kars'ı ve son savaşta Doğu Anadolu'da işgal etmiş olduğu diğer yerleri Osmanlı Devleti'ne geri verdiği takdirde, Kıbrıs Adası ingiltere tarafından boşaltılacak ve 4 Haziran tarihli sözleşmenin hükmü kalmayacaktır'®[8].*

Böylece, bu "Ek" anlaşma ile, 4 Haziran 1878 tarihli anlaşmanın sürekli olmadığı ve Kıbrıs'ın İngiltere'nin yönetiminde sürekli kalmayacağı, Ada'nın bir Türk toprağı olmakta devam edeceği, resmi kayıtlara bağlanmış oldu.

---

metnin aslı için **Berlin Kongresi ile Kıbrıs Ceziresine ve Yunan Meselesine Dair Mukavelenameler,** İstanbul 1298, s. 293-294; Anlaşmanın sureti ve onaylandığını gösteren ferman için Başb. (Başbakanlık) Arşivi, **Nâme-i Hümâyûn Dosyası** No.475, Karton No. 7 **EwakNo.28.il.**

88) Anlaşmanın metni için bkz. Rifat Uçarol, **aynı eser,** s. 70-71.

Osmanlı Devleti, bundan sonra 7 Temmuz 1878'de,İngiltere'ye Ada'ya asker çıkarma iznini veren buyruğu (Fermanı) çıkardı. Bunun üzerine 12 Temmuz 1878'de İngiliz birlikleri Kıbrıs'a çıkarak, Ada'nın yönetimini resmen ele aldılar. Böylece, Kıbrıs'ta geçici İngiliz yönetimi dönemi başlamış oldu.

Bundan üç gün sonra da, yani 15 Temmuz 1878'de, Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit, 4 Haziran 1878 Anlaşması ile 1 Temmuz tarihli "Ek"ini onayladı. Bu suretle işin hukuki yönü de tamamlandı. Ancak, aynı gün, yani 15 Temmuz 1878'de Osmanlı Hükümeti, İngiliz Elçisi Henry Layard'dan, Kıbrıs üzerindeki haklarının devam ettiğini belirten bir "Senet" aldı.

Böylece Osmanlı Devleti, Kıbrıs'ın yönetimini, toprak mülkiyeti kendisinde kalmak kaydıyla, görünürde, Berlin Kongresi'nde yapacağı yardımlara karşılık, geçici olarak İngiltere'ye devretmiş oldu[89].

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki Kıbrıs sorunu bu gelişmeleri gösterirken, aynı günlerde, Berlin Kongresi'nde de Devletin bütününün geleceği söz konusu edilmekteydi.

6. Berlin Kongresi ve Aldığı Kararlar (13 Haziran-13 Temmuz 1878):

Berlin Kongresi, daha önce belirtilen nedenlerin sonucu olarak, Ayastafanos Andlaşması'nı yeniden gözden geçirmek için, Almanya'nın daveti üzerine 13 Haziran 1878 tarihinde toplandı. Kongre Başkanı Bismarck'tı. Kongre'ye, 1856 Paris Andlaşması'nda imzası bulunan devletler, yani Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya, Avusturya ve İtalya katıldılar. Kongre'de Osmanlı Devleti'ni Mehmet Ali Paşa, Kara Todori Paşa ve Berlin Elçisi Sadullah Bey, buna karşılık İngiltere'yi Başbakan Disraeli ve Dışişleri Bakanı Salisbury, Rusya'yı Başbakan Gorçakof, Avusturya'yı Dışişleri Bakanı Kont Andraşi, Fransa'yı Dışişleri Bakanı Vadington, İtalya'yı Dışişleri Bakanı Kont Corti, Almanya'yı Başbakanı Prens Bismarck temsil etti. Böylece, Osmanlı Devleti'nin dışındaki altı Büyük Devlet Kongre'ye başbakan veya dışişleri bakanlannı gönderdiler. Bu da Avrupa devletlerinin Berlin Kongresi'ne verdikleri önemi göstermekteydi[90].

Kongre, Bismarck'ın başkan olarak yaptığı bir konuşmayla çalışmalarına başladı. Alman Başbakanı ve başdelegesine göre, kongrenin toplanma nedeni, Büyük Devletler tarafından daha önce 1856 Paris Andlaşması ve 1871 Londra Sözleşmesi'yle kurulmuş olan, ancak Ayastafanos Andlaşması ile bozulmuş bulunan Avrupa dengesini yeniden düzenlemek ve "Avrupa'nın

89) Daha geniş bilgi için bkz. Rifat Uçarol, **aynı eser,** s. 19 vd.
90) Edouard Driault, **aynı eser,** s. 307-308; Mahmud Celâleddin Paşa, **aynı eser,** c. **III.,** s. 155-156; Enver Ziya Karal, **aynı eser, c. VIII., s. 74.**

son derece muhtaç olduğu barışı yeni güvence üzerinde kurmaya birlikte karar vermekten ibaretti."[91].

Bu da; daha kongrenin çalışmalara başladığı ilk andan itibaren, amacın, Osmanlı Devleti'nin Ayastafanos Andlaşması ile uğradığı kayıpları gidermek veya hafifletmek değil, Avrupa devletleri arasındaki çıkar çatışmalarını uyuşturmak ve bu konuda bir anlaşmaya varmak olduğunu göstermiştir.

Nitekim, kongrenin bir aylık çalışma süresinde, her Büyük Devlet kendi çıkarlarını elde etmek çabası içerisinde hareket etti. Bismarck; başkan olarak kongrede izlediği politika ile, Almanya'ya Avrupa'da üstün bir durum kazandırmak, kendisine gerekli olan Avrupa barışını sürdürmek, bu arada Rusya'yı mümkün olduğu kadar Doğu Avrupa ve Balkanlar'dan uzak tutmak, aynı zamanda da onu gücendirmemeyi esas aldı. Bunun yanı sıra Fransa'nın dikkatini kendi üzerinden uzaklaştırmak için, onu Osmanlı Afrikası'ndan toprak almaya teşvik etti. Ancak Bismarck'ın, bu politikasını gerçekleştirebilmek için asıl üzerinde durduğu konu, İngiltere-Rusya, İngiltere-Avusturya arasında varılan gizli anlaşmaları kongreye onaylatmaya çalışmak oldu. Böylece, özellikle Avusturya'yı da kazanmaya gayret etti. Bütün bunlara karşılık da, kongre süresince Osmanlı delegelerine karşı ve sert bir tutum içerisinde bulundu.

Kongrede, Osmanlı Devleti'ni en çok şaşırtan ise, İngiltere'nin tutum ve önerileri oldu. İngiltere'nin Kıbrıs'a karşılık, Osmanlı çıkarlarını savunacağı beklenirken, aksine baltaladığı görüldü. Nitekim İngiliz delegeleri, Bosna-Hersek'in Avusturya'ya terki, Doğu Anadolu'da Ermeniler lehine ıslahat yapılması gibi önerilerde bulundular. Bu arada Yunanistan sınırının durumu görüşülürken, Fransa'nın da desteğiyle, Yunan delegelerinin kongrede konuşturulmasını sağladılar ve onların toprak isteğini desteklediler. İngiltere'nin bu hareketiyle amacı, Balkanlar'da ve Doğu Anadolu'da, daha geniş olarak da Osmanlı Devleti'nin bütünü üzerinde inisiyatifi Rusya'nın elinden almaktı. Osmanlı delegeleri, İngiltere'nin bu ters ve beklenmedik tutumuna karşı gelmek istediler. Fakat kongre başkanı Bismarck'ın sert tepkisiyle karşılaştılar[92]. Böylece Osmanlı Devleti, kaderi üzerinde pazarlıkların yapıldığı devletlerarası bir toplantıda yine yalnız kaldığını gördü.

Berlin Kongresi, bu hava içerisinde oldukça çekişmelf şekilde bir ay sürdü. Sonuçta, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 3 Mart 1878 tarihinde yapılan Ayastafanos Andlaşması'nın yerine geçmek üzere, 13 Temmuz

91) Mahmud Celâleddin Paşa, **aynı eser,** c. **III.,** s. 157. Aynca, Kongre'nin çalışma şekli ve uluslararası siyasi örgütlenmedeki yeri ile önemi hakkında bilgi için bkz. Mehmet Gönlübol, **Milletlerarası Siyasî Teşkilatlanma,** (Üçüncü Baskı), Ankara 1975, s. 56-59.
92) Mahmud Celâleddin Paşa, aynı eser, c. **III.,** s. 186 vd.

1878'de Berlin Andlaşması imzalandı. Tamamı 64 madde olan bu andlaşmaya göre:

1) *Ayastafanos Andlaşması ile kurulan büyük Bulgaristan üç bölgeye ayrıldı.*

   Birinci bölgede; Osmanlı egemenliği altında özerk, vergi veren, sınırlan daraltılmış bir Bulgaristan prensliği kuruldu. Bulgar Prensi halk tarafından seçilecek ve Babıâli tarafından onaylanacaktı. Prens, Avrupa büyük devletlerinin hanedanlarından olmayacaktı. Bundan böyle Osmanlı askeri Bulgaristan'da bulunmayacaktı.

   İkinci bölge; Balkanlar'ın güneyinde Doğu Rumeli adını alacak bir eyalet kurulacak ve bu doğrudan Osmanlı Devleti'ne bağlı olacaktı. Başına da büyük devletlerin kabul edeceği bir Hıristiyan vali Babıâli tarafından beş yıl süreyle atanacaktı.

   Üçüncü bölge; Makedonya olup ıslahat yapılmak kaydıyle Osmanlı Devleti'ne bırakılacaktı (Madde 1-22).

2) *Osmanlı Devleti; Girit adasında 1868'de uygulamaya başladığı özerkliği geliştirecek, bu konuda yapacağı çalışma hakkında devlet lere bilgi verecekti (Madde 23).*

3) *Osmanlı Devleti; Yunanistan'a bir miktar toprak verecek, bunun için iki devlet arasında ayrıca görüşme yapılacaktı. Bunda anlaşama dıkları takdirde, Büyük Devletlerin arabuluculuk yapmalarını kabul edeceklerdi (Madde 24).*

4) *Bosna-Hersek; Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacak, ancak Avusturya tarafından işgal edilecek ve yönetilecekti.*

5) *Karadağ; bağımsız bir devlet olacak, sınırları yeniden çizilecekti.*

6) *Sırbistan; bağımsız olacak, Niş'i de alarak sınırlarını genişletilecekti.*

7) *Romanya; bağımsızlığını elde edecek, Besarabya'yı Rusya'ya verecek ve buna karşılık Dobruca'yı alacaktı.*

8) *Tuna nehrinde ticaret ulaşımı serbest olacak ve bu devletlerarası bir komisyon tarafından yürütülecekti. Fakat nehir, savaş gemilerine ka palı olacaktı.*

9) *Osmanlı Devleti; Ardahan, Kars ve Batum'u Rusya'ya verecekti. Rus ya da, Eleşkirt ve Beyazıt'ı Osmanlı Devleti'ne iade edecekti (Madde 58-60).*

10) *Osmanlı Devleti, Katur'u İran'a verecekti.*

11) *Babıâli, Ermenilerin bulunduğu Anadolu illerinde ıslahat yapacaktı (Madde 61).*

12) Boğazlar'da 1841 Londra Andlaşması esasları devam edecekti.

13) Savaş tazminatı için, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir an laşma yapılacaktı. (Nitekim, iki devlet arasında bu konuda 8 Şubat 1879'da İstanbul Andlaşması yapılmıştır. Bununla, Osmanlı Devleti'nin, Rusya'ya 802.500.000 frank, yani 35.310.000 Osmanlı lirası savaş tazminatı vermesi kabul edilmiştir.)[93].

Böylece, Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte altı Büyük Devlet arasında yapılan bu kesin barış andlaşmasıyla, tarihe "93 Harbi" adıyla geçen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, sonuçlanmış oldu.

7. Berlin Kongresi ve Andlaşması'nm Önemi:

Berlin Kongresi, esas itibariyle Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaşı sonuçlandırmak için toplanmıştır. Ancak, kongrede devletlerin tutum ve davranışları ile alınan kararlar, hemen bütün Avrupa'yı ilgilendirmiş ve etkilemiştir.

Nitekim Berlin Kongresi, 1815 Viyana ve 1856 Paris Kongreleri'nden sonra Avrupa'da yapılan en büyük devletlerarası toplantı olmuştur. Bu kongrede, sadece Ayastafanos Andlaşması'na yeni bir şekil verilmekle kalınmamış, bozulan Avrupa güçler dengesi yerine, yeni güçler dengesi kurulmuştur. Bu yeni denge ise, Avrupa Büyük Devletlerinin Osmanlı Devleti üzerindeki çıkarlarının uyuşması oranında ve onun topraklarının paylaşılmasıyla meydana gelmiştir.

Bu yönden, Ayastafanos Andlaşması ile karşısında sadece Rusya'yı bulan Osmanlı Devleti, Berlin Kongresi'nde altı büyük devletin hedefi haline gelmiştir. Bunun sonucu olarak Kongre, Osmanlı Devleti'nin paylaşılma pazarlığının yapıldığı uluslararası bir toplantı halini almıştır.

Nitekim, Rusya'nın baskısıyla Ayastafanos Andlaşması'nda Osmanlı Avrupası, Balkan toplumları arasında paylaşılmıştı. Berlin Andlaşması ise, bunun sınırlarını biraz daraltmakla beraber, bu paylaşmayı Osmanlı topraklarının bütününü kapsayacak hale getirmiştir. "Bu nedenle de, 1856 Paris Andlaşması'nda kabul edilmiş olan 'Osmanlı topraklarının bütünlüğüne saygı ilkesi' Berlin Kongresi'nde yer almamıştır"[94]. Nitekim bu tarihlere kadar, bu ilkenin başta gelen savunucularından olan İngiltere, Berlin Andlaşması'nın imzalandığı günlerde Kıbrıs'a yerleşmiştir.

Halbuki Osmanlı Devleti, bu tarihe kadar Rusya'ya, genellikle bu ilkenin devamında - kendi çıkarları yönünden - yarar gören diğer büyük devletlere dayanarak, karşı koymuştu. Berlin Kongresi'nde ise, bu devletlerin de karşısına geçtiğini ve topraklarına göz diktiğini görmüştür. Bu da, Osmanlı dış politi-

93) Andlaşma metni için bkz. Nihat Erim, **aynı eser,** c. **I.,** s. 403-424, 425-427.
94) Enver Ziya Karal, **aynı eser, c. VIII., s. 78.**

kasında, bundan sonraki tarihlerde önemli değişmelere yol açacak bir gelişme olmuştur.

Bunların yanı sıra, Berlin Kongresi kararlarıyla, Osmanlı Devleti 287.510 kilometrekare toprak kaybetti[95]. Ayrıca sınırları içerisinde bulunan Bosna-Hersek ve Kıbrıs gibi yerlerde egemenliği sözde kaldı. Balkanlar, Doğu Anadolu, Girit gibi yerlerde ıslahat yapmak ve bunları Avrupa büyük devletlerine bildirmeyi yüklenmekle de, buralardaki egemenliği büyük ölçüde sınırlandı. Bu durum, aynı zamanda da Avrupalı devletlerin daha çok iç işlerine karışmasına yol açtı. Diğer taraftan, yine alınan kararlarla; Yunanistan'a, Osmanlı Devleti'nden toprak verilmesi ortamı hazırlandı, Yunanistan galip devlet gibi taraf oldu ve bu devlet yayılma politikasını güçlendirecek hale getirildi. Ortaya çıkarılan Bulgaristan, Arnavutluk gibi kavramlarla, yeni sorunların ve devletlerin temelleri atıldı. Ermeni sorunu, Osmanh-Rus anlaşmazlığından çıkarak altı büyük devletin söz hakkı olduğu bir konu halini aldı. Bunlar da, bundan böyle Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını ve özellikle Balkanlar'da gerilemesini hızlandıran başlıca faktörler oldu. Ayrıca, kaybedilen topraklardaki Türklerin Anayurda gelmeye başlamaları, özellik başta İstanbul olmak üzere Trakya ile Anadolu'nun çeşitli illerinde bir göçmen ve iskân sorunu meydana getirdi[96].

Berlin Andlaşması, getirdiği statüyle, Balkanlar'daki gerek Balkan devletleri gerekse çevredeki Büyük Devletler arasındaki çatışmaları şiddetlendirdi. Bunun sonucu olarak bölge, sürekli olarak bunalımlara sahne olacak duruma geldi. Bu da, bu tarihlerden itibaren, devletlerarası ilişkilerde ve bloklaşmada önemli bir etken oldu.

Sonuç olarak, 1878 yılı, Osmanlı İmparatorluğu'na felaketlerle dolu olarak gelmiş, öyle de sürmüştür. Nitekim, aynı yıl içerisinde yapılan Ayastafanos Andlaşması, Rusya'nın ve Balkan toplumlarının isteklerini büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. Fakat, Büyük Devletler'in Rusya'yı Berlin Andlaşmaşı'nı kabule zorlamaları, Balkanlar'da yeni bir statünün kurulmasını gerektirmiştir. Ancak, 1878 Berlin Andlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun görünüşte lehine olan bu durumu yaratmış olmakla beraber, gerçekte onu temellerinden sarsmıştır. Bu andlaşmada, üstelik birçok sorun, Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili devletler arasında görüşülmek üzere ileri tarihlere bırakılmıştı. Bu ise yeni, bunalımların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bununla beraber, Ayastafanos Andlaşması'nın değiştirilmesi, başta Rusya olmak üzere, hemen bütün Balkan devletleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Berlin Andlaşması'nın bunlara sağladığı kazançlar ise hiç birini memnun etmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu ise, topraklarının bu kadar parçalanmasını, güçsüzlüğünün sonucu olarak kabul etmek zorunda kalmıştır.

95) A. Şükrü Esmer, **aynı eser,** s. 231.
96) Bu göçün getirdiği sorunlar ile Babıâli'nin aldığı önlemler hakkında bkz. Ahmet Cevat Eren, **Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri,** istanbul 1966, s. 81 vd.

1878 BERLİN ANDLAŞMASI'NA GÖRE
OSMANLI İMP.'NUN BALKAN SINIRLARI

Bunların sonucu olarak, Berlin Andlaşması uygulanma alanına sokulmaya başlandığı andan itibaren, Balkanlar'da çeşitli bunalımlar doğmaya, ayrıca Büyük Devletlerin girişimleriyle de Osmanlı İmparatorluğu yeni sorunlarla karşılaşmaya başladı.

C. 1878 BERLİN ANDLAŞMASINDAN SONRA OSMANLI İMPARATORLUĞU (1878 -1908):

1. Bosna-Hersek Sorunu:

1878 Berlin Andlaşması, Bosna-Hersek'i Osmanlı toprakları içerisinde bırakmakla beraber, yönetimini Avusturya'ya vermişti. Nitekim, andlaşmanın imzalanmasından hemen sonra, Osmanlı Hükümeti bu bölge halkına bir bildiri yayınlayarak, Avusturya askerinin ülkeyi işgal edeceğini bildirdi.

Ancak Bosna-Hersek'te Müslüman ve Hıristiyan toplumlar vardı. Bunlardan Slav olanlar Sırbistan'a katılmak eğilimindeydiler. Müslümanlar da Avusturya işgaline karşıydılar. Bu nedenlerle Berlin Andlaşması ile bölgenin yönetiminde meydana getirilecek değişiklik, büyük tepkiyle karşılandı. Nitekim Avusturya, Bosna-Hersek'i işgal etmek istediği zaman, zora başvurarak, 1878 Temmuz ayında 70.000 civarında bir askeri birliği Bosna-Hersek'e soktu. Ancak bir yıllık uğraşmadan sonra, bölgeyi yönetimine alabildi.

Bundan sonra, 20 Ekim 1879'da Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında bir anlaşma yapıldı. Buna göre; Bosna-Hersek, Osmanlı toprağı sayılmakta devam edecek, ancak yönetimi Avusturya'ya bırakılacaktı.

Böylece Avusturya, Bosna-Hersek'e fiilen yerleşmiş, Osmanlı egemenliği de sadece sözde kalmış oldu. Nitekim Osmanlı Devleti, Bosna'da kalmış olan bazı memur ve subay ailelerinin yurda dönmelerini bile ancak Avusturya Hükümeti'nin yardımıyla sağlayabildi[97]. Bu arada, Avusturya'nın işgalinden ne Müslümanlar ne de Hıristiyanlar memnun olduğundan, bölgede kaynaş malar devam etti. ;

Diğer taraftan Avusturya, Bosna-Hersek'i geçici olarak işgal etmiş olmasına ve yöre halkına yayınladığı bildiride, memleketi zorla istila etmediğini, herkese dirlik, refah ve özgürlük sağlamaya geldiğini bildirmesine rağmen, ilk anlardan itibaren Müslümanlara baskıya başladı. Bunun üzerine Bosna ileri gelenleri 1880 yılı Nisan ayında, bir yazıyla durumu Osmanlı Hükümeti'ne bildirerek şikayette bulundu. Ancak bundan bir sonuç alınamadı. Bu arada da gerek işgalden gerekse Avusturyalıların artan baskısından

97) Bkz. Başb. (Başbakanlık) Arşivi, **Yıldız Sadâret Husûsi Ma'rûzât,** nr. 159/77. Nakledilen yer: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri (T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü), **Bosna - Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919),** Ankara 1992, s. 71-72, Belge 19.

dolayı, Bosna-Hersek'in Müslüman halkı kitle halinde Türkiye'ye göçe başladı. Bu da Osmanlı Devleti'ni sıkıntıya soktu ve göçü durdurmaya çalıştı. Fakat göç sürdü[98]. Bunların yanı sıra Sırbistan da bölgeye karşı girişimlere başladı. Böylece 1878 yılından itibaren Bosna-Hersek; Osmanlı Devleti, Avusturya ve Sırbistan arasında gittikçe büyüyen bir sorun oldu".

2. Bulgaristan ve Doğu Rumeli ile Birleşmesi Sorunu:

Bilindiği gibi, Ayastafanos Andlaşması ile kurulan büyük Bulgaristan, Berlin Andlaşması ile küçültülmüş, kurulacak Bulgar Prensliği'nin Osmanlı egemenliği altında bulunması ve bu Prensliğin örgütlenmesinin Rusya'ya verilmesi kararlaştırılmıştı.

Nitekim, Berlin Andlaşması'ndan sonra, Rus subay ve memurları Sofya'ya dolmaya başladı. Andlaşma uyarınca, Bulgaristan'a bir prens seçilinceye kadar da, ülkenin yönetimini Rus Komiseri Prens Dondukof üstlendi. Prens, bundan sonra Bulgaristan'ı Rus nüfuzuna alacak şekilde örgütlemeye başladı ve önemli görevlere Rus taraftarlarını getirdi. Hatta kendisini Bulgaristan prensi seçtirmeye çalıştı. Fakat, diğer devletlerin etkisiyle bunu başaramadı. Bu arada Sırp anayasasını örnek alarak, Bulgar anayasasını yaptırdı. Buna göre: Bulgaristan, bir prens ile "Sobranya" adındaki bir meclis tarafından yönetilecekti. Bunun üzerine Bulgarlar, Rus Komiseri'nin istememesine rağmen, tek dereceli bir seçim yaparak Meclis'in kurulmasını sağladılar. İlk Meclis, Tıronva'da 23 Nisan 1879'da toplanarak Anayasa'yı onayladı ve Sofya'yı başkent olarak kabul etti. 29 Nisan'da da Rus adayı Alman Prensi Aleksandr von Battenberg'i Bulgar Prensliğine seçti.

Bulgaristan Prensliği'nin bu şekilde kurulmasından sonra, Rus kuvvetleri önce Doğu Rumeli'yi, sonra da Bulgaristan'ı boşalttılar. Ancak önemli görev yerlerinin bir çoğuna Ruslar yerleşmişti. Bu nedenle Prens Aleksandr'ın Bulgaristan'ı yönetmesi kolay olmadı. Ruslar'in sürekli olarak ülkenin yönetimine karışmaları; Bulgarlar arasında, kurtarıcı olarak görülen Ruslara karşı şikâyetlerin başlamasına neden oldu.

Bulgar Meclisi'nin kurulmasından hemen sonra, başlıca iki parti ortaya çıktı. Bunlar, Rus etkisinde olan ve Avrupa ile bir anlaşmazlığa düşmek istemeyen Muhafazakârlar ile, tamamen bağımsız bir politika güdülmesini ve gerektiğinde Doğu Rumeli'nin birleşmesi için Osmanlı Devleti ile savaşı bile göze alan Liberallerdi.

---

98) Bkz. Başb. Arşivi, **Yıldız Sadâret Resmî Ma'rûzât,** nr. **3/7; Hâriciye Siyâsî Evrakı,** nr. 256/2, **belge sıra nr. 51-53.** Nakledilen yer: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, **aynı eser,** s. 82-89, Belge 22,23.

99) Bosna-Hersek'te Avusturya'nın Müslüman halka baskısı, bunların Türkiye'ye göçü, Os manlı Devleti'nin Bosna-Hersek göçmenlerinin yerleştirilmesi için yaptığı çalışma ve aldığı önlemler ile, Sırpların Bosna-Hersek'e karşı tutumları ve girişimleri hakkında bazı Osmanlı belgeleri için bkz. T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, **aynı eser,** s. 90 vd., Belge 24 vd.

Prens Aleksandr, önce, aynı zamanda Avusturya ile de anlaşma taraftarı olan Muhafazakârlar'dan bir hükümet kurdu. Ancak, Meclis ile Prens arasında anlaşmazlık başgösterdi. Bunun üzerine "Sobranya" 1879'da dağıtıldı ve 188O'de yeniden seçim yapıldı. Mecliste Liberaller çoğunlukta olduğundan, Prens bu defa hükümeti bunlardan kurdu. Fakat bunlarla da anlaşamadı. Bunun üzerine 1881'de hükümeti görevden aldı, Meclisi dağıttı ve anayasayı kaldırdı. İki Rus generalinin yönetimi altında Muhafazakârlardan bir hükümet kurdu. Bir süre sonra da, Rus generalleri ülkenin yönetimini ellerine aldılar ve ülkede Rus baskısı gittikçe artmaya başladı.

Ancak Bulgarlar, bu durumdan memnun kalmadılar. Ruslardan kurtulmak için çalışmaya başladılar. Bunun için de 1883'te önce kendi aralarında, sonra da Prens ile anlaştılar. Bunun üzerine 1879 Anayasası yeniden yürürlüğe kondu ve Rus generalleri hükümetten uzaklaştırıldı. Bundan sonra da Prens, Liberaller'den bir hükümet kurdu[100]. Bu gelişmeler, Rus-Bulgar ilişkilerinin de değişmesine yol açtı. Bu sırada kurulmuş olan yeni Bulgar Hükümeti ise, Doğu Rumeli'nin Bulgaristan ile birleşmesini istemeye başladı.

Bulgaristan'da bu gelişmeler olurken, Berlin Andlaşması ile Osmanlı yönetimine bırakılmış bulunan Doğu Rumeli'de de, birtakım olaylar meydana geliyordu.

Doğu Rumeli, bu sıralarda, özel yönetimi olan bir eyalet haline getirilmişti. Şöyle ki; eyaletin yönetimi, Padişah tarafından beş yıl süreyle atanmış bir Hıristiyan valiye verilmişti. Halkın seçtiği bir yerel meclis ve Avrupalı subayların komutasında bir ordu kurulmuştu.

Berlin Andlaşması ile Doğu Rumeli'nin Osmanlı Devleti'ne bırakılmasından, Rusya memnun kalmamıştı. Bu nedenle Rusya, Berlin'de uğradığı politik yenilgiyi giderebilmek için, Bulgaristan'da ve Doğu Rumeli'de Bulgar halkı birleşme yönünde teşvik etmeye başlamıştı. Rusya'nın amacı bu bölgede etkili bir duruma gelebilmekti. Onların bu propaganda ve teşvikinin yapı sıra, Bulgarlar da Ayastafanos'da kurulmuş olan büyük Bulgaristan'ı yeniden kurmak emelindeydiler. İşte, Rusya'nın ve Bulgaristan'ın bu niyetleri, bölgede yeni bunalımların doğmasına neden oldu.

Doğu Rumeli'de ilk bunalım 1879'da baş gösterdi. Rus askerlerinin buradan çekilmesi üzerine Osmanlı askerlerinin Doğu Rumeli'ye girmek istemesi, gerek bölgedeki Bulgar halkı gerekse Bulgaristan tarafından tepkiyle karşılandı.

Bunun üzerine İngiltere, Avrupa devletlerinin ortaklaşa gönderecekleri bir askeri birliğin, Doğu Rumeli'yi işgal etmesini istedi. Babıâli, kötü bir örnek olacağı için bu öneriyi kabul etmedi. Ayrıca, Rusya ve Sırbistan'ın bu olayı bahane ederek harekete geçmelerinden çekindiğinden, kendisi de kuvvet kul-

100) Charles Seignobos, (Çev. Ali Reşad), **Tarih-i Siyasî,** c. **II.,** İstanbul 1325, s. 464-466.

lanmaktan vazgeçti. Bunun üzerine, Balkanlar'da Osmanlı Devleti'ni tutmanın işe yaramadığını gören İngiltere, Bulgaristan'a doğru kaymaya başladı. Bu da bölgede Büyük Devletler arasında yeni bir çatışmaya yol açtı. Ancak Avrupa'nın siyasi durumu bunların aktif olarak harekete geçmesini önledi. Bu nedenle de Doğu Rumeli bunalımındaki gelişmeler bir süre durdu. Ancak, Bulgaristan ile Doğu Rumeli'nin birleşmesi düşüncesi gelişmekte devam etti.

Nitekim, 18 Eylül 1885'de, Filibe'de bir ayaklanma oldu. Doğu Rumeli milis askerleri, Vali Gavril Paşa'yı tutukladılar ve hemen bir geçici hükümet kurdular. Arkasından da Doğu Rumeli'nin Bulgaristan ile birleştirildiğini ilan ederek, Bulgar Prensi'ni Filibe'ye davet ettiler. Prens Aleksandr von Battenberg, Osmanlı Devleti'nden ve Rusya'dan çekindiğinden, önce bu durumu kabul etmekte tereddüt gösterdi. Fakat Bulgarların baskısı üzerine, durumu Rus Çarı'na bildirdikten sonra, 21 Eylül 1885 günü Filibe'ye gelerek, Doğu Rumeli ile Bulgaristan'ın birleştiğini ve kendisinin de Kuzey ve Güney Bulgaristan Prensi olduğunu ilan etti[101].

Bulgaristan'ın; bu birleşme ile, bölgede, Berlin Andlaşması'yla kurulan statüyü değiştirmesi, Osmanlı Devleti, Balkan devletleri ve Büyük Devletler tarafından tepkiyle karşılandı.

Osmanlı Devleti, gerçekte bir isyan hareketi olan bu olay karşısında, önce kuvvet kullanmayı düşündüyse de, sonradan işi diplomasi yoluyla çözümlemeye karar verdi. Gerçekte bu sırada Büyük Devletler, genel bir isyandan çekindiklerinden, bu birleşmenin ve Bulgarların aleyhinde vaziyet almışlardı[102]. Bu nedenle, Osmanlı Devleti'nin Doğu Rumeli'ye bir ordu göndermesine karşı çıkmaları söz konusu değildi[103]. Bu bakımdan ortam oldukça elverişli idi. Fakat Babıâli, bu durumdan yararlanamadı. Sadece, Büyük Devletlere bir protesto gönderdi, ani bir Bulgar saldırısına karşı da sınırda bazı önlemler aldı.

Büyük Devletler, bu durum üzerine birleşmeye karşı hiçbir harekette bulunmadılar. Çünkü; İngiltere, Fransa ve Avusturya, büyük bir Bulgaristan'ın Rusya'nın etkisinden çıkacağı düşüncesinde olduklarından, birleşmeden memnundular. Buna karşılık Rusya, Balkanlar'daki etkisi azalacağından birleşmeye karşıydı. Ancak devletler arasındaki denge hiçbirine aktif olarak harekete geçme olanağını vermiyordu.

Avrupa devletleri arasındaki bu gelişmeler üzerine, Osmanlı Devleti, bunalımın daha fazla büyümemesi için, 1878 Berlin Andlaşması çerçevesinde işi çözümlemek istedi. Bunun için de 5 Kasım 1885'te, İstanbul'da devletlerarası bir konferasın toplanmasını sağladı. Konferans'ta Rus temsilcisi, Berlin Andlaşması'nın aynen uygulanmasını istedi. Diğer devletler, Osmanlı Dev-

101) Osman Nuri, **aynı eser,** c. **II.,** s. 799.
102) Charles Seignobos, **aynı eser,** c. **II.,** s. 467.
103) Osman Nuri, **aynı eser, c. II., s. 779.**

leti'nin bölgedeki egemenliğini kabul etmekle beraber, Bulgaristan'ı eski haline getirmek için tutulacak yolda ayrı ayrı önerilerde bulundular. Bu da görüşmelerin uzamasına neden oldu.

Bu sırada ise, Doğu Rumeli'nin Bulgaristan ile birleşmesi, Balkanlar'da yeni bir bunalımın ortaya çıkmasına, Sırp-Bulgar Savaşı'nın patlamasına neden oldu.

Bulgaristan'ın Doğu Rumeli'yi kendisine katması üzerine, büyük Bulgaristan'ın kurulmasından korkan Sırbistan, Balkanlar'daki dengenin bozulduğunu iddia ederek, eskiden beri göz koyduğu Makedonya'yı almak için hazırlıklara girişti ve 14 Kasım 1885'te Bulgaristan'a saldırdı. Böylece Sırp-Bulgar Savaşı başladı.

Sırp Kralı Milan'ın orduları, önce Bulgarları yenip ilerlemeye başladı, fakat sonunda büyük bir yenilgiye uğradı. Bu defa Bulgar orduları Sırbistan'a girdi. Ancak Avrupa devletleri işe karıştı. Bunun üzerine Sırbistan ile Bulgaristan arasında, Avusturya'nın da baskısıyla, savaştan önceki durum esas olmak üzere, 3 Mart 1886'da Bükreş Andlaşması yapıldı.

Bu defa, Doğu Rumeli bunalımı ile Sırp-Bulgar Savaşı'nı fırsat olarak gören Yunanistan, harekete geçmek için hazırlıklara başladı. Ancak, Bulgaristan ile ortak sınırı yoktu. Bununla beraber amacı Makedonya'yı kendisine katmaktı. Fakat, Avrupa devletleri, Balkanlar'da yeni bir bunalım istemediklerinden, bu devlet daha fazla ileri gidemedi.

Balkanlar'da bu gelişmeler olurken, 5 Kasım 1885'te ilk toplantısını yapan İstanbul Konferansı da çalışmalarını sürdürüyordu. Sonuçta görüşmeler, alınan bazı kararlar ile 5 Nisan 1886'da sona erdi. Osmanlı Devleti'nin de kabul ettiği bu kararlara göre: Doğu Rumeli Eyaleti Valiliği Bulgaristan Prensi'ne verilecek, 1878 Berlin Andlaşması'nın Bulgaristan ile Doğu Rumeli hakkındaki diğer hükümleri aynen kalacaktı.

Böylece Osmanlı Devleti, Doğu Rumeli'nin Bulgaristan ile birleşmesini kabul etmiş oldu. Bundan sonra Babıâli, İstanbul Konferansı kararlarına uyacağını yazılı bir belgeyle bildiren Bulgar Prensi Aleksandr von Battenberg'i, Doğu Rumeli Valiliği'ne atadı. Bu gelişmelerle de, özerk Bulgaristan devleti, fiilen kurulmuş oldu.

Ancak, İstanbul Konferansı'nda yalnız kalan ve bu birleşmeye karşı olan Rusya, Prens Aleksandr'ı iş başından uzaklaştırmak için çalışmaya başladı. Nitekim, Rusya'nın kışkırtmaları üzerine, 21 Ağustos 1886'da Prense karşı bir darbe yapılmak istendi. Bu hareket başarıya ulaşamadıysa da, Aleksandr, Rusya'ya rağmen Bulgaristan'ın başında kalamayacağını anladığından, 7 Eylül 1886'da Bulgaristan Prensliği'nden feragat etti. Bunun üzerine "Sobranya", 7 Temmuz 1887'de, Saxe - Cobourg hanedanından Ferdinand'ı Bulga-

ristan prensliğine seçti. Alman olan Ferdinand'ı İngiltere ve Avusturya desteklediler. Buna karşılık Osmanlı Devleti ile Rusya bu seçimi kabul etmediler.

Bu durum, Ferdinand'ın başbakanlığını yapan, koyu Rus düşmanı Stamboulofun iş başından çekilmesine kadar, yaklaşık yedi yıl sürdü. Bundan sonra Rus-Bulgar ilişkileri yeniden düzelmeye başladı. 4 Mart 1896'da da Osmanlı Devleti ve Rusya, Ferdinand'ın Prensliğini tanıdılar[104].

Böylece Bulgaristan, Osmanlı Devleti'ne sadece hukuk yönünden bağlı bir devlet haline geldi. Bununla beraber Balkanlar'da kaynaşmalar, etnik yapısının da etkisiyle devam etti.

3. Karadağ Sınırının Saptanması Sorunu :

1878 Berlin Andlaşması ile Karadağ'ın bağımsızlığı tanınmış, bu devletin sınırları çizilmiş ve genişletilmişti. Ayrıca Arnavutluk arazisinden de bir miktar toprak alması kararlaştırılmıştı. Ancak nüfusunun yansı Müslüman Arnavutlardan ibaret olan bu toprakların Karadağ'a verilmesi, Arnavutluk halkını kızdırmış, buna karşı harekete geçmelerine yol açmıştı.

Bunun üzerine Karadağ, Babıâli'ye başvurarak kendisine verilmesi kararlaştırılan toprağın teslimini istedi. Berlin Andlaşması'nda imzası bulunan devletler de bu isteği desteklediler. Bu durum karşısında, sınırın saptanması için uluslararası bir komisyon kuruldu. Fakat Arnavutlar, kendi rızaları olmadan hiçbir toprağın Karadağ'a terkedilemeyeceğini ve buna engel olacaklarını bildirdiler. Bu da bölgede yeni bir bunalımın doğmasına neden oldu.

Osmanlı Devleti, bu durum karşısında, Büyük Devletlerin baskısı üzerine bölgeye, halkı ikna etmek ve nasihatta bulunmak üzere özel bir görevli gönderdi. Ancak bu görevli Arnavutlar tarafından öldürüldü. Bu olay, sorunu daha da ciddi bir duruma getirdi. Karadağlılar bir taraftan sınırın düzeltilmemesinden şikayet etmeye, diğer taraftan da Arnavutluk'a saldırmaya başladılar. Buraların halkı ise savunma hareketlerine girişti. Böylece, Babıâli'nin emirlerini dinleyemeyeceklerini belli ettiler. Bölgede isyan belirtileri görülmeye başladı. Bu suretle Osmanlı Devleti bölgede bir de isyan tehlikesiyle karşılaşmış oldu.

Bu gelişmeler karşısında İngiltere, Fransa ve Rusya; Osmanlı Devleti'nden bunalımın çözümlenmesini istediler. Bunun üzerine Babıâli, 11 Kasım 1879'da sorunun, bölge halkından isteyenlerin başka yerlere nakledilerek, yani ikna yolu ile sonuçlandırılmasına karar verdi. Ancak bundan da bir sonuç alınamadı. Bunun üzerine, Büyük Devletlerin de onayı ile, Karadağ'a başka yerden toprak verilmesi kararlaştırıldı[105]. Böylece sorun yatışmış oldu. Ancak bölgedeki gerginlik devam etti.

104) Enver Ziya Karal, **aynı eser, c. VIII.,** s. 108-110; Yorga, (Çev. B. S. Baykal), **Osmanlı Tarihi (1774-1912),** c. V., Ankara 1948, s. 603-607.
105) Rifat Uçarol, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919), (Askeri ve Siyasi Hayatı),** (İkinci Baskı), İstanbul 1989, s. 134-139.

4. Girit Sorunu ve Halepa Fermanı (1878):

Osmanlı Devleti'nin 1868 yılında Girit'e bir bakıma özerklik verdiği daha önce belirtilmişti. Ancak verilen bu haklar, Ada Rumlarını memnun edeceğine, şımarmalarına neden olmuş ve Yunanistan ile birleşme emellerini bu yolla sağlayacakları inancını artırmıştı.

Nitekim Girit Rumları, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Devletin içine düştüğü zor durumdan yararlanmak amacıyla, Yunanistan'ın da teşviki sonucunda, bazı istekler ileri sürerek yeniden isyan etmişlerdir.

Bu arada Rusya, 1878 Ayastafanos Andlaşması'na, Girit adasında ıslahat yapılmasını ve uygulanmasını isteyen bir madde koyarak, sorunun devletlerarası bir nitelik almasına neden oldu. Bu ise, Girit üzerinde İngiliz-Rus rekabetini doğurdu.

İngiltere, bunun sonucu olarak, Rusya'nın adaya tek taraflı karışmasını önlemek üzere, Girit sorununu Berlin Konferansı'na getirdi. Bu arada Yunan Dışişleri Bakanı'nın Kongre'de konuşmasını sağladı. O da Girit'in Yunanistan'a verilmesini istedi. Fakat bu öneri kabul edilmedi. Bununla beraber Kongre, Berlin Andlaşması'nın 23. maddesine, Girit'te 1868 Nizamnamesi esaslarına göre ıslahat yapılmasını ve Osmanlı Devleti'nin bu konuda Avrupa devletlerine bilgi vermesi esasını koydu. Bu madde kesin bir hüküm getirmemekle beraber, Osmanlı Devleti'nin Girit üzerindeki egemenliğini bir dereceye kadar kaybetmesine ve adada yeni değişiklikler yapmak zorunda kalmasına neden oldu.

Nitekim Babıâli, 1878 Berlin Andlaşması'ndan hemen sonra, Girit Hıristiyanlarının İngiltere'ye başvurmaları ve bu devletin de diğer Büyük Devletlerle beraber baskı yapması üzerine, Girit sorununu çözümlemeye karar verdi. Bu amaçla, 9 Eylül 1878'de, Olağanüstü Komiser unvan ve göreviyle Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı Girit'e gönderdi.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Hanya yakınlarındaki Halepa'da, İngiliz Konsolosu'nun da katılmasıyla asilerin temsilcileriyle görüştü. Sonuçta, Büyük Devletler'in konsoloslarının kontrolünde[106], asilerle 23 Ekim 1878'de Halepa Sözleşmesi'ni imzaladı. 20 Kasım 1878'de bir "Buyruk" (Ferman) ile yayınlanan ve Girit halkına yeni haklar veren bu sözleşmenin esasları şöyleydi:

1) *Girit valisi beş yıl süreyle atanacaktı. Valinin bir yardımcısı buluna caktı. Vali Müslüman ise yardımcısı Hıristiyan, Hıristiyan ise yar dımcısı Müslüman olacaktı.*

2) *Girit Genel Meclisi; 49 Hıristiyan, 31 Müslüman üyeden meydana ge lecek, aldığı kararlar Osmanlı kanunlarına aykırı olmayacaktı.*

106) Edouard Driault, **aynı eser, s. 340.**

3) Hıristiyan kaymakamlar, Müslüman kaymakamlardan sayıca fazla olacaktı.

4) Girit'te Türkçenin yanında Rumca da resmi dil olarak kabul edilecekti.

5) Vergi gelirlerinin yarısı adanın kamu hizmetlerine harcanacak, eğer adanın geliri giderlerini karşılayamayacak olursa, devlet yardım edecekti.

Bunlara ek olarak da, genel af ilan edilecek, halk ruhsatlı silah taşıyabilecek ve devlete ait topraklardan yararlanabilecekti.

Halepa Sözleşmesi, 1878 Berlin Andlaşması'nın ve o günlerde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor koşulların sonucunda, zorunlu olarak yapılmıştır. Asi liderleri ise, bu hakları bile yetersiz görerek itirazda bulundular. Fakat Avrupa devletlerinin o günlerdeki siyasi durum gereği, bunlara baskı yapmaları üzerine, sözleşmeyi kabul etmeye mecbur oldular[107].

Böylece, verilen yeni haklar ve getirilen düzenle, Girit'in Rum halkının adanın yönetiminde daha etkili olması kabul edilmiş oldu. Verilen bu özerklik, isyanın sona ermesine ve bir süre de olsa Girit'te eskiye oranla düzeni sağladı. Ancak Rumların Yunanistan'a katılma düşüncesini ortadan kaldıramadı.

5. Osmanlı - Yunan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan'a Toprak Verilmesi (1878-1881):

Yunanistan, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı patlak verdiğinde bundan yararlanmak istemiş, özellikle Rusların Edirne'ye girmeleri üzerine Epir ve Teselya'da ayaklanmalar çıkartmış ve bu arada da Yanya'yı işgale hazırlanmaya başlamıştı.

Ancak, Balkanlar'da bunun yeni bir bunalıma yol açacağını ve bu durumun ise Rusya'nın işine yarayacağını anlayan Avrupa devletleri; Yunanistan'a engel olmuşlar, fakat Balkan sorunu devletler arasında söz konusu olduğunda Yunanistan'ın çıkarlarının göz önünde tutulacağını vaat etmişlerdi. Hatta İngiltere'nin İstanbul Elçisi, Sadrazamdan, resmi olmayarak, ileride Yunanistan için uygun bir sınır düzeltilmesi yapılabileceğine ait sözlü vaat almıştı[108].

İşte İngiltere, 1878 Berlin Kongresi sırasında bu sözlü vaadi, resmi bir söz sayarak, Yunanistan'ın da Kongreye katılmasını istedi. Diğer devletler buna karşı çıktılar. Fakat Fransa, İngiliz önerisini desteklediğinden, Yunanistan'ın sınırı bulunduğu illerin durumu görüşülürken, Kongre toplantılarına davet edilmesi kararlaştırıldı.

---

107) Rifat Uçarol, **aynı eser,** s. 122-127; Enver Ziya Karal, **aynı eser, c. VIII.,** s. 119; Osman Nuri, **aynı eser,** c. **III.,** s. 867 vd.

108) Ali Fuat Türkgeldi, **Mesâil-i MUhimme-i Siyâsiyye,** c. **II.,** Ankara 1957, s. 168.

Bunun üzerine Yunanistan Dışişleri Bakanı, Kongre'nin 29 Haziran 1878 tarihli toplantısına katıldı ve yaptığı konuşmada, Epir, Teselya ve Girit'in kendilerine verilmesini istedi. Ancak, yukarıda da belirtildiği üzere, Girit'in Yunanistan'a terkine İngiltere şiddetle karşı çıktı. Bunun üzerine, Fransız ve İtalyan delegeleri, ayrıntıları Kongre'den sonra Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında kararlaştırılmak üzere, Yunanistan lehine bir sınır düzeltilmesi yapılmasını önerdiler. Böylece, Yunan istekleri, Berlin Kongresi gündemine girmiş oldu.

Bundan sonra, Kongre'nin 13. toplantısında, yukarıdaki önerinin yalnız protokole yazılması istendi. Yunan delegeleri ise, buna ait bir maddenin andlaşmaya eklenmesini istediler. Buna Osmanlı delegeleri şiddetle karşı çıkınca, Kongre Başkanı Prens Bismarck: "Böyle bir maddenin andlaşmaya yazılması, ortaya çıkan bir isteği bildirmekten ibaret olup, uygulanmasında zorunluluk ve kesinlik yoktur" diyerek, onları yatıştırdı.

Bunun üzerine Berlin Andlaşması'nın 24. maddesi, şu şekilde kabul edildi:

> *"Osmanlı Devleti ile Yunanistan, Berlin Kongresi'nin 13. protokolünde açıklanan sınır düzeltilmesi maddesine göre, aralarında anlaşmaya varamadıkları takdirde, büyük devletler görüşmeleri kolaylaştırmak için kendilerine arabuluculuk etmek hakkını muhafaza ederler."*

Böylece, 13. Protokolü esas alan bu madde gereğince; Yanya, Tırhala, Preveze ve Galoş taraflarından bir miktar toprağın, Osmanlı Devleti'nin rızasını almak şartıyla, Yunanistan'a verilmesi kararlaştırılmış oldu[109].

Yunan Hükümeti, bunun üzerine Berlin Andlaşması'nın imzalanmasından sonra, 16 ve 19 Temmuz 1878 tarihlerinde Babıâli'ye gönderdiği notalarla, yeni sınırın düzenlenmesini istedi. Buna karşılık Osmanlı Hükümeti, Yunanistan'a hiçbir şekilde toprak vermemeyi kararlaştırdı. Bunu Büyük Devletlere de bildirerek, onlardan daha önceki düşüncelerini değiştirmelerini istedi. Fakat bu, Avrupa devletleri tarafından kabul edilmedi. Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında sınır boyunca savaş hazırlıkları yapılmaya başlandı.

Böylece 1877-1878 Savaşı sırasında İngiltere'nin Yunanlıları kazanmak için yaptığı resmi olmayan vaat; savaş sonrasında devletlerarası diplomasi oyunları sonucunda, Osmanlı-Yunan ve Osmanlı-Büyük Devletler bunalımı halini aldı.

Ancak Avrupa devletlerinin artan baskısı üzerine, Osmanlı Devleti, Aralık 1878'de sınır sorununu çözümlemek üzere, Yunanistan ile görüşme yapmaya karar verdi. Bunun üzerine Gazi Ahmet Muhtar Paşa başkanlığında bir heyet, Yunanlılarla 6 Şubat 1879'da Preveze'de görüşmelere başladı.

---

109) **Berlin Kongresi Protokollan,** İstanbul 1298, s. 105; Başb. Arşivi, **Yıldız Evrakı** No. 1262, Kısım No. 39, Zarf No 18; Başb. Arşivi, **Berlin Konferansı Mukareratı Kartonu,** Dosya No. 81, **Yunan Tashih-i Hududu,** Evrak No. 4/3.

Preveze görüşmeleri daha başlangıçta çıkmaza girdi. Yunanlılar, Berlin Kongresi'nde çizilen sınırın görüşmelere esas alınmasını istediler. Gazi Ahmet Muhtar Paşa ise, bu sınırın Osmanlı Devleti tarafından uygulanmasına zorunluluk olmadığını, Kongre'nin bu konuda sadece temenni kararı aldığını iddia etti. Bu görüş ayrılığı delegeler arasında uzun tartışmalara yol açtı. Sonuçta, Yunan delegeleri bu toplantıdan bir şey elde edemeyeceklerini anladıklarından, 18 Mart 1879'da Preveze'yi terk ettiler. Böylece Osmanlı-Yunan görüşmeleri bir sonuca varamadan sona ermiş oldu"[0].

Yunanistan, bunun üzerine 21 Mart 1879'da, Berlin Andlaşması'nın 24. maddesi uyarınca, Büyük Devletlerden arabuluculuk yapmalarını istedi. Bu da sorunu yeni bir diplomatik şekle soktu. Böylece, Yunanistan'a toprak verilerek Osmanlı-Yunan sınırında düzeltme yapmak sorunu, bir defa daha Osmanlı Devleti'ni Büyük Devletlerin müdahalesiyle karşı karşıya getirdi.

Nitekim Büyük Devletler, kendi aralarında Berlin'de 16 Haziran 1880'de yaptıkları konferansta, Osmanlı Devleti'nin Yunanistan'a toprak vermesine ve sınır değişiklikliğinin yapılmasına karar verdiler ve bunu Babıâli'ye bildirdiler[111]. Büyük Devletler'in bundan sonra artan baskısı üzerine de Osmanlı Devleti, 8 Şubat 1881'de, prensip olarak Yunanistan'a toprak verilmesine ve sorunun İstanbul'daki Büyük Devletler'in elçileriyle Osmanlı delegeleri arasında yapılacak bir konferansta çözümlenmesine karar verdi.

Ancak, Osmanlı yöneticileri arasında, Yunanistan'a verilecek toprağın nereden olacağı hakkında görüş ayrılığı vardı. Hükümet üyelerinden bazıları Teselya ve Epir'den toprak verilmesini sakıncalı bularak, Girit'in terk edilmesini istiyorlardı. Fakat, adanın jeopolitik durumu ve önemi dolayısıyla bu düşünceye karşı çıkanlar oldu. Bu sırada İngiltere de, gizli yapılan bu çalışmaları öğrenince, Girit'in başka bir devlete terk edilmesine razı olmayacağını açıkladı. Ayrıca Yunanistan'ın da Teselya yerine Girit'i kabul etmeyeceği duyuldu. Bu durum üzerine dikkatler yeniden Teselya ve Epir bölgesine çevrildi"[2].

Bundan sonra bir Osmanlı heyeti, 8 Mart 1881'de, Alman Elçiliği binasında İngiltere, Fransa, Avusturya, İtalya, Rusya ve Almanya'nın İstanbul'daki elçilerinden kurulu komisyon ile Yunanistan'a terk edilecek toprak sorununu görüşmeye başladı. Konferans, çeşitli önerilerin ileri sürülmesiyle tartışmalı şekilde çalışmalarına devam ederken, altı devletin elçileri 19 Nisan 1881'de Babıâli'ye ortak bir nota vererek, Osmanlı Devleti'nin oldukça aleyhine olan yeni bir sınır önerdiler. Bunun üzerine 21 Nisan 1881'de toplanan özel kurul, bu önerinin kabul edilmemesini, gerekirse bir savaşın göze alınmasını kararlaştırdı.

---

110) Bkz. Rifat Uçarol, **aynı eser,** s. 127-134.
111) Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. **VIII.,** s. 113.
112) Rifat Uçarol, **aynı eser,** s. 140-142; Ali Fuat Türkgeldi, **aynı eser,** c. **II.,** s. 173, 184 - 185; Osman Nuri, **aynı eser,** c. II., s. 659; Başb. Arşivi, **Berlin Kongresi Mukarreratı Kar tonu,** Dosya No. 81, **Yunan Tashih-i Hududu,** Evrak No. 46.

Ancak Padişah, yeni bir savaşın çıkmasına meydan vermemek ve daha önemlisi Büyük Devletler'in Osmanlı Devleti aleyhine bir harekete girişmelerini önlemek için, elçilerin bu önerisini kabul etti. Bunun üzerine, Osmanlı heyeti ile elçiler arasındaki görüşmelere devam edildi.

Sonuçta, yeni Osmanlı-Yunan sınırını çizen anlaşma, 24 Mayıs 1881 günü imza edildi. Tamamı 19 madde olan bu anlaşmaya göre, iki devlet arasındaki sınır Salamirya ve Platamonan'dan geçip Narda nehrine ulaşmaktaydı. Bununla da, Teselya Yunanistan'a, Kuzey Epir Osmanlı Devleti'ne kalacak şekilde bir sınır çizilmiş oldu[113].

Böylece, Yunanistan, bir savaşa katılmadan ve başarı kazanmadan, diplomatik yollardan Büyük Devletlerin çabası ve baskısı ile Osmanlı Devleti'nden bir parça toprak daha ele geçirerek, sınırlarını genişletmeyi başardı[114].

Ne var ki, Yunanistan'ın bundan sonra da, kendisine göre uygun bulduğu ortamlarda yaptığı girişimler, kısa süre sonra daha büyük bir Osmanlı-Yunan bunalımının doğmasına neden oldu.

6.1897 Osmanlı - Yunan Savaşı:

Berlin Kongresi'nden sonra, Girit olayları ile Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nden toprak ve kendi lehine sınır düzeltmesi yapılmasını istemesi, iki devleti karşı karşıya getirmişti. Ancak, yukarıda belirtildiği üzere, Büyük Devletlerin etki ve baskısı ile Osmanlı Devleti'nin bu konularda verdiği ödünler, iki devlet arasındaki sorunları bir süre geriye bırakmıştı. Fakat, daha sonraları da Yunanistan'ın kuzeye ve Ege adalarına doğru sürekli olarak genişlemek istemesi ve bu amaçla girişimlerde bulunması, Osmanlı-Yunan ilişkilerini yeniden gergin hale getirdi. Bunda da, özellikle Girit olayları önemli rol oynadı.

a. **Savaşı Hazırlayan Yakın Olaylar:**

Girit adasında, 1878 Halepa Fermanı ile kurulan statüde, Rumlara geniş haklar verilmişti. Fakat bu, onları memnun etmemişti. Çünkü amaçları, adanın yönetiminde daha etkili olabilmek ve adayı Yunanistan'a bağlamaktı. Bu nedenle de, 1878'den itibaren, bu amaçlarına ulaşabilmek için uygun bir ortamın çıkmasını beklemeye başlamışlar ve bu arada bazı girişimlerde bulunmuşlardı.

Nitekim, Girit Rumları, 1885'de Bulgaristan ile Doğu Rumeli'nin birleşmesi üzerine doğan Balkan bunalımından - Osmanlı Devleti'nin dikkatinin

---

113) Başb. Arşivi, **Yıldız Evrakı** No. 35/31, Kısım No. 35, Zarf No. 113, İç sıra No. 36/3, 39/1; **Berlin Kongresi Protokolları ile Kıbrıs Ceziresine ve Yunan Meselesine Dair Mukavelenameler,** İstanbul 1298, s. 307; Ali Fuat Türkgeldi, **aynı eser,** c. **TL, s.** 190.

114) Daha geniş bilgi için bkz. Rifat Uçarol, **"1878 Berlin Andlaşmasına Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan'a Toprak Verilmesi (1878 - 1881)",** Üçüncü Askeri Tarih Semineri Türk-Yunan İlişkileri, Ankara 1986, s. 210 vd.

Bulgaristan'da toplanmasından - yararlanarak harekete geçtiler. Girit'in Yunanistan'a bağlanmasını, bu olmaz ise, 1878 Halepa Fermanı'nın kapsamının genişletilmesini istediler. Diğer taraftan Yunanistan da, Balkan statüsünün tehlikeye düştüğünü ileri sürerek, büyüyen Bulgaristan'a karşı dengeyi sağlamak gerekçesiyle, Girit'i ele geçirmeye kalkıştı ve ada Rumlarını isyan için kışkırtmaya başladı.

Yunanistan'ın bu davranışlarının sonucu olarak, Girit Rumları, Halepa Fermanı'nın iyi uygulanmadığını ileri sürerek 1888'de yeniden ayaklandılar. Aynı zamanda, adanın Yunanistan'a bağlanmasına karşı çıkan Türk halkına da saldırmaya başladılar. Bunun üzerine Türkler, köylerini ve topraklarını bırakarak şehirlere ve limanlara göç ederek, oralara sığınmaya başladılar. Rumlar ise aksine adanın iç kısımlarına yerleştiler. Bu durum karşısında Babıâli, Girit'e asker gönderdi ve isyanı bastırdı. Arkasından da Ekim 1889'da, Girit Valisinin yetkilerini çoğaltarak, Halepa Fermanı ile verilen bazı hakları kaldırdı.

Girit adasında bu gelişmeler olurken, Yunanistan da, yukarıda belirtildiği üzere, Bulgaristan olaylarını fırsat bilerek Girit, Epir ve Güney Makedonya'yı kendisine katmak amacıyla, Osmanlı sınırlarında bazı askeri girişimlerde bulunmaya başladı. Bu ise, Osmanlı - Yunan ilişkilerini yeniden gerginleştirdi.

Bunun üzerine, Balkanlar'da yeni bir bunalımın çıkmasını kendi çıkarlarına aykırı bulan Büyük Devletler, İngiltere'nin önerisi üzerine Yunanistan'a baskı yaparak, askeri girişimlerine son vermesini istediler. Atina Hükümeti'nin buna karşı çıkması üzerine de, Fransa dışındaki beş büyük Devletin ortak donanması Yunanistan'ı kuşattı. Bu arada, Teselya'ya hücum eden bir Yunan askeri birliği, Osmanlılar tarafından püskürtüldü. Bu başarısızlık karşısında Yunan Hükümeti, Büyük Devletlerin de isteğine uyarak, bir kısım askerini terhis etti. Bunun üzerine de, Haziran 1889'da, Büyük Devletler deniz kuşatmasını kaldırdı.

Böylece, devletlerarası politikanın sonucu olarak,Yunan emelleri bir süre . frenlenmiş ve yeni bir Osmanh-Yunan bunalımının çıkması önlenmiş oldu. Ancak bu da uzun sürmedi.

1895 yılında, Halepa Fermanı'nın uygulanmasını isteyen Girit Rumları yeni bir isyan başlattılar. Aynı zamanda Türk - Rum çatışması adanın her tarafına yayıldı. Yunanistan da, adaya yeni bir çıkartma hazırlığına girişti. Diğer taraftan Avrupa basınına gönderdikleri telgraflarla, Girit Rumları'na Osmanlı askeri tarafından zulüm yapıldığı iddiasında bulundu. Bu propagandanın da etkisiyle Avrupa devletleri işe karıştılar.

Osmanlı Devleti, bu durum karşısında ve Büyük Devletlerin baskısı üzerine, 25 Ağustos 1896 tarihinde 1878 Halepa Fermanı'nı yeniden yürür-

lüğe koyduğunu açıkladı[115]. Ancak Rumlar, bununla yetinmek istemediklerinden, memnun kalmadılar ve yeniden ayaklandılar. Türk toplumu da, Babıâli'nin bu tutumuna karşı çıkarak, 4 Şubat 1897'de ayaklandı. Böylece, Girit adasında, aynı zamanda da bir iç savaş başlamış oldu.

Girit'deki olaylar, İstanbul'da ve Atina'da büyük heyecan doğurdu. Osmanlı Devleti bu hareketleri önlemek istedi. Ancak Büyük Devletlerin karşı çıkması üzerine, adaya yeni askeri birlikler gönderemediğinden olayları kontrol altına alamadı. Buna karşılık, Yunanistan, Girit'e asker ve donanma göndermek üzere hazırlanıyordu.

Bu sırada Avrupa devletleri, Balkanlar'da, daha önce de olduğu gibi, yeni bir bunalımın çıkmasını istemiyorlardı. Bu nedenle de, İstanbul ve Atina'ya, bir savaşa yol açmamaları için baskı yapıyorlardı. Fakat Yunanistan, bir yandan Girit'e asker gönderirken, bir yandan da Yunan ordusunu seferber hale getirmekte ve Teselya sınırına yığınak yapmaktaydı. Osmanlı Devleti de buna karşılık askeri hazırlıklarını ilerletiyordu. Osmanlı-Yunan ilişkilerinin Girit sorunu dolayısıyla bu şekilde gerginleşmesi üzerine İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya devletleri, Girit'e ortak bir donanma göndermeye karar verdiler. Böylece Girit sorunu devletlerarası bir sorun halini aldı.

Bu önlemlere ve baskılara rağmen, Yunan Prensi Yorgi'nin komutasındaki bir savaş filosu, 10 Şubat 1897'de Girit sularına geldi. 14 Şubat günü de Albay Timoleon Vassos yönetimindeki bir Yunan birliği Hanya yakınlarında karaya çıkarak, Girit'in Yunanistan'a bağlandığını ilan etti. Bu ise, bunalımı daha da artırdı.

Osmanlı Devleti, olayı şiddetle protesto etti. Büyük Devletler de, Yunanistan'a bu hareketlerinden vazgeçmesini, aksi takdirde kendilerinin harekete geçeceklerini bildirdiler. Bundan sonra da, Girit sulanna donanma göndermiş olan devletlerin Amiralleri, Vassos'dan Girit'i boşaltmasını istediler. Bu önerileri reddedilince, 21 Mart 1897'de, Girit'i kuşattıklarını ve adada özerk bir yönetim kurulduğunu açıkladılar. Ertesi günü de, adaya asker çıkartarak, Girit'i geçici olarak işgal ettiler. Böylece adada yeni bir statü kurulmuş ve Yunan istekleri o anlık önlenmiş oldu[116].

Bu durum Yunan kamuoyunda büyük tepkiye yol açtı. Etniki Eterya'nın etkisi altında bulunan Yunan Hükümeti ve kamuoyu, Osmanlı Devleti'ne savaş açılmasını istemeye başladı. Ancak yeni gelişmeler karşısında, Girit adasında böyle bir girişime geçilemeyeceğinden, Yunanlılar dikkatlerini Makedonya'ya çevirdiler. Yunan çeteleri Teselya sınırlarındaki saldınlarmı çoğalttılar. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, 17 Nisan 1897'de Yunanistan'a savaş ilan etti.

115) Bu konuda yayınlanan "Resmi Bildiri" için bkz. Süleyman Tevfik, Abdullah Zühdü, **Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye ve Yunan Muharebesi,** İstanbul 1315, s. 91-93.

116) Girit Sorunu hakkında geniş bilgi için bkz. Süleyman Tevfik, Abdullah Zühdü, **aynı eser,** s. 69,-227; Osman Nuri, **aynı eser,** c. **III.,** s. 867-898.

b. Savaşın Başlaması ve Gelişmeleri:

Savaş, Girit'in Büyük Devletler tarafından işgal edilmiş olmasından ve Osmanlı Devleti ile Yunanistan'ın donanma durumlarının uygun olmamasından dolayı, Teselya ve Epir'de oldu. Diğer taraftan, savaşın bu bölgede yapılmasından iki devletin de kendisine göre hesapları vardı. Şöyle ki:

Osmanlı Devleti, Orta Yunanistan'da kazanacağı bir savaşla, 1881'de Büyük Devletlerin baskısıyla politika masasında Yunanistan'a vermek zorunda kaldığı Teselya'yı geri alabilir ve doğrudan Atina üzerinde baskı yaparak, Girit sorununu kendi lehine çözümleyebilirdi. Yunanistan ise, kazanacağı savaşla, bir zamandan beri göz diktiği Kuzey Yunanistan bölgesi ile Makedonya'dan toprak alabilir, Girit ve bazı Ege adalarının kendisine katılmasını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirebilir, böylece de Megali İdea'yı büyük ölçüde gerçekleştirebilirdi. Yani iki devlet, bir diğerine karşı, daha etkili sonuç alabilmenin hesabı içindeydi.

Aslında, II. Abdülhamit savaşa taraftar değildi. Fakat devletlerarası politik durum Osmanlı Devleti'nin lehineydi. Bir defa, Yunanistan, Büyük Devletlerin uyarılarını dinlememiş ve barışı bozan devlet olmuştu. Diğer taraftan, Makedonya'da büyük bir Yunanistan devletinin kurulması, öteki Balkan devletlerinin çıkarlarına aykırı düşüyordu. Bu nedenle Bulgaristan, Sırbistan ve bölgede söz sahibi olmak isteyen Avusturya, bu arada Yunanistan'ın o tarihlerde daha fazla büyümesini istemediklerinden İngiltere ve Fransa, tarafsız kalacaklarını bildirmişlerdi. 1890'lardan itibaren "Dünya Politikası" gütmeye başlayan Almanya, yeni yeni politik ve ekonomik ilişkilerini geliştirdiği Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden yanaydı. Rusya ise, bütün bu devletlere karşı çıkarak Yunanistan'a yardım edemezdi. Böylece Osmanlı Devleti ile Yunanistan yalnız olarak karşı karşıya kalmışlardı. Bu durumda Padişah; Yunanistan'ın Girit, Epir, Makedonya üzerine yaptığı saldırı ve girişimlere karşılık vermediği takdirde, yurt içinde ve dışında 1878'den beri zaten sarsılmış olan itibarını tam olarak kaybedebilirdi. Üstelik Türk halkı da Yunanlılara bir ders verilmesini, yani savaş istiyordu.

Osmanlı-Yunan Savaşı, bu ortam içerisinde, 18 Nisan 1897'de fiilen başladı. Türk Ordusu Müşir Ethem Paşa komutasında, Yunanlılan arka arkaya yenilgiye uğratarak, Yenişehir ile Tırhala'yı ele geçirdi ve onları geri çekilmeye mecbur bıraktı. Sonucu kesin olarak tayin eden savaş ise, 15-17 Mayıs 1897'de Dömeke'de yapıldı. Burada Türk Ordusu Yunanlıları kesin ve ağır bir yenilgiye uğrattı. 18 Mayıs'tan itibaren Yunanlılar hızla geri çekilmeye başladılar. Bu arada Yunan donanması denizlerde de varlık gösteremedi. Artık muzaffer Türk Ordusuna Atina yolu açılmıştı. Bu durum Atina'da büyük bir korku ve panik yarattı. Çünkü, ortada Türk ordusunu durduracak bir Yunan gücü kalmamıştı. İşte Yunanlıları bu kötü durumdan yine Büyük Devletlerin işe karışması kurtardı.

Türk Ordusunun Teselya'da daha ilk başarılarını kazanması üzerine, Yunanistan'da iktidar değişikliği olmuş ve yeni Yunan Hükümeti, 27 Nisan 1897'de Büyük Devletler'e başvurarak mütareke yapılmasını istemişti. Bunun üzerine bu devletler, İstanbul'a savaşın durdurulması için öneride bulunmuşlar, ancak sonuç alamamışlardı. Dömeke yenilgisinden sonra Yunanistan, bu defa, Rusya'dan aracılık yapmasını istemiştir. Bunun üzerine Büyük Devletler de barış girişiminde bulundular. Rus Çarı da doğrudan II. Abdülhamit'e bir telgraf göndererek savaşın durdurulmasını istedi. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti, savaşı durdurmak zorunda kaldı ve 20 Mayıs 1897'de de, Yunanistan ile savaş sırasında işgal ettiği yerler elinde kalma koşuluyla ateşkes anlaşması imzaladı[117].

c. İstanbul Konferansı ve Barış Andlaşması (1897):

Osmanlı-Yunan Savaşının, bu şekilde, Büyük Devletlerin baskısı ve etkisiyle sonuçlanması, bu devletlerin savaş süresince izledikleri tarafsızlık politikalarını Yunanistan lehine değiştirdiklerini göstermiştir. Nitekim bu devletler; barış görüşmelerinde de Yunanistan'ı Osmanlı Devleti karşısında yalnız bırakmamak için, iki devlet arasındaki sorunları çözümlemek üzere, önce devletlerarası bir konferans toplanmasını istediler.

Bunun üzerine, yapılacak barışın esaslarını saptamak üzere, 3 Haziran 1897'de İstanbul Konferansı toplandı. Konferansa, Osmanlı Devleti'nin temsilcisi ile, Yunanistan adına hareket eden Almanya, Avusturya, Fransa, İngiltere, Rusya ve İtalya'nın İstanbul Elçileri katıldılar. Konferansta görüşmeler uzun ve çekişmeli geçti. Sonuçta, 18 Eylül 1897'de Teselya sınırındaki bazı düzeltmeler dışında, genel hatlarıyla savaştan önceki statüyü esas alan bir ön barış imzalandı.

Yunanistan'ın bu esasları kabul etmesi üzerine, bu defa, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında 21 Ekim 1897'de İstanbul'da ikili barış görüşmelerine başlandı ve 4 Aralık 1897'de de kesin barış andlaşması imzalandı. Tamamı on altı madde olan bu İstanbul Andlaşması'na göre:

1) *Türk ordusu tarafından ele geçirilmiş olan Teselya, küçük sınır değişiklikleri yapılmak koşuluyla, Yunanistan'a geri verilecek, sınır savaştan önceki duruma getirilecekti.*
2) *Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne 4 milyon lira savaş tazminatı, ayrıca savaş sırasında halka verdiği zararlara karşılık 100 bin lira tazminat ödeyecekti.*
3) *Osmanlı Devleti, savaş tazminatının ödenmeye başlanmasından bir ay sonra, Teselya'yı boşaltacaktı[11]*.*

4) Savaşın gelişmeleri hakkında geniş bilgi için bkz. (Selim Sun), **1897 Osmanlı-Yunan Harbi,** Ankara 1965, s. 29 vd; Süleyman Tevfik, Abdullah Zühdü, **aynı eser,** s. 232 vd; Osman Nuri, **aynı eser,** c. **III.,** s. 899-937.
5) Andlaşma metni için bkz. Nihat Erim, **aynı eser,** c. **I.,** s. 435-445.

Görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti, Büyük Devletler'in baskısıyla yapılan bu andlaşma ile, kazandığı büyük askeri başarıya rağmen, savaştan sağlamak istediklerini gerçekleştiremedi. Öyle ki, 1878 Berlin Andlaşması gereğince diplomatik yollarla Yunanistan'a terk etmek zorunda kaldığı ve bu savaş sırasında ele geçirdiği Teselya'yı bile geri alamadı. Savaşın bir nedeni olan Girit sorununa da etkili bir çözüm yolu getiremedi.

Bununla beraber bu savaş, Osmanlı Devleti'nin bir süreden beri gittikçe azalan itibarını çoğalttı. Savaş sırasında Almanya'nın izlediği politika ve Osmanlı Ordusu'nun bu devletin askeri uzmanlarınca yeniden düzenlenmiş olması, Alman nüfuzunu İmparatorluk üzerinde daha da geliştirdi. Böylece, Berlin Kongresi'nden beri, diğer Büyük Devletler'in tutumları dolayısıyla, Osmanlı dış politikasında başlayan değişme hızlandı.

Yunanistan, bu yenilgi üzerine, Makedonya ve Girit üzerindeki isteklerinden vazgeçmek, daha doğrusu ertelemek zorunda kaldı. Girit'teki etkisini kaybetti. Ordu ve donanmasının ne kadar zayıf olduğunu anladı. Zaten iyi olmayan mali durumu, savaş tazminatı ödemeye mecbur bırakılmakla daha da kötüleşti. Bunun sonucunda Yunanistan üzerinde Avrupa'nın mali kontrolü daha da ağırlaştı. Ancak bütün bunlara rağmen Yunanlılar, Megali İdea'dan vazgeçmediler[119]. Daha uygun bir zaman kollayarak bunun uygulanması için çalışmalarını sürdürdüler ve yeniden Girit üzerine gözlerini diktiler.

7. Girit'i Yunanistan'a Bağlama Girişimleri:

Osmanlı Devleti'nin son savaşta kazandığı büyük zafere rağmen, İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'nın Girit'i işgalleri devam etti. Hatta bu devletler, daha da ileri giderek, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında İstanbul Andlaşması'nın imzalanmasından on dört gün sonra, 18 Aralık 1897'de, Girit adasının Osmanlı egemenliğinde tarafsız ve özerk bir hale getirildiğini açıkladılar. Ayrıca Ada'dan Türk askerlerinin çekilmesini istediler. Böylece Girit sorunu, Osmanlı Devleti'nin ve Ada Türklerinin aleyhine yeni bir şekil almış oldu.

Büyük Devletler'in bu girişimi, aslında, Osmanlı Devleti'nin Girit ile olan bağlarını zayıflatıcı nitelikte bir hareketti. Babıâli ise; bunun aksine, son savaşın kendisine sağladığı prestijden de yararlanarak, Girit'e daha fazla asker göndererek olayları yatıştırmak ve adayı daha güçlü bağlarla kendisine bağlamak istiyordu. Buna karşılık, dört Büyük Devlet, Girit'teki komutanlarına Osmanlı askerinin adaya çıkmasına engel olmaları için emir verdiler.

Yunanistan'ın yenilgisinden sonra ortaya çıkan bu durum, Girit Rumlarının işi daha da ileri götürerek, Türklere karşı çeşitli hareketlere girişmelerine yol açtı. Bu son gelişmeler de, adanın Türk halkı üzerinde olumsuz etki yaptı. 6 Eylül 1898'de Kandiye'de çıkan bir olay üzerine Türkler, İngiliz

119) Enver Ziya Karal, **aynı eser, c. VIII., s. 118.**

işgal birliklerine ve Rumlara karşı harekete geçtiler. Bu olayı bahane eden İngiltere, adaya yeni askeri birlikler çıkardı. Arkasından da dört Büyük Devlet, 5 Ekim 1898'de ortak bir notayla, Babıâli'den, Girit'teki Türk askerini bir ay içinde geri çekmesini istedi. Osmanlı Devleti, ada üzerindeki egemenlik haklarının ortadan kalkması demek olan bu öneriyi reddetti. Ancak buna aldırmayan İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya devletleri, 5 Kasım 1898'de Osmanlı askerlerini ve memurlarını adadan zorla çıkardılar. Böylece adanın yönetimi dört Avrupa devletinin eline geçmiş oldu.

Ne var ki bu tarihlerde, bu dört devletin kendi aralarındaki ve genel olarak devletlerarasındaki ilişkiler ve ortam, adanın işgalci devletler tarafından kendilerine veya Yunanistan'a bağlanmasına elverişli değildi. Bu nedenle, Girit'in Osmanlı egemenliğinde kalmasına, ancak başına Yunan Prensi Yorgi'nin vali olarak atanmasına karar verdiler. Bu şekilde, adada kendilerine göre bir denge kurmak yoluna gittiler. Gerçekte ise, başta İngiltere olmak üzere bu devletler, silah gücüyle Girit sorununu Yunanistan'ın lehine çözümlenecek şekle sokmuş oldular[120].

Bu duruma Almanya, Avusturya ve Osmanlı Devleti karşı çıktılar. Ancak bu devletlerin bütün itirazları boşa gitti. Böylece, savaşta yenilen Yunanlılar, Yunan Prensi Yorgi'nin bir Osmanlı toprağı olan Girit'e vali yapılması suretiyle mükafatlandırılmış oldu[121].

Nitekim Babıâli, işgalci dört Büyük Devlet'in baskısı üzerine, Prens Yorgi'yi Girit Genel Valiliği'ne atamak zorunda kaldı. Yorgi de, 21 Aralık 1898'de Girit'e giderek adanın yönetimini eline aldı. Bundan sonra da, Büyük Devletler'in askeri birliklerinin ve donanmalarının büyük kısmı Girit'i terk etti.

Böylece, Girit sorunu yeni bir şekle girmiş, Osmanlı egemenliği görünüşte devam etmekle beraber, gerçekte Girit Yunanistan'a fiilen bağlanmış oldu. Bunun üzerine Ada Türklerinin çoğu Anadolu'ya göç etmeye başladı.

1899 yılında, Girit için Elefterios Venizelos tarafından hazırlanan bir anayasa, toplanan Kurucu Meclis tarafından kabul edildi. Bu suretle Girit adasında özerk bir yönetim kurulmuş oldu. Görünürde bu yönetim, Yunanistan'dan ayrı, buna karşılık Osmanlı Devleti'ne bağlıydı. Anayasa'ya göre, bir meclis ve prense yardımcı olmak üzere, dördü Hıristiyan biri Müslüman olan, bir yürütme kurulu meydana getirildi. Ayrıca, Girit için özel bir bayrak, posta pulu yapıldı. Bu suretle Girit'in, Osmanlı Devleti ile bağlan kopartılarak, adada Yunanistan'ın etkisi altında âdeta bağımsız bir devlet kuruldu.

1901 yılında Prens Yorgi, Girit'i resmen Yunanistan'a bağlamak istedi. Fakat Avrupa devletleri buna engel oldular. Bundan bir süre sonra 19O5'te Yorgi, yönetiminden memnun olmayan halkın baskısı üzerine, valilikten

120) Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. **VIII.,** s. 118-124; Yorga, **aynı eser,** c. V., s. 612-615; İsmail Hami Danişmend, **aynı eser,** c. IV., s. 341.
121) Yorga, **aynı eser, c. V., s. 615.**

çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Büyük Devletler, Yunan Kralı'ndan, Girit için yeni bir vali seçmesini istediler. O da göreve eski başbakanlarından Zaimis'i atadı.

Böylece, daha önceki gelişmelerin sonucunda, tamamen bir Yunan adası haline gelmiş bulunan Girit, görünüşte de olsa Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmakta devam etti. Bu da, 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesine kadar sürdü ve bu tarihte Girit sorunu yeni bir aşamaya girdi.

8. Ermeni Sorunu ve İlk Gelişmeleri (1878-1908):

Berlin Kongresi'nden sonra Osmanlı Devleti'ni uğraştıran diğer yeni bir konu da, Ermeni Sorunu oldu.

19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı Devleti için ciddi bir Ermeni sorunu olmamıştı. Ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ve savaştan sonra yapılan Ayastafanos ile Berlin Andlaşmaları'nda Rusya ile İngiltere'nin kendi çıkarları için girişmiş oldukları hareketler, bu tarihlerden itibaren Osmanlı Devleti'nin başına ciddi bir Ermeni sorununun doğmasına yol açtı. Sorun, zamanla devletlerarası bir nitelik alarak gittikçe önem kazandı. Birçok bunalımlara neden olarak, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar sürdü.

Ermeniler Hıristiyan olup; çoğunluğu Gregoriyen, ikinci derecede Katolik, pek azı da Protestan mezhebindendi. Aslında Protestanlık, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin içişlerine daha kolay karışabilmek için, kendi himayesinde bir topluluk meydana getirmek amacıyla harekete geçmesi üzerine, İngiliz ve Amerikalı misyonerlerin girişimleri sonucunda, 19. yüzyılın birinci yansından itibaren Ermeniler arasında gelişmeye başlamıştı. Nitekim, ancak 1850'de bağımsız Protestan Ermeni Patrikliği kurulmuştu[122]. Bununla beraber, Fatih Sultan Mehmet döneminden beri İstanbul'da bir Ermeni Patrikliği bulunuyordu. Bu patrikler, Ermeni toplumunun birçok işinde söz sahibiydiler. Daha sonraki dönemlerde ise politik olaylarda da önemli rol oynamaya başlamışlardı.

Ermeniler, İmparatorluğun hiçbir yerinde Türklere oranla çoğunluğa sahip olmadıklarından, mezhep yönünden de aralarında birlik bulunmadığından, diğer Hıristiyan toplulukların aksine, Türk kültürünü benimsemişlerdi. Çiftçilik, ticaret, endüstri gibi işlerle uğraşmaktaydılar ve durumları gayet iyiydi. Ayrıca devletin çok önemli ve yüksek kademelerinde görev yapmaktaydılar[123]. Bu yönleriyle de"Ermenilere, Türkler tarafından, herhangi bir ulustan daha çok saygı gösterilmekteydi"[124]. İşte Türk-Ermeni ilişkileri genelde bu olumlu hava içerisinde 1877-1878 Savaşı'na kadar geldi.

122) Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi,** İstanbul 1976, s. 154.
123) Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. **VIII.,** s. 126-127; Ahmet Hulki Saral, **Ermeni Meselesi,** (- tarihsiz), s. 41 vd; Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya,** Ankara 1970, s. 111-113.
124) Yorga, **aynı eser, c. V., s.** 616.

Bununla birlikte, Rusya, bir süreden beri çıkarları ve emelleri doğrultusunda Ermenilerden yararlanmak üzere çalışmalar yapıyordu ve bunların sonuçlarını da almaya başlamıştı. Nitekim, daha 1816'da Moskova'da "Ermeni Doğu Dilleri Enstitüsü" kurulmuştu. Burada gençlerin eğitimi yanında, sivil ve askeri elemanlar yetiştiriliyordu. Bunun yanı sıra, Rusya, 1828 Türkmençay (Rus-İran) ve 1829 Edirne (Osmanlı-Rus) Andlaşmaları'na, Hıristiyan halkın engellenmeden ve serbestçe Rus topraklarına göç edebilmelerini ön gören maddeler koydurmuştu. Bu maddelerin hedefi, İran'ın ve Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya komşu bölgelerinde yaşayan Ermenilerin, Rusya'nın yeni elde ettiği Revan ve Nahcıvan bölgelerine göç ettirilerek, buralarda Ermeni nüfusunu çoğaltıp, bir "Ermenistan" oluşturulmasını gerçekleştirmekti. Rusya, bu amacın aşamalarından olarak da, 17 Mart 1828'de, Revan ve Nahcıvan'ın birleştirilmesinden oluşan bir "Ermeni Vilayeti" kurulduğunu açıklamıştı. Bu arada, İran'dan ve 1828-1829 Osmanh-Rus Savaşı sırasında Rus işgali altına düşen Doğu Anadolu'dan çok sayıda Ermeni Rusya'ya göç ettirilmişti. İşgal sırasında Ermenilerin Ruslarla işbirliği yapması, olaylar çıkarması ve savaştan sonra Rus askerinin Doğu Anadolu'dan çekilirken bir kısım Ermeninin de bunlarla gitmesi, Ermeni göçünü hızlandırmıştı[125]. Bu gelişmeler ise, Osmanh-Rus, Ermeni ilişkilerine yeni bir boyut getirmişti. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın başlarında bir Ermeni sorunu başgöstermiş ancak, asıl sorun, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve bunun sonucunda yapılan andlaşmalarla açıkça ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bilindiği gibi, 1877-1878 Osmanh-Rus Savaşı'nda Rus ordusu, Doğu Anadolu'yu işgal etti. Bu işgal sırasında da Ruslar Ermenilerle doğrudan temasa geçtiler. Rus ordusunda ise pek çok Ermeni asker ve subay bulunuyordu. Hatta Rus kuvvetlerinin büyük kısmına komuta eden General Loris Melikof da bir Ermeniydi. Rusya, bu sırada Doğu Anadolu üzerindeki emelleri için, bölgedeki Ermenileri Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmaya başlamıştı. Bu arada Rus ordusundaki Ermenilerle Osmanlı Ermenileri birleşerek, bölgedeki Türklere karşı birçok hareketlerde bulundular. Bunun sonucunda, savaştan sonra Rus kuvvetleri çekilirken, pek çok Ermeni de, onlarla birlikte Anadolu'yu terk etmek zorunluluğunu duydu[126].

Doğu cephesinde bu gelişmeler olurken, Batıda da, Rusların 1878'de Ayastafanos'a geldikleri sırada, Ermeni Patriği Narses, Grandük Nikola'nm

125) Geniş bilgi için bkz. Kemal Beydilli, **"1828-1829** Osmanlı-Rus **Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler",** Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi, Cilt: XIII., Sayı 17, Ankara 1988, s. 365 vd.

126) Bu göçle ilgili olarak Rusya'nın çabalan, göçü önlemek için Osmanlı Devleti'nin düşünceleri ve aldığı önlemler ile, diğer devletlerin tutumları hakkında bkz. Cevdet Küçük, **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı, 1878-1897,** İstanbul 1984, s. 30 vd.

karargâhına giderek, yapılacak andlaşmaya Ermeniler lehine hükümler konulmasını istedi. Zaten Rusya'nın amacı da buydu. Bu bakımdan, sözde onların isteği üzerine, Ayastafanos Andlaşması'na Ermeniler ile ilgili olarak, daha önce sözü edilen madde kondu. Bu şekilde Rusların, Ermenileri Devlet aleyhine kışkırtmaları ve andlaşmaya onlar hakkında bir hüküm koydurmaları ile, 3 Mart 1878'de, Ermeni Sorunu resmi olarak ortaya çıktı[127].

Rusya'yı özellikle Doğu Anadolu üzerinde de etkili hale getirebilecek bu gelişme; onun, buradan İskenderun yoluyla Akdeniz'e, diğer taraftan Dicle-Fırat yoluyla da Basra Körfezi'ne çıkma emellerinin gerçekleşmesine yol açabilirdi. Böylece, Doğu Anadolu'yu da Balkanlaştırmak amacında olduğunu ortaya koyan Rusya, bunların gerçekleşmesiyle tüm Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz sahibi olabilecekti.

Bu durum ise, Doğu çıkarlarının tehlikeye girdiğini gören İngiltere'yi telaşa düşürmüş ve harekete geçirmiştir. Nitekim Londra Hükümeti, bu tehlikeyi önlemek üzere bir taraftan Osmanlı Devleti'ni zorlayarak Kıbns'a yerleşmiş ve aynı zamanda Doğu Anadolu'da ıslahat yapılacağı vaadini almış[128], diğer taraftan da 1878 Berlin Kongresi'nde, Ermeni sorununu kendi koruyuculuğu altına alarak, bunu bir İngiliz sorunu haline getirmiştir.

Böylece Ermeni sorunu, iki büyük devletin Osmanlı Devleti üzerindeki çıkarlarının çatışmasının sonucunda, yani politik bir sorun olarak ortaya çıkmış ve "Doğu Sorunu" kapsamı içerisine, yeni bir konunun katılmasına neden olmuştur.

Nitekim, 1878 Berlin Andlaşması'nın 61. maddesiyle Büyük Devletler, Ermenilerin bulunduğu yerlerde ıslahat yapılmasını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmişler ve bunun uygulanmasının kontrolünü de üstlenmişlerdir. Bu şekilde de Ermeni sorunu, sadece Rusya'nın ilgilendiği bir konu olmaktan çıkartılarak, diğer büyük devletlerin de söz hakkı olduğu, devletlerarası bir sorun haline getirilmiştir.

Bununla birlikte Berlin Kongresi'nde, İngiltere ve Rusya'nın dışındaki devletler, kendileri için daha çok önem taşıyan diğer konulara eğildiklerinden, Ermeni sorunuyla fazla ilgilenmediler. Bunun sonucu olarak da Ermeni liderleri, bütün çabalarına rağmen, Doğu Anadolu'da istedikleri özerkliği elde edemediler. Bunun üzerine Ermeniler, Berlin Andlaşması'ndan sonra, Osmanlı Devleti'ne isteklerini zorla kabul ettirebilmek için harekete geçmeye karar verdiler.

Bu arada 188O'de Büyük Devletler, Osmanlı Devleti'nden 1878 Berlin Andlaşması'nın Ermeniler ile ilgili hükümlerini yerine getirmesini istediler. Bunda,

127) Esat Uras, **aynı eser,** s. 200-209; Akdes Nimet Kurat, **aynı eser,** s. **113-114.**
128) İngiltere'nin 1878- 1880 yıllan arasında "Anadolu Islahatı" için gösterdiği çabalar ile Osmanlı Devleti'ne yaptığı baskılar hakkında bkz. Cevdet Küçük, **aynı eser, s. 17 vd.**

1880 yılı Nisan ayında İngiliz Liberal Partisi'nin iktidara geçmesi üzerine İngiltere Başbakanı olan William Ewart Gladstone önemli rol oyladı. Gladstone, Büyük Devletleri, kendi isteklerini kabul ederek, Doğu Anadolu'da geniş ölçüde ıslahat yapması için Osmanlı Hükümeti'ne ortak baskıda bulunmaya ikna etmeye çalıştı[129]. Ancak Avrupa'da bu tarihlerde meydana gelen önemli olaylar, Ermeni ıslahat sorununun bir süre önemini kaybetmesine neden oldu. Bundan sonra ise İngiltere ile Rusya'nın kışkırtması ve koruyuculuğunda, Ermeni örgütlenmesi hızlandı.

İlk Ermeni örgütleri, 19. yüzyılın ikinci yansında, görünürde hayır cemiyetlerinin kurulmasıyla başlamıştı. Bu tarihlerden itibaren Osmanlı Devleti'nin sınırlan içinde ve dışında birçok Ermeni komita ve cemiyeti kuruldu. Bunlar içerisinde en önemlileri Hınçak ve Taşnaksutyun Komitalan idi.

Hınçak (Çan sesi) Komitası, Kafkasyalı Ermeniler tarafından 1887'de İsviçre'de kurulmuştur. Üyeleri arasında Rusyalı Ermeniler de bulunuyordu. Başta İstanbul olmak üzere çeşitli illerde şubeleri bulunan cemiyetin merkezi sonradan Londra'ya taşınmıştı. Amaçlan önce Doğu Anadolu'yu ele geçirmek, sonra da burayı Rus ve İran Ermeni bölgeleriyle birleştirerek bağımsız bir Ermenistan kurmaktı.

Taşnaksutyun Komitası (Ermeni İhtilal Cemiyetleri İttifakı), 1890'da Kafkasya'da kurulmuştur. Amacı, Türkiye'de faaliyet gösteren Ermeni derneklerini birleştirerek onlara yardım etmek ve bir Ermenistan kurulmasını sağlamaktı[130].

Böylece bu iki komitanın amacı, Osmanlı Devleti içinde isyanlar çıkartmak suretiyle hedeflerine ulaşmaya dayanıyordu. Nitekim, 1896'da yapılan Hınçak Komitası genel kongresinde kabul edilen "Hınçak İsyan Cemiyeti Kanunu Âlisi"nin dayandığı esas amaç da bundan ibaretti[131]. Ermeniler bu şekilde örgütlendikten sonra da isyan hareketlerine giriştiler.

Gerçi, bu komitaların kurulmasından önce de, Anadolu'da birçok Ermeni isyanı olmuştu. Ancak bunlar, daha çok vergi vermemek, eşkiyalık gibi nedenlerden dolayı çıkan olaylardı[132]. Bunların yanı sıra, doğrudan Ermeni azınlığı arasında, mezhep ayrılığının çıkardığı kin ve düşmanlıklardan; yine kendi aralarında ticaret, iş rekabeti, politik ve ideolojik görüş farklılıklarından doğan anlaşmazlıklardan çeşitli olaylar meydana gelmiştir. Fakat 1878'den sonra bu hareketlerin genel niteliği değişmiştir.

---

129) Salâhi R. Sonyel, **"İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk - Erme ni Olayları",** Belleten, c. LL, Sayı: 201, Ankara (Aralık) 1988, s. 1241.
130) Esat Uras, **aynı eser,** s. 431 vd.
131) Ahmet Hulki Saral, **aynı eser,** s. 61-66; Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. **VIII.,** s.135-136. Ayrıca bkz. Ali İhsan Gencer, **"İhtilâlci Ermeniler'in 'Kaza İhtilâl Teşkilâtı' Talimat namesi", 1.** Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı 13, İstanbul 1987, s. 586 vd.
132) Bkz. Ahmet Hulki Saral, **aynı eser,** s. 73-77

Ermeni komitaları, bu tarihlerden yani 1878'den itibaren Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumdan da yararlanarak, bağımsız bir devlet kurmak üzere propagandaya girişip, Osmanlı uyruğundaki Ermenileri ayaklandırmak için kışkırtmaya başladılar. Bunun sonucu olarak, 1890'da, Erzurum'da ilk siyasi amaçlı isyan patlak verdi. Fakat Osmanlı Devleti bunu hemen bastırdı. Bu arada İstanbul (Kumkapı)'da, 1892-1893'de de Merzifon, Kayseri, Yozgat'ta olaylar görüldü[133]. Ancak bunlardan sonra asıl gelişme Sasun'da başladı.

Sasun (Bitlis) isyanı, 1894 yılında başlamıştır. Olay, "sırf yabancı müdahalesini davet etmek maksadiyle Hınçak Komitasınca tertip edilmiştir"[134]. Nitekim, İngiltere'nin Van Konsolosu'nun bölgede yaptığı inceleme gezisi de, olayın yakın nedenlerinden birisi olmuştur[135]. Osmanlı Devleti, bu bölgede meydana gelen olayları önlemek üzere, sıkı önlemler aldı. Bu ise, yapılan propagandaların da etkisiyle, Avrupa'da Ermeniler lehinde ve Osmanlı Devleti'nin aleyhinde bir havanın doğmasına yol açtı. Bundan da yararlanan İngiltere, Osmanlı Devleti'ne baskıda bulunmaya ve Ermeniler lehinde ıslahat yapmasını istemeye başladı. Ancak diğer Büyük Devletler, İngiltere'nin sert tutumuna katılmadıklarından, Londra Hükümeti ıslahat düşüncesiyle yetinmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti bölgeye bir inceleme kurulu gönderdi. Buna, Fransa, İngiltere ve Rusya'nın Erzurum konsoloslan da katıldılar. Bundan sonra da Babıâli, Ağustos 1895'te bölgede yeni bir ıslahat programının uygulanmasına karar verdi.

Ancak bundan bir ay sonra yani, Eylül 1895'te, bu defa İstanbul'da Hınçak Komitası'nın düzenlemesiyle, bir kısım Ermenilerin Babıâli'ye yürümesi üzerine olaylar yeniden başladı ve Doğu Anadolu'da bazı illere yayılmasıyla da gelişti. Olay karşısında Osmanlı Devleti'nin bazı önlemleri alması üzerine, Avrupa devletleri, yine başta İngiltere olduğu halde işe karıştılar. Hatta İstanbul'a savaş gemilerini göndererek, baskıya başladılar. Ancak aralarındaki çıkar çatışmaları, birlikte fiili bir harekete geçmelerini önledi. Osmanlı Devleti de olayları bastırdı.

1896 Ağustos'unda ise Ermeniler, Osmanlı Bankası'na saldırarak, İstanbul'da yeni bir olay daha çıkardılar. Ancak bunun da önü alındı. Bununla beraber, Taşnaksutyun Komitası girişimlerini sürdürdü. Nitekim 1904'de İkinci Sasun İsyanı oldu. Bu da bastırıldı.

İkinci Sasun İsyanı'nda, çok az sayıda Ermeni'ye karşılık, çok sayıda Türk öldü. Ancak bu isyan da, daha öncekiler gibi, yine Avrupa'da katliam söylentilerini tekrarlattı. Fakat Avrupa devletleri başka önemli konularla uğraştıklarından fazla ilgi görmedi.

---

133) Bkz. Esat Uras, **aynı eser,** s. 458 vd; Ahmet Hulki Saral, **aynı eser,** s. 75-85.
134) Ahmet Hulki Saral, **aynı eser,** s. 83.
135) Enver Ziya Karal, **aynı eser, c. VIII., s. 137.**

Taşnaksutyun Komitası'nın son girişimi, II. Abdülhamit'e karşı, 21 Temmuz 1905'te yapılan "Yıldız Suikastı" oldu. Ermeniler, Padişahın bineceği arabaya bomba yerleştirdiler. Ne var ki II. Abdülhamit, arabaya binmekte gecikince, bomba kendisinin gelmesinden önce patladığından kurtuldu.

Yapılan soruşturma sonucunda suikastla kırk iki kişinin ilgisi olduğu saptandı. Ancak İngiltere, Rusya ve Fransa elçilerinin yardım ve baskılarıyla bunlar kurtuldular. İçlerinden olayın düzenlenmesinde büyük rol oynayan ve suçunu itiraf eden Avusturya uyruklu birisi ise idama mahkum oldu. Fakat bu da Padişah tarafından affedildi ve Avrupa'da kendisine özel bir görev verildi[136].

Ermeni konusu, bu şekliyle önemli bir iç ve dış sorun olarak, 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar geldi. İleride görüleceği gibi, Ermeni sorunu, bundan sonra da kışkırtmalarla ve çeşitli olaylarla önemini koruyarak devam etti.

9. Tunus'un Fransa Tarafından İşgali (1881):

Tunus, 16. yüzyıldan beri Osmanlı Devleti'ne bağlı bir Beylikti. Ancak 19. yüzyıla gelindiğinde bu bağ görüntüden ibaret kalmıştı. Tunus, Bey'in mutlak yönetimi altında idi. Beylik, bu yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, özellikle ekonomik ve mali yönlerden İngiltere, Fransa ve İtalya'nın etkisi altına girmişti. Bu arada Osmanlı Devleti de, Tunus ile bağlarını güçlendirecek bazı girişimlerde bulunmuş, fakat 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda uğradığı ağır yenilgi, istediği sonucu alamamasına neden olmuştu. Bu durumdan da, Tunus'u ele geçirmek isteyen İtalya ümitlenmişti. Buna rağmen Beyliğe karşı harekete geçen devlet Fransa oldu.

Fransa, Cezayir'e yerleştikten sonra Tunus'a dikkatini çevirmişti. Ancak, ona, ülkeye yerleşme fırsatını 1878 Berlin Kongresi verdi.

Kongre sırasında, Almanya Başbakanı Bismarck, 1870'de yenilgiye uğrattığı Fransa'ya Alsace-Lorraine'nin acısını unutturmak ve onun dikkatini kendi sınırlarından uzaklara çevirmek için Tunus'u almasını önermişti. İngiltere de, kendisinin Kıbrıs'a yerleşmesine karşı Fransa'nın tepkisini önlemek için, onu Tunus'a yöneltmek istemişti. Böylece Osmanlı Devleti'nin bu toprağı, Büyük Devletler arasında pazarlık konusu haline gelmişti. Ayrıca, Akdeniz'in iki büyük devleti Fransa ve İtalya'nın da rekabet alanı halini almıştı.

---

136) Olaylar ve gelişmeleri hakkında geniş bilgi için bkz. Esat Uras, **aynı eser,** s. 478-532; Ahmet Hulki Saral, **aynı eser,** s. 89-111; Edouard Driault, **aynı eser,** s. 323 vd; Osman Nuri, **aynı eser,** c. **III.,** s. 831 vd; Enver Ziya Karal, **aynı eser, c. VIII.,** s. 137-145; Akdes Nimet Kurat, **aynı eser,** s. 114-121; Kâmuran Gürün, **Ermeni Dosyası,** Ankara 1983, s.29 vd. Ayrıca, Ermenilerle ilgili "Anadolu Islahatı"nın uygunlanması amacıyla İngiltere ve diğer devletlerin 1880-1897 yılları arasındaki tutum ve davranışları hakkında Cevdet Küçük, **aynı eser, s. 59 vd.**

1878 yılından itibaren ise, Tunus üzerindeki, Fransız-İtalyan çekişmesi şiddetlendi. Bunun üzerine, İngiltere ve Almanya'nın desteğini sağlamış bulunan Fransa, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bunalımdan da yararlanarak, bazı smır olaylarını bahane ederek harekete geçti. Cezayir'deki Fransız birlikleri, Nisan 1881'de Tunus'a girerek, ülkeyi işgale başladı. Bunun üzerine Tunus Beyi, 12 Mayıs 1881'de Bardo Andlaşması'nı imzalayarak, Fransız himayesini kabul etti[137].

Osmanlı Devleti, Fransa'nın Tunus'u işgal ederek kendisine bağlamasına karşı çıktı ve onu şiddetle protesto etti. Ancak fiili hareket gücü olmadığından bir sonuç alamadı. Bunda o sırada Osmanlı Devleti'nin bir iç olayının bu sorunla ilgili olarak gelişmesi de önemli rol oynadı.

Daha önce de sözkonusu edildiği gibi, II. Abdülhamit, sürgünden dönmesine izin verdiği Mithat Paşa'yı önce Suriye, sonra da Ağustos 1880'de İzmir Valiliği'ne atadı. Ancak bir süre sonra, Sultan Abdülaziz'in ölümüyle ilgili olarak onu tutuklatmak istedi. Bunu öğrenen Mithat Paşa da, 17 Mayıs 1881'de, yani Bardo Andlaşması'nın imzalanmasından beş gün sonra, İzmir'deki Fransız Konsolosluğu'na sığındı. Diğer Büyük Devletler'in de ilgilendiği bu olay üzerine Padişah, can ve yargı güvencesi vererek Mithat Paşa'dan teslim olmasını istedi.

Osmanlı Padişahının bu isteğine karşı çıkmak Fransa'nın Tunus'a elkoyma politikasını engelleyemeyecek olsa da, sekteye uğratabilir ve geciktirebilirdi. Bu nedenlerle Fransa Hükümeti, kendisine sığınan Mithat Paşa'yı himayesi altına almayı kabul etmedi ve onu teslim etmeye karar verdi. Bunun üzerine, diğer devletlerden de himaye göremeyeceğini anlayan Mithat Paşa, 18 Mayıs 1881 günü, görünüşte, kendi isteğiyle Osmanlı Hükümeti'ne teslim oldu.

İşte, Mithat Paşa'nın bu sığınma olayı ve arkasından Fransız Hükümeti' nin Paşa'yı çarçabuk teslim etmesi, Tunus sorununda Babıâli'nin, daha doğrusu II. Abdülhamit'in o güne kadar gösterdiği sert tutumda birden yumuşamaya yol açmıştır. Padişahın politikasındaki bu değişiklik ise, Tunus sorununun Fransa lehine gelişmesini hızlandırmış ve belirtildiğine göre, "Tunus'un elden çıkmasını kolaylaştırmıştır"[138].

Bu suretle Fransa, Kuzey Afrika'da Cezayir'den sonra yeni bir sömürge kazanırken, Osmanlı Devleti de Tunus gibi Müslümanların oturduğu bir toprak parçasını daha kaybetmiş oldu.

Fransa'nın bu hareketine tepki gösteren diğer bir devlet de İtalya oldu. İtalya, âdeta doğal bağlarının bulunduğuna inandığı Tunus'ta gözü olduğu

137) Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. VIII., s. 85-87; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk inkılâbı Ta rihi,** c. **L,** İstanbul 1940, s. 32.
138) Geniş bilgi için bkz. Bilâl N. Şimşir, **Fransız Belgelerine Göre Midhat Paşa'nın Sonu,** Ankara 1970, s. 39-51; Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **L,** s. 31-32.

için, Fransa'nın bu girişimine şiddetli karşı çıktı. Fakat fiilen bir şey yapamadı. Ancak olay, iki devlet arasındaki ilişkileri etkiledi. Bundan sonra da İtalya, sömürgeci devletlere karşı Almanya'ya doğru kaymaya başladı. 1896'da Habeşlere yenilince de, Fransa'nın Tunus'u himayesi altına almasını tanıdı.

Böylece, Fransa'nın Tunus'u işgali, Osmanlı Devleti'nin olduğu kadar, Avrupanm devletlerarası politikasını da etkileyen bir olay oldu. Bu da, daha sonraki gelişmeleri etkiledi.

10. İngiltere'nin Mısır'a Yerleşmesi (1882) ve Getirdiği Sorunlar:

Mısır, Mehmet Ali Paşa İsyanı sonucunda, 1841 yılında, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı kalmakta devam etmekle beraber, özel bir yönetime kavuşturulmuştu. Bu tarihten itibaren başa geçen valiler ise, yetkilerini daha da çoğaltmak çabasında bulunmuşlardı. Bu nedenle, özellikle 1867 yılında Mısır Valisi İsmail Paşa'ya "Hidiv (Hıdîv)" unvanı verildikten sonra, Mısır ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler kritik bir döneme girmişti. Bu arada 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması Mısır'ın önemini daha çoğaltmıştı. Bu durum da, Mısır üzerinde bir zamandan beri yabancı baskısının yoğunlaşmasına neden olmuştu. Özellikle, İngiltere ile Fransa'nın Mısır üzerinde yaptıkları mücadele; Hidiv İsmail Paşa'nın hesapsız girişimleri, kişisel israfı ve Mısır'ı altından kalkamayacağı bir borç yükünün altına sokmasıyla, başarıya ulaşmıştı. Öyle ki, 1878 yılına gelindiğinde Mısır maliyesi, İngiltere ve Fransa'nın kontrolü altına girmiş bulunuyordu. Ancak, yabancı devletlerin Mısır'ın iç işlerine doğrudan karışması, halkın tepkisine yol açmıştı.

Bu gelişmeler, Hidiv Tevfik Paşa (1879-1892) döneminde daha da şiddetlenerek, 1882 yılında Mısır'da bir ayaklanmanın çıkmasına yol açtı. Bunu fırsat bilen İngiltere, Fransa ile anlaştıktan sonra, 19 Mayıs 1882'de savaş gemilerini İskenderiye önlerine göndererek, yeni bir durum yarattı. Bundan sonra, "Doğu Sorunu"nun en önemli konularından biri haline gelen Mısır bunalımına, devletlerarası diplomatik alanda bir çözüm aranmaya başlandı. Ancak İngiltere, bunalımı kendi çıkarma uygun şekle getirmek üzere, Fransa'nın çekingenliğinden de yararlanarak, tek başına harekete geçip 20 Ağustos 1882'de Port-Said'e asker çıkardı ve 15 Eylül 1882'de Kahire'ye girerek Mısır'a fiilen yerleşti[139].

İngiltere, bu suretle ekonomik ve siyasi manevralarla Mısır'a tek başına yerleşmiş olmakla beraber, ülke Osmanlı egemenliğinde kalmakta devam ediyordu. Nitekim İngiltere, o tarihlerdeki devletlerarası politik durumdan dolayı, bu işgalin sürekli olmadığını ve Mısır'da yerleşmeye niyeti bulunmadığını; ülkedeki karışıklıklar giderilir giderilmez askerini buradan çekeceğini ilan etti. Ne var ki, İngiltere, Mısır'a gitmek için değil, aslında yerleşmek üzere gelmişti.

---

139) Rifat Uçarol, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919), (Askeri ve Siyasi Hayatı),** (İkinci Baskı), İstanbul 1989, s. 151-152.

Bu nedenle, Mısır'da bulunmasını Avrupa'ya karşı meşru göstermek için, Sudan isyanını ve Mısır'da kargaşalığı bahane olarak gösterdi.

İngiltere'nin, Mısır'a geçici olarak da olsa yerleşmesi, Avrupa Büyük Devletleri tarafından kendi çıkarlarına göre farklı şekilde karşılandı. Fransa, Mısır'daki üstünlüğünü İngiltere'ye kaptırmış olmasının da bir sonucu olarak, Doğu politikasında değişiklik yapmaya; İngiltere'nin 1878'den sonra yürütmeye koyduğu Osmanlı topraklarını bölüşme politikasına karşı, Osmanlı Devleti'nin yanını tutmaya başladı. Bunun yanı sıra, bütün gayretiyle Mısır'daki eski etkinliğini yeniden elde etmeye çalıştı. Bu nedenlerle, İngiltere'nin Mısır'a yerleşmesini uzun yıllar tanımayarak, onun karşısında yer aldı. Almanya, birliğini yeni kurmuş olduğundan, daha çok birliğin devam etmesine ve güçlenmesine önem vermekteydi. Onun için "Doğu Sorunu" ikinci planda kalıyordu. Ancak Bismarck, bu sorunu Avrupa'daki Alman çıkarlarını daha güçlü savunmak için bir araç olarak kullanmak emelinde olduğundan, dolaylı olarak Mısır sorunu ile ilgilenmekteydi. Nitekim, İngiltere'nin Mısır'ı işgaline taraftar görünmekle; Fransa aleyhinde, İngiltere ile İtalya arasındaki Mısır ve Akdeniz işbirliğini gerçekleştirme yolunu tuttu. Rusya ise, 1878 Berlin Andlaşması'ndan sonra, daha çok Asya'ya dönük bir politika izlemekle beraber, İngiltere'nin Mısır'a yerleşmesine taraftar değildi.

Osmanlı Devleti ise, Kıbrıs ve Tunus'dan sonra Mısır'a da bir yabancı devletin yerleşmesini tepkiyle karşıladı. Ancak, bu sıralarda 1877-1878 Savaşı'ndan ve Berlin Andlaşması'nın uygulanmasından doğan sorunlarla uğraşmakta olduğundan (ve diğer bazı nedenlerden) Mısır için gerekli önlemleri alamadı ve fiili bir karşı girişimde bulunamadı. Hatta, başta Almanya ve Avusturya olmak üzere bazı devletlerin, Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısır'a asker çıkartarak duruma müdahele etmesini istemeleri, bu yüzden sonuçsuz kaldı. Bu arada Osmanlı Devleti, İngilizleri Mısır'dan zorla çıkaramayacağını ve diğer Büyük Devletler'den de yeterli yardım alamayacağını anladığından, İngiltere ile anlaşma yolunu tuttu.

İngiltere de, Avrupa devletlerinin baskısından kurtulmak, onları Mısır sorunundan uzaklaştırmak istediğinden, Osmanlı Devleti ile bir anlaşma yapmaktan yanaydı.

Bunun üzerine, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında, 24 Ekim 1885 tarihinde İstanbul'da bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşmanın niteliği, Mısır Sorunu'nun çözümlenmesi için yapılacak asıl görüşmelerin esaslarını saptamaktan ibaret olup, önemli maddeleri şöyleydi:

1) *Osmanlı ve İngiliz Hükümetleri, Mısır'a olağanüstü yetkilere sahip birer Yüksek Komiser gönderecekti.*

2) *Bu komiserler; Mısır'ın bütün idaresini inceleyecekler ve gerekli gördükleri ıslahatı, Mısır Fermanı sınırları içerisinde yapacak lardı.*

3) Fermanla verilmiş ayrıcalıklara aykırı olmamak kaydıyla, Hidiv'in yapmış olduğu uluslararası anlaşmalar, Osmanlı Hükümeti ta rafından onaylanacaktı.

4) İki Yüksek Komiser, Mısır sınırlarındaki güvenliğin ve ülkede düzenin sağlandığını saptayınca; hükümetlerine birer rapor vere cekler, bundan sonra, hükümetler uygun bir zaman içinde, İngiliz askerlerinin Mısır'dan çekilmesi için bir anlaşma yapma işine girişeceklerdi[1]^.

Bu anlaşmayla Osmanlı Devleti, İngiltere'nin geçici olarak Mısır'ı işgal etmesini ve ancak ülkede düzen ve güvenliğin sağlanmasından sonra, bu işgalin sona ermesini kabul etmiş bulunuyordu. Böylece de, İngiltere'nin Mısır'da yapmış olduğu oldubitti hukukilik kazanmış oluyordu. Yine bu anlaşmayla, Mısır'daki İngiliz işgalinin süresi ve sona erdirilmesi, her iki devlet tarafından görevlendirilecek Yüksek Komiserlerin birbirleriyle yapacakları görüşmelere ve bunların hükümetlerine verecekleri raporlara bağlanmış bulunuyordu.

Ancak, yukarıda belirtildiği gibi İngiltere, Mısır'ı geçici olarak işgal ettiğini ilan etmekle birlikte, gerçekte Ortadoğu ve Uzakdoğu'daki çıkarlarını korumak ve geliştirmek için bu girişimi yaptığından, ilk andan itibaren Mısır'da sürekli olarak kalacak önlemleri almaya başlamıştı. Nitekim, ilk olarak da orduya el atmış ve daha 1883'te orduda yaptığı düzenleme ile yüksek kademelere İngiliz subaylarını (ve bu arada diğer mevkilere kendi adamlarını) getirerek, Mısır ordusunun yönetimini eline almıştı. Bundan başka İngilizler, Mısır'ın maliyesini, iç yönetimini, adliye ve milli eğitimini de kontrolleri altına almışlardı[141].

Böylece, Osmanlı ve İngiliz komiserlerinin görüşmeye başlayacağı sırada İngiltere, Mısır'a tam anlamıyla egemen olmuş bulunuyordu.

İşte bu durumda, 24 Ekim 1885 tarihli İstanbul Anlaşması'nı uygulamak üzere Yüksek Komiser olarak, Osmanlı Devleti Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı, İngiltere de Sir Henry Drummond Wolff u atadılar. Bundan sonra iki Komiser 1 Ocak 1886'da Kahire'de görüşmelere başladı. Ne var ki, ilk andan itibaren aralarında görüş farklılığından doğan anlaşmazlık baş gösterdi. Bu şekilde görüşmeler, bir yıl hiçbir sonuç almamadan sürdü ve İngiltere'nin Komiserini Londra'ya geri çağırmasıyla da sona erdi. Osmanlı Devleti, kendi Komiserini yıllarca Mısır'da tuttuğu halde, İngiltere bir daha buraya komiser göndermedi. Üstelik, Mısır'daki Osmanlı Komiseri'nin varlığını da tanımadığını açıkladı.

İngiltere, bu şekilde hareket etmekle, 24 Ekim 1885 tarihli İstanbul Anlaşması'nda öngörülen raporun hazırlanmasına olanak vermemeyi, yani

140) Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser** , c. **I.,** s. 53.
141) Mehmet Arif, **Başımıza Gelenler,** istanbul 1328, s. 518-520; J. H. Kramers, **"Mısır",** İslâm Ansiklopedisi, c. VIII., İstanbul 1970, s. 253-254.

Mısır'daki askerlerinin geri çekilmesini sağlayacak görüşmeyi yaptırmamayı amaç almıştır. Böylece de Mısır'daki işgalini sürdürmek istemiştir. Nitekim, bundan böyle İngiltere Mısır'da kalmakta devam etmiştir. 1900 yıllarına gelindiğinde ise, İngiltere'nin, artık Mısır'da kesin olarak kalmaya karar verdiği görülmüştür. Ancak İngiltere'nin bu isteğine en büyük engel, Mısır'ın bu işgaline baştan beri karşı olan.Fransa idi. Fakat Avrupa'daki gelişmelerin sonucu olarak iki devlet arasında 1904 Anlaşması yapılınca; Fransa, İngiltere'nin Mısır'daki özel durumunu, yani işgalini tanımıştır.

Böylece Mısır, 1882'den itibaren, yine Osmanlı egemenliği altında bulunmakla birlikte, ülkenin iç ve dışişlerinde geniş yetkileri bulunan Hidiv yönetiminde, aynı zamanda İngiliz işgalinde olan, oldukça karışık statüye sahip bir ülke haline geldi. Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)'na kadar süren bu statüde ise, Mısır'ın Osmanlı Devleti ile bağlantısı gittikçe zayıfladı ve bir görüntüden ibaret kalarak, hukuk yönünden olmasa da, ülkenin fiili yönetimi, bütünüyle İngiltere'nin eline geçti[142].

11. Makedonya Sorunu:

Makedonya; Osmanlı Devleti'nin yaklaşık olarak Selanik, Manastır ve Kosova illerinin topraklarını kapsayan bölgeye denmekteydi[143]. Osmanlıların "Rumeli" adını verdikleri bölgenin bir kısmına verilen bu ad, ilk defa 1878 Berlin Andlaşması'ndan sonra Balkanlılar tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Bölgede Türkler, Rumlar, Bulgarlar, Sırplar, Ulahlar, Arnavutlar, Yahudiler bir arada yaşamaktaydılar. İşte, etnik yapının bu durumu, Osmanlı Devleti'ni, 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarında, çok uğraştıracak olan Makedonya Sorunu'nun ortaya çıkmasında başlıca neden olmuştur[144].

1878 Ayastafanos Andlaşması ile Bulgaristan sınırları içerisinde kalan Makedonya, Berlin Andlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'na geri verilmişti. Yine 1878 Berlin Andlaşması'nın 23. maddesiyle de, Rumeli'de, dolayısıyla Makedonya'da ıslahat yapılması öngörülmüştü. Böylece de, Büyük Devletler'e, Makedonya'ya karışma hakkı doğmuştu.

Nitekim Osmanlı Devleti, 1880 yılında Büyük Devletler'in baskısı üzerine, Rumeli'de yapacağı ıslahat hakkında bir nizamname hazırladı. Ancak bu, uygulanma alanına konulmadı. Bununla beraber, bu gelişmeler, bir bakıma Makedonya Sorunu'nun başlangıcını meydana getirdi.

Makedonya Sorunu'nun meydana gelmesinde bir diğer etken de, 1885 yılında Bulgaristan ile Doğu Rumeli'nin birleşmesinden sonra, Bulgaristan'ın

142) Geniş bilgi için bkz. Rifat Uçarol, **aynı** eser, s. 153 vd.
143) Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **L,** s. 152.
144) Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi,** c. VIII., Ankara 1962, s. 146. 1860 yılı ve sonrasında Rumeli'deki nüfusun sayısı ve toplumlara göre dağılımı için bkz. Halil inalcık, **"Türkler ve Balkanlar",** Balkanlar, İstanbul 1993, s. 29-31.

Makedonya'yı da topraklarına katmak için çalışmalara girişmesi ve bölgeye el atması olmuştur. Bu amaçla Bulgarlar, 1890 yılında Sofya'da, "Makedonya Komitası"m kurmuşlardır. Bunun üzerine bölgede hak iddia eden Yunanistan ve Sırbistan da, buna benzer komitalar meydana getirdiler. Bundan sonra ise Balkan devletleri, özellikle 1895'ten itibaren, Makedonya'da olaylar çıkarmaya başladılar. Bundan böyle de bölge, sürekli bir kaynaşma ve sorunlar diyarı halini aldı[145]

Makedonya'daki bu gelişmeler üzerine, bölgeyle yakından ilgilenen Avusturya ve Rusya harekete geçerek, 1897 yılında aralarında vardıkları bir anlaşmayla, Balkanlar'daki statükoyu korumak için birlikte hareket etmeye karar verdiler ve bu arada Osmanlı Devleti'nden bölgede ıslahat yapmasını istediler.

1902'de ise, Bulgaristan'ın ve Makedonya Komitası'nın kışkırtması ile, bölgede durum daha da gerginleşti ve aynı yıl içerisinde Makedonya'da ilk büyük ayaklanma meydana geldi. Olayı zorlukla bastıran Osmanlı Devleti, bölgede bazı reform hareketlerine girişti.

Ancak ,Osmanlı Devleti'nin bu hareketi, onun bölgede güçlenmesini istemeyen Bulgaristan ve diğer Balkan devletleri tarafından hoş karşılanmadı. Öte taraftan, bu sıralarda daha çok Uzakdoğu'da meşgul bulunan Rusya ile Balkanlar'da emelleri bulunan Avusturya da, İstanbul Hükümeti tarafından hazırlanan ıslahat programına karşı çıktılar.

Rusya ve Avusturya, bu durum üzerine, görünüşte bölgede yeni sorunların doğmasına ve bunlardan çıkacak bir Avrupa savaşına engel olmak, aslında ise Balkanlar'da etkinliklerini çoğaltmak üzere, 1903 yılı Ocak ayında aralarında yeni bir Balkan ıslahat projesi hazırladılar. Bunu, 1878 Berlin Andlaşması'nda imzası bulunan devletlere de kabul ettirdikten sonra, bir memorandum şeklinde 21 Şubat 19O3'te Osmanlı Hükümeti'ne verdiler. Bölgede polis ve jandarma örgütleri ile yönetimde bazı düzenlemelerin yapılmasını öngören bu istekler, Osmanlı Devleti tarafından ilke olarak kabul edildi.

Bunun üzerine Bulgar Hükümeti, yapılan baskı karşısında "Makedonya Komitası"nı dağıttı. Ancak bunda samimi olmadığı için olaylar devam etti.

Bu arada, yabancı devletlerin önerilerine göre yürütülen ıslahat, durumu iyileştireceğine, Balkanlar'daki özellikle etnik gruplar arasındaki ve bunların Devletle olan ilişkilerinde mevcut olan gerginliği daha da çoğalttı. 1903 yaz aylarında Balkanlar kanlı olaylara sahne olmaya başladı. Bunun üzerine İngiltere ve İtalya işe karışmaya kalkıştı. Bu durumda, Balkan sorunlarında öncülüğü yapan Rusya ve Avusturya; Ekim 1904'de yine bir araya gelerek, Mürzsteg Programı adı verilen yeni bir ıslahat projesi hazırladılar. Bunu, di-

145) Enver Ziya Karal, **aynı eser, c. VIII., s. 150-154.**

ğer devletlerin de onayını aldıktan sonra, Osmanlı Devletine verdiler[146]. Bununla istenilenler şunlardı:

1) *Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki ıslahat hareketini yürütmek üzere atadığı Genel Müfettiş'in yanında, bir Rus ve bir Avusturyalı memurun bulunması,*
2) *Makedonya'daki polis ve jandarma örgütlerinin ıslahı işinin bir Av rupalı generale verilmesi ve bunun emrine gereği kadar yabancı su bayın atanması,*
3) *Yönetim bölgelerinin, toplumların ayrılıklarına göre yeniden dü zenlenmesi,*
4) *Genel af çıkarılması; bunun uygulanmasını kontrol için Müslüman ve Hıristiyanlardan bir komisyonun kurulması, buna Rus ve Avusturya temsilcilerinin de katılması[141].*

Osmanlı Devleti, iç işlerine büyük çapta yabancı devletlerin karışmasına yol açacak ve Makedonya'daki egemenliğine darbe vuracak olan bu önerileri kabul etmek istemedi. Ancak, Almanya'nın dışındaki devletlerin artan baskıları üzerine, bu ıslahat programını kabul etmek zorunda kaldı.

Bunun üzerine Rusya ve Avusturya, Makedonya'da Osmanlı Devleti'nin kurduğu Genel Müfettişlik örgütüne memurlarını atadılar. Jandarma örgütünün başına da bir İtalyan generali getirildi. Makedonya bölgelere ayrılarak; güvenlik, bu generalin emrinde Avusturyalı (Üsküp), İtalyan (Manastır), Rus (Selanik), Fransız (Serez), İngiliz (Drama) subaylarının da bulunduğu jandarma birliklerine verildi[148].

Böylece, Mürzsteg Programı, yani uluslararası reform hareketi bu şekilde uygulanmaya başlandı. Ancak bu durum, Makedonya'daki Osmanlı egemenliğini bir görüntüden ibaret bıraktı ve bölgeyi bir bakıma yabancı devletlerin kontrolü altına soktu. Bu programın uygulanmasının bölgedeki güvenlik yönünden bazı olumlu sonuçları görülmekle beraber, Makedonya'daki olayların önü alınamadı. Üstelik Bulgarlara karşı, Yunan ve diğer Balkan toplumları komitalar kurarak harekete geçtiler. Bu suretle Makedonya'daki kaynaşmalar daha da çoğalarak sürdü.

Bunun üzerine İngiltere, bu ıslahatı yeterli görmediğini belirterek, bölgede aynı zamanda mali ıslahatın da yapılması önerisini ortaya attı. 16 Ocak 19O5'te İngiltere, Avusturya ve Rusya bu konuda Osmanlı Hükümeti'ne bir proje önerdiler. Bunda, Makedonya'nın gelirlerinin Osmanlı Bankası'nın

146) Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **L,** s. 160; Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. VIII., s. 157-159; Kemal Beydilli, **"II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Mes'elesi'ne Dâir",** Osmanlı Araştırmaları IX., İstanbul 1989, s. 77 vd.
147) Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **I.,** s. 161.
148) A. Şükrü Esmer, **aynı eser, s.** 396.

kontrolü altına verilmesi isteniyordu. Babıali, buna karşılık, gümrük ve askeri konular da dahil yeni bir proje önerdi. Fakat İngiltere bunu reddetti. Londra Hükümeti, Osmanlı Devleti'nin gümrük vergisinin artırılması önerisinin kabul edilmesinden önce, askeri giderlerin indirilmesini istiyordu. Bu da yeni sürtüşmelere yol açtı.

Sonuçta, Büyük Devletler, Osmanlı maliyesini kontrol için devletlerarası bir komisyon kurulmasına karar verdiler (26 Ekim 1905). Osmanlı Devleti buna karşı çıkınca da, Almanya dışındaki beş Büyük Devlet, baskı yapmak üzere ortaklaşa harekete geçmeyi kararlaştırdılar. Bu amaçla da, bu devletlerin Akdeniz'deki savaş filoları 2 Aralık 1905'te Midilli adasını işgal ettiler. Bunun üzerine de Osmanlı Devleti, Makedonya'nın maliyesini kontrol için devletlerarası bir mali komisyonun kurulmasını kabul etti[149]. Böylece, Büyük Devletlerin Makedonya üzerindeki etkileri, çok yönlü olarak daha da arttı.

Büyük Devletlerin, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışma olan bu hareket ve girişimleri, sözde Makedonya'daki karışıklıkları önlemek ve bölgede sükuneti sağlamak içindi. Gerçekte ise amaçları, bölgede kendi etkilerini çoğaltmaktı. Ne var ki, bütün bu gelişmelere rağmen, Makedonya sorununa bir çözüm getirilemedi. Makedonya, Osmanlı Devleti'nin en bunalımlı bölgesi olmakta devam etti. Bölgede komitacılık ve kaynaşmalar ile, Osmanlı Devleti, Balkan Devletleri ve Büyük Devletler arasında çok yönlü çekişmeler, Balkan Savaşı (1912-1913)'na kadar sürdü ve bir bakıma da bu, savaşın başlıca nedeni oldu.

12. Osmanlı İmparatorluğu ve Büyük Devletler; Osmanlı Asyası'nda Gelişmeler:

Yukarıda belirtilen konulardan da anlaşılacağı üzere Osmanlı İmparatorluğu 1878 Berlin Andlaşması'ndan itibaren, bu andlaşmanın uygulanmasından doğan ve başka nedenlerle de gelişen diğer önemli sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştı. Bu sorunların bir kısmı, Büyük Devletlerin müdahale ve baskılarıyla Osmanlı Devleti'nin aleyhine olmak üzere çözümlenmiş veya öyle görünmüştü. Bu da, 19. yüzyılın birçok sorununun 20. yüzyılda da sürmesine neden olmuştur. Bu bakımdan Osmanlı Devleti, 20. yüzyılın başlarında, bu yüzyılın getirdikleriyle birlikte önemli siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlarla karşı karşıya kalmakta devam etmiştir. Bütün bu sorunlarda da Osmanlı Devleti ile Büyük Devletler arasındaki ilişkiler önemli rol oynamıştır.

a. Büyük Devletler ve Osmanlı - Alman İlişkilerinin Gelişmesi:

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın başlarından itibaren kendi gücünden çok, Büyük Devletler arasındaki çıkar çatışmalarından doğan

149) Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. **VIII.,** s. 160-161; A. Şükrü Esmer, **aynı eser,** s. 396-398

denge ile coğrafi durumunun kendisine sağladığı avantajlardan yararlanarak varlığını sürdürmeyi bir politika haline getirmişti. Ancak, bu politikayı yürütebilmek için de, bu devletlere çeşitli alanlarda zaman zaman ödünler vermek zorunda kalmıştı. Bir bakıma klasik hale gelen bu politika, 1878 Berlin Andlaşması'ndan sonra, Avrupa güçler dengesinde meydana gelen değişmeler ve gelişmeler ile bu tarihe kadar dayanılan güçlerin tutumlarındaki farklılıklar üzerine, değişmeye başlamıştır. Özellikle, 1888 yılında II. Wilhelm'in imparator olmasından sonra, Almanya'nın, Doğu'ya yönelik politikaya önem vermesi, Osmanlı Devleti'nin dış politikasında Almanya'ya yaklaşmayı esas almaya başlaması, bunda önemli rol oynamıştır.

Almanya birliğini kurduğu (1871) sıralarda, Avrupa'nın diğer devletleri oldukça gelişme göstermiş ve Avrupa dışında pek çok sömürge elde etmiş olduklarından, Almanya'ya hemen hemen sömürge yapacağı yer kalmamıştı. Buna karşılık, Almanya'nın nüfusu ve ekonomik gücü gittikçe çoğalıyordu. Bu bakımdan, 1888'den itibaren, Bismarck döneminde elde edilen sömürgeler ye terli görülmeyerek, yenilerinin elde edilmesi istenmeye başlanmıştı. İmparator II. Wilhelm, bu amaca en uygun yer olarak da Doğu'yu, Osmanlı topraklarını görüyordu. Ona göre, Osmanlı Devleti çöküntü içerisinde bulunuyordu. Bu nedenle, onun sınırları içerisindeki zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklarına sahip olmak, bu toprakları ticaret ve ekonomik yollarla elde etmek gerekti. Bu şekilde, ekonomik yönden ülkeye yerleşmek, silahla elde edilecek bir zafer den daha kolay ve güvenliydi[150]

*

Öte yandan, 1878 Berlin Kongresi'nde İngiltere, Doğu'da Rusya'ya karşı bir rakip daha çıkarmak için, Almanya'yı Doğu politikasına sokmuştu. Bu nedenle Almanya 1878'den beri "Doğu Sorunu" ile yakından ilgilenmeye başlamıştı. Bu ilgi II. Wilhelm ile daha da çoğalmıştı. Ancak bu, İmparator'un kişisel isteğinden çok, Alman diplomasisinde meydana gelen değişikliğin sonucuydu.

Çünkü Almanya büyük bir sanayi ülkesi haline geldikten sonra, Alman Hükümeti, hammadde kaynaklan sağlamak ve mamul mallarını ihraç etmek için pazarlar aramaya başlamıştı.

Bu tarihlere kadar Büyük Devletler'in Doğu'da izledikleri politika, genel hatlarıyla: Rusların İstanbul'a ve Boğazlar'a doğru ilerlemek isteğine, Avusturya'nın Selânik'e doğru inmek çabasına; bunlara karşılık, İngiltere'nin bütün bu hareketlere karşı donanması ve diplomasisi ile Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüyle bağımsızlığını, dolayısıyla kendi çıkarlarını korumaya çalışmasına; Fransa'nın da Osmanlı Devleti üzerinde daha önceleri sağladığı, fakat 1870 Sedan yenilgisiyle bir dereceye kadar azalan etkisini güçlendirmeye dayanıyordu.

150) Osman Nuri, **Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı,** c. **III.,** İstanbul 1327, s. 1044.

Ancak, Almanya'nın "Doğu Sorunu"na girmesi, bu politikada önemli değişikliklere yol açtı. Almanya, Doğu politikasında yeni yöntemler uygulamaya başladı. Sanayi ve ticaretini geliştirmek için Anadolu'yu bütün ihtiraslarına hedef olarak aldı. İngiltere'nin en büyük güç kaynaklarından biri olan Hindistan yolu ile Akdeniz arasında kalan Anadolu'yu elde etmek için buranın zenginliklerinden yararlanmak istiyordu. Ancak, bunun için de, Anadolu'nun belli ölçüde kalkındırılması gerekiyordu.

İşte Almanya, bu planını, sürekli şekilde uygulamak istiyordu. Nitekim bu amaca ulaşmak üzere de, bütün gücüyle çalışmaya girişmiş, bunun uygulanması için de Anadolu'ya Alman sanayici ve tüccarları göndermeye başlamıştı. II. Wilhelm, Anadolu'yu Alman etkisine sokmak için elinden geleni yaptı. Bunun için de, Müslümanların dostu gibi görünmeye, II. Abdülhamit ile iyi geçinmeye çalıştı[151].

Bu genel çerçeve içerisinde, Osmanlı-Alman yakınlaşması gerçekte 1880'de ilk defa kültür alanında başlamıştı. Almanya'ya öğrenim için subaylar gönderilmiş, biraz sonra da Osmanlı Ordusu'nu düzene koymak üzere bir Alman askeri heyeti İstanbul'a gelmişti. Bu sıralarda, İngiltere'nin Kıbrıs ve Mısır'a, Fransa'nın Tunus'a yerleşmesi, Osmanlı Devleti'ni Almanya'ya daha da yaklaştırdı.

Bu durumdan yararlanan Alman ekonomisi, Türkiye'ye sokulmaya başladı. Diğer taraftan bir Alman bankası (Deutsche Bank) 6 Ekim 1888'de Haydarpaşa-İzmit demiryolunu işletme ve İzmit-Ankara demiryolunu inşa etme hakkını aldı. Ayrıca bu demiryolunun Samsun, Sivas ve Diyarbakır üzerinden Bağdat'a kadar uzatılması da şart koşuldu. Böylece "Anadolu Demiryolu Kumpanyası" doğdu ve Türkiye'de ilk Alman demiryolculuğu başlamış oldu[152]. Bir yıl sonra da (1889) II. Wilhelm İstanbul'u ziyaret etti. Bu ise Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki etkisini daha da çoğalttı. Nitekim, 26 Ağustos 1890'da, bu defa Osmanlı Devleti ile Almanya arasında bir ticaret andlaşması yapıldı[153]. Bu da Alman ekonomisinin Osmanlı topraklarına daha çok sokulmasına ve yayılmasına yol açtı.

b. Büyük Devletlerin Osmanlı Asyasi'nda Etki Kurma Çabaları ve Bağdat Demiryolu Sorunu:

Almanya'nın Doğu'da bu şekilde gelişmeler göstermesi ve özellikle yeni demiryolu yapma hakları elde etmek istemesi, 1890'larda, İstanbul'da bir Al-

151) Osman Nuri, **aynı eser,** c. **III.,** s. 1045-1046.
152) Anadolu'daki en eski ve önemli demiryolu, yapma hakkı 1856'da İngilizlere verilen ve 1866'da işletmeye açılan İzmir - Aydın hattıydı. Bu arada Fransızlar da İzmir - Kasaba (Turgutlu) hattına sahip olmuşlardı. Şimdi bu devletlere bir de Almanya katılmış oluyordu. Bkz. Edward Mead Earle, (Çev. K, Yargıcı), **Bağdat Demiryolu Savaşı,** İstanbul 1972, s. 40-42.
153) Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser, c. L, s. 68.**

man-İngiliz rekabetini doğurdu. Ancak Alman Hükümeti'nin, İngilizlerin Mısır'daki durumlarına karşı çıkacağını, bu konuda Fransa ve Rusya'yı destekleyeceğini bildirmesi üzerine, İngiltere Anadolu'da demiryolu yapım işlerinden vazgeçti. Böylece bu alanda Almanya rakipsiz kaldı[154].

Bu tarihlerde ise Osmanlı Devleti, askeri ve ekonomik nedenlerle demiryolu yapımını hızlandırmak istiyordu. Zaten bu sıralarda, Eskişehir-Konya demiryolunun tamamlanmasından (1896) sonra, Büyük Devletler, Konya'dan Bağdat'a uzanacak bir demiryolu yapımı hakkını elde etmek üzere, İstanbul Hükümeti'ne önerilerde bulunmaya başlamıştı. Ancak, 1898'de II. Wilhelm'in İstanbul'u yeniden ziyaret etmesi üzerine, Babıâli, bu hattın yapım hakkının prensip olarak Almanlara verilmesini kabul etti. Zira, bu ziyaretten sonra Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki etkisi, her alanda daha da çoğalmıştı.

Öyle ki, bu tarihlere kadar gelen uygulama ve geleneklerin dışına çıkılarak, Babıâli tarafından Almanlara Kutsal Yerler'de bazı haklar bile verildi. Nitekim bunun bir sonucu olarak, II. Wilhelm'in Kudüs'ü ziyareti sırasında burada, 31 Ekim 1898'de Alman kilisesinin temel'atma töreni yapıldı. Böylece, bu bölgedeki çekişmelerin içerisine, bir başka büyük devlet daha sokulmuş oldu.

Bu tarihte (1898'de) ise, Osmanlı Asyası'nda demiryolu durumu şöyleydi: İngiliz hatları (İzmir-Aydın 373 km., Mersin - Adana 67 km.) toplam 440 km.; Fransız hatları (İzmir-Kasaba 512 km., Yafa-Kudüs 87 km., Beyrut-Şam 247 km., Şam-Halep 420 km) toplam 1266 km.; Alman hatları (Haydarpaşa-İzmit 91 km., İzmit-Ankara 485 km., Eskişehir-Konya 444 km) toplam 1020 km. Bu demiryollarından İngiliz ve Alman hatlarının bütünü çalışıyordu. Ancak Fransızların Suriye'deki hatlarının bir kısmı henüz bitirilememişti.

Bu koşullar altında Osmanlı Devleti, 27 Kasım 1899'da, Konya'dan Bağdat'a ve oradan Basra Körfezi'ne bir demiryolu yapılması hakkını, Almanlara vermeyi prensip olarak kabul ettiğini açıkladı. Çünkü, bu sıralarda Ruslar, ülkelerinde gerekli iç desteği bulamadıkları için bu alandan çekilmişlerdi. Fransızlar, böyle büyük bir projenin bütün sorumluluğunu yüklenmektense, Almanlardan pay almayı tercih etmişlerdi. İngilizler de, bu sıralarda Güney Afrika'da Boerler Savaşı'na dikkatlerini çevirmişlerdi. Ayrıca, Asya'daki İngiliz-Rus ve Ortadoğu'daki İngiliz-Rus-Fransız rekabeti, Almanların Anadolu'da yeni çıkarlar elde etmek için oldukça serbest kalmalarına neden olmuştu. Nitekim bunlarla birlikte, Osmanlı Devleti, ekonomik, siyasi ve stratejik nedenlerin de sonucu olarak, 18 Mart 1902'de, Bağdat Demiryolu yapım hakkını Almanların "Anadolu Demiryolu Kumpanyası"na verdi[155].

---

154) Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **I.,** s. 72.

155) Edvvard Mead Earle, **aynı eser,** s. 47-48, 72-73, 81; A. Gündüz Ökçün, **"Osmanlı Meclis-i Meb[I] usanında Bağdat Demiryolu imtiyazı Üzerine Yapılan Tartışmalar",** Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. XXV., Sayı 2, Haziran 1970, s. 18-19; Hans Rohde, (Çev. Nihat), **Asya İçin Mücadele-Şark Mes'elesi,** İstanbul 1932, s. 19 vd. Esin Kâhya, **"Türkiye'de İlk Demiryolları"** Belleten, c. LU., Sayı 202, Ankara (Nisan) 1988, s. 211 vd.

Bu gelişme, Berlin'de sevinç yarattı. Alman İmparatoru, Padişaha bir telgraf göndererek teşekkürlerini bildirdi. Diğer Avrupa başkentlerinde ise değişik şekillerde karşılandı. Ancak, Avrupa diplomatik çevrelerinde, Bağdat Demiryolu yapımı planlarının gerçekleşmesine karşı çıkacak esaslı bir siyasi direnç görülmedi.

Nitekim, Deutsche Bank'ın yaptığı mali ve idari hazırlıklardan sonra, Osmanlı Devleti ile Almanların "Anadolu Demiryolu Kumpanyası" arasında, 5 Mart 1903'te Bağdat Demiryolu Anlaşması yapıldı.

Osmanlı Devleti tarafından Almanlara, Osmanlı Asyası'nda demiryolu yapımında yeni ayrıcalık hakkı (imtiyaz) verilen ve doksan dokuz yıl süreli olan bu kesin Anlaşmaya göre: Önceki Anadolu demiryolları, eski sahiplerinin mülkiyetinde kalmaya devam edecekti. Konya'dan öteye döşenecek yeni hatlar, başkalarına devretme ve bırakma hakkı olmaksızın, yeni kurulacak Bağdat Demiryolu Kumpanyası'nın malı olacaktı. Şirket sahipleri, yapılacak demiryolunun iki tarafında yirmişer kilometrelik alan içerisinde bulunan madenleri işletebilecek, bu yol boyundaki ormanlardan odun kesebilecek, arkeolojik eserleri aramak, kazılar yapmak yetkisine, inşaat için gerekli yerleri kamulaştırma hakkına ve daha başka ayrıcalık haklarına sahip olacaklardı. Ayrıca Bağdat, Basra ve Basra Körfezi'nde limanlar yapabilecek ve işletebileceklerdi. Yine bu şirket, Dicle ve Fırat nehirleri ile Şattülarap'ta demiryolu yapımı ve işletmesi için gerekli malzemeyi taşımak, gemi işletmek hakkına da sahip olacaktı. Bunlardan başka; Osmanlı Hükümeti inşaatın masraflarının bir kısmını yüklenecek, ayrıca, işletme halindeki her kilometre demiryolu için en az geliri garanti edecekti. Bu paraları karşılamak için demiryolunun geçeceği bölgelerden toplanacak vergiler karşılık gösterilecekti. Bu vergiler Düyunu Umumiye'nin kontrolü altında toplanacak ve şirket sahiplerine verilecekti[156].

Görüldüğü gibi, Almanya, bu anlaşmayla Berlin-Haydarpaşa (İstanbul)-Bağdat Demiryolu ile ülkesini Anadolu üzerinden Basra Körfezi'ne bağlayacak, aynı zamanda Anadolu ile birlikte Dicle-Fırat nehirleri ve Basra Körfezi çevrelerinde yani Ortadoğu'da etkili olacak, bu yolla da Hint Okyanusu'na çıkacak bir gelişme ve yayılmanın temellerini atmıştır.

Aslında ise, bu bölge ile İngilizler daha 17. yüzyılın başlarından itibaren yakından ilgilenmeye başlamışlardı. Nitekim, 1606 yılından itibaren Hindistan'ın doğu kıyılarında, 1623'te de Hürmüz'de ticaret şirketleri kurarak Basra Körfezi'ne girmişlerdi[157]. Özellikle Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) sırasında, 1757 yılında Hindistan'ı ele geçirip Fransızlan buradan uzaklaştırdıktan ve bu ülke kıyılarında ticaret yapma tekelini kurduktan sonra, Basra Körfezi'nde de ticari etkinliklerini artırmaya başlamışlardı. Anla-

156) Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **I.,** s. 150; Edvvard Mead Earle, **aynı eser,** s. 82-96.
157) Bkz. M. Streck, **"Sender Abbas",** İslâm Ansiklopedisi, c. II., İstanbul 1961, s. 510.

şıldığına göre de, daha 1760'larda Basra'da ve Şattülarap üzerinde yoğun bir ticari faaliyet içine girmişlerdi[158].

Bu tarihlerde yani 1760'larda İngiltere'de "İlk Sanayi İnkılabı" başlamış, bunun sonucu olarak da İngiltere 1782'den itibaren sanayi ile ilgili üretiminde hızlı bir gelişmeye girişmişti. Bu gelişme 19. yüzyılın başlarında daha da artmıştı[159]. Ancak, bu tarihlerde başlamış bulunan Koalisyon (veya İhtilal) Savaşları sırasında, Fransa'nın 1806 yılında"Kıta ablukası"nı ilan etmesiyle, Avrupa pazarları İngiliz mallarına kapatılmıştı. Bu da, İngilizleri yeni pazarlarla, sömürgeciliğinin temel taşı olan Hindistan'a daha çok önem vermeye, aynı zamanda Doğu'ya giden daha kısa, güvenli ve kârlı bir yol aramaya yöneltmişti. Dolayısıyla da onların dikkatlerini Doğu Akdeniz ve Basra Körfezi'ne çevirmişti.

Nitekim İngiltere, 1830'lu yıllardan itibaren Doğu ile ilgili olarak bazı projeler üzerinde çalışmalara başlamıştı. Bunlardan birincisi, Süveyş Kanalı'nın açılmasıydı. Ancak bu çalışma, dönemin hükümeti tarafından uygun bulunmamıştı. Bunun nedeni Dışişleri Bakanı Palmerston'a göre, Akdeniz ile Kızıldeniz arasında açılacak bir kanal, "bütün sorunlarıyla birlikte ikinci bir Boğaz" olacaktı. Bundan sonra İngiliz Hükümeti, Doğu Akdeniz-Fırat Nehri-Basra Körfezi üzerinden Hindistan'a gitmek projesini kabul etmişti. Bu da, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında yeni bir sorun yaratmıştı. Ancak, daha önce belirtildiği üzere, o tarihlerdeki Mehmet Ali Paşa sorunu nedeniyle Osmanlı Devleti, İngilizlere, Fırat Nehri üzerinden Doğu'ya ticaret yapmak için istedikleri izini vermiş, aynı zamanda 16 Ağustos 1838'de İngiltere ile bir Ticaret Andlaşması imzalamıştı[160]. Bu andlaşma ile de, Dicle-Fırat nehirleri, sulama ve ulaşım konuları yanında bir de siyasi nitelik kazanmıştı.

Yine aynı tarihlerde İngiltere, bu bölgedeki etkinliğine yeni bir boyut getirmek üzere, Âsi Nehri ile Fırat Nehri'ni bir kanalla birleştirerek, Akdeniz'i Basra Körfezi'ne bağlamak gibi dönemin teknik imkanlarına göre büyük bir projeyi ortaya çıkarmıştı. Ancak, Osmanlı Devleti bu projeye kesin olarak izin vermeyeceğini açıklamıştı.

İngilizler, bunun üzerine Dicle-Fırat nehirlerine ulaşım ve ticaret yönünden ağırlık vermişler, bu nehirlerde kullanmak amacıyla Birecik'te buharlı gemi yapımına girişmişlerdi. 1836'da da, yapımını tamamladıkları iki gemiyle Fırat-Dicle nehirlerinde deneme seferi yapmışlardı. Ancak istedikleri sonucu alamamışlardı.

---

158) Bkz. R. Hartmann, **"Basra",** İslâm Ansiklopedisi, c. II., İstanbul 1961, s. 76.
159) Geniş bilgi için bkz. Phyllis Deane, (Çev. Tevfik Güran), **İlk Sanayi İnkılâbı,** Ankara 1988, s. 2 vd.
160) Geniş bilgi için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı-İngüiz İktisadî Münâsebetleri, (1580-1838),** c.I., Ankara 1974, s. 74-77, 92 vd.

1850 yılından sonra ise İngilizler, bu defa, bir bölümü demiryolu bir bölümü de nehir yoluyla olmak üzere, Akdeniz'i Basra Körfezi'ne bağlamak projesini ortaya atıp, geliştirmeye çalışmışlardı. Düşündükleri demiryolu, İskenderun Körfezi'nden başlayıp Bağdat'a ulaşacak, oradan Dicle ile Fırat'ın birleştiği yer olan Korna'ya veya Basra kentine uzatılacaktı. Buradan da denizyoluyla Hindistan'a bağlanacaktı. Nitekim bu amaçla, 1856 yılında Sir William Andrew Fırat Vadisi Demiryolu Kumpanyası'nı kurmuştu. Ertesi yıl da Padişah, bu Kumpanya'ya İskenderun'dan Basra limanına kadar bir demiryolu döşeme hakkı vermiş ve Osmanlı hazinesi de yatırılan sermayeye, yüzde altı oranında kazancı garanti etmişti. Fakat bu büyük proje de, İngiliz kamuoyunda ilgi uyandırmasına rağmen, girişimcilerin gerekli sermayeyi toplamakta güçlük çekmelerinden ve diğer nedenlerden uygulanmaya sokulamamıştı[161].

Görüldüğü gibi, İngilizler, 19. yüzyılın ortalarına kadar, Hindistan'a, Kızıldeniz ile Basra Körfezi'nin giriş çıkış noktalarına yerleşerek, Hint Okyanusu ve çevresinin tek ve en büyük Avrupalı devleti haline gelmiş; Britanya adaları ile bu bölge arasında bağlantıyı sağlayacak yol için büyük projeler ve girişimler yapmışlardı.

İngiltere, bundan sonra, 19. yüzyılın ikinci yarısında da bölgedeki etkinliklerini genişleterek sürdürmüştür. Nitekim, Osmanlı Devleti'nin bağlısı sayılmakla beraber, 1853'te Katar, 1861 ve 1892'de Bahreyn, 1899'da Kuveyt Şeyhleri ile yaptığı ikili anlaşmalarla, buraları yani, Basra Körfezi'nin batı kıyılarını da etkisi altına almıştı.

Diğer taraftan; İngiltere, Doğu'da elde ettikleriyle büyük bir sömürge imparatorluğu kurarken, hem Doğu sömürgelerinin hem de Ortadoğu'da sağladığı çıkarlarının korunması ve geliştirilmesi için; özellikle, Kıbrıs-Boğazlar (İstanbul ve Çanakkale Boğazlan)-Doğu Anadolu-Basra Körfezi dörtgeninin içinde bulunan alanı kontrol altında tutup, buradaki etkisini artırmayı, aynı zamanda bu alana diğer büyük devletleri sokmamayı esas almış ve bunu genel siyasetinin temel kuralı yapmıştır.

İşte İngiltere, bu siyasetini bölgeye sokulmak isteyen Fransa ve Rusya gibi büyük devletlere karşı başarıyla uygularken, Almanya'nın Haydarpaşa-Bağdat-Basra demiryolunun yapımını üstlenerek Dicle-Fırat nehirleri ile Basra Körfezi ve bunların çevrelerine yani, İngiliz etki alanına sokulmaya başlamasını önleyememiştir. Bu da, 1890'lardan itibaren bölgede İngiliz-Alman rekabet ve çatışmasına yol açmıştır.

Bu arada, söz konusu bölgeyle ve Almanya'nın Doğu'ya sokulması konusuyla Rusya ile Fransa da yakından ilgilenmekteydi.

161) Bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, **aynı eser,** c. **I.,** s. 77-78; Edward Mead Earle, **aynı eser, s.** 189- 190.

Bilindiği gibi Rusya, 19. yüzyılın sonlarında da, Doğu Anadolu üzerinden Dicle-Fırat'a ve bu nehirler yoluyla Basra Körfezi'ne, dolayısıyla Hint Okyanusu'na inme ve bu arada bölgede etkisini artırma siyasetini sürdürmekteydi. Nitekim, bu siyasetinin sonucu olarak, 1898 yılında Osmanlı Devleti'nden Trablusşam'dan Basra Körfezi'ne bir demiryolu yapımı için özel haklar istemiştir[162]. 1900 yılında ise, Babıâli'ye çeşitli konularda yaptığı tehdit ve baskılar sonucunda ona şunları üstlenmesini kabul ettirmiştir:

Eğer Osmanlı Devleti, Karadeniz yönünde demiryolu inşa etmeyi uygun görür ve bunu kendisi yapamazsa bu hattın yapım hakkını özel koşullarla Rus sermayedarlarına verecekti. Bu özel koşullar Bağdat demiryolunun inşası için Almanların "Anadolu Demiryolu Kumpanyası" ile yapılmış olan 1899 tarihli anlaşmanın koşullarıyla aynı olacaktı. Ereğli-Ankara-Kayseri-Sivas-Harput-Diyarbakır-Van çizgisinin kuzeydoğusunda kalan bölgede ya demiryolu yapılmayacak veya bunların yapımı özel haklarla Rus sermayedarlara verilecekti[163].

Diğer yandan Rusya, yine aynı yıl yani 1900'de, Odesa ile Basra Körfezi arasında gemi işletmeye ve savaş gemilerini de Basra Körfezi'nde dolaştırmaya başlamıştır. Bu arada, Basra'da ve Bender-Abbas'ta, etkin bir ticari faaliyeti olmadığı halde, konsolosluklar açmıştır. Ayrıca Güney İran'da Rus teknik heyetleri demiryolu ve karayolu için incelemeler yapmıştır[164].

Bütün bunlarla birlikte Rusya, başlangıçta Almanya'nın Doğu'ya sokulmasına, Orta Asya'daki Rus-İngiliz rekabeti nedeniyle fazla karşı çıkmamıştı. Ancak, Alman Doğu siyasetinin Osmanlı Devleti'ni güçlendirici bir şekil almaya başlaması ve Almanya'nın askeri, siyasi ve ekonomik yönlerden tehdit edici bir güç haline gelmesi üzerine yani, Rus çıkarlarına aykırı yönde gelişmeler karşısında, tutumunu değiştirmiştir.

Fransa ise, o tarihlerde, özellikle Lübnan üzerinde himaye hakkına sahipti ve Suriye'ye ait bazı tasarıları vardı. Aynı zamanda Halep-Şam, Beyrut-Şam demiryolları Fransız şirketlerine aitti. Bağdat demiryolu Fransız hatlarının hinterlandından bir kısmını kendine çekmiş ve bu hatların gelecekte gelişme ihtimalini de azaltmıştı. Diğer yandan, komşusu olan Almanya'yı artık bir tehdit kaynağı olarak görüyordu. Bu nedenlerle, Almanya'nın Ortadoğu'ya ve kendi etki alanında gördüğü Suriye yakınlarına sokulmasına karşı bir tutum almıştı[165].

Görüldüğü gibi Bağdat Demiryolu'nun yapımı, Büyük Devletler'in aralarındaki rekabet ve çatışmalardan dolayı, teknik ve ulaşım konusundan çok, siyasi bir olay ve sorun şekline dönüşmüştür.

---

162) Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **II., K. III.,** s. 352.
163) Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **I.,** s. 138-139, c. II., K. III., s. 434-435.
164) Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **I.,** s. 141-142; Hans Rohde, **aynı eser,** s. 15.
165) Hans Rohde, **aynı eser, s. 28.**

Nitekim, belirtildiğine göre, Bağdat demiryolu yapım hakkının Deutsche Bank'a verilmesiyle, "Alman Doğu siyaseti bu demiryolunun üzerine toplanmış ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar istikametini bu hattan almıştır"[166].

Diğer yandan yine bu dönemde, Mezopotamya'da zengin petrol kaynaklarının bulunduğunun anlaşılması ve Dicle-Fırat nehirlerinden yararlanılarak sulamanın yapılması halinde bölgenin çok verimli duruma geleceği, başta pamuk ve buğday olmak üzere birçok tarım ürününün büyük miktarda elde edilebileceğinin belirlenmesi; Büyük Devletler'in dikkatlerini bölge üzerine daha çok toplamalarına, aynı zamanda aralarındaki rekabetin çoğalmasına yol açmıştır[167].

Böylece Almanya, 20. yüzyılın başlarında, Osmanlı Devleti'nin ve özellikle bu devletin Asya topraklan üzerinde etkinliğini çoğaltacak özel haklara kavuşmuş bulunuyordu. Bu çerçevede Almanya'nın demiryolu yapımına, başlangıçta, yukarıda belirtildiği gibi İngiltere, Rusya ve Fransa karşı çıktılarsa da, sonunda çeşitli nedenlerle bunu kabul etmek zorunda kaldılar.

Ancak, Bağdat Demiryolu inşaatının ilerlemesi ve Basra Körfezi'ne doğru yaklaşması, Almanya'nın Ortadoğu'ya iyice sokulmasına, dolayısıyla İngiltere, Rusya ve Fransa'nın bölgedeki çıkarlarını tehdit etmeye başlamasına yol açtı. Bu da, üç devletin dikkatlerini yeniden Bağdat Demiryolu üzerinde toplamalarına neden oldu. Bu bakımdan; bu demiryolu, ekonomik niteliği ikinci planda kalarak, İngiltere, Rusya ve Fransa'nın, Osmanlı Devleti hakkında yıkıcı siyaset izlemelerine neden olan büyük bir politik sorun şekline geldi[168].

Böylece Osmanlı Devleti sınırları içerisinde demiryolu yapımı, Büyük Devletler'e çeşitli ödün ve ayrıcalıkların verilmesine, aynı zamanda da bunlar arasında İmparatorluk toprakları üzerinde çıkar çatışmalarının şiddetlenmesine yol açmış oldu.

Çünkü, 19. yüzyılın sonlarına kadar, Osmanlı Devleti üzerinde etkisi en çok olan devletler İngiltere, Fransa ve Rusya idi. Diğer taraftan Fransız ve İngiliz ticareti, Osmanlı ülkesinde rakipsiz şekilde gelişmişti. Fakat 1880'lerden sonra, özellikle 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, durum önemli ölçüde değişmişti. Almanya, İtalya ve Avusturya da siyasi yönden olduğu kadar, ticari ve ekonomik yönlerden de Osmanlı sınırlan içinde birer güç olarak belirmişlerdi. Bu gelişme ise, devletler arasındaki rekabetin boyutlarını daha da genişletmiştir.

19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında, Osmanlı Devleti ile Büyük Devletler arasındaki ilişkilerde önemli rol oynayan diğer bir husus da Osmanlı dış borçlan ile, kurulan Düyunu Umumiye (Genel Borçlar) İdaresi idi.

166) Hans Rohde, **aynı eser,** s. 21.
167) Bkz.Rifat Uçarol, **"Tarihte; Dicle-Fırat Nehirleri, Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Gelişmeler",** Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, İstanbul 1993, s. 380 vd.
168) Enver Ziya Kural, **aynı eser, c.VIII., s.** 181 - 182.

13. Osmanlı Dış Borçları ve Düyunu Umumiye (Genel Borçlar) İdare Meclisi'nin Kurulması (20 Aralık 1881):

Daha önce belirtildiği gibi Osmanlı Devleti, Kırım Savaşı sürerken 1854 yılında ilk dış borçlanmayı yapmıştı. Bundan sonra da borç almaya devam etmişti. Nitekim 1874 yılında borçlarının toplamı 238.773.272 liraya ulaşmıştı[169]. Böylece Devlet altından kalkamayacağı ağır bir yükün altına girmişti. Bu nedenle de 1875 yılında borçlarının faiz ve ödemelerini beş yıl süreyle yarıya indirdiğini resmen açıklamıştı. Bu da Osmanlı hazinesinin iflası demekti. Bu durumda da Osmanlı Devleti, 1877-1878 Savaşı'na girmiş ve yenilerek, 1878 Ayastafanos Andlaşması ile Rusya'ya ağır savaş tazminatı ödemek zorunda kalmıştı.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve bu savaşın sonunda ödemek zorunda kaldığı savaş tazminatı zaten iyi olmayan Osmanlı maliyesini daha da bunalımlı duruma getirdi. Osmanlı Devleti'nin genel olarak içine düştüğü bu kritik ve zor durum da alacaklı olan yabancıları endişeye düşürdü ve harekete geçirdi. Nitekim alacaklılar, Osmanlı borçlan konusunu, Ayastafanos Andlaşması'nı değiştirmek amacıyla, 13 Haziran 1878'de toplanan Berlin Kongresi'ne götürdüler. Kongre, borçlann ödenmesi konusunda Osmanlı Devleti'ne uluslararası resmi bir kontrol komisyonunun kurulmasını tavsiye etmeye karar verdi. Fakat Babıâli, bu öneriyi reddetti[170]. Böylece Osmanlı borçlan sorunu, devletlerarası siyasi bir kongrede konu olarak gündeme getirildi, fakat bir sonuca varılamadı.

Ancak Osmanlı Devleti, Berlin Kongresi'nden sonra, yabancı devletlerin aynı zamanda siyasi şekil alan ve gittikçe çoğalan mali baskılarından kurtulmak amacıyla, borçlann ödenmesi sorununa bir çözüm getirmek üzere bazı girişimlerde bulunmaya başladı. 23 Ekim 1880'de, yabancı ülkelerdeki elçilikleri aracılığıyla gönderdiği bir nota ile borçların ödenme şeklini görüşmek için alacaklıların temsilcilerini İstanbul'a davet etti. Bu tarihte, yani 1880 yılında Osmanlı bütçesi ise şöyleydi: Gider tahminleri 22.135.111 lira; gelir tahminleri 16.155.840 lira; bütçe açığı 5.979.271 lira. Ancak düzenli olmayan borç tutarı olan 20.000.000 lira ile bütçe açığı 25.979.271 liraya ulaşıyordu[171].

Yabancı alacaklılar, Osmanlı Devleti'nin yukarıda belirtilen davetini olumlu karşıladılar ve seçtikleri temsilcilerini ertesi yıl İstanbul'a gönderdiler. Bunun üzerine Server Paşa başkanlığındaki Osmanlı komisyonu ile ya-

---

169) 1854-1874 yılları arasındaki dönemde borçlann alınış koşulları ile miktarları hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. İ. Hakkı Yeniay, **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi,** İstanbul 1964, s. 22-51; A. du Velay, **Türkiye Maliye Tarihi,** (Ankara) 1978, s. 77 vd.

170) İ. Hakkı Yeniay, **aynı eser,** s. 61.

171) Nihad S. Sayar, **Türkiye İmparatorluk Dönemi Malî Olayları,** İstanbul 1977, s. 243.

bancı ve yerli alacaklıların temsilcileri arasında, Eylül 1881'de borçların ödenmesiyle ilgili görüşmelere başlandı. Ancak görüşmeler, alacaklılar arasında da çıkar ayrılığı bulunduğundan uzun sürdü. Alacaklılar, önce Osmanlı Devleti'nin borçlarına karşılık olarak ayırmış olduğu gelirlerin yönetimi için, uluslararası resmi bir komisyonun kurulmasını istediler. Osmanlı Hükümeti bunu reddetti. Ancak, alacaklıların seçeceği temsilcilerden oluşacak bir "Meclis"in kurulması kabul edildi. Sonuçta, üç ay süren görüşmelerden sonra, anlaşmazlık konulan olan, Rusya'ya verilecek savaş tazminatı ve dalgalı borçlar gibi 1855 borcu da bir tarafa bırakılarak, iki taraf arasında borçların ödenmesi hakkında bir anlaşma yapıldı. Osmanlı Hükümeti de, bu anlaşmayı bir "Kararname" haline getirerek 20 Aralık 1881'de yayınlandı. Buna, yayınlandığı tarih (28 Muharrem 1299) dolayısıyla "Muharrem Kararnamesi" dendi.

Yukarıda belirtilen anlaşmaya dayalı olarak hazırlanan bu "Kararname", çok uzun ve ayrıntılı şekilde düzenlenmiş olup esasları: Osmanlı Devleti'nin birikmiş dış borçlarının ana paralarından ve faizlerinden indirimler yapılmasını; faiz ve amortismanların ödenmesi için sağlam gelirlerin bulunmasını; bu gelirlerin düzenli şekilde toplanıp dağıtılması ile görevli olacak bir örgütün kurulmasını öngörmekteydi[172].

Nitekim Muharrem Kararnamesi ve onun dayandığı anlaşma ile Osmanlı Devleti'nin borçlarından ve faiz oranlarından önemli indirimler yapıldı. Buna göre: Galata bankerlerinin alacakları olan 8.725.000 lira 8.170.000 liraya; çeşitli tarihlerde alınmış olan dış borçlar ve bunların faizleri de birleştirilerek 252.801.885 sterlinden 106.437.234 sterline indirildi. Bununla Osmanlı hazinesi 146.364.651 İngiliz lirası (151.001.116 Osmanlı lirası) kazanç sağladı. Faiz oranları da %3-9 dan %1-4'e ve uygulamada %1'e düşürüldü. Bunlara karşılık da, kararnamenin 15. maddesi ile, "Senetlerin sahiplerine vekalet ve çıkarlarını korumak için", Osmanlı Maliye Bakanlığı dışında Düyunu Umumiye (Genel Borçlar) İdare Meclisi kuruldu[173].

Düyunu Umumiye İdare Meclisi, Osmanlı Devleti'nin dış borçlarını doğrudan doğruya kendisi toplamak ve borç karşılığı olarak gösterilen gelirleri yönetmek, yani aynı zamanda yabancı bir mali kontrol kurulu olmak üzere kurulmuştu. Merkezi İstanbul'da olan kurulun yedi üyesi vardı. Üyelerin beşi; İngiliz ve Hollandalı, Fransız, Alman, Avusturyalı, İtalyan alacaklılar, ikisi de Osmanlı alacaklılar tarafından beş yıl süre ile seçilmekteydi. Borç tahvillerinin çoğu İngiliz ve Fransızların elinde bulunduğundan, kurul başkanlığı sıra ile bunların temsilcilerine aitti. Kararnamenin 16. maddesine göre de, Düyunu Umumiye İdaresi, ülkede anlaşma ile saptanan gelirleri, bizzat atayacağı kendi memurları vasıtasıyla toplamak hakkına sahipti. Bu-

172) Kararnamenin yayınlanması ve esasları hakkında geniş bilgi için bkz. A. du Velay, **aynı eser,** s. 266-288; İ. Hakkı Yeniay, **aynı eser,** s. 60-73.

173) İ. Hakkı Yeniay, **aynı eser,** s. 68, 76-77. Ayrıca dış borçların yeni duruma göre değişik miktarları için bkz. A. du Velay, **aynı eser,** s. 276; Nihad S. Sayar, **aynı eser, s.251.**

nun güvenlikle yapılabilmesi için, resmi Devlet örgütünün yanında, kendisinin gizli görevliler kullanması da kabul edilmişti. Ayrıca Babıâli, İdareye her türlü yardımı yapmayı yüklenmişti.

Diğer yandan, yine "Kararname" gereğince, Düyunu Umumiye İdaresi, kendi bütçesini her mali yıl başından önce yapıp, Osmanlı Maliye Bakanlığı'na sunmak zorundaydı. Aynı zamanda Babıâli, bu örgütü bir komiser ve yeterli sayıda müfettişle kontrol edebilecekti.

Böylece, Osmanlı Devleti'nin, dış borçlarının ödenmesinde karşılaştığı güçlükler dolayısıyla, alacaklıların baskıları sonucunda, mali ve siyasi yetkilerinden bir kısmından vazgeçmesiyle, genel müdürü ile memurlarından birçoğu Avrupalı olan uluslararası nitelikteki Düyunu Umumiye İdaresi kurulmuş ve 1882 yılında çalışmaya başlamıştır. Kısa zamanda da İstanbul dışında birçok şubesi açılmıştır[174].

Düyunu Umumiye İdaresi'nin kuruluş şekli ve yetkileri, Muharrem Kararnamesi'nin hukuki nitelikleri hakkında değişik görüşlerin öne sürülmesine neden olmuştur. Nitekim bu konuda şöyle denmektedir:

> *"Önce bu kararname uluslararası bir sözleşme değildir ve her türlü siyasi ve diplomatik nitelikten uzaktır. Çünkü bu sözleşme, Osmanlı Hükümeti ile onun alacaklıları adına hareket eden mali bir grup arasında yapılmış olup, bu grup hiçbir Hükümeti temsil etmez. Bununla beraber bazı yazarlar buna uluslararası bir sözleşme gözüyle bakmaktadır"*[115].

Kararname, aslında getirdikleri yönüyle uluslararası nitelik taşımaktaydı ve özellikle alacaklılar için önemliydi. Çünkü Osmanlı Devleti tarafından borçlar için verilen güvence, hem para hem de şekil bakımından çok sağlamdı; gösterilen gelirlerin kaynakları güvenliydi ve toplanması kolaydı. Kısacası, alacaklılara büyük olanaklar sağlamaktaydı.

Nitekim bu kararname ile kurulan Düyunu Umumiye İdaresi, başlangıçta sadece kendisine bırakılan vergileri ve diğer gelirleri toplayan bir örgüt niteliğindeyken, zamanla ülkede çeşitli sanayi ve ticaret girişimlerinde de bulunarak faaliyet alanını genişletmiş, dolayısıyla ülkede etkili rol oynayan mali, bir bakıma da siyasi bir kuruluş haline gelmiştir[176].

Böylece Osmanlı Devleti, 1878 Berlin Andlaşması'ndan itibaren meydana gelen (yukarıda açıklanan) iç ve dış sorunlarla, olayların ve gelişmelerin sonucunda, 20. yüzyıla siyasi, ekonomik, mali ve sosyal alanlarda çeşitli zorluklarla, bunalımlarla karşı karşıya bulunduğu halde girmiştir. 20. yüzyılın başlarında, İmparatorluğun genel durumu bu şekildeyken, yönetiminde önemli bir değişiklik oldu, 1908 yılında İkinci Meşrutiyet ilan edildi.

---

174) Düyunu Umumiye İdare Meclisi'nin kuruluş şekli ve yetkileri hakkında geniş bilgi için bkz. A. du Velay, **aynı eser,** s. 283-288; İ. Hakkı Yeniay, **aynı eser,** s. 75-77.

175) 1. Hakkı Yeniay, **aynı eser,** s. 73-76.

176) Bkz. Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. **VIII.,** s. 424 vd; A. du Velay, **aynı eser,** s. 299 vd; 1. Hakkı Yeniay, **aynı eser,** s. 77 vd; Nihad S. Sayar, **aynı eser, s.** 252 **vd.**

DOKUZUNCU BÖLÜM

İKİNCİ MEŞRUTİYET VE DÖNEMİNİN ÖNEMLİ OLAYLARI (1908-1914)

A. İKİNCİ MEŞRUTİYETİN İLANI:

1. İkinci Meşrutiyet'i Hazırlayan Nedenler:

Bilindiği gibi, Birinci Meşrutiyet 23 Aralık 1876'da ilan edilmiş, ancak Osmanlı-Rus Savaşı'nı bahane eden II. Abdülhamit'in 14 Şubat 1878'de Mebusan Meclisi (Meclis-i Meb'usân)'ni kapatmasıyla sona ermişti. Böylece Birinci Meşrutiyet dönemi kısa sürmüş ve mutlakiyet yönetimine yeniden dönülmüştü. Bundan sonra da Padişah katı bir istibdatla devleti yönetmeye başlamıştı.

Ancak hemen bu tarihlerden sonra, II. Abdülhamit'in bu tutumuna ve ülkenin içerisinde bulunduğu bunalımlı duruma son verebilmek üzere, mutlakiyet yönetimine karşı olmak ve yeniden Anayasa'yı uygulatmak için bir hareket başlamıştı. Bazı aydınlar, özgürlük düşüncesinin gelişmesi ve meşrutiyet yönetiminin yeniden kurulması uğrunda, yurt içinde ve dışında yoğun bir çalışmaya girişmişlerdi. Tarihte, bu hareketi yürütenlere Jön Türkler (Genç Türkler) adı verilmiştir. Daha dar anlamıyla da Jön Türk deyimi, Birinci ve İkinci Meşrutiyetleri hazırlayan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda çağdaş ihtiyaçlara göre ıslahat yapılmasını isteyen inkılapçılara yahut ihtilalcilere denilmiştir[1]. Ancak bunlar önceleri kişisel hareketler şeklindeydi. Sonraları bir örgüt ve düşünce etrafında birleşerek, İkinci Meşrutiyet'in ilanına (1908) kadar gittikçe güçlenmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Tanzimat ile birlikte Avrupa'nın etkisiyle başlayan siyasi düşünce akımları, zamanla gelişmişti. Bunun da sonucunda

---

1) Tank Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasî Partiler,** İstanbul 1952, s. 103; ayrıca, Jön Türklük için bkz. M. Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902), c.L,** (2. Baskı), İstanbul 1989, s. 9 vd.

1865 yılında kurulan "Genç Osmanlılar Cemiyeti"nin çalışmalarıyla, Meşrutiyet düşüncesi ve programı, bazı aydınlar tarafından kabul edilmiş ve birçok mücadeleden sonra 1876 yılında Birinci Meşrutiyet'in ilanı sağlanabilmişti[2]. 1878'den sonra ise, bu defa, II. Abdülhamit'in istibdatını yıkmak, böylece gelişme ve ilerlemeyi hızlandırmak üzere, Jön Türkler çalışmaya başlamıştır. Biraz sonra da bunlar örgütlenmeye girişmişlerdir. Bu örgütlerin en güçlüsü ve sonuca varanı ise İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, bazı kaynaklarda değişik tarihlere rastlanmakla beraber, 3 Haziran 1889'da "İttihad-ı Osmanî (Osmanlı Birliği)" adıyla, İstanbul'da Askeri Tıbbiye Okulu'nda kurulmuştur. Aynı yıl Paris'teki Jön Türkler'in lideri Ahmet Rıza Bey'le ilişki kurulduktan sonra cemiyet "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını almıştır[3]. Cemiyet kısa zamanda gelişmiş ve Avrupa'ya kaçarak oradan mücadelelerini sürdürmekte olan Jön Türkler ile temasa geçtikten sonra daha da güçlenmiştir. Bu arada Paris, Cenevre, Bükreş, Kahire ve Rumeli'de birçok şubesi açılmıştır. Bu dönemde Jön Türkler, II. Abdülhamit yönetimine karşı özellikle yayın yoluyla mücadele etmişler ve bu amaçla çeşitli ülkelerde 95'i Türkçe, 12'si Fransızca, 8'i Arapça, 1 'i Yahudice olmak üzere, 116 gazete çıkarmışlardır[4].

Jön Türkler'in hepsi mutlakıyet yönetimini yıkmakta birleşmiş olmalarına rağmen, kurulacak olan meşrutiyet yönetiminin İmparatorluğa vereceği siyasi yapı hakkında aralarında düşünce birliği yoktu. Bu da aralarında bölünmelere yol açmıştı.

Ancak 1900 yılından itibaren, bu dağınıklılığın ortadan kaldırılması için bazı düşünceler ortaya atılmaya başlandı. Bunun sonucu olarak, 4 Şubat 1902'de, Paris'te bütün Jön Türkleri kapsayan bir kongre toplandı. Fakat, yapılan bu ilk Jön Türk Kongresi'nde istenen sonuç, yani birlik sağlanamadı. Aksine daha önce başlamış bulunan gruplaşmalar açığa ve resmiyete döküldü. Nitekim Kongre ile birlikte, Paris'te bir araya gelmiş olan Jön Türkler, Prens Sabahattin'in çevresinde bulunan ve çoğunluğu teşkil edenlerle, İttihat ve Terakki'nin ilk kurucuları ve Ahmet Rıza Bey'in çevresinde toplananlar olmak üzere ikiye ayrıldılar.

Jön Türkler, 1902 yılında bu şekilde başlıca iki gruba ayrıldıktan sonra, yayın organlarıyla bir taraftan birbirlerine hücum etmeye, diğer taraftan da kendi düşüncelerini yaymaya çalıştılar. Bu arada, 1906'da Selanik'te "Os-

2) Ahmed Bedevî Kuran, **inkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler,** İstanbul 1945, s. 9-16; Tank Zafer Tunaya, **aynı eser,** s. 91-98.
3) Tank Zafer Tunaya, **aynı eser,** s. 108 (2. Baskı, c. I., İstanbul 1988, s. 19), Cemiyetin "Nizamnamesi" için s. 117-127; Aynca bkz. Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi,** c. **VIII.,** Ankara 1962, s. 513-514; Ahmet Bedevî Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki,** İstanbul 1948, s. 61.
4) Ahmet Bedevî Kuran, **aynı eser,** s. 45; M. Şükrü Hanioğlu, **aynı eser,** c.I, s. 75 vd; Jön Türkler tarafından yayımlanan belli başlı gazetelerin listesi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, **aynı eser, s. 157-160.**

manii Hürriyet Cemiyeti", Şam'da, "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti" kuruldu ve bunlar 1907'de İttihat ve Terakki ile birleştiler. Aynı yılın (1907) Ekim ayında da Paris'te İkinci Jön Türk Kongresi yapıldı. Bu kongrede de Jön Türkler arasında kesin birleşme sağlanamadı. Fakat, aralarındaki görüş farkları geçici olarak bir tarafa bırakılarak, mutlakiyetin yıkılması için işbirliği yapılmasında prensip anlaşmasına varıldı[5].

Jön Türk grupları içerisinde en çok gelişeni merkeziyetçi ve ihtilalci olanların toplandığı İttihat ve Terakki Cemiyeti oldu. Bu Cemiyetin, programı çerçevesinde, yayın organlarıyla halka yaymak istediği düşünceleri şöyle belirtilebilir: II. Abdülhamit'in müstebitliği, mutlak yönetimin kötülüğü, Osmanlıların mutlakiyeti yıkmak için birleşmesi gereği, Türklük bilincinin uyandırılması gereği, meşrutiyet yönetiminde yapılması gerekli reformun niteliği[6].

İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu düşüncelerini yaymada, özellikle bir zamandan beri, büyük bir siyasi bunalım merkezi haline gelmiş olan Balkanlar'da etkili olmuştur. Bölgenin bu durumu, 20. yüzyılın başlarında Cemiyet'in çalışmalarını daha da hızlandırmasına yol açmıştır. Bu da, II. Abdülhamit'e karşı olan muhalefetin merkezinin, Rumeli'ye kaymasına neden olmuştur[7].

Daha önce belirtildiği üzere, bu tarihlerde Balkanlar'da ve özellikle Makedonya'da büyük bir kargaşalık hüküm sürüyordu. Bu, bölgenin yapısından ve Osmanlı yönetiminin zayıflığından olduğu kadar, dış etkilerin de bir sonucuydu.

Nitekim Balkanlar'da; Rusya, Avusturya, İtalya başta olmak üzere, Avrupa devletlerinin nüfuz kazanma mücadelesi ile Balkan devletlerinin ihtiras ve girişimleri, bu bölgeyi gittikçe daha huzursuz hale getiriyordu. Özellikle Rusya'nın, 1904-1905 Savaşı'nda Japonya'ya yenilmesi ve arkasından 1907'de İngiltere ile Çin-Tibet-Afganistan-İran üzerinden Anadolu sınırlarına kadar, Asya'da nüfuz bölgelerinin saptanmasında bir anlaşmaya varması, bu iki devletin yeniden Balkan politikasına önem vermelerine neden oldu. Bu ise, Balkanlar'da gözü olan Avusturya ve İtalya'yı endişelendirdi, bölgedeki devletlerarası çatışmaları daha da şiddetlendirdi. Bu sırada Almanya ile Rus-

5) Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi,** c. **I.,** İstanbul 1940, s. 156-157, c. II., K. IV., s. 42 vd; Tank Zafer Tunaya, **aynı eser,** s. 104-108; Ahmet Bedevi Kuran, **aynı eser, s.** 104-106, 234-243; Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. **VÜL,** s. 510-521; Recai G. Okandan, **Âmme Hukukumuzun Anahatları (Türkiye'nin Siyasi Gelişmesi),** İstanbul 1977, s. 237-239; M. Şükrü Hanioğlu, **Bir Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi,** İstanbul (1981), s. 44-59.

6) Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. VIII., s. 521-523; Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **II., K. IV.,** s. 64 vd.

7) İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyaseti ve amaçlan için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser, c. II., K. IV., s. 81 vd.**

ya'nın da arası açılmaya başladı. Diğer taraftan ayaklanmalar ve çeşitli olayların çıkması Balkanlar'da günlük konular haline geldi.

Böylece Balkanlar'ın durumunun gittikçe daha bunalımlı hale geldiği sıralarda, İngiliz Kralı VII. Edward ile Rus Çan II. Nikola 8-9 Haziran 1908'de Reval (Tallin-Estonya) görüşmesini yaptılar. Bu buluşmada, iki devlet arasında özellikle Makedonya ve Boğazlar sorunu ele alınmıştır. Ancak, görüşme sonucunda sadece Makedonya'ya ait ıslahat işi açığa vurulmuştur[8]. Bu suretle İngiltere ile Rusya'nın birbirlerine daha çok yaklaşmaları ve Balkan sorununda görüş birliğine vardıklarını açıklamaları; 1907 Anlaşması ile bu iki devlet tarafından Anadolu sınırlarına kadar getirilen bölüşme hattının, Osmanlı İmparatorluğu üzerinden de geçirileceği, yani devletin parçalanacağı düşüncesini güçlendirdi. Bu da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni endişeye düşürdü. Bunun üzerine, meydana gelebilecek müdahaleleri önlemek ve devleti içine düştüğü güç durumdan kurtarmak için, İttihat ve Terakki Cemiyeti, vakit geçirmeden meşrutiyeti ilan etmek üzere harekete geçti. Bu suretle Makedonya sorunu ve Reval görüşmesi, meşrutiyetin bir an önce ilan edilmesi için harekete geçilmesinde, diğerlerinin yanında önemli etkenler oldu[9].

2. İkinci Meşrutiyet'in İlan Edilmesi (24 Temmuz 1908):

İttihat ve Terakki Cemiyeti, yukarıda belirtilen iç ve dış nedenlerin sonucu olarak, 1908 Temmuz ayı başlarında Manastır'daki konsoloslara bir bildiri dağıtarak, amacının meşrutiyeti yeniden ilan etmek olduğunu açıkladı. Böylece mutlakiyet yönetimine karşı ilk açık girişimi yapmış oldu. İlk fiili hareket de, Rumeli'de bulunan 3. Ordu subaylarından Kolağası Niyazi Bey'in, yanındaki asker ve sivillerle 3 Temmuz 1908'de Resne'den ayrılarak dağa çıkmasıyla başladı. Niyazi Bey, yayınladığı bir bildiriyle, anayasanın yeniden yürürlüğe konmasını istedi. Bu gerçekleşmeden de hareketinden vazgeçmeyeceğini açıkladı. Resne'de başlayan bu hareket, kısa zamanda Makedonya'ya yayıldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen üyelerinden Binbaşı Enver Bey'in de katılmasıyla hareket daha da güçlendi. Yurdun çeşitli yörelerinden, özellikle Makedonya'dan halk, doğrudan doğruya Yıldız Sarayı'na telgraflar çekerek, Padişahtan 1876 Anayasası'nın yeniden yürürlüğe konmasını istemeye başladı. 23 Temmuz 1908 günü de, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Selanik ve Manastır'da kendiliğinden İkinci Meşrutiyeti ilan etti.

Bu gelişmeler üzerine, olayların önünü alamayacağını anlayan II. Abdülhamit, direnmekten vazgeçerek, 23 Temmuz 1908 günü, 1878'de yürürlükten kaldırdığı Anayasa'yı yeniden yürürlüğe koymayı, Ayan Meclisi (Meclis-i Ayan) ile Mebuslar Meclisi (Meclis-i Meb'usân)'nin toplanmasını

8) Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **I.,** s. 217-218; Hans Rohde, (Çev. Nihat), **Asya için Mücadele - Şark Mes'elesi,** İstanbul 1932, s. 34.
9) Ahmet Bedevî Kuran, **aynı eser,** s. 249-250.

kabul etti. Bunu ertesi günü bir buyrukla halka açıkladı. Böylece, 24 Temmuz 1908 tarihinde İkinci Meşrutiyet ilan edilmiş oldu[10].

3. İkinci Meşrutiyet'in İlk Anlarında İç Politikadaki Gelişmeler:

İkinci Meşrutiyet'in, o günkü deyimiyle "Hürriyetin İlanı", İmparatorluğun her yanında bütün halk tarafından büyük sevinç ve coşkunlukla karşılandı. Baskıdan ve hafiye korkusundan kurtulan halk, devletin iç sorunlarının hemen çözümleneceği ve dış baskılardan da kurtulacağını, yani yok olmaktan kurtulduğu inanandaydı[11].

Fakat bu sevinç, heyecan ve ümit dönemi uzun sürmedi. Çok kısa zaman içerisinde iç ve dış politikada bazı olumsuz gelişmeler görülmeye başladı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Abdülhamit yönetimine karşı başarıyla muhalefet yapmış, bunun sonucunda da Padişaha meşrutiyeti ilan ettirmiş ve pek de beklemediği bir anda zafere ulaşmıştı. Bu andan itibaren ülkenin yönetimi gibi güç bir işi yüklenmişti. Ne var ki, yönetimdeki bu ani değişiklik, iktidar otoritesinde, önceden önlemleri alınmadığı için bir süre bir boşluğun doğmasına neden oldu.

Nitekim, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Meşrutiyeti ilan ettirmekle beraber, iktidarı doğrudan ve resmen üzerine almadı. Hükümeti, Meşrutiyet öncesinin ünlü kişilerine kurdurdu. Bunda; İttihat ve Terakki kadrosunun kendilerini tecrübesiz ve genç görmeleri ile, Cemiyetin ülkeyi yönetmek için gereken bilgiyi ve deneyi taşıyan bir örgütünün bulunmaması, yani köksüz bir kuruluş olması, önemli rol oynamıştır. İttihatçılara göre, bu arada da örgüt olayların içinde yoğrula yoğrula olgunlaşacak ve yeni yeni kabiliyetler ortaya çıkacaktı. Bunlarla beraber, İttihat ve Terakki Cemiyeti, ilk günlerden itibaren kurdurduğu hükümetlerin her işine karışarak âdeta onları perde arkasından yönetmeye çalışmıştır[12]. Bu ise, kısa zaman içinde iktidar otoritesinin hangi merkezde toplanacağı sorununu ortaya çıkarmıştır. Buna, etkisi tamamıyla kaldırılamamış bulunan Padişahın da eklenmesiyle, iktidar için; Saray, Hükümet ve Cemiyet olmak üzere üçlü bir mücadele başlamıştır. Bu da devlet otoritesinin sarsılmasına yol açmıştır[13].

---

10) Olayların gelişmesi ve Meşrutiyet'in ilanı hakkında bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **"1908 Yılında İkinci Meşrutiyet'in Ne Suretle İlan Edildiğine Dair Vesikalar"**, Belleten, c. XX., Sayı 77, Ankara Ocak 1956, s. 103 vd; Ahmet Bedevi Kuran, **aynı eser,** s. 251-252; Tarık Zafer Tunaya, **aynı eser,** s. 137-142; Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **II.,** K. IV., s. 168-203; Recai G. Okandan, **aynı eser,** s. 241-248.

11) Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar,** İstanbul 1976, s. 22-23; Recai G. Okandan, **aynı eser,** s. 250-251.

12) Hüseyin Cahit Yalçın, **aynı eser, s. 37, "Kudretsiz Bir Hükümet",** Yakın Tarihimiz, c. II., İstanbul 1962, s. 75; Halil Menteşe, **"Hatıraları",** Cumhuriyet, 19 Ekim 1946, Tefrika No. 6.

13) Rifat Uçarol, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919), (Askeri ve Siyasi Hayatı),** (İkinci Baskı), istanbul 1989, s. 262-267; Recai G. Okandan, **aynı eser,** s. 251-252.

Bu durum, daha 1908 yılı Ağustos ayı başlarından itibaren bazı sürtüşmelerin ve bunalımların ortaya çıkmasına yol açtı. Eylül 1908'de ise, İmparatorluğun bir çok yerinde, çeşitli nedenlerle isyanlar çıkmaya başladı. Diğer taraftan dinin elden gittiği propagandası gittikçe güçlenme gösterdi.

İşte, başlayan bu hoşnutsuzluk ve durumla, ayrıca 1908 Ekim ayı başlarında bazı önemli dış sorunların - aşağıda açıklanacağı üzere - ortaya çıkması, Meşrutiyetin ilanından beklenen büyük ümit ve güveni büsbütün gölgelemeye başladı. Bu arada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tutumuna karşı bir muhalefet de doğmaya başladı. Özellikle Meşrutiyetin ilanından sonra yurda dönen Jön Türkler arasında, daha önce Paris'te başlamış bulunan ayrılığın devam etmesi[14], bu muhalefeti daha da güçlendirdi. Bu arada da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı "Fedakâran-ı Millet Cemiyeti", "Osmanlı Ahrar Fırkası (Fırka-i Ahrar)", "Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad)"gibi partiler kuruldu[15].

Bu genel hava içerisinde, Millekvekili seçimi yapılmasına ve bunun için 1876 Milletvekili Seçim Kanunu'nun uygulanmasına karar verildi. Bu kanuna göre, ülkede, Ekim ve Kasım (1908) aylarında seçim çalışmalarına başlanırken, başlıca iki önemli siyasi parti görülmekteydi. Bunlardan biri "daha çok Türkçü ve merkeziyetçi"olan "İttihat ve Terakki Cemiyeti", ikincisi Prens Sabahaddin'in "Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti"ne bağlı bulunanların meydana getirdikleri, "daha çok Osmanlıcı ve adem-i merkeziyetçi" olan, "Ahrar Fırkası"idi[16].

Seçim çekişmeleri daha çok bu iki parti arasında oldu ve çok şiddetli geçti. Sonuçta, iki dereceli olarak yapılan Milletvekili seçimi, 11 Aralık 1908'de tamamlandı. Meşrutiyet'in ilamndaki başarısından dolayı toplumun desteğini ve ordunun manevi yardımını sağlamış olan, aynı zamanda hükümet üzerinde etkisi bulunan, bunlardan da yararlanarak baskıya da başvuran İttihat ve Terakki Cemiyeti, seçimi büyük çoğunlukla kazandı.

Bu arada, Padişah tarafından Ayan Meclisi üyeliğine atanan Ayanların adlan, Takvîm-i Vakâyi gazetesinde (Osmanlı Devleti'nin Resmi Gazetesi) 16 Aralık 1908 günü yayınlanarak, resmen açıklandı. Buna göre Ayan Meclisi üye sayısı, Birinci Meşrutiyet'ten kalan üç üye ile birlikte, kırk iki kişi idi[17].

Bu suretle, Milletvekili seçiminin sonuçlanması ve Ayanlann atanmasıyla Mebusan Meclisi[18] ve Ayan Meclisi oluştu. Bunun üzerine iki Meclis birlikte,

---

14) Sina Aksin, **31 Mart Olayı,** Ankara 1970, s. 13.

15) 1908 yılı içinde kurulan bu partilerin amaçları, yapıları ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Tarık Zafer Tunaya, **aynı eser,** s. 233-261 (2. Baskı, c. L, s.131-181).

16) Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **L,** s. 265; Recai G. Okandan, **aynı eser, s.** 262.

17) Takvîm-i Vakâyi, 3 Kânun-u evvel 1324 (16 Aralık,1908), Sayı 66. Ayan Meclisi üye sayısı daha sonra elli ikiye çıkmıştır. Bkz. **Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi,** 1. Devre, 2. Sene, 63. İçtima, s. 362.

18) Seçilen Milletvekilleriyle bu Mebusan Meclisi, 142'si Türk, 6O'ı Arap, 25'i Arnavut, 23'ü Rum, 12'si Ermeni, 5'i Yahudi, 4'ü Bulgar, 3'ü Sırp, l'i Ulah olmak üzere 275 kişiden oluşmaktaydı. Bkz. Recai G. Okandan, **aynı eser,** s. 262, Dipnot 51.

İkinci Meşrutiyet'in ilk Genel Meclisi (Meclis-i Umumî) olarak, 17 Aralık 1908'de büyük bir törenle, Padişah tarafından açıldı[19]. Eski sadrazamlardan Sait Paşa Ayan Meclisi Başkanlığı'na, Jön Türkler'in lideri ve İstanbul Milletvekili Ahmet Rıza Bey de Mebusan Meclisi Başkanlığı'na getirildi.

Böylece, İkinci Meşrutiyet dönemi ve yönetimi fiilen başlamış, Osmanlı Devleti'nin siyasi hayatında bir defa daha mutlak monarşiden meşruti monarşiye geçilmiş oldu.

İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra iç politikada bu gelişmeler olurken, yine bu tarihlerden başlamak üzere, Osmanlı İmparatorluğu yeni ve önemli iç ve dış sorunlarla karşılaşmaya başladı.

B. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNİN ÖNEMLİ OLAYLARI:

1. İkinci Meşrutiyet'in İlk Anlarındaki Dış Sorunlar:

Osmanlı Devleti'nde İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra, ülke içerisinde yukarıda belirtilen gelişmeler olurken, dış politikada da ilk anlardan itibaren bazı olaylar ve sorunlar meydana gelmeye başlamıştı. Bunların başlıcaları; Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı, Rusya'nın Boğazlar statüsünü lehine değiştirmek istemesi, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilanı, Girit'in Yunanistan'a katılmak istemesiydi.

İkinci Meşrutiyet'in ilanı, Batı kamuoyunda olumlu karşılanmakla beraber, Batı devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı izledikleri politikalarda önemli bir değişiklik meydana getirmemiştir. Bu nedenle devletlerarası ilişkilerde sorunlar devam etmiş ve bunlara üstelik yenileri katılmıştır.

Üçlü İtilaf ve Üçlü İttifak bloklarının artık açık olarak ortaya çıktığı bu dönemde; Osmanlı Devleti, dış politikada İngiltere'ye daha yakın olmak eğiliminde bulunmak istemekle beraber, bu devlet 1907'de Rusya ile anlaşmış bulunuyordu. Rusya ise, Osmanlı Devleti'ne karşı güttüğü eski politikasını sürdürüyordu. Fransa da, daha önce yapılan bir anlaşmayla Rusya'ya bağlanmıştı. Diğer taraftan, Osmanlı Devleti üzerinde çeşitli çıkarları ve emelleri bulunan Almanya, İstanbul Hükümeti'ne yakın görünmek çabası içindeydi. Ancak, Üçlü İttifak içerisindeki iki müttefikinden Avusturya'nın Bosna-Hersek, İtalya'nın da Trablusgarp üzerindeki emellerine karşı çıkmamaktaydı.

İşte bu genel durum çerçevesinde, bir zamandan beri ön hazırlıkları yapılmakta olan sorunlar ortaya çıkmaya başladı.

---

19) **Takvîm-i Vakâyi,** 5 Kânun-u evvel 1324 (18 Aralık 1908), Sayı 68. Meclis'in açılış töreni hakkında geniş bilgi için bkz. **İkdam** (Gazetesi), 5 Kânun-u evvel 1324, Sayı 5232. Ayrıca, Padişah'ın **"Meclis-i Umumi"yi** açış nutku için Recai G. Okandan, **aynı eser,** s. 263-264.

a. Avusturya'nın Bosna - Hersek'i İlhakı ve Boğazlar Sorunu:

Bilindiği gibi, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, 1878 Berlin Andlaşması'na dayanarak, 1879 yılında Bosna-Hersek'i geçici olarak işgal etmişti. Gerçek amacı ise, hukuk yönünden Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmakta devam eden bu bölgeyi, doğrudan kendisine katmaktı. Ancak 20. yüzyılın başlarına kadar buna fırsat bulamamıştı.

İkinci Meşrutiyet ilan edilince, Viyana Hükümeti, Bosna-Hersek'in Osmanlı Devleti ile olan bağlarının güçleneceğinden endişelenmeye başladı. Diğer taraftan Sırbistan da, bu bölgeyi kendi sınırlan içerisine katmak için çalışıyordu. Halbuki Avusturya'nın, bir zamandan beri Doğu politikasında başlıca iki hedefi bulunuyordu. Bunlardan birincisi, Slavların koruyucusu olarak geçinen Rusya'nın da rızasını alarak ve ona Boğazlar'da ödün vererek, Bosna-Hersek'i ilhak etmek; ikincisi, fırsat bulursa Belgrad üzerinden Selânik'e inmekti[20].

Avusturya, bu amaçlarına ulaşabilmek ve başta Osmanlı Devleti ile Sırbistan olmak üzere diğer devletlerin karşı koymalarını önlemek için, Rusya ile işbirliği yapmak gereğini duyuyordu. Bu tarihlerde Rusya'nın durumu da böyle bir işbirliğine uygundu.

Çünkü Rusya, 1904-1905 Savaşı'nda Japonya'ya yenilmiş, bu nedenle de dikkatini Uzakdoğu'dan yeniden Balkanlar'a ve özellikle Boğazlar'a çevirmişti. Rusya, Uzakdoğu'dan "sıcak denizlere" çıkma olanağını kaybedince Batı'ya dönmüş, ancak Baltık kıyılarında güçlü bir Almanya bulunduğundan, bu amacına ulaşmada Boğazlar'ı en uygun geçiş noktası olarak görmeye başlamıştı. Bunun için de Boğazlar statüsünü; yabancı devletlerin savaş gemilerinin Karadeniz'e girmeleri yasağı kalmak kaydıyla, Rus savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesine izin verecek şekilde değiştirilmesini istiyordu. Ancak, Boğazlar statüsü, devletlerarası andlaşmalarla düzenlenmişti. Bu bakımdan, statünün değiştirilmesi için, önce Büyük Devletlerin rızasını ve desteğini sağlaması gerekiyordu.

Rusya; bu amaçla, İngiltere ile 1907 Anlaşmasını yaparken, Boğazlar'ın sadece Rus savaş gemilerine açılmasını önermiş, fakat bir sonuç elde edememişti. Ancak 1908 yılı gelişmeleri içerisinde, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i kesin olarak topraklarına katmak istemesi, ona da Boğazlar statüsünde istediği değişikliği gerçekleştirme fırsatı olarak görünmüştü[21].

Böylece, İkinci Meşrutiyet'in ilanından hemen sonraki günlerde, Osmanlı Devleti'nin komşusu olan iki büyük devletten Avusturya Bosna-Hersek'i ilhak etmek, Rusya da Boğazlar statüsünü kendi lehine değiştirmek için girişimlere başlamış bulunuyordu. Bu da, iki devlet arasında yakınlaşmaya neden oldu.

---

20) Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **L,** s. 233-234.
21) Cemal Tukin, **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi,** İstanbul 1947, s. 344-345.

Bunun sonucu olarak, Avusturya ve Rusya Dışişleri Bakanları 15-16 Eylül 1908'de Bohemya'da buluştular. Bu görüşmede, Rusya, Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakını, Avusturya da, Boğazlar'ın Rus savaş gemilerine açılmasını prensip olarak kabul etti[22].

Avusturya, bundan sonra Almanya'nın rızasını almaya çalıştı. Bunu sağladıktan ve durumu diğer devletlere de bildirdikten sonra, Bosna-Hersek'i ilhak etmek üzere harekete geçti.

Bu dönemde Osmanlı Devleti ise, daha önce olduğu gibi, hâlâ hukuk yönünden kendi toprağı olan Bosna-Hersek ve bu topraklarda yaşayan Müslüman halkla ilgisini sürdürmekteydi. Aynı zamanda, Avusturya'nın bölgeyi ilhak etme niyet ve girişimlerini de yakından izlemekteydi.

Nitekim, daha 1898 yılında, Almanya İmparatoru'nun Bosna-Hersek'in Avusturya'ya ilhakını teklif ettiği bir Alman ve bir Fransız gazetesinde yer almıştı. Bu haber, daha sonra Almanya Dışişleri Bakanlığı tarafından yalanlanmış ve reddedilmişti. Bunlar da Osmanlı Devleti'nin Berlin Elçiliği tarafından İstanbul'a bildirilmişti[23]. Bu haber, sonradan yalanlanmış olmasına rağmen, ilhak konusunun bazı Büyük Devletler arasında gündemde olduğunu göstermişti.

Bu tarihlerde ise, Avusturya'nın Bosna-Hersek Müslümanları üzerindeki dini, ekonomik ve siyasi baskısı gittikçe artmaktaydı. Bu da onlar arasında huzursuzluğa ve tepkilere yol açmıştı. Aynı zamanda, yine Avusturya'nın desteklediği Katolik Hırvatlar ile Ortodoks Sırplar da bölgenin Müslüman halkına karşı çeşitli eylemler yapmakta ve onları göçe zorlamaktaydı. Bosna-Hersek Müslümanları da, bu duruma son vermek konusunda bir taraftan işgalci devlet Avusturya'ya başvururken, diğer taraftan bağlısı bulunduğu Osmanlı Devleti'nden yardım ve destek istemekteydi. Osmanlı Hükümeti de bu durumu, bölgedeki konsolosları ile Avusturya ve Avrupa'daki diğer elçiler vasıtasıyla izlemekteydi[24].

Bu arada, olayları ve gelişmeleri yerinde izlemekte olan Osmanlı Devleti'nin Raguza Başkonsolosluğu, 1901 yılı ilkbahar aylarında İstanbul'a gönderdiği raporlarında; Bosna-Hersek Müslümanlarının durumlarının düzeltilip himaye edilerek Anadolu'ya göçten vazgeçirilmesi gerektiğini, bunun sağlanmasının da Osmanlı siyasetine uygun düşeceğini bildirmiş ve ayrıca,

---

22) Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya,** Ankara 1970, s. 139-148; Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **L,** s. 244-247.

23) Bkz. 1 Ekim 1898 tarihli **"Sadaret** Tezkiresi".Nakledilen yer: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri (T. C. Başbakanlık Arşivleri Genel Müdürlüğü), **Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1519 -1919),** Ankara 1992, s. 131- 134, Belge 32.

24) 1900 yılında Bosna-Hersek'teki Müslüman halkın durumu ve gelişmeler hakkında geniş bilgi için bkz. 9 Temmuz 1900, 30 Ekim 1900 ve 19 Ocak 1901 tarihli **"Sadaret Tezkire leri".** Nakledilen yer: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, **aynı eser,** s. 138 -147, Belge 34, 35, 37.

özetle şu görüşlere yer vermiştir: Bosna-Hersek'in Müslüman halkı bu eyaletin Osmanlı Devleti ile bir bağlantısı olduğu gibi her an Osmanlı Hükümeti'ne bağlılığını göstermeye hazır bulunmaktadır. Bu halk Avusturya'ya karşı bir kuvvettir. Bunlardan dolayı Avusturya, Bosna-Hersek'i sürekli olarak elinde tutmak için Müslüman halkı ya kendi yanına çekmek ya da yok etmekten birini seçmek zorundadır ve sürekli olarak izlediği politika da budur. Bu arada da, bölgedeki Müslüman, Slav ve Katolik toplumlar arasına "nifak tohumları" atarak ortalığı karıştırıp, bu yolla da Müslümanları göçe zorlamaktadır. İşte bütün bunlara karşı Osmanlı Hükümeti, Bosna-Hersek Müslümanlarının göç etmemelerini sağlamak ve aynı zamanda Avusturya'nın bunların varlığını yok etme faaliyetlerine son vermek için, gerekli önlemleri almalıdır[25].

1906 yılı Ağustos ayında ise, Avusturya'nın Raguza kıyılarında bir askeri tatbikat yapacağı ve buna İmparator'un da katılacağı haberi duyulmuştur. Viyana Hükümeti'nin Bosna-Hersek'te bir güç gösterisinde bulunacağı şeklinde yorumlanan bu haber, Osmanlı Devleti'nde endişelere yol açmıştır[26].

Bunun hemen arkasından, 21 Eylül 1906'da, bu defa Osmanlı Devleti'nin Roma Elçiliği, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmek için gazeteler aracılığıyla uygun ortam yaratmaya çalıştığını, ancak sıkıntılar içinde bulunan Rusya'nın dışında diğer devletlerin, 1878 Berlin Andlaşması'na açıkça aykırı olan ve Balkanlarda birçok sorunun ortaya çıkmasına yol açacak böyle bir harekete izin vermeyeceklerini, hükümetine bildirmiştir[27].

Ancak bundan sonra da, 4 Nisan ve 8 Temmuz 1907 tarihlerinde Viyana Elçiliği'nden, 30 Eylül 1908'de de Petersburg Elçiliği'nden, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmek istemesiyle ilgili haberler İstanbul'a gelmiştir[28].

İşte bu gelişmeler ve ortam içerisinde Avusturya, 5 Ekim 1908'de Bosna-Hersek'i topraklarına kattığını bir notayla önce 1878 Berlin Andlaşması'nda imzası olan devletlere, sonra da Osmanlı Devleti'ne bildirdi. Aynı gün Bulgaristan bağımsızlığını ve Girit adası da Yunanistan'a bağlandığını ilan etti.

Avusturya'nın bu hareketi, Osmanlı Devleti tarafından büyük tepkiyle karşılandı. Öyle ki, ülkede Avusturya'ya karşı savaş havası esmeye başladı.

---

25) Geniş bilgi için bkz. 20 Şubat, 20 Mart, 21 Mart 1901 tarihleriyle Raguza Başkonsolos luğumdan gelen raporlar. Nakledilen yer: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, **aynı eser,** s. 168-186, Belge 39-42.

26) Bkz. 5, 15, 31 Ağustos 1901 tarihli **"Sadaret Tezkireleri".** Nakledilen yer: T. C. Başba kanlık Devlet Arşivleri, **aynı eser,** s. 229-237, Belge 58-60.

27) Bkz. 19 Ekim 1906 tarihli **"Sadaret Tezkiresi."** Nakledilen yer: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, **aynı eser,** s. 237-240, Belge 61.

28) Bkz. 4 Mayıs 1907 ve 4 Ekim 1908 tarihli **"Sadaret Tezkireleri."** Nakledilen yer: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, **aynı eser,** s. 252-254, 265-267, Belge 66, 70.

Fakat İngiltere'nin, Bosna-Hersek'in Avusturya'ya ilhakı ile Bulgaristan'ın bağımsızlığını, Osmanlı Devleti'nin bu konulardaki kararı belirmedikçe ve rızası olmadıkça onaylamaktan kaçındığını, Babıâli'nin de bu sorunlardan dolayı "savaşa meydan vermemesinin uygun olacağını", ancak olayı protesto etmesi gerektiğini belirtmesi ve bu görüşe Fransa'nın da katılması[29], Osmanlı Hükümeti'nin davranışını etkiledi. Nitekim, diğer devletlerin tutumu ve İngiltere'nin bu tavsiyesi üzerine, sorunun devletlerarası bir konferansta görüşülmesi konusu ortaya atıldı. Bu ise, Avusturya'nın, Osmanlı Devleti'yle anlaşmak üzere harekete geçmesine neden oldu. Osmanlı Devleti de, bu konuda yalnız kaldığını gördüğünden, anlaşmaya gitmeyi uygun buldu.

Bunun üzerine iki devlet İstanbul'da görüşmeye başladı. Bu görüşmelerde Osmanlı Hükümeti'ni Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ve Hariciye Nazın Gabriyel Noradonkyan Efendi, Avusturya'yı da Olağanüstü Büyükelçi Marki Jan dö Pallaviçni temsil ettiler.

Sonuçta, Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasında, 26 Şubat 1909'da İstanbul'da Bosna-Hersek hakkında bir "Protokol (Beyanname)" imzalandı. Tamamı on üç madde olan bu Protokole göre:

1) İki devlet arasında Bosna-Hersek ile ilgili olarak 21 Nisan 1879'da imzalanmış olan anlaşma ortadan kalkacaktı.

2) Bosna-Hersek halkından isteyenler Osmanlı ülkesine serbestçe göç edebilecek ve bunlar Osmanlı uyruğu (tebaası) kabul edilecek, daha sonra göç etmek isteyenlere ise Avusturya Devleti uyruğu işlemi yapılacaktı.

3) Bosna-Hersek İslam halkına önceden olduğu gibi din, mezhep ve ibadet özgürlüğü ile diğer dinlerdeki halkın sahip olduğu sosyal, si yasi ve ekonomik hakların aynısı tanınacaktır.

4) Camilerde hutbeler padişah adına okunacaktı.

5) Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek'teki haklarına karşılık Avusturya, protokolün uygulanmasından sonra on beş gün içinde, Osmanlı Hükümeti'ne altın olarak iki buçuk milyon Osmanlı lirası ödeyecekti[30].

Bu protokolün imzasından sonra, Viyana Hükümeti'nin önerisiyle, Osmanlı Devleti ile Avusturya Devleti arasında Bosna-Hersek'e Avusturya askerinin yerleştirilmesi ve imzalanan protokolün uygulanmasıyla ilgili olarak,

---

29) Bkz. "Hariciye Nezareti'ne 5 Teşrîn-i evvel sene 908 tarihiyle Londra Sefâret-i Seniyyesi'nden vârid olan 525 numaralı mahremâne telgrafname." Nakledilen yer: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, **aynı eser,** s. 268-270, Belge 71.

30) Protokolün metni için bkz. Başb. Arşivi, **Hariciye Müşavirliği, İstişare Odası** nr. 36/4, belge sıra nr. 9. Nakledilen yer: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, **aynı eser,** s. 286-291, Belge 80. Protokolün onaylanmasıyla ilgili 17 Nisan 1909 tarihli **"Sadâret Tezkiresi"** için, s. 293-294, Belge 82.

1909 yılı Mart ve Nisan aylarında İstanbul'da görüşmeler yapıldı. Bunun sonucunda düzenlenen protokolle, Osmanlı Devleti'nin Bosna-Hersek'i Avusturya'ya devretme koşulları belirlendi[31].

Böylece, Osmanlı Devleti, iki buçuk milyon altın karşılığında, Bosna-Hersek üzerindeki egemenlik hakkından, Avusturya lehine vazgeçmeyi kabul etti. Bununla da fiilen daha önce elinden çıkmış bulunan Bosna-Hersek'i hukuk yönünden de kaybetti. Buna karşılık Avusturya ise Ealkanlar'a iyice sokuldu.

Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesi; İngiltere, Rusya ve İtalya tarafından olumlu karşılanmadı. Ancak bunlardan hiç birisi sorunu silahlı bir savaşa kadar götüremedi. Bununla beraber, olaya karşı en büyük tepki, Bosna-Hersek'i elde etmek isteyen diğer bir devletten, Sırbistan'dan geldi.

Sırbistan, olayın ilk günü, yani 5 Ekim 1908'de, Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından işgali durumunda, Osmanlı Hükümeti'nin yanında bulunacağını ve Osmanlı Devleti lehine gereken askeri önlemleri alacağını Babıâli'ye bildirdi[32]. Diğer yandan bu katılmayı kabul etmeyerek, Avusturya'ya karşı savaş hazırlıklarına girişti. Aynı şekilde Avusturya da Sırbistan sınırlarına asker yığmaya başladı. Olayların bu şekilde tırmanma göstermesi karşısında, Rusya, bir savaş çıkmasını istemediğinden Sırbistan'ı yatıştırmaya çalıştı.

Balkanlar'da gerginliğin bu şekilde çoğaldığı sıralarda, Rusya da Boğazları kendisine açtırmak için çeşitli girişimlerde bulunuyordu. İtalya, kendisinin Trablusgarp'ı almasını kabul etmesi kaydıyla, Rusya'nın bu isteğini kabul edeceğini bildirdi[33]. Ancak Fransa ve özellikle İngiltere, Boğazlar statüsünde değişiklik yapmanın erken olduğunu; Boğazların sadece Rusya'ya değil, bütün devletlere açılması gerektiğini ileri sürerek karşı çıktı. Japonya da, Rus savaş gemilerinin Karadeniz'den çıkmasını kendisi için sakıncalı bulduğunu müttefiki olan İngiltere'ye bildirdi. Almanya ise, statükonun korunmasından yanaydı[34].

Rusya, bu nedenlerle, Boğazlan açtırma girişiminden bir sonuç alamadı. Ancak bu girişimleriyle, 1833 Hünkâr İskelesi Andlaşması'nda Boğazlar üzerinde kazanmış olduğu üstün durumu yeniden elde etmek peşinde koştuğunu ve bunu sağlamak için fırsat beklediğini göstermiş oldu[35].

Bu sıralarda Avusturya'nın, Osmanlı Devleti ile anlaşarak, Bosna-Hersek'e hukuk yönünden de yerleşmesi Sırbistan'ın tutumunun daha da sertleşmesine yol açtı. Rusya da, Sırbistan'ı destekliyor ve bu ilhakı tanıma-

31) Görüşmelerle ilgili olarak düzenlenen dört protokol ve alınan kararlara ait belge için bkz. T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, **aynı eser,** s. 294-305, Belge 83.
32) Bkz. "Hariciye Nezâreti'ne 5 Teşrîn-i evvel 908 tarihiyle Belgrad Sefaret-i Seniyyesi'nden vârid olan 96 numaralı müsta'cel işaretli telgraf name." Nakledilen yer: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, **aynı eser,** s. 274-275, Belge 73.
33) Cemal Tukin, **aynı eser,** s. 348.
34) Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **I.,** s. 260.
35) Cemal Tukin, **aynı eser, s.** 350.

makta devam ediyordu. Avusturya'nın Sırbistan'a savaş açacağı sırada; Almanya, 23 Mart 1909'da Rusya'ya bir nota vererek, Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhak edildiğini kabul etmesini istedi. Bunun üzerine, bir savaşı göze alamayan Rusya, bu ilhakı tanıdı. Arkasından da Sırbistan, sonra da diğer devletler ilhakı kabul ettiler.

Böylece Bosna-Hersek sorunu, Avusturya'nın ve onu destekleyen Almanya'nın başarısıyla sonuçlanmış oldu. Ancak bu olay, Rusya ile Sırbistan'ı birbirine daha çok yaklaştırdı. Diğer taraftan Üçlü İtilaf devletleri arasındaki bağlarıda daha da güçlendirdi. Avusturya'nın yayılma emelleri İtalya' yi endişeye düşürdü. Bu da, onu Üçlü İttifak'tan biraz daha uzaklaştırdı.

Sonuç olarak denilebilir ki; Bosna-Hersek Sorunu, Osmanlı-Avusturya sorunu olarak başlamış, ancak kısa zamanda Büyük Devletleri de karşı karşıya getiren ve bloklar arası güç mücadelesine yol açan bir Avrupa bunalımı haline gelmiştir. Bu da, Balkanlar'daki durumu daha karıştırmış ve Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasının yakın nedenlerinden biri olmuştur.

b. Bulgaristan'ın Bağımsızlığını İlan Etmesi (5 Ekim 1908):

Önceki konularda belirtildiği üzere, 1878 yılında Ayastafanos ve Berlin Andlaşmaları ile Osmanlı Devleti'ne bağlı bir Bulgaristan Prensliği kurulmuştu. 1885'te de Doğu Rumeli bu Prensliğe katılmıştı. Bu tarihlerden itibaren Bulgaristan, Ayastafanos Andlaşması'ndaki sınırlarına ulaşmayı ve bağımsızlığını ilan etmeyi hedef almıştı. Bu amacına ulaşmak için de, Rusya'dan fazla bir destek görmediğinden, Balkanlar'da etkin rol oynayan ve Sırbistan'a karşı olan Avusturya'ya yaklaşmıştı. Özellikle 1905'ten itibaren iki devlet arasındaki ilişkiler daha güçlenmişti.

Nitekim, İkinci Meşrutiyetin ilanından ^pnra, Bosna-Hersek'i ilhak etmek için çalışan Avusturya, bu amacına uygun ortamı meydana getirebilmek üzere, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesini de desteklemeye başladı. İşte, bu destekten de yararlanan Bulgaristan, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i topraklarına kattığı gün, yani 5 Ekim 1908'de bağımsızlığını ilan ettiğini açıkladı.

Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ın bu hareketini tanımadı. 6 Ekim 1908'de Berlin Andlaşması'na katılan devletlere bir nota göndererek durumu protesto etti. Bulgaristan ile Doğu Rumeli'de eski statükonun kurulmasını sağlamak üzere, devletlerarası bir konferansın toplanmasını istedi. Ancak, Büyük Devletler, diğer sorunlar dolayısıyla bu öneriye katılmadılar. Bu arada İngiltere, böyle bir konferansın toplanması halinde, Osmanlı Devleti'nin karşısına yeni sorunlar çıkabileceğini, bunun için de Bulgaristan ile bir tazminat karşılığında anlaşması önerisinde bulundu[36].

---

36) Yusuf Hikmet Bayur, **aynı** eser, c. **L,** s. 257-258; T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, **aynı eser,** s. 268-270, Belge 71.

Diğer devletlerin de bu tutumu benimsemesi üzerine, Osmanlı Devleti, 1908 yılı sonlarında Bulgaristan ile bağımsızlığının tanınması karşılığında alacağı tazminat konusunda görüşmelere girişti. Ancak Bulgarlar, Osmanlı Hükümeti'nin istediği tazminatı vermeye yanaşmayınca, iki taraf arasında savaş havası esmeye başladı. Bu arada Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ı iki taraftan baskı altına alabilmek üzere, Avusturya'ya karşı savaş hazırlıkları içinde bulunan Sırbistan[37] ile bir ittifak yapmak üzere girişimde bulundu. Fakat Rusya'nın, böyle bir ittifaka razı olmayacağını Sırbistan'a bildirmesi üzerine, bu girişimden bir sonuç alınamadı[38].

Bundan sonra, İngiltere'nin teşvikiyle başlamış olan Osmanlı-Bulgar görüşmelerine ağırlık verildi. Ancak tazminat konusunda anlaşmaya varılamadığından görüşmeler kesildi. Bunun üzerine iki devlet sınırlarına asker yığmaya başladı.

Durumun bu şekilde gergin ve tehlikeli hale gelmesi üzerine, Büyük Devletler, Balkanlar'da bir savaşın çıkmasına karşı olduklarından, Osmanlı-Bulgar görüşmelerinin yeniden başlamasını ve sorunun bu yolla çözümlenmesini istediler. Bu arada da, Avusturya'nın iki devlet arasında arabuluculuk yapmak üzere girişimde bulunacağı söylentisi çıktı. Bu ise, 1905'ten sonra Balkan politikasına yeniden ağırlık vermiş olan Rusya'yı, Slavlar üzerindeki etkisini kaybedeceği endişesine düşürdüğünden harekete geçirdi. Nitekim Rusya, iki devlet arasındaki tazminat sorununu çözümlemek üzere, Ocak 1909'da bir öneriyle ortaya çıktı. Bununla, Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanımasına karşılık, kendisinin de 1877-1878 Savaşı tazminatından kalan 125 milyon frank alacağından vazgeçeceğini belirtti.

Sonuçta Osmanlı Devleti, Büyük Devletlerin baskısına karşı koyamadığından ve bir savaşı da göze alamadığından, Rusya'nın önerileri doğrultusunda anlaşma yoluna gitmek j^runda kaldı.

Bunun üzerine, önce 16 Mart 1909'da Petersburg'da Osmanlı-Rus anlaşması imzalandı. Bununla Osmanlı Devleti, 125 milyon frank karşılığında Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanıyacaktı. Ancak bu, Rusya'nın Osmanlı Devleti'nden alacağı olan paraya karşılık sayılacak ve Bulgaristan Rusya'ya bu miktar kadar borçlanacaktı. Bundan sonra da, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında 19 Nisan 1909'da İstanbul'da iki andlaşma imzalandı. Bu andlaşmalardan birincisi; Bulgaristan ve Doğu Rumeli'deki Müslüman halkın haklan, müftüler ve vakıflar hakkındaydı. İkincisi ise; Bulgaristan'ın, 16 Mart 1909'da Petersburg'da imzalanan Osmanlı-Rus Anlaşmasını kabul ettiğine, yani mali yükümlülük karşılığında bağımsızlığının tanındığına aitti[39].

37) Sırbistan, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakına olduğu gibi Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanına da karşı çıkmıştır. Bu arada Belgrad'da Osmanlı Devleti, İngiltere ve Sırbistan lehinde, Avusturya ve Bulgaristan aleyhinde miting bile yapılmıştır. Bkz. T. C. Başba kanlık Devlet Arşivleri, **aynı eser,** s. 274-275, 279-280, Belge 73, 76.

38) Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. I., s. 274-276.

39) Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser, c. I., s.** 287.

Böylece, 1878 yılından beri Osmanlı Devleti'ne hukuk yönünden ve görünüşte bağlı bulunan Bulgaristan, bağımsız bir devlet haline geldi. Osmanlı Devleti de Balkanlar'dan biraz daha çekildi.

c. Girit'in Yunanistan'a Bağlandığının İlan Edilmesi (5 Ekim 1908):

5 Ekim 1908'de meydana gelen, daha başka deyimle yenilenen bir sorun da, Avusturya ve Bulgaristan'ı taklit eden Girit Meclisi'nin, Ada'nın Yunanistan'a bağlandığını ilan etmesi oldu.

Bilindiği gibi Girit, Osmanlı egemenliğinde olmakla beraber, 1897'den beri bir Yunanlı valinin yönetiminde; İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'nın askeri işgali altında, özerk bir eyalet halinde bulunuyordu. Bu bakımdan da devletlerarası bir statüye sahipti.

İşte bu durumda, Girit Meclisi'nin aldığı ilhak kararını, Yunanistan derhal kabul etti. Fakat Osmanlı Devleti bu ilhaka kesin olarak karşı çıktı. Büyük Devletler de, Bosna-Hersek ve Bulgaristan bunalımlarının sürmekte olduğu sırada, yeni bir sorunun daha çıkmasını istemediklerinden bu oldubittiyi tanımadılar.

Bununla beraber İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya, Girit Adası'nda bulunan askerlerini geriye çekmeye karar verdiler. Bu ise, zaten yıllardan beri Yunanistan adına idare edilen Girit'in, bu devletle şeklen de olsa birleşmesinin tamamlanması demekti. Bu nedenle Osmanlı Devleti, 30 Mart ve 27 Haziran 1909'da İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'ya başvurarak, askerlerinin tahliyesini geri bırakmalarını istedi. Fakat dört devlet, bu isteğe yanaşmadılar ve 27 Temmuz 1909 tarihine kadar, Girit Adası'ndaki askerlerini geri çektiler. Buna karşılık da, sadece Suda limanında Osmanlı bayrağının bulunmasını ve Müslüman halkın korunması için bu limana dört küçük savaş gemisinin gönderilmesini kabul ettiler.

Girit'teki bu yeni durum, Rumların Ada'da daha serbest hareket etmesine yol açtı. Nitekim, yabancı askerlerin çekilmesinden sonra, resmi ve özel binalara Yunan bayrağı asmaya başladılar. Bu sıralarda ise, Osmanlı İmparatorluğu'nda, Girit'teki gelişmelere karşı büyük bir tepki doğmuştu ve sorun bir Osmanlı-Yunan anlaşmazlığı halini almıştı. Ancak Büyük Devletlerin baskısıyla olayların daha fazla büyümesi önlendi.

Bütün bunlara rağmen, Rumlar, Girit'i Yunanistan'a bağlama isteğiyle çalışmalarına devam etmekteydiler. Fakat Büyük Devletlerin tutumu, 1909 yılı Ağustos ve Ekim aylarında Yunanistan'da meydana gelen iç karışıklıklar dolayısıyla, Girit'in resmen Yunanistan'a katılmasına cesaret edemediler ve daha uygun bir zamanı beklemeye başladılar.

Osmanlı Devleti, bu durum karşısında, 3 Kasım 19O9'da Büyük Devletlere bir defa daha başvurarak, Girit sorununun kesin olarak çözümlenmesini istedi. Fakat onlardan, bu konuda zamanın daha gelmediği cevabını aldı[40].

Böylece Girit, hukuk yönünden Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmakta, fakat çözümlenmemiş bir sorun olmakta devam etti. Bu durum da 1912 yılına kadar sürdü.

2. 31 Mart Olayı:

İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinden itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı bir muhalefetin başladığı yukarıda belirtilmişti. Bu arada ülkenin içinde bulunduğu durumdan Cemiyet sorumlu tutuluyordu. Meşrutiyetin ilanından hemen sonra, Bosna-Hersek gibi toprakların kaybedilmesi ve bundan doğan itibar kaybı ile, beklenen refah günlerinin hemen ufukta görünmemesi; aksine siyasi keşmekeşliğe doğru gidilmesi, halkın gözünde Cemiyet'e karşı umutsuzluk yaratmaya başladı. Diğer taraftan Cemiyet'in hükümeti perde arkasından yönetmeyi istemek gibi bir yolu tutması, kendisine karşı olan öfkenin çoğalmasına neden oldu. Bunlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile hükümet ve muhalefet arasındaki mücadeleyi şiddetlendirdi. Şubat 1909'dan itibaren ise, bunların birbirlerine karşı basın ve yayın organlarıyla yaptıkları propagandalar ve girişimler, siyasi durumu daha da gergin hale getirdi.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile muhalefet arasında siyasi alanda bu çatışma ve gelişmeler olurken; diğer taraftan dinci çevreler de, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile hükümete karşı harekete geçtiler. Derviş Vahdeti adında birisinin başında bulunduğu Volkan gazetesi ve "İttihad-ı Muhammedi Fırkası", dinin elden gittiği, ülkenin Şeriattan ayrıldığı propagandasını yapıyor ve bunu özellikle askerler arasına yaymak istiyordu[41].

Bu sıralarda İttihat ve Terakki Cemiyeti, yeni rejimi korumak ve başkentin güvenliğini sağlamak üzere, kendisinin en güçlü olduğu Makedonya'dan İstanbul'a "Avcı Taburları"nı getirmişti.

İşte, İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhinde, muhalefetin dini de alet ederek açtığı kampanyayla siyasi havanın iyice gerginleştiği sırada; gerici propagandaların etkisiyle, 13 Nisan 1909 (31 Mart 1325) günü, Cemiyet'in getirdiği birliklerden Dördüncü Avcı Taburu askerlerinin subaylarını hapsederek ayaklanmasıyla, 31 Mart Olayı patlak verdi.

Subaysız ve silahlı askerler, Ayasofya meydanında toplanarak "Şeriat isteriz" diye bağırarak ve ateş ederek, Mebusan Meclisi'ni kuşattılar, Harbiye

40) Yusuf Hikmet Bayur, **aynı** eser, c. I., s. 294, 307-310; İsmail Hami Danişmend, **Osmanlı Tarihi Kronolojisi,** c. IV., İstanbul 1972, s. 367.

41) Sina Aksin, **31 Mart Olayı,** Ankara 1970, s. 16-24; Tank Zafer Tunaya, **aynı eser,** s. 261-269; Ali Cevat, (Yayınlayan F. R. Unat), **İkinci Meşrutiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hadisesi,** Ankara 1960, s. 44-47.

Nezareti'ni basmaya kalkıştılar. Bunlar, şeriatın tam olarak uygulanmasından başka, hükümetin istifa etmesini, Meclis'ten bazı milletvekillerinin uzaklaştırılmasını, bir süre önce görevlerinden alman "Alaylı" subayların yeniden yerlerine atanmalarını istiyorlardı. Bu arada, bazı kişilerle, "Mektepli" subaylar ve bir milletvekili öldürüldü. Olayların önünü alamayan Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti istifa etti. Böylece, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en güvendiği birliklerin harekete geçmesiyle başlayan olay, hızla gelişerek tam bir isyan haline geldi[42].

İstanbul'daki bu gelişmeler, ülkede ve özellikle Makedonya'da büyük bir heyecan doğurdu. İttihat ve Terakki taraftarlarınca olay "Meşrutiyetin mahvolduğu" şeklinde görüldü. Bunun üzerine, özellikle Rumeli'nin çeşitli yerlerinden, olayı protesto eden telgraflar Padişaha ve hükümete gönderilmeye başlandı. Diğer taraftan olayı bastırmak üzere Selanik'te hazırlıklara girişildi. 15 Nisan 1909 günü, adına "Hareket Ordusu" denilen kuvvetlerin öncü birlikleri İstanbul'a doğru yola çıkarıldı. Arkadan asıl kuvvetlerin harekete geçmesi ve öncülerin Çatalca'ya, yani İstanbul'a yaklaşması, olayların akışını hızla değiştirmeye başladı[43].

31 Mart Olayı'nı bastırmak için hazırlanan bu özel ordunun kurulmasında Mustafa Kemal (Atatürk) önemli çalışmalarda bulundu. İstanbul'a gönderilen "birinci kademe" birliklerin Kurmay Başkanlığı'nı yaptı ve bu kuvvete "Hareket Ordusu" adı onun önermesiyle verildi. Ancak, askeri olduğu kadar siyasi nitelik taşıyan bu harekâtın, ordunun politikaya bulaşmadan başarıya ulaşmasına gayret etti[44].

Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu, 21 Nisan 1909 gününden itibaren İstanbul'a girmek üzere hazırlıklara başladı ve 24 Nisan'da şehre hakim olarak ayaklanmayı bastırdı. Böylece, bir bakıma İttihat ve Te rakki Cemiyeti'ne ve meşrutiyete karşı yapılan hareket, dolayısıyla da önemli bir iç sorun, sonuçlanmış oldu. v

3. Padişah ve Anayasa Değişikliği:

Hareket Ordusu İstanbul önlerine geldiği sıralarda, Ayan ve Mebusan Meclisleri, başkentten daha güvenli görülen Ayastafanos (Yeşilköy)'ta, 22 Nisan 1909'da "Milli Meclis" olarak toplanmış ve burada II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi konusunu görüşmeye başlamıştı. Ancak, Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa'nın bu konuda zamanın daha erken olduğunu belirtmesi üzerine, karar geriye bırakılmıştı.

İstanbul'daki olayların yatıştırılmasından ve başkentte güvenliğin sağlanmasından sonra, 27 Nisan 1909 günü "Milli Meclis", bu defa İstanbul'da

42) Ali Cevat, **aynı eser,** s. 48 vd; Sina Aksin, **aynı eser,** s. 31 vd; Osman Nuri, **aynı eser,** c. **III.,** s. 1182vd.
43) Rifat Uçarol, **aynı eser, s. 273.**
44) (Cihat Akçakayalıoğlu), "1906-1915 Döneminde Mustafa Kemal", Konferanslar Serisi No. 3, Ankara 1977, s. 5-6.

olağanüstü bir toplantı yaparak, II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesine ve yerine 65 yaşındaki kardeşi Mehmet Reşat'ın, V. Mehmet (1909-1918) adıyla padişah yapılmasına karar verdi[45]. Ertesi günü de II. Abdülhamit, oturmak üzere Selânik'e gönderildi.

Bu gelişmelerden sonra, 19 Ağustos 1909'da kabul edilen bir kanunla, İkinci Meşrutiyet'in dayandığı 1876 tarihli Anayasa'nın yirmi bir maddesi değiştirildi, bazı maddeleri kaldırıldı ve yeniden üç madde eklendi. Bunlarla, Padişahın yetkileri belirlendi ve kısıtlandı, yasama ve yürütme organlarının yetkileri ise çoğaltıldı[46].

Bütün bunlarla beraber, görünürde olmasa da, gerçekte, devlet yönetimini ele almış bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 31 Mart Olayı'ndan sonra yönetimde baskı yoluna saptı. Bu ise, 1910 yılının başlarından itibaren Meclis içinde ve dışında iktidara karşı güçlü bir muhalefetin doğmasına, gelişmesine ve yeni iç bunalımların meydana gelmesine neden oldu.

Bu sıralarda ise dış politikada önemli gelişmeler oluyordu. Ancak bunlara geçmeden, Osmanlı İmparatorluğu'nu iç ve dış politikasında bir süreden beri uğraştıran başka bir konuya, Ermeni sorununa değinmek gerekecektir.

4. Ermeni Sorunu (1908 -1914):

Daha önceki konularda Ermeni sorununun başlangıcı ve 1908 yılına kadar olan gelişmeleri belirtilmişti. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra da, Osmanlı İmparatorluğu, yukarıda belirtilen iç ve dış sorunlarla uğraşırken, devletin bu durumunu fırsat bilen Ermeniler ve bunlardan yararlanmak isteyen Büyük Devletler, yeni olaylar ve sorunlar meydana getirdiler. Bu suretle Ermeni sorunu, bu dönemde de önemli bir iç ve dış politika konusu olarak sürdü. 1908 yılından sonraki olay ve gelişmeler içerisinde, özellikle Adana Olayı ve ıslahat konuları yeni gelişmelere neden oldu.

— Adana Olayı:

Ermeniler, özellikle Rusların da kışkırtmalarıyla ayaklanarak, Kilikya Bölgesi'ni ele geçirmek ve buralarda yeniden bir devlet kurmak amacındaydılar. Bunun için, bu bölgede nüfuslarını çoğaltmak çabasına girişmişlerdi. Nitekim, özellikle Doğu Anadolu illerinden buraya Ermeni göçü başlamıştı. Bununla birlikte Adana ilinde, İngiliz kaynaklarına göre, 290.000 Müslüman 75.000 Ermeni, Türk kaynaklarına göre ise, 341.903 Müslümana karşılık ancak 57.686 Ermeni bulunuyordu. Yine İngiliz kaynaklarına göre, İkinci Meşrutiyet Anayasası'nın herkese silah taşıma izni vermesinden de yararlanan Ermeniler, binlerce silah alarak, silahlanmışlardı ve Türklere karşı taşkınlıklara başlamışlardı. Bu arada bunlar arasında, diğer yer ve olaylarda

45) Rifat Uçarol, **aynı eser,** s. 273-276.
46) "1876 Kanun-u Esasîsi'nin" değişen maddeleri ile genel durumu hakkında geniş bilgi ve yorum için bkz. Recai G. Okandan, **aynı eser,** s. 285 vd. Ayrıca değişen maddeler için A. Şeref Gözübüyük, Suna Kili, **Türk Anayasa Metinleri,** Ankara 1957, s. 69-73.

olduğu gibi, yerli ve yabancı ülkelerden gelen Ermeni Komitacıları ve din adamları sürekli olarak Türkler aleyhinde propaganda yapmakta ve silahlanma çalışmaları hızlanmaktaydı. Ermenilerin, Türklere karşı tutum ve davranışları ile onları kışkırtmaları ve huzursuz etmeleri, ortamı gittikçe gerginleştirmekteydi. 31 Mart Olayı (13 Nisan 1909)'nın ülkede meydana getirdiği bunalımlı ve karışık günlerde ise, Adana'da Türk-Ermeni ilişkileri çok kritik hale gelmiş bulunuyordu.

İşte bu hava içerisinde, hazırlıklı olan Ermenilerin, 14 Nisan 1909 günü Türklere karşı başlattıkları saldırılarla "Adana Olayı" ortaya çıktı. Türkler ile Ermeniler arasında Adana ve ilçelerinde çarpışmalar üç gün sürdü. Bunun yanı sıra çarpışmalar Maraş, Payas, Erzin, Dörtyol, Antakya, Tarsus ve öteki yerlere yayıldı. Bu arada Halep, Antep ve dolaylarındaki ilçelerde, Konya, Kayseri ve hatta Beyrut'ta gerginlik çoğaldı ve buralarda tehlikeli bir durum ortaya çıktı. Böylece devlet, geniş kapsamlı bir olayla karşı karşıya kaldı. Sonuçta alınan idari ve askeri önlemlerle Adana'daki olaylar bastırıldı, yakalanan suçlular askeri mahkeme tarafından cezalandırıldı.

Bu olaydan on bir gün sonra (25 Nisan'da) bu defa sadece Adana merkezinde, bazı Ermenilerin askeri ordugâha ateş açması üzerine "İkinci Adana Olayı" meydana geldi. Bu da kısa sürede bastırıldı[47].

Ermeni komitaları, Adana Olayı'nı da abartarak Avrupa'ya yaymaya ve böylece lehlerine bir hareketin başlamasına çalıştılar. Fakat Avrupa devletlerinin dikkatleri başka önemli konulara çevrilmiş olduğundan, umdukları ilgiyi bu defa da göremediler.

Bu arada, Adana Olayı'ndan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Taşnaksutyun Cemiyeti arasında 1909 yılı içinde bir anlaşma yapıldı. Buna göre, "Söz konusu iki cemiyet, meşrutiyeti güçlendirmek ve halkın kültürel eğitimini en sağlam esaslar üzerinde kurmak... Kutsal Osmanlı vatanını bölünme ve ayrılıktan uzak bulundurmak... için el ele vererek çalışmaya karar verdiler)"[48].

Ancak, Taşnaksutyun örgütüne göre, bu anlaşma, anlaşmayı yapan Cemiyetin İstanbul Sorumlu Heyeti'nin bölgesinde geçerliydi ve örgütün genelini bağlamıyordu. Nitekim anlaşmaya rağmen, Taşnaksutyun Komitası kendi çalışmalarını sürdürmekteydi. Diğer yandan belirtildiğine göre,

47) Geniş bilgi için bkz. Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi,** İstanbul 1976, s. 551-570; Ahmet Hulki Saral, **Ermeni Meselesi,** (- tarihsiz), s. 115-123; Kâmuran Gürün, **Ermeni Dosyası,** Ankara 1983, s. 173-176; Mehmet Asaf, **1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım,** Ankara 1982, s. 4 vd. Salâhi R. Sonyel, **"İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909)"** Belleten, c. LL, Sayı 201, Ankara (Aralık) 1988, s. 1266 vd.

48) Anlaşma metni için bkz. **Tanin** (Gazetesi), 3 Eylül 1909. Nakleden Esat Uras, **aynı eser, s. 574-575.**

yapılan anlaşma ile Komita, aslında kendi hesabına propaganda için, İttihat ve Terakki örgütünü de kullanmış oluyordu[49].

Bunlarla birlikte, İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra, bazı beklentiler nedeniyle, Adana Olayı dışında, Ermeni komitalarının hareketlerinde bir yavaşlama görüldü fakat bu da, kısa sürdü. Bu sıralarda ise Büyük Devletler, Ermeni sorununu yeniden geliştirmek istediler.

— Islahat Projesi, Gelişmeleri ve Büyük Devletler:

Bu tarihten, yani 1909 yılından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda, II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi, 1910'da Arnavutluk İsyanı, 1911'de Osmanlı-İtalyan Savaşı, 1912'de Balkan Savaşı gibi önemli olaylar birbirini izlediğinden, Ermeni sorunu görünürde bir süre geri planda kaldı.

Ancak Osmanlı İmparatorluğu, yukarıda belirtilen savaşlarda yenildiğinden, durumu daha da kötüleşti ve yeni sorunlarla karşılaştı. Bu da Ermeni faaliyetlerini hızlandırdı, aynı zamanda Büyük Devletleri harekete geçirdi[50]. Bu nedenlerle Babıâli, doğabilecek Avrupa baskısını önlemek üzere, bazı önlemler almayı düşündü.

Bu amaçla Osmanlı Hükümeti, 1913 yılı Mart ve Nisan aylarında yerel yönetimlerin yetkilerini çoğaltan düzenlemeler yaptı ve Avrupa devletlerinin hoşuna gideceğini umduğundan, Doğu Anadolu'da ve Osmanlı İçişleri Bakanlığı'nda çalışmak üzere İngiltere'den uzman ve jandarma subay lan istedi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 24 Nisan 1913'te yaptığı bu isteğe, Rusya'nın Doğu Anadolu'daki etkisi ve emelleri nedeniyle şiddetle karşı çıkması, Ermeni sorununun yeniden gündeme gelmesine neden oldu[51].

Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na Ermeni konusuyla uğraşacak yabancı uzmanlar gönderilmesi işinin, 1878 Berlin Andlaşması'na göre genel ıslahat projesi içinde ve Rusya, İngiltere, Fransa arasında görüşülmesi gereken bir konu olduğunu öne sürdü. Almanya ise, konunun bütün büyük devletleri ilgilendirdiğini, bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nun da katılacağı bir toplantının yapılmasını istedi. Rusya, Türklerin toplantıya katılmasına karşı çıktı.

Sonuçta Rusya'nın isteği kabul edilerek, Doğu Anadolu'da yapılacak ıslahat ve Ermeni konusunu görüşmek üzere, büyük devletlerin İstanbul'daki elçileri 30 Haziran 1913'de toplandılar. Rusya, İngiltere ve Fransa'nın da görüşlerini alarak hazırladığı bir ıslahat projesini toplantıya sundu. Buna karşılık Osmanlı Hükümeti de ayrı bir ıslahat tasarısını 1 Temmuz 1913'te Büyükelçilere verdi. Bu tasarıyı Almanya, Avusturya ve İtalya destekledi, ancak bir sonuca varılamadı.

---

49) Esat Uras, **aynı eser,** s. 575.
50) Balkan Savaşı sırasında Ermeni Sorunu ve Büyük Devletlerle ilişkileri hakkında geniş bilgi için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **II.,** K. **III.,** s. 22 vd.
51) Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser, c. II., K. III., s. 52.**

Bunun üzerine yeni bir tasarı hazırlandı. Rusya, bu tasarıyı Almanya'nın ve diğer devletlerin onayını aldıktan sonra Babıâli'ye verdi. Böylece ıslahat konusunda yapılan çalışma ve görüşmelerde inisiyatif Rusya'ya geçmiş oldu.

Nitekim Rus Elçisi ile Sadrazam arasında sürdürülen görüşmeler sonucunda hazırlanan ıslahat konusundaki ortak metin, 8 Şubat 1914'te imzalandı. Bu anlaşmanın bazı maddelefine göre: Doğu Anadolu iki kesime ayrılarak başlarına iki yabancı genel müfettiş getirilecek; genel müfettişler kendi kesimlerinin, idare, adliye, polis ve jandarmasını denetleyecekler; kanun, nizamname ve resmi tebliğler her kesimde yerel dillerle ilan olunacak; İdare Meclisleri'nin seçilmiş üyeleri eskiden olduğu gibi yarı yarıya Müslüman ve Müslüman olmayanlardan seçilecekti.

Böylece Rusya'nın girişimi ve diğer büyük devletlerin onu desteklemesi ile, Doğu Anadolu'daki Ermenilerin lehine olarak yapılan ıslahat anlaşması, Osmanlı İmparatorluğu tarafından kabul edilmiş oldu. Bu da Ermeni sorununu bir defa daha, Osmanlı iç ve dış politikasını etkileyen konu haline getirdi. Ayrıca bu anlaşma Rusya ile yapıldığı için, uygulanmasında da bu devlet tek başına söz sahibi oluyordu. Bu suretle diğer beş büyük devlet, Doğu Anadolu üzerinde Rusya'yı serbest bırakıyordu. Bununla da, Doğu Anadolu, Rus çıkarlarının üstün durumda bulunduğu bir bölge olarak kabul ediliyor ve böylelikle Büyük Devletler arasında Osmanlı Devleti'ni paylaşma hareketi başlatılmış oluyordu.

Yukarıda belirtilen Osmanlı-Rus Anlaşması'ndan sonra, büyük devletlerin onayı ile Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır bölgesi için bir Norveçli; Trabzon, Erzurum ve Sivas bölgesi için bir Hollandalı genel müfettiş olarak seçildiler. 25 Mayıs 1914'te de Osmanlı Hükümeti bunlarla sözleşme imzaladı. Ancak bundan bir süre sonra Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesi nedeniyle, genel müfettişler görevlerine başlayamadılar. 31 Aralık 1914'te de Babıâli, bunların işlerine resmen son verdi[52].

Bütün bu olaylara ve gelişmelere rağmen, Osmanlı Hükümeti, ülke içindeki Ermeni ayaklanmalarına son vermek amacıyla, onlarla anlaşmaya varmak üzere, 1896 yılından itibaren birçok girişimde bulunmuştur. Ancak yapılan görüşmelerden, Ermenilerin aşırı istekler ileri sürmeleri nedeniyle bir sonuca varılamamıştır.

Diğer yandan Osmanlı Hükümeti, 1878 Berlin Andlaşması'nın 61'inci maddesine göre, gerekli ıslahat projesini yapmış; ancak görünüşte Ermenilerin çıkardığı bir olay veya ayaklanmadan, gerçekteyse Büyük Devletler'in politik ve ekonomik çıkarlarından dolayı bunu uygulaması gecikmiştir. Bu gecikme ise, sürekli istismar konusu olmuştur.

---

52) Islahat konusunda daha geniş bilgi için bkz. Kâmuran Gürün, **aynı eser,** s. 176-192; **Belgelerle Ermeni Sorunu,** Ankara 1983, s. 135-165; Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. II., **K. III.,** s. 53 vd; Esat Uras, **aynı eser, s. 374 vd.**

Bunun yanı sıra, Berlin Andlaşması'nın 23'üncü maddesi Makedonyalılara bağımsızlık yolunu açtığından, Ermeniler de bu andlaşmanın 61'inci maddesi ile aynı işi başaracakları ümidine kapılmışlardır. Bu nedenle onlar için anlaşmak değil, anlaşmamak esastı. Nitekim 1908 yılından sonra da Osmanlı Hükümeti'nin Ermenilerle anlaşma girişimleri sonuçsuz kalmıştır.

Ancak Ermeniler arasında komitacıların görüşlerine aykırı düşünenler de vardı. Bunlar da komitacıların hedefleri arasına alınmıştı. Türklere karşı olan Ermeniler ise, amaçlan doğrultusunda çalışmalarını sürdürmüşler ve Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasında çıkarları olan devletler tarafından sürekli olarak kışkırtılmışlar ve onlardan yardım almaya devam etmişlerdir.

Bunlarla beraber, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde, genel anlamda, eskiden olduğu gibi Türklerle Ermeniler yine bir arada oturmuşlar ve olumlu ilişkilerini sürdürmüşlerdir.

Yine 19'uncu yüzyılın sonlan ile 20'inci yüzyılın başlarında, yani Ermeni sorununun başlayıp geliştiği dönemde, Türkler tarafından Ermenilere devlet hizmetlerinde önemli görevler verilmesine devam edilmiştir. Bunların sayısı ise oldukça fazladır. Nitekim bunlar arasında, Ayan Meclisi ve Mebusan Meclisi üyelikleri, Maliye ve Dışişleri dahil çeşitli bakanlıklar (Örnek olarak, 1912 de Dışişleri Bakanı Gabriyel Noradonkyan Efendi idi), bakanlıklann müsteşarlıkları ve üst düzey yöneticilikleri, büyükelçilikler, konsolosluklar ve diğer memurluklardan bazılan sayılabilir[53].

Sonuç olarak, İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra da ülkede önemli Ermeni olayları meydana gelmiş ve Ermeni konusu bir sorun olarak devletlerarası niteliğini korumuştur. Bu haliyle de Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış politikasını etkileyen başlıca konulardan birisi olmaya devam etmiştir. Bu arada Ermeniler de, daha büyük olaylar için hazırlıklarını sürdürmüşlerdir.

İşte bu durum ve gelişmeler sürerken, 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Savaş içerisinde ise, ileride belirtileceği üzere, Ermeni sorunu daha geniş boyutlara ulaşmıştır.

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra, yukanda belirtilen olay ve gelişmelerle Osmanlı İmparatorluğu sıkıntılı bir dönem yaşarken, İtalya ve Balkan devletleri de Osmanlılara karşı savaş hazırlıklan yapmaktaydılar. Bunlar da, Osmanlı dış politikasında yeni ve önemli gelişmelere neden olmuştur.

5. Trablusgarp Savaşı (1911-1912):

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra, Osmanlı Devleti ile yabancı devletler arasındaki ilişkilerde meydana gelen gelişmeler içerisinde savaşla so-

53) Bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nda yüksek görevlerde bulunan Ermenilerin bazılarını, görev yerleriyle birlikte gösteren liste için bkz. Ahmet Hulki Saral, **aynı eser,** s. 298-306.

nuçlanan ilk büyük olay, Trablusgarp (Osmanh-İtalyan) Savaşı oldu. Bu savaş ise, her şeyden önce İtalya'nın sömürge politikasının ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bunalımların sonucuydu.

a. İtalya'nın Sömürge Politikası ve Trablusgarp:

İtalya, 1870 yılında birliğini kurduktan sonra, bir taraftan kuzeyinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun elinde kalan İtalyanca konuşulan bölgeleri sınırlan içerisine katmak ve Dalmaçya kıyılarını da ele geçirerek burayı bir iç deniz haline getirmek isterken; diğer taraftan çoğalan nüfusu için yerleşme ve iş alanı, gelişmekte olan sanayisi için hammadde kaynakları ve pazar yeri aramak üzere, sömürgecilik hareketlerine girişmişti. Ancak, Dalmaçya kıyılarında girişeceği hareketlerde karşısına güçlü devletler çıkabileceğinden, öncelikle gözünü, zayıf Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Kuzey Afrika'ya ve özellikle Tunus'a dikmişti. Fakat Fransa, 1881'de Tunus'u işgal etmiş, 1882'de de İngiltere Mısır'a yerleşmişti. Bunun üzerine de İtalya, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'da son olarak elinde kalan Trablusgarp (Libya) eyaletine yönelmiştir. Bu da onu, bu bölgede iki büyük Avrupa devletiyle karşı karşıya getirmiştir.

Ancak İtalya, askeri yönden zayıflığı ve siyasi yönden yalnızlığı dolayısıyla, bu devletlere karşı bir harekete geçecek durumda değildi. Bu nedenle, Fransa'nın Tunus'u işgal etmesi üzerine, sömürgecilik hareketlerine destek sağlamak için 1882'de Üçlü İttifak'a girdi. Aynı zamanda da güçlü donanmasından çekindiği İngiltere ile işbirliği yapmak yolunu seçti. Bu konuda, İtalya ile Fransa'nın arasının açılmasını isteyen Almanya'nın da desteğini sağladı.

Bunun üzerine, İtalya ile İngiltere arasında Şubat 1887'de bir anlaşma yapıldı. Buna göre İtalya, İngiltere'yi Mısır'da, buna karşılık İngiltere de, İtalya'yı Fransa'nın Trablusgarp'ı işgal etmesi halinde destekleyecekti. Ayrıca iki devlet; Akdeniz, Ege ve Karadeniz'de statükoyu korumak için işbirliği yapacaklar, eğer bu mümkün olmazsa değişiklik konusunda anlaşacaklardı. Bu anlaşmaya, 24 Mart 1887'de Avusturya da katıldı. 4 Mayıs 1887'de de İtalya ile İspanya arasında Akdeniz'de statükonan korunması konusunda ayrı bir anlaşma yapıldı.

Böylece İtalya, Avrupa'da Almanya ve Avusturya'nın, sömürgelerde ise İngiltere'nin desteğini sağlamış oldu. Bundan sonra da dikkatini, henüz diğer Büyük Devletlerin etkisine girmemiş olan Trablusgarp'a topladı[54]. Ancak buradan önce de Habeşistan'a yöneldi.

İngiltere'nin, 1882'de Mısır'a yerleşmesi üzerine Fransa ile arası açılmıştı. Ayrıca iki devlet arasında Sudan üzerinde de çekişme başlamıştı. Bu nedenle

54) Abdurrahman Çaycı, **Büyük Sahra'da Türk - Fransız Rekabeti (1858-1911),** Erzurum 1970, s. 63-65. Yusuf Hikmet Bayur, aynı eser, c. I., s. 56-60.

İngiltere, bu bölgede Fransa'nın karşısına üçüncü bir devleti, İtalya'yı çıkarmak istemiş ve onu Kızıldeniz'in batısına yöneltmeye çalışmıştır. Bunun da etkisiyle İtalya, 1885'ten itibaren bu bölgeye girmeye başladı. Bu arada Eritre'yi ele geçirdi. Sonra da 1894'te Habeşistan'a saldırdı. Fakat 1896'da Aduva'da Habeşler karşısında ağır bir yenilgiye uğrayarak bölgeden çekildi.

İtalya, Habeşistan yenilgisinden sonra, yeniden dikkatini Trablusgarp'a çevirdi. Ancak geçen zaman içerisinde devletlerarası ilişkilerde değişmeler olmuştu. İngiltere Akdeniz politikasında İtalya'yı desteklemekten vazgeçmişti. Halbuki İtalya'nın desteğe ihtiyacı vardı. Yine bu sıralarda Fransa ile İngiltere arasında 21 Mart 1899'da bir anlaşma yapılmıştı. Fransa, bununla Trablusgarp'ın güneyine yerleşme olanağını bulmuştu. Bu nedenle hem bunu, hem de bir zamandan beri girişimde bulunduğu Fas üzerindeki çıkarlarını İtalya'ya tanıtmak istiyordu. Bunun için, onu Trablusgarp'ta serbest bırakmak, bunun karşılığında da aralarındaki ilişkileri düzeltmek amacındaydı. Böylece Fransa, Trablusgarp'ın güneyi konusunda, İtalya'nın ve dolayısıyla Üçlü İttifak'ın Osmanlı Devleti'ni desteklemesini de önlemiş olacaktı. Ayrıca, Cezayir'in batı sınırlarının güvenliğini sağlamak için Fas'ı işgal ettiği takdirde, burayı İtalya'ya ödün olarak kullanabilecekti. Sonuçta, iki devlet arasında 14 Aralık 1900da bu konuda bir anlaşma yapıldı. Buna göre İtalya, Fransa'nın Fas'ta girişeceği hareketleri tanımasına karşılık, Trablusgarp ve Bingazi'deki nüfuzunu çoğaltabilecekti[55].

Bu suretle İtalya, sınır komşusu olan, aynı zamanda Akdeniz'in büyük güçlerinden ve Kuzey Afrika'da sömürge ve etki sahibi olan Fransa ile ilişkilerini düzeltmiş, Trablusgarp'a yapacağı girişimi ona da tanıtmış oldu.

Ancak İtalya, bunu yeterli görmemekteydi. Akdeniz'de ve Kuzey Afrika'da büyük güç ve etkiye sahip bulunan İngiltere ile de anlaşmak istiyordu. Bu sıralarda İngiltere ise, Akdeniz'de Fransa'ya karşı, İtalya'yı bir denge unsuru olarak kullanmak görüşündeydi. Diğer taraftan Mısır ile, Fransa'nın yerleşmiş bulunduğu Cezayir ve Tunus arasında, bir tampon bölge bulunmasından yanaydı. Bunun için Trablusgarp'ta statükonun korunması veya değişiklik kaçınılmaz olursa, üçüncü bir devletin söz sahibi olmasını düşünüyordu.

İşte bu durumda, İtalya'nın Ocak 1901'de başvurması üzerine, 12 Mart 1902'de İngiliz-İtalyan anlaşması yapıldı. Buna göre: İngiltere, Libya'da statüko değişikliği söz konusu olursa, bunun İtalya aleyhine olmamasına çalışacaktı. Buna karşılık İtalya da, Akdeniz'de İngiliz çıkarlarına aykırı olacak bir anlaşmaya girmeyecekti.

İtalya, böylece Trablusgarp'a yerleşmek konusunu, bazı koşullarla da olsa, İngiltere'ye de kabul ettirmiş oldu. Bunun arkasından da, 1900 tarihli anlaşmayı genişleten yeni Fransız-İtalyan Anlaşması, 30. Haziran 1902'de yapıldı[56]. Yine aynı tarihte (Haziran 1902) Üçlü İttifak'ın yenilenmesi sıra-

55) Abdurrahman Çaycı, **aynı eser,** s. 108-118.
56) Abdurrahman Çaycı, **aynı eser, s. 125-127.**

sında İtalya, daha önce Almanya 'ya kabul ettirdiği Trablusgarp üzerindeki emellerini, Avusturya 'ya da tanıttı[57].

Bu surette İtalya, Trablusgarp'a yapacağı girişim için daha 1902 yılında dört Büyük Devletin onayını ve desteğini diplomatik yollardan sağlamış oldu. Bundan sonra da bu bölgeye İtalyan göçmen göndermeye ve ekonomik yönden sokulmaya çalıştı. Bu yolla da Trablusgarp'ta etkinlik kazanmak istedi.İtalya 'nın girişimleri bu şekilde 1908'e kadar sürdü.

Görüldüğü gibi, 20. yüzyılın başlarında İtalya, başlıca iki hedefe yönelmiş bulunuyordu. Bunlar; Adriyatik kıyılarını, bu arada Arnavutluk'u da alarak, Adriyatik'i bir "kapalı deniz" haline getirmek ve Trablusgarp'ı ele geçirerek sömürge yapmaktı.

Ancak, 1908'de Avusturya Bosna-Hersek'i resmen sınırlarına katınca, İtalya'nın Adriyatik projesi büyük bir darbe yedi. Bu devletin Adriyatik Denizi'ne çıkması ve Balkanlar'a doğru yayılması, İtalya-Avusturya ilişkilerinin bozulmasına neden oldu. Avusturya'nın bu yayılmasına karşı çıkan bir devlet de Rusya idi.

Rusya, bu tarihlerde Balkan politikasına yeniden ağırlık vermişti[58]. Ancak,Avusturya'nın bölgede yayılması ve güçlenmesi, çıkarlarını daha çok tehdit eder hale getirmişti. Bu nedenle, Avusturya'ya karşı olan İtalya'ya yaklaşmaya başladı. Bunun diğer nedeni de, Boğazları açtırma emeline destek sağlamak ve aynı zamanda Avusturya'nın müttefiki olan İtalya'yı Üçlü İttifak'tan uzaklaştırarak, Balkanlar'daki en büyük rakibini yalnız bırakmaktı. Böylece Bosna-Hersek bunalımı İtalya ve Rusya'yı birbirine daha çok yaklaştırmış oldu.

Bunların sonucu olarak, İtalya Kralı ile Rus Çarı, Torino yakınlarında buluşarak, 24 Ekim 1909'da Racconigi Andlaşması'nı yaptılar. Buna göre:

1) *Balkanlar'da statükonun korunması esas alınacak, fakat bu statüko korunamadığı takdirde Balkanlar'da her ulusa eşit gelişme hakkı ve rilecekti.*

2) *İki devletten biri, Yakındoğu ile ilgili olarak üçüncü bir devletle yürürlükte olan anlaşmalardan başka bir anlaşma yapmak isterse, buna diğeri de katılacaktı.*

3) *İtalya, Rusya'nın Boğazlar üzerindeki çıkarlarını; buna karşılık Rus ya da, İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi üzerindeki çıkarları ile ilgi sini tanıyacaktı*[59].

---

4) Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **I.,** s. 158-159.
5) Akdes Nimet Kurat, **aynı eser,** s. 156-161.
6) A. Şükrü Esmer, **Siyasi Tarih,** İstanbul 1944, s. 407-408; Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser, c. I., s.** 310.

İtalya ile Rusya arasında yapılan bu anlaşma gizli tutulmakla beraber, iki devletin bu tarihlerden itibaren ilişkilerinde görülen yakınlık, Osmanlı, Almanya ve Avusturya devletlerini endişeye düşürdü. Racconigi Andlaşması, aslında Osmanlı topraklarının bölüşülmesini esas alıyordu. Diğer taraftan da İtalya'yı Üçlü İttifak'tan uzaklaştırıyordu. Bununla beraber İtalya ve Rusya, Balkanlar'da statükonun korunmasından başka bir amaçlarının bulunmadığı hakkında diğer devletlere güvence vererek, onları yatıştırmaya çalıştılar.

Bununla beraber, gelişmelerden memnun olmayan Almanya, Üçlü İttifak'ı ayakta tutabilmek, bunun için de iki müttefikinin birbiriyle çekişmesine son verebilmek üzere, İtalya ile Avusturya arasında Balkan statükosu için bir anlaşma yapılmasını istemeye ve bu amaçla Viyana üzerinde baskı yapmaya başladı. Bunun sonucunda da, 19 Aralık 1909'da, İtalya ile Avusturya arasında bir anlaşma imzalandı. Bununla, iki devlet, Balkan statükosu konusunda birbirlerine karşılık olarak bazı ödünler vermeyi esas aldılar[60].

İtalya, yaptığı bu anlaşmalarla, ayrı ayrı da olsa, Rusya ve Avusturya gibi iki büyük devleti kendi politikasına yardımcı olmasa da, zararsız hale getirmiş oldu.

Böylece İtalya, uzun bir politikanın sonucunda, Trablusgarp üzerine yapacağı girişimi, devletlerarası ilişkilerdeki gelişmelerden de yararlanarak, diğer devletlere tanıtmış ve kabul ettirmişti. Bundan sonra da fiilen harekete geçmeye karar vermiştir.

Ancak savaşın ne şekilde başladığı ve geliştiği konusuna geçmeden önce, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki durumu ile İtalya'nın girişimleri karşısındaki tutumuna bakmak gerekecektir.

b. Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'taki Durumu:

Kuzey Afrika, 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştı. Burada Cezayir, Tunus, Trablusgarp Ocakları'ndan meydana gelen ve adına "Garp Ocakları" denilen özel bir yönetim kurulmuştu. Ancak, Fransa'nın Cezayir'i işgal etmesi üzerine, Osmanlı Devleti diğer iki "Ocak" ile daha yakından ilgilenmeye karar vermişti. Nitekim de, 1835'te Trablusgarp'ı doğrudan doğruya merkeze bağlamıştı.

İstanbul ile Trablusgarp arasındaki bağların bu şekilde güçlendirildiği sıralarda; Fransa da, Cezayir'den hareketle, Kuzey Afrika'da etki alanını genişletmeye çalışıyordu. Bu da, bu bölgede Osmanlı-Fransız rekabet ve mücadelesine yol açmıştı. 1878 Berlin Andlaşması'ndan "elleri boş" dönen İtalya'nın ise, özellikle Tunus'un Fransa tarafından işgalinden sonra, Trablusgarp'a yönelmesi, bölgedeki mücadelenin boyutlarını daha da genişletti.

60) Yusuf Hikmet Bayur, aynı eser, c. L, s. 311.

Fransa, Tunus'a yeni yerleştiği sırada, İtalya'nın Trablusgarp'a göz dikmesini hoş karşılamadı. Bu da Fransa ile Osmanlı Devleti arasında bir yakınlaşmaya yol açtı. Ancak, sömürgeci devletlerin aralarında yaptıkları anlaşmalarla, Afrika'da çıkar bölgelerinin saptanmasında uyuşmaları, bu yakınlaşmayı sonuçsuz bıraktı. Bundan böyle de, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki varlığı, 1881'den sonra kurulan Akdeniz dengesinin gelişimine bağlı hale geldi.

Nitekim, Osmanlı Devleti'nin, yukarıda belirtilen devletlerarası anlaşmalardan çoğu zaman haberi bile olmadı. Haber aldıklarına karşı da etkili önlemler alamadı. Bu nedenle denilebilir ki, Osmanlı Devleti, İtalya'nın Trablusgarp için yaptığı girişimlere âdeta seyirci kaldı. Ancak Jön Türkler'in, bazılarının burada sürgün olarak yaşamış bulunmalarından ve İmparatorluğun toprak bütünlüğü hakkında eski yöneticilerden daha duyarlı olmalarından dolayı, Osmanlı Devleti, 1908'den sonra bölgede daha aktif bir politika gütmeye başladı[61].

Ne var ki Osmanlı Devleti, bu dönemde iç ayaklanmalar, politik bölünme ve çekişmeler gibi önemli iç ve dış sorunlarla karşı karşıyaydı. İşte, bu ortamdan da yararlanmak isteyen İtalya, Trablusgarp'a karşı harekete geçmek için hazırlanıyordu.

c. Savaşın Başlaması ve Gelişmeleri:

Yukarıda belirtildiği üzere, İtalya 1910 yılına gelindiğinde, Trablusgarp'a yapacağı girişimin diplomatik hazırlıklarını tamamlamış bulunuyordu. Bu bakımdan harekete geçmeye hazırdı. Ancak bu tarihlerde Avrupa devletleri, İkinci Fas bunalımı ile uğraşıyordu. Bu nedenle de İtalya, yeni bir bunalım çıkarmayı uygun bulmayarak, bir süre daha beklemeye karar verdi.

Ancak İtalyan basını ve hükümeti, İtalya'nın Trablusgarp'a yerleşmek düşüncesini açıkça belirtmeye başladı. İtalyan basınının bu kampanyası ise, Osmanlı Devleti tarafından tepkiyle karşılandı. Nitekim Babıâli, 4 Ağustos 1911'de, Roma'ya verdiği bir notayla durumu şiddetle protesto etti ve İtalyan gazetelerinin Türkiye hakkında kullandıkları dili değiştirmesini istedi. İtalya Hükümeti de, Trablusgarp'ta durum bu şekilde sürerse, Türkiye'ye karşı sadece basınla değil, başka yollarla da harekete geçeceğini bildiren bir cevap verdi. Bu ise iki devlet arasındaki ilişkileri daha gergin hale getirdi.

İtalya, bundan sonra Trablusgarp'a yapacağı hareket için, son siyasi girişimlerini yaptı. Bu konuda Fransa, Rusya ve İngiltere'nin; Fas bunalımının Eylül 1911'de çözümlenme yoluna girmesi üzerine de Almanya ve Avusturya'nın onayını aldı. Diğer taraftan da, Eylül ayı ortalarında askeri hazırlıklarını tamamladı ve savaşı başlatmak için bahane aramaya başladı[62].

61) Abdurrahman Çaycı, **aynı eser,** s. 180-181.
62) A. Savelli, (Çev. G. K. Söylemezoğlu), **İtalya Tarihi,** c. II., İstanbul 1940, s. 402-403.

Bu sırada Osmanlı basınında da, İtalya'nın niyetlerinden söz ediliyordu ve bu devletin Traslusgarp'ın işgali hakkında bir karara varmak için Fransa-Almanya anlaşmazlığının (Fas bunalımının) kesin olarak sona ermesini beklediği haberi veriliyordu[63]. Ancak bu durum fazla sürmedi.

İtalya, ortamın uygun hale geldiğini görünce, daha fazla beklemeden harekete geçti. 28 Eylül 1911 'de, Osmanlı Devleti'ne 24 saatlik bir ültimatom vererek Trablusgarp ve Bingazi'yi işgal etmeye karar verdiğini, bu nedenle bu yerlerin derhal boşaltılmasını istedi[64]. Buna gerekçe olarak da, Trablusgarp ve Bingazi'nin Osmanlı Devleti tarafından uygarlık yönünden geri bırakıldığı, buradaki İtalyanlara ve diğer yabancılara karşı kötü davranıldığı gösterilmekteydi. Osmanlı Devleti, bu ültimatoma 29 Eylül 191 l'de cevap vererek, İtalya'nın iddialarını ve isteklerini reddettiğini, ancak görüşmeye hazır olduğunu bildirdi. Bunun üzerine İtalya, aynı gün (29 Eylül 1911 günü) Osmanlı Devleti'ne savaş açtığını ilan etti[65]. Böylece Trablusgarp Savaşı başlamış oldu.

İtalya, ilk olarak Trablusgarp'a saldırdı. Arkasından Tobruk, Derne ve Bingazi'ye asker çıkardı. Donanmasının gücü sayesinde denizleri kontrol altına aldı.

Osmanlı Devleti, İtalya'nın bu hareketi karşısında, hemen Büyük Devletlere başvurarak, arabuluculuk yapmalarını ve savaşı durdurmalarını istedi. Ancak bu devletler savaş karşısında tarafsız kalacaklarını ilan ettiler. Bu nedenle de bu isteğe olumlu bir cevap vermediler. Bu suretle Osmanlı Devleti ile İtalya karşı karşıya kaldı.

Osmanlı Devleti'nin bu sıralarda Trablusgarp'ta sadece 3.500 kadar askeri vardı. Babıâli; Makedonya, Arnavutluk ve diğer yerlerde sürmekte olan ayaklanmalar dolayısıyla, Trablusgarp'ta savaş için gerekli hazırlığı yapamamıştı. Savaşın başlamasından sonra ise, İngiltere'nin, İtalya'yı gücendirmemek için, Mısır'da tarafsızlığını ilan etmesiyle, Trablusgarp ile karadan bağlantısı da kesilmişti. Bu nedenle Trablusgarp'a, ancak Mısır ve Tunus üzerinden, gizli olarak yetersiz ölçüde yardım gönderebilecek durumdaydı.

Bunlara rağmen, savaş, İtalya'nın umduğunun aksine gelişme gösterdi. İçlerinde Mustafa Kemal (Atatürk)'in de bulunduğu birçok genç Türk subayı, Trablusgarp'a giderek savunma hareketine katıldılar. Bunlar, yerli halkın da yardımıyla üstün İtalyan güçlerine başarıyla karşı koydular ve İtalyanları çok güç duruma düşürdüler. Bu arada Osmanlı Devleti, 12 Ekim 191 l'de bir geçici kanun çıkartarak, İtalya'dan Osmanlı ülkesine gelen eşyadan yüzde yüz gümrük vergisi alınmasına karar verdi[66]. Böylece ekonomik yönden de İtalya'ya karşı önlem alındı.

---

63) Tanin (Gazetesi), **"Trablusgarp-İtalya",** 20 Eylül 1911 (1327), Sayı 1097.
64) Tanin, **"İtalya'nın Ültimatomu",** 29 Eylül 1911 (1327), Sayı 1104.
65) Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi,** c. **II.,** K. **I.,** İstanbul 1943, s. 93-98; **Tanin,** 30 Eylül 1911 (1327), Sayı 1105.
66) Takvîm-i Vakâyi, **"Kavânin-i Nizamat",** 17 Ekim 1911 (1327), Sayı 951, s. 1.

Fransa, Tunus'a yeni yerleştiği sırada, İtalya'nın Trablusgarp'a göz dikmesini hoş karşılamadı. Bu da Fransa ile Osmanlı Devleti arasında bir yakınlaşmaya yol açtı. Ancak, sömürgeci devletlerin aralarında yaptıkları anlaşmalarla, Afrika'da çıkar bölgelerinin saptanmasında uyuşmaları, bu yakınlaşmayı sonuçsuz bıraktı. Bundan böyle de, Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika'daki varlığı, 1881'den sonra kurulan Akdeniz dengesinin gelişimine bağlı hale geldi.

Nitekim, Osmanlı Devleti'nin, yukarıda belirtilen devletlerarası anlaşmalardan çoğu zaman haberi bile olmadı. Haber aldıklarına karşı da etkili önlemler alamadı. Bu nedenle denilebilir ki, Osmanlı Devleti, İtalya'nın Trablusgarp için yaptığı girişimlere âdeta seyirci kaldı. Ancak Jön Türkler'in, bazılarının burada sürgün olarak yaşamış bulunmalarından ve İmparatorluğun toprak bütünlüğü hakkında eski yöneticilerden daha duyarlı olmalarından dolayı, Osmanlı Devleti, 1908'den sonra bölgede daha aktif bir politika gütmeye başladı[61].

Ne var ki Osmanlı Devleti, bu dönemde iç ayaklanmalar, politik bölünme ve çekişmeler gibi önemli iç ve dış sorunlarla karşı karşıyaydı. İşte, bu ortamdan da yararlanmak isteyen İtalya, Trablusgarp'a karşı harekete geçmek için hazırlanıyordu.

c. Savaşın Başlaması ve Gelişmeleri:

Yukarıda belirtildiği üzere, İtalya 1910 yılına gelindiğinde, Trablusgarp'a yapacağı girişimin diplomatik hazırlıklannı tamamlamış bulunuyordu. Bu bakımdan harekete geçmeye hazırdı. Ancak bu tarihlerde Avrupa devletleri, İkinci Fas bunalımı ile uğraşıyordu. Bu nedenle de İtalya, yeni bir bunalım çıkarmayı uygun bulmayarak, bir süre daha beklemeye karar verdi.

Ancak İtalyan basını ve hükümeti, İtalya'nın Trablusgarp'a yerleşmek düşüncesini açıkça belirtmeye başladı. İtalyan basınının bu kampanyası ise, Osmanlı Devleti tarafından tepkiyle karşılandı. Nitekim Babıâli, 4 Ağustos 1911'de, Roma'ya verdiği bir notayla durumu şiddetle protesto etti ve İtalyan gazetelerinin Türkiye hakkında kullandıklan dili değiştirmesini istedi. İtalya Hükümeti de, Trablusgarp'ta durum bu şekilde sürerse, Türkiye'ye karşı sadece basınla değil, başka yollarla da harekete geçeceğini bildiren bir cevap verdi. Bu ise iki devlet arasındaki ilişkileri daha gergin hale getirdi.

İtalya, bundan sonra Trablusgarp'a yapacağı hareket için, son siyasi girişimlerini yaptı. Bu konuda Fransa, Rusya ve İngiltere'nin; Fas bunalımının Eylül 1911'de çözümlenme yoluna girmesi üzerine de Almanya ve Avusturya'nın onayını aldı. Diğer taraftan da, Eylül ayı ortalarında askeri hazırlıklannı tamamladı ve savaşı başlatmak için bahane aramaya başladı[62].

61) Abdurrahman Çaycı, **aynı eser,** s. 180-181.
62) A. Savelli, (Çev. G. K. Söylemezoğlu), **İtalya Tarihi,** c. **II.,** İstanbul 1940, s. 402-403.

İtalyanlar, ilk anda Trablusgarp'a çıkartma yapmışlardı. Ancak bu andan itibaren, bir yıl süreyle kıyıda saplanıp kaldılar ve içerilere giremediler. Fakat donanmalarının gücü dolayısıyla buralardan da sökülüp anlamadılar. Böylece İtalya, Trablusgarp'ta kesin bir başarı sağlayamadı. Bunun üzerine, üstünlüğü bulunduğu denizlerde baskısını çoğalttı. Birçok Türk gemisini batırdı. Limanlan bombaladı. 23 Nisan -17 Mayıs 1912 tarihleri arasında Oniki Ada'yı işgal etti[67]. Çanakkale Boğazı'na hücum etmek istedi, fakat sonuç alamadı. Ne var ki İtalya'nın bu girişimleri, savaşın genel gidişinde kendisine büyük bir yarar sağlamadı. Bununla beraber İtalya, kendi kamuoyuna karşı, 5 Kasım 191 l'de çıkardığı bir kanunla, Trablusgarp'ı ülkesine kattığını ilan etti.

Bu gelişmelere rağmen İtalya, askeri yönden istediklerine ulaşamayacağını ve savaşı sonuçlandıramayacağını anladı. Savaşın uzaması ise, İtalya'yı gittikçe ağırlaşan bir yükün altına soktuğu gibi, iç politikasında tepkilerin doğmasına, dünya kamuoyu karşısında da zor duruma düşmesine yol açtı. İtalya, bunun üzerine, Büyük Devletlerin barışı sağlamak için işe karışmasını, aslında ise diplomatik yollarla sorunun kendi lehine çözümlenmesini istemeye başladı.

Bu tarihlerde Osmanlı Devleti'nin durumu da iyi değildi. Bir defa, Akdeniz donanması büyük oranda yıpranmış, Oniki Ada elinden çıkmış, Çanakkale Boğazı tehlikeye düşmüş ve devlet merkezinin ülkenin diğer yanları ile denizden bağlantısı kesilmişti. Diğer taraftan, iç ayaklanmalar şiddetlenmiş, parti çekişmeleri özellikle 1912 Şubat'ından itibaren artmıştı. Bunun sonucu olarak gittikçe büyüyen bir hükümet bunalımı vardı. Particilik ordu içine de yayılmıştı. Ekonomik alanda ise tam bir çıkmaza girmişti. Dış politika da yalnızlığı sürüyordu. Bunların yanı sıra, İmparatorluğun içine düşmüş olduğu bu huzursuzluk ve zorluklardan yararlanmak isteyen Balkan devletleri, Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçmeye hazırlanıyordu ve bu nedenle Balkanlar kaynamaya başlamıştı. İşte, bu iç ve dış durum, Osmanlı Devleti'ni de barışın yapılmasını ister fiale getirdi.

d. Uşi Andlaşması ve Savaşın Sona Ermesi (18 Ekim 1912):

İtalya ve Osmanlı Devleti'nin tutumlarında meydana gelen bu değişiklikler üzerine, Büyük Devletlerin de 18 Haziran 1912'de yaptığı girişimlerle, 12 Temmuz 1912 tarihinde İsviçre'de, Osmanlı Devleti ile İtalya arasında gizli olarak barış görüşmelerine başlandı. Savaşın iki tarafı da gittikçe zor duruma düşürmesi, bu görüşmelerin hızlandırılmasına neden oldu. Ağustos 1912 tarihinden itibaren savaşa son vermek için, iki devletin de onurunu kurtaracak

67) Cemal Tukin, **aynı eser,** s. 354. "Oniki Ada (Dodecanese veya Güney Sporatlan), ilke olarak Sakız ile Rodos arasında yer alan adalar gurubuna denmektedir. Bu adaların adları sırasıyla şunlardır: Sisam, Nikaria, Patmos, Leros, Kalimnos, İstanköy, Niseros, Astropalya, Tilos, Sömbeki, Harki, Rodos." Bkz. Mehmet Saka, **Ege Denizinde Türk Hakları,** istanbul 1974, s. 27. Ayrıca Bilâl N. Şimşir, **Ege Sorunu-Belgeler (1913-1914),** c.IL, Ankara 1982, s. XII.

bir formül aranmaya başlandı. Ancak İtalya'nın aşırı istekler ileri sürmesi yüzünden anlaşma sağlanamadı.

Osmanlı Devleti'nin, bu şekilde Trablusgarp Savaşı'nda fiili ve siyasi bir yenilgiye doğru gidişi ve dikkatini buraya toplaması, bir süreden beri hazırlanmakta olan Balkan devletlerinin de açıkça harekete geçeceklerini belirtmelerine ve bazı isteklerde bulunmalarına yol açtı. Böylece Trablusgarp Savaşı, Balkanlar üzerinde de etkisini göstererek, daha yakın bir tehlikenin doğmasının bir nedeni oldu.

Babıâli, Balkanlar'da gittikçe artan bu yakın tehlike karşısında endişeye düştü ve Eylül 1912'de, İtalya ile yapılmakta olan barış görüşmelerinin bir an önce sonuçlandırılmasına karar verdi. Nitekim bundan biraz sonra, 7 Ekim 1912'de de Balkan Savaşı başladı. Bu suretle Osmanlı Devleti, ikinci bir savaşa girmiş oldu. Ancak, iki savaşı birden götürecek gücü yoktu. Bu ve diğer nedenlerle İtalya ile anlaşmak zorunda kaldı.

Sonuçta, Osmanlı Devleti ile İtalya arasında, Trablusgarp Savaşı'nı sona erdirmek üzere, Uşi (Quchy)'de 15 Ekim 1912'de gizli önbarış, 18 Ekim 1912'de asıl ve açık Barış Andlaşması imza edildi[68]. Gizli Andlaşma ile tamamı on bir madde olan açık Andlaşma'nın başlıca esasları şunlardı:

1) *Osmanlı Devleti, Trablusgarp ve Bingazi'yi derhal boşaltacak ve bu ralara bağımsızlık verecekti. Ancak italya, bölgede barışın kurulması için girişimlerde bulunabilecekti. Yani, buraları, dolaylı olarak ken disine kalabilecekti.*

2) *Buna karşılık italya, savaş sırasında ele geçirdiği Oniki Ada'yı Os manlı Devleti'ne geri verecekti. Ancak, Balkan Savaşı sırasında Yu nanistan'ın adaları işgal etmesi tehlikesine karşı, İtalya'nın işgali geçici olarak sürecekti[69].*

3) *Padişah aynı zamanda Halife olduğundan, Trablusgarp'ta Naib-üssultan adıyla bir temsilcisi bulunacak, ancak bunun dini görevleri dışında hiçbir siyasi yetkisi olmayacaktı.*

4) *İtalya, kapitülasyonların kaldırılması konusunda Osmanlı Devleti'ne yardım edecekti[10].*

---

5) Osmanlı-ltalyan Savaşı hakkında geniş bilgi için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser, c.IL, K. L,** s. 99 vd; Rifat Uçarol, **aynı eser,** s. 355-362; J. Revol, (Çev. K. Demirkaya), **1911-1912 Türk- İtalyan Harbi,** İstanbul 1940, s. 1 vd.

6) Bu sıralarda Osmanlı Devleti de, Yunan donanmasına karşı üstünlük sağlamadan Oniki Ada'nın İtalya tarafından boşaltılmasını pek istememekteydi. Bu da, adalardaki işgalinin sürmesini isteyen İtalya ile Osmanlı Devleti arasında, dolaylı ve geçici bir anlaşmaya yol açmıştı. Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **II., K. III.,** s. 232-233; ayrıca, Bilâl N. Şimşir, **aynı eser,** c.IL, s. **XIII** - XV.

70) Andlaşma metni için bkz. **Takvîm-i Vakâyi,** 18 Ekim 1912 (1328), Sayı 1258; Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **II., K. L,** s. 437-440; Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri,** c. **I.,** Ankara 1953, s. 451-455.

Böylece, 18 Ekim 1912 tarihli Uşi Andlaşması ile, Osmanh-İtalyan Savaşı sona ermiş oldu. Andlaşmanın gizli ve açık maddeleriyle, Osmanlı Devleti, Kuzey Afrika'daki son topraklarını da kaybetti. Ayrıca Ege adalarının bir kısmına, dolayasıyla Ege Denizi'ne ve Anadolu kıyılarına, bir büyük devlet geçici kaydıyla da olsa yerleşti. İtalya, Trablusgarp ve Bingazi'yi ele geçirerek buraları sömürge haline getirdi. Ayrıca, hukuk yönünden olmasa da, fiilen Oniki Ada'ya, daha geniş anlamıyla Ege Denizi'ne yerleşti. Bu suretle de, Doğu Akdeniz güçler dengesinde yeri ve etkisi olan bir devlet haline geldi. Bununla da, diğer Büyük Devletlerin Anadolu siyasetine İtalya da katılmış oldu.

Osmanlı Devleti, Trablusgarp Savaşı'nı bu suretle aleyhine de olsa sonuçlandırdığı sırada, aynı günlerde bu defa Balkan Savaşı gibi daha büyük bir bunalımla karşılaştı.

6. Balkan Savaşı (1912-1913):

20. yüzyılın başlarında Balkanlar, Osmanlı Devleti'nin en bunalımlı ve kritik yerlerinden birisi haline gelmiş bulunuyordu. Bunda, Balkan devletlerinin bölge üzerindeki emelleri, Büyük Devletlerin çıkar hesaplan ve nihayet bunların kışkırtmaları ile bölgedeki toplumların çeşitli girişimleri önemli rol oynamaktaydı.

İkinci Meşrutiyet döneminde Büyük Devletler; Balkanlar'da kökleri 19. yüzyıla hatta daha eski tarihlere varan ve gittikçe gelişen Balkan toplumları arasındaki mücadeleleri ve burada başgösteren bunalımları kendi dış siyasi çıkarlarına göre çözümlemek amacındaydılar. Özellikle, 1908 yılında Avusturya'nın Bosna-Hersek'i resmen topraklarına katması, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi; diğer taraftan, bir süreden beri Boğazlar ve Osmanlı Devleti üzerinde Alman nüfuzunun gelişmeye başlaması ve diğer nedenler, iki bloka ayrılmış bulunan Avrupa devletleri arasındaki rekabeti daha da şiddetlendirmişti.

Genel olarak "Doğu Sorunu"nun gergin bir aşamaya girdiği bu dönemde; Balkan devletleri de, aslında dağılmakta olan Osmanlı İmparatorluğu'nun durumundan yararlanmak üzere, düşmanca bir siyaset izlemekteydiler. Ayrıca, halen Osmanlı yönetiminde bulunan Balkan topraklarında yaşayan Rum, Sırp, Bulgar gibi toplumları koruyuculukları altına almak istiyorlardı. Ancak Balkan devletlerinin asıl amaçları, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da kalan son topraklarını, yani Balkanlar'ı ele geçirmekti[71].

Ne var ki, Balkan devletlerinin hepsinin, aynca kendilerine göre de hesapları vardı. Bunların çoğu da Balkanlar üzerinde birbiriyle çatışıyordu. Bu

71) Hans Rohde, (Çev. Nihat), Asya **İçin Mücadele - Şark Mes'elesi,** İstanbul 1932, s. 33-34.

nedenle aralarında Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçebilmek için, birlik kurmakta zorluk çekiyorlardı.

a. Balkan Devletleri Arasında Birlik Kurulması (1912):

Balkan devletleri arasındaki ayrılıklara ve çıkar hesaplarına rağmen, Osmanlı Devleti'nin iç politika hayatında büyük bunalımlarla uğraşmak zorunda kalması, Trablusgarp Savaşı'na girmesiyle askeri ve mali yönlerden zor duruma düşmesi ve bu savaşın Avrupa güçler dengesinde meydana getirdiği gelişmeler, Rusya'nın öncülüğüyle Balkanlar'da birlik kurma işinin uygulama alanına konulmasına neden oldu. Özellikle Trablusgarp Savaşı'nda, Osmanlı Devleti'nin denizlerde büyük kayıplara uğraması ve deniz üstünlüğünü elinde bulunduran İtalyanlar'ın Türk gemilerini âdeta Marmara Denizi'ne hapsetmesi, Balkan devletlerine, Osmanlı Devleti aleyhinde harekete geçmeye cesaret verdi[72].

-= Balkan devletleri arasında ilk yakınlaşma, Yunanistan'ın girişimiyle 1910 yılında oldu. Fakat bu, askeri yönden olgunlaşmamış bir hareket olduğundan, başarısızlığa uğradı. Bundan sonra ise Yunanistan, askeri hazırlıklarını ilerletti ve diğer Balkan devletleriyle ittifak yapmak üzere harekete geçti. İlk öneriyi de çok gizli olarak Bulgaristan'a yaptı. Ancak Bulgarlar, Yunanlılara güvensizlik duyduklarından, bu öneriye hemen cevap vermediler. Bu da girişimi bir süre geri bıraktı.

Aslında bu sırada, Osmanlı Devleti ile Yunanistan'ın arası Girit sorunundan dolayı bir savaşa varacak kadar açık bulunuyordu. Bu nedenle de Yunanlılar savaş hazırlıkları içindeydiler.

Bütün bunlara rağmen, Balkan ittifakının temelini Bulgaristan-Sırbistan andlaşması oluşturdu. Böyle bir ittifakın Balkan devletleri arasında kurulmasında Rusya'nın da önemli etkisi vardı.

Rusya, 1911 yılında ikinci Fas bunalımının çıkmasından ve İtalya'nın Trablusgarp'a saldırmasından yararlanarak, daha önce girişimde bulunup da bir sonuç alamadığı, Boğazları açtırma isteğini, gerçekleştirmek üzere harekete geçti. Fakat, başta müttefiki İngiltere olmak üzere, diğer devletler ile Osmanlı İmparatorluğu'nun karşı koyması üzerine, bu defa da, bu konuda başarı sağlayamadı. Bundan böyle de, Boğazları diplomasi yoluyla açtıramayacağını anladığından, amacını güçle veya bir oldubittiyle sağlamak için fırsat kollamaya başladı. Bu arada da son bir defa Balkan devletlerine dayanmaya ve onlarla Osmanlı Devleti arasında yapacağı aracılıktan yararlanmaya kalkıştı[73]. Bunun için de Balkan birliğinin kurulması konusuna öncelik verdi ve bu devletleri Osmanlılar aleyhine kışkırtmaya başladı.

---

72) Ali Haydar Emir, **Balkan Harbinde Türk Filosu,** İstanbul 1932, s. 7-10.
73) Cemal Tukin, **Osmanlı imparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi,** İstanbul 1947, s. 349-354; Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. II., K. I., s. 133-170.

Yukarıda belirtilen durum içerisinde, Balkan birliği düşüncesi, Trablusgarp Savaşı'nın başlaması üzerine yeniden ele alındı. Konunun gerçekleşmesi için önce Bulgaristan işe girişti ve Sırbistan ile görüşmelere başladı. Ancak Makedonya'nın paylaşılması konusunda anlaşamadılar. Bunun üzerine Rusya, her iki taraf üzerinde baskı yaparak sorunun çözümlenmesine çalıştı. Nitekim bu baskının da sonucunda, 13 Mart 1912 tarihinde Bulgaristan ile Sırbistan arasında bir "Dostluk ve İttifak Andlaşması" imzalandı. Bir "Gizli Eki"de olan bu andlaşmaya göre:

1) Bulgaristan ile Sırbistan birbirlerinin bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini tanıyacaklar ve biri bir saldırıya uğradığı zaman, diğeri bütün gücüyle ona yardım edecekti.

2) Büyük Devletlerden biri, sürekli veya geçici olarak Türk egemenliğindeki Balkan topraklarından bir kısmını da olsa ele geçirmeye kalkışırsa; taraflardan biri de bunu hayati çıkarlarına aykırı görür veya savaş nedeni sayarsa, diğeri bütün gücüyle ona yardıma koşacaktı.

3) Bu andlaşma ile, iki ay içinde yapılacak olan askeri sözleşme, 31 Aralık 1920'ye kadar geçerli olacaktı.

4) Osmanlı Devleti'nde iç karışıklıklar çoğalır ve bunun sonucunda Balkan statükosu tehlikeye düşerse, bu durum karşısında askeri harekete geçme gereğini duyan taraf diğerine düşüncesini bildirecekti. Anlaşmaya varılırsa, savaşa Rusya'nın onayı alındıktan sonra başlanacaktı.

5) Osmanlı Devleti'nden savaş sonucunda elde edilecek topraklar iki devlet arasında paylaşılacaktı. Ancak, Şar Dağları ile Rodoplar ara sındaki toprakların bölüşümü Rusya'nın hakemliğiyle yapılacaktı[14].

Görüldüğü gibi, bu andlaşmayla, Bulgaristan ve Sırbistan, birbirlerinin toprak bütünlüğünü tanıyarak, Osmanlı Devleti'ne karşı birleşiyorlardı. İki devlet, amaç olarak, her şeyden önce Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki topraklarını ele geçirmeyi ve aralarında paylaşmayı esas alıyordu. Andlaşmanın yürütülmesinde ise, Rusya'ya geniş yetkiler veriliyordu.

Bu andlaşmanın imzalanmasından biraz sonra, 12 Mayıs 1912'de Bulgaristan ile Sırbistan arasında ayrıca bir askeri sözleşme, 1 Temmuz 1912'de de iki tarafın Genelkurmayları arasında bir anlaşma imzalandı[75].

Bulgaristan, Sırbistan ile anlaştıktan sonra, daha önce önerisini geri çevirdiği Yunanistan ile anlaşmak üzere harekete geçti. Bu sıralarda Yuna-

---

74) Andlaşma metni için bkz.(Reşat Halli), **Balkan Harbi,** c. **I.,** Ankara 1970, s. 253-256; Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **II.,** K. **L,** s. 214-222.

75) Anlaşma metinleri için bkz.^Gazi Ahmet Muhtar Paşa, **Temmuz 1330'da Meclis-i Meb'usânda Geçen Dîvân-ı Âli Bahislerine Bir Nazar,** (İstanbul-tarihsiz), s. 13, 30-34; (Reşat Halli), **aynı eser,** c. **I.,** s. 257-261.

nistan da, 1878 Ayastafanos Andlaşması'nda kurulan geniş sınırlarını unutamayan Bulgaristan ile dengeyi sağlamak, bundan yararlanarak Girit ve Kuzey Ege'deki emellerini gerçekleştirmek için, 1911 yılından beri bu devletle bir ittifak yapmanın peşindeydi. Bu nedenle iki devlet arasında 27 Nisan 1912'de görüşmeler başladı. Ancak Makedonya'daki emelleri çatıştığından görüşmeler uzun sürdü. Sonuçta, 29 Mayıs 1912'de, Sofya'da Bulgaristan ile Yunanistan arasında bir İttifak Andlaşması imzalandı. Bir giriş ve dört maddeden ve bir "Beyanname"den oluşan bu gizli andlaşmaya göre:

1) *İki devletten biri Osmanlı Devleti'nin saldırısına uğrarsa, diğeri ona bütün gücüyle yardım edecekti.*
2) *İki devlet, Osmanlı sınırları içerisindeki ırkdaşlarına verilmiş olan ayrıcalıkları gerçekleştirmek üzere, birbirlerine yardım etmeyi üstle neceklerdi.*
3) *Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında Girit sorunundan dolayı savaş çıkacak olursa, Bulgaristan bir yardımda bulunmayacak, ancak Yunanistan lehine tarafsızlık politikası izleyecekti*[16].

Görüldüğü gibi, bu andlaşma da, doğrudan Osmanlı Devleti'ne karşı yönelmiş bir ittifaktı. Ancak, Bulgar-Sırp andlaşmasında olduğu gibi, savaştan sonra ele geçirilecek yerlerin nasıl bölüşüleceğine ait bir hüküm taşımıyordu.

Bu şekilde üç Balkan devleti, aralarında yaptıkları ayrı ayrı andlaşmalarla, Osmanlı Devleti'ne karşı birleşerek, Balkan birliğini gerçekleştirmiş oldular. Bunlara, Ağustos 1912'de, Bulgaristan ile sözlü bir anlaşma yapan Karadağ da katıldı. Bu da birliğe katılan devletlerin sayısını dörde yükseltti.

Böylece, Balkanlar'daki Osmanlı egemenliğine son vermek ve bunun için Türklere karşı birlikte savaş yapmak düşüncesi; aralarındaki çekişmeleri bir tarafa bırakan Balkan devletlerini birleştiren bağ görevini görmüş, bunun sonucunda da Bulgaristan'ın çevresinde Balkan birliği meydana gelmiş oldu.

Ancak, Balkan devletleri arasındaki bu gelişmelerde ve sonuca varmakta Rusya önemli rol oynamıştır. Bu nedenle, Balkan birliğinin, "geniş ölçüde Rus diplomasisinin eseri" olduğu belirtilmektedir[77].

Balkan devletleri, bu şekilde aralarında birlik için andlaşmalar yaptıktan ve savaş hazırlıklarını da tamamladıktan sonra, 1912 yılı Sonbahar aylarında Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçmeye karar verdiler.

---

76) Andlaşma metni için bkz. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, **aynı** eser, s. 29; (Reşat Halli), **aynı** eser, c. I., s. 262-263.
77) Bkz. Pierre Renouvin, (Çev. A. Cemgil), **Birinci Dünya Savaşı Tarihi,** c. **I.,** İstanbul 1968, s. 187; Gazi Ahmet Muhtar Paşa, **aynı** eser, s. 68.

b. Savaş Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu:

Balkanlar'da bu önemli gelişmeler olurken, Osmanlı Devleti, iç çekişmelerden, parti mücadelelerinden ve diğer nedenlerden doğan önemli bunalımlarla uğraşmaktaydı. Bu nedenle de, Balkanlar'da meydana gelen kritik durumu değerlendiremedi. Hatta, aleyhine yapılan andlaşmalardan ve kurulan birlikten haberi bile olmadı.

Daha önce belirtildiği üzere, İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarının yönetimde baskı yoluna sapması ve ülke sorunlarının çözümlenmesinde beklenen başarıyı gösterememesi, 1910 yılının ilk aylarından itibaren Mebusan Meclisi içinde, Meclis dışında ve orduda güçlü bir muhalefetin doğmasına ve gelişmesine neden olmuştu. 1911 yılında ise, bu defa bizzat İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde bölünmeler meydana geldi. Bu arada da parti çekişmeleri şiddetlendi.

İstanbul'da siyasi çatışmalar bu hava içerisinde sürüp giderken, İmparatorluğun birçok yerinde ayaklanmalar da gelişmekteydi. Katolik Arnavutlar, Avusturya'nın kışkırtmalarıyla isyan halindeydi. Yemen'de, Havran'da isyan vardı. Makedonya'da ise çeteler yeniden faaliyete geçmişti.

İşte, bu nazik ve karışık günlerde İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi'ye saldırması, iç politik durumun daha da karışmasına ve huzursuzluğun artmasına neden oldu. Bu savaşta Büyük Devletlerden hiçbirinin diplomasi alanında olsun Osmanlı Devleti'ne bir yardımda bulunmaması, Devletçe de Trablusgarp'ı korumak için önceden önlemlerin alınmamış olması, burasının elden nasıl olsa çıkacağı izlenimini kamuoyunda doğurması, İttihat ve Terakki'ye karşı olan tepkiyi çoğalttı.

Bu arada, kurulan siyasi partiler de, bütün güçleriyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni iktidardan düşürmek üzere çalışmaya başladılar. Bunların içinde, özellikle 21 Kasım 1911'de kurulan ve bütün muhalifleri bünyesinde toplayan "Hürriyet ve İtilaf Fırkası"[78], en büyük muhalefet partisi olarak iktidara karşı şiddetli bir mücadeleye başladı. Bunların çalışması ile de muhalefet gittikçe güçlendi.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu durum karşısında Meclisi feshederek yeni seçime gitmeye karar verdi. Ancak bu da yeni bir sorunun doğmasına yol açtı. Sonuçta, Anayasa'da yapılan bir değişiklik üzerine, 18 Ocak 1912'de Mebusan Meclisi feshedildi. Yapılan seçimi ise İttihat ve Terakki Cemiyeti büyük çoğunlukla yeniden kazandı.

Ne var ki, 1912 yaz aylarına girildiği sırada, halk artık İttihat ve Terakki iktidarından yüz çevirmiş, daha kötüsü ülkenin içinde bulunduğu iç ve dış

78) Kuruluşu, yapısı, amaçlan ve faaliyetleri hakkında bkz. Tarık Zafer Tunaya, **aynı** eser, s. 315-344 (2. Baskı, c. L, s. 262-312).

durumdan ümitsizliğe düşmüş bulunuyordu. Ordu ise için için kaynamaktaydı. Subaylar arasında gruplaşmalar meydana gelmeye başlamış, hatta bazıları Manastır civarında, Haziran 1912'de dağa çekilmişler, böylece siyasi bunalımı bir askeri ihtilale çevirerek hükümetin istifa etmesini istemişlerdir. Hükümet ise bunlara karşı bir şey yapamamıştır.

Bütün bu gelişmeler sonucunda da İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarı, Mebusan Meclisi'nde çok büyük çoğunluğa sahip olmasına rağmen, hükümet olma otoritesini kaybetti. Üstelik bu durum, İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisindeki ikiliği daha da çoğalttı. Nitekim, başta bulunan Sait Paşa kabinesinden Harbiye, Bahriye ve Maliye Nazırları istifa ettiler. Bunların yerine atanmak istenenler de görevi kabul etmediler. Böylece kabinede de düzen ve birlik kalmadı. Bunun üzerine Sadrazam Sait Paşa, 15 Temmuz 1912'de, Mebusan Meclisi'nden güvenoyu istedi. Yapılan oylamada, 4'e karşı 196 oyla güvenoyu aldı. Ancak bu da, onun iktidarda kalmasına yeterli olmadı. Nitekim, güvenoyu aldığının ertesi günü, yani 16 Temmuz 1912 gecesi istifa etmek zorunda kaldı.

İttihat ve Terakki iktidarının bu şekilde sona ermesi üzerine, ülkenin içinde bulunduğu iç ve dış duruma bir çare bulabilmek, sarsılan hükümet otoritesini yeniden sağlamak amacıyla, tarafsız bir hükümet kurulmasına karar verildi. Bunun üzerine, herkesin takdir ve güvenini kazanmış, hiçbir siyasi partiye girmemiş olan ve ordu üzerinde de büyük nüfuza sahip bulunan, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ünlü komutanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa Sadrazamlığa getirildi. O da, 22 Temmuz 1912'de tarafsız "Büyük Kabine" yi kurdu[79].

İşte ülkede, "düzenin çığırından çıktığı ve sözün ayağa düştüğü"[80], dış durumun ise çok kritik bir hale geldiği sırada, "Büyük Kabine" iş başına büyük ümitlerle getirilmiş oldu. Ancak bu tarihlerde, Trablusgarp Savaşı sürmekte, bu arada İtalyanlar Çanakkale'yi zorlamaktaydı. Diğer taraftan da, Balkan devletleri, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı açacakları savaşın son hazırlıklarını yapmaktaydılar.

Ancak Osmanlı Devleti, iç çekişmelerden ve diğer sorunlardan dolayı, 1912 yaz aylarında bile, Balkanlar'daki bu gelişmeleri değerlendiremedi. Öyle ki, İttihat ve Terakki iktidarının Dışişleri Bakanı Asım Bey, 15 Temmuz 1912'de, Mebusan Meclisi'nde yaptığı konuşmada, "Balkanlardan vicdanım kadar eminim"[81] diyebilecek kadar olaylardan habersizdi.

Nitekim bu bilgisizliğin ve ilgisizliğin sonucu olarak, Sırbistan, Avrupa'dan aldığı silahları Avusturya'dan geçiremeyince, Osmanlı Devleti'nden

79) Üyeleri arasında üç eski sadrazam bulunduğu için adına "Büyük Kabine" denilen hükümetin kuruluşu, kuruluş nedenleri, programı ve üyeleri hakkında geniş bilgi için bkz. Rifat Uçarol, **aynı eser,** s. 289-325.

80) Lütfi Simavi, **Sultan Mehmet Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim,** K.2., İstanbul 1340, s. 83.

81) Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler,** İstanbul 1945, s. 313.

aldığı izinle Selanik'ten Belgrad'a taşımıştır. Bu taşıma 1 Ekim 1912'ye kadar bütün yaz ayları boyunca sürmüştür. Böylece de Sırbistan silahlanmasını tamamlamıştır[82].

"Büyük Kabine" ise iktidara geldiğinin ilk günlerinde, 29 Temmuz 1912'de, 65.000 civarında eğitimli askerin terhis edilmesine karar vermiştir. Gerçi, bazı nedenlere dayandırılan bu karar, İttihat ve Terakki iktidarı döneminde alınmış, uygulaması bu hükümete kalmıştı. Bir taraftan Trablusgarp Savaşı'nın sürdüğü, diğer taraftan Balkanlar'da bunalımlı bir dönemin başlamak üzere olduğu sırada, bu talimli askerlerin terhisi, büyük bir hata ve orduya vurulmuş bir darbe olarak kabul edilmektedir[83]. Ancak terhis emrini verenlere göre, ordunun o sıralardaki durumu, bu şekilde bir uygulamayı zorunlu kılmıştı[84].

Görülüyor ki, Osmanlı Hükümetleri, 1912 yaz aylarında bile, Balkanlar'daki durumu bütün açıklığıyla görüp, gerekli önlemleri zamanında alamamıştır. Buna karşılık Balkan devletleri, Osmanlı Devleti'nin bu durumundan da yararlanarak, yoğun bir çalışmayla savaş hazırlıklarını tamamlamışlardır.

Nitekim yukarıda kurulduğu belirtilen Balkan birliği; Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp Savaşı ile uğradığı maddi ve manevi kayıplardan, Yemen ve Arnavutluk gibi iç isyanlardan ve parti kavgalarından zor duruma düşmüş olmasından yararlanarak, harekete geçme anının geldiğine karar vermiştir.

c. Savaşı Hazırlayan Yakın Nedenler:

s

Balkan devletleri, 1912 yılı yaz mevsiminin başlarından itibaren Makedonya ve Trakya'da ıslahat yapılması ve buraların kendi koruyuculukları altına verilmesi gibi, bazı isteklerle harekete geçtiler. Sırp, Bulgar, Yunan çeteleri aracılığıyla bunun sağlanması için yaptıkları girişimler, Makedonya'da havanın daha da gerginleşmesine, bu da savaş ihtimalinin her gün çoğalmasına yol açtı.

Nitekim, 1912 yılı Ağustos ayı ortalarına gelindiğinde, Bulgar kamuoyu açıkça savaş istemeye başladı. Karadağ, 1878 Berlin Andlaşması'ndan beri göz diktiği Osmanlı sınırlarına saldırdı. Eylül ayında ise Balkanlar iyice karıştı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti de, bölgede yarı seferberlik yapma kararını aldı.

---

82) Rifat Uçarol, **aynı eser,** s. 375-376.

83) Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim, (II.** Basılış) Ankara 1951, s. 57; Cavit Baysun, **"Muhtar Paşa",** İslâm Ansiklopedisi, c. VIII., İstanbul 1959, s. 528.

84) Daha sonra tartışma ve Yüce Divan'da dava konusu olan "Terhis Olayı" hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Rifat Uçarol, **"Balkan Savaşı Öncesinde Terhis Olayı ve Seferberlik İlanı Sorunu",** Dördüncü Askeri Tarih Semineri - Bildiriler, Ankara 1989, s. 257 vd.

Balkanlar'daki bu bunalım, Büyük Devletler'in de bu konu üzerine eğilmelerine neden oldu. Ancak, her devletin kendine göre hesaplan vardı ve Balkan devletlerinin her biri de bunlardan birine dayanıyordu. Bu da bunalımı bir Avrupa sorunu haline getirdi.

Rusya, Avusturya'nın işe karışmasından, dolayısıyla bu devletle savaşa girmekten çekinmekteydi. Ancak, Balkan birliğinin kurulması sırasında bölgede sağladığı üstünlüğü de kaybetmek istemiyordu. Fransa ise, Balkan birliğini, Almanları zor duruma düşüreceğinden memnunlukla karşılamıştı. Bundan dolayı Avusturya ve Almanya'nın Rusya'ya savaş ,açması halinde, kendisinin de bu devletin yanında yer alacağını açıkladı, Rusya'ya bu konuda garanti verdi. İngiltere de, Balkanlar'daki statükonun değişmesini ve savaş çıkmasını istemiyordu.

Böylece, Üçlü İttifak ve Üçlü İtilaf devletleri, Balkanlar'da bir defa daha karşı karşıya gelmiş bulunuyordu. Fakat aralarındaki güç dengesi bunların etkili şekilde harekete geçmesini önlüyordu. Bu nedenle de, görünüşte Balkanlar'da barışın korunmasından yanaydılar. Ancak bunun için hiçbir etkili önlem alma yoluna gitmiyorlardı. Bu açıdan, "Hepsi fikir vermeye hazırdı. Fakat iş sorunu çözümleyecek esas adımları atmaya gelince, hiçbiri hazır değildi"[85].

Büyük Devletlerin bu tutumlarından da cesaret alan Balkan devletleri, 30 Eylül 1912'de seferberlik ilan ettiler. 1 Ekim 1912'de de, Osmanlı Devleti aynı işi yaptı ve bazı önlemler almaya başladı. Bu arada Balkanlıların yaptıkları kışkırtmalar, Türk kamuoyunda duyulan tepkiyi şiddetlendirdi. İstanbul'da, Hükümetin savaş karan alması için gösteriler yapılmaya, yani baskılara başlandı.

İşte bu hava içerisinde, Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti, barışı korumaya çalışırken, 7 Ekim 1912 günü Karadağ Osmanlı Devleti'ne resmen savaş ilan etti. Bunun üzerine aynı gün Osmanlı Devleti de Karadağ'a savaş ilan ederek karşılık verdi.

Böylece gittikçe yaklaşan Balkan Savaşı'nın ilk işareti, 8 Ekim 1912'de Osmanlı-Karadağ Savaşı'nın fiilen başlamasıyla ortaya çıkmış oldu. Artık savaş kaçınılmaz hale gelmişti. Bunu Büyük Devletler de anlamıştı. Ancak, Balkanlar'da geniş çapta çıkacak savaşın, bir dünya savaşı olmaması ve Avrupa'ya sıçramamasına çalışıyorlardı.

v Nitekim, Balkanlar'daki durumun bu şekilde şiddetlenmesi üzerine, Osmanlı Devleti'nin Balkanlıları yenebileceğini düşünen Avusturya ve Rusya,

85) Ernest Christian Helmreich, **The Diplomacy of the Balkan Wars,** London 1938, s. 98; Ayrıca bkz. Mahmut Muhtar Paşa, **Acı Bir Hatıra,** Kahire 1932, s. 2; Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **II., K. L,** s. 306-312.

bütün Büyük Devletler adına, 8 Ekim 1912'de bir bildiri yayınlayarak, Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında savaş çıkacak olursa, bu savaşın sonunda Rumeli'de sınır değişikliğini kabul etmeyeceklerini, yani Balkanlar'da statükonun devam edeceğini açıkladılar[86]. Bu arada da, Osmanlı Devleti'nden, 1878 Berlin Andlaşması'nın 23. maddesinin ve buna göre 1880'de hazırlanan reformların Balkanlar'da uygulanmasını istediler.

"— Osmanlı Devleti, Büyük Devletlerin bu isteklerine olumlu yönde cevap hazırlarken, bu defa, Balkan devletleri de aynı istekleri, 13 Ekim 1912'de, bir ültimatomla Osmanlı Devleti'ne bildirdiler. Buna ek olarak da seferberliğin kaldırılmasını istediler. Babıâli, çok ağır koşullar taşıyan bu ültimatomu reddetti. Bunun üzerine, 17 Ekim 1912'de, Bulgaristan ile Sırbistan, bir gün sonra da Yunanistan Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiler. Böylece, "Balkan devletlerinin ötedenberi istedikleri oldu. Savaş başladı..."[87].

Gerçekte, Osmanlı Hükümeti, böyle bir savaşa girmeye taraftar olmamıştı. Ancak, Balkan devletlerinin uzlaşmaz hareket ve tutumları ile, iç baskıların sonucunda, daha önceden hazırlıkları yapılmış olan bu savaşı önleyememiş ve savaşa girmeye mecbur kalmıştır[88]. Bu savaş ise iki dönemli olmuştur.

d. Birinci Balkan Savaşı (1912-1913):

Osmanlı Devleti, yukarıda açıklanan nedenlerin de sonucu olarak, savaşa yeterli şekilde hazırlanamadan girmiştir. Gerçi ordunun donatımı oldukça iyiydi. Fakat Rumeli'de bu ordunun yığınağı ve savaş düzeni zamanında yapılamamış ve gerekli önlemler alınamamış, alınan önlemler de yanlış yapılmıştı. Öyle ki, seferberlik ilanından sonra bile, ordunun bu bölgede yapacağı harekât için elde doğru dürüst bir planı yoktu[89]. Ayrıca erzak durumu iyi değildi. Nitekim savaşın başladığı sırada, piyasada yerel ihtiyaçları bir haftadan fazla idare edecek ölçüde tahıl bile yoktu. Diğer taraftan ordunun ulaşım ve ikmal durumu da kötüydü. Ordunun eğitim ve öğretimi eksikti. Subaylar arasında particilik yayılmıştı ve bundan doğan çekişmeler vardı, bu da disiplini bozmuştu. Üstelik ordunun ve halkın morali de iyi değildi. İşte böyle bir ordu ve uygun olmayan askeri ve siyasi durumda Balkan Savaşı'na girilmiştir[90].

---

86) Halil Menteşe, **"Hatıraları",** Cumhuriyet, 27 Ekim 1946, Tefrika 14.
87) **İkdam** (Gazetesi), 18 Ekim 1912 (1328), Sayı 5624; **Tasvir-i Efkâr** (Gazetesi), 19 Ekim 1912 (1328), Sayı 562.
88) Geniş bilgi için bkz. Rifat Uçarol, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919), (Askeri ve Siyasi Hayat),** (İkinci Baskı), İstanbul 1989, s. 372-391.
89) Mahmut Muhtar Paşa, **aynı eser,** s. 7-8; Birinci Ferik Zeki, **1912 Balkan Harbine Ait Hatıralarım,** İstanbul 1337, s. 4; Ahmet Reşit Rey, **Gördüklerim-Yaptıklarım,** İstanbul 1945, s. 164-165.
90) Birinci Ferik Zeki, **aynı eser,** s. 5-6; Kâzım Özalp, **"Özalp Atatürk'ü Anlatıyor",** Mil liyet, 12 Kasım 1969, Sayı 7893, Tefrika No. 3; Talât Paşa, **Hatıraları,** İstanbul 1946, s. 18; Rifat Uçarol, **aynı eser,** s. 391-394.

Osmanlı Devleti savaş için ordusunu ikiye ayırmıştı. "Doğu Ordusu" Trakya'da Bulgarlara karşı, "Batı Ordusu"da, Makedonya ve Arnavutluk'ta Yunan, Sırp ve Karadağlılara karşı çarpışacaktı. Bu bakımdan savaş, "Doğu Cephesi" ve " Batı Cephesi" olmak üzere iki cephede yapıldı.

Balkan Savaşı'nın başlamasıyla Osmanlı Ordusunun bir kolu, hemen Filibe'ye hücum ederek, Edirne karşısındaki Bulgar ordusunun arkasını çevirmek istedi. Fakat 19-20 Ekim 1912 tarihleri arasında yapılan savaşlarda yenilerek geri çekildi. Bunun üzerine, henüz hazırlıklarını tamamlamamış bulunan "Doğu Ordusu", 22 Ekim'de harekete geçirildi. Ancak bu ordu kısa zamanda bozulmaya ve her tarafta geriye çekilmeye başladı. Bu durum karşısında Osmanlı Hükümeti, 25 Ekim 1912'de Çatalca'da bir savunma hattı kurmaya karar verdi ve Bulgarlar ancak burada durdurulabildi.

Böylece, daha savaşın başlarında, "Doğu Ordusu" yenilerek Çatalca'ya kadar çekilmiş oldu. Bu arada Yunan donanması Ege Denizi'nde üstünlük kurdu. Bu durum da, "Doğu Ordusu"nun ve Osmanlı Devleti'nin, "Batı Ordusu" ve Makedonya ile bağlantısının kesilmesine neden oldu.

"Batı Ordusu"da, 26 Ekim'de Kumanova'da Sırplara yenildi. Bundan sonra dört Balkan devleti Makedonya'yı işgale başladılar. Selanik ise, 8 Kasım 1912 günü kendiliğinden Yunan ordusuna teslim oldu.

Bu suretle, Balkan birliğine dahil olan devletler, savaşın başlamasından kısa bir süre sonra bütün Rumeli'yi ellerine geçirdiler. Bu arada özellikle Bulgarlar; işgal ettikleri yerlerde Türklere karşı, tarihte eşine ender rastlanan şiddet hareketleri yaptılar. Genel olarak Balkan devletleri, Türklere karşı besledikleri aleyhteki düşüncelerini açığa vuracak fırsatı bularak, bunları uyguladılar. Ancak bu feci yenilgi içerisinde; sadece Edirne Bulgarların, Yanya Yunanlıların, İşkodra da Karadağlıların kuşatmalarına karşı savunmalarını sürdürdüler[91].

Deniz harekâtına gelince: Osmanlı donanması, daha savaşın başlarında Marmara Denizi ile Karadeniz'e bağlandığından, aslında daha güçlü olan Yunan donanması savaşsız olarak Ege Denizi'nin kontrolünü eline geçirdi[92]. Bundan da yararlanan Yunanlılar, Çanakkale Boğazı önündeki adalar dahil, Ege adalarını işgal ettiler. Sadece Rauf (Orbay) Bey komutasındaki "Hamidiye" Kruvazörü Ege'de düşmanla kahramanca çarpıştı. Ancak bu da savaşın genel durumunu etkileyemedi. Osmanlı donanması, Karadeniz ve Adriyatik'te

91) Osmanlı Devleti ile Balkan devletlerinin askeri durumları ile savaşın gelişmeleri hakkında bkz. Mehmet Nihat, **Balkan Harbi,** İstanbul 1340; Mirliva Pertev, **Balkan Harbinde Büyük Karargâh-ı Umumî,** İstanbul 1927; Cemil Conk, **Hatiraları-Balkan Harbi,** İstanbul 1947; Ahmet Reşit Rey, **aynı eser;** İsmail Hami Danişmend, **aynı eser,** c. IV., s. 388 vd; Mahmut Muhtar Paşa, **Üçüncü Kolordunun ve İkinci Şark Ordusunun Muharebatı,** İstanbul 1331, s. 4 vd; Fahri Belen, **Balkan Savaşı,** İstanbul 1971; (Reşat Halli), **aynı eser,** s. 73 vd.

92) Ali Haydar Emir, **Balkan Harbinde Türk Filosu,** İstanbul 1932, s. 176.

yaptığı harekâtta da bir varlık gösteremedi[93]. Denizlerdeki bu başarısızlıklar, kara savaşlarındaki yenilgilerin de bir diğer nedeni oldu.

Balkan Savaşı'nın başlamasından hemen sonra, Osmanlı Devleti'nin uğradığı bu ağır yenilgi, iç politikada büyük tepkilere yol açtı. Zaten kurulduğu günden itibaren yıkılacak gözüyle bakılan "Büyük Kabine", Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın zorlanarak, 29 Ekim 1912'de istifa ettirilmesi üzerine düştü. Yeni hükümeti, dış politikada İngiltere yanlısı olarak bilinen Kâmil Paşa kurdu. Ancak bu da savaşın aleyhteki gelişimini değiştiremedi.

Bu durum karşısında Osmanlı Devleti, savaşın durdurulmasını istemeye başladı. Ancak buna olumlu cevap, Bulgarların Çatalca'ya yaptıkları saldırada yenilmesinden sonra geldi. Bunun üzerine, 28 Kasım 1912'de Osmanlı Devleti ile Balkan Devletleri arasında Çatalca'da görüşmeler başladı. 3 Aralık 1912'de de ateşkes anlaşması imzalandı. Fakat Yanya ve İşkodra savunmaları sürdüğünden Yunanistan ile Karadağ bu anlaşmaya katılmadılar. Dolayısıyla, sadece Bulgarlar ile gerçekleştirilen bu anlaşmaya göre Osmanlı Devleti, Bulgarların kuşatması altında bulunan Edirne'ye yardım göndermeyecek ve barış andlaşması Londra'da toplanacak bir konferansta yapılacaktı.

Balkan devletleri ile Osmanlı Devleti arasında bu gelişmeler olurken, İtalya ve Avusturya'nın da kışkırtmaları ile durumdan yararlanan Arnavutluk, 28 Kasım 1912'de bağımsızlığını ilan etti. Ancak bu sırada, Kuzey Arnavutluk'un Sırbistan tarafından işgal edilmiş olması, devletlerarası yeni sorunlara neden oldu.

Sırbistan'ın Arnavutluk'a yerleşmesi, Adriyatik Denizi'ne çıkması ve büyük bir devlet haline gelmesi, Avusturya'nın politikasına aykırıydı. Bu nedenle Viyana Hükümeti, Sırbistan'a karşı baskı aracı olarak kullanabileceği, bağımsız ve güçlü bir Arnavutluk devletinin varlığından yanaydı. Buna karşılık İtalya, kendisi Adriyatik kıyılarını ele geçirip burayı bir iç deniz haline getirmek istediğinden, güçlü bir Arnavutluk devleti ile Sırbistan'ın burada kalmasını istemiyordu. Ancak Rusya'nın Sırbistan'ı desteklemesi, İtalya ile Avusturya arasında görüş farkları olduğu halde, bu iki devletin birlikte hareket etmesine neden oldu[94].

Nitekim Avusturya ve İtalya; Sırplar'dan, Arnavutluk'tan çekilmelerini istemeye başladılar. Avusturya, Sırbistan'a karşı savaş hazırlıklarına girişti. Bu da Avusturya-Rusya ilişkilerini gerginleştirdi. Fransa, Rusya'yı destekle-

---

93) Deniz harekâtı için bkz. (Afif Büyüktuğrul), **Balkan Harbi Tarihi, VII nd Cilt Osmanlı Deniz Harekâtı 1912-1913,** İstanbul 1965, s. 10 vd; Ali Haydar Emir, **aynı eser,** s. 14 vd; O. Ramis-Y. Teofanidiş, (Çev. Lütfi), **Türk ve Yunan Dz. Harbi Hatıratı ve 1909-1913 Yunan Bahrî Tarihi,** İstanbul 1930, s. 13 vd; İsmail. Hami Danişmend, **aynı eser,** c. IV., s. 394-395.

94) Hans Rohde, **aynı eser, s. 60-61.**

diğini bildirdi. Almanya, Avusturya'yı tutmakla beraber, savaştan yana değildi. İngiltere ise sorunun barışçı yollardan çözümlenmesini istiyordu. Böylece Balkan bunalımı, Büyük Devletleri bir defa daha karşı karşıya getirmiş oldu. Ancak, bu sorunun bir Avrupa savaşı haline gelmesini istemeyen İngiltere ve Almanya'nın çabalarıyla Avusturya; Sırbistan'ın Adriyatik kıyılarına çıkmaması koşuluyla, sorunun bir konferansta ele alınmasını kabul etti. Bunun üzerine bunalımın ağırlık noktası diplomatik alana kaydı.

e. Londra Andlaşması (30 Mayıs 1913):

Balkan bunalımına çözüm yolu bulmak ve barışı korumak amacıyla, görüşmeler yapmak üzere, 17 Aralık 1912'de Londra'da uluslararası "Büyükelçiler Konferansı" toplandı.

Konferansın çalışmaları iki konu etrafında toplanmıştı. Bunlardan birincisi, Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasındaki sınırı ve barış esaslarını saptamak; ikincisi, Osmanlı Devleti'nden ele geçirilen toprakların Balkan devletleri arasında bölüşülmesinden doğan ve aynı zamanda Büyük Devletleri karşı karşıya getiren anlaşmazlığı çözümlemekti.

Londra Konferansı, bu esaslar üzerinde çalışmalara başladıktan sonra, bazı güçlükler ortaya çıktı. Yunanistan Ege adalarından Karadağ İşkodra'dan, Bulgaristan Edirne'den çekilmek istemiyordu. Osmanlı Devleti de Ege adalan ile Edirne'den vazgeçmeye yanaşmıyordu. Diğer taraftan Rusya ile Avusturya arasında gerginlik giderilemiyordu. Bu arada Rusya, Kafkasya'ya asker yığmaya ve Anadolu'yu tehdit etmeye başlamıştı. Ancak, Almanya'nın baskısı üzerine gerilemek zorunda kalmıştı. Bu nedenlerle barış görüşmeleri uzun sürdü. Balkan devletleri, Tekirdağ'dan Midye'ye uzanan hattın batısının kendilerine bırakılmasında ısrar ediyorlardı. Fakat Osmanlı Devleti Edirne'yi vermemekte direniyordu. Bu nedenlerle konferans sonuçsuz kaldı.

Bunun üzerine Büyük Devletler; savaşın yeniden başlamaması için, 17 Ocak 1913'te, Osmanlı Devleti'ne ortak bir nota vererek, Edirne'nin Balkanlılara verilmesini, Ege adalarının geleceğinin tayin edilmesinin kendilerine bırakılmasını istediler. Aksi halde de, çıkacak bir savaşta Osmanlı Devleti'nin zor duruma düşeceğini bildirdiler. Böylece, Balkan Savaşı'nın hemen öncesinde ve savaş sonrasında bu bölgede statükonun değişmeyeceği garantisini veren Büyük Devletler, bu garantiyi bir tarafa bırakarak, Balkan devletlerini desteklediklerini ve sınır değişikliğini kabul ettiklerini göstermiş oldular.

Bu sıralarda ise, meydana gelen yenilgi ve gelişmeler, İstanbul'da Kâmil Paşa Hükümeti'ni yıpratmıştı. Bundan da yararlanan İttihat ve Terakki Partisi, 23 Ocak 1913'te, "Babıâli Baskını"nı yaparak yeniden iktidara geldi. Mahmut Şevket Paşa başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu[95].

95) Ali Fuad Türkgeldi, **aynı eser,** s. 77-83.

Yeni İttihat ve Terakki Hükümeti, ilk iş olarak Büyük Devletlerin vermiş olduğu notayı reddetti. Bunun üzerine, 3 Şubat **191**3'te, Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında savaş yeniden başladı. Ancak bu defa da başarı sağlanamadı. Üstelik kendilerini savunmakta devam eden İşkodra Karadağlılar'ın, Yanya Yunanlılar'ın, Edirne de Bulgarlar'ın eline geçti.

Bu durum karşısında Osmanlı Hükümeti, Büyük Devletlere başvurarak, barış görüşmelerine yeniden başlanmasını istedi. Bunun üzerine de, Balkan devletleri ile Osmanlı Devleti arasında, 30 Mayıs 1913'te, Londra Barış Andlaşması imzalandı. Buna göre:

1) *Osmanlı Devletinin batı sınırı Midye-Enez hattı olacaktı.*
2) *Osmanlı Devleti, Arnavutluk ile Ege adalarının geleceğinin sap tanmasını Büyük Devletler'e bırakacaktı.*
3) *Yunanistan; Selanik, Güney Makedonya ve Girit'i alacaktı.*
4) *Bulgaristan; Kavala, Dedeağaç ile birlikte, bütün Trakya'yı sınır ları içerisine katacaktı.*
5) *Sırbistan, Orta ve Kuzey Makedonya'ya sahip olacaktı*[96].

Görüldüğü gibi, bu andlaşmayla Osmanlı Devleti, Midye-Enez sınırının batısında kalan biftün topraklarını Balkan devletlerine terk ediyor ve buraları bu devletler arasında bölüşülüyordu. Ege adalarının geleceğini Büyük Devletler'in kararına bırakmakla da, Ege Denizi üzerindeki egemenliğini dolaylı olarak kaybediyordu. Bulgaristan ise, geniş şekilde Ege Denizi'ne çıkıyor ve büyük bir devlet haline geliyordu. Yunanistan, Selânik'i de alarak, kuzeye doğru genişliyor ve Ege Denizi'ne yerleşmek için büyük bir olanağa sahip oluyordu. Aynı şekilde Sırbistan da sınırlarını genişletiyordu.

Ancak Balkanlar'da kurulan bu statü, Balkan devletlerini memnun etmedi. Bu da yeni bir bunalımın doğmasına yol açtı.

f. İkinci Balkan Savaşı (1913):

Yukarıda belirtilen 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Andlaşması'nın getirmiş olduğu koşullar, bu tarihe kadar Osmanlı Devleti'ne karşı, aralarındaki çekişmeleri bir tarafa bırakarak birleşen ve birlikte hareket eden Balkan devletlerinin, birbirlerine düşmelerine neden oldu.

Birinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin umulmadık şekilde ve sürede yenilerek Balkanlar'dan çekilmesi, bölgede bir güç boşluğu meydana getirdi. Balkan devletleri; bu durum üzerine, bu boşluğu, kendi çıkar ve emelleri doğrultusunda doldurmak için çalışmaya başladılar. Zaten daha

96) A. Şükrü Esmer, **aynı eser,** s. 420; İsmail Hami Danişmend, **aynı eser,** c **IV.,** s. 401-402.

Balkan Savaşı içerisinde, müttefik olmalarına rağmen, bu konuda rekabete hatta sürtüşmelere başlamışlardı. 1913 Londra Andlaşması'ndan ise, istedikleri sonuçları alamadıkları düşüncesiyle, hiçbiri memnun kalmamıştı. Özellikle, Makedonya'nın bölüşülmesi, çatışmalarının ağırlık merkezini oluşturuyordu.

Sırbistan, savaşta Makedonya'da işgal etmiş olduğu yerlerin bir kısmını, yapılan anlaşmaya göre Bulgaristan'a vermişti. Gerçekte ise bölgeden daha fazla pay istiyordu. Buna karşılık Bulgaristan, Makedonya'nın bir kısmının Sırbistan'ın elinde kalmasından memnun değildi. Ayrıca, Edime kuşatması sırasında, yardıma gelen Sırpların işgal etmiş oldukları yerlerden çekilmemesine kızıyordu. Yunanistan, Makedonya'nın daha büyük bir parçasının sınırları içerisine katılması çabası içindeydi. Ayrıca, Bulgaristan'ın kendisinin yayılma hedefleri içerisinde bulunan yerleri alarak Ege Denizi'ne çıkmasını hoş karşılamıyordu. Romanya da, bölgede dengenin bozulduğunu iddia ediyordu ve öteden beri Bulgaristan ile aralarında anlaşmazlık konusu olan Dobruca'yı istiyordu. Sonuç olarak bu üç devlet, Bulgaristan'ın büyümesini endişe ile karşılamışlardı.

Görüldüğü üzere, Osmanlı Devleti'nden ele geçirilen toprakların bölüşülmesi, andlaşmadan sonra da Balkan devletleri arasında anlaşmazlık konusu olmakta devam etmiştir. Bunun sonucu olarak, Bulgaristan'ın daha fazla büyümesini istemeyen Yunanistan ile Sırbistan, 1913 yılı Haziranı'nda, aralarında bir anlaşma yaptılar.

Bulgaristan, iki komşu devletin kendisine karşı birleşmesi üzerine, bunların hazırlanmasına fırsat vermemek ve Makedonya'yı ele geçirmek üzere, aniden 29 Haziran 1913'te Yunanistan ile Sırbistan'a saldırdı. Ancak Bulgar orduları kısa zamanda yenildi. Romanya da, bu durumdan yararlanarak, kendisi için tehlikeli olabilecek şekilde büyümüş olan Bulgaristan'a 10 Temmuz 1913'te savaş ilan etti ve Sofya'ya doğru ilerlemeye başladı.

Osmanlı Devleti, Balkan devletleri arasında başlayan bu çatışma üzerine, 19 Temmuz'da harekete geçerek, 25 Temmuz 1913'te Bulgarların elinde bulunan Edirne'yi alarak kurtardı[97]. Babıâli, Meriç Nehri'nin batısına da askeri birlikler göndermek istedi. Fakat, Büyük Devletler buna kesin olarak karşı çıktılar ve Osmanlı Devleti'ne 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Andlaşması'nın değiştirilmeyeceğim bildirdiler. Yani, Osmanlı ordularının ilerlemesine karşı çıktılar. Bunun üzerine Türk ordusu Meriç Nehri'nde durmak zorunda kaldı.

Bulgaristan, bu gelişmeler ve yenilgiler karşısında, Osmanlı Devleti ile diğer Balkan devletlerine başvurarak barış istedi. Bunun üzerine savaşı sonuçlandıran andlaşmalar yapıldı.

---

97) Ali FuadTürkgeldi, aynı eser, s. 105-108.

g. **Balkan Savaşı 'm Sonuçlandıran Andlaşmalar:**

İkinci Balkan Savaşı'nı, daha geniş anlamıyla 1912-1913 Balkan Savaşı'nı sonuçlandıran andlaşmaların ilki, Bulgaristan ile diğer Balkan devletleri arasında 10 Ağustos 1913'te imzalanan Bükreş Andlaşması oldu. Buna göre:

1) *Bulgaristan; Silistre, Tutrakan ve Güney Dobruca'yı Romanya'ya verdi.*
2) *Yunanistan; Epir'in bütününü, Selanik, Drama, Kavala ile birlikte Güney Makedonya'nın büyük kısmını aldı.*
3) *Sırbistan'a; Manastır, İstip, Üsküp, Priştine verildi.*
4) *Karadağ, Plevlye ve Cakova 'yi aldı.*
5) *Bulgaristan'a, Makedonya'nın küçük bir bölümüyle Dedeağaç bölgesi bırakıldı.*

Böylece, bu andlaşmayla Bulgaristan, Dedeağaç'tan Ege Denizi ile bağlantısını sürdürmekle beraber, çevresindeki devletlere verdiği topraklarla küçültülmüş oldu. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nden alınmış olan topraklar Balkan devletleri arasında yeniden bölüşüldü. Ancak bu da, bu devletlerin hepsini memnun edemediğinden, Balkanlar'da çekişmeler devam etti.

Bükreş Andlaşması'ndan sonra, Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında da ayrı ayrı andlaşmalar yapıldı. Bunlardan birincisi, Osmanlı Devleti'nin batı sınırındaki tek komşusu haline gelmiş bulunan Bulgaristan ile yapılanıydı.

Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında, 29 Eylül 1913'te, İstanbul Andlaşması imzalandı. Tamamı yirmi madde ve dört Ek'ten meydana gelen andlaşmaya göre: Bulgaristan; Kırklareli, Dimetoka ve Edirne'yi geri veriyor, Türk-Bulgar sınırı yaklaşık olarak Meriç nehri oluyordu. Bulgaristan'da kalan Türkler, Bulgarlarla eşit haklara sahip olacaktı ve isteyen dört yıl içerisinde Osmanlı topraklarına göç edebilecekti.

Osmanlı-Yunan barışı ise, 14 Kasım 1913'te imzalanan Atina Andlaşması ile gerçekleştirildi. Bununla Osmanlı Devleti, Yunanistan'ın Balkanlar'da ele geçirdiği topraklar ile Girit'in bu devlete ait olduğunu resmen kabul etti. Ayrıca, Yunanistan'da kalan Türklerin sahip olacakları haklar ve durumları saptandı. Ancak, 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Anlaşması'nın beşinci maddesi uyarınca, Ege adalarının geleceği Büyük Devletler'in kararına bırakılmış olduğundan, sorun bu andlaşmada yer almadı. Böylece de Osmanlı Devleti, bu kararı kabul ettiğini bir defa daha göstermiş oldu[98].

Ancak Osmanlı Devleti, bu adaların Yunanistan'a bırakılmasından çekindiğinden, 22 - 23 Aralık 1913'te, Büyük Devletlere Midilli ve Sakız gibi Anadolu kıyılarına yakın adaları Yunanistan'a bırakmamak kararında olduğunu ve onları geri almak için elinden geleni yapacağını bildirdi. Fakat

98) Andlaşma metinleri için bkz. Nihat Erim, **aynı** eser,c. **I.,** s. 457-488.

başta Fransa olmak üzere, Avrupa devletlerinin buna karşı gösterdikleri sert tepki üzerine, Babıâli gerilemek zorunda kaldı.

Sonuçta, Londra'daki "Büyükelçiler Konferansı"nda Ege adaları ile ilgili olarak alınan kararlar, Büyük Devletler tarafından 14 Şubat 1914'te bir notayla Osmanlı Devleti'ne bildirildi. Buna göre, Meis adası hariç, Oniki Ada İtalya'ya, İmroz (Gökçeada) ve Bozcaada dışındaki bütün Ege adaları Yunanistan'a veriliyordu.

Bu notadan bir gün önce de (13 Şubat 1914) Büyük Devletler, aynı nitelikte bir notayı Atina'ya vermişlerdi. Bunda, Ege adalarının Yunanistan'a verildiğini, ancak Yunanistan'ın da Güney Arnavutluk'tan çekilmesi gerektiğini bildirmişlerdi.

Böylece, bir bakıma Güney Arnavutluk'a karşılık, Ege adaları Yunanistan'a bırakılıyordu. Bunda ise, Büyük Devletlerin, özellikle Adriyatik'teki İtalya-Avusturya arasındaki çatışma ve uyuşmaların rolü büyüktü. Gerçekte ise, Ege adalarının Yunanistan'a verilmesi, daha geniş anlamıyla başta İngiltere olmak üzere Büyük Devletlerin, Türkleri denizlerden uzaklaştırma politikasının bir sonucuydu. Kısacası, "Doğu Sorunu"nun bir parçasının daha uygulamaya sokulmasıydı.

Osmanlı Devleti, Büyük Devletlerin Ege sorununa bir çözüm getirirken, Anadolu kıyıları ile adalar arasındaki durumu göz önünde tuturak kendi lehine karar alacağına güvenmişti. Ancak umduğunun aksi olmuştu. Babıâli, bunun üzerine 15 Şubat 1914 tarihinde Büyük Devletlere bir nota göndererek, bu karara itiraz etti. Fakat onlardan olumlu bir cevap alamadı. Bundan sonra, soruna diplomatik yollarla çözüm aramaya girişti. Ancak, bu alanda da bir sonuca ulaşamadan Birinci Dünya Savaşı başladı ve Ege adaları İtalya ve Yunanistan'ın elinde kaldı".

Bu arada Balkan Savaşı ile ilgili olarak, Osmanlı Devleti ile Sırbistan arasında da 13 Mart 1914'te İstanbul Andlaşması yapıldı. İki devletin ortak sınırı kalmadığından, bu andlaşma, daha çok Sırbistan'da kalan Türklerin ve bunların taşınamaz mallarının durumu ile geleceğini saptamaktaydı[100].

Böylece Osmanlı İmparatorluğu; Balkan Savaşı'nda, iç ve dış nedenlerin etkisiyle, tarihinin en büyük yenilgisine uğramış, bunun sonucunda Meriç Nehri'nin batısındaki bütün Balkan toprakları ile, Ege adalarını kaybetmiş oldu. Bu ise, ülkeyi maddi ve manevi yönlerden büyük kayıplara uğratmış, devletin geleceğini olumsuz yönde etkilemiştir.

Balkan Savaşı sonucunda, Balkanlar'da ise statüko büyük oranda değişmiş, bölge devletlerinin sınırlarının genişlemesi ile yeni bir siyasi harita çizilmiş, bu arada bir yeni devlet, Arnavutluk ortaya çıkmıştır.

---

99) Genel bilgi için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **II., K. III.,** s. 245-250, 263-274; Bilâl N. Şimşir, **aynı eser, c. II., s. XXII, XXXV.** 100) Andlaşma metni için bkz. Nihat Erim, **aynı eser,** c.I., s. 489-497.

Bunlarla beraber, Ekim 1912'den Ağustos 1913'e kadar on ay süren Balkan Savaşı, sadece savaşan devletleri değil, bütün Avrupa Büyük Devletlerini de yakından ilgilendirmiş ve etkilemiştir. Çıkarları çatışan devletler, bu bunalım dolayısıyla bir defa daha karşı karşıya gelmişlerdir. Bu da bloklar arasındaki gerginliği çoğaltmış ve silahlanma yarışını hızlandırmıştır. Bundan dolayı da Balkan bunalımı, Birinci Dünya Savaşı'nın yakın nedenlerinden biri olmuştur.

7. Balkan Savaşı'ndan Sonra Osmanlı İmparatorluğu ve Büyük Devletler(1913-1914):

Osmanlı Devleti, Trablusgarp ve Balkan Savaşları'ndan büyük kayıplar ve sorunlarla çıktıktan sonra, 1913 yılının ortalarından itibaren, durumunu düzeltecek bazı girişimlerde bulunmaya, bu arada da yeni sorunlarla karşılaşmaya başladı.

Osmanlı yöneticileri, devletlerarası ilişkilerin iyice gerginleştiği ve her an bir genel savaşın beklendiği bu dönemde, öncelikle son savaşlarda durumu oldukça bozulan ordunun yeniden düzenlenmesi işini ele aldılar. Bu amaçla da Almanya'dan yardım istediler. Bu ise, aynı zamanda Almanya'ya daha çok yaklaşmak demekti. Bunda, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin de etkisi vardı.

a. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne Karşı İzlediği Siyaseti Değiştirmesi:

Osmanlı Devleti, yakın tarihlere kadar, özellikle Rusya'ya karşı İngiltere'ye dayanmıştı. Ancak İngiltere, 1878'den itibaren, Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği politikayı değiştirmeye başlamıştı. Nitekim, bu tarihten sonra Mısır'a ve Kıbrıs'a yerleşmiş, bu arada Basra Körfezi'ne daha çok sokulmak isteyen ve Rusya ile birlikte İran'ı kontrol altına alan, bu suretle de Ortadoğu'da yayılmayı amaç edinen bir devlet halini almıştı. Ayrıca Rusya ile müttefik hale gelmişti. Böylece, 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne ve Boğazlar statüsünün korunmasına dayanan geleneksel politikasının değiştiği açıkça ortaya çıkmıştı.

Nitekim İngiltere, bundan sonra, 1908'de Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakına ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesine; İtalya'nın 191 **l'de** Trablusgarp'a saldırmasına, burayı ve Oniki Ada'yı işgal etmesine; 1912'de Balkan Savaşı'nın çıkmasına ve Balkan devletlerinin Meric'in batısındaki bütün topraklan Osmanlı Devleti'nden koparmasına, aynı zamanda Arnavutluk'un bağımsız bir devlet haline gelmesine, seyirci kalmış, yani bu gelişmeleri kabul etmiş ve desteklemiştir.

Denilebilir ki İngiltere, Trablusgarp ve Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında, Osmanlı Devleti'ni, Almanya'ya Anadolu'da ve Irak'ta bazı hak ve ayrıcalıklarla bunların simgesi olan Bağdat Demiryolu'nu yapma iznini ver-

meşinden dolayı (diğer nedenlerle birlikte), âdeta parçalamayı amaçlayan bir siyaset izlemiştir. Öyle ki, yukarıda belirtildiği gibi, İkinci Balkan Savaşı sırasında batıya doğru ilerleyen Türk Ordusunu Meriç Nehri kıyısında durdurarak, onun bir Osmanlı toprağı olan Batı Trakya ve Balkanlar'a girmesini engellemiş; savaştan sonra da Osmanlı Devleti'ne ait olan Ege Denizi'ndeki bütün adaların Yunanistan'a verilmesi için çalışmaya başlamış; bu arada kendisi de, aşağıda görüleceği üzere, Dicle-Fırat nehirleri ile Basra Körfezi kıyılarına daha etkili şekilde yerleşmenin çabası içine girmiştir.

Bundan böyle de İngiltere, artık daha çok Osmanlı Asyası ile ilgilenen bir devlet olmuştur. Burada da karşısına rakip olarak bir süreden beri Almanya çıkmış bulunuyordu. Bu ise, Osmanh-İngiliz ilişkilerini olduğu kadar, Osmanlı-Alman ilişkilerini de etkilemiştir.

b. Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde Etkisinin Çoğalması ve Alman Askeri Heyeti Sorunu:

Yukarıda belirtilen İngiliz siyasetinin değişmesi ve diğer gelişmelerin sonucu olarak; Osmanlı Devleti, yakın ilişkiler içine girmiş bulunduğu Almanya'ya daha çok dayanmaya başlamıştı. Bu da, Almanya'nın Doğu siyasetine uygun düşüyordu. Osmanlı-Alman ilişkilerinde ise, Almanya'nın ekonomik girişimlerinin ve Alman askeri yardım heyetinin önemli yeri vardı.

Almanya, özellikle Bağdat Demiryolu yapım hakkını aldıktan sonra Doğu siyaseti içinde Osmanlı Devleti'ne daha büyük önem vermişti. Bu arada, Alman dilinin ve kültürünün Doğu'da yayılması için okul, hastane gibi sosyal nitelikli kuruluşlar meydana getirirken, ülkesinde de Anadolu ve Arabistan incelemeleri için birçok cemiyet ortaya çıkmıştı. Nitekim, 1901 yılında "Alman Anadolu-Arabistan Cemiyeti", 1904'te "Anadolu Ekonomik İnceleme Cemiyeti" ve "Alman Doğu Cemiyeti", 1912'de de "İslâm İşleri Cemiyeti" kurulmuştu[101].

Ancak, 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanı Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki etkisine bir süre ara vermişti. Bunda, II. Abdülhamit yönetimine karşı yapılan bu hareketin, Jön Türkler tarafından Almanya'nın rakipleri olan İngiltere ve Fransa'da hazırlanmış olması, böylece, Londra ve Paris hükümetlerinin doğrudan veya dolaylı olarak bunlara yardım ederek etkilemesi; Jön Türkler'in iktidarı ele aldıkları sırada, II. Abdülhamit'in dostu ve koruyucusu olarak görünen Almanya'nın, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı sırasındaki tutumu, önemli rol oynamıştı.

Nitekim, Bosna-Hersek sorunu Osmanlı Devleti'nde, Avusturya ile birlikte Almanya'ya karşı kırgınlık yaratmıştı. Bunun sonucu olarak da Avusturya mallarına ve bu arada bir kısım Alman malına boykot yapılmıştı. Bu boykot ise, Almanya'nın müttefiki Avusturya'ya büyük ölçüde zarar vermeye

101) Hans Rohde, **aynı eser, s. 22.**

başlayınca, Osmanlı-Avusturya ilişkileri daha da gerginleşmişti. Bu da, Osmanh-Alman ilişkilerini etkilemişti[102].

Fakat bu durum uzun sürmemiştir. İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı tutumları ile, İstanbul Hükümeti'nde Alman taraftarlarının etkisinin çoğalması üzerine, II. Meşrutiyet döneminde de Osmanlı-Alman ilişkileri önce düzelmiş sonra da sıkılaşmıştır. Özellikle, Almanya'nın aracılığıyla Bosna-Hersek'e karşılık Avusturya-Macaristan Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'ne tazminat ödemesinden sonra, İstanbul ile Berlin arasındaki dostluk yeniden kurulmuştur.

Almanya, bu gelişme üzerine yeniden ekonomik ve mali yatırımlarını hızlandırmıştır. Nitekim, 1904 yılında mali güçlüklerden dolayı yapımı durdurulan Bağdat Demiryolu'nun, Irak'ın kuzeyine kadar olan bölümünün, inşaatına 1909'da yeniden başlanmıştır. 1910'da Osmanlı Devleti'nin bütçe açığını[103] kapatması için, Alman ve Avusturya bankalarının büyük bir Konsorsiyum halinde birleşerek borç vermesi sağlanmıştır. Yine aynı yıl, Alman donanmasından iki zırhlı gemi (Barbaros ve Turgut zırhlıları) İstanbul Hükümeti'ne satılmıştır. Bu arada da Osmanlı-Alman ticareti büyük boyutlara ulaşmıştır. Nitekim Almanya'nın 1888 yılında Osmanlı Devleti'ne ihracaatı yılda 11 milyon mark iken 191 l'de 112.8 milyon marka, aynı yıllarda Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya ihracaatı 3.5 milyon marktan 70 milyon marka yükselmiştir[104].

Bunlarla birlikte, Balkan Savaşı'nda yenilgilerin başlaması üzerine, İngiliz taraftan Kâmil Paşa'nın 29 Ekim 1912'de sadrazamlığa getirilmesi ve hükümetini kurması, Osmanlı-Alman ilişkilerinin yeniden sarsılmasına ve İstanbul'da Alman etkisinin azalmasına yol açmıştır. Bunda, Balkan Savaşı sırasında Almanya'nın izlediği siyaset ile, savaştaki yenilgide Osmanlı hizmetinde bulunan Alman Askeri Heyeti'nin ve Alman malzemesinin kusurlu görülmesi, bundan dolayı Alman saygınlığının azalması da rol oynamıştır[105].

Fakat bu durum da uzun sürmemiştir. 23 Ocak 1913'te yapılan "Babıâli Baskını"nda Kâmil Paşa Hükümeti yıkılıp yerine Alman taraftarı Mahmut Şevket Paşa'nın kurduğu İttihat ve Terakki hükümeti iktidara gelince, Alman

---

102) Edward Mead Earle, (Çev. K. Yargıcı), **Bağdat Demiryolu Savaşı,** İstanbul 1972, s. 234-236. Hans Rohde, **aynı eser,** s. 22.

103) İkinci Meşrutiyet dönemi bütçeleri sürekli olarak açıkla kapanıyordu. Bu açıkları kapatmak için yapılan dış borçlanmalar da yüz elli milyon altın liraya ulaşmıştır. Her yıl ödemek zorunluluğunda kalınan faiz ve amortisman bedelleri on iki milyon altın lirayı aşıyordu. Bu miktar da genel gelirlerin yüzde ellisine kadar yükseliyordu. Bkz. Nihad S. Sayar, **Türkiye İmparatorluk Dönemi Malî Olayları,** İstanbul 1977, s. 286. Ayrıca bu dönemdeki borçlar ve borçlanmalar için İ. Hakkı Yeniay, **Yeni Osmanlı Borçlar Tarihi,** İstanbul 1964, s. 103 vd.

104) Hans Rohde, **aynı eser,** s. 21, 23.

105) Jehuda L. Wallach, (Çev. F. Çeliker), **Bir Askerî Yardımın Anatomisi, (Türkiye'de Prusya-Alman Askerî Heyetleri, 1835-1919),Ankara** 1977, s. 112; Hans Rohde, **aynı eser, s. 24.**

etkisi İstanbul'da eski durumuna yükselmiştir[106]. Bundan böyle ise, bu etki gittikçe çoğalmıştır. Bunda Alman Askeri Heyeti'nin de önemli rolü olmuştur.

Osmanlı Ordusunun eğitim ve öğretiminin geliştirilmesi amacıyla, özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren, Alman (1871'e kadar Prusya) subay ve teknisyenlerinden yararlanma yoluna gidilmişti. Ancak başlangıçta, Türk hizmetine giren bu personel, diğer Avrupalı subaylar gibi kişisel olarak bu görevleri kabul etmişlerdi. Yani devletlerini temsil eden görevli değillerdi. (Bunların içerisinde en ünlüsü, 1835-1839 yılları arasında Osmanlı ordusunda görev yapan ve Nizip Savaşı'na katılan Yüzbaşı - sonraları Alman ordusunda Mareşal-von Moltke idi.) 1882'de ise, Osmanlı Devleti'nin isteği üzerine Almanya, Albay Kaehler başkanlığında dört subaydan oluşan bir askeri heyeti İstanbul'a göndermişti. Bundan sonra da Türk ordusunu düzene koymak için Binbaşı (1911 'de Mareşal) Baron Colmar von der Goltz başkanlığında bir heyet gelmişti. Osmanlı hizmetindeki unvanıyla Goltz Paşa, uzun yıllar (1885-1895, 1909-1913) İstanbul'da kalmış, başta Harp Okulu olmak üzere orduda yöneticilik ve birçok düzenlemeler yapmıştı. Bu arada bir kısım Türk subayı da eğitim ve öğretim için Almanya'ya gitmişti[107]. Böylece, zamanla Alman etkisi Osmanlı ordusu üzerinde resmen çoğalmıştı.

Balkan Savaşından sonra ise; Almanya, Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü zor durumdan ve onun ordusunu yeniden düzenlemek için kendisinden yardım istemesinden de yararlanarak, bu etkisini daha da çoğaltmak üzere harekete geçti. Amacı, Türk Ordusundaki etkisiyle Osmanlı Devleti üzerinde diğer büyük devletlere göre üstünlük sağlamaktı. Nitekim bu konuda, Almanya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi Baron von Wangenheim, 26 Nisan 1913 tarihiyle Berlin Hükümeti'ne gönderdiği raporda, düşünce ve önerilerini şöyle belirtmiştir: "Orduyu kontrol eden kuvvet, Türkiye'de en büyük kudret olacaktır. Hiçbir Alman düşmanı hükümet, ordu tarafımızdan kontrol edildikçe iktidar mevkiinde kalamayacaktır"[108].

Bunun yanı sıra, yine Almanlara göre, Türkiye'nin Asya'daki topraklarının paylaşılması da ancak birkaç yıllık bir sorundu. Paylaşmada Almanya uygun bir pay isteyince, orada bir Alman askeri heyetinin varlığı yarar sağlayabilirdi. Bunun için, Türkiye'ye reform çalışmaları yapmak üzere büyük bir askeri heyet gönderilmeliydi. Osmanlı Genelkurmayı, Alman subayları tarafından yeniden teşkilatlandırılmalıydı. Bütün asker, eğitim ve öğretim kurumlan Alman komutanların yönetiminde olmak üzere bütünüyle Almanların eline verilmeliydi. İstanbul ve Halep'teki kolordu ve tümen komutanlıklarına Almanlar atanmalıydı[109].

106) Hans Rohde, **aynı eser,** s. 24; Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **II., K. III.,** s. 55.
107) Geniş bilgi için bkz. Jehuda L. Wallach, **aynı eser,** s. 7 vd; Enver Ziya Karal, **aynı eser,** c. **VIII.,** s. 174,365-369.
108) Alman Belgeleri, c. 38., belge 15439. Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. ***TL,*** **K. III.,** s.55.
109) "Türkiye'deki Reform Hakkında Düşünceler" başlıklı ve 19. 5. 1913 Tarihli yazı, Bavyera Harp Arşivi, Genkur. Bd. 43. Bkz. Jehuda L. Wallach, **aynı eser, s. 114-115.**

İşte Almanya, bu ortamda General Liman von Sanders başkanlığında yeni bir Alman Askeri Heyeti'ni İstanbul'a göndermeye karar verdi. Bunun üzerine, Osmanlı Hükümeti ile Alman Generali arasında, 27 Ekim 1913'te, beş yıl süreli bir sözleşme imzalandı. Bununla, Liman von Sanders'e Osmanlı ordusu üzerinde çok geniş yetkiler verildi. Öyle ki, bu sözleşmeye göre: Alman Generali, Protokolde Harbiye Nazırı'ndan sonra gelecekti; Askeri Şûra (Şûray-ı Askerî)'nın üyesi olacaktı; bütün askeri okullar, öğretim birlikleri ve diğer yabancı subaylar ona bağlanacaktı. Ayrıca kendisine, Osmanlı ordusunda Korgenerallik rütbesi ile İstanbul'daki Birinci Kolordu'nun komutanlığı verilecekti[110]

Daha önce de, Osmanlı jandarmasının düzenlenmesi bir Fransız generale (General Baumann), donanmasının düzenlenmesi ise Amiral Limpus başkanlığındaki İngiliz Deniz Heyeti'ne verilmişti. Böylece bir süreden beri, Osmanlı Devleti'nin kara, deniz, jandarma birliklerinin eğitimi, öğretimi ve düzenlenmesinde Avrupa'nın üç büyük devleti (Almanya, İngiltere, Fransa) etki sahibi olmuştu. Buna rağmen, yeni Alman Askeri Heyeti Başkanına geniş yetkilerin verilmesi, bu olayı Avrupa'da aynı zamanda siyasi bir bunalım haline getirdi.

Osmanlı Hükümeti ile Liman von Sanders arasında yapılan söz konusu sözleşmenin ve bununla, geniş yetkilerle bir Alman generalinin, İstanbul ve Karadeniz Boğazı'ndaki birliklere komutan olarak atandığının öğrenilmesi, Rusya'da endişe ve tepkilere yol açtı. Rusya, bu duruma karşı, İngiltere ve Fransa ile birlikte derhal harekete geçmek istedi. İngiltere, Osmanlı donanmasmdaki yeri ve etkisi dolayısıyla, buna önce yanaşmak istemediyse de, Almanya'nın bölgede ve Osmanlı Devleti üzerinde etkisinin çoğaldığını gördüğünden buna razı oldu. Bunun üzerine Rusya, İngiltere ve Fransa, bölgede dengenin kendi aleyhlerine bozulduğunu belirterek, Almanya ve Osmanlı Devleti'nden Askeri Heyet'le ilgili sözleşmenin değiştirilmesini istemeye başladılar.

Böylece, yeni Alman Askeri Heyeti'nin Osmanlı Devleti hizmetine girmesi ve yetkileri, devletlerarası bir sorun halini aldı. Bu arada da, Liman von Sanders, 14 Aralık 1913'te İstanbul'a geldi.

İngiltere, Rusya ve Fransa'nın bu konudaki girişimleri ve Almanya ile Osmanlı Devleti üzerindeki baskıları, biraz sonra etkisini gösterdi. Almanya, Liman von Sanders'in rütbesini 13 Ocak 1914'te Orgeneralliğe yükseltti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti de, ona Mareşallik rütbesi vererek, Ordu Genel Müfettişliği'ne atadı. Böylece Liman von Sanders, rütbesi yükseltilmekle beraber, Kolordu Komutanlığından, yani fiili komutanlıktan alındı[111].

110) Sözleşme metni için bkz. Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi,** Ankara 1964, s. 207-210; Jehuda. L. Wallach, **aynı eser,** s. 122-123; Yusuf Hikmet Bayur,[1] **aynı eser.c. II., K. III.,** s. 286-287.

111) Jehuda L. Wallach, **aynı eser,** s. 118-135; A. Şükrü Esmer, **aynı eser,** s. 425-438; Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **II., K. III.,** s. 276-306.

Bu suretle, Osmanlı Devleti'ni iki yönlü baskı altına sokan "Alman Askeri Heyeti" sorunu ve bundan doğan bunalım yatışmış veya öyle görünmüş oldu. Gerçekte ise bu sorun, Osmanlı Devleti ve Almanya ile Üçlü İtilaf devletleri arasındaki ilişkilerin gerginleşmesinin nedenlerinden biri oldu. Nitekim, bu olayda Almanya açık olarak yenilgiye uğramış, İngiltere diplomasisi tam anlamıyla bir basan kazanmıştı. Bununla beraber, bulunan formül, iki tarafı da memnun ettiğinden, savaş tehlikesi bir süre daha geriye atılmıştı[112].

Balkan Savaşı'ndan sonra, Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı diğer bir sorun da, Rusya'nın Boğazlar statüsünü değiştirmek üzere yaptığı yeni girişimler oldu.

c. Rusya'nın Boğazlar Statüsünü Değiştirmek İstemesi:

Balkan Savaşı sonucunda, Osmanlı Devleti ile Avusturya ve Almanya' mn karadan bağlantısını kesecek şekilde, Balkanlar'da yeni bir statü kurulmuştu. Ayrıca Ege Adaları Sorunu da çözümlenememişti. Rusya, bunlardan da yararlanarak, Boğazlar'ın kendisiyle dostları arasında güvenlikle kullanılabileceği ve egemen olacağı bir bölge haline getirilmesini istemeye başladı. Bu amaçla, 1913-1914 yıllarında (daha önceki dönemlerde olduğu gibi) çeşitli girişimlerde bulundu. Ancak, bu defa da İngiltere'nin desteğini sağlayamadı. Nitekim İngiliz Dışişleri Bakanı, 25 Haziran 1914'te Boğazlar' in savaş gemilerine açılmasının, Alman deniz politikasını ve Almanya ile kendi arasındaki ilişkileri etkileyebileceğini, buna da taraftar olmadığını Rusya'ya bildirdi.

Böylece Rusya, İngiltere'nin karşı koymasıyla Boğazlar statüsünü kendi lehine değiştirme girişiminden yine bir sonuç alamadı. Bu da, Rusya'ya, diplomasi yoluyla amacına ulaşamayacağını gösterdi. Halbuki Rusya, Balkan Savaşı sırasında Boğazlar'ın küçük devletlerin eline geçebileceği ihtimalinin bile doğduğunu görmüştü. Bu nedenle, Alman etkisinin İstanbul ve Boğazlar üzerinde artmasından endişeleniyordu. Nitekim, bundan böyle Rusya ile Almanya arasındaki rekabetin ağırlık noktası İstanbul ve Boğazlar oldu. Bu arada, Rusya, sorun boyunca Osmanlı Devleti'ne ve diğer büyük devletlere baskı aracı olarak, Doğu Anadolu'da ıslahat yani Ermeni sorunu ile demiryolu yapım konusunu gündemde canlı olarak tuttu ve pazarlık konusu yaptı. Ancak yine de istediği sonucu alamadı. Bütün bu gelişmelerden sonra ise, yakın gelecekte çıkabilecek bir genel Avrupa savaşında, Boğazlar'ın işgali için hazırlıklara başladı[113]. Bu gelişmeler sırasında da 1914'te Birinci Dünya Savaşı patladı.

Aynı dönemde (1913-1914) Osmanlı Devleti; bir de, İngiltere'nin, Basra Körfezi ve Irak'ta yeni bazı hak ve çıkarlar elde etmek için yaptığı girişimlerden doğan sorunlarla karşı karşıya kaldı.

112) Hans Rohde, **aynı eser,** s. 71-72.
113) Cemal Tukin, **aynı eser,** s. 355-356; Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **II., K. III.,** s. 307-332; Akdes Nimet Kurat, **aynı eser,** s. 175-203.

d. Osmanlı-İngiliz Anlaşması (29 Temmuz 1913); İngiltere'nin Basra Körfezi Çevresine Yerleşmesi:

Daha önce belirtildiği gibi, 20. yüzyılın başlarında, Almanya Bağdat Demiryolu yapımı dolayısıyla Basra Körfezi'nde gittikçe etkili hale gelmekteydi. Ancak İngiltere, Hindistan yolu ve bölgenin ekonomik yönüyle ilgili olarak, Basra Körfezi çevresinde Almanya'nın elde ettiği "hak" ve çıkarların karşısındaydı. Bunları ortadan kaldırmak, aynı zamanda da kendisi buralara egemen olmak istiyordu. Bu amaçla da İstanbul Hükümeti'ne baskı yapıyordu.

Osmanlı Devleti ise, bu sıralarda Batı'da çok büyük güçlükler ve soranlarla karşı karşıyaydı. Balkan topraklarını kaybetmiş, Bulgarlar İstanbul önlerine kadar gelmişti. Yani başkentin güvenliği bile tehlikedeydi.

İşte, Balkan Savaşı'nın Osmanlı tarihindeki deyimiyle "Balkan Faciası" halini aldığı, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri yalnızlık içine düşürüldüğü sıralarda, İngiltere, Basra Körfezi'nin çevresi ve Irak ile ilgili olarak bazı isteklerde bulundu. Bunları elde etmek için Babıâli'ye baskılar yaptı. Bunun üzerine, bu konularda, Mart 1913'te Londra'da Osmanlı-İngiliz görüşmeleri başladı.

İngiltere, bu görüşmelerde, yukarıda belirtildiği gibi Basra Körfezi'nin çevresinde ve Irak'ta kendisine birtakım yeni "hak" ve çıkarlar sağlamayı, Almanya'nın bölgedeki etkinliğini sınırlamayı, aynı zamanda Hindistan'ı ve bu ülkeye giden yolun güvenliğini güçlendirmeyi esas aldı.

Buna karşılık Osmanlı Hükümeti'nin bu görüşmelerden amacı, içinde bulunduğu zor koşullarda, İngiltere'nin destek ve yardımını sağlamak, hatta mümkün olursa bu devletle bir ittifak yapmak oldu[114].

Londra'da başlayan Osmanlı-İngiliz görüşmeleri uzun sürdü. Bu görüşmeler sırasında İngiliz Hükümeti, kendi çıkar ve isteklerinin kabul edilmesi için sürekli baskıda bulundu ve Osmanlılara karşı tam bir sömürgeci devlet anlayışıyla hareket ederek, Osmanlı isteklerini dikkate almadı. Diğer yandan aynı tarihlerde, Irak üzerinde Almanya ile ayrıca görüşmeler ve pazarlıklar yaptı.

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yapılan bu görüşmeler ve iki devlet arasındaki ilişkilerde görülen gelişmeler, Almanya, Fransa ve Rusya'yı da yakından ilgilendirdi. Fransa, Osmanlı-İngiliz, İngiliz-Alman görüşmelerinden kendisinin dış siyasetinde yalnız kalmamak, aynı zamanda özellikle Suriye üzerinde hak ve çıkarlar elde etmek için; Rusya ise, İran'daki hakları ile kendi uyruklarının bazı çıkarlarını korumak bahanesiyle, Irak işlerine karışmak istedi ve bazı girişimlerde bulundu. Ancak İngiltere, bu devletlerin

---

114) Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **II.,** K. **III.,** s. 333. Dönemin Sadrazamı Mahmut Şevket Paşa'nın, İngiltere ile anlaşmazlığa düşmemek, aksine Kuveyt ve Katar'ı gözden çıkartarak onunla anlaşmak için, verdiği kararlar hakkında bkz. **Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü,** İstanbul 1988, s. 34, 45.

tutum ve davranışlarına rağmen, Osmanlı-İngiliz görüşmelerini kendi çıkarları doğrultusunda sürdürdü.

Bu genel çerçevede, iki ay kadar süren Osmanlı-İngiliz görüşme ve pazarlıklarının sonucunda, 6 Mayıs 1913'te, bir taslak anlaşma hazırlandı. İngiltere, bu taslak anlaşmayı iki gün sonra Rusya'ya, 18 Haziran 1913'te de Fransa ile Almanya'ya gizlice bildirdi[115].

Osmanlı-İngiliz taslak anlaşması bundan sonra, iki devlet arasında Londra'da bir süre daha görüşme konusu oldu. Bu süre içinde; Osmanlı Hükümeti, Basra Körfezi'nin çevresini İngiltere'ye bırakmayı esas olarak kabul etmekle birlikte, bu kaybının sınırlarını daraltmaya ve aynı zamanda bu devlete vereceklerine karşılık ondan diğer devletlere, özellikle de Almanya'ya karşı siyasi destek sağlamaya, bu arada da gümrük sınırlarını %11'den %15'e çıkarabilmek için, Londra Hükümeti'ni ikna etmeye çalıştı. İngiltere ise, her ne olursa olsun Irak ile Basra Körfezi'nde etkisini ve varlığını sürdürmek ve geliştirmek isteyip, bu görüşmelerde de ona göre davrandı. İngiltere'nin bu tutumunun nedenleri İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi'nin Londra'ya gönderdiği şu telgrafta görülebilir:

> *"...Türkiye'nin dağılması ve orada yabancı nüfuz bölgelerinin kurulması ihtimali dolayısıyla menfaatlarımızın en geniş ve isteklerimizin en büyük oldukları İrak'taki kurumlarımızı elde tutmak hatta artırmak istenilecek bir yön olmalıdır... '"*[m].

İşte, bu düşünceler çerçevesinde Londra'da yapılan görüşmelerde saptanan esaslara göre, Osmanlı temsilcisi eski Sadrazamlardan Hakkı Paşa ile İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edvvard Grey tarafından, 29 Temmuz 1913'te Osmanlı-İngiliz Anlaşması imzalandı. "Şattülarap", "Dicle ve Fırat Irmaklarında Gemi İşletme", "Basra Körfezi", "Osmanlı-İran Güney Sınırlarının Tesbiti" gibi çeşitli konularda ayrı ayrı Sözleşmelerden oluşan bu "Anlaşma"nın getirdiği başlıca esaslara göre:

1) *Osmanlı Devleti, Şattülarap nehrini bütün devletlere açacak; nehirde gemi ulaşımını yönetmek üzere bir Türk ve bir İngiliz'den oluşacak bir komisyon kuracak, nehir üzerindeki hak ve yetkilerini bu komisyona devredecekti.*

2) *Osmanlı Devleti, Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde buharlı gemi iş letme ayrıcalığını altmış yıl süreyle İngilizlere verecekti.*

3) *Kuveyt Osmanlı toprağı olmakta devam edecekti. Ancak Osmanlı Hü kümeti, hiçbir bakımdan Kuveyt işlerine karışmayacak ve oraya asker*

4) Görüşmeler ve taslak anlaşma hakkında geniş bilgi için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **II.,** K. **III.,** s. 335-339.
5) Bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser, c. II., K. III., s. 339.**

göndermeyecek; İngiltere ile Kuveyt Şeyhi arasında yapılmış olan bütün anlaşmaları tanıyacaktı.

4) *Osmanlı Devleti, Katar (El-Katar) kıyılarındaki bütün hak ve iddia larından vazgeçecekti.*
5) *Osmanlı Devleti, Lübnanü'l-Aliye ve Lübnanü's Safile adındaki iki küçük ada dahil, Bahreyn Adaları hakkındaki isteklerinden vazgeçecek ve Bahreyn 'in bağımsızlığını onaylayacaktı.*
6) *(Anlaşmanın gizli maddesine göre de) Osmanlı Devleti, özerkliğini tanıdığı Kuveyt'in dışişlerine İngiltere'nin karışmak hakkını tanı yacak; Kuveyt ile bağımsızlığını tanıdığı Katar bölgesinde bulunan bütün memur, asker ve diğer görevlilerini geri çekecekti.*
7) *Bu ayrıcalıklara ve garantilere karşılık, İngiltere, Osmanlı Devleti'nin gümrük resimlerini yüzde dört oranında artırması teşebbüsünü destekleyecekti*[111].

Yukarıdaki koşullardan anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti, İngiltere ile 29 Temmuz 1913 tarihli Anlaşmayı imzalamakla, Dicle ve Fırat nehirleriyle Şattülarap ve Kuveyt üzerindeki egemenlik haklarından İngiltere lehine büyük ölçüde vazgeçmiş; Katar ile Bahreyn'in bağımsızlıklarını tanıyarak onların kendisinden ayrılmasını kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylece de, Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi'nin özellikle batı kıyılarındaki yerlerde uzun süreden beri görünüşte sürmekte olan varlığı ve egemenlik hakları, Kuveyt dışında, hemen hemen sona ermiştir.

İngiltere ise, bu anlaşma ile, Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde ticaret gemisi işletme hakkını tekel olarak almış, bununla da Irak'ın bütününü ticaret yönünden etkileyebilecek duruma gelmiştir. Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'ni Şattülarap'ın güneybatısındaki bölgeyi boşaltmak zorunda bırakarak, kendisi, bölgedeki şeyhliklerle daha önceleri yaptığı ikili anlaşmalara da dayanarak ve dolaylı yollardan, Basra Körfezi'nin batı kıyılarına daha etkili şekilde ve açıkça yerleşmiştir.

Bu gelişmelerden hemen sonra İngiltere, bu defa, anlaşmaya göre Osmanlı Devleti'nin Basra Vilayeti'nin Lahsa Sancağı'na bağlı bir kaza olmakta devam eden Kuveyt Şeyhliği'nden[118], 27 Ekim 1913'te petrol arama hakkı sözünü elde etmiştir[119].

İngiltere'nin Dicle-Fırat ve Şattülarap nehirleriyle, Basra Körfezi çevresinde sağladığı bu üstünlük ile son gelişmeler, Almanya ve Fransa'nın yanı

---

117) Anlaşmalarla ilgili geniş bilgi için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **II.,** K. **III.,** s. 339-359; Edward Mead Earle, **aynı eser,** s. 278-283; Ayrıca taslak anlaşma koşullarıyla ilgili olarak kısa bir değerlendirme için **Sadrazam** ve **Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, s. 177.**

118) Bkz. **Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, s.** 177.

119) Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-Ingiliz İlişkileri (1919-1926),** AnkTara 1978, s. 31.

sıra bölge ile kendisini yakından ilgili gören Rusya'yı da harekete geçirmiştir. Ancak İngiltere, çeşitli diplomasi oyunlarıyla bölgedeki varlığını ve etkisini bu devletlere kabul ettirmiştir.

e. Osmanlı Devleti'nin Bölüşülmesine Yol Açan Anlaşma ve Görüşmeler (1913 -1914):

Yukarıda belirtilen sorun, olay ve gelişmelerin yanı sıra, yine bu dönemde (1913-1914), kapitülasyonlar , Anadolu'da ve İmparatorluğun diğer yerlerinde yapılacak demiryolları, Doğu Anadolu'da uygulanacak ıslahat ve Ermeni konusu; kısacası, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik yönlerden bölüşülmesi çabalarından doğan gelişmeler, Osmanlı Devleti ile Büyük Devletler arasında ve bu devletlerin kendi aralarında sorun olmakta devam etmiştir. Ancak, bu sorunlardan birçoğu yapılan görüşme ve anlaşmalarla çözümlenmek istenmiştir. Bu anlaşmalar tarihleri, katılan tarafları ve kısa özet konularıyla şunlardır:

19 Mart 1913 İngiliz-Alman Anlaşması. Irak petrolleri, dörtte üç İngiliz ve dörtte bir Alman payı olarak bölüşülmüştür.

13 Haziran 1913 Osmanlı-İngiliz Görüşmeleri. Bunda, Irak'ın sulama sorunu ele alınmıştır. İngiltere sulama işinin kendi şirketlerine verilmesi için baskıya başlamıştır.

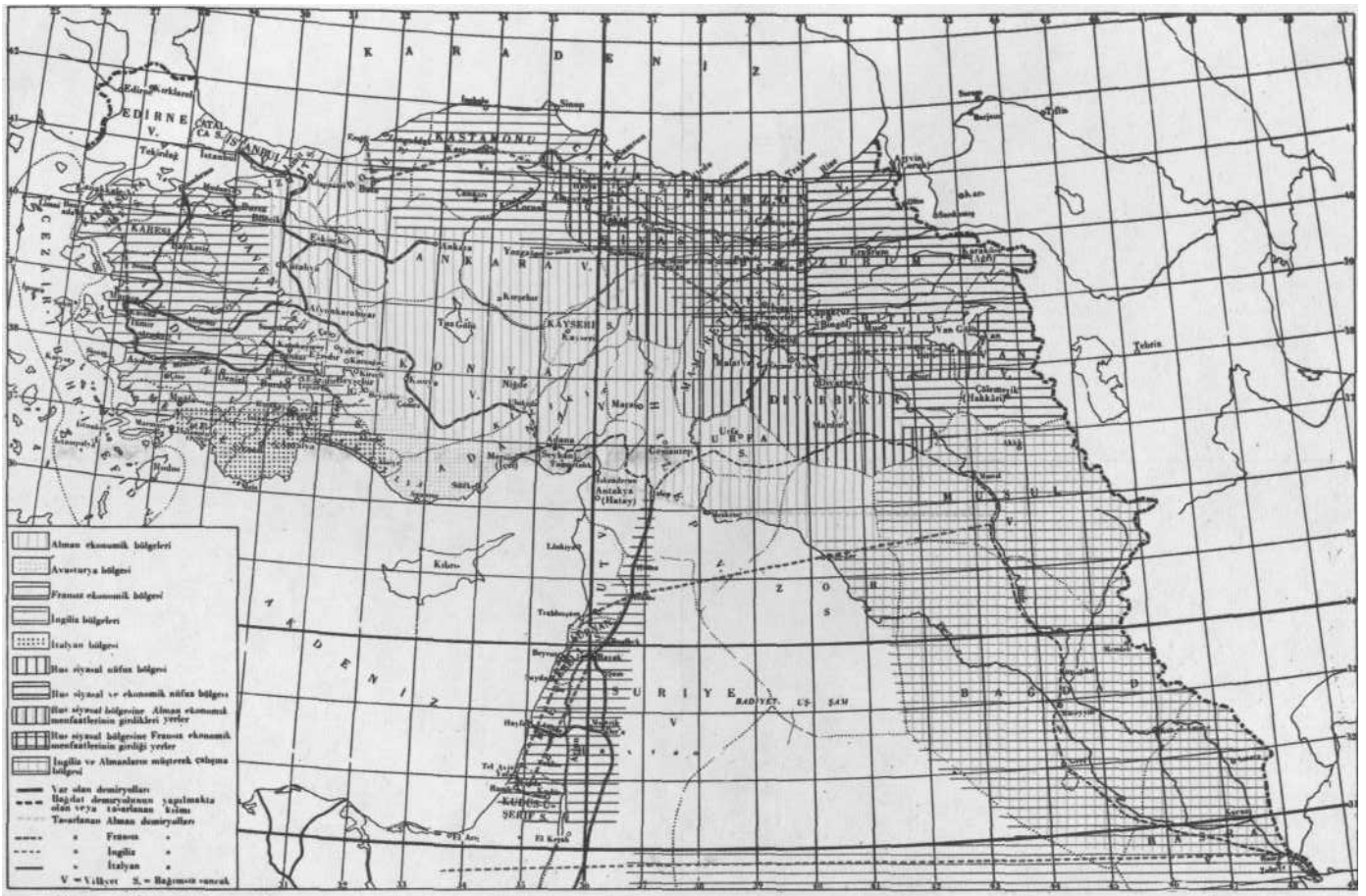
3-24 Temmuz 1913 Osmanlı Devleti - İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya arasında İstanbul'da Büyükelçiler Konferansı. Konferansta, Ermeni sorunuyla ilgili olarak Doğu Anadolu'da yapılması öngörülen ıslahat projeleri görüşülmüştür.

29 Temmuz 1913 Osmanlı-İngiliz Anlaşması. Yukarıda belirtilen Basra, Dicle-Fırat Anlaşmalarına ek olarak aynı gün yapılan "Gümrük, Yabancı Postaları ve Kapitülasyonlara Ait Anlaşma. "Yine yukarıda da belirtildiği gibi, Osmanlı Devleti'nin, gümrüklerini %11'den %15'e çıkarması kabul edilmiştir. İngiltere, kapitülasyonun kaldırılmasının henüz zamanı gelmediğini belirtmiştir.

12 Ağustos 1913 Osmanlı-İngiliz Anlaşması. Bununla, Osmanlı Asyası demiryollarının işletmesine ait olarak, İngiltere'ye yeni "hak"lar verilmiştir.

9 Ekim 1913 Osmanlı-Rus Anlaşması. Trabzon-Pekeriç-Harput-Diyarbakır çizgisinin doğusunda demiryolu yapım ve işletme hakkının Ruslara ait olduğu kabul edilmiştir.

8 Şubat 1914 Osmanlı-Rus Anlaşması. Buna göre, iki yabancı genel müfettiş Doğu Anadolu'nun iki kesiminin başına geçirilecekti. Bu kesimler, Erzurum, Trabzon ve Sivas; Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır illerini kapsayacaktı.

1913-1914 Anlaşmalarına Göre Büyük Devletlerin Osmanlı Asyası'nda Sağlamış Oldukları Nüfuz ve Çalışma Bölgeleri

14 Şubat 1914 "Londra Büyükelçiler Konferansı". Burada alınan karara göre, Bozcaada ve Gökçeada dışındaki Ege adaları Yunanistan'a ve İtalya'ya verilmiştir.

15 Şubat 1914 Fransız-Alman Anlaşması. Bununla, Osmanlı Asyası de miryolu yapımında bölge bölüşülmesi yapılmıştır.

6 Mart 1914 İngiliz-İtalyan Anlaşması. Bu anlaşmayla, Aydın, Muğla, Marmaris, Burdur'dan Antalya yönüne yapılacak demiryolunun geçeceği yerler belirlenmiş ve bölüşülmüştür.

9 Nisan 1914 Osmanlı-Fransız Anlaşması. Buna göre, Kuzey ve Batı Anadolu ile Suriye'de üç Fransız bölgesi kurulması kabul edilmiştir.

9 Nisan 1914 Osmanlı- İngiliz Anlaşması. Bununla, Osmanlı Devleti'nin kendi tekel maddelerine vergi koyması ve iç gümrük düzenlemesi yapması, bazı sınırlamalarla kabul edilmiştir. Bunlara karşılık İngiltere'ye Irak'ın sulanması, demiryolu yapımı ile, bazı petrol araştırma hakları verilmiştir.

15 Haziran 1914 İngiliz-Alman Anlaşması. Bu anlaşmayla, iki devlet, Osmanlı Asyası'nda o tarihe kadar elde ettikleri "hak" ve çıkarları karşılıklı olarak tanımışlardır. Vardıkları sonuçları da, birlikte, Osmanlı Devleti'ne baskı yaparak benimsetmeye çalışacaklarını kabul etmişlerdir[120].

Görüldüğü gibi, 1913 ve 1914 yıllarında, Osmanlı Devleti'nin varlığını ve geleceğini etkileyecek çok sayıda ikili veya çok taraflı anlaşma ve görüşme yapılmıştır.

Osmanlı Devleti, bu tarihlerde, uzun yıllardan beri birikerek ve çoğalarak gelen ve Balkan Savaşı ile daha da ağırlaşan sorunlarıyla, gücünü bütünüyle kaybetmek üzereydi. İşte bu sıralarda yapılan, yukarıdaki anlaşma ve görüşmelerle; Büyük Devletler, gerçekte, Osmanlı İmparatorluğu'nu (İstanbul bölgesi ve Trakya hariç) aralarında paylaşmışlardır. Aynı zamanda, kendilerine ayırdıkları payları, karşılıklı olarak tanımışlardır. Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'ni kendilerine çok sıkı bağlarla bağlayıp onu çökertip resmen paylaşmak veya yaşatmak kararını verecek duruma gelmişlerdir. Bu anlaşmaların bir çoğunu Osmanlı Hükümeti de öğrenmiş, açıkça veya dolaylı olarak kabul etmiştir[121].

Bu anlaşmalarla Büyük Devletlere Osmanlı İmparatorluğu'nda ayrılan pay ve bölgelerin sınırları, genelde, onların elinde bulunan demiryollarına bağlı olan ekonomik alanların sınırlarına göre belirlenmişti. Bu yönüyle demiryolu ve onun geçtiği veya geçeceği yer büyük öneme sahipti. Buna göre devletlerin payları ve sınırları şöyleydi:

---

120) Anlaşma ve görüşmeler hakkında geniş bilgi için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **II., K. III.,** s. 121 vd; Edward Mead Earle, **aynı eser,** s. 210 vd; A, Halûk Ülman, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol (ve** Savaş), (İkinci Baskı), Ankara 1973, s. 147-148.

121) Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **II., K. III.,** s. 466-467.

İngiliz payı: Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk ve Arap bölgelerinde olmak üzere iki kısma ayrılmaktaydı.

Türk kısmında olanı, İzmir'den Aydın demiryolu boyunca Afyonkarahisar'a ve Eğridir, Beyşehir, Burdur gölleri yörelerine kadar uzanmaktaydı.

Arap kısmındaki İngiliz bölgesi 31'inci enlemin güneyine düşen bölge olup hemen bütün Arabistan Yanmadası'nı kapsamaktaydı.

Ayrıca İngilizler, Almanlara Baalbek'in güneyinde Suriye ve Filistin'de kendileri için bir bölge tanıttırmışlardı. Ancak bu bölgede, aynı zamanda Fransız çıkar ve ayrıcalıkları da bulunmaktaydı.

Bunlardan başka İngilizlerin Irak'ta payları vardı. Fakat, Basra kentinden itibaren onun kuzeyinde bulunan bölgenin bir özelliği bulunmaktaydı. Burada hem İngiliz, hem Alman çıkarları vardı ve bunlar iç içeydi. Ancak iki devletin çıkarları kesin şekilde sınırlandırılmıştı ve bu sınırlar toprak üzerinde değil çıkarlar arasında çizilmişti.

Buna göre, Basra ve Bağdat limanlarıyla Bağdat ve Musul illerindeki demiryolları ile petrolün yüzde yirmi beşi Almanlar'a, Dicle ve Fırat nehirleri üzerinde gemi işletme ve o bölgenin sulama işleri ile petrolün yüzde yetmiş beşi İngilizlere ait olacaktı.

Alman payı: Bu devletin payı, İstanbul bölgesi dışarıda kalmak üzere, Anadolu ve Bağdat demiryollarının iki yanıydı. Böylece İstanbul yakınlarından başlayıp Basra Körfezi'ne kadar uzanmaktaydı. Ancak bu pay İngiliz, Fransız, İtalyan ve Avusturyalılara ait bölgelerle sınırlandırılmıştı. Alman payının merkezi ve denize çıkış yeri ise Mersin-İskenderun-Halep bölgesiydi.

Fransız payı: Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk bölgelerinde iki, Arap bölgesinde bir olmak üzere üç Fransız bölgesi meydana getirilmişti.

Türkiye'de bulunanlardan biri, Ereğli-Bolu-Yozgat-Sivas-Diyarbakır-Ergani-Pekeriç-Trabzon çizgisiyle Karadeniz kıyıları arasında kalan bölgeydi. Ayrıca, bu çizginin bir kolu Bitlis ve Van'a doğru uzamaktaydı. Fakat bu bölgede, Fransız ekonomik çıkarlarıyla Rus siyasi çıkarları bir arada bulunmaktaydı. Ancak, iki devlet bu konuda anlaşmaya varmıştı.

Türkiye'deki ikinci Fransız bölgesi, bu devlete ait şirketlerin elinde bulunan İzmir-Kasaba (Turgutlu)-Afyonkarahisar, Manisa-Soma-Bandırma ve Bursa-Mudanya demiryollarının bulundukları ve yaklaşık İzmir-Gediz Ovası-Afyonkarahisar-Bursa-Mudanya çizgisiyle Marmara ve Ege Denizleri arasında kalan bölgeydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap kısmındaki Fransız bölgesi ise, Suriye ve Lübnan'da, Trablusşam-Halep-Hums-Şam-Dirizor çizgisinin güney ve batısında bulunan yerlerle, Halep-Hums-Şam-Maan demiryolunun iki yanındaki yerleri içine alan bölgeydi. Bunun Dirizor'a kadar olan Fransız kolu Alman ve İngilizlerin ortak çalışma alanına girmekteydi.

Bu Fransız bölgesinin, yani Suriye ve Lübnan'ın bir özelliği bulunmaktaydı. Osmanlı Hükümeti, bu bölgede Fransızlara birçok ayrıcalık verdiği gibi, kendi elinde bulunan hemen bütün ekonomik işleri de onlara devretmişti. Böylece de orası ekonomik yönden adeta bir Fransız tekel bölgesi kurulacak duruma gelmişti.

Rus Payı: Rusya'ya şu illerde özel bir durum tanınmıştı: Rize, Trabzon, Giresun, Ordu, Amasya, Tokat, Gümüşhane, Sivas, Erzincan, Erzurum, Ağrı, Van, Hakkari, Siirt, Bitlis, Muş,Elazığ, Malatya, Diyarbakır ve Mardin (Eski Osmanlı illeri olarak; Erzurum, Trabzon, Sivas, Bitlis, Van, Elaziz ve Diyarbakır).

Bu illeri kapsayan bölgede Rus payı iki kısımdan oluşuyordu. Birincisi, Trabzon-Pekeriç-Ergani-Van Gölü çizgisinin doğu ve kuzeyinde, ayrıca Van Gölü'nün doğu ve güneyinde eski Musul ilinin sınırlarına kadar uzayan bölgeydi. Bu bölge hem siyasi, hem de ekonomik yönden Rusya'ya ayrılmıştı. İkinci kısım ise bu bölgenin dışında kalan yerlerdi. Buralarda siyasi bakımdan Rus, demiryollarından dolayı da Fransız ekonomik nüfuzu üstündü.

İtalyan Payı: Muğla'dan güneye inen bir çizgiyle; yine Muğla'dan doğuda Akseki'ye uzanan oradan da Alanya'ya inen çizginin içinde kalan bölgeydi.

Avusturya payı: Bu devlet, İtalyan bölgesinin doğusunda Alanya'dan Anamur'a kadar olan bölgeyi istemiş ancak, görüşmeler sürerken Birinci Dünya Savaşı patladığından, bir sonuç alamamıştı[122].

Görüldüğü gibi Büyük Devletler, 1913-1914 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nu, çeşitli "hak" ve çıkarları ile siyasi amaçlarına göre, etki alanlarına ayırmışlar ve aralarında bölüşmüşlerdir.

Ancak,, bu bölüşmeye yol açan yukarıda belirtilen anlaşma ve görüşmeler, 28 Haziran 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine onaylanamamış veya tamamlanamamıştır. Fakat ne olursa olsun bunlar, iki yıl süreyle Osmanlı İmparatorluğu'nun Büyük Devletlerle arasındaki ilişkilerin gündemini, aynı zamanda dış siyasetini oluşturmuş ve bu devletlerin onun hakkındaki niyetlerini açıkça ortaya koymuştur. Öte yandan da, Büyük Devletler'in bazılarını birbirine yaklaştırmış veya karşı karşıya getirmiştir. Bütün bunlarla da, devletlerarası ilişkilerin en büyük sorun ve bunalımlarından biri olmuştur.

İşte Osmanlı İmparatorluğu, Balkan Savaşı'ndan sonra, siyasi, askeri, mali ve ekonomik alanlarda bu şekilde çeşitli sorunlarla ve bunların getirdiği yeni bunalımlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. 1914 yılının sonlarına doğru da daha büyük bir bunalıma, Birinci Dünya Savaşı'na girmiştir.

---

122) Büyük Devletlerin paylarıyla ilgili olarak geniş bilgi için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **II., K. III.,** s. 393,466 vd; Edward Mead Earle, **aynı eser, s.** 259 **vd.**

ONUNCU BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI (1914-1918)

A. SAVAŞIN NEDENLERİ:

Birinci Dünya Savaşı, 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başlarında meydana gelen olay ve gelişmelerin bir sonucudur. Bu bakımdan nedenlerini bu dönemde aramak gerekir. Nitekim, yukarıda bu dönem söz konusu edilirken belirtildiği gibi, 1815 yılında yapılan Viyana Kongresi ile Avrupa'ya, geniş anlamıyla dünyaya, yeni bir statü getirilmiş ve buna göre de güçler dengesi kurulmuştu. Ancak, özellikle 1870 Sedan Savaşı ile Almanya ile İtalya'nın birliklerini kurmaları, bunların büyük devlet olarak, devletlerarası ilişkilerde yer almak için girişimlerde bulunmaları, Viyana Kongresi statükosunu ve güçler dengesini büyük ölçüde değiştirmişti. Bundan sonra yeniden bir dengenin kurulması girişimleri ise, Avrupa'da yeni blokların ortaya çıkmasına ve bunların birbirleriyle çatışmasına yol açmıştı. Bloklar arasındaki gerginlik de, karşılıklı silahlanmaya neden olmuş, bu da "Silahlı Barış Dönemi"ni ortaya çıkarmıştı. Bu dönemde, bloklar ve devletlerarası ilişkilerde çok yönlü gelişen çatışmalar gerginliği daha çoğaltmış ve devletleri bir savaşın eşiğine kadar getirmişti.

Bu genel çerçeve içerisinde, daha önce belirtilen konulardan anlaşılacağı üzere, Birinci Dünya Savaşı'nın nedenleri çeşitli ekonomik, siyasi, askeri gelişmelere dayanmaktadır. Bu arada, bunlara Büyük Devletlerin çıkar hesaplarını da eklemek gerekir.

Bilindiği gibi İngiltere; Almanya'nın gelişen ekonomisinin dünya pazarlarını ele geçirmesinden ve askeri yönden güçlenmesinden, diğer büyük devletler gibi endişelenmekteydi. Nitekim Almanya, 1890'lardan sonra izlediği politikayla Güneydoğu Avrupa ve Öfi Asya'yı etkisi altına almış, Afrika ve Uzakdoğu'da da girişimlerde bulunmaya başlamıştı. Böylece Almanya; İngiltere için, denizlerde güçlü bir rakip ve Avrupa'da da dengeyi bozan bir güç haline gelmişti. Bu da İngiltere'nin; güvenliği ile Hindistan yolu ve denizaşırı çıkarları yönünden, tepkisine yol açmıştı. Bu nedenlerle İngiltere, Almanya'nın güç ve etkinliğinin azaltılmasını istiyordu.

Fransa, yanı başında güçlü bir Almanya'nın varlığından, güvenliği açısından endişelenmekteydi. Diğer taraftan, 1870'ten beri Almanya'dan öç almak ve Alsace-Lorraine'i yeniden ele geçirmek istiyordu. Bu nedenlerle, çıkabilecek bir savaşta müttefikleriyle birlikte, Almanya'yı parçalamanın hesabı içindeydi.

Rusya, batı sınırında Almanya'nın bir güç olarak belirmesinden ve Doğu Avrupa'da Panislavist emellerine set çekmesinden, bu arada Pancermenizm'in tehlike haline gelmesinden memnun değildi. Bu nedenlerle, Almanya'yı yıkarak ve ona dayanan Avusturya-Macaristan Imparatorlugu'nu parçalayarak bu tehlikeyi ortadan kaldırmak ve bütün Slavları Rus egemenliği altına alabilmek emelindeydi. Bunlardan başka, özellikle İngiltere'nin karşı çıkmasından dolayı bir türlü alamadığı İstanbul ve Boğazlar'ı, İngiltere ve Fransa'nın müttefiki olmasından yararlanarak ele geçirmeyi tasarlıyordu.

Almanya, ekonomik ve siyasi yönlerden, dünyada daha etkin hale gelmek istiyordu. Özellikle Doğu'ya doğru genişlemek, Alman artık nüfusunu bu yörelere yerleştirmek ve yeni pazarlar ele geçirmek düşüncesindeydi.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu; Avrupa'nın gittikçe güçten düşen bu devleti, kendisine en büyük zararın Panislavizmden geleceğini anlamıştı. Özellikle Sırbistan'ın büyük iddialarla harekete geçmesinin ve Rusya'nın da bu devleti desteklemesinin, kendisi için tehlikeli olduğunu görmüştü. Bu nedenle Sırbistan'ı ortadan kaldırarak, Doğu'ya doğru genişlemek ve Rus etkisini Balkanlar'dan uzaklaştırmak istiyordu.

İtalya, Üçlü İttifak bloku içerisinde olmakla beraber, gizlice Fransa ile anlaşmıştı. Amacı, Avusturya'nın egemenliğinde kalmış olan İtalya topraklarını kurtarmak, Akdeniz ve çevresinde yeni sömürgeler ele geçirmekti.

Görüldüğü gibi, büyük devletlerin hemen hepsi, bir savaşın çıkmasında kendi çıkar ve emelleri açısından yarar görmekteydi. Bu nedenle, Balkan bunalımından doğan Avusturya-Sırbistan çatışması, kısa sürede genel bir savaş halini alabildi.

B. SAVAŞIN BAŞLAMASI VE GELİŞMELERİ: 1.

Avrupa'da Savaşın Başlaması ve Yayılması:

Avrupa'da Üçlü İttifak ve Üçlü İtilaf bloklarının kurulmasından, özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren, bloklar arasında birbirlerine karşı savaş hazırlıkları sürmekteydi. Fakat kurulan denge, savaşı önlüyordu. Ancak savaş hazırlıkları ilerledikçe, denge bozulmaya başlamıştı. Bu bakımdan küçük bir olay büyük savaşa neden olabilecekti. Bu olay da Saraybosna'da meydana geldi.

Avusturya, Büyük Sırbistan'ı kurmak isteyen ve bu amaçla girişimlerde bulunanlara gücünü göstermek üzere, 1914 yılı Haziran ayı sonlarında, Bosna'da bir manevra yapmaya karar vermişti. Buna katılmak üzere de Avusturya Veliahdı Arşidük Ferdinand, Saraybosna'ya gelmişti. Ancak Veliaht ve karısı, 28 Haziran 1914 günü, Princip adında bir Sırplı tarafından öldürüldü. Bu da Birinci Dünya Savaşı'na yol açan olayların başlangıcı oldu.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, aynı zamanda Bosna-Hersek'in Avusturya'ya ilhakının bir tepkisi olan bu olayı, Sırbistan'a bir darbe vurmak ve aralarındaki sorunları kendi lehine çözümlemek için fırsat saydı. Böylece, bir zamandan beri tehlike olarak beliren Sırp girişimlerine son vermeyi kararlaştırdı. Ancak Rusya'nın, Sırbistan'ın yanında savaşa girebileceğini göz önünde tutarak, önce Almanya'nın desteğini sağlamak istedi. Bunu elde ettikten sonra da, 23 Temmuz 1914'te, Sırbistan'a 48 saatlik bir ültimatom vererek çok ağır isteklerde bulundu. Sırbistan, Rusya'nın desteğini sağladıktan sonra, bu isteklerden bazılarını kabul, diğerlerini reddetti. Bunun üzerine Viyana Hükümeti, 28 Temmuz 1914'te, Sırbistan'a savaş ilan etti ve Belgrad'ı bombardıman etmeye başladı[1].

Avusturya'nın bu girişimi üzerine, Rusya, bir kısım birliklerini seferberlik durumuna geçirdi. Buna karşılık da Almanya; Rus seferberliğinin, Avusturya-Macaristan'a karşı olmakla beraber, Almanya'yı da seferberlik kararı vermek zorunda bıraktığını bildirdi. Böylece, Avusturya'nın zayıflayarak yıkılmasını, kendi çıkarları yönünden uygun görmeyen Almanya işe karışmış oldu. Bunun üzerine Rusya genel seferberlik yapmaktan vazgeçti. Bununla beraber Avusturya-Sırp çatışması, sonunda bir Avusturya, Alman-Rus çatışması halini aldı.

İngiltere, boyutları genişleyen sorunu diplomatik yollarla önlemek istedi, fakat bir sonuç elde edemedi. Bunun üzerine Rusya, 31 Temmuz 1914'te, genel seferberlik ilan etti. Bu suretle Rus Hükümeti, ordularını Avusturya ve Almanya'ya karşı savaş düzenine geçirmiş oldu. Buna karşılık Almanya, aynı gün Rusya'ya bir ültimatom vererek 12 saat içerisinde seferberliğin durdurulmasını istedi. Rusya bunu kabul etmeyince de, Almanya, 1 Ağustos 1914'te, Rusya'ya savaş ilan etti. Bu ise, gerçek anlamda Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasına neden oldu.

Almanya, 31 Temmuz 1914'te, Fransa'ya da bir ültimatom vererek, çıkacak bir Alman-Rus savaşında tarafsız kalıp kalmayacağını sormuştu. Fransa, buna kesin bir cevap vermedi ve aynı zamanda da seferberlik kararı aldı. Bunun üzerine Almanya, 3 Ağustos'ta Fransa'ya da savaş ilan etti.

---

1) Pierre Renouvin, (Çev. A. Cemgil), **Birinci Dünya Savaşı Tarihi (1914-1918),** c. **I.,** İstanbul 1969, s. 214-220.

ATLANTİK OKYONUSU
NORVEÇ
İSVEÇ
BALTIK DENİZİ
KUZEY DENİZİ
DAN
İNGİLTERE
HOL
BE
ALMANYA
RUSYA
FRANSA
İSVİÇRE
AVUSTURYA MACARİSTAN
ROMANYA
KARA DENİZ
İTALYA
BULGARİSTAN
İSPANYA
SIRBİSTAN
ARNAVUTLUK
YUNANİSTAN
OSMANLI İMP.LUĞU
AK DENİZ
9 AĞUSTOS 1914'TE
AVRUPA GÜÇLERİNİN DURUMU
MÜTTEFİKLER (İTİLÂF DEV.)
MERKEZİ DEVLETLER
TARAFSIZLAR

Böylece Almanya, çevresindeki iki büyük devlete aynı anda savaş açmış oldu. Ancak daha önce yapılmış olan Schlieffen planına göre, Alman orduları ilk olarak Belçika'dan geçerek Fransa'yı kısa sürede işgal edecek, sonra da Rusya'ya saldıracaktı. Bu nedenle Almanya, Belçika'dan askerlerinin geçmesine izin vermesini istedi. Belçika bunu kabul etmeyince de, 4 Ağustos'ta, bu devlete savaş açtı ve topraklarını işgal etmeye başladı.

İngiltere, adasının güvenlik kuşağı olarak saydığı karşı kıyılarda gelişen olaylar üzerine, Üçlü İtilaf içerisindeki müttefiklerine katıldı ve 4 Ağustos 1914'te Almanya'ya savaş ilan etti.

Japonya, Avrupa devletleri arasındaki bu durumdan yararlanarak, Uzakdoğu'da yayılmasını hızlandırmak istedi. İngiltere ile müttefik olduğundan durumu da elverişli görmüştü. Bu bakımdan 15 Ağustos 1914'te Almanya'ya bir nota vererek, Almanların Çin'deki donanmasını geri çekmesini ve Kiacohow'u kendisine vermesini istedi. Japonya, bu isteğine cevap alamayınca, 23 Ağustos 1914'te Almanya'ya savaş açtı ve aynı yılın Kasım ayına kadar Uzakdoğu'daki Alman sömürgelerini işgal etti. Bundan sonra da, Büyük Okyanus'ta, Hint Okyanusu'nda ve diğer denizlerde müttefiklerine yardıma başladı[2].

Böylece, 1914 yılı Temmuz ve Ağustos aylan içerisinde Avrupa'da meydana gelen gelişmelerin sonucunda başlayan savaş, kısa sürede dünyaya yayılmış ve Birinci Dünya Savaşı'nı başlatmış oldu.

Birinci Dünya Savaşı başladığı sıralarda, savaşa katılan devletler; bir tarafta İngiltere, Fransa, Rusya, Sırbistan ve Karadağ; diğer tarafta Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu idi. Diğer devletler ise tarafsız kalmışlardı. Ancak bunları, her iki blok da yanlarında savaşa sokmak istiyordu ve bu amaçla girişimlerde bulunuyorlardı.

2. Osmanlı İmparatorluğu'nun Savaşa Katılması:

Birinci Dünya Savaşı başladığı sırada; Osmanlı İmparatorluğu, Trablusgarp Savaşı ile bunu izleyen Balkan Savaşı'ndan yeni çıkmıştı. Bu savaşlarda uğradığı yenilgi sonucunda da büyük topraklar kaybetmiş ve çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmıştı. Bu suretle; ordusunun zayıflığı, diplomasisinin etkisizliği, bütün açıklığıyla bir defa daha ortaya çıkmıştı. Bu nedenlerle de, bir yandan ordu ve donanmasını yeniden düzenlemeye çalışırken, diğer yandan siyasi yalnızlıktan kurtulmak için bazı diplomatik girişimlerde bulunmuştu.

Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Almanya ile olan ilişkilerini geliştirmişti. Ancak, Bosna-Hersek sorunu ile

---

2) Pierre Renouvin, **aynı eser,** c.L, s. 220-223, 278-280; Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi,** Ankara 1964, s. 26-29; A. Şükrü Esmer, **Siyasi Tarih,** İstanbul 1944, s. 440 vd; W. Eberhard, **Uzak Doğu Tarihi,** Ankara 1957, s. 217 vd.

Trablusgarp Savaşı, Almanya'nın iki müttefiki olan Avusturya ve İtalya tarafından çıkarılmıştı ve bunlara Almanya engel olmamıştı. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu, Üçlü İtilaf Devletleri ile ittifak yapmak üzere bazı girişimlerde bulundu. Fakat Balkan Savaşı'nda diplomatik yönlerden Osmanlılar aleyhine çalışmış olan İngiltere ve Fransa buna yanaşmadı. Bu iki devlet, yıkılmasını yakın olarak gördükleri Osmanlı İmparatorluğu'nun yükünü savaşta taşımak ve bir de Rusya'yı gücendirmek istemiyordu. İstanbul Hükümeti, bundan sonra Balkan devletleriyle anlaşma yapmak istedi. Fakat bundan da bir sonuç alamadı[3].

Bu durum karşısında yalnızlıktan kurtulmak isteyen Osmanlı Devleti, Almanya'ya daha çok yaklaşmaya başladı. Zaten bu sıralarda iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Hükümeti'nin etkili üyeleri olan Harbiye Nazırı Enver Paşa ile Dahiliye Nazırı Talât Paşa, ayrıca Sadrazam Sait Halim Paşa Alman taraftarı olup, Üçlü İttifak'ın yanında savaşa katılmak istiyorlardı. Diğer yandan, Balkan Savaşı'nın ağır sonuçlarının etkisi altında olan Osmanlı Devleti, bu savaştan sonra İtilaf Devletleri arasında bağın daha da güçlenmesinden ve kendisi hakkındaki düşüncelerinden endişeye düşmüştü. Özellikle Rusya'nın, İngiltere ve Fransa ile müttefik olması, Osmanlı devlet adamlarında, bu devletin Boğazlar hakkındaki emelleri yönünden bu endişeyi çoğaltmıştı.

Almanya ise, İtilaf Devletleri tarafından etrafında kurulmuş olan çemberin parçalanabilmesi için, Osmanlı Devleti ile (diğer nedenlerin de sonucu olarak) bir anlaşma yapılmasını istiyordu. Osmanlı Devleti'nin güçlenmesi Almanya'nın çıkarlarına uygundu. Bu nedenle yardıma da hazırdı[4].

Bunların sonucu olarak; Avusturya'nın önerisiyle, Osmanlı Devleti ile Almanya arasında bir ittifak yapmak üzere, 27 Temmuz 1914'te, İstanbul'da görüşmelere başlandı. 2 Ağustos 1914'te de Sadrazam Sait Halim Paşa ile Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Baron von Wangenheim arasında, Osmanlı-Alman Anlaşması imzalandı. Buna göre:

1) *Osmanlı Devleti ve Almanya; Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Sırbistan arasındaki anlaşmazlıkta, tam tarafsızlıklarını koruya caklardı.*

2) *Eğer Rusya, Avusturya'ya savaş açarsa ve Almanya da buna katılmak zorunda kalırsa, Osmanlı Devleti de savaşa girecekti.*

3) *Almanya; Osmanlı Devletini, bir tehdit altına düştüğünde gerekirse silahla koruyacaktı.*

---

4) Yusuf Hikmet Bayur, **Türk inkılâbı Tarihi,** c. II., K. IV., Ankara 1952, s. 505 vd.
5) Pierre Renouvin, **aynı eser, c. I., s. 273.**

4) Savaş olursa; Almanya, askeri heyetini Türkiye'nin emrine verecekti.

5) Anlaşma, 31 Aralık 1918'e kadar yürürlükte kalacak, taraflardan biri geçersizliğini ilan etmezse, beş yıl daha yürürlükte olacaktı[5].

Görüldüğü gibi; Anlaşma, savunma niteliği taşıyordu. Maddelerinden anlaşılacağı üzere de; metni, Alman-Rus savaşından önce hazırlanmış, fakat savaş başladıktan (1 Ağustos 1914) sonra değiştirilmeden imzalanmıştır.

Bu duruma göre, Alman-Rus Savaşı başlamış olduğundan, Osmanlı Devleti'nin de savaşa hemen katılması gerekiyordu. Fakat Babıâli, buna hemen yanaşmadı. Bununla beraber, ittifak anlaşmasını imzaladığı gün, genel seferberlik kararı aldı ve Mebuslar Meclisi'ni dağıttı, iki gün sonra da tarafsızlığını ilan etti.

Osmanlı Devleti'nin bu hareketi, kendisiyle bir ittifak yapmaya yanaşmamış olan Üçlü İtilaf devletleri tarafından hararetle desteklendi. Buna, özellikle Rusya önem vermekteydi. Çünkü, Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalması, Rusya'ya müttefiklerinin Boğazlar yoluyla yardım yapabilmesini sağlayacaktı. Bu nedenle İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'ne savaş boyunca tarafsız kalması için bazı önerilerde bulundular.

Osmanlı Devleti de, bu isteğe karşılık, kapitülasyonların kaldırılması, Ege Adalarının kendisine geri verilmesi ve Mısır sorununun çözümlenmesi önerisinde bulundu. Ancak özellikle İngiltere bunları kabul etmeye yanaşmadı. Bu ise Osmanlı Devleti'ni Almanya'ya daha da yaklaştırdı.

Bu sıralarda, Akdeniz'de bulunan iki Alman zırhlısı olan Goeben ve Breslav, 11 Ağustos 1914'te Çanakkale Boğazı'nı geçerek Marmara Denizi'ne geldiler. Osmanlı Devleti; tarafsız olduğu için, devletlerarası hukuka göre, bu gemilere savaşın sonuna kadar el koyması gerekiyordu. Ancak, Osmanlı Devleti'nin, savaşın hemen öncesinde İngiliz tezgâhlarında yaptırdığı ve özellikle Ege Denizi'ndeki denge için ümitle beklediği "Reşadiye" ve "Sultan Osman" adları verilen iki büyük savaş gemisine, İngiltere savaş başlayınca el koymuştu. Biraz da buna karşılık olmak üzere Osmanlı Hükümeti, hem iki gemi elde etmek, hem de Almanya'ya doğru kamuoyunu yaklaştırmak için, yukarıda adları verilen iki Alman gemisini satın almaya karar verdi. Bunun üzerine, sözde daha önce Almanya'dan satın alınmış olan bu gemilere 16 Ağustos 1914 günü Türk bayrağı çekildi, tayfalarına fes giydirildi ve Goeben'e "Yavuz", Breslav'a "Midilli" adı verildi. Böylece gemiler, komutanları Souchon ve mürettebatıyla Türk donanmasına katıldı.

Böylece, diplomatik yalnızlıktan kurtulmak isteyen Osmanlı Devleti, Osmanlı-Alman anlaşması ve bu olayla, bir büyük Avrupa devletiyle iliş-

5) Anlaşma metni için bkz. Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **II., K.** IV., s. 642-643; Fahri Belen, 20. nd Yüzyılda Osmanlı Devleti, İstanbul 1973, s. 193-194; A. Şükrü Esmer, **aynı eser, s. 464.**

kilerini geliştirmiş oldu. Bu da, onu savaşa sürükleyen önemli bir etkeni meydana getirdi.

Almanya, bu gelişmelerden sonra, Osmanlı Devleti'ne savaşa bir an önce girmesi için baskı yapmaya başladı. Amacı, Rus Ordusunun bir kısmını Osmanlı Devleti üzerine çekmekti. Fakat Osmanlı Devleti'nin Almanya ile karadan bağlantısı yoktu. Bu nedenle İstanbul Hükümeti; Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya'nın durumu belli olmadıkça savaşa girmeyi uygun bulmuyordu. Bunun üzerine Almanya ve Avusturya'nın yardımıyla, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında 19 Ağustos 1914'te Sofya'da bir dostluk anlaşması imzalandı. Buna göre: İki devlet birbirlerinin sınırlarını tanıyacak; iki taraftan birisi Balkan devletlerinin biri veya birkaçı tarafından saldırıya uğrarsa, diğeri ona yardım edecek; ordularının ortaklaşa hareketleri için iki devlet bir askeri sözleşme yapacak; ortaklaşa bir savaşa girmek için Romanya'nın tarafsızlığı sağlanacak ve bu anlaşma Avrupa'da sürmekte olan savaşın sonuna kadar yürürlükte kalacaktı[6].

Bu anlaşmanın yapılmasından sonra, anlaşmayı imzalayan Talât ve Halil Beyler, Bükreş'e giderek Romanya'nın tarafsızlığını sağlamak istediler. Romanya, aslında Üçlü İttifak'a dahildi. Fakat İkinci Balkan Savaşı'ndan beri bu blokla arası pek iyi değildi. Buna rağmen hükümet ve kamuoyu Üçlü İtilaftan yanaydı. Bu bakımdan Romanya, Osmanlı devlet adamlarına Bulgaristan'ın bir savaşa girmesi halinde tarafsız kalacağı garantisini vermedi. Böylece Osmanlı-Bulgar anlaşmasının bu konudaki hükmü gerçekleşemedi. Bulgaristan da savaşa girip girmemekte serbest kaldı. Diğer taraftan Osmanlı Devleti, Yunanistan ile yaptığı temaslardan da olumlu bir sonuç alamadı.

Bütün bunlara rağmen Osmanlı Devleti tarafsızlığını sürdürdü. Bu arada 7 Eylül 1914'te tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırdığını ilan etti. Buna, başta Almanya ve Avusturya olmak üzere diğer devletler karşı çıktılar. Fakat siyasi ortam dolayısıyla fazla ileri gidemediler[7].

Ancak Almanya, Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması için acele ediyordu. Bunda büyük çıkarları vardı. Boğazlar'ın kapatılması; Rusya ile müttefiklerinin ilişkisini kesecek, Savaş İngiliz sömürgelerine kadar götürülecek ve Almanya'nın batıdaki yükü hafifleyecekti. Çünkü Almanya, Fransa'yı kısa sürede yeneceğini ve işgal edeceğini hesaplamıştı. Fakat Marne çarpışmalarında yenilmişti. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ise Galiçya'ya yaptığı saldırıda bozguna uğramıştı. Böylece Almanya, iki cepheli savaş karşısında kalmıştı. Bundan dolayı İttifak Devletleri, Rusya'nın kuvvetlerinin bir kısmını doğuya göndermeye, İngiltere'yi Mısır ve sömürgelerini koruma-

6) A. Şükrü Esmer, **aynı eser,** s. 467; Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **II., K. IV.,** s. 658 vd.
7) Pierre Renouvin, **aynı eser, c. I., s. 274.**

ya zorlamak, yani İtilaf Devletleri'ni kuvvetlerini geniş bir alana yaymak zorunda bırakmak için, Osmanlı Devleti'nin hemen savaşa girmesini istemeye başladılar.

Almanya, Osmanlı Devleti'nin savaşa hemen girmemekle, 2 Ağustos 1914 tarihli anlaşmayı tek taraflı olarak geçersiz duruma getirdiğini, bu nedenle savaştan sonra Almanya'dan bir yardım göremeyeceğini belirtmekteydi. Osmanlı Hükümeti, artan Alman baskıları karşısında, mali durumunun bozukluğunu bahane olarak ileri sürdü. Bunun üzerine Almanya, 11 Ekim 1914'te gerekli yardımın yapılacağını vaat etti. Babıâli, bu direnmelerine karşılık, Alman Askeri Heyeti Başkanı General Liman von Sanders'e ordusunda komutanlık, Yavuz ve Midilli gemilerinin komutanı Amiral Souchon'a da Donanma Komutanlığı'nı verdi.

Diğer yandan, başta Enver ve Talât Paşalar olmak üzere bazı hükümet üyeleri, bir an önce Almanya'nın yanında savaşa katılmak istiyorlardı. İstanbul'daki Alman Askeri Heyeti de, bu amacın gerçekleşmesi için çalışıyordu. Sonuçta, 27 Ekim 1914'te, Amiral Souchon komutasındaki (Midilli ve Yavuz gemileri de dahil olmak üzere) Türk Donanması Karadeniz'de açıldı ve 28-29 Ekim 1914 gecesi Rusya'nın Odesa ve Sivastopol gibi limanlarını topa tuttu. Böylece de Osmanlı Devleti fiilen savaşı başlatmış oldu.

Bu olay üzerine; Rusya 2 Kasım'da, İngiltere ve Fransa 5 Kasım'da, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiler. Osmanlı Devleti de bunlara karşı 12 Kasım 1914'te resmen savaş açtı[8].

3. Osmanlı İmparatorluğu'nun Savaştığı Cepheler ve Diğer Gelişmeler:

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa katılması, Üçlü İttifak Devletleri için büyük kazanç oldu. Herşeyden önce Almanya çember içine alınmak durumundan kurtuldu. Rus kuvvetlerinin bir kısmı doğuya kaydırılacağından ferahladı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, doğusunu güvenlik altına aldığı gibi, burada bir müttefike kavuştu. Diğer yandan Almanya'ya, Süveyş Kanalı'nı ele geçirerek İngiltere'nin Hindistan yolunu kesebilme olanağı doğdu. Bu durumda Almanlar, Rusya ile İngiltere ve Fransa'nın sömürgelerindeki Müslümanları ayaklandırmayı düşündüler. Bununla, bu devletleri zor duruma düşüreceklerini umdular. Bu amaçla da Padişahın aynı zamanda Halife olmasından yararlanmak istediler.

Osmanlı Devleti ise, uzun yıllardan beri dış siyasetinde devletin varlığını korumayı esas almıştı. Yani fetih hareketlerinden vazgeçerek, savunmaya

8) Geniş bilgi için bkz. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, I nci Cilt, Osmanlı İmparatorluğunun Siyasî ve Askeri Hazırlıkları ve Harbe Girişi,** Ankara 1970, s. 81-108.

geçmişti. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması, İttihat ve Terakki Hükümeti'ne, yeni bir siyasi ufuk açtı. Savaştan yararlanarak İmparatorluk sınırlarının genişletilebileceği düşüncesi doğdu. Bu fırsatı kullanarak kaybedilen Kuzey Afrika'daki topraklarla, Rusya'nın yenilerek dağılmasından sonra, Doğuda, Asya'da kazançlar sağlanacağı ve böylece de büyük bir imparatorluğun kurulabileceği düşünülmeye başlandı[9].

Nitekim, Osmanlı Devleti'nin resmen savaşa girdiğini açıklamasından iki gün sonra, 14 Kasım 1914'te, Kutsal Cihat (Cihad-ı Mukaddes) ilan edildi. Bunun amacı; İtilaf Devletlerinin egemenliği altındaki Müslümanları onlara karşı ayaklandırmak, bu devletlerin Müslüman uyruklarından toplayacağı askerlerin Osmanlı Devleti ile müttefikleri olan Almanya ve Avusturya'ya karşı savaşmasını önlemeye dayanıyordu. Bununla, özellikle de Mısır ve Hindistan'da meydana getirilecek hareketle, bu iki dayanak noktasıyla İngiltere'nin ilişkisini tehlikeye düşürmek ve böylece İngiltere İmparatorluğu sarsılmak isteniyordu. Halifenin, bu amaçlarla İslam dünyasına gönderdiği fetva ve buyrukla elde edilmek istenen diğer bir hedef de; Osmanlı Devleti'nin girdiği savaşa askeri ve siyasi niteliğinden başka, bir de dini önem eklemek ve bundan yararlanmaktı.

Ancak, uygulama gücünden yoksun olan bu hareket, istenilen büyük Müslüman hareketini gerçekleştiremedi. Hatta, Osmanlı Devleti içerisinde yaşamakta olan Arapları bile, Halifeye ve Osmanlı yönetimine bağlayamadı. Aksine bunlar İtilaf Devletleri'yle işbirliği yaparak Osmanlı Devleti'ne karşı çarpıştılar. Aynı şekilde sömürgelerden getirilen Müslüman askerler de, Türklere karşı savaştılar. Böylece de Kutsal Cihat'tan beklenen sonuç alınamadı[10].

Bu suretle Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında meydana gelen gelişmelerin sonucunda ve büyük ümitlerle Birinci Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri'nin yanında katıldı. Onun girmesiyle de, Avrupa'da başlamış olan savaş, Ön Asya'ya da yayıldı.

Nitekim, Osmanlı Devleti'nin savaş ve Kutsal Cihat ilan etmesinden birkaç gün sonra, İngilizler Basra Körfezi'nden Irak'a çıktılar. Biraz sonra da, Arabistan ve Suriye-Filistin harekâtına başladılar. Arkasından da Fransa ile birlikte Çanakkale'ye saldırdılar. Bu arada Osmanlı Devleti de Kafkas harekâtına girişti ve Galiçya'da müttefiklerine yardım etti. Bu bakımdan Osmanlı Devleti çeşitli cephelerde çarpışmak durumunda kaldı.

---

9) Enver Ziya Karal, **"Birinci Cihan Harbinden Lozan Muahedesine Kadar Türkiye'nin Siyasî Olayları",** Yeni Türkiye, İstanbul 1959, s. 44.

10) Bkz. Fahri Belen, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi,** Ankara 1964, s. 76; İsmail Hami Danişmend, **Osmanlı Tarihi Kronolojisi,** c. IV., İstanbul 1972, s. 419-420; Hans Rohde,(Çev. Nihat), **Asya İçin Mücadele-Şark Mes'elesi,** İstanbul 1932, s. 74-75; Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918),** Ankara 1982, s. 67 vd.

a. Kafkas ve Doğu Anadolu Cephesi:

Savaşın başlamasından hemen sonra, 1 Kasım 1914'te, Rusya hücuma geçerek Kuzey Anadolu'yu işgale kalkıştı. Ancak Türk Ordusu bunu önledi. Bundan sonra Başkomutan Vekili Enver Paşa, emrindeki 189.562 kişilik bir orduyla Rusları arkadan çevirmek, onları geriletmek, Kars ve Batum'u alabilmek üzere Sarıkamış Harekâtı'na girişti. 22 Aralık 1914'te de hücuma geçti. Ancak soğuk,yolsuzluk, açlık, hastalık ve iyi planlama yapılmamış olmasından Türk Ordusu 60.000 kişi kadar kayıp vererek, 9 Ocak 1915'te geri çekilmek zorunda kaldı. Böylece Enver Paşa istediği sonuca ulaşamadı[11].

Osmanlı ordusunun Sarıkamış bozgunundan sonra Kafkas cephesinde üstünlük Rus ordusuna geçti. Ruslar, bunun üzerine taarruza geçip Anadolu'da ilerlemeye başladılar ve 27 Mart 1915'te Artvin'i aldılar. Bu arada, Van'daki Ermeniler, 15 Nisan 1915'te ayaklandılar; şiddetli çarpışmalardan sonra Türklerin 17 Mayıs 1915 günü kenti boşaltmak zorunda kalmaları üzerine, Van'ı ele geçirip, yaktılar[12]. Bunun arkasından da Ruslar, kolayca Van'a kadar ilerleyip, burayı işgal ettiler. Sonra da, 16 Şubat 1916'da Erzurum ve Muş'u, 3 Mart'ta Bitlis'i, 8 Mart'ta Rize'yi, 19 Nisan'da Trabzon'u ve 25 Temmuz 1916'da da Erzincan'ı ele geçirdiler[13].

Böylece, bir bakıma Osmanlı-Alman planı olan Kafkaslar'dan Hindistan'a varma girişimi[14] başarısızlıkla sonuçlandığı gibi, Doğu Anadolu'nun bir kısmı da işgal altına düşmüş oldu.

Bundan başka, Ruslar, Muş ve Bitlis'i aldıktan sonra, Bayburt ve Tercan doğrultusunda batıya doğru çekilmekte olan 3 üncü Türk Ordusunun güneydeki kuvvetlerinin gerilerini Diyarbakır doğrultusunda tehdit etmeye başladı. Diyarbakır Rusların eline geçecek olursa İskenderun ve Irak da Rus tehdidi altına girebilirdi. Bu sıralarda ise Rus asker ve siyasetçileri, İskenderun Körfezi yoluyla Akdeniz'e inmeyi tasarlamaktaydılar. Bu suretle de Rusya'nın himayesinde, Doğu Anadolu ile birlikte Kilikya'yı da içine alan, "Büyük Ermenistan"ı meydana getirmeyi düşünüyorlardı. "Van ve Muş yönündeki askeri hareketlerin arka planında işte bu çok uzaklara varan siyasi ve ekonomik emelleri vardı"[15].

---

11) Geniş bilgi için bkz. Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 üncü Ordu Harekâtı,** c, **L,** Ankara 1993, s. 35 vd. Akdes Nimet Kurat, **Türkiye** ve **Rusya,** Ankara 1970, s. 267-283; W. E. D. Ailen, Paul Muratoff, **1821-1921 Türk- Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi,** Ankara 1966, s. 233 vd.

12) **Belgelerle Ermeni Sorunu,** Ankara 1983, s. 213-218; Ahmet Hulki Saral, **Ermeni mese lesi,** (-tarihsiz) s. 135-145.

13) Akdes Nimet Kurat, **aynı eser,** s. 285-291; W. E. D. Ailen, Paul Muratoff, **aynı eser,** s. 273 vd.

14) Bu arada Osmanlı Hükümeti, biraz da Almanların teşvikiyle, bir Türk ve bir Alman yüzbaşı başkanlığındaki bir heyeti, Osmanlı Padişahının İngilizlere ve Ruslara karşı cihat ilanını bildirmek ve Afganistan ile Hindistan Müslümanlarım İngilizlere karşı kışkırtmak için, 1915 yılı Ağustos ayında Kabil'e göndermiştir. Bu Türk-Alman heyeti orada ilgi ve saygıyla karşılanmıştır. Bkz. Mehmet Saray, **Türk-Afgan Münasebetleri,** İstanbul 1984, s. 24-25.

15) Akdes Nimet Kurat, **aynı eser,** s. 286-287.

İşte Doğu Anadolu'da Rus tehdit ve tehlikesinin bu şekilde çoğaldığı sıralarda, Çanakkale Muharebelerinin sona ermesinden sonra 16 ncı Kolordu Komutanlığı'na atanan Mustafa Kemal, 1916 Mart ayında Diyarbakır'a geldi ve göreve başladı.

Bundan biraz sonra, takviye alan Rus kuvvetleri, 12 Temmuz 1916'da bütün cephelerde taarruza başladı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa komutasında 16 ncı Kolordu, karşı taarruza geçti ve düşmanı yenerek, *6 ve 1* Ağustos'ta Muş ve Bitlis'i geri aldı. 9 Eylül 1916 tarihine kadar süren bu harekât sırasında, Erzurum kurtanlamadıysa da Rus ileri harekâtı durduruldu[16].

b. Irak Cephesi:

Savaşın başlamasından hemen sonra İngilizler Basra'ya çıktılar. İngiliz'lerin Basra Körfezi'ndeki hücumlarının hedefi, her şeyden önce Hindistan ile deniz bağlantısını sağlamak, aynı zamanda bölgedeki Alman tehlikesini ve varlığını ortadan kaldırmaktı. Bu bakımdan İngiltere, Mısır ile Hindistan arasında bulunan ve aynı zamanda petrol yönünden zengin kaynaklara sahip olduğu anlaşılan bu önemli bölgeyi bir an önce ele geçirmek istiyordu. Bu suretle, aynı zamanda bölgenin karşısında olan ve İran petrolünün tasfiyehanesinin bulunduğu Abadan'ı güvenlik altına almayı, kuzeye doğru ilerleyerek de Rusya ile birleşmeyi amaçlıyordu.

İngiltere, bu hedeflerine ulaşmak için, 1914 yılı Kasım ayı başlarında Hindistan'dan getirdiği birlikleri Basra'ya çıkardı. Buradan Irak'ın içlerine doğru ilerlemeye başladı. İngiliz kuvvetleri Bağdat yakınlarına kadar geldi. Fakat Türk kuvvetleri, 22-24 Kasım 1915'te, Ktesifon'da İngilizleri yenerek geri püskürttü. 29 Nisan 1916'da da Küt-ül Amare'deki İngiliz kuvvetlerini kuşatan Türk birlikleri, başlarında komutanları Tovvshend olmak üzere 18.000 İngiliz askerini esir aldı. Böylece Irak'ta düşmanın ilerlemesi durduruldu. Fakat İngilizler Basra'dan yeni kuvvetler karaya çıkardılar. Bu defa başarı kazanarak 11 Mart 1917'de Bağdat'a girdiler.

c. Kanal Cephesi:

İngilizler, savaşın başlaması üzerine Mısır'daki durumunu daha güçlendirmek, burayı kesin olarak kendisine bağlamak, aynı zamanda bölgedeki çıkarlarını korumak ve geliştirmek üzere harekete geçti.

Osmanlı Devleti, İngilizlerin Mısır'a yerleşmesini baştan beri bir türlü kabullenememişti ve burayı geri almanın hesabı içerisindeydi. Bu nedenle,

16) Genelkurmay ATAŞE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II nci Cilt, 2 nci Kısım Kafkas Cephesi, 2 nci Ordu Harekâtı 1916-1918,** Ankara 1978, s. 37 vd; Cihat Akçakayalıoğlu, **Atatürk "Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle",** (İkinci Baskı), Ankara 1988, s. 70-74; Akdes Nimet Kurat, **aynı eser,** s. 296-299.

Almanya'nın da isteğiyle, savaşın başlamasından hemen sonra, İngilizleri can damarından vurmak, buraları geri almak üzere Süveyş Kanalı'nı ve Mısır'ı ele geçirmeye karar verdi. Bu önemli görev için Bahriye Nazırı Cemal Paşa, 13 Kasım 1914'te Suriye ve Filistin'deki Dördüncü Ordu Komutanlığı'na atandı.

Bahriye Nazırı ve Dördüncü Ordu Komutanı Cemal Paşa, hazırlıklarını yaptıktan sonra, 14 Ocak 1915'te Süveyş Kanal Harekâtı'na başladı. Türk Ordusu büyük güçlüklerle Kanal'a kadar geldi. Fakat Şubat 1915'te Kanal'ı geçmek için yaptığı iki girişim başarısızlıkla sonuçlandı. Bundan sonra bu cephedeki savaş önemi kaybetti[17]-

d. Çanakkale Cephesi:

İngiltere ve Fransa, daha savaşın başlarında Boğazları ve İstanbul'u alarak, Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmak, müttefikleri olan Rusya'ya bu yolla yardım ulaştırmak, Batı cephesindeki yüklerini hafifletmek üzere, Çanakkale'de bir cephe açmaya karar vermişlerdi. İngiliz Bahriye Bakanı Churchill'e ait olan bu düşünce, İngiliz ve Fransız gemilerinin 19 Şubat 1915'te Kumkale ve Seddülbahir tabyalarını dövmeye başlamasıyla uygulamaya kondu.

Müttefikler asıl hücumlarını ise 18 Mart 1915'te yaptılar. Ancak, Çanakkale Boğazı'nı kolayca geçebileceklerini düşünen İngiliz ve Fransızlar, büyük bir yenilgiye uğrayarak geri çekilmek zorunda kaldılar ve deniz yolundan Boğazı geçemeyeceklerini anladılar. Bunun üzerine Gelibolu Yarımadası'na asker çıkardılar. Böylece Çanakkale cephesinin kara savaşları dönemi başladı. Ancak Müttefikler burada da Türk askerlerinin şiddetli karşı koymasıyla karşılaştılar. Ağustos ayı başlarından itibaren Gelibolu'ya daha büyük birlikler çıkardılar. Fakat Mustafa Kemal'in komutasındaki Türk askerinin Anafartalar ve Conkbayırı savaşlarında gösterdiği başarı üzerine, buradan da ilerleyerek amaçlarına ulaşamayacaklarını anladılar. Bunun üzerine İngiliz ve Fransızlar, 19 Aralık 1915'ten itibaren, Çanakkale cephesindeki askerlerini geri çekmeye başladılar ve 8-9 Ocak 1916'da da burayı tamamen boşalttılar.

Böylece, Çanakkale'de Türk ordusu, sekiz buçuk ay süreyle yarım milyonluk bir kuvveti karşısında tutmuş oldu. Bununla da Batı'daki müttefiklerine büyük yardımda bulundu. Savaşı bir an önce bitirerek amaçlarına ulaşmak isteyen İtilaf Devletleri'ni durdurmayı başardı. Dolayısıyla bir süre için de olsa İstanbul'u ve İmparatorluğu işgal edilmekten kurtardı.

---

17) Geniş bilgi için bkz. Cemal Paşa, **Hatıralar,** İstanbul 1977, s. 182 vd.

Çanakkale Savaşı, ilk gününden itibaren çok hareketli başladı ve sonuna kadar da aynı şekilde sürüp gitti. Yakın tarihin bu çok önemli ve kendine özgü gelişmeleri olan savaşında, Türk Ordusu ile Müttefik Kuvvetleri yaklaşık olarak 465.000 kişi kayıp verdiler[18]. Ancak, Türk Ordusunun verdiği büyük kayıplara karşılık Çanakkale'de kazandığı büyük zafer, çökmekte olan yıpranmış bir imparatorluğun içinden dinç ve güçlü Türk ulusunun varlığını ortaya koyması yönünden de ayrı bir değer kazandı.

e. **Güney Cephesi'nde 1917-1918 Savaşları:**

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na girdikten hemen sonra, 1914 yılı sonlan ile 1915 yılı başlarında, açılan çeşitli cephelerde savaşmak zorunda kaldı. Bunların bir kısmında savunma, bir kısmında da hücum harekâtı yaptı. Ancak 1916 yılından itibaren, özellikle Güney Cephesinde olaylar, Osmanlı Devleti'nin aleyhinde gelişmeye başladı.

Osmanlı Devleti'nin Kanal harekâtında uğradığı başarısızlık üzerine, bu cephede üstünlük, İngiltere'ye geçmişti. Bundan sonra da bu devlet, Sina-Filistin-Suriye üzerine hücum için hazırlıklara girişti. Bu arada da Arapları Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmaya başladı. Bu amaçla özellikle Hicaz Emiri Hüseyin'den büyük yardım gördü[19]. İngiliz koruyuculuğuna giren Emir Hüseyin, Kasım 1916'da krallığını ilan etti. Böylece Hicaz'ın büyük bölümü Osmanlı Devleti'nin elinden çıktı. 1917 yılında ise, İngilizler, Araplarla da işbirliği yaparak, Suriye ve Filistin'e doğru ilerlemeye başladılar. Aynı yılın sonlarında Yafa ve Kudüs'ü aldılar. 1918 Eylül ayında Suriye'deki Türk kuvvetlerini yendiler. Bu sıralarda Fransızlar ve İtalyanlar da, Suriye'ye asker çıkardılar. İngilizler Ekim 1918'de Şam'ı, Fransızlarla birlikte Beyrut'u ve diğer önemli yerleri aldılar. Bunların sonucu olarak da, Türk kuvvetleri Halep'in kuzeyine kadar geri çekildi ve ancak, Yedinci Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın çalışmalarıyla, burada bir savunma hattı kurulabildi[20]. Bu arada Doğu Anadolu ve Irak cephelerinde de önemli gelişmeler oluyordu.

Osmanlı Devleti, aşağıda ayrıca ve geniş olarak belirtileceği üzere, Doğu'da Brest-Litovsk Andlaşması (3 Mart 1918) ile Kars, Ardahan ve Ba-

18) İki tarafın kayıpları, kesin olmamakla birlikte, şöyle belirtilebilir: Türk Kaybı; 57.084 şehit, 97.864 yaralı, 11.178 kayıp ve esir, 20.297 hastalıktan ölen, 21.084 hasta ile, tahli yenin son 21 gününde 5.680 kayıp olmak üzere toplam 213.187 kişiydi. Buna karşılık ingilizlerin kaybı 205.000 (43.000 ölü, esir ve kayıp, 72.000 yaralı ve 90.000 hasta), Fransızların kaybı ise 47.000 kişiyi bulmaktaydı. Bkz. Genelkurmay ATAŞE Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi V inci Cilt 3 ncü Kısım Çanakkale Cephesi Harekâtı,** Ankara 1980, s. 499-500, Çizelge 4. Kayıplar hakkında değişik rakamlar için Fahri Belen, **20 nci yüzyılda Osmanlı Devleti,** İstanbul 1973, s. 271; İsmail Hami Danişmend, **aynı eser,** c.IV., s. 430.

19) Bkz. Ömer Kürkçüoğlu, **aynı eser,** s. 75 vd.

20) Geniş bilgi için bkz. **"Atatürk'ün Anılan",** Milliyet, 25-27 Kasım 1978, Sayı 11157-11159, (Tefrika 11-13); Cihat Akçakayalıoğlu, **aynı eser, s.** 74 **vd.**

tum'u Rusya'dan geri aldı. Bundan sonra da Baku'yu ele geçirmek ve İran üzerinden Orta Asya'ya doğru ilerlemek üzere iki girişimde bulundu. Türk kuvvetleri Eylül 1918'de Baku'yu aldı. Ancak harekât devam ederken de, önemli olay ve sorunlarla karşılaştı.

Osmanlı Devleti, Doğu cephesinde bu şekilde uğraşırken, yukarıda belirtildiği gibi, Suriye cephesinde durum tamamen aleyhine dönmüştü. Bundan da yararlanan İngilizler, Irak cephesine ağırlık verdiler ve Bağdat'ı ele geçirdikten sonra, büyük kuvvetlerle kuzeye doğru ilerlemeye başladılar. Nitekim, 1918 Ekim ayı sonlarında Musul yakınlarına kadar geldiler ve burayı ele geçirme girişiminde bulundular. Ancak, şehre giremediler.

Osmanlı Devleti, Güney cephesinde bu şekilde yenilgiye uğrayıp geri çekilirken, Batı'da müttefikleri de yenilgiyi kabul etmiş ve barış yapmak için girişimlerde bulunmaya başlamışlardı. Nitekim, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bu sırada dağılmış ve Bulgaristan da 29 Eylül 1918'de mütarekeyi kabul ederek savaştan çekilmişti. Böylece Osmanlı Devleti'nin Almanya ile karadan bağlantısı kesilmişti.

Diğer taraftan, bu tarihlerde bir İngiliz ordusu, Batı Trakya ve Bulgaristan'da ilerlemeye başlamıştı. Müttefikler, Trakya üzerinden İstanbul'u almak için hazırlıklara girişmişti ve donanmalarını Çanakkale Boğazı önünde toplamışlardı. Bu suretle 1918 yılının Ekim ayına gelindiğinde, Osmanlı Devleti güneyden ve batıdan büyük bir baskının altına girmiş ve kendini savunamaz duruma gelmiş bulunuyordu.

Bu durum üzerine, Talât Paşa'nın başında bulunduğu son İttihat ve Terakki Hükümeti, 8 Ekim 1918'de istifa etti. Yerine 14 Ekim'de Ahmet İzzet Paşa Hükümeti kuruldu. Yeni hükümet ilk iş olarak mütareke yapılması için girişimlere başladı. Sonuçta Osmanlı Devleti, aşağıda belirtileceği gibi, İtilaf Devletleri ile 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzaladı ve böylece yenilgiyi kabul ederek savaştan çekildi.

Osmanlı Devleti, savaşın son yılında Güney Cephesi'nde yukarıda belirtilen gelişmelerle uğraşırken, Doğu Cephesi'nde de önemli olay ve gelişmelerle karşılaşmıştı ve bunlar Mütarek'enin imzalandığı sırada hâlâ sürüyordu.

f. Doğu Cephesi'ndeki Gelişmeler, Brest-Litovsk (Osmanlı-Rus) Andlaşması (3 Mart 1918) ve Sonrası:

Daha önce belirtildiği gibi Doğu Anadolu Cephesi'nde; Ruslar, 1915-1916 yıllarında Trabzon-Erzincan-Bitlis-Van çizgisinin doğusundaki yerleri işgal etmiş, buna karşılık Türk Ordusu 1916 Temmuz ayında karşı taarruza geçerek Muş ve Van'ı geri almış ve aynı yılın Eylül ayında Rusların ilerleme-

sini durdurmuştu. Bundan sonra da bu cephede çarpışmalar, doğa koşullarının da etkisiyle yavaşlamıştı.

— Brest-Litovsk Mütarekesi (15 Aralık 1917):

Bu gelişmelerden kısa bir süre sonra ise, Rusya'da 12 Mart (Rus takviminde 27 Şubat) 1917'de ihtilal patlak verdi ve geçici bir hükümet kuruldu. Bunun arkasından bu ülkede çeşitli olay ve gelişmeler oldu. Sonuçta, 7 Kasım (Rus takviminde 25 Ekim) 1917 İhtilali ile Bolşevikler iktidarı ele aldılar.

İhtilalden sonra Rusların Doğu Anadolu cephesi'ndeki hareketleri daha da azaldı. Türk kuvvetleri de, bu sıralarda daha çok Suriye ve Filistin cephelerine ağırlık verdiğinden, Ruslara karşı bir harekete girişmedi.

Diğer taraftan ise, Rus ordusu Almanların karşısında Batı cephesinde hızla çözülmeye başladı ve bu durum, Doğu Anadolu cephesinde de etkisini gösterdi; bu cephedeki Rus askerleri de siperlerini terk etmeye başladı.

Bu arada Sovyet Hükümeti, Çarlık Rusyası'nın yaptığı gizli anlaşmaları açıklamaya ve barış yaparak savaştan çekilmeye karar verdi. Bunun arkasından da, 26 Kasım 1917'de Alman Ordularının Doğu Komutanlığı'na başvurarak, derhal bir mütareke yapılmasını istedi.

Bu isteğin kabul edilmesi üzerine Almanya, Avusturya - Macaristan İmparatorluğu, Bulgaristan ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, 2 Aralık 1917' de Brest-Litovsk'ta görüşmelere başlandı ve 15 Aralık 1917'de de mütareke imzalandı[21].

— Erzincan Mütarekesi (18 Aralık 1917):

Brest-Litovsk Mütarekesi'nin arkasından, buna bağlı olarak, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, savaşa son vermek ve bunun koşullarını saptamak üzere, 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi imzalandı. Tamamı 14 madde olan bu andlaşmaya göre:

1) *Karşılıklı olarak bütün düşmanca hareketler 18 Aralık 1917 tarihin den itibaren durdurulacaktı.*
2) *Her iki tarafın kuvvetleri arasında, tarafsız bir bölge bırakılmak üzere, bir sınır çizgisi (demarkasyon hattı) saptanacaktı.*
3) *Mevcut askeri birlikler bulundukları yerlerde kalacaklar, fakat takviye alamayacaklardı.*
4) *Savaş halindeki devletler arasında Karadeniz'de mütareke ya pılacaktı. Savaş gemileri, kıyılara 10.5 kilometreden daha yakın me safeye sokulamayacaklardı.*

---

21) Akdes Nimet Kurat, **aynı eser,s.** 330-332; Suat Bilge, **Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)** Ankara 1992, s. 16-18.

5) Çıkacak anlaşmazlıklar, her iki tarafın temsilcilerinin bir araya gelmeleriyle çözümlenecekti[22].

Böylece Erzincan Mütarekesi'nin imzalanmasıyla, 29 Ekim 1914'ten beri sürmekte olan Osmanlı-Rus Savaşı sona ermiş oldu.

Ancak, Brest-Litovsk ve Erzincan Mütarekelerine rağmen, Sovyet Rusya'nın Çarlık Rusyası gibi "Ermenilerin koruyucusu" rolünü üzerine alması ve Doğu Anadolu'da Rus işgali altındaki bölgede Ermeniler lehinde bir takım hareket ve girişimde bulunması, Mütarekelerin uygulamasında bazı sorunlar ortaya çıkardı.

Sovyet Rusya yöneticileri, Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri'ne yenileceğini gözönünde tutarak, bu devletle kesin barış andlaşmasının yapılmasından önce "Türkiye Ermenilerinin" bulunduğu (yani Rus işgali altında olan) bölgenin geleceğinin Rusya'nın çıkarlarına göre düzenlenmesi yolunu tuttular; bununla da, Osmanlı Devleti'ni bir oldubitti karşısında bırakmak istediler. Nitekim Sovyet Rusya Hükümeti, bu amaçla, 11 Ocak 1918'de "Türk Ermenistanı" başlığı altında bir kararname kabul ve ilan etti. Bu kararnamede Rusya; işgali altında bulunan Doğu Anadolu'da bir Ermeni devletinin kurulmasını desteklediğini, Rus ordusunun Doğu Anadolu'dan çekilirken yerine hemen bir Ermeni Halk Milisi'nin kurulmasını, bu bölgeye Türkiye'den ve diğer ülkelerden gelecek Ermeni göçmenlerin yerleştirilmesini, "Ermeni Halk Temsilcileri Sovyeti" adı ile geçici bir yönetimin kurulmasını istediğini açıkladı[23].

Böylece Sovyet Rusya, Erzincan Mütarekesi'nden hemen sonra, Osmanlı-Rus sınırında bir Ermenistan devleti kurulmasıyla ilgili sorunu ortaya attı. Bu arada da kararnamede bildirilen, Rus işgali altındaki bölgede yani Doğu Anadolu'da Ermeni Milisi kurulması işine girişti[24]. Bu sıralarda ise, Brest-Litovsk'ta barış görüşmeleri başlamış bulunuyordu. Burada, Türk askeri heyetinin başı Müşir Ahmet İzzet Paşa, Rusların Kafkas cephesinde silahlı Ermeni kıtaları kurmasını protesto ederek, bunu 20 Ocak 1918'de yazılı olarak Rus temsilcisine bildirdi. O da, verdiği cevapta yapılan işin, bu Ermeni birliklerinin, Rusların Kafkas cephesindeki kuvvetleri "millileştirme" hareketinden başka bir şey olmadığını belirtti. Böylece Rus delegasyonu başkanı, Kafkaslar'da ve Rus işgali altındaki Türk bölgesinde gerçekten silahlı

22) Aslında bu mütareke, Petrograd'daki Merkez Sovyet Hükümeti ile değil, onun tanımadığı "Maverayi Kafkas Komiserliği" arasında yapılmıştır. Ancak Merkez Sovyet Hükümeti bu sıralarda "Banş Siyaseti"ni izlediğinden, Kafkas cephesinde de "ateş kesilmesi"ne karşı dur mamıştır. Bu konu ve "Erzincan Mütarekesi"nin metni için bkz. Akdes Nimet Kurat, **aynı eser,** s. 332-334; Genelkurmay Başkanlığı, **aynı eser, cJL,** s. 423 - 428; ayrıca bu "Müta rekemin, 'Osmanlı-Kafkas Cephesinde Bulunan Osmanlı-Rus Orduları Arasında Yapılan Mütareke" başlığı altındaki ilk 9 maddesinin metni için **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi,** Sayı 81, Ankara (Aralık) 1982, s. 251-254, Belge 1848.

23) Kararnamenin metni için bkz. Akdes Nimet Kurat, **aynı eser,** s. 336-337; ayrıca Suat Bilge, **aynı eser,** s. 18-19.

24) Akdes Nimet Kurat, **aynı eser,** s. 335, 337-338.

Ermeni birliklerinin kurulduğunu kabul etmiş oldu. Ancak, taraflar arasında beliren bu farklı tutumdan doğan soruna karşılık, Osmanlı Hükümeti barışın bir an önce yapılmasını istediğinden, görüşmelere devam edildi[25].

— Brest-Litovsk (Osmanlı-Rus) Andlaşması (3 Mart 1918):

Mütarekelerin yapılmasından sonra Almanya, Avusturya-Macanstan, Bulgaristan ve Osmanlı Devletleri ile Rusya Devleti arasında barış görüşmelerine, aşağıdaki konuda da görüleceği üzere, 20 Aralık 1917'de Brest-Litovsk'ta başlandı. Buna, Sovyet Rusya'nın müttefikleri olan İngiltere ve Fransa, bu devlete güvenleri kalmadığından, katılmadı.

Görüşmelerde, ortak ve genel konuların yanı sıra, Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki sorunları çözümlemek ve bir barışa gitmek önemli konulardan biri oldu. Osmanlı Devleti'ni eski sadrazamlardan Berlin Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa temsil etti. Ancak, 8 Ocak 1918'den Şubat ayı ortalarına kadar Osmanlı temsil heyetinin başkanlığını, Brest-Litovsk'a gelen Sadrazam Talât Paşa yaptı.

Sovyet Rusya, yeni rejimini güçlendirmek ve diğer sorunlarını çözümlemek için, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ise iç düzeninin çok kötü duruma gelmesinden dolayı bir an önce barış yapıp, savaştan çekilmek istiyordu. Osmanlı Devleti'nin de özellikle Güney Cephesi'nde durumu gittikçe kritik bir şekle giriyordu. Bu nedenle o da barıştan yanaydı.

Yapılan görüşmelerde; Osmanlı temsilcileri, Rusların işgali altında bulunan Doğu Anadolu'nun hemen boşaltılmasını, buralarda ve Kafkaslar'da Ermenilerin silahlandırılmasına son verilmesini, 1877-1878 Savaşı'ndan sonra savaş tazminatı karşılığı Rusya'ya bırakılmak zorunda kalınan Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının ("Elviye-i selâse"nin) Türkiye'ye bırakılmasını, aynı zamanda o ana kadar Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılmış olan bütün andlaşmaların (özellikle ekonomik nitelikteki anlaşmaların) kaldırılmasını istediler. Sovyet Rusya temsilcileri ise, Osmanlı Devleti ile müttefiklerine genel olarak, toprak kaybına uğramadan, tazminat ödemeden ve "milletlerin geleceklerini kendilerinin belirlemeleri" ilkesine göre, bir barışın yapılmasını önerdiler.

Brest-Litovsk görüşmeleri, yukarıda genel çerçeveleri verilen tarafların istekleri doğrultusunda çok tartışmalı geçti[26].

Bu arada, bu barış görüşmelerinden yararlanan Ukrayna, Almanya ve müttefikleri ile ayrı bir barış yapmak ve Sovyet Rusya'nın baskısından kurtulmak için, 22 Ocak 1918'de bağımsızlığını ilan etti. Bundan sonra da, Brest-Litovsk'ta Osmanlı Devleti, Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Bulgaristan ile 9 Şubat 1918'de ayrı ayrı andlaşmalar imzaladı.

---

25) Akdes Nimet Kurat, **aynı eser,** s. 373.
26) Geniş bilgi için bkz. Akdes Nimet Kurat, **aynı eser,** s. 352-381.

Bu andlaşma ile; Osmanlı Devleti, Ukrayna'yı bağımsız bir devlet olarak tanıdı; iki devlet arasında diplomatik ilişki kurulması, karşılıklı elçi gönderilmesi kabul edildi.

Böylece İstanbul Hükümeti ve müttefikleri, Karadeniz'in kuzeyinde, Rusya'ya karşı olan bir devletle yakın ilişkiler içine girdiler. Bu da, Karadeniz ve Doğu Avrupa'daki güçler dengesini etkileyecek bir gelişme olduğundan, Rusya tarafından tepkiyle karşılandı. Buna karşılık Almanya ve Avusturya'nın askeri yardımıyla, Ukrayna'nın önemli yerleri Sovyet Rusya askerlerinden temizlendi ve Ukrayna "Halk Cumhuriyetinin Milli Hükümeti kuruldu"[27].

Müttefikler'in Ukrayna ile anlaşma yapmalarından bir gün sonra yani 10 Şubat 1918'de, Brest-Litovsk'taki Sovyet Rusya temsilcisi, "Rusya'nın tek taraflı olarak savaşa son verdiğini bildirdi." Diplomatik usullere aykırı olan ve diplomatik yollan kapatan bu hareket üzerine, Almanya ve Osmanlı Devleti kendilerini bazı önlemleri almakta serbest saydılar. Bu arada Sovyet Rusya'nın Osmanlı isteklerini kabul etmeyeceği de anlaşıldı. Bunun arkasında da, 12 Şubat 1918' da Osmanlı Ordusu Erzincan yönünde harekete geçerek Rus işgali altındaki bölgenin büyük kısmını kurtardı. Öte yandan Alman kuvvvetleri de 17 Şubat 1918'de hücuma geçerek Rus topraklarında ilerlemeye başladı.

Gelişmelerin bu şekilde askeri harekâta dönüşmesi üzerine, Sovyet Rusya'nın katılmasıyla Brest-Litovsk'ta görüşmelere 27 Şubat 1918'de yeniden başlandı. Almanya, bu defa barış için Rusya'ya daha ağır koşullar öne sürdü. Sonuçta, Müttefikler ile Rusya arasında bir Ortak Andlaşma metni hazırlandı ve bunun üzerine 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk Barış Andlaşması imzalandı[28]. Aynı gün, bu ortak andlaşmanın yanı sıra ve buna dayalı olarak, Sovyet Rusya ile Müttefik devletler arasında ikili andlaşmalar da yapıldı.

Taraflar arasında imzalanan Ortak Barış Andlaşması'nın doğrudan Osmanlı Devleti ile ilgili olan 4'üncü maddesi şöyleydi:

> *"Rusya, Doğu Anadolu illerinin boşaltılması ve Osmanlı Devleti'ne düzenli şekilde geri verilmesinin sağlanması için, elinden gelen her şeyi en kısa zamanda yapacaktır.*
>
> *Ardahan, Kars ve Batum Sancakları da hemen Rus askeri tarafından boşaltılacaktır. Rusya, bu sancakların genel hukuk ve devletlerarası hukukuna göre kazanacakları yeni duruma karışmayacak ve ayrıca bunların halkını, komşu devletlerle ve özellikle Osmanlı Devleti ile anlaşmak suretiyle, yeni idare şeklinin belirlenmesi konusunda serbest bırakacaktır"*[29].

27) Akdes Nimet Kurat, **aynı eser,** s. 385-389.
28) Akdes Nimet Kurat, **aynı eser,** s. 380-384.
29) Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri**, c. **L,** Ankara 1953, s. 505.

Yine Brest-Litovsk Ortak Barış Andlaşması'nın, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan, 5 numaralı "ProtokoF'ünün ilk iki maddesine göre ise:

1) *Osmanlı Devleti ile Rusya, savaşan devletler arasında genel barışın yapılmasından hemen sonra, yeni bir ticaret ve deniz ulaşımı anlaşması yapmak amacıyla görüşmelere girişmeyi kabul etmekteydiler.*

2) *Bu zaman içerisinde ve en geç 31 Aralık 1919 tarihine kadar, taraf tardan her biri diğer taraf uyruğuna ticaret ve deniz ulaşımı konu larında "en çok müsaadeye sahip devlet" uyruğuna yapılan işlemi uygulayacaktı^.*

Bu şekilde Osmanlı Devleti ve müttefikleriyle Rusya arasında Brest-Litovsk Ortak Barış Andlaşması yapıldıktan sonra, "Ortak barış andlaşmasının dördüncü maddesinin ikinci bendinde söz konusu olan işgal altındaki toprakların boşaltılması ile teslimine ait uygulamasının düzenlenmesi için", Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, bu defa, ikili olarak yine 3 Mart 1918'de ve Brest-Litovsk'ta, "Ek Andlaşma" imzalandı. Tamamı 15 madde olan bu andlaşmaya göre:

1) *Rusya, bu andlaşmanın imzalanmasından itibaren altı ile sekiz haf talık bir süre içerisinde, Doğu Anadolu'da işgal ettiği yerlerdeki bütün asker ve memurlarını, savaştan önceki sınırın öteki tarafına çekecekti (Madde 1/1).*

2) *Rusya, Rusya'da ve işgali altında bulunan Osmanlı topraklarında, Osmanlı ve Rus uyruğundaki Ermeni çetelerinin ellerinden silah larını alacak, bunları dağıtacak ve bu çeteleri bütünüyle terhis ede cekti (Madde 1/5).*

3) *Bu andlaşmanın onaylanmasından sonra iki tarafın arasında yeni sının belirlemek üzere iki Osmanlı-Rus karma komisyonu kurula caktı.*

   Rusya tarafından boşaltılacak olan Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının sınırı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan önceki durumu gibi olacaktı (Madde 2).

4) *Rus uyruğundaki Müslümanlar mal ve mülklerini paraya çevirmek ve bunları yanlarına almak suretiyle Osmanlı ülkesine göç edebilecek lerdi (Madde 10).*

5) *Savaş esirleri karşılık olarak ülkelerine geri gönderileceklerdi (Madde 13)*[31].

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti, Brest-Litovsk Barış Andlaşması ile Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında işgal ettiği Doğu Anadolu

30) Protokolün metni için bkz. Nihat Erim, **aynı eser,** c. **L,** s. 509.

31) Andlaşmanın metni için bkz. Nihat Erim, **aynı eser, c. I., s. 511-517.**

topraklarını kurtardığı gibi, Ayastafanos Barış Andlaşması (3 Mart 1878)'yla tam kırk yıl önce kaybettiği Kars, Ardahan ve Batum'u da geri aldı.

Ancak bunlarla birlikte Osmanlı Devleti, barıştan sonra da Doğu Cephesi'nde yeni sorun ve gelişmelerle uğraşmak zorunda kaldı.

— **Brest-Litovsk Andlaşması'ran Uygulanması ile Kafkaslar'daki Gelişmelerden Doğan Siyasi ve Askeri Sorunlar, Hareketler:**

Yukarıda belirtildiği gibi, Brest-Litovsk görüşmelerinin Sovyet Rusya'nın tutumu üzerine kesilmesi ve işgal altındaki Doğu Anadolu topraklarında Ermenilerin Türkler aleyhine giriştikleri şiddet hareketi[32] karşısında Türk kuvvetleri, 12 Şubat 1918'de harekete geçerek, 13 Şubat'ta Erzincan'ı, 12 Mart 1918'de Erzurum'u kurtardı ve bundan iki gün sonra da 1914 yılındaki sınırlara ulaştı[33].

Brest-Litovsk Andlaşması'na göre ise, Türkiye'nin doğudaki sınırı 1877 yılındaki sınır olacaktı. Bunun için Türk kuvvetleri ileri harekâtını sürdürerek 14 Nisan'da Batum'u Gürcülerden, 25 Nisan 1918'de de Kars'ı Ermenilerden aldı[34].

Bu arada, Brest-Litovsk Andlaşması 1918 yılı Mart ayı içinde taraflarca onaylandıktan sonra, Osmanlı Devleti ile Sovyet Rusya arasında resmi ilişkiler başladı ve karşılıklı olarak büyükelçiler atandı. Bununla birlikte, iki devlet arasında Barış Andlaşması'nın uygulanması ve Kafkaslar'daki gelişmelerden dolayı yeni sorunlar çıktı ve gerginlik başladı.

Bu sıralarda, Çarlık Rusyası'nın yıkılmasından sonra bu devletin sınırları içinde önemli gelişmeler oluyordu. Bir taraftan yeni rejime karşı ülke içerisinde karşı hareketler sürerken, diğer taraftan birçok toplum bağımsızlığa varan hareketlere girişmişti. Bu arada da, Moskova'daki Merkez Sovyet Hükümeti, Rusya sınırlarının 1914 yılında olduğu gibi korunmasını dış siyasetinin esas prensibi olarak kabul etmişti. Nitekim Brest-Litovsk Andlaşması ile Batum'un Türkiye'ye bırakılmasını kabul ettiği halde, yine de buna engel olmak istiyordu[35]. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki Müslümanlar üzerinde etki sahibi olmasını engellemeye çalışıyordu.

Diğer taraftan, 28 Kasım 1917'de Maverayi Kafkas (Transkafkasya)'ta, "Maverayi Kafkas Komiserliği" adı altında kurulan, daha sonra "Maverayi

---

32) Bu konuda, Kafkas Cephesi Osmanlı Orduları Komutanı Vehip Paşa'nın, Rus Kafkas Orduları Başkomutanı General Perjovalski'ye 29 Ocak 1918 tarihli mektubu ve diğer bazı örnekler hakkında belgeler için bkz. **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi,** Sayı: 81, Ankara (Aralık) 1982, s. 269 vd., Belge 1851 vd.

33) Kâzım Karabekir, **Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu Sarıkamış, Kars ve Ötesi (Kâzım Karabekir'in Kaleminden Doğunun Kurtuluşu),** Erzurum 1990, s. 64-69, 136 vd.

34) Genelkurmay Başkanlığı, **aynı eser,** c. **II.** s, 443 vd; Kâzım Karabekir, **aynı eser,** s. 256 vd; W. E. D. Ailen, Paul Muratoff, **aynı eser,** s. 432- 435; Akdes Nimet Kurat, **aynı eser,** s. 467-473.

35) Akdes Nimet Kurat, **aynı eser,** s. 475-476.

Kafkas Cumhuriyeti"[36] adını alan ve 11 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan eden devlet de, Brest-Litovsk Andlaşması'nı tanımadığını ve 1914 sınırının esas alınmasını istediğini açıkladı.

Bunların yanı sıra, Türk kuvvetlerinin Kars ve Batum'u geri alması üzerine, İngiltere ile Almanya da bu harekâtla ve Kafkasya ile yakından ilgilenmeye başladılar. Çünkü, Türk kuvvetlerinin 1877-1878 sınırını aşması ihtimali, "Enver Paşa'nın 1914 Pan-Turan taarruzunu yeniden ele alabileceği düşüncesini güçlendirdi". Böyle bir hareket ise, İngiltere'nin Kafkasya'ya nüfuz etmesini, Afganistan, Güney İran ve Kuzey Hindistan'a girmesini önlemek üzere, İslâm taraftarı bir isyanın çıkarılmasına yol açabilirdi. Bu da, İngilizlerin endişelenmesine neden oldu. Bu sıralarda Enver Paşa'nın, Türk Ordusunun Filistin'de çok güç durumda olmasına rağmen, Romanya cephesindeki kuvvetlerini Batum'a göndermek istemesi ve kardeşi Nuri Paşa'yı da "İslâm Ordusu"nun komutanlığına ataması, İngilizlerin ve bu arada bölgenin petrolleriyle yakından ilgilenen Almanların endişelerini çoğalttı. Bu nedenlerle de İngilizler ve Almanlar, Türk Ordusunun Kafkasya'da ilerlemesine engel olmaya çalıştılar[37].

İşte, bu ortam içinde, Vehip Paşa komutasındaki 3 ncü Ordu'nun Gürcü ve Ermeni kuvvetlerini yenerek Kars ve Batum'u almasından sonra, (14 Nisan 1918'de savaş hali ilan eden) Tiflis Hükümeti ile Osmanlı Hükümeti arasında barış için, 11 Mayıs 1918'de Batum Konferansı toplandı[38].

36) Önce "Maverayi Kafkas Komiserliği" adı altında kurulan "Maverayı Kafkas Cumhuriyeti", Gürcü, Ermeni ve Azerbaycan temsilciliklerinden oluşan bir çeşit "Federasyon"du. Bunun la, yerel yönetimlerin her toplumun kendi elinde bulunduğu ve merkezi Tiflis'te olan bir hükümet meydana getirilmişti. Ancak, Komiserlik (hükümet) ve "Diyet Meclisi (Syem)" nde, Gürcüler (Menşevikler) önder durumundaydılar. "Maverayi Kafkas Komiserliği", Petrograd'daki Sovyet Hükümeti'ni tanımadığını ilan etmekle beraber, kendisini "Büyük Rus Cumhuriyeti'nin bir parçası" olarak kabul ediyordu. Bolşeviklerin 18 Ocak 1918'de, Petrograd'da toplanan "Kurucular Meclisi"ni zor kullanarak dağıtmaları üzerine, merkezdeki Sovyet Hükümeti ile ilişkilerini kesmişti. Bunlarla beraber, birliği oluşturan Gürcü, Ermeni ve Azeriler arasında çekişme vardı. Bunlardan her biri kendi amaçları doğrultusunda ulusal örgütlerini kurarak çalışmalara girişmişlerdi. Ayrıca her üçü de kendisini destekleyecek bir büyük devlet aramaya yönelmişti. Ermeniler Rusya veya itilaf Devletlerinin, Gürcüler, duruma göre, Rusya veya Almanya veya İngiltere'nin, Azeriler de Osmanlı Devleti'nin desteğini elde etmek niyetindeydiler. Bu bakımlardan birlik sağlam olmaktan uzaktı. Ancak varlığını sürdürüyordu. Nitekim Osmanlı Devleti, "Erzincan Mütarekesi"ni Petrograd'daki Sovyet Hükümeti yerine Tiflis'teki "Maverayi Kafkas Komiserliği" ve Kafkas Cephesi Rus Ordusu Komutanlığı ile imzalamış, böylece de "Komiserliği" bir hükümet olarak tanımıştı. Bundan biraz sonra da, Rus işgali altındaki topraklarda ve özellikle de Erzincan, Trabzon ve Bayburt çevresinde Ermenilerin Türkler üzerinde baskı ve şiddet hareketleri çoğalınca, Tiflis'ten bir heyeti görüşmelerde bulunmak için Trabzon'a çağırmış ve bunun üzerine de iki taraf arasında Trabzon Konferansı yapılmıştı (14 Mart-14 Nisan 1918). İşte, bu gelişmeler içerisinde de, 11 Mayıs 1918'de, "Maverayi Kafkas Cumhuriyeti" bağımsızlığını ilan etmişti. Bkz. Akdes Nimet Kurat, **aynı eser,** s. 462-473.

37) W.E.D. Ailen, Paul Muratoff, **aynı eser,** s. 436-437; Akdes Nimet Kurat, **aynı eser,** s. 530-533; Genelkurmay Başkanlığı, **aynı eser,** c.IL, s. 553 vd.

38) Genelkurmay Başkanlığı, **aynı eser,** c.IL, s. 522 vd. W. E. D.Allen, Paul Muratoff, **aynı eser,** s. 434-436.

Konferansta Osmanlı temsil heyeti başkanı Adliye Nazırı Halil (Menteşe) Bey, Gürcü ve Ermenilerin Müslümanlara verdikleri zararlara karşılık Batum'dan başka Ahısha ve Ahalkelek'in de Türkiye'ye bırakılmasını istedi. Bu istek Kafkas temsilcileri tarafından kabul edildi. Böylece Türk istekleri Brest-Litovsk'ta belirlenen sınırı aşmış oldu.

Bu sırada ise Sovyet Rusya da Batum Konferansı'na katılmak istemiş, fakat Türkiye ve Kafkas Cumhuriyeti buna yanaşmamıştır. Bunun üzerine Sovyet Rusya, 16 Mayıs 1918'de, Batum'da alınacak kararları tanımayacağını bildirmiş ve çok yakından ilgilendiği Batum'un Türklere verilmesini istemediğini de belli etmiştir.

Buna rağmen Batum Konferansı'nda Brest-Litovsk Andlaşması esaslarına ve Türk isteklerine göre bir barışın yapılması kabul edildi. Ancak, bu sırada "Maverayi Kafkas Cumhuriyeti"nin istikrarlı bir devlet olmadığı anlaşıldığından, Osmanlı Hükümeti, barışın sürekli olabilmesi için "Federasyon"u oluşturan üç toplumun ayrı birer bağımsız devlet haline gelmesini istedi ve kesin barışı da ancak bundan sonra imzalayabileceğini karşı tarafa bildirdi.

Bu durum üzerine, "Maverayi Kafkas Cumhuriyeti Diyet Meclisi", Tiflis'te 26 Mayıs 1918'de yaptığı toplantısında kendini feshetti ve bu cumhuriyetin sona erdiğini açıkladı. Aynı gün Gürcistan ve Ermenistan, iki gün sonra yani 28 Mayıs 1918'de de Azerbaycan bağımsızlıklarını ilan ettiler.

Osmanlı Devleti, Kafkaslar'da kendi isteği doğrultusunda meydana gelen bu siyasi düzen üzerine yeni kurulan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile Batum'da, 4 Haziran 1918'de ayrı ayrı barış andlaşmaları imzaladı. Gürcistan ile yapılan barışla da Batum'u, Ahısha ve Ahalkelek'i aldı ve sınır hattını 1828 yılındaki şekline ulaştırdı. Azerbaycan ve Ermenistan ile arasındaki sınır ise 1877-1878 yılındaki gibi oldu. Osmanlı Devleti, ayrıca Gürcistan ve Azerbaycan'la bir "Petrol Anlaşması" imzaladı. Bununla Bakû'den Batum'a, petrolün boru hattıyla aktarılması garantisini aldı. Bunların yanı sıra Batum Konferansı sırasında Azerbaycan'la ilişkilerini daha da güçlendirdi ve onunla bazı gizli anlaşmalar yaptı.

Bu suretle, Batum Konferansı'nda alınan kararlarla sorunların çözümlenmesi ve andlaşmaların yapılmasıyla, Kafkaslar'da savaş durumu sona ermiş oldu[39].

Brest-Litovsk Andlaşması'na göre; Kars, Ardahan ve Batum'da "plebisit" yapılması gerekiyordu. Batum Konferansı ve Barışı'ndan hemen sonra plebisit hazırlıkları 1918 yılı Haziran ve Temmuz aylarında tamamlandı ve Ağustos ayı içinde de gerçekleştirildi. Plebisitin sonucuna göre, 1693 çekimser

39) Bkz. Akdes Nimet Kurat, **aynı eser, s.** 475-478.

ve 441 red oyuna karşı 85.129 oyla Kars, Ardahan ve Batum'un anavatana katılması kabul edildi. Böylece Brest-Litovsk Andlaşması'nın gereği yerine getirilerek, bu üç sancak (Elviye-i selâse) Osmanlı Devleti'ne ilhak edildi.

Ancak Sovyet Hükümeti, 20 Eylül 1918'de verdiği bir nota ile yapılan plebisiti tanımadığını ve bunun yenilenmesi gerektiğini bildirdi. Bu da bölgede yeni bir sorun yarattı[40].

Osmanlı Hükümeti ise, bu sıralarda Kafkaslar'da Rusya ile arasında bir büyük "İslam Devleti" kurmak istiyordu. Halbuki, Ermeniler 18 Mart 1918'de Azerbaycan'ın merkezi Baku'yu ele geçirmişler ve burada Müslümalara karşı şiddete başvurmuşlardı. Gürcistan ise bağımsızlığını ilan ettikten sonra Almanya'nın idare ve kontrolüne girmişti. Bunlar da Kafkaslar'da Türk nüfuzunun yerleşmesi ve gelişmesine engel oluşturmuştu. Bu durumun değiştirilebilmesi için öncelikle Baku'nun alınması gerekiyordu.

Osmanlı Hükümeti, 1918 yılı Mayıs ayı başlarında Ermenilere bir ültimatom vererek Tiflis-Bakû demiryolu üstünde önemli bir istasyon olan Gümrü'nün boşaltılmasının istedi. Amacı, hem kolayca Baku'ya ulaşmak hem de Türk sınırını tehdit eden çok sayıdaki Ermeni kuvvetini bölgeden uzaklaştırmaktı. Ancak, bu isteğine olumlu cevap alamadı. Bunun üzerine de askeri harekâta başladı. Böylece Osmanlı-Ermeni Savaşı başlamış oldu.

Türk birlikleri, 15 Mayıs 1918'de Gümrü'yü kolayca ele geçirdi. Buradan 10 Haziran 1918'de Tiflis üzerine yürüdü. Ancak, karşısına Gürcü ve Alman kuvvetleri çıktı; yapılan çarpışmada bu kuvvetleri geri çekilmek zorunda bıraktı ve çok sayıda Alman askerini esir aldı[41]. Bu da Osmanlı Devleti ile Almanya arasında ciddi bir anlaşmazlığın doğmasına neden oldu. Berlin Hükümeti, Suriye Cephesi'ndeki birliklerini geri çağırdı ve Ukrayna'daki kuvvetlerini Gürcistan'a kaydırmak istedi. İki müttefik arasındaki bu anlaşmazlık Enver Paşa'nın işe karışmasıyla yatıştırıldı. Esir Alman askerleri geri verildi ve Türk birlikleri Gürcistan içlerine ilerlemekten vazgeçti.

Enver Paşa, emellerine ulaşmak için bu defa, esasını bir Türk tümenin oluşturduğu, ancak askerlerinin çoğunluğu Azeri gönüllülerden meydana gelen "İslâm Ordusu" nu kurdu ve komutanlığına da, daha önce belirtildiği gibi, Nuri Paşa'yı getirdi. 1918 yılı Haziran ayı sonların da bu ordu, Sovyet Rusya ve Almanya'nın karşı çıkmasına rağmen, Baku'ya doğru harekete geçti.

"İslâm Ordusu"nun ilerlemeye başladığı sırada da, zengin Baku petrollerinin Türklerin eline geçmesinden çeşitli nedenlerden dolayı büyük endişe duyan İngiltere'nin, İran'daki birliklerini Baku'yu işgal etmek üzere harekete geçirdiği öğrenildi. Bunun üzerine Türk Ordusu, İngilizlerin yolunu kesmek

---

40) Akdes Nimet Kurat, **aynı eser,** s. 491-494.
41) Bkz. Kâzım Karabekir, **aynı eser,** 364-371, 402-405; Akdes Nimet Kurat, **aynı eser,** 479, 527-528; W.E.D. Ailen, Paul Muratoff, **aynı eser,** 439-443.

için Tebriz'i işgal etti. İngilizler de Hazar Denizi'nin güneyinde yığınak yapmaya başladılar; buna, Irak'taki kuvvetlerinin bir kısmını da katmaya karar verdiler.

"İslâm Ordusu"nun Baku'ya hücuma başlaması üzerine, şehrin Ermeni ve Rus nüfusu, 25 Temmuz 1918'de Baku'yu savunması için İngiliz askerlerinin davet edilmesine karar verdi. 4 Ağustos'ta da İngilizler Baku'ya geldiler. Bu arada 27 Ağustos 1918'de Alman-Sovyet Anlaşması yapıldı ve bunun İstanbul'da duyulmasıyla, Almanların Baku konusunda Sovyetleri tuttukları anlaşıldı. Bu da Osmanlı başkentinde tepkiye yol açtı.

İşte bütün bu gelişmeler içerisinde, Türk kuvvetlerinin hücumları karşısında Baku'da tutunamayacaklarını anlayan Ermeniler, Ruslar ve İngilizler şehri boşalttılar; Türk kuvvetleri de 15 Eylül 1918 günü Baku'ya girdi.

Baku'nun kurtarılmasından sonra Türk kuvvetleri, İstanbul Hükümeti'nden yardım isteyen "Kuzey Kafkas Cumhuriyeti"ne destek vermek üzere, ilerlemesini sürdürdü ve 13 Ekim 1918'de Derbent şehrini aldı. Burada, "Kuzey Kafkas Cumhuriyeti"nin kurulduğunu resmen açıkladı[42].

Böylece, 1918 yılı Mayıs ayından itibaren Kafkaslar'da başlayan askeri harekât sonucunda, Osmanlı Devleti'nin sınırları ve etki alanı, Brest-Litovsk'ta belirlenen sınırı aşarak, Hazar Denizi'ne kadar uzadı. Bu arada da Kafkaslar'da iki Türk devleti kuruldu.

Osmanlı Ordusunun Suriye Cephesi'nde büyük zorluklarla karşılaştığı ve geriliediği sıralarda, Kafkaslar'da kazanılan bu başarılar, Türk kamuoyunda büyük sevince neden oldu.

Bunlarla birlikte, Baku'nun Türk kuvvetleri ve Azeri gönüllülerinin eline geçmesi, Osmanlı Devleti ile Sovyet Rusya arasında yeni bir soruna ve gerginliğe yol açtı.

Yukarıda belirtildiği gibi, Sovyet Rusya ile Almanya Türk kuvvetlerinin Baku üzerine hareketine baştan itibaren karşı çıkmışlardı. Ancak Sovyet Rusya, iç karışıklıklardan ve özellikle Orta Volga boyunda Bolşeviklere karşı başlayan olaylardan dolayı, askeri bir harekete geçememişti. Bundan dolayı da işi diplomatik yollardan önlemeye çalışmıştı ve bu konuda Almanya'dan da destek almak istemişti. Bunlara rağmen de Baku Türklerin eline geçmişti.

İşte bu gelişmeler sırasında Sovyet Rusya Hükümeti, Baku'nun Türkler tarafından alınması üzerine, 20 Eylül 1918 tarihinde Osmanlı Hükümeti'ne bir nota vererek, "Elviye-i selâse (Kars, Ardahan, Batum)"nin Türkiye'ye ilhakını

42) Daha geniş bilgi için bkz. Genelkurmay Başkanlığı, **aynı eser, c.II.,** s. 573 vd; Akdes Nimet Kurat, **aynı eser,** s. 530-541; W.E.D. Ailen, Paul Muratoff, **aynı eser,** s. 443-460.

tanımadığını ve Brest-Litovsk Andlaşması'nın feshedildiğini bildirdi. Bununla da Osmanlı Devleti ile Sovyet Rusya arasında siyasi ilişkiler kesildi ve gergin bir durum ortaya çıktı. Bu da yeni gelişmelere yol açtı.

İttihat ve Terakki Hükümeti'nin Sadrazamı Talât Paşa, 21-24 Eylül 1918 tarihleri arasında Sovyet Rusya yetkilileriyle temasa geçerek, Baku konusunun barış yoluyla çözümlenmesini istedi ve Türkiye'nin Rus topraklarını asla ilhak etmek düşüncesinde olmadığını, Baku'nun düzenli Türk kuvvetleri tarafından değil, Azeri gönüllülerince alındığını belirtti. Bu arada Osmanlı Sadrazamı, Birinci Dünya Savaşı'nın artık sonuna yaklaştığını anladığından ve özellikle Almanya'nın Kafkaslar'daki Türk siyasetini desteklemediğini yakından öğrenmiş bulunduğundan, Sovyetlere bazı ödünler vermek gereğini duyarak, Kafkaslar'dan Türk kuvvetlerini hemen çekeceğini söyledi. Bunlara karşılık Sovyet Rusya, Talât Paşa'nın bu önerilerini yeterli görmeyerek, Baku'nun Türkler tarafından tamamen boşaltılmasını ve meydana gelen zararların ödenmesi ile Baku'nun Sovyet yetkililerine teslim edilmesini istedi. Talât Paşa ise, Türk askerlerini Brest-Litovsk Andlaşması'nda belirlenen sınırlara çekmeye hazır olduğunu ve bundan fazlasının yapılmasının mümkün olmadığını bildirdi.

Sadrazam Talât Paşa, bu arada, Almanya'nın bu konuda desteğini sağlamak için, görüşmelerin Berlin'de sürdürülmesini Sovyetlere önerdi. Bunun kabul edilmesi üzerine de, 24 Eylül 1918'de Almanya'nın başkentine gitti ve Eylül ayının sonuna kadar orada kaldı. Ancak Berlin'deki Türk-Sovyet görüşmelerinden bir sonuç alınamadı. Bu arada Sovyet Hükümeti, Türklerden 30 Eylül 1918'e kadar kendisinin istediği doğrultuda kesin bir cevap gelmezse, iki ülke arasında ilişkilerin kesilmiş sayılacağını belirtti.

1918 yılı Ekim ayı başında ise İttihat ve Terakki Hükümeti, Osmanlı Devleti'nin savaşta artık yenileceğini anlamıştı. Bu nedenle Rusya'dan hiç olmazsa son anlarda bazı ödünler koparmak ve savaşın sonunda da bu devletle düşman olarak ayrılmamak için, Türk kuvvetlerinin Brest-Litovsk hattına çekilmesine karar verdi ve bunu uygulamaya koydu.

Ancak Sovyet Rusya, Osmanlı Devleti'nin Suriye Cephesi'nde ve genel olarak zayıf ve zor duruma düşmesinden yararlanarak, 3 Ekim 1918'de isteklerini daha ileri götürerek Batum Andlaşması yerine Brest-Litovsk Andlaşması'nın uygulanmasını yani, Ahısha ve Ahalkelek ile Gümrü bölgesinin de geri verilmesini önerdi. 10 Ekim 1918'de Osmanlı Hükümeti'ne verdiği yeni bir nota ile ise; bu defa, Türk kuvvetlerinin Dağıstan ve Azerbaycan'dan çekilmesinden başka, Kars, Ardahan ve Batum'u da boşaltmasını, buralarda yeni bir plebisit yapılmasını istedi. Böylece de, Kafkaslar'daki emelleri ile, Osmanlı Devleti'ne karşı tutumunu açıkça ortaya koydu[43].

43) Akdes Nimet Kurat, aynı eser, s. 545-563.

Bu suretle, İstanbul Hükümeti ile Sovyet Rusya Hükümeti arasında Kafkas bölgesindeki çekişmeden doğan gerginlik, Ekim ayı ortalarında yeni bir boyut kazandı. Bunu izleyen günlerde ise, Osmanlı Devleti, savaşta yenilgiyi kabul edip, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmek zorunda kaldı.

g. **Savaş Sırasında Ermeni Sorunu:**

Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı içerisinde en çok meşgul eden konulardan birisi de, 19. yüzyılın sonlarından itibaren gelişerek süren ve daha önceki konularda başlangıcı ile sonrası belirtilen, Ermeni sorunu oldu.

Yukarıda açıklandığı üzere, Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Üçlü İttifak ve İtilaf blokuna dahil, yani dost veya düşman olsun, büyük devletlerin herbirinin Osmanlı Devleti'nden istekleri vardı. Bu devletler savaş içerisinde kendi çıkarlarını korumak, geliştirmek amacındaydılar ve bunun için de Ermenileri bir araç olarak kullanmakta devam etmek istiyorlardı.

Ermeniler de, Osmanlı Devleti daha savaşa girmeden önce, komitaları ve başta Patrikhaneleri olmak üzere, hükümetin savaşa girmesi halinde, alacakları durumu kararlaştırmak için bağımsız bir toplummuş gibi toplantılar düzenlemeye başlamışlardı.

Nitekim, Galata'daki Büyük Ermeni Merkez Okulu'nda, Patrikhane'nin görevlendirdiği bir rahip başkanlığında bir kurul, "Birleşmiş Milli Ermeni Kongresi" adı altında toplantı yapmıştır. Bu toplantıda, görünüşte, Osmanlı Hükümeti'ne sadık kalmak, aslında ise el altından ve gizlice bütün güçleriyle Türklere karşı hazırlanma kararı alınmıştı. Aynı şekilde, Haziran 1914'te Erzurum'da Taşnaksutyun Kongresi toplanmış ve iki hafta süren çalışmalardan sonra, Osmanlı Hükümeti'ne karşı şiddetle mücadeleye girişmeye karar verilmişti ve bunlar açıkça yapılmıştı.

Ermeniler, yurt içerisinde bu gibi çalışmaları ve hazırlıkları sürdürürlerken, yurt dışında da benzer girişimleri yürütmekteydiler. Bunlardan Marsilya'da yaşayan Türk Ermenileri, 5 Ağustos 1914'te büyük bir toplantı yaparak, bunun sonunda bir bildiri yayınlamışlar, bunda, Ermenilerin Osmanlı ordusunda hizmet yapmamaları ve Fransa ile müttefiklerinin ordularına gönüllü yazılmaları istenmiştir.

İşte, Birinci Dünya Savaşı öncesinde yurt içinde ve dışında Ermenilerin, büyük devletlerin kışkırtmalarıyla da, düşünce ve girişimleri, tamamen Türklerin aleyhine bir gelişme içerisindeydi. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle de, bu düşüncelerini uygulamaya koydular. Savaşın ilk anlarında en çok ilişkide oldukları devlet de Rusya idi[44].

44) Bkz. Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi,** İstanbul 1976, s. 581-595; Ahmet Hulki Saral, **aynı eser,** s. 125-129; Kâmuran Gürün, **Ermeni Dosyası,** Ankara 1983,

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin de savaşa girmesiyle birlikte Ermeni komitaları, ülke çapında Türklere karşı sistemli şekilde harekete geçmişlerdir. Komitacıların savaş içinde yapmayı planladıkları eylemler şu şekilde özetlenebilir:

"1) Askere alınan Ermenilerin teker teker veya toplu bir halde, silahlarıyla birlikte ordudan kaçmaları ve Rus ordusuna katılmaları,

"2) Yurt içinde, karışıklık yaratmak suretiyle Türk askerlerini; köylerini ve ailelerini korumak amacıyla memleketlerine dönmeye zorlamak, propagandalarla Türk askerlerinin morallerini bozmak,

"3) Seferberlik, askeri ulaştırma düzenini bozmak, asker, erzak ve mühimmat ulaşımını aksatmak veya kesmek,

"4) Rus Silahlı Kuvvetleri, sınırı geçer geçmez silahlı bir ayaklanmayla Türk Ordusunu iki ateş arasında bırakmak,

"5) Boşaltacakları köylerde, kiliselerini, evlerini, yiyeceklerini yakmak, yangınlar çıkarmak suretiyle Türklere bir şey bırakmamak ve yabancı devletlerce zulüm görmüş kimseler olarak tanınmak,

"6) Kendilerine dost devletler hesabına casusluk yapmak'

Nitekim bu genel çerçeve içerisinde, Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilan etmesinden hemen sonra, 17 Ağustos 1914'te ilk Ermeni isyanı yine Zeytun'da çıktı. Bundan sonra da, özellikle savaşa girilmesiyle isyan hareketleri yaygınlaştı ve silah altındaki Ermeni askerler, tek tek veya toplu olarak hemen ordudan kaçmaya başladılar. Silahlarıyla birlikte kaçan bu Ermeniler, köylerde eşkiyalık yapmaya, güvenlik kuvvetlerine ateş açmaya, çeteler ve Ruslar ile işbirliğine giriştiler.

Bu da, öncelikle Doğu Anadolu'da Ermenilerin yol açtığı önemli olay ve gelişmelere neden oldu. Özellikle yabancı ülkelerde yetişerek Anadolu'ya gelen Ermeni komitacıları, kendilerine katılanlarla birlikte, bu bölgeyi ateş içinde bıraktılar. Bölgede askeri birlikler ve sivil Türk halkı için güvenlik kalmadı.

Ortamın bu sekile geldiği sırada Ermeniler,daha önce de belirtildiği gibi, Van'da isyan hareketini başlattılar. Rus subayları tarafından eğitilmiş olan çok sayıdaki Ermeni gönüllü taburları ve çeteleri, 15 Nisan 1915'te Van'ı kuşattılar. Bunun üzerine Van'ın Türk halkı Bitlis yönüne göç etmeye başladı.[45]

s. 193-208; **Belgelerle Ermeni Sorunu,** Ankara 1983, s. 167-192; Azmi Süslü, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı,** Ankara 1990, s. 63-69; Mim Kemâl Öke, **Ermeni Sorunu 1914-**

1923, Ankara 1991, s. 101-102.

45) **Belgelerle Ermeni Sorunu,** s. 192; Ahmet Hulki Saral, **aynı** eser, s. 130; Esat Uras, **aynı eser, s. 606.**

Bunların birçoğu yollarda Ermeniler tarafından öldürüldü. Sonuç olarak, savunma yapan çok az sayıdaki Türk askerinin kenti boşaltmak zorunda kalması üzerine, Ermeniler, 15 Mayıs 1915'te Van'ı işgal ve sonra da Ruslara teslim ettiler.

Kısaca özetlenen Doğu Anadolu'daki bu olaylar sürerken, Anadolu'nun diğer bölgelerinde de, örnek olarak Adana, Urfa, Antakya, Erzurum, Bursa, Sivas ve daha başka yerlerde benzer önemli olaylar meydana gelmekteydi[46].

Bu sıralarda ise Osmanlı Devleti, bütün şiddetiyle süren savaşta, Yemen' den Galiçya'ya kadar çok geniş bir alan içerisinde ve çeşitli cephelerde, dünyanın en büyük devletlerine karşı kendisini savunmak için çarpışmaktaydı.

İşte Osmanlı Hükümeti, bu durumda, ülke içerisinde sürmekte olan Ermeni hareketlerini önlemek üzere, bazı önlemler almak zorunda kalmıştır.

Osmanlı Hükümeti, Nisan 1915'te başlayan Van İsyanı'na kadar, daha önce çeşitli yerlerde ortaya çıkan isyan hareketlerini, sınırlı önlemlerle büyümeden yerlerinde sonuçlandırmayı ve her tarafta isyanlara karşı savunma durumunda kalmayı esas almıştı.

Ancak Osmanlı Devleti, değişik cephelerde üstün düşman kuvvetleriyle büyük güçlükler içerisinde savaşırken, ülke içerisinde Ermenilerin çıkardıkları isyan ve diğer hareketlerin yaygın hal alması, bunların devletin varlığını bütünüyle içten de tehdit etmeye başlamasıyla, çok zor duruma düşmesi üzerine, ilk defa bazı genel önlemler almak gereğini duymuştur.

Nitekim İçişleri Bakanlığı (Dahiliye Nezareti) ilk olarak, 24 Nisan 1915 tarihinde, yaptığı çeşitli uyarılara uymayan, Anadolu'daki olaylara ve gittikçe büyüyen tehlikelere neden olan Ermeni komita merkezlerinin kapatılmasına, belgelerine el konmasına ve komita elebaşlarının tutuklanmasına karar vermiştir[47].

Bu emir üzerine, İstanbul'da oturan ve isyan hareketlerine katılmaktan sanık 77.735 Ermeniden, sadece 2.345 kişi tutuklanmıştır[48]. Bundan iki gün sonra da, 26 Nisan 1915'te Başkomutanlık birliklere şu emri göndermiştir:

"Hınçak ve Taşnak gibi komitelerin İstanbul merkez ve taşra şubelerinin kapatılması, evrakına el konulması, silah aranması ve komite

46) Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Anadolu'da meydana gelen Ermeni isyan ve olaylan hakkında geniş bilgi için bkz. Kâmuran Gürün, **aynı eser,** s. 200-211; **Belgelerle Ermeni Sorunu,** s. 193-220; Ahmet Hulki Saral, **aynı eser,** s. 130-161; Esat Uras, **aynı eser,** s. 596 vd; Azmi Süslü, **aynı eser,** s. 69-94.

47) **Belgelerle Ermeni Sorunu,** s. 223; Ahmet Hulki Saral, **aynı eser,** s. 161-162; kararın metni için Azmi Süslü, **aynı eser,** s. 106-108.

48) **Belgelerle Ermeni Sorunu,** s. 227; Esat Uras, **aynı eser,** s. 612; Kâmuran Gürün, **aynı eser, s.** 213.

elebaşlarının askeri mahkemelere verilmeleri ve suçluların cezalandırılmaları"[49].

Daha önce belirtildiği gibi, Ermenilerin birçok ilde, özellikle Doğu Anadolu'daki ayaklanmaları ve diğer hareketleri, ülkenin varlığı ve geleceği yönünden büyük tehlike olmaya başlamıştı. Cephe gerisinde beliren bu tehlikeyi önlemek için tek çare, ancak o bölgedeki bozguncu Ermenileri zararı dokunmayacak bir bölgeye göndermekle sağlanabilirdi. Bu nedenle, isyan çıkan bölgelerdeki Ermenilerin, hükümet tarafından belirlenen yerlere gönderilmesine karar verilmiştir[50].

Bu amaçla Başkomutanlık da, İçişleri Bakanlığı'na 26 Mayıs 1915'te, "Doğu Anadolu vilayetlerinden, Zeytun'dan ve buna benzer yoğun bulundukları yerlerden Diyarbakır vilayeti güneyine, Fırat Nehri Vadisi'ne, Urfa, Süleymaniye yakınlarına gönderilmeleri sözle kararlaştırılmış (olan) Ermenilerin, yeniden fesat yuvalan meydana getirmemeleri için göç planlamasında..." bazı öneriler yapmıştır[51].

Osmanlı Hükümeti, Başkomutanlığın bu önerisi üzerine, Van'ın Ermeniler tarafından işgalinden on iki gün sonra, 27 Mayıs 1915'te, geçici bir kanun kabul etti. Tamamı üç madde olan bu kanunun, bölge komutanlarına göç ettirme yetkisi veren 2. maddesi şöyleydi:

"Madde 2- Ordu ve bağımsız kolordu ve tümen komutanları, askeri nedenlerden dolayı veya casusluk ve hıyanetlerini hissettikleri köy ve kasabaların halkını tek tek veya toplu olarak memleketin diğer bölgelerine gönderebilirler ve oralara yerleştirtebilirler"[62].

"Ermeni Tehciri (Göç ettirme)" diye adlandırılan, yer değiştirme olayı, içinde Ermeni sözü geçmeyen bu kanun ile yukarıda belirtilen karar gereği yapılmıştır. Uygulamaya ise, 24 Nisan 1915 tarihli karardan sonra başlandığı söylenebilir[53].

İçişleri Bakanlığı, 28 Mayıs 1915'te, savaş durumu ve olağanüstü politik zorunluluk nedeniyle başka bölgelere gönderilen Ermenilerin, kolaylıkla ve düzenli şekilde barındırılmaları, yedirilip içirilmeleriyle, ilgili hususlar hakkında ayrıntılı bir yönetmelik yayınlamıştır. Bunun bazı maddeleri özetle şöyledir:

"1) Nakli gereken halkın gönderilme işi, mahalli idare memurlarının yönetimine aittir.

---

49) Belgelerle Ermeni Sorunu, s. 223.
50) Ahmet Hulki Saral, **aynı eser,** s. 162.
51) Bkz. **Belgelerle Ermeni Sorunu,** s. 224.
52) Kanunun tam metni için bkz. Ahmet Hulki Saral, **aynı eser,** s. 163; Esat Uras, **aynı eser,** s. 609; Azmi Süslü, **aynı eser, s. 110-111; Belgelerle Ermeni Sorunu,** s. 224.
53) Bkz. Kâmuran Gürün, **aynı eser, s.** 215.

"2) Göç ettirilenler, bütün hayvan ve taşınabilir mallarını beraberlerinde götürebilirler.

"3) Göç sırasında göçmenlerin can, mal güvenliklerinden, yedirilme ve istirahatlarının sağlanmasında geçiş yollarındaki memurlar görevlidir. Bu konuda meydana gelecek aksaklıklardan rütbe sırasıyla bütün görevliler sorumlu tutulacaktır.

"4) Göç sonunda göçmenler; sağlıklı çalışmaya, tarımla uğraşmaya elverişli köy ve kent evlerine yerleştirileceklerdir.

"5) Yeni yerleşme bölgesinde göçmenlere verilecek arazi yoksa, devlet malı ve köy çiftliklerinden faydalanılacaktır.

"6) Iskan bölgesine yerleşinceye kadar, muhtaç durumda bulunan göçmenlerin masraflarını hükümet sağlayacaktır.

"7) Tarım yapacaklardan ve sanatkârlardan muhtaç bulunanlara uygun miktarda araç veyahut sermaye verilecektir"[54].

Diğer taraftan, yer değiştirme işleminin uygulaması konusunda ayrıca bir yönetmelik çıkarılmıştır. Orijinal metni İngiliz Arşivlerinde bulunan bu yönetmeliğin iki maddesi şöyledir:

"Madde 21— Göç edenlerin gerek kamplarda, gerek yolculuk esnasında bir saldırıya uğramaları halinde saldırganlar derhal tutuklanarak Divan-ı Harbe (Askeri Mahkemeye) sevkedileceklerdir.

"Madde 22- Göç edenlerden rüşvet veya hediye alanlar veya vaad yahut tehdit ile kadınları iğfal edenler, yahut onlarla meşru olmayan ilişki kuranlar derhal görevden alınıp, Divan-ı Harbe sevkedilerek, ağır şekilde cezalandırılacaklardır"[65].

Görüldüğü gibi Osmanlı Hükümeti, Ermenilerin Doğu Anadolu Harekât Alanı'ndan güneye göç ettirilmesi sırasında, bu göçmenlerin can, mal ve sağlıklarının korunması ile barınmaları ve çalışır duruma gelmeleri için her türlü önlemi almıştır.

Osmanlı Hükümeti, bu genel çerçeve içerisinde, ülkeye zararı dokunan Ermenileri düzgün kafileler halinde, yerleştirilecekleri bölgelere göndermeye başlamıştır. Ancak isyan hareketine katılmamış olan Ermeniler, yerlerinde bırakılmıştır[56].

Ancak Hükümetin aldığı bütün önlemlere rağmen, yer değiştirme sırasında silahlı Ermeni çeteleri, her yerde kafilelere saldırmışlar, bunları korumakla görevli askerlerle silahlı çatışmalara girişmişler, kafilelerin dağılmasına yol açmışlar ve birçok üzücü olaylara neden olmuşlardır.

54) **Belgelerle Ermeni Sorunu,** s. 228-229; Ahmet Hulki Saral, **aynı eser,** s. 163-164.
55) Bkz. Kâmuran Gürün, **aynı eser,** s. 217.
56) Bkz. Ahmet Hulki Saral, **aynı eser, s. 165.**

Diğer taraftan yine bu sıralarda, yani 1915, 1916 yıllarında Ermeniler, Şebinkarahisar, Adana, İzmit, Adapazarı, Bursa, Urfa ve Kayseri gibi yerlerde çeşitli isyan ve olaylar çıkartmaya devam etmişlerdir[57].

Osmanlı Hükümeti, bütün bu gelişmelere rağmen, Ermenileri başka yerlere gönderme işlemini, 1916 yılı Ekim ayında durdurmuştur[58].

Göç işleminin yürütüldüğü sürede Osmanlı Hükümeti, baştan itibaren aldığı önlemleri dikkatle uygulamıştır. Nitekim bu konuda gerekli titizliği göstermeyen görevlilerden suçlu bulunanlar Sıkıyönetim Mahkemelerine verilmişler ve bunların büyük kısmı, idam da dahil, en ağır cezalara çarptırılmışlardır[59].

İçişleri Bakanlığı'nın, Sadrazamlığa sunduğu 7 Aralık 1916 tarihli rapora göre, yer değiştirme işlemi sırasında, 702.900 kadar Ermeni göç ettirilmiş ve bu amaçla 1915 yılında 25 milyon, 1916 yılı Ekim ayı sonuna kadar 86 milyon kuruş harcanmıştır[60].

Bu yer değiştirme sırasında iklim şartlarından, yol zorluklarından, salgın hastalıklardan veya çeşitli isyan hareketlerinden, çetelerin saldırılarından ve diğer nedenlerden Ermenilerden ölenler olmuştur. Ancak, bazı çevreler tarafından zamanla giderek büyüyen sayılar verilerek iddia edildiği gibi, bunların miktarı bir milyon, hatta daha fazla değildi.

Çünkü, çeşitli yerli ve yabancı kaynakların verdikleri bilgilere göre, 1914 yılında Türkiye'deki Ermeni nüfusunun toplamı 1.300.000 civarındaydı[61]. Yukarıda belirtildiği gibi, yeri değiştirilen Ermenilerin sayısı ise 702.900 kadardı. Bu durumda verilen bilgilere göre de, Birinci Dünya Savaşı içinde Ermenilerin her türlü kayıpları 300.000'i geçmemekteydi. Bu kaybın çok büyük kısmı, göç ettirme işleminin dışındaki olaylarda meydana geldiğinden, öldürüldükleri kabul edilebilecek olanların sayısı çok azdı. Bunlar da, Hükümetin emri ile öldürülmemişti. Nitekim Osmanlı Hükümeti, daha önce belirtildiği üzere, olaylarla ilgileri görülenlerden yakalanabilen suçluları mahkemeye vermiş ve bunlar suçlarına göre, en ağır şekilde cezalandırılmışlardı[62].

---

57) Geniş bilgi için bkz. **Belgelerle Ermeni Sorunu,** s. 230-252; Ahmet Hulki Saral, **aynı eser,** s. 164-165.
58) Kâmuran Gürün, **aynı eser,** s. 221.
59) Mahkemeye verilenlerin sayısı 1.397 kişiydi. Bunların illere göre dağılımı için bkz. Kâmuran Gürün, **aynı eser,** s. 221-222.
60) **Belgelerle Ermeni Sorunu,** s. 261; Kâmuran Gürün, **aynı eser,** s. 223.
61) 1914 yılındaki Türk ve Ermeni nüfusu ile bunların oranlan hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Esat Uras, **aynı eser,** s. 131-145; **Belgelerle Ermeni Sorunu,** s. 341-348; Kâmuran Gürün, **aynı eser,** s. 222; Azmi Süslü, **aynı eser,** s. 139-142.
62) Göç ettirme işleminin uygulaması ve göç ettirilenlerin sayısı ile durumları hakkında geniş bilgi için bkz. **Belgelerle Ermeni Sorunu,** s. 252-267; Kâmuran Gürün, **aynı eser,** s. 223-229; Esat Uras, **aynı eser,** s. 611-625; Azmi Süslü, **aynı eser,** s. 143-152.

Ermenilerin göç ettirilmesi sırasında Osmanlı Hükümeti, göçmenlere her türlü yardımı yapmış ve ilgiyi göstermiştir. Bu arada bazı kayıplara uğramışlardır. Ancak Ermenilerin çıkardıkları olaylar ile onların Türkleri göçe zorunlu bırakan hareketleri sırasında ölen Türklerin sayısı ise Ermenilerden çok fazla olmuştur[63].

Bütün bunlarla beraber, daha Birinci Dünya Savaşı sürerken, Ermenilerin yer değiştirme işlemi ile katliam iddiaları, Avrupa'da hemen savaş propagandası olarak kullanılmaya başlanmıştır.

İtilaf Devletleri, özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın başlarından itibaren, Ermenilere çok büyük yardımlar yaparak, gönüllülerini silahlandırarak, bunların çıkaracakları isyanlarla Osmanlı Devleti'ni içten yıkacaklarını ummuşlar, ancak bu gerçekleşememiştir. Bunun üzerine de, Ermenilerin yer değiştirme konusunu ileri sürerek, Osmanlı. Devleti aleyhine harekete geçmişlerdir. Nitekim İngiltere, Fransa ve Rusya, 6 Haziran 1915 tarihli bir nota ile olaylardan dolayı Osmanlı Hükümeti'ni sorumlu tutacaklarını bildirmişlerdir[64]. Ancak savaş halinde bulundukları için, Osmanlı Devleti'ne bir şey yapamamışlardır.

Ne var ki, Osmanlı Devleti savaşta yenilgiyi kabul edip, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayınca, yani teslim olunca; yeni Osmanlı Hükümeti ve İtilaf Devletleri, Ermeni konusunda "suçlu avına" çıkmışlardır[65]. İtilaf Devletlerinin amaçları, bu konuyu da bahane ederek, Türkiye'ye çıkarları doğrultusunda müdahale ve baskı yapabilmekti. Nitekim bundan sonra, daha önce aralarında imzaladıkları gizli anlaşmalara göre, Osmanlı Devleti'ni parçalayıp bölüşmeye kalkışmışlardır.

Böylece Ermeni sorunu, Birinci Dünya Savaşı içerisinde ve sonrasında, Osmanlı Devleti'nin en önemli iç ve dış konularından birisi olmuş ve büyük devletlerin çıkarlarının aracı olmakta devam etmiştir.

4. Osmanlı İmparatorluğu'nu Paylaşmak İçin Yapılan Gizli Anlaşmalar:

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesi, İtilaf Devletlerinde bu İmparatorluğun yıkılma zamanının geldiği düşüncesini güçlendirmişti. Ancak, onun topraklarının paylaşılması anlaşmazlıklara neden olabileceğinden, önceden bu konuda aralarında bazı anlaşmalar yapmak istediler.

Gerçekte ise, daha önce belirtildiği gibi Büyük Devletler arasında, son olarak 1913 ve 1914 yıllarında yapılan anlaşmalarla, Osmanlı İmparatorluğu (İstanbul ve Trakya dışında) paylaşılmış, her devlete düşen veya düşecek olan pay ile "hak"lar belirlenmişti.

---

63) Ermeni eylemleri hakkında geniş bilgi için bkz. **Belgelerle Ermeni Sorunu,** s. 252 vd; Ahmet Hulki Saral, **aynı eser,** s. 174 - 207, 413 vd.
64) Ahmet Hulki Saral, **aynı eser,** s. 165-166.
65) Bkz. Kâmuran Gürün, **aynı eser,** s. 238-247.

Ancak Birinci Dünya Savaşı bu durumu değiştirdi. İtilaf Devletleri, düşman taraf haline gelen Almanya ve Avusturya'nın belirlenen paylarını da kendi aralarında yeniden paylaşmak istediler, işte, bu da, yeni sorunlara, pazarlıklara ve gelişmelere yol açtı. Bunlardan ilki de Rusya'nın Boğazlar'a ait istekleriyle ilgili olanıydı.

a. 1915 İngiliz, Fransız-Rus Anlaşması ve Boğazlar'ın Rusya'ya Bırakılması:

Bilindiği gibi Rusya, İstanbul ve Çanakkale Boğazlan'nı ele geçirmek veya kontrolü altına alabilmek için uzun yıllar çalışmış ancak, başta Osmanlı Devleti ve İngiltere olmak üzere, Avrupa büyük devletlerinin karşı çıkmasıyla bir sonuca ulaşamamıştı.

Bununla birlikte, Rusya, 20. yüzyılın başlarında dünyada meydana gelen gelişmeler üzerine, Türk Boğazları'nı ele geçirmek için 23 Kasım 1913'ten itibaren hazırlıklara girişmiştir. Ancak sadece kendi gücüyle amacına ulaşamayacağını anladığından, bu konuda İngiltere ve Fransa'nın yardımım elde etmeye çalışmıştır. Bunun için de bu iki devletle pazarlığa başlamıştır. Pazarlık, Boğazlar'ın Rusya'ya verilmesine karşılık İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı topraklarında elde etmek istedikleri Irak ile Suriye'nin ve İran'da bazı "hak"ların bunlara bırakılması konulan üzerinde yapılmıştır[66]. İşte bu pazarlık sürerken de 1914'te Birinci Dünya Savaşı başlamıştır. Bu da güçler dengesinin değişmesine ve yeni gelişmelere neden olmuştur.

Nitekim, İngiltere ve Fransa'nın üstün deniz ve kara kuvvetleriyle 1915 yılı başlarında Çanakkale'ye saldırmaları, devletlerarası bazı gelişmelere yol açtı.

Rusya; İngiliz ve Fransızların, yapılacak bir harekât sonucunda İstanbul'a girerlerse oradan çıkmamalarından ve burayı kendisine vermemelerinden endişelendi. Diğer taraftan da İngiltere'nin, Rusya'ya karşı kendi himayesinde bulunacak bir rakibi Boğazlara yerleştirmek amacıyla, Yunanistan'ı ileri süreceğinden çekinmeye başladı. Çünkü, daha 1914 Ağustos'unda, İngiliz devlet adamlarıyla Venizelos arasında, Yunanistan'ın savaşa girmesi için görüşmeler yapılmış ve bu arada Boğazlar söz konusu edilmişti. Bu da Rusya'da İngiltere'ye karşı güvensizlik uyandırmıştı.

Diğer taraftan Almanya, Boğazlar'ın İngiltere ve Fransa'nın eline geçmesini çıkarlarına aykırı gördüğünden, bu bölgeyi Rusya'ya önererek, onunla ayrı bir barış yapmayı uygun bulup, bazı girişimlerde bulundu. Bu da, İngiltere ve Fransa'yı endişelendirdi, Rus isteklerini kabul etmeye yöneltti.

Rusya, bu gelişmelerden sonra, Boğazlar sorununu kendi çıkar ve emelleri doğrultusunda çözümlemek ve Ruslar arasında "evimizin anahtarı" diye

66) Suat Bilge, **Güç Komşuluk, Türkiye - Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964),** Ankara 1992, s. 3-4.

anılan[67] Türk Boğazları'na yerleşmek üzere, 1915 Şubat ayından itibaren girişimlere başladı. 4 Mart 1915'te de İngiltere ve Fransa'dan Boğazlar'ın kendisine verilmesini bir notayla istedi. Bu notada şöyle deniyordu:

"İstanbul ve Boğazlar sorunu Rusya'nın yüzlerce yıllık dileklerine göre kesin bir biçimde çözümlenmelidir."

"İstanbul şehri, Boğaziçi'nin, Marmara Denizi'nin ve Çanakkale Boğazı'nın batı kıyıları ve Midye-Enez hattına kadar Güney Trakya Rusya'ya verilmelidir. Ayrıca Boğaziçi ve Sakarya nehri arasında ve izmit Körfezi üzerinde saptanacak bir nokta arasında kalan topraklar, Marmara Denizi 'ndeki adalar, İmroz (Gökçeada) ve Tenedos (Bozcaada) adaları da İmparatorluğun sınırları içine sokulmalıdır"[68].

Rusya aynı notada; bu isteklerine karşılık, bu bölgede İngiliz ve Fransız özel çıkarlarına özenle saygı göstereceğini, Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde İngiltere ve Fransa'nın tasarılarının gerçekleşmesi için yapacakları girişimleri kabul edeceğini de bildirdi.

İngiltere ve Fransa, Rusya'nın bu istek ve girişimlerine karşı çıkmak istediler. Fakat Rusya'da Almanya ile ayrı bir barış yapmak eğiliminin güçlenmesi üzerine; İngiltere 12 Mart 1915'te, Fransa 10 Nisan 1915'te, Rusya'ya yukarıda belirtilen isteklerini kabul ettiklerini bildirdiler. Buna karşılık Rusya da, bu iki devletin Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgeleri ile Asya'daki çıkar ve emellerini kabul etti. Böylece Müttefikler, yapılacak bölüşmede, Boğazlar ve çevresini Rusya'ya bırakmış oldular[69].

Bu suretle Rusya, Türk Boğazlan üzerindeki emellerini, uzun yıllar uğraştıktan sonra ilk defa İngiltere ve Fransa'ya kabul ettirmiş, üstelik bu konuda onların desteğini de sağlamış oldu.

Diğer taraftan, bu gizli anlaşmanın uygulama alanına sokulabilmesi durumunda, Rusya'nın Karadeniz'i bir Rus iç denizi haline getirmesi, bunun giriş çıkışının kontrolünü eline alması ve doğrudan Ege Denizi'ne çıkması; ayrıca, İstanbul'a yerleşmekle de amaçları içinde bulunan Bizans'ın mirasçılığını fiilen gerçekleştirmesi ihtimali belirdi.

Özetle, bu anlaşma ile İngiltere ve Fransa, Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte; Karadeniz, Boğazlar, Marmara Denizi, Ege Denizi ve dolayısıyla Akdeniz'in siyasi durumu ve geleceğinde Rusya lehine büyük değişikleri ka-

---

67) Bkz. Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya,** Ankara 1970, s. 305.
68) Cemal Tukin, **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi,** İstanbul 1947, s. 364-365; Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **III., K. II.,** s. 112.
69) Kemal Melek, **Doğu Sorunu ye Millî Mücadele'nin Dış Politikası,** İstanbul 1978, s. IS IS; Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926),** Ankara 1978, s. 40-41. Ayrıca bu konuda üç devlet arasında yapılan diplomatik yazışmalar için bkz. Yılmaz Altuğ, **Türk Devrim Tarihi Dersleri,** İstanbul 1973, s. 199-205.

bul ettiler. Ancak bunların ve anlaşmanın geleceği de, Birinci Dünya Savaşı'nın gelişmelerine bağlıydı.

b. 1915 Londra Anlaşması ve İtalya'ya Ayrılan Yerler:

Aşağıdaki konuda belirtileceği gibi, Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında tarafsızlığını ilan eden İtalya, bazı koşullar karşılığında İtilaf Devletleri yanında savaşa katılmıştır. Bunda, İtalya ile İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan 26 Nisan 1915 tarihli Londra Anlaşması ve bu anlaşmada İtalya'ya Osmanlı İmparatorluğu'ndan da pay verilmesi önemli rol oynamıştır. Nitekim bu anlaşmaya göre:

1) ingiltere, Fransa ve Rusya; Osmanlı Asyası'nın bütünün veya bir kısmının paylaşılması halinde, İtalya'nın Antalya iline yakın olan Akdeniz bölgesinde âdil bir pay almasını genel olarak kabul ediyor lardı. Bu bölge, sırası gelince Fransa ve İngiltere'nin, çıkarları gözönünde bulundurularak çizilecekti.

Osmanlı topraklarının bütünlüğü korunursa ve Büyük Devletler'in çıkar bölgelerinde değişiklikler yapılırsa, İtalya'nın çıkarları da dikkate alınacaktı.

Eğer bu savaş boyunca Fransa, İngiltere ve Rusya, Osmanlı Asyası'nda yerler işgal ederlerse, Antalya iline yakın olan yerler İtalya'ya ayrılacaktı ve İtalya isterse burasını işgal edebilecekti.

2) İtalya, Uşi Andlaşması gereğince geçici olarak elinde bulundurduğu Oniki Ada üzerinde, tam fgemenliğe sahip olacaktı. Ayrıca Trablusgarp'ta Osmanlı İmparatorluğu'na ait, kalan hak ve ayrıcalıklar, İtalya 'ya geçecekti.

3) Arabistan ile Müslüman Kutsal Yerlerini bağımsız Müslüman yönetim altında bırakacaklarına dair Fransa, İngiltere ve Rusya'nın yaptıkları açıklamayı; İtalya da kabul edecekti[10].

Görüldüğü gibi İtilaf Devletleri, savaş öncesi paylaşmada İtalya 'nın istediği ancak ona verilmesine karşı çıktıkları yerleri, bu defa alanını daha da genişleterek İtalya'ya bırakmışlardır.

c. Sykes-Picot (İngiliz-Fransız) Anlaşması (1916):

İngiliz ve Fransızların Çanakkale'ye saldırmaları üzerine meydana gelen gelişmeler sonucunda, Rusya'nın kâğıt üzerinde de olsa, Boğazlar ve çevresini alması, ayrıca Doğu Anadolu'dan isteklerde bulunması, İtalya'ya yine Anadolu'dan pay ayrılması; İngiltere ve Fransa'yı da harekete geçirerek, Os-

70) Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **III., K. II.,** s. 270-272; Yılmaz Altuğ, **aynı eser,** s. 206-207; Kemal Melek, **aynı eser,** s. 29-30; Ömer Kürkçüoğlu, **aynı eser,** s. 41-42.

manii İmparatorluğu'nun geri kalan topraklarını aralarında bölüşmek üzere birtakım anlaşmalar yapmaya sevk etti.

Bu sıralarda Fransa, Rusya'nın Boğazlar'a yerleşmesine karşılık, kendisi de Suriye ve Çukurova'ya yerleşmek istiyordu. İngiltere de, bu konuda Fransa'nın önce Rusya ile anlaşmasını öneriyordu. İngiltere'ye gelince; bu devlet de, 1915 yılına gelindiğinde Araplarla yakın ilişkiler içerisine girmişti. Kendi koruyuculuğunda Arapların bağımsızlığını benimsemişti ve Mekke Şerifi Hüseyin ile bu amaçla işbirliği yapıyordu[71]. Bunu Fransa'nın da desteklemesini istiyordu. Fransa ise Suriye ve Çukurova'ya yerleşmekte ısrar ediyordu.

Bu gelişmeler üzerine, Osmanlı Asyası'nın paylaşılması amacıyla İngiltere ve Fransa arasında 21 Ekim 1915'te Londra'da görüşmelere başlandı. Toplantıya İngiltere adına Sir Mark Sykes ve Fransa adına Charles François Georges-Picot katıldı. Bunların yaptığı görüşmelerin sonunda da İngiltere ve Fransa arasında 3 Ocak 1916'da bir anlaşma yapıldı. Fakat İngiltere, bunun bir taslak anlaşma olduğunu, ancak Rusya'nın onayından sonra kesin şeklini alacağını belirtti. Bunun üzerine anlaşma, Mart 1916'da Rusya'ya bildirildi. Rusya ise, Kuzeydoğu Anadolu'daki toprak isteklerinin kabul edilmesi kaydıyla, İngiliz-Fransız anlaşmasını benimseyeceğini belirtti. Sonuçta, 10-23 Ekim 1916 tarihleri arasında Sykes-Picot Anlaşması kesin şeklini alarak imzalandı. İngiltere ve Fransa arasında Osmanlı Asyası'nı paylaştıran bu anlaşmaya göre:

1) *Adana, Antakya bölgesi, Suriye kıyılan ve Lübnan Fransa'ya; Musul hariç, Irak İngiltere'ye bırakılıyordu. Fransa ve İngiltere kendilerine bırakılan bu bölgelerde istedikleri türde yönetimler kurabilecekti.*
2) *Suriye'nin diğer bölgeleri ile Musul ve Ürdün'ü kapsayan bir Büyük Arap Krallığı kurulacak, ancak bu Fransız ve İngiliz koruyuculuğu altında bulunacaktı.*
3) *Filistin'de, Rusya ve diğer müttefikler ile Şerif Hüseyin tarafından ka rarlaştırılacak, uluslararası bir yönetim kurulacaktı*[72].

Böylece İngiltere ve Fransa, savaş öncesinde Almanya'nın etki alanı olarak kabul edilmiş olan bölgeyi aralarında paylaşmışlardır.

d. Petrograd Protokolü (1916):

Yukarıda, İngiliz-Fransız anlaşmasının hazırlandığı sırada bu taslak anlaşmanın Rusya'ya bildirilmesi üzerine, bu devletin bazı isteklerde bulun-

71) Bkz. A. Şükrü Esmer, **aynı eser,** s. 496-497.
72) A. Halûk Ülman, **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol,** Ankara 1973, s. 231-232; Ömer Kürkçüoğlu, **aynı eser,** s. 42; Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **III., K. II.,** s. 124-127, c. III. K. IV., s. 1-6; Yılmaz Altuğ, **aynı eser,** s. 208-213.

duğu belirtilmişti. Nitekim, İngiltere ve Fransa'nın bu önerilerinin Rusya tarafından kabul edilmesi üzerine, üç devlet arasında Mart 1916'da Petrograd Protokolü yapıldı. Buna göre Rusya'ya, Sykes-Picot Anlaşması'nı kabul etmesine karşılık, Boğazlar bölgesine ek olarak Trabzon'a kadar Doğu Karadeniz kıyıları ile Erzurum, Van ve Bitlis bırakılacaktı.

e. Saint - Jean de Maurienne Anlaşması (1917):

İngiltere, Fransa ve Rusya arasında yapılan bu gizli anlaşmalar, İtalya tarafından öğrenilince Roma'da tepki yarattı. Bunun üzerine İtalyan Hükümeti, 19 ve 20 Kasım 1916'da üç müttefikine bir nota vererek, kendisinin bunların dışında bırakıldığı için üzüntüsünü bildirdi ve bazı isteklerde bulundu. Bununla; Antalya ile birlikte Aydın, Konya ve Bursa ilinin güneyinin de kendisine bırakılmasını; Rusya'ya verilen Boğazlar bölgesinde İngiltere ve Fransa'ya tanınacak bütün hakların kendisine de verilmesini; Araplarla yapılacak ve Kızıldeniz ile ilgili olacak bütün görüşme ve anlaşmalara davet edilmesini bildirdi.

Bunun üzerine, yapılan diplomatik girişim ve gelişmelerin sonucunda, İtalya'nın sağlayacağı haklar ve elde edeceği yerler hakkında, İtalya ile İngiltere ve Fransa arasında, 19 Nisan 1917'de, Saint-Jean de Maurienne (Fransa'da Savoie'de) bir anlaşma yapıldı. Buna göre; İtalya, üç müttefiki arasında yapılmış olan anlaşmayı kabul ediyordu. Buna karşılık olarak da Antalya, Konya, Aydın ve İzmir'i alıyordu. İngiltere ve Fransa İzmir'de birer serbest liman kurabilecekti. İtalya'nın da; Mersin, İskenderun, Hayfa ve Akka'da serbest limanları olacaktı.

Ancak bu anlaşma, görüşmelere katılmamış bulunan Rusya'nın onayını aldıktan sonra kesinleşecekti. Fakat bu sıralarda Rusya'daki iç gelişmeler, bu onayın gerçekleşememesine neden oldu. Bu da, İngiltere ve Fransa tarafından anlaşmanın yürürlüğe konmamasının bahanesi oldu ve İtalya ile bu iki devlet arasında anlaşmazlıklara yol açtı[73].

Görüldüğü gibi bu gizli anlaşmalarla; İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya, daha savaşın içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamına yakın bölümünü aralarında paylaşmış bulunuyorlardı. Ancak, Rusya'nın savaştan çekilmesi ve gizli anlaşmaları açıklaması, savaş sırasında meydana gelen diğer gelişmeler, bu anlaşmalarda bazı değişikliklere yol açtı. Bu da, savaş sonrasında devletlerarası çeşitli anlaşmazlıklara ve yeni gelişmelere neden oldu.

---

73) Yusuf Hikmet Bayur, **aynı** eser, c. III., K. IV., s. 14-38; Fahir Armaoğlu, **aynı** eser, s. 451-452; A. Halûk Ülman, **aynı eser,** s. 234; Yılmaz Altuğ, **aynı** eser, s. 214-216; A. Şükrü Esmer, **aynı** eser, s. 497; Kemal Melek, **aynı** eser, s. 31-35.

5. Avrupa Savaşları ve Diğer Gelişmeler: a.

Tarafsız Devletlerin Savaşa Katılmaları:

1914 yılında savaş başlayınca, Almanya derhal Fransa'ya saldırdı. Fakat savaş öncesinde yapılan plana göre istediği sonucu hemen alamadı. Alman kuvvetleri Marne Hattı'nda durmak zorunda kaldı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da Galiçya'da yenildi. Böylece Batı cephesinde bir siper savaşı başladı. Sadece, Hindenburg komutasındaki Alman kuvvetleri Rusları arka arkaya iki defa yendi. Bundan böyle de, Avrupa'da siper savaşı haline gelen bu durum, bir yıpratma savaşı halini aldı.

Bunun üzerine her iki taraf durumu kendi lehine değiştirmek için, henüz savaşa katılmamış olan devletleri kendi yanlarında savaşa sokmak üzere çalışmaya başladı.

— İtalya'nın Savaşa Katılması (1915):

İtalya, Üçlü İttifak blokuna dahil olmakla beraber, Balkan ve Adriyatik sorunları dolayısıyla Avusturya ile arası iyice açılmıştı. Bu arada Fransa ile 1902'de gizli bir anlaşma yapmıştı. Bu nedenle Birinci Dünya Savaşı başlayınca tarafsızlığını ilan etti. Ancak, İttifak ve İtilaf Devletleri, İtalya'yı kendi yanlannda savaşa sokmak istiyorlardı. Bunun üzerine Roma Hükümeti; 9 Mart 1915'te, İtilaf Devletleri'nden, savaşa katılmasının karşılığı olarak Trentino, Trieste, İstirya ile, Arnavutluk'tan Vallona'yı; Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılıp parçalanması halinde Oniki Ada ile Antalya bölgesini; Alman sömürgelerinin bölüşülmesi söz konusu olursa, İngiltere ve Fransa'dan ödün olarak, Libya ile Eritre'ye sının olan bölgenin kendisine verilmesini istedi.

İngiltere ve Fransa, İtalya'nın bu isteklerini kabul ettiler. Fakat Rusya, İtalya'nın Dalmaçya kıyılarındaki isteklerine karşı çıktı. Ancak, sonuçta anlaşma sağlandı ve yukarıda belirtildiği gibi İtalya ile İtilaf Devletleri arasında, 26 Nisan 1915'te, Londra'da bir anlaşma imzalandı. Bunun üzerine İtalya, 3 Mayıs 1915'te Üçlü İttifak Andlaşması'nın feshedildiğini bildirdi ve arkasından, 23 Mayıs 1915'te Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na savaş ilan ederek, İtilaf Devletleri'nin yanında Birinci Dünya Savaşı'na katıldı[74].

— Bulgaristan'ın Savaşa Katılması (1915):

Bulgaristan, coğrafyası yönünden, iki taraf için de önem taşıyan^ bir ülkeydi. Bu devleti kendi yanına çeken taraf; Osmanlı Devleti, Romanya, Sırbistan ve Yunanistana'ı baskı altında tutabilirdi. Ayrıca, o sırada Avrupa'da Osmanlı Devleti ile sınırı olan tek devlet Bulgaristan'dı. Yani Osmanlı Dev-

74) A. Şükrü Esmer, **aynı eser,** s. 483-484.

leti'nin Avrupa ile bağlantısının kurulması veya kesilmesi, bu devletin tutumuna bağlıydı. Bu nedenlerle Bulgaristan üzerinde de önemle duruluyordu.

Bu bakımdan Fransa ve İngiltere, 1915 yılı başlarından itibaren bazı ödünler karşılığında, Bulgaristan'ı İtilaf Devletleri'nin yanına çekmek için girişimlerde bulundular, fakat bundan bir sonuç alamadılar. Çünkü Bulgaristan'ın da kendisine göre hesaplan vardı.

Bulgaristan, her şeyden önce Sırbistan'ın tutum ve davranışları ile isteklerinden memnun değildi. Bu nedenle de, Sırbistan'a karşı savaşmakta olan Avusturya'ya yakınlık duyuyordu. Diğer yandan, 1913 Bükreş Andlaşması ile bırakmak zorunda kaldığı toprakları, Sırbistan, Yunanistan ve Romanya'dan geri almak istiyordu. Aynı zamanda da, Rusya'nın İstanbul ile Boğazları ele geçirerek, kendisini kuşatmasından ve etkisi altına almasından kuşkulanıyordu. Bunlara rağmen de, savaşa, kazanacak blokun yanında girmek için tarafsızlık politikası izliyordu.

Çanakkale Savaşı, Bulgaristan'ın önemini daha da çoğalttı. Bu yüzden iki taraf, onu kazanabilmek ve kendi safında savaşa bir an önce sokabilmek için önerilerde bulunmaya başladı. Ancak Bulgaristan, savaşa kazanacak olanın yanında girmek istediğinden tarafsızlığını sürdürüyordu. Sonuçta, 1915 yazında Türk savunması karşısında Çanakkale'nin artık denizden ve karadan geçilemeyeceği anlaşıldıktan ve Rusya'nın da savaşlarda gerilediğini gördükten sonra, İttifak Devletleri'nin yanında savaşa girmeye karar verdi.

Bunun üzerine, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında, 6 Eylül 1915'te, Sofya'da bir anlaşma yapıldı. Buna göre: İki devlet arasındaki sınırda düzeltme yapılacak; Tunca ve Meriç nehirlerinin batısında bulunan yerler, Edirne'nin istasyonunun bulunduğu Karaağaç ile birlikte ve Edirne güneyinden Marmara Denizi'ne kadar Meric'in sol kıyısında iki kilometre genişliğinde bir şerit, Dimetoka da dahil, Bulgaristan'a verilecekti.

Böylece Osmanlı Devleti, Almanya'nın da baskısıyla, topraklarından bir kısmını ödün olarak vererek, Bulgaristan'ın ittifakını sağlamış oldu.

Bulgaristan, Osmanlı Devleti ile görüşmeler yaparken, Almanya ve Avusturya ile de görüşmelerini sürdürüyordu. Nitekim bu üç devlet arasında da aynı gün, yani 6 Eylül 1915'te Sofya'da bir Dostluk ve İttifak Andlaşması, ayrıca askeri sözleşme ile gizli sözleşme imzaladı. Karşılıklı yardımlaşmayı öngören bu andlaşmalara göre; otuz beş güne kadar, Sırbistan'a karşı birlikte savaş açılacaktı. Bulgaristan'a, bu yardımına karşılık, Sırbistan Makedonyası verilecekti. Eğer Yunanistan ve Romanya İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa girerse, Bulgaristan, 1913 Bükreş Andlaşması ile bırakmış olduğu yerleri işgal edecekti.

Bu andlaşmaların yapılmasından sonra Almanya ve Avusturya, 6 Ekim 1915'te, Sırbistan'a saldırdılar. Bulgaristan da, 14 Ekim'de Sırbistan'a, 16-19 Ekim 1915 tarihleri arasında da İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya'ya savaş ilan etti[75].

— Romanya'nın Savaşa **Katılması (1916):**

Romanya, savaş başlayınca diğer Balkan devletleri gibi tarafsızlığını ilan etmişti. 1 Ekim 1914'te Rusya ile yaptığı anlaşmaya göre de, bu tarafsızlığını Rusya lehine kullanacak, buna karşılık Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan almak istediği yerleri elde edebilecekti. Bundan biraz önce de, 23 Eylül 1914'te, İtalya ile gizli bir anlaşma yapmıştı. Bunlara rağmen Romanya, 1877-1878 Savaşı'nda Rusya'ya yardım ettiği halde bu devletin kendisinden Besarabya'yı aldığını unutmamıştı. Bu bakımdan Rusya'ya karşı kuşkular beslemekteydi. Diğer taraftan Almanya, Osmanlı Devleti'ne gönderdiği silahların bir kısmını Romanya'dan geçiriyordu.

Romanya, Rusya-Avusturya Cephesi'nin güney ucunda olduğundan, askerlik yönünden ayrı bir önemi vardı. Bu nedenle hangi bloka katılırsa, ona büyük yarar sağlayabilirdi. Bu da, savaşın başlarından itibaren Romanya üzerinde iki tarafın baskı yapmasına ve kendi yanlarında savaşa girmesini istemelerine yol açtı[76].

Ancak Romanya, savaşa katılmakta acele etmiyor, gelişmeleri bekliyordu. Amacı, en çok toprağı kendisine ödün olarak verecek olanın yanında savaşa girmekti. Başlıca istekleri ise, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırlan içerisinde Romenlerin bulunduğu Transılvanya, Banat ve Bukovina ile Rusya'dan Besarabya'yı almaktı. Bunların yanı sıra bu devlet, İstanbul ve Boğazların Rusların eline geçmesinden kuşkulanıyor ve bunu istemiyordu.

Çanakkale'de Türk savunması karşısında İngiltere ve Fransa'nın başarı elde edemeyeceğinin anlaşılması ve Rusya'nın Batı cephesinde yenilgisi üzerine; Rusya, Romanya'yı kendi yanında savaşa sokabilmek için bu devlet üzerindeki baskısını artırdı. Ancak Romanya savaşa girmemekte direndi. Sonuçta, savaşın Müttefikler lehine gelişme göstermeye başlaması üzerine, Romanya ile İtilaf Devletleri arasında, yukanda belirtilen istekleri karşılığında, 17 Ağustos 1916'da bir ittifak ve askeri andlaşma imzalandı. 28 Ağustos 1916'da da Romanya bu devletlerin yanında savaşa katıldı[77].

— Yunanistan'ın Savaşa Katılması (1917):

Birinci Dünya Savaşı başladığında Yunanistan savaşın dışında kaldı. Bununla beraber ilk anlarda Başbakan Venizelos; Sırbistan, Bulgaristan, Ro-

75) Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi,** c. **III.,** K. **II.,** s. 480-490; Pierre Renouvin, **aynı eser,** c. **I.,** s. 328-332.
76) Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **III.,** K. **II.,** s. 239-243.
77) A. Şükrü Esmer, **aynı eser,** s. 498-500.

manya ve Yunanistan'ı içine alan bir Balkan birliği kurarak, bölgede yeni bir siyasi durum meydana getirmek için girişimlerde bulundu. Ancak bu, 1913 Bükreş Andlaşması ile Osmanlı Devleti'nden alınan toprakların bir kısmının Yunanistan ve Sırbistan tarafından Bulgaristan'a verilmesine yol açacağından, gerçekleşemedi.

Bu sırada ise, Yunanistan'ın Osmanlı Devleti ve Bulgaristan ile arası, Balkan Savaşı'ndan gelen sorunlardan dolayı iyi değildi. Üstelik bu devletlerden istekleri de vardı. Buna karşılık Osmanlı Devleti de, Yunanistan'a Ege adaları sorununun çözümlenmesi için baskıda bulunuyordu. Bunun üzerine Yunanistan; İngiltere ve Fransa'ya yaklaşarak, onlara bir anlaşma yapmayı önerdi. Buna, özellikle bu devletlerin yararını düşünerek giriştiği izlenimini vermeye de özen gösterdi.

Ancak, Yunanistan Kralı Konstantin ile Başbakanı Venizelos arasında, savaşa hangi blokun yanında girileceği konusunda ayrılık vardı. Kral İttifak Devletleri'nin, Venizelos ise İtilaf Devletleri'nin yanını tutuyordu.

İngiltere ve Fransa, 1915 yılı başından itibaren Yunanistan'ı kendi yanlarında savaşa sokmak için girişimlerde bulundular. Buna karşılık toprak ödünü olarak da Batı Anadolu'yu önerdiler. Venizelos, bu durumdan yararlanarak hemen savaşa girmek istedi. Fakat Kral ile Yunan Genelkurmayı buna karşı çıktı. Bu sıralarda Yunanistan Başbakanı, İtilaf Devletleri'nden Fenike'den Edremit körfezi'ne kadar olan yerleri, yani Antalya, Burdur, Kütahya, Balıkesir illerinin bir kısmıyla, Muğla, Denizli, Aydın, İzmir, Manisa illerinin bütününü istemeyi düşünmekte ve bunları almayı ummaktaydı.

Venizelos'un bu ihtirasları ile, İtilaf Devletleri tarafından İzmir'in Yunanistan'a verilmek istenmesi, bu defa İtalya'da tepkilere yol açtı. Fakat müttefikleri onun bu tepkisini yatıştırmaya çalıştılar.

Çanakkale Savaşı'nın başlaması, Yunanistan'da heyecan yarattı. Venizelos, bu savaşa katılmak ve Müttefik Devletlerle birlikte İstanbul'a girmek istiyordu. İngiltere bu öneriyi 2 Mart 1915'te prensip olarak kabul etti. Ancak ona önce iç sorunlarını çözümlemesini önerdi. Buna karşılık Kral, Venizelos'un bu konudaki düşünce ve girişimlerini kabul etmeyerek, onu 6 Mart 1915'te başbakanlıktan uzaklaştırdı. Böylece Yunanistan tarafsız kalmakta devam etti.

Bu durum İngiltere ve Fransa tarafından olumsuz karşılandı. Ancak bu sırada Rusya, Yunan birliklerinin İstanbul'a girmesine ve Çanakkale işine karıştırılmasına karşı olduğunu müttefiklerine bildirdi. Aynı zamanda da, İstanbul ve Boğazlar hakkındaki isteklerini belirten bir notayı, 4 Mart 1915'te İngiltere ve Fransa'ya verdi[78].

---

78) A. Şükrü Esmer, **aynı eser,** s. 486-487; Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **III., K. II.,** s. 178-216,

Çanakkale'nin denizden geçilemeyeceğinin anlaşılması ve Gelibolu Yarımadası'na asker çıkarılmasına karar verilmesi üzerine, İngiltere ve Fransa, Yunanistan'ı savaşa sokmak için daha çok çalışmaya başladılar. Bunlara, bu işi isteyen Yunan politikacıları da katıldı. Almanya ve Osmanlı Devleti de bunu önlemeye çalıştılar.

Bulgaristan'ın 1915 yılı Ekim ayında savaşa katılması, (aynı yılın Ağustos ayında) yeniden başbakanlığa gelen Venizelos'u harekete geçirerek, Yunanistan'ı İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa sokmak ve Sırbistan'a yardım etmek için, çalışmasını hızlandırmasına yol açtı. Fakat Kral, buna yine karşı çıktı.

Ancak Venizelos, bu arada gizlice İngiltere ve Fransa'ya birliklerini Selânik'e çıkarmaları düşüncesini verdi. Bunun üzerine bu iki devletin Çanakkale'deki askerlerinden bir kısmı 29 Eylül 1915'ten itibaren Selânik'e çıkmaya başladı. Bu hareketin amacı, Çanakkale üzerinden gerçekleştirilemeyen, Rusya'ya yardım gönderme ve birleşme girişiminin, Balkanlar'dan bir yol açılarak gerçekleştirilmek istenmesi ile • Yunanistan'ı Müttefikler'in yanında savaşa sokmaktı.

Buna karşılık bu olay, Yunanistan'da büyük telaş uyandırdı ve tepkiye yol açtı. Kral da, İngiltere ve Fransa yanında savaşa girmekte ısrar eden Venizelos'u 5 Ekim 1915'te yeniden başbakanlıktan uzaklaştırdı.

İngiltere, bu gelişmelere rağmen Yunanistan'ı savaşa sokmak için çalışmalarını sürdürdü. Ona yeni toprak ödünleri, bu arada Kıbrıs'ı vermeyi vaat etti[79], fakat yine bir sonuç alamadı.

Yunanistan'ın bu durumu 1916 yılı sonlarına kadar sürdü. Venizelos, bu tarihlerde Selanik'te Krala karşı ayn bir hükümet kurdu ve İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa katıldığını açıkladı. Bundan sonra, İngiltere ve Fransa'nın baskısı sonucunda, Kral Konstantin tahtından çekilmek zorunda kaldı (Haziran 1917). Bunun üzerine Venizelos Atina'ya döndü ve yeni hükümetini kurdu. Arkasından da Yunanistan, 26 Haziran 1917'de, İttifak Devletleri'ne savaş ilan ederek, İtilaf Devletleri'nin yanında Birinci Dünya Savaşı'na girdi.

— Amerika Birleşik Devletleri'nin Savaşa Katılması (1917):

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması Amerika Birleşik Devletleri'ni de etkiledi. Fakat bu devlet; genel dış politikası çerçevesinde, Avrupa sorunlarından uzak kalmayı esas aldığından, savaşın dışında ve tarafsız kaldı.

Bu arada, 1916 yılında, Avrupa'da taraflar birbirlerine karşı üstünlük kurmayacak hale geldi ve savaş bir bakıma düğümlendi. Diğer taraftan İngiltere, Almanya'yı denizden kuşattı. Buna karşılık Almanya da, İngiltere'ye

79) Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **III., K. II.,** s. 454-455.

denizaltı savaşı açtı ve Britanya Adaları karasularında bulunan ticaret gemilerini batıracağını açıkladı. 1917 yılı başından itibaren de, denizaltı savaşını şiddetlendirdi.

Almanya'nın bu tutum ve davranışı Amerika Birleşik Devletleri tarafından da tepkiyle karşılandı. Çünkü savaşın başlamasından sonra, Almanlar, Amerikan yurttaşlarının da bulunduğu bazı gemileri batırmıştı. Bundan dolayı da iki devlet arasında ilişkiler gerginleşmişti. Ancak Almanya'nın bu gibi olayların tekrar etmeyeceğini bildirmesi üzerine olay yatışmıştı. Fakat bu defa, Almanya, denizaltı savaşına karar verince, diğer taraftan Amerika kıtasında Birleşik Devletler'e karşı, bu devletle arası iyi olmayan Meksika ile işbirliği yapmak üzere harekete geçti. Bu ise, zaten İtilaf Devletleri'ne sempati besleyen Amerika Birleşik Devletleri'nde Almanya'ya karşı olan tepkiyi şiddetlendirdi. Bu arada, Mart 1917'de, Alman denizaltılarının iki Amerikan ticaret gemisini batırması, aradaki ilişkileri kopardı. Bunun üzerine Amerika Birleşik Devletleri, 2 Nisan 1917'de Almanya'ya savaş ilan etti ve Avrupa'ya İtilaf Devletleri'nin yanında çarpışmak üzere asker göndermeye başladı.

b. Savaşın Gelişmeleri: —

Cephelerdeki Gelişnıler:

Yukarıda belirtildiği gibi, daha savaşın başlarında Batı Avrupa cephesinde, Almanlar istedikleri ilerlemeyi sağlayamadılar ve burada mücadele bir siper savaşına dönüştü. Almanlar, 1917 yılı Nisan ayında bu cephede yeniden hücuma geçerek, durumu kendi lehlerine çevirmek istediler. Fakat yine istediklerini elde edemediler. İngiliz ve Fransızların yaptıklan karşı hücum da başarısız kaldı.

Doğu Avrupa cephesinde ise, Almanlar bazı başarılar elde ettiler ve Rusları yendiler. Buna karşılık Avusturyalılar, savaşın başında ele geçirdikleri Belgrad'ı Sırplara geri vermek zorunda kaldılar, Ruslara yenildiler ve Galiçya'yı kaybettiler. Ancak 1915 yılında Almanya-Avusturya ortak hücumunda Galiçya Ruslardan geri alındı. Almanlar, aynı yıl içerisinde Varşova ve Kovno gibi Polonya topraklarını ele geçirdiler. 1916'da Ruslar Galiçya'ya karşı yeniden hücuma geçtiler. Almanya ile Osmanlı Devleti bu cephede Avusturya'ya yardım ettiler, fakat Rusların ilerlemesine engel olamadılar. Böylece Galiçya cephesinde savaş bu devletlerin aleyhine dönmeye başladı.

1917 yılına gelindiğinde, bu genel gelişmeler çerçevesinde, her iki taraf henüz birbirlerine karşı kesin bir üstünlük sağlayamamıştı. Ancak, aynı yıl içerisinde meydana gelen iki olay savaşın gidişine büyük ölçüde etki yaptı. Bunlardan birincisi, 2 Nisan 1917'de Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa girmesi oldu. Bu devletin savaşa katılması ve yıpranmamış kuvvetlerinin Av-

rupa'ya çıkması üzerine, savaş İtilaf Devletleri'nin lehine gelişmeye başladı. İkincisi ise, Rusya'da ihtilal çıkması ve bu devletin savaştan çekilmesiydi.

— Brest-Litovsk (İttifak Devletleri-Rusya) Barış Andlaşması (3 Mart 1918):

Daha önce belirtildiği gibi, Rusya'da ihtilalin çıkması, Çarlığın yıkılması ve Bolşeviklerin iktidarı ele alması üzerine (7 Kasım 1917), Rusya savaştan çekilmek istediğini açıkladı. Bunun üzerine Rusya ile Almanya, Avusturya - Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı Devleti ve Bulgaristan arasında, 15 Aralık 1917'de, Brest-Litovsk'ta mütareke yapıldı ve bu cephelerdeki savaşa son verildi[80]. Bunun arkasından da aynı devletler arasında, 3 Mart 1918'de, Brest-Litovsk Barış Andlaşması imzalandı. Buna göre:

1) *Osmanlı, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan Devletleri ile Rusya Devleti arasındaki savaş durumu sona erecekti.*
2) *Taraflar, diğer tarafın hükümeti veya devlet örgütü ve askeri aley hine her çeşit kışkırtma hareketinden vazgeçeceklerdi.*
3) *Rusya, Doğu Anadolu'da işgal ettiği yerler ile Ardahan, Kars ve Batum'dan hemen çekilecekti.*
4) *Rusya, yeniden kurduğu da dahil olmak üzere, bütün ordularını ter his edecekti.*
5) *Baltık Denizi'nde ve Karadeniz'de ticaret gemileri serbestçe dola şabileceklerdi.*
6) *Rusya, Ukrayna ile hemen barış yapacak ve bu devletin dört müttefik devletle aralarında yaptığı andlaşmalarılcabul edecekti.*
7) *Rusya; Polonya, Litvanya, Estonya, Letonya 'yi boşaltacaktı. Ayrıca Letonya ve Estonya halkından tutuklanan ve göç ettirilenleri serbest bırakacaktı.*
8) *Almanya'nın isteği üzerine Baltık Denizi'nde kıyısı bulunan diğer devletler de bu andlaşmaya katılmaya davet edilecekti.*
9) *Taraflar, İran ve Afganistan'ın siyasi ve ekonomik bağımsızlıkları ile topraklarının bütünlüğüne uyacaklardı.*
10) *Asker ve sivil savaş esirleri karşılıklı olarak geri verilecekti^.*

Görüldüğü gibi, bu andlaşma ile Sovyet Rusya, savaştan, aynı zamanda Doğu Anadolu, Doğu Avrupa ve Baltık kıyılarından çekiliyor ve Ukrayna'nın da varlığını kabul ediyordu.

---

80) Geniş bilgi için bkz. Akdes Nimet Kurat, **aynı eser,** s. 325-332.
81) Andlaşma metni için bkz. Nihat Erim, **aynı eser,** c. **I.,** s. 503-509.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI
St.Petersburg
KUZEY DENİZİ
DANİMARK
BALTIK DENİZİ
ALMAN İLERLEMESİNİN SON SINIRI
1918
ARALIK 1915
BÜYÜK BRİTANYA
Londra
Berlin
RUSYA
DOĞU CEPHESİ
POLANYA
Brest-Litovsk
UKRAYNA
BELÇ.
LÜKS.
Paris
BATI CEPHESİ
FRANSA
Viyana
AVUSTURYA MACARİSTAN
ARALIK 1916
İSVİÇRE
İTALYAN CEPHESİ
ROMANYA
KARA DENİZ
ADRİYATİK DENİZİ
İTALYA
KARADAĞ
SIRBİSTAN
BULGARİSTAN
İstanbul
TÜRKİYE
BALKAN CEPHESİ
Çanakkale
AK DENİZ
ARNAVUTLUK
YUNANİSTAN
EGE DENİZİ
MERKEZİ KUVVETLER
İŞGAL EDİLEN ALANLAR
YOĞUN ÇARPIŞMA ALANLARI

— Cephelerde 1918 Yılındaki Gelişmeler:

Rusya'nın savaştan bu şekilde çekilmesi, bu sıralarda Almanya ve Avusturya'nın işgali altında bulunan Romanya'yı da etkiledi. Nitekim Romanya, Brest-Litovsk Andlaşması'ndan hemen sonra, İttifak Devletlerine başvurarak barış yapmak istediğini bildirdi. Bunun üzerine de, taraflar arasında 7 Mayıs 1918'de Bükreş Andlaşması imzalandı. Bununla Romanya; Karpatlan Avusturya'ya, Dobruca'yı da Bulgaristan'a bıraktı ve savaştan çekildi[82].

Böylece, 1918 yılı başlarında, Doğu cephesinde Rusya ile olan savaşlar sona erdi. İttifak Devletleri bu cephede, Rusya'nın çekilmesiyle, geniş topraklar kazandılar ve rahatladılar. Bundan sonra da dikkatlerini Batı ve Güney cephelerine çevirdiler.

Nitekim Almanlar, 21 Mart 1918 günü, İngiliz ve Fransız ordularına karşı yeniden hücuma geçtiler ve Paris yakınlarına kadar geldiler. Ancak, Temmuz ayı ortalarında Alman saldırısı durduruldu. Ağustos ayı sonlarından itibaren, Amerikan askeriyle desteklenen İngiliz ve Fransız kuvvetleri, karşı hücuma geçtiler. Bu arada Avusturya da, 15 Haziran 1918'de İtalya'ya saldırmaya başladı, fakat bu hareket başarısızlıkla sonuçlandı. Bu sıralarda Osmanlı Devleti de, yukarıda belirtildiği gibi, Güney cephelerinde gerilemekteydi. 15 Eylül 1918'de de Fransız-Sırp kuvvetleri Bulgarlara karşı hücuma geçtiler ve onları yenerek ülke içerisine doğru ilerlemeye başladılar. Almanlar ise, Eylül ayı başlarından itibaren müttefik orduları karşısında yenilgiye uğrayarak geri çekilmeye devam ettiler. Zaten daha 1918 Ağustos ayı ortalarında artık savaşı kazanamayacaklarını anlamışlardı. Bu nedenle de, son gelişmeler üzerine, 29 Eylül 1918'de, Wilson ilkelerine uygun bir barışın yapılması için, Amerika Birleşik Devletleri'ne başvurmaya karar verdiler. Bunu kendi müttefiklerine de bildirdiler. Almanya'nın savaştan çekilmek istemesi de, biraz sonra savaşın sona ermesine yol açtı[83].

---

82) Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **III., K. IV.,** s. 142-146.

83) Savaş ve gelişmeleri hakkında geniş bilgi için genel olarak bkz. Genelkurmay Harp Tari hi Başkanlığı, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi,** 8 C, Ankara 1970-1978; Fahri Be len, **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi,** Ankara 1964, **20 nci Yüzyılda Osmanlı Dev leti,** İstanbul 1973; Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. II., K. IV., c. III., K. I - IV; Pierre Renouvin, **Birinci Dünya Savaşı Tarihi,** İstanbul 1969; Cemal Paşa, **Hatıralar,** İstanbul 1977; Kress von Kressenstein, (Çev. M. B. Özaipsan), **Türklerle Beraber Süveyş Ka nalına,** İstanbul 1943; Hans Rohde, (Çev. Nihat), **Asya İçin Mücadele - Şark Mes'elesi,** İstanbul 1932; B. H. Liddell Hart, **History of the First World War,** London 1970; Jack Wren, **World War I,** London 1972; R. R. Palmer, **A History of the Modern World,** New York 1962; Davit Shermer, ... , **Vars of the 20th Century,** London 1975; Cihat Akçakayalıoğlu, **Atatürk "Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle",** (İkinci Baskı), Ankara 1988, s. 20 vd; W. E. D.Allen, Paul Muratoff, **1821-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi,** Ankara 1966, s. 223 vd.

6. İttifak Devletleri'nin Yenilgiyi Kabul Etmesi ve Savaşın Sona Ermesi:

1918 yılında, savaşın İttifak Devletleri aleyhine geliştiği sıralarda, bu devletlerin kamuoyları da; savaşın uzamasından ve istenen sonuçların bir türlü gerçekleşememesinden dolayı, savaştan bıkmaya ve savaş aleyhine dönmeye başladılar. Ayrıca bu devletlerde çeşitli iç sorunlar belirdi. Böylece Merkezi Devletler önemli iç ve dış sorunlarla karşı karşıya kaldılar. Bunun üzerine de savaştan çekilmeye başladılar. Bunlardan ilki de Bulgaristan oldu.

.. Bulgaristan, 1918 yılı başlarından itibaren çeşitli güçlüklerle karşılaşmaya başlamıştı. Bu yılın sonlarında Fransız-Sırp saldırısı karşısında yenilip Makedonya cephesi çökünce de, 25 Eylül'de barış istedi. Bunun üzerine Müttefikler ile Bulgaristan arasında, 29 Eylül 1918'de, Selanik'te mütareke imzalandı. Buna göre: Bulgaristan, Sırp ve Yunanlılardan aldığı yerleri hemen boşaltacak; dört hafta içinde bütün Almanları ve Avusturyalıları sınır dışı edecek; Müttefikler Bulgaristan'da stratejik yönden önemli gördükleri yerleri işgal edebileceklerdi[84].

Böylece, Bulgaristan yenilgiyi kabul ederek savaştan çekilmiş oldu. Bu da, Osmanlı Devleti'nin durumunu etkiledi.

Osmanlı Devleti, yukarıda da belirtildiği gibi, Güney cephelerinde aleyhinde meydana gelen gelişmeler, Bulgaristan'ın savaştan çekilmesiyle Almanya ile olan bağlantısının kesilmesi ve Trakya'dan da İngiliz-Fransız kuvvetlerinin harekete geçme hazırlığı, son olarak da müttefiklerinin yenilgiyi kabul etmeleri üzerine, 30 Ekim 1918'de, Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak savaştan çekilmek zorunda kaldı. Tamamı yirmi beş madde olan bu sözleşmeye göre:

1) Boğazlar açılacak ve Müttefikler tarafından işgal edilecekti.

2) Sınırların denetlenmesi ve iç düzenin korunması için gerekli olan bir liklerin dışındaki Türk ordusu, derhal terhis edilecek, bütün savaş ge mileri Müttefiklere teslim olunacaktı (Madde 5-6).

3) Müttefikler; kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durum or taya çıkarsa, herhangi bir stratejik noktayı işgal etme hakkına sahip olacaktı (Madde 7).

4) Müttefikler; bütün Türk limanlarını, tersanelerini, Toros tünelini, telgraf ve posta merkezleri ile demiryollarını denetim altına alacaktı.

---

84) Yusuf Hikmet Bayur, aynı eser, c. III., K. IV., s. 679-680.

5) Türk Hükümeti, bütün Alman ve Avusturyalıları bir ay içinde sınır dışı edecekti[85].

Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'nden sonra, savaştan çekilen diğer devlet Avusturya-Macaristan İmparatorluğu oldu.

Avusturya, daha savaşın ikinci yılından itibaren savaştan çekilmek için girişimlere başlamış, ancak bunlardan bir sonuç alamadığından savaşa devam etmek zorunda kalmıştı. 1918 yılının ikinci yansında ise cephelerde durum bütünüyle aleyhine dönmüştü. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yenileceğinin anlaşılması üzerine de; bu İmparatorluk içerisindeki Çekler, Sırplar, Hırvatlar ve Slovaklar arasında, bağımsızlık hareketleri başladı. Nitekim, 1918 Ekim ayı ortalarında Çekler, Çekoslovakya'nın bağımsızlığını ilan ettiler. Bunun arkasından 24 Ekim'de Macarlar bağımsızlıklarını ve Macar Cumhuriyeti'ni kurduklarını açıkladılar. 29 Ekim'de de; Macaristan'dan ayrılan Hırvatlar ile Avusturya'dan ayrılan Bosna-Hersekliler ve Sırplar, Yugoslavya devletini kurduklarını ilan ettiler. Avusturya Almanları da, 30 Ekim 1918'de Avusturya Cumhuriyeti'ni kurdular. Böylece, 1918 Ekim ayı sonlarında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dağılmış oldu.

Bu gelişmeler üzerine Avusturya, 3 Kasım 1918'de, İtalya ile Villa Gusti'de mütareke imzalayarak savaştan çekildi.

Böylece, İttifak Devletlerinden üçünün savaşa son vermesinden sonra, savaş halini sürdüren tek devlet olarak Almanya kaldı.

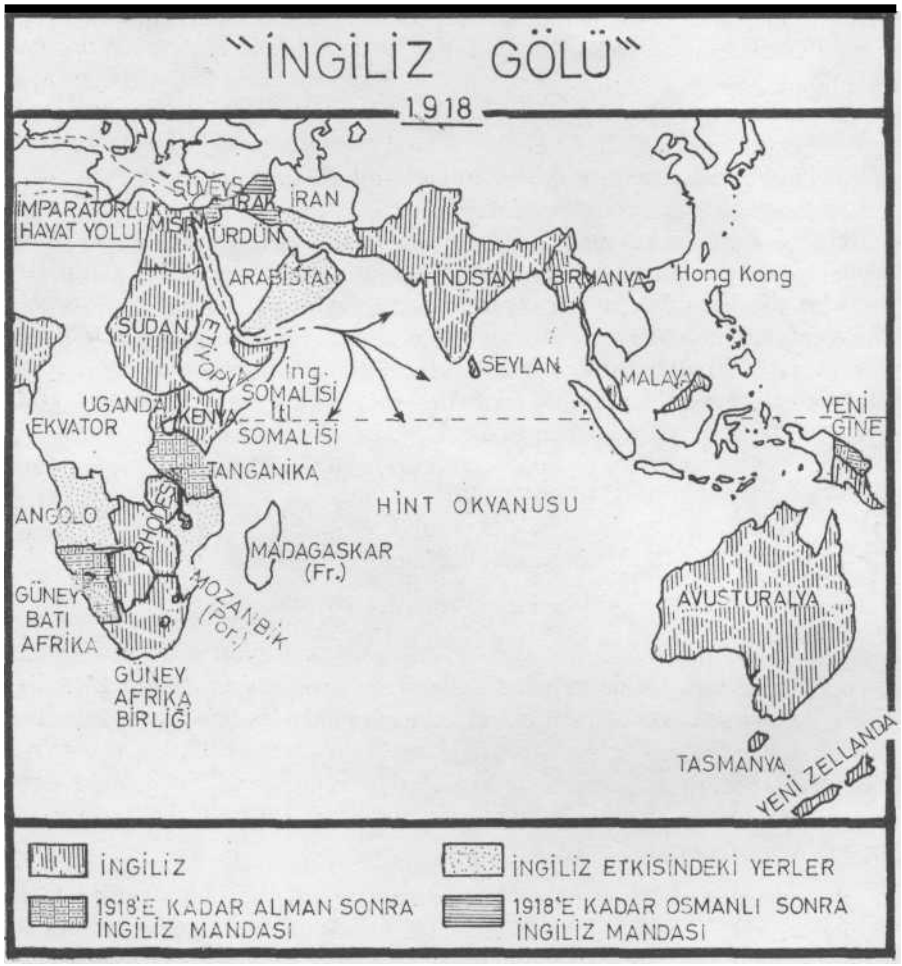
Almanya, yukarıda belirtildiği gibi, savaşı kazanamayacağını anlayınca, 29 Eylül 1918'de barış yapmaya karar vermiş ve Ekim ayı başından itibaren de bunu gerçekleştirmek üzere girişimlere başlamıştı. Ancak, Amerika Birleşik Devletleri ile İngiltere ve Fransa arasında, Almanya'ya karşı uygulanacak barış koşullan hakkında düşünce ayrılığı vardı. Bu nedenle Almanya'nın önerisine verilecek cevap gecikti. Bu sırada ise Almanya'da iç karışıklıklar şiddetlendi ve 9 Kasım 1918'de Cumhuriyet ilan edilerek İmparatorluğa son verildi. Bu arada da barış görüşmeleri sürdü.

Sonuçta Almanya, Müttefikler ile 11 Kasım 1918'de Rethondes Mütarekesi'ni imzalayarak teslim oldu. Bu anlaşmaya göre: Almanlar, on beş gün içinde Fransa, Belçika, Lüksemburg'ta işgal ettikleri topraklarla, Alsace-Lorraine'i ve Ren Nehri'nin sol kıyısını boşaltacaklardı. Bundan başka Almanya, silahlarının ve savaş gemilerinin bir kısmıyla, denizaltılannı Müttefiklere teslim edecek, donanmasını Baltık limanlarına çekecekti. Aynca Almanya, Brest-Litovsk ve Bükreş Andlaşmaları'ndan da vazgeçerek, Doğu cephesinde, 1914'teki sınırlannın ötesinde bulunan birliklerini geri çekecekti[86].

---

85) Sözleşme metni için bkz. Seha L. Meray, Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri,** Ankara 1977, s. 1 - 5.

86) Pierre Renovuin, **aynı eser,** c. **II.,** s. 242-258, 269-274; Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **III.,** K. IV., s. 681-698; A. Şükrü Esmer, **aynı eser,** s. 518-521.

Bu suretle Birinci Dünya Savaşı, İttifak Devletleri'nin yenilgiyi kabul ederek savaştan çekilmeleriyle, Kasım 1918'de, fiilen sona ermiş oldu.

C. **BARIŞ ANDLAŞMALARI:**

Savaştan sonra sıra banş andlaşmalarını yapmaya gelmişti. Ancak, barış koşullarının saptanması konusunda, Müttefik Devletler arasında farklı görüşler ortaya çıkmıştı. Bunda, Wilson ilkelerinin uygulanıp uygulanmaması da rol oynuyordu.

1. Barış Öncesi Durum ve Wilson İlkeleri:

Daha 1918 yılı başlarında, savaşan tarafların hemen hepsinin barış istemeye başladığı sıralarda, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow

Wilson, gelecek barışın temel ilkelerini belirtmek üzere bir açıklama yapmıştı. 8 Ocak 1918'de açıklanan ve tarihe "Wilson İlkeleri" veya "Wilson'un 14 Noktası" olarak geçen bu ilkeler özetle şöyleydi: Barış andlaşmalan açık olarak yapılmalı ve açık diplomasi esas olmalı. Karasuları dışında denizlerde tam serbestlik sağlanmalı. Ekonomik engeller elden geldiği kadar kaldırılmalı. Silahlanmaların azaltılması için karşılıklı güvenceler alınıp verilmeli. Rusya, Belçika, İtalya, Romanya, Sırbistan, Karadağ ve Polonya devletlerinin sınırları ve statüleri yeniden saptanmalı. Osmanlı İmparatorluğu'nda Türklerin oturduğu bölgelerin egemenliği sağlanmalı, diğer bölgelerindeki uluslara kesin bir yaşam güveni, özgür ve engelsiz tam gelişme olanakları verilmeli. Çanakkale Boğazı, uluslararası güvenceler altında bütün ulusların gemilerine açık olmalı. Büyük ve küçük bütün devletlere eşit olarak siyasi bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini koruyacak güvenceler sağlamak amacıyla, uluslararası bir örgüt kurulmalı[87].

Barış öncesinde, Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya, bu ilkeler doğrultusunda barışın düzenlenmesini istiyordu. Ancak İtilaf Devletleri'nin her birinin kendine göre barış andlaşmalarından beklediği çıkarlar vardı. Bu durum da anlaşmazlıklara yol açıyordu.

İngiltere, Almanya'nın deniz rekabetine son vermek ve onun Avrupa dengesini bir daha bozmaması için önlemler almak istiyordu. Fransa Alsace-Lorraine'i, İtalya Avusturya'dan bazı yerleri, Sırbistan da denize çıkış istiyordu. Japonya'nın ise Çin topraklarında gözü vardı. Bunların yanı sıra, İtilaf Devletleri'nde kamuoyu, Almanya'nın cezalandırılmasını bekliyordu. Ayrıca İtilaf Devletleri, kendi aralarında birtakım gizli anlaşmalarla, savaş sonrası için bazı bölüşme planları yapmışlardı. Savaştan sonra da bunların uygulanmasında ısrar ediyorlardı.

Bu durum, açık anlaşma ve diplomasi uygulamasını isteyen Wilson İlkeleri'ne aykırı düşüyordu. Diğer yandan, galip devletler arasında da anlaşmazlıklar çıkmaya başlamıştı. İtilaf Devletleri, bu anlaşmazlıkların daha da genişleyeceğini anlayınca, önce barış görüşmelerini kendi aralarında yapmayı ve kesin koşulları saptandıktan sonra Almanlarla görüşmeyi kararlaştırdılar. Konferans yeri olarak da Paris'i seçtiler.

2. Paris Barış Konferansı (18 Ocak 1919):

Bu karar üzerine, 18 Ocak 1919'da, Paris Barış Konferansı toplandı. Barış andlaşmalarını hazırlamak için toplanan konferansta, İttifak Devletleri ile savaşan veya onlara savaş ilan eden 32 devletin 70'e yakın temsilcisi katıldı. Fakat konferansa egemen olan devletler, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, Japonya ve İtalya idi. Nitekim, bu devletlerin başkanları

87) Samuel Flagg Bemis, **A Diplomatic History of the United States,** New York 1963, s. 625-626; Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** c. **III., K. IV.,** s. 625-627.

ile dışişleri bakanlarından meydana getirilen bir kurul, kararların alınmasında esas rolü oynadılar. Bu kurul içerisinde de, İngiltere ve Fransa, birinci derecede etkiye sahip devletlerdi.

Konferansın çalışmaya başlamasından hemen sonra, Amerika Birleşik Devletleri'nin isteğine uygun olarak, Milletler Cemiyeti'nin statüsünün kurulmasına öncelik verildi. Bunun üzerine bu devlet yeniden yalnızcılık (infirat) politikasına döndü. İngiltere ve Fransa, bundan da yararlanarak, Wilson İlkeleri'ni dikkate almadan, kendi çıkarları yönünde hareket ederek, barış koşullarını saptamaya çalıştılar.

Barış Konferansı, bu durum ve genel hava içerisinde, dört ay süren görüşmelerden sonra, yenilen devletlere uygulanacak barış koşullarının esaslarını saptadı. Bu esaslara göre ilk andlaşma da Almanya ile yapıldı.

3. Versailles Barış Andlaşması (28 Haziran 1919):

Paris Barış Konferansı'nda hazırlanan andlaşma taslağı, Müttefikler tarafından ilk olarak Mayıs ayında Almanya'ya verildi. Almanlar, andlaşma koşullarına itiraz ederek değiştirilmesini istediler. Fakat bundan bir şey elde edemediler ve 23 Haziran 1919'da andlaşmayı imzalamayı kabul ettiler.

Bunun üzerine, Müttefikler ile Almanya arasında, 28 Haziran 1919'da, Versailles Sarayı'nın Aynalı Salonu'nda Barış Andlaşması imzalandı. Bismarck'ın aynı salonda kurduğu Almanya İmparatorluğu'nu yıkan ve Avrupa siyasi haritasında önemli değişiklikler getiren 440 maddelik Versailles Barış Andlaşması'nın başlıca esasları şunlardı:

1) *Almanya, Alsace-Lorraine'i ve Saar bölgesini Fransa'ya; Eupen, Maltnedy ve Monschau'ın bir kısmını Belçika'ya; Batı Prusya'nın büyük kısmını Lehistan'a; Yukarı Silezya'nın bir kısmını Çekoslo vakya'ya veriyordu. Danzig serbest şehir oluyordu.*
2) *Almanya, bütün denizaşırı topraklarından, yani sömürgelerinden vazgeçiyordu. Bunlar İngiltere, Fransa, Belçika ve Japonya arasında paylaşılıyordu.*
3) *Almanya, Avusturya ile birleşmemeyi garanti ediyordu. Ayrıca Avus turya, Çekoslovakya ve Lehistan 'in bağımsızlığını tanıyordu.*
4) *Almanya'da zorunlu askerlik kaldırılacak, ancak 100.000 kişilik bir ordu bulundurulabilecek, Alman donanması Müttefik devletlere teslim edilecek, her çeşit silah ve denizaltı yapımı yasak olacaktı.*
5) *Kiel kanalı ile Alman nehirleri, uluslararası bir duruma getirilecekti.*
6) *On yıl süreyle Almanya; Fransa, Belçika ve italya'ya kömür verecekti. Ayrıca savaşta zarar görenlere tazminat ödeyecekti.*
7) *Almanya, kurulan Milletler Cemiyeti'ni kabul edecekti.*

Böylece bu andlaşmayla, Almanya; Avrupa'daki topraklarının bir kısmıyla, bütün sömürgelerini kaybetmiş, çeşitli siyasi, ekonomik, mali ve askeri yükümlülükler altına sokulmuş oldu.

*

4. Saint Germain Barış Andlaşması (10 Eylül 1919):

Yenilen devletlerden ikincisi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu idi. Ancak bu İmparatorluk savaşın sonlarında parçalanmış olduğundan; Müttefikler, Avusturya ve Macaristan'a ayrı ayrı andlaşmalar uygulamayı kararlaştırdılar. Bunun sonucu olarak Müttefikler ile Avusturya arasında, 10 Eylül 1919'da, Saint Germain Andlaşması imzalandı. Buna göre:

1) *Avusturya Devleti; Macaristan, Çekoslovakya ve Yugoslavya'nın bağımsızlığını tanıyordu.*
2) *Avusturya; Yugoslavya'ya Bosna-Hersek'i, İtalya'ya Tirol, Trieste ve bazı Dalmaçya adalarını, Romanya'ya Erdel, Bukovina, Temeşvar ve Banat'ı, Lehistan'a Galiçya'yı veriyordu.*
3) *Avusturya; Almanya ile birleşmemeyi, ayrıca savaş tazminatı ödemeyi kabul ediyordu.*
4) *Avusturya'da zorunlu askerlik kalkıyor ve ordu 30 bin kişiye iniyordu.*

Bu andlaşmayla da, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu parçalanarak, küçük bir Avusturya Cumhuriyeti haline getirilmiş oldu.

5. Neuilly Barış Andlaşması (27 Kasım 1919):

Müttefikler, Bulgaristan ile de, 27 Kasım 1919'da Neuilly Andlaşması'm imzaladılar. Buna göre:

1) *Bulgaristan; Yunanistan'a Gümülcine ve Dedeağaç'ı, Romanya'ya Dobruca'yı, Yugoslavya'ya da batı sınırından bazı yerleri veriyordu.*
2) *Bulgaristan; ordusunu 25 bin kişiye indirecek ve bundan başka asker bulundurmayacaktı.*
3) *Bulgaristan, savaş tazminatı ödeyecekti.*

Görüldüğü gibi, bu andlaşmayla Bulgaristan, Balkan Savaşı sırasında ele geçirdiği topraklardan bir kısmını, bu arada Trakya'daki yerlerini kaybetmiştir. Böylece de, bu devletin sınırları daraltılmış ve Ege Denizi ile olan bağlantısı kesilmiştir.

6. Trianon Barış Andlaşması (6 Haziran 1920):

Savaşta yenilen Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla ortaya çıkan diğer bir devlet de Macaristan idi. Müttefikler, Avrupa'nın

yeni bağımsız devleti olan Macaristan'ı yenilen devletlerden sayarak, onunla 6 Haziran 1920'de Trianon Andlaşması'nı yaptılar. Buna göre:

1) *Macaristan; Çekoslovakya'ya Slovakya'yı, Romanya'ya Transilvanya'yı, Yugoslavya'ya Hırvatistan'ı veriyordu.*
2) *Macaristan; Müttefiklere ağır bir savaş tazminatı vermeyi ve bazı ekonomik yükümlülükleri kabul ediyordu.*
3) *Macaristan'da zorunlu askerlik kalkıyor ve ordu 35 bin kişiye iniyordu.*

Bu andlaşmayla da Macaristan; bağımsızlığı kabul edilmekle beraber, denize çıkışı olmayan, küçük bir devlet haline getirilmiş oldu[88]

7. Sevr Barış Andlaşması (10 Ağustos 1920):

Paris Barış Konferansı'nda ele alınan önemli sorunlardan biri de, savaştan yenik çıkan Osmanlı Imparatorluğu'nun geleceği ile ona uygulanacak andlaşmanın koşullarının saptanması konusu olmuştur.

İtilaf Devletleri, Konferansta "Doğu Sorunu"nu çözümlemek, yani Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak istiyorlardı. Gerçi, Birinci Dünya Savaşı içerisinde, yukarıda belirtildiği gibi, bu devletler aralarında yaptıkları anlaşmalarla Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşmışlardı. Fakat, Rusya'nın savaştan çekilmesi, Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa katılması ve bu devletin sonraki tutumu, barışın yapılacağı sıralarda değişik bir durumun ortaya çıkmasına neden olmuştu. Ayrıca her devletin, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kendine göre istekleri ve çıkarları vardı. Bunların çoğu da birbirleriyle çatışıyordu. Nitekim İngiltere ile Fransa, Fransa ile İtalya, İtalya ile Yunanistan bir türlü anlaşamıyorlardı.

Bu nedenlerle Müttefik Devletler arasında yapılan Paris Barış Konferansı'nda, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasına esas olarak karar verilmesine rağmen, bölüşülmesinin ne şekilde olacağı hakkında görüşmeler uzun sürdü. Dolayısıyla bu devletle imzalanacak barış andlaşması da geri kaldı[89].

Özellikle İngiltere ile Fransa arasındaki çekişmelerden doğan bu anlaşmazlıklar, ikili anlaşmalarla giderildikten sonra, İtilaf Devletleri; Osmanlı

---

88) Barış Andlaşmalan için bkz. A. Şükrü Esmer, **aynı eser,** s. 522-527; Fahir H. Armaoğlu, **aynı eser,** s. 460-464; Coşkun Üçok, **Siyasal Tarih,** Ankara 1967, s. 315-319.

89) Bu konuda İngiltere Başbakanı Lloyd George, 18 Ağustos 1919'da Avam Kamarası'nda Amerika Birleşik Devletleri'nin Ermeni konusu ve Türkiye sorunuyla ilgisini belirtirken şöyle demiştir: "...Türkiye ile bansın gecikmesi bizim yüzümüzden değildir. Amerika'nın kararım beklediğimiz için böyle olmuştur..." Bkz. Ömer Kürkçüoğlu, **aynı eser,** s. 65. Bu nunla birlikte, Paris Konferası'nda Müttefik Devletler'in Osmanlı İmparatorluğu'nu par çalamak ve paylaşmak amacıyla ileri sürdükleri öneriler ile aralarındaki çekişmeler hakkında geniş bilgi için bakz. A. Şükrü Esmer, **aynı eser, s.** 526 - 537.

VERSAILLES'DAN (1919) SONRA AVRUPA
NORVEÇ
İSVEÇ
FINLANDİYA
ESTONYA
LETONYA
LİTVANYA
RUSYA
Danzig
DOĞU PRUSYA
POLONYA
SCHLESWIG
BELÇİKA
LÜKSEMBURG
HOLLANDA
DAN.
ALMANYA
ÇEKOSLOVAKYA
ALSACE-LORRAINE
FRANSA
İSVİÇRE
AVUSTURYA
MACARİSTAN
ROMANYA
BESSARABIA
YUGOSLAVYA
BOSNA
DALMAÇYA
İTALYA
BULGARİSTAN
ARNAVUTLUK
YUNANİSTAN
TÜRKİYE
ALMANYA'NIN KAYBETTİĞİ YERLER 1919
SAAR: MİLLETLER CEMİYETİ KONTROLÜNDE 1919-1935
ASKERSİZ ALAN 1919-1936
1918'E KADAR AVUSTURYA-MACARİSTAN
PLEBİSİT BÖLGELERİ
RUSYA'NIN KAYBETTİĞİ YERLER
TÜRKİYE
İSKENDERUN
SURİYE
Fr. MAN. 1920
IRAK
İNG. MANDASI 1920
İRAN
FİLİSTİN
İNG. MANDASI 1920
ÜRDÜN
İNG. MANDASI 1920
HİCAZ
YEMEN
ARABİSTAN
MANDA YÖNETİMİ
OSMANLI İMP.

İmparatorluğu'na uygulanacak barış koşullarının esaslarını, 24 Nisan 1920' de, San Remo Anlaşması ile saptadılar. Bu anlaşmaya göre:

1) *Padişah İstanbul'da kalacaktı.*
2) *Rumeli ve Boğazlar bölgesini İtilaf Devletleri ortaklaşa işgal edecekti.*
3) *Denize çıkışı da olan bir Ermeni Devleti kurulacaktı. Bunun sınır larını Amerika Birleşik Devletleri belirleyecek ve onu koruyuculuğu altına alacaktı. (Ancak, Amerikan Senatosu, Wilson'un Ermeni koru yuculuğu önerisini 1 Haziran 1920'de reddetti).*
4) *Osmanlı İmparatorluğu; Suriye, Filistin, Irak, Arabistan ve Ege ada larını terk edecekti*[90].

İtilaf Devletleri, bundan sonra San Remo Anlaşması esaslarına göre, bir Barış Andlaşması Taslağı hazırlayarak, bunu 11 Mayıs 1920'de Osmanlı İmparatorluğu'na verdiler.

Osmanlı Hükümeti, bu andlaşma taslağının getirdiği koşullan çok ağır buldu. Taslak üzerinde onu hafifletici değişiklikler yaptı ve bunu bazı önerilerle birlikte cevap olarak, 8 Temmuz 1920'de Paris Barış Konferansı Başkanlığı'na gönderdi. Bu cevap yazısının giriş bölümünde; Türkiye'nin yabancı baskısı altında savaşa girdiği ve verilen andlaşma tasarısının, Osmanlı İmparatorluğu'nun ülkesinin ve nüfusunun üçte ikisini kendisinden ayıracağı belirtildikten sonra, "Andlaşma tasarısı bu ayırma ve çekip alma işlemleri ile kalmayıp, Osmanlı Devletinin bağımsızlığına da en ağır saldırılar içermektedir..." deniliyordu ve arkasından da, gösterilen bazı gerekçelerle, andlaşma taslağının Osmanlı Devleti lehine değiştirilmesi isteniyordu[91].

Müttefikler, Osmanlı Hükümeti'nin ve onun başı Sadrazam Ferit Paşa'nın bu çabalarına ve yumuşatılmış bir barış andlaşması isteğine karşı, 17 Temmuz 1920'de ültimatom niteliği taşıyan bir karşı cevap verdiler. Bunda, Osmanlı Devleti'ni savaş suçlusu olarak gördüklerini ve ona göre işlem yapacaklarını belirttiler. Nitekim, bu konudaki düşünceleri arasında şunlar vardı:

> *"Osmanlı temsilci heyeti, Osmanlı Devletinin savaşa girişinin insanlık dünyasına yol açtığı kötülüklerle kayıpları tümüyle değerlendirmiyor gibi görünüyor.*
>
> *Osmanlı Devletinin sorumluluğu o kadar geniştir ki, bu sorumluluk, Müttefiklerin Osmanlı Ordularına karşı elde ettikleri zaferin gerektirdiği özverilerle ölçülemez...*

90) A. Şükrü Esmer, **aynı eser,** s. 537-538.
91) Osmanlı Hükümeti'nin Barış Andlaşması Tasansı'na ilişkin Paris Barış Konferansı'na sun duğu yazılı görüşlerin metni için bkz. Seha L. Meray, Osman Olcay, **aynı eser, s.** 7-30.

Sonsuz ve sınırsız kayıplar karşılığında, dünyanın özgürlüğünü yeniden kurmuş olanlara Türkiye'nin vermek zorunda olduğu tazminat kendisinin ödeyebileceğini çok aşmaktadır..."[92].

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi, Müttefik Devletler hazırladıkları Barış Andlaşması Tasarısı'nı Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmeye karar vermişlerdi. Nitekim, yukarıda belirtilen cevap yazılarında, hazırlanmış olan taslak andlaşmanın kabul edilmesi için Osmanlı Devleti'ne on günlük süre tanıdıklarını belirterek, aksi durumda Müttefik Devletlerin "durumun gereklerine uygun gördükleri önlemleri" alacaklarını bildirdiler.

Müttefiklerin bu kesin tutumu üzerine, çok ağır koşullar taşıyan Barış Andlaşması Tasansı'nın görüşülmesi ve bir karara vanlması amacıyla, 22 Temmuz 1920 günü Yıldız Sarayı'nda, Padişah VI. Mehmet Vahidettin'in başkanlığında hükümet üyeleri, Ayan Meclisi üyeleri, ilmiye sınıfının ileri gelenleri ve yüksek rütbeli askerlerden oluşan bir Yüce Kurul (Meclis-i Âli) toplandı. Bu toplantıda yapılan görüşmelerde, bir çekimsere (Topçu Feriki Rıza Paşa) karşılık, Barış Andlaşması'nın imza edilmesi kabul edildi. Sadrazam Ferit Paşa başkanlığındaki Hükümet de, bu konuda resmi bir bildiri yayınlayarak, durumu kamuoyuna duyurdu[93].

Bunun üzerine Müttefik Devletler ("Bu andlaşmada başlıca Müttefik Devletler olarak belirtilen, Britanya İmparatorluğu, Fransa, İtalya, Japonya; bunlarla Müttefik Devletleri oluşturan Belçika, Yunanistan, Hicaz, Ermenistan, Polonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Çeko-Slovakya") ile Osmanlı İmparatorluğu arasında, 10 Ağustos 1920'de, Sevr (Sevres) Barış Andlaşması imzalandı. İmza törenine Fransız Başbakanı Millerand başkanlık etti. Andlaşmayı önce Osmanlı İmparatorluğu adına Ayan Meclisi Üyeleri Hadi Paşa ile Dr. Rıza Tevfik Bey ve Bern Elçisi Reşad Halis Bey, sonra da Müttefiklerin temsilcileri imzaladılar[94].

Sevr Andlaşması 433 maddeden oluşuyordu ve ilk 26 maddesi Milletler Cemiyeti Sözleşmesi ile ilgiliydi. Andlaşmanın diğer maddelerine göre ise:

1) Osmanlı Devleti'nin sınırları şöyle çiziliyordu:

a) Trakya sınırı: Büyükçekmece - Çatalca - Istıranca çizgisinin batı sından geçerek, Marmara Denizi'nden Karadeniz'e ulaşan hat. Bu hattın batısı Yunanistan'a bırakılıyordu.

b) Batı ve Güney sınırı: Marmara Denizi üzerinde, Karadeniz Boğa-

92) Müttefik Devletlerin Osmanlı Hükümetine verdikleri cevabın metni için bkz: **Peyam-ı Sabah** (gazetesi), 21 Temmuz 1336/1920, Sayı 11019, s. 1; **Vakit** (gazetesi), 21 Temmuz 1336/1920, Sayı 943, s. 1. Nakleden Seha L. Meray, Osman Olcay, **aynı eser,** s. 31-34.

93) Hükümetin yayınladığı "Resmi Bildiri"nin 24 Temmuz 1920 tarihli **Peyam-ı Sabah ve Vakit** gazetelerinde çıkan metni için bkz. Seha L. Meray, Osman Olcay, **aynı eser,** s. 35-40.

94) Bkz. Seha L. Meray, Osman Olcay, **aynı eser, s. 41-47.**

zı'nın girişinden başlayarak İskenderun Körfezi dolaylarında Karataş Burnu'na kadar uzanan çizgi.

c) *Suriye sınırı: Karataş Burnu'ndan başlayarak Bahçe, Ayıntap, Bi recik, Urfa ve Mardin 'in kuzeyinden geçip Habur Su ile Dicle 'nin kesiştiği yerle, Dicle dirseği arasında ve Dicle üzerinde seçilecek bir noktaya kadar uzanan çizgi.*

d) *Irak sınırı: Suriye sınırının bittiği noktadan doğuya doğru Musul ilinin kuzeyinden geçip İran sınırına kadar ulaşan çizgi.*

e) *Doğu ve Kuzey-Doğu sınırı: Türkiye ile İran, Türkiye ile Rusya arasındaki eski sınırlar (Madde 27).*

2) *İstanbul, Osmanlı Devleti'nin başkenti olarak kalacak ve Padişah ile Osmanlı Hükümeti bu kentte oturabilecekti.*

Bununla birlikte, Türkiye, işbu Andlaşma hükümlerine uymazsa, Müttefik Devletler, belirtilen hükmü değiştirebileceklerdi (Madde 36).

3) *Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı, barış ve savaş zamanında, bayrak ayırımı yapmaksızın, bütün ticaret ve savaş gemi lerinin gidiş-gelişine (ulaşımına) açık olacaktı (Madde 37).*

4) *Geçiş serbestliği tanınan Boğazlar, kurulacak olan uluslararası "Boğazlar Komisyonu" tarafından yönetilecekti (Madde 38). Komisyon'un yetki alanı, Çanakkale Boğazı'nın, Marmara Denizi'nin ve İstanbul Boğazı'nın her iki kıyısını içine alan ve Boğazlar'ın giriş lerinden üç mil açıklara kadar uzanan alandan oluşacak, Boğazlar bölgesini kapsayacaktı (Madde 39, 178).*

Boğazlar bölgesi ile, Limni, Gökçeada, Semadirek, Bozcaada ve Midilli adaları Boğazlar'ın serbestliğini güvence altına almak üzere, silahsızlandırılacaktı (Madde 178-180).

5) *Boğazlar komisyonu - bir gün Komisyona katılmak isterse - Amerika Birleşik Devletlerinin, İngiltere'nin, Fransa'nın, İtalya'nın, Japon ya'nın, Yunanistan'ın, Romanya'nın - bir gün Milletler Cemiyeti'ne Üye olurlarsa - Rusya'nın, Bulgaristan'nin ve Türkiye'nin gösterececkleri temsilcilerden oluşacaktı (Madde 40).*

Komisyonun özel bir bayrağı, özel bir bütçesi ve kendine özgü bir örgütü olacaktı (Madde 42).

6) *İzmir kenti ve çevresindeki topraklar Osmanlı egemenliği altında ka lacaktı. Bununla birlikte, Türkiye, bu topraklar üzerindeki egemenlik haklarının kullanımını Yunanistan'a devredecekti. Egemenliğinin simgesi olmak üzere, Osmanlı bayrağı, kentin dışındaki bir kaleye sürekli olarak çekilecekti (Madde 69).*

7) *Ege bölgesinin büyük kısmı, Ege adaları (Oniki Ada hariç), Doğu Trakya'nın bütünü Yunanistan'a verilecekti (Madde 84-87).*

8) *Doğu Anadolu'da denize çıkışı olacak şekilde bağımsız bir Erme nistan devleti ile onun güneyinde özerk Kürdistan kurulacaktı (Madde 88-93, 62-64).*

9) *Suriye, Irak ve Filistin bağımsız devlet olacaklar, ancak kendi baş larına yaşayacak duruma gelinceye kadar manda yönetimi altına konulacaklardı (Madde 94 - 97). Hicaz bağımsız bir devlet olacaktı (Madde 98-100).*

10) *Osmanlı Devleti, Mısır, Sudan ve Kıbrıs'ın İngiltere'ye bağlandığını, Fas ve Tunus üzerindeki Fransız koruyuculuğunu kabul edecekti (Madde 101-120).*

11) *Osmanlı Devleti, Libya ve Oniki Ada üzerindeki bütün haklarından İtalya yararına vazgeçecekti (Madde 121-122).*

12) *Osmanlı Devleti, Avrupa'nın yeni siyasi haritasını ve yapılan and-laşmaları tanıyacak ve Brest-Litovsk Andlaşması'nın kaldırıldığını kabul edecekti (Madde 132-139).*

13) *Osmanlı Ordusu terhis edilecekti. Ancak, iç güvenliği sağlamakla görevli olarak 50.000 kişilik bir kuvvet bulunabilecekti. Ordunun kara, deniz ve hava kuvvetlerine ait silahları, cephaneleri ile araç ve gereçleri Müttefiklere teslim edecekti. (Madde 152-207).*

14) *Müttefik devletler bir Maliye Komisyonu kuracaklar ve bu Komisyon, Düyunu Umumiye İdaresi ile birlikte Osmanlı Devleti'nin maliyesini kontrol edip yönetecekti (Madde 231-260).*

15) *Kapitülasyonlar rejimi, 1 Ağustos 1914'ten önce olduğu gibi, Müttefik Devletler yararına yeniden yürürlüğe konulacak ve genişletilecekti (Madde 261-268 f.*

Böylece Sevr Andlaşması'nın bu hükümleriyle, Mondros Mütarekesi ile fiilen yıkılan ve toprakları işgal edilen Osmanlı İmparatorluğu, hukuk yönünden de parçalanıyor ve siyasi, ekonomik, mali ,askeri alanlarda çok ağır yükümlülükler altına sokuluyordu.

Türkiye'nin parçalanmasını esas alan Sevr Andlaşması hükümleri, aynı gün, yani 10 Ağustos 1920'de ve yine Sevr'de imzalanan "Anadolu'ya Dair Britanya İmparatorluğu, Fransa ve İtalya Arasında Üç Taraflı Anlaşma" adını taşıyan diğer bir diplomasi belgesiyle, daha da ağırlaştırılmıştır[96].

95) Andlaşma metni için bkz. Seha L. Meray, Osman Olcay, **aynı eser,** s. 45 -185; Nihat Erim, **aynı eser.c.I.,** s. 525-561.

96) Reşat Sagay, **XIX. ve XX. yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Millet lerarası Önemli Meseleler,** İstanbul 1972, s. 148; Ömer Kürkçüoğlu, **aynı eser,** s. 77-78.

Bu ikinci anlaşma, Sevr Andlaşması ile İngiltere'nin Orta Doğu'dan en büyük payı almasına karşılık Fransa ve İtalya'da meydana gelen hoşnutsuzluğu gidermek için yapılmıştır. Buna göre: Fransa ve İtalya'ya, Türk egemenliğine bırakılmış bulunan Anadolu topraklarında "Özel çıkar bölgeleri" tanınmıştır. Gerçekte ise bu "Çıkar veya nüfuz bölgeleri" deyimi, işgal gerçeğini saklamak için diplomasinin kullandığı bir formülden başka bir şey değildi.

Nitekim Üç Taraflı Anlaşma'ya göre; yukarıda belirtilen yerlerle birlikte, İngiltere Musul dahil Irak ve Filistin'e yerleşiyordu. Buna karşılık Fransız bölgesi Çukurova, Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmı ile Suriye'yi, İtalya bölgesi de İzmir hariç, Antalya ve Konya ile Edremit'e kadar olan yerleri içine alıyordu. Bundan başka Ereğli kömür havzası da İtalyanlara veriliyordu. Böylece İtilaf Devletleri, daha önce aralarında yaptıkları anlaşmalara göre, Mondros Mütarekesi'nden sonra Anadolu'da gerçekleştirdikleri işgal durumunu, bir defa daha karşılıklı olarak tanıyorlardı.

Bunların sonucu olarak, Orta ve Kuzey Anadolu'nun bir kısımmdan ibaret bırakılmak istenen Türkiye'nin Ege Denizi ile Akdeniz'e hiçbir kıyısı kalmıyordu. Marmara Denizi ile Boğazlar da, "Uluslararası Komisyon"un elinde bulunduğundan, Türkiye'nin denize çıkışı sadece Karadeniz'e kalıyordu.

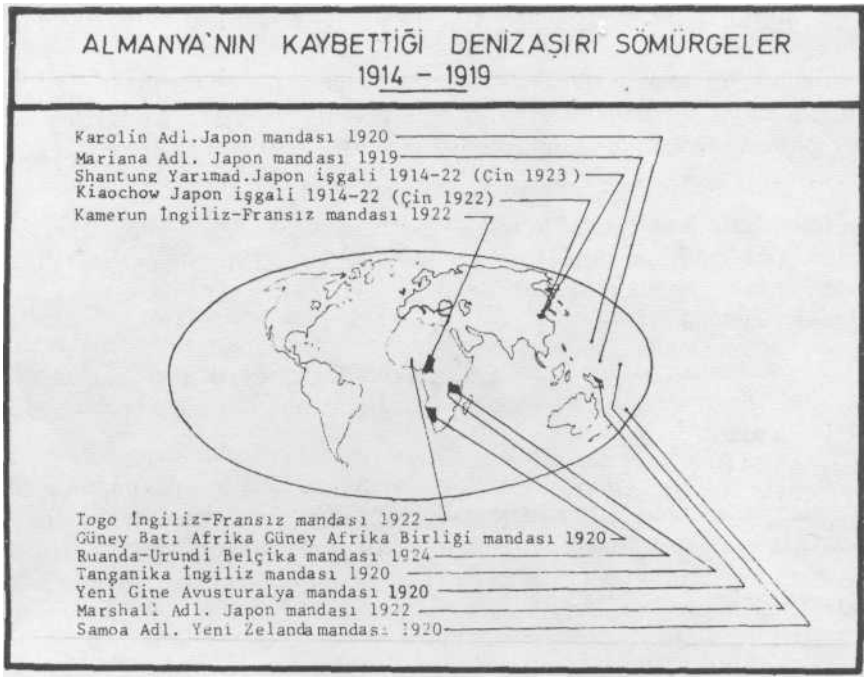
Sonuç olarak, Sevr Andlaşması ile Avrupa'nın uzun zamandan beri yakından ilgilendiği "Doğu Sorunu", Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılarak ortadan kaldırılmasıyla, İtilaf Devletleri'nin lehine çözümlenmiş oluyordu. Aynı zamanda da, Türk yurdu bölünüyor ve Türk ulusunun yaşama hakkı elinden alınıyordu.

Ancak, Mondros Mütarekesi'nden sonra, bunun getirmiş olduğu duruma karşı, Türk ulusu Atatürk'ün önderliğinde Kurtuluş Savaşı'na başlamıştı ve Anadolu'da yeni Türk Devleti'ni kurmuştu. İstanbul Hükümeti Sevr Andlaşması'nı imzalayınca da, bunu asla kabul etmeyeceğini açıklamıştı. Bunun sonucu olarak, Kurtuluş Savaşı'nda gerçekleştirilen üstün ve kesin başarıyla, Sevr Andlaşması hiçbir zaman uygulanamadı ve geçersiz oldu[97].

D. SAVAŞIN SONUÇLARI:

Birinci Dünya Savaşı, öncelikle 1815 Viyana Kongresi'nde kurulan, ancak 19. yüzyıl boyunca önemli değişmelere uğramakla beraber, genel hatları

97) Türk Kurtuluş Savaşı ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşu, **"Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi"nin** konusu olarak aynca incelendiğinden, bu dönemin gelişmeleri yeri geldikçe kısaca verilmiştir. Dönemin gelişmeleri hakkında geniş bilgi için bkz. **T.T.T.** (Türk Tarihi Tetkik) Cemiyeti, **Tarih IV, Türkiye Cumhuriyeti,** (2. Baskı), İstanbul 1934; A. Afetinan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi,** Ankara 1973; Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, **Türk İnkılâp Tarihi,** (İkinci Baskı), Ankara 1973; Toktamış Ateş, **Türk Devrimi Tarihi** (Üçüncü Baskı), İstanbul 1989; Ali İhsan Gencer, Sabahattin Özel, **Türk İnkılâp Tarihi,** İstanbul 1991; Yücel Özkaya, **Türk İstiklâl Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi,** Ankara 1981; Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı,** Ankara, 1973; Selahâttin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,** c.I.-IV., Ankara 1973; Salâhi Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,** c.I., II., Ankara 1987, 1991 ve bu dönemle ilgili diğer eserler.

ile 1914 yılına kadar gelen Avrupa siyasi haritası ile güçler dengesini yıktı. Bunun sonucunda; Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorlukları parçalanarak, yerlerine küçük ve yeni birçok devlet kuruldu. Bununla da Avrupa'da yeni bir siyasi harita ve güçler dengesi ortaya çıktı. Daha geniş anlamda da, dünyada yeni bir statü kuruldu. Ancak bu Müttefik Devletlerin lehine olan bir değişiklikti.

Nitekim Müttefik Devletlerin, yenilen devletlere kabul ettirdikleri andlaşmalarda bazı ilkeleri ortak esas aldıkları görülmektedir. Bunlar: Yenilen devletlerin topraklarını küçültmek, bazılarını işgal etmek veya o topraklarda yeni devletler kurmak; askeri kısıtlamalar ve yasaklar koymak; ağır savaş tazminatı ödetmek, aynı zamanda da ekonomik yükümlülükler getirmekti.

Bunların sonucu olarak da, yıkılan üç imparatorluğun bıraktığı boşluk, başta İngiltere olmak üzere, Fransa, İtalya ve Japonya gibi devletler tarafından doldurulmak istendi.

Birinci Dünya Savaşı'ndan en kazançlı çıkan devlet İngiltere idi. Bir defa, Almanya'yı yenilgiye uğratmakla Avrupa'dan adasına gelebilecek tehlikelerden ve denizlerde bu devletin rekabetinden kurtulmuş oldu. Diğer taraftan, Alman-

ya'yı Ortadoğu'dan uzaklaştırarak güçlü bir rakibi ortadan kaldırdı ve bölgeye egemen oldu. Aynı zamanda, Rusya'yı etkisiz hale getirdi, Fransa'yı da ikinci planda bıraktı. Böylece de dünyanın bir numaralı devleti haline geldi.

Fransa ise, Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluklarının yenilmesi ve parçalanması ile sınırlarındaki iki büyük tehlikeden kurtulmuş oldu. Avrupa'da ve Ortadoğu'da elde ettiği kazançlarla da İngiltere'den sonra ikinci devlet halini aldı.

İtalya da, Avusturya'dan aldığı topraklarla, kuzeye doğru genişledi. Anadolu'da kendisine bırakılan payı az bulduğundan, İngiltere ve Fransa'ya kırgın olmakla beraber, elde ettiği adalar ve yerlerle Akdeniz ve çevresinde etkili duruma geldi.

Böylece bu üç devlet, özellikle Akdeniz'de ve Ortadoğu'da, Japonya ise Uzakdoğu'da geniş çıkarlar elde ederek, buralarda ve dünyada söz ve etki sahibi oldular.

Ancak, Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yapılan andlaşmalar; yenilenlere çok ağır koşullar getirdiğinden, yenen devletlerin de çıkarlarını çatıştırdığından, ilk anlardan itibaren tepkilere, anlaşmazlıklara ve yeni sorunların ortaya çıkmasına yol açtı. Bunlar da barışın uzun sürmemesine neden oldu ve kısa süre sonra, dünyada yeniden bir genel savaş tehlikesi baş gösterdi.

Bütün bunlarla beraber, Birinci Dünya Savaşı sonucunda, dünyada, savaştan öncekine göre çok değişik olan yeni bir dönem başladı.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

1919-1939 YILLARI ARASINDAKİ DÖNEMİN ÖNEMLİ GELİŞMELERİ

Birinci Dünya Savaşı sonunda yapılan andlaşmalarla, Avrupa'nın ve dünyanın siyasi haritası ile güçler dengesi yeniden düzenlenmişti. Ancak Alman, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluklarının yıkılması bir güçler boşluğu meydana getirmişti. Bu boşluğun, yenen devletler tarafından doldurulması sırasında yapılan girişimler ise, yenen taraftan da olmak üzere, birçok devleti ve ulusu memnun etmemişti.

Bu nedenle, Büyük Devletlerin çıkarlarına göre yapılan andlaşmalar ve kurulan statü, bir düzen sağlamış görünmekle beraber, aslında uluslararası ilişkilerde birçok sorunu da beraberinde getirmişti. Bunun sonucu olarak, barışın ilk yıllarından itibaren sürekliliğini sağlamak üzere, çeşitli önlemler alınmak istenmiştir. Buna rağmen, bu dönemde, özellikle 1930'lardan sonra gelişen olaylar 1939'da yeni bir genel savaşın çıkmasına neden olmuştur.

A. **BARIŞIN SÜREKLİLİĞİNİ SAĞLAMA GİRİŞİMLERİ:**

Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda, 1919 Versailles Andlaşması ile barış yapılmış olmasına rağmen, Avrupa'nın siyasi yaşantısında gerçek ve sürekli bir durulma sağlanamadığından büyük bir kararsızlık havası esiyordu.

Almanya, ilk anlardan itibaren Versailles Andlaşması'nın kendisini bağlayan hükümlerinden kurtulmak için çalışmalara başlamıştı. Bu da, başta Fransa olmak üzere, diğer devletleri endişeye düşürdü.

Bu nedenle Fransa, savaştan elde ettiği çıkarları ve durumu korumak için, yeni önlemler almak gereğini duymaya başladı. Özellikle Almanya'nın, Birinci Dünya Savaşı'nda uğradığı kayıpların öcünü, kendisinden almasından çekiniyordu. Güvenliği açısından bu kaygıyı giderebilmek için, Almanya'ya karşı bir ittifaklar sistemi kurmak istiyordu.

İngiltere, savaştan en kârlı çıkan devlet olmakla beraber, savaş sırasında uğradığı kayıplarla, ekonomik sıkıntıya düşmüştü. Almanya ile Fransa ara-

sında yeniden başlayan gelişmeleri de, Avrupa dengesi yönünden kaygıyla izlemekteydi.

İtalya, barışın getirdiği çıkarlardan memnun kalmamıştı. Bu nedenle Versailles Andlaşması'nın değiştirilmesini istiyordu.

Amerika Birleşik Devletleri, savaştan sonra Avrupa'dan çekilerek, geleneksel yalnızcılık politikasına dönmüştü. Rusya da, rejim değişikliği dolayısıyla, Avrupa devletleri grubundan bir süreden beri uzaklaşmıştı.

Fransa, bu genel hava içerisinde, daha 1919'da İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri ile iki ittifak anlaşması imzaladı. Ancak İngiliz-Fransız anlaşması, 20 Kasım 1920'de onaylanmasına rağmen, Fransız-Amerikan anlaşması onaylanmadığından, bu ittifaklar geçersiz kaldı.

Bunun üzerine Fransa, 7 Eylül 1920'de Belçika, 19 Şubat 1921'de Polonya ve 25 Ocak 1924'te de Çekoslovakya ile ayrı ayrı ittifak anlaşmaları imzaladı. Böylece Küçük Antant'ı meydana getirdi. Ancak bunlar da Fransa'ya istediği güveni vermedi. Bu da Locarno Andlaşması'na kadar sürdü. Bununla beraber, bu sıralarda Fransa ve diğer devletler, daha geniş anlamıyla dünya, barışın sürekliliği için gözlerini yeni bir uluslararası kuruluş olan Milletler Cemiyeti'ne çevirmişti.

1. Milletler Cemiyeti'nin Kuruluşu:

1815 Viyana Kongresi'nden itibaren, siyasi konularda devletler arasında dayanışmaya ve yeni siyasi örgütlerin kurulmasına yol açan gelişmeler olmuştu. Bu arada da, barışın korunması ve bunun sürekliliğinin sağlanması için uluslararası bir örgütün kurulması düşüncesi ele alınmış, fakat bu gerçekleştirilememişti.

Birinci Dünya Savaşı içerisinde ise, savaşın getirdiği büyük yıkım ve kayıplardan dolayı, barışı koruyacak bir uluslararası örgütün kurulması düşüncesi güçlenmişti. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson da, bunu, yayınladığı "14 Nokta" bildirisinde istemiş, savaşın sonlarına doğru da bu amaçla Amerika ve İngiltere arasında çalışmalara başlanmıştı. Savaştan sonra toplanan Paris Barış Konferansı'nda ise, uluslararası örgütlenmeyi gerçekleştirmek üzere gerekli hazırlıklara girişilmişti. İşte bu çalışmaların sonucunda da "Milletler Cemiyeti" ortaya çıkmıştı.

Paris Barış Konferansı'nın 25 Ocak 1919'da yapılan toplantısında, bir Milletler Cemiyeti'nin kurulması, bunun Barış Andlaşmasında yer alması ve örgütün sözleşmesinin (misakının) hazırlanması kararlaştırılmıştır. Bu kararı yerine getirmek üzere de bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun hazırladığı Sözleşme (Misak) 28 Nisan 1919 tarihinde Konferansın Genel

Kurul'unda kabul edilmiş ve böylece Milletler Cemiyeti (Uluslar Kurumu) kurulmuştur[1].

Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'nin başlangıç bölümünde, Cemiyet'in genel amaçlan ile üyelerinin yüklendikleri sorumluluklar şöyle belirlenmiştir:

"Uluslar arasında işbirliğini geliştirmek ve uluslararası barışı ve güvenliği sağlamak için,

savaşa başvurmamak konusunda birtakım yükümlülükler kabul etmek,

gizlilikten uzak, adaletli ve onurlu uluslararası ilişkiler sürdürmek,

Hükümetlerce, bundan böyle eylemsel davranış kuralı kabul edilen uluslararası hukuk kurallarına kesinlikle uymak,

örgütlenmiş halkların karşılıklı ilişkilerinde adaleti korumak ve Andlaşmalardan doğan bütün yükümlülüklere titizlikle saygı göstermek..."

Sözleşmenin 26 maddeden oluşan, üyelik ve Örgütün yapısı, barışın sürekliliğini sağlamak, andlaşmalar, uluslararası işbirliği ve uluslararası yönetim, Sözleşme hükümlerinin değiştirilmesi gibi hususları belirleyen, metnine göre ise:

1) Cemiyete üye kabulü Genel Kurulun üçte iki çoğunluğunun kararıyla olacaktı (Madde 1).

2) Cemiyet, bir Genel Kurul, bir Konsey[2] ve bunlara yardım eden bir Sürekli Sekreterlikten oluşacaktı (Madde 2).

3) Cemiyet Üyeleri, barışın sürekliliğini sağlamak için, ulusal silâhların en düşük bir düzeye indirilmesi zorunluluğunu kabul ediyorlardı (Madde 8).

4) Cemiyet, üyeleri arasındaki çıkacak anlaşmazlıklarda hakemlik yapa bilecek ya da bunları Konsey'de inceleyecekti (Madde 12).

5) Barışın sürekliliğini sağlayan hakemlik andlaşmaları gibi uluslararası yükümlülükler ve Monroe Doktrini gibi bölgesel anlaşmalar, bu Sözleşme'nin hiçbir hükmüyle bağdaşmaz sayılmayacaktı (Madde 21).

6) Savaştan sonra bağımsızlığına kavuşan ve kendi kendilerini yönetme yeteneğinden henüz yoksun halkların oturduğu ülkelere, kendi kendi-

---

7) Mehmet Gönlübol, **Milletlerarası Siyasî Teşkilatlanma,** (Üçüncü Baskı), Ankara 1975, s. 71-76; Edip F. Çelik, **Milletlerarası Hukuk,** Ankara 1969, s. 341-342.

8) "Konsey, Müttefik ve Ortak Başlıca Devletlerin Temsilcileri ile, Cemiyet'in başkaca dört Üyesinden oluşur. Cemiyet'in bu dört Üyesini Genel Kurul dilediği gibi ve dilediği zaman seçer" (Madde 4).

> ***lerini*** *yönetmeye yetenekli olacakları zamana kadar, Cemiyet adına yönetimlerine bir mandater seçilebilecekti (Madde 22f.*

Böylece, bu Sözleşme'nin (Misak'ın) kabul edilmesiyle, Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, barış ve barışın sürekliliğini sağlamak için bir ümit kaynağı olarak, uluslararası ilişkilerde önemli rol oynayabilecek geniş kapsamlı, o tarihe kadar örneği bulunmayan, bir "dünya örgütü" meydana getirilmiş oldu. Bu da, uluslararası ilişkilerin boyutlarını genişletti ve diplomasi tarihinde yeni bir dönemi başlattı.

Bu arada Paris Barış Konferansı'nda, Milletler Cemiyeti Sözleşmesi, yenilen devletlerle yapılan andlaşmalara "Birinci Bölüm" olarak konulmuştur. Böylece bu Sözleşme, andlaşmalara bağlanarak, Birinci Dünya Savaşı'nın yenen devletleriyle birlikte yenilen devletlerini de barış için aynı yükümlülükler altına sokan uluslararası bir diplomatik belge haline getirilmiştir.

Bu bakımdan, Milletler Cemiyeti Sözleşmesi Konferansta ilk düzenlenen Versailles Barış Andlaşması'nın da bir parçası olduğundan, Cemiyet'in resmen kurulması, bu andlaşmanın yürürlüğe girmesine bağlıydı. Versailles Andlaşması da ancak 10 Ocak 1920'de yürürlüğe girmiştir. Bununla birlikte Milletler Cemiyeti Sekreterliği daha önce, 10 Haziran 1919'da, Londra'da çalışmalarına başlamıştır. Ancak Cemiyet'in daimi merkezi Cenevre olmuştur.

Milletler Cemiyeti'nin asıl üyeleri, Sözleşme Ek'inde adı geçen "İmzacı Devletler"[4] ile "Misak'a katılmaya çağrılan devletler"di[5] Bunların dışında, Cemiyet'in koyduğu düzenlemeleri kabul etmesi koşuluyla herhangi bir devlet üyelik için başvurabilirdi. Ancak bunların Cemiyet üyesi olabilmesi için Genel Kurul'un, üçte iki çoğunluğuyla karar vermesi gerekliydi.

Milletler Cemiyeti bu durumuyla, gerçekte, Birinci Dünya Savaşı'nın yenen devletlerinin kurduğu ve bunların, savaş sırasında tarafsız kalmış devletleri, daha geniş bir deyişle "yanlış tarafta bulunmayan devletleri"de içine aldıkları bir örgüttü. Ancak Amerika Birleşik Devletleri, barış andlaşmalarını Başkanın imzalamasına rağmen, Senoto'nun onaylamaması nedeniyle, Milletler Cemiyeti'nin dışında kaldı.

---

3) Sözleşme'nin (Misak'ın) metni için bkz. Mehmet Gönlübol, **aynı eser,** s. 395-407. Ayrıca Sevr Andaşması'nın başına "Bölüm I." olarak konulan metni için Seha L. Meray, Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri,** Ankara 1977, s. 47-56.
4) Sayısı 32 olan bu devletler şunlardı: Amerika Birleşik Devletleri, Belçika, Bolivya, Brezilya, Britanya İmparatorluğu (ve bağlıları Kanada, Avusturalya, Güney Afrika, Yeni Zelanda, Hindistan), Çin, Küba, Ekvador, Fransa, Yunanistan, Guatemala, Haiti, Hicaz, Honduras, İtalya, Japonya, Liberya, Nikaragua, Panama, Peru, Polonya, Portekiz, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devletleri, Siam, Çeko-Slovakya, Uruguay.
5) Sayısı 13 olan bu devletler şunlardı: Arjantin, Şili, Kolombiya, Danimarka, İspanya, Norveç, Paraguay, Hollanda, İran, Salvador, İsveç, İsviçre, Venezuela.

Başlangıçta Cemiyet'in üye sayısı 42 idi. Sonradan Genel Kurul'un uygun bulduğu diğer devletler, bunlar arasında 1932'de Türkiye Cumhuriyeti örgüte katıldılar. Bunların sayısı 1920'de 48'e, sonra da 63'e yükseldi[6].

Bu arada, Milletler Cemiyeti örgütüne bağlı olmak üzere bir de La Haye Uluslararası Daimi Adalet Divanı kuruldu. Bundan sonra, uluslar arasındaki anlaşmazlıkların bu mahkeme aracılığıyla çözümlenmesi için birtakım sözleşmeler imzalanmaya başlandı.

Milletler Cemiyeti, bu gelişmelerle birlikte, bundan böyle uluslararası sorunların görüşüldüğü, çözüm beklendiği ve uluslararası ilişkilerde ağırlığı olan bir siyasi merkez halini aldı. Ancak Cemiyetin bu durumu, 1930'lu yılların başlarından itibaren sarsılmaya başladı.

2. Locarno Andlaşmasi:

Fransa'nın, Milletler Cemiyeti'ne rağmen, Almanya'ya karşı olan güvensizliği sürmekteydi. Locarno Andlaşması'nın yapılması, bu güvensizliğin bir sonucuydu.

Fransa, yukarıda belirtildiği gibi, Versailles Andlaşması ile saptanan sınırları Almanya'nın kabul etmeyeceğini ve ilk fırsatta buna karşı harekete geçeceğinden kuşkulanıyordu. Bu nedenle de İngiltere ile ittifak yapmak istemiş, fakat bunda başarı sağlayamamıştı. Buna karşılık, Almanya'nın sınırlarının değişmeyeceği hakkında güvenceler istemekteydi. Gerçi Almanya, Fransa ve Belçika sınırlarını kabul etmeye hazır olduğunu belli etmişti. Ancak doğu sınırını, yani Polonya sınırını kabul etmeye yanaşmıyordu. Polonya ise, Fransa'nın müttefikiydi ve Fransa'nın güvenliğinin bir parçası sayılıyordu. İngiltere de Avrupa güvenliği için dengenin bozulmasını istemiyordu.

Bu tarihlerde Almanya da, tamirat ve tazminat sorununda Fransa ile **iyi** ilişkiler kurarak, kolaylıklar sağlamak istiyordu. **Bu** nedenle Alman Hükümeti, Şubat 1925'te, Fransa'ya bir nota göndererek, bir karşılıklı güvenlik paktı kurulmasını önerdi. Böylece, Fransa ile Almanya arasındaki ilişkilerde, bir yumuşama başladı.

Bunun üzerine Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya arasında, 5 Ekim 1925'te, Locarno'da bir konferans toplandı. Görüşmeler sonunda, 16 Ekim 1925'te, Locarno Andlaşması hazırlandı ve bu Andlaşma 1 Aralık 1925'te, Londra'da imzalandı.

Konferansa katılan devletleri savaştan korumak ve bu devletler arasında çıkacak her türlü anlaşmazlığı barış yoluyla çözümlemek amacıyla yapıldığı belirtilen Locarno Andlaşması'na göre:

1) Almanya, batı sınırlarının, yani Fransa ve Belçika sınırlarının kesin

6) Bu devletlerin adlan ve Cemiyete giriş tarihleri için bkz. Mehmet Gönlübol, **aynı eser,** s. 82-85.

ve sürekli olduğunu kabul ediyordu. Bu konuda bir anlaşmazlık çıkarsa kuvvete başvurulmayacak, sorun Milletler Cemiyeti'ne götürülecekti. İngiltere ve İtalya da bu statünün kefili olacaklardı.

2) *Bütün anlaşmazlıklar barış yoluyla çözümlenecekti.*

3) *Bu andlaşma; Almanya, Milletler Cemiyeti'ne üye olur olmaz yürürlüğe girecekti.*

Görüldüğü gibi, Locarno Andlaşması ile Almanya, batı sınırlarının sürekli olduğunu kabul etmekte, ancak doğu, yani Polonya ve Çekoslovakya sınırları için böyle bir güvence vermemekteydi. Bu nedenle de Fransa, bu iki devletle aynı anda ikili andlaşmalar imzalayarak, bunlara yardım yapmayı vaat etti. Böylece de Fransa, kendi sınırlan hakkında Almanya ile anlaşmaya varırken, Polonya ve Çekoslovakya sınırları dolayısıyla, yine Almanya ile bir anlaşmazlık içerisine düşmüş bulunuyordu. Bu da Locarno Andlaşması'nın zayıf yanını meydana getiriyordu.

Bununla beraber Almanya, Locarno Andlaşması ile yeniden uluslararası işbirliğine girmiş oldu. Alsace-Lorraine'den kesin olarak vazgeçtiğini dolaylı olarak kabul etti. Andlaşmalardan hemen sonra da, 1926'da, Milletler Cemiyeti'ne üye oldu ve böylece yeniden Avrupa büyük devletleri arasına eşit koşullarla girmiş bulundu.

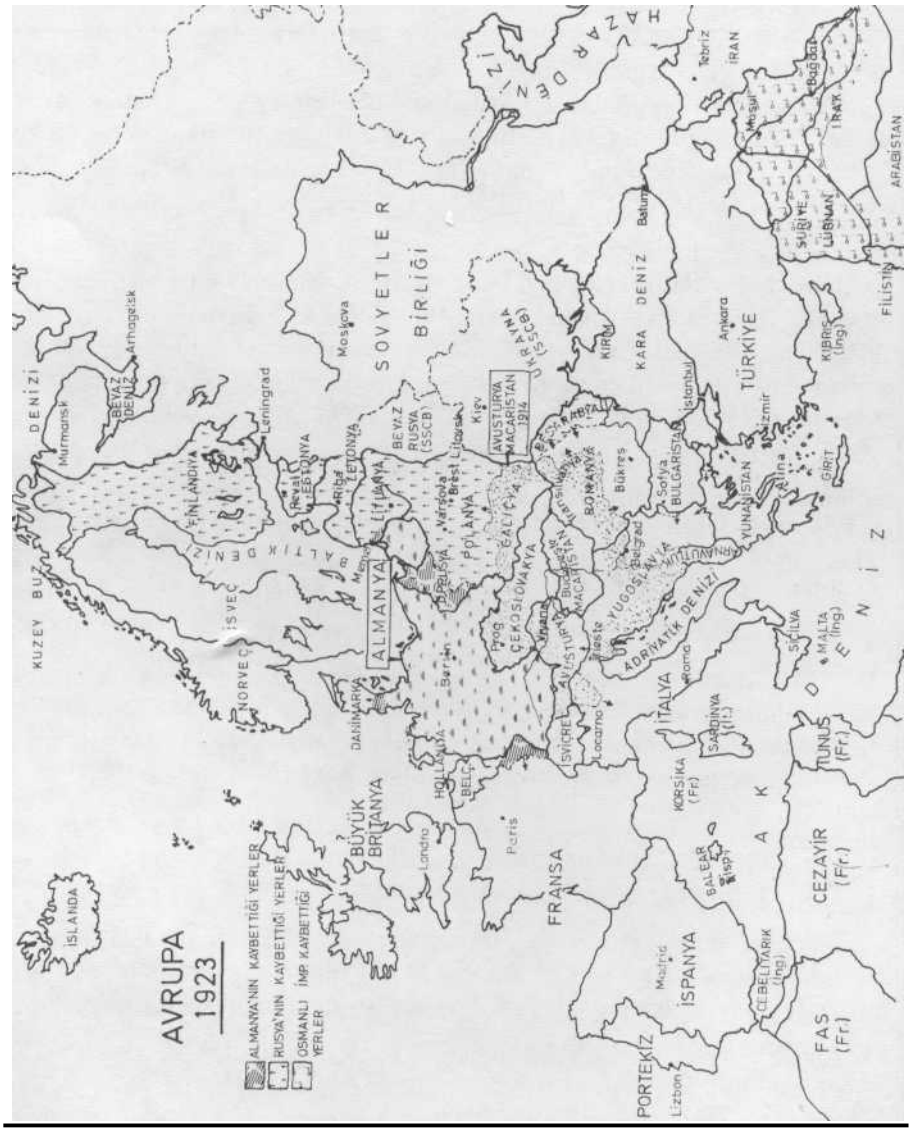
Bu suretle, Avrupa'da yeni bir dönem başlamış oldu. Bu andlaşmayla kıtada siyasi gerginlik azaldı. Fakat bu da uzun sürmedi.

İngiltere, Fransa'nın Almanya'ya yaklaşmasından memnun kalmadı. Çünkü bu devlet, Fransız-Alman ittifakıyla Avrupa güçler dengesinin bozulmasını istemiyordu. Diğer taraftan da Fransa, Versailles Andlaşması ile Avrupa'da yeniden güç olarak belirmişti. Bu nedenlerden İngiltere, Almanya'nın doğu sınırları için garanti vermemesini kabul etmiş ve bundan sonra Almanya'ya yardım etmeye başlamıştır. Ayrıca, Fransız-Alman yakınlaşmasına karşılık, İtalya ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.

3. Kellogg Paktı:

Fransa, bu gelişmeler karşısında, Avrupa'daki durumunu güçlendirmek için, Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkilerini sıklaştırmaya yöneldi. 1927'de de, bu devlete, aralarında hiçbir zaman savaş etmeyeceklerine dair bir ebedi barış paktı yapılmasını önerdi.

Amerika Birleşik Devletleri, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden Monroe politikasına dönmüştü. Fransa'nın önerisi ise, onu yeniden Avrupa sorunlarına çekecek nitelikteydi. Bu bakımdan öneriye yanaşmadı. Buna karşılık Amerika Dışişleri Bakanı Kellogg, Fransa'ya verdiği cevapta, Amerika'nın sadece Fransa ile değil, bütün dünya devletleriyle böyle bir paktın

AVRUPA
1923
ALMANYA'NIN KAYBETTİĞİ YERLER
RUSYA'NIN KAYBETTİĞİ YERLER
OSMANLI İMP. KAYBETTİĞİ YERLER
KUZEY BUZ DENİZİ
BEYAZ DENİZ
Murmansk
Arhagelsk
İSVEÇ
NORVEÇ
İSKOÇYA
İRLANDA
İSLANDA
BÜYÜK BRİTANYA
Londra
HOLLANDA
BELÇ.
Paris
FRANSA
İSVİÇRE
Cenevre
Lozan
ALMANYA
DANİMARKA
Berlin
Varşova
POLONYA
Prag
ÇEKOSLOVAKYA
AVUSTURYA
MACARİSTAN
1914
Kiev
SOVYETLER BİRLİĞİ
Moskova
Leningrad
Reval
ESTONYA
Riga
LETONYA
BEYAZ RUSYA (SSCB)
LİTVANYA
FİNLANDİYA
Bükreş
ROMANYA
Sofya
BULGARİSTAN
İstanbul
KARA DENİZ
Batum
Ankara
TÜRKİYE
İzmir
YUNANİSTAN
Atina
GİRİT
KIBRIS (İng.)
KIRIM
Tebriz
İRAN
Musul
Bağdat
IRAK
SURİYE
LÜBNAN
FİLİSTİN
ARABİSTAN
YUGOSLAVYA
ADRİYATİK DENİZİ
Roma
İTALYA
SARDİNYA (İt.)
KORSİKA (Fr.)
SİCİLYA
MALTA (İng.)
TUNUS (Fr.)
CEZAYİR (Fr.)
BALEAR (İsp.)
İSPANYA
Madrid
CEBELİTARIK (İng.)
FAS (Fr.)
PORTEKİZ
Lizbon
AKDENİZ

yapılmasından ve savaşın kanun dışı ilan edilmesinden yana olduğunu bildirdi.

Bu öneri ise, Fransa'nın Avrupa'daki müttefiklerine karşı yüklendiği yükümlülüklerle çelişiyordu. Çünkü Fransa, gerektiğinde müttefiklerine yardım yapmayı anlaşmalarla kabul etmişti. Hiç savaş etmeyeceğini kabul ederse, bunları yerine getiremeyecekti. Bu nedenle Fransa, Amerika'nın bu önerisi karşısında durakladı. Bundan sonra Fransa Dışişleri Bakanı Briand ile Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı Kellogg arasında diplomatik yazışmalar başladı.

Kellogg, bu durum sürerken, Fransa'yı bir tarafa bırakarak, önerisini Sovyetler Birliği dışındaki (Amerika henüz bu devleti resmen tanımamıştı) büyük devletlere, yani İngiltere, Almanya, İtalya ve Japonya'ya bildirdi ve bunlarla görüşmeye başladı. Bu öneriyi Almanya, İtalya ve Japonya derhal kabul ettiler. Sonuçta Fransa ve İngiltere de bunlara bazı koşullarla katıldı.

Bunun üzerine 27 Ağustos 1928'de Paris'te; Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Almanya, İtalya, Japonya, Polonya, Çekoslovakya ve Belçika arasında Kellogg Paktı imzalandı. Bundan sonra bütün devletler pakta katılmaya davet edildi. Nitekim aynı yıl içerisinde Pakta, Sovyetler Birliği ve Türkiye (resmi olarak 8 Temmuz 1929'da) de dahil, belli başlı bütün devletler katıldılar. Bu andlaşmaya göre:

1) *Taraflar, uluslararası anlaşmazlıkların çözümlenmesi için savaşa başvurmayı kınadıklarını ve savaşı birbirleri ile ilişkilerinde ulu sal siyasetin bir aracı olarak kabul etmediklerini ve savaştan vaz geçtiklerini, ulusları adına resmen açıkladılar.*

2) *imzası olan devletler, niteliği ve kökeni ne olursa olsun, ara larındaki anlaşmazlıkların çözümlenmesi için, yalnız barış yol larına başvurmayı kabul ettiler*[1].

Böylece Kellogg Paktı ile, savunmaya dayanmayan savaş kanun dışı sayılmış ve devletlerarası ilişkilerde barışçı yollara başvurulması esas alınmıştır. Bu suretle de dünyada bir barış havası sağlanmak istenmiştir.

Ancak, barışın sürekliliğini sağlamak amacıyla yapılan Kellogg Paktı ve daha önce kurulmuş olan Milletler Cemiyeti, bundan sonra başgösteren uluslararası anlaşmazlıklara pratik bir çözüm getirememiş, biraz sonra da, yeni bir dünya savaşının çıkmasını önleyememiştir. Bunda, büyük devletlerin iç ve dış politikalarında meydana gelen değişme ile gelişmeler de, önemli rol oynamıştır.

---

7) A. Şükrü Esmer, **Siyasi Tarih,** Ankara 1944 s. 560-562; Fahir H. Armaoğlu, **Siyasî Tarih,** Ankara 1973, s. 538-540; Coşkun Üçok, **Siyasal Tarih,** Ankara 1967, s. 328-329.

B. BÜYÜK DEVLETLERDE REJİM DEĞİŞİKLİKLERİ VE DIŞ POLİTİKALARI:

1. İtalya'da Faşizm:

Birinci Dünya Savaşı'na büyük ümitlerle giren İtalya, yenen devletlerden olmasına rağmen, savaştan yorgun çıkmış ve savaş sonunda yapılan andlaşmalardan da istediklerinin çoğuna kavuşamamıştı. Bu ise İtalyan kamuoyunda müttefiklerine karşı bir kırgınlık ve kızgınlık yaratmıştı. Bu kızgınlık, savaşın getirdiği maddi ve manevi kayıpların da etkisiyle çoğalarak, İtalya'da devlet otoritesinin zayıflamasına neden olmuştu. Savaş, ekonomik hayatta da büyük sarsıntı yapmıştı. Bu ortamda ülkede, liberalizmin yanında, sosyalizm ve komünizm gibi akımlarda güçlenmişti. Ekonominin içine düştüğü durumdan dolayı, işsizliğe bir türlü çare bulunamıyordu. Sayıları 500.000'e varan asker kaçakları ise, ayrı bir sorun olmuştu. Bütün bunlar İtalyanların maddi ve manevi dağınıklık ve yılgınlık içine düşmesine neden oluyordu. Bu durumda bir iç savaşın çıkmasından korkuluyordu.

İtalya'daki bu durum, 1919'da kurulmuş olan Benito Mussolini liderliğindeki Faşist Partisi'nin işine yaradı. 1921 yılında yapılan seçimlerde Faşistler 35 milletvekili çıkardılar ve bundan sonra daha çok taraftar kazanmaya başladılar. İtalya'daki iç çekişmeler, koyu ulusçuluk politikasına dayanan ve Paris Barış Konferansı'nda küçük düşürülen İtalya'yı güçlendireceğini, Roma İmparatorluğu'nu yeniden kuracağını vaat eden Faşist Partisi'ni daha da güçlendirdi. Bunun üzerine Mussoli'nin yönetimindeki Faşistler, İtalya'yı bu karışık durumdan ve komünist ihtilalden kurtarmak iddiasıyla harekete geçtiler. Solcularla açıkça mücadeleye giriştiler. Ağustos 1922'de işçilerin genel greve gitmeleri üzerine, 28 Ekim 1922'de, Mussolini yönetiminde Faşist Partisi'nin "Kara Gömleklileri" Napoli'den Roma üzerine yürüdü. Hükümet çekilmek zorunda kaldı. Kral III. Vittori Emanuel de, 30 Ekim 1922'de, Başbakanlığa Mussolini'yi getirdi. Böylece İtalya'da Faşist yönetim kurulmuş oldu.

Aşırı ulusçuluğu esas alan Faşist yönetim, kısa süre sonra demokrasiyi kaldırdı. Ülkedeki diğer ırklardan olanları zorla İtalyanlaştırmaya çalıştı. Dış politikada ise, Akdeniz çevresinde sömürge kurmaya, yani emperyalizme yöneldi. Mussolini, Akdeniz'e "Bizim Deniz" (mare nostrum) diyordu ve Roma İmparatorluğu'nu yeniden meydana getirmek istiyordu.

İtalya'nın bu yeni yayılma ve genişleme politikası, çevresinde ve Doğu Akdeniz ülkelerinde huzursuzluk yarattı. Bu arada İtalya, Yugoslavya ve Yunanistan ile toprak yüzünden anlaşmazlığa düştü. 1927 yılında Arnavutluk devletini koruyuculuğu altına aldı. Mussolini'nin Anadolu'yu da yayılma alanı içine alma düşüncesi, Türk-İtalyan ilişkilerinde soğukluk yarattı. İtalya'nın bu politikası, 1934'te Balkan Paktı'nın kurulmasında önemli rol oynadı. Diğer

taraftan İtalya, Ortadoğu'ya sokulmaya çalıştı ve Habeşistan'a el attı. Batıda ise, özellikle Fransa ile diğer sorunların yanı sıra Kuzey Afrika, daha geniş anlamda, Akdeniz egemenliği nedeniyle çekişmeye başladı.

2. Almanya'da Nazi İktidarı:

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Almanya, daha savaşın sonlarında büyük iç sorunlarla karşı karşıya kalmıştı. Bu arada, 1918 Kasım ayı başlarında askeri bir ayaklanma olmuş, 9 Kasım 1918'de İmparatorluğa son verilerek, Cumhuriyet ilan edilmiş ve 11 Kasım'da da mütareke imzalanmıştı. Bundan sonra Almanya'daki iç karışıklıklar daha da çoğalmıştı. Grevler, ayaklanmalar sürüyordu. Böylece Almanya, iç politika ve ekonomik yönlerden tam bir kargaşa ve çöküntü içine düşmüştü. Ülke bu durumda iken, 28 Haziran 1919'da, Versailles Andlaşması imzalandı. Bunun getirdiği ağır koşullar, Almanya'nın iç düzenindeki bunalımı daha da çoğalttı. Bu andlaşma, sağ ve soldaki bütün Alman kamuoyu tarafından tepkiyle karşılandı. Ülkede bu gelişmeler sürerken de, 11 Ağustos 1919'da, Weimar Anayasası ilan edildi.

Almanya'da Cumhuriyetin ilk yıllarında sol akım güçlüydü. Ancak, özellikle Versailles Andlaşması'nın meydana getirdiği tepki, Cumhuriyetin iç ve dış politikadaki başarısızlıkları, ekonomik durumun bozukluğu, işsizlik sorunu ve huzursuzluğun gittikçe çoğalması, sağ akımın güçlenmesine neden oldu. Bu arada Fransızlar da, 1923 yılında, Almanların savaş tazminatı ödemeyişlerini bahane ederek Ruhr bölgesini işgal ettiler. Bu da Versailles Andlaşması'na duyulan tepkiyi daha da çoğalttı. İşte Almanya böyle bir ortamda bulunurken, Nasyonal-Sosyalist Parti (Nazi Partisi) iktidara geldi. Bundan sonraki gelişmeler ise, İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına yol açan önemli nedenleri ortaya çıkardı.

Nazi Partisi'nin başlangıcını, 1918'de Münih'te kurulmuş olan Alman İşçi Partisi teşkil eder. 1919 yılında Adolf Hitler'in üye olması ve liderliğini ele alması bu partiyi kısa zamanda geliştirdi. Parti, 1920'de Nasyonal-Sosyalist Alman İşçi Partisi adını aldı. Almanların o tarihlerdeki duygularından yararlanan Hitler, aşın sağcı ucu temsil ederek, örgütlenmeye ve taraftar kazanmaya başladı. İşsizliğe çare bulunacağını vaat ederek ve Yahudi düşmanlığını körükleyerek güçlenmekte devam etti. Bu sıralarda, Versailles Andlaşması'nın Alman bütçesine yüklediği savaş tazminatı, ülkenin ekonomik durumunu daha da fenalaştırdığmdan, bu andlaşma, diğer getirdikleriyle birlikte şimşekleri üzerine çekmekte devam ediyordu. Nazi Partisi ise, başlangıçtan beri Versailles Andlaşması'nın karşısında olup bunun kaldırılmasını istiyordu ve bu yönden de propagandasını sürdürüyordu.

Nazi Partisi, 1930 seçimlerinde altı buçuk milyon oy alarak, 107 milletvekili çıkartarak büyük bir başarı sağladı. 1932 seçimlerinde ise Alman Parlamentosu (Reichstag)'nun 608 üyeliğinden 230'unu kazanarak, ülkenin en bü-

yük partisi haline geldi. Bundan sonra meydana gelen bazı gelişmelerin üzerine de Cumhurbaşkanı Hindenburg, 30 Ocak 1933'te, Başbakanlığa Hitler'i atadı. Böylece Nazi Partisi iktidara gelmiş oldu.

Hitler, iktidara geldikten hemen sonra 3 Şubat 1933'te, Alman Silahlı Kuvvetleri Komutanlarıyla yaptığı ilk görüşmede, iç ve dış politikanın hedeflerini şöyle belirtmiştir:

"Genel politikanın tek amacı, politik gücün tekrar ele geçirilmesidir. Tüm devlet yönetiminin bu amacın gerçekleştirilmesine yöneltilmesi zorunludur.

1. İçte: Almanya'daki halihazır iç politik durumun tam tersine dön dürülmesi. Amaca aykırı düşen herhangi bir düşünce tarzının faaliyetine göz yumulmaması... Gençlikte ve millette, bizi yalnız ve ancak savaşın kurtarabileceği fikrinin yerleştirilmesi... En sert şekilde otoriter devlet yönetimi...

2. Dışa Yönelik: Versailles Andlaşması'na karşı savaş, Cenevre'de eşit haklar... Müttefikler sağlama.

3. Ekonomi: Köylü kurtarılmalıdır! Yerleştirme (iskân) politikası...

4. Alman Silahlı Kuvvetlerinin kurulması politik gücün yeniden elde edilmesi amacına ulaşılması için en önemli koşuldur. Genel askerlik yükümlülüğü yeniden konulmalıdır.

... Doğuda yeni yaşam alanının ele geçirilmesi ve buranın acımasızca Germenleştirilmesi..."[8].

Bundan sonra Hitler, Meclisi feshederek seçimlere gitti. Ancak, 5 Mart 1933'te yapılan seçimlerde Nazi Partisi yine çoğunluğu sağlayamadı. Bununla beraber Hitler, baskı ile Reichstag'dan dört yıl süreyle olağanüstü yetkiler aldı. Bununla, tam anlamıyla bir diktatörlük yönetimi kurmak için harekete geçti. îlk iş olarak da diğer partileri kapattı. Alman ulusunun ekonomik, kültürel ve sosyal hayatını kontrol altına aldı. 2 Ağustos 1934'te Devlet Başkanı von Hindenburg'un ölümü üzerine devlet başkanlığı ve başbakanlık makamı, Führer ve Başbakan Hitler'in şahsında birleşti.

Hitler, kendisinin III. Reich dediği dönemindeki dış politikasında ise, Versailles ve St. Germain Andlaşmalarının kaldırılmasını, Almanya'nın sınırları dışında kalmış bulunan bütün Almanların birleştirilmesini ve bir tek devlet altında toplanmasını, bunların yanı sıra doğuda "Hayat alanı" (Bu, Nazi emperyalizminin adı idi) elde etmeyi esas almıştı.

Nitekim Hitler, Almanya içte yeniden güçlenmeye başlayınca, dışta da aktif bir politika izlemeye başladı. Almanya dışında kurulan Nazi partilerini

8) Konuşmanın bütünü için bkz. Hans-Adolf Jacobsen, (Çev. İ. Ulus), **1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı,** Ankara 1989, s. 137-138, Belge No: 1

destekledi ve onlardan dış politikası yönünden yararlanma yolunu tuttu. Versailles Andlaşması'nın koyduğu sınırlayıcı durumu ortadan kaldırdı. 1 Ekim 1934'te Alman ordusunun toplam kuvvetini 100.000'den 240.000'e yükseltti. Arkasından, 7 Mart 1936'da Locarno Andlaşması'ndan ayrıldı ve askersiz alan olan Ren bölgesini işgal etti.

Almanya'nın, Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan dengeyi bu şekilde zorlamaya ve değiştirmeye yönelmesi, bu dengenin ve statükonun sürmesinde yararı olan diğer devletleri Almanya'ya karşı harekete geçirdi. Bu da, devletlerarası yeni ve önemli sorunlar ile anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına neden oldu.

3. Sovyet Rusya:

Rusya, bilindiği gibi mutlak monarşiyle yönetilmekteydi. Ancak, özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren, ülkenin ekonomik ve sosyal yapısının sonucu olarak, bu yönetime karşı çeşitli olaylar meydana gelmeye başlamıştı. Bu yüzyılın sonlarına doğru da ülkede Marksizm gittikçe güçlenmişti. 20. yüzyılın başlarında ise, bu akımın gelişmesi için yoğun girişimlerde bulunulmuştu. Bunların sonucu olarak Ocak 1905'te Petersburg'ta bir ayaklanma olmuştu. Hükümet bunu bastırmakla beraber, Çar, "Duma" adı verilen meclisin toplanmasını kabul etmek zorunda kalmıştı. Bundan sonra hükümet ile meclis arasında çekişmeler başlamış ve ülkede ihtilalci düşünceler durmadan gelişmişti.

Birinci Dünya Savaşı başladığında ise, Rusya tam bir kaynaşma içinde bulunuyordu. Savaşta uğranılan yenilgiler ve savaşın getirdiği güçlükler, Rusya'da iç gerginliği daha da çoğaltmıştı. Bunların sonucu olarak, 8 Mart 1917'de, Petersburg'da halk gösterilere başlamış ve iki gün sonra olaylar gerçek bir ihtilal halini almıştır. 12 Mart (Rus takvimine göre 27 Şubat)'ta Petersburg'da "İşçilerin ve Askerlerin Sovyeti" kurulmuş ve bu, hükümet görevini üstüne aldığını ilan etmiştir. Bunlarla Duma arasında yapılan görüşmelerden sonra, 14 Mart 1917'de, geçici bir hükümetin kurulmasına ve Çar'in istifa etmesine karar verilmiştir. Geçici hükümetin kurulmasından sonra da Çar II. Nikola tahttan çekilmek zorunda kalmıştır.

Geçici Hükümet döneminde de Rusya'da çeşitli olaylar meydana gelmiştir. Temmuz ayında başbakan olan Kerensky, 14 Eylül 1917'de, Cumhuriyet ilan etmiştir. Ancak karışıklıklar sürmüştür. Bolşevikler, bu durumdan yararlanarak Troçki'nin liderliğinde bir "Askeri İhtilal Komitesi" kurarak, 7 Kasım (Rus takvimine göre 25 Ekim) 1917'de, yeniden ayaklanmışlar ve bu defa iktidarı ele geçirmişlerdir. 8 Kasım'da da Lenin Petersburg'a gelmiştir. Böylece de Rusya'da Bolşevik rejimi başlamış oldu.

Lenin'in başkanlığındaki hükümet, dış politikada ilk iş olarak, Çarlık yönetiminin yapmış olduğu gizli anlaşmaları açıklamış ve Rusya'nın Birinci

Dünya Savaşı'ndan çekilmesine karar vermiştir. Bunun sonucunda da, daha önce belirtildiği gibi, Almanya ve müttefikleri ile Rusya arasında, 3 Mart 1918'de, Brest-Litovsk Andlaşması yapılmıştır.

Sovyet Rusya, Almanya ve müttefikleriyle barış yaparak savaştan çıktıktan sonra da, çeşitli iç karışıklıklarla karşılaşmıştır. Diğer yandan, Rusya cephesinin kapanmasıyla Almanların Batı cephesinde tehlikeli hale geleceğini gören Müttefik Devletler, kendileri Rusya'da bir cephe açmaya karar verdiler. Bu sıralarda da Rusya'da, Bolşeviklerle Çarlık taraftarları arasında, iç savaş başladı. Bunun üzerine İngilizler Arhangelks'e, Fransızlar Odessa'ya, Japonlar Vladivostok'a asker çıkardılar. 1918 Eylül ayında Amerika Birleşik Devletleri de, Japonya ile birlikte, Doğu Sibirya'ya kuvvet gönderdi. Bunlar iç savaşta Bolşeviklerin aleyhinde olanları korudular. Ancak Batılıların bu çabaları bir sonuç vermedi. Bolşevikler 1921 yılında iç mücadeleyi kazandılar. Müttefikler de Rusya'dan askerlerini geri çektiler.

Bu arada, Sovyet Rusya ile Polonya arasında bir savaş çıkmıştı. Polonya, doğu sınırlarını genişletmek üzere 1920 yılı başlarında Ukrayna'ya girdi. Ancak Polonyalılar, Sovyetlerin karşı hareketi sonucunda gerilemek zorunda kaldılar. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa Polonya'ya yardım ettiler. Bu defa Sovyetler yenildiler ve Sovyet Rusya ile Polonya arasında, 19 Mart 1921'de, Riga Andlaşması yapıldı. Bununla Polonya sınırı doğuya doğru genişletildi.

Sovyet Rusya, yine bu tarihlerde Baltık devletleriyle ve bu arada 16 Mart 1921'de de Türkiye ile anlaşmalar yaparak, çevresindeki komşularıyla iyi ilişkiler kurmaya çalıştı. Ancak, Batılı devletlerle olan ilişkilerindeki gerginlik ve bu devletlerin Sovyet Rusya'yı resmen tanımamaktaki ısrarları sürdü. Diğer yandan iç ve ekonomik sorunlar ağırlıklarını korudular. Bu bakımdan Sovyetler, bu dönemde daha çok iç sorunlan çözümlemeye ve Batılılarla ilişkilerini geliştirmeye çalıştılar. Sonuçta da, 1924 yılı içinde, sırasıyla İtalya, İngiltere ve Fransa, bu tarihten önce ve sonra da diğer devletler, bu arada 1933'te Amerika Birleşik Devletleri, Sovyet rejimini tanıdılar.

1924'te Lenin'in ölümünden sonra iktidarı eline alan Stalin, Rusya'yı ileri sanayileşmiş sosyalist bir ülke haline getirmek üzere ekonomik sorunlar üzerine eğildi. Bunun için de Rusya'ya barış gerekti. Ancak Kızılordu'nun silahlanmasını da ihmal etmedi. 1933'ten sonra ise, Hitler Almanyası'nın gelişmeye ve çevresini tehdit etmeye başlaması, Sovyet Rusya'da da endişe yarattı. Bununla beraber Sovyetler, görünüşte silahsızlanmayı istemeye başladılar. Gelişen Avrupa olaylarına bir bakıma seyirci kalmayı uygun buldular. Bununla da, Sovyet ileri gelenlerine göre, kapitalist devletler ile faşist devletler arasında çıkacak bir savaş her iki tarafı da yıpratacak, sonunda dinç kalacak Sovyetler, dünya ihtilali amaçlarına ulaşacaktı. Bu düşüncenin sonucu olarak Sovyetler, yeni bir dış politika izlemeye başladılar. Almanlar ile

görüşmeye giriştiler ve İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde de onlarla bir anlaşma imzaladılar[9].

4.Japonya:

Japonya, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Uzakdoğu'nun en güçlü devleti haline gelmişti. Savaştan önce olduğu gibi savaştan sonra da, Japon-İngiliz işbirliği sürüyordu. Bunda İngiltere'nin, özellikle bölgedeki Amerika Birleşik Devletleri'nin yayılmasına ve Sovyetler Birliği'ne karşı, bu devleti bir denge unsuru olarak görmesi önemli rol oynuyordu. Ancak bir süre sonra, özellikle Çin üzerinde egemenlik kurmak yüzünden, Japon-İngiliz ilişkileri bozulmaya başladı. 1930'lardan sonra ise, askerlerin gittikçe egemen olduğu militarist bir yönetim altına giren Japonya, Uzakdoğu'da yayılma hareketlerine girişti ve önce 1931'de Mançurya'yı işgal etti. Milletler Cemiyeti buna bir şey yapamadı. Japonlar bundan sonra Çin'in bütününe gözlerini diktiler. Amerika Birleşik Devletleri'nin protestolarına aldırmayarak, 1932'de Çin ile savaşa giriştiler ve ülkenin içlerine doğru ilerlemeye başladılar.

Japonya'nın Mançurya'yı işgali ve Çin'e karşı yaptığı girişim, Pasifik' teki güçler dengesini büyük ölçüde bozdu. Ancak bölgede çıkarları olan devletler, bu duruma karşı hemen harekete geçemediler. Fakat bölgedeki gerginlik çoğaldı. 1934'te Japonya ile Çin arasında bir anlaşma yapılarak, iki ülke arasındaki anlaşmazlık bir süre için giderildi. Bu sırada Japonya, 1935'te, Rusya'ya Mançurya demiryollarındaki payını sattırarak, onu Uzakdoğu'dan uzaklaştırdı. Diğer yandan da, yeniden Çin üzerine yöneldi ve 1937'de bu ülkeye saldırdı.

Japonya'nın bölgedeki bu girişimleri, bu devletin Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Sovyetler Birliği ile arasındaki ilişkileri iyice gerginleştirdi. Bu devletler Çin'e yardıma başladılar. Bundan hemen sonra da İkinci Dünya Savaşı çıktı.

C. VERSAILLES BARIŞININ BOZULMASI VE YENİDEN GENEL SAVAŞA YOL AÇAN OLAYLAR:

1. Avrupa'da ve Uzakdoğu'da Meydana Gelen Gelişmeler; Berlin-Roma-Tokyo Mihveri'nin Kurulması:

Birinci Dünya Savaşı sonunda Versailles Barış Andlaşması yapılmış ve bununla Avrupa'da yeni bir siyasi harita ve güçler dengesi meydana getirilmişti. Ancak, 1919 yılından, özellikle 1930'lardan itibaren Avrupa'da mey-

9) Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi,** Ankara 1948, s. 337 vd, **Türkiye ve Rusya,** Ankara 1970, s. 317 vd; Fahir Armaoğlu, **aynı eser,** s. 443 vd; Coşkun Üçok, **aynı eser, s.** 304 **vd; A. Suat Bilge, Güç Komşuluk, Türkiye - Sovyetler Birliği İlişkileri 1920 -1964,** Ankara 1992, s. 10 vd.

dana gelen gelişmeler, bu statükoyu bozmaya yöneldi. Bu da, statükonun korunmasını çıkarları yüzünden isteyen devletlerle, statükonun yıkılmasını amaç alan devletler arasında anlaşmazlıklara, çatışmalara neden oldu ve dünya yeniden bunalımlı bir döneme girdi. Almanya'nın tutum ve davranışları da bunda önemli bir rol oynadı.

Almanya'da, Versailles Andlaşması'nı yıkmayı hedef aldığını belirten Nazi Partisi'nin iktidara gelmesi, Versailles sistemini esas alan devletlerde endişe yarattı. Nitekim Almanya, bu tarihten (1933) itibarer önce çevresinden başlamak üzere, bu andlaşmaya karşı girişimlerde bulunmaya başladı.

Almanya ile Polonya arasında Danzig ve Koridor sorunundan dolayı ilişkiler gergindi. Almanya, burayı kendisine katmak istiyordu. Fakat buna hemen kalkışmadı. Üstelik, Polonya ile 26 Ocak 1934'te on yıllık bir saldırmazlık anlaşması imzaladı. Bununla iki devlet, aralarındaki anlaşmazlıkları barış yoluyla çözümlemeyi kararlaştırdılar[10]. Böylece Almanya, Polonya-Fransa ilişkilerini zayıflatmak istemiş, bundan sonra da dikkatini daha çok Batıya çevirmiştir.

Bu sıralarda Alman-Fransız ilişkilerini Saar ve Silahsızlanma sorunları etkilemekteydi. Versailles Andlaşması'na göre, Saar sorunu 1935'te kamuoyuna başvurularak çözümlenecekti. Hitler ise, bu oya başvurmadan önce, sorunun anlaşma yoluya çözümlenmesini, yani bölgenin Almanya'ya geri verilmesini istiyordu. Silahsızlanma sorunu ise, Almanya'ya bazı kısıtlamalar getirmişti. Almanya bunların kaldırılmasını istiyordu. Bunun da Milletler Cemiyeti'nde çözümlenmesinden yanaydı. Ancak örgüt içerisinde yaptığı girişimler sonuçsuz kaldı. Bunun üzerine Almanya, 4 Ekim 1933'te Silahsızlanma Konferansı'ndan ve Milletler Cemiyeti'nden çekildi. 1934 yılı sonlarında, bu defa İngiltere silahsızlanma sorununa karıştı. Fakat bundan da bir sonuç alınamadı. 13 Ocak 1935'te de Saar'da plebisit yapıldı ve bölge tekrar Almanya'ya katıldı.

Almanya'nın silahlanmaya başlaması ve yaptığı girişimler, Versailles Andlaşması'nın yükümlülüklerle ilgili maddelerini birer birer hükümsüz hale getirmesi, Fransa'yı gittikçe daha çok endişeye düşürüyordu. Fransa, Versailles Andlaşması ile Avrupa'da kurmuş olduğu üstünlüğü güçlenen Almanya'nın yıkmasından ve kendi topraklarını tehdit altına almasından çekiniyordu. Bu nedenle, İtalya'ya yaklaştı ve onunla 1935 yılı başlarında bir anlaşma yaptı. Bununla da, İtalya'nın Kuzey Afrika'daki çıkarları ile Habeşistan'a yapacağı girişimi kabul etti[11].

Diğer taraftan Almanya, Sovyet Rusya'ya karşı da vaziyet almıştı. Bu sıralarda ise Sovyet Rusya, 1932'de Japonya'nın Mançurya'ya yerleşmesiyle Uzakdoğu'da bu devletin, batıda da Almanya'nın tehditi ve baskısı altına gir-

10) A. Şükrü Esmer, **aynı eser,** s. 635.
11) A. Şükrü Esmer, **aynı eser,** s. 636-637.

miş bulunuyordu. Bu nedenle Fransa ile Sovyet Rusya birbirine yaklaşmışlardı. Bunun sonucunda da iki devlet arasında, 2 Mayıs 1935'te karşılıklı yardım anlaşması imzalandı.

Almanya'nın gittikçe güçlenmesi, İngiltere ve Fransa'yı savunma güçlerini artırmak için bazı önlemler almaya da yöneltti. Bunu fırsat olarak gören Almanya, 16 Mart 1935'te, Versailles Andlaşması'nın silahlanmasını kısıtlayan maddesini tanımadığını ilan etti. Bundan sonra da askeri gücünü artırmayı hızlandırdı.

Bu şekilde Almanya'nın, Versailles Andlaşması'nın en önemli maddelerini tek taraflı olarak kaldırması, diğer devletleri endişeye düşürdü. Fransa, Almanya'ya karşı ortak bir cephe oluşturmaya çalıştı. Fakat bir sonuç alamadı. Buna karşılık İngiltere, denizlerde İngiliz-Alman silahlanma yarışının yeniden başlamasından ve Almanya'nın denizlerde güçlenmesinden kuşkuya düştüğünden, bu devletin deniz gücünü sınırlamak üzere onunla görüşmelere girişmek ve anlaşmak istedi. Bunun sonucunda da, İngiltere ile Almanya arasında 18 Haziran 1935'te bu konuda bir sözleşme yapıldı. Bununla; Almanya, İngiltere'nin deniz gücünün yüzde otuz beşinden fazlasına sahip olmamayı; İngiltere de, Almanya'nın denizaltı yapmasını kabul etti. Böylece İngiltere, Almanya'nın silahlanmasını kabul etmiş oldu[12]. Bu ise Versailles Andlaşması'na aykırıydı ve İngiltere'nin kurmuş olduğu düzenin yıkılması demekti. Bundan sonra da İngiltere, Almanya'ya karşı yatıştırma politikası gütmeye başladı. Bunun bir nedeni de; Fransa'nın, Rusya ve İtalya ile yaptığı anlaşmalarla, Avrupa'da üstünlük kurabileceği düşüncesiydi. Bu ise İngiltere'nin Avrupa dengesi politikasına aykırı düşmekteydi. Onun için 1935 Fransız-Rus ittifakına katılmadı.

İngiltere ile Fransa'nın birbiriyle bu şekilde ayrıldığı sıralarda, Alman-İtalyan yakınlaşması başladı. 1936 yılında karşılıklı ziyaretlerle bu yakınlık iyice güçlendi. Bu da; Almanya, İtalya ve Avusturya blokunu, yani Birinci Dünya Savaşı öncesindeki Üçlü İttifakı yeniden ortaya çıkarmaya başladı. Bunda ise, İtalya'nın Ekim 1935'te Habeşistan'a saldırması ve bu ülkeyi işgal etmesi önemli rol oynadı.

İtalya'nın Habeşistan'a yerleşmesi, her şeyden önce İngiltere'yi rahatsız etti. Çünkü İtalya, bu davranışıyla, Nil Nehri'nin kaynaklarını kontrolü altına aldı ve Mısır'ı tehdit etmeye başladı. Akdeniz'de bir deniz gücü olduğunu gösterdi. Bunlar da Mısır'da ve Akdeniz'de üstünlüğü elinde bulunduran İngiltere'nin işine gelmedi. Ayrıca İtalya, Kızıldeniz'in ağzına yerleşmekle, Süveyş Kanalı üzerinde ve Hint Okyanusu'nda etkili hale geldi. Bunlarla beraber İngiltere, diğer devletlerin etkisiyle, İtalya'ya karşı bir harekete geçemedi. Buna karşılık; Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye ile karşılıklı garantiye dayanan anlaşmalar yaptı, 1936'da Mısır'a tam bağımsızlık verdi.

12) Fahir H. Armaoğlu. **aynı eser,** s. 556-557.

İngiltere ve İtalya'nın arasının bu şekilde açıldığı sırada, Almanya da, Versailles Andlaşması ile askersiz hale getirilmiş bulunan Ren boylarına, 7 Mart 1936'da asker göndermeye başladı. Almanların bu hareketine karşı Fransa, Ren'e asker gönderme kararında olduğunu bildirdi. Bu da iki devlet arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirdi. Fakat Fransa, diğer devletlerden destek göremeyince fiili bir harekete geçmedi ve bu oldubittiyi kabul etti.

Bu tarihlerde Batı'da bu gelişmeler olurken, Sovyet Rusya da, 1935 Fransız ittifakından sonra, Alman tehlikesine karşı silahlanmasını hızlandırmıştı. Buna karşılık Almanya da, bir taraftan Sovyet Rusya'ya ve komünizme karşı kesin şekilde vaziyet alırken, diğer taraftan Japonya'ya yaklaşmaya başlamıştı.

Japonya'nın ise, önce 1931'de Mançurya'yı işgal etmesi, sonra 1937'de Çin'e yeniden savaş açması, Avnipa'daki bunalıma bir de, Uzakdoğu bunalımını kattı. Japon-Çin sorunu Milletler Cemiyeti'nde ele alındı. Ancak Japonya'ya karşı bir harekette bulunulamadı. Uzakdoğu'daki statükonun bozulması, öncelikle Amerika Birleşik Devletleri'ni ilgilendiriyordu. Bu devlet, Japonya'nın girişimlerine karşıydı ve Çin'i destekliyordu. Diğer taraftan Sovyet Rusya da, Japonya'nın güçlenmesinden ve yayılmasından endişe duyuyordu. Ayrıca Çin komünistlerini destekliyordu. Bu nedenlerle de Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği'nin baskısını duyuyordu.

Böylece Almanya, Fransa ile Sovyet Rusya'nın arasında kalırken; Japonya da, Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyet Rusya'nın arasında kalmış bulunuyordu. Bu bakımdan Almanya ile Japonya, yani statükoya karşı olan devletler, ortak tehlike olarak gördükleri Sovyet Rusya'ya karşı birleştiler. Bunun sonucunda iki devlet arasında Berlin'de 25 Kasım 1936'da Anti-Komintern Paktı yapıldı[13]. Bu paktın yapılış nedenleri ve amaçları andlaşma metninin giriş bölümünde şöyle belirtilmiştir:

> *"Almanya ve Japonya, komintern denilen Komünist Enternasyonali 'nin hedefinin mevcut bütün vasıtalardan yararlanarak devletlerin parçalanması ve boyun eğdiril/nesi olduğunu bilerek; Komünist Enternasyonali'nin devletlerin iç işlerine karışmalarına seyirci kalmanın yalnız onların iç barış ve düzenini tehlikeye sokmakla kalmayarak, dünya barışını da tamamen tehdit ettiği kanaatinde olarak; komünist bozgunculuğuna karşı ortak savunma için birlikte çalışma isteği ile... anlaşmaya varmışlardır."*

Andlaşmanın maddeleri ise şunlardı:

> *"Madde - I Yüksek âkit devletler, Komünist Enternasyonali'nin faaliyetleri hakkında birbirini aydınlatmak, gerekli olan savunma önlemlerini saptamak ve bu önlemleri işbirliği yaparak uygulamak konusunda anlaşmışlardır.*

13) Fahir H. Armaoğlu, **aynı eser,** s. 580-581.

Madde - 2 Yüksek âkit devletler, Komünist Enternasyonali'nin bozguncu faaliyeti ile tehdit edilen üçüncü devleti bu anlaşmanın ruhuna uygun savunma önlemlerini benimsemeye veya bu anlaşmaya katılmaya davet edeceklerdir.

Madde - 3 Anlaşma imzalandığı gün yürürlüğe girecek ve beş yıl süreyle geçerli olacaktır..."[14].

Görüldüğü gibi bu andlaşma ile, Almanya ve Japonya arasında siyasi rejim esasına dayalı bir ittifak yapılmış ve bununla "Berlin-Tokyo Mihveri (Ekseni)" kurulmuştur.

Bundan sonra İtalya, 5 Kasım 1937'de, Roma'da imzalanan bir anlaşmayla Anti-Komintern Paktı'na katıldı. Böylece 1936'da ortaya çıkmış bulunan Berlin-Roma Mihveri'nden sonra, "Berlin-Roma-Tokyo Mihveri" meydana gelmiş oldu.

Batı'da ve Doğu'da ortaya çıkan bu gelişmeler, 1937 yılı sonlarına doğru, artık Paris Barış Konferansı'nda kurulan kollektif barış sisteminin yıkılmakta olduğunu göstermeye başlamıştı. Bunun üzerine Berlin-Roma Mihverine karşı, Paris-Londra yakınlaşması gelişti. Küçük devletler durumlarını yeniden değerlendirmek gereğini duydular. Devletler arasında eski bağlar çözülmeye, yeni bağlar kurulmaya başlandı. Böylece uluslararası ilişkiler yeni bir dönüm noktasına geldi.

1938 yılı ise, devletlerarası görüşme ve anlaşma yılı oldu. Yine aynı yıl içinde, Avrupa'da silahlı savaş olmadan, geniş siyasi harita değişiklikleri oldu ve silahlı savaşın yakın nedenleri meydana geldi. Bu yılın ilk ve önemli diplomatik olayı da, Avusturya'nın Almanya ile birleşmesiydi.

2. Avusturya'nın Almanya ile Birleşmesi:

Almanya, bir süreden beri Avusturya'yı ilhak etmek istiyordu. Hitler, bunu önce Avusturya Nazileri aracılığıyla gerçekleştirmek istemiş, bunda başarı sağlayamayınca da baskı yoluna sapmıştı. Sonuçta da, 11 Mart 1938'de, Alman orduları Avusturya'ya girerek ülkeyi işgale başladı ve ertesi günü Viyana'ya girdi. 13 Mart 1938 günü de Almanya ile Avusturya'nın birleştiği açıklandı[15].

Bu şekilde Avusturya, Almanya'nın bir parçası haline geldi. Buna karşı, diğer büyük Avrupa devletleri hiçbir girişimde bulunmadılar. Bu birleşmenin sonucunda ise, Avrupa güçler dengesi Almanya lehine oldukça bozuldu. Avrupa'nın siyasi haritası, 1919'dan beri ilk defa olarak kuvvet yoluyla, fakat bir savaşa neden olmadan ve kan akıtılmadan değiştirildi.

---

14) Herbert von Moos, **Büyük Dünya Olayı,** c. **L,** İstanbul Askeri Basımevi 1952, s. 57.
15) Bu konuda Almanya Hükümeti'nin yayınladığı kanunun metni için bkz. Herbert von Moos, **aynı** eser, c. I., s. 4.

Böylece Almanya, Versailles ve St. Germain Andlaşmaları ile üye devletlerin bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini garanti eden Milletler Cemiyeti Yasası'nın ilgili hükümlerini, ortadan kaldırmış oldu.

3. Avrupa Güçler Dengesinde ve Siyasi Haritasında Değişmeler:

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Avrupa'da meydana gelen bu ilk büyük değişiklik; Almanya'yı, bazı devletlerle komşu haline getirdi, bazı devletlerle olan sınırlarını da uzattı. Nitekim Almanya, Avusturya ile birleşmesi sonucunda, Macaristan, Yugoslavya ve İtalya ile doğrudan doğruya komşu oldu. Çekoslovakya ise yarı yarıya Almanya tarafından kuşatılmış duruma girdi.

Avrupa kıtasındaki bu diplomatik ve coğrafi değişiklik, Almanya'yı aynı zamanda Orta Avrupa'da da etkili hale getirdi. Nitekim Almanya, bundan sonra Çekoslovakya üzerine daha çok eğilmeye başladı.

Çekoslovakya, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan devletlerdendi ve Südetler bölgesinde 3.5 milyon kadar Alman vardı. Bunlar daha ilk anlardan itibaren Çekoslovaklarla çatışmaya girmişlerdi. Almanya'da Nazizmin gelişmesiyle de örgütlenmeye başlamışlardı. Südet Almanları, Avusturya ile Almanya'nın birleşmesinden sonra ise, daha da güçlendiler. Nisan 1938'de, kendilerinin hukuki kişiliklerinin tanınmasını, oturdukları bölgelerin sınırlarının çizilmesini ve özerklik verilmesini istediler. Prag Hükümeti, ülkenin parçalanmasına yol açacak bu istekleri kabul etmeye yanaşmadı.

Almanya, bütün gücüyle Südet Alınanlarını destekliyordu. Çekoslovakya da çıkarlarını, özellikle Fransa ve Rusya'ya güvenerek savunabileceğini sanıyordu. Bu nedenle bu anlaşmazlık, iç politika alanından devletlerarası alana kaymış bulunuyordu. Böylece Südet Almanları konusu, bir Avrupa sorunu haline geldi.

Çekoslovakya'nın, Südet Alınanlarının isteklerini kabul etmeye yanaşmaması üzerine, Almanya ile olan ilişkileri gerginleşti. Almanya, Çekoslovakya sınırına asker yığmaya başladı. Bu da Avrupa'daki gerginliği daha da çoğalttı ve İngiltere, Fransa, Rusya'yı harekete geçirdi.

Fransa 1924'te, Sovyet Rusya da 1935'te Çekoslovakya ile birer ittifak yapmışlardı. Fransa, bu ittifak gereğince yardıma geçmek için, İngiltere'nin de harekete geçmesini istiyordu. Fakat İngiltere, böyle bir yardıma hemen kalkışmak istemeyince, o da İngiltere'yi izledi. Sovyet Rusya da, yardım için Polonya ve Romanya'dan geçiş istedi. Bu iki devlet bunu kabul etmediler. Böylece üç devlet, Çekoslovakya'ya fiili bir yardım yapamadılar. Bunun üzerine, İngiltere'nin girişimi ile sorunun barışçı yolla çözümlenmesine çalışılındı.

İngiltere Başbakanı Chamberlain, 15 Eylül 1938'de, Almanya'ya giderek Berchtesgaden'de bulunan Hitler ile görüştü. Hitler, Südet Almanları üze-

rindeki isteklerinden vazgeçemeyeceğini ve gerektiğinde savaşı göze aldığını bildirdi. Bunun üzerine Chamberlain, Berlin ile Prag arasında arabuluculuk yapmayı kabul etti. Londra'ya dönüşünden sonra da, İngiltere'ye gelen Fransız Başbakanı ve Dışişleri Bakanı ile görüştü. Bu iki devlet, Südet bölgesinin Almanya'ya terkini kabul ettiler ve 19 Eylül'de bu kararlarını Çekoslovakya'ya bildirdiler. Bunun kabul edilmemesi halinde de Çekoslovakya'yı artık desteklemeyeceklerini bildirdiler. Bunun üzerine Çekoslovakya Hükümeti, bu öneriyi kabul etmek zorunda kaldı.

Ancak bu defa, Almanya isteklerinin kapsamını genişletti ve Çekoslovakya'dan, Macaristan ve Polonya'nın yaptığı istekleri de desteklemeye başladı. Bu durum karşısında Çekoslovakya genel seferberlik ilan etti. İngiltere ve Fransa savaş hazırlıklarına başladı. İtalya, Almanya'yı desteklediğini açıkladı. Sovyet Rusya da Çekoslovakya'ya yardım edeceğini bildirdi. Almanya 23 Eylül'de Südet bölgesinin kendisine teslim edilmesini istedi. Böylece Avrupa genel bir savaşla karşı karşıya geldi.

Bununla beraber İngiltere ve Fransa, sorunun görüşme yoluyla çözümlenebileceği görüşünü korumaktaydılar. Bunun için de Mussolini'den arabuluculuk yapmasını istediler. Nitekim bu girişimin sonucunda; Almanya, İtalya, Fransa ve İngiltere arasında, 29 Eylül 1938'de Münih Konferansı toplandı. 30 Eylül'de sona eren bu konferansta, Südet bölgesinin Almanya'ya verilmesine, Çekoslovakya'nın yeni sınırlarının saptanması için bir uluslararası komisyonun kurulmasına, buna karşılık yeni Çekoslovakya sınırı için İngiltere ve Fransa tarafından garanti verilmesine karar verildi. Ayrıca, Çekoslovakya'daki Polonyalı ve Macar azınlıkları sorunu çözümlenince, Almanya ve İtalya da Çekoslovakya'ya yeni sınırları için garanti verecekti[16].

Bu suretle Münih Konferansı ile, Çekoslovakya sorunu çözümlenmiş ve dört büyük devlet arasında bir anlaşmanın temeli atılmış gibi göründü. Bu da, Avrupa'da barışın süreceği şeklinde yorumlandı.

Ancak bu ümit dönemi fazla sürmedi. 2 Ekim 1938'de, Polonya, Çekoslovakya'nın bir bölümünü işgal etti. Almanya ve İtalya'nın aracılığıyla 2 Kasım 1938'de Çekoslovakya ve Macaristan arasında yapılan bir anlaşmayla Çekoslavakya, bir kısım toprağını da Macaristan'a verdi. Böylece, Münih Konferansı'nın üzerinden iki ay geçmeden, bu devlet parçalanmış oldu. Bu duruma da İngiltere ve Fransa seyirci kaldılar. Bu ise, Almanya ile İtalya'nın, yayılma ve genişleme emellerini gerçekleştirmek için çalışmalarına hız vermelerine neden oldu. Diğer taraftan Sovyet Rusya, Çekoslovakya sorununda, İngiltere ve Fransa'nın tutumundan ve kendisinin Münih Konferansı'na çağırılmamasından dolayı, bu devletlerle olan ilişkilerinde değişiklik yapmaya başladı.

16) Geniş bilgi ve Münih Konferansı'nda varılan "Anlaşma"nın metni için bkz. Herbert von Moose, **aynı eser,** c. **I.,** s. 10 - 23; ayrıca A. Şükrü Esmer, **aynı eser,** s. 445 - 446; Fahir H. Armaoğlu, **aynı eser, s. 597 -** 600.

Bu arada Almanya İngiltere'den sömürge, İtalya da Fransa'dan Nice, Savoie ve Tunus'u istemeye, Korsika üzerinde hak iddia etmeye başladı. Böylece Almanya ile İngiltere, Fransa ile İtalya daha çok karşı karşıya geldiler. Bozulan ilişkiler sonucunda İtalya ve Fransa arasında 1935'te yapılmış olan anlaşma, 22 Aralık 1938'de, karşılıklı olarak feshedildi. Diğer yandan Almanya'nın tutum ve davranışları, Amerika Birleşik Devletleri'ni Avrupa'ya doğru yaklaştırmaya başladı. İngiltere ve Fransa, bundan da yararlanarak, Almanya ile İtalya'ya karşı daha sert bir tutum içine girdiler. Bunlara karşılık Almanya, 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı işgal etti. Bu da iki taraf arasındaki ilişkileri daha da gerginleştirdi.

Almanya, Südetleri almakla, "Hayat Alanı" politikasını gerçekleştirme yoluna girmişti. Halbuki Çekoslovakya'nın bütünü Alman değildi. Bu da, Hitler tarafından izlenen yayılma alanı politikasının sınırsız olduğunu gösterdi. Bu nedenle Batılı devletler, Almanya'ya karşı daha kesin durum aldılar. İngiltere, Fransa ve Sovyet Rusya, 19 Mart 1939'da Berlin'e bir nota göndererek Çekoslovakya'nın işgalini protesto ettiler. Almanya, buna aldırmayarak, bu defa, 23 Mart 1939'da Litvanya'dan Memel'i aldı ve işgal etti. Bundan sonra da gözünü Polonya'ya dikti ve Ondan Danzig'i istemeye başladı. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa, 31 Mart 1939'da Polonya'ya bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü tehlikeye girerse yardım edeceklerine dair garanti verdiler.

Diğer yandan İtalya, bu sıralarda Dalmaçya kıyılarına göz dikmiş, Arnavutluk'u almak istiyordu. Almanya, İtalya'yı daha çok kendi yanına çekebilmek için, bunu olumlu karşıladı. İtalya da çok geçmeden 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgale başladı. Bu ise, Balkanlar'da ve Doğu Akdeniz'de İtalyan tehlikesinin daha açık olarak belirmesine ve yeni gelişmelere neden oldu.

Balkanlar'da ortaya çıkan yeni durum karşısında İngiltere ve Fransa, 13 Nisan 1939'da Yunanistan ile Romanya'ya garanti verdiler. İngiltere, bunu yeterli saymayan Türkiye ile de 12 Mayıs 1939'da karşılıklı yardımı öngören bir yardım deklarasyonu imzaladı.

Batılıların bu girişim ve davranışlarına karşı, Almanya ve İtalya arasında da, 22 Mayıs 1939'da, karşılıklı yardımı öngören bir dostluk ve ittifak anlaşması imzalandı.

Böylece, bir yanda Almanya, İtalya ve müttefiklerinden, diğer yanda İngiltere, Fransa ve müttefiklerinden meydana gelen başlıca iki blok oluşmuş ve bunlar karşı karşıya gelmiş oldular.

Bu tarihlerde İngiltere ve Fransa, Sovyet Rusya'nın da katılması ile bir ittifak cephesi kurmak istiyorlardı. Ancak aralarındaki görüş farkları bunun gerçekleşmesine meydan vermedi. Bu konuda üç devlet arasında görüşmeler sürerken de, 23 Ağustos 1939'da, Almanya ile Sovyet Rusya arasında bir

"Saldırmazlık Paktı"nın yapıldığı açıklandı. Bu Pakt'a göre:

1) Almanya ve Rusya, tek olarak veya diğer devletlerle ortaklaşa birbir lerine karşı her türlü saldırgan hareketten kaçınacaklardı.

2) Taraflardan birisi üçüncü bir devletin saldırısına uğrarsa, diğer taraf hiçbir şekilde bu üçüncü devleti desteklemeyecekti.

3) Taraflar, ortak çıkarlarına değinen konular hakkında karşılıklı bilgi edinmek üzere, sürekli olarak birbirleriyle temas halinde kalacaklardı.

4) Taraflardan hiçbiri doğrudan ya da dolaylı olarak diğer taraf aleyhine yönelik bir devlet gruplaşmasına katılmayacaktı.

5) Andlaşmanın süresi on yıl olacaktı[17].

Almanya, bu suretle Rusya'nın tarafsızlığını da sağladıktan sonra, Polonya üzerindeki baskısını çoğaltmaya başladı. 29-30 Ağustos 1939 gecesi, Polonya'dan Danzig serbest şehrinin kendisine geri verilmesini, Koridor bölgesi için plebisit yapılmasını, seferberliğin kaldırılmasını ve bu konulan görüşmek üzere bir Polonya temsilcisinin 30 Ağustos günü Berlin'de bulundurulmasını istedi.

Polonya, geleceğini Berlin'de yapılacak görüşmelere bağlayan bu ağır istekleri, prensip olarak kabul etti ve Berlin'deki büyükelçisini bu işle görevlendirdi. Ne var ki Polonya büyükelçisi, Alman yetkilileri ile ancak 31 Ağustos 1939 akşamı temas kurabildi.

Almanya bu durumu, Polonya'nın istenen temsilciyi göndermemesi şeklinde yorumlayarak, Polonya tarafından isteklerinin reddedildiğini açıkladı. Ertesi günü, 1 Eylül 1939'da, Alman birlikleri savaş ilan edilmeksizin Polonya sınırlarını aşarak bu topraklan işgale başladı.

Almanya'nın bu girişimi karşısında İngiltere ve Fransa, Almanya'dan askeri harekâtını durdurmasını, birliklerini Polonya'dan geri çekmesini istediler. Fakat bir cevap alamadılar. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa, 3 Eylül 1939'da Almanya'ya savaş ilan ettiler. Böylece de İkinci Dünya Savaşı başlamış oldu[18].

1919-1939 yılları arasında, yukarıda belirtilen gelişmeler olurken, Ortadoğu'da da, aynı zamanda Büyük Devletler'in politikalarını da etkileyen, önemli olay ve gelişmeler meydana geliyordu.

---

17) Hans-Adolf Jacobsen, **aynı eser,** s. 167-168, Belge No: 8.

18) Savaşa yol açan gelişme ve olaylar hakkında daha geniş bilgi için bkz. Herbert von Moos, **Büyük Dünya Olayı,** c. **I.,** İstanbul 1952, s. 3 - 75; R. R. Palmer, **A History of the Modern World,** New York, 1962, s. 816-826; Louis L. Snyder, **The War (1939-1945),** New York 1962, s. 24 - 61; J. F.C. Fuller, **The Second World War,** New York 1962, s. 17 - 46. A. Şükrü Esmer, **aynı eser,** s. 634 vd; Fahir H. Armaoğlu, **aynı eser,** s. 556 vd. Aynca savaşın geniş kronolojisi ve belgeleri için Hans-Adolf Jacobsen, **aynı eser, s. 1 vd.**

D. ORTA DOĞU VE BÜYÜK DEVLETLER:

1. Bölgenin Jeopolitik ve Genel Durumu:

Asya'nın güneybatısına rastlayan Ortadoğu, ilk çağlardan beri değişik adlar taşımıştır. "On Asya", "Batı Asya", "Güneybatı Asya" gibi. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra da bunlara "Yakındoğu", "Ortadoğu" deyimleri eklenmiştir. Ancak bu adlarla belirtilmek istenen yerlerin sınırlarında kesinlik bulunmamakta, yazarlara göre değişmektedir.

Bununla beraber Ortadoğu, genel olarak yakın tarihlerde kabul edilen şekliyle, Doğu Akdeniz çevresinde yer alan ülkelerle (Türkiye ve Mısır dahil), Arap Yarımadası ve daha doğuda İran'ı içine alan bölgeye denilmektedir[19].

Ortadoğu, Avrupa ile Asya ve Afrika kıtalarını birbirine yaklaştıran, Atlas Okyanusu'nu Hint Okyanusu'na, dolayısıyla Büyük Okyanus'a bağlayan, başka bir deyimle "Eski kıtaları" birleştiren önemli bir bölgedir. Batı Avrupa'nın güney kanadının dayandığı yer olması, Doğu Akdeniz savunmasındaki rolü, Asya'ya gerektiğinde perde olabilmesi ve Afrika'yı örtmesi bölgenin stratejik değerini çoğaltan faktörlerdir. Bunların yanı sıra dünya ticaretine, coğrafya durumu ve içinde bulunan Süveyş Kanalı, Basra Körfezi, Çanakkale-İstanbul Boğazlan ve Akdeniz limanları gibi önemli suyolları ve karayolları (daha sonra havayolları) ile yön verebilecek çok önemli bir bölgedir. Diğer yandan Akdeniz, tarihin her döneminde "politik deniz" niteliğini daima korumuştur. Adı, yabancı dillerde "Dünya'nın ortasında" anlamına gelmekte olan Akdeniz ve çevresinin öneminin, büyük ölçüde yıllar boyunca hızla çoğalmasının nedeni; devletlerin ekonomik, politik çalışma ve çatışmalarının geniş olarak bu denizin kıyılarında meydana gelmesindendir.

Kısacası, uygarlığın ve tarihin âdeta beşiği olan Ortadoğu, daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi, 20. yüzyılda da dünyanın en önemli bölgelerinden biri olmak niteliğini korumakta devam etmiştir.

Ekonomik, politik ve askeri yönlerden bu kadar değer taşıyan Ortadoğu, Birinci Dünya Savaşı'na kadar, İran hariç olmak üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nun fiili veya hukuki yönden egemenliği altında bulunmaktaydı.

Fakat, daha 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun iyice zayıflaması, iç ve dış önemli sorunlarla uğraşmak zorunda kalması, bu bölgenin başta İngiltere, Fransa, Rusya, sonra da Almanya ve İtalya olmak üzere, büyük devletlerin siyasi, ekonomik ve kültürel egemenlikler kurmak için çalıştıkları kritik bir alan haline gelmesine neden oldu. Bu devletler, kendi aralarında da bölgede üstünlük kurmak için yarışmaya başladılar. Batı Avrupa devletleri bu mücadeleyi yürütürken, aynı zamanda 18. yüzyıldan beri Akdeniz'e inebilmenin yollarını arayan Rusya'ya karşı da, tek başlanna veya ittifaklar kurarak, bir

19) Sami Öngör, **Orta Doğu, (Siyasî ve İktisadi Coğrafya),** Ankara 1964, s. 1-3.

set çekmeye çalıştılar. Bunda da oldukça başarılı oldular. Osmanlı İmparatorluğu ise, büyük devletler arasındaki bu rekabetten yararlanarak, bir denge politikası içinde hayatını sürdürmeye çalıştı. Ancak, 20. yüzyılın başlarında dünya siyasetinde meydana gelen gelişmelerin sonucunda, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın bîr blok içinde birleşmeleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bunların karşısındaki blokta yer alarak Birinci Dünya Savaşı'na katılması, savaşın bitiminde İmpatorluğun siyasi hayatımnın sona ermesine neden oldu. Bu da Ortadoğu'da yeni bir statünün kurulmasına yol açtı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na katılmasından sonra, daha önce belirtildiği gibi, İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusya aralarında yaptıkları gizli anlaşmalarla savaştan sonra uygulanmak üzere Ortadoğu'yu paylaştılar. Fakat Rusya, 1917'de ihtilalin çıkması üzerine savaştan çekildi ve gizli anlaşmaları açıkladı. Aynı yıl Amerika Birleşik Devletleri savaşa katıldı ve Başkan Wilson, 8 Ocak 1918'de "14 Noktası"nı yayınladı. Bunda, gizli anlaşmaların tanınmayacağı, anlaşmaların açık olması, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan bölgelerine egemen olması, diğer bölgelerin de geleceğini kendilerinin belirlemesi bildiriliyordu.

Bu ise, İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu taşanlarını suya düşürecek nitelikte bir baskıydı. Bunun üzerine bu iki devlet, 7 Kasım 1918'de, ortak bir deklarasyon yayınlayarak, Ortadoğu ülkelerinde halkların kendi iradelerine dayanan hükümetler ve yönetimler kuracaklarını bildirdiler. Araplar tarafından bağımsızlıklarının kabul edilmesi şeklinde karşılanan bu deklarasyon, aslında bu devletlerce zaman kazanmak için ortaya konan bir oyundu. Nitekim Amerika Birleşik Devletleri'nin savaştan sonra yeniden yalnızcılık (infirat) politikasına dönmesi, bu iki devletin politika alanında serbestçe hareket etmelerine neden oldu. Bunun sonucunda da İngiltere ve Fransa, 24 Nisan 1920'de toplanan San Remo Konferansı'nda, Ortadoğu'yu kendi aralarında çıkarlarına göre paylaştılar. Buna göre İngiltere; Irak, Ürdün, Filistin'i; Fransa, Suriye ve Lübnan'ı aldı. Ayrıca 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Andlaşması ile Anadolu'da, her devlet için "nüfuz bölgesi" kurarak, buraları işgal ettiler. Bunlardan başka İngiltere, daha önce fiilen işgal etmiş olduğu Kıbrıs ve Mısır'ı resmen kendisine bağladı.

Böylece Ortadoğu, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda galip devletlerin egemenliği altına geçmiş oldu. Ancak Wilson İlkeleri'nden biri de "toprak ilhakının yapılmaması" idi. Bu nedenle Müttefik Devletler, kendi istedikleri topraklan ele geçirmekle bu ilke arasında görünürde bir ortak yol arayarak, "Manda yönetimi" sistemini ortaya çıkardılar ve bunu Ortadoğu'da uygulamak üzere harekete geçtiler.

Ortadoğu'da, Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletlerinin kurdukları bu düzene karşı, ilk mücadele, 1919 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Anadolu'da açıldı. Türk Ulusu, kendi gücüyle 1922 yılında Anadolu'yu istilacılardan kurtararak bağımsızlığını kazandı ve bunu da, 24 Temmuz 1923'te Lozan Andlaşması ile bütün dünyaya kabul ettirdi.

Bölgenin diğer kısımlarında çoğunlukta bulunan Araplar ise, İngiltere ve Fransa gibi iki sömürgeci devletin sözlerine inanarak, bağımsızlıklarının verilmesini beklediler. Ancak bunun gerçekleşmeyeceği daha 1920 San Remo Konferansı'nda anlaşılmıştı. Arapların, İngiltere ve Fransa tarafından bu şekilde oyalanmaları, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde, Ortadoğu'nun sürekli olarak kaynaşma içinde kalmasına neden oldu. Bu da, Büyük Devletlerin Ortadoğu'daki durum ve politikalarını, her devlete göre değişik şekilde etkiledi. Sonuçta da, bölgede yeni bir siyasi harita ve statü ortaya çıktı.

2. Bölgede Büyük Devletlerin Durumu, Politikaları ve Kurulan Yeni Devletler:

a. İngiltere ve Ortadoğu:

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere, dünyanın bir numaralı devleti haline gelmiş ve Ortadoğu'da da en büyük payı almış olmakla, bölgenin egemen devleti olmuştu.-Böylece İngiltere, Libya sınırından Hayfa'ya kadar uzanan bütün Akdeniz kıyısını, egemenliği altına almış oluyordu. Bu tarihe kadar Akdeniz'deki İngiliz egemenliği Cebelitarık, Malta ve Kıbrıs'a dayanıyordu. Bu nedenle de Doğu ticaret yolları sadece donanmayla korunuyordu. Ancak, bölgede elde ettikleriyle, bundan böyle Doğu Akdeniz'de çok büyük bir üs meydana getirmişti. Bu da, İngiltere için Ortadoğu politikasında yeni ve önemli bir faktör oldu. Ortadoğu'da kurulmuş olan bu düzen, İngiltere'ye ekonomik, politik, askeri alanlarda büyük üstünlük ve yararlar sağlamaktaydı. İngiltere, bölgedeki bu çıkarlarını sürdürecek bir politika izlerken, bölge halkı da İngiliz boyunduruğundan kurtulmanın çarelerini aramaya başladı.

Bu açıdan bölgedeki devletlere göre, İngiltere'nin Ortadoğu politikası ana hatlarıyla şöyle belirtilebilir:

— Mısır:

Bilindiği gibi İngiltere, Mısır'a 1882 yılında fiilen egemen olmuştu. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması ve Osmanlı Devleti ile rakip duruma gelmesi üzerine, 18 Aralık 1914'te, hukuk yönünden de ülkeyi koruyuculuğu altına aldı[20]. Böylece resmen Mısır'a sahip oldu. İngiltere bu süre içinde, genel sömürge politikası çerçevesinde Mısır'daki egemenliği, yönetenleri yönetmek suretiyle sürdürmüştü.

Ancak, İngiltere'nin Mısır'a girmesinden beri gelişmekte olan Mısır ulusçuluğu, Birinci Dünya Savaşı sırasında daha da gelişti. Başkan Wilson'un ilan ettiği ilkeler, Mısırlıların bağımsızlık ümitlerini güçlendirdi. Fakat savaştan sonra bunun gerçekleşmeyeceği anlaşıldı. Bunun üzerine,

20) Yılmaz Al tuğ, **Çin, Vietnam, Çekoslovakya ve Orta-Doğu Sorunları,** İstanbul 1970, s. 263-265.

1919 yılı başlarında kurulan Vafd Partisi, bütün Mısır'da gösteriler yapmaya ve ayaklanmalar çıkartmaya başladı. İngiliz Hükümeti de, partinin ileri gelenlerini tutuklayıp Malta'ya sürdü. Ancak bu, olayların daha da şiddetlenmesine yol açtı. Bunun üzerine İngiltere, Mısırlı liderleri serbest bıraktı ve onlarla anlaşmak istedi. Fakat İngiltere'nin Mısır üzerindeki egemenliğinden vazgeçmek istememesi, Mısırlıların ise tam bağımsızlıkta ısrar etmeleri, bu görüşmelerin sonuçsuz kalmasına neden oldu. 1921'de ayaklanmalar yeniden başlayınca da İngiltere, 28 Şubat 1922'de Mısır'ın bağımsızlığını kabul ettiğini ilan etti. Ancak İngiltere, Mısır'ın, Süveyş Kanah'nm ve Mısır'daki yabancıların haklarının korunmasını üzerine alıyor ve Sudan üzerindeki kontrolünü koruyordu. Böylece de, Mısır'daki egemenliğini dolaylı olarak sürdürüyordu. Yani, Mısır'a gerçekte bağımsızlığını vermiyordu.

Bu durumu kabul eden Hidiv I. Fuad, Kral unvanını aldı. Bu ise ulusçuların (milliyetçilerin), İngiltere ile birlikte Kral Fuad'a karşı da mücadeleye girişmesine neden oldu. Bu sıralarda Mısır halkının büyük desteğini sağlayan Vafd Partisi, İngilizler'den Süveyş Kanalı'nın koruyuculuğundan vazgeçmesini ve Mısır'dan askerlerini çekmesini istiyordu. Ancak İngiltere buna yanaşmıyordu.

Mısır'da karşılıklı olarak bu mücadele sürerken, 1935 yılında İtalya, Habeşistan'a saldırarak, 1936'da burayı ele geçirdi. Bu da İngiltere'nin Mısır politikasında değişiklik meydana getirdi. Çünkü Habeşistan'a yerleşen İtalya, Nil Nehri'nin kaynaklarına egemen olarak, Mısır üzerinde yeni bir tehlike ortaya çıkarmıştı. Daha önemlisi ise, İtalya ile Almanya'nın, Mısır ve Ortadoğu'daki bağımsızlık taraftarlarını İngiltere ve Fransa'ya karşı sürekli olarak kışkırtmaya ve onlara yardım etmeye başlamış olmalarıydı.

Mısır'da ve civannda meydana gelen bu gelişmeler, İngiltere'yi 26 Ağustos 1936'da Mısır ile anlaşmaya ve bir İttifak Andlaşması yapmaya zorladı. Bu andlaşmaya göre: İngiltere, Mısır'dan çekiliyor, fakat kendisinin imparatorluk yolu olan Süveyş Kanalı'nda sürekli asker bulundurma hakkını elde tutuyordu. Bundan başka Mısır'a bir saldırı olursa, ülkeyi koruyacaktı. Bu da, İngiltere'ye, Mısır'da istediği kadar asker bulundurma hakkını veriyordu. Böylece yine İngiltere'nin Mısır üzerindeki nüfuzu devam ediyordu.

— Arabistan Yarımadası:

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde bulunan bu topraklarda, Devletin zayıflaması üzerine ayaklanan yerli liderler, bölgede fiilen egemenliklerini kurmaya başlamışlardı. Arabistan'ın jeopolitik önemi dolayısıyla buraları ele geçirmek isteyen İngiltere de, özellikle Birinci Dünya Savaşı içinde, ayaklanan bu yerli liderlerle işbirliği yaptı. Onlara bağımsızlık vaat ederek, Türklere karşı, yanında yer almalarını sağladı.

Nitekim, Mekke ve Hicaz Emiri Şerif Hüseyin 1916'da İtilaf Devletleri tarafını tutmuş, aynı yılda kendisini "Arap Ülkeleri Kralı" ilan etmişti. Fakat

bu devletler, 3 Ocak 1917'de Hüseyin'i ancak Hicaz Kralı olarak tanımıştı[21]. Bu dönemde Arabistan'da bağımsız sayılabilecek diğer devletler ise şunlardı: Necd Emirliği, Şammar Emirliği, Asir ve Yemen İmamlıkları.

Ancak bu devletler arasında sınır anlaşmazlıkları ve çatışmalar eksik olmuyordu. Şerif Hüseyin bu durumdan da yararlanarak oğlu Abdullah'ı Nisan 1920'de Ürdün Emirliği'ne, diğer oğlu Faysal'ı da Ağustos 1921'de Irak Krallığı'na geçirmeyi başardı. Bu ise Necd Emiri Abdülaziz'i memnun etmemiş ve onu Hicaz Krallığı'na karşı harekete geçirmiştir. Necd Emiri'nin ilerlemeye başlaması, ancak İngilizlerin müdahelesiyle durdurulmuştur. Bundan sonra, 3 Mart 1924'te Türkiye'de Halifelik kaldırılınca, Şerif Hüseyin'in kendisini 7 Mart 1924'te Halife ilan etmesi üzerine, Abdülaziz yeniden Hicaz Krallığı'na savaş açtı ve Suud kuvvetleri Mekke'yi ele geçirdi. Şerif Hüseyin de İngilizlerin yardımıyla Kıbrıs'a kaçtı. Bunun üzerine Abdülaziz İbni Suud, Ocak 1926'da kendisini "Hicaz Kralı ve Necd Sultanı" ilan etti. Bundan sonra da Irak ve Ürdün ile çekişmeye başladı. Fakat İngiltere'den çekindiğinden fazla ileri gidemedi. İngiltere, 1927'de yapılan bir anlaşmayla İbni Suud'un egemenliği altındaki topraklan tanıdı. 1932'de de bu topraklar üzerindeki devlet, Suudi Arabistan Krallığı adını aldı[22].

Böylece İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Araplar arasındaki rekabetten yararlanarak, kendi nüfuzunu Arap Yanmadası'na iyice yerleştirdi.

Ancak, kısa zaman sonra bölgede İngiltere'ye karşı da mücadele başladı. Stratejik öneminin yanı sıra, petrol yönünden de çok zengin olduğu anlaşılan bölgede, İngiltere çıkarlarını korumak için çok çalıştı. Fakat biraz sonra Suudi Arabistan Krallığı'nın kurulmasını ve 1936'da bu devletin Amerikan petrol şirketi Aramco'ya petrol ayrıcalığı vermesini, yani bu devletin de Arap Yanmadası'na sokulmasını kabul etmek zorunda kaldı.

İngiltere'yi Arap Yarımadası'nda uğraştıran diğer devlet Yemen oldu. Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere, Yemen'e ait olan Hudeyde'yi almış, bu da anlaşmazlığa yol açmıştı. 1925'te Yemen burayı işgal etti ve arkasından, İngiltere'nin 19. yüzyılın ilk yarısından beri elinde bulunan Aden'i ele geçirmeye çalıştı. Yemen ile İngiltere arasındaki bu çekişmeden de, Kızıldeniz'e sokulmaya çalışan İtalya yararlanmak istedi. Nitekim İtalya ile Yemen arasında 1926'da bir dostluk anlaşması yapıldı. Böylece İtalya, Yemen'i İngiltere'ye karşı korumaya başladı. Bunun üzerine İngiltere, 1934'te Yemen ile bir dostluk anlaşması yaparak onun bağımsızlığını resmen tanıdı. Bununla beraber bu bölgede, İngiltere'nin Yemen ve İtalya ile çekişmesi devam etti.

Bu gelişmelerin sonucu olarak, İngiltere'nin Arap Yarımadası üzerinde, savaş içinde ve sonrasında kurduğu egemenlik ve etki gittikçe zayıfladı.

21) Bkz. Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908-1918),** Ankara 1982, s. 67 vd.

22) Reşat Sagay, **XIX. ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Millet lerarası Önemli Meseleler,** İstanbul 1972, s. 478-479; Yılmaz Altuğ, **aynı eser,** s. 265-273.

— Filistin:

Müttefik Devletler Yüksek Konseyi San Remo toplantısında (San Remo Konferansı), 25 Nisan 1920 günü İngiltere'nin mandası altına konulan yerlerden biri de, Suriye'den ayrılan Filistin olmuştu. İngiltere'nin savaş sırasında ve sonrasında burada bir Yahudi yurdu kurulması için takındığı tutum, bölgede ve diğer Araplar arasında İngiltere'ye karşı başlayan hareketlerin nedenlerinden biri olmuştur.

Filistin'de bir Yahudi yurdunun kurulması çalışmaları, yani Siyonizm hareketi, 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştı. Bazı ülkelerde, özellikle Rusya'da başgösteren Yahudi aleyhtarlığı, bu düşüncenin doğmasında ve gelişmesinde önemli etki yapmıştı. Bu düşüncenin de etkisiyle, aslen bir Macar yahudisi olan Theodor Herzl'in çabalarıyla, 29 Ağustos 1897'de İsviçre'de Basel'da ilk siyonist kongresi toplanmış ve bu kongrede "Dünya Siyonist Örgütü" kurulmuştu. Basel Kongresi (Birinci Siyonist Kongresi)'nde alınan kararlara göre, Filistin'de bir "yurt" edinilmesine çalışılacaktı. Bu amaca ulaşabilmek için de çalışmalara başlanmıştı. Böylece Filistin'de bir Yahudi devleti kurma düşüncesi, siyasi bir hareket halini almıştı. Bunu da, Avrupa ile Amerika'daki zengin ve nüfuzlu Yahudiler, büyük devletlere tanıtmaya ve kabul ettirmeye çalışıyorlardı.

Bu sıralarda ise Filistin bir Osmanlı toprağıydı. Bu bakımdan Dünya Siyonist Örgütü Başkanı Theodor Herzl, Yahudilerin Filistin'e göç etmelerine izin vermesi için 17 Mayıs 1901 ve 4 Temmuz 1902 tarihlerinde iki defa II. Abdülhamit ile görüşmüş, verilecek izne karşılık Osmanlı Devleti'nin dış borçlarını ödemeyi önermişti. Ancak istediği sonucu alamamıştı.

Filistin'deki Yahudi nüfusu 1882 yılında 35.000'i geçmiyordu. Fakat bu tarihlerden itibaren Filistin'de modern tanm yöntemleri uygulayan ve Avrupa ile Amerika'daki zenginlerden yardım gören Yahudi kolonileri kurulmaya başlanmıştı. Bu kolonilerin sayısı 1914'te 46'ya ulaşmıştı. Aynı tarihlerde ise, Filistin'in nüfusunun tahminen 650.000 olduğu ve bunun içinde 85.000 kadar Yahudi bulunduğu belirtilmektedir. Ancak bu sayının 50.000 - 60.000 civarında olduğu da kayıt edilmektedir[23].

Birinci Dünya Savaşı sırasında, Başkan Wilson'un da Yahudi sorununu benimsemesi, İngiltere'yi harekete geçirerek, sorunun destekleyicisi durumuna soktu. Nitekim İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour, 2 Kasım 1917'de Siyonist Federasyonu Başkanı Lord Rothschild'a gönderdiği mektupta, İngiltere'nin Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasını kabul ettiğini resmen bildirdi. "Balfour Deklarasyonu" adını alan bu belge, Yahudi devleti kurulması sorununun bir dönüm noktası sayılmaktadır. Bunu, 1918 yılında sırasıyla Fransa, İtalya ve Amerika Birleşik Devletleri de kabul etti. Bu ortamdan yararlanan

23) Geniş bilgi için bkz. Fahir H.Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988),** Ankara 1991, s. 12-24; Besim Darkot, **"Filistin",** İslâm Ansiklopedisi, c. IV., İstanbul 1964, s. 638; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi,** c. VIII., Ankara 1962, s. 485-486.

Yahudiler de, savaş içinde büyük kitleler halinde Filistin'e göçe başladılar. Savaştan sonra, Milletler Cemiyeti'nin 24 Temmuz 1922'de aldığı kararlarla Filistin'in İngiliz manda yönetimi altına verilmesi ve bu devletin göz yummaması üzerine, bu göç daha da hızlandı.

İngiltere'nin takındığı bu tutum ve izlediği politika, Araplar arasında bu devlete karşı sert tepkilere yol açtı. Diğer yandan, Araplar ile Yahudiler arasında, 1921 yılından itibaren çarpışmalar başladı. Bütün bunlara rağmen İngiltere, Arapların itirazlarım dinlemedi. 29 Eylül 1923'te de İngilizlerin sözünün geçtiği Milletler Cemiyeti Konseyi, İngiltere'nin Filistin'deki manda yönetimini kabul etti. Amerika Birleşik Devletleri de, 1924'te İngiltere ile yaptığı özel bir sözleşmeyle bunu uygun buldu. Bu arada 1929, 1933, 1937 ve 1939 yıllarında Araplar ile Yahudiler arasında şiddetli çarpışmalar oldu. Filistin'in iki taraf arasında bölünmesi düşüncesi ortaya atıldı. Fakat bundan bir sonuç alınamadı. Ancak bu dönemde Filistin'e Yahudi göçü devam etti. Bunun sonucunda da, 1939 yılı sonlarında Filistin'in toplam 1.435.145 olan nüfusu içinde, 883.293 Müslümana karşılık Yahudi nüfusu 463.535'e ulaştı.

İngiltere, Filistin'deki bu durumu bir düzene sokmak ve burada bir yeni statünün kurulmasını sağlamak için, bazı planlar hazırladı. Fakat bunlar, Araplar ve Yahudiler tarafından kabul edilmedi. İngiltere'nin Yahudileri tutmasına karşılık, Hitler Almanyası ve bu arada İtalya da Arapları desteklemeye ve onlara yardım yapmaya başladı. Böylece Arap-Yahudi çatışması, aynı zamanda Büyük Devletler arası rekabetin konularından biri oldu. Mayıs 1939'da ise İngiltere, yayınladığı bir planda, on yıl içinde Filistin'e bağımsızlık vereceğini bildirdi ve buraya Yahudi göçünü sınırlandırdı. Ancak bu plan ve uygulaması Araplar ile Yahudileri memnun etmedi. Filistin'deki anlaşmazlık da bu haliyle İkinci Dünya Savaşı'na kadar geldi[24].

— Irak:

Birinci Dünya Savaşı'nı bu bölgede de sona erdiren Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) imzalandığında, Irak - Musul hariç - İngiliz işgali altına girmiş bulunuyordu. 24 Nisan 1920'de San Remo Konferansı'nda da Musul dahil Irak, İngiltere'nin mandası altına verildi. Buna karşılık İngiltere, Musul petrollerinden Fransa'ya pay vermeyi, bu devlet de Suriye'den petrol boru hattının geçmesini kabul etti. Böylece Irak üzerinde iki devletin çıkarları bir noktada birleşmiş oldu.

İngiltere, petrol yönünden zengin yataklara sahip olan, aynı zamanda İmparatorluk yolunu Akdeniz kıyılarından Basra Körfezi'ne karadan birleştiren ve daha önce belirtildiği gibi, 17. yüzyıldan beri yakından ilgilendiği Irak'a, tam olarak egemen olmak ve bunu sürdürmek istiyordu. Bunun için de,

---

24) Fahir H. Armaoğlu, **aynı eser,** s. 25 vd. Yılmaz Altuğ, **aynı eser,** s. 273-283, 292-296; Sami Öngör, **aynı eser,** s. 250-251; Reşat Sagay, **aynı eser,** s. 474-475.

1921'de Hicaz Kralı Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ı krallığa getirerek, bu ülkede feodal sistemi devam ettirmeye çalıştı. Fakat daha ilk aylardan itibaren, Osmanlı İmparatorluğu hizmetinde bulunmuş olan aydınların da çabalarıyla, Irak'ta İngilizlere karşı mücadele başladı.

Bunun sonucu olarak İngiltere, 1922 ve 1927 yıllarında Irak ile bu ülkelerdeki kontrolünü gevşeten anlaşmalar yaptı. Sonuçta da 30 Haziran 1930 Andlaşması ile Irak'ın bağımsızlığını tanıdı. Buna göre: İngiltere ile Irak dış politikada birbirine daima danışacaklar; bir saldırı halinde İngiltere Irak'a yardım- edecek ve Irak ordusunu yetiştirecekti. Ayrıca İngiltere, çıkarlarını korumak için Irak'taki bazı askeri üslerini koruyacaktı. Böylece İngiltere, dolaylı yollarla yine Irak üzerindeki egemenliğini sürdürdü.

İngiltere'nin, Irak'a yerleşmesinden sonra, Musul sorunundan dolayı bu defa Türkiye ile arası daha da açıldı. Musul, İngiltere tarafından 15 Kasım 1918'de işgal edilmişti. Bu bakımdan Misak-ı Milli sınırları içinde bulunuyordu ve Lozan Konferansı'nda da bu soruna bir çözüm getirilememişti. Ancak bu sorun, ilerideki konularda görüleceği üzere, Türkiye ile İngiltere arasında çetin mücadelelerden sonra, 1926'da çözümlenebildi. Musul İngiltere'nin isteğine uygun olarak, Türkiye lehine bazı ödünler karşılığında Irak'ta kaldı. Fakat İngiltere'nin bu amacı sağlamak için bölgede izlediği politika, çeşitli sorunların ortaya çıkmasına neden oldu. 1938'den itibaren de Irak'ın yönetimi, İngiliz taraftan olan Başbakan Nuri Sait Paşa'nın eline geçti.

Böylece Irak, İkinci Dünya Savaşı öncesinde İngiliz nüfuzunun sürmekte olduğu bir ülke durumunu korumaktaydı.

— Ürdün:

Ürdün, İngiltere'nin "böl ve yönet" prensibine göre, Milletler Cemiyeti'nin kararıyla 1922'de kurulan ve İngiltere'nin mandası altına verilen bir devletti. Buradaki Manda yönetimi, doğrudan doğruya Filistin'deki İngiliz komiserine bağlıydı. Başına da Hicaz Kralı Şerif Hüseyin'in diğer oğlu Abdullah getirilmişti.

İngiliz yardım ve desteği ile ayakta durabilen Ürdün ile İngiltere arasında, 1928'de bir anlaşma yapılarak, bu devletin statüsü çizildi ise de, Ürdün bağımsızlığına ancak 1946'da kavuştu.

— İran:

İngiltere, daha önce görüldüğü üzere, Rusya ile yaptığı 1907 Anlaşması ile Güney İran'ı nüfuz alanı içerisine almıştı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise tek başına İran'da nüfuz kurmak istedi. Bu amaçla Ağustos 1919'da bu devlete bir andlaşma imzalattı. Böylece İran'ı himayesi altına aldı. Fakat andlaşma İran'da tepkiyle karşılandı ve İran Meclisi bunu onaylamadı. İngiltere de, diğer devletlerin baskısı üzerine, bu konuda fazla ısrar edemedi.

1932 yılında Abadan petrolleri yüzünden İngiltere ile İran'ın arası açıldı. Ancak, 1933'te yapılan bir anlaşmayla İran'ın İngilizlerin çıkardığı petrolden alacağı pay çoğaltıldı. Bu tarihten itibaren de İran Almanya'ya doğru kaymaya başladı.

Böylece, Birinci Dünya Savaşı sonunda Ortadoğu'da büyük çıkarlara ve etkiye kavuşan İngiltere, bölgede bu durumunu korumayı esas alan bir politika izlemiştir. Bunun için de egemenliği altındaki topraklan parçalamış ve buralarda yeni devletler kurmuş, gerektiğinde de bunları birbirlerine karşı kullanarak bölge varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Ancak İngiltere'nin bu politikası, bölgede ilk anlardan itibaren tepkiyle karşılanmış, bu da onun Ortadoğu'daki nüfuzunun gittikçe azalmasına yol açmıştır. Bütün bunlara rağmen İngiltere, iki büyük savaş arasında, bölgenin bir numaralı devleti olma niteliğini korumuştur.

b. Fransa ve **Ortadoğu:**

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla, Ortadoğu'da meydana gelen güçler dengesindeki boşluğu doldurmak isteyen diğer büyük devlet Fransa idi.

1920 San Remo Konferansı'nda Fransa da, İngiltere'nin yanında Ortadoğu'daki manda yönetimlerini paylaştı ve payına Suriye ile Lübnan düştü. Ayrıca Sevr Andlaşması ile Güneydoğu Anadolu bölgesini ve diğer İtilaf Devletleriyle birlikte Boğazlan işgal etti. Böylece Fransa, İngiltere'den sonra Ortadoğu'ya yerleşen ikinci büyük devlet oldu. Fransa'nın politikası bu yerlerini korumak, hatta genişletmekti. Ancak daha fazla genişmelesine, müttefiki İngiltere, elindeki yerlerin korunmasına da bölgede gelişen ulusçuluk hareketleri engel oldu.

San Remo Konferansından bir ay önce, yani Mart 1920'de, Araplar tarafından merkezi Şam olmak üzere Lübnan ve Filistin'i de içerisine alan büyük bir Suriye Krallığı kuruldu. Ancak San Remo Konferansı bunu tanımadı ve bu devletten, Filistin'i ayırarak İngiltere'nin, Suriye ve Lübnan'ı da Fransa'nın mandası altına verdi.

Bunun üzerine Fransa, Suriye'ye tam olarak egemen olabilmek için, büyük kuvvetler getirdi. Büyük Suriye Kralı yapılmış bulunan Faysal'ı tahtından indirdi ve Suriye'yi çok sıkı bir askeri yönetim altına aldı. Ancak bunlar büyük bir tepkiyle karşılandı. Diğer taraftan Fransa, mandası altındaki yerlerde Arap birliğini parçalamak için, Fransa'ya tarihi bağlarla da bağlı bulunan Lübnan'ı, topraklarını Osmanlı İmparatorluğu dönemindekinin iki misline çıkartarak Suriye'den ayırdı. Geri kalan Suriye topraklarını da eyaletlere ayırarak bir federal düzen kurdu. Bu da, Araplar arasında Fransa'ya karşı duyulan öfkeyi, daha çok artırdı.

Bu sıralarda ise, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde başlayan Türk Kurtuluş Savaşı hızla güçlenmekteydi ve Güneydoğu Anadolu'da da Fransa ile mücadele edilmekteydi. Fransa, bu gelişmeler karşısında tutunamayacağını anlayarak, yeni Türk Devleti ile 20 Ekim 1921'de Ankara Anlaşması'nı yaparak Anadolu'dan çekildi.

Fransa, bundan sonra bütün dikkatini Suriye'ye ve buradaki ayaklanmalara topladı. Kuvvet yoluyla buralarda da istediği şekilde egemenliğini sürdüremeyeceğini anlayınca, Mayıs 1926'da Lübnan'a ve Mayıs 1930'da da Suriye'ye görünüşte bağımsızlık vererek, buralarda cumhuriyet ilan etti. Ancak her iki ülkenin de anayasasında, Fransız mandasını sürdüren geniş yetkiler vardı. Yani bunlarla, Fransa'nın Suriye üzerindeki nüfuzu ortadan kalkmıyordu. Bu nedenle buralarda Fransa'ya karşı olan mücadele devam etti.

İtalya'nın 1936'da Habeşistan'ı ele geçirmesinden sonra Akdeniz'de de tehlike olarak belirmesi, ayrıca Almanya'nın Ortadoğu'da Fransa ve İngiltere aleyhine yoğun propagandaya girişmesi, Fransa'nın Suriye ve Lübnan'a karşı izlediği politikayı değiştirmesine yol açtı. Nitekim Fransa, 1936'da mandası altında bulunan bu iki devletle birer ittifak andlaşması yaparak, her iki ülkeden çekilmeyi kabul etti. Ancak bu andlaşmaları Fransız parlamentosu hemen onaylamadı ve biraz sonra da İkinci Dünya Savaşı başladı.

Böylece Fransa, Birinci Dünya Savaşı sonunda Ortadoğu'da sağladığı etki ve çıkarları, savaştan hemen sonra bölgede başlayan gelişmelerin etkisiyle büyük ölçüde kaybetmiş oldu.

c. İtalya ve Ortadoğu:

İtalya, 1912 yılında Libya'yı ve geçici olarak da Oniki Ada'yı ele geçirerek, Doğu Akdeniz'e sokulmuştu. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine de, büyük ümitlerle savaşa katıldı. Ancak, savaştan sonra galip devletler arasında katıldığı 1919 Paris Barış Konferansından, İngiltere ve Fransa'nın oyununa gelerek, istediği kazançları sağlayamadı. Bu da İtalyanlar arasında tepkilere yol açtı.

Bununla birlikte İtalya, savaştan sonra Oniki Ada'ya sürekli olarak yerleşti ve Anadolu'da payına düşen yerleri işgal etti. Ancak Anadolu'da tutunamadı ve buradaki iddialarından vazgeçmek zorunda kaldı.

İtalya, 1922'de Mussolini'nin iktidara gelmesinden ve Faşist yönetimi kurmasından sonra, yeniden sömürgecilik politikasına ağırlık vermeye başladı. Dış politikasını; özellikle, Mussolini'nin "Bizim Deniz" dediği Akdeniz'de yayılma ve genişlemeye dayattı. Bu amaçla da Doğu Akdeniz ve yeniden Anadolu üzerinde iddialarda bulunmaya başladı. İtalya'nın bu politikası ise Ortadoğu ülkeleri için bir rahatsızlık ve huzursuzluk kaynağı oldu.

Türkiye ile İngiltere arasında Musul sorunundan dolayı anlaşmazlık çıkınca, İtalya'nın bu durumdan yararlanarak Anadolu'ya asker çıkaracağı söylentileri dolaşmaya başladı. Ancak Türkiye'nin izlediği dirayetli dış politikanın sonucu olarak, İtalya, bu söylentileri yalanladığı gibi, 1928 yılında iki devlet arasında bir anlaşma imzalandı. İtalya, bundan sonra dikkatini, daha çok öteki Ortadoğu ülkelerine çevirdi.

Ancak, diğer sömürgeci devletler Ortadoğu'yu daha önce aralarında paylaşmışlardı. Bu nedenle İtalya, bölgede giriştiği, örnek olarak Süveyş'te söz sahibi olmak gibi hareketlerden bir sonuç alamadı. Bunun üzerine de, Kızıldeniz çevresinde girişimlerde bulunmaya başladı. 1935 yılında, henüz sömürgecilerin eli değmemiş ve doğal zenginlikleri bol olan Habeşistan'a saldırarak, 1936'da buraya egemen oldu. İtalya, Habeşistan'a yerleşmekle, Nil Nehri'nin kaynaklarına sahip olduğundan, Mısır için de tehlike olmaya başladı. Diğer yandan, İngiliz ve Fransız sömürgeciliğine karşı, Araplara her çeşit yardımı yaparak ve onları destekleyerek, Ortadoğu'da etki sahibi olmaya çalıştı. Böylece de Doğu Akdeniz'e sokulmaya başladı. Bunlar da, özellikle 1935'lerden sonra İtalya ile İngiltere ve Fransa arasındaki ilişkilerin gittikçe bozulmasına neden oldu.

d. Almanya ve Ortadoğu:

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik olarak çıkan Almanya, savaş öncesinde ele geçirdiği sömürge ve nüfuz bölgelerinin bütününü galip devletlere terketmişti. Böylece aynı zamanda Ortadoğu'daki çıkarlarını ve etkisini de kaybetmişti.

Almanya, 1933'te Hitler ile Nazi Partisi'nin iktidara gelmesinden ve güçlenmeye başlamasından sonra, dış politikada yeniden atılımlara girişti. "Hayat alanı" politikasıyla Nazi emperyalizmi başladı. Almanya, savaş sırasında ve sonrasında kaybettiği sömürge ve toprakları yeniden elde etmeye çalıştı. Diğer taraftan güçlenen ekonomisi ile nüfuz bölgeleri kurma yoluna gitti.

Ancak, dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Ortadoğu da, İngiltere, Fransa, İtalya'nın etkisi veya egemenliği altındaydı. Bu nedenle Almanya, bu bölgedeki İngiliz ve Fransızlara karşı olanları destekleyerek, Ortadoğu'da hem onları zayıflatmak, hem de kendi nüfuzunu yerleştirmek çalışmalarına girişti. Böylece bölgede, Türkiye de dahil olmak üzere, ekonomik üstünlük kurmak yolunu tuttu. 1938'e gelindiğinde, Avrupa'da silahlı çatışmanın son hazırlıkları yapılırken, Almanya'nın Ortadoğu'da artan bu girişimleri ve davranışları, yine Türkiye de dahil, bölgede endişe yaratmaya başladı.

e. Sovyet Rusya ve Ortadoğu:

Sovyet Rusya, 1917 İhtilali'nden ve özellikle 1920'den itibaren, çevresini saran Batılıların çemberini yıkmayı ve iç sorunlarını çözümlemeyi esas alan

bir politika izlemeye başlamıştı. Bu nedenle de komşularıyla iyi ilişkiler kurmak yolunu tutmuş ve Ortadoğu'da da aktif bir politika güdememişti.

Ancak Sovyet Rusya, 1933'ten itibaren, Ortadoğu bölgesinde nüfuz sağlayabilmek için çalışmalara başlamış, fakat bundan kesin bir sonuç alamamıştır. Özellikle, Avrupa'da gittikçe büyüyen Alman tehlikesine karşı, İngiltere ve Fransa ile işbirliğine doğru kayması, onun Ortadoğu'da aktif bir politika izlemesini önlemiştir.

Böylece, Birinci Dünya Savaşı sonunda sömürgeci Büyük Devletler, Ortadoğu'da kendi çıkarlarına göre bir düzenleme yaptılar. Birinci derecede İngiltere'nin, sonra da Fransa'nın egemen olduğu bu düzene karşı ilk anlardan itibaren bölgede büyük bir tepki başladı. Bunun sonucunda da, bu iki devletin Ortadoğu'daki egemenliği gittikçe zayıfladı. Bu arada bölgeye, diğer Batılı devletler, toprak kazancı şeklinde olmasa da, ekonomik ve politik yollardan sokuldular ve bu devletlere rakip oldular. Diğer taraftan, bölgede yeni devletler kurularak, dünya politika sahnesine çıktılar. Bir tanesinin de (İsrail) kuruluş hazırlıkları, İngiltere'nin yardımı ile tamamlandı. Böylece Ortadoğu, dünya güçler dengesinde, yeni bir güç merkezi olarak belirmeye başladı. Ancak Büyük Devletlerin, özellikle İngiltere ve Fransa'nın Ortadoğu'da izledikleri politika, bundan böyle bölgede gelişecek olayların da hazırlayıcısı oldu.

E. LOZAN ANDLAŞMASI'NDAN SONRA TÜRKİYE (1923-1939):

Bilindiği gibi, Kurtuluş Savaşı'nda kazanılan kesin başarı üzerine, yeni Türkiye Devleti ile Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri arasında yapılan Lozan (Lausanne) Barış Konferansı[25] sonucunda, eşit koşul esasına göre, 24 Temmuz 1923'te, Lozan Barış Andlaşması imzalandı[26]. Bununla Türkiye Devleti'nin varlığı, Misak-ı Milli ilkeleri çerçevesinde, diğer dünya devletleri tarafından resmen tanındı ve Türkiye uluslararası topluma girdi. Lozan Barış Andlaşması, bundan sonra da Türkiye'nin uluslararası ilişkilerinin temelini teşkil etti.

---

25) Lozan Barış Konferansı'na katılan devletler şunlardı: Bir tarafta Türkiye, diğer tarafta dört Müttefik Devlet yani İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ile bütün görüşmelere çağırılan Yu nanistan, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Amerika Birleşik Devletleri; Boğazlar Statüsü ile belirli konulardaki görüşmelere çağırılan Sovyet Rusya, Bulgaristan, Belçika ve Portekiz.

26) Lozan Barış Konferansı hakkında geniş bilgi ve 143 madde olan asıl Andlaşma ile aynı gün buna ek olarak yapılan 18 Sözleşme, Protokol ve teati edilen 7 "Mektup"un metni için bkz. **Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar Belgeler,** Takım II., c. 2., (Çev. Sena L. Meray), Ankara 1970 s. 1 vd; Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devletinin Dış Siyasası,** İstanbul 1942, s. 120 vd; M. Cemil (Bilsel), **Lozan,** İstanbul 1933; Ali Naci Karacan, **Lozan,** (İkinci Baskı), İstanbul 1971; İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, c. I. (1920-1945),** (2. Baskı), Ankara 1989, s. 67-244. Ayrıca, Lozan Banş Andlaşması yenen ve ye nilen ayrımı yapılmaksızın "eşitler" arasında imzalandığından, bu andlaşmaya, Birinci Dünya Savaşı sonrasında yapılan andlaşmaların aksine, Milletler Cemiyeti Misakı konul madığı hakkında Mehmet Gönlübol, **Milletlerarası Siyasî Teşkilatlanma,** (Üçüncü Baskı), Ankara 1975, s. 149.

Bunlarla beraber Türkiye'nin, Lozan Andlaşması'ndan sonra, andlaşmada imzası olan devletlerin bazılarıyla ilişkilerinde değişik sorunlar devam etti ve yeni gelişmeler ortaya çıktı. Bu arada Türkiye, eski komşuları olan Sovyet Rusya, İran, Bulgaristan ve Yunanistan'ın dışında, Oniki Ada ve Meis ile İtalya, Suriye Mandasıyla Fransa, Irak Mandası ve Kıbrıs dolayısıyla İngiltere ile komşu haline geldi. Böylece, o dönemin en güçlü devletleriyle sınır komşusu oldu.

Lozan'dan sonra Türkiye, sürekliliğini ve gelişmesini sağlamak üzere, toplum hayatında köklü değişiklikler ve önemli inkılap hareketlerine girişti. Bu hareketlerin başarıya ulaşabilmesi için yurt içinde ve uluslararası alanda barış ortamına gerek vardı. Nitekim, ilk anlardan itibaren de barışçı bir dış politika izlemeyi kendisine esas aldı.

Türkiye'nin bu tutumuna karşılık, Osmanlı İmparatorluğu döneminde kapitülasyon rejimine alışmış olan Büyük Devletler, yeni Türk Devleti ile tam eşitlik ve bağımsızlığa dayanan esaslar içinde ilişkilerde bulunmakta güçlük göstermeye ve çeşitli bahanelerle Türkiye'nin iç işlerine karışmak girişiminde bulunmaya başladılar. Bu yolla da, Lozan Barış Konferansı'nda elde edemediklerini, andlaşmanın uygulanması sırasında sağlamaya çalıştılar. Ancak, bu konuda Türkiye'nin şiddetli tepkisi ve karşı koyması üzerine bunlar girişimlerinden vazgeçmek zorunda kaldılar. Bu gibi girişimler de, Türkiye'nin barışçı politikasının uygulanmasında, zaman zaman güçlükler çıkardı. Bunda özellikle güneyindeki üç büyük devletin, yani İngiltere, Fransa ve İtalya'nın izledikleri politika önemli rol oynadı. Geniş olarak, Müttefik Devletlerin, Türkiye'ye karşı izledikleri bu politika, bu devletler ile Türkiye arasında yeni uyuşmazlıklara neden oldu.

Diğer yandan Lozan Barış Andlaşması, bazı sorunları sonraya bırakmıştı. Bunlar: İngiltere ile Musul sorunu, Fransa ile Osmanlı borçlan ve diğer çeşitli sorunlar, Yunanistan ile bir kısım halkın değişimi sorunu idi.

İşte bu genel çerçeve içerisinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti, ilk anlardan itibaren yukarıda belirtilen sorunları çözümlemeyi, başta komşuları olmak üzere, bütün devletlerle barış ve eşitlik ilkesi içerisinde ilişkiler kurmayı, geliştirmeyi ve bunları sürekli hale getirmeyi esas almıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin, Lozan Barış Andlaşması'ndan sonraki dış politikasını, olaylar ve gelişmeler nedeniyle," 1923-1932" ve " 1932-1939" yıllan arası olmak üzere, iki bölümde incelemek daha uygun olacaktır.

1.1923-1932 Yıllan Arasında Türkiye'nin Dış Politikası:

a. Türkiye-Yunanistan İlişkileri ve Nüfus Değişimi (Mübadele) Sorunu:

Lozan Barış Andlaşması ile Türkiye ve Yunanistan arasında barış sağlanmıştı. Ancak iki devlet arasında çözümlenmesini bekleyen birçok sorun

bulunuyordu. Bunlar içinde en önemlisi ise, Türkiye'de kalan Rumlarla, Yunanistan'da kalan Türklerin "değişim (mübadele)" sorunuydu.

Gerçekte, Türkiye'deki Rumlar ile Yunanistan'daki Türklerin "değişimi sorunu" Lozan Barış Konferansı'nda ele alınmış[27]; sonuçta, Türkiye ile Yunanistan arasında 30 Ocak 1923'te "Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol (Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol)" imzalanarak sorun, bir bakıma çözümlenmiş ve bir formüle bağlanmıştı. Tamamı 19 maddeden oluşan ve yapılacak Barış Andlaşması'nın bir parçası sayılacak olan bu "Sözleşme"nin ilk iki maddesi şöyleydi:

> *"Madde 1. Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklar ile, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine girişilecektir.*
>
> *Bu kimselerden hiçbiri, Türk Hükümeti 'nin izni olmadıkça Türkiye 'ye, ya da Yunan Hükümeti'nin izni olmadıkça Yunanistan'a dönerek orada yerleşemeyecektir.*

27) Türk-Yunan nüfus değişimi (mübadelesi) konusu, aslında 1912-1913 Balkan Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmış, Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Yunanistan tarafından geliştirilmiştir. Nitekim Yunanistan Başbakan Venizelos, Kuzey Epir'i, Ege'deki tüm adaları, Trakya'yı ve Bandırma'mn doğusundan Fethiye'nin güneyinde Kalkan'a kadar uzanan çizginin batısında kalan Batı Anadolu'yu da içine alan bir "Büyük Yunanistan" kurma ideali çerçevesinde; Batı Anadolu'daki Türk nüfusunu, Anadolu'nun diğer yerlerindeki Rum nüfus ile değiştirmeyi 3 - 4 Şubat 1919'da Paris Barış Konferansında önermiştir .Ancak Türk Kurtuluş Savaşı ve zaferi, bu önerinin getirebileceği gelişmeleri önlediği gibi, önerinin ortamını da ortadan kaldırmıştır. Aynı zamanda, Türk zaferi ile birlikte Doğu Trakya, İstanbul ve Anadolu'dan çok sayıda Rum kendiliğinden Yunanistan'a göçmüştür. Diğer taraftan aynı yıllarda Bulgaristan'dan ve Rus ihtilali üzerine Rusya'dan da yaklaşık 1.200.000 göçmen Yunanistan'a sığınmıştı. Bütün bu göçmenler de Yunanistan'a ekonomik, sosyal ve idari sorunlar getirmişti. En büyük sorun ise bu göçmenlere "yer" bulunması sorunuydu. Yunanistan, bu durumuna bir çözüm bulunması amacıyla, sorunu Milletler Cemiyeti'ne götürmeyi düşünmüş ve Cemiyet de Eylül 1922'de, yani daha Lozan Barış Konferansı başlamadan önce, sorunu ele almıştır. Milletler Cemiyeti'nin 22 Eylül 1922 tarihli toplantısında ise, göçmenlere yardım işlerinden sorumlu Norveçli Dr. Fridtjof Nansen, Türk-Yunan göçmenleri sorununu çözümlemek üzere görevlendirilmiştir. Dr. Nansen, bu göreve atandıktan sonra da ilk olarak, Türkiye ile temasa geçmiş ve 12 Ekim 1922'de İstanbul'a gelmiştir. Bu arada da Türkiye'ye, Yunanistan'daki Müslümanlarla Anadolu'daki Rumların değiştirilmesi; İstanbul'daki Rumların değişim dışı tutulması; değişimin isteğe göre olması ve barış andlaşmasını beklemeden hemen başlaması önerilerini yapmıştır. Bu önerilere karşılık Türkiye, değişime taraftar olmakla birlikte, İstanbul'daki Rumların da anlaşmaya katılmasını; ayrıca, Batı Trakya'daki Türklerin azınlık olmadıkları için bu anlaşmanın dışında kalmasını istemiştir. İşte, bu gelişmeler sırasında da, 20 Kasım 1922'de Lozan Barış Konferansı toplanmış ve "Değişim Sorunu" Konferans'ın gündemine girmiştir. Bundan sonra da sorun, taraflar arasında büyük tartışmalara ve uzun görüşmelere yol açmıştır. Geniş bilgi için bkz. Seçil Akgün, **"Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu",** Üçüncü Askeri Tarih Semineri, Türk-Yunan İlişkileri, Ankara 1986, s. 241 vd. Ayrıca, Lozan Barış Konferansı'nda "değişim" konusunun ele alındığı "Nüfus Mübadelesi Alt-Komisyonu"nda tarafların ortaya koyduğu görüşler ile yapılan tartışmaların bazıları, bunların karara bağlandığı 11-12 Ocak 1923 tarihleri arasında gerçekleştirilen son Komisyon toplantılarının tutanakları ve "Alt-Komisyonca Kabul Edilen Sözleşme Tasarısı" metni için bkz. **Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar Belgeler,** Takım **I.** c. **I.,** Kitap 2., (Çev. Seha L. Meray), Ankara 1970, s. 293-385.

Madde 2. Birinci Maddede öngörülen mübadele:

a) istanbul'da oturan Rumları,

b) Batı Trakya'da oturan Müslümanları kapsamayacaktır.

1912 Yasası ile sınırlandırıldığı biçimde istanbul Belediye (Şehrema neti) sınırları içinde 30 Ekim 1918 gününden önce yerleşmiş (etablis) bulunan tüm Rumlar, istanbul'da oturan Rumlar sayılacaklardır.

1913 Bükreş Andlaşması'nın saptamış olduğu sınır çizgisinin doğu sundaki bölgeye yerleşmiş tüm Müslümanlar, Batı Trakya'da oturan Müslümanlar sayılacaklardır"[28].

Görüldüğü gibi bu Sözleşme ile Türkiye ile Yunanistan, Türkiye'de kalan Rumlarla, Yunanistan sınırları içinde kalan Müslümanların değişimine ve bu değişimin 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren, yani Lozan'da barış andlaşmasının düzenlenmesini beklemeden, başlamasına karar vermişlerdir. Yalnız, Sözleşmeye göre, 30 Ekim 1918'den önce İstanbul belediye sınırları içine "yerleşmiş" (etabli) sayılan Rumlarla, Batı Trakya'nın Türk halkı, bu değişimin dışında kalacaklardı.

Öte yandan, yukarıdaki Sözleşmenin 11. maddesine göre, belirtilen nüfus değişimini sağlamak üzere, bir uluslararası Karma Komisyon kurulacaktı. Komisyon, Türk ve Yunanlı üyeler ile, 1914-1918 Savaşına katılmamış devletlerin uyrukları arasından Milletler Cemiyeti tarafından seçilecek üç üyeden oluşacaktı ve bir tarafsız başkanı bulunacaktı.

Nitekim bu Karma Komisyon, 7 Ekim 1923'ten itibaren çalışmalarına başladı. Komisyon, 4'ü Türk, 4'ü Yunanlı ve 3'ü de tarafsız olmak üzere 11 üyeden meydana gelmişti. Ancak ilk anlardan itibaren, sözleşmede yer alan İstanbul'da "yerleşmiş (etabli)" deyimi, Komisyonun Türk ve Yunanlı üyeleri tarafından farklı yorumlandığından, arada anlaşmazlık çıktı. Türk üyeleri, İstanbul'da 30 Ekim 1918'den önce "yerleşmiş" bulunan kimselerin, Türk kanunlarına göre saptanmasının gerektiğini öne sürdüler. Buna karşılık, İstanbul'da daha çok Rumun kalmasını isteyen Yunanlı üyeler ise, sözleşmede Türk ve Yunan kanunlarına bu hususta bir atıf yapılmadığını, bu bakımdan 30 Ekim 1918'den önce her ne şekilde olursa olsun İstanbul'da bulunan Rumun "yerleşmiş (etabli)" sayılması gerektiğini belirttiler.

Karma Komisyon'un bu konuda bir çözüm yoluna varmaması üzerine, anlaşmazlık. Milletler Cemiyeti'nin tavsiyesi ile La Haye Daimi Adalet Divanı'na götürüldü. Fakat, Divan'ın, 21 Şubat 1925'te, "yerleşmiş" deyimi hakkında yaptığı yorum da anlaşmazlığı gideremedi. Bu durum da, Türk-Yunan ilişkilerini gerginleştirdi.

28) "Sözleşme ve Protokol"ün tam metni için bkz. İsmail Soysal, **aynı eser,** c. **I.,** s. 177-183.

Bu arada ise, 30 Ocak 1923 tarihli "Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol"ün 23 Ağustos 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanıp yürürlüğe girmesinden sonra, başlayan Türk ve Rum nüfus değişimi, hemen hemen tamamlanmış bulunuyordu. Bu süre içerisinde, bir kaynağa göre 4 Ağustos 1924 tarihine kadar, Türkiye'ye Yunanistan'dan 324.396 Müslüman göçmen ("mübadil") gelmiş, Türkiye'den Yunanistan'a 52.144 Rum gitmiştir[29]. 7 Nisan 1925 tarihinde ise, Türkiye'ye gelen göçmen sayısı 362.000'e ulaşmıştır[30].

Türkiye, kısa sürede ülkeye gelen büyük sayıdaki bu göçmeni uygun yerlere yerleştirmek ve onları üretken duruma getirmek için, o günlerin zor koşullarında, çeşitli önlemler almış ve bu işleri yürütmek üzere de önce İskân Genel Müdürlüğü, sonra da bir bakanlık (İmar ve İskân Vekaleti) kurmuştur. Bu arada yurdun çeşitli yerlerinde "örnek köy"ler inşa ettirmiştir[31]. Nitekim dönemin İçişleri Bakanı'nın verdiği bilgiye göre, 1925 yılının ilk aylarına kadar, Türkiye'ye gelen 362.000 "mübadil", ellerindeki belgeler esas alınarak Lozan Andlaşması gereğince ülkeden çıkanların yerlerine yerleştirilmiştir. Ayrıca bunlara, üretici olmaları için, 1924 yılı içerisinde beş milyon liralık tohum, tarım aletleri ve hayvan dağıtılmıştır. Bunlardan üretici duruma geçememiş olan yetmiş bin kadarı için de, 1925 yılında gerekli ödeneğin çıkarılması amacıyla önlemler alınmıştır[32].

Aynı tarihlerde Yunanistan da, "mübadiller"in yanı sıra, 1922 yılı öncesinde ve sonrasında ülkesine gelen göçmenlerin yerleştirilmesiyle ilgili çeşitli önlemler almış, bu arada Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen Türklerin yerlerini Rum göçmenlere vermeye başlamıştır.

İşte bu gelişmeler içerisinde, Yunanistan'ın Batı Trakya Türkleri'nin mallarına el koyarak buralara Türkiye'den gelen Rumları yerleştirmesi, buna

29) Adalet Divam'nın karan hakkında geniş bilgi için bkz. Nihat Erim, **"Milletlerarası Daimi Adalet Divanı ve Türkiye",** A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, c.II., Sayı 1. Ankara 1944, s. 62 vd. Türkiye'ye gelen göçmen sayısı için bkz. **Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası,** no: 36, İstanbul (15 Ağustos) 1924, s. 440; Aynca, Türkiye'ye gelen göçmen sayısının 6 Kasım 1924'te 390.737 olduğu ve bunların yerleştirilmeleri hakkında Mesut Çapa, **"Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı",** Atatürk Yolu (Dergisi), c. 2., sayı 5, Ankara (Mayıs) 1990, s. 67 vd.

30) İçişleri Bakanı Cemil Bey'in bir soru üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı açıklama. Bkz. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,** c. 16., Devre 2, İçtima 2, Ankara TBMM Matbaası 1976, s. 203.

31) Bkz. Mesut Çapa, **aynı eser,** s. 66 vd.

32) Türkiye'nin bu sıralarda "mübadiller" sorununun yanı sıra, hukuk bakımından birbirlerinden farklı fakat nitelik ve çözümleri aynı olan "muhacirler", "mülteciler", "istilâzedeler" "harîkzedeler" ve "felâketzedeler" gibi sorunları da vardı. Türkiye, ülkesinin istilaya uğradığı sıralarda oluşan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından doğan bu sorunları, "mübadiller" ile birlikte ve aynı zamanda çözmeye ve gidermeye çalışıyordu. Bkz. **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,** c. 16., Devre 2, İçtima 2, s. 202-203 ve diğer İçtimalar. Ayrıca Kemal An, **"1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de 'Emvâl-i Metruke[1] ve 'Mübadil Göçmenler'",** Atatürk Araştırma Merkezi Der gisi, c.IV., Sayı 18, Ankara (Temmuz 1990), s. 627 vd; Mesut Çapa, **"Lozan'da Öngörülen Türk Ahâlî Mübadelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Katkıları",** Atatürk Yolu (Dergisi), C.I., Sayı 2, Ankara (Kasım) 1988, s. 241 vd.

karşılık olarak da Türkiye'nin İstanbul Rumlarının mallarına el koyması, iki devlet arasındaki gerginliği daha da çoğalttı.

Böylece "Değişim Sorunu", Türkiye ile Yunanistan'ın siyasi ilişkilerini de etkiyelen bir nitelik almış oldu. Bunun üzerine iki devlet arasında, sorunu siyasi yönden çözümlemek amacıyla, 1 Aralık 1926'da Atina Andlaşması imzalandı[33]. Bununla, "değişim" ile bunların taşınabilir ve taşınamaz malları hakkında yeni bazı kurallar saptandı. Fakat, bu andlaşmamn uygulanması ve yürütülmesinde de çeşitli zorluklarla karşılaşıldı. Bu arada, 1925 yılının yazında, ilk Türk elçisi Atina'ya gönderildi. 1927 yılına kadar da Türkiye'den Yunanistan'a göç eden Rumların sayısı 149.85l'e yükseldi[34].

Ne var ki, 1926'da imzalanan Türk-Yunan Andlaşması'na ve karşılıklı olarak Ankara ile Atina'da elçilik açılmasına, yani normal siyasi ilişkilerin kurulmasına rağmen, iki ülke arasındaki gerginlik devam etti. Ancak Yunanistan'ın bu gerginliğin özellikle kendisine vereceği siyasi ve ekonomik zararları görerek, daha sonra bunu gidermeye çalışması, buna Türkiye'nin de karşılık vermesi üzerine ilişkilerde yumuşama başladı. Bunda Mustafa Kemal (Atatürk)'in ve Venizelos'un gayretleri önemli bir rol oynadı. Diğer taraftan İtalya, bu sıralarda Doğu Akdeniz'de Türkiye ve Yunanistan'ı içine alan bir dostluk ve ittifak sistemi kurmak istiyordu. Bu bakımdan da Türkiye ile Yunanistan arasındaki sorunların çözümlenmesinde yarar görüyordu. Bunların sonucu olarak Türkiye ve Yunanistan, "Değişim Sorununu" çözümlemek üzere, 10 Haziran 1930'da Ankara Sözleşmesi'ni imzaladılar[35]. Buna göre, geldikleri ve doğdukları yer ne olursa olsun, İstanbul'daki Rumlarla, Batı Trakya'daki Türklerin hepsi "yerleşmiş (etabli)" sayıldı. Ayrıca iki ülkenin azınlıklarına ait mallar konusunda yeni düzenlemeler getirildi.

10 Haziran 1930 Sözleşmesi, bu durumuyla, Türkiye ile Yunanistan arasında sürüncemede kalan ve anlaşmazlıklara neden olan "Nüfus Değişim Sorunu"nun çözümlenmesini sonuçlandırarak[36], iki komşu devlet arasındaki ilişkilerde yeni bir dönemin başlamasına yol açtı.

33) Andlaşma metni için bkz. T. C. Dışişleri Bakanlığı, **Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Bal kan Paktı,** (Ankara 1974), s. 195-204.

34) Türkiye'ye "Göçmen" ve "Mübadil" olarak gelenlerle, Türkiye'den göç edenlerin listesi için bkz. Ceyat Geray, **"Türkiye'ye Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi",** Amme İdaresi Dergisi, c. 3, Sayı 4., Ankara (Aralık) 1970, s. **10-11.**

35) Sözleşme metni ve bu konudaki gelişmeler için bkz. T. C. Dışişleri Bakanlığı, **aynı eser,** s. 208-227.

36) Uygulanması büyük tepkilere ve yedi yıl gibi uzun bir sürede çeşitli sorun ve anlaşmazlıklara yol açan 1923 Sözleşmesi'nin, zorunlu olma niteliği konusunda ilk düşünceyi kimin ortaya atmış olduğu, büyük tartışmalara neden olmuştur. Ancak ilk düşüncenin dört Büyük Devlet ile Dr. Nansen'den geldiği belirtilmektedir. Bu konuda değişik görüşler için bkz. Baskın Oran, **Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu,** Ankara 1986, s. 46-47. Diğer taraftan 1923 Sözleşmesi ile Türkiye ve Yunanistan arasında, yukarıda olduğu gibi değişik sayılar veril mekle birlikte, 360.000 civarında Türk ile 150.000 civarında Rum değiştirilmiştir. Başka bir veriye göre de, bu sayının 355.635 Müslüman ile 189.916 Rum olduğu belirtilmektedir. Nakleden Baskın Oran, **aynı eser,** s. 47. Bu nüfus değişimini ise, ulusal devlet oluşturmayı esas kabul etmiş olan Türkiye ve Yunanistan, nüfus ve özellikle ekonomik zorunluluklar ne deniyle memnunlukla karşılamışlardır. Bkz. Seçil Akgün, **aynı makale,** s. 256-257.

Bunun sonucu olarak, Yunanistan Başbakanı Venizelos Türkiye'ye davet edildi. Bunun üzerine Venizelos, 27-31 Ekim 1930'da Ankara ve İstanbul'u ziyaret etti. Bu ziyaret sırasında da Türkiye ile Yunanistan arasında, 30 Ekim 1930'da Ankara'da "Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem Andlaşması"; "Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılması Hakkındaki Protokol"; "İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Sözleşmesi" imzalandı[37]. Bu sonuncu sözleşme, iki taraf uyruklarına kendi ülkelerinde birçok ayrıcalıklar tanımaktaydı[38].

Böylece, 1930 yılı içinde Türkiye-Yunanistan ilişkileri düzelmiş ve bir dostluk dönemine girmiş oldu.

Ancak, nüfus değişiminden doğan ve daha çok "mübadillerin" mal varlıklarıyla ilgili olan kişisel anlaşmazlıkların çözümlenmesi bütünüyle bitirilemedi. Bu nedenle de "Karma Komisyon" çalışmalarını sürdürdü.

Yukarıda belirtildiği gibi, Lozan'da 30 Ocak 1923'te imzalanan Sözleşme ile kurulan "Karma Değişim Komisyonu (Muhtelit Mübadele Komisyonu)", Türk ve Rum nüfusunun değişiminden doğacak sorunları çözümlemek üzere, 7 Ekim 1923'te toplanmıştı. Karma Komisyon, bu tarihten itibaren, nüfus değişiminden doğan genel ve kişisel sorunları inceleyip karara bağladı. Bu amaçla binlerce dosyayı gözden geçirdi ve sonuçlandırdı. Bu arada 9 Aralık 1933'te Türkiye ile Yunanistan arasında Ankara Sözleşmesi imzalandı. Bununla, Komisyona gerek kişiler ve gerek delegasyonlar tarafından verilecek istekler için 19 Mart 1934 gününe kadar süre tanındı ve Karma Komisyon'un da 19 Ekim 1934 tarihinde dağılması kararlaştırıldı. Nitekim, görevini tamamlayan Karma Komisyon belirtilen tarihte kapandı. Bundan sonra da, yine yapılan son sözleşmeye göre, mal varlıklarıyla ilgili anlaşmazlıklara her iki devletin yetkili kılınan mahkemeleri bakmaya başladı[39]. Bu suretle de, Türkiye ile Yunanistan arasında 1923 yılında başlayan "Değişim (Mübadele) Sorunu", hukuk yönünden sonuçlanmış oldu.

b. Türkiye - İngiltere İlişkileri ve Musul Sorunu:

Bilindiği gibi, İngiltere özellikle 19. yüzyılın ikinci yansından itibaren ve Birinci Dünya Savaşı ile sonrasında Türklerle en çok uğraşan devletlerden biri olmuştu. İngiltere bu tutumu Lozan Barış Konferansı'nda da sürmüştü.

Ancak Lozan Barış Andlaşması'nın yapılması, Türk-İngiliz ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak görülmüştür. Bununla birlikte, iki devlet

37) Bunların metinleri için bkz. T. C. Dışişleri Bakanlığı, **aynı eser,** s. 244-267.

38) Bu sözleşmeden, asıl yararlananlar, Türkiye'de kalan Yunan uyruklu Rumlar olmuştur. Ancak 1964'te iki ülke arasında ilişkiler sarsılınca, Türkiye bu sözleşmeyi feshetmiştir. Bu bakımdan sözleşme, 16 Eylül 1964'te ortadan kalkmıştır. Bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasî Andlaşmaları,** Ankara 1965, s. 137.

39) "Değişim" konusunda Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan sözleşme ile, Karma Komisyon'un kuruluşu, yetkileri, çalışmaları ve aldığı kararlar için bkz. **Mübadeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında İmza Olunan Mukavelenameler-Muhtelit Mübadele Komisyonu Kararları-Bitaraf Azaların Hakem Kararlan,** (Çev. Mehmed Esad Atuner), (İstanbul) Damga Matbaası 1937, s. **III** vd.

arasındaki ilişkiler, Lozan'dan sonra da hemen normale dönmemiştir. İngiltere, yeni Türkiye Devleti ile eşit ilişkileri bir süre daha yadırgamıştır. Nitekim İngiltere'nin, 13 Ekim 1923'te Türkiye'nin resmen başkenti ilan edilen Ankara'ya, Büyükelçisini göndermeyip, İstanbul'da oturtmakta ısrar etmesi, bunun açık örneğiydi[40]. Fakat bu dönemde, Türk-İngiliz ilişkilerini asıl etkileyen ve çekişmeye neden olan konu Musul sorunu idi.

Daha önce belirtildiği üzere İngiltere, Birinci Dünya Savaşı sırasında, müttefikleriyle yapmış olduğu gizli anlaşmalarla Filistin, Ürdün ve Irak'ı kendisine ayırmış; Suriye, Musul ve diğer bazı bölgeleri Fransa'ya bırakmıştı. Fakat daha sonra, Musul ve civarının, Doğu ticaret yollarının güvenliğinin sağlanması yönünden önemi ve zengin petrol kaynaklarının bulunması bakımından, burasını, Fransa'ya bırakmak istememişti. Bu nedenle, savaşın sonlarında Musul'u ele geçirmek için girişimlerde bulunmuş, fakat bunda başarı sağlayamamıştı. İngiltere, Türklerin elinde bulunan Musul'u, ancak Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine dayanarak, 15 Kasım 1918'de işgal etmişti[41].

Buna karşılık Türkiye, 28 Ocak 1920'de ilan edilen Misak-ı Milli'de, 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi sırasında işgal altında bulunmayan toprakları Türk vatanı saydığından, Musul'u da sınırları içinde görüyordu.

Lozan Barış Konferansı'nda, Türk-Irak sınırının çizilmesi konusu görüşülürken Türk temsilcisi İsmet Paşa, Misak-ı Milli sınırları içinde bulunan Musul'un Türkiye'ye verilmesini istemiş, İngiliz temsilcisi Lord Curzon ise işgalleri altındaki Musul'un Irak sınırlan içinde kalması hususunda ısrar etmiştir. Türk temsilcisinin, Musul'un geleceğinin tayin edilmesi için plebisit yapılması hususundaki önerisi de, İngiltere tarafından reddedilmiştir. Musul sorunu, Türk-İngiliz ilişkilerini gerginleştirdiği gibi, konferansın çalışmasını da tehlikeye düşürecek bir şekle dönüşünce, iki taraf da bu sorunun çözümünü konferanstan sonraya bırakmayı kabul ettiler. Bunun üzerine, Lozan Barış Andlaşması'mn 3. maddesinin 2. fıkrasında, Türkiye ile Irak arasındaki sınırın dokuz ay içinde Türkiye ve İngiltere arasında barışçı yollarla saptanması öngörüldü. Aynca, belirlenen zaman içinde iki devlet arasında bir anlaşma sağlanamazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti'ne sunulacaktı.

İngiltere, 5 Ekim 1923'te Türkiye'ye başvurarak, Lozan Andlaşması'mn belirtilen maddesine göre, Musul sorununun görüşülmesine başlanmasını istedi. Yapılan görüşmeler sonucunda da, Türkiye ile İngiltere arasında, 19 Mayıs 1924'te, İstanbul'da Haliç Konferansı toplandı. Ancak, burada da taraflar,

40) Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926),** Ankara 1978, s. 289.
41) T.C. Dışişleri Bakanlığı, **aynı eser,** s. 74; ayrıca, İngiltere'nin, Musul'u işgal etmesinin Mondros Mütarekesi'nden sonra olduğu hakkında ve değişik tarihler için bkz. Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, c.L,** Ankara 1970, s. 2, 3.

Lozan Barış Konferansı'ndaki isteklerinde ısrar ettiler ve konferans bir sonuç almamadan 5 Haziran 1924'te sona erdi. Türkiye, yine Musul ve civarının Türk sınırları içinde kalmasında direndi. İngiltere ise, buna yanaşmamaktan başka, Hakkâri ilinin yarısını da istedi[42].

İngiltere, Haliç Konferansı sırasında olduğu gibi, Konferans'tan sonra da anlaşmazlık konusu olan Türk-Irak sınırında karışıklık çıkarmaya çalıştı. Bunlar da Türkiye-İngiltere ilişkilerini iyice gerginleştirdi.

Bundan sonra İngiltere, sorunu Milletler Cemiyeti'ne götürdü. 20 Eylül 1924'te de Cemiyet konuyu görüşmeye başladı ve sonuçta, sorunu incelemek üzere tarafsızlardan meydana gelecek bir Komisyonun kurulmasına karar verdi. Bunun üzerine; Macar, Belçikalı ve İsveçli temsilcilerden meydana gelen bir Üçlü Komisyon kuruldu ve komisyon 13 Kasım 1924'te göreve başladı. Komisyon, incelemelerin sonucunda hazırladığı raporu, 16 Temmuz 1925'te Milletler Cemiyeti'ne verdi. Bu raporda, Musul'da plebisit yapılmasının imkansız olduğu ileri sürülerek, Musul'un Irak'ın bir parçası sayılması ve bu ülkenin 25 yıl süreyle İngiliz mandası altında kalması tavsiye edilmekteydi. Ayrıca, Musul'un, Irak'a bırakılmasının en iyi çözüm yolu olduğu bildirilmekteydi[43].

Komisyon'un, İngiltere'nin istekleri doğrultusunda aldığı bu tavsiye kararları ve önerileri, Türkiye tarafından tepkiyle karşılandı ve Cenevre'deki Türk temsilcileri geri çekildi. Buna karşılık, İngiltere'nin etkili olduğu Milletler Cemiyeti Konseyi, Türkiye'nin bütün çabalarına ve karşı koymalarına rağmen, 16 Aralık 1925'te Üçlü Komisyon'un tavsiye kararlarını aynen kabul etti. Ayrıca, Cemiyet Konseyi'nin, Türkiye-Irak sının hakkında verdiği kararın, taraflar için bağlayıcı olduğu açıklandı.

Milletler Cemiyeti'nin Musul'u Irak'a bırakma karan, Türkiye'de büyük tepki uyandırdı ve İngiliz aleyhtarlığını daha da artırdı. Fakat Türkiye, üyesi bile olmadığı, ancak siyasi bir kuruluş olan ve İngiltere'nin en nüfuzlu üyesi bulunduğu Milletler Cemiyeti'nin bu kararına karşı birşey yapamadı. Başlangıçta direttiği halde, daha sonra tutumunu yumuşattı. Çünkü, uzun ve yıpratıcı bir savaştan çıkmıştı. İçeride çözüm bekleyen birçok sorunu vardı. Aynca, Fransa ve İtalya'nın da, İngiltere gibi Türkiye'den istekleri bulunuyordu. Üstelik dış politikada yalnızlık içindeydi. Bu durum, Musul sorunu sırasında Milletler Cemiyeti'nde açıkça görülmüştü. Bu iç ve dış nedenlerin[44]

---

42) Yusuf Hikmet Bayur, **aynı eser,** s. 165; T. C. Dışişleri Bakanlığı, **aynı eser,** s. 81-85; Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **"1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası",** Olay larla Türk Dış Politikası, Ankara 1969, s. 75-78; Ömer Kürkçüoğlu, **aynı eser,** s. 290-292.
43) Ömer Kürkçüoğlu, **aynı eser,** s. 295-296.
44) Bkz. Ömer Kürkçüoğlu, **aynı eser,** s. 301-315.

sonucu olarak da Türkiye, İngiltere ile görüşmeye yanaştı. Sonuçta Türkiye, İngiltere ve Irak arasında, 5 Haziran 1926'da Ankara'da, "Sınır ve İyi Komşuluk Andlaşması" imzalandı[45].

Bu andlaşmaya göre: Türkiye ile Irak arasındaki sınır, esas itibariyle Milletler Cemiyeti'nin aldığı karara uygun olarak, yani Musul Irak'da kalacak şekilde olacaktı (Madde 1). Taraflar, sınır bölgesinde birbirleri aleyhine hiçbir propaganda örgütüne ve toplantıya izin vermeyecekti (Madde 12). Irak Hükümeti, Andlaşma'nın yürürlüğe girmesinden itibaren 25 yıl süreyle, petrolden elde edeceği gelirin yüzde 10'unu Türkiye'ye verecekti (Madde 14).

5 Haziran 1926 Andlaşması'nın yapıldığı gün, taraflar arasında karşılıklı alıp verilen ve Andlaşma'nın bir parçası sayılan "Mektup-Notası" ile, Andlaşma'nın 14. maddesine şöyle bir ek hüküm getirilmiştir: "Andlaşma'nın yürürlüğe girmesinden itibaren 12 ay içinde, Türkiye Hükümeti, 14. maddede öngörülen yüzde 10 hissesini sermayeye çevirmek istediği takdirde, Irak Hükümeti'ne haber verecek, Irak Hükümeti de 30 gün içinde, bu maddenin yerini almak üzere, Türkiye'ye 500.000 İngiliz lirası ödeyecektir"..

Böylece, Musul sorunu dolayısıyla Türk-Irak sının, İngiltere'nin istediği ve Milletler Cemiyeti'nin kararlaştırdığı şekilde çizilerek çözümlenmiş oldu.

Bundan sonra Türkiye ile Irak arasındaki ilişkiler olumlu yönde gelişme gösterdi. Fakat Türk-İngiliz ilişkileri bir süre daha soğukluğunu korudu ve ancak 1929'dan itibaren gelişmeye başladı. Türkiye-İngiltere yakınlaşması ise, diğer Avrupa devletleri tarafından farklı şekilde karşılanmakla beraber, Türkiye'nin bu devletlerle ilişkilerinde yeni gelişmelere yol açtı[46].

c. Türkiye - Sovyet Rusya İlişkileri:

Türkiye, İtilaf Devletleri ile müttefiklerine karşı Kurtuluş Savaşı'nı sürdürdüğü sıralarda, Sovyetler Birliği de hemen hemen aynı devletlerle mücadele halinde bulunuyordu. Bu da iki devleti birbirine yaklaştırmıştı. Bunun sonucunda da, 16 Mart 1921'de Moskova'da "Türkiye - Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Andlaşması" imzalanmıştı. Bu andlaşma ile, Sovyet Rusya, Sevr Andlaşması'nı reddetmiş, yeni Türkiye Devleti'nin Misak-ı Milli sınırlarını tanımış, aynı zamanda Türk-Sovyet sınırı kesin olarak belirlenmişti. Böylece de andlaşma, Tükiye ile Sovyet Rusya arasında dayanışma, dostluk ve işbirliği dönemini başlatmıştı[47]. Nitekim bundan sonra Sovyetler Birliği, Lozan Barış

---

45) Metni ve Ek'leri için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmalari, c. I. (1920-1945),** (2. Baskı), Ankara 1989, s. 309-317; T. C. Dışişleri Bakanlığı, **aynı eser,** s. **110**-118.

46) Bkz. Ömer Kürkçüoğlu, **aynı eser,** s. 320-324.

47) Kurtuluş Savaşı döneminde Türkiye-Sovyet Rusya ilişkilerinin kuruluşu ve gelişmeleri hakkında geniş bilgi için bkz. A. Suat Bilge, **Güç Komşuluk, Türkiye - Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964,** Ankara 1992, s. 24 vd. Ayrıca Moskova Andlaşması'nın metni ve yorumu için İsmail Soysal, **aynı eser,** c. **I.,** s. 27-38.

Konferansı sırasında da Türkiye'yi İngiltere ve Fransa'ya karşı desteklemiş ve Boğazlar üzerinde mutlak Türk egemenliği tezini savunmuştu[48].

Lozan Andlaşması'ndan hemen sonra Türkiye'yi en çok uğraştıran ve zorlayan Musul anlaşmazlığı sırasında, İngiltere'nin ve Milletler Cemiyeti'nin tutumu, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'ne daha çok yaklaştırdı. Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri ile Almanya'yı birbirine yaklaştırmak amacıyla, 1 Aralık 1925'te, Locarno Andlaşması'nın yapılması, Sovyetleri de Türkiye'ye yaklaştırmıştır. Çünkü bu andlaşma Almanya'yı Sovyetler'den uzaklaştırmıştı. Sovyetler, Avrupa'da meydana gelen bu yeni gruplaşmayı, kendilerine yönelmiş bir hareket olarak görmüşlerdi. Bu sırada da Milletler Cemiyeti, 16 Aralık 1925'te, Musul hakkında Türkiye aleyhine kararını verdi. Bu gelişmeler ise iki devleti birbirine daha çok yakmlaştırdı. Bunun sonucunda da, 17 Aralık 1925'te Paris'te, "Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Arasında Dostluk ve Tarafsızlık Andlaşması" imzalandı[49]- Buna göre:

1) *Taraflardan biri aleyhine, bir veya birkaç devlet tarafından bir saldırı olursa, diğer taraf birinci devlete karşı tarafsızlığını koruyacaktı.*

2) *Taraflardan her biri, diğerine karşı her türlü tecavüzden kaçınacak, bir veya birkaç devlet tarafından diğeri aleyhine yönelen bir ittifaka veya siyasi nitelikte bir andlaşmaya, aynı şekilde diğer devletler ta rafından girişilecek düşmanca hareketlere katılmayacaktı.*

3) *Andlaşmanın süresi üç yıl olacaktı. Bu sürenin sona ermesinden altı ay önce, bir tarafça feshedilmediği takdirde, andlaşma bir yıl uzatılmış sayılacaktı.*

İki tarafın çıkarları göz önünde tutularak yapılan bu andlaşmadan sonra, Türkiye ile Sovyetler Birliği (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği) arasında politik ve ekonomik ilişkiler gelişme yoluna girmiştir.

Ancak, bu dönem içinde Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkilerinde bazı görüş ayrılıkları da ortaya çıkmıştır. Türkiye, başlangıçtan itibaren Sovyetlerle ilişkilerini komünizmden ayrı olarak düşünmüş ve buna göre davranmıştı. Nitekim Türkiye'de komünistlere karşı alınan önlemler ve Osmanlı borçlarının tasfiyesi için Türkiye'nin Batılılarla yaptığı anlaşma, Sovyetler tarafından hoş karşılanmamıştır. Çarlık Rusyası'nın borçlarını tanımayan Sovyetler Birliği, bir emsal yaratılmasını sakıncalı saydığı için, Türkiye'nin de kendileri gibi hareket etmesini istemiştir[50].

Diğer taraftan, 1925 Andlaşması imzalandığı sırada Türkiye ile Sovyetler Birliği, Milletler Cemiyeti'nin üyesi değillerdi. Musul sorununun çözümlenmesinden sonra İngiltere, Milletler Cemiyeti'ne girmesi için Türkiye'ye

48) T. C. Dışişleri Bakanlığı, **aynı eser,** s. 12; A. Suat Bilge, **aynı eser,** s. 79 vd.
49) Metni için bkz. İsmail Soysal, **aynı eser,** c. **L,** s. 268-270; T. C. Dışişleri Bakanlığı, **aynı eser,** s. 13-15.
50) T. C. Dışişleri Bakanlığı, **aynı eser,** s. 16-17.

baskıya başlamıştı. Sovyetler Birliği de, Milletler Cemiyeti'ni büyük devletler tarafından kendisine karşı girişilecek bir harekette kullanılacak bir araç olarak görüyor, bu nedenle Türkiye'nin örgüte katılmasını önlemeye çalışıyordu. İngiltere ise, Türkiye'yi Sovyet R'isya'dan ayırmak istiyordu. Bu amaçla Türkiye'ye karşı bazı ekonomik önlemler aldı. Ancak İngiltere'nin bu baskısı Türk-Sovyet ilişkilerini daha çok sıklaştırdı.

Yukanda belirtilen görüş farklılıklarına rağmen, 1925 Andlaşması'ndan sonra, Türkiye-Sovyet Rusya arasındaki siyasi yakınlaşma sürdüğü halde ekonomik ve ticari ilişkiler aynı gelişmeyi göstermemiştir. Sovyetler, 1926 yılında, Türkiye'ye ithal edilen bazı mallarla, Türkiye'den ihraç edilen mallara sınırlamalar koymuştur. Bunlar da iki ülke arasında uyuşmazlığa yol açmıştır. Ancak bu uyuşmazlığın giderilebilmesi için, Kasım 1926'dan itibaren görüşmelere başlanmış ve sonuçta Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında, 11 Mart 1927'de Ankara'da, "Ticaret ve Seyrisefain Andlaşması" imzalanmıştır[51].

Ne var ki, bu andlaşmayla iki ülke arasındaki ticaret hacmi artırılmış olmakla beraber, bunun uygulanmasında önemli güçlüklerle karşılaşılmıştır. Fakat iki devlet, uluslararası ilişkiler alanında birbirlerini desteklemeye devam etmişlerdir.

Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki siyasi ilişkiler, 1928'den itibaren ise uluslararası gelişmelere göre yön almaya başladı. 27 Ağustos 1928'de, saldırı savaşını yasaklayan Kellogg Paktı imzalanınca, Türkiye ve Sovyetler Birliği de buna katıldılar. Sovyetler, o günlerin gergin ortamında, bu konuda daha ileri giderek, Pakt'ın Doğu Avrupa ülkeleri arasında da bir an önce yürürlüğe girmesini sağlamak amacıyla, 9 Şubat 1929'da Moskova'da, Polonya, Romanya, Letonya ve Estonya ile Litvinof Protokolü'nü imzaladı. Bu protokole, 1 Nisan 1929'da Türkiye de katıldı. Bu da Türkiye ile Sovyetler arasındaki yakınlaşmanın yeni bir örneği sayıldı.

Ancak bu sıralarda Türkiye, Batılı devletlerle arasındaki sorunları büyük ölçüde çözmüş ve bunlarla normal ilişkilere başlamıştı. Bu da Sovyetleri memnun etmemişti. Bu gelişmeler sırasında da, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Ankara'da, 17 Aralık 1929'da, "1925 Dostluk ve Tarafsızlık Andlaşması"nı ve iki yıl uzatan bir "Protokol" imzalandı. Fakat bu, Türkiye'nin Batılı devletlerle iyi ilişkiler kurmasına engel olmadı[52].

d.~lürkiye - Fransa İlişkileri:

Türkiye'de Kurtuluş Savaşı sürerken, Ankara'da, 20 Ekim 1921'de Türk-Fransız Anlaşması imzalanarak, iki devlet arasında uzlaşmaya gidilmiş ve aynı zamanda bazı koşullarla Hatay dışarıda olmak üzere, Türkiye-Suriye

51) Metni için bkz. T. C. Dışişleri Bakanlığı, **aynı eser,** s. 20-33.
52) Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **aynı eser,** s. 82-87; Protokol metni için bkz. İsmail Soysal, **aynı eser,** c. **I.,** s. 271-272,

sınırı çizilmişti[53]. Ancak, Türkiye ile Fransa arasındaki bu anlaşmayla sağlanan yakınlaşma, Lozan Barış Konferansı'na kadar sürmüştü. Fransa, Lozan'da Türk heyetinin kesin olarak kaldırılmasını istediği kapitülasyonların, devam ettirilmesi için en çok direnen devlet olarak ortaya çıkmıştı. Bu da, Türkiye'de olumsuz karşılanmış ve iki ülke arasındaki ilişkileri etkilemişti.

Lozan Barış Andlaşması'ndan sonraya da, Fransa ve Türkiye arasındaki ilişkileri etkileyen bazı sorunlar kalmıştı. Bunların başlıcaları, Fransa'nın mandası altında bırakılmış olan Suriye sınırının saptanması ve Osmanlı borçları sorunuydu.

— Türkiye - Suriye Sınırının Çizilmesi Sorunu:

Yukanda belirtildiği üzere, 20 Ekim 1921 tarihli Türk-Fransız Anlaşması ile, Türkiye-Suriye sınırı saptanmış ve İskenderun bölgesi için özel bir yönetim şekli kabul edilmişti. Ayrıca, bu sınırı kesin olarak çizmek üzere, anlaşmanın imzalanmasından bir ay sonra bir karma komisyonun kurulması kararlaştırılmıştı. Lozan Barış Andlaşması da bu hükümleri teyit etmişti. Bununla beraber, "Karma Komisyon" ancak Eylül 1925'te kurulabildi ve sınırların çizilmesinde anlaşmazlıklar ortaya çıktı. Bunun üzerine, Türkiye ile Fransa arasında, Suriye sınırı konusunda, Şubat 1926'da, doğrudan görüşmeler başladı. Görüşmelerden olumlu sonuç alındı ve 18 Şubat 1926'da Ankara'da, iki devlet arasında bir sözleşme düzenlenip parafe edildi[54]. Bununla Türkiye ile Fransa, aralarındaki anlaşmazlıkları barışçı yollarla çözümlemeyi esas almaktaydılar. Ayrıca, buna ekli protokollerle Türkiye-Suriye sınırı çizilmekte ve Fransa, Türkiye lehine bazı sınır düzeltmeleri yapılmasını kabul etmekteydi.

Ancak bu sözleşme, parafe edilmekle birlikte, Fransa tarafından hemen imzalanmadı. Bunun nedeni, Türkiye ile İngiltere arasında Musul uyuşmazlığının sürmesiydi. Fransa, San Remo Andlaşması'na göre İngiltere'yi destekliyordu. Bu bakımdan, Türkiye Musul konusunda Milletler Cemiyeti'nin aldığı karan kabul etmeye yönelince, Fransa da Türkiye'ye yaklaştı. Sonuçta, Türkiye ile "uluslararası andlaşmalar gereğince Suriye ve Lübnan üzerinde sahip olduğu yetkiye dayanarak davranan" Fransa arasında, Ankara'da 30 Mayıs 1926'da "Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Sözleşmesi" imzalandı[55].

Bundan sonra, bu Sözleşmeye göre, tarafsız bir başkanın yönetiminde bir Türk-Fransız Karma Komisyonu kurularak, Cizre-Nusaybin sınırının saptanması için çalışmalara başlandı. Fakat bu konuda da anlaşmazlık çıktı. Ancak Haziran 1929'da her iki tarafı memnun edecek bir çözüm bulunabildi.

---

53) Anlaşma metni için bkz. İsmail Soysal, **aynı eser,** c. **I.,** s. 50-60.
54) Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **aynı eser,** s. 92 - 93.
55) Metni için bkz. T. C. Dışişleri Bakanlığı, **aynı eser,** s. 127-132; İsmail Soysal, **aynı eser,** c. **I.,** s.285-303.

Bunun üzerine de Paris'te, 3 Şubat 1930'da, "Türkiye ile Fransa Arasında Dostluk, Uzlaştırma ve Hakemlik Andlaşması" imzalandı[56].

Tamamı 19 madde, 1 "Ek" ve 1 "Mektup"tan oluşan bu Andlaşma ile Türkiye ve Fransa, birinin bir saldırıya uğraması durumunda, diğerinin tarafsız kalmasını, aralarındaki sorunları diplomasi yöntemleriyle dostça anlaşma yoluyla çözemezlerse, onları La Haye Adalet Divanı'na götürmeyi, bundan önce de bir uzlaşmaya varabilmek amacıyla, tarafların ortak kararlarıyla bir uluslararası Daimi Uzlaştırma Komisyonu'na sunmayı kararlaştırmışlardır. Böylece de iki devlet, aralarındaki ilişkileri barışçı bir esasa dayandırmayı kabul etmişlerdir.

Bu sıralarda, Türkiye ile Fransa arasındaki ilişkileri etkileyen diğer bir sorun da, Osmanlı borçlarının ödenmesi konusuydu.

— Osmanlı Devlet Borçlarının Ödenmesi Sorunu ve Çözümlenmesi:

Osmanlı borçları konusu, aslında yalnız Fransa'yı değil, birçok ülkeyi de ilgilendiriyordu. Fakat, Osmanlı İmparatorluğu'nun vermiş olduğu ayrıcalık haklarından, yani kapitülasyonlardan en çok yararlanan devlet Fransa idi. Aynı zamanda Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'nun en çok borçlandığı devletti. Bu nedenlerle, Osmanlı borçlan en çok Fransa'yı ilgilendiriyordu. Nitekim bu konuda, Lozan Banş Konferansı'nda Türkiye'nin karşısına en çok çıkan devlet de, Fransa olmuştu. Lozan'da Osmanlı borçlan sorununa kesin bir çözüm yolu bulunamamış ve bu borcun Türkiye tarafından ödenme şeklinin, alacaklılarla Türkiye arasında görüşmelerle saptanması kararlaştırılmıştı. Ancak, konunun temel kararlan alınmış ve çözümü için izlenecek yol belirlenmişti.

Nitekim, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Andlaş masın'nda, Osmanlı Devlet Borçlarının Türkiye ile 1911-1912 İtalyan ve 1912-1913 Balkan Savaşları sırasında Osmanlı İmparatorluğu'ndan toprak alan ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak Asya topraklan üzerinde yeni kurulan devletler arasında bölüşülmesi kararlaştırılmıştır (Madde 46). Borçların tutarının belirlenmesi ve bunların ilgili devletlere dağıtımı işi ile de Osmanlı Düyunu Umumiye İdaresi (Osmanlı Devlet Borçları İdare Kurulu) görevlendirilmiştir (Madde 47)[57]. Ayrıca,

---

56) Anlaşmanın metni için bkz. îsmail Soysal, **aynı eser,** c. **L,** s. 385-390.

57) Osmanlı İmparatorluğu döneminde uluslararası mali ve siyasi sorunlara neden olan Os manlı Devlet Borçlarının ödenmesi ile ilgili olarak, Lozan Barış Andlaşması'nda, "Os manlı Devlet Borçları" başlığı altında 11 madde bulunmaktadır (Madde 46-57). Bunlarda, borçların ödenmesinde yükümlülükler, görevler, izlenecek yollar ayrıntılarıyla belirlen miştir. Belirtilen maddeler ile, "1 Kasım 1914 Tarihinden Önceki Osmanlı Devlet Borçları Çizelgesi" için bkz. **Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar Belgeler,** Takım II., c. 2., (Çev. Seha L. Meray), Ankara 1973, s. 14-21.

borçların paylaşılmasında çıkacak anlaşmazlıkların çözümü Milletler Cemiyeti tarafından atanacak bir hakeme bırakılmıştır.

Bundan sonra, Lozan Barış Andlaşması uyarınca Düyunu Umumiye Meclisi, borçların tutarını belirleyip üç ay içinde ilgili devletlere paylaştırıp, sonucu herbirine bildirmiştir. Bu bildirimin arkasından Türkiye, Fransa, İngiltere, Yunanistan ve Bulgaristan Milletler Cemiyeti'ne başvurarak bazı istek ve itirazlarda bulunmuşlardır. Bunun üzerine Cemiyet'in seçtiği hakem, anlaşmazlık konularını inceleyerek, bunlar hakkındaki kararını Cenevre'de 18 Nisan 1925'te vermiştir. Bu karar, Düyunu Umumiye Meclisi'nin yapmış olduğu paylaştırmada değişiklikler yaptığından, hesaplar yeniden düzenlenmiş ve bunlar ilgili devletlere bildirilmiştir[58].

Bu gelişmelerin sonucu olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlarından 17 Ekim 1912'den önce alınanların yüzde 62.25'i, bu tarihten sonrakilerin de yüzde 75.54'ü Türkiye'ye bırakılıp geri kalan miktarının 15 yeni devlet[59] tarafından ödenmesi karara bağlanmıştır. Buna göre, borçların ana parasının toplamı olan 129.604.910 TL.'dan 84.597.495 TL. Türkiye'nin payına düşmüştür[60].

Borçların paylaştırılmasından sonra, Lozan Andlaşması gereğince Paris'te, 11 Temmuz - 21 Ekim 1925 tarihleri arasında "Türkiye Dış Borçları Komisyonu" toplandı. Burada Türk temsilcileri ile çoğunluğunu Fransızların oluşturduğu alacaklılar arasında görüşmeler yapıldı fakat, bir sonuca varılamadı. Ancak, 1926 yılında bu defa Fransızların yanı sıra İngiliz ve İtalyan alacaklıların da katılmasıyla toplantılara yeniden başlandı. Sonuçta, Paris'te, Türkiye Büyükelçisi Fethi (Okyar) Bey ile "Osmanlı Düyunu Umumiyesi adına hareket eden kimseler" yani alacaklıların temsilcileri arasında bir sözleşme imzalandı[61]. Buna göre; Türkiye, Osmanlı Devlet Borçlarından uzun vadeli borçlar ile ödenmemiş borç tahvilleri ve orta vadeli konsolide tahviller için toplam 107.528.463 Lira tutan payı ödemeyi kabul etti. Bu borçlar 25 yıllık sürede ve beş dönemde altın para ile ya da kambiyo rayicine göre Sterlinle ödenecekti. Türkiye, ilk ödemeyi 1 Haziran 1929-31 Mayıs 1936 döneminde, diğerlerini de 1952 yılına kadar dört dönemde 2.000.000 ile

58) Geniş bilgi için bkz. İ. Hakkı Yeniay, **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi,** İstanbul 1964, s. 123-130.

59) Bu devletler şunlardır: Yemen, Asir, Filistin, Hicaz, Irak, Lübnan, Maveraişeria, Necit, Suriye, Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya, İtalya ve Mısır. Bkz. Nihad S. Sayar, **Türkiye İmparatorluk Dönemi Malî Olayları,** istanbul 1977, s. 293-294.

60) Türkiye ile birlikte diğer devletlerin payına düşen borçların miktarları için bkz. İ. Hakkı Yeniay, **aynı eser,** s. 132.

61) Gelişmeler ile sözleşme metni için bkz. T. C. Dışişleri Bakanlığı, **aynı eser,** s. 135-144; İ. Hakkı Yeniay, **aynı eser,** s. 130-137; T. C. Başvekâlet Neşriyat Şubesi, **Düyunu Umu miye Hakkında Kanun,** İstanbul 1928, s. 3 vd.

3.400.000 arasında değişen taksitlerle toplam 13.740.000 Altın TL.[62] olarak yapacaktı[63].

Böylece, Osmanlı Devlet Borçlarının ödenmesi bir şekle ve esasa bağlandı. Bununla da, 1854 yılından beri sürmekte olan büyük bir sorun sona ermiş oldu.

Fakat, anlaşmada öngörülen borcun ödenmesinde, Türkiye, özellikle 1929 dünya ekonomik bunalımından sonra güçlüklerle karşılaştı. Bu da Türk-Fransız ilişkilerini yeniden olumsuz yönde etkiledi. Ancak yapılan görüşmeler sonucunda, Türkiye ile alacaklılar adına hareket eden kimseler arasında, 22 Nisan 1933'te, Paris'te yeni bir sözleşme imzalandı. Buna göre, Türkiye'nin Osmanlı borçlarından payına düşen borcu, kur ayarlaması yoluyla, 28.163.540 TL.lık bir indirimle 78.349.417 TL.ye veya bunun karşılığı olarak 8.378.343 Altın Türk Lirasına düşürüldü. Türkiye bu borcunu her yıl iki taksitte 700.000 Altın TL. olarak ödeyecekti. Borçlarını ödeme süresi ise elli yıldı[64]. Bu suretle, Osmanlı Devlet Borçlarının ödenmesi daha uygun koşullara bağlandı[65].

---

62) Altın TL. 0.916 ayarında 7.216 gram altın olup, 0.903 Sterline eşitti. İ. Hakkı Yeniay, **aynı eser,** s. 146.

63) Türkiye'nin payına düşen borç miktarı, yıllık taksitleri, ödenecek para çeşitleri ile ilgili hesap işlemleri, bunların dökümünü gösteren "cetvel'ler ve ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Hakkı Yeniay, **aynı eser,** s. 138-158; ayrıca, Nihad S. Sayar, **aynı eser,** s. 294-297.

64) Türkiye'nin 1929 yılından itibaren borçlarını ödemeye başlaması, ödediği miktarlar, ödeme şekilleri ve yapılan "yeni sözleşme" hakkında geniş bilgi ile, Sözleşme metni için bkz. İ. Hakkı Yeniay, **aynı eser,** s. 158-185; ayrıca Sözleşme metni için T. C. Dışişleri Bakanlığı, **aynı eser,** s. 145-152.

65) Bu tarihten itibaren Türkiye, Osmanlı Devlet Borçlarından (Osmanlı Düyunu Umumiyesinden) arta kalan 78.349.417 TL.lık bölümü, 22 Nisan 1933 tarihli Paris Sözleşmesi ile çıkarılan 500 Franklık %7.5 faizli birleşik tahvillerle düzenli olarak ödemeye başlamıştır. Nitekim, "Çok sağlam olan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti bütçesi, dış borçların taksitleri için gereken ödeneği her yıl ayırmakta bir sıkıntı duymamıştır." Ancak 1935 yılında, dünyadaki ekonomik sıkıntılardan dolayı, taksitlerin dövize çevrilmesinde güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu nedenle, dış alacaklıların büyük çoğunluğunun Fransa'da bulunmasından dolayı bu devletle, ödeme kolaylığı için görüşmelere girişmiş ve bunun sonucunda, 29 Nisan 1936 Fransız-Türk Ödeme Anlaşması yapılmıştır. 30 Eylül 1940'ta ise Türkiye, Paris'teki Osmanlı Genel Borçlan Meclisi (Düyunu Umumiye Meclisi) ile olan ilgiyi ve ona ödenen komisyonu kesmiş ve borçların ödenme işini doğrudan kendisi üstlenme kararım almıştır. Bu kararını da, yapılan itirazlara rağmen uygulamaya koymuştur. Türkiye, bundan sonra 23 Ağustos 1943'te, 1933'te belirlenen Türk borcu için erken ödeme kararı almış ve bunu 25 Mayıs 1944'ten itibaren yürürlüğe sokarak gerekli ödemeleri yapmaya, gerçekte ise borç tahvillerini piyasadan çekmeye başlamıştır. 1948 yılına kadar da Türk Hükümeti, borç tah villerinin en büyük kısmını eline geçirmeyi başarmıştır. Bunun üzerine Türk Hükümeti ile Düyunu Umumiye Meclisi 4 Ağustos 1948'de, Ankara'da, karşılıklı hesapların kesin şekilde görülmesi hakkında bir protokol imzalamışlardır. Bununla da, Türkiye'nin Osmanlı borcundan kendine düşen payı kapattığı kabul edilmiş, Düyunu Umumiye Meclisi İdaresi'nin, alacaklılar temsilcisi sıfatıyla Türkiye'ye karşı kullandığı hak ve yetkilerle, Türkiye ile olan ilgisi sona ermiştir. Bu arada da Türk Hükümeti, 5 Mayıs 1954 gününe kadar Osmanlı borçlarından payına düşenleri bütünüyle ödemiştir. Bu suretle, Türkiye'nin Osmanlı borçlan sorunu ortadan kalkmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. İ. Hakkı Yeniay, **aynı eser,** s. 186 vd. ; ayrıca Nihad S. Sayar, **aynı eser,** s. 297-300; Mehmet Zeki Pakalın, **Maliye Teşkilâtı Tarihi,** c. IV., Ankara 1978, s. 481 vd.

Böylece, Türkiye ile Fransa arasında Lozan Barış Anlaşması'nın imzalanmasından beri sürmekte olan anlaşmazlık konularından bazıları çözüm yoluna girmiş oldu. Bu da, Türkiye ile Batılı devletler arasında yakın ilişkilerin gelişmesine yol açtı.

e. Türkiye - İtalya İlişkileri:

İtalya, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanması üzerine Anadolu'ya asker çıkartan işgalci devletlerinden biriydi. Ancak, İkinci İnönü Zaferi (23-31 Mart 1921)'nden sonra, iç sorunları ve müttefikleriyle olan ilişkilerinin de sonucunda, 1921 yılı Temmuz ayında Anadolu topraklarından askerlerini geri çekmiş ve bir süre Anadolu üzerindeki isteklerinden vazgeçmişti. Bu da, Türkiye ile İtalya arasında iyi ilişkilerin kurulmasına yol açmıştı.

Ancak, 1922'de Mussolini'nin iktidarı ele geçirmesinden sonra, İtalya yeniden genişleme ve yayılma politikasına başlamıştır. Mussolini'nin, "Büyük İtalya", "Bizim Deniz", "Akdeniz" gibi kavramlarla ortaya çıkması, uluslararası alanda olduğu gibi Türkiye'de de endişe uyandırmıştır. Bu arada İtalya, Adriyatik kıyılarıyla yakından ilgilenmeye başlamış ve Musul bunalımı sırasında Fransa gibi İngiltere'yi desteklemiştir. Hatta 1925'te, Türkiye'nin Musul'u kuvvet yoluyla almak istemesi halinde, İtalya'nın da Anadolu'ya asker çıkaracağı söylentileri dolaşmaya başlamıştı. Bunlar da Türkiye'de, İtalya'ya karşı duyulan güvensizliği çoğaltmıştı.

Musul sorununun çözümlenmesi üzerine, 1926 yılından itibaren Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile arasının düzelmeye başlaması, Türk-İtalyan ilişkilerini de etkilemiştir. Diğer yandan, İtalya'nın Amavutluk'u etkisi altına alması, Yugoslavya'da endişe uyandırmış ve bu devlet Fransa ile bir ittifak andlaşması imzalamıştır. Fransa ise, Orta Avrupa ülkelerinin bazılarıyla ikili ittifaklar yaparak Küçük Antant'ı meydana getirmişti. Bu bakımdan İtalya, Küçük Antant'a karşı Doğu Akdeniz'in iki güçlü devleti Türkiye ve Yunanistan ile iyi ilişkiler kurarak, bir karşı ittifak sistemi meydana getirmek ve denge kurmak istemiştir.

Bu sıralarda Türkiye de, Batılı devletlerle ilişkilerini düzeltmek gereğini duyuyordu. Bu nedenlerden dolayı iki devlet arasında bir yakınlaşma başladı. Ancak bu tarihlerde, Türkiye-Yunanistan ilişkileri henüz bir düzene sokulmamış olduğundan, üçlü bir sistemin kurulması gerçekleşemedi.

Buna karşılık, Türkiye ile İtalya arasında, 30 Mayıs 1928'de Roma'da, "Türkiye-İtalya Tarafsızlık ve Uzlaşma Andlaşması" imzalandı[66]. Buna göre: İki taraf, birbirine karşı yönelmiş hiçbir anlaşmaya, siyasi veya ekonomik

66) Andlaşma metni için bkz. T. C. Dışişleri Bakanlığı, **aynı eser,** s. 279-284; İsmail Soysal, **aynı eser,** c. **I.,** s. 335-339.

tertibe katılmayacak; taraflardan biri, bir veya daha fazla devletin saldırısına uğrarsa, diğer taraf uyuşmazlık süresince tarafsız kalacak; taraflar, aralarında çıkacak anlaşmazlıkları barışçı yollarla çözümleyeceklerdi.

İtalya, Türkiye ile anlaştıktan sonra, 23 Eylül 1928'de, Yunanistan ile de aynı nitelikte bir andlaşma imzaladı. Bundan sonra da Türk-Yunan anlaşmazlığının giderilmesinde etkili olmaya çalıştı. İki ülke arasında 1930 Andlaşması'nın yapılmasında yapıcı rol oynadı.

Türk-İtalyan Andlaşması, iki ülke arasındaki ilişkileri bir düzene soktu. Fakat bu uzun sürmedi. İtalya'nın 1930'lardan itibaren genişleme ve yayılma politikasına gittikçe daha çok ağırlık vermesi, bu arada izlediği Doğu Akdeniz politikası, Türkiye'de İtalya'ya karşı yeniden güvensizlik duyulmasına yol açtı. Böylece iki devlet arasındaki ilişkiler zayıflamaya başladı.

Bu arada Türkiye ve İtalya, Meis Adası ile Anadolu kıyıları arasındaki adacıklara sahip çıkmaktan doğan anlaşmazlığı gidermek üzere, 1928 Andlaşması'na dayalı olarak, 30 Mayıs 1929'da bir "Hakemlik Andlaşması" yaparak, sözü geçen adacıkların hangi tarafa ait olacağının belirlenmesi işini La Hay e Adalet Divanı'na bırakmayı kararlaştırdılar. Ancak, bunun kararını .beklemeden, iki devlet arasında Ankara'da, 4 Kasım 1932'de, "Anadolu Kıyısı ile Meis (Castellorize) Adası Arasında Karasularının Sınırlandırılması ve Bodrum Karşısındaki Kara Ada'nın Egemenliği Konusunda Sözleşme" başlıklı anlaşmayı imzaladılar. Tamamı yedi madde olan bu Sözleşme ile, Meis Adası ile Anadolu kıyıları arasında karasularını ayıran bir çizgi belirlendi; bu çizginin iki yanındaki tüm adalar, adacıklar ve kayalıkların bulunduğu bölgenin kendi egemenliği altında olduğu Devlete bağlılığı kabul edildi; bölgedeki adacıklardan hangilerinin Türk, hangilerinin İtalyan egemenliğinde kalacağı tek tek belirlendi; ayrıca, Bodrum Körfezi karşısındaki Kara Ada'nın Türkiye'ye ait olduğunu İtalya kabul etti[67].

Böylece Türkiye ile İtalya arasında, yukarıda sözü geçen bölgedeki ada ve adacıklar üzerinde egemenlik konusunda çıkan uyuşmazlık, 1923 Lozan Barış Andlaşması'nın ilgili hükümlerinin yorumu sonucunda varılan anlaşmayla çözümlenip, sonuçlandırılmış oldu.

Bununla birlikte bu tarihlerde, İtalya'nın Akdeniz çevresinde ve Adriyatik kıyılarındaki yayılmacı girişimleri ile genel dış siyaseti Türkiye'yi etkilediğinden, Türk-İtalyan ilişkilerinde de değişmeler görüldü.

f. Türkiye - Afganistan İlişkileri:

Türkiye, Doğulu devletler içinde ilk ve yakın ilişkileri Afganistan ile kurmuştu. Nitekim, Kurtuluş Savaşı'nın sürdüğü sıralarda iki devlet arasında, 1 Mart 1921'de Moskova'da, bir "Dostluk Andlaşması" imzalanmış-

67) Sözleşme metni için bkz. İsmail Soysal, **aynı eser,** c. **I.,** s. 340-343.

ti[68]. Bununla, Türkiye ve Afganistan birbirlerinin bağımsızlıklarını tanımışlar, iki ülke arasında çeşitli alanlarda işbirliğine girişmeyi ve dayanışmayı kararlaştırmışlar, ayrıca Türkiye, Afganistan'a kültür alanında yardım etmeyi, öğretmenler ve subaylar göndermeyi yüklenmiştir.

Lozan Andlaşması'ndan sonra ise, Türkiye ile Afganistan arasındaki bu ilişkiler daha da gelişmiştir. Mayıs 1928'de Afgan Kralı Emanullah Han Türkiye'yi ziyaret etmiş ve 25 Mayıs 1928'de de "Türk-Afgan Dostluk ve İşbirliği Andlaşması" imzalanmıştır[69]. Bu andlaşmayla, Afganistan'a gönderilen subay, öğretmen, doktor sayısı çoğaltılmış ve bundan sonra aralarında hiçbir çıkar çatışması olmayan iki ülke arasındaki ilişkiler sürekli gelişme göstermiştir[70].

g. Türkiye - İran İlişkileri:

Türkiye'nin, doğusundaki komşusu İran ile ilişkileri ise, ancak Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanından bir süre sonra olumlu şekilde gelişmeye başlamıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, 3 Mart 1924'te kabul ettiği bir kanunla Halifeliği kaldırması, İran'da bir kısım halk tarafından iyi karşılanmamış ve bu olay, Türk-İran ilişkilerinin gelişmesini bir süre engellemiştir. Diğer yandan, eksik olmayan sınır olayları, çoğu zaman iki ülkenin karşılıklı suçlama ve protestolarına neden olmuştur. Bu durum Musul sorununun sürdüğü günlerde ve 1925'te Doğu İsyam'nın bastırılmasından sonra da devam etmiştir.

Sonuçta, bu olaylara ve anlaşmazlıklara son vermek üzere, Türkiye ile İran arasında, Tahran'da 22 Nisan 1926'da, bir "Güvenlik ve Dostluk Andlaşması" imzalanmıştır[71]. Fakat, "ebedi dostluk" amacıyla yapılan ve sınır bölgelerinde güvenliğin sağlanmasını ve olayların önlenmesini esas alan bu andlaşma; sınır sorunlarını kesin olarak çözümleyememiş ve sınır olayları bundan sonra da sürmüştür. Bu da, iki ülke arasındaki ilişkilerde gerginliğe neden olmuş, hatta diplomatik ilişkilerin kesilmesi tehlikesini yaratmıştır.

Bununla beraber, iki ülkenin çabalarının sonucunda, 15 Haziran 1928'de Tahran'da, "1926 Tarihli Türkiye-İran Güvenlik ve Dostluk Andlaşmasına Ek Protokol", bunun arkasından da, 23 Ocak 1932'de yine Tahran'da, "Türk-İran Sınır Hattının Tayini", ayrıca "Uzlaşma, Adlî Tesviye ve Hakemlik Andlaşması" imzalanmıştır[72] Bunlarla da, Türkiye-İran sınır sorunu, kesin şekilde çözümlenmiştir. Bu andlaşmalardan "Sınır Hattının Tayini" hak-

68) Metni için bkz. İsmail Soysal, **aynı eser,** c. **I.,** s. 25-26.
69) Metni için bkz. T. C. Dışişleri Bakanlığı, **aynı eser,** s. 38-41.
70) Geniş bilgi için bkz. Mehmet Saray, **Türk-Afgan Münasebetleri,** İstanbul 1984, s. 30 vd.
71) Metni için bkz. T. C. Dışişleri Bakanlığı, **aynı eser,** s. 43-45.
72) Bu Protokol ve iki andlaşmanın metinleri için bkz. T. C. Dışişleri Bakanlığı, **aynı eser,** s. 48-63.

kında olanla; sınır bölgelerindeki kargaşalığı önlemek ve güvenliğin sağlanmasını kolaylaştırmak için, Ağrı bölgesindeki Türk-İran sınırında bazı değişiklikler yapılmış ve böylece sınır da kesin olarak saptanmıştır.

Sınır sorununun bu şekilde çözümlenmesinden sonra, Türk-İran ilişkileri olumlu yönde gelişmeye başlamıştır. Bunun üzerine de, iki ülke arasında "dostluk ve kardeşlik bağlarını güçlendirmek" amacıyla, 5 Kasım 1932'de Ankara'da, "Türkiye-İran Arasında Dostluk Andlaşması" ve yine aynı gün " Türkiye ile İran Arasında Güvenlik, Tarafsız ve Ekonomik İşbirliği Andlaşması" imzalanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi de bu andlaşmayı 28 Aralık 1933te onaylamıştır[73]. Bu tarihlerden itibaren Türkiye-İran ilişkileri karşılıklı dostluk anlayışı içine girmiştir.

h. Türkiye - Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri:

Daha önce belirtildiği gibi, Amerika Birleşik Devletleri'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi üzerine, Türkiye ile bu ülke arasında siyasi ilişkiler, 20 Nisan 1917 tarihinde kesilmiş, fakat iki ülke arasında savaş ilan edilmemişti.

Bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri, savaş sonrasında 18 Ocak 1919'da toplanan Paris (Versailles) Barış Konferansı'nda Türkiye ile yapılacak barış andlaşması hazırlıklarına katılmamıştı[74]. Ancak Boğazlar statüsü ve Ermeni konusu ile ilgilenmişti.

Nitekim Konferans'ta, Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan devletinin kurulması ve bunun büyük bir devletin mandası altına verilmesi düşüncesi ortaya çıkmıştı. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Thomas Woodrow Wilson da bunu kabul etmeye taraftar görünmüştü. Fakat Amerika Birleşik Devletleri Kongresi, Monroe Doktrini çerçevesinde bu mandaterliği reddetmiştir. Ancak Başkan Wilson, Ermenistan'ın sınırlarının çizilmesi konusunda kendisine önerilen hakemliği kabul etmiştir. Bunun üzerine Sevr Andlaşması'na, Doğu Anadolu'da denize de çıkışı olacak ve sınırları Amerika Birleşik Devletleri Başkanı'nın hakemliğinde saptanacak bağımsız bir Ermeni devletinin kurulmasıyla ilgili, 88. ve 89. maddeler ile, dolaylı olarak konuyla ilgili olan 230. madde konmuştur[75]

Ancak Amerika Birleşik Devletleri, savaştan sonra, yine kıtasına çekilmiştir. Bu nedenle Amerika, Paris Barış Konferansı'na katılmış olmasına rağmen, Amerikan Senatosu, Almanya'ya kabul ettirilen 28 Haziran 1919 tarihli Versailles Andlaşması'nı ve onunla birlikte Milletler Cemiyeti Sözleşmesi'ni onaylamamıştır. Bu bakımdan da Amerika Birleşik Devletleri;

73) Andlaşmaların metinleri için bkz. T. C. Dışişleri Bakanlığı, **aynı eser,** s. 64-68; İsmail Soysal, **aynı eser,** c. **I.,** s. 422-426.
74) A. Halûk Ülman, **Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947.** Ankara 1961. s. 8.
75) Bkz. Kâmuran Gürün, **Ermeni Dosyası,** Ankara 1983, s. 248-252; Sevr Andlaşması'nın belirtilen maddeleri için Seha L. Meray, Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri,** Ankara 1977. s. 74, 114.

Almanya, Avusturya ve Macaristan ile ayrı barış andlaşmaları yapmıştır. Ancak Türkiye ile aralarında savaş durumu olmadığı için, bir barış andlaşması yapılması sözkonusu olmamıştır.

Bununla beraber, Amerika Birleşik Devletleri 20 Kasım 1922'de toplanan Lozan Barış Konferansı'na gözlemci olarak temsilci göndermiştir. Washington Hükümeti, temsilcilerinden Konferans'ta, kapitülasyonların korunması ile, barış zamanında Boğazlar'dan bütün devletlerin savaş ve ticaret gemilerine geçiş serbestliği verilmesi konularıyla ilgilenmelerini istemiştir[76]. Ancak Lozan'da, Boğazlar'dan geçiş serbestliği kabul edilmiş, kapitülasyonlar ise kesin olarak kaldırılmış ve 24 Temmuz 1923 günü Lozan Barış Andlaşması imzalanmıştır.

Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında barış andlaşmasının yapılmasından hemen sonra, yine Lozan'da Türk-Amerikan temsilcileri, 1917'de kesilen siyasi ilişkileri yeniden kurmak amacıyla, görüşmeler yapmaya başlamış ve bunun sonucunda, 6 Ağustos 1923'te, 32 maddeden oluşan bir "Genel Anlaşma" imzalamışlardır. Bununla da Amerika Birleşik Devletleri, yeni Türk Devleti'ni ve sınırlarını kabul etmiştir[77].

Ancak, iki devlet arasında imzalanan Lozan Anlaşması aleyhinde, Amerika'da bir hareket ve tartışma başlamıştır. Bunda, kapitülasyonların kaldırılması, Türkiye'deki Amerikan din ve eğitim kurumlarına serbestlik verilmemesi, Anadolu'da bir Ermeni devleti kurulmaması gibi konular önemli rol oynamıştır. Amerikan kamuoyundaki bu tartışma nedeniyle Senato, Türk-Amerikan Anlaşması'nın onayını geciktirmiş ve 18 Ocak 1927'de de Anlaşmayı reddetmiştir[78]

Lozan Anlaşması'nın bu şekilde Amerikan Senatosu tarafından reddedilmesi üzerine, Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında, normal ilişkileri yeniden kurabilmek amacıyla Washington Hükümeti, 17 Şubat 1927'de Ankara'da, "Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında İlişkilerin Düzenlenmesine İlişkin Mektup-Nota"yı Yüksek Komiser Amiral Bristol aracılığıyla Dışişleri Bakanı Dr.Tevfik Rüştü (Araş) Bey'e sunmuştur. Türkiye de bu "Mektup-Nota"nın aynısını 28 Nisan 1927 günü Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Komiseri Amiral Mark L. Bristol'a vermiştir[79]. Parlamentoların onayını gerektirmeyen bu düzenleme, belgelerin imza edildiği gün yürürlüğe girmiştir. Bu suretle de, iki devlet arasında "mevcut durumu ayarlayan geçici bir anlaşma (Modus Vivendi)" yapılmıştır. Bunun üzerine,

---

76) A. Halûk Ülman, **aynı eser,** s. 9-10.
77) Akdes Nimet Kurat, **Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959),** Ankara 1959, s. 42; A. Halûk Ülman. **aynı eser,** s. **10;** İsmail Soysal, **aynı eser,** c. **I.,** s. 320-321.
78) Akdes Nimet Kurat, **aynı eser,** s. 42-43.
79) "Mektup-Nota"nın metni için bkz. İsmail Soysal, **aynı eser,** c. **I.,** s. 323-326.

12 Kasım 1927'de Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk Büyükelçisi Ankara'da, 5 Aralık 1927'de de Türkiye'nin ilk Büyükelçisi Washington'da görevlerine başlamışlardır[80].

Böylece bu "Mektup-Nota"ların karşılıklı verilmesiyle, Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika Birleşik Devletleri arasında Devletler Hukuku ilkelerine göre normal siyasi ilişkiler kurulmuş ve bundan sonra, 1 Ekim 1929'da ilk Ticaret Andlaşması imzalanmıştır. 17 Şubat 1927 tarihli Anlaşma da, Türkiye tarafından iki defa uzatıldıktan sonra, iki devlet arasında bir "Sonuç Anlaşması" yapılmıştır. Bu Anlaşma, 18 Şubat 1930'da Amerikan Senatosu ve 12 Nisan 1930'da Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmıştır[81].

Bu suretle, 1927 yılında Türkiye Cumhuriyeti ile Amerika Birleşik Devletleri arasında resmi ilişkiler kurulmuş, bu tarihten itibaren de iki ülke arasındaki ilişkiler daha çok genel ve ticari yönden gelişmeler göstermiş, bu konularda yeni anlaşmalar ve düzenlemeler yapılmıştır[82].

Görüldüğü gibi Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 1923'ten 1932 yılına kadar geçen on yıl içinde dış politikasında, Lozan Barış Andlaşması'nın uygulanmasından doğan veya Lozan Barış Konferansı'nın sonraya bıraktığı sorunları çözümlemeye çalışmış; aynı zamanda, Batılı ve Doğulu devletlerle, Atatürk'ün: "Yurtta barış, dünyada barış için çalışıyoruz".[83] şeklinde açıkça ifade ettiği ve bunu devletin temel ilkelerinden birisi haline getirdiği genel politikası çerçevesinde, iyi ilişkiler kurmuş, bunların sonucunda da uluslararası toplum içinde saygın ve diğer bağımsız devletler gibi eşit bir statü kazanmıştır.

2. 1932 - 1939 Yılları Arasında Türkiye'nin Dış Politikası:

Türkiye Cumhuriyeti Devleti açısından, yukarıda belirtilen gelişmeler olurken, uluslararası ilişkilerde de yeni ve bunalımlı bir döneme giriliyordu. Bilindiği gibi, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni bir güçler dengesi ve siyasi harita kurulmuştu. Ancak, özellikle 1930'lardan itibaren Almanya ve İtalya bu statükonun değiştirilmesini isteyen bir dış politika izlemeye başlamışlardı. Buna karşılık, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere, savaşın galip devletleri de, Versailles sisteminin sürdürülmesine çalışıyorlardı. Bu bakımdan, 1932'den itibaren, uluslararası alanda statükoyu korumak ve değiştirmek isteyenler olmak üzere başlıca iki grup belirmeye başlamıştı.

1939 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına kadar süren bu dönemde, statükoyu değiştirmekten yana olan grup, dış politikasında saldırgan

---

80) Akdes Nimet Kurat, **aynı eser,** s. 43-44; A. Halûk Ülman. **aynı eser,** s. 15; ismail Soysal, **aynı eser,** c. **I.,** s. 320-321.
81) Akdes Nimet Kurat, **aynı eser,** s. 43-44.
82) Bkz.İsmail Soysal, **aynı eser,** c. **I.,** s. 321-322.
83) Bkz.Hakimiyeti Milliye (Gazetesi), **"Büyük Gazi'nin Millete Beyannamesi",** 21 Nisan 1931, Sayı 3509, s. 1.

bir yol izlerken, statükonun korunmasını isteyen grup yatıştırma ve ödün politikası gütmüştür.

Bu bakımdan, uluslararası alanda büyük güçlüklerle sağladığı statüyü sürdürmeyi ve barışın korunmasını dış politikasında ana hedef alan Türkiye, statükocu gruba doğru kaymaya başlamıştır. Batı'dan Almanya'nın, Doğu' dan Japonya'nın baskısı altında kalan Sovyetler Birliği'nin de bu gruba kayması, Türkiye'nin bu alandaki hareket şeklini kolaylaştırmıştır. Türkiye'nin izlemekte olduğu barışçı dış politika ve uluslararası alanda sağladığı itibar da, onu bu sıralarda Milletler Cemiyeti üyeliğine götürmüştür.

a. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne Üye Olması (1932):

1930 yılına doğru Avrupa'da, gruplaşmaların belirli bir durum almaya, bunun uluslararası barış ve güvenliği yeni tehlikelerle tehdit etmeye başladığı sıralarda, Türkiye halen uluslararası işbirliği çalışmalarının dışında kalmış bulunuyordu. Ancak, Türkiye'nin uluslararası politikada çoğalan ağırlığı, Batılı devletler üzerinde de etkisini göstererek, onları Türkiye ile işbirliği yapmaya yöneltti. Nitekim, 1930'da Fransız Dışişleri Bakanı'nın girişimiyle kurulmak istenen Avrupa birliğine Türkiye'nin de alınması birçok Avrupa devleti tarafından istenmiştir. Bundan bir süre önce de, 1928'de, Türkiye Kellogg Paktı'nı imzalamış ve Silahsızlanma Konferansı'na katılmıştı. Ancak Türkiye, bu uluslararası işbirliği ve kollektif barış çalışmalarında bulunmakla beraber, henüz Milletler Cemiyeti'ne girmemişti.

Bilindiği gibi; Milletler Cemiyeti, Birinci Dünya Savaşı'ndan galip olarak çıkan büyük devletlerin önderliğiyle, Versailles sisteminin sürekliliğini sağlamak amacıyla kurulmuştu. Birinci Dünya Savaşı'nda yenilen devletler, bu arada Türkiye, **Cemiyet'e** üye olarak alınmamıştı. Ancak, 1930 yıllarına gelindiğinde, uluslararası siyaset alanında meydana gelen hızlı değişmelerin sonucunda, yenilen devletler de bu örgüte alınmaya başlanmıştı.

Türkiye, zaman zaman Milletler Cemiyeti'ne girmesi sözkonusu olduğu halde, örgüte üye olmakta acele etmemiştir. Bunda, Musul bunalımında Milletler Cemiyeti'nin İngiltere'nin etkisi altında kalması, aleyhinde karar alması ve bu nedenle örgüte karşı uyanan tepkiyle, bu sıralarda Türkiye'nin yakın ilişkileri bulunduğu Sovyetler Birliği'nin tutumu önemli rol oynamıştır. Türkiye gibi Sovyetler Birliği de, örgütün dışındaydı ve her iki ülke Milletler Cemiyeti'ne güvensizlik duyuyordu.

Sovyetler Birliği, 1932 yılına kadar Batılı devletlerle iyi ilişkiler kuramadığı için, Türkiye'nin bu devletlerle ilişkilerini normalleştirmesinden ve Milletler Cemiyeti'ne üyeliğinin sözkonusu olmasından, memnun kalmamıştı. Bu da Türkiye'nin üyeliğini geciktirmişti.

Bununla beraber, 1931 yılında Türkiye, prensip olarak Milletler Cemiyeti'ne girmeyi benimsemiş ve bu konuda bir notayla da Sovyetler Birliği'ne güvence vermişti.

Türkiye, Atatürk'ün direktifi üzerine, Milletler Cemiyeti'ne kendisi başvurarak değil, örgüt tarafından davet edilerek girmek istiyordu. Nitekim, Milletler Cemiyeti Genel Kurulu, 6 Temmuz 1932'de, yaptığı olağanüstü toplantı sırasında İspanya'nın önerisiyle Türkiye'yi Cemiyet'e üyeliğe davete karar vermiştir. Bunun Türkiye'ye bildirilmesi üzerine, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 9 Temmuz 1932'de daveti kabul ettiğine dair karar almış ve bu, aynı gün Örgütün Genel Sekreterliği'ne bildirilmiştir. Bundan sonra işlemlerin tamamlanması ile, 18 Temmuz 1932'de Milletler Cemiyeti'nin 43 üyesinin oybirliğiyle aldığı bir kararla, Türkiye örgütün üyesi olmuştur[84].

Böylece Türkiye Cumhuriyeti, Milletler Cemiyeti'ne üye olmakla, aynı zamanda uluslararası işbirliğine resmen katılmış oldu. Bundan sonra da, barışın korunması çalışmalarına, örgüt içinde ve dışında devam etti.

b. Türkiye ve Balkan Antantı (9 Şubat 1934):

Türkiye, uluslararası diplomasi alanında, yukarıda belirtilen barışçı ve iyi ilişkiler kurmaya dayanan çalışmalarını yaparken, aynı şekilde Balkan devletleriyle de yakın ilişkiler kurmaya çalışıyordu. Bu amaçla, Balkan devletleri ile uzun süreden beri kesilmiş olan ilişkilerini yeniden kurmak için, ikili dostluk andlaşmaları yapmıştı. Bunlar: Ankara'da, 15 Aralık 1923'te Arnavutluk, 18 Ekim 1925'te Bulgaristan ve 28 Ekim 1925'te Yugovlavya ile imzalanan dostluk andlaşmalarıydı.

Türkiye, Balkan devletleriyle ilişkilerini bu şekilde düzeltirken, bu devletler de kendi aralarındaki sorunları çözümlemeye çalışmaktaydılar. Bu gelişmelerin sonucu olarak, 1929 yılına doğru Balkan devletleri arasındaki ilişkiler oldukça düzelmiş ve bir işbirliği ortamı doğmuş bulunuyordu. 1930 yılında Türkiye ile Yunanistan arasında yakınlaşmanın başlaması, diğer Balkan devletleri üzerinde de olumlu etki yaptı. Bu arada da Balkan Antantı düşüncesi ortaya atıldı. Bu da, Türkiye dahil bütün Balkan devletleri tarafından olumlu şekilde karşılandı.

Bunun üzerine; Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan, Romanya , Arnavutluk ve Bulgaristan'ın katılmasıyla, 5 Ekim 1930'da Atina'da, "Birinci Balkan Konferansı" toplandı. Bundan sonra da, Ekim 1931'de İstanbul'da, Ekim 1932'de Bükreş'te, Kasım 1933'te Selanik'te olmak üzere ikinci, üçüncü ve dördüncü Balkan Konferansları yapıldı.

Bu konferanslarda, Balkan Devletleri arasında çeşitli alanlarda işbirliği yapılması kararlaştırılmış, fakat siyasi birliğin kurulması sağlanamamıştır. Ancak görüşmelerde, özellikle Arnavutluk ve Bulgaristan'ın, Balkanlar'da statükonun değiştirilmesinde dolaylı olarak ısrar etmeleri, diğer Balkan devletlerinin siyasi alanda da birbirlerine daha yaklaşmasına yol açmıştır. Diğer

84) T. C. Dışişleri Bakanlığı, **aynı eser,** s. 287 vd; Mehmet Gönlübol, Cem Sar. **aynı** eser. s. 102-106.

yandan, özellikle 1933 yılı başlarından itibaren İtalya ve Almanya'nın izledikleri dış politika, bu devletleri daha sıkı işbirliğine yöneltmiştir.

Bunların sonucu olarak, barışın güçlenmesini isteyen Türkiye, 14 Eylül 1933'te, Ankara'da, Yunanistan ile bir "Samimi Anlaşma Paktı" imzaladı. Bunun arkasından, 22 Eylül 1933'te Sofya'da, Bulgaristan ile, 1926'da iki ülke arasında yapılmış olan andlaşmayı beş yıl uzatan bir belge imzaladı. Bunları, 17 Ekim 1933'te Ankara'da imzalanan "Türkiye - Romanya Dostluk, Saldırmazlık, Hakem ve Uzlaşma Andlaşması" ile, 27 Kasım 1933'te Belgrad'da imzalanan "Türkiye-Yugoslavya Dostluk, Saldırmazlık, Hakem ve Uzlaşma Andlaşması"[85] izledi.

Böylece, Türkiye'nin yaptığı bu ikili anlaşmalarla, Türkiye aracılığıyla beş Balkan Devleti dolaylı olarak anlaşmış oluyorlardı. Bu da, Balkan Antantı'nın temelini meydana getirmiştir. Ancak, 1919 Neuilly Andlaşması'nı kendi lehine değiştirmek isteyen Bulgaristan, bütün ısrarlara rağmen bu ittifak sisteminin dışında kalmak istemiştir.

Bunun üzerine; Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında tek bir anlaşmayla birbirlerine bağlanmak üzere, 1934 Şubat ayı başında Belgrad'da toplantı yapılmış ve Balkan Antantı'nın tasarısı hazırlanmıştır. 9 Şubat 1934'te Atina'da, bu tasarının imzalanmasıyla da, Balkanlarda bansın güçlendirilmesi amacıyla Balkan Antantı kurulmuştur[86]. Bu andlaşmaya göre:

1) *Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Romanya; bütün kendi Balkan sı nırlarının güvenliğini, karşılıklı olarak garanti ediyorlardı.*
2) *Taraflar, bu andlaşmayı imzalamamış olan diğer herhangi bir Balkan ülkesine karşı, birbirine önceden haber vermeden siyasi hiçbir hare kette bulunmamayı ve siyasi hiçbir yükümlülük altına girmemeyi ga ranti etmekteydi.*
3) *Andlaşma, taraflarca uygun karşılanacak her Balkan ülkesine açık bulunacaktı*"[87].*

Görüldüğü gibi bu andlaşma, Balkan Antantı'nı imzalayan devletlerin Balkanlar'daki sınırlarını korumayı ve aynı zamanda bu yarımadadaki statükoyu değiştirmek isteyen devletlere karşı önlem almayı amaçlıyordu. Balkanlar'da statükoyu değiştirmeye yönelik bir politika izleyen devlet ise, Ege Denizi'ne yeniden çıkmak ve Romanya'dan Dobruca'yı almak isteyen Bulgaristan'dı. Dolayısıyla da, alınan önlem bu devlete karşıydı. Antant, bu bakımdan ortak bir savunma andlaşması niteliğinde görünüyordu.

Nitekim, Balkan Antantı'na bağlı olarak Atina'da gizli bir protokol imza-

---

85) Yapılan ikili andlaşmaların metinleri için bkz. İsmail Soysal, **aynı eşer,** c. **I.,** s. 435-446.
86) Geniş bilgi için bkz. T. C. Dışişleri Bakanlığı, **aynı eser,** s. 308-341; Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **aynı eser,** s. 106-110.
87) Andlaşma metni için bkz. İsmail Soysal, **aynı eser,** c. **I.,** s. 454-458.

lanmıştı. Buna göre, andlaşmada imzası olan devletlerden biri, Balkanlı olmayan bir devlet tarafından saldırıya uğrar ve buna bir Balkan devleti de yardım ederse, diğer devletler bu saldırgan Balkan devletine karşı birlikte savaşa girecekti. Ancak, bu Protokol üzerine Türkiye, bir Rus-Romen savaşında Romanya'ya yardım etmeyeceğini Sovyetler Birliği'ne bildirmiş, Yunanistan da, bu Protokol'ün kendisini İtalya ile bir silahlı çatışmaya götürmeyeceği hususunda, İtalya'nın Yugoslavya'ya saldırması halini düşünerek bir çekince koymuştu[88].

Türkiye, Balkan Antantı'nı, Balkanlar'da statükonun,dolayısıyla bansın korunmasına yardımcı, aynı zamanda Balkan devletleri dışmdan gelebilecek tehlikelere karşı bir engel olarak görüyordu. Bu tarihlerde Türkiye için en büyük tehlike, Balkanlar'da ve Doğu Akdeniz'de istekleri bulunan, sahip olduğu Oniki Ada ile de Türkiye'nin komşusu olan İtalya idi. Bu nedenle Türkiye, İtalya'nın yayılma politikasına karşı Balkanlar'da istikrar istemekteydi. Atatürk, Antant'in kurulmasından sonra daima bunun güçlenmesi için çalışmış ve bu konuda düşüncelerini çeşitli vesilelerle açıklamıştır. Aynı zamanda da, bu Andlaşmaya girmemiş olan diğer Balkan devletlerine telkinlerde bulunmuştur[89].

Balkan Antantı, kuruluşundan itibaren çeşitli alanlarda bazı başarılı sonuçlar aldı. Nitekim, 1935'te İtalya'nın Habeşistan'a saldırması üzerine, Milletler Cemiyeti'nin aldığı zorlayıcı ekonomik önlemlere, Antant'a üye dört devlet birlikte katılmışlardır. Diğer yandan, 1936 Montreux Konferansı'nda, Boğazlar statüsünün Türkiye lehine değiştirilmesinde, Antant üyeleri aynı dayanışma politikasını izlemişlerdir.

Ancak, başarısı, üye devletlerin Balkanlar'ın dışından gelecek tehlikelere karşı göstereceği direnme isteği ve gücüyle sınırlı olan Balkan Antantı'nın bu durumu, 1936'dan itibaren değişmeye başlamıştır. Nitekim büyük devletlerin ekonomik, siyasi yayılma ve etki politikaları, Antant'ın zayıflamasına yol açmıştır. Özellikle 1937'de, Yugoslavya'nın Bulgaristan ile bir dostluk andlaşması imzalaması, gittikçe güçlenen İtalya karşısında Yunanistan'ın bu devlete yaklaşması, bu durumu daha da hızlandırmıştır.

c. Boğazlar Sorunu; 1936 Montreux Sözleşmesi ve Yeni Boğazlar Statüsü:

— Boğazlar Sorunu ve Monreux Boğazlar Sözleşmesi (20 Temmuz 1936)

Türkiye ile Müttefikler arasında Lozan Barış Andlaşması imzalanırken; aynı gün, yani 24 Temmuz 1923'te, bir de "Boğazlar Sözleşmesi" yapılmıştı. Buna bir tarafta Türkiye, diğer tarafta İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Bul-

88) Fahir H. Armaoğlu, **SiyasîTarih,** Ankara 1964, s. 658. Çekinceler için bkz. İsmail Soysal, **aynı eser,** c. **I.,** s. 457-458.
89) A. Afetinan, **Tarih'ten .... Bugün'e,** Ankara 1970, s. 204.

garistan, Yunanistan, Romanya, Rusya ve Yugoslavya katılmıştı. Bu sözleşmeyle; Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi ile, İstanbul Boğaz'ından denizden ve havadan serbest geçiş esas alınmış; bu geçiş güvenliğinin sağlanması amacıyla, Boğazlar'ın her iki kıyısı (Çanakkale Boğazı'nın doğu ve batısında 20'şer, İstanbul Boğazı'nın doğu ve batısında 15'er kilometrelik alan), Marmara Denizi'ndeki adalar, askersiz hale getirilmiş, bu bölgelerde tahkimat yapmak ve asker bulundurmak yasaklanmıştı. Buna karşılık, bu bölgenin güvenliği Milletler Cemiyeti'nin garantisi altına konulmuştu. Ayrıca, bu statünün yürütülmesini kontrol için, bir Türk temsilcisi başkanlığında, sözleşmede imzası bulunan devletlerin temsilcilerinden oluşan "Boğazlar Komisyonu" kurulmuştu[90].

Türkiye, Boğazlar üzerindeki egemenliğini sınırlayan bu sözleşmeyi, o günlerin koşulları içerisinde istemeyerek kabul etmişti. Ancak, Lozan Barış Andlaşması'nın imzalandığı sıralarda dünya, silahlanmanın azaltılması ve savaş tehlikelerinin uluslararası kontrolle önlenebileceği ümidi içindeydi. Fakat umulanın aksine, silahsızlanma çalışmaları olumlu bir sonuç vermemiş, Milletler Cemiyeti'nin kollektif güvenlik sistemi saldırganlara karşı başarılı şekilde uygulanamamıştı. Özellikle, statükonun değişmesini isteyen devletlerin girişimleri karşısında, Milletler Cemiyeti gittikçe etkisini kaybetmeye ve işlemez hale gelmeye başlamıştı.

Bu gelişmeler karşısında Türkiye de, Lozan Andlaşması'nda öngörülen Boğazlar garantisi ile haklarının korunamayacağını anladığından, Boğazlar statüsünün değiştirilmesini ve onun zamana daha uygun bir hale getirilmesini istemeye başladı. Bununla beraber Türkiye, Boğazlar üzerindeki doğal hakkını kuvvet gösterileriyle elde etmek yoluna gitmeyerek, haklarını hukuk yollarından sağlamayı esas almıştır. Türkiye'nin bu davranışı ise, iki dünya savaşı arasındaki uluslararası politikada özel bir yer işgal etmiştir. Türkiye'nin bu konuda dayandığı uluslararası hukuk prensibi "koşullar değişmiştir" prensibi olmuştur[91].

Türkiye, Boğazlar statüsünü değiştirmek için duyduğu isteği, ilk defa, Londra'da toplanan "Silahların Azaltılması ve Sınırlandırılması Konferansı"nda, 24 Mart 1933'te ortaya atmış ve bunu, 23 Mayıs 1933'te Konferans Gene4 Komisyonu'nda tekrarlamıştır[92]. Ancak, bu iki girişiminden herhangi bir sonuç alamamıştır.

Avrupa'da, özellikle Almanya'nın silahlanmaya ve uluslararası ilişkilerin bozulmaya başlamasından sonra Türkiye, bu konu üzerine daha çok eğilme gereğini duymuştur. Almanya'nın, 1919 Versailles Andlaşması'nın askeri kısıtlama hükümlerini tanımadığını açıklaması üzerine olağanüstü toplanan

90) Sözleşme metni için bkz. İsmail Soysal, **aynı eser,** c. **I.,** 140-151.
91) Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **aynı eser, s. 131.**
92) Montreux Boğazl ■ Konferansı - Tutanaklar Belgeler, (Çev. Seha **L.** Meray, Osman Olcay), Ankara 1976, s. 1.

Milletler Cemiyeti Konseyi'nde; 17 Nisan 1935'te, Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Araş, Türkiye'nin Boğazlar statüsünün değiştirilmesi isteğinde olduğunu bildirmiş ve bu görüşünü desteklemek üzere ilke bakımından iki neden öne sürmüştür: "Bu nedenlerden biri, Türkiye için, başka her Devlet gibi, güvenliğini sağlama zorunluluğudur. Öteki neden şudur: Varlığını koruması için gerekli bütün uyanıklıkla birlikte, barışı sağlamlaştıracak bütün çabalara içtenlikle katılmaktan geri durmayan Türkiye, bu alandaki istekli davranışının, kendisine karşı eşitliğe aykırı bir davranışa yol açmasını kabul edemez."[93]. Dr. Tevfik Rüştü Araş, konuşmasında bu iki temel nedeni belirttikten sonra, uluslararası durumda meydana gelecek her değişikliğin Boğazlar statüsünde de karşı bir değişikliği gerektireceğini sözlerine eklemiştir[94].

Türkiye Dışişleri Bakanı, Eylül 1935'te, Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nda bu defa doğrudan statünün değiştirilmesini istedi ve Boğazların askersizleştirilmesi hükümlerinin, Türkiye'nin hem kıyılarının savunulmasına, hem de topraklarının iki parçası arasındaki geçit ve transitin güvenliğine zarar verdiğine işaret ederek; bu durumun bu hükümlerin kabul edildiği sıralardaki koşulların değişmesine rağmen, aynen sürüp gitmekte olduğunu söyledi[95].

Türk Hükümeti'nin, barışın korunması konusunda gösterdiği dikkat, özen ve dürüstlük çerçevesinde, çeşitli uluslararası toplantılarda açıkladığı bu istek ve niyetleri; 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin hükümlerinin gözden geçirilmesi yolunu hazırlarken, Akdeniz'de ve Avrupa'da meydana gelen yeni bunalımlar, Türkiye'nin haklılığını da açıkça göstermekteydi.

Bu ön çalışmalar ve uluslararası alanda ortaya çıkan yeni durum üzerine Türkiye, 10 Nisan 1936'da, 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde imzası bulunan devletlere bir nota göndererek, son gelişmeler karşısında, Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin 18. maddesinin artık uygulanamaz hale geldiğini belirterek, kendi güvenliği, savunması ve egemenlik haklarının korunması yönünden, Lozan'da saptanan statünün değiştirilmesini ve Boğazlar'in askerileştirilmesini, bunun için de görüşme yapılmasını istedi.

Türkiye'nin bu çağrısı, başta İngiltere olmak üzere, diğer devletler tarafından olumlu karşılandı. İngiltere, gelişen olaylar sonucunda politikasını değiştirdiğinden, bu defa Akdeniz'de güçlü bir Türkiye'nin varlığına taraftardı. Sovyetler Birliği, aslında 1923'te saptanan Boğazlar statüsünden memnun değildi ve değiştirilmesini istiyordu. Fransa, bu sıralarda Sovyetler Birliği ile yakınlık kurduğundan, çağrıya olumlu cevap verdi. Balkan devletleri de değişiklikten yanaydılar. İtalya ise, Habeşistan'a saldırısı üzerine, Millet-

93) **Montreux Boğazlar Konferansı...,** ş. 2.
94) Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi,** Ankara 1968, s. 64.
95) Feridun Cemal Erkin, **aynı eser,** s.64

ler Cemiyeti'nin aldığı zorlama önlemlerine Türkiye'nin de katılmış olması nedeniyle, Boğazlar statüsünün değiştirilmesine karşıydı.

Devletlerin (İtalya dışında) bu olumlu tutumları üzerine, 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni değiştirmek üzere, 22 Haziran 1936'da İsviçre'nin Montreux (Montrö) kentinde bir konferans toplandı. Montreux Boğazlar Konferansı'na Türkiye, Avustralya, İngiltere, Bulgaristan, Fransa, Yunanistan, Japonya, Romanya, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya katıldı.

Konferansın çalışmaya başlaması üzerine, ikinci günkü oturumda Türkiye on üç madden oluşan tezini açıkladı. Buna göre Türkiye, Boğazları askersiz durumdan çıkarmak, tahkim etmek, buralarda asker bulundurmak ve bu arada da Boğazlar Komisyonu'nun kaldırılmasını; ayrıca, Karadeniz'de kıyısı olan ve olmayan devletlerin Boğazlar'dan geçmeye izinli olan deniz kuvvetlerinin, en yüksek ölçüde sınırlandırılmasını istiyordu.

Bunun yanı sıra Konferansta, Karadeniz'de kıyısı olan ve olmayan devletler de, çıkar çatışmaları dolayısıyla hemen ikiye ayrıldılar. Başta Sovyetler Birliği olmak üzere, Karadeniz'de kıyısı olan devletler, kendi gemilerinin Boğazlardan geçmesi için tam serbestlik verilmesini ve kıyısı olmayan devletlere ait gemilerin Boğazlar'a girmesinin de en dar ölçüde kısıtlanmasını istiyorlardı. Diğer yandan, başta İngiltere olmak üzere, Karadeniz dışındaki devletler, bu denizde uygun bir denge kurmaya ve Karadeniz devletlerinden biriyle anlaşmazlık halinde hareket serbestliğini korumaya çalışıyorlardı.

Konferans çalışmaları, bu birbirine karşı olan tezlerin çalışmasıyla sürdü. Sonuçta, Türkiye'nin Boğazlar üzerinde egemenliğini yeniden kurmayı hedef alan, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin gemilerinin bu denize girmesini önemli ölçüde kısıtlayan Türk tezi, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin desteği ile kabul edildi. Bunun üzerine, Boğazlar statüsüne yeni bir şekil veren Montreux Boğazlar Sözleşmesi, 20 Temmuz 1936'da imzalandı[96].

Tamamı 29 madde, 4 "Ek" ve 1 "Protokol"dan oluşan bu Sözleşme ile, Sözleşmeyi imzalayan "Taraflar Boğazlar[97]'da denizden geçiş ve gidiş - geliş (ulaşım) serbestliği ilkesini kabul (etmişlerdir)" (Madde 1). Ancak, "bu serbestliğin kullanılışı" da, Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin diğer maddeleri ile koşullara bağlanarak, özetle şöyle düzenlenmiştir:

1) Barış zamanında ve Türkiye'nin katılmadığı savaş halinde, Ticaret gemileri, gündüz ve gece, bayrak ve yük ne olursa olsun, sağlık denetimi dışında, hiçbir işleme bağlı olmadan Boğazlar'dan geçiş ve gidiş-geliş (ulaşım) serbestliğinden yararlanacaklardı.

---

96) Konferansta ileri sürülen tezler ve görüşler ile kararlar için bkz. **Montreux Boğazlar Konferansı - Tutanaklar-Belgeler...,** s. 15 vd; Feridun Cemal Erkin, **aynı eser,** s. 69 vd.

97) 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin 1. maddesinde, "Boğazlar" deyimi için, "'Boğazlar' genel deyimi ile anılan Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz (istanbul) Boğazı..." ifadesiyle açıklama getirilmiştir. Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin Giriş bölümünde de aynen benimsenen bu madde için bkz. İsmail Soysal, **aynı eser,** c. I., s. 141.

Bu gemiler, Boğazlar'dan transit geçerlerken, Türk makamlarınca, alınması öngörülen (Sağlık denetimi, Fenerler ve şamandıralar ile kurtarma hizmetleri için) vergilerden ve harçlardan[9]^ başka, bu gemilerden hiçbir vergi ya da harç alınmayacaktı (Madde 2, 4).

2) *Boğazlara giren her gemi, uluslararası sağlık kuralları çerçevesinde Türk yasalarıyla konulmuş olan sağlık denetimi için, Boğazlar'ın gi rişine yakın bir sağlık istasyonunda duracaktı (Madde 3).*

3) *Savaş zamanında, Türkiye savaşansa, Türkiye ile savaşta olan bir ülkeye bağlı olmayan ticaret gemileri, düşmana hiçbir biçimde yar dım etmemek koşuluyla, Boğazlar'dan, Türk makamlarınca gösteri lecek yoldan ve gündüz, serbestçe geçebileceklerdi (Madde 5).*

4) *Türkiye'nin kendisini pek yakın bir savaş tehdidi karşısında sayması durumunda, ticaret gemileri serbest geçiş ilkesinden yararlanacak, ancak, gemilerin Boğazlar'a gündüz girmeleri ve geçişin her sefe rinde, Türk makamlarınca gösterilen yoldan yapılması gerekecekti.*

   Kılavuzluk, bu durumda, zorunlu kılınabilecek, ancak ücrete bağlı olmayacaktı (Madde 6).

5) *Karadeniz 'e kıyıdaş Devletler, 15 bin tondan * yüksek tonajdaki savaş gemileri ile denizaltılarını, Türkiye'ye önceden haber vermek ve di ğer bazı koşullarla, Boğazlar'dan geçirebileceklerdi (Madde 11).*

6) *Savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi için, Türk Hükümeti'ne dip lomasi yoluyla bir ön-bildirimde bulunulması gerekecekti. Bu ön-bildirimin olağan süresi sekiz gün olacaktı; ancak, Karadeniz kıyıdaşı olmayan Devletler için bu sürenin on beş güne çıkartılması istenmeğe değer sayılacaktı. Bu ön-bildirimde gemilerin gidecekleri yer, adı, tipi, sayısı ile gidiş için, ve olacaksa, dönüş için geçiş tarihleri bildirile cekti.*

   Geçiş sırasında, deniz kuvvetinin komutanı, durmak zorunda olmaksızın, her iki Boğazın girişindeki bir işaret istasyonuna, komutası altındaki kuvvetin tam bileşimini bildirecekti (Madde 13).

---

98) Sözleşmenin 1 sayılı EK'inin 1. maddesine göre, Türk Hükümeti tarafından Boğazlar'dan taransit geçen ticaret gemilerinden aşağıda belirtilen hizmetler için, "Kütüğe yazılı darasız tonajın her bir tonu üzerinden alınacak vergi ya da harçlar tutan Altın-Frank" üzerinden şöyledir:
   a) Sağlık denetimi 0.075
   b) Fenerler ve şamandıralar:
      800 tona kadar 0.42
      800 tonun üstünde --------- 0.21
   c) Kurtarma hizmetleri 0.10

*) "Ton" terimi, "metrik ton" denilmedikçe, 1.016 Kilogramlık (2.240 Librelik) bir tonu belirler (Sözleşme, EK II/3).

7) Boğazlar'da transit geçişte bulunabilecek bütün yabancı deniz kuvvet lerinin en yüksek tonaj toplamı 15.000 tonu aşamayacaktı ve bu gemi ler, geçişleri için gerekli süreden daha uzun süre Boğazlar'da kalama yacaklardı (Madde 14-16). Ancak, Türk Hükümetinin çağrısı üzerine gelen savaş gemileri bu koşulların dışında kalacaktı (Madde 17).

8) Karadeniz'de kıyısı bulunmayan Devletlerin barış zamanında bu Denizde bulundurabilecekleri savaş gemilerinin toplam tonajı, 30.000 tonu geçemeyecekti; ancak, belli koşullarda 45.000 tona yükselebilecekti. Ayrıca bu gemiler, 21 günden fazla Karadeniz'de kalamayacaktı (Madde 18).

9) Boğazlar'da transit olarak bulunan savaş gemileri taşımakta olabile cekleri uçakları, hiçbir durumda kullanamayacaklardı (Madde 15).

Sivil uçakların ise, Akdeniz ile Karadeniz arasında geçişi, Türk Hükümeti'nin göstereceği hava yollarından yapılacaktı (Madde 23).

10) Savaş zamanında, Türkiye savaşan değilse, savaş gemileri, belirli koşullar içinde, Boğazlar'dan serbestçe geçebileceklerdi. Bununla birlikte, savaşan herhangi bir Devletin savaş gemilerinin Boğaz lar'dan geçmesi yasak olacaktı. Türkiye savaşan ise veya kendisini pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidi karşısında sayarsa, Türk Hükümeti tümüyle dilediği gibi davranabilecekti (Madde 19,20,21).

11) 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi gereğince kurulmuş olan Uluslar arası Komisyonun yetkileri Türk Hükümeti'ne geçecekti.

Türk Hükümeti, bu Sözleşmenin, savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine ilişkin olan her hükmünün yürütülmesini gözetecekti (Madde 24).

12) Sözleşmenin süresi yirmi yıl olacaktı. Ancak, bu sürenin bitiminden iki yıl önce, hiçbir Taraf, Sözleşmeyi sona erdirme ön-bildirimi ver memişse, Sözleşme, bir sona erdirme ön-bildirimin gönderilmesin den başlayarak, iki yıl geçinceye kadar yürürlükte kalacaktı. Ayrıca, Sözleşmenin yürürlüğe girmesinden başlayarak her beş yıllık döne min sona ermesinde, Taraflardan herbiri, Sözleşmenin bir ya da bir kaç hükmünün değiştirilmesini önerme girişiminde bulunabilecekti (Madde 28,29).

13) Türkiye, Boğazlar bölgesini hemen yeniden askerileştirebilecekti (Protokol, fıkra 1)".

— Montreux Boğazlar Statüsü ve Önemi:

Görüldüğü gibi bu Sözleşme ile, Boğazlar'da denizden geçiş serbestliği ilkesi kabul edilmiştir. Bununla birlikte gerçekte, Boğazlar'da Türk egemenliğini ve kontrolünü esas alan bir düzenleme yapılarak, belirli kurallarla yeni

bir geçiş statüsü kurulmuştur. Nitekim, 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile kurulan "Boğazlar Komisyonu" kaldırılmış, Boğazlar'ın çevresinde askersiz bölge oluşturulması kararına son verilerek, Türkiye'nin bu bölgeleri askerileştirmesi kabul edilmiştir. Aynı zamanda, yabancı ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişleri Türkiye'nin siyasi durumuna ve iradesine bağlanmış, buna göre geçişlerin; barış hali, Türkiye'nin girmediği savaş hali, Türkiye'nin girdiği savaş hali ve Türkiye'nin kendisini yakın savaş tehlikesinde görmesi hali olmak üzere, dört ayrı statüde yapılması kararlaştırılmıştır.

Boğazlar'da, yukarıda belirtilen yeni düzenlemeden anlaşılacağı gibi Türkiye, 1936 Montreux Sözleşmesi ile, 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi uyarınca kurulan ve güvenliği ile egemenliği sınırlayan Boğazlar statüsünü, dönemin değişen güçler dengesinden çok iyi yararlanarak, lehine değiştirmiştir. Bununla, Boğazlar üzerindeki egemenlik haklarına yeniden kavuşmuş, aynı zamanda güvenliği ve geleceği yönünden önemli bir sorununu çetin bir diplomasi mücadelesiyle barışçı yollarla çözümlemiştir.

Öte yandan Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile, Boğazlar'da uluslararası bir statü kurulmuştur. Bunda, 1930'lu yıllarda dünyada uluslararası dengede meydana gelen önemli ve büyük gelişmelerle, Boğazlar statüsünün tarihi gelişimi rol oynamıştır.

Bilindiği gibi, kesin Türk egemenliğinde bulunan Boğazlar'a ilk resmi ve fiili müdahele, 1774 yılında Küçükkaynarca Andlaşması ile olmuş, 23 Aralık 1798 tarihli Andlaşma ile de yabancı ticaret ve savaş gemileri için Boğazlar'dan geçiş, bir sorun olarak devletlerarası siyasetin vazgeçilemez önemli konuları arasına girmiştir. Bundan böyle de, Boğazlar'ın "kapalılığı ilkesi" ile "açıklığı ilkesi," Türkiye'nin dış siyasetini belirleyen en önemli konulardan biri olduğu gibi, devletlerarası mücadelenin de temellerini oluşturmuştur.

Bu yönleriyle 1936 Montreux Sözleşmesi ve onunla kurulan yeni Boğazlar statüsü, Türkiye ile Büyük Devletlerin ve aynı zamanda Büyük Devletlerin kendi aralarında yaptıkları, 162 yıllık silahlı veya diplomasi alanındaki mücadelelerin zaman içinde oluşan ve gelişen bir sonucu olmuştur.

Nitekim 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi, Boğazlar üzerinde yeniden kesin Türk egemenliğinin, aynı zamanda, 18. yüzyıldan beri İngiltere'nin Rusya'ya karşı sürdürdüğü "Boğazlar'ın kapalılığı" ilkesi ile bunlara karşılık Rusya'nın kendisine değişmez amaç kabul ettiği "sıcak denizlere inme" politikasını belli oranda karşılıklı ödünlerle dengeleyen bir statünün kurulmasını sağlamıştır. Daha genel olarak da, bu denge çerçevesinde, kıyıdaş olmayan devletlere belirli ölçüde Karadeniz'e geçme, Karadeniz'e kıyıdaş devletlere

99) Sözleşmenin metni, EK'leri ve Protokol için, bkz. **Montreux Boğazlar Konferansı - Tutanaklar Belgeler...,** s. 461-476; ismail Soysal, **aynı eser,** c. **I.,** s. 501-518.

ise geniş şekilde Boğazlar'dan Akdeniz'e geçiş hakkı tanınmıştır. Önemli olan husus da bunun, Türkiye'nin egemenliğine, toprak bütünlüğüne ve güvenliğine zarar vermeden gerçekleştirilmesi olmuştur[1] °°.

Türkiye, Sözleşmeyi bu haliyle, yeni Boğazlar rejiminin, kendisine aslında dostluk andlaşmasıyla bağlı Sovyetler Birliği ile Batı Devletleri ve Balkan ülkeleri arasında, barış yararına bir işbirliği döneminin açılmasına bağ ve temel olacağı ümidiyle imzalamıştır. Bu da, Sovyetler Birliği'ni tehdit ve tehlikenin etkisinde bulunan Akdeniz'e Türk - İngiliz - Fransız ortağı olarak getirmek isteğinden kaynaklanmıştır[101].

Bu genel çerçevede, Boğazlar'da Türk egemenliği esası üzerinde devletlerarası bir statünün kurulması, bunun yürürlük ve kontrolünün Türkiye'ye ait olduğu prensibi, ilk olarak 1841 Londra Boğazlar Andlaşması, ikinci defa da 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile gerçekleşmiştir. Bu durumuyla 1936'da Boğazlar'da kurulan ve çok hassas dengelere dayanan yeni statü, Türkiye Cumhuriyeti'nin güvenliği ile dış siyasetinin, aynı zamanda uluslararası ilişkilerin vazgeçilemez ve belirleyici önemli temellerinden biri olmuştur.

d. Sadabat Paktı (8 Temmuz 1937):

Türkiye, Batı'daki bu girişimlerini yaparken, diğer yandan Doğu'daki komşularıyla da iyi ilişkiler kurmak çabasını sürdürüyordu. Bu sıralarda, İtalya'nın Ortadoğu'daki istek ve girişimleri de, bölgenin diğer devletlerini Türkiye'ye yaklaştırıyordu.

İtalya, 1935'te Habeşistan'a saldırınca, Ortadoğu'da yeni bir tehlike ortaya çıkmıştı. Bu da Türkiye gibi, diğer Ortadoğu ülkelerini endişelendirmişti. Bunun üzerine, 2 Ekim 1935'te Cenevre'de Türkiye, İran, Irak arasında üçlü bir anlaşma parafe edilmiş, sonradan buna Afganistan da katılmıştı. Ancak, Türkiye tarafından desteklenen ve gerçek şekle sokulmak istenen bu anlaşma, İran ve Irak arasındaki sınır anlaşmazlığı ile, Türkiye ve İran arasındaki bazı sorunlardan dolayı hemen gerçekleşemedi. Fakat bu arada Türkiye komşularıyla olan ilişkilerini sıklaştırdı. 1937 Ocak ve Nisan ayları arasında Türkiye ve İran çeşitli alanlarda işbirliğini öngören andlaşmalar yaptılar. Nisan 1937'de de Türkiye ve Irak arasında, 5 Haziran 1926'da imzalanmış olan Dostluk Andlaşması, iki yıl daha uzatıldı. İran ve Irak arasındaki sınır anlaşmazlığı da, 4 Temmuz 1937'de imzalanan bir andlaşma ile çözümlendi. Böylece dört devlet arasındaki anlaşmazlıklar giderilmiş oldu.

Bunun üzerine, dünyadaki siyasi gerginlik ve özellikle İtalya'nın Habeşistan'a saldırması üzerine, Ortadoğu'da artan tehlikelere karşı olmak üzere, Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında, Tahran'da Sadabat Sarayı'nda, 8 Temmuz 1937'de, Sadabat Paktı adını alan "Saldırmazlık Andlaşması"

100) Feridun Cemal Erkin, **aynı eser,** s. 117-121.
101) Feridun Cemal Erkin, **aynı eser, s.** 121.

imzalandı. Buna göre: Taraflar birbirlerinin iç işlerine karışmaktan kesin olarak kaçınacak bir siyaset izleyecekler; ortak sınırların dokunulmazlığına uyacaklar; birbirlerine karşı saldırı hareketinde bulunmayacaklar; ortak çıkarlarını ilgilendiren konularda birbirlerine danışacaklar; Kellogg Paktı'na uyacaklar; Pakt beş yıl süreli olacak ve imzacı devletlerden biri tarafından bu sürenin sona ermesinden altı ay önce Pakt'ın feshi ihbarında bulunulmadıkça andlaşma yeniden beş yıl süreyle uzatılmış sayılacaktı[102].

Bu suretle Türkiye, Batı'da Balkan Antantı ve Doğu'da Sadabat Paktı'nın kurulmasını sağlayarak, her iki bölgede de barışı ve dengeyi sağlayacak bir ittifak ve güvenlik sistemi kurmuş oldu.

e. Hatay Sorunu ve Hatay'ın Anavatana Katılması:

Özellikle 1936'dan itibaren, Türk dış politikasında önemli bir yer tutan ve Türk-Fransız ilişkilerini etkileyen bir konu da, Hatay Sorunu idi.

— Hatay Sorunu:

Türkiye ile Fransa arasında, 20 Ekim 1921'de, Ankara Anlaşması yapılırken, Sancak (İskenderun Sancağı) Türkiye sınırları dışında kalmıştı. Halkının büyük çoğunluğu Türk olan ve Misak-ı Milli sınırları içerisinde bulunan bu bölgenin Türkiye'nin dışında bırakılması, o günlerin koşullarının sonucunda istenmeyerek kabul edilmişti. Bununla beraber, Türkiye'nin isteği üzerine, Ankara Anlaşması'na, Sancak'taki Türklerin çıkarlarını koruyacak ve bölgeye özerklik verilmesi için gerekli ortamı hazırlayacak hükümler konmuştu. Anlaşma'nın bu konuyla ilgili olan 7. maddesi şöyleydi: "İskenderun bölgesi için özel bir yönetim kurulacaktır. Bu bölgenin Türk soyundan olan halkı, kültürlerinin gelişmesi için her türlü kolaylıktan yararlanacaklardır. Türk dili orada resmi bir niteliğe sahip olacaktır." 8. madde ile de sınır, "Payas'ın hemen güneyinden başlayacak ve Meydanıekbez'e doğru gidecek, oradan da Bağdat Demiryolu'nu izleyerek Nusaybin'e, sonra da Cezire-i İbni Ömer'de Dicle'ye ulaşacaktı"[103]. Böylece İskenderun Sancağı, Suriye ile birlikte Fransız mandası altına girmişti. Bundan sonra da Fransa, Suriye içinde Sancak bölgesi için özerk bir yönetim kurmuştu. Ancak Fransa manda yönetimi, Suriye ve Lübnan'ı; Halep, Şam, Lübnan, Lâzkiye devletleri adı altında parçalayarak ayırmış ve 1921'de İskenderun Özerk Sancağı'nı Halep'e bağlamıştı.

İskenderun Sancağı'nda kurulan bu statü, ilk andan itibaren bölgede ve Türkiye'de olumsuz etki yapmış ve bu durumun giderilmesi düşünülmeye başlanmıştı. Nitekim Atatürk, Adana'ya 15 Mart 1923 tarihinde yaptığı gezi sırasında kendisini karşılayan bir kısım Antakyalı'ya, "Kırk Asırlık Türk Yurdu, düşman elinde esir kalamaz."[104] diyerek, Türkiye'nin bölgeyle olan ilgisini belirtmişti.

---

102) Andlaşma metni için bkz. İsmail Soysal, **aynı eser,** c. **I.,** s. 584-587.
103) Anlaşma metni için bkz. İsmail Soysal, **aynı eser, c. I., s.** 50-60.

Fransa, 1926'da, merkezi İskenderun olmak üzere özerk İskenderun Sancağı sınırları içinde, doğrudan Beyrut'taki Fransız Yüksek Komisere bağlı, bir hükümetin kurulmasına karar verdi. Bunun üzerine seçimler ve bir anayasa yapıldı. Böylece Fransız mandası altında "Bağımsız İskenderun Hükümeti" kuruldu. Bu da, Suriye'de tepkilere yol açtı. Fransa da, ikinci bir kararnameyle bu hükümetin adını değiştirerek "Kuzey Suriye Hükümeti" adını verdi ve bundan sonra da İskenderun Sancağı Şam'a bağlandı.

Bu gelişmelere karşı bölgenin Türk halkı büyük tepki gösterdi. Bunun üzerine Fransa'nın önerisiyle Şam Meclisi, 1928'de, İskenderun Sancağı'nın özel bir statüsü olduğunu kabul etti ve bu, 1930'da, Milletler Cemiyeti Mandalar Komisyonu tarafından da uygun görüldü. Böylece, İskenderun Sancağı'nın mali ve yönetim özerkliği uluslararası bir belgeye bağlanmış oldu. Bu arada Türkiye'de gerçekleştirilen Atatürk inkılapları, İskenderun Sancağı içinde de yayılmaya ve bölgenin Türk halkı Türkiye ile birleşmeyi istemeye başladı. 1935'te, Fransa'nın Suriye ve Lübnan'daki manda yönetiminin sona ermesi de, bir fırsat olarak görüldü[105].

Gerçekte ise bölgenin Türk halkı, İskenderun ve civarının Fransa tarafından işgal edilmesi üzerine, bu işgale karşı 1919 yılından itibaren mücadele etmeye ve örgütlenmeye başlamıştı. Bu arada da "Antakya İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"ni kurmuştu. Tayfur Sökmen' in başkanlığını yürüttüğü bu cemiyet, daha sonra 1923 yılında, merkezi Adana'da olmak üzere resmi hale getirilmişti. Anavatana katılma çalışmaları bundan böyle daha da etkili şekilde sürdürülmüştü[106].

Fransa, 1936 yılında Suriye ve Lübnan üzerindeki mandasını kaldırdıktan sonra, Suriye ile 9 Kasım 1936'da bir Anlaşma yaptı. Bununla; bölgedeki, İskenderun da dahil, bütün yetki ve haklarını Suriye Hükümeti'ne devretti. Bu durum Türkiye tarafından tepkiyle karşılandı ve kabul edilmedi. Bu arada Türk Hükümeti, 9 Eylül 1936'da, Milletler Cemiyeti'nde İskenderun sorunu hakkında Fransa'ya ikili görüşme yapılmasını önerdi. Fakat öneri kabul edilmedi. Bundan sonraki gelişmeler ise, Türk-Fransız ilişkilerini yeniden gerginleştirdi.

Bu sıralarda ise Atatürk, Sancak sorununu kesin bir çözüme bağlamak istiyordu ve bunun zamanın geldiğine inanıyordu. Avrupa'nın siyasi durumu da böyle bir harekete uygundu. Hitler'in iktidara geldikten sonra başlattığı girişimler, bu arada 1935 yılında Versailles Andlaşması'nın Almanya'nın silahlanmasını kısıtlayan maddesini tanımadığını ilan edip askeri gücünü artırmayı hızlandırması, aynı zamanda Mussoli'nin başında bulunduğu İtalya'nın tutum ve davranışları, Versailles sisteminde önemli değişmelere yol açmıştı.

---

104) Tayfur Sökmen, **Hatay'ın Kurtuluşu için Harcanan Çabalar,** Ankara 1978, s. 70.
105) Abdurrahman Melek, **Hatay Nasıl Kurtuldu,** Ankara 1966, s. 5-25.
106) Geniş bilgi için bkz. Tayfur Sökmen, **aynı eser, s. 20 vd.**

Bu da, başta Fransa olmak üzere, birçok Avrupa ülkesinde artan endişeler doğurmuştu. Bu durum ise Fransa'yı yeni sorunlardan uzak durmaya veya anlaşmaya zorlayan gelişmelerdi. Öte yandan Türkiye 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nden beri dostluğu daha çok aranan bir Devlet olmuştu. Onun sorunları zor kullanarak değil, barışçı yoldan çözmek yanlısı olduğuna inanılıyordu. Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilişkileri iyiydi ve İngiltere ile de dostluğu gelişiyordu[107]. Yine bu sıralarda Türk kamuoyu Sancak'ın anavatana dönmesini istiyordu. Sancak Türkleri de bu doğrultuda amaçlarını kendi imkanlarıyla belirtmeye çalışıyorlardı. Bu durumda, 1936'da değişen koşullar altında, Sancak'ın anavatana dönmesi sorununda çıkarılan engeller Türkiye'nin ulusal haklarına bir tecavüz niteliğinde görülüyordu[108].

İşte bu ortamda, Türkiye, 9 Ekim 1936'da, Fransa'ya bir nota vererek, Suriye ve Lübnan'a olduğu gibi İskenderun Sancağı'na da bağımsızlık verilmesini istedi. Atatürk, bu konuya Türkiye'nin verdiği önemi, 1 Kasım 1936'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin yeni çalışma dönemini açış konuşmasında şöyle belirtmiştir: "Bu sırada, Milletimizi gece gündüz meşgul eden başlıca büyük mesele, hakiki sahibi öz Türk olan 'İskenderun-Antakya' ve havalisinin geleceğidir. Bunun üzerinde, ciddiyet ve kat'iyetle durmaya mecburuz. Daima kendisiyle dostluğa çok önem verdiğimiz Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur"[109].

Atatürk, bu konuşmasından bir gün sonra da Tayfur Sökmen'e şunları söylemiştir: "Bugünden itibaren davaya resmen el kondu. Antakya - İskenderun ve havalisinin ismi bundan böyle Hatay'dır, cemiyetinizin adını 'Hatay Egemenlik Cemiyeti' olarak değiştirin ve faaliyetinizi bu isim altında yürütün..."[110].

Bu sırada ise Fransa, Türkiye'nin yukarıda belirtilen notasına 10 Kasım 1936'da verdiği cevapta, İskenderun Sancağı'nın bağımsızlığının tanınması halinde Suriye'nin parçalanmış olacağını, buna da kendisinin yetkili olmadığını bildirdi. Türkiye'nin isteğinde ısrar etmesi üzerine, Fransa sorunu Milletler Cemiyeti'ne götürmeyi önerdi. Türkiye de bunu kabul etti. Bu sıralarda (Aralık 1936'da) İskenderun Sancağı'nda da halk Fransızlara ve onların sert tutumuna karşı harekete geçmişti ve çeşitli olaylar oluyordu"[1].

İskenderun sorunu, 14 Aralık 1936'da, Milletler Cemiyeti'nde ele alındı ve 22 Aralıkta bölgeye bir gözlemci kurulu gönderilmesine karar verildi. Bu arada, İngiltere'nin arabuluculuğuyla Türkiye ile Fransa arasında görüşmeler yapılarak bir prensip anlaşmasına varıldı. Bunların üzerine Milletler Cemi-

---

107) İsmail Soysal, **aynı eser,** c. **I.,** s. 532.
108) Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar,** c. **I.,** Ankara 1980, s. 87.
109) **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** c. **I..** Ankara 1961. s. 392.
110) Tayfur Sökmen, **aynı eser,** s. 95.
111) Bkz. Feridun Cemal Erkin, **aynı** eser, c. [., s. 87-91; Tayfur Sökmen, **aynı** eser, s. 35.

yeti Konseyi, 27 Ocak 1937'de, Sancak için yeni bir statü kabul etti. Buna göre: İskenderun ve Antakya içişlerinde tam bağımsız, dışişlerinde Suriye'ye bağlı, kendisine özgü bir Anayasa ile yönetilen bir "Ayrı Varlık" olacaktı. Statünün ve Anayasanın uygulanması Milletler Cemiyeti gözetiminde olacak ve bu bir Fransız tarafından yürütülecekti. Sancak'ın ülke bütünlüğü, bu amaçla yapılacak bir andlaşma gereğince, Türkiye ve Fransa tarafından garanti altına alınacaktı.

Bunun üzerine, Milletler Cemiyeti'nin kurduğu bir komisyon, Cenevre'de üç aylık bir çalışmadan sonra, Mayıs 1937'de "Sancak Statüsü"nü ve "Sancak Anayasası"nı hazırladı. 29 Mayıs 1937'de de bu anayasa Milletler Cemiyeti'nde kabul edildi. Aynı gün (29 Mayıs 1937), Türkiye ile Fransa arasında, "Sancak'ın Toprak Bütünlüğünü Güvence Altına Alan Andlaşma" imzalandı[112].

Türkiye, Hatay'ın yeni statüsünün hemen uygulanmasını istedi. Fakat, Fransızların tutumu, bunu engelledi ve yeni güçlükler çıkardı. Bu da, bölgede Fransızlara karşı yeni hareketlerin başlamasına neden oldu. Türkiye'de Fransa aleyhine güçlü bir akım doğdu ve iki ülke arasındaki ilişkiler gerginleşti. Bu arada Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne başvurarak, Sancak'ta Anayasaya göre yapılacak seçim için hazırlanan sistemin Türkler aleyhine olduğunu bildirerek, durumu protesto etti. Milletler Cemiyeti de, Ocak 1938'de, bunu haklı görerek, yeni bir seçim sistemi hazırladı"[3]. Fakat Fransızlar güçlük çıkarmakta devam ettiler. Bunun üzerine Türkiye, Hatay sınırına asker yığmaya başladı. Bu sırada, Hatay'ın kesin olarak anavatana katılmasını isteyen Atatürk, hastalığına rağmen, 20 Mayıs 1938'de Mersin'e giderek orduyu teftiş etti ve askerin geçit törenini ayakta kabul ederek, Hatay için askeri yola da başvuracağını ve bu konudaki kararlılığını Fransa'ya gösterdi[114].

Bu tarihlerde ise, Avrupa'da uluslararası ilişkiler iyice gerginleşmişti. Bu da, Fransa'yı, Türkiye karşısında daha yumuşak bir tutum almaya yöneltti. Fransa, 6 Haziran 1938'de Hatay'daki valisini geri çekerek, yerine bir Türk vali (Abdurrahman Melek'i) atadı. Bunun üzerine bölgedeki gerginlik azaldı. Avrupa'da savaş tehlikesinin gittikçe çoğalması, yapılan görüşmelerde Fransızları Türkiye'nin isteklerine daha çok yaklaştırdı. Bunun sonucunda iki

112) "Statü", "Anayasa" ve "Andlaşma"nın metinleri için bkz. İsmail Soysal, **aynı eser,** c. **I.,** s. 548-572.

113) Mehmet Gönlübol, Cem Sar, **aynı eser,** s. 141-142.

114) Atatürk'ün Mersin gezisi için bkz. **Cumhuriyet** (Gazetesi), 21-26 Mayıs 1938, Sayı 5035-5040, s. 1. Atatürk'ün Hatay konusundaki kararlılığı ve düşüncesi hakkında, Fransa'nın Ankara Askeri Ataşesi Albay Courson, daha 1937'de hükümetine şunları yazmıştır: "Hatay sorunu, Atatürk'ün her an düşündüğü konu durumunda. Bunu birçok kez belirtti; vatte bulundum, Hatay bana güveniyor; burada, şerefim, şöhretim söz konusu... Geçen sene, bu zamanda, Ocak ayı başında, aniden Suriye sınırına hareket etmeye kalkıştı ve ancak o zamanın hükümet başkanı, onu yolundan döndürebildi." Bkz. Paul Dumont, **Fransız Devlet Arşivlerinde İsmet İnönü,** Ankada 1991, s. 18.

ülke arasında, 3 Temmuz 1938'de Antakya'da Askeri bir Anlaşma imzalandı. Bu anlaşma ile; Hatay'ın toprak bütünlüğünün ve siyasi statüsünün ortaklaşa korunması, bu amaçla Türkiye ve Fransa'nın bölgeye 2500'er kişilik askeri kuvvet göndermeleri kararlaştırıldı. Bunun üzerine, 5 Temmuz 1938'de, Türk askeri Hatay'a girdi.

Bundan bir gün önce de, yani 4 Temmuz 1938'de, Ankara'da, Türkiye ile Fransa arasında bir "Dostluk, Uzlaştırma ve Hakemlik Andlaşması" imzalandı. Buna göre: Taraflar, birbirleri aleyhine olan hiçbir siyasi ve ekonomik anlaşmaya ve düzenlemeye girmeyecekler; biri saldırıya uğrarsa, diğeri saldırgana yardımda bulunmayacaktı.

Türkiye ile Fransa arasında gerçekleştirilen bu anlaşma ve yakınlaşmadan sonra, iki devletin ortak gözetimi altında Hatay Meclisi için 22 Temmuz - 1 Ağustos 1938 tarihleri arasında seçimler yapıldı. Türkler 40 milletvekiliğinden 34'ünü kazanarak Meclis'te çoğunluğu sağladılar"[5]. 2 Eylül 1938'de Sancak Millet Meclisi, ilk toplantısını yaptı ve bağımsız Sancak'a Hatay Cumhuriyeti adını verdi. Böylece Hatay Devleti resmen kurulmuş oldu. Aynı gün, yeni Türk Devleti'nin Cumhurbaşkanlığı'na, Atatürk'ün adayı olan Tayfur Sökmen seçildi[116]. Başbakanlığına da Abdurrahman Melek atandı.

— Hatay'ın Anavatana Katılması (23 Temmuz 1939):

Hatay Devleti, bu şekilde bağımsızlığını kazandıktan sonra, Türkiye ile çok sıkı işbirliğine girdi. Türkiye Cumhuriyeti kanunlarını ve parasını kabul etti. Türkiye ile arasındaki gümrüğü kaldırdı. Bunların yanı sıra, esasen Türk olan Hatay Devleti yöneticileri, Türkiye'ye katılmak isteğinde bulundular. Bunun gerçekleşmesi için çeşitli girişimlerde bulundular. Ancak bu isteğin gerçekleşmesinde, yine Fransa'nın tutumunu dikkate almak gerekiyordu.

Bu sıralarda Avrupa'da genel bir savaşın çıkacağı artık belli olmuştu. Almanya, Avusturya'yı kendine katmış, 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı işgal etmiş ve sonra da Polonya ile aralarındaki Saldırmazlık Paktı'na son vermişti. Bu arada İtalya Arnavutluk'u işgal etmişti. Bütün bunlar da Fransa ve İngiltere'de endişe yaratmıştı. Bu gelişmeler ise bu devletleri Ortadoğu ve Balkan çıkar ve politikaları gereği Türkiye'ye yaklaştırmıştı. Nitekim İngiltere 12 Mayıs 1939'da Türkiye ile Karşılıklı Yardım Deklarasyonu yayınlamıştı. Fransa da Türkiye ile anlaşmak istiyordu. Ancak bu, Hatay sorununun çözümüne bağlıydı ve Fransa buna razı olmuştu. Bunun üzerine Türkiye ve Fransa arasında Ankara'da 23 Haziran 1939'da, "Türkiye ile Suriye Arasında Toprak Sorununun Kesinlikle Çözümüne İlişkin Anlaşma" imzalandı. Bununla Fransa, Türkiye sınırının düzeltilmesini, belirlenen sınır çiz-

115) Seçimler ve sonuçları için bkz. Feridun Cemal Erkin, **aynı eser,** s. 91-94; İsmail Soysal, **aynı eser,** c. **I.,** s. 540: Tayfur Sökmen, **aynı eser,** s. 43-45, 108; Abdurrahman Melek, **aynı eser,** s. 59-62; ayrıca "Hatay Devletinin Ulusal Meclis Üyeleri'nin Listesi" için Mahmut Goloğlu, **Millî Şef Dönemi (1939 -1945),** Ankara 1974. s. 423.

116) Tayfur Sökmen, **aynı eser, s.** 108.

gisinin ötesinde bulunan toprakları en geç 23 Temmuz 1939'a kadar boşaltmayı (Madde 1), sözkonusu topraklarda oturan Hatay yurttaşlarının Türk uyrukluğunu kendiliğinden edinmiş olacaklarını (Madde 2) ve böylece Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını kabul etti[117].

İşte bu ortam ve gelişmeler sırasında Hatay Millet Meclisi, 23 Haziran 1939 günü yaptığı toplantıda oybirliği ile Anavatan'a katılmak kararını aldı ve Hükümet görevini Türkiye'nin Olağanüstü Temsilcisi'ne devir ve teslim ederek, Hatay Devleti'ne son verdi[118].

Hatay ile ilgili bu gelişmelerden sonra, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 30 Haziran 1939'da, Türkiye ve Fransa arasında imzalanan 23 Haziran 1939 tarihli Ankara Anlaşması ile Ek'lerini onayladı ve arkasından da , 7 Temmuz 1939'da Hatay'ın "...İlhakına ve Hatay İlinin Kurulmasına" ilişkin kanunu [119] çıkartarak, Hatay'ın Anavatana ilhakını kabul etti. Bu arada Anlaşma gereğince Fransız askeri ve yönetimi Hatay'dan çekilmeye başladı. 23 Temmuz 1939 günü yapılan törenle de Hatay Türkiye'ye katıldı.

Böylece Türkiye Cumhuriyeti, dünyanın gittikçe artan sorun ve bunalımlarla yeniden bir genel savaşa doğru sürüklendiği 1930'lu yıllarda, önce 1936 Montreux Sözleşmesi ile Boğazlar Sorunu'nu, bunun hemen arkasından da üç yıl süren zorlu bir diplomasi mücadelesi sonunda, silaha başvurmadan ve hukuk yoluyla, Hatay Sorunu'nu çözümlemiş oldu.

f. Akdeniz ve Balkan Gelişmeleri Karşısında Türkiye:

1932'den sonraki dönemde; İtalya'nın, özellikle Nazi Partisi'nin iktidara gelmesinden sonra da Almanya'nın, Akdeniz ve çevresiyle, Balkanlar'da yürüttüğü politika, diğer ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de endişeyle izlenmeye başlanmıştı. Gerçi İtalya, Türkiye'ye dostluğu hakkında güvence vermişti. Fakat bu devlet, gittikçe saldırgan bir görünüm aldığından, Akdeniz güvenliği ve genel olarak Türkiye'nin deniz sınırları yönünden bir tehdit kaynağı olarak belirmeye başlamıştı.

Türkiye, bu İtalyan tehlikesini, bir taraftan Milletler Cemiyeti ve Avrupa ortak güvenlik sistemi, diğer taraftan Sovyetler Birliği ve Balkan devletleri ile kurduğu dostluk politikasıyla karşılamıştı. Ancak, bu dönemde Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin dayandığı tek devlet olması durumu, Akdeniz güvenliği endişesinin ortaya çıkmasından itibaren, Türkiye için yeterli olmamaya başlamıştı. Bu bakımdan Türkiye, jeopolitik durumu nedeniyle yeni güvenlik bağlantıları yapmaya yönelmiştir. Çünkü Sovyetler Birliği, Türkiye'yi Akdeniz'den gelebilecek tehlikelere karşı korumak için bir yükümlülük altına girmeye yanaşmamaktaydı. 1936'dan sonra ise Sovyetler, Türkiye'nin gü-

117) Anlaşma metni ve Ek'leri için bkz. İsmail Soysal, **aynı eser,** c. **I.,** s. 573-581.
118) Abdurrahman Melek, **aynı eser,** s. 84; Tayfur Sökmen, **aynı eser,** s. 117.
119) Bkz. Mahmut Goloğlu, **aynı eser, s. 31.**

venliğiyle, Boğazlar'in kendileri için güvenliği ölçüsünde ilgili görünmüşlerdir[120].

Bu gelişmeler ise, Türkiye'yi Batılı devletlere doğru kaydırmaya başlamıştır. 1936'da Montreux Boğazlar Sözleşmesi yapılırken, İngiltere'nin Türkiye'yi desteklemesi, bunu kolaylaştıran diğer bir etken olmuştur.

Öte yandan Almanya, özellikle 1937'den itibaren, Balkanlar'da yoğun şekilde girişimlerde bulunarak, bölgeyi ekonomik ve siyasi yönlerden etkisi altına almaya çalışıyordu. Bu çalışmalarını Türkiye üzerinde de gerçekleştirmek ve Türkiye'yi Mihver Devletleri'ne bağlamak istiyordu. Bu da, Türk-Alman ilişkilerinin soğumasına neden oldu. Böylece Almanya, Türkiye üzerinde istediği politikayı gerçekleştiremedi. İtalya'nın Akdeniz ve çevresinde yaptığı girişimler ise, Türkiye'yi Mihver Devletleri'nden iyice uzaklaştırdı.

1939 yılında Almanya'nın komşularına karşı giriştiği hareketler ve özellikle İtalya'nın 7 Nisan 1939'da Arnavutluk topraklarını işgale başlaması ile Mussolini'nin yayılma ve genişleme emelleri; Türkiye'yi, İngiltere ve Fransa'ya doğru iyice yaklaştırdı. Hitler'in, Ankara'ya büyükelçi olarak gönderdiği von Papen, bu yakınlaşmayı önlemeye çok çalıştı, fakat başarı sağlayamadı. Nitekim bu sıralarda (Nisan 1939'da) Türkiye ile İngiltere arasında bir ittifak yapılması için görüşmelere başlandı.

Türk-İngiliz görüşmeleri, 12 Mayıs 1939'da, karşılıklı Yardım Deklarasyonu'nun yayınlanmasıyla sonuçlandı. Buna göre iki devlet, "Akdeniz bölgesinde savaşa yol açabilecek bir saldırı halinde etkili bir şekilde işbirliği yapmaya ve birbirlerine her türlü yardımda bulunmaya hazırlanacaklardı". Fakat bu deklarasyonla yapılması kararlaştırılan andlaşma, hiçbir devlete karşı olmayacaktı[121].

Bundan sonra, yukarıda belirtildiği gibi, Hatay sorununun çözümlenmesi üzerine, Türkiye ile Fransa arasında 23 Haziran 1939'da, İngiltere ile yapılanla aynı nitelikte bir Deklerasyon imzalandı. Kesin itifak andlaşmasının imzalanması için de görüşmelere başlandı. Böylece Türkiye, Batı devletleriyle işbirliği ve anlaşma dönemine girmiş oldu.

Türkiye'nin Batı devletlerine yaklaşması, İtalya tarafından kuşkuyla karşılandı. Bununla İtalya, Oniki Ada üzerindeki egemenliğine gölge düşeceği görüşündeydi. Durumu, müttefiki Almanya'ya da, bu şekilde telkin etmeye başladı.

Türkiye'nin Batı devletlerine yaklaşma hareketini, Sovyetler Birliği önceleri memnunlukla karşıladı. Fakat bu sırada Stalin, Hitler ile anlaştı ve

120) T. C. Dışişleri Bakanlığı, **aynı eser,** s. 360-361.
121) Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, **"İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası",** Olaylarla Türk Dış Politikası. Ankara 1969. s. 149.

23 Ağustos 1939'da Almanya ile Sovyetler Birliği arasında bir Saldırmazlık Paktı imzalandı. Bu iki devletin anlaşması, Batı ile işbirliği yapan ve Sovyet Rusya ile arasının açılmasını istemeyen Türkiye'yi zor durumda bıraktı. Çünkü Türkiye, Batılı devletlere Sovyet Rusya'nın da bunlara katılacağı ümidiyle yaklaşmıştı. Halbuki şimdi tam aksi bir gelişmeyle karşılaşmış oluyordu. Hitler ve Mussolini'ye göre de, Türkiye, bir kıskaç içine düşmüştü. Bu nedenle Batı devletlerinden ayrılmak zorunda kalacaktı.

İşte bu şekilde, Türkiye için dış politikada durumun kritik bir hale geldiği sırada da, İkinci Dünya Savaşı başladı.

ON İKİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI
(1939 -1945)

A. SAVAŞIN BAŞLAMASI VE YAYILMASI:

Daha önceki bölümde açıklandığı gibi, İkinci Dünya Savaşı'nın nedenlerini ve olayların başlangıcını, Birinci Dünya Savaşı'nın çözümlenmeden bıraktığı veya getirdiği yeni sorunlar ile, bunların da neden olduğu gelişmeler oluşturmaktaydı. 1919 Versailles Barış Andlaşması'nın kurmuş olduğu statüye, daha ilk anlardan itibaren tepkiler başlamıştı. Bunun sonucunda da yeni sorunlar ve bunalımlar ortaya çıkmıştı. Versailles statüsünün korunması için alınan önlemler de, buna karşı olanları engelleyememişti. Böylece, özellikle 1930'lardan itibaren Avrupa güçler dengesinde yeni gelişmeler meydana gelmiş, statükocu devletlerle statükonun değişmesini isteyen devletler arasında siyasi, ekonomik ve askeri çekişmeler başlamıştı. Bunlar arasındaki çatışma da İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına neden olmuştur.

Savaş, yakın olarak, Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla başlamış görünmekle beraber; aslında İngiltere ve Almanya arasında, yani Avrupa'nın en büyük denizci ve sömürgeci devletiyle, en güçlü kara devleti arasında dünya siyasetinin yürütülmesi bakımından doğrudan doğruya bir anlaşmaya varılamamış olmasından, bu arada Alman ekonomik ve askeri gücünün diğer devletleri tehdit etmesinden çıkmıştı. Savaş, Avrupa'da başlamış, kısa sürede diğer kıtalara, deniz ve denizaşırı yerlere yayılmıştır.

1. Almanya - Polonya Savaşı ve Polonya'nın Paylaşılması:

Almanya'nın, 1 Eylül 1939 sabahı, savaş ilan etmeksizin, Polonya'ya saldırdığı, bunun üzerine de İngiltere ve Fransa'nın 3 Eylül 1939'da Almanya'ya savaş açtığı, böylece de İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı, bundan önceki konuda belirtilmişti.

Almanya-Polonya Savaşı başlayınca, İngiltere ve Fransa, yaptıkları ittifaka ve verdikleri garantilere rağmen Polonya'nın yardımına hemen gidemediler. Almanlar ise hızla ilerleyerek 14 Eylül 1939'da Varşova önlerine kadar geldiler ve 28 Eylül'de de şehri ele geçirdiler.

Polonya'nın bu durumu Sovyet Rusya'yı da harekete geçirdi. Sovyetler Birliği daha Eylül ayı başında yarı seferberlik yapmıştı. Sovyet orduları, 17 Eylül'de Polonya sınırını aşarak, 23 Ağustos 1939 tarihli Alman-Sovyet Andlaşmasf nda kendilerine ayrılan toprakları işgale başladılar.

Bunun üzerine Almanya ile Sovyet Rusya, 28 Eylül 1939'da, Moskova'da, ek bir anlaşma yaparak, Polonya'yı aralarında paylaştılar. Buna göre, Polonya'nın doğusunu Sovyetler, Varşova dahil batısını Almanlar aldılar. Böylece Polonya, bir defa daha komşuları tarafından paylaşılarak ortadan kaldırıldı.

2. Sovyet Rusya'nın Baltık Ülkelerine Yerleşmesi:

Polonya'nın Almanya ve Sovyet Rusya arasında paylaşılmasından sonra Sovyetler, Birinci Dünya Savaşı sonucunda kaybettikleri Baltık topraklarını ele geçirmek üzere harekete geçtiler.

28 Eylül 1939 Anlaşması gereğince, Almanya ile Sovyet Rusya arasında eski Polonya toprakları üzerinde çizilen yeni sınır dolayısıyla Sovyetler, Baltık devletleri ve Litvanya ile yeniden sınır komşusu oldu. Bunun üzerine Sovyetler Birliği, ilk olarak Estonya'ya yönelip, ondan deniz ve hava üsleri istedi. Öneri kabul edilmediği takdirde de ülkeyi işgal edeceğini bildirdi. Bunun üzerine, Sovyetler ile Estonya arasında, 28 Eylül 1939'da, bir karşılıklı yardım andlaşması imzalandı. Bununla Estonya, Sovyetlere deniz, kara ve hava üsleri verdi. Sovyetler, bundan sonra 5 Ekim'de Letonya, 12 Ekim 1939'da Litvanya ile imzaladıkları karşılıklı yardım andlaşmalarıyla, buralarda da üsler elde ettiler.

Böylece Sovyet Rusya, Baltık Denizi'nin doğu kıyılarını etkisi altına aldı. Sonra da Finlandiya'dan üsler istemeye başladı. Finlerin bu istekleri kabul etmemesi üzerine de 30 Kasım 1939'da Finlandiya'ya saldırdı. Ancak Finler ülkelerini başarıyla savundular. Fin-Rus Savaşı, Sovyet Rusya'ya karşı dünyada tepki doğurdu. 14 Aralık 1939'da Sovyetler, Milletler Cemiyeti'nden çıkarıldı. Bununla beraber, İskandinav ülkeleri tarafsızlıklarını ilan ettiklerinden ve Batılı devletler de harekete geçmediklerinden, Finlandiya yalnız kaldı. Sonuçta da Finlandiya barış görüşmelerini zorunlu olarak kabul etti. 12 Mart 1940'ta Moskova'da, Sovyet-Fin Barış Andlaşması imzalandı. Bununla, Finlandiya bağımsızlığını korumakla beraber, Sovyetlere önemli ölçüde toprak ve ayrıca üs verdi. Bu suretle Sovyet Rusya Baltık kıyılarına iyice yerleşti[1].

3. Batı Cephesi Savaşları; Fransa'nın Teslim Olması ve Üçlü Pakt'ın Kurulması:

Almanya, Doğu'da Sovyet Rusya ile saldırmazlık paktını yaptıktan ve Polonya konusunu çözümledikten sonra Batı'ya, Fransa üzerine yöneldi. Ancak, Fransa'ya saldırmadan önce, stratejik yönden önemi olan Kuzey toprak -

1) Herbert von Moos, **Büyük Dünya Olayı.** c. **I.,** İstanbul Askeri Basımevi 1952, s. 76-98; VVİnston S. Churchill, (Çev. A.E. Yalman, K. Görder), **Çörçil Anlatıyor, c.IL,** İstanbul 1949, s. 51 vd; B.H. Liddell Hart, **History of the Second World War,** New York 1982, s. 27-48.

larını almaya karar verdi. 9 Nisan 1940 günü, Alman kara, deniz ve hava kuvvetleri harekete geçerek kısa sürede Danimarka ve Norveç'i işgal etti. Böylece Almanya doğu ve kuzeyini güvenlik altına aldı.

Almanya, bundan sonra batıda kesin bir başarı elde etmek üzere harekete geçti. 10 Mayıs 1940 günü, Alman orduları Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'a hücum etmeye başladı. 15 Mayıs 1940'da Hollanda, 28 Mayıs'ta Belçika teslim oldu. Müttefikler Manş Denizi'ne doğru çekildiler. 10 Haziran 1940'ta İtalya, Fransa ve İngiltere'ye savaş açtı. Almanlar da ilerlemelerine devam ederek 14 Haziran 1940'ta Paris'e girdiler. Bunun üzerine Fransa'da hükümet değişikliği oldu. 17 Haziran 1940'ta kurulan yeni Mareşal Petain Hükümeti, Almanya ile 22 Haziran 1940'ta Compiegne ormanında mütareke imzaladı. Buna göre:

1) Fransa Hükümeti, Fransa'da, sömürgelerde, himaye ve manda böl gelerinde ve denizlerde Almanya'ya karşı savaşın durdurulmasını kabul ediyordu.

2) Alman çıkarlarının güvenlik altına alınması için Fransa'nın kuzey yarısı ile batısında kalan yerler Alman askeri kuvvetleri tarafından işgal altına alınacaktı.

3) Fransız Hükümeti, hükümet merkezini işgal altında bulunmayan bölgede seçmekte veya isterse Paris'e nakletmekte serbest olacaktı.

4) Fransız kara, deniz ve hava kuvvetleri belirlenecek bir süre içinde terhis edilecek ve silahtan arındırılacaklardı. Silah ve savaş mal zemeleri Alman kuvvetlerine teslim edilecekti.

5) Bu mütareke, Fransız Hükümeti İtalya ile anlaşmaya varır varmaz yürürlüğe girecekti[2].

Böylece Compiegne Mütarekesi ile, Fransa yenilgiyi kabul ederek savaştan çekildi ve Paris de dahil Fransa'nın kuzey yarısı ile Atlantik kıyısı boyunca batı toprakları Alman işgali altına düştü.

Fransa, Almanya'dan sonra, 24 Haziran 1940'ta, İtalya ile Compiegne Mütarekesi'ne benzer bir mütareke imzalayarak, bu devletle de çarpışmalara son vermek zorunda kaldı.

Bu gelişmeler üzerine Fransa'da büyük iç sarsıntılar başgösterdi. Vichy'de toplanan Ulusal Meclis, Mareşal Petain'e geniş yetkiler verdi. Ancak, Fransa'nın yaklaşık beşte üçü işgal altındaydı. Mareşal Petain yönetimindeki Vichy Hükümeti gücünü Fransız anavatanının ancak bir kısmında yürütebiliyordu[3].

---

2) Andlaşmanın metni için bkz. Herbert von Moos, **aynı eser,** c. **I.,** s. 289-291; Ayrıca geliş meler için Louis L. Sneyder, **The War 1939-1945** , New York 1962, s. 97-109.

3) Bkz. Herbert von Moos, **aynı eser,** c. **I.,** s. 277-297.

Buna karşılık, 17 Haziran 1940'ta Mareşal Petain'in mütareke istediği sıralarda Londra'da askeri ataşe olarak bulunan General de Gaulle, bu isteğe karşı çıktı ve Fransız Hükümeti'ni tanımadığını bildirerek, anavatan toprakları dışında bir direniş gücü ve örgütü oluşturmak için harekete geçti. Londra radyosundan, 18 ve 24 Haziran günleri Fransızlara seslenerek onlardan, direnişi sürdürmelerini istedi. 7 Ağustos 1940'ta Churchill'in bir yazısı ile de Gaulle'ün kurduğu örgüt resmi bir nitelik aldı. Böylece "Hür Fransız Kuvvetleri" meydana geldi. Diğer taraftan Fransız mahkemeleri de Gaulle'ü ölüme mahkûm etti[4]. Bütün bunlar da Fransa'da yeni gelişmelere yol açtı.

Hitler, böylece kısa sürede Fransa'yı savaş dışı bıraktıktan sonra, bu defa İngiltere'ye yöneldi. Fakat İngiltere, bir ada devletiydi, işgali ancak deniz ve hava yoluyla olabilirdi. Ne var ki bu devlet, denizlerde güçlüydü.

İngiltere, daha savaşın başlarında müttefikleriyle birlikte Almanya'yı denizden kuşatmıştı. 4 Eylül 1939'dan itibaren Almanya'dan yük alan veya oraya yük götüren tarafsız gemileri de durdurmaya ve mallarına el koymaya, aynı zamanda Alman ticaret filosunu ortadan kaldırmak için çalışmaya başlamıştı. Almanya da, bu kuşatmaya, denizaltı savaşıyla karşılık veriyordu. Bu arada İngiltere ile ticaret yapan tarafsız gemileri de batırıyordu.

Böylece, daha savaşın başlarından itibaren İngiltere ile Almanya denizlerde çok yönlü çarpışmalara girişmişlerdi. Ancak İngiltere denizlerde Almanya'dan daha güçlüydü. Bu nedenle Almanya, İngiltere'yi barışa zorlayabilmek için, 13 Ağustos 1940'tan itibaren, Britanya adalarını havadan bombardıman etmeye başladı ve bu, 13 Ekim 1940'a kadar sürdü. Almanlar, İngilizlere büyük kayıplar verdirmelerine rağmen, onların direnişi karşısında bir şey elde edemediler.

Bu sıralarda ise Almanya, İngiltere'nin deniz üstünlüğüne son vererek, dünya'nvn siyasi durumunda, büyük ve genel bir değişiklik meydana getirmek istiyordu.

Alman planı, Berlin-Roma etrafında gruplanmış ve ağırlık merkezini "Büyük Almanya"nın oluşturacağı bir Avrupa meydana getirmeyi esas almıştı. Afrika kıtası da bu büyük Avrupa devletine, bir hammadde kaynağı olarak eklenmiş olacaktı. Bunun yanı sıra Doğu Asya'da da, Japonya'nın liderliğinde olmak üzere, Japonya, Mançurya, Çin, Kuzey Hindistan ve gerektiğinde daha başka alanlardan meydana gelen diğer büyük bir blok kurulacaktı.

Bu düşüncenin gerçekleşmesi amacıyla, varılan anlaşma üzerine; Almanya, İtalya ve Japonya arasında 27 Eylül 1940'ta "Üçlü Pakt" imzalandı. Giriş bölümünde; "Alman, İtalyan ve Japon Hükümetleri, sürekli bir barışın sağlanması için dünya yüzündeki her ulusun, kendi payına düşen alana sahip

4) Winston S. Churchill, **aynı eser,** C.IJI., 247-258; Herbert von Moos, **aynı eser, c. III., s.** 230.

olmasını kabul ederler. Bu nedenle, bu hükümetler, işbirliği yapmaya karar vermişlerdir." denilen, bu Pakt'a göre:

1) *Japonya; Avrupa'da yeni bir düzenin kurulmasında Almanya ile İtalya'nın önderliğini; Almanya ve italya da, Asya'da yeni bir dü zenin kurulmasında Japonya 'nın önderliğini kabul ediyor ve uygun buluyordu.*

2) *Almanya, italya ve Japonya; bu amaca yönelik çalışmalarında iş birliği yapacaklardı. Bundan başka, bu devletler içlerinden her hangi birinin, sürmekte olan Avrupa savaşıyla veya Japon-Çin Savaşı ile ilgili olmayan bir diğer devlet tarafından taarruza uğ raması halinde, karşılıklı olarak her çeşit siyasi, ekonomik ve as keri vasıtalarla birbirlerini destekleyeceklerdi.*

3) *Bu andlaşma, üç devletten her biri ile Sovyet Rusya arasındaki politik statüyü hiçbir şekilde değiştirmeyecekti.*

4) *Bu pakt, on yıl süreyle geçerli olacaktı*[5].

Almanya, İtalya ve Japonya arasındaki ilişkileri ve bağı daha da güçlendiren bu pakt, bu üç devlet arasında daha önce 5 Kasım 1937'de yapılan Antikomintern Paktı'nı ortadan kaldırmış veya ona yeni bir yön vermiştir. Antikomintern Paktı, komünizmin isteklerine karşı kurulmuştu, yani daha çok politik ve ideolojik bir hedefe yönelikti. Üçlü Pakt ise, meydana gelecek gelişmeler için siyasi, ekonomik ve askeri bir işbirliğini öngörüyordu; aynı zamanda, İngilterejmparatorluğu'nun dünya ölçüsündeki isteklerine ve Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik yayılmacılığına bir karşılıktı. Bununla aynı zamanda, bu üç devletin Sovyet Rusya'yı da kendi ittifak sistemleri içine alarak, İngiliz-Amerikan deniz cephesine karşı Atlas Okyanusu kıyılarından, Büyük Okyanus'a kadar uzanan kapalı bir kara cephesi kurulmak istenmişti. Ancak bu gerçekleşememiştir[6].

Bununla birlikte Almanya, Müttefikler'in uluslararası deniz siyasetine karşı oluşturduğu, "Büyük Hayat Alanı" siyaseti çerçevesinde, Britanya adalarının dışında, Kuzey Afrika'da İngilizlere karşı yeni bir cephe açtı. Aynı zamanda da Balkanlar'daki yayılmasını hızlandırdı ve Ortadoğu'ya Türkiye ve Suriye üzerinden girmeye çalıştı.

4. Kuzey Afrika Cephesi:

İngiliz İmparatorluğumun asıl gücü, İngiliz donanmasıydı. Ancak bunun yok edilmesiyle İngiliz İmparatorluğu mağlup edilebilirdi. Fakat Avrupa devletlerinden hiçbiri bu güçte bir donanmaya sahip bulunmadığından, bir Avrupa devletinin İngiliz împaratorluğu'na karşı girişeceği hücum, ancak

5) Üçlü Pakt'ın metni için bkz. Herbert von Moos, **aynı eser,** c. **II., S. 11.**
6) Herbert von Moos, **aynı eser, c.IL,** s. 11-12.

İngiliz donanmasının en önemli üslerinden yoksun edilmesi halinde başarılı olabilirdi. İngilizlerin Avrupa üzerindeki deniz egemenliğini ortadan kaldırabilmek için elde edilmesi gereken üsler, başta Britanya adaları olmak üzere, Cebelitarık'tan Aden'e kadar uzanan ve oradan İngiltere'yi Hint Denizi İmparatorluğu ile birleştiren üslerdi. Bunların arasında, İngiltere'nin dışında, en önemli yer Süveyş Kanalı idi. Bu bakımdan stratejik ve ekonomik yönlerden Kuzey Afrika, savaşan taraflar için önemli bir alandı ve savaşın gidişini etkileyebilecek bir yerdi.

Ancak, Akdeniz ve Kızıldeniz'deki İngiliz topraklarına yapılacak hücum, Almanların ve İtalyanların ortaklaşa yapacakları bir işti. Fakat bunun için önce Fransa'nın yenilmesi gerekiyordu. Nitekim bunun gerçekleşmesi üzerine, İtalya ile Almanya, Kuzey Afrika cephesini açtılar.

İtalyanlar, Libya'da topladıkları kuvvetlerle, 13 Eylül 1940'ta, Mısır'a hücum ettiler. Fakat başarı kazanamadılar. Bunun üzerine İngilizler karşı harekete geçtiler ve Şubat 1941'de Bingazi'yi, aynı yılın Nisan ayında İtalya'nın elinde bulunan Eritre'yi ve Habeşistan'ı aldılar. Böylece Doğu Afrika savaşlarına son verdiler.

İtalya'nın bu başarısızlıkları üzerine, Mart 1941'de, Almanya da Kuzey Afrika savaşlarına katıldı. General Rommel komutasındaki Alman kuvvetleri, İngilizler karşısında başarı kazanarak İskenderiye yakınlarına kadar geldiler. Fakat Ekim 1942'den sonra İngilizler karşı hücuma geçtiler. Mihver Devletleri gerilemeye başladı. Bu sırada diğer Müttefik Devletlerin kuvvetleri de Kuzey Afrika'ya çıktılar. Sonuçta Mayıs 1943'te Mihver Devletlerin kuvvetleri Müttefiklere teslim oldular. Böylece Kuzey Afrika savaşları sona erdi. Müttefikler Akdeniz'in güney kıyılarına egemen oldular.

5. Balkan Savaşları ve Almanya'nın Bölgeye Yayılması:

Almanya, İngiltere'yi adasında yenemeyeceğini anlayınca Doğu'ya döndü. Amacı, daha önce belirtildiği gibi, Berlin-Roma etrafında gruplanmış ve ağırlık merkezini Büyük Almanya'nın oluşturacağı bir Avrupa meydana getirmekti. Buna, Kuzey Afrika ile birlikte, Doğu ülkeleri hammadde kaynağı olarak eklenmiş olacaktı. Buralardan sağlayacağı stoklarla da uzun sürecek bir yıpratma savaşına hazırlanacaktı.

Diğer yandan, Almanlara göre Doğu Asya'da da Japonya'nın liderliği altında olmak üzere, Japonya, Çin, Kuzey Hindistan'dan ve bunlara eklenebilecek diğer yerlerden meydana gelecek, bir büyük blok kurulacaktı.

Hitler, bu amaçlan doğrultusunda 27 Eylül 1940'ta Üçlü Pakt'ı gerçekleştirdikten sonra, başta Sovyet Rusya olmak üzere, İspanya, Vichy Fransası, Yugoslavya, Romanya ve Bulgaristan'ı bu ittifaka sokmak istemiş, bunun için girişimlere başlamıştır. Böylece Avrupa'nın diğer devletlerini de anlaşmalarla egemenliği altına almaya çalışmıştır. Ancak bu sırada, 1940'ta, Al-

manya ile Sovyet Rusya'nın arası iyice açılmıştı. Bunda, iki ülkenin Balkanlar üzerindeki çıkar çatışmaları önemli rol oynamaktaydı. Bunun üzerine Almanya, Balkan devletlerine yönelmiştir.

Bu arada, 4 Ekim 1940'ta, Hitler ile Mussolini Brenner Geçiti'nde buluşmuşlardır. İngilizlerin edindikleri bilgilere göre, Alman ve İtalyan liderleri, Almanya'nın Balkanlar'da Süveyş'e karşı, İtalya'nın da donanması ile Akdeniz'de harekete geçmesi konusunda anlaşmışlardır. Uygulanacak saldırı planlarına göre ise: Romanya limanlarının ele geçirilmesi, Rusya'nın etkisiz duruma getirilmesi; Türkiye ve Yunanistan'a karşı önce siyasi alanda girişimde bulunulması, bunda başarı kazanılmadığı takdirde, askeri alanda harekete geçilmesi öngörülmüştür[7].

Bundan sonra, Almanya, önce güneydoğusunu güvenlik altına almak istemiş, 20 Kasım 1940'ta Macaristan'ı, 23 Kasım 1940'ta da Romanya'yı, 24 Kasım 1940'ta Slovakya'yı zorla Üçlü Pakt'a almıştır. Bulgaristan ise, önce buna karşı koymuş, fakat 1 Mart 1941'de Üçlü Pakt'a katılmak zorunda kalmıştır. Bunlara karşılık Yugoslavya, 6 Nisan 1941'de, Sovyet Rusya ile bir dostluk andlaşması imzalamıştır.Bunun üzerine aynı gün Alman kuvvetleri Yugoslavya'ya girmiştir. 17 Nisan 1941'de de Yugoslavya teslim olmuştur. Hitler, bu ülkeyi İtalya, Macaristan ve Bulgaristan arasında paylaştırmıştır. Bundan bir süre önce de İtalya, 28 Ekim 1940'ta, Yunanistan'a saldırmış, fakat başarı elde edememişti. Bunun üzerine, Bulgaristan'da toplanmış olan Alman kuvvetleri, 6 Nisan 1941'de, Yunanistan'a girmeye başlamış, 25 Nisan'da Atina'yı, 31 Mayıs 1941'de de Girit'i işgal etmiştir.

Bu sıralarda, 5 Nisan 1941'de ise, Irak'ta Alman taraftan Raşit Ali Geylani liderliğinde bir hükümet darbesi olmuştu. Bunun üzerine Girit ve Rodos'tan havalanan Alman uçakları, yenilen ve Almanya ile anlaşma imzalayan Fransa'nın mandası altında bulunan Suriye'nin hava alanlarını ara alan olarak kullanıp, Irak'taki asilere yardım götürmeye başladı. Bu durum karşısında da İngilizler, Suriye ve Lübnan'ı işgal ettiler. Bu arada da, bu bölgede Vichy Hükümeti taraftarı Fransızlar ile General de Gaulle'cü Fransızlar ve bunlarla işbirliği yapan ingilizler arasında çarpışmalar oldu. Sonuçta, Vichy Hükümeti İngiltere ile 11 Temmuz 1941'de bir mütareke imzalamak zorunda kaldı. Aynı tarihlerde ise Almanya, Irak'taki petrol alanlarını elde edebilmek için, buraya Türkiye üzerinden geçebilmek amacıyla, Ankara Hükümeti'ne ağır baskılar yapmaya başladı[8].

Böylece Almanya, 1941 yılı içinde Balkanlara, Doğu Akdeniz'e ve Ege Denizi'ne egemen oldu.

---

7) T. C. Dışişleri Bakanlığı, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946),** (Ankara) 1973, s. 30.

8) B.H. Liddell Hart, **aynı eser,** s. 131-139; Herbert von Moos, **aynı eşer, c.II.** s, 203 vd.; Louis L. Snyder, **aynı eser,** s. 144 vd; Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, **"İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası",** Olaylarla Türk Dış Politikası, (İkinci Baskı), Ankara 1969, s. 167.

Almanya'nın bu bölgelerde yayılması üzerine, İngiltere ile Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'yi savaşa sokmaya çalıştılar. Ancak bunda başarı sağlayamadılar. Buna karşılık Almanlar, aşağıda görüleceği üzere, 18 Haziran 1941'de, Türkiye ile bir saldırmazlık paktı imzaladılar.

6. Alman - Rus Savaşı; Rusya'nın Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere ile Anlaşması:

Almanya, "Yıldırım Harbi"[9] ile Avrupa'da ve Kuzey Afrika'da yukarıda belirtildiği şekilde bir yayılma gösterdikten sonra, 22 Haziran 1941'de, Sovyet Rusya'ya savaş açtı. Almanlar, Ekim ayında Kırım'a kadar ilerlediler. Kiev'i aldılar. Ancak Moskova'yı ele geçirmek üzere yaptıkları saldırı sonuç vermedi.

Bu arada, Sovyet Rusya ile İngiltere arasında 12 Temmuz 1941'de bir anlaşma imzalandı[10]. Bununla iki devlet, Almanya'ya karş* birbirini desteklemeyi, bütün güçleriyle birbirlerine yardım etmeyi ve Almanya ile ayrı ayrı anlaşma yapmamayı kararlaştırdılar. 4 Aralık 1941'de ise, Moskova'da, Sovyet Rusya-Polonya Dostluk ve Yardım Paktı imzalandı. Bununla iki devlet, İngiltere ve diğer müttefiklerle birlikte, kesin zafere kadar savaşı sürdürmeye ve askeri alanda işbirliği yapmaya karar verdiler.

Müttefik Devletler arasında bu gelişmeler olurken; Almanya da, Anti-Komintern Paktı'nı yeniledi ve bu amaçla, 25 Kasım 1941'de, Berlin'de müttefikleriyle bir protokol imzaladı. Bununla, Komünist Enternasyonali'ne karşı aralarında işbirliğini öngören ve daha önce yapılan andlaşma, beş yıl uzatıldı. Aynı zamanda bu Pakta, Üçlü Pakt'a giren devletler de alındı. Böylece Anti-Komintern Paktı'na altı yeni üye daha katıldı. Bunlar: Danimarka, Finlandiya, Bulgaristan, Romanya, Hırvatistan ve Slovakya idi[11].

Yine bu sıralarda, Almanya'nın Rusya'ya karşı savaşa girmesi ve Kuzey Karadeniz kıyılarına gelmesi üzerine İran'ın önemi çoğalmıştı. Bunda, bu ülkenin Irak ile Hindistan arasındaki coğrafi konumu, Hint Okyanusu'ndan ve Basra Körfezi'nden Kafkasya'ya yani Rusya'nın güneyine giden ulaştırma yollarının bulunması ve Güney İran'da zengin petrol kaynaklannın olması rol

---

9) "Yıldırım Harbi" terimi, normal olarak 1939 ile 1941 yıllan dönemindeki Alman mekanize harekâtı için kullanılmıştır. "Alman Yıldırım Harbi'nin sırrı, hasmın dengesini bozmak ve onun daha sonraki muharebe sırasındaki sevk idare ve kontrolünü etkisiz hale getirmek amacıyla şimşeğin çakışına benzeyen ani darbelerle birleştirilmiş titiz ve dikkatli planlamada saklıydı." Alman Yıldırım Harpleri iki evreye ayrılabilir. Birincisi, Eylül 1939'da Polonya'dan Mayıs 1941'de Girit'in işgaline kadar olan basanlar dizisi; ikincisi, Sovyet Rusya'daki seferdi. Japonlar da bir ölçüye kadar, aynı taktiği uygulamışlardı. "Alman başanlan, 1942 sonlannda Amerikalılar, İngilizler ve Sovyetlerin aynı sistemi muharebelerde daha geliştirilmiş şekilde uygulamaya başlamasından sonra, durum levhalannın tersine dönmesine kadar sürmüştür..." Bu genelde, "Yıldınm Harbi'nde hedef, ekonomik kaynaklar sağlayacak ve mevcut siyasi ve askeri teşkilatı yok edecek kısa süreli, hızlı bir zaferdi." Robin Higham, (Çev. M. Ataçeri), **Hava Gücü - Özlü Bir Tarih,** Ankara Gnkur. Basımevi 1983, s. 97-98.

10) Fahir H. Armaoğlu, Siyasî Tarih, Ankara 1964, s. 704.

11) Bkz. Herbert von Moos, **aynı eser,** c. III., s. 21; B.H. Liddell Hart, **aynı** eser, s. 157-170.

oynamaktaydı. Öte yandan ise, ülkenin başında bulunan Şah'ın Almanya'ya sempati beslemesi Müttefik Devletler'de kaygı yaratıyordu.

1941 yılı yazında İngiltere ile Amerika Birleşik Devletleri, Almanlara karşı Rus savunmasını güçlendirmek üzere çok sayıda savaş araç ve gereci göndermeye karar verdiler. Bu da, o tarihlerdeki koşullarda, ancak İran üzerinden geçirilebilirdi.

Sonuçta, İran üzerinden Rusya'ya yapılan malzeme naklinin güven altına alınmasının siyasi yollardan sağlanamayacağı İngiltere ve Rusya tarafından anlaşılınca, Müttefikler İran'a girdiler. İngiliz ve Rus birlikleri kısa sürede, 1941 yılının Ağustos ve Eylül aylarında, İran'ı işgal ettiler.

Sovyet Rusya ile İngiltere arasındaki bu işbirliği, Almanya'nın Haziran 1941'de, Rusya'ya saldırması üzerine, güç dengelerinde meydana gelen gelişmelerin bir sonucuydu.

Nitekim Sovyet Rusya, 23 Ağustos 1939'da Saldırmazlık Paktı imzaladığı ve böylece aynı cephede birleştiği Almanya'nın saldırısına uğrayınca, bu defa Almanya'ya karşı, Büyük Britanya ile Amerika Birleşik Devletleri'ne yaklaşmaya ve onlarla ilişkilerini güçlendirmeye başladı. İlişkilerin gelişmesinde, bu iki devletin, Sovyet Rusya ile Kıta Avrupası'nda Almanya'yı Doğu'da meşgul etmek ve buradan baskı altına almak siyaseti de önemli rol oynadı. Çok geçmeden de, 1942 yılında, Sovyet Rusya Londra ve Washington hükümetleriyle ayrı ayrı andlaşmalar yaptı.

Buna göre, 26 Mayıs 1942'de Londra'da, Büyük Britanya ile Sovyet Rusya arasında karşılıklı yardımlaşmayı öngören bir İttifak Andlaşması imzalandı. Andlaşmanın giriş bölümünde, İngiltere ve bağlılarının, sürmekte olan Sovyet Rusya-Almanya Savaşı'na Sovyet Rusya ile birlikte katılacakları; iki devletin, "Almanya veya bununla müttefik olan diğer devletlerin tecavüz hareketlerini önlemek" ve "savaş sonu döneminde barışı korumak için" birlikte hareket etmeyi ve birbirlerine her çeşit yardımı yapmayı, aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri'yle sıkı işbirliğini sağlamayı kararlaştırdıkları belirtilmekteydi. Bu esaslar çerçevesinde düzenlenen Andlaşma koşullarına göre ise:

1) *ingiltere ile Sovyetler Birliği, aralarındaki ittifak gereğince, Al manya'ya ve Avrupa 'daki saldırı hareketlerinde onunla birlikte olan devletlere karşı, birbirlerine her çeşit yardımı yapacaklardı.*

2) *Taraflar, Hitler Hükümeti ile veya her çeşit saldırı düşüncesinden kesin şekilde vazgeçmiş olduğu belirlenmemiş bulunan herhangi bir Alman hükümetiyle ve Almanya ile birlikte saldırı hareketinde bulunan diğer herhangi bir devletle, tek başlarına mütareke veya barış sözleşmesi yapmayacaklardı.*

3) *Taraflar, savaş sonu döneminde barışı korumak ve saldırıya karşı koymak için, kendileriyle aynı düşüncede bulunan diğer devletlerle birleşebileceklerdi.*

4) *Taraflar, barışın yeniden kurulmasından sonra, Avrupa'da güven liğin sağlanması için işbirliği yapacaklardı. Bu amaçla Birleşmiş Milletler'in çıkarlarını gözetecekler ve kendileri için toprak geniş lemesi aramamayı ve diğer devletlerin içişlerine karışmamayı iki ana prensip olarak kabul edeceklerdi.*

5) *Bu andlaşma yirmi yıl yürürlükte kalacaktı*[12].

Görüldüğü gibi andlaşma, İngiltere ile Sovyet Rusya arasında karşılıklı yardımı, savaş sırasında ve sonrasında işbirliği yapmayı öngören, aynı zamanda iki devletin karşılıklı ilişkilerini düzenleyen bir ittifak oluşturmaktaydı. Öte yandan, savaş sonrasında yani gelecekteki durum üzerinde Sovyet Rusya'yı İngiltere ile aynı etkiye sahip hale getirmekteydi. Bunlarla birlikte andlaşma, imzalandığı tarihler için, Mihver Devletleri'ne karşı olan cepheyi daha da güçlendirmekteydi.

Sovyet Rusya ile Amerika Birleşik Devletleri arasında ise, 11 Temmuz 1942'de Washington'da, ikinci İttifak Andlaşması imzalandı. İki devlet arasında karşılıklı yardım ile, savaşın sevk ve idaresinde birlikte hareket etmeyi öngören bu Andlaşma'ya göre:

1) *Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri, genel, adaletli ve sürekli bir barışı kurmakta işbirliği yapacaklardı. Bu işbirliği, Sovyet Rusya'nın da kabul ettiği Atlantik Demeci'nin ruhuna uygun olacaktı.*

2) *Amerika Birleşik Devletleri, Sovyet Rusya'nın saldırılara karşı sa vunmasının Amerika Birleşik Devletleri'nin doğrudan kendi savun masi bakımından önemli olduğunu dikkate alarak, Sovyet Rusya'ya yardım yapacaktı.*

3) *Amerika Birleşik Devletleri, Sovyet Rusya'yı bundan böyle savunma malzemesi vermek, savunma hizmetlerini ve yeni savunma bilgileri ni yararlanmaya sunmak suretiyle takviye edecekti.*

4) *Sovyetler Birliği, Amerika Birleşik Devletleri'nin savunmasına ve takviyesine gücü ve imkanları ölçüsünde yardımda bulunacaktı.*

5) *Olağanüstü durumun sona ermesi ile birlikte, Sovyet Hükümeti, Amerika Birleşik Devletlerinden aldığı savunma malzemelerinden sağlam kalanları Cumhurbaşkanı 'nın isteğine göre geri verecekti.*

12) Andlaşma metni için bkz. Herbert von Moos, **aynı eser,** c. **III.,** s. 182-183.

*6) Bu **andlaşma,** iki devletin ortak bir anlaşma ile son verme kararına kadar yürürlükte kalacaktı'*.*

Belirtilen bu koşullardan da anlaşılacağı gibi, Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyet Rusya arasında uzun süreli ve karşılıklı yardımlaşmaya dayalı bir ittifak yapılmıştır. Bununla Sovyet Rusya, Londra'dan sonra Washington'un da desteğini sağlamış oldu.

Bu suretle, Almanya'nın Sovyet Rusya'ya, Japonya'nın Amerika Birleşik Devletleri'ne saldırmasından sonra, Müttefik Devletler ile Mihver Devletleri arasında askeri harekât gelişmeler gösterip sürerken, diplomasi alanında da önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bunların sonucunda da; Almanya, İtalya ve Japonya'dan oluşan Üçlü Pakt'a karşı, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Sovyet Rusya'dan oluşan Müttefikler bloku ve cephesi açıkça ortaya çıkmıştır. Bu durum ise, bloklar arası çatışmayı ve silahlı savaşı daha da şiddetlendirmiştir.

Nitekim, Alman-Rus cephesinde kış mevsiminin gelmesiyle duraklayan savaş, Haziran 1942'de, Almanların getirdikleri kuvvetlerle yeniden saldırıya geçmesiyle daha geniş cepheye yayıldı. Almanlar Stalingrad'ı kuşattılar, bir taraftan da Kafkasya'ya kadar ilerlediler. Bu cephelerde çok şiddetli çarpışmalar oldu. Ocak 1943'ten itibaren ise Ruslar karşı hücuma geçtiler ve Almanları geriletmeye başladılar. Böylece Doğu Cephesinde Almanlar üstünlüklerini kaybettiler.

7. Amerika Birleşik Devletleri'nin Savaşa Katılması, Uzakdoğu ve Pasifik Savaşı:

Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa'da başlayan savaş karşısında tarafsız kalmıştı. İngiltere, Aralık 1940'ta, bu devletten Mihver Devletleri'ne karşı kendilerini desteklemesini ve mali yardımda bulunmasını istemişti. Bu tarihlerde Amerika Birleşik Devletleri de, savaşın sonucunu kendi geleceğinin güvenliği yönünden ilgiyle izliyordu. Nitekim Başkan Franklin Roosevelt, 27 Aralık 1940'ta yaptığı konuşmada, savaş hakkındaki görüşlerini ve izleyecekleri politikayı nedenleriyle şöyle açıklamıştı:

*"... ingiltere yenilecek olursa, Mihver Devletleri Avrupa'yı, **Asya'yı,** Avusturalya'yı ve denizleri kontrolleri altına alacaklardır.*

Bizim gelecekteki güvenliğimiz, bu savaşın sonucu ile büyük ölçüde ilgilidir. Bugün veya geleceği düşünerek, Müttefiklere elimizdeki bütün imkanlardan yararlanarak yardım etmek zorundayız. Aksi halde savaşın gelişmelerine seyirci kalarak Mihver Devletlerinin zaferi kazan-

13) Andlaşma metni için bkz. Herbert von Moos, **aynı eser,** c. **III.,** s. 184-185.

1943 Haziran başında Avrupa'nın siyasi ve stratejik durumu
İSVEÇ
BÜYÜK BRİTANYA
Dublin
Londra
Berlin
Varşova
FRANSA
Paris
İSPANYA
Madrid
PORTEKİZ
Balear Ad.
Sardinya
İTALYA
Roma
YUGOSLAVYA
ROMANYA
Bükreş
Ankara
TÜRKİYE
Sicilya
Malta
Girit
CEZAYİR
FAS
LİBYA
MISIR
1939 sonbaharında Alman devleti arazisi
Almanya veya Müttefikleri kıtalarınca işgal edilen saha
Üçlü Pakta giren devletler
Alman ve Müttefikleri kıtaları tarafından işgal edilen saha
İtalya
Büyük Britanya
Müttefiklerce işgal edilen bölgeler
İngiltere ile Müttefik devletler
B.M.ler kıtaları, işgal edilen sahalarda ve müttefik devletlerde
Rusya

malarına ve bundan sonra da tek başına Amerika ile savaşmalarına imkan vermiş oluruz...

Avrupa devletleri, bizden kendileri adına savaşmamızı istemiyorlar. Onlar bizden sadece savaş malzemesi beklemektedirler. Onlara da bu silahları yeteri kadar ve hızla ulaştırmalıyız ki, kanlı bir savaşın ıstıraplarından kendimizi ve çocuklarımızı koruyabilmiş olalım... "[M].

Başkanın bu konuşması; Amerika'yı, tarafsız olmakla beraber, Müttefik Devletler yanında gösterdiğinden, Almanya ve İtalya tarafından tepkiyle karşılandı. Bu arada da Amerika, Müttefiklere, askeri yardım yapmaya başladı.

Japonya ise, bu tarihlerde Uzakdoğu'da bir süreden beri başlattığı yayılma politikasına, daha da ağırlık vermişti. 1937'de başlattığı Çin savaşını da sürdürüyordu. Amacı, Pasifik İmparatorluğu'nu kurmaktı. Avrupa'daki savaşı da, bunun gerçekleşmesi için bir fırsat olarak görüyordu. Bununla beraber Japonya'nın Pasifik'te (Büyük Okyanus'ta) çıkarlarının çatıştığı devletlerin başında Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği gelmekteydi. Japonya, Sovyetler Birliği ile, aralarında anlaşmazlıkların bulunmasına rağmen, 13 Nisan 1941'de Moskova'da bir Tarafsızlık ve Saldırmazlık Andlaşması yaptı. Böylece batısını ve kuzeyini güvenlik altına aldı.

Uzakdoğu'da savaş ise, Japonya'nın 7 Aralık 1941'de Havvaii'deki Pearl Harbour'da bulunan Amerikan üslerini ani bir baskınla bombardıman etmesiyle başladı. 8 Aralık günü de Japonya, Amerika Birleşik Devletleri ile İngiltere'ye resmen savaş ilan etti. 11 Aralık 1941'de de; Amerika, Almanya ve İtalya, birbirlerine savaş açtılar.

Almanya ile İtalya'nın Amerika Birleşik Devletleri'ne savaş ilan ettiği gün, yani 11 Aralık 1941'de, Almanya, İtalya ve Japonya arasında, yeni gelişmeler içinde durumlarını güvenceye bağlamak üzere, yeni bir pakt yapıldı. Pakta göre bu üç devlet, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı kesin zafer kazanıncaya kadar savaşacaklar ve onlarla ayrı ayrı mütareke veya barış yapmayacaklardı.

Bu gelişmelerin yanı sıra aynı günlerde, birçok devlet arasında savaş ilanı birbirini izledi. 6 Aralık 1941'de İngiltere; Finlandiya, Macaristan ve Romanya'ya savaş açtı. Diğer taraftan; 9 Aralık 1941'de Kostarika, Nikaragua, Honduras, Haiti, S. Salvador, Kanada ve General de Gaulle'in başkanlığında toplanan "Serbest Fransız Ulusal Komitesi", 11 Aralık 1941'de de Hindistan ve Küba Japonya'ya savaş ilan etti[15].

---

14) Bkz. Herbert von Moos, **aynı** eser.c. **II.,** s. 55-56.
15) Bkz. Herbert von Moos, **aynı** eser.c. **III.,** s. 68-74; Ayrıca 1941 yılında Japon ve Amerikan donanmalarının durumu, Pearl Harbour Baskını ile, Pasifik Savaşı hakkında geniş bilgi için Ruge, (Çev. S. Gültay), **Pasifikte Olup Bitenler (1941-1945),** İstanbul 1967, s. 6 vd.

Japonya, savaşın ilk anlarında başarılar kazanarak Pasifik'te birçok yeri ve Hindiçini'ni işgal etti. Ancak 1942 yılı sonlarına doğru Müttefikler, Japon yayılmasını önlediler ve Amerika, Pasifik'te deniz üstünlüğünü ele geçirdi. Böylece Uzakdoğu'da savaş Japonya'nın aleyhine dönmeye başladı.

8. Atlantik Bildirisi ve Birleşmiş Milletler:

Avrupa'da savaşın başlaması ve Almanya'nın Sovyet Rusya'ya saldırması, bu arada Sovyetlerin İngiltere ile bir anlaşma imzalaması üzerine, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Churchill, gelişen olayları görüşmek üzere Atlantik'te (Atlas Okyanusu'nda) bir savaş gemisinde buluştular. Bunun sonucunda da, 14 Ağustos 1941'de "Atlantik Bildirisi"ni yayınladılar. Bunda, iki devlet; topraklarını genişletmek istemediklerini, her ulusun kendi istediği hükümet şeklini seçme hakkına uyacaklarını, uluslararası ekonomi alanında tam bir işbirliği istediklerini, Nazi diktatörlüğünün yıkılmasından sonra, bütün uluslara sınırları içinde güvenle yaşama olanağı sağlayacak bir barışın yapılmasını, bunun bütün insanlara engelsiz olarak denizlerde dolaşma olanağını sağlamasını ve bütün ulusların kuvvet kullanmaktan vazgeçme yolunu tutmaları gerektiğine inandıklarını, belirttiler[16].

Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa katılmasından sonra, bu defa Almanya'ya karşı savaşa giren 26 devletin[17] imzasıyla, 1 Ocak 1942 de, Atlantik Bildirisi esas olmak üzere, "Birleşmiş Milletler Bildirisi" yayınlandı. Buna göre:

1) *Anlaşmayı imzalayan her devlet, Üçlü Pakt üyelerine ve bunlarla birlikte olan ülkelere karşı bütün askeri ve ekonomik yardım kay naklarını bu devletlerle savaşanlara katmakla görevli olacaktı.*
2) *Anlaşmayı imzalayan devletler, Üçlü Pakt devletleriyle ayrı müta reke ve barış yapmayacaktı.*
3) *Müttefiklere malzeme yardımları yapacak ya da yardım yapılmaya hazır diğer ülkeler de bu bildiriye katılabilecekti*[18].

Böylece bu bildiride imzaları bulunan devletler, Mihver Devletleri'ne karşı zaferin kazanılmasına kadar işbirliği yapmayı ve bazı yükümlülükleri yerine getirmeyi kabul ettiler. Bu suretle, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün temelleri de atılmış oldu.

---

16) Bkz. Coşkun Üçok, **Siyasal Tarih,** (6. Baskı), Ankara 1967, s. 368-369.
17) Bu devletler şunlardı: Amerika Birleşik Devletleri. İngiltere, Sovyetler Birliği, Çin, Avusturya, Belçika, Kanada, Costa Rica, Küba, Çekoslovakya, Dominik Cumhuriyeti, El Salvador, Yunanistan, Guatemala, Haiti, Honduras. Hindistan, Lüksemburg. Hollanda, Yeni Zelanda, Nikaragua, Norveç, Panama, Polonya, Güney Afrika, Yugoslavya. Bkz. Mehmet Gönlübol, **Milletlerarası Siyasî Teşkilatlanma,** (Üçüncü Baskı). Ankara 1975. s. 173.
18) Bkz. Herbert von Moos. **aynı eser, c. III., s. 24.**

B. SAVAŞIN SONA ERMESİ:

Yukarıda belirtilen gelişmelerin gösterdiği gibi, 1942 yılı sonlarına doğru savaş, Mihver Devletleri'nin aleyhine dönmeye başlamıştı. Bundan yararlanan Müttefikler, 1943 yılından itibaren, yeni cepheler de açarak zafere ulaşmaya çalıştılar. Bu arada, Müttefikler arasındaki ilişkiler daha sıklaşmaya başladı. Bunlar arasında, aşağıda görüleceği üzere, savaşın gidişi ve savaştan sonra yapılacak barışın ne şekilde olacağı ve alınacak önlemler hakkında konferanslar yapılmaya başlandı.

a. İtalya'nın Savaştan Çekilmesi, Almanya'nın Teslim Olması ve Avrupa'da Savaşın Sona Ermesi (7 Mayıs 1945):

Müttefikler, Kuzey Afrika'yı ele geçirdikten sonra, İtalya'yı işgal etmek ve Mihver Devletleri'ne karşı güneyden bir cephe açmak için, 10 Temmuz 1943'te Sicilya'ya çıkartma yaptılar ve İtalya'nın kuzeyine doğru ilerleyerek, Ağustos ayı içinde ülkenin işgalini tamamladılar. Bunun üzerine, 25 Temmuz 1943'te Mussolini iktidardan düşürüldü ve yeni kurulan hükümet tarafından hapsedildi, Faşist Partisi de kaldırıldı. Bunlardan sonra İtalya, 3 Eylül 1943'te Müttefiklerle bir mütareke yaparak savaştan çekildi. 13 Ekim 1943'te de Almanya'ya savaş ilan etti. Bununla beraber, İtalya'da bulunan Alman kuvvetleri, savaşa devam ettiler ve Almanlar, Mussolini'yi hapis edildiği yerden kaçırdılar. Müttefikler, Alman direnişi karşısında İtalya'nın bazı bölgelerine yeniden çıkartma yaptılar ve Almanları gerilettiler. Aynı tarihlerde Almanlar Rusya cephesinde de üstünlüklerini kaybettiler.

1944 yılına gelindiğinde Müttefikler, hava üstünlüğünü de ele geçirdiler. 6 Haziran 1944'te Normandiya kıyılarına çıkarma yaparak, "İkinci Cephe"yi açtılar. Almanlar Ağustos ayına kadar Müttefik kuvvetlerin hücumuna şiddetle karşı koydular. Müttefikler, daha sonra, Fransa'nın içlerine doğru hızla ilerlemeye başladılar. Geçici Fransız Hükümeti'ne bağlı birliklerle Müttefik kuvvetlerinin gelişen harekâtı üzerine Vichy Hükümeti kuzeye doğru Alman araçlarıyla kaçtı. 9 Ağustos 1944'te Paris kurtarıldı. Aynı gün Fransız Devlet Başkanı General de Gaulle, Petain Hükümeti tarafından alınmış olan kararları geçersiz ilan edip, kendi hükümetini kurdu. Böylece "Büyük Fransa" yeniden doğmuş oldu. 10 Aralık 1944'te de Fransa ile Sovyet Rusya arasında yirmi yıllık bir İtifak Andlaşması imzalandı[19]. Bu arada da Müttefik orduları, 3 Eylül 1944'te Brüksel ve Amsterdam'a, Eylül ayı sonlarında da Ren Nehri'ni geçerek Alman topraklarına girdiler.

Hitler, Müttefikler'in bu ilerlemesi karşısında, 25 Eylül 1944'te bir emir yayınlayarak, "Alman Halk Hücum Kıtalan"nın kurulmasını ve 16 yaşından 60 yaşına kadar eli silah tutan bütün erkeklerin bu kıtalara katılmasını

19) Gelişmeler ile Andlaşma metni için bkz. Herbert von Moos, **aynı eser,** c. V., s. 310-313; Andlaşma metni için ayrıca Hans-Adolof Jacobsen. (Çev. !. Ulus). **1939 - 1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı.** Ankara 1989. s. 692-694, Belge No: 157.

istedi[20]. Ancak, bu kıtaların kurulmasına rağmen, Müttefik orduları Almanya içlerine doğru ilerlemeyi sürdürdüler.

Doğu cephesinde ise Ruslar, Normandiya çıkarmasının başarılı olması üzerine, 1944 yılı Haziran ayı sonlarına doğru genel hücuma geçtiler. Bir yandan Batı'ya doğru ilerlerken, diğer yandan Balkanlar'da harekâta giriştiler. 20 Ağustos - 15 Eylül 1944 tarihleri arasında Romanya ve Bulgaristan'ı işgal ettiler. Bunun üzerine 12 Eylül'de Romanya, 28 Ekim 1944'te Bulgaristan, Sovyetler ile mütareke imzaladılar. Rus kuvvetleri bundan sonra Macaristan'a ve Yugoslavya'ya girdiler. Rusya, Müttefikler adına Macaristan ile mütareke yaptı ve geçici bir hükümet kurdu. Bu suretle Rusya'nın, Balkanlar'ı işgali altına alması üzerine, İngiltere de Eylül 1944'te Yunanistan'a asker çıkardı. İngiliz ve Yunan birlikleri 12 Ekim 1944'te Atina'yı Almanlardan kurtardılar. Bulgarlar da, daha önce işgal ettikleri Yunan bölgesini boşalttılar. Aynı tarihlerde de Yunanistan'da, muhafazakâr ve kraliyetçi grubu oluşturan ("Millî Cumhuriyetçi Yunan Ligi") EDES' lerle solcu grubun askeri birlikleri olan ("Milli Halk Kurtuluş Ordusu") ELAS'cılar arasında 5 Ekim 1944'te Atina'da meydana gelen çarpışmalarla, iç savaş başladı[21].

Bu arada, 1944 Ekim ayında, Arnavutluk da komünistlerin yönetimi altına girdi. Diğer yandan Ruslar, Ocak 1945'te yeni bir saldırıya geçerek Doğu Prusya'yı, 8 Nisan 1945'te de Viyana'yı ele geçirdiler ve Berlin'e doğru ilerlemeye başladılar.

Müttefik ordularının bu harekâtı sürerken, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Sovyetler Birliği, Londra'da 25 Temmuz 1944'te, "Almanya'nın Kayıtsız Şartsız Teslimine İlişkin Tasarı"yı imzaladılar. Tamamı 14 madde olan bu anlaşmaya göre: Almanya kayıtsız şartsız olarak teslim olduğunu ilan edecekti; tüm Alman ya da Alman kontrolünde bulunan silahlı kuvvetler, nerede bulunursa bulunsun, Müttefik komutanlıklarına teslim edilerek tamamen silahsızlandırılacaktı; Alman sınırları dışındaki toprakların 31 Aralık 1937'deki haline gelecek şekilde boşaltılması sağlanacaktı[22].

14 Kasım 1944'te ise, yine Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında, bu defa, Almanya'nın kayıtsız şartsız teslim olduğu zamanda uygulanmak üzere, "Almanya'daki Müttefik Kontrol Mekanizması Hakkında Anlaşma" imzalandı. Tamamı 11 madde olan bu anlaşmaya göre:

---

20) "Alman Ulusal Hücumu" ya da "Alman Halk Hücum Kıtaları"nın kuruluşu hakkında bkz. Hans-Adolf Jacobsen, **aynı eser,** s. 680-681, Belge No: 150; Herbert von Moos, **aynı eser,** c. **VI.,** s. 31-33.

21) Geniş bilgi için bkz. Herbert von Moos, **aynı eser,** c. **VI.,** s. 37-64; ayrıca Yunanistan iç savaşı için Edward Weisband, (Çev. M. A. Kayabal), **2. Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası,** İstanbul 1974, s. 356-360; Kâmuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Poli tikası,** Ankara 1983, s. 373 - 375.

22) Anlaşmanın metni için bkz. Hans-Adolf Jacobsen, **aynı eser,** s. 646-652, Belge No: 141.

Almanya'da en yüksek otorite, ait oldukları hükümetlerce verilen talimatlara dayanarak Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya ve Sovyetler Birliği savaş kuvvetleri bağımsız komutanları tarafından yürütülecekti; bu komutanların herbiri kendi işgal bölgesinde ve Almanya'nın tümünü ilgilendiren hususlarda ortaklaşa da, kurulmuş olan en yüksek kontrol organının üyesi sıfatıyla hareket edeceklerdi; Berlin bölgesini yönetmek amacıyla da, her devletten birer olmak üzere üç komutandan kurulu bir dahili müttefik hükümet makamı (komutanlık) oluşturulacaktı[23].

Bu tarihlerde Müttefikler, doğudan Sovyetler Birliği kuvvetleri batıdan diğer devletlerin kuvvetleri olmak üzere, Almanya'daki harekâtı sürdürmekte ve asıl hedefleri olan Berlin'e doğru ilerlemekteydiler. Böylece Almanya, doğudan ve batıdan Müttefikler tarafından işgal edilmeye başlandı. Müttefik kuvvetlerinin Berlin'e girmesinden sonra, 30 Nisan 1945'te Hitler intihar etti. Hitler'in vasiyeti[24] üzerine Devlet Başkanlığına ve Silahlı Kuvvetler Komutanlığına Büyük Amiral Dönitz geçti. 2 Mayıs 1945 günü Berlin Müttefiklere teslim oldu. 4 Mayıs 1945'te de, Müttefik Kuvvetleri Başkomutanı General Eisenhower adına İngiliz General Montgomery ile Alman temsilcisi subaylar arasında, Alman kuvvetlerinin 5 Mayıs 1945 günü ateşi kesmesini ve teslim olmasını öngören sözleşme imzalandı. 7 Mayıs 1945'te de Alman temsilcileri; Reims'de, General Eisenhower'in karargahında, tüm Almanya'nın kayıtsız şartsız teslim olduğuna ilişkin belgeyi imzaladılar. 8 Mayıs 1945 günü Müttefikler genel karargâhından, bu konuda şu açıklama yapıldı:

> *"Tüm Alman kara, deniz ve hava kuvvetleri 7 Mayıs 1945 günü Orta Avrupa saati ile 1.45'te Müttefikler seferi kuvvetleri ile Rus kıtalarına kayıtsız ve şartsız teslim oldular..."*

Bundan sonra, Alman askeri kuvvetleri bütün cephelerde teslim oldular. Nasyonel Sosyalist şeflerinin büyük kısmı kaçtı veya yakalandı. Egemen bir devlet olarak Alman Reich'in varlığı sona erdi[25]. Böylece de Avrupa'da savaş sonuçlanmış oldu. Ancak, Uzakdoğu'da savaş bir süre daha sürdü.

b. Japonya'nın Teslim Olması ve Uzakdoğu'da Savaşın Sona Ermesi (2 Eylül 1945):

Daha önce, Müttefiklerle Japonya arasında Pasifik'te yapılan savaşta Müttefiklerin 1942 yılı sonlarından itibaren önce Japonların yayılmasını önledikleri sonra da deniz üstünlüğünü sağlamaya başladıkları belirtilmişti.

---

23) Anlaşma metni için bkz. Hans-Adolf Jacobsen, **aynı eser,** s. 682-685, Belge No: 152.
24) Bkz. Hans-Adolf Jacobsen, **aynı eser,** s. 705-708, Belge No: 164.
25) Geniş bilgi için bkz. Herbert von Moos, **aynı eser,** c. **VI.,** s. 309-328; **II. Dünya Harbinde Doğu Avrupa Cephesi (1941-1945)** (Çev. E. Öncü), Ankara 1953, s. 78 vd; B.H. Liddell Hart, **aynı eser, s.** 523 **vd.**

Uzakdoğu'da savaş, 1943 ve 1944 yıllarında bütün şiddetiyle sürdü. Müttefikler, bu süre içerisinde deniz ile birlikte hava üstünlüğünü de ele geçirdiler ve 1945 yılı içinde Japonya'nın işgali altında bulunan Çin, Endonezya ve Pasifik bölgesindeki dış mevzilerine taarruza geçtiler. Bu arada, Endonezya takım adalarının en büyüğü olan ve zengin petrol yatakları bulunan Borneo'ya Hollanda ve Avustralya birlikleri Haziran 1945'te çıkartma yaptılar. Bunları Amerikan filosu destekledi. Burada savaş çok şiddetli oldu ve uzun sürdü. Diğer yandan Amerikalılar, Filipinleri geri aldılar; Nankin, Honk-Kong ve diğer Japon üslerini bombaladılar.

Çin'de ise, Japonlara karşı büyük bir taarruz harekâtı başladı. Aynı zamanda Çinliler, bu hücumu Japonların elinde bulunan Hindicini Yarımadası'na da yönelttiler. 1945 yılı Haziran ayında İngilizler tarafından Bengal Körfezi Japonlardan temizlendi.

Bunların yanı sıra, özellikle 1945 yılı Temmuz ayı başlarından itibaren Müttefikler, denizden ve havadan Japon anavatanını oluşturan adaları ve bu arada 9-10 Temmuz 1945 günlerinde Amerikalılar Tokyo'yu havadan bombaladılar. Pasifik'te savaşın bu şekilde şiddetle sürdüğü sıralarda, 26 Temmuz 1945'te, Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya ve Çin, Japonya'ya teslim olmasını önerdiler. Ancak Japonya bu öneriyi reddetti. Aslında bu sıralarda Japonya'nın gücü artık bitmişti[26]. Bununla birlikte Amerika Birleşik Devletleri, Japonya'yı kayıtsız şartsız teslim olmaya zorlamak üzere, 6 Ağustos 1945'te ilk atom bombasını Hiroshima'ya, ikincisini de 9 Ağustos 1945'te Nagasaki'ye attı. Bundan bir gün önce yani, 8 Ağustos 1945'te Sovyetler Birliği, Japonya'ya savaş ilan etti ve Mançurya'yı işgale, aynı zamanda da Kore ile Sakhalin Adası'na büyük sayıda asker çıkarmaya başladı.

Japonya, bu gelişmeler karşısında artık savaşı sürdüremeyeceğini anlayarak yenilgiyi kabul edip teslim olmaya karar verdi ve bunu, 10 Ağustos 1945'te Amerika Birleşik Devletleri'ne bildirdi. Müttefikler, Japonlara bir gün sonra (11 Ağustos'ta) cevap vererek, bazı koşullarla teslim önerilerini kabul edeceklerini bildirdiler. Bu koşullardan bazıları şöyleydi:

> *"1) Japonya'nın işgal edildiği andan itibaren imparatorun ve Japon Hükümeti'nin memlekete hükmetmek hususundaki otoriteleri Müttefik Kuvvetler Başkomutanı 'nın emri altına girecektir. Bu komutan teslim şartlarını uygulamak için doğru bulduğu hareketleri yapacaktır...*
>
> *2) imparator, bütün Japon silahlı kuvvetlerine, her nerede bulunursa bulunsunlar çarpışmalara son vermek ve silâhlarını teslim etmek için emir verecektir..."*

26) (Louis J. Halle), (Çev. F. Çeliker). Soğuk Harp, Ankara 1976, s. 88-92.

Müttefiklerin bu cevap-notasından sonra, Japon İmparatoru 14 Ağustos 1945'te Japonya'nın teslim olduğunu açıkladı. 15 Ağustos 1945 günü de Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Truman, cephelerdeki tüm çarpışmaların kesilmesini istedi.

Bu gelişmeler üzerine Müttefiklerle Japonya arasında teslim koşullan görüşülmeye başlandı. Sonuçta, İmparatorun yetkili kıldığı Japon temsilcileri ile Pasifik Müttefikler Başkomutanı General Mac Arthur arasında, 2 Eylül 1945'te, Tokyo koyunda bulunan Amerika Birleşik Devletleri'nin Missouri zırhlısının güvertesinde, Japonya'nın kayıtsız şartsız teslim olduğuna ilişkin sözleşme imzalandı[27].

Böylece, Mihver Devletleri'nin yıkılmasından ve savaştan çekilmesinden dört ay sonra, "Üçlü Pakt"ın üçüncü devleti olan Japonya ("Doğan Güneş İmparatorluğu")'nın da yenilgiyi kabul edip teslim olmasıyla, 1939'dan 1945 yılına kadar altı yıl süreyle dünyayı ateş içerisinde bırakan İkinci Dünya Savaşı, Müttefik Devletler'in galibiyeti sağlamasıyla sona erdi[28].

C. SAVAŞIN ASKERİ VE SİYASİ GENEL BOYUTLARI:

Yukarıda ana hatlarıyle gelişmeleri verilen İkinci Dünya Savaşı, insanlığın tarih boyunca gördüğü en büyük ve en yıkıcı savaş olmuştur. Savaşların bu durumu ise dünyada, İkinci Dünya Savaşı öncesine göre büyük değişiklikler ve gelişmeler meydana getirmiştir. Bu bakımdan, savaş sonrası uluslararası ilişkiler ile güç dengelerindeki gelişmeleri daha açık şekilde değerlendirebilmek üzere, gelişmelere etkileri nedeniyle, İkinci Dünya Savaşı 'nın askeri ve siyasi boyutların kısaca belirtmek gerekecektir.

---

27) Geniş bilgi için bkz. Ruge, **aynı eser,** s. 47 vd; **B.H.** Liddell Hart, **aynı eser,** s. 499-520; Herbert von Moos, **aynı eser,** c. **VI.,** s. 420-440. Ayrıca "İlk Atom Bombalarının Atılması" ile ilgili emir ve "2 Eylül 1945 Tarihli Japon Teslim Belgesi" için Hans-Adolf Jacobsen, **aynı eser,** s. 722-724, Belge No: 170.

28) İkinci Dünya Savaşı'nın diplomatik ve askeri gelişmeleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Herbert von Moos, **Büyük Dünya Olayı,** c. **I.,** İstanbul 1952, s. 73 vd; Louis L. Snyder, **The War (1939-1945),** New York 1962, s. 3 vd; J. F. C. Fuller, **The Second World War (1939-1945),** New York 1962, s. 47 vd; Henry Maule, **World War II,** London 1972, s. 10 vd; Salih Polatkan, **1. ve 2. Dünya Savaşları,** İstanbul 1972, s. 226 vd; Fahir H.Armaoğlu, **Siyasî Tarih,** Ankara 1964, s. 681 vd; Coşkun Üçok, **Siyasal Tarih,** Ankara 1967, s. 361 vd; Hans-Adolf Jacobsen, (Çev. İ. Ulus), **1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı,** Ankara Gnkur. Basımevi 1989, s. 7 vd; Robin Higham, (Çev. M. Ataçeri), **Hava Gücü-Ozlü Bir Tarih,** Ankara Gnkur. Basımevi 1983, s. 89 vd; **Hava Gücü ve Savaş** (Düzenleyenler Alfred F. Harley, Robert C. Ehrhart), (Çev. M. Erdoğan), Ankara 1986, s. 93 vd; (Louis J. Halle), (Çev. F. Çeliker), **Soğuk Harp,** Ankara Gnkur. Basımevi 1976, s. 45 vd; **II inci Dünya Harbinde Doğu Avrupa Cephesi (1941-1945),** (Çev. E. Öncü), Ankara, E.U.Basımevi 1953; Winston S. Churchill, (Çev. A.E. Yalman, K. Gönder), **Çörçil Anlatıyor,** c.II., İstanbul 1949, s. 5 vd; Winston S. Churchill, **The Second World War, Closing the Ring,** New York 1951, **The Second World War, Triumph and** Tragedy, Scranton, PA. 1953; B.H. Liddell Hart, **History of the Second World War,** New York 1982, s. 27 vd.

Bir defa, İkinci Dünya Savaşı, dünyanın büyük bölümünü savaş alanı haline getirerek doğrudan, diğer bölümlerini de dolaylı olarak etkileyerek, dünyanın bütününü ilgilendirmiş ve yönlendirmiştir. Bu çerçevede, sıcak savaşın ağırlıklı olarak geçtiği bölgeler; sırasıyla Avrupa, Doğu Asya ve Kuzey Afrika olmuştur. Bu bölgelerdeki ülkelerin büyük bölümü, bazıları birden fazla, yabancı işgaline uğramış ya da işgal olmasa da doğrudan askeri hedef ve cephe durumuna gelip, topyekün savaşın bütün yıkımlarını ve getirdiği felaketleri yaşamıştır. Bundan dolayı, yenilen ülkelerin yanında, Amerika Birleşik Devletleri dışında, yenen ülkeler de savaştan yorgun ve bitkin çıkmışlardır.

Çünkü İkinci Dünya Savaşı, savaş tekniği ve teknolojisi çok yüksek, insan (asker), silah ve savaş malzemeleri bakımından kapasiteleri çok geniş ve bol olan taraflar arasında yapılmıştır. Bu da, savaşın uzun, şiddetli, yıpratıcı ve yıkıcı olmasına yol açmıştır. Bundan dolayı da savaşın geçtiği her yer âdeta harebe durumuna gelmiştir.

İkinci Dünya Savaşı, daha önceki savaşlara göre, savaşın boyutlarını çok büyütmüş ve daha etkili hale getirmiştir. Buna, ulaşılan taktik ve teknik düzey, silah ve savaş araç gereçlerinin kapasiteleri ile, bunların maliyetleri yönünden, bazı örnekler verilebilir.

Savaşın çıkmasında ve gelişmesinde başlıca rolü Almanya oynamıştır. Bu devlet, 1939 yılında 3.O85.OOO olan Silahlı Kuvvetler mevcudunu savaş içinde 9.480.000'e kadar yükseltmiştir. Savaş süresinde, doğrudan savaşın etkisiyle meydana gelen Alman insan kaybı, 3.200.000'i Silahlı Kuvvetlerden gerisi sivil halktan olmak üzere, 6.500.000 kişi kadardır. Ölü ve kayıpların yanı sıra yaralı veya sürekli savaş malulü sayısı da 2.010.000 asker ve sivildir[29]. Almanya, savaş boyunca 113.515 uçak üretmiş, bunun 71.965'ini savaşta kaybetmiştir. Aynı süre içerisinde, 1.141'i denizaltı diğerleri çeşitli tipte olmak üzere toplam 2.190 savaş gemisi inşa etmiştir[30]. 1941 yılında 35 denizaltı kaybetmiş, buna karşılık da Müttefiklerin toplam 4.398.000 tonu bulan ticaret gemisini batırmıştır[31]. Savaş süresince batırdığı, Müttefik ticaret gemisi ve balıkçı teknesi sayısı ise, 21.194'ü bulmuştur[32].

Japonya'nın Pasifik Savaşı patladığında 7.500 uçağı vardı. Savaş süresinde üretilen 65.000 uçakla bu sayı 72.500'e yükselmiştir. Savaşta, bu uçakların 54.000'ini kaybetmiştir.

Diğer taraftan, savaşa girdikten sonra aynı zamanda müttefiklerini de büyük ölçüde destekleyen Amerika Birleşik Devletleri, 1941'de yılda 19.433 uçak üretirken, 1944'te bu sayıyı 100.752'ye yükselmiştir[33]. Bu devlet, 1942 yılında

29) Bkz. Hans-Adolf Jacobsen, **aynı eser,** s. 730-731, 837. Belge No: 173, EK: 1 Tablo.
30) Bkz. Hans-Adolf Jacobsen, **aynı eser,** s. 724-729, Belge No: 171, 172.
31) Fahir H. Armaoğlu, **aynı eser,** s. 712.
32) Hans-Adolf Jacobsen, **aynı eser,** s. 729, Belge No: 172.
33) **Hava Gücü ve Savaş, s.** 103.

5.000.000 ton gemi yapmıştır. Aynı yıl İngiltere de 2.000.000 ton gemi inşa etmiştir. Müttefiklerin 1943 yılında yaptıkları gemi 14.500.000 tonu bulmuştur. Buna karşılık aynı yıl, Müttefikler 3.600.000 ton ticaret gemisi kaybetmiştir[34]. Sovyetler Birliği, 1941-1942 yıllarında 33.857 uçak üretmiş, 1945 yılı ortasına kadar ürettiği uçak sayısı 125.000'i bulmuştur[35].

Büyük devletlerin sadece 1943 yılı askeri malzeme üretimi (1944 yılı fiyatlarıyla) şöyle olmuştur: Amerika Birleşik Devletleri 37.5; Büyük Britanya 11.1; Sovyetler Birliği 13.9; Almanya 13.8; Japonya 4.5 milyar dolar[36].

Bu genelde, örnek olarak; 1943'te, Rusya'da Harkov yakınlarında Kursk'taki, İkinci Dünya Savaşı'nın bilinen en büyük tank, aynı zamanda bir oranda da hava muharebesinde, muharebeye giren Alman ve Rus uçak sayısı 5.000 olmuştur*[7]. 1944'te Normandiya Çıkartması'nın ilk kısmı olan Manş'ı geçme ile ilgili "Neptün Harekâtı" için, 3.323 çıkartma gemisi, 467 savaş gemisi ve 150 mayın tarama gemisine gerek duyulmuştur. Nitekim, 6 Haziran 1944'te Normandiya'ya büyük müttefik çıkarmasının başlaması üzerine ilk gün, denizden beş, havadan iki tümen karaya çıkarılmış ve indirilmiştir. 4.000'den fazla gemi ve çıkartma botu kulanmak suretiyle 12 Haziran'a kadar 326.000 asker, 140.000 ton malzeme ve 54.000 motorlu araç, 2 Temmuz'a kadar da 929.000 asker, 586.000 ton malzeme ve 177.000 motorlu araç çıkartılmıştır[38]. Sadece 1944 yılı Ağustos ayında, İngilizler 33.000 uçak kullanarak Almanya üzerine 72.000 ton, Amerikalılar da 24.000 uçak kullanarak 67.000 ton bomba atmışlardır[39]. 1940'tan 1945 yılı ortalarına kadar, Amerikan ve İngiliz Hava Kuvvetleri tarafından Avrupa'da atılan bomba miktarı toplam 2.770.540 tonu bulmuştur[40]. Uzakdoğu'da, 9 Temmuz-1 Ağustos 1945 tarihleri arasında süren Müttefik deniz ve hava hücumlarında 1.230 Japon savaş gemisi batırılmış ve 1.250 Japon savaş uçağı tahrip edilmiştir. 1 Ağustos'tan itibaren Japonya'ya hücum için 12.000 Müttefik bombardıman uçağı hazırlanmış ve günde 4.000 uçak harekâtta bulunabilmiştir[41]. Müttefikler'in, sadece Tunus'ta 12 Mayıs 1943'te, esir aldıkları Mihver kuvvetlerinin sayısı 252.000 kişi olmuştur[42].

Bunların yanı sıra, savaş süresince Rusya'nın insan kaybı, asker ve sivil olmak üzere, tahminen 12 ile 15 milyon kadar olmuştur[43]. Diğer taraftan, kesin

---

34) Fahir H. Armaoğlu, **aynı eser, s.** 712.
35) Hava Gücü ve Savaş, s. 130,135.
36) Bkz. Hans-Adolf Jacobsen, **aynı eser,** s. 748, Belge No: 184.
37) **Hava Gücü ve Savaş,** s. 130-131.
38) Stephen Webbe, (Çev. S. Çağan), **"Karar Günü: Normandiya Çıkartması",** 20. Yüzyıl Tarihi, c. II., İstanbul 1970, s. 804; Hans-Adolf Jacobsen, **aynı eser,** s. 107.
39) Geniş bilgi için bkz. Herbert von Moos, **aynı eser,** c. VI., s. 117-118.
40) Bkz. Hans-Adolf Jacobsen, **aynı eser,** s. 945.
41) Herbert von Moos, **aynı eser,** c. VI., s. 422.
42) Fahir H. Armaoğlu, **aynı eser,** s. 715.
43) Bkz. Herbert von Moos, **aynı eser, c. VI., s.** 327.

olmamakla birlikte, Amerika Birleşik Devletleri 300.000 asker, Fransa 850.000 asker ve **sivil,** İngiltere 716.000 asker ve sivil, İtalya 450.000, Polonya 5.000.000, Çin 8.000.000, Japonya 3.600.000 dolaylarında insan kaybetmiştir. Diğer ülkelerle birlikte İkinci Dünya Savaşı'nda tahminen toplamı 40 milyondan fazla insan ölmüştür.

Bu arada , savaşın ilk yıllarında Almanya ve Japonya, büyük başarılar elde edip hızla yayılmışlardır. Bunun sonucu olarak Almanya, Kuzey'de İskandinav ülkelerinden Doğu'da Rusya içlerine ve Kafkaslara; Türkiye sınırı ile Ege Denizi'nde Türkiye kıyılarını izleyerek Rodos ve Girit'e; Bati'da Fransa, Belçika ve Hollanda'nın Atlantik Okyanusu kıyılarına kadar uzanan sınırlar içinde, doğrudan işgal ettiği yerlerden veya kendine bağladığı ya da etkisi altına aldığı devletlerden oluşan yani, Kıta Avrupası'nın çok büyük bölümü üzerinde bir imparatorluk kurmuştur. Bununla da, 1919 Versailles sistemine göre oluşturulan Avrupa siyasi haritasını ve güçler dengesini yıkmış, yerine kendi çıkar ve hedeflerine göre yeni bir siyasi harita oluşturmuş veya oluşturmaya başlamıştır. Aynı tarihlerde Japonya da; Mançurya, Kore, Çin'in bir bölümü, Hindicini Yarımadası ile Büyük Okyanus'ta birçok adayı içine alan bir imparatorluk oluşturmuş, böylece Uzakdoğu'nun en büyük gücü durumuna gelmiştir.

Ancak, dünyadaki güçler dengesini Mihver Devletleri'nin lehine değiştiren bu durum, Müttefik Devletler'in hareketleriyle, 1943 yılından itibaren önce dengelenmiş, sonra da tersine döndürülmeye başlanmıştır. 1945 yılında ise, Alman ve Japon İmparatorlukları yıkılmış ve Müttefikler, Almanya ile Japonya'yı, bu arada İtalya'yı işgal etmişlerdir. Böylece de, Mihver Devletleri'ne ve onların temsil ettikleri sisteme son vermişlerdir.

Avrupa bu şekilde Alman etkisinden kurtulurken, bu defa, Müttefikler adına hareket eden Sovyetler Birliği, Yunanistan dışında, Doğu ve Orta Avrupa ile Doğu Almanya'yı işgal etmiştir. Bu da, diğer Müttefik devletlerin işgal ettikleri yerlerle birlikte, Avrupa'da; aynı zamanda, Doğu Asya ve Pasifik'teki gelişmelerle Uzakdoğu'da, yeni bir işgal durumu ortaya çıkarmıştır. Denilebilir ki, 1943 yılından itibaren başlayan bu işgal hareketlerinde, Müttefik ordularının ilerleyiş hızları ile bunların yönlerinin belirlenmesinde, askeri gereklerin yanı sıra, çok defa Müttefikler arasındaki diplomatik faaliyetler daha etkili olmuştur. Bu da, savaşın özellikle son yıllarında Müttefikler arasında görüş farklılıklarına sonra da anlaşmazlıklara yol açmıştır. Bu anlaşmazlıklar ise, savaşın sona erdiği tarihlerde ortaya çıkan güçler boşluğu sırasında, Müttefikler'in; Sovyetler Birliği ve diğer Müttefik Büyük Devletler olmak üzere, ikiye ayrılmasına, bununla da uluslararası ilişkilerde, aşağıda görüleceği gibi, yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur.

Böylece İkinci Dünya Savaşı, başta Avrupa olmak üzere, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmuş olan dünya güçler dengesinin yıkılmasına, bir-

çok yerde siyasi haritanın bozulmasına, savaşın yarattığı büyük ve önemli sorunlara, yıkıntılara; bunlarla birlikte, savaş sonunda uluslararası güçler dengesinde bir boşluğun doğmasına neden olmuştur.

D. SAVAŞ SIRASINDA MÜTTEFİKLER ARASINDA YAPILAN ÖNEMLİ TOPLANTILAR VE BİRLEŞMİŞ MİLLETLER ÖRGÜTÜNÜN KURULMASI:

Müttefikler, savaş sırasında, savaşın yürütülmesini sağlamak ve zafere ulaşabilmek için alınacak önlemleri saptamak, aynı zamanda savaş sonrası düzeni belirlemek üzere aralarında çeşitli toplantılar yapmışlardır. Bunlardan sonuçları dolayısıyla önemli olanları içerisinde ilk denilebilecek olanı; yukarıda belirtilen, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Churchill arasında 9 Ağustos 1941'de Atlantik'te bir savaş gemisinde yapılan toplantıydı. Bundan sonra ise, savaşın gösterdiği gelişmelere göre yeni siyasi toplantılar yapılmıştır. Bu toplantılar şöyle belirtilebilir:

1. Kazablanka Konferansı (14 - 24 Ocak 1943):

Müttefikler'in, Almanları Kuzey Afrika'da yenip buradan uzaklaştırmaları ve Rusya'daki Alman taarruzunun gösterdiği gelişmeler Amerikalılara ve İngilizlere yeni sorunlar çıkarmıştı. Bu nedenle, 14-24 Ocak 1943 tarihleri arasında Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Churchill Kazablanka kentinde buluşup bu sorunları görüştüler. Ayrıca konferansta, birbirlerine dargın Fransız generallerinden de Gaulle ile Giraud da hazır bulundular. Toplantıda, bütün stratejik ve diplomatik sorunlar ele alındı. İki Fransız generali barıştırılarak, bütün Fransız birliklerinden yararlanılması görüşüldü. Ancak iki generalin Vichy Hükümeti'ne karşı tutumlarındaki farklılık sürdüğünden, aralarında birleşme için anlaşma sağlanamadı.

Başkan Roosevelt'in topyekün "Kayıtsız Şartsız Teslim Konferansı" dediği toplantı sonunda; Sovyet Rusya üzerindeki baskıyı hafifletmek için Sicilya'ya çıkartma yapılması, Balkanlar'da ikinci bir cephenin açılması bunun için de Türkiye'nin savaşa katılmasını sağlamak üzere hazırlıklara girişilmesi, Mihver Devletleri'nin kayıtsız teslimine kadar mücadeleye devam edilmesi ve Çin'e ortak yardımlarda bulunulması kararlaştırıldı.

Kazablanka Konferansı, böylece Müttefik Devletler'in siyasi birliğini sağlayamamakla beraber, stratejik yönden uyum sağladıkları bir toplantı oldu.

2. Washington Konferansı (12 -16 Mayıs 1943):

Roosevelt ile Churchill, Kuzey Afrika cephesinin kapanması üzerine, 12-16 Mayıs 1943 tarihleri arasında Washington'da yeniden buluştular ve

savaş sorunlarını görüştüler. Bu konferansta; İtalya'nın işgal edilmesi, Türk hava alanlarından yararlanılması, ikinci cephenin Fransa'da açılması, savaş sonrasında kurulacak barışın korunması sorumluluğunun Amerika, İngiltere, Sovyet Rusya ve Çin'e verilmesi kararlaştırıldı.

3. Quebec Konferansı (11-24 Ağustos 1943):

1943 yılı ortalarına gelindiğinde savaşın Müttefikler lehine gelişmeye başlaması üzerine; durumu yeniden değerlendirmek ve savaş sonrasında Almanya'nın alacağı durumu görüşmek üzere, Rooveselt ile Churchill, 11-24 Ağustos 1943 tarihleri arasında Quebec'de bir defa daha buluştular. Churchill'e göre, Rusya ile Japonya arasında beş yıllık saldırmazlık anlaşması bulunduğundan, Stalin zor duruma düşürülmemek için konferansa çağrılmadı.

Görüşmelerde, Müttefikler, Almanya'nın silahsızlandırılmasını ve kontrol altına alınmasını öngören bir planı kabul ettiler. Ayrıca Churchill, Türkiye'nin savaşa sokulmasını ve ikinci cephenin Balkanlar'da açılmasını istedi. Fakat ikinci cephenin Fransa'da açılması kararlaştırıldı. Bunlardan başka, Japon savaşı görüşüldü ve Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Sovyet Rusya dışişleri bakanlarının toplanması için prensip kararı alındı.

4. Moskova Konferansı (19 Ekim -1 Kasım 1943):

Savaşta meydana gelen son gelişmeleri görüşmek, alınacak önlemleri belirlemek ve aralarında uyum sağlamak üzere Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Sovyet Rusya ve Çin dışişleri bakanları, 19 Ekim 1943'te Moskova'da Kremlin Sarayı'nda toplandılar.

1 Kasım günü yayınlanan ortak bildiriyle sonuçlanan konferansta; Sovyet Rusya'nın da isteğiyle, İkinci Cephenin önceden kararlaştırıldığı şekilde 1944 yılı ilkbaharında açılması, Türkiye'ye hemen savaşa katılmayı kabul ettirmek için baskı yapılması, savaştan sonra da barışı korumak için dört devletin işbirliği yapması ve nüfuz alanı politikası gütmemesi kararlaştırıldı.

Konferansta ayrıca, savaşın bundan sonraki sevk ve idaresi bakımından ortaya çıkabilecek Avrupa sorunlarının incelenmesinde de Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin ortak çalışmalarını sağlayabilmek için bir kurulun kurulmasına karar verildi. Bu amaçla Londra'da bir "Avrupa Komisyonu" kurulması ve bu komisyonda sorun ve konuların incelenmesi kabul edildi.

Konferansta bundan başka, İtalya'ya ait konu ve sorunları incelemek amacıyla "Üç Büyükler"in ve "Serbest Fransız Ulusal Komitesi"nin temsilcilerinden oluşacak yetkili bir komitenin kurulmasına da karar verildi. Bu komiteye gerekirse Yunanistan ve Yugoslay va temsilcileri de katılabileceklerdi.

Bunlarla birlikte konferansta, Mihver Devletleri'nin silahı bırakmasına kadar savaşın sürdürülmesi, savaşın en kısa zamanda bitirilmesi için gerekli çabanın gösterilmesi ve savaştan sonra barışın korunması için daimi bir uluslararası barış örgütünün kurulması kararlaştırıldı.

5. Kahire Konferansı (22 - 26 Kasım 1943):

Moskova Konferansı'nda, üç devlet arasında bir zirve toplantısı yapılmasına da karar verilmişti. Fakat bunun yeri üzerinde anlaşmaya varılamamış, sonuçta Tahran'da karar kılınmıştı.

Fakat, bundan önce Roosevelt ile Churchill, aralarında görüşmeye karar verdiler. Uzakdoğu gelişmeleri de ele alınacağından Çin Devlet Başkanı Çan-Kay-Şek'i de toplantıya davet ettiler. Bunun üzerine bu üç devlet adamı arasında, 22-26 Kasım 1943'te Kahire Konferansı yapıldı. Bu toplantıda daha çok Uzakdoğu'daki savaşta nasıl hareket edileceği ve Japonya ile yapılacak barış esaslarının ne şekilde olacağı görüşüldü. Fakat bu konularda kesin bir sonuca varılamadı. Bu arada üç devlet, Japonya'yı, eline geçirdiği Pasifik adaları, Mançurya, Çin ve Formosa'yı boşaltmaya zorlamak kararı aldılar.

Ancak, "Uzakdoğu Konferansı" da denilen bu toplantıya, bölgede çıkarları bulunan Sovyet Rusya, Fransa, Hollanda ve Portekiz katılmadı. Bu da bir eksiklikti. Bununla birlikte konferans, Müttefikler arasında savaşın gelişmeleri hakkında görüş alışverişinin yapıldığı ve gelecek için kararların alındığı, aynı zamanda Tahran Konferansı'na hazırlık niteliğinde bir toplantı oldu.

6. Tahran Konferansı (28 Kasını -1 Aralık 1943):

Stalin, Rus işgali altında bulunmayan bir yere gitmeye yanaşmadığından, üç büyükler, 1941'de İngiltere ve Sovyet Rusya tarafından işgal edilmiş olan İran'da buluşmaya karar verdiler. Bunun üzerine Tahran'daki Sovyet Büyükelçiliği binasında Roosevelt, Churchill ve Stalin'in katılması ile, 28 Kasım - 1 Aralık 1943 tarihleri arasında Tahran Konferansı toplandı. Konferansta; savaşta İran'a yardım yapılması, savaştan sonra toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının desteklenmesi, yine Türkiye'nin savaşa sokulması, İkinci Cephenin açılması, Polonya sınırının saptanması, kesin zafere kadar birlikte çarpışmanın sürdürülmesi, savaştan sonra barışın korunması için bir uluslararası örgütün kurulması kararlaştırıldı.

Bununla beraber, Tahran Konferansı'nda müttefikler arasında görüş ayrılıkları da belirmeye başladı. Bu arada, Türkiye'ye baskı amacıyla Boğazlar statüsünün değiştirilmesi konusu da ortaya atıldı. Fakat görüş birliğine varılamadı.

7. Dumbarton Oaks Konferansı (21 Ağustos - 7 Ekim 1944):

İkinci Dünya Savaşı'nın ilerleyen yıllarında ve savaşın Müttefikler lehinde gelişmeler gösterdiği sıralarda, Müttefik Devletler, gelecek barışı; as-

keri, siyasi ve örgütlenme yönlerinden hazırlamak için çeşitli konferanslar yapmaya başladılar. Bunlar içerisinde sonuçlan dolayısıyla önem kazananı ise, Dumbarton Oaks Konferansı idi.

Daha önce belirtildiği üzere, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Churchill, Atlas Okyanusu'nda bir İngiliz savaş gemisinde buluşarak, 14 Ağustos 1941'de, "Atlantik Bildirisi"ni yayınlamışlardı. Bunda iki devlet, dünya uluslarının maddi ve manevi nedenlerle kuvvet kullanmasını bırakmalarını, gelecekte "geniş ve genel bir güvenlik sisteminin kurulmasını" kararlaştırmışlardı. Bundan sonra da, Mihver Devletleri'ne karşı savaşan yirmi altı devlet, 1 Ocak 1942'te Washington'da, "Birleşmiş Milletler Bildirisi"ni imzalamışlardı. Mihver devletleri'ne karşı tam zaferin kazanılmasına kadar savaşa devam edilmesi belirtilen bu bildiriden sonra da Amerika Birleşik Devletleri, savaştan sonra daimi bir uluslararası örgütün kurulması için çalışmalara başlamıştı. Bu arada da Moskova Konferansı (19 Ekim-1 Kasım 1943)'ında, daimi bir barış örgütünün kurulması üzerinde anlaşmaya varılmıştı.

İşte bu gelişmelerin sonucunda, silahlı anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak ve daimi bir barışı sağlamak amacıyla, 21 Ağustos 1944'te (Washington'da) Dumbarton Oaks Konferansı toplandı. Konferansın ilk aşaması Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Sovyetler Birliği temsilcileri, ikinci aşaması da Sovyetler Birliği yerine Çin temsilcilerinin katılmasıyla, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Çin arasında yapıldı. Bu değişikliğin nedeni, Sovyetler Birliği'nin, henüz savaş ilan etmediği Japonya'ya karşı savaşan Çin ile aynı konferansta bulunmak istemeyişi idi.

Konferansta, daimi bir barışın sağlanması ve bu amaçla uluslararası bir örgütün kurulması için çeşitli devletler tarafından hazırlanan tasarılar görüşüldü. Görüşmelerde, "Milletler Cemiyeti"nin barışı koruyamaması da gözönünde tutularak, kurulması tasarlanan yeni örgütün yapısı üzerinde uzun tartışmalar yapıldı. Anglo-Saksonlarla yani Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında, birçok konunun yanında, kurulacak olan örgütün niteliği, görevleri ve örgütte büyük devletlerin yerinin ne olacağı konularında uyuşmazlık çıktı.

Konferans görüşmeleri bu şekilde bir aydan fazla sürdü. Bu süre içerisinde, kurulması tasarlanan örgütün taslak biçimi, görevleri, yetkileri belirlendi. Örgütün en önemli organı olarak düşünülen Güvenlik Konseyi'nde büyük devletlerin etkin ve üstün şekilde yer alması kabul edildi. Sonuçta, konferansa katılan Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Çin ortak bir metin üzerinde anlaştılar ve bunu "Dumbarton Oaks Konferansı Önerileri" olarak açıkladılar[44].

44) Önerilerin metni için bkz. Herbert von Moos, **aynı eser,** c. **VI.,** s. 205-207.

Böylece, İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarının görünmeye başladığı sıralarda, Müttefik Devletler, uzun gelişmelerin sonucunda, savaştan sonra barışı kuracak ve sürekli kılacak, kendi kontrollerinde bir uluslararası daimi barış örgütünün kurulmasını gerçekleştirmede önemli bir aşama yaptılar. Aralarında henüz çözümleyemedikleri konulan da, bundan sonra toplanacak konferanslara bıraktılar.

8. Yaka Konferansı (4 - 11 Şubat 1945):

Yalta Konferansı, Müttefikler'in zaferi kazanacağının belli olmaya, yani savaşın sonunun görünmeye başladığı dönemde, gelecekteki barışın esaslarını saptamak üzere Roosevelt, Churchill ve Stalin arasında yapılmıştır.

Müttefiklerin Almanya'yı işgali harekâtının sürdüğü sıralarda, Almanya'nın tesliminden önce yapılan ve 4 Şubat 1945'te çalışmalarına başlayan bu son konferansta, önce cephelerdeki durum incelenmiş ve Almanya'ya karşı yapılan savaşın son aşamasındaki ortak harekât hakkında düşünce birliğine varılmıştır.

Ancak, savaşta ortak düşmana karşı birlikte hareket eden Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Sovyetler Birliği, bu noktadan itibaren, birbirlerinden farklı isteklerde bulunmaya başlamışlardır. Nitekim, Roosevelt, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurulmasına, bu örgütün getireceği güven ortamıyla savaştan sonra Amerikan askerinin Avrupa'dan çekilmesine ve Sovyet Rusya'nın bir an önce Japonya'ya savaş açmasına önem veriyordu. İngiltere, önceliğin Almanya ve Polonya sorunlarının çözümlenmesine verilmesini, aynı zamanda Balkanlar'da ve İran'da İngiliz nüfuzunun varlığıyla ilgili konuların görüşülmesini istiyordu. Sovyetler Birliği için ise, Almanya'nın bir daha kendisine saldırmasını önleyecek güvenlik önlemlerinin alınması, Amerikan yardımının sürmesi, Almanya'dan alınacak savaş tazminatı ve Uzakdoğu çıkarları gibi konular önemliydi ve bu konulara ağırlık verilmeliydi.

Görüldüğü gibi, üç devletin herbiri, barış düzeninin kurulması konusunda, kendi çıkarları yönünde tasarılarla konferansa gelmişti.

Bu farklı isteklerle Yalta'da bir araya gelen "Üç Büyükler"in liderleri yani, Roosevelt, Churchill ve Stalin arasındaki görüşmeler, 11 Şubat 1945 tarihine kadar sürdü ve "Yalta Kararları"nın alınmasıyla son buldu. Buna göre üç lider, Yalta Konferansı'nda Almanya'yı kayıtsız şartsız teslim olmaya zorlamak için ortak askeri harekâtın sürdürülmesini; yapılan plana göre her üç devletin silahlı kuvvetlerinin Almanya'nın birer bölgesini işgal etmesini; merkezi Berlin olmak üzere her üç devletin komutanlarından oluşacak bir "Merkez Kontrol Komisyonu"nun kurulmasını; Fransa'ya da işgal etmek üzere bir bölgenin verilmesini; Alman militarizmi ile Nazizmini yok etmeyi

ve Almanya'nın bir daha dünya barışını bozamayacak duruma getirilmesini; Almanya'nın savaş tazminatı ödemesini; 25 Nisan 1945'te San Fransisco'da Birleşmiş Milletler'in kurulması amacıyla bir konferansın toplanmasını, bu konferansa Mihver Devletleri'ne savaş açmış olan ülkelerin alınmasını kararlaştırdılar.

Üç lider, bunlardan başka "Kurtulan Avrupa Hakkında Bildiri" başlığı altında, bir de bildiri yayınladılar. Bununla, Nazi egemenliğinden kurtulan uluslara, "Atlantik Bildirisi" esasları çerçevesinde barış için gerekli koşulları hazırlamak ve kalkınmalarını sağlamak için önlemler almak ve ulus iradesine göre hükümet kurmalarını gerçekleştirmek; Polonya'nın yeniden hayat bulmasını sağlamak ve bu amaçla "Ulusal Birlik Geçici Polonya Hükümeti" adıyla bir hükümeti kurmak; Yugoslavya'da iç birliğin sağlanarak yeni bir hükümetin oluşturulmasını gerçekleştirmek için, karar aldıklarını açıkladılar[45].

Yalta'da üç lider, bunların yanı sıra, Sovyetler Birliği'nin Japonya'ya savaş açmasını ve buna karşılık Kuril adalarını almasını, Boğazlar statüsünün Sovyetler Birliği lehine değiştirilmesini ve durumun Türkiye'ye bildirilmesine karar verdiler.

Görüldüğü gibi Müttefik Devletler, daha çok Avrupa ile ilgili olmak üzere aldıkları kararlarla, savaşı zaferle sona erdirmek ve ondan sonra da kendi düşüncelerine ve çıkarlarına göre yeni bir Avrupa statüsünü kurmak için çeşitli konularda anlaşmışlardır.

Bu kararlar çerçevesinde Yalta Konferansından, özellikle Birleşmiş Milletler Örgütü hakkında alınan kararlardan dolayı Roosevelt memnun kaldı. Fakat Churchill, Sovyet Rusya'ya fazla ödün verildiği gerekçesiyle memnun değildi. Genel olarak ise, üç devletin her birinin konferanstan bekledikleri arasında büyük farklılıklar bulunduğundan, görüşmeler sırasında birçok konuda anlaşmaya varılamadı. Müttefikler arasındaki bu farklı tutum ve davranış da, savaş sırasında meydana getirilmiş olan "Büyük İttifak"ın sonunun gelmesine yol açtı. Böylece de, Müttefikler arasında işbirliği dönemi sona erdi. Bundan sonra aralarında rekabet ve mücadele dönemi başladı. Ancak, savaş daha sona ermediğinden, bir süre daha birlikte hareket ettiler.

9. San Fransisco Konferansı ve Birleşmiş Milletler Örgütü'nün Kurulması (25 Nisan - 26 Haziran 1945):

Yukarıda, daha 1941 yılında barışın sağlanması ve sürekli hale getirilmesi için bir uluslararası örgütün kurulması düşüncesinin ortaya atıldığı, bu düşüncenin savaşın sürdüğü yıllarda geliştiği ve 1944 yılında Dumbarton Oaks Konferansı'nda şekillendiği, Şubat 1945'te Yalta Konferansı'nda da

45) Konferansın sonucunda yayınlanan "Bildiri" metinleri için bkz. Herbert von Moos, **aynı eser,** c. **VI..** s. 208-211; Aynca konferans ve kararlan için Fahir H. Armaoğlu, **aynı eser,** s. 728-731.

Birleşmiş Milletler'in kurulması için San Fransisco'da bir konferansın toplanmasına Müttefikler'in karar verdiği belirtilmişti.

İşte bu gelişmeler üzerine ve savaşın sonu gelmiş olmakla birlikte henüz sürdüğü sıralarda, yeni bir dünya güvenlik örgütü andlaşması düzenlemek için, 25 Nisan 1945'te San Fransisco Konferansı toplandı. Konferansın resmi adı "Uluslararası Örgüt Oluşturmaya Mahsus Birleşmiş Milletler Konferansı" idi.

Konferansa, Yalta Konferansı'nda varılan karar gereğince, dört "Davetçi Devlet"[46] adına Amerika Birleşik Devletleri tarafından yapılan davet üzerine, 46 devlet ve bunların 1.200 temsilcisi katılmıştır. Tarafsız devletlerle, Birleşmiş Milletler üyelerinden herhangi birisiyle savaş halinde bulunan devletler konferansa davet edilmemiştir. Bundan dolayı da bu konferans, bir galip devletler konferansı niteliğini taşımıştır.

San Fransisco Konferansı, başlangıçta bazı çevrelerce, siyasi, ekonomik ve genel dünya sorunlarını çözecek bir çeşit barış konferansı şeklinde düşünülmek istenmiştir. Ancak, uygulamada "Dumbarton Oaks Önerileri" üzerinde görüşmelerin yapıldığı ve bu konuda karara varıldığı bir yer olmuştur.

Konferansta görüşmeler uzun ve çekişmeli geçmiştir. Bunda, kurulması öngörülen Birleşmiş Milletler Örgütü'nün yapısı, örgütte devletlerin temsil şekillerinin ve etkilerinin nasıl olacağı konularında farklı davranışlar önemli rol oynamıştır. Asıl çekişme ve çatışma da "Büyük Devletler" ile "Küçük Devletler" arasında olmuştur. Aralarına Fransa'nın da katılmasıyla sayıları beşi bulan "Büyük Devletler", örgüt üzerinde kesin üstünlük kurmak ve bunu Andlaşmaya koydurmak istemişler, diğerleri de buna karşı çıkmışlardır. Sonuçta, Genel Kurul'da devletlerin eşitliği, ancak Güvenlik Meclisi'nde Büyük Devletlerin üyeliklerinin sürekliliği ve "veto" haklarının varlığı kabul edilmiştir. Bu arada, daha konferansın ilk günlerinden itibaren Büyük Devletlerin, özellikle Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyet Rusya'nın arasında önemli anlaşmazlıklar çıkmıştır. Bunlar da, bu iki büyük müttefik devletin, savaş sonu beklentileri ile savaştan sonra izleyecekleri siyasetin farklı olacağını ve birbirlerine karşı tutum alacaklarını açıkça ortaya koyan önemli ilk gelişmeler olmuştur.

Konferansta, Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyet Rusya arasında ilk anlaşmazlık, Polonya'nın temsil şekli ve konusunda ortaya çıkan bir olayla başlamıştır. Sovyetler, toplantıda kendi denetimlerinde olan Polonyalıların, Amerikalılar da geçici Polonya Hükümeti'nin Polonya'yı temsil etmesini istemişlerdir. Bu konu uzun tartışmalara yol açmış, sonuçta Amerikalıların isteği doğrultusunda bir karar kabul edilmiştir.

---

46) Bu devletler şunlardı: Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Çin.

Diğer bir anlaşmazlık, Konferans Başkanlığı konusu olmuştur. Başkanlığın, davet eden ülkeye, yani Amerika Birleşik Devletleri'ne verilmesi gerekirken, Sovyetler, eşitlik ilkesini öne sürerek buna karşı çıkmışlardır. Sonuçta, Başkanlığın, davet eden dört Büyük Devlet tarafından sırayla yürütülmesi üzerinde anlaşmaya varılmıştır.

Bu arada Sovyetler, Konferansta, Yalta Konferansı kararlarına uygun olarak Ukrayna ile Beyaz Rusya'nın da egemen topluluklar şeklinde Konferansa katılmalarını istemişlerdir. Amerikalılar bu öneriyi istemeyerek de olsa kabul etmişlerdir.

Konferansta, iki büyük devlet arasında bu çekişmeler olurken, Roosevelt'in ölmesi (12 Nisan 1945) üzerine daha yeni Başkan olan Truman, Stalin'e sert bir mesaj göndermiş ve Amerikan Dışişleri Bakanı da, San Fransisco'da Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı (Komiseri) Molotov'a, Amerika Birleşik Devletleri'nin Sovyetler Birliği'ne karşı yeni tutumunu şöyle açıklamıştır:

> *"Bundan böyle Rusya'ya Amerikan yardımı, bütünüyle Amerikan milletinin düşüncesine ve duygusal durumuna bağlı olacaktır. Bu konferans, Rusya'nın, bizim yardımımıza liyakatine bir ölçü olacaktır. Roosevelt'in Rusya'yı yatıştırma politikası artık sona ermiştir. Bundan böyle ilişkilerimiz (ver, al) esası üzerinde yürüyecektir. Barış yararına hepimizin birlik halinde olmaklığımız gerekiyor. Bu bakımdan (ver, fakat alma) sistemini bundan böyle kabul etmeyeceğiz"*[47].

Bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi Amerika Birleşik Devletleri, San Fransisco Konferansı sırasında, Sovyet Rusya'ya yapmakta olduğu yardımı, Rusya'nın Konferanstaki tutumunu da ölçü alarak keseceğini, daha önemlisi Sovyet Rusya'ya karşı izlediği siyaseti değiştirdiğini açıkça belirtmiştir. Bu da, iki büyük müttefikin, bundan böyle dış siyasetlerinin farklı yönlerde gelişeceğini göstermiştir.

Bu arada "Küçük Devletler" de, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün aynı zamanda ekonomik ve sosyal alanlarda işbirliği yapacak şekilde işlerinin genişletilmesini istemişlerdir.

Bunlarla birlikte Konferans, İkinci Dünya Savaşı'nı sürükleyen ve yönlendiren davetçi "Büyük Devletler"in etkisi altında çalışmalarını sürdürmüştür.

San Fransisco Konferansı, bu ortamda "Dumbarton Oaks Önerileri"ni esas alarak ve bu önerileri geliştirerek, Birleşmiş Milletler Andlaşması'nı hazırlamıştır. Bu Andlaşma da, konferansın 26 Haziran 1945 günü yaptığı toplantıda,

---

47) Feridun Cemal Erkin. Dışişlerinde 34 Yıl, Anılar-Yorumlar. c. I., Ankara 1980, s. 150.

konferansa katılan 51 devletin[48] oybirliği ile kabul edilmiştir. Giriş bölümünde, "Bir insan ömrü içinde iki defa insanlığa tarif olunmaz acılar yükleyen savaş belasından, geleceğin nesillerini korumayı" esas aldığı belirtilen Andlaşmada, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün amaçlan şöyle belirlenmiştir:

1) *Uluslararası barış ve güvenliği korumak ve bu maksatla: Barışın uğrayacağı tehditleri önlemek ve uzaklaştırmak ve her çeşit saldırıya karşı ortak önlemleri almak;*
2) *Uluslar arasında, ulusların hak ve eşitliği prensibine ve kendi geleceklerini kendilerinin belirleme hakkına saygı üzerine kurulmuş dostane ilişkiler geliştirmek;*
3) *Ekonomik, sosyal, düşünce ve insani nitelikteki uluslararası davaları çözerek ve ırk, cins, dil veya din farkı gözetmeksizin herkesin insan haklarına ve ana özgürlüklerine karşı saygıyı geliştirerek ve teşvik ederek uluslararası işbirliğini geliştirmek;*
4) *Ulusların bu ortak amaçlara doğru yaptıkları çalışmaların uyuş tuğu bir merkez olmak (Madde 1).*

Tamamı 111 maddeden oluşan Andlaşmanın diğer maddeleri ile de, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün organları, yukarıda belirtilen amaçlan doğrultusunda yapacağı işler ve yetkileri belirlenmiştir.

Andlaşmaya göre; Birleşmiş Milletler Örgütü'nün başlıca organları şunlardı: Genel Kurul, Güvenlik Meclisi, Ekonomik ve Sosyal Meclis, Vesayet Meclisi, Uluslararası Adalet Divanı ve Sekreterlik. Genel Kurul: Bütün üyelerden oluşacaktı; her işi görüşebilecekti; yılda bir defa olağan toplantı ve durum gerektirince, olağanüstü toplantılar yapabilecekti. Güvenlik Meclisi: On bir üyeden oluşacaktı. Çin, Fransa, Sovyetler Birliği, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri sürekli üyeleri, diğerleri iki yıllık süre için seçilen üyeleri olacaktı ve sürekli üyelerin veto hakkı bulunacaktı (Madde 27/3). Sekreterlik: Bir genel sekreter ve gereği kadar memurdan oluşacaktı. Genel Sekreter, örgütün en büyük memuru olup, Andlaşmada belirtilen görevleri yapacaktı.

Birleşmiş Milletler Andlaşması, gerekli sayıda devlet tarafından onaylandıktan sonra, 24 Ekim 1945 tarihlinde yürürlüğe girmiştir. Diğer taraftan,

48) Bu devletler şunlardır: Amerika Birleşik Devletleri, Birleşmiş Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Krallığı, Sovyetler Birliği, Çin, Fransa, Arjantin, Avustralya, Belçika, Bolivya, Brezilya, Beyaz Rus Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti, Ukrayna Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti, Kanada, Şili, Kolombiya, Kostarika. Küba, Çekoslovakya. Danimarka, Haiti Serbest Devleti, Ekvador, Mısır, Salvador, Habeşistan, Yunanistan, Guatemala, Honduras, Hindistan, İran, İrak, Lübnan, Liberya, Lüksemburg, Meksika, Felemenk Krallığı. Yeni Zelanda, Nigaragua, Norveç, Panama, Paraguay, Peru, Filipinler, Polonya. Suudî Arabistan, Suriye, Türkiye, Güney Afrika Birliği, Uruguay, Venezüella, Yugoslavya, Bkz. Herbert von Moose, **aynı** eser, c. VI., s. 398.
Savaşın sonuna kadar tarafsız kalan ve bundan dolayı San Fransisco Konferansı'na davet edilmeyen devletler de şunlardı: İsveç, İrlanda, İspanya, Portekiz, İsviçre, İzlanda, Afganistan. Bkz. Hans-Adolf Jacobsen, **aynı eser, s. 91.**

hukuk yönünden varlığı sürmekte olan Milletler Cemiyeti, Milletler Cemiyeti Genel Kurulu'nun 18 Nisan 1946'da yaptığı son toplantısında aldığı kararlar üzerine, 19 Nisan 1946'da ortadan kaldırılmış ve yetkileri Birleşmiş Milletler Örgütü'ne devredilmiştir[49].

Böylece, İkinci Dünya Savaşı'nın insanlığa getirdiği yıkıntı ve sorunlar içerisinde, barışı sağlamak ve sürekli kılabilmek üzere, Birleşmiş Milletler Örgütü kurulmuştur. Bu örgüt, bundan böyle, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Milletler Cemiyeti gibi, barışın güvencesi olarak kabul edilmiş, aynı zamanda da uluslararası diplomasinin en önemli merkezi olmuştur.

Bu şekilde, San Fransisco Konferansı'nın 25 Nisan 1945'te toplanıp Birleşmiş Milletler Andlaşması'nı hazırlamaya başladığı sıralarda ise, daha önce belirtildiği gibi, 7 Mayıs 1945'te Almanya kayıtsız şartsız teslim olmuş ve Avrupa'da savaş sona ermiştir. Bunun üzerine de Müttefikler arasında Potsdam'da yeni bir konferans toplanmıştır.

10. Potsdam Konferansı (17 Temmuz - 2 Ağustos 1945):

Almanya'nın teslim olmasından sonra, Avrupa'da ortaya çıkan sorunları görüşmek üzere, 17 Temmuz 1945'te, Berlin yakınlarında Potsdam'da, "Üç Büyükler Konferansı" açıldı. Başlangıçta bu konferansa, bir bakıma ön barış toplantısı olarak bakılıyordu. Fakat görüşmeler sırasında, bunun böyle olmadığı ortaya çıktı.

Potsdam Konferansı'nda, Amerika Birleşik Devletleri'ni (Rooveselt 12 Nisan 1945'te öldüğü için yerine geçen) Başkan Yardımcısı Truman, İngiltere'yi konferansın ilk yarısında Churchill ve daha sonra (Churchill, 1945 yılı Temmuz ayında yapılan genel seçimi kaybettiği için) yeni Başbakan Clement Attlee, Sovyet Rusya'yı Stalin temsil ettiler.

Potsdam Konferansı, Müttefikler arasında daha önce yapılan konferanslardan farklı olarak, savaşın nasıl bitirileceğini değil, aksine barışın nasıl sağlanacağını konu olarak aldı ve çalışmaları 2 Ağustos 1945'te sona erdi.

Konferansın açıldığı ve çalışmalarını sürdürdüğü sıralarda, Almanya'da karışık bir durum vardı. Bu ülke, daha önce Müttefikler'in aralarında aldıkları karara göre dört bölgeye ayrılmış ve her bölge bir müttefik devlet tarafından işgal edilmişti. Ancak bu bölgelerin sınırları kesin olarak saptanmamıştı. Bu ve Almanya'nın diğer sorunları gelecekte yeni siyasi ve ekonomik sorunlar çıkarabilirdi. Aynı şekilde Avrupa'nın diğer ülkelerinin de, çözüm bekleyen çok önemli sorunları vardı. Bunlara çözüm getirecek olan Müttefik

49) San Fransisco Konferansı'nın toplanması, çalışmaları ile. Birleşmiş Milletler Andlaşması'nın metni ve geniş yorumu için bkz. Mehmet Gönlübol, **Milletlerarası Siyasî Teşkilâtlanma,** (Üçüncü Baskı), Ankara 1975, s. 171 vd; Herbert von Moos, **aynı eser,** c. **VI.,** s. 380-403; ayrıca Feridun Cemal Erkin, **aynı eser, c. I., s. 150-151.**

Devletlerin ise, bu sorunlara bakış açılarında ve yaklaşımlarında büyük farklılıklar bulunuyordu. Savaşın sonunda ve savaşın getirdiği koşullar içinde, "Üç Büyükler"den her biri, konferansta kendi çıkarları ve hedefleri doğrultusunda hareket edilmesini istiyordu. Bu bakımdan Müttefik Devletler, savaş boyunca açık veya örtülü şekilde olduğu gibi, bu konferansta da, bir tarafta İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri, diğer tarafta Sovyet Rusya olmak üzere ikiye ayrılmışlardı. Bu durumda da yine bir konferansta ortak kararlar almak üzere toplanmışlardı.

Potsdam Konferansı'nda "Üç Büyükler", savaş sonu gelişmeleri ve sorunları görüşmüşler ve bu konularda bazı ortak kararlar alarak anlaşmışlardır. Anlaştıkları konuları da Konferansın sonunda, 2 Ağustos 1945'te, yayınladıkları "Potsdam Deklarasyonu (Üç Devlet Konferansı Hakkında Tebliğ)" ile açıklamışlardır. Bu Deklarasyondun giriş bölümünde şöyle deniyordu:

> "*... Almanya hakkındaki Kırım Deklerasyonu'nun (Yaka, Şubat 1945) uygulanması, bu anlaşmanın amacını teşkil ediyor. Alman militarizmi ve nazizminin kökü kurutuluyor ve de müttefikler vardıkları karşılıklı uzlaşmaya göre şimdi ve gelecekte, Almanya'nın bundan böyle bir daha komşularını veya tüm dünyada barışın korunmasını tehdit edememesi için gerekli olan diğer önlemleri de alıyorlar...* .

Deklarasyon'un bundan sonraki bölümünde belirtilen anlaşma metni ile, Dışişleri Bakanları Konseyi kurulmasına ait sözleşme metnine göre, Müttefikler'in Potsdam Konferansı'nda aldıkları kararlardan bazıları şöyleydi:

1) *Almanya'nın kontrolü; Amerika Birleşik Devletleri, ingiltere, Sov yetler Birliği ve Fransa işgal bölgelerinin komutanları aracılığıyla yapılacaktı.*
2) *Almanya silahsızlandırılacak ve askerlikten arındırılacaktı. Alman silahlı kuvvetleri, Nazi birlik ve örgütleri bütünüyle ve kesin şekilde kaldırılacaktı.*
3) *Alman savaş endüstrisi ortadan kaldırılacak, bunların barış ekono misinin ihtiyaçlarına göre düzenlemesi yapılacak ve Alman ekono misi Müttefikler tarafından kontrol edilecekti.*
4) *Savaş suçluları tutuklanacak ve yargılanacaktı.*
5) *Almanya savaş tazminatı ödeyecekti. Sovyet Rusya, tazminata kar şılık kendi işgal bölgesindeki endüstri tesislerini söküp Rusya'ya götürecekti.*
6) *Almanya'da demokratik düzen kurulacaktı.*

---

50) Hans-Adolf Jacobsen, **aynı eser,** s. 718. Belge No: 169.

7) *Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan'daki Alman azınlığın bir kısmı Almanya 'ya götürülecekti.*

8) *Polonya'nın batı sınırının kesin olarak saptanması barış konferan sına bırakılacak ve bu devlete, Doğu Prusya'nın bir kısmı ile Danzig bölgesi verilecekti.*

9) *Barışın düzenlenmesini sağlamak üzere, Amerika Birleşik Devletle ri, ingiltere, Sovyetler Birliği, Çin ve Fransa dışişleri bakanlarından oluşacak bir Dışişleri Bakanları Konseyi kurulacaktı. Konsey top lantılarını Londra'da yapacaktı.*

Bu Konseyin en önemli ve acele görevi İtalya, Romanya, Bulgaristan, Macaristan ve Finlandiya barış sözleşmelerini hazırlamak olacaktı[51].

Bunlardan başka bu konferansta; Sovyetler Birliği'nin 1945 yılı Ağustos ayının ikinci yarısında Japonya'ya savaş açması, Avusturya ve başkenti Viyana'nın dört işgal bölgesine ayrılması, İtalya ile yapılacak barışın mümkün olduğu kadar hafif koşullarla yapılması, İran'ın hemen boşaltılması, Sovyet Rusya'nın Boğazlar'in Türkiye ile birlikte kendi kontrolüne verilmesini istemesine karşılık, Boğazlardan geçişin tam serbest olması için görüşmeler yapılması ve her devletin bu konudaki görüşünü Türkiye'ye bildirmesi kararlaştırılmıştır'[2].

Görüldüğü gibi Potsdam Konferansı, daha çok Avrupa sorunlarıyla uğraşmış ve Avrupa'ya Müttefikler'in istekleri doğrultusunda bir şekil vermeye çalışmıştır. Bu bakımdan Konferansın aldığı kararlar, özellikle Avrupa için siyasi, askeri ve nüfus yapısı yönünden büyük öneme sahip olmuştur. Aynı zamanda bu kararlarla, yapılacak olan barış andlaşmalarının temel koşulları ve yönleri belirlenmiştir.

Potsdam Konferansı, İkinci Dünya Savaşı'nın ve "Üç Büyükler"in yaptıkları son büyük konferans olmuştur. Diğer yandan bu konferans, Müttefikler arasındaki anlaşmazlığı şiddetlendirmiş ve bunu açığa çıkarmıştır. Bununla da dünya, başlıca iki nüfuz alanına ya da iki bloka ayrılmaya ve yeni bir döneme girmeye başlamıştır.

E. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE TÜRKİYE:

Daha önceki konularda belirtildiği gibi Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 1920'li ve 1930'lu yıllarda yani dünyanın yeni bir büyük savaşa doğru gittiği

---

51) Konferansın çalışmaları, aldığı kararlar ile bunların metinleri için bkz. Herbert von Moos, **aynı eser.** c. **VI.,** s. 404-414; ayrıca "Potsdam DeklarasyomTnun metni için Hans-Adolf Jacobsen, **aynı eser,** s. 717-721, Belge No: 169

52) Bkz. Fahir H. Armaoğlu. **aynı eser,** s. 733-735.

dönemde, pek çok önemli iç ve dış sorununu çözümlemiş, büyük gelişme ve kalkınma hareketlerini başarıyla gerçekleştirmiştir. Aynı dönemde, Atatürk'ün "Yurtta Barış, Dünyada Barış" ilkesi temel alınarak izlenen dış siyasetle de, uluslararası ilişkilerde kendine etkin ve önemli bir yer sağlamıştır. Bu arada, özellikle 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasından sonra, dış siyasetinde önemli bir değişim hareketi başlamış ve Batılı devletlerle olan ilişkileri güçlenme yoluna girmiştir. Bu sıralarda, 10 Kasım 1938'de Atatürk ölmüş ve yerine Cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü seçilmiştir. 1 Eylül 1939'da da, yani 1923'te Lozan Barış Andlaşması'nın imzalanmasından ve Türkiye'de Cumhuriyetin ilanından 16 yıl sonra, İkinci Dünya Savaşı başlamıştır.

İç siyasetinde tek parti dönemini yaşayan ve "Milli Şef" İsmet İnönü'nün yönetiminde bulunan Türkiye, İkinci Dünya Savaşı başladığında, savaşın dışında ve tarafsız kalarak, toprak bütünlüğünü korumayı amaç edinen bir dış politika izlemeyi esas almış bulunuyordu. Fakat, Türkiye'nin jeopolitik durumu ve öneminden dolayı, savaş süresince Mihver ve Müttefik Devletler Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak için büyük çabalar harcadılar ve baskılarda bulundular. Ancak, her iki taraf da istediği sonucu elde edemedi ve Türkiye savaşın sonlarına kadar tarafsız kalmayı başardı. Bununla beraber Türkiye, savaşın başlarından itibaren güvenliğini sağlamak üzere, her iki tarafla çeşitli diplomatik ilişkilerde bulunmaktan geri kalmadı.

1. Savaşın **Başlarında Türk** Dış Politikası:

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın başlayıp hızla geliştiği ilk günlerde, her iki blokla olan iyi ilişkilerini bozmamak istiyordu. Fakat, daha önce belirtildiği gibi, Avrupa'da ve Ortadoğu'da meydana gelen gelişmeler üzerine 1939 yılında, İngiltere ve Fransa ile bir yakınlaşma içine girmişti. Sovyet Rusya'nın da buna katılacağını ummuştu. Türkiye'nin bu hareketi, Almanya ve İtalya tarafından sert tepkiyle karşılanmıştı.

Bununla birlikte Türkiye, yaklaşmakta olan savaşı da gözönünde tutarak, ordusunun eksiklerini gidermek ve onu donatmak üzere, Almanya'ya 120 milyon mark değerinde silah ile savaş araç ve gereçleri siparişinde bulunmuştu.

a. Türk - Alman İlişkilerinde Gerginlik:

Ne var ki Almanya, bir süre sonra Türkiye'nin Balkan Paktı'nı güçlendirme çabalarını İngiliz siyaseti'nin bir devamı olarak görerek, bundan dolayı Türkiye'yi suçlamaya aynı zamanda Türkiye'nin Batılı devletlere yaklaşmasından rahatsız olmaya başladı. Bunun sonucu olarak da, 7 Mayıs 1939'da, yani 12 Mayıs 1939 tarihli Türk-İngiliz Yardım Deklarasyonu'nun imzalanmasından beş gün önce, Türkiye'nin Almanya'ya ısmarladığı tüm savaş araç

gereçlerinin gönderilmesini durdurdu. 14 Mayıs 1939'da da doğrudan Hitler, en önemli satış anlaşmalarının gereklerinin yerine getirilmesini yasakladı.

Bunun üzerine Kiel'deki gemi tezgâhlarında yapılan "Batıray" denizaltısı, denize indirildiği halde Türkiye'ye verilmedi. İstanbul Haliç'te Almanlar tarafından yapılan iki denizaltının İstanbul'a gelmekte olan motorları gemiden yolda indirilerek, Almanya'ya geri götürüldü. Bunların dışında 29 top, 12 torpido ve 68 savaş uçağı Türkiye'ye teslim edilmedi.

Türkiye de, Almanya'nın bu davranışlarına karşı, bu ülkeye satmakta olduğu kromun miktarını azalttı ve gönderme işini yavaşlattı[53].

Bundan sonra ise, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir Knatchbull Hugessen'in Dışişleri Bakanı'na 23 Ağustos 1939 tarihiyle gönderdiği rapora göre; Alman Hükümeti, Türk Dışişleri Bakanlığı'na bir nota verdi. Bunda: Türk Hükümeti'nin dış politikası yüzünden Alman firmalarına ısmarladığı bütün mallardan vazgeçmesini; Alman Hükümeti'nin Türkiye'ye kredi ve özellikle 60 milyon marklık savaş malzemesini vermeyeceğini; Türkiye bu koşulları kabul etmezse, Türkiye ile olan ticaret anlaşmasını yenilemeyeceğini, eğer kabul ederse hemen görüşmelere ve Gölcük'te bir gemi yapmaya hazır olduğunu bildirdi[54].

Böylece Almanya, 1939 yılı Ağustos ayı sonlarında, Türkiye'ye bir süreden beri yaptığı baskıyı daha da ağırlaştırdı. Buna Türkiye'nin tepkisi sert oldu. Nitekim Türk Dışişleri Bakanı, Alman Büyükelçisine iki devlet arasında daha önce imzalanmış olan ticaret anlaşmasının yenilenmemesi üzerine, "Türk Hükümeti'nin kendisini ekonomik bir dominyon yapmayacağını ve serbest hale getirecek adımları atacağını", aynı zamanda Alman Hükümeti'nin silahlar konusunda sözünü tutmadığını, bu nedenlerle de Almanya'daki askeri ve teknik elemanlarını geri çekeceğini bildirdi[55].

Aynı günlerde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Almanya'nın Ankara Büyükelçisi von Papen'e, 1914 yılında Türkiye'nin İngiltere tarafından verilmeyen iki gemi nedeniyle Almanya'nın yanında Birinci Dünya Savaşı'na girdiğini hatırlattı ve 28 Ağustos 1939'da, Almanlar tarafından yapılan "Yıldıray" denizaltısının Haliç'te denize indirilmesi törenine katılmadı. Bu arada da, iki devlet arasında daha önce imzalanmış olan ticaret anlaşmasının yenilenmemesi üzerine, 1 Eylül 1939'da Türk-Alman ticareti tamamen durdu[56].

Bu suretle, Almanya'nın özellikle Mayıs 1939'dan itibaren takındığı sert ve uzlaşmaz tavır yüzünden, Ankara-Berlin ilişkileri gergin ve nazik bir aşamaya girmiş oldu[57].

---

53) Cemil Koçak, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi, 1938-1945,** Ankara 1986, s. 115-116.
54) Bkz. Erol Ulubelen. **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye,** İstanbul 1967, s. **313,** Belge No: 161.
55) Bkz. Erol Ulubelen. **aynı eser,** s. 314: Belge No: 279,260.
56) Cemil Koçak, **aynı eser,** s. 116; Yavuz Özgüldür, **Türk-Alman İlişkileri (1923-1945),** Ankara 1993, s. 114-115.
57) Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar,** c. **I.,** Ankara 1980, s. 121.

Türk-Alman ilişkilerinde bu gelişmelerin olduğu sıralarda Sovyetler ile İngiliz ve Fransızlar arasında görüşmeler yapılıyordu. Türkiye de bundan olumlu sonuca varılacağını umuyordu. Ancak üç devletin görüşmesi kısa süre sonra kesildi. Diğer yandan, 23 Ağustos 1939'da Almanya-Sovyetler Birliği Dostluk Anlaşması yapıldı. Bu da, Türkiye için yeni ve beklenmedik bir politik durum meydana getirdi.

b. Sovyetler Birliği'nin Boğazlar'dan İstekleri ve Türk - Sovyet İlişkilerinde Gerginlik:

Türkiye, 1939 yılına gelindiğinde daha önceki dönemlerde olduğu gibi, Sovyetler Birliği ile silahlı bir çatışmaya sürüklenmek istemiyordu. Bu arada ise; Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında sözleşme görüşmeleri yeniden başlamıştı. Böylece Türkiye iki blokla da dostluğu bağdaştırmak istiyordu.

İngiltere ise, bu sıralarda Türkiye ile bir sözleşme yapmaya büyük önem veriyordu. Nitekim bu konuda İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Halifax, 25 Ağustos 1939 tarihli yazısında Ankara Büyükelçisi Sir Knatchbull Hugessen'e şöyle diyordu: "... Şu sıralarda Türkiye'yi barış cephesinde tutmak hayatidir. Majestenin hükümeti bunun için her fedakârlığı yapacaktır, bu sebeple Türk hükümetinin her istediğini yapmaya çalışacağız. Ümit ederim ki von Papen'le rekabet ederiz..."[58]. Bunun yanı sıra İngiliz Büyükelçisi ile Dışişleri Bakanı, Türkiye'nin Alman tehdidine boyun eğmeyeceğini, bir savaşın çıkması durumunda Türkiye'nin de yer alacağını ve Rusya'nın yardımına rağmen karşı tarafın çökeceğini, İngiltere'nin Türkiye'yi desteklemesi gerektiğini ve aynı zamanda Türkiye'ye mali ve ekonomik yardım yaparak etkilemeyi düşünüyorlardı[59]. Nitekim bu tarihlerde, Türkiye ile İngiltere arasında sürmekte olan görüşmeler, İngiliz devlet adamlarının bu düşünceleri doğrultusunda, yani bir Türk-İngiliz anlaşmasının imzalanması yönünde gelişmekteydi.

Bu şekilde Türk-Alman ilişkilerinde gerginliğin, Türk-İngiliz ilişkilerinde ise yakınlaşmanın sürdüğü sıralarda, Sovyetler Birliği de, Türkiye ile bir anlaşma yapmak için, Türk Dışişleri Bakanını Moskova'ya davet etti.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir süreden beri ve özellikle Nisan 1939'dan itibaren, Alman ve İtalyan saldırısına karşı görüşmeler yapılmaktaydı. O sıralarda Sovyetler Birliği yöneticileri, bir Alman saldırısından kaygılanıyorlardı ve böyle bir saldırının ilk hedefi olmayı geciktirmeye **çalışıyorlardı.** Bu nedenle de İtalya ve Almanya'ya karşı Türkiye ile işbirliği yapmak istiyorlardı. Ancak Türkiye, ilk önce Balkanlar üzerinden ve Akdeniz'den tehlike yaratabilecek olan saldırgan İtalya'ya karşı İngiltere ile anlaşıp, sonra da Almanya'ya karşı Sovyetler Birliği ile anlaşarak bir güvenlik zinciri

58) Bkz. Erol Ulubelen, **aynı eser,** s. 315, Belge No: 300.
59) Bkz. Erol Ulubelen, **aynı eser,** s. 316-317rBelge No: 337,340.

oluşturmak istiyordu. Sovyetler Birliği ise, Alman tehlikesine karşı Türkiye'yi yanında tutmak istiyor ve Almanya'ya önceliğin verilmesini öngörüyordu. Böylece de Alman saldırısını İngiltere ve Türkiye ile birlikte karşılamayı veya tek başına Almanya ile anlaşıp ilk Alman saldırısını geçiştirmeyi düşünüyordu[60]. İki devlet arasında bu farklı yaklaşım içinde görüşmeler sürerken; Türkiye, 12 Mayıs 1939'da İngiltere ve 23 Haziran 1939'da Fransa ile Karşılıklı Yardım Deklarasyonu'nu imzalayarak bu devletlerin yanında ve İtalya'ya karşı yer aldı. Sovyetler Birliği de, İngiltere ve Fransa yerine, Almanya ile 23 Ağustos 1939'da bir Saldırmazlık Paktı imzaladı. Bu suretle Türkiye ve Sovyetler Birliği, birbirlerine karşı olan devletlerle anlaşmış oldular. Bundan hemen sonra da savaş başladı ve Almanya ile Sovyetler Birliği Polonya'yı, ayrıca Sovyetler Birliği Baltık ülkelerini işgal etmeye başladı.

İşte bu gelişmeler ve ortam içerisinde, Sovyetler Birliği'nin daveti üzerine bir dostluk anlaşması yapmak için, Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, yanında Genel Sekreter Yardımcısı Cevat Açıkalın ve Siyasi İşler Genel Müdürü Feridun Cemal Erkin olduğu halde, 22 Eylül'de Rusya'ya hareket etti ve 25 Eylül 1939'da Moskova'ya vardı.

Türk Heyeti, ertesi günü Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı Molotov'la ilk görüşmesini samimi bir hava içinde yaptı. Ancak görüşmelerde, bir Türk-Sovyet Anlaşması yerine, Rusların 1936 Montreux Sözleşmesi ve bu sözleşmeyle kurulmuş olan Boğazlar'in uluslararası statüsü üzerinde kendilerinin lehine değişiklik yapılması istekleriyle karşılaştı. İkinci toplantıya Stalin de katıldı. Sovyetler Birliği Lideri, Boğazlar konusundan başka, Türk-İngiliz-Fransız Üçlü Andlaşması'nda bazı değişiklikler yapılmasını da öne sürdü. Şükrü Saraçoğlu, Üçlü Andlaşma'nın parafe edilmiş olduğundan, Boğazlar Sözleşmesi'nin de uluslararası bir niteliği bulunduğundan iki devlet tarafından değiştirilmesinin mümkün olmadığını belirtti. Bu sırada Alman Dışişleri Bakanı von Ribbentrop da Moskova'ya geldi[61]. Bu ise, Türk-Sovyet görüşmelerine Alman etkisini de kattı.

Nitekim Sovyetler, Ribbentrop'un gelmesi üzerine Türk-Sovyet görüşmelerini erteleldiler. Molotov Alman Dışişleri Bakanı ile yaptığı toplantıları öne aldı ve 28 Eylül 1939'da Sovyetler Birliği ile Almanya arasında yeni bir andlaşma ve gizli protokoller imzalandı. Bundan sonra da I Ekim'de Türk-Sovyet görüşmeleri yeniden başladı[62].

Bu görüşmeye Şükrü Saraçoğlu, Stalin ve Molotov katıldı. Sovyetler, bu ve daha sonraki toplantılarda, Türk Heyetine, yukarıda belirtilen isteklerini

---

60) A. Suat Bilge. **Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964,** Ankara 1992. s. 130.

61) Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi,** Ankara 1968, s. 140-141.

62) A. Suat Bilge, **aynı eser, s.** 136.

tekrarladılar ve Türk Boğazları'nı Sovyetler Birliği dışındaki devletlere kapatmayı öngören gizli bir protokol yapmayı ve buna Almanya için bir rezerv konulmasını önerdiler[63]. Sovyetlerin, Almanya'nın da etkisiyle, Türkiye'ye önerdikleri protokolle istedikleri değişikliklerden bazıları şöyleydi:

1) *Barış ve savaş zamanında, Türkiye tarafsız veya savaşan olsun, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlere ait savaş gemilerinin Boğaz lar'dan geçmeleri ve Karadeniz'e girmeleri söz konusu olduğu za man her defasında Türk ve Sovyet Hükümetleri birbirleri ile danı şacak ve birlikte karar vereceklerdir.*

2) *Türkiye, Montreux Sözleşmesi'nin 18. maddesinde öngörülen tona jın beşte birini aşan, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerini Boğazlar 'dan geçirmeyecektir.*

3) *Türkiye, Karadeniz 'e kıyısı olmayan devletlerin insani bir amaç ile Karadeniz'e gönderecekleri savaş gemilerini Boğazlar'a ve Kara deniz'e sokmayacaktır.*

4) *Türkiye ve Sovyetler Birliği, aralarında önceden anlaşma sağlan madan. Boğazlar'dan geçiş rejiminin değiştirilmesiyle ilgili hiçbir görüşmeye katılmayacaklardır*[64].

Görüldüğü gibi Sovyetler Birliği, bu önerileriyle Boğazlar geçiş statüsünün kendi lehine değiştirilmesini ve Boğazlar üzerinde Türkiye ile birlikte söz ve kontrol hakkı yani, ortaklık kurmak istemekteydi. Bu ise, Boğazların, Sovyet Rusya'nın savaş gemilerinin geçişine bütünüyle açılması, buna karşılık, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin gemilerine bütünüyle kapatılması, aynı zamanda Karadeniz'in de kapalı bir iç deniz durumuna getirilmesi; böylece de Boğazlar'da ve Karadeniz'de kurulmuş bulunan dengenin Sovyet Rusya'nın yararına ve onun üstünlüğünü tanıyacak şekilde bozulması demekti. Bunlarla birlikte ve bunların ötesinde Sovyetlerin istekleri, Boğazlar'da, dolayısıyla Türkiye'nin bütünü üzerinde Sovyetleri söz ve etki sahibi yapacak nitelikleri taşımaktaydı.

Diğer yandan Sovyetler Birliği, yukarıdaki isteklerinin yanı sıra, kendisinin Besarabya'yı ve Bulgaristan'ın Dobruca'yı topraklarına katması halinde, Türkiye'nin tarafsız kalmasını[65], yani Balkanlar'da yapacağı değişiklik ve yayılma hareketlerini Türkiye'nin kabul etmesini de istemekteydi. Ayrıca

---

63) Bkz. Feridun Cemal Erkin, **aynı eser,** s. 141-142.
64) Sovyetler Birliği'nin isteklerinin bütünü için bkz. A. Suat Bilge, **aynı** eser. s. 138-139; Fe ridun Cemal Erkin, **aynı eser,** s. 142.
65) Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, **"İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası",** Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1965, (İkinci Baskı), Ankara 1969, s. 153.

Sovyetler, dostu olan Almanya'ya karşı savaşmakta olan İngiltere ve Fransa ile Türkiye'nin yakın ilişki kurmasını da olumsuz karşılıyordu.

Bütün bunlar ise, Türkiye'nin güvenliğini, bağımsızlık ilkesini ve geleceğini yakından ilgilendiren hususlardı. Bu nedenlerle Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Moskova görüşmelerinde Sovyetler Birliği'nin öne sürdüğü önerileri hemen reddetti. Türk-Sovyet görüşmeleri, Sovyetlerin Türk dış politikası hakkındaki görüşleri ve aşırı isteklerinde ısrar etmeleri üzerine, bir anlaşmaya varılamadan , 16 Ekim 1939'da sona erdi. Şükrü Saraçoğlu da ertesi günü Moskova'dan ayrıldı[66].

Moskova görüşmelerinin bu şekilde sona ermesi ve görüşmelerde, Sovyetlerin Türkiye'den istekleri, Türkiye'ye karşı davranışları ve uzlaşmaz tutumları; Türk-Sovyet ilişkilerinde, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne güvensizliğine dayalı yeni bir dönemin başlamasına neden oldu.

c. Türkiye, İngiltere ve Fransa Arasında Karşılıklı Yardım Andlaşması(19Ekim 1939):

Türkiye, Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin bu şekilde değişmesi ve olumsuz yönde gelişmeler göstermesi üzerine, İngiltere ve Fransa ile daha önce başlamış olan görüşmeleri hızlandırdı ve sonuçlandırdı. 19 Ekim 1939'da Ankara'da, Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında "Üç Taraflı Karşılıklı Yardım Andlaşması" imzalandı. Tamamı 9 madde, biri gizli 3 Protokol ile, bir gizli "Askeri Sözleşme" ve yine gizli "Özel Anlaşma"dan oluşan bu Andlaşma'ya göre:

1) *Andlaşmanın amacı, saldırıya karşı koymak için Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında gerektiğinde karşılıklı yardım ve destek sağlamaktı.*
2) *Türkiye'ye bir Avrupa devleti saldırırsa, ingiltere ve Fransa Türkiye'ye her türlü yardımı yapacaktı.*
3) *ingiltere ve Fransa bir Avrupa devletinin saldırısına uğrarsa ve savaş Akdeniz 'e intikal ederse, Türkiye bu iki devlete yardım edecekti. Savaş Avrupa'da olursa; Türkiye, ingiltere ve Fransa yararına tarafsızlık politikası izleyecekti.*
4) *ingiltere ve Fransa, Yunanistan ve Romanya'ya verdikleri garantilerin yerine getirilmesi için savaşa girerlerse, Türkiye de bunlara katılacak ve yardım edecekti.*
5) *Taraflar bu Andlaşmanın uygulanması sonucu olarak savaşa girerlerse mütareke ya da barış için birlikte karar vereceklerdi.*
6) *Andlaşmanın yürürlük süresi onbeş yıl olacaktı.*

66) Moskova görüşmeleri hakkında geniş bilgi için bkz. Feridun Cemal Erkin, **aynı eser.** s. 135-148"; A. Suat Bilge, **aynı eser.** s. 129-148; Kâmuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Dış Politikası.** Ankara 1983, s. 55-72.

Bunların yanı sıra, 2 numaralı Protokol şöyle düzenlenmişti:

> "*... Yukarıda adı geçen **Andlaşma** uyarınca Türkiye tarafından üstlenilmiş olan yükümlülükler, bu ülkenin Sovyetler Birliği ile silâhlı bir anlaşmazlığa sürüklenmesine neden olacak ya da böyle bir sonucu verecek bir eyleme onu zorlamayacaktır"[67].*

Böylece Türkiye, bu ittifak andlaşmasıyla, İngiltere ve Fransa'nın yardım ve desteğini sağlamış, aynı zamanda Sovyetler Birliği ile bir savaşa sürüklenmek istemediğini göstermiş olmakla beraber, ondan tamamen ayrılıp Batılı devletlere yaklaşmış oldu.

İkinci Dünya Savaşı'mn hemen öncesi ile, savaşın başlayıp geliştiği ilk iki ay içerisinde Türkiye'nin dış siyasetinde meydana gelen bu gelişmeler, onun kuruluşundan itibaren izlediği, Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ilişkilerini esas alan, dış siyaset çizgisinde önemli değişikliklere yol açtı. Bu da Sovyetler Birliği tarafından tepkiyle karşılandı. Nitekim Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa ile 19 Ekim 1939 tarihli ittifakı imzalaması üzerine, buna bir tepki olmak üzere Sovyetler Birliği, Türkiye'ye yapmakta olduğu petrol sevkiyatını durdurdu[68].

Türkiye, savaşın başlarında dış siyasetindeki bu gelişmelere ve daha sonra savaşın Balkanlar ile Akdeniz'e yayılmasına rağmen, 1939 Ankara Andlaşması'nın yukarıda belirtilen 2 numaralı Protokolüne dayanarak savaşa katılmadı ve tarafsızlığını sürdürdü. Ancak ülkede, savaş için her türlü önlemi aldı ve savaşa hazır durumda yeni gelişmeleri izledi.

Nitekim dünyada gerginliğin artması üzerine Türkiye, ülkeye gelebilecek saldırıları önlemek üzere, batıda Edirne-Kırklareli arasını kapsayan "Çakmak Müdafaa Hattı"nı kurmuş ve doğuda da Kars'tan Zivin'e varan hat ile "Erzurum Müdafaa Hattı"nı güçlendirmeye başlamıştı. Savaşın patlaması üzerine de, ülkede seferberlik ilan etmiş ve aldığı savunma önlemlerini geliştirmek üzere çalışmalarına hız vermişti.

Yukarıdaki gelişmelerden de anlaşılacağı gibi Türkiye, savaşın başlayıp geliştiği sıralarda, İtalyan ve Alman saldırısına, aynı zamanda bir Rus tehlikesine karşı, güvenliğini sağlamak üzere İngiltere ile Fransa'nın yardım ve desteğini sağlamış, böylece de dış siyasetinde bir denge kurmuş bulunuyordu.

Ancak, 1940 yılı yazında Almanya, Fransa'yı yendi ve topraklarının bir bölümünü işgal etti. Bunun üzerine Fransa, Türkiye için destek sağlanacak bir Batılı müttefik devlet olma niteliğini kaybetti. Bu da Türkiye için önemli bir kayıp oldu.

---

67) Andlaşma ve Ek'lerinin metinleri için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmalan (1919-1945),** c. **I.** Ankara 1989, s. 600-609.
68) Cemil Koçak, **aynı eser. s. 95.**

Öte yandan daha önce belirtildiği gibi, 1940 yılı Ekim ayında İtalya Yunanistan'a saldırdı. Aynı yıl içinde Almanya, Macaristan ve Romanya'yı işgal etti. 1941 yılının ilk yarısında ise, bütün Balkanlar doğrudan veya dolaylı olarak Alman etkisi altına girdi. Bu arada, Bulgarların isteğiyle, 17 Şubat 1941'de, bir Türk-Bulgar Deklarasyonu (Saldırmazlık Bildirisi) imzalandı[69]. Bu sırada Bulgaristan, Türkiye'ye Yunanistan'dan toprak alması konusunu gündeme getirdi[70]. Ancak Türkiye konuyu dikkate almadı. Bununla birlikte, iki devlet arasında karşılıklı iyi ilişkileri öngören bu deklarasyon, Balkanlar'in savaştan korunabileceği izlenimini doğurdu. Fakat bu olumlu hava kısa sürdü. Bulgaristan 1 Mart 1941'de "Üçlü Pakt" a girdi. Nisan 1941'de de Almanlar Yunanistan'ı ve Ege Adalarını işgal etmeye başladılar.

Böylece 1941 yılının ilk yarısında, Mihver Devletleri, Bulgaristan ve Yunanistan'ı işgal etmekle, Türkiye'nin batı sınırlarına ve Ege adalarından da Batı Anadolu kıyılarına gelip dayandılar. Aynı tarihlerde Suriye'de İngiliz ve Fransız askerleri çarpışmakta, Irak'ta İngilizler aleyhine başlamış olan hareket sürmekte, İran ve Rusya ise henüz savaşa girmemiş bulunmaktaydı.

Savaşın gittikçe yayıldığı ve şiddetlendiği bu dönemde, Almanya'nın Balkanlar'da giriştiği hareketler, Türkiye ve İngiltere'yi olduğu kadar, Sovyet Rusya'yı da endişeye düşürdü. Bu sıralarda bozulmaya başlayan Sovyet-Alman ilişkileri, Sovyetleri Türkiye'ye doğru yeniden yaklaştırmaya başladı. Nitekim, Sovyet Rusya ile Türkiye arasında, 25 Mart 1941'de ortak bir deklarasyon yayınlandı. Buna göre, iki devletten biri saldırıya uğrar ve savaşa girerse, diğeri onun "tam anlayış ve tarafsızlığına güvenebilecekti" [71]. Böylece savaşın gelişmeleri Türk-Sovyet ilişkilerini etkilemiş oldu.

2. Türkiye'nin Savaşa Katılmaya Zorlanması ve Dış Politikasındaki Gelişmeler:

İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine, savaşa katılmamayı ve tarafsız kalmayı esas alan Türkiye, savaşın ilerleyen dönemlerinde, savaşan taraflarca savaşa kendi yanlarında katılması ya da kendileri lehinde tarafsızlık politikası izlemesi için yapılan ve artan baskılarla karşılaşmaya başladı. Bu baskıyı yapanlardan biri de, 1 Eylül 1939'da Türkiye ile ticari ilişkilerini kesme noktasına getiren Almanya idi.

a. Türk - Alman Dostluk Andlaşması (18 Haziran 1941):

Daha önce belirtildiği üzere, Türk-Alman ilişkilerinde 1939 yılı yaz aylarında bir gerginlik ortaya çıkmıştı. Bu gerginlik, 1939-1940 yıllarında Al-

69) Meıni için bkz. Herbert von Moos. **Büyük Dünya Olayı,** c. II., İstanbul 1952, s. 96-97.
70) T. C. Dışişleri Bakanlığı. **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946).** Ankara 1973, s. 55-56.
71) Bkz. Feridun Cemal Erkin, **aynı eser,** s. 169-173; Herbert von Moos. **aynı eser,** c. **II.,** s. 211-212.

manya'nın kazandığı askeri başarılar ile, Türkiye'nin tarafsızlığını sürdüreceğinin anlaşılması ve iki ülkenin ekonomik ihtiyaçları nedeniyle, bir süre sonra gevşemeye başladı. Bunun sonucu olarak, 12 Haziran 1940'ta, iki ülke arasında 21 milyon Türk lirası (42 milyon mark) değerinde mal alışverişi yapılması kararlaştırıldı ve arkasından da, 25 Temmuz 1940'ta Türk-Alman Ticaret Andlaşması imzalandı[72]. Böylece Türk-Alman ekonomik ilişkileri yeniden normal hale döndü. Ancak, krom ve savaş malzemesi satışı bu gelişmenin dışında tutuldu. Bu da her iki ülkede birbirlerine karşı tam güvenin olmadığını gösterdi[73].

Bu tarihlerde, Türkiye'de Almanların Balkanlar'daki girişimlerinden ve yayılmasından duyulan endişeler sürüyordu. Öte yandan Türkiye'nin üzerinde savaşa girmesi için Müttefiklerin baskısı da çoğalıyordu.

Hitler, bu durum karşısında Türkiye'nin endişelerini gidermek ve aynı zamanda Müttefikler yanında savaşa girmesini önlemek üzere, 28 Şubat 1941'de İsmet İnönü'ye bir mesaj gönderdi. Bunda, Alman birliklerinin Bulgaristan'da İngiltere'ye karşı bazı önlemler alacağını; bu harekâtın, Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve siyasi bağımsızlığı aleyhine asla bir saldırı niyeti taşımadığını, Almanya'nın bu bölgede hiçbir toprak isteği bulunmadığını ve Alman birliklerinin de Türk sınırından belli bir uzaklıkta duracağını resmen bildirdi[74].

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Hitler'in bu mesajına 17 Mart 1941 tarihinde verdiği cevap mektubunda ona, Türkiye'nin savunması ve siyaseti ile ilgili olarak şunları yazdı:

> "*... Türkiye, toprağına ve bütünlüğüne şu ve bu Devletler grubu arasındaki siyasi-askeri kombinezonlar açısından bakamaz ve dokunulmazlığı (masuniyeti) olan kutsal hakkının herhangi bir yabancı memleketin zaferi bakımından mütalaa olunmasını kabul edemez.*
>
> *İşte bu sebepledir ki milli toprağına vaki olacak her tecavüze karşı koymağa azimlidir... "*[75].

Görüldüğü gibi, "Milli Şef İsmet İnönü'nün bu mektubuyla, Türkiye'nin, Almanya'ya ve Alman isteklerine, aynı zamanda Müttefik Devletlere boyun eğmeyeceği, Türkiye'nin hareket şekline ancak kendinin karar vereceği, bunun dışında her çeşit saldırı ve isteğe karşı konulup, topraklarını koruyacağı açık ve kararlı şekilde, Hitler'e bildirilmiştir.

---

72) Cemil Koçak, **aynı eser,** s. 131.
73) Yavuz Özgüldür, **aynı eser,** s. 132.
74) **T.** C. Dışişleri Bakanlığı, **aynı eser,** s. 96.
75) **T.** C. Dışişleri Bakanlığı, **aynı eser. s. 97.**

Türkiye'nin, daha önce de birçok defa Almanya'ya belirttiği bu tutarlı **ve** kararlı tutumu[76], Almanya'nın sürekli gelişen yayılmasını Türkiye sınırında durdurdu ve İkinci Dünya Savaşı'nın silahlı çatışmasının Ortadoğu'ya taşmasını önledi.

Türkiye'ye tehditlerle boyun eğdiremeyeceğini anlayan Almanya[77], bu defa, Türkiye'yi kendi yanına çekmek üzere, 12 Mart 1941'de Büyükelçisi von Papen aracılığıyla, Ankara Hükümeti'ne "Edirne ve civarındaki toprakların ve kıyılara yakın adaların Türkiye'ye bırakılacağını" bildirdi[78]. Yani, Batı Trakya'dan toprak ve Ege Denizi'nden bazı adaları vaat etti.

Ancak bu sıralarda, Türkiye için önemli olan, bir Alman askeri harekâtının topraklarında olmaması ve Almanya'dan kendine saldırmayacağına dair bir güvence almak; Almanya için ise önemli olan, bir türlü güdümüne alamadığı Türkiye'nin hiç olmazsa bundan sonra da tarafsız kalmasını sağlamak, böylece girişeceği Rusya harekâtında güneyini güvence altına almaktı.

Sonuçta iki devlet arasında, Türkiye'nin istekleri doğrultusunda, 18 Haziran 1941'de Ankara'da, "Türk-Alman Dostluk Andlaşması" imzalandı. Tamamı üç madde ve on yıl süreli olan bu Andlaşmaya göre:

> *1) Türkiye Cumhuriyeti ve Alman Reich'ı topraklarının dokunulmazlı ğına ve bütünlüğüne, karşılıklı olarak, saygı gösterecekler ve doğ rudan doğruya ya da dolaylı olarak, birbirine karşı her türlü ha rekâttan kaçınacaklardı.*
>
> *2) Türkiye Cumhuriyeti ve Alman Reich'ı ortak yararlarına olan tüm sorunlarda, bunların çözümü için anlaşma sağlamak üzere, bundan böyle aralarında dostça temasta bulunacaklardı[19].*

Böylece bu andlaşma ile; Türkiye, Almanya'dan kendine saldırmayacağına ait güvenceyi resmen almış, Almanya da, Türkiye'nin tarafsızlığını sürdürmesini sağlamış oldu.

b. İngiliz - Sovyet Görüşmeleri ve Türkiye:

Türkiye, yukarıdaki andlaşmayı imzalarken, İngiltere ile olan ittifakının getirdiği yükümlülüklerin sürdüğünü Almanya'ya kabul ettirmiştir. Böylece, iki blokla da uyumlu ilişkiler kurmuş ve tarafsızlığını sürdürmüştür. Bu ise Türkiye'ye savaşa girmeden, zaman kazanma olanağını vermiştir.

Türkiye'nin tarafsızlığı, Almanya'ya Kafkasya ve Süveyş Kanalı yönlerindeki istila yollarını kapatma durumunu yaratmakla beraber, Boğazlar'in

76) Bkz. Feridun Cemal Erkin, aynı eser, s. 175.
77) Feridun Cemal Erkin, aynı eser, s. 175.
78) **T.** C. Dışişleri Bakanlığı, **aynı eser,** s. 104,114.
79) Andlaşma metni için bkz. İsmail Soysal, **aynı eser, c. I., s.** 639.

kapanması ve Sovyet Rusya'ya bu yoldan Müttefikler'in yardımının da gitmemesi demekti. Bu bakımdan Yakındoğu'da askeri harekâtın bundan sonraki gelişmesi, herşeyden önce Türkiye'nin durumuna ve Büyük Devletler'in Türkiye ile veya Türkiye hakkında yapacakları diplomatik anlaşmalara bağlı hale geldi. Bu da, Türkiye'nin önemini daha da çoğalttı[80].

Nitekim, Türk-Alman Andlaşması, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri tarafından tepkiyle karşılandı. Bunun üzerine Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'ye yapmakta olduğu askeri yardımı bir süre kesti[81]. Sovyet Rusya ise, Türkiye'nin Müttefikler yanında savaşa katılmasını istiyordu. Bundan böyle de Türkiye üzerinde Müttefikler'in baskısı çoğaldı.

Ancak bu sıralarda Amerika Birleşik Devletleri Kongresi, 11 Mart 1941' de "Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu"nu kabul edince, Başkan Roosevelt, İngiltere'nin aracılığıyla bundan Türkiye'nin de yararlandırılmasına 7 Kasım 1941' de karar verdi. Bunun üzerine Türkiye'ye Amerikan yardımı 30 Kasım 1941' de yeniden başlatıldı[82]. Nitekim 1941 yılının son aylarında Türkiye'ye bir miktar Amerikan yardımı geldi. Bu arada Türkiye, 16 Aralık 1941'de ulusal savunmasının "ivedi" ihtiyacı olarak bir listeyi Washington Hükümeti'ne verdi[83].

Bu arada ise Almanya, Türkiye ile yukarıda belirtilen andlaşmayı yapıp güneydoğu cephesini güvence altına aldıktan dört gün sonra yani, 22 Haziran 1941'de Sovyet Rusya'ya savaş açtı.

Almanya'nın Rusya'ya saldırmasıyla, Türkiye'nin, 23 Ağustos 1939'dan beri büyük rahatsızlık duyduğu Alman-Sovyet ittifakı ve bloku yıkılmış oldu; aynı zamanda, savaş Türkiye'nin kuzeyine yayılmaya başladı. Öte yandan bu olayla, Türkiye'nin savaşın başlarından beri tutum ve davranışlarından dolayı endişe duyduğu Sovyetler Birliği Müttefik Devletler safına geçmiş oldu. Bu da, Türkiye'de rahatlık yarattı. Bütün bunlarla birlikte Alman-Sovyet Savaşı, İkinci Dünya Savaşı'nın genel durumu ile, Türkiye'nin dış siyasetinde önemli gelişmelere yol açtı.

Nitekim, İngiltere Başbakanı Churchill, "Türkiye'nin tutumu hem İngiltere hem de Sovyetler Birliği için gittikçe önem kazanmaktadır. 50 tümenlik Türk Ordusunun hava desteğine ihtiyacı vardır..." diyerek, gerekli yardımın yapılması için ilgililere emir verdi[84].

---

80) Herbert von Moos, **aynı eser,** c. **II.,** s. 14; Feridun Cemal Erkin, **aynı eser,** s. 175-181.
81) 28 Haziran 1941 tarihine kadar Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye yaptığı askeri malzeme yardımının listesi ile Türkiye'nin istekleri için bkz. Cüneyt Arcayürek, **Şeytan Üçgeninde Türkiye,** Ankara 1987, s. 137 vd.
82) İsmail Soysal, **aynı eser,** c. **I.,** s. 640.
83) Askeri malzeme yardımı ile ilgili listelerin bazıları için bkz. Cüneyt Arcayürek, **aynı eser,** s. 152-153.
84) Bkz. T. C. Dışişleri Bakanlığı, **aynı eser, s.** 127.

Öte yandan, Almanların Rusya'ya saldırmasından hemen sonra İngiltere Sovyetler Birliği ile yakın işbirliğine girdi. Nitekim, 23 Kasım 1941'de İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden Moskova'ya gitti ve Sovyetler Birliği lideri Stalin ile görüştü. Eden, daha ilk görüşmede Stalin'in savaş sonrası düzen ile Sovyetlerin sınırları üzerinde önerileriyle karşılaştı. Stalin, İngiliz Dışişleri Bakanı'na Avrupa'ya kendine göre bir düzen ve siyasi harita getiren bu önerilerini açıklarken;

> "*... Türkiye'nin, Ege'de Yunanistan için önemli adalarla ilgili bazı ayarlamalar dışında, Oniki Ada'yı almasını telkin etti. Türkiye aynı zamanda Bulgaristan 'da ve mümkünse Kuzey Suriye 'de de bazı yerleri almalıdır... (dedi)*"*".

Türkiye'nin bu dönemde Moskova Büyükelçisi olan Haydar Aktay'ın Şubat 1942'de Ankara'ya çektiği telgraftan anlaşıldığına göre, Stalin'in yukarıda belirtilen önerisi, ısrarı üzerine İngiliz Dışişleri Bakanı Eden tarafından kabul edilmiştir. Eakat, Türkiye'nin savaşa girmediği halde bu derece kayırılması, İngiliz diplomasi çevresinde hayretle karşılanmış, bunun nedenleri araştırılmış ve "hatta hoşa gitmeyecek bir şekilde tenkit olunmuştur"[86].

Bunlara karşılık Sovyetler, önerilerini ve nedenlerini Türkiye'ye verdikleri önemi göstermek üzere Ankara'ya bildirmişlerdir. Nitekim Sovyet Büyükelçisi Türk Dışişleri Bakanı'na, Ankara'nın dürüst tutumundan çok memnun olan Sovyet Hükümeti'nin, savaştan sonra Türkiye'ye Oniki Ada'yı ve Rusçuk'a kadar Bulgar topraklarını vermek suretiyle, Türkiye'yi tarafsızlık politikasından dolayı ödüllendirmek gerektiği hakkında İngiliz Dışişleri Bakanı'na telkinde bulunduğunu açıklamıştır. Sovyet Büyükelçisi'nin yaptığı bu açıklamanın, Stalin'in konuşmalarını aynen yansıttığını, Türkiye Dışişleri Bakanı'nın bir sorusu üzerine, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi de doğrulamıştır[87].

Böylece Türkiye, savaşın ilk yıllarında, savaşan iki tarafın, yani Almanya ve Sovyetler Birliği'nin toprak önerileriyle karşılaşmıştır. Ancak, Türkiye'nin niyetlerini yoklamaya yönelik ve savaşın o sıralardaki gelişmelerinin bir sonucu olarak yapılan bu öneriler, Türk Hükümeti'nin kendisine çizdiği yoldan tehlikeli bir ayrılış nedeni olacağından, Türkiye tarafından öneri sahiplerine, nazikçe red cevabı verilmiştir[88].

Buna karşılık Sovyetler Birliği, daha önce de 25 Kasım 1940'ta, Bulgaristan ile karşılıklı yardımlaşma paktı yapmayı ve Boğazlar'da üs verilmesini Almanlara karşı bir şart olarak ileri sürmüştür. Bu da, o zamanki Sovyet

---

85) T. C. Dışişleri Bakanlığı, **aynı eser,** s. 127; A. Suat Bilge, **aynı eser.** s. 162.
86) Bkz. **T.** C. Dışişleri Bakanlığı, **aynı eser,** s. 128-129.
87) Bkz. Feridun Cemal Erkin, **aynı eser,** s. 185.
88) Feridun Cemal Erkin, **aynı eser, s.** 185.

stratejisinde Bulgaristan ile Boğazlar'in bir arada düşünüldüğünü göstermektedir. Yani Boğazlar'in ayrılması ile üs elde etmek için Türkiye üzerinde fiili bir baskı imkanı sağlamak istemiştir.

Öte yandan, yine aynı tarihlerde Sovyetler Birliği, Bulgaristan'a Midye-Enez hattına kadar olan Türk topraklarını önermiştir. Sovyetlerin bu öneriden amaçları, o dönemin Bulgar bakanlarından birine göre, "Bulgaristan ile Türkiye'yi birbirine düşman ederek Boğazlar'a inmek ve Boğazlar'ın hinterlandı olan Bulgaristan'ı da Baltık devletlerine çevirmekti"[89].

Görüldüğü gibi, savaşın gelişmelerine göre diplomasinin istek ve niyetleri de farklı yönlere yönelmekteydi. Bu da, Türk Hükümeti tarafından dikkatle izlenmekte ve değerlendirilmekteydi.

c. Türkiye'ye İngiliz ve Amerikan Yardımı:

Yukarıda belirtilen gelişmeler sırasında, İngiltere, Balkanlar'da Alman tehlikesinin çoğalmasından itibaren, özellikle 1941 yılı Ocak ayından sonra, Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilan ederek savaşa girmesi için baskısını artırmaya başladı. Bu arada halen savaş dışı bulunan Amerika Birleşik Devletleri de Balkanlar ile ilgilenmeye başladı ve Balkan ülkelerinin direnme gücünü geliştirmek üzere yardımda bulunmak üzere harekete geçti. Bu amaçla da bir Amerikalı Albay 1 Şubat 1941'de Türkiye'ye geldi.

Amerikalı Albay, Türk yetkilileriyle yaptığı görüşmelerde, Amerika'nın İngiltere'ye elinden gelen bütün yardımı yapmaya kararlı olduğunu, aynı şekilde Hitler'e direnecek her ülkeye de yardım yapılacağını söyledi. Bunun hemen arkasından, 14 Şubat 1941'de Başkan Roosevelt, Başbakan Refik Saydam'a bir mesaj göndererek, Alman saldırısına karşı direnecek ülkelerin "Kiralama ve Ödünç Verme Kanunu"ndan yararlandırılacağını belirtti[90].

İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin bu çabalan sonucunda Türkiye, bu iki devletin amaçlarını desteklediğini, ancak herhangi bir yükümlülük altına girmeyeceğini açıkladı[91].

Bu arada Churchill, 31 Ocak 1941 tarihiyle Ankara'ya bir mesaj göndererek, Almanların Bulgaristan'dan sonra Yunanistan ile Ege Adalarında Türkiye ile İngiltere için oluşturacağı tehdit ve tehlikelere karşı, Türkiye'de İngiliz hava üslerinin kurulmasına izin verilmesini ve hemen buralara yerleştirilmek üzere on filoluk bir hava kuvveti göndermeyi önerdi. Fakat İsmet İnönü, 6 Şubat 1941'de, İngiliz Silahlı Kuvvetleri'nin Türkiye'ye girmesine izin vermeyece-

89) Bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı, **aynı eser,** s. 52-54.
90) T. C. Dışişleri Bakanlığı, **aynı eser, s.** 44.
91) Bkz. Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, **aynı eser,** s. 164-166.

ğini bildirerek, İngiltere'nin vaat ettiği savaş malzemelerini acele olarak göndermesini istedi[92].

Görüldüğü gibi Türkiye, ordusunu gerektiği gibi donatabilmek için, Müttefikler'den sürekli olarak yardım istemekteydi ve gelen silah yardımını da yetersiz bulmaktaydı.

Amerika Birleşik Devletleri'nin gönderdiği savaş malzemesi ve silah İngiltere kanalıyla Türkiye'ye gelmekteydi. Ancak bu malzemenin büyük bölümüne İngilizler el koyuyordu. Washington Hükümeti, Türkiye'ye silah yardımını doğrudan kendileri yapmak istiyordu, fakat İngiltere buna yanaşmıyordu. Ancak 1942 yılının sonunda Türkiye'ye yardım doğrudan gönderilmeye başlandı. Bu arada, Müttefikler Mersin ve İskenderun limanlarını genişletme çalışmalarına yardım ettiler[93].

Böylece Türkiye, 1941 ve 1942 yıllarında da, savaşan her iki tarafla kurduğu siyasi ve ticari ilişkilerle tarafsızlığını onlara da kabul ettirerek sürdürdü.

Bu arada Türkiye, bu durumundan yararlanarak, özellikle 1940 yılı başlarından itibaren İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'ne "İngiliz-Amerikan Tercihli Satın Alma Programı" çerçevesinde; Mihver Devletlerine de, 9 Ekim 1941'de yapılan Türk-Alman Ticaret Anlaşması ile, büyük miktarda stratejik bir madde olan krom ile çeşitli tarım ürünlerini sattı. Böylece siyasette olduğu gibi ticarette de "Türk diplomasisi, Mihver Devletleriyle Müttefikleri birbirlerine karşı koz olarak oynamayı sürdürdü"[94].

Bunlarla birlikte bu dönemde Türkiye, Mihver Devletleri'nden duyduğu endişenin yanında, Sovyet Rusya'nın Türk toprakları üzerindeki emellerini İngiltere'ye kabul ettirmesinden de çekiniyordu. Gerçi İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'nin bu endişelerini gidermek istediler. Fakat, Sovyet Rusya'nın tutum ve davranışları, 1942 yılı sonlarında Türk endişesini daha da çoğalttı.

d. Balkanlar'da Savaş Tehlikesi ve Türkiye'nin Aldığı Önlemler:

Nitekim, daha 1941 yılı ilkbahar aylarında, Bulgaristan'ın zorla, "Üçlü Pakt"a üye yapılmasıyla Alman tehlikesinin Türk sınırlarına gelip dayanması üzerine, bir askeri önlem olarak Meriç Nehri üzerindeki köprüler havaya uçuruldu. Bu arada 1941 yılı Nisan ayı başlarından itibaren Trakya ile İstanbul'daki sivil halkın buraları boşaltıp Anadolu'ya göç etmesi için çalışmalara

92) Bkz. T. C. Dışişleri Bakanlığı, **aynı eser,** s. 42-43.
93) Cemil Koçak, **aynı eser,** s. 207.
94) Edward VVeisband, (Çev. M. A. Kayabal), **2. Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası,** İstanbul 1974, s. 113 vd.

başlandı ve bu amaçla gerekli önlemler alınıp yürürlüğe konuldu[95]. Bu tarihlerde Almanya'nın Batı Trakya'dan başka Yunanistan ile Ege adalarını da işgal etmesi üzerine Türkiye, bu yeni durum karşısında ordusunu "Çakmak Hattı"ndan, daha dar savunma alanı bulunan "Çatalca Hattı"na çekti ve ordu yığınaklarını buna göre yaptı[96]. Bunun yanı sıra Gelibolu'yu savunmak üzere Bolayır'da "Demirkapı Hattı"nı kurdu. Bu arada 1942 yılı yaz aylarında, Kafkasya üzerinden gelebilecek bir Rus tehlikesine karşı, Trakya'dan 26 tümen askeri Sovyetler Birliği sınırına kaydırdı[97]. Bunların yanı sıra da ekonomik bunalımdan ve savaş önlemlerinden olarak, 13 Ocak 1942'de halkın en önemli gıdası olan ekmek ve ekmeklik hububatın tüketimini sınırladı ve "karneye" bağladı; 13 Nisan 1942'den itibaren de, kişi başına verilmekte olan ekmek miktarını (günde 375 gram) yarıya düşürdü[98].

Böylece Türkiye, 1941 ve 1942 yıllarında, çevresini saran ve sınırlarına kadar gelen ateş ve savaş tehlikesine karşı gerekli askeri ve diplomatik önlemleri aldı.

e. Adana Konferansı (30-31 Ocak 1943):

Daha önce belirtildiği üzere, 1943 yılı başlarına gelindiğinde, Müttefikler savaşın akışını kendi lehlerine çevirmeye başladılar. Kuzey Afrika çıkartmasını gerçekleştirdiler. Almanlar Stalingrad'da da yenildiler. Müttefiklerin askeri durumunun düzelmeye başlaması, yukarıda açıklandığı gibi, 1943 Ocak ayında Kazablanka Konferansı'nın toplanmasına yol açtı. Burada, Türkiye'nin de savaşa katılmasını sağlamak için girişimde bulunulmasına karar verildi.

Churchill, bundan sonra, hem İngiltere Başbakanı, hem de Roosevelt'in temsilcisi sıfatıyla, "Türkiye'yi modern silahlarla güçlendirme yollarını araştırmak ve bu ülkenin savunma gücü hakkındaki sorunları görüşmek için" Türkiye'ye gelmek istediğini bildirdi. Bunun kabul edilmesi üzerine de, 30 ve 31 Ocak 1943 günlerinde, Adana'nın Yenice istasyonunda Cumhurbaşkanlığı treninde İsmet İnönü ve Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile Churhill arasında toplantı yapıldı.

Bu toplantıda yapılan görüşmelerde İngiltere Başbakanı, Türkiye'ye bir istekte bulunmak için değil, Türkiye'nin silah ve malzeme ihtiyaçlannı incelemek için geldiğini belirtti. Bu arada İsmet İnönü ile yanındakilere, Ortadoğu petrol kaynaklarına doğru bir Alman saldırısı olabileceğinden söz etti ve böyle bir olaya karşı Türkiye'nin silah bakımından bütünüyle donatılmış durumda bulunması gerektiği düşüncesinde olduğunu açıkladı. Bundan sonra

95) Bkz. Cemil Koçak, **aynı eser,** s. 432.
96) Faik Ahmet Barutçu, **Siyasî Anılar 1939-1954,** İstanbul 1977; s. 182; Turhan Aytul, **"Türkiye'yi Titreten Yıllar",** Milliyet (Gazetesi), 24 Nisan 1979, s. 7.
97) Cemil Koçak, **aynı eser,** s. 187.
98) Mahmut Goloğlu, **Millî Şef Dönemi (1939-1945),** Ankara 1974, s. 130, 145 - 146.

Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı adına konuşan **Churchill,** Başkan Roosevelt'in, Türkiye'nin güvenlik içinde güçlü olmasını ve büyük Batı Demokrasileriyle, yalnız savaşın son döneminde değil, savaştan sonra dünya kalkınması genel çabasında da ortaklık etmesini istediğini belirtti. Churchill, bunların yanı sıra, Türkiye'nin bir saldırı sonucunda savaşa girmeye karar vermesi durumunda, ordusunu gerekli silahlarla donatmak istediklerine dair güvence verdi. Bu arada da, Müttefiklerin, sırası geldiğinde İttifak Andlaşmasfndan doğan görevlerini yerine getirmesini yani, Türkiye'den savaşa girmesini isteyebileceklerini söyledi. İsmet İnönü, buna karşılık, Sovyet Rusya'dan emin olmadığını, Almanya'nın yenilmesi üzerine Sovyetlerin Avrupa'da egemen duruma geleceğini, Şükrü Saraçoğlu da, Sovyet Hükümeti'nin Çarlık Rusyası'nın politikasını gütmeyi sürdürdüğünü bu nedenle Türkiye'den isteklerde bulunabileceğini, yani endişelerini belirtti. Daha sonra İsmet İnönü, Türk ordusunun Müttefikler tarafından donatılması koşulunu ileri sürdü. Bu istek de Churchill tarafından kabul edildi.

Adana Konferansı'nda yapılan bu görüşmelerden sonra alınan karar gereğince, Türkiye'nin savunması için gerekli görülen silah ve savaş araç gereçlerinin listesi hemen hazırlanarak İngiltere'ye verildi".

Adana Konferansı, Türk-İngiliz ilişkilerini daha da geliştirdi ve Türkiye'yi Müttefiklere yaklaştırdı. Aynı zamanda onların Türkiye'ye verdiği önemi gösterdi. Ancak aynı zamanda Türkiye ile İngiltere arasında temelde görüş ve tutum farklılıklarını da ortaya koydu.

Bir defa, Churchill Adana'ya, silah ve savaş araç gereç yardımları ile Türkiye'yi şüphelendirmeden muharip durumuna getirmek ve savaşa girmesini hazırlamak gibi gizli amaçla gelmişti. Bu nedenle konferanstan sonra İngilizler, her fırsattan yararlanarak Türklere, savaşa katılmalarının yararlı ve zorunlu olabileceği zamanın gelebileceğini belirtmeye başladılar. Diğer taraftan, savaşın gelişmeleri çerçevesinde Türkiye'nin Sovyet Rusya'ya karşı takındığı tavır Ankara ve Londra'da birbirine zıt şekilde değerlendirilmekteydi. İngilizlere göre, Rus tehdidine karşı Türkiye'nin güvenliği için en iyi yol, Sovyetler Birliği'nin müttefiki olan büyük Batı devletleriyle kaderini birleştirmekti. Türklerin ise, Çarlık Rusyası'nın siyasetini izlediğine inandıkları Sovyetler Birliği'ne güvenleri yoktu. Bu nedenle de Sovyetlerle sıkı işbirliği yapmaktan yana değillerdi. Bu farklı yaklaşımlardan dolayı, Türk devlet adamları dengeli bir tarafsızlık siyasetini sürdürmekte yarar görüyorlardı.

Savaşın bu döneminde de "Türk liderleri tarafsızlığı, düşman tarafından bahşedilen bir taviz olarak değil, muhtemel düşmana kabul ettirilen bir dav-

99) Konferans hakkında geniş bilgi için bkz. Feridun Cemal Erkin, **aynı eser,** s. 187-195. **Dışişlerinde 34 yıl Anılar - Yorumlar,** c.**I.,** Ankara 1980. s. **135-139;** A. Suat Bilge, **aynı eser,** s. 165-183; Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander. **aynı eser,** s. 178-184; Edward Weisband, **aynı eser,** s. 152-156.

ranış niteliğinde düşünüyorlardı. Böyle bir tutum hem kuvvete, hem de bu tutumu bozmak için dışarıdan gelecek herhangi bir girişime silahla karşı koyma azmine lüzum ve ihtiyaç gösteriyordu"[100].

Bu durumda, Adana Konferansı'ndan sonra, İngilizlerin isteği doğrultusunda Türk-Rus yakınlaşma görüşmelerine Moskova'da Şubat 1943'te başlandı. Ancak Türk temsilcisi Büyükelçi Cevat Açıkalın'ın, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki dostluğu ortak bir bildiri ile açıklama isteği Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov tarafından kabul edilmedi. Bunun yanı sıra Molotov, Churchill'in Adana'da kaleme aldığı savaş içinde ve sonrasında Müttefiklerle Sovyetler Birliği arasında yapılacak işbirliği ile ilgili düşüncelerine[101] bütünüyle katılmadığını söyledi. Böylece Türkiye, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini Türk-İngiliz İttifakı parelelinde geliştirmek isterken, Sovyetler, bu çerçevenin yani İngiliz etkisi dışında, ayrı bir Türk-Sovyet ilişkisi düşündüklerini belirttiler. Türkiye de Sovyetlerin bu düşüncesine yaklaşmadı[102].

Bu suretle Adana Konferansı ve bu konferansta alınan kararlar, savaş içinde ve sonrasında Türk dış siyasetini etkileyecek önemli gelişmelere[103] yol açan bir dönüm noktası oldu.

Nitekim Türkiye, Adana Konferansından sonra, Alman ve Sovyet tehlikesini gözönünde tutarak tarafsızlığını sürdürmekle beraber, Müttefiklerle ilişkilerine daha önem verdi ve onlardan çeşitli yardımlar aldı. Böylece de bir bakıma Müttefikler lehine tarafsızlık politikası izlemeye başladı. Bunlara karşılık da savaşa girmesi için Müttefiklerin artan baskılarıyla karşılaştı.

Bu durumda, Müttefikler arasında 13 Ekim 1943'te Moskova'da başlayan Dışişleri Bakanları Konferansı'nda, ele alınan önemli konulardan biri de Türkiye'nin savaşta oynayacağı rol oldu.

Moskova Konferansı'nda; Sovyetler, Türkiye'nin gerekirse baskı yapılarak savaşa sokulmasını istediler. İngilizler de bu isteği kabul ettiler. Amerikalılar ise, o anda Türkiye'nin savaşa girmesine, Kuzey Fransa'ya yapılacak çıkartmayı düşünerek, Türkiye'ye gereken askeri malzemeyi veremeyeceklerini gözönünde tutarak karşı çıktılar; bunun yanısıra Türkiye'den, Müttefiklere hava üsleri vermesinden ve ulaşım kolaylıkları istenmesinden yana olduklarını belirttiler. Sonuçta da konferansta; İngiltere'nin, Türkiye'den önce hava alanlarını kullanma izni istemesine, yılın sonlarına doğru da Türkiye'nin savaşa katılması için girişimde bulunulmasına, karar verildi.

---

100) Feridun Cemal **Erkin,Türk - Sovyet ilişkileri ve Boğazlar Meselesi,** Ankara 1968, s. 196.
101) Churchill bunlara "Sabah düşünceleri" adını vermiştir. Bkz. Feridun Cemal Erkin, **aynı eser,** s. 195.
102) A. Suat Bilge, **aynı eser,** s. 181-183.
103) Konferansta alınan kararlar ile bunları izleyen gelişmeler hakkında geniş bilgi ve yorum için bkz. Feridun Cemal Erkin, **aynı eser,** s. 195-211.

f. Kahire Konferansı(4 - 6 Aralık 1943):

Yukarıda belirtilen gelişmeler üzerine İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden ile Türkiye Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu Kahire'de buluştular. 5-6 Kasım 1943 günlerinde yapılan görüşmelerde Eden, Menemencioğlu'na, Alman hava üstünlüğünden dolayı İngilizlerin, Ege Denizi'nde işgalleri altında bulunan Leros ve Sisam adalarında zor duruma düştüklerini belirterek, düşman işgalindeki adaların bombalanması için İngiliz uçaklarına Türk hava üslerini kullanmaları için izin verilmesini ve yıl sonuna kadar Türkiye'nin savaşa katılmasını istedi. Fakat, Türkiye'nin fiilen savaşa girmesine yol açacak bu istekler Türk Dışişleri Bakanı tarafından kabul edilmedi[104].

Kahire'deki bu toplantıdan sonra, İngiltere'nin Türkiye üzerindeki baskısı daha da ağırlaştı. Nitekim, Kasım 1943'te yapılan Tahran Konferansı'nda Churchill, Türkiye'nin savaşa katılmasında ısrar etti. Stalin ise, gerekirse Türkiye'nin zorla savaşa sokulmasını istedi. Tahran Konferansı dönüşünde Roosevelt ve Churchill, bu konuyu görüşmek üzere, İsmet İnönü'yü Kahire'ye davet ettiler. İsmet İnönü, bu davetin Tahran Konferansı kararlan üzerine değil de, Türkiye'nin ortak davaya hizmet edebilmesi için en iyi yöntemin serbestçe ve önceden alınan kararlara dayanmadan tartışılması ortamını yaratacaksa, geleceğini bildirdi. Bu konuda gerekli güvence verilince de İsmet İnönü daveti kabul etti.

Bunun üzerine İnönü, Roosevelt ve Churchill arasında 4-6 Aralık 1943'te İkinci Kahire Konferansı yapıldı. Müttefikler bu defa, Türkiye üzerinde savaşa girmesi için çok ağır baskıda bulundular. 15 Şubat 1944 tarihinde Amerikan ve ingiliz uçaklarının Türkiye'ye geleceğini; bunlara iniş izninin verilmesini istediler. Bu isteklerinin reddedilmesinin ise çok ciddi bir durum olacağını belirttiler. İsmet İnönü, Müttefiklerin bu önerisine pek sıcak bakmadı ve onlara, "siz işe hep uçak yardımı olarak bakıyorsunuz" dedi. Churchill de, "karadan ciddi bir tehlike beklemiyorum" cevabını verdi. Bu da, konuya Türkiye ile Müttefikler'in farklı açılardan baktıklarını gösterdi. Nitekim İsmet İnönü, Türkiye'nin toplara, uçaklara, zırhlı kuvvetlere ihtiyacı olduğunu; buna karşılık, Adana Konferansı sırasında İngiltere'ye verilen askeri yardım listesinin ancak yüzde dördünün Türkiye'ye gönderildiğini belirtti. Bunlarla birlikte İnönü, konferansın sonunda prensip olarak savaşa katılmaya razı oldu. Ancak bu, Türk ordusuna gerekli silah ve donatımın verilmesi koşuluna bağlı olacaktı. Bu istek Churchill tarafından yine kabul edildi. Roosevelt de, Türkiye'nin silahlandırıldıktan sonra savaşa girmesini istediğinden, İnönü'nün görüşünü destekledi. Bu şekilde de konferans sona erdi. 7 Aralık 1943 günü de konferansın çalışmalarıyla ilgili resmi bildiri yayınlandı[105].

---

104) Geniş bilgi için bkz. Feridun Cemal Erkin, **aynı** eser, s. 212-215; A. Suat Bilge, **aynı** eser, s. 192 vd; Herbert von Moos, **aynı** eser, c. V., s. 42-43.

105) Geniş bilgi için bkz. T. C. Dışişleri Bakanlığı, **aynı** eser, s. 191 vd; Feridun Cemal Erkin, **aynı** eser, s. 215 vd; Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, **aynı** eser, s. 190-192; Herbert von Moos, **aynı** eser, c. V., s. 43-44; Konferansın resmi tutanağı için A. Suat Bilge, **aynı** eser, s. 228 vd; Ayrıca İngiltere'nin verdiği askeri yardım hakkında Cemil Koçak, **aynı** eser, s. 269

1943 yılı içerisinde, Türkiye ile Müttefikler arasında ilişkiler bu şekilde sürerken, Türk-Alman ilişkilerinde de önemli gelişmeler oluyordu.

g. Almanya'nın Türkiye Politikasını Değiştirmesi:

Kuzey Afrika'da kesin yenilgiye uğrayan Almanya, 1943 yılı kış aylarında da Doğu cephesinde uğradığı başarısızlıklarla hızla yenilgiye doğru gidiyordu. Bu sıralarda ise, Almanya'nın Türkiye politikasında temelden bir değişim başlamıştır. Bu tarihlerden itibaren Almanya, Balkanlar'da güney sınırlarını güven altında tutabilmek, Türkiye'nin kendisine karşı ve Müttefiklerin yanında savaşa katılmasını engellemek ve tarafsızlığını sürdürmek için çalışmayı esas almıştır. Böylece de, Türkiye'yi kendi yanında savaşa sokmak politikasından vazgeçmiştir. Bu politikasını sürdürebilmek için de Türkiye'ye, Müttefiklerin baskısına karşı koyabilmesi yolunda destek sağlamıştır[106]. Almanya'nın bu politikasına karşı Türkiye de, Almanya'yı kışkırtmamayı ve kendi üzerine bir saldırıyı çekmemeyi esas alan bir politika izlemeye başlamıştır.

Bu arada Türk-Alman ilişkilerinde bir yakınlaşma olmuş ve iki devlet arasında 18 Nisan 1943'te yeni bir ticaret andlaşması imzalanmıştır. Bununla, ticaretin gelişmesi yanında, 1943 yılı sonuna kadar Almanya, daha önce vaat ettiği silahları Türkiye'ye teslim etmiş; Türkiye de, Almanya'ya ihraç ettiği krom miktarını yükseltmiştir[107].

Almanya, 1943 yılı sonlarında askeri durumu daha da kötüleşince, Türkiye'yi tarafsızlığını korumasından dolayı ödüllendirmek gereğini duymuş ve bu amaçla Ege adalarının verilmesi önerisini dolaylı yoldan Ankara'ya duyurmuştur. Ancak, 1943 yılı sonlarında adalardaki İngiliz-Alman savaşından sonra, adaları İngilizlerden geri alınca, bu önerisinden vazgeçmiştir[108].

Böylece Türkiye, 1943 yılı içerisinde de, izlediği siyasetle Müttefikler'le Mihver Devletleri arasında denge sağlayarak, tarafsızlığını sürdürmüştür.

---

106) Cemil Koçak, **aynı eser,** s. 287.

107) Edward Weisband, **aynı eser,** s. 118-121; Yavuz Özgüldür, **aynı eser,** s. 158.

108) Cemil Koçak, **aynı eser,** s. 290-291. Olayın gelişmesi kısaca şöyleydi: Almanya Büyükelçisi von Papen, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'na 23 Eylül 1943 günü, o sıralarda İtalya'ya bağlı bulunan Oniki Ada'nın Türkiye'ye iade edilmesini hükümetine önerdiğini söylemiştir. Buna karşılık N. Menemencioğlu da şu cevabı vermiştir. "Adaları bize teslim etmekle amacınız bunları tarafsız yapmak ise buna imkan yoktur. Çünkü İtalya'yı yenen ve kayıtsız ve şartsız bir mütareke imza ettiren Müttefikler'in bütün İtalyan ülkesi üzerinde genel bir ipoteki vardır. Bizim bir anlaşma ile buna aykırı hare ketimiz geçerli olamaz. Bu anlaşma velevki meşru hükümet olan kral ve Badoglio Hükümeti bile olsa. Kaldı ki Mussolini diye meşru bir idare de yoktur. Bu şartlar içinde bizim adalara gidip sizden teslim almamız söz konusu olamaz." N. Menemencioğlu tarafından bir yoklama olarak değerlendirilen bu öneri İngiltere'ye bildirilmiştir. İngiliz Hükümeti de, Türkiye'nin tutumu için 7 Ekim 1943'te teşekkür etmiştir. O sıralarda ise, İngilizler ile Almanlar arasında Ege adaları üzerinde de büyük bir mücadele yapılıyordu. Bu bakımdan, Almanya'nın önerisini ve Türkiye'nin buna karşı tutumunu, o tarihlerdeki Türkiye'nin izlediği dış siyaset ile İngiliz - Alman rekabeti çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Konu ile ilgili gelişmeler için bkz. A. Suat Bilge **aynı eser,** s. 185-187.

Daha önce belirtildiği gibi, 1944 yılı başlarında savaşın askeri durumunda hızlı bir değişim olmaktaydı. Almanlar eski Polonya sınırına kadar çekilmişlerdi. Müttefikler ise, İtalya'da kuzeye doğru ilerlemekteydiler.

Bu arada Türkiye, bir Alman saldırısının hedefi olmamak için denge politikasına özen göstermekte devam ediyor, Müttefikler'in savaşa girmesi için yaptıkları baskılara karşı koymaya çalışıyordu. Bu nedenle de İngiltere tarafından önerilen askeri işbirliği konusuna sıcak bakmıyordu. Çünkü Almanya, Hava Kuvvetlerinin, ilk İngiliz uçağı daha Türkiye'ye inmeden Batı Anadolu'daki bütün havaalanları ve üsleri tahrip etmek için hazır beklediği izlenimini veriyordu[109] yani, Türkiye için Alman tehlikesi sürüyordu.

h. İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye ile İlişkilerini Kesmeleri:

Bu ortamda, İkinci Kahire Konferansı kararları gereğince, Türk ve İngiliz askeri heyetleri arasında, 1944 yılı Ocak ayında, yardım konusu görüşülmeye başlandı. Ancak görüşmeler kesin bir sonuç almamadan 3 Şubat 1944'te birdenbire kesildi ve İngiliz askeri kurulu Ankara'dan ayrıldı. Bunlar da, Türk-İngiliz ilişkilerini savaş içindeki en kötü durumuna getirdi. Bundan sonra, Türkiye'yi savaşa sokmak için Amerika Birleşik Devletleri ile İngiltere, Türkiye'ye karşı tutumlarını daha sertleştirdiler. 28 Şubat 1944'te tüm İngiliz mühendis, tekniker ve danışmanları Türkiye'yi terk ettiler. Kahire'de İngiliz üssünde eğitim gönen Türk pilotları da yurda geri döndüler. Bu arada Türkiye'deki İngiliz ve Amerikan diplomatlarının, Türk yetkililerle görüşmeleri hükümetleri tarafından yasaklandı. Böylece bu iki devletle Türkiye arasındaki ilişkiler bütünüyle kesilme noktasına geldi[110]. Bunun sonucu olarak İngiltere 2 Mart'ta, Amerika Birleşik Devletleri de 1 Nisan 1944'te Türkiye'ye yaptıkları silah ve malzeme yardımına son verdiler[111].

İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri, bu girişimlerinden sonra 19 Nisan 1944'te, Türkiye'ye bir nota vererek, Türk Hükümeti'nden Almanya'ya yapılan krom ihracının durdurulmasını istediler; bu isteklerinin kabul edilmemesi durumunda, Türkiye'ye ekonomik ambargo uygulayacaklarını bildirdiler.

Türkiye, Müttefikler'in çok ciddi sonuçlara yol açacak bu tutum ve davranışları karşısında, 21 Nisan 1944'te Almanya'ya krom ihracının bütünüyle durdurulacağını açıkladı[112]. Türkiye'nin bu kararı ise, Türk-Alman ilişkilerinde, daha geniş olarak, Türk Hükümeti'nin savaş sırasında izlediği dış siyasetinde bir dönüm noktası oldu.

109) Cemil Koçak, **aynı eser,** s. 303.
110) Edward Weisband, **aynı eser,** s. 276-279; Cemil Koçak, **aynı eser,** s.304.
111) Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, **aynı eser,** s. 194.
112) Edward Weisband, **aynı eser,** s. 323-325; Cemil Koçak, **aynı eser,** s. 307-308.

1. Türkiye'ye Savaşa **Katılması İçin Yapılan Baskıların Artması:**

Türkiye ile İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri arasında bu gelişmeler olurken, aynı tarihlerde Almanya da, Müttefikler yanında savaşa katılmasını engellemek için Türkiye'ye çeşitli ekonomik ve siyasi girişimlerle baskılarda bulundu. Hatta bu arada, dönemin Rodos Konsolosu'nun belirttiğine göre, Türkiye'ye göz dağı vermek üzere, 18 Şubat 1944'te Rodos'taki Türkiye Konsolosluğu binasını da bombaladı[113]. Ancak Almanlar bu bombalamanın bir yanlışlık sonucunda yapıldığını söylediler. Gerçekte ise bununla, Ege Denizi'nde ve adalarda varlıklarını Türkiye'ye göstermek istediler. Bunlarla birlikte Türk-Alman ilişkileri daha önceki dönemde olduğu gibi bir süre daha devam etti.

Türkiye ile Müttefikler arasındaki ilişkilerin kopma durumuna geldiği sıralarda, yani 1944 yılı ilkbahar aylarında, savaş kesin bir dönüm noktasına gelmiş bulunuyordu. Nitekim, daha önce belirtildiği gibi, Müttefikler, bu dönemde yaptıkları hazırlıktan sonra, 6 Haziran 1944'te Fransa'da İkinci Cepheyi açtılar ve arkasından Müttefik orduları Batı'dan, Sovyet orduları Doğu'dan Berlin'e doğru ilerlemeye başladılar. Bunların yanısıra Sovyet orduları Balkanlar'da işgal hareketine giriştiler.

Avrupa'da bu gelişmelerin başlayıp sürdüğü sıralarda İngiltere, Normandiya Cephesi'nin açılmasından sonra, Türkiye'nin Müttefiklere karşı daha belirli bir işbirliği ve yardım davranışına girmesi zamanının geldiği düşüncesiyle harekete geçti. Nitekim İngiltere ile birlikte Amerika Birleşik Devletleri, 13 Haziran 1944'te Türkiye'den Almanya ile tüm siyasi ve ekonomik ilişkilerini kesmesini istediler. Ancak Almanya'nın bir saldırısından çekinen Türkiye, Müttefiklerin bu önerisini kabul etmedi[114]. Aynı günlerde, 5 Haziran 1944'te, Boğazlar'dan bazı Alman gemilerinin geçip Karadeniz'e çıkması, bunlardan bazılarının Almanların verdiği güvenceye rağmen savaş gemisi olduğunun anlaşılması, İngiltere ile Türkiye arasında yeni bir anlaşmazlık çıkardı ve ilişkileri daha gerginleştirdi. Diğer taraftan Sovyetler Birliği de, Türk Hükümeti'ne, ticaret gemisi kılığına girmiş Alman savaş gemilerinin geçişlerini protesto eden bir nota verdi[115].

Bunlarla birlikte İngiltere, Temmuz ayı sonunda Türkiye'den bir defa daha Almanya ile ilişkisini kesmesini istedi. Almanya'nın askeri durumunun gittikçe kötüleştiği sırada Müttefikler tarafından yapılan bu öneri, bu defa Türk Hükümeti'nce olumlu karşılandı. Aynı tarihlerde, 27 Temmuz 1944'te ise

---

113) Selahattin Ülkümen, **"İkinci Dünya Savaşı'nin Bilinmeyen Bir Yönü-Almanlar Rodos Konsolosluğumuzu Bombalamışlardı",** Milliyet (Gazetesi), 1 Mart 1974, s. 5.
114) Yavuz Özgüldür, **aynı eser,** s. 162.
115) Bkz. Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, **aynı eser,** s. 195-196; Feridun Cemal Erkin, **aynı eser,** s. 237-238.

Sovyetler Birliği; İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye karşı yaptıkları son girişime karşı çıkarak, onlara, Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmekte çok geç kaldığını ve bunun Sovyetler Birliği'ni tatmin etmediğini bildirdi[116]. Böylece Sovyetler Birliği, müttefiklerinden ayrılarak Türkiye ile aralarındaki sorunlarını, yalnız ve ikili olarak çözümlemek istediğini, yani kendi bildiği gibi bir politika izlemeye karar verdiğini gösterdi. Bu da, Sovyetlerin niyetleri hakkındaki Türk endişesini doğruladı.

3. Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya Savaş İlan Etmesi (23 Şubat 1945):

Türkiye, meydana gelen bu gelişmeler üzerine, savaş sonunu da düşünerek, 2 Ağustos 1944'te, Almanya ile savaş haline girmemekle beraber onunla diplomatik ve ekonomik ilişkilerini bütünüyle kesti[117]. Bu kararı alırken de, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletlerinden savaş sonrası barış konferansında tam bir müttefik işlemi göreceğine dair güvence aldı.

Türkiye, bu şekilde, Müttefiklerin istekleri doğrultusunda, savaşın başından beri geniş boyutlu ilişkilerde bulunduğu Almanya ile bağlantısını kestikten sonra; bu defa, bir taraftan özellikle Ege adalarından gelebilecek bir Alman saldırısına karşı gerekli önlemleri almaya, diğer taraftan da İngiltere ile gergin olan ilişkilerini yumuşatmaya başladı. Nitekim, 4 Ağustos 1944'te, 1251 kişilik İngiliz radar uzmanı personelin Türkiye'ye girişini kabul etti[118]. Böylece de Müttefiklerle askeri alanda işbirliği dönemine girdi. Ancak bu sıralarda Türk-Sovyet ilişkileri de gittikçe gerginleşiyordu.

Sovyet Rusya'nın, 1944 yılı sonbaharında Balkanlar'daki girişimleri, bölgenin geleceği yönünden Türkiye'yi endişeye düşürmüştü. Bu bakımdan Türkiye, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri dostluğuna daha çok önem vermeye başladı. Bu sırada İngiltere'nin 1944 yılı Eylül ayında Yunanistan'a asker çıkarmasını memnunlukla karşıladı.

Bu arada Almanlar, Müttefikler'in Ekim 1944'ten itibaren Ege Denizi'nde denizden ve havadan giriştikleri askeri harekât üzerine, adaları terk etmek zorunda kalınca"[9], Türkiye'yi Oniki Ada'yı almaya davet ettiler. Dönemin Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Feridun Cemal Erkin'in belirttiğine göre; Türkiye, bu daveti İngilizlere duyurunca şu cevapla karşılaştı: "Hayır! Adaları işgal etmenize kesinlikle razı değiliz. Biz savaş içindeyiz, siz ise dı-

116) Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, **aynı eser,** s. 197.
117) Feridun Cemal Erkin, **aynı eser,** s. 244; Herbert von Moos, **aynı eser,** c. **VI.,** s 10-11.
118) Cemil Koçak, **aynı eser,** s. 320.
119) Bkz. Herbert von Moos, **aynı eser,** c. **VI.,** s. 52-53.

şındasınız. Adalar savaş gerekleri dolayısıyla bize lâzımdır. Onları biz işgal edeceğiz"[120].

Görüldüğü gibi İngiltere, Ankara Hükümeti'nden gelen bir istek olmamasına rağmen, Türkiye'nin Oniki Ada ile ilgilenmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Diğer taraftan daha Tahran Konferansı (23 Kasım-1 Aralık 1943) sırasında Başkan Roosevelt de, Türklerin Oniki Ada'ya karşı bir harekete geçmelerini uygun bulmadığını kesinlikle belirtmişti. Ayrıca, Başkan'a göre, Türklere Rodos'a bir çıkartma konusunda da söz verilmeyecekti[121].

Böylece daha önceden İngiltere ile Amerika Birleşik Devletleri'nin birlikte verdikleri karara göre, İngiliz donanması, Türkiye'nin aslında istek göstermediği[122], Oniki Ada'yı sonradan (1945 yılı içerisinde) ele geçirdi.

1944 yılı sonlarında, Türkiye'yi diğer sorunların yanısıra endişelendiren bir konu da, Sovyet Rusya'nın Boğazlar hakkındaki düşünceleriydi.

Daha önce belirtildiği üzere Sovyet Rusya, savaşın başlarından beri Boğazlar statüsünde lehine olacak değişikliklerin yapılması için çeşitli girişimlerde bulunmuş, fakat bunlardan bir sonuç alamamıştı. Ancak bu devlet, İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına yaklaştıkça Boğazlar'la ilgili isteklerini daha açık şekilde ortaya koymaya başlamış ve bu konuda müttefiklerinin de desteğini sağlamak için çalışmalarına yoğunluk vermişti.

Nitekim Sovyet Rusya, aradan çok geçmeden 1945 yılı Ocak ayında, Boğazlar konusunda İngiltere'den destek vaadi almış, Yalta Konferansı'nda da, 10 Şubat 1945'te Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesini istemiştir. Ancak, yukarıda da belirtildiği gibi, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri, Rusya'ya Boğazlar'dan daha geniş bir geçiş hakkının verilmesini prensip olarak kabul etmekle birlikte, bu konferansta, konunun daha sonra dışişleri bakanları düzeyinde yapılacak bir toplantıda görüşülmesini ve durumdan Türkiye'ye bilgi verilmesini kararlaştırmışlardır.

Bu arada yine Yalta Konferansı'nda, Başkan Roosevelt, Türkiye'nin kurulmakta olan Birleşmiş Milletler Örgütü'ne katılmasını istemiştir. Churchill de, Türklerin savaşın en güç yıllarında takındığı dostça işbirliği tutumunu dile getirerek, Başkanı desteklemiştir. Stalin de istemeyerek müttefiklerinin önerisini kabul etmiştir[123].

Yalta Konferansı'ndan sonra İngiltere, 20 Şubat 1945'te , Türkiye'ye bir muhtıra vererek, 25 Nisan 1945'te Müttefikler arasında San Fransisco Konfe-

120) Feridun Cemal Erkin, **"12 Ada'yı Yunanistan'a Kim ve Nasıl verdi?",** Milliyet (Gazetesi), 28 Temmuz 1976, s. 5 (Tefrika 1).
121) Edward Weisband, **aynı eser,** s. 239, 241.
122) Bkz. Edward Weisband, **aynı eser,** s. 359.
123) Feridun Cemal Erkin, **Türk - Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi,** Ankara 1968, s. 244.

ransı'nın toplanacağını, buna ise 1 Mart 1945 tarihinden önce Almanya'ya savaş ilan etmiş olan ülkelerin davet edileceğini, Türkiye'nin de bu tarihten önce savaşa girmeye karar verirse Birleşmiş Milletler Bildirisi'ne katılabileceğini bildirdi.

Türkiye, bu muhtıradan üç gün sonra, 23 Şubat 1945'te, Almanya ile, 3 Ocak 1945'te siyasi ve ekonomik ilişkilerini kestiği Japonya'ya savaş ilan etti. 27 Şubat günü de, Birleşmiş Milletler Bildirisi'ni imzaladı. Bunun üzerine 5 Mart 1945'te San Fransisco Konferansı'na resmen davet edildi ve böylece Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurucu üyeleri arasına katıldı.

Ancak, bu sıralarda Türkiye üzerinde Sovyet Rusya'nın istek ve baskıları gittikçe çoğalıyordu. Nitekim, Almanya'nın yenilmesi ve Sovyet ordularının başarıları, Sovyetlerin Türkiye'ye karşı tutum ve davranışlarını tamamen değiştirdi. Bunun arkasından da Sovyet Rusya, 19 Mart 1945'te, 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Tarafsızlık Andlaşmasf nı feshettiğini açıkladı. Bu suretle, aşağıda görüleceği üzere, Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki ilişkilerde gerginliğe dayanan yeni bir dönem başladı.

Türkiye'nin dış siyasetinde bu önemli gelişmeler olurken, 7 Mayıs 1945'te Almanya teslim oldu ve İkinci Dünya Savaşı Avrupa'da sona erdi. Böylece Türkiye, Almanya ve müttefiklerine savaş ilan ettikten iki ay on beş gün sonra, savaşa fiilen katılmadan, İkinci Dünya Savaşı'nı Müttefikler yanında galip devletlerden biri olarak bitirdi.

Böylece Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nı sıcak (silahlı) savaşa girmeden geçiştirebilen ender Avrupa ülkelerinden biri olmuştur. Ancak, doğrudan doğruya savaşa katılmamakla birlikte, gerçekte, İkinci Dünya Savaşı'nın bütün sıkıntılarını ve yükünü çekmekten de geri kalmamıştır.

Bir defa, savaşın dünyaya getirdiği genel gerginlik, siyasi, askeri ve ekonomik sorunlar Türkiye'yi de doğrudan etkilemiştir. Diğer taraftan Almanya'nın, 1941 yılının ortalarına kadar Balkanları, Yunanistan'ı, Ege Denizi'ndeki adaları işgal etmesi ve Sovyet Rusya'ya saldırıp ona savaş açması, Irak'ta ise Alman etkisinde bir hükümetin kurulması, Türkiye'yi savaş tehdit ve tehlikesiyle kuşatmıştır.

Bu nedenlerle Türkiye, savaşın dışında ve tarafsız kalmayı esas kabul etmekle birlikte, İkinci Dünya Savaşı'nın başlarından itibaren bir saldırıya veya savaşa girmek zorunda kalabileceği ihtimaline karşı, yurdu savunmak üzere her türlü önlemi almış ve bu arada seferberlik ilan etmiştir.

Türkiye'nin savaşın başlarında nüfusu 18 milyon kadardı (1940 Nüfus Sayımına göre 17.820.950). Bu nüfusun % 75.6'sı köyde yaşıyordu[124]. Bu

124) Türk Ekonomisinin 50 Yılı, İstanbul 1973, s. 54.

bakımdan ülke tarıma dayalı bir yapıya sahipti. Ancak, büyük çabalara rağmen, ülkede tarım sektörü istenilen düzeye ulaşamamıştı[125]. Bunun yanı sıra, Türk sanayisi ise henüz kuruluş aşamasındaydı[126].

Bu genel çerçevede İkinci Dünya Savaşı sırasında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin durumu da şöyleydi:

Kara ordusu 43 piyade, 4 süvari, 2 zırhlı, 1 dağ olmak üzere toplam 50 tümenden oluşmaktaydı. Asker sayısı ise 1.500.000 kadardı. Bu ordunun silah, araç ve gereçleri, Almanya ve Çekoslovakya'dan bazı yeni silahlar alınmakla birlikte, sayı ve model bakımından yeterli değildi[127]. Diğer taraftan, savaş döneminde Türkiye'nin elinde, yardımcı gemilerin dışında, vurucu güç olarak 3 kruvazör, 2 torpido kruvazörü, 6 destroyer, 10 denizaltı, 3 hücumbot olmak üzere toplam 24 savaş gemisi vardı. Bu gemilerin bir kısmı da tip olarak eskiydi[128]. Türkiye Hava Kuvvetleri'nde ise, çeşitli model ve değişik ülke yapımı uçaklar bulunuyordu. Bu uçakların sayısı da yeterli değildi.

İşte Türkiye, her şeyini seferber ederek ortaya çıkarabildiği bu olanaklarıyla, İkinci Dünya Savaşı boyuca, her an doğabilecek tehditlerle ve savaş tehlikesine karşı daima hazır olarak savaşın gelişmelerini izlemiş, diğer taraftan da, Müttefik ve Mihver Devletleri'nden gelen baskılara karşı koymuş, yürüttüğü dış siyasetle de tarafsızlığını korumuştur.

Bu arada Türkiye, savaş diplomasinin bir sonucu olarak bazı devletlerin Bulgaristan, Yunanistan ve Suriye'den toprak alması için yaptığı telkin ve önerilerle karşılaşmıştır. Ancak bunları dikkate almamıştır. Buna karşılık, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik artan istek ve baskılarına da kesinlikle ve şiddetle karşı koymuştur.

125) İkinci Dünya Savaşı sırasında bazı temel ürünk

Ürünün Adı:	Üretim Yılı:	Üretim:
Buğday	1939	4.191.000 Ton
Buğday	**1945**	2.189.000 Ton
Hububat	1939	8.161.000 Ton
Hububat	1945	4.013.000 Ton
Pamuk	1939	63.950 Ton
Pamuk	1945	54.379 Ton
Tütün	1939	65.434 Ton
Tütün	1945	69.599 Ton
Bakliyat	1939	356.497 Ton
Bakliyat	1945	183.912 Ton

Bkz. **Türk Ekonomisinin 50 Yılı, s. 43.** 58-61.64.

126) **Bkz. Türk Ekonomisinin 50 Yılı. s. 66 vd.**

127) **Bkz. "E. Org. Haydar Sükan'ın Turhan Aytul'a Mektubu",** Milliyet. 31 Mayıs 1979. s. 7; ayrıca Cüneyt Arcayürek. **aynı** eser. s. **151,** 274-275.

128) Raşit Metel. **Atatürk** ve" **Donanma.** İstanbul 1966. s. 152. 161. yazarla 20 Aralık 1994 günü yaptığımız konuşma. Ayrıca bu gemilerin sayı ve tipleriyle durumları için bkz. Cüneyt Arcayürek. **aynı eser.** s. 177.

Bu suretle tutarlı bir siyaset izleyerek, topraklarını genişletmek niyetinde olmadığı gibi, topraklarından ve bağımsızlık haklarından da ödün vermeyeceğini açıkça ortaya koymuştur. Böylece de Misak-ı Milliye bağlılığını ve bunu her koşulda savunma kararlılığını bir defa daha göstermiştir.

Bütün bunlarla Türkiye, izlediği başarılı dış politikasıyla, savaşın sonlarına kadar tarafsız ve savaşın dışında kalmayı başarmış; bununla da sıcak savaşın getirebileceği sorun ve yıkıntılardan uzak kalarak, İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında oluşacak yeni dünya koşullarında yerini almak üzere, hazırlanmaya başlamıştır.

İKİNCİ KISIM

YAKIN YILLARIN ÖNEMLİ GELİŞMELERİ

(1945 ve SONRASI)

BİRİNCİ BÖLÜM

SAVAŞ SONRASINDA DÜNYA GÜÇLER DENGESİ VE GELİŞMELERİ

A. SAVAŞ SONRASI GELİŞMELERİ VE BLOKLAŞMA:

20. yüzyılın en büyük mücadelesi olan İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, dünyada barış ve güvenliğin kurulacağı sanılmıştı. Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurulması bu görüşü daha da güçlendirmişti. Fakat, dönemin koşullan içerisinde gelişen olaylar, kısa süre sonra dünyayı bu defa "Soğuk Savaş" denilen yeni bir mücadelenin içine sürükledi. Bu da, güçler dengesinde meydana gelen gelişmelerin ve bloklaşmanın bir sonucuydu.

1. Savaş Sonrasında Güçler Dengesi:

Bilindiği gibi, 19. ve 20. yüzyılların başlarında Avrupa ve dünya güçler dengesi, I. Napolyon Fransası ve II. Wilhelm Almanyası tarafından iki defa büyük ölçüde bozulmuştu. Bunlara karşı kurulan bloklar ile, Koalisyon Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sonucunda da denge yeniden kurulmuştu. 1930'ların sonlarından itibaren, Hitler Almanyası'nın, Manş Denizi'nden Moskova önlerine kadar Avrupa'yı işgal etmesi ise, güçler dengesini bir defa daha altüst etmişti. Hitler'i yenmek ve Avrupa'da dengeyi yeniden kurmak üzere, yine devletlerin bloklaşması zorunlu olmuş ve 1939 dan 1945'e kadar, altı yıl savaş yapmak gerekmişti.

Ne var ki, bu defa dengeyi bozucu güçlere karşı kazanılan zafere rağmen, savaştan sonra Avrupa'da hemen denge kurulamadı. Çünkü, savaşın sonucunda, Avrupa'nın yansı bitkin hale gelmiş, diğer yansı da Sovyet Rusya'nın eline geçmişti. Böylece Avrupa'da dengenin kurulmasında, bu defa Sovyetlerin tehdidiyle karşılaşılmıştı. Bu da, Avrupa dengesine dördüncü müdaheleyi meydana getirdi, yine devletler ittifakına ve savaşa yol açtı. Ancak bu "Soğuk Savaş" oldu[1].

---

1) (Louis J. Halle), (Çev. F. Çeliker), **Soğuk Harp,** Ankara 1976, s. 10; Ayrıca bkz. Türkkaya Ataöv, **"Marshall Plânından NATO'nun Kuruluşuna Kadar 'Soğuk Harb",** A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. **XXIII.,** No: 3, Ankara Eylül 1968, s. 275 vd.

Avrupa esas olmak üzere, meydana gelen bu gelişmeler, aynı zamanda dünyayı da etkilemekteydi. Bu nedenle Avrupa devletleri arasında sağlanan, aynı zamanda dünya için geçerli olan güç dengesi, Avrupa devletlerini olduğu kadar, bu kıta dışındaki güçleri de içerisine çekmiş ve kendi tartışmalarına ortak etmiştir. Nitekim, Birinci Dünya Savaşı'na olduğu gibi, İkinci Dünya Savaşı'na da, Avrupa dışındaki devletler katılmışlardır. Diğer yandan, İkinci Dünya Savaşı sonrası bloklaşmada önemli rol oynayacak ve bu blokların lideri haline gelecek olan Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyet Rusya, Bering Boğazı'nda komşu oldukları halde, burada değil de Avrupa'nın ortalarında karşı karşıya gelmişler ve güç mücadelesini de burada yapmışlardır. Bu bakımdan güçler dengesinin ağırlık noktası, yine eski Avrupa kıtası olmakta devam etmiştir. Bu nedenle de, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonlarından itibaren uluslararası ilişkilerde meydana gelen gelişme ve bloklaşmada, Avrupa olayları, başlıca rolü oynamıştır.

2.1945'ten İtibaren Bloklaşmaya Neden Olan Olaylar:

a. Genel Durum:

İkinci Dünya Savaşı, 1945 Mayıs ayında Avrupa'da, Eylül ayında da Asya'da sona erince, bu kıtalardaki güçler dengesinde büyük boşluklar meydana geldi. Bunda, yenilen Almanya, İtalya ve Japonya'nın yanında, galip devletlerden olan savaş öncesinin güçlü devletleri İngiltere ve Fransa'nın da savaştan büyük ölçüde yıpranmış olarak çıkması önemli rol oynadı. Bu devletlerin kendilerine gelebilmeleri için uzun yıllara gerek vardı. Bu bakımdan savaştan sonra, Avrupa'da Almanya'nın, Asya'da Japonya'nın yerini tek başına dolduracak bu kıtalardan devlet bulunmamaktaydı. Savaştan sonra güçlü olarak ayakta kalabilenler ise, siyasi ve ekonomik doktrinleri birbirleriyle çatışan Avrupa'ya göre iki "kenar" devlet, yani Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği idi. Bunlardan Amerika Birleşik Devletleri, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra olduğu gibi, yeniden kıtasına çekilme eğilimi içindeydi. Sovyet Rusya ise yayılma isteğindeydi.

Bu sırada, savaş sonunda barış ve güvenliğe kavuştuklarını sanan, barışı kurmak ve korumak için kurdukları Birleşmiş Milletler Örgütü'ne güvenen Batı Devletleri, altı yıl süren savaşın kamuoylarında meydana getirdiği yük ve bıkkınlığın da etkisiyle, silahlı kuvvetlerinin tamamına yakınını terhis ettiler. Buna karşılık Sovyetler, büyük ve güçlü ordularını daha da takviye etti, savaş sanayiini çalıştırmayı da hızlandırdı. Bu da, Batılı Devletler ve Sovyetler arasında bir dengesizlik meydana getirdi.

Sovyetler Birliği ile Batı Avrupa arasındaki bu dengesizlik, askeri alanda olduğu gibi, sanayi alanında da Sovyetlerin açık üstünlüğü şeklinde bulunuyordu. Bunların yanı sıra, uygulamasına yöneldiği yayılma politikasıyla Sovyetler, Batı Avrupa için endişe kaynağı haline gelmekteydi. Böylece,

savaştan sonra, Avrupa'da istediği gibi hareket edebilecek tek devlet olarak Sovyetler Birliği kalmış oluyordu.

Bu dönemde Sovyetler Birliği'ne karşı koyabilecek tek devlet ise Amerika Birleşik Devletleri idi. O da, yukarıda belirtildiği gibi, savaş sonunda kendi kamuoyunun etkisiyle, yeniden kıtasına çekilme politikasına dönme eğilimindeydi. Bu düşünce de, o günlerde dünyanın tek atom gücüne sahip olan bu devleti, hareketsiz hale getirmiş bulunuyordu[2].

İşte bu durumdan da yararlanmak isteyen Sovyet Rusya, savaş sırasında kendi işgali altına geçen Doğu ve Orta Avrupa ülkelerini peykleştirirken, diğer yandan Türkiye, Yunanistan, İran üzerinde etkisini geliştirmek **için** baskıya ve isteklerde bulunmaya, Uzakdoğu'da da Çin'de girişimlerde bulunmaya başladı. Bunlar ise, karşı ittifaklara yol açtığı gibi, dünyayı yeni bir bloklaşma dönemine sürükleyen başlıca etkenler oldu.

b. Sovyetler Birliği'nin Yayılması:

Rus-Alman savaşının başlaması üzerine Müttefikler, Türkiye üzerinden Rusya'ya yardım etmek istemişler; bunu sağlayamayınca da, İngiltere ve Rusya (diğer nedenlerle ile de) İran'ı işgal etmişti. Bu iki devlet, 29 Ocak 1942'de, yaptıkları bir anlaşma ile de, savaşın bitiminden altı ay sonra askerlerini İran'dan geri çekmeyi kararlaştırmışlardı. Nitekim, savaş sona erince İngiltere ve sonradan İran'a kuvvet gönderen Amerika Birleşik Devletleri askerlerini İran'dan çekmeye başladılar. Buna karşılık Sovyet Rusya, askerini çekmediği gibi, bu ülke üzerinde etki alanını genişletecek girişimlerde bulunmaya, baskısını çoğaltmaya, 1947'de de İran sınırına asker yığmaya başladı. Bu sıralarda Sovyet Rusya, Türkiye ve Yunanistan üzerinde de baskı yapmaktaydı.

Daha 1945 yılında Yalta ve Potsdam Konferansları sırasında Türkiye üzerinde bir Sovyet tehdidi açık olarak ortaya çıkmıştı. Aşağıda görüleceği üzere, Sovyetler Birliği'nin özellikle Boğazlar'da üs, ayrıca Kars ve Ardahan'ın kendisine terk edilmesini istemesi, soruna daha da ağırlık kazandırdı. Sovyet Rusya, Türkiye üzerindeki emellerini bu şekilde açığa vurup baskısını ço-ğaltırken, diğer yandan da bu tarihlerde Yunanistan'da çıkan iç savaşı komü-nistleri tutarak körüklüyordu.

Sovyet Rusya, bu şekilde İran, Türkiye ve Yunanistan üzerindeki istek ve girişimleriyle Doğu Akdeniz ve Ortadoğu bölgesinde yayılmaya ve genişlemeye çalışırken, bir yandan da Avrupa'da işgali altında bulunan ülkelerde komünist rejimleri yerleştirerek, bir Sovyet Bloku veya Peykler Bloku oluşturma çabası içindeydi. Nitekim 1948 yılına kadar çeşitli yollarla Polonya,

2) M. Sadık Atak, **Harp Sonrasında Dünya, (1945-1966),** Ankara 1966, s. 1.

Romanya, Bulgaristan, Macaristan, Çekoslovakya ve Doğu Almanya'ya komünist rejimleri yerleştirdi. Yugoslavya ve Arnavutluk'da ise, savaş bittiğinde zaten komünistler iktidarı ele almış bulunuyordu.

Böylece Sovyetler Birliği'nin yayılması, savaş sırasında, Estonya, Letonya, Litvanya ile Finlandiya'nın, Polonya'nın bazı kısımlarının, Kuzeydoğu Almanya'nın, Doğu Çekoslovakya'nın ilhakıyla başlamış; Almanya'nın yenilgisinden sonra, Sovyet Ordularının Avrupa'nın merkezinde bulunuşundan da yararlanılarak, hükümet değişiklikleriyle yani "savaşsız fetih" hareketleriyle Doğu Avrupa ülkeleri üzerinde bir denetim politikasıyla tamamlanmıştır. Bunun sonucunda da Orta ve Doğu Avrupa'da 1.020.000 kilometre karelik bir alan Sovyet egemenliği altına düşmüştür[3].

Diğer taraftan, yukarıda belirtilenlerin yanı sıra 1945'te Mançurya ve Kuzey Kore'yi işgal etmekle ve Çin, Çinhindi, Malezya, Birmanya, Filipinler'deki komünist hareketleriyle, tüm Doğu ve Güneydoğu Asya'da Sovyetler Birliği'nin etkisi artmıştır.

Bu gelişmeler olurken de, İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği sorunları çözümlemek üzere, Müttefikler Devletler arasında konferanslar yapılıyordu.

c. Barış Konferansları ve Paris Barış Andlaşnıası (10 Şubat 1947):

Almanya ve Japonya ile bunlara bağlı devletlerin yenilgiyi kabul etmeleri üzerine, Müttefikler'in karşılaştığı sorunları çözümlemek amacıyla, 1945 yılında, Potsdam Konferansından sonra Londra ve Moskova'da iki barış konferansı daha toplanmıştır.

Londra Barış Konferansı, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Sovyetler Birliği ve Çin Dışişleri Bakanları'nın katılmasıyla 11 Eylül 1945'te açılmıştır. Konferansta, İtalya ve Mihver bağlısı devletlerle yapılacak andlaşmalann hazırlanması; Batı Almanya'nın geleceği; mağlup Japonya'nın işgal ve kontrolü; Atom enerjisinin kontrolü ve buna Sovyetler Birliği'nin katılması konulan görüşülmüştür. Ancak bu konularda, özellikle Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği'nin farklı görüşler öne sürmesi, Konferansın bir sonuca ulaşamadan 3 Ekim 1945'te sona ermesine yol açmıştır.

Londra Konferansından sonra bu defa, 16 Aralık 1945'te Moskova Konferansı toplanmıştır. Buna Amerka Birleşik Devletleri, İngiltere ve Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanları katılmıştır.

"Üç Büyükler" arasında yapılan bu konferansta, Londra Konferansı'nda ele alınan fakat çözümlenemeyen konular görüşülmüştür. Bu görüşmelerin sonucunda: Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Finlandiya ile yapılacak barış andlaşmalarının düzenlenmesine; Uzakdoğu'nun kontrolüne, bunun

3) **NATO Belgeler,** (Yay. NATO Enformasyon Servisi), Brüksel (1970), s. 15-16.

için merkezi Washington olmak üzere bir Uzakdoğu Komisyonu'nun kurulmasına, ayrıca Japonya için merkezi Tokyo ve başkanı Amerikan Başkomutanı olan bir Müttefik Konseyi'nin oluşturulmasına; bunlardan başka Kore' nin yeniden kurulmasına ve ayrıca Çin'in geleceği hakkında yeni kararlar verilmiştir. Bu arada, Japonya'nın işgal bölgelerine ayrılmasından kaçınılmıştır.

Böylece Müttefikler arasında, sorunlardan bazılarının çözümlenmesi üzerinde bir anlaşmaya varılmış ve bunların uygulanmasının var olan veya oluşturulacak kurullara devredilmesi kararlaştırılmıştır.

Ancak Müttefikler, bu konferansta da her birisi bir bunalım kaynağı olan Almanya, Türkiye ve İran sorunlarını çözümleyememişlerdir.

Moskova Konferansı bu sonuçlarıyla 26 Aralık 1945'te çalışmalarına son vermiştir[4].

1945 yılının sonlarında yapılan bu konferanslarda Müttefikler arasında bazı konularda anlaşmaya varılmakla birlikte, gerçekte, bunlar arasındaki gerginlik gittikçe tırmanmasını sürdürmüştür. Bu nedenle de barış andlaşmalarının yapılması bir süre daha gerçekleşmemiştir.

Müttefikler arasındaki yukarıda belirtilen gelişmelerden sonra, Almanya'nın müttefikleriyle barış andlaşmaları yapmak üzere, 29 Temmuz 1946'da Paris Barış Konferansı toplandı.

Konferansa Büyük Britanya, Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği, Fransa ve bu dört büyük devletin davetlisi olarak Avusturalya, Belçika, Beyaz Rusya, Ukrayna, Brezilya, Kanada, Çin, Çekoslovakya, Habeşistan, Yunanistan, Hindistan, Felemenk, Yeni Zelanda, Norveç, Lehistan, Yugoslavya ve Güney Afrika olmak üzere 21 devlet katıldı. İtalya, Bulgaristan, Finlandiya, Macaristan ve Romanya da kendileriyle ilgili barış andlaşmalarının görüşmeleri sırasında konferansa çağrıldılar. Konferansın Başkanlığına Fransız Dışişleri Bakanı George Bidault seçildi.

Konferansta, Almanya ve Avusturya ile yapılacak andlaşmalar, ayrıca Japonya hakkındaki görüşmelerin hazırlanması geriye bırakıldı. İtalya, Macaristan, Bulgaristan, Romanya ve Finlandiya ile ilgili andlaşmaların düzenlenmesine karar verildi. Görüşmeler ise çekişmeli geçti. Burada da Sovyetler Birliği ile diğer Müttefik Devletler arasında görüş ayrılıkları açıkça ortaya çıktı. Beyaz Rusya, Ukrayna, Yugoslavya ve Polonya, Sovyetler Birliği'ni desteklediler. Bu arada, özellikle toprak konularında Müttefiklerle yenik devletler tarafından yapılan farklı öneriler tartışmalara yol açtı. Ancak konferansı gerçekte dört büyük devlet yönlendirdi. Sonuçta, bazı sorunlar

4) Herbert von Moos, **Büyük Dünya Olayı,** c. VI., İstanbul 1952, s. 414-419.

yine geriye bırakılarak, İtalya ve Almanya'nın Doğu Avrupa Müttefikleriyle imzalanacak barış andlaşmalarının kesin metinleri düzenlenip, 15 Aralık 1946'da Paris Konferansı'nın çalışmalarına son verildi.

Bundan sonra, Konferans'ta kabul edilen esaslara göre Müttefik Devletlerle, İtalya, Macaristan, Bulgaristan, Romanya ve Finlandiya arasında, ayrı ayrı olmak üzere 10 Şubat 1947'de Paris Barış Andlaşması imzalandı. Yenilen devletlere göre, bu andlaşmalar özetle şöyleydi:

— İtalya ile Barış Andlaşması:

1) *Fransa-İtalya sınırı, Fransa lehine bazı değişikliklerle, 1 Ocak 1939' daki gibi olacaktı.*
2) *İtalya-Yugoslavya sınırı yeniden çizilecekti. İtalya, Pellagosa Adası' nı, İstriya'yı Yugoslavya'ya verecekti ve doğu sınırı yaklaşık olarak İsonzo nehirlerine paralel olarak uzanacaktı.*
3) *Triyeste Serbest Bölge olacaktı ve burası askerden arındırılacaktı.*
4) *İtalya, Oniki Ada 'yi Yunanistan 'a terk edecekti.*
5) *İtalya, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Andlaşması'nın 16 inci maddesi gereğince kendisine düşen bütün hak ve çıkarlarından vazgeçecekti.*
6) *İtalya, Afrika'daki bütün topraklarından vazgeçecek, Arnavutluk ile Habeşistan'ın bağımsızlıklarını tanıyacaktı.*
7) *İtalyan kara, hava ve deniz gücü sınırlandırılacak ve kara ordusu 185.000 kişiye indirilecekti.*
8) *İtalya, Sovyet Rusya'ya 100 milyon, Yugoslavya'ya 125 milyon, Yuna nistan'a 105 milyon, Habeşistan'a 25 milyon, Arnavutluk'a 5 milyon dolar tamirat bedeli ödeyecekti.*

— Romanya ile Barış Andlaşması:

1) *Romanya, 1 Ocak 1941 'deki sınırına çekilecekti.*
2) *Romanya, gelecekte Faşist nitelikli siyasi, askeri veya yarı askeri ör gütlere izin vermeyecekti.*
3) *Romanya ordusu 120.000 kişiye indirilecekti. Sovyetler Birliği, Avus turya'daki kuvvetleriyle bağlantısını korumak için bu ülkede asker bulundurabilecekti.*
4) *Tamirat bedeli olarak Romanya Sovyetler Birliği'ne sekiz yıl içinde 300 milyon dolar ödeyecekti.*

— Macaristan ile Barış Andlaşması:

1) Macaristan'ın sınırı 1 Ocak 1938'deki gibi olacaktı.

2) Macaristan, en çok 65.000 kişilik bir ordu ve 5.000 kişilik bir hava kuvveti bulundurabilecekti.

3) Macaristan, tamirat bedeli olarak Sovyetler Birliği'ne 200 milyon, Yu goslavya ile Çekoslovakya'ya da toplam 100 milyon dolar ödeyecekti.

— Bulgaristan ile Barış Andlaşması:

1) Bulgaristan'ın sınırları, 1 Ocak 1941'deki gibi olacaktı.

2) Bulgar ordusu en çok 35.000 kara, 5.000 kişilik hava kuvvetinden oluşacaktı.

3) Bulgaristan, Yugoslavya'ya 25 milyon ve Yunanistan'a 45 milyon dolar tamirat masrafı ödeyecekti.

— Finlandiya ile Barış Andlaşması:

1) Finlandiya sının, Rusya'ya bırakılan Petsamo eyaletinin dışında 1 Ocak 1941 'deki sınır olacaktı.

2) Finlandiya'nın 34.000 kişilik ordusu, 4.500 kişilik donanması ve 3.500 kişilik hava kuvveti bulunabilecekti.

3) Finlandiya, tamirat borcu olarak Sovyetler Birliği'ne 30 milyon dolar ödeyecekti[5].

Yukarıdaki andlaşma koşullarından anlaşılacağı gibi, Müttefikler, yenilen devletlerle yaptıkları andlaşmalarla onların sınırlarını ya daraltmışlar ya da savaş öncesi durumuna getirmişler, ayrıca hepsinin silahlı kuvvetlerinin sayısını sınırlamışlar ve onları savaş tazminatı ödemek zorunda bırakmışlardır.

Bu andlaşmalardan sonra, bu defa Almanya ve Avusturya ile yapılacak barış andlaşmalarının taslaklarını görüşmek üzere, Mart 1947'de Moskova'da Müttefik Devletler Dışişleri Bakanları Konferansı toplandı. Ancak Müttefikler, kırk beş gün süren görüşmelerde Almanya'nın geleceği konusunda anlaşamadılar ve Konferans başarısızlığa uğrayarak 24 Nisan 1947'de kapandı[6]. Bundan sonra da Müttefikler arasında savaş sırasında görülen işbirliği dönemi sona erdi. Nitekim bir süre sonra Sovyet temsilcileri, Berlin'deki Müttefik Kontrol Konseyi'ne katılmamaya başladılar.

---

5) Paris Barış Konferansı ve Andlaşmalar hakkında daha geniş bilgi için bkz. Herbert von Moos, **aynı eser,** c. **VI.,** s. 487-496; aynca Andlaşmalann imza tarihi için **NATO Belgeler,** s. 15.

6) Geniş bilgi için bkz. Herbert von Moos, **aynı eser,** c.VL, s. 497-505.

Nitekim, Almanya ve Avusturya sorununu görüşmek üzere 1947 yılı Kasım'ında Londra'da, 1949 yılı Mayıs'ında Paris'te iki Dışişleri Bakanları Konferansı daha yapıldı. Bunların arkasından 1951 yılında Dışişleri Bakan Yardımcıları düzeyinde toplanıldı. Ancak hiçbirinde anlaşmaya varılamadı[7].

Böylece İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, savaşın galipleri olan Müttefik Devletler'in barışı kurmak üzere yaptıkları konferanslar, Paris Barış Andlaşması'nın gerçekleştirilmiş olmasına rağmen, dünyada genel bir barışı sağlayamadı ve başarısızlığa uğradı. Bunda, Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarından itibaren başlattığı yayılma siyaseti ve bu siyasetin konferanslara yansıması önemli rol oynadı.

Öte yandan bu konferanslar, Müttefik Devletler, daha açık olarak Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri ve diğer müttefik devletler arasındaki anlaşmazlıkları, görüş ve davranış farklılıklarını ortaya koyduğu gibi, çoğalttı ve çekişmeleri şiddetlendirdi.

Bununla birlikte konferanslar süresince (1945-1951), Sovyetler Birliği'nin yayılma siyaseti buna karşı diğer Müttefik Devletler'in tutum ve davranışları, dünyada yeni sorunlara, gelişmelere ve bunlar da yeni blokların kurulmasına yol açtı.

3. Doğu Bloku'nun Kurulması:

Daha önce belirtildiği gibi Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarında Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinden bazılarını işgal etmiş, savaştan hemen sonra da buralarda ve diğer bazı ülkelerde komünist hükümetlerin işbaşına gelmesiyle, Avrupa'nın büyük bir bölümünde yani, Polonya, Romanya, Bulgaristan, Macaristan, Doğu Almanya, Arnavutluk ve Yugoslavya'da etki sahibi olmuştu.

Bundan kısa bir süre sonra , 1947 yılına gelindiğinde ise, komünist rejim altında bulunan ülkeler, Moskova'dan yönetilen bir blok haline gelmiş bulunuyordu. Buna, Winston Churchill'in kullandığı deyimle "Demir Perde" denilmekteydi.

Bu sırada, aşağıda belirtileceği gibi, Batı ülkelerinin aralarında ittifaklar yapmaları üzerine, Sovyetler de, "Demir Perde" blokunu güçlendirmek ve daha sıkı şekilde kontrolleri altında tutmak üzere, bu blok içindeki ülkelerle dostluk, işbirliği, saldırmazlık gibi adlarla birtakım andlaşmalar yaptı. Diğer yandan, uluslararası komünizm faaliyetlerini yeniden örgütlemek üzere, Avrupa'nın önde gelen komünist partilerini Silezya'da bir konferansa çağırdı. Bu toplantının sonunda, 5 Ekim 1947'de, Kominform'un kurulduğu ilan edildi ve yayınlanan "Bildiri"de, dünyanın iki bloka ayrılmış olduğu açıklandı.

---

7) NATO Belgeler, s. 15.

Bu arada, Batı'da Marshall Planı'nın ortaya çıkması ve Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün kurulması (Nisan 1948) üzerine, buna karşılık olarak, 5-8 Ocak 1949'da Moskova'da, Sovyetler Birliği, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya ve Romanya temsilcileri arasında yapılan toplantı sonunda Ekonomik Yardımlaşma Konseyi (COMECON) kuruldu. Kuruluşa aynı ayda Arnavutluk, 1950'de Demokratik Alman Cumhuriyeti, 1962'de Moğolistan, 1972'de Küba katıldı. Belirtildiğine göre, Ekonomik Yardımlaşma Konseyi'nin kuruluş amacı o günlerde, "ekonomik tecrübe değişimi, ilkel madde, besin, makine ve donatım yardımlaşmasını" sağlamaktı[8],

Bununla birlikte, Sovyetlerin baskısıyla, 6 Nisan 1948'de Sovyet Rusya - Fin Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalandı. Bununla Finlandiya üzerinde de Sovyet nüfuzu kuruldu. Mayıs 1948'de Çekoslovakya'da komünistler yönetimi ele aldı. Diğer yandan, Japonya'nın yenilmesi ve savaşın sona ermesinden sonra Çin'de, 1927'den beri şiddetli bir mücadele içinde bulunan komünistler başarı kazanmaya başladılar ve 1949'da "Çin Halk Cumhuriyeti"ni ilan ettiler. Çin Devlet Başkanı Çan-Kay-Şek de Formoza adasına çekildi. Bu şekilde de ortaya iki bağımsız Çin devleti çıkmış oldu. Bu gelişmelerden sonra NATO'ya karşı olmak üzere, Doğu bloku üyeleri 14 Mayıs 1955'te Varşova Paktı'nı kurdular. Bölgesel, kollektif bir savunma ve yardımlaşma örgütü olan Pakt'a; Sovyetler Birliği, Arnavutluk, Demokratik Alman Cumhuriyeti, Bulgaristan, Macaristan, Polonya, Romanya ve Çekoslovakya katıldı.

Böylece, bu gelişmelerle İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, Sovyetler Birliği'nin liderliğinde olan politik, ideolojik, ekonomik ve askeri yönlerden bir blok, "Doğu Bloku" meydana gelmiş ve dünya yeni bir bloklaşma dönemine girmiş oldu.

4. Batı Bloku'nun ve Güçler Dengesinin Kurulması:

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarından itibaren, Sovyet Rusya'nın yapmış olduğu yayılma, onun sadece Avrupa ve Akdeniz'de değil, genel bir yayılma çabası içinde olduğu izlenimini doğurmuştu. Bu ise, Batı Avrupa devletlerini olduğu kadar, Amerika Birleşik Devletleri'ni de endişeye düşürmüş ve Sovyetler Birliği'ne karşı harekete geçmesine neden olmuştu[9].

Daha önce de belirtildiği gibi, savaş sonrasında Batılı iki büyük devlet, yani İngiltere ve Fransa bitkin ve yorgun halde bulunuyordu. Amerika Birleşik Devletleri'nin ise yeniden kıtasına çekilmesi söz konusuydu. Ancak, Sovyet Rusya'nın hareket ve girişimleri ile dünya çapında ortaya çıkardığı tehlike, Amerika Birleşik Devletleri'nin bu tarihe kadar izlediği dış politikasında köklü

8) Nazif Kuyucuklu, **Ekonomik Yardımlaşma Konseyi** (Sev - **Comecon),** İstanbul 1978, s. 17-18.
9) (Louis J. Halle), **aynı eser, s. 97.**

bir değişiklik yapmasına, dünya çapında dışa dönük politika gütmesine yol açmıştır.

1946 yılı başlarına gelindiğinde, Batılı devletler ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerde değişiklikler iyice belirmeye başlamıştı. Nitekim, 5 Nisan 1946'da Winston Churchill, Fulton / Missouri'de Amerika Birleşik Devletleri Başkanı'nın da bulunduğu bir toplantıda, Sovyetler Birliği'ni açık ve kesin olarak suçlayan bir konuşma yapmış, bu arada ilk defa olarak da "Demir Perde" deyimini kullanmıştır[10]. Böylece de Avrupa'nın, Demir Perde'nin önünde ve arkasında bulunanlar olmak üzere iki bölüme ayrıldığını belirtmiştir.

Churchill, Sovyet Rusya'nın yayılma tehlikesini görmüştü. 1946 yılı içinde Avrupa'nın yanı sıra Türkiye, Yunanistan ve İran üzerinde artan Sovyet baskısı, İngiltere'nin endişelerini daha da çoğaltmıştı. Özellikle Sovyetler'in, Türkiye'den resmen ve açıkça Boğazlar'dan üs, Doğu Anadolu'dan toprak istemesi, Sovyet tehdidinin şekil ve niteliğini belirtmesi yönünden ayrıca önem taşıyordu.

Halbuki, İngiltere'nin Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'da büyük çıkarları ve sorumlulukları vardı. Ancak, İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, bu bölgede başgösteren Sovyet tehlikesine karşı çıkacak ve Türkiye ile Yunanistan'ı destekleyecek gücü kendisinde bulamamıştı. Bu nedenle de, bölgedeki sorumluluklarını başka bir devlete devrederek kurtulmak istiyordu.

Bu amaçla İngiltere, 21 Şubat 1947'de, Amerika Birleşik Devletleri'ne iki nota vererek, içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar nedeniyle Türkiye ve Yunanistan'daki askerlerini geri çekeceğini, ancak bu devletlerin Batı savunması için önemli olduğunu, bu nedenle de askeri ve ekonomik yardım yapılması gerektiğini, bu sorumluluğun da Amerika Birleşik Devletleri'ne düştüğünü bildirdi[11]. Böylece İngiltere, bölgede "birinci devlet" olma niteliğinden vazgeçtiğini ve yerini Amerika Birleşik Devletleri'ne bıraktığını açıklamış oldu.

Bu sıralarda ise Amerika Birleşik Devletleri yöneticileri, Uzakdoğu'da, Doğu Akdeniz'de ve Orta Avrupa'da Sovyet davranış ve girişimleri karşısında, Sovyet yayılmasını önlemek üzere, harekete geçmeye karar vermişlerdi. İşte bunun ilk belirtisi de Truman Doktrini olmuştur.

Başkan Truman, 12 Mart 1947'de Kongre'ye sunduğu bildiride, "Birleşik Devletler'in, silahlı azınlıklar veya dış baskılarla karşılaşan özgür ulusları destekleme politikasına sahip olması gerektiğine inanıyorum."[12], diyerek, özgürlük ve bağımsızlıklarını korumaya çalışan uluslara askeri ve ekonomik yardım yapmak suretiyle, komünizmi durdurma amacını güden bir program

10) (Louis J. Halle), **aynı eser,** s. 100-101.
11) A. Halûk Ülman, **Türk - Amerikan Diplomatik Münasebetleri, 1939 - 1947,** Ankara 19-61, s. 93-94.
12) **NATO Belgeler, s. 18.**

ilere sürdü. Bu da "Truman Doktrini" adını aldı[13]. Başkan, bu bildirisinde, ayrıca Türkiye ve Yunanistan'a yardım yapılması için kendisine yetki verilmesini istedi ve bunun Ortadoğu düzenini korumak için gerekli olduğunu bildirdi.

Bunun üzerine, bu isteğe uygun olarak hazırlanan "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu" tasarısı, 22 Nisan'da Senato'da, 9 Mayıs'da Temsilciler Meclisi'nde kabul edildi. 22 Mayıs 1947'de de Başkan Truman tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi. Bununla da Amerika Birleşik Devletleri, Yunanistan'a 300 milyon, Türkiye'ye de 100 milyon dolarlık yardım yapılmasını kabul etmiş oldu[14].

Truman Doktrini ile Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politikasında meydana gelen bu köklü değişiklik sonucunda, dünya güçler dengesini oluşturmak üzere harekete geçmesi, yeni bir blokun kurulması döneminin meydana gelmesinde önemli rol oynamıştır.

Böylece Truman Doktrini, bir yandan dünyanın iki bloka ayrıldığını ve Sovyet-Amerikan mücadelesinin başladığını açıkça ortaya koymuş, diğer yandan "Soğuk Savaş"m ilk adımlarını atmıştır[15].

Truman Doktrini, sonuçlan dolayısıyla sadece Türkiye ve Yunanistan ile sınırlı değildi. Çünkü, savaş sonrasında, İngiltere'den Doğu Akdeniz'e kadar Avrupa bir çöküntü içindeydi ve en önemli sorun da Avrupa devletlerinin ekonomik durumlanydı. Altı yıllık savaş bütün ülkelerin ekonomilerini yıpratmıştı. Bu durum ise Avrupa'da kargaşalığı daha da artırabilirdi. Bunu önlemek ve Sovyet yayılmasını durdurabilmek için, Avrupa'nın ekonomik yönden kalkınması gerekiyordu. Ancak, Amerika Birleşik Devletleri yöneticilerine göre, bunu sadece Amerikan yardımı ile sağlamak zordu. Bu nedenle Avrupa'nın da katkısı gerekliydi.

Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı George Marshall, bu konuda, 5 Haziran 1947'de, bazı öneriler ortaya attı. "Marshall Planı" adını alan bu önerilerde, Amerika Birleşik Devletleri'nin Avrupa'nın ekonomik kalkınması için yapacağı girişimden önce Avrupa ülkelerinin kendi aralannda bir ekonomik işbirliği yapması isteniyordu.

Marshall Planı Avrupa'da memnunlukla karşılandı. Türkiye de dahil, on altı Avrupa ülkesinin katılmasıyla, 1947 yılının Haziran - Eylül ayları arasında, Paris'te, Avrupa devletlerinin kalkınmasıyla ilgili bir konferans toplandı. Çalışmalar sonucunda, dört yıl süreli "Avrupa Ekonomik Kalkınma Programı" hazırlandı ve bu Amerika'ya verildi. Bunun üzerine Amerika Birleşik Devlet-

13) A. Nevins, H. S. Commager (Çev. H. İnalcık), **Amerika Birleşik Devletleri Tarihi,** İstanbul 1961, s. 453. Ayrıca Truman Doktrinin ilan nedenleri, ilanı ve tepkiler için bkz. Oral Sander, **Türk - Amerikan İlişkileri, 1947 -1964,** Ankara 1979, s. 11 vd.

14) A. Halûk Ülman, **aynı eser,** 96 vd; Oral Sander, **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye,** Ankara 1969, s. 52.

15) Oral Sander, **aynı eser, s. 57.**

leri, 3 Nisan 1948'de, "Ekonomik İşbirliği Kanunu"nu çıkardı ve Avrupa'ya yardıma başladı. Bundan sonra on sekiz Avrupa ülkesi, 16 Nisan 1948'de "Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (OEEC)"nü kurdular[16]. Bu örgütün amacı, üyelerinin ekonomik işbirliği yoluyla, sağlıklı bir Avrupa ekonomisine ulaşmaktı.

Böylece Batı Avrupa ülkeleri, kendi aralarında örgütlendikleri gibi, Amerika Birleşik Devletleri ile de askeri ve ekonomik alanlarda sıkı bir işbirliği dönemine girmiş oldular.

Bu arada, Amerika Birleşik Devletleri Kongresi, 11 Haziran 1948'de Senatör Vandenberg'in sunduğu "... Birleşmiş Milletler Yasası'nın hedeflerine, ilkelerine ve hükümlerine uygun olarak, tek tek ve topluca bölgesel ve ortak savunma tedbirlerinin süratle alınması; Birleşik Amerika'nın kanuni yoldan, ferdi ve karşılıklı, etkili ve sürekli yardıma dayanan bölgesel veya ortak tedbirlere katılması..." önerisini kabul etti[17]. "Vandenberg Kararı" adıyla anılan bu kararla Amerika Birleşik Devletleri, 2 Aralık 1823 tarihinde Monroe Doktrini'nin açıklanmasından beri dışişlerinde izlediği yalnızcılık (infirat) politikasına son vererek, diğer devletlerle ittifaklar yapma politikasını yani, kıtasının dışındaki devletlerle işbirliğine girişme dönemini başlatmış oldu.

Bu sıralarda Batı Avrupa devletleri de, özellikle Çekoslovakya olayları (Şubat 1948) üzerine, aralarındaki ilişkileri etkili ve sürekli olarak geliştirmek ve yardımlaşmak için, yukarıda belirtilenlerden başka, bir takım bölgesel anlaşmalar yapmak girişiminde bulunmaya başladılar.

Bu düşüncenin sonucu olarak İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında, 17 Mart 1948'de Brüksel'de, "Batı Avrupa Birliği"ni kuran andlaşma yapıldı. Böylece, Avrupa'daki Sovyet baskısı ve yayılmasına karşı ilk ortak savunma, aynı zamanda da ekonomik, sosyal ve kültürel işbirliği örgütü Batı Avrupa'da kurulmuş oldu. Sonradan 1954'te bu birliğe Almanya ve İtalya da katıldı.

Bu birliğin kurulmasından hemen sonra Haziran 1948'de Ruslar Batı Berlin'i kuşatmaya başladılar. Bu kuşatma da Batı savunmasının örgütlenmesine hız verdi.

---

16) Örgütün üyeleri şunlardır: Federal Almanya, Avusturya, Belçika, Danimarka, İspanya, Fransa, İrlanda, Portekiz, İtalya, Lüksemburg, Norveç, Hollanda, İsveç, İsviçre, Türkiye, Yunanistan, İngiltere ve Kuzey İrlanda.
Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü (Türkiye'nin katılışı 13 Temmuz 1948), daha geniş işbirliğinin sağlanması için, Avrupa dışında Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'nın da katılmasıyla, 14 Aralık 1960'da yapılan yeni bir andlaşma ile yerini (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)"ne bıraktı. Daha geniş bilgi ve örgütün andlaşma metni için bkz. Oğuz Öner, **Türkiye'yi Uluslararası Ekonomik Kuruluşlara Üye Yapan Andlaşmalar,** Ankara 1974, s. 4-14; Bahri Ulaş, **Milletlerarası Kurumlar,** Ankara 1966, s. 86-87.

17) Vandenberg Karar suretinin metni için bkz. **NATO Belgeler, s.** 247.

Ancak, Batı Avrupa devletlerinin gücü Sovyetlere karşı gerekli dengeyi kurmaktan yoksundu. Bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri'nin de bu savunma sistemini desteklemesi gerekiyordu. Sonuçta Sovyetler Birliği'ne ve onun yayılması ile artan tehditlerine karşı; İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Norveç, Danimarka, İzlanda, Portekiz, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada arasında, 4 Nisan 1949'da Washington'da, "Kuzey Atlantik Andlaşması Örgütü (NATO: North Atlantic Treaty Organization)" kuruldu.

Kuzey Atlantik Andlaşması, buna katılan ülkeler arasında en geniş işbirliğini öngören bir İttifak'tı. Andlaşma, saldırıyı önlemeyi veya saldırı olursa, onu püskürtmeyi amaç edinen bir askeri ittifakı, aynı zamanda siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda ortak ve sürekli bir işbirliğini esas alıyordu. Andlaşma'nın en önemli maddelerinden biri olan beşinci maddeye göre ise, "Taraflar, içlerinden birine ya da birkaçına karşı Avrupa'da veya Amerika'da vaki olacak bir saldırıyı bütün taraflara yöneltilmiş bir saldırı sayacaklar..." ve buna karşı tek başlarına veya diğer taraflarla birlikte, silahlı kuvvet kullanmak da dahil olmak üzere, gerekli savunma hareketlerini yapacaklardı[18].

Böylece İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, meydana gelen gelişmelerin sonucunda, Batı Avrupa'dan on ve Amerika'dan iki olmak üzere on iki ülke geniş kapsamlı bir savunma ittifakı oluşturdular.

Bir savunma sistemi olan NATO'nun kurulmasıyla da ilk defa olarak Sovyet yayılmasına ve tehdidine karşı etkili bir set kurulmuş, aynı zamanda caydırıcı bir güç meydana getirilmiş ve denge sağlanmış oldu. Bu şekilde de Batı güvenlik sistemi ve Batı Bloku ortaya çıktı.

Yine bu sırada 10 Avrupa devleti: İngiltere, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Danimarka, İrlanda, İsveç ve Norveç, 5 Mayıs 1949'da Londra'da yaptıkları anlaşmayla "Avrupa Konseyi"ni kurdular. Örgütün kuruluş amacı, üye devletlerin ekonomik ve toplumsal alanlarda işbirliğini sağlamaktı. Örgüte 1949'da Türkiye ve Yunanistan, 1950'de Federal Almanya, 1951'de Avusturya üye oldular. (Daha sonra üye sayısı 23'e yükseldi).

Bu suretle, İkinci Dünya Savaşı'nın dünya güçler dengesini bozması ile, savaş sonunda güçler dengesinde boşluğun meydana gelmesi üzerine, Müttefikler arasında bu boşluğun doldurulması ve güçler dengesinin yeniden kurulması için yapılan girişimler, 1950 yıllarına geldiğinde, dünyayı Doğu - Batı olmak üzere iki bloklu ve iki kutuplu hale getirmiş oldu.

Nitekim iki blokun açıkça ortaya çıktığı bu tarihlerde (1950'lerde) dünyanın çeşitli bölgelerinde önemli olay ve gelişmeler sürerken, aynı zamanda Doğu ve Batı bloklarını bir "sıcak savaşla" karşı karşıya getiren bir sorun, Kore

18) **NATO Belgeler,** s. 23-24, Andlaşma metni için s. 248-251; ayrıca İsmail Soysal, **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağıtları (1945-1990),** c.II., K.A., Ankara 1991, s. 391-393, 409-412; Paul-Henri Spaak, **NATO Niçin Kuruldu,** (—) 1959, s. 41-46.

Savaşı patlak verdi. Bu sorun (diğerleriyle birlikte); blokların oluşmasına ve bloklararası ilişkilere olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin fiilen savaşa katılmasına ve dış politikasının gelişmelerine de etki yapmıştır. Bu nedenlerle, kısaca da olsa, Kore Savaşı'na ayrıca değinmek gerekecektir.

5. Kore Savaşı (1950-1953):

Daha önceki konularda Kore'nin 1910 yılında Japonya'nın egemenliği altına girdiği belirtilmişti. Korelilerin bütün çabalarına rağmen, bu durum 1945 yılına kadar sürmüştür.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarında Müttefikler arasında yapılan Yalta ve Postdam Konferanslarında, Kore'den Japonları uzaklaştırma görevi Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'ne verilmişti. Bunun üzerine, 1945 yılında Japonya'nın yenilgiyi kabul edip, teslim olmasından sonra; Ruslar, Kore'nin kuzeyini, Amerikalılar da güneyini işgal ederek, 38 inci enlemi ara sınır olarak ilan ettiler. Bu da Kore Sorunu'nun başlangıcı oldu.

Amerika Birleşik Devletleri, Eylül 1945'te Güney Kore'yi işgal ettikten sonra, burada bir askeri yönetim; buna karşılık Sovyetler Birliği, kuzeyde kendi işgal bölgesinde, Kuzey Kore Halk Cumhuriyeti'ni resmen kurdu. Böylece Kore, birdenbire Kuzey Kore ve Güney Kore olmak üzere ikiye ayrıldı.

Sovyetler Birliği'nin bu hareketi Batı dünyasında kaygı uyandırdı. Bunun üzerine Kore Sorunu Müttefikler arasında çözümlenmek üzere; İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği ve Çin Dışişleri Bakanlarının Moskova Toplantısında (16-22 Aralık 1945) ele alındı. Burada; bütün Kore için bir demokratik hükümet kurulması, bunu gerçekleştirmek üzere de Kore'de Amerika ve Sovyet Rusya komutanları temsilcilerinden bir "karma komisyon" oluşturulması, Kore'nin beş yıl süreyle dört büyük devletin vesayeti altında bulunması kabul edildi.

Ancak bu karar gereğince, 20 Mart 1946'dan itibaren Seul'de toplanmaya başlayan "Karma Komisyon", taraflar arasındaki görüş ayrılıklarından dolayı, Kore'nin birleştirilmesi sorununu bir çözüme ulaştıramadı. Bunun üzerine Amerika Birleşik Devletleri, sorunu Birleşmiş Milletler'e götürdü.

Birleşmiş Milletler Örgütü Genel Kurulu da, 17 Eylül 1947'de ilk defa olarak "Kore'nin bağımsızlığı" sorununu gündemine aldı. Sonuçta Genel Kurul, 14 Kasım 1947'de, Kore konusunda bir kararı altı çekimsere (İskandinav ülkeleri, Mısır ve Siyam) karşı, kırk üç oyla kabul etti. Bu karara göre: Hemen bir Birleşmiş Milletler Geçici Kore Komisyonu oluşturulacak; bu komisyonunun denetiminde Kore'de 31 Mart 1948'de seçimler yapılacak ve ulusal bir Kore Hükümeti kurulacak, bundan sonra doksan gün içinde işgal kuvvetleri ülkeden çekilecekti.

Ancak Sovyetler Birliği, bu karara baştan itibaren karşı çıkmış ve 12 Ocak 1948'de Seul'de çalışmaya başlayan Birleşmiş Milletler Geçici Kore Komisyonu ile işbirliğine yanaşmamış ve komisyonun 38 inci enlemin kuzeyine geçmesine izin vermemiştir.

Buna karşılık, Birleşmiş Milletler kararı uyarınca Güney Kore'de 10 Mayıs 1948'de seçim yapıldı ve 17 Temmuz 1948'de Güney Kore Cumhuriyeti ilan edildi. Bunun üzerine de Kuzey Kore'de, 9 Eylül 1948'de Demokratik Kore Halk Cumhuriyeti kuruldu. Bu devleti; Sovyetler Birliği, Polonya, Çekoslovakya hemen tanıdı.

Böylece, 1948 yılında Kore'de, biri Güney'de Birleşmiş Milletler gözetiminde, diğeri Kuzey'de Sovyetler Birliği desteğinde olmak üzere, iki ayrı hükümet kurulmuş oldu.

Bundan sonra, aynı yıl (1948) içinde yine Birleşmiş Milletler kararı gereğince, Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri, Kore'yi boşaltacaklarını açıkladılar. Bu arada da Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 12 Aralık 1948'de yeni bir karar aldı. Bu kararda Genel Kurul, Kore'nin tek meşru hükümetinin Güney Kore Cumhuriyeti olduğunu belirterek, üye devletleri Güney Kore Cumhuriyeti'ni tanımaya çağırdı ve onunla ilişkilere girişilmesini önerdi.

Bu gelişmelerin olduğu sırada, Kore'de durum gittikçe gerginleşmekteydi. 1948'de Kuzey, 1949'da Güney Kore'de iki ordu kurulması, bunalımı daha da ağırlaştırmış, bir savaş ihtimalini artırmıştı. Nitekim 1949 yılında 38 inci enlem boyunca silahlı olaylar görülmeye başlandı.

Güney Kore ile Kuzey Kore arasında güven ortamının kaybolduğu karşılıklı istek ve suçlamaların arttığı bu dönemde; Amerika Birleşik Devletleri ile Güney Kore Cumhuriyeti arasında, 31 Aralık 1948 ve 26 Ocak 1950 tarihlerinde askeri yardım ve güvenlikle ilgili iki anlaşma imzalandı. Diğer taraftan Sovyetler Birliği de, Demokratik Kore Halk Cumhuriyeti ile 20 Mart 1949'da on yıllık bir yardım anlaşması, Çin Halk Cumhuriyeti ile de 14 Şubat 1950'de otuz yıllık bir dostluk ve karşılıklı savunma andlaşması yaptı.

Böylece bu anlaşmaların yapılmasıyla; Amerika Birleşik Devletleri'nin Güney Kore'yi, Sovyetler Birliği ile Komünist Çin'in Kuzey Kore'yi destekledikleri ve korudukları açıkça ortaya konmuş oldu. Bundan biraz sonra da, iki Kore arasında savaş başladı.

Kuzey Kore, 25 Haziran 1950 günü, Güney Kore askerlerinin 38 inci enlem boyundaki sınırı geçtiklerini ileri sürerek saldırıya geçti ve Güney Kore Cumhuriyeti'ne resmen savaş açtı.

Savaşın başlaması üzerine Amerika Birleşik Devletleri, Güney Kore'ye hemen yardım göndermeye başlamış ve bundan Birleşmiş Milletler

Örgütü'ne bilgi vermiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi de, 25 Haziran 1950 tarihindeki toplantısında, çarpışmaların hemen durdurulmasını ve Kuzey Kore'nin 38 inci enleme çekilmesini, 27 Haziran 1950 günü aldığı diğer kararda da, "Kuzey Kore'yi barışı bozmakla suçlu" ilan etmiş, bu bölgede "silahlı saldırıyı geri püskürtmek ve barışı sağlamak için", Güney Kore'ye yardım yapılmasını bütün üye devletlerden istemiştir.

Güvenlik Konseyi'nin bu kararlarını, Birleşmiş Milletler Örgütü'ne üye elli altı devletten elli üçü (Türkiye Cumhuriyeti de dahil) ilke olarak kabul etmiş, Sovyetler Birliği, Çekoslovakya ve Polonya reddetmiştir.

Bu sırada ise Kuzey Kore kuvvetleri, 29 Haziran 1950'de Seul'u ele geçirmiş ve Güney Kore'nin tamamını tehdit edecek duruma gelmişti.

Bunun üzerine Birleşmiş Milletler Örgütü'ne üye devletler, Güvenlik Konseyi'nin çağrısına uyarak, Güney Kore'ye askeri yardım göndermeye başlamışlardır. Bu devletler şunlardı: Amerika Birleşik Devletleri, Avusturalya, Belçika, Filipinler, Fransa, Güney Afrika Birliği, Habeşistan, Hollanda, İngiltere, Kanada, Kolombiya, Lüksemburg, Portoriko, Tayland, Türkiye, Yeni Zellanda, Yunanistan. Ancak bu onyedi devletten bazıları kara, deniz ve hava kuvvetleri, bazıları da üç kuvvetten ikisini veya sadece birini göndermiştir. Yani her devlet yardımı değişik şekilde ve ölçüde yapmıştır.

Güvenlik Konseyi bu gelişmeler üzerine, 7 Temmuz 1950 tarihinde aldığı bir kararla; Kore'de Birleşmiş Milletler Komutanlığı kurarak bu göreve Amerikalı General Mac Arthur'u atamıştır.

Kore Savaşı, başlangıçta Kuzey Kore ve ona katılan Çin Halk Cumhuriyeti "gönüllü" kuvvetlerinin ilerlemesiyle sürmüş, ancak bir süre sonra Birleşmiş Milletler Ordusu, bu saldırıyı önce durdurmuş ve sonra da onları 38 inci enleme kadar geriletmiştir.

Bunun üzerine Kuzey Kore'nin isteğiyle, 10 Temmuz 1951'de Birleşmiş Milletler Komutanlığı ile Kuzey Kore arasında mütareke görüşmelerine başlanmıştır. Ancak görüşmeler yapılırken savaş da sürmüştür. Sonuçta, mütareke Panmunjom'da 27 Temmuz 1953'te imzalanmıştır. Buna göre 38 inci enlem çizgisi sınır olacak, iki taraf arasında askersizleştirilmiş bir bölge ve bir askeri mütareke komisyonu kurulacaktı[19].

---

19) Savaşın nedenleri, gelişmeleri, mütareke metni ve sonuçlan hakkında geniş bilgi için bkz. **Kore Harbinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri (1950-1953),** Ankara 1975, s. 16 vd; **Kore, "Kore'de Cereyan Eden Muharebelerden Alınacak Dersler",** (Çeviri ve Derleme), Ankara 1979, s. 3 vd; Mim Kemal Öke, **Unutulan Savaşın Kronolojisi Kore, 1950-1953,** İstanbul 1990, s. 18 vd; Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl, Vaşington Büyükelçiliği,** c.IL, **K. I.,** Ankara 1986, s. 249-266; Kore Savaşı üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kararlan ve Türkiye'nin cevabı için ismail Soysal, **aynı eser, c.IL, K.** A., S. 84-86.

Böylece üç yıl süren Kore Savaşı sona ermiş, ancak 38 inci enlem sınır kabul edilerek Kore, Kuzey Kore ve Güney Kore devletleri olmak üzere, ikiye bölünmüş halde bırakılmıştır.

Kore Savaşı ile Kuzey Kore'nin, Güney Kore'yi işgal etmesi, yani komünistlerin yayılması önlenmiş, ancak savaşın sonunda, yine savaşın öncesindeki statü kabul edilmiştir. Bu durumuyla bu savaş, yeni oluşan Doğu ve Batı bloklarını bu bölgede fiilen karşı karşıya getirmiş, bir bakıma karşılıklı güç denemesi olmuş, ancak birbirlerine büyük üstünlük sağlayamadan sona ermiştir.

B. İKİ KUTUPLU DÜNYADAN ÇOK KUTUPLU DÜNYAYA GEÇİŞ:

Yukarıda belirtildiği gibi, 1945'ten itibaren meydana gelen değişmeler, 1950'lerde dünya devletlerini iki büyük devletin çevresinde birleştirerek iki ayrı ve karşılıklı bloka ayırdı. 1950'den sonraki dönemde ise, bu defa bloklar içerisindeki devletler güvenlik açısından kutup başı olan devletlerle ikili veya kollektif andlaşmalar yapmaya başladılar. Bu da, özellikle kutup başı olan devletlerin, diğer devletler üzerindeki etkilerinin çoğalmasına yol açtı.

Blokların bu şekilde meydana gelip, Soğuk Savaş'ın başladığı ve şiddetlendiği sıralarda, yukarıda belirtilen blok içi gelişmeler, bu defa blokların içinde yeni gelişmelere yol açtı. Bu da, çok kutuplu dünyanın ortaya çıkmasında başlıca faktörlerden biri oldu.

1. Doğu Bloku İçindeki Gelişmeler:

Doğu Bloku'nda tek kutuplu duruma ilk tepki Yugoslavya'dan geldi. Bundan sonra da olaylar çeşitli şekilde gelişti.

Yugoslavya, Doğu Bloku'na dahil olmakla beraber, gerçekte kutup başı olan Sovyetler Birliği ile daha 1945 yılından beri bazı konularda çekişme içindeydi. Bu çatışmanın nedenleri şöyle belirtilmektedir: Sovyetler Birliği'nin, diğer peyk devletlerde olduğu gibi Yugoslavya'yı da tam denetimi altına almak istemesi, buna Yugoslavya'nın lideri Tito'nun yanaşmaması; Tito'nun, Moskova'ya dayanmakla beraber, Yugoslavya'nın hem bağımsızlığa hem de Balkanlar'da üstünlüğe sahip olmasını istemesi, buna ise Sovyetlerin karşı çıkması; iki devlet arasında doktriner görüş ayrılıklarının başlaması.

Bu nedenlerle, Batı Bloku'nun kurulduğu yıllarda, Sovyetler Birliği ile Yugoslavya'nın arası açıldı. Bunun sonucu olarak Yugoslavya, 28 Haziran 1948' de, Kominform'dan çıkarıldı. Bu ise Doğu Bloku'nda önemli bir gedik meydana getirdi[20].

20) Bkz. Fahir H. Armaoğlu, **Siyasî Tarih,** Ankara 1973, s. 775-776; Türkkaya Ataöv, **aynı makale,** s. 288-294.

Yugoslavya, bundan sonra, komşusu olan diğer Demir Perde devletleri ile Sovyetler Birliği'nin hücum hedefi haline geldi. Bunun üzerine de Yugoslavya 1953'te Balkan Paktı'na girdi. Bu durumdan yararlanmak isteyen Amerika Birleşik Devletleri, Yugoslavya'yı Batı Bloku'na çekmek üzere, bu ülkeye askeri ve ekonomik yardıma başladı. Ancak, 1955 yılından itibaren Sovyet-Yugoslav ilişkileri düzelmeye başladı. Bununla beraber Yugoslavya, bu tarihlerden itibaren daha çok Asya-Afrika ülkeleriyle, Tarafsızlar Bloku'nun öncülüğünü yapacak bir dış politika izlemeye başladı.

Doğu Bloku'nda asıl parçalanmalar ise, Sovyetler Birliği ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki çatışmalardan sonra gelişti.

Çin Halk Cumhuriyeti, 1949 yılında kurulduktan sonra durumunu Sovyetler Birliği'ne göre ayarlamaya başladı. İki devlet arasında, 1950'de bir dostluk anlaşması yapıldı. 1950'de başlayan Kore Savaşı bu yakınlaşmayı daha güçlendirdi. Buna karşılık Amerika Birleşik Devletleri Kıta Çini'ndeki rejimi tanımadı ve Çin'e ticaret ambargosu koydu. Formoza'da Çan-Kay-Şek liderliğinde kurulan Milliyetçi Çin'i (Tayvan'ı) destekledi. Bu arada Pekin Hükümeti, Birleşmiş Milletler'den çıkarıldı, yeri Tayvan Hükümeti'ne verildi. Bunların da bir sonucu olarak, Çin-Rus dostluğu 1953 yılına kadar en yüksek noktasına ulaştı.

Daha sonra büyük bir güç halini almaya başlayan Çin Halk Cumhuriyeti, bundan böyle bağımsız bir politika gütmeye ve biraz sonra da Çin-Rus anlaşmazlığı su yüzüne çıkmaya başladı. 1960'dan itibaren de gittikçe şiddetlenen bu anlaşmazlığı meydana getiren nedenler, ana hatları ile şöyle belirtilmektedir:

1) Uluslararası komünizm hareketlerinde liderlik iddiası,

2) Tarafsız ülkelerde nüfuz rekabeti,

3) Emperyalist dedikleri devletlerle ilişkilerinin ne şekilde olacağı,

4) Sovyet Rusya ekonomik yardımının miktarı ve zamanı,

5) Doğu Türkistan, Moğolistan gibi sınır bölgeleri sorunu[21].

Gerçekte, daha 1950 yılı sonlarına doğru iki devletin çıkarları ayrılmaya başlamıştı. Çin Halk Cumhuriyeti, Sovyet Rusya'nın Batı ile yumuşama politikasında kendisini yalnız bırakacağını düşünerek, buna özellikle 1957'den sonra şiddetle karşı çıkmaya başladı. Karşılıklı dayanışmanın bozulması üzerine, Çin Halk Cumhuriyeti-Sovyetler Birliği sınırlarında huzursuzluklar baş gösterdi, ticaret ve savunma politikasında da anlaşmazlıklar çıktı.

1960'da ise, Pekin-Moskova arasındaki ilişkiler daha da kötüleşti ve anlaşmazlık artık açıkça ortaya çıktı. Sovyetler, Çin Halk Cumhuriyeti ile

21) Yılmaz Altuğ, **Çin Sorunu,** İstanbul 1967, s. 105.

yapmış oldukları yardım anlaşmasını iptal ettiler. 1962'den itibaren Çin-Sovyet sınırında zaman zaman çatışmalar başladı. Çin, 1963'te Moskova'da Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği arasında yapılan "Nükleer Denemeleri Kısmen Yasaklayan Anlaşma"yı imzalamayı reddetti. Bu da, iki devlet arasında, birbirlerini suçlayan bir propaganda savaşının açılmasına neden oldu.

Çin Halk Cumhuriyeti ile Sovyet Rusya arasındaki anlaşmazlığın en önemli nedenlerinden biri olan sınır sorunu ise, Ekim 1969'da, Pekin'de iki devlet arasında yeniden ele alındı, fakat görüşmeler bir sonuç almamadan kesildi. Bu da, bu devletlerin anlaşmaya pek de taraftar olmadıklarını gösterdi[22]. Nitekim, belirtildiğine göre Çin Halk Cumhuriyeti'nin asıl amacı, ideolojik anlaşmazlık perdesi arkasında Rusya'nın daha önce ele geçirmiş olduğu Çin topraklarını geri alabilmeye dayanıyordu. Buna da Sovyetler Birliği şiddetle karşı koymaktaydı[23].

Böylece Çin Halk Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği arasında başlayan anlaşmazlık gittikçe çoğalmış ve Çin'in çok yönlü dış politika gütmesiyle de şiddetlenmiştir. Bu da Doğu Bloku içerisinde bölünmelere neden olmuştur.

Diğer yandan Arnavutluk, 1953'ten itibaren Sovyetler Birliği'nden ayrılarak, Çin Halk Cumhuriyeti'ne doğru kaymaya başlamıştır. Romanya, 1964' ten itibaren Batı ile işbirliğine taraftar ve daha bağımsız bir politika izlemeye koyulmuştur. Özellikle, 1956'da Macaristan ve 1968'de Çekoslovakya olayları, Doğu Bloku'nda farklı tutumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunlar da, bu bloku tek kutupluluktan çok kutupluluğa götürmüştür.

2. Batı Bloku İçindeki Gelişmeler:

Yukarıda, 1945-1950 yılları arasında, Amerika Birleşik Devletleri ile Batı Avrupa devletlerinin ve ayrıca Batı Avrupa devletlerinin kendi aralarında yaptıkları işbirliği ve andlaşmalar ile kurdukları örgütler sonucunda, Batı Bloku'nun oluştuğu belirtilmişti.

Batı Avrupa devletleri, 1951 yılından başlayarak, aralarındaki bu işbirliğini daha çok geliştirebilmek üzere çalışmalarını sürdürdüler ve "yüzyıllardan beri süregelen Avrupa içi çatışmalara, birleşme yoluyla son vermek için beslenen ortak isteği" gerçekleştirmek üzere, "Avrupa Topluluğu" diye anılan "Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)"nu kurdular.

---

22) Yılmaz Altuğ, **Çin, Vietnam, Çekoslovakya ve Orta Doğu Sorunları,** İstanbul 1970, s. 7-9.
23) M. Sadık Atak, **Harp Sonrası Dünya (1945-1966),** Ankara 1966, s. 30; Ayrıca iki ülke arasındaki ilişkilerin başlangıcı ve sonrası hakkında geniş bilgi için bkz. Türkkaya Ataöv, **"Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti",** A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. XIX,, No.2, Ankara, Haziran 1964, s. 241-281.

Avrupa Topluluğu, Batı Avrupa devletleriyle Akdeniz devletleri arasında zamanla ekonomilerini birleştirmek üzere kurulan; Avrupa Kömür ve Çelik Birliği, Avrupa Atom Enerjisi Birliği ve Avrupa Ekonomik Topluluğu örgütlerinin, 8 Nisan 1965'te Brüksel'de yapılan bir andlaşmayla, tek Komisyon ve Konsey şeklinde birleştirilmesiyle meydana geldi.

Bu örgütlerden ilki ve AET'nin de kökenlerini oluşturan Avrupa Kömür ve Çelik Birliği, Federal Almanya Cumhuriyeti, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg arasında 18 Nisan 1951'de, Paris'te imzalanan andlaşmayla kuruldu. Örgütün amaçlan, üye ülkelerin kömür ve çelik kaynaklarını, ulusal ticaret sınırlarından arınmış ortak bir pazar içinde bir araya getirmek ve bu yolla Avrupa'nın ekonomik birliğini ve yaşam düzeyini yükseltmekti.

Bundan sonra Avrupa Kömür ve Çelik Birliği'ni oluşturan altı devlet ("Altılar"), kömür ve çelik için kurdukları ortak pazarı, bütün ekonomik alanlara yaymak üzere, 25 Mart 1957'de, Roma'da iki andlaşma imzaladılar. Bunlardan birincisiyle, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ya da ilk zamanlardaki adıyla "Ortak Pazar"ı kurdular. Andlaşmaya göre örgütün amacı, üye ülkelerin toplam ekonomik kaynaklarını: İçinde mal, insan, hizmet ve sermayenin serbestçe dolaştığı ve dış ticaret ve tarım gibi konularda izlenecek ortak politikanın, ulusal politikaların yerini alacağı bir ortak pazar içinde toplamak, bunlarla da ekonomik ve sosyal ilerlemeyi sağlamak ve yaşam koşullarını iyileştirmekti.

Altı Avrupa ülkesi, Roma Andlaşmaları'ndan ikincisi ile de, Avrupa Atom Enerjisi Birliği'ni kurdular. Bu örgütün amacı ise, atom enerjisinin barış ve güvenlik yoluyla kullanılmasına yönelik olarak, üye devletlerin bir nükleer endüstri kurmalarını sağlamak ve bununla, bu ülkelerde yaşam düzeyini yükseltmekti.

Böylece, altı Avrupa devleti tarafından kurulan yukarıda belirtilen üç örgütün 1965 yılında birleşmesinden meydana gelen Avrupa Topluluğu, başlangıçta ekonomik ağırlıklı olmakla birlikte, zamanla hem ekonomik hem de siyasi bir güç haline geldi. Bu da, Dünya güçler dengesini etkiledi ve yeni bir güç merkezi oluşturdu.

Avrupa Topluluğu'nun kurucu devletleri, 1957 Roma Andlaşması'nda, "ideallerini paylaşan Avrupa'nın öbür halklarına" da örgüte katılma çağrısı yapmıştı. Nitekim zamanla, 1 Ocak 1973'te İngiltere, İrlanda ve Danimarka, 1 Ocak 1981'de Yunanistan, 1 Ocak 1986'da İspanya ve Portekiz Topluluğa tam üye olmuşlardır. Böylece de Topluluğun üye sayısı on ikiye yükselmiştir. Bu arada Topluluk, 12 Eylül 1963'te Türkiye ve sonra da diğer bazı devletlerle Ortaklık Andlaşmaları yapmıştır[24].

24) Geniş bilgi için bkz. İsmail Soysal, **aynı eser, c.II. K.A, s.** 523 **vd; Türkiye-AET İlişkileri,** Ankara (Tarihsiz), s. 7-13; Emile Noel, **Avrupa Topluluğu Organları Nasıl Çalışır, AET Andlaşmasının Temel Maddeleri,** Ankara 1977, s. 2 vd.

Bu suretle, 1950'li yıllardan itibaren Avrupa'da Batı Bloku'na bağlı devletler arasında ekonomik ve siyasi birliğe doğru gelişmeler olurken, aynı tarihlerde Batı Bloku içerisinde tek kutupluluğa karşı da bazı hareketler başladı. Bu Blok içerisinde farklı bir tutuma geçen ilk devlet de Fransa oldu.

İkinci Dünya Savaşı'nda yenilen, fakat müttefiklerinin yardımıyla, savaşı, yenen devletler arasında bitiren Fransa, 1945'ten 1958'e kadar çeşitli iç ve dış sorunlarla uğraştı ve bunalımlı bir dönem geçirdi.

Fransa'da, 4 Ekim 1958'de yeni bir Anayasa yürürlüğe girdi ve Beşinci Cumhuriyet dönemi başladı. 8 Ocak 1959'da, General Charles de Gaulle, Beşinci Cumhuriyet'in ilk Cumhurbaşkanı oldu.

General de Gaulle, Fransa'nın iç düzenini yeniden kurmaya çalışırken, bir yandan da, Fransa'nın dünya politikasında saygınlığını yükseltmek amacıyla, bazı çıkışlar ve girişimler yapmaya başladı.

Fransa, ilerideki konularda belirtileceği üzere, 1962'de Cezayir'e bağımsızlık verip, kendisini en çok uğraştıran bu sorundan kurtulduktan sonra, Kıta Avrupası'nın liderliğini üstlenmeye çalıştı. Bu nedenle Avrupa'da Anglo-Sakson egemenliğine son vermek, buna karşılık bir Avrupa devletler birliği kurmak istedi. Bu birliğin ilk temeli olarak da Fransız - Alman yakınlaşmasını esas aldı. Bu bakımdan General de Gaulle, İngiltere ve Atlantik devletleriyle bir çok konuda çatışmaya başladı. Diğer yandan, Mayıs 1962' de, Batı Avrupa devletleri konfederasyonunun kurulmasını önerdi. 22 Ocak 1963'te de, Paris'te, Fransa ile Almanya arasında, dış politikada karşılıklı danışmayı öngören bir anlaşma imzalandı. Aynı zamanda de Gaulle, altı Avrupa devleti tarafından kurulmuş olan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (Ortak Pazar'a) İngiltere'nin katılmasına engel oldu. (Fransa, de Gaulle'ün ölümünden sonra, diğer üç Avrupa ülkesi ile İngiltere'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılmasına, ancak 1972 yılı başlarında razı oldu).

Fransa, Ocak 1964'te Çin Halk Cumhuriyeti ile diplomatik ilişki kurdu ve Sovyetler Birliği ile de dostluk kurma yoluna gitti.

General de Gaulle'ün bu girişimleri ile hedefi, 28 Nisan 1965'te yaptığı konuşmada belirttiği gibi, "Amerika ve Sovyetler Birliği'nin etkisi altında bulunmayan bir dünyada yeni bir düzen ve yeni bir denge yaratmak"[25] ve böylece Fransa'yı dünyanın "üçüncü gücü" rolünü oynayacak duruma getirmekti.

Fransa, 7 Mart 1966'da NATO'nun askeri sisteminden çekildi. Fakat politik sistemiyle işbirliğini sürdürdü. Bunun bir sonucu da, Paris'te bulunan NATO merkezinin , Brüksel'e taşınması oldu.

---

25) M. Sadık Atak, **aynı eser, s. 159.**

Böylece Fransa, Batı Bloku içinde kalmakla beraber, yapmış olduğu hareket ve girişimlerle, bu blok içinde yeni bir güç merkezi olarak belirmeye başladı.

1945'ten sonra, Sovyetlerin yayılması ve tehdidi karşısında Batı Avrupa devletleri, Amerika Birleşik Devletleri'nin liderliğini kabul eden bir savunma sistemi kurmuşlardı. Bunun yükü büyük oranda bu devletin üstündeydi. NATO ile de, Doğu-Batı blokları arasında denge kurulmuş, Sovyetlerin daha fazla yayılması önlenmişti. Bundan sonra Batı Avrupa devletleri kendilerine gelmeye ve toparlanmaya başladılar. Bu arada Batı (Federal) Almanya da hızla kalkındı. 1960 yılında Müttefikler küçük bir Alman ordusunun kurulmasını kabul ettiler. Bu ordu kısa zamanda büyütülerek güçlendirildi.

Batı Avrupa'nın bu şekilde yeniden güçlenmesi üzerine, Amerika Birleşik Devletleri'nin Avrupa savunmasını Avrupa devletlerine bırakmak tezini ileri sürmesine neden oldu. Bu da, Batı devletlerinin birleşerek, Avrupa'nın savunulmasını daha güçlü olarak sağlamak üzere "Avrupa Siyasi Birliği" düşüncesinin ortaya çıkmasına ve bunun taraftar kazanmasına yol açtı. 1962 Nisan ayında, Avrupa Ekonomik Topluluğu devletleri (Fransa, Federal Almanya, İtalya, Hollanda, Belçika, Lüksemburg) siyasi birlik konusunu ele aldılar ve sonraki yıllarda, bu düşünceyi olgunlaştırmaya çalıştılar. Zamanla Avrupa Ekonomik Topluluğu da, yukarıda da belirtildiği gibi Batı Bloku içinde bir güç haline gelmeye başladı.

Bu arada Batı Almanya, ekonomik yönden güçlendikçe, Batı Bloku içinde söz ve etki sahibi olmaya başladı. En çok dış yardım yapan devletler arasına girdi. Batı Almanya'nın bu gelişmesi, aynı zamanda Alman tehlikesini yeniden meydana getirebileceği düşüncesiyle, başta Sovyetler Birliği olmak üzere Doğu Bloku tarafından kuşkuyla izlenmekteydi. Buna karşılık Batı Almanya da bir Sovyet saldırısından çekinmekteydi. İki devlet arasında Soğuk Savaş yılları hep bu karşılıklı güvensizlik altında geçti. Berlin Sorunu da zaman zaman bu güvensizliği bunalımlara dönüştürdü.

Fakat, bloklararası ilişkilerde meydana gelen değişmeler, bu durumun yumuşatılması için Batı Almanya ile Sovyetler Birliği'nin çalışmaya başlamasına da yol açtı. 1969'da Batı Almanya Başbakanı olan Willy Brandt döneminde, Almanya'nın izlediği "Ostpolitik" (Doğu Bloku ile yakınlaşma politikası) bu işi daha kolaylaştırdı. Bunun sonucu olarak, Federal Almanya ile Sovyetler Birliği arasında, 7 Ağustos 1970'de Moskova'da, Avrupa'daki "statüko"yu esas alan bir Saldırmazlık Paktı imzalandı. (Bu anlaşmayı Federal Alman Parlamentosu 1972 yılı Mayıs ayında onayladı.) Avrupa'nın en duyarlı konularından birisi için yapılan bu anlaşma, Batı ile Doğu Blokları arasındaki ilişkiler yönünden yapılan önemli bir gelişme oldu.

Batı Almanya, 1973 ve sonrasında Çin Halk Cumhuriyeti, Doğu Almanya ve diğer Doğu Bloku ülkeriyle ilişkilerini geliştirmeye çalıştı.

Diğer yandan, coğrafya yönünden Batı ülkesi olmayan, fakat Batı ekonomi ailesi içinde bulunan ve ulaştığı yüksek ekonomik gücüyle Batı Bloku'nda önemli rol oynamaya başlayan bir diğer devlet de Japonya olmuştur. Japonya'nın bu durumu, özellikle ekonomik politikası, Batı Bloku'nun çok kutuplu hale gelmesine yol açan başka bir faktör olarak ortaya çıkmıştır.

Batı Bloku içinde meydana gelen bu gelişmeler ve yeni güç merkezlerinin izledikleri politikalar, bu blokun liderliğini yürüten Anglo-Sakson devletleriyle daha çok ekonomik olmakla birlikte, politik bir mücadelenin başlamasına neden oldu. Ortaya çıkan rekabet ve çatışmalar da, Batı Bloku'nda çok kutuplu bir düzeni getirdi.

Böylece, Doğu ve Batı Blokları içinde çok kutuplu durumlar ortaya çıkarken, öte yandan bloklar arasında gelişen ekonomik, politik ve diğer alanlardaki çok yönlü ilişkiler, dünyayı iki kutupluluktan çıkararak çok kutuplu hale getirdi. Buna etki yapan diğer bir etken de "Üçüncü Blok"un kurulmuş olmasıydı.

3. Üçüncü Blok'un Ortaya Çıkması:

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra meydana gelen, aynı zamanda bloklararası ilişkilere etki yapan, önemli gelişmelerden biri de Üçüncü Blok'un ortaya çıkması oldu. Bu da, sömürgelerde meydana gelen bağımsızlık hareketlerinin bir sonucuydu.

Batılı devletlerin Asya ve Afrika'daki sömürgeleri, özellikle 1945'ten sonra, sömürgeci devletlere karşı bağımsızlık hareketlerine giriştiler. Bunun sonucunda sömürge imparatorlukları yıkılmaya ve buralarda bağımsız birçok yeni devlet kurulmaya başladı.

Bu yeni devletler, bağımsızlıklarını elde ettikten sonra, Doğu-Batı mücadelesinde her iki blokun dışında kalarak, birinci derecede ekonomik kalkınmayı hedef aldılar. Çünkü, bu ülkelerin en büyük ve önde gelen amaçlan, ekonomik yönden kalkınmayı sağlamaktı. Bunun için de dış yardım almak zorundaydılar. Bu yardımı da, Doğu veya Batı bloklarından birinden almaları gerekiyordu. Ancak bu da, yardım alınacak bloka bağlanmak olacaktı. Bu bakımdan, her iki taraftan da yardım alarak iki blokun dışında kalmak, kendilerinin çıkarma olacaktı. Diğer yandan, dünyanın iki gücünden hangisine katılırlarsa katılsınlar, çıkacak bir nükleer savaşta zarar görebilirlerdi. Ayrıca, Batı'nın eski bir sömürgesi olduklarından sömürgeciliğin kötü anılarını taşımaktaydılar. Bu ise Batı'ya yanaşmalarına engel oluyordu. Buna karşılık, politik yönden Doğu Bloku'na yanaşmak da bunların kontrolü altına girmeye yol açabilirdi. Bu nedenlerle yeni devletlerin her iki blokun da dışında kalarak, her iki blok üzerinde baskı, aynı zamanda iki blok arasında bir denge gücü meydana getirmekle, bloklararası çatışmanın da yumuşatılması mümkün olabilirdi.

Bu bakımlardan, yeni kurulan bağımsız devletler, bazıları doğrudan Batı veya Doğu Bloku'na bağlanmakla beraber, bloklar dışında kalarak, bir Üçüncü Blok'un kurulması düşüncesini benimsediler. Bunun etkisini çoğaltmak için de örgütlenmenin gerektiğini ortaya attılar. Tarafsızlığın öncülüğünü yapan Hindistan ve Mısır'ın girişimiyle, bu örgütlenmeyi gerçekleştirmek üzere, 18-24 Nisan 1955'te Bandung Konferansı (Asya-Afrika Devletleri Konferansı) toplandı. Buna Türkiye dahil 24 devlet katıldı.

Bandung Konferansı, tam bir örgütlenme meydana getiremedi. Fakat Üçüncü Blok'un ortaya çıkmasında önemli bir aşama oldu. Asya-Afrika ülkeleri arasında bir dayanışma düşüncesi meydana getirdi. Bundan sonra da, bunlar, Birleşmiş Milletler Örgütü'nde önemli rol oynamaya başladılar[26]. Konferansın önemli diğer sonucu ise, savaş sonrası dünyasının iki kutuplu görüntüsünde meydana getirdiği değişiklikle, uluslararası ilişkilerde "Tarafsızlık", "Bloksuzlar" veya "Bağlantısızlar" gibi yeni ve değişik politik araçlar, görüşler ortaya çıkarması oldu.

"Bloksuzlar" veya "Bağlantısızlar" diye adlandırılan blok dışı İkinci Asya - Afrika Devletleri Konferansı, 26 Aralık 1957'de Kahire'de yapıldı. Buna 35 devlet katıldı. Bunu, 15 Nisan 1958'de sekiz Afrika devletinin katıldığı Birinci Accra Konferansı, 6-13 Aralık 1958'de İkinci Accra Konferansı izledi. 1-6 Eylül 1961'de Belgrad Konferansı, 8 Eylül 1970'de Zambia Konferansı toplandı. Daha sonra çeşitli tarih ve yerlerde bu toplantılar sürdürüldü.

Bu suretle "Üçüncü Blok" veya "Bağımsız Devletler", dünya güçler dengesinde, yeni bir güç olarak önemli roller oynamaya başlamış oldu.

Böylece İkinci Dünya Savaşı ile bozulan uluslararası güçler dengesi ve savaştan sonra ortaya çıkan güçler boşluğu, 1945 yılından itibaren meydana gelen gelişmelerle, iki kutuplu ve iki bloklu bir denge sistemiyle doldurulmuş ve uluslararası denge yeniden kurulmuştur. 1950'li yılların sonlarında "Üçüncü Blok"un dünya siyasetinde ağırlığını duyurmaya başlamasıyla da, diğer etkenlerle birlikte, bu sistem yeni boyutlar kazanmıştır.

---

26) Feridun Ergin, **Uluslararası Politika Stratejileri,** İstanbul (1974), s. 182-185; Fahir H. Armaoğlu, **aynı eser,** s. 795-796.

İKİNCİ BÖLÜM

SAVAŞTAN SONRA YENİ DEVLETLER VE SÖMÜRGECİLİĞİN SONU

A. SÖMÜRGECİ DEVLETLERE KARŞI ULUSAL BAĞIMSIZLIK HAREKETLERİ VE YENİ DEVLETLER:

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, dünya güçler dengesinde yeni siyasi değişiklikler olurken, sömürgelerde de önemli gelişmeler meydana gelmeye başladı. Bunun sonucunda da sömürge imparatorlukları yıkılarak, yerlerine o güne kadar çoğunun adı siyaset alanında duyulmamış olan devletler kuruldu. Kısa süre içinde kurulan bu devletlerin sayısı, 1945 yılına kadar var olan devletlerin sayısını geçti. Bunda, sömürgeci devletlerin savaş sırasında yıpranmaları ve eski güçlerini kaybetmeleri önemli rol oynadı ise de; asıl büyük etkiyi, sömürgeci devletlerin egemenliği altındaki toplumlarda gelişen ulusçuluk (milliyetçilik) hareketlerinin hızlı güçlenmesi yaptı.

İkinci Dünya Savaşı sırasında, Asyalı ve Afrikalıların birçoğu, Mihver Devletlerine karşı ulusların bağımsızlığı ülküsü adına çarpıştı. Savaşa katılanlar zafer kazanmış, kurtuluş düşüncesini benimsemiş olarak yurtlarına döndüler. Bunların ve öğrenimlerini Avrupa'da yapanların bağımsızlık için çalışmaları, sömürgelerde, sömürgecilere karşı güçlü bir akım meydana getirdi.

1945 yılında, harita üzerinde de olsa, dünyanın büyük bir bölümü sömürge olarak Avrupa'ya bağlı görünmekteydi. Fakat, sömürgecilerin bunları ellerinde uzun süre tutabilmeleri, özellikle bu bölgelerde meydana gelen ulusçuluk, toplumların uyanması ve dünya siyaset alanındaki gelişmelerden dolayı, oldukça zordu. Bunun diğer nadenleri de; altı yıl süren İkinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'nın bütün üretimini ve zenginliğini harcamış olması ve bir çöküntü içine düşmüş bulunması, bu arada dünya kamuoyunda toprak ilhaklarının iyi karşılanmamaya başlanmasıydı.

Bunların sonucu olarak 20. yüzyılın başlarından itibaren, sömürgelerde gelişen ve gittikçe güçlenen ulusçuluk akımı; İkinci Dünya Savaşı'nın sömürgeci devletlerde meydana getirdiği yıpranmadan da yararlanarak, 1945'ten

sonra pek çok ulusun bağımsızlığa kavuşmasına, yeni devletlerin kurulmasına ve sömürgeciliğin yıkılmasına neden oldu. Bu süre içinde sömürgeci devletler, kendilerine bağlı olan sömürgelerin bazılarının bağımsızlıklarını âdeta tek taraflı tanırken, diğer yerlerde bağımsızlığın kazanılması uzun ve çok sert mücadeleleri gerektirdi.

1. Güney Asya'daki Gelişmeler:

a. Hindistan - Pakistan:

Hindistan Yarımadası'nda, sömürgeci İngiltere'nin egemenliğine karşı ilk hareketler, İngiltere'de okuyan Hint aydınlan tarafından başlatıldı. 20. yüzyılın başlarında, yerel yönetimlerde Hintliler söz sahibi olmaya başladılar. Hindistan'ın kurtuluşunu sağlama çalışmaları, 1917'de Gandhi (1869-1948)'nin ortaya çıkması ve ulusçuluğun daha da güçlenmesi ile hızlandı.

Gandhi, bağımsızlık mücadelesini sessiz bir savaşla, protesto yöntemleriyle yürütmekten yanaydı. Örnek olarak, İngiliz mallarını boykot etme, "Silahsız itaatsizlik" kampanyaları gibi... İngilizler, Gandhi'nin siyasi düşüncelerinden ve giriştiği hareketlerden dolayı, onu birçok defa hapse attılar. Ancak Gandhi, her hapse girişinde açlık grevi yaparak, bütün dünyanın dikkatini üstüne çekerek, hapisten kurtuldu.

İngiltere, gelişen olaylar üzerine, 1935 yılında Hindistan'a yeni bir anayasa verdi. Bununla, eyaletlerde bütün yönetim yetkileri Hintli yönetilcilere ve bakanlara bırakıldı, 30 milyon kadar Hintliye seçim hakkı tanındı.

Bu sıralarda Hindistan'daki Müslümanlar da, Hindu egemenliğinin kültürlerini ve özgürlüklerini zedelediğini ileri sürmeye ve Hintlilerden ayrı bir devlet kurmak istediklerini belirtmeye başladılar. 23 Mart 1940'da Lâhor'da toplanan "Müslümanlar Birliği Cemiyeti Kongresi", Hindulardan tamamen ayrı bağımsız bir Pakistan Devleti kurulmasını kararlaştırdı. Bu hareketin önderliğini ise Muhammet Ali Cinnah yapmaktaydı.

İngiltere, Hindistan'daki bu bağımsızlık hareketlerini yıllarca oyaladı ve İkinci Dünya Savaşı'nda da Hintlilerden geniş ölçüde asker alarak yararlandı. Savaştan sonra, 1945'te, Anayasa yapılmasını, Kurucu Meclis kurulmasını ve Pandit Nehru başkanlığında da bir geçici hükümet kurulmasını kabul etti. 1946'da, Hint Yarımadası'nda Hindistan ve Pakistan adlarıyla iki bağımsız dominyon kurulmasını kararlaştırdı. İngiliz Parlamentosu, hükümetin bu kararını 18 Temmuz 1947'de onaylayarak yürürlüğe koydu.

Bunun üzerine İngilizler, 14 Ağustos 1947'de, Hint Yarımadası'nın kuzeyinden askerlerini çektiler. Bu suretle, Hindistan'ın Müslüman çoğunluğa sahip bölgeleri, İngiliz Uluslar Topluluğu (Commonwealth) içinde ve dominyon

statüsünde Pakistan adıyla bağımsız bir devlet oldu. Ancak bu devlet, Kuzey *Hindistan'ın Doğu ve Batısında, birbirlerinden çok uzakta bulunan iki* bölümün birleşmesinden meydana geliyordu. (Pakistan'ın bu durumu 1971 yılına kadar sürdü. Bu tarihte, Pakistan ile Bangladeş olmak üzere iki ayrı devlete ayrıldı).

İngiltere, 15 Ağustos 1947'de de, Hint Yarımadası'nın diğer bölgelerinden çekildi. Böylece Hindistan bağımsızlığını kazandı ve İngiliz Uluslar Topluluğu'nun bir üyesi oldu.

b. Seylan ve **Birmanya:**

İngilizler, Seylan'ı 18. yüzyılın sonlarında ele geçirmişler ve 1815'te de sömürge olarak imparatorluklarına katmışlardı. İngiltere, bu ülkeye 1931'de bir anayasa ve genel seçim hakkı verdi. 1947'de bağımsızlığını tanıdı. Seylan, 1956'da bir cumhuriyet oldu ve İngiliz Uluslar Topluluğu'na üye olarak katıldı.

Birmanya,19. yüzyılın başlarında İngiliz ticaret kumpanyalarının (şirketlerinin) etkisi altına girmiş, 1848'de İngiltere'nin Hindistan'a bağlı bir sömürgesi haline getirilmişti.

Birmanya'da 1939'dan itibaren İngiltere'ye karşı bağımsızlık taraftarları mücadeleye başladılar. Bunlardan bazıları Japonya'ya kaçtı. 1942'de ülke Japonya'nın işgali altına girdi. Japonların sert yönetimi karşısında Birmanyalı bağımsızlık taraftarları, bu defa Hindistan'a sığındılar. Bunlar, 1945'te İngiliz orduları ile Birmanya'ya döndüler. 4 Ocak 1948'de yürürlüğe giren bir anlaşmayla Birmanya, İngiliz Uluslar Topluluğu'nun dışında, bağımsız bir devlet haline geldi.

c. Fransız Çinhindi:

Fransızlar, Çinhindi'nin doğusuna, yani Vietnam, Laos ve Kamboçya' ya 19. yüzyılın ortalarında yerleşmeye başlamışlar ve 1884'te ülkenin işgalini tamamlayarak egemenliklerini kurmuşlardı.

Vietnam'da Fransızlara karşı bağımsızlık hareketleri ilk defa 193O'da başladı ve bundan sonra da devam etti. Ancak, Fransızların karşı koymasıyla ülkenin durumunda bir değişiklik olmadı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Japonya burayı işgal etti. Bu arada Vietnam'da Komünist Partisi kuruldu.

Japonya, Mart 1945'te, Vietnam'daki Fransız yönetimine son verdi. Ancak, aynı yılın Ağustos ayı içerisinde Japonya'nın yenilgiyi kabul etmesi üzerine, burada bir boşluk meydana geldi.

Fransa, savaştan sonra eski sömürgelerini, bu arada Çinhindi'ndeki Vietnam, Laos ve Kamboçya'yı yeniden kontrol altına almak için harekete geçti.

Bunun üzerine, 1946'dan itibaren Fransızlar ile Vietnamlılar arasında büyük bir mücadele başladı. Fransızlar, Amerika Birleşik Devletleri'nin yardımına rağmen büyük kayıplara uğradılar ve bir sonuç elde edemediler.

Bunun üzerine Nisan 1954'te; Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İngiltere, Sovyetler Birliği, Çin Halk Cumhuriyeti ile, Vietnam, Laos, Kamboç temsilcilerinin katılmasıyla toplanan Cenevre Konferansı'nda, 20 Temmuz 1954'te, bir ateşkes anlaşması imzalandı ve ülke iki bölüme ayrıldı. Kuzeyde, Hanoi başkent olmak üzere Vietnam Demokratik Cumhuriyeti, güneyde ise, Güney Vietnam Cumhuriyeti kuruldu. Böylece Fransa bu bölgeden çekilmiş oldu.

Bu gelişmeler üzerine Amerika Birleşik Devletleri Güney Vietnam'ı desteklemeye başladı. Biraz sonra da Çinhindi'nde yeni ve büyük olaylar başladı. Özellikle 1965'ten itibaren gelişen ve dünya kamuoyunda büyük yankılar uyandıran Vietnam Savaşı, Nisan 1975'te, Amerika Birleşik Devletleri'nin buradan çekilmesine ve Saygon Hükümeti'nin Vietkong'a kayıtsız şartsız teslim olmasına kadar sürdü.

d. Malezya - Endonezya:

İngilizlerin, Doğu'daki önemli merkezlerinden Singapur, 1942'de Japonlara teslim olunca, Malezya da kısa zamanda Japon işgali altına düştü. Fakat bu, halk tarafından tepkiyle karşılandı. Japonya'nın yenilmesi üzerine, İngilizler yeniden buraya gelince 1948'de Malezya Federasyonu kuruldu. Fakat, Malezyalılardan sayıca daha fazla olan Çin göçmenleri bunu kabul etmediler ve bir ayaklanma başladı. Bunun sonucunda, Ağustos 1957'de, Malezya'da bağımsız bir devlet kurularak, İngiliz Uluslar Topluluğu'na alındı.

Endonezya, Mart 1942'ye kadar bir Hollanda sömürgesi idi. Bu tarihte Japonlar Endonezya adalarını ele geçirdiler. 1945'e kadar süren bu işgal sırasında, ülkede ulusçuluk hareketleri daha da güçlendi. Japonlar yenilgiden sonra iktidarı ve bütün silahları bunlara bıraktılar. 17 Ağustos 1945'te de, Sukarno liderliğindeki Endonezyalılar, bir cumhuriyet kurarak bağımsızlıklarını ilan ettiler. İkinci Dünya Savaşı sona erince, Hollandalılar adaları yeniden işgale başladılar. Bunun üzerine Endonezya ile Hollanda kuvvetleri arasında dört yıl süren savaş çıktı. Sonunda Hollanda, 2 Kasım 1949'da imzalanan bir andlaşmayla Endonezya'nın bağımsızlığını tanıdı. Bunun arkasından 15 Ağustos 1950'de Endonezya Cumhuriyeti kuruldu.

2. Ortadoğu'daki Gelişmeler:

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce genellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında bulunan Ortadoğu, 1918'den sonra İngiltere ve Fransa'nın eline geçmiş bulunuyordu. Ancak, daha önce belirtildiği gibi, 20. yüzyılın başlarından itibaren bölgede, gelişen ulusçuluk hareketleri ve diğer nedenler

sonunda, İkinci Dünya Savaşı'na kadar veya bu savaşın hemen sonrasında pek çok bağımsız devlet kurularak, sömürgeci devletlerin egemenliğine son verildi.

3. Kuzey Afrika'daki Gelişmeler:

19. yüzyılın birinci yarısına kadar, tümüyle Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde bulunan Kuzey Afrika; daha sonra çeşitli tarihlerde Fransa, İngiltere, İtalya ve İspanya'nın egemenliği altına girmişti. Ne var ki, bu devletler, daha başlangıçtan itibaren yerli halkın şiddetli tepkisiyle karşılaşmışlardı. Bölgede gelişen ulusçuluk hareketleri ise, ulusal bağımsızlık hareketlerini daha da hızlandırdı ve sonuçta bağımsız devletlerin kurulmasına yol açtı.

a. Tunus:

Kuzey Afrika'da bağımsızlık hareketlerinin ilk başladığı yerlerden biri Tunus olmuştur. 1881 yılından beri Tunus'u elinde bulunduran Fransa'ya karşı, ülkede ulusal bağımsızlık hareketi, 1932 yılında Habib Burgiba başkanlığında fiilen başlamıştır. Tunuslular, 1947'den başlayarak kademeli olarak bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Sonuçta Fransızlar, 1956 yılında ülkeyi boşaltmak ve Tunus'u bağımsız bir devlet olarak tanımak zorunda kalmışlardı. Tunus Kurucu Meclisi, 1957'de de krallığı kaldırarak cumhuriyeti ilan etmiştir.

b. Fas:

19. yüzyılda, İspanya'nın ve Cezayir'e yakınlığından dolayı Fransa'nın etki ve işgaline uğrayan Fas'ta, yabancılara karşı mücadele 1910 yılında başlamıştı. Ancak, bu iki devletin, ülke üzerindeki egemenlikleri devam etti. Fakat gelişen ulusçuluk hareketleri Fransa ve İspanya'ya karşı sürdürülen girişimleri güçlendirdi. 1944'te yeniden ayaklanmalar oldu. 1947'de, Fransız Fası ve İspanyol Fası olmak üzere ikiye ayrılmış bulunan ülkenin birleştirilmesi istendi.

Fransa Mart 1956'da, bundan bir ay sonra da İspanya, Fas'ın bağımsızlığını tanıdılar ve ülkeden çekilmeye karar verdiler. Eylül 1961'e kadar da İspanyol ve Fransız birlikleri Fas'tan çekildi. Böylece Fas bağımsızlığına kavuşmuş oldu.

c. Cezayir:

Fransa, 1830 yılında Cezayir'i ele geçirmiş ve sonradan burayı anavatanın bir parçası olarak ilan etmişti. Bu bakımdan Cezayir, Fransa Birliği içinde denizaşırı bir il sayılıyordu. İkinci Dünya Savaşı'nın başlarına gelindiğinde, Cezayir'de bir milyon Fransız yaşamaktaydı. Pek çok Cezayirli de Fransa'ya yerleşmişti. Böylece Fransa, Cezayir ile çok sıkı bağlar kurmuş bulunuyordu.

Nitekim, İkinci Dünya Savaşı sırasında, General de Gaulle, Fransa'yı Alman işgalinden kurtarmak için İngiltere'den Cezayir'e gelerek bir kurtuluş ordusu kurmuş ve bir süre mücadelesini buradan yürütmüştü. Bu orduyu meydana getiren birliklerde çok sayıda Kuzey Afrikalı asker de vardı. Böylece Cezayirliler, Fransa'nın kurtulmasında, Fransızlara büyük yardımda bulunmuşlardı.

Bunlarla birlikte, daha savaştan önce, Cezayirliler arasında ulusçuluk hareketi güçlenmeye başlamıştı. Bunlar, İkinci Dünya Savaşı'nın başında yıkılan Fransa'nın güçsüz kalması üzerine, bağımsız bir Cezayir devleti kurmak için harekete geçtiler.

Cezayirliler, 1945 yılında, bağımsızlıklarını elde etmek üzere Fransızlara karşı ayaklandılar. Fakat bu hareket bastırıldı. Bununla beraber olaylar sürdü. Fransa, 20 Eylül 1947'de kabul ettiği "Cezayir'in politik statüsü" ile bu ülkeye birçok özel haklar verdi. Ancak bu, ne Cezayirli Fransızları ne de yerli halkı memnun etti. Bu arada yerli halk örgütlenerek "Ulusal Kurtuluş Cephesi"ni kurdu. 1945'ten itibaren silahlı çarpışmalar çok kanlı bir durum aldı. Cezayirliler, 1958'de Mısır'da Ferhad Abbas başkanlığında Geçici Cezayir Hükümeti'ni kurdular ve bağımsızlık hareketini sürdürdüler. Fransız Hükümeti'nin, Fransa'yı çok zor duruma sokan bu savaşı sona erdirmek için yaptığı girişimler, başarıya ulaşamadı.

Cezayir'deki bu gelişmeler, bu defa, Fransa'yı iç bunalıma sürükledi. Kendilerinin Anavatan tarafından terkedildiği kuşkusuna düşen Cezayir Fransızları, 13 Mayıs 1958'de ayaklanarak Cezayir'in Fransa ile birleşmesi ve General de Gaulle'ün iktidara gelmesini istediler. Ordu da bunları destekledi. Bunun üzerine General de Gaulle, olağanüstü yetkilerle bir süre için yeniden iktidara geldi. Arkasında da Cumhurbaşkanı seçildi.

De Gaulle; Fransız halkına, 6-8 Ocak 1961'de yapılan bir referandumla, Cezayir'de halkın geleceğini belirlemesi amacıyla referandum yapılmasını kabul ettirdi. 14 Ocak 1961'de çıkarılan bir kanunla da, Cezayir'de otonom bir hükümet kurulduğu açıklandı. Generalin bu girişimleri ve Cezayir liderleriyle yaptığı görüşmeler, Cezayir'deki Fransızlar ve Anavatan'daki bir kısım halk tarafından tepkiyle karşılandı. Bunlar, 22 Nisan 1961'de Cezayir'de yeniden hükümete karşı ayaklandılar. Fakat de Gaulle bu isyanı bastırdı.

18 Mart 1962'de, Fransa ile sürgündeki Cezayir Hükümeti arasında Evian Sözleşmesi yapılarak savaşa son verildi. Bununla, Cezayirlilere kendi geleceklerini tayin haki verildi. 8 Nisan 1962'de yapılan referandumla da, Fransa halkı, de Gaulle'ün Cezayir'e bağımsızlık verme planını kabul etti.

Bundan sonra 1 Temmuz 1962'de, Cezayir'de bir referandum yapıldı ve halkın çok büyük kısmı bağımsız bir devletin kurulmasını istedi. Bunun

üzerine, 3 Temmuz 1962'de, Cezayir'in bağımsızlığı ilan edildi. Böylece uzun ve çetin bir mücadelenin sonunda Cezayir Devleti kurulmuş oldu.

d. Libya:

1912 yılında İtalya'nın yönetimi altına giren Libya, İkinci Dünya Savaşı sırasında Müttefik Devletler tarafından işgal edildi. Savaştan sonra Trablusgarp ile Bingazi İngiliz, Fizan ise Fransız yönetimi altına girdi.

Libya, 1949 yılında Birleşmiş Milletler'in aldığı bir kararla, Ocak 1952' de bağımsız bir devlet haline geldi. Kurulduğunda Krallık halinde olan Libya'da, 1969'da Cumhuriyet ilan edildi.

4. Afrika'nın Diğer Bölgelerindeki Gelişmeler:

Afrika'nın Kuzey bölgesinin dışında kalan yerler de; başta İngiltere ile Fransa olmak üzere, Belçika, İspanya, Portekiz gibi sömürgeci devletlerin egemenliği altında bulunuyordu. Belçika Kongosu, Portekiz Angolası, İngiliz Kuzey Rodezyası ve diğerleri gibi.

Afrika'nın bu bölgelerinde de bağımsızlık için hareketler olmuştur. Ancak bunlar, diğer sömürgelerden daha geç ve çeşitli tarihlerde meydana gelmiştir. Özellikle İspanya, Portekiz ve Belçika sömürgeleri en son olarak siyasi hareketlere girişmişlerdir. Bunda, sömürgeci devletlerin, sömürge halkına karşı izlediği katı yönetim ve bölgenin kalkınmasına olanak tanımamaları önemli rol oynamıştır. Bu da, bu sömürgelerde bağımsızlık hareketlerini oluşturacak düşünce akımlarının ve ortamın geç tarihlerde meydana gelmesine neden olmuştur.

Ancak, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, değişen dünya koşulları ve gelişen olaylar sonucunda, siyasi egemenlikten çok ekonomik egemenliğin önem kazanması ve diğer nedenlerden dolayı, Afrika'nın siyasi haritası da değişmeye ve kıtada bağımsız devletler kurulmaya başlandı. Bunların sonucu olarak, başta İngiliz ve Fransız egemenliği altında bulunan birçok sömürge, pek büyük mücadeleye girişmeden bağımsızlığına kavuştu. Buna karşılık bir kısmı, bağımsızlığını kazanmak için yine uzun ve çetin mücadeleler yapmak zorunda kaldı. En son olarak; Kızıldeniz'in girişinde bulunan ve 115 yıldan beri Fransız sömürgesi olan Afars ve İssas'ın 26 Haziran 1977'de bağımsızlığının tanınması ve burada Cibuti Cumhuriyeti adıyla bir devletin kurulması üzerine de, Afrika'da bağımsızlığına kavuşmayan ülke kalmadı.

B. SÖMÜRGE İMPARATORLUKLARININ YIKILIŞI VE SONUÇLARI:

19. yüzyıl biterken; Afrika'nın onda dokuzu, Asya'nın da büyük bölümü, Batılı sömürgeci devletlerin kontrolü altına girmiş bulunuyordu. 20. yüzyılın başlarında bu alan daha da genişletilmişti.

Fakat, yine 20. yüzyılın başlarından itibaren, Avrupa dışındaki kıtalarda güçlenen ulusçuluk ve bağımsızlık hareketleri, özellikle İkinci Dünya Savaşı' nın getirdiği ve savaştan sonra gelişen koşullar, sömürgeciliğin yıkılmasına ve bunların yerine çok sayıda yeni bağımsız devletin dünya siyaset alanına çıkmasına neden oldu. Nitekim, sadece 1945'ten 1967 yılına kadar, 36'sı Afrika'da olmak üzere, 69 devlet kuruldu. Bu sayı ise, 1945 yılına kadar var olan devletlerin sayısından fazlaydı. Yıkılan sömürge imparatorluklarından en büyüğü ise Büyük Britanya İmparatorluğu idi.

1. Büyük Britanya İmparatorluğu'nun Yıkılışı:

İngiliz İmparatorluğu içinde bulunan bölgeler; dominyon, koloni, himaye, manda, koruma anlaşması gibi değişik hukuki bağlarla anayurda bağlıydı. İngiltere, zamanla sömürgelerinde meydana gelen gelişmeler üzerine, buraları daha yumuşak bağlarla kendisine bağlamak durumunda kalmıştı. 1926'da, İmparatorluğun ve dominyonların meydana getirdiği bütüne "İngiliz Uluslar Topluluğu (Commonwealth)" adı verilerek, yeni bir statü kuruldu. Bunda esas olan, anayurt dışındaki bölgelerin İngiliz tacına sadakatiydi. Bu topluluk; 1931 'de hukuki, 1932'de de eşitliğe dayanan ekonomik bir statüye kavuştu. İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği sonuçlar üzerine, 16 Ağustos 1947'de birbirleriyle ve Londra ile ilişkileri diplomatik yoldan düzenlendi. 1948'de İngiliz Uluslar Topluluğu üyeleriyle İngiltere eşit düzeye getirildi. Nisan 1949'da toplanan Dominyon Başkanları Konferansı da, İngiliz Uluslar Toplulugu'nun o günkü şeklini, İngiliz tacını sembol olarak kabul eden özgür uluslar topluluğu olarak tanımladı.

Bu suretle İngiliz Uluslar Topluluğu; Büyük Britanya'nın başkanlığı ve koruyuculuğu altında ekonomik, siyasi ve kültürel işbirliğini, isteyerek uygulayan, bağımsız devletler ve dominyonlar topluluğu haline geldi. İngiliz sömürgesi olan bölgelerde bağımsızlığına kavuşan devletler, genel olarak, bu topluluğa katıldılar. İngiliz Uluslar Topluluğu genişledikçe (1969'da üye sayısı 28 olmuştu), üye devletler arasında çıkar çatışmaları ve sorunlar çoğaldı. Bu nedenle zaman zaman topluluğa yeni düzenlemeler getirildi.

Böylece, yakın tarihlere kadar "Güneş Batmaz İmparatorluk" olarak nitelendirilen Büyük Britanya İmparatorluğu, 1945'ten sonra İngiltere'nin dünya devleti olma niteliğini kaybetmesi ile İngiliz Uluslar Topluluğu haline dönüştü. İngiltere bu suretle prestijini kurtarma yoluna gitmekle ve topluluğa dahil olan devletler arasında bir işbirliği gerçekleştirmeye çalışmakla, "mümkün olanı yapmak" politikasını uygulamayı esas almış oldu.

2. Fransız İmparatorluğu'nun Yıkılışı:

Sömürge imparatorluğuna sahip olan diğer bir büyük devlet de Fransa idi. Fransa, büyük devlet oluşunun gerçek güvencesini, sahip olduğu sömürge

imparatorluğunda görüyordu. Ancak 1940 yenilgisi, savaştan ağır darbeler yiyerek çıkması, bunların sonucu olarak sömürgelerde meydana gelen ulusal kurtuluş hareketleri gibi çeşitli tepkiler, Fransa'nın sömürgeleri üzerindeki kontrolünü zayıflatmış veya bütünüyle ortadan kaldırmıştı. Savaştan sonra ise, sömürgeleri üzerinde - bütün isteğine ve çalışmalarına rağmen - eski egemenliğini yeniden kurmak olanağını bulamadı. Diğer yandan da, Birleşmiş Milletler andlaşmasıyla Fransa da, sömürgelerde yaşayan toplumların kendi kendilerini yönetmeleri için onların yeteneklerinin geliştirilmesine çalışacağını, kabul etmişti. Sömürgelerde de zaten büyük direnme hareketleri başlamıştı.

Fransa, bu nedenlerle, sömürgeleriyle ilişkilerini ve bağlarını gelişen koşullara göre yeniden düzenlemeyi zorunlu gördü. Bu amaçla, 1946 yılında, Fransa ile sömürgelerinden meydana gelen "Fransız Birliği" kuruldu. FFansız Birliği; denizaşırı illerden, denizaşırı topraklardan, himaye altındaki topraklardan ve vesayet altındaki bölgelerden oluşuyordu. Fransa, bundan sonra sömürgelerini kendisiyle kaynaştırma politikası gütmeye başladı. Buna rağmen, sömürgelerde ulusçuluk ve bağımsızlık hareketlerinin güçlenmesi, Doğu-Batı Blokları çatışması yüzünden sömürge anlaşmazlıklarının çıkması ve bunların uluslararası bir önem kazanması, Fransız Sömürge İmparatorluğu'nun dağılmasına yol açtı. İlk çözülme de 1952-1954'te Çinhindi'nde başladı. Bunları Fas ve Tunus izledi. Bunun üzerine Fransa; Fransız Batı Afrikası ile Ekvator Afrikası'nda yeni bir yönteme başvurarak, 1957'de bu bölgelere otonomi verdi.

General de Gaulle'ün iktidara gelmesi üzerine de, Fransa'nın sömürge politikasında yeni bir döneme girildi. Bu defa; Fransa ile Fransız Birliği'ne dahil olan Afrika devletlerinden isteyenlerin katılmasıyla, 1958'de "Fransız Topluluğu (Communaute)" kuruldu. Topluluğa üye olan devletler, otonomiden yararlanarak kendi kendilerini yönetecekler, isterlerse topluluktan ayrılabilecekler ve bağımsız da olabileceklerdi. 1960'da, üyelerin topluluktan ayrılmadan da bağımsız olabilecekleri kabul edildi. Bu değişiklik üzerine, aynı yılda Afrikalı üye devletlerden birçoğu bağımsızlık isteyerek Fransız Topluluğu'ndan ayrıldılar. Sonuçta da Topluluk, çok sayıda üyeyle bir isimden ibaret kaldı. Bu suretle de Fransız Sömürge İmparatorluğu yıkılmış oldu.

Böylece, iki büyük sömürgeci devlet olan İngiltere ve Fransa, sömürgeleri üzerindeki siyasi egemenliklerini kaybettikten sonra, buraların ekonomik ve kültürel bağlarla kendilerine bağlılıklarını sürdürmek istemişler, fakat çeşitli etkenler nedeniyle bunda da büyük bir başarı sağlayamamışlardır.

3. Diğer İmparatorlukların Yıkılışı:

Diğer sömürge imparatorluklarına gelince: İkinci Dünya Savaşı, Japonya ve İtalya sömürge imparatorluklarını da ortadan kaldırdı. Fas'ın elinden

çıkmasıyla zaten bir zamandan beri küçülmekte olan İspanya Sömürge İmparatorluğu, hemen hemen sona erdi. Aynı şekilde Portekiz, Belçika, Hollanda gibi sömürgeci devletler de, ellerindeki sömürgeleri terk etmek zorunda kalarak, buralardan çekildiler.

Böylece genel olarak sömürgecilik sona ererken, bunların yerine kurulan yeni devletler, dünya siyaset alanına çıktılar. Bunlar da, dünya siyasi haritasının ve güçler dengesinin yeniden şekillenmesinde, önemli roller oynamaya başladılar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAVAŞTAN SONRA ORTADOĞU VE BÜYÜK DEVLETLER

A. ORTADOĞU:

1. Bölgenin Genel Durumu ve Gelişmeleri:

Daha önceki konularda tanımı ve jeopolitik durumu açıklanmış bulunan Ortadoğu, İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında, coğrafi konumundan doğan stratejik önemi ve sahip olduğu zengin petrol yatakları nedeniyle, dünya politikasında ağırlığı daha çok duyulan bir bölge haline gelmişti. Bu bakımdan Ortadoğu, savaştan sonra ekonomik, politik ve askeri yönlerden olağanüstü duyarlı bir bölge niteliğini almıştı.

Bölgede bulunan devletler, Türkiye dışında, tam bağımsızlıklarına İkinci Dünya Savaşı'nın ya hemen öncesinde veya hemen sonrasında kavuşmuşlardı. Ekonomik yönden ise, kalkınmakta olan veya az gelişmiş ülkelerdi.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Ortadoğu'daki siyasi gelişmeleri etkileyen başlıca faktörlerden biri de İsrail Devleti'nin kurulması olmuştur. 1945'ten itibaren şiddetlenen Arap-İsrail çatışması, gerek Arap devletleri arasında, gerekse bunların diğer devletlerle olan ilişkilerinde esas rolü oynamıştır.

1945'te Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan, Irak, Suudi Arabistan ve Yemen, merkezi Kahire'de olmak üzere "Arap Birliği"ni kurdular. 1948'de Birleşmiş MiUetler'in karanyla İsrail Devleti'nin kurulmasıyla da, Arap devletleri bununla mücadeleye başladılar. Bunun sonucu olarak 1948, 1956, 1967, 1973 Arap-İsrail Savaşları oldu. Bu arada Arap devletleri arasında da İsrail'e karşı farklı davranışlardan doğan gruplaşmalar meydana geldi. Bununla beraber İsrail sorununun çözümü, Arap devletlerinin başlıca amacı olmakta devam etti.

Ortadoğu'da bulunan Arap ülkeleri, 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarında, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın ya doğrudan egemenliği veya mandası altına düşmüşlerdi. Bu bakımdan, bağımsızlıklarını elde ettikten sonra bunu korumak için ulusçuluğu esas alarak, sömürgeci devletlere karşı

büyük bir tepki içinde bulunmaktaydılar. Özellikle, Batılı devletler tarafından İsrail Devleti'nin kurulması ve desteklenmesi, Ortadoğu'daki Arap devletlerinde Batı'ya karşı duyulan kızgınlığı daha da çoğaltmıştı.

Nitekim, bölgede bulunan ulusların çoğunluğunu meydana getiren Araplar arasında dayanışmayı güçlendirmek için, "Büyük Arap Devleti" düşüncesi, bu koşullar altında yeniden ortaya çıktı. Bu ideolojinin önderliğini de, 23 Temmuz 1952'de Mısır'da krallığı yıkan Cemâl Abdül Nasır yapmaktaydı. Nasır, 1956 yılında Süveyş Kanalı'nı devletleştirerek, Batı devletleriyle, özellikle İngiltere ve Fransa ile aralarındaki köprüleri tamamen yıktı.

Bunun üzerine, İngiltere ve Fransa, aynı yılda (1956) İsrail'i Mısır'a saldırttılar ve kendileri de buna katılarak Süveyş Harekâtı'nı başlattılar. Ancak bu saldırıyı, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği karşı çıkarak önlediler. Bu da, bu iki büyük devletin bölgedeki etkilerini çoğalttı ve bundan böyle Ortadoğu yeni gelişmelere sahne olmaya başladı.

Ortadoğu'nun bu durumu, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyük devletlerin bölgede egemenlik kurmak veya etkinliklerini çoğaltmak için değişik, fakat aynı amaçlı politika gütmelerine ve girişimde bulunmalarına neden oldu. Büyük devletleri, bu bölgeye çekecek kendi durumlarına göre siyasi, ekonomik, askeri olmak üzere çok yönlü çıkar ve hedefleri vardı. İsrail Devleti'nin kurulması ise, bölgedeki siyasi gelişmeleri önemli ölçüde etkiledi.

2. İsrail Devleti'nin Kurulması:

Daha önceki bölümlerde, İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen süre içerisinde, Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulması için yapılan çalışmalara değinilmişti. Yahudiler İkinci Dünya Savaşı sırasında da; daha önce olduğu gibi, Filistin'de bir İsrail devleti kurmak hedefine ulaşmak amacıyla çalışmalarını sürdürdüler ve bu konuda (Filistin'de manda yönetimini elinde bulunduran) İngiltere'den yardım görmekte devam ettiler. Nitekim İngiltere, bu sırada Filistin'e göçün kontrolünü Yahudi Ajansı'na bıraktı. Bu da, Filistin'e Yahudi göçünün giderek çoğalmasına neden oldu. Savaşın sonlarına doğru da, Filistin'deki Yahudiler girişimlere başladılar. Arap devletleri de Filistin'de bağımsız Arap devleti kurulması için çalışmalarını hızlandırdılar.

Sonuçta İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri'nin de yardımını sağladıktan sonra, 1947'de Filistin Sorunu'nun Birleşmiş Milletler Örgütü'ne götürdü. Birleşmiş Milletler, Ekim ve Kasım 1947'de bu konuyu görüştükten

---

1) Geniş bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap - İsrail Savaşları (1948-1988),** Ankara 1991, s. 65 vd; Yılmaz Altuğ, **Çin, Vietnam, Çekoslovakya ve Orta Doğu Sorunları,** İstanbul 1970, s. 296-297; Ömer E. Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945-1970),** Ankara 1972, s. 25-29; Fahri Çeliker, **"Orta Doğu Devletlerinde Önemli Gelişmeler",** Silahlı Kuvvetler Dergisi Eki, Ankara Ekim 1978, Sayı 265, s. 9-10.

sonra, Filistin'in Arap ve Yahudiler arasında bölünmesine, Kudüs'e de tarafsız bir statü verilmesine karar verdi.

Birleşmiş Milletler'in bu taksim kararı Arap ülkelerinde tepkiyle karşılandı. Bu ülkelerde Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği ve Birleşmiş Milletler'e karşı aleyhte gösterilere yol açtı. 1947 yılı Aralık ayı başlarından itibaren, Filistin'de, Arap ve Yahudiler arasında çarpışmalar başladı. Güvenlik Konseyi konuyu ele alarak görüştü, fakat bir sonuç alamadı. Bu sırada da İngiltere, 14 Mayıs 1948'de, Filistin'deki manda yö etimini tek taraflı olarak kaldırdı. Aynı gün de, İsrail Devleti'nin kurulduğu ilan edildi.

İngiliz kuvvetleri Filistin'den çekildikçe yerini Yahudilere terkediyordu. Bunun üzerine Arap devletleri, 17 Aralık 1947'de almış oldukları "taksime karşı savaşa gitmek" kararı uyarınca, İsrail'e savaş ilan ettiler ve 15 Mayıs 1948'de Filistin'e girdiler. 9 Temmuz 1948'de, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'nin etkisiyle, Araplar ile Yahudiler arasında ilk mütareke yapıldı. Fakat hemen arkasından savaş yeniden başladı. Bundan sonra, Birleşmiş Milletler arabulucuk görevini yüklendi ve çarpışmalar güçlükle durdurulabildi. Bunun üzerine; 24 Şubat 1949'da İsrail-Mısır, 11 Mart'ta İsrail-Ürdün, 23 Mart'ta İsrail-Lübnan, 20 Temmuz 1949'da İsrail-Suriye Mütarekeleri imzalandı. Bundan sonra, Birleşmiş Milletler Filistin Uzlaştırma Komisyonu'nun girişimiyle Mayıs ve Temmuz 1949'da, Lozan da, İsrail ile dört Arap devletleri arasında iki dönem toplantı yapıldı. Burada, savaştan sonra ortaya çıkan Arap mültecilerinin durumu, Kudüs'e uluslararası statünün verilmesi ve sınırların çizilmesi sorunları görüşüldü. Fakat görüşmelerden bir sonuç almamadan toplantı sona erdi[1].

Böylece İsrail Devleti kurulmuş oldu. 1948 Savaşı sonunda meydana gelen mütareke hatları da İsrail'in sınırı oldu. Ancak Arap devletleri, bu devleti ve oldubitti sının kesinlikle tanımadılar. Bu tarihten itibaren de Arap-İsrail uyuşmazlığı devam etti. Bu da, büyük devletlerin, bölgeyle yakından ilgilenmelerinde ve girişimlerinde önemli bir etken oldu.

B. ORTADOĞU VE BÜYÜK DEVLETLER:

1. Sovyetler Birliği ve Ortadoğu:

Sovyetler Birliği, yukarıda belirtildiği üzere, İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra genel bir yayılma ve genişleme hareketine girişmişti. Bu arada da Ortadoğu'ya dikkatini çevirmişti.

---

1) Geniş bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap - İsrail Savaşları (1948-1988),** Ankara 1991, s. 65 vd; Yılmaz Altuğ, **Çin, Vietnam, Çekoslovakya ve Orta Doğu Sorunları,** İstanbul 1970, s. 296-297; Ömer E. Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945 - 1970),** Ankara 1972, s. 25-29; Fahri Çeliker, **"Orta Doğu Devletlerinde Önemli Gelişmeler",** 265 Sayılı Silahlı Kuvvetler Dergisi Eki, Ankara Ekim 1978, s. 9-10.

Daha savaşın sonlarında Müttefikler arasında yapılan konferanslarda Sovyetlerin; İtalyan sömürgelerinden pay istemesi, savaşın bitiminden hemen sonra, Türkiye ve İran'dan isteklerde ve bu amaçla girişimlerde bulunması, Yunanistan'daki iç savaşı körüklemesi; Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'e ve sıcak denizlere çıkma konusunu, yani Ortadoğu politikasını da öncelikle ele aldığını, göstermişti.

Sovyetlerin, bu politikaya öncelik vermesinin nedenleri özetle şöyle belirtilebilir: Birincisi, Sovyetler Birliği, Orta ve Doğu Avrupa'da işgal ettiği ve peyk devletlerlerle meydana getirdiği kuşaklarla, bu bölgelerde güvenliğini sağlamıştı. Ancak "Güneyi" açık kalmıştı. İşte, ülkesinin bu bölgesini de güvenlik içine alabilecek bir kuşağın meydana getirilmesi; ikincisi, sömürgeci büyük devletlerden İngiltere ve Fransa'nTn galip geldikleri halde yıpranmış bulunmaları, İtalya'nın ise yenilmiş olması nedeniyle Ortadoğu'daki etkisini yitirmesi ve bunun sonucunda bölgede meydana gelen boşluğu, fırsattan yararlanarak değerlendirmek istemesi; üçüncüsü, Akdeniz'e inerek bu yolla Avrupa, Afrika ve Amerika arasındaki Atlas Okyanusu'na kadar uzanabilmek; dördüncüsü de, ideolojik ve ekonomik yayılmasını sağlayacak alanlar ele geçirebilmekti.

Sovyet Rusya'nın Ortadoğu'da bu politikasını aktif olarak uygulayabileceği uygun koşullar da, yukarıda belirtildiği gibi, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda ortaya çıkmış bulunuyordu.

Sovyetler Birliği, 1956 Süveyş Harekâtı'na kadar geçen sürede, koşulları hazırlanan Ortadoğu politikasına, bundan sonra aktif bir yön vermiştir. Batı devletleri, Arap - İsrail mücadelesinde dolaylı veya açık olarak İsrail'i tutarlarken, Sovyetler Birliği de aynı şekilde Arapların yanını tutmaya ve onları desteklemeye başlamıştır. Yine Sovyet Rusya'da, bu devletin lideri Kruşçev tarafından 1956'da ortaya atılan "Barış İçinde Bir Arada Yaşama" ilkesi çerçevesinde, Ortadoğu'ya Sovyet ekonomik yardımı yapılmaya başlanmıştır. Bu arada, Arap devletleri arasında sosyalist düzene doğru bir kayma da görülmüştür.

Sovyetlerin, Ortadoğu'da etkisinin daha da çoğalması, özellikle 5-10 Haziran 1967'de yapılan Arap-İsrail Savaşı (Altı Gün Savaşı)'ndan sonra olmuştur. Bu savaşta değişen Ortadoğu dengesi üzerine Sovyetler; Suriye, Mısır, Cezayir'de deniz üsleri kurmuşlar ve Akdeniz'de büyük bir donanma meydana getirmişlerdir. Bu tarihlerden sonra bölgeye yapılan Sovyet yardımları, ekonomik alanla birlikte, askeri alana da kaymıştır. Nitekim, 1969-1970 yıllarında, yayın organlarında belirtildiğine göre, Sovyet uzman ve askerleri, Birleşik Arap Cumhuriyeti (Mısır-Suriye)'nin İsrail 'e karşı savunmasında görev almışlardır. Bundan sonraki yıllarda, Sovyetlerin bölge devletleriyle, değişik görünümlerdeki ilişkileri gelişmeler göstererek devam etmiştir.

Sovyetler Birliği, Arap devletleri ile ilişkilerini bu şekilde geliştirirken, diğer yandan da Türkiye ile, 1939'dan beri bozuk olan ilişikilerini, 1953'ten itibaren düzeltme çabalarına girişmiştir. Nitekim, aşağıda görüleceği' üzere, 1953'ten 1960 yılına kadar geçen dönemde Sovyetler Birliği'nin girişimleriyle iki devlet arasında iyi komşuluk ilişkilerinin kurulması veya hiç değilse normal hale gelmesi için çalışmalar yapılmıştır. Bundan sonra da ilişkilerde sıklaşma ve yumuşama görülmüştür. Ancak 1963 yılı sonlarında Kıbrıs sorununun çıkması üzerine, Sovyetlerin Türk tezine yakınlık göstermesi ve buna karşılık Amerika Birleşik Devletleri'nin tutumu sonucunda, Türk-Sovyet ilişkilerinin düzelmesi daha çabuk gerçekleşmiştir.

Bu suretle, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'da aktif bir politika izleyen Sovyetler Birliği, özellikle bazı Arap devletleri üzerinde etki sahibi olabilmiş, bu yolla da bölgeye sokulabilmiştir. Aynı zamanda, dolaylı da olsa, Akdeniz'e inebilme politikasını belli ölçüde gerçekleştirmiş ve bölgede savaş öncesinde egemen olan Batı devletlerinin yerini doldurmayı başarabilmiştir. Bundan böyle de Ortadoğu'da etkili bir devlet haline gelmiştir.

2. Amerika Birleşik Devletleri ve Ortadoğu:

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin yeniden kıtasına çekilme eğiliminde bulunduğu, ancak 1947'de Truman Doktrini ile bundan vazgeçerek, bir dünya politikası gütmeye başladığı yukarıda belirtilmişti.

Amerika Birleşik Devletleri'nin, Batı dünyasının liderliğini ve sorumluluğunu yüklenmesine gerekçe olarak gösterilen neden, Sovyetler Birliği'nin dünyaya yayılma girişimi ve buna karşı, kendi dışında kalan Batı devletlerinin güçsüzlüğüydü.

Nitekim, önceki konularda belirtildiği gibi, Sovyetler Birliği'nin Türkiye, Yunanistan ve İran üzerinde artan baskı ve tehditleri üzerine, yüzyıllardan beri Rusya'nın güneye inmesine karşı dengeyi sağlayan ve andlaşmalarla bölgedeki devletlere karşı yükümlülükleri bulunan İngiltere, 1947 yılında, artık bu rolü oynayamayacağını Amerika Birleşik Devletleri'ne bildirerek, bölgedeki sorumluluklarını ona devretmek istemişti.

Bunun üzerine Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere'nin bıraktığı boşluğu doldurmak ve Sovyet yayılmasını önlemek üzere, Mayıs 1947'den itibaren Türkiye ve Yunanistan'a yardıma başlamış ve böylece de resmen Ortadoğu politikasına girmişti. Amerikan yetkililerine göre, Türkiye'nin Sovyet baskısı altında bulunması, Boğazlar'dan Çin'e kadar olan bütün Ortadoğu ve Asya'nın tehlikeye düşmesi demekti ve bunun önlenmesi gerekti.

Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu'ya sokulması, Sovyetler Birliği'nin tepkisine yol açmıştır. Buna rağmen Amerika Birleşik Devletleri

Marshall Planı'nı kabul ederek, yardımlarını bir program çerçevesinde geliştirerek sürdürmüştür. Hatta bu planın kapsamı genişletilerek, 1948'de Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü kurulmuştur. Bu da, Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu politikasının, genel dünya politikası içerisinde düşünüldüğünü göstermiştir.

Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu'ya verdiği önemin nedenlerini ve bölgenin durumunu Başkan Truman, o günlerde şöyle açıklamaktaydı:

> *"Gözlerimizi Yakın ve Ortadoğu'ya çevirdiğimiz zaman çok tehlikeli sorunlar gösteren bir bölgeyle karşılaşıyoruz. Bu bölgede geniş doğal kaynaklar bulunmaktadır. En işlek kara, hava ve deniz yolları buradan geçmektedir. Bu bakımdan büyük ekonomik stratejik önemi vardır. Fakat bu bölgedeki ulusların hiçbiri ne yalnız, ne de beraberce, kendilerine yöneltilecek bir saldırıya karşı koyabilecek kadar güçlüdür. Böyle olunca da Yakın ve Ortadoğu'nun bu bölgenin dışındaki büyük devletler arasında bir rekabet alanı olacağını ve bu rekabetin birden bire bir çatışmaya yol açabileceğini kestirmek güç değildir"*[2].

Bu nedenlerden dolayı Amerika, bölgede bir denge kurarak, hem bir çatışmayı önlemek, hem de bir dünya devleti olarak buralardaki çıkarlarını koruyacak bir politika gütmeye başlamıştır.

Amerika Birleşik Devletleri, yaptığı yardımlarla bu bölgedeki devletleri kalkındırmaya çalışırken, ayrıca Doğu Bloku'nun yayılmasını bu yönde önlemek üzere, aynı zamanda Ortadoğu'nun savunması için askeri paktların yapılmasını istemeye başlamıştır. Bunun için de, özellikle Türkiye'nin üzerinde duruyordu. Nitekim bu nedenle, İngiltere'nin de etkisiyle, Türkiye'nin NATO'ya girme isteğine olumlu cevap vermiyordu. Ancak, Kore Savaşı'nın çıkması ve Türkiye'nin ileride Ortadoğu'nun savunulmasında aktif rol oynamaya söz vermesi üzerine, İngiltere itirazından vaz geçmiş ve Türkiye NATO'ya alınmıştır[3]. Bu tarihlerde Amerika Birleşik Devletleri, Ortadoğu savunmasını Batı savunmasına bağlı olarak düzenlemek ve buna İsrail'i de katmak istiyordu. Ancak, böyle bir durum, İsrail'i tanımayan Arap devletlerinin kaybedilmesine yol açacağından, başlangıçta İsrail'in aktif olarak bir pakta sokulmasından vazgeçmiştir.

Bu nedenle, Amerika Birleşik Devletleri diplomasisi ilk adım olarak İsrail dışarıda kalmak üzere, bölgedeki diğer devletler arasında Ortadoğu'nun güvenliği için bir işbirliği kurulması çalışmalarına girişmiştir. Bunun da bir sonucu olarak, aşağıda açıklanacağı üzere, 24 Şubat 1955'te Türkiye ile İrak arasında Bağdat Paktı kurulmuş ve buna, aynı yıl içinde İngiltere, Pakistan

2) Mehmet Gönlübol, Halûk Ülman, **"İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası",** Olaylarla Türk Dış Politikası, (İkinci Baskı), Ankara 1969, **aynı eser,** s. 217.
3) Mehmet Gönlübol, Halûk Ülman, **aynı eser, s.** 269.

ve İran resmen katılmıştır. Böylece, Batılıların desteğiyle Doğu Bloku'na karşı, bölgede bir "Kuzey Kuşağı" meydana getirilmiştir.

Bağdat Paklı'nın kurulması ise, başta Mısır olmak üzere, Suriye ve diğer Arap devletleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Mısır'ın çalışmalarıyla da Pakt'a başka Arap devleti katılmamıştır. Hatta, Mısır-Suriye ve Suudi Arabistan, kendi aralarında örgütlenmeye başlamışlardır. Bu ise, aslında kendisine karşı kurulduğu için Ortadoğu'da yeni girişimlerde bulunmaya başlayan Sovyetler Birliği ile, bu Arap devletlerini aynı paralele sokmuştur. Bu tepkiler karşısında Amerika Birleşik Devletleri, Bağdat Paktı'na resmen üye olmayarak, ona dışarıdan desteklemiştir. Bu şekildeki hareketinin nedeni ise, Mısır ve Suudi Arabistan'ı kazanmak için pek az da olsa kalan şansını kaybetmek istememesi, ayrıca Sovyet Rusya'yı daha fazla kışkırtarak, ona Ortadoğu'da yeni hareketlere girişme fırsatı vermemek, diğer yandan da; İsrail'i dışarıda bırakan ve bu yüzden Telaviv'de iyi karşılanmayan bir pakta katılarak, bu devleti de daha fazla endişeye düşürmemekti.

Böylece Amerika, Ortadoğu'daki dengenin kurulması ve bunun devamı için özel bir politika gütmeye başlamıştı. Ancak, Bağdat Paktı'na katılmama nedenlerine bakılacak olursa, bu devletin, bir yandan Arap devletlerini kazanmak, diğer yandan ise İsrail'i gücendirmemek istediği ve Sovyetler Birliği'ni de fazla kışkırtmama politikası izlediği görülmekteydi. Bununla birlikte Bağdat Paktı, bölgede umulan ilgi ve gelişmeyi sağlayamadı.

Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu'da izlediği bu politikanın, bloklara ayrılmış bir dünyada sürekli olacağı şüpheliydi. Nitekim Washington Hükümeti, 29 Ekim 1956'da Mısır'a karşı yapılan ortak İsrail - İngiliz - Fransız saldırısında (Süveyş Harekâtı), bu devletlere karşı çıkarak, Mısır'ın boşaltılmasında önemli rol oynadı. Ancak, Süveyş bunalımından sonra meydana gelen gelişmeler, Ortadoğu'da Batılı devletlerin etkilerinin kaybolmasına, buna karşılık Sovyetler Birliği'nin itibarının yükselmesine neden oldu.

Bu durum karşısında Amerika Birleşik Devletleri, Ortadoğu'da bazı önlemler almak zorunluluğunu duymuş, "Kuzey Kuşağı"nın önemli bir bölümünü meydana getiren Bağdat Paktı üyelerine, toprak bütünlükleri ve siyasi bağımsızlıklarıyla ilgili olarak güvence vermiştir. Böylece Washington, Ortadoğu'da kesin yerini açıkça ortaya koymuş, Sovyetler Birliği ile Çin'i güneyden ve Avrupa'dan boydan boya çevreleyen NATO ile SEATO[4] arasındaki (Kuzey Kuşağı'ndaki) boşluğu da doldurmuştur. Bu politikayı

4) Manila Paktı veya SEATO (South East Asia Treaty Organization: Güney Doğu Asya İşbirliği Örgütü), 8 Eylül 1954'te Amerika Birleşik Devletleri, İngilere, Pakistan, Fransa, Yeni Zelanda, Avusturalya, Filipinler, Tayland arasında imzalanan koüektif bir savunma andlaşmasıdır. (Eylül 1975'te üye ülkelerin temsilcileri, New York'ta yaptıkları toplantıda, SEATO'nun kademeli olarak iki yıl içinde tasfiye edilmesine karar vermişlerdir. Bkz. **Milliyet,** 26 Eylül 1975, s. 3).

ayakta tutabilmek için de, Ocak 1957'de, "Eisenhower Doktrini" adıyla, Ortadoğu'da komünist saldırısını ve yayılmasını önleyecek yeni bir formül ortaya koymuştur. Böylece Amerika Birleşik Devletleri, Bağdat Paktı devletlerine karşı kesin sorumluluk yüklenmekle ve yaptığı diğer girişimlerle, bu bölge üzerinde de etki sahibi bir devlet haline gelmiştir.

1957 yılından sonra ise, Ortadoğu'da olaylar hızlı bir gelişme göstermiştir. Bağdat Paktı'nın gelişmesi sırasında, Mısır'ın arkasından Suriye de Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurmuş ve Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanımıştır. Bu ise, Ortadoğu güvenliği açısından Batılı devletler tarafından kuşkuyla karşılanmıştır. Öte yandan, Irak petrol boru hattının Suriye'den geçmesi, konunun önemini daha da çoğaltmıştır. Bu ülkede ise, gittikçe artan Batı aleyhtarı bir politika izlenmeye başlanmıştır.

Bu arada, 14 Temmuz 1958'de Irak'ta krallık rejimine karşı bir ihtilal yapılmış, ülkede cumhuriyet kurulmuştur. Bu olay, Ortadoğu'da yeni gelişmelere ve bunalımlara yol açmış, hatta dünyayı bir genel savaşın eşiğine kadar getirmiştir. Irak'ta kurulan Cumhuriyet yönetimi, hemen Sovyetler Birliği ile daha önce kesilmiş olan diplomatik ilişleri yeniden kurmuş ve Birleşik Arap Cumhuriyeti (1958'de Mısır ile Suriye'nin birleşmesinden meydana gelen devlet) ile de 18 Temmuz 1958'de Karşılıklı Savunma Andlaşması imzalamıştır.

Asıl önemli gelişme ise, Irak ihtilalinden bir gün sonra, 15 Temmuz 1958'de Lübnan'a Amerika Birleşik Devletleri deniz piyadelerinin çıkması ve bunun arkasından da 17-18 Temmuz 1958'de İngiliz birliklerinin Ürdün'e yaptığı çıkartma olmuştur. Lübnan ve Ürdün'de, bu hareketlere neden olarak, Irak ihtilali örneğinin kendi ülkelerinde de tekrarlanmaması ve uluslararası komünizmden korunmak olduğu açıklanmış; ayrıca, bu kuvvetlerin Ürdün ve Lübnan hükümetlerinin isteği üzerine geldiği de belirtilmiştir. Gerçekte ise, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere bu harekete, Ortadoğu'daki statükonun korunması için girişmişlerdi. Buna karşılık Irak, 24 Mart 1959'da Bağdat Paktı'ndan resmen çekilmiştir. Böylece de, bölgede yeni bir durum meydana gelmiştir. Büyük ümitlerle kurulan bu Pakt'tan Irak'ın çekilmesi üzerine; Bağdat Paktı'na yeni bir şekil verilmiş, 21 Ağustos 1959'da adı Merkezi Andlaşma Teşkilatı (CENTO) yapılmış ve görevinin başlangıçtaki kuruluş nedenlerine göre sürdüğü açıklanmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri Ortadoğu'da bu politikayı izlerken, aşağıda belirtileceği üzere, Türkiye ile Amerika arasında da yakın ilişkiler sürüyordu. Ancak, iki devlet arasındaki bu yakınlık, 1963 Kıbrıs olayları ve özellikle 1964 tarihli Başkan Johnson'un mektubundan sonra değişmeye başlamıştır.

Bu suretle, Amerika Birleşik Devletleri, Ortadoğu'da devletlerin birçoğunu tamamen karşısına alırken, bir kısmı üzerindeki etkisini de zayıflatmış oldu. Diğer yandan bu devletin, Ortadoğu'da İsrail ve Yunanistan'a daima

öncelik tanıması, bunların güçlenmesi ve yayılmasına yardım eden bir tutum içinde bulunması, Ortadoğu'da bulunan öteki devletlerin birçoğunun tarafsızlığa kaymasına veya karşı bloka daha yakın politika izlemesine yol açtı. Bu durum, özellikle 1960'lardan sonra daha belirgin hale geldi.

Böylece Amerika Birleşik Devletleri, İkinci Dünya Savaşı ve sonrasının getirdiği koşullar içinde, bir bakıma İngiltere'nin bıraktığı boşluktan da yararlanarak Ortadoğu'da etkili bir devlet haline gelmiş oldu.

3. İngiltere ve Ortadoğu:

İngiltere, İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, her ne kadar, eski gücünü kaybetmiş ise de, yine Ortadoğu'da büyük çıkarları ve etkinliği olan bir devletti. Kıbrıs, Süveyş Kanalı, Sudan, Güney Arabistan üzerinde egemenliği; Irak ve İran'da petrol şirketleri ve üsleri; kendisinden siyasi yönden ayrılmış olmakla beraber, İngiliz Uluslar Topluluğu'na dahil olan Hindistan ve Pakistan'a giden yolları, bu bölgede bulunuyordu.

Savaş'tan sonra İngiltere'nin Ortadoğu'da karşılaştığı en önemli sorun, bu çıkarlannı ve bunlar için bölgedeki üslerini sürdürmekti. Ortadoğu politikası da buna göre düzenlenmişti. Ancak İngiltere, yukarıda belirtildiği gibi, 1947 yılında Ortadoğu'daki sorumluluklarını Amerika Birleşik Devletleri'ne devrettiğinden, bölgede ikinci, hatta üçüncü derecede etkinliği olan bir devlet olarak daha çok kendi çıkarlarını ön plana alan bir politika izlemeye başlamıştı.

İngiltere'nin bu çıkarlarını ise, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bölgede gittikçe gelişen ulusçuluk akımı ile Sovyet etkisi tehdit etmeye başlamıştı. Diğer yandan, 1948'de İsrail'in kurulması, zaten gergin olan Arap-İngiliz ilişkilerini büsbütün bozmuştur. 1952'de Mısır'daki ihtilalden sonra ise, İngiltere'nin bu bölgedeki durumu daha da nazikleşmiştir.

Mısır'ın yeni yönetimi, İngiltere'nin Süveyş bölgesinden ve Sudan'dan çekilmesini istemeye başlamıştı. Bunun üzerine İngiltere, buralarda durumunu koruyamayacağını anladığından, Şubat 1953'te Sudan'ın kendi geleceğini kendisinin tayin etmesini kabul etti. 19 Ekim 1954'te de, bazı koşullarla, Süveyş'teki üslerini boşaltarak Mısır'a devreden bir andlaşma imzaladı.

İngiltere, Mısır ve Sudan'dan bu şekilde çekilmek zorunda kalırken, bu sıralarda kurulması için çalışmaları yapılan Bağdat Paktı ile, Ortadoğu'daki çıkarları yönünden ilgilenmeye başlamıştı. Gerçi başlangıçta, Türk-Pakistan andlaşması ve bir Amerikan buluşu olan "Kuzey Kuşağı" düşüncesine, bu gibi andlaşmaların, Hindistan'ın Batılı devletlerle olan ilişkilerini bozabileceği gerekçesiyle fazla yakınlık göstermemişti. Ancak, İngiltere'nin Ortadoğu'daki savunmasının esası da, Süveyş Kanalı'nın güvenliğiyle, bu bölgede andlaşmalarla elde ettiği üslerin korunması görüşüne dayanıyordu. Bu

bakımdan, Süveyş'ten çekileceği artık belli olmaya başlayan İngiltere, Bağdat Paktı içinde, topraklarında üslerinin bulunduğu Irak'ın önemli rol oynacağını anlayınca, "Kuzey Kuşağı" düşencesine duyduğu ilgiyi çoğalttı.

İşte İngiltere, Ortadoğu'da bu şekilde zor durumda kaldığı sırada, kendisine yeni olanaklar sağlayacak olan Bağdat Paktı'na 4 Nisan 1955'te resmen üye oldu. Başlangıçta, Pakt'ın hazırlanmasında ve kurulmasında Amerika Birleşik Devletleri'nin liderliği önemli rol oynamıştı. Ancak, bu devletin resmi üye olmaması dolayısıyla, bundan böyle liderlik İngiltere'nin eline geçti.

Böylece İngiltere, Süveyş'teki üslerini terk etmesinden sonra, Ortadoğu'daki özellikle Basra Körfezi'ndeki çıkarlarını ve ekonomisinin dayandığı temel olan petrolü, Bağdat Paktı ve Irak ile yaptığı iki andlaşmayla sağlamak ve korumak olanağına sahip olabildi.

İngiltere, bundan sonra Bağdat Paktı'na Ürdün'ü de katarak, Ortadoğu'daki etkisini sürdürmeyi düşünmüştür. Ancak Ürdün, Bağdat Paktı'na katılmadığı gibi, Aralık 1955'te Batı yanlısı hükümetini işbaşından uzaklaştırmış ve Ürdün Ordusu Komutanı olan İngiliz Glubb Paşa'yı da görevinden almıştır.

Mısır ise, 26 Temmuz 1956'da, İngilizlerin büyük payı olan Süveyş Kanalı Kumpanyası'nı devletleştirerek, İngiltere'ye büyük bir darbe vurmuştur.

İngilere, bu durum karşısında, Süveyş Kanalı'nın uluslararası bir yönetim altına sokulmasını önerdi. Bu amaçla da, Süveyş Kanalı'ndan geçişi düzenleyen 1888 tarihli İstanbul Sözleşmesi'nde imzası olanlarla birlikte, Kanal'dan en çok yararlanan 22 ülkenin katılmasıyla, 6 Ağustos 1956'da Londra'da bir konferans toplandı. Ancak, bundan ve sonradan yapılan görüşmelerden bir sonuç alınamadı[3]. Mısır, İngiltere'nin önerilerini reddetti. Bu durumda, Kanal'ın işlemez hale geleceğinden, bununla da bütün ekonomisinin sarsılacağı kuşkusuna düşen İngiltere, sorunu aynı zamanda bir onur konusu yaparak, Mısır'a saldırmak için fırsat gözlemeye başladı. Bu fırsat da, kısa bir süre sonra, 29 Ekim 1956'da, İsrail'in Mısır'a saldırmasıyla ortaya çıktı.

Gerçekte, İsrail'in Mısır'a saldırıya geçmesi, bu devletle İngiltere ve Fransa arasında Ekim ayında yapılan gizli görüşmelerde kararlaştırılmıştı[6]. İsrail'in bu hareketi üzerine İngiltere, yanına aldığı Fransa ile birlikte, sözde Kanal bölgesinin güvenliğini sağlamak üzere, Süveyş'e asker çıkartarak işgal etti.

İngiltere ve Fransa'nın bu hareketi, Batı'da görüş ayrılıklarına neden olduğu gibi, Ba"dat Paktı'nın İngiltere dışındaki üyeleri tarafından da tepkiyle karşılandı. İşga» kuvvetlerinin Mısır' boşaltmaları, İsrail'in elde ettiği topraklardan çekilmesi ve bölgedeki anlaşmazlığın Birleşmiş Milletler Örgütü aracılığıyla çözümlenmesi istendi. Nitekim Birleşmiş Milletler Genel Kuru-

5) Bkz. Ömer E. Kürkçüoğlu, **aynı eser,** Ankara 1972, s. 81 vd; Mehmet Gönlübol, Halûk Ülman, **aynı eser,** s. 300.
6) Ömer E. Kürkçüoğlu, **aynı eser,** s. 86-87.

lu, 1 Kasım 1956'da toplanarak, taraflara ateşkes çağrısında bulunmayı ve tarafların 1949 Mütareke Andlaşmaları'nda öngörülen hatların gerisine çekilmelerini isteyen bir karar aldı. Bu konuda İngiltere ile Fransa, Birleşmiş Milletlerde yalnız kaldıkları gibi, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'nin baskısıyla da karşılaştılar. Bunun üzerine İngiltere ile Fransa, kuvvetlerini Mısır'dan çekmek zorunda kaldılar.

Süveyş saldırısı ve sonunda meydana gelen gelişmeler, İngiltere'nin bölgedeki etkisini iyice azalttı. Yine İngiltere'nin, yukarıda belirtildiği gibi, 16 Temmuz 1958'de Ürdün'e çıkartma yapması, Sovyetler Birliği'ne yakı,: olan Arap devletlerinin İngiltere'ye daha çok cephe almalarına neden oldu.

Diğer yandan İngiltere, genel sömürge politikası ve gelişmelerin sonucunda, ilerideki konularda açıklanacağı üzere, 1960 yılında Kıbrıs'ın bağımsızlığını, burada Türk ve Rum toplumlarına dayalı bir Cumhuriyet'in kurulmasını kabul etti. Bu devletin bütünlüğünü ve sürekliliğini Türkiye, Yunanistan ve İngiltere garanti ettiler. Bu suretle İngiltere, Kıbrıs üzerindeki egemenlik haklarından Vazgeçti. Ancak adada, üslerinin bulunduğu yerleri elinde tutmakta devam etti. Böylece Ortadoğu'nun bu stratejik önemi büyük olan yerinde, üslerini korudu.

Fakat, Kıbrıs'taki bu durum fazla sürmedi. 1963'te Rumların Türklere saldırmasıyla başlayan olaylar hızla gelişerek, yeni bir Kıbrıs sorunu yarattı ve Türkiye ile Yunanistan arasında gerginliğe yol açtı. İngiltere, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin garantör devletlerinden olduğu halde bu sorunda aktif bir rol oynamadı. Görünüşte dengeyi sağlayıcı, gerçekte ise Yunanistan'ı destekleyen bir politika gütmeye başladı. Ancak Kıbrıs sorununa, kesin bir çözüm yolunun bulunamamasıyla, özellikle 1967 yılı olayları sonucunda İngiltere burada da etkisini kaybetti, yerini diğer büyük devletlere bıraktı.

İngiltere, diğer yandan, içine düştüğü genel güçlükler dolayısıyla, Ortadoğu'da anlaşmalarla bağlı bulunduğu devletlere karşı yükümlülüklerini de yerine getiremez oldu. Bunun sonucu olarak, askeri bağlılıklarını da sınırladı. Nitekim 1966'da, Süveyş Kanalı'nın doğusundaki yükümlülüklerini kaldırdığını, yeni uçak gemisi yapımından vazgeçtiğini ve 1971 yılının sonlarına kadar Basra Körfezi'nden çekileceğini açıkladı.

Böylece İngiltere, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Ortadoğu'da gün geçtikçe etkisini kaybeden bir devlet halini aldı.

4. Fransa ve Ortadoğu:

Fransa, bilindiği gibi, İkinci Dünya Savaşı'ndan büyük yaralarla ve kayıplarla çıkmıştı. Bu nedenle savaştan sonra, ilk önce bu kayıplarını giderme çabasına girmişti. Diğer yandan da, başka sömürgeci devletler tarafından

işgal edilen ve savaştan sonra boşaltılan, ancak kendisiyle bağları kopan sömürgelerine yeniden yerleşmeye çalışmıştı.

Ancak, yukarıda belirtildiği gibi, savaştan sonra bütün sömürgelerde olduğu gibi Fransız sömürgelerinde de bağımsızlık hareketleri başlamıştı. Bu nedenle Fransa, sömürgelerinde uzun ve kanlı savaşlar yapmak zorunda kaldı, sonuçta da başarısızlığa uğradı.

İşte Fransa, bu iç ve dış sorunları nedeniyle, savaş öncesinde ve savaş sırasında etkisini kaybettiği Ortadoğu'da da, savaştan sonra yeniden aktif bir politika izleyemedi. Ancak, Cezayir bunalımını atlattıktan sonra, dış politikasında yeni girişimlere başladı. Bu arada da, 1967 Arap - İsrail Savaşı'nın bölgede meydana getirdiği denge bozukluğundan yararlanarak, Ortadoğu'da eski etkinliğini kazanma çabalarına girişti. İsrail'i saldırgan olarak tanımladı ve ona silah ambargosu koydu. Diğer yandan, özellikle tarihi ve dini bağlarla bağlı bulunduğunu belirttiği Lübnan başta olmak üzere, Irak ve Libya'ya, askeri ve ekonomik yardımlar yapmak isteğiyle, diğer Batılı devletlerden boşalan bu alanları doldurma girişimlerinde bulundu. Bunlarla birlikte, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'da eski etkinliğini sağlayamadı.

5. Diğer Büyük Devletler ve Ortadoğu:

İkinci Dünya Savaşı, İtalya ve Almanya'nın Ortadoğu'daki bütün çıkar ve etkilerini ortadan kaldırdı. Savaştan sonra da bu devletler, uzun süre iç sorunlarıyla uğraştılar. Ancak Almanya, ekonomik yönden kalkındıkça, bunun verdiği güçle ve özellikle ekonomik yollarla Ortadoğu'da yeniden etkili olabilmek için çalışmaya başladı.

Ortadoğu'da, İkinci Dünya Savaşı'na kadar önemli rol oynayan devletler, sadece Batılı devletlerdi. Savaştan sonra ise, bu güçlere Uzakdoğu'dan Japonya ve Çin Halk Cumhuriyeti de katıldı. Japonya, güçlü ekonomisine yeni alanlar açmak için Ortadoğu'ya sokuldu. Çin Halk Cumhuriyeti bölgede ideolojik çalışması yanında, ekonomik yönden de Ortadoğu'ya sokulmaktan geri kalmadı. Özellikle 1970'lerde Çin'in Arap pazarlarına sokulması daha da hızlandı. Böylece, iki yeni büyük devlet daha, Ortadoğu'da etkili olmak girişiminde bulunmaya başladılar.

Sonuç olarak; İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'da meydana gelen olaylar ve özellikle 1967'den sonraki gelişmeler, bölgeyi dünyanın en bunalımlı yerlerinden biri haline sokmuştur. Aynı zamanda da büyük devletleri, bölgedeki ekonomik, siyasi, askeri çıkarları dolayısıyla karşı karşıya getirmiştir. Bu şekilde gelişen Ortadoğu, dolayısıyla Doğu Akdeniz mücadelesi de, bu bölgenin, bloklar arasında ana cephe haline gelmesine neden olmuştur. Bu da, Ortadoğu'yu, dünyanın en duyarlı ve "sıcak" bölgelerinden biri durumuna getirmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE YENİ ETKENLER VE DEĞİŞİMLER

Daha önceki konularda, îkinci Dünya Savaşı'nın dünyada 1919 yılında kurulan güçler dengesini yıktığı ve savaştan sonra bir güçler boşluğu doğurduğu, 1945-1950 yıllan arasında da iki kutuplu ve iki bloklu bir denge sisteminin oluştuğu belirtilmişti.

1950'li yıllar ise, bloklaşmanın katılaştığı ve savaş ihtimallerinin çoğaldığı dönemdir. Bu durum da, o günlere kadar görülen klasik diplomasinin devamından başka bir şey değildi. Her zaman olduğu gibi, bu dönemde de güçler dengesi veya güç üstünlüğü esas olmuş, Batı ve Doğu diye ikiye aynlan bir dünyada, "Soğuk Savaş" adı verilen alışagelmiş bir mücadele sürmüştür. Bu arada Kore Savaşı (1950-1954) gibi, blokları karşı karşıya getiren, bölgesel "Sıcak Savaşlar" da meydana gelmiştir.

Genel olarak bloklararası çatışma, 1955'ten itibaren iki taraf arasında meydana gelen dengeyle sonuçlanmıştır. Ancak, özellikle 1957'den itibaren, uluslararası ilişkiler ve bu ilişkilerdeki mücadeleler, yeni etkenlerin ortaya çıkmasına ve bunlann uluslararası ilişkiler alanına girmesine neden olmuştur. Bunlar da, bloklararası ve uluslararası ilişkilerde yeni gelişmelere yol açmıştır.

Bununla birlikte, 1950'li yıllar, yine bloklararası gerginliğin sürdüğü, blokların içeresinde bazı gelişmelerin başlamış olmasına rağmen, Doğu-Batı çatışmasının sertleştiği, Soğuk Savaş dönemi olmuştur. Bu dönem ise yaklaşık olarak 1962 yılına kadar sürmüştür. Bu tarihten itibaren, bloklar arasında önce bir yumuşama, sonra da devletlerarası ilişkilerde önemli değişimler başlamıştır.

A. YUMUŞAMA (DETANT) POLİTİKASI VE BUNA YOL AÇAN GELİŞMELER:

1. Nükleer Silah Yarışı ve Soğuk Savaşa Son Verme Çalışmaları:

Soğuk Savaş'ın sürdüğü yıllarda Doğu ve Batı blokları, özellikle bu blokların kutuplan olan Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyet Rusya, hızlı bir silahlanma yarışına girişmişlerdi. Bu arada, bu iki blok lideri devlet füze yapımında çok ileri gitmişler[1] ve bu durum aynı zamanda, aşağıda da belirtileceği gibi, bir uzay yarışı şeklini almıştı. Bunlarla birlikte her iki taraf da, bir savaş halinde karşı tarafın füze rampalarını ve topraklarını hasara uğratabilecek güçte olduğunu, 1959'da kanıtlamıştı.

Nitekim bu tarihlerde, 1945-1952 yılları arasında nükleer tekeli elinde tutan ve sonra da bu alanda büyük ilerlemeler gösteren Amerika Birleşik Devletleri karşısında, Sovyetler Birliği'nin ilk defa kıtalararası füze sistemini geliştirmesi, iki "Süper Devlet" arasında nükleer dengenin kurulmaya başladığını göstermişti[2].

İşte bütün bunların ve nükleer silahların kullanılacağı bir savaşın yaratacağı büyük tahribatın uyandırdığı endişe ve korku, büyük devletleri, Soğuk Savaşa rağmen, yavaş yavaş barış içinde birlikte yaşama çarelerini aramaya yöneltmiştir. Nitekim büyük devletler, Doğu-Batı ilişkilerinin bir Zirve Konferansı yoluyla geliştirilmesi görüşünde birleşmişlerdir. Bu amaçla da Amerika Birleşik Devletleri, Sovyet Rusya, İngiltere, Fransa ve Federal Almanya arasında, 16 Mayıs 1960 tarihinde Paris'te Zirve Konferansı yapılması kararlaştırılmıştır.

Ancak konferansa katılacak devletler arasında görüş ayrılıkları vardı. Bu da Paris Konferansı'nın daha toplanmadan sonuçsuz kapanabileceği izlenimini vermişti.

Nitekim bu sırada, Sovyet Rusya, İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'ya getirdiği statünün, aynı zamanda Almanya'nın ikiye ayrılmış durumunun Batılılar tarafından onaylanmasını istiyordu. Diğer taraftan, Almanya'nın iki ayrı devlet olarak kalmasını, Batı Berlin'in özel bir statüye bağlanarak Federal Cumuhriyet ile yakınlık bağlarının koparılmasını Batılılara kabul ettirmek kararında olduğunu gösteriyordu. Amerika Birleşik Devletleri ise, iki Almanya'nın bir konfederasyon şekline girmesini ve Soğuk Savaş'ı sona erdirecek Zirve Konferansı'nın toplanmasını istiyordu. Federal Almanya, Sovyet

---

1) Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği arasındaki nükleer silah yansı ile bu alandaki ulaştıkları düzey için bkz. Mehmet Gönlübol, **Uluslararası Politika,** Ankara 1978, s. 458-460; Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1964,** Ankara 1979, s. 176-186.

2) Mehmet Gönlübol, **aynı eser, s. 461.**

Rusya ile konferansta bir araya gelip görüşmenin yarar sağlamayacağı inancında olduğunu gösteriyordu ve Fransa da bu görüşü paylaşıyordu. 1956 Süveyş Harekâtı'ndaki başarısızlığını unutturmak isteyen İngiltere ise, konferansın toplanmasından yanaydı.

Bunlarla birlikte, 16 Mayıs 1960 tarihinde toplanması kararlaştırılan Zirve Konferansı, dünya uluslarına sürekli barış getirebilmek amacını güdüyordu. Ancak bu konferans yapılamadı. Çünkü 5 Mayıs 1960'ta, Sovyetler Birliği lideri Kruşçev, ülkesinin sınırlan içerisinde bir Amerikan U2 casus uçağının düşürüldüğünü[3] açıklayarak, Washington Hükümeti'nden özür dilemesini istedi. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Eisenhower'in red cevabı üzerine, Sovyetler Birliği delegasyonu Paris'ten geri döndü ve konferans da toplanamadı.

U2 uçağının düşürülmesiyle Washington ile Moskova arasında gerginliğin artmasından kısa bir süre sonra, 1962'de Küba bunalımı, bu iki "Süper Devleti" bu defa bir savaşın eşiğine kadar getirdi.

2. Küba Bunalımı ve Bloklararası İlişkilere Etkisi(1962):

Fidel Castro'nun 1959 yılında iktidarı ele geçirmesinden sonra, 1960 ve 1961 yıllarında, komünistler Küba siyasetine hakim oldular. Bu arada da Küba, Sovyet Rusya ile sıkı ilişkiler kurdu ve askeri bakımından güçlendi. Aynı zamanda Sovyetler Küba'ya güdümlü füzeler yerleştirdiler.

Amerika Birleşik Devletleri, kıyılarına 90 mil kadar uzaklıktaki bir adada komünist rejimin yerleşmesini tepkiyle karşıladı. Nitekim, Castro karşıtlarının 1961 yılı Nisan ayında, sonuçsuz kalan, Domuzlar Körfezi çıkartmasını destekledi. Daha sonra, Küba'da Sovyet füze üslerinin varlığını öğrenince de, bunlara karşı harekete geçti ve bu da Küba bunalımına yol açtı. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Kennedy, 22 Ekim 1962'de yaptığı televizyon konuşmasında, Sovyetler Birliği'nin Küba topraklarına, Amerika'nın büyük bir kısımını vurabilecek nükleer başlıklı füzeleri gizlice yerleştirdiğini açıklayarak, Kruşçev'den füzelerin hemen sökülmesini istedi. Bunun arkasından da Amerika Birleşik Devletleri Deniz Kuvvetleri harekete geçerek Küba'yı kuşattı. Bu sırada Sovyet füzelerini taşıyan ticaret gemileri Amerikan gemilerine yaklaşınca, savaşa yol açacak bir Amerika Birleşik Devletleri-Sovyetler Birliği çatışması kaçınılmaz hale geldi.

Bu arada , 24 Ekim 1962'de, Başkan Kennedy'nin önerilerine karşı Sovyetler Birliği lideri Kruşçev Washington'a bir mesaj göndererek; Sovyetlerin Küba'dan füzelerini çekmesine karşılık, Amerika Birleşik Devletleri'nin de Avrupa'daki müttefik ülkelerden ve özellikle, Sovyetler Birliği'nin sınır komşusu olan Türkiye'deki Sovyet topraklarına yöneltilmiş füzeleri kaldırmasını istedi.

3) U2 Olayı, U2 Uçağının özellikleri, uçuş nedenleri ve bu uçağın düşürülmesi üzerine Türkiye'ye yönelen Sovyet tehdidi hakkında bkz. Oral Sander, **aynı eser, s. 190-196.**

Böylece bu gelişmelerle, dünyanın nükleer silahlara sahip iki "Süper Devleti" bir çatışma noktasına geldiler.

Ancak bu tehlikeli durum, iki devletin aralarında yaptıkları pazarlık sonucunda, 28 Ekim 1962'de Kruşçev'in Küba'daki Sovyet füzelerini derhal gemilere yükleyip ülkesine doğru yola çıkarması üzerine son buldu. Bunun arkasından Washington Hükümeti de, Türkiye'de bulunan 15 Jüpiter füzesini, modası geçmiş, eski ve yetersiz oldukları gerekçesiyle, Mart 1963'te sökerek ülkesine götürdü[4].

Küba bunalımı, olaylar sırasında yükselen gerginlikle, iki kutup başı olan devleti, yani Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği'ni, bir nükleer savaşın eşiğine kadar getirdi. Bu da, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, bu savaşın iki müttefikinin ilk defa karşı karşıya gelmesine neden oldu ve dünya için büyük bir tehlike doğurdu. Ancak, bunun ortaya çıkardığı büyük tehlike ve Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği'nin politik ve askeri alanlarda dengeye ulaştıklarını anlamaları, bir çatışmayı önlediği gibi, iki devlet arasındaki ilişkilerde bir yumuşamanın, dolayısıyla bloklararası ve devletlerarası ilişkilerde değişimin de başlangıcı oldu.

3. Nükleer Silahları Sınırlandırma Anlaşmaları (1963-1979):

Nitekim, Küba bunalımından kısa bir süre sonra, Sovyetler Birliği, o dönemde bloklararası ilişkilerde önemli rol oynayan Berlin sorunundaki 1958-1962'deki isteklerinden 1963 yılı Ocak ayında vazgeçti. Diğer taraftan Moskova ile Washington arasında herhangi bir kriz anında, kaza sonucunda bir nükleer savaşı önlemek üzere, hemen görüşme olanağını sağlamak için "kırmızı telefon" hattı kuruldu[5]. 5 Ağustos 1963'te de Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği ve İngiltere arasında Moskova'da "Nükleer Denemelerin Kısmen Yasaklanması Anlaşması" imzalandı. Bu Anlaşma ile taraflar, su altında, atmosferde ve uzayda nükleer deneme yapmayı yasakladılar.

Moskova Anlaşması dünya devletleri tarafından büyük çoğunlukla olumlu karşılandı ve benimsendi. Ancak; Çin, Fransa, Arnavutluk, Kamboçya, Kongo, Küba, Gine, Kuzey Vietnam ve Suudi Arabistan bu anlaşmayı kabul etmediklerini belirttiler. İlk nükleer denemesini 1960'da yapan Fransa ile nükleer deneme çalışmalarını sürdüren Çin; Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği ve 1952'den beri nükleer güce sahip olan İngiltere'nin nükleer üstünlüklerine ve bu üç devletin nükleer tekelini sürdürmek istemelerine karşı oldukları için

---

4) Roger Morgan, (Çev. G. Yücel), **"U2** ve **Küba Krizi",** 20. Yüzyıl Tarihi, c.H., İstanbul 1970, s. 956-960; Oral Sander, **aynı** eser, s. 215-218; Şükrü Elekdağ, **"31 Yıl Önce Bugün",** Milliyet, 24 Ekim 1993, s. 19. Ayrıca, sorunun nedenleri için bkz. Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi,** İstanbul 1989, s. 121-123.

5) Roger Morgan, **aynı** yer, c. II., s. 960.

anlaşmayı kabul etmediklerini açıkladılar[6]. Böylece Moskova Anlaşması, bir taraftan bloklararası ilişkilerde yumuşamayı getirirken, diğer taraftan iki blokun içerisinde ve özellikle Sovyetler Birliği ile (Kruşçev'in Küba'dan füzeleri geri çekmesini de tepkiyle karşılayan) Çin Halk Cumhuriyeti arasında yeni anlaşmazlıklara neden oldu[7].

Bunlarla birlikte, 5 Ağustos 1963 tarihli Moskova Andlaşması, silahsızlanma çalışmalarında bir adım olmanın yanında, nükleer tehdidi ortadan kaldırmak veya azaltmaktan çok, bloklar arasındaki gerginliğin yumuşamasına az da olsa katkıda bulunması bakımından önem kazandı. Nitekim bundan sonra, Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği arasında nükleer alanda yarış devam etti ve bu devletler, bundan böyle giderek artan sayıda yeraltı denemeleri yaptılar[8].

Buna karşılık, nükleer silahların sınırlandırılması konusunda, iki "Süper Devlet" dışındaki bir çalışma sonucunda, ancak yine Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'nin anlaşmaya varmalan üzerine Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 7 Aralık 1970'de "Nükleer Silahların ve Diğer Kitlesel Yoketme Araçlarının Okyanus Tabanına ve Onun Altındaki Toprağa Yerleştirilmesinin Yasaklanması" Anlaşmasını kabul etti.

Bu arada Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği'nin anlaşmaya varmalan üzerine, Stratejik Silahlan Sınırlandırma Görüşmeleri -1 (Strategic Arms Limitation Talks -1: SALT -1) 17 Kasım 1969'da Helsinki'de başladı. Bundan sonra Helsinki'de ve Viyana'da iki buçuk yıl süren toplantılardan sonra da, stratejik nükleer silahlan sınırlayan anlaşma (SALT -1) 26 Mayıs 1972'de Moskova'da imzalandı. İki "Süper Devlet" bu anlaşmayla, sahip olacaklan silahlara nicelik ve nitelik bakımlanndan birçok sınırlamalar getirdiler[9].

Böylece, Küba bunalımından çıkarılan sonuçlarla, daha güvenli bir dünyanın oluşturulması amacıyla çeşitli çalışmalar yapıldı ve on yıl içerisinde bu amaca yönelik önemli gelişmeler sağlandı. Bu gelişmeler de Soğuk Savaş'ın şiddetini büyük ölçüde azalttı.

Bu tarihlerde büyük devletler arasında savaş ihtimali azalmış görünmekle birlikte, Keşmir sorunu nedeniyle 1962 Pakistan-Hindistan Savaşı, 1965'ten itibaren Amerika Birleşik Devletleri ile Vietnam arasında Vietnam Savaşı, 1966 Yemen'de iç savaş, 1967 ve 1973 Arap-İsrail Savaşı, 1968 Nijerya İç Savaşı, 1971 Hindistan-Pakistan Savaşı gibi bölgesel savaşlar oldu. Büyük devletler, bu savaşlara görünürde katılmamakla beraber, olaylarda genellikle doğrudan veya dolaylı olarak önemli rol oynamakta devam ettiler.

---

6) Mehmet Gönlübol, **aynı eser,** s. 465 - 466.
7) Yılmaz Altuğ, **Çin Sorunu,** İstanbul 1967, s. 105.
8) Mehmet Gönlübol, **aynı eser,** s. **466.**
9) Geniş bilgi için bkz. Mehmet Gönlübol, **aynı eser, s.** 469 - **481.**

Diğer yandan da, değişen dünya koşullan, Batı ile Doğu blokları arasında yumuşama (detant) politikasının gelişmesine neden oldu[10]. Bloklar arasında güvenlik, kültür, ticaret, turizm gibi çeşitli alanlarda genellikle ikili veya çok taraflı anlaşmalar yapılmaya başlandı. Bu da blokların eski önemlerini kaybetmelerine yol açtı.

Bu arada, SALT-I çalışmalarının Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilere getirdiği olumlu gelişmeler üzerine bu iki devlet, 26 Mayıs 1972 tarihli Moskova Anlaşması'nın yapılmasından altı ay sonra, 21 Kasım 1972'de Cenevre'de S ALT-II görüşmelerine başladılar.

SALT-II görüşmeleri uzun sürdü. Görüşmeler zaman zaman kesildi ve ilerleme sağlanamadı. 21 Haziran 1973'te Washington'da Amerika Birleşik Devletleri Başkanı ile Sovyetler Birliği Lideri arasında ilke anlaşmasına varılınca görüşmeler, bu ilkeler doğrultusunda ilerlemeler gösterdi. 3 Temmuz 1974'te ise, bu defa Moskova'da yapılan doruk toplantısında nükleer sistemlerin sınırlandırılmasıyla ilgili anlaşmalar imzalandı. 24 Kasım 1974'te, iki ülkenin liderlerinin Vladivostok'ta yaptıkları toplantıda da, SALT-II anlaşmasının taslağı üzerinde görüş birliğine varıldı.

Bu anlaşmaya göre, iki ülkeden her biri en çok 2400 nükleer silah taşıyıcısına sahip olabilecekti. Bu şekilde, ilk defa her iki taraf sahip olabilecekleri füze sayısına bir sınır getirdiler[11].

Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği arasında nükleer silahları sınırlama görüşmeleri bundan sonra da çeşitli düzeylerde sürdü; ancak teknik ve siyasi nedenlerle ilerleme yavaş oldu. Sonuçta, iki ülke arasında 18 Haziran 1979'da SALT-II Anlaşması imzalandı. Ancak, nükleer silahlara çeşitli kısıtlamalar getiren bu anlaşma, Amerikan Kongresi tarafından onaylanmayıp reddedildiğinden, yürürlüğe konulamadı. Bununla birlikte, iki ülke 1982 yılından itibaren nükleer silahlar konusunda yeni bir görüşme başlattılar.

Nükleer silahsızlanma ile ilgili bu görüşmelerin sürdüğü sıralarda, bloklar ve devletler arasındaki ilişkileri etkileyecek başka bir görüşme de, Helsinki'de yapılıyordu.

4. Helsinki Konferansı ve "Sonuç Belgesi" (1 Ağustos 1975):

Bloklararası ilişkilerde yukarıda belirtilen yumuşama (detant) politikasının sonucu ve bir parçası olarak, Avrupa ülkeleri arasında güvenlik ve işbirliğini güçlendirmek amacıyla bir konferansın toplanmasına karar veril-

10) Bkz. Kâmuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası,** Ankara 1983, s. 334-342.
11) Mehmet Gönlübol, **aynı eser, s.** 485.

misti. Öneri, Sovyetler Birliği ve müttefikleri tarafından 196O'lı yıllarda ortaya atılmıştı. Batılı ülkeler de bunu, Batı-Doğu blokları arasındaki ilişkilerin gelişmesi ve bazı sorunların çözümlenmesi üzerine, uzun bir bekleyişten sonra kabul etmişlerdi.

Batı ve Doğu bloku ülkelerinin anlaşmasından ,sonra da, (Arnavutluk dışında) bütün Avrupa devletleriyle, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'nın katılmasıyla, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) veya yapıldığı yer nedeniyle, Helsinki Konferansı toplanmıştır.

Konferans, 35 ülkenin katılmasıyla, ilk çalışmalarına 22 Kasım 1972'de Helsinki'de başlamış ve 8 Haziran 1973'e kadar sürmüştür. Bundan sonra, 3-7 Temmuz 1973'te yine aynı kentte dışişleri bakanları düzeyinde ikinci toplantısını yapmış, 1973 yılı Eylül ayından itibaren de çalışmalarına Cenevre'de devam etmiştir. Bu çalışmalar, 21 Temmuz 1975 tarihine kadar sürmüş, sonuçta taraflar belirli bir anlaşma metni üzerinde görüş birliğine varabilmişlerdir.

İşte bu gelişmeler üzerine, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK), Helsinki'de 30 Temmuz 1975'te liderler düzeyinde toplanmıştır. Konferansa, Avrupa devletlerinin (Arnavutluk hariç) bütünü ile Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada dahil, 35 ülkenin devlet veya hükümet başkanları katılmıştır. Liderler; 1 Ağustos 1975 günü, metni önceki görüşmelerde hazırlanan, uluslararası ilişkilerde temel barış ve işbirliğini kapsayan "Sonuç Belgesi"ni imzalamışlardır[12].

"Helsinki Sonuç Belgesi"[13] veya "Helsinki Anlaşması" adıyla anılan ve oldukça geniş kapsamlı olan, ancak uyulmasında zorunluluk niteliği bulunmayan, bu anlaşmada yer alan başlıca hususlar şunlardır: Avrupa ülkelerinin egemenlik yönünden birbirlerine eşitliği; birbirlerinin sınırlarını ihlal etmeyecekleri ve toprak bütünlüklerine saygı gösterecekleri; anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümleneceği; ülkelerin iç işlerine dışarıdan müdahale edilmeyeceği; insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı gösterileceği; Avrupa ülkeleri arasında işbirliğinin kurulacağı; askeri alanda güvenlik önlemlerinin alınacağı...

1975 Helsinki Zirve Konferansı, 1815 Viyana Kongresi'nden sonra Avrupa'da bu nitelikte yapılan en geniş ve ilk devletlerarası toplantıdır. Bu konferans sonucunda imzalanan Helsinki Anlaşması'yla da, yumuşama politikasının gelişmesi, Avrupa'nın mevcut statüsünün kabul edilmesi, bloklar arasında olduğu gibi imzacı devletler arasında savaş ihtimalinin ortadan kaldırılmasıyla, barışın esas alınması ve böylece uluslararası ilişkilerde yeni bir dönemin başlaması, amaçlanmaktaydı.

12) **Milliyet,** 29 Temmuz, 2 Ağustos 1975, Sayı 9962, 9966, 1, 10.
13) Metni için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağıtları, (1945-1990), c.II.,** K.A, Ankara 1991, s. 765 vd.

Böylece Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı ile bloklar ve devletler arasında yeni bir ilişki ve ilişki alanı meydana gelmiş oldu. Ayrıca anlaşmada, bu ilişkilerin sürekliliğini sağlamak, aynı zamanda AGİK Anlaşması' nın uygulamalarını izlemek üzere de, 35 devlet arasında düzenli olarak, AGİK izleme toplantıları yapılması kararlaştırılmıştır.

Bu toplantıların ilki 1977 yılında Belgrad'da yapıldı. İkinci toplantı, 1979 yılında Madrid'de teknisyenler düzeyinde başladı. Çalışmalara 10-12 Şubat 1982'de, ilgili devletlerin Dışişleri Bakanlarının katılmasıyla devam edildi. Çeşitli uluslararası sorunların ve gelişmelerin görüşüldüğü İkinci AGİK İzleme Toplantısı, 22 Temmuz 1983'te çalışmalarını, bir belge hazırlayarak tamamladı.

Bunun üzerine, Helsinki Konferansı'na katılan 35 devletin Dışişleri Bakanları, 6-9 Eylül 1983 tarihleri arasında Madrid'de toplandılar. Bakanlar, hazırlanan "Sonuç Belgesi" üzerinde görüşmeler yaptılar ve belgeyi imzaladılar'[4].

İkinci AGİK İzleme Konferansı tarafından kabul edilen bu Sonuç Belgesi'nde de, 1975 Helsinki Sonuç Belgesi'nde olduğu gibi, devletlerin bağımsızlığı, devletlerin iç işlerine karışmama, devletler arasındaki sorunların barışçı yollarla çözümlenmesi, insan haklarına saygı gösterilmesi gibi kararlar bulunmakta; aynca, daha sonraki izleme toplantısının 1986'da Helsinki'de yapılması öngörülmekteydi[15].

Böylece, 1975 Helsinki Konferansı ve buna bağlı olarak yapılan AGİK İzleme Konferanslarımla, bloklar ve devletler arasında sürekli diyalog sağlandığı gibi, uluslararası ilişkilere ve yumuşama (detant) politikasına yeni boyutlar getirilmiş oldu.

Bu arada, uluslararası ilişkilere atmosfer ve uzay konularının girmesi, denizlerin yeni ve değişik yönleriyle ulusları ilgilendirmeye başlaması, bu boyutları daha da genişletti.

B. ULUSLARARASI İLİŞKİLERİN ATMOSFERE VE UZAYA YAYILMASI, DENİZLERİN ÖNEMİNİN ÇOĞALMASI:

1. Uluslararası İlişkilerin Atmosfere ve Uzaya Yayılması:

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın iki kutuplu ve iki bloklu bir sisteme girip, bunlar arasında çekişmelerin bütün şiddetiyle sürdüğü sıralarda, havacılık alanındaki gelişmelerin sonucu olarak insanların atmosfere

---

14) Milliyet, 7, 10 Eylül 1983, Sayı 12871, 12874.

15) Konferansın çalışmalarıyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. ismail Soysal, **aynı eser, c.IL, K.A, s.** 759-765.

ve uzaya el atması; girişilen yarışmada daima önde giderek, böylece diğer devletler üzerinde politik, ekonomik, psikolojik başarılar elde etmek ve bundan yararlar sağlamak çabası, uluslararası ilişkilerde, çok yakın tarihlere kadar görülmeyen yeni öğelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nitekim, ilk "yapma uydu"nun 1957'de Sovyetler Birliği, 1958'de Amerika Birleşik Devletleri tarafından uzaya fırlatılmasından sonra, bu rekabet açıkça ortaya çıkmış ve bundan sonra da gittikçe şiddetlenerek devam etmiştir.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, uluslararası hayatta ön planda yer almak isteyen devletler, prestijlerini güçlendirmek amacıyla her çağdakinden daha çok bilim ve teknolojiye dayanmaya başlamışlardır. İşte uzay alanında gösterilen başarılar da prestij sağlayan önemli konulardan birisi olmuştur. Çünkü, bilim ve teknoloji alanında sağlanan ilerlemeler, bir devletin ulusal gücü, ilerleme yeteneği, askeri gücü, hatta sosyal yapısı hakkında da ölçü yerine geçer olmuştur. Bu bakımdan nükleer enerji gibi, uzay başarıları da üstünlük simgesi sayılmaya başlanmıştır. Nitekim, uzay çalışmalarını yürüten devletler, bu alandaki başarılarını, aynı zamanda kendi ve dünya kamuoylarına karşı, yani iç ve dış politikalarında yararlanmak üzere kullanmaya başlamışlardır. Bu suretle de bir "Uzay propagandası" ve "Füze diplomasisi" dönemine girilmiştir.

Uzay çalışmalarının ve sonuçlarının, uzay devletlerini olduğu kadar, uzay çalışmalarına doğrudan katılmayan devletleri de çeşitli şekillerde etkilemeye başlaması, uluslararası ilişkilerin ve yarışın atmosfer ile uzaya yayılmasına neden olmuştur.

Uzay yansı, başlangıcından itibaren Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği arasında sürmekle beraber, daha küçük oranda olmak üzere bu yanşa İngiltere, Fransa, Japonya, Çin Halk Cumhuriyeti gibi devletler de katılmaya çalışmıştır.

Uzay yarışının, bu alanda çalışması olsun veya olmasın bütün devletleri yakından ilgilendirmesinden dolayı, daha yarışın başlamasından hemen sonra, uzayda egemenliği ve diğer konuları kapsayan Uzay Hukuku tartışmaları da başlamıştır[16].

Nitekim, ilk yapma uydunun uzaya fırlatıldığı yıl olan 1957'den itibaren, uzayda egemenliğin ne şekilde olacağı tartışmalan ortaya çıkmıştır. Önceleri bu tartışma Genel Silahsızlanmanın bir parçası olarak ele alınmıştır. Bunda, silahlanmadaki gelişmelerin uzaya yansıtılmaması konusu işlenmiştir. Yine bu tarihlerde Birleşmiş Milletler'deki tartışmalarda, "Uzay Devletleri" olan Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği herhangi bir görüş açıklamaktan dikkatle kaçınırlarken; diğer devletlerin temsilcileri, uzayın serbest-

16) Geniş bilgi bkz. Seha L. Meray, Uzay ve **Milletlerarası Hukuk,** Ankara 1964, s. 2 vd.

ligi, uzayın bütün insanlığın hatta evrendeki bütün canlıların malı olduğu görüşünü savunup durmuşlardır. Bu arada Birleşmiş Milletler'de, 12 Aralık 1959'da, 24 üyeli "Uzayın Barışçı Amaçlarla Kullanılması Komitesi" kurulmuştur. Bundan sonra "Uzay Devletleri" de bu çalışmalara katılmışlardır. Sonuçta Birleşmiş Milletler Örgütü; 29 Aralık 1961'de aldığı bir kararla, uzayın ve gök cisimlerinin serbestliğini, hiçbir devletin egemenliği altına geçmeyeceğini kabul etmiş; 19 Aralık 1962'de teknik alanda işbirliğini onaylamış; 13 Aralık 1963'te de bunlara açıklık getiren kararlar almıştır.

Bu gelişmelerden sonra, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun bu kararlarını bağlayıcı bir hale getirmek üzere, üye devletler bir anlaşma hazırlığına girişmişlerdir. Bunun sonucunda hazırlanan "Ay ve Diğer Gök Cisimleri Dahil, Uzayın Araştırılması ve Kullanılmasında Devletlerin Çalışmalarını Yönetecek İlkelere İlişkin Andlaşma" Genel Kurul tarafından, 27 Ocak 1967'de oybirliğiyle kabul edilmiş ve andlaşma 10 Kasım 1967'de yürürlüğe girmiştir.

Uzay Andlaşması'na göre uzay çalışmaları, ekenomik ve bilimsel kalkınma durumlarına bakılmaksızın bütün insanlığın yarar ve çıkarlarına uygun olarak yapılacak, uzay ve gök cisimleri bütün insanlığın çalışma alanları sayılacak, bütün çalışmalarda uluslararası barış ve güvenliğin korunması, uluslararası işbirliği ve anlayışın desteklenmesi sağlanacaktı. Bu suretle Uzay ve Gök cisimlerinin hukuki statüsü saptanmış ve buna uluslararası bir nitelik verilmiştir[17].

Böylece, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hızlanan ve 1957 yılından itibaren uygulam; alanına giren uzay çalışmaları, elde edilen ilerleme ve başarıların çok yönlü sonuçları nedeniyle, uluslararası ilişkilerin atmosfer ve uzaya yayılmasına da yol açmış oldu. Bu da, çok yakın zamanlara kadar bilinen uluslararası mücadale alanlarına ve uluslararası ilişkilerde rol oynayan etkenlere, geniş kapsamlı bir yenisini daha ekledi.

2. Uluslararası İlişkilerde Denizlerin Öneminin Çoğalması:

Bilindiği gibi denizler, uluslararası ilişkilerde, tarihin en eski çağlarından beri ulaşım, ticaret, askeri ve strateji gibi nedenlerle çok önemli roller oynamıştır. Ancak, yakın zamanlarda gelişen bilim ve teknoloji sonucunda denizlerden yararlanma alanlarının genişlemesi ve artan ihtiyaçlar, denizlere olan ilgiyi ve onlara egemen olma çabalarını çoğaltmıştır. Bu da, uluslararası ilişkilerde yeni mücadele alanlarının ve sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

---

17) Andlaşma metni için bkz. Yılmaz Altuğ - Ergin Nomer, Devletler Umumi Hukuku, (Ders Notları), İstanbul 1969, s. 125-130; Sevin Toluner, Milletlerarası Hukuk Dersleri, İstanbul 1979, s. 55-58.

Gerçi, denizlerin yarar ve öneminin çok önceden anlaşılmış olması ve bu alanda ortaya çıkan rekabet ve çatışmalar; deniz hukukunun da, uluslararası hukukun en eski konularından birisi olarak meydana gelmesine neden olmuştur. Ancak, 17. yüzyılın başlarından itibaren oluşan uluslararası deniz hukukunun temel kaynağı, **örf** ve âdet hukukuna dayanmıştır. Bu nedenle de deniz hukukuna, yazılı bir biçim verilmek istenmiş ve bu amaçla ilk resmi girişime Milletler Cemiyeti çerçevesinde geçilmiş, fakat başarı sağlanamamıştır.Bu alandaki ikinci girişim ise, 1947 yılında Birleşmiş Milletler Örgütü çerçevesinde olmuştur. Örgütün konuyu benimsemesi üzerine yapılan çalışmalar sonucunda, 24 Şubat - 27 Nisan 1958 tarihleri arasında Cenevre'de toplanan Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Konferansı, daha önce Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na sunulmuş olan bir **andlaşma** taslağı üzerinde çalışarak, deniz hukukuyla ilgili şu dört andlaşma metnini kabul etmiştir: "Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi", "Açık Denizler Sözleşmesi", "Kıta Sahanlığı Sözleşmesi", "Açık Denizlerde Balıkçılık ve Canlı Kaynakların Korunmasına dair Sözleşme".

29 Nisan 1958 tarihinde imzalanan ve herbirı daha sonraki yıllarda değişik sayıda devlet tarafından kabul edilen Cenevre Sözleşmeleri, deniz hukukunda en önemli gelişme ve bu alandaki başlıca kaynak olmuştur.

Ancak, Cenevre Sözleşmeleri'nde bulunan hukuki boşluklar, Konferansta bazı konularda anlaşmaya varılamaması, özellikle Karasularından yabancı gemilerin zararsız geçiş hacları tanımının açıkça yer almamış bulunması ve deniz hukukuna yeni bir kavram olarak giren "Kıta Sahanhğı"nın[18]bazı ilkelerinin de hızla gelişen teknoloji ve uluslararası toplumda meydana gelen değişme ve isteklere karşı anlamını kaybetmesi gibi hususlar; deniz hukukunun bir defa daha Birleşmiş Milletler Örgütü öncülüğünde ele alınmasına, Üçüncü Deniz Hukuku Konferansı'nın toplanmasına yol açmıştır[19].

Birleşmiş Milletler Üçüncü Deniz Hukuku Konferansı, 20 Haziran - 29 Ağustos 1974'te Karakas'ta, 138 ülkeden 5.000 dolayında delegenin katılmasıyla toplanmıştır. Konferansın amacı; deniz hukukuna yeni bir şekil vermek, daha önce kesin kurallar getirilememiş olan Kıta Sahanlığı, denizlerin ne şekilde kullanılacağı gibi konulan açıklığa kavuşturmak ve bir esasa bağlamaktı. Ancak konferans, devletler arasındaki görüş farklılıklarından dolayı, ilk anlardan itibaren, bazı alanlarda ilerlemeler sağlanmasına rağmen, çıkmaza girmiş ve bir sonuca varamamıştır.

---

18) "Kıta Sahanlığı" terimi, aslında coğrafyacılar ve jeologlar tarafından kullanılan teknik bir terimdir. Yapılan araştırmalara göre, deniz yatağının, kıyıdan itibaren 200 metreye kadar derinleşmesi yavaş yavaş olmakta; 200 metreden sonra derinlik birden bire çoğalmaktadır. İşte kıyıdan bu 200 metre derinliğe kadar giden deniz yatağına coğrafyacılar ve jeologlar "Kıta Sahanlığı" adını vermektedirler. Bkz. Edip F. Çelik, **Milletlerarası Hukuk,** c. **II,** İstanbul 1974, s. 242; 1958 Cenevre Sözleşmesi'ne göre, "Katı Sahanlığı"mn hukuki tanımı için Sevin Toluner, **aynı eser,** s. 198.

19) Deniz Hukuku ve gelişmeleri hakkında geniş bilgi için bkz. Sevin Toluner, **aynı eser, s. 59 vd.**

ATLAS OKYANUSU
PORTEKİZ
İSPANYA
FRANSA
BÜYÜK BRİTANYA
İRLANDA
NORVEÇ
İSVEÇ
FİNLANDİYA
POLONYA
ALMANYA
ROMANYA
BULGARİSTAN
YUNANİSTAN
TÜRKİYE
İRAN
IRAK
SURİYE
MISIR
ARAP ÇÖLÜ
TORUS

Uluslararası Üçüncü Deniz Hukuku Konferansı; bundan sonra da, Mart-Mayıs 1975'te Cenevre'de, Nisan-Mayıs ve Ağustos 1976'da New York'ta, Mayıs-Haziran 1977'de Cenevre'de, Mart-Nisan 1979'da New York'ta, son olarak da Mart 1982'de yine New York'ta toplanarak çalışmalarına devam etmiştir.

Görüldüğü gibi, Birleşmiş Milletler Örgütü çerçevesinde sürdürülen bu toplantılar, devletlerin çıkarlarının çatışması nedeniyle uzun sürmüştür. Bu bakımdan Üçüncü Deniz Hukuku Konferansı, ancak dokuz yıllık bir çalışmadan sonra, denizlerin ve deniz dibindeki madenlerin kullanımını ve işletilmesini kurala bağlayan uluslararası sözleşme ve sonuç belgesini hazırlayabilmiştir.

Hazırlanan sözleşme, 30 Nisan 1982 günü, Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri, Venezuela ve İsrail'in kullandıkları 4 aleyhte oya karşı 130 oyla kabul edilmiştir[20]. Oylamada, aralarında Sovyetler Birliği, İngiltere, İtalya, İspanya, Federal Almanya ve Doğu Almanya'nın da bulunduğu 17 ülke çekimser kalmıştır.

Sözleşme, aynı yılın (1982) Eylül ayında Karakas'ta imzaya açılacak ve altmış ya da daha fazla ülkenin onayından bir yıl sonra yürürlüğe girecekti. Ancak, Venezuela'nın ev sahipliği yapmaktan vazgeçmesi üzerine, imza töreninin Jamaika'da düzenlenmesine karar verilmiştir. Sözleşme ve ona eklenen sonuç belgesi, imzaya açıldıktan kısa bir süre sonra 119 ülke tarafından imzalanmıştır. Bundan sonra da, sözleşmenin yürürlüğe girebilmesi için devletler tarafından onaylanma işlemine başlanmıştır.

Yeni Uluslararası Deniz Hukuku Sözleşmesi, 320 madde ile 8 ek maddeden oluşmuştur. Bu sözleşme ile belirlenen hususlardan bazıları, özetle şöyledir:

1) Kıyı şeridi bulunan ülkeler daha önce 3 mil olan karasularını 12 mile çıkartabilecektir.

2) Kıyı şeridine sahip ülkeler, yalnızca kendilerine mahsus olmak üzere 20 millik ekonomik bölgeye sahip olacaklar ve kıta sahanlıklarını en

20) Hazırlanan sözleşme, ülkelere karasularını 12 mile kadar genişletme hakkı vermektedir. Bunun Ege Denizi'nde uygulanması, Yunanistan'a haksız bir üstünlük sağlayacağı gibi, Türk gemi ve uçaklarının Ege'den Akdeniz çıkışlarını sınırlayacak bir durumu ortaya çıkaracağından, Türkiye daha konferansın başında, buna itiraz etmiş ve Ege gibi çok özel niteliklere sahip yarı kapalı denizlerin bu genel ilkenin dışında tutulmasını istemiştir. Ancak bu görüş, sözleşmede yer almadığı gibi, Türkiye'nin sonuç belgesine çekince koyma istemi de kabul edilmemiştir. Bu nedenle Türkiye, sözleşmenin oylanmasında red oyu vermiş ve sözleşme ile sonuç belgesini imzalamamıştır (Bkz. **Milliyet,** 16 Aralık 1982, s. 2).

çok 350 mile kadar uzatabileceklerdir. Kıyı şeridi bulunan ülkeler, bu bölgeler içinde deniz dibi kaynaklarını işletebilme hakkına sahip olabileceklerdir.

3) *Savaş gemileri de dahil bütün gemiler "barışçı amaçlarla" boğaz lardan ve karasularından geçme serbestliğine sahiptirler.*
4) *Ekonomik bölge sınırlarını aşan denizler ise "insanlığın ortak mi rası " kabul edilmiştir.*
5) *Deniz dibindeki maden kaynaklarının işletilmesi ise, Jamaika'da ku rulacak bir uluslararası deniz yatağı kurulunun kontrolü altında ola caktır*[21].

Böylece Üçüncü Deniz Hukuku Konferansı'nın çalışmaları sonucunda, uluslararası alanda "Deniz Hukuku" ile ilgili yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Ancak bu, devletlerin siyasi coğrafyalarından kaynaklanan hak ve çıkarları ile, bunlar hakkında farklı düşüncelerden doğan, devletler arası yeni sorunları da beraberinde getirmiştir.

Sonuç olarak, yumuşama (detant) politikası, atmosfer ve uzay gelişmeleri, denizlerin öneminin çoğalması gibi (ve diğer) yeni etkenlerin ortaya çıkması; bloklararası ve devletlerarası ilişkilerin kapsamı ile niteliklerini çok yönlü geliştirmiş ve değiştirmiştir. Bunlar da, özellikle 1960'h yılların başlarından sonra, dünya siyasi hayatının akışında daha önceki yılların görüntüsünden oldukça değişik ve karmaşık, boyutları çok geniş, yeni bir döneme girilmesine yol açmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, yukarıdaki konularda belirtilen olay ve gelişmeler olurken, bunlardan birçoğu ile doğrudan veya dolaylı ilgisi bulunan Türkiye'nin, dış politikasında da 1945 yılından beri önemli gelişmeler meydana geliyordu.

---

21) Bkz. **Milliyet,** 2 Mayıs 1982, Sayı 12394, s. 9.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SAVAŞTAN SONRA TÜRK DIŞ POLİTİKASININ GELİŞMELERİ

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nı galip devletler tarafında bitirmişti. Buna rağmen savaştan hemen sonra büyük olaylarla karşı karşıya kalmıştır. Savaşı izleyen ilk yıllarda, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurucuları arasında olduğu halde, siyasi yalnızlık içinde bulunuyordu. Bu sıralarda da dünya güçler dengesi yeniden kuruluyordu. Bu bakımdan, bu dengenin kendi güvenliğini gölgelemeden ve ortaya çıkan Sovyet Rusya baskı ve isteklerine karşı, toprak bütünlüğü ile bağımsızlığını güven altına almak, bu dönemin Türk dış politikasının esası olmuştur. Türkiye, bu güvenliğini sağlayabilmek için bazı ittifaklara girmiş veya bunların kurucuları arasında yer almıştır. 1954'ten, özellikle 1963'ten itibaren ise, Türkiye'yi meşgul eden başlıca konu, Kıbrıs sorunu ile Türk-Yunan ilişkileri olmuş, bu da dış politikasında yeni gelişmelere yol açmıştır. 1974'ten sonra da bunlara Ege Denizi sorunu katılmıştır. Bu nedenle Türk dış politikasını, 1945'ten itibaren 1980'li yılların başlarına kadar meydana gelen gelişmeler açısından, önce Türkiye'nin ittifaklar sistemine girmesi, sonra da Kıbrıs, Ege sorunları, Türk-Yunan ilişkileri ve bunların Türk dış politikasına etkileri olmak üzere, başlıca iki bölümde incelemek gerekecektir.

A. TÜRKİYE'NİN İTTİFAKLAR SİSTEMİNE GİRMESİ:

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda, Türkiye'nin bir ittifaklar sistemi içine girmesinde, savaştan hemen sonra dünyada meydana gelen gelişmeler çerçevesinde, Türkiye-Sovyetler Birliği ve Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri ilişkileri başlıca rolü oynamıştır.

1. Türkiye - Sovyetler Birliği İlişkileri:

Sovyetler Birliği Hükümeti, bilindiği gibi, daha İkinci Dünya Savaşı'nın başında (25 Eylül 1939'da) Moskova'ya giden Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'ndan Boğazlar statüsünde değişiklik yapılmasını ve diğer bazı isteklerde bulunarak, Boğazlar'ın ortak savunulmasına dair bir andlaşmanın imzalanmasını istemişti. Ancak bu ve diğer öneriler Türkiye tarafından red-

dedilmişti. Sovyetler Birliği Hükümeti'nin bu istekleri ise, Rusya'nın yayılma politikasının yeniden canlandığının belirtileriydi.

Türkiye, bu nedenle İkinci Dünya Savaşı'nda Batı Avrupa devletlerinin yanında göründü. Ancak, Batılıların müttefiki olan Sovyet Rusya, daha savaşın sonlarında, Türkiye'nin karşısına yeniden bazı isteklerle çıkacağını açıkça belli etti. Nitekim, Müttefikler arasında yapılan konferanslarda, birçok defa Boğazlar statüsünün kendi lehine değiştirilmesi önerisinde bulundu. Yalta Konferansından birkaç hafta sonra 19 Mart 1945'te de Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov; izinle ülkesine dönmekte olan Türkye Büyükelçisi Selim Sarper'e, Sovyet Hükümeti'nin, günün koşullarına ve savaşın getirdiği değişikliklere uymadığı ve birçok hükmünün "esaslı değişiklikleri" gerektirdiği gerekçesiyle, 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Andlaşması'nı feshettiğini bildirdi[1].

Büyükelçi Selim Sarper, Sovyetler Birliği'nin bu hareketini, 20 Mart 1945 tarihli telgrafı ile Ankara'ya bildirdi ve konuyla ilgili şu değerlendirmeyi yaptı:

> *"Fesih bir sürpriz değildir. Yeni bir dostluk ve tarafsızlık antlaşması isteyebilirler. Bunu yaparken erişmek istedikleri asıl amaç Boğazlar sorununu kendi yararlarına en iyi bir biçimde çözümlemektir. Boğazlar sorunu ikili değil çok taraflı bir sorundur. Bununla beraber bizimle varacakları ikili bir anlaşmayı ileride bu konuda yapılacak çok taraflı görüşmelerde ileri sürebilirler. Buradaki İngiliz ve Amerikan büyükelçileri Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesini Müttefikler'in ilke olarak kabul ettiklerini söylediler. Sadece değişikliğin kapsamı kararlaştırılmamış. Bu durumda Ruslar ikili antlaşmanın yapılmasını bir tazyik aracı olarak kullanmayı düşünmüş olabilirler"*[2].

Türkiye, dış politikasında yirmi yıldır ayrı bir yeri olan bu 17 Aralık 1925 tarihli Andlaşmaya çok önem vermekteydi. Bu nedenle, Sovyetlerin bu hareketine karşı verdiği 7 Nisan 1945 tarihli cevapta, Sovyet Hükümeti'nin bu konuda ne gibi önerilerinin olduğunu öğrenmek istedi ve iki devletin çıkarlarına uygun bir andlaşmanın yapılabileceğini belirtti.

Bunun üzerine 7 Haziran 1945'te Sovyet Dışişleri Bakanı, Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği'ne, eğer Türkiye Sovyetler Birliği ile anlaşmak istiyorsa, Sovyetler'in şu isteklerini kabul etmesini bildirdi:

1) *16 Mart 1921 tarihli Moskova Andlaşması ile düzenlenen Türk-Sovyet sınırında, Sovyetler lehine bazı düzeltmeler yapılması,*
2) *Boğazlar'ın, Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa sa vunulması, bunu sağlamak için de Sovyetler Birliği'ne Boğazlar'da deniz ve kara üsleri verilmesi,*
3) *Boğazlar statüsünü düzenleyen Montreux Sözleşmesi'nde, yapılması*

4) Feridun Cemal Erkin, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi,** Ankara 1968, s. 246-247.
5) A. Suat Bilge, **Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964,** Ankara 1992, s. 266.

gerekli değişiklikler konusunda, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında görüş birliğine varılması[3].

Büyükelçi Selim Sarper, Dışişleri Bakanı Molotov'a verdiği cevapta, ilk iki isteği Türkiye'nin kesinlikle kabul etmeyeceğini, Montreux Sözleşmesi'nin ise uluslararası bir sözleşme olduğunu, bu nedenle sorunun sadece Türkiye ile Sovyetler Birliği'ni değil, sözleşmede imzası bulunan bütün devletleri ilgilendirdiğini, bu bakımdan onların da görüşlerinin alınmasının gerekli olduğunu belirtti.

Bu şekilde Türk Hükümeti'nin Sovyet isteklerini reddetmesi üzerine, Sovyetler Birliği, 1945 yılının ortalarından itibaren Türkiye üzerinde ağır bir siyasi baskıya girişti. Bu arada Kars ve Ardahan'ı istemeye başladı. Bir yandan da, 17 Temmuz - 2 Ağustos 1945'te toplanan Potsdam Konferansı'na, Boğazlar konusunu getirerek, Montreux Sözleşmesi'nin Sovyet ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlar'dan her zaman şerbetçe geçmesini sağlayacak şekilde değiştirilmesini istedi.

Nitekim Molotov, Sovyet Hükümeti'nin bu konudaki görüşlerini, Potsdam Konferansı'nın 22 Temmuz 1945 günkü toplantısında Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Truman ve İngiltere Başbakanı Churchill'e bir mektupla bildirdi. Bu mektuptaki Sovyet önerileri şöyleydi:

"Karadeniz Boğazları

Karadeniz Boğazları rejimi hakkında, konferans aşağıdaki hususları gerekli görmüştür:

1. *Montreux'de imza edilen Boğazlar Milletlerarası Sözleşmesi, şimdiki şartlara uymadığı için usulüne uygun olarak ortadan kaldırılacaktır.*
2. *Boğazlar rejiminin - Karadeniz'e giriş ve çıkış yegâne denizyolu - tayini başlıca ilgili devletler olarak ve ticaret geçiş serbestisini ve Karadeniz Boğazları'nın güvenliğini sağlayabilecek durumda olan Türkiye ve Sovyetler Birliği'ne ait olacaktır.*
3. *Yeni Boğazlar rejimi diğer tedbirlere ek olarak şunu da ön görecektir:*

   Kendi güvenlikleri ve Karadeniz Bölgesindeki barışın korunması için Boğazlar'ın Karadeniz devletlerine dostça olmayan amaçlarla başka memleketler tarafından kullanılmasını Türkiye ve Sovyetler Birliği Boğazlar'daki ortak tesisleri ile önleyecektir. (Boğazlar'da Türk askeri üslerine ilaveten Sovyet askeri üslerinin kurulması)"[4].

---

3) Mehmet Gönlübol, A. Halûk Ulman, **"ikinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası",** Olaylarla Türk Dış Politikası, Ankara 1969, s. 207.

4) Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers 1945, c.IL, s. 257. Nakleden: A. Suat Bilge, **aynı eser, s. 281.**

Görüldüğü gibi Sovyetler, daha önce Türkiye'ye yaptıkları fakat Ankara Hükümeti tarafından reddedilen Boğazlar ile ilgili önerilerini bu defa müttefiklerine resmen bildirerek onlardan kabul etmelerini istemişlerdir.

Aynı günkü toplantıda, bu mektubun önemli bir belge olduğunu söyleyen Churchill, Sovyet liderlerine, "Karadeniz Boğazlan'ndabirRus üssü konusu mu diyorsunuz?" demiştir. Bu soruya karşılık da Molotov şu cevabı vermiştir: "Boğazlar konusunun yalnız Türkiye ve Rusya arasında çözümlenmesini öngören andlaşmalardan söz ettim. 1805 ve 1833 andlaşmalarına atıf yaptım"[5].

Böylece Sovyetler. Potsdam Konferansı'nda Türkiye'den büyük ve önemli istekleri olduğunu gösterdiler. Aynı zamanda, bu isteklerini tarihteki gelişmelere bağlayarak, gerçekleşebileceğini belirttiler.

Bu sıralarda Stalin'in istekleri gittikçe artıyordu. Boğazlar'a üs kurarak yerleşmesinin yanı sıra, daha aşağılara inmek bu amaçla Akdeniz'de, Libya'da vesayet altında toprak, ayrıca Türkiye'den Kars ve Ardahan'ı istiyordu. Anlaşıldığına göre, bu da müttefikleri tedirgin ediyordu. Nitekim Sovyetlerin Türkiye'den isteklerini müttefiklerine bildirdiği toplantıda, Churchill, "İngilizler Türkiye'yi bu önerileri kabul etmeye zorlamayacaklardır"[6] diyerek, bu konuda İngiltere'nin tutumunun Sovyetler Birliği'nden farklı olduğunu gösterdi.

Sonuç olarak Konferans'ta, üç Hükümet, Montreux Sözleşmesi'nin günün koşullarına uymadığı ve yeniden gözden geçirilmesi gerektiği noktasında görüş birliğine vardılar. Bununla birlikte, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere, konu kendilerini de ilgilendirdiğinden Sovyetlerin sözü edilen isteklerine katılmadılar ve bundan dolayı da aralarında görüş ayrılıkları doğdu. Nitekim, daha önce de belirtildiği gibi, Konferans'ta Boğazlar ile ilgili olarak kesin bir sonuç alınamadı, her devletin bu konuyla ilgili görüşünü Türkiye'ye bildirmesi kararlaştırıldı[7].

Sovyetler Birliği'nin bu şekilde Boğazlar hakkında tutumunu açıkça ortaya koyduğu sıralarda, konunun önemini kavrayan Amerika Birleşik Devletleri, 1945 yılı sonlarından itibaren tutumunu değiştirmeye başladı. Karadeniz devletlerine Boğazlar'dan daha geniş geçme yetkisi verilmesini kabul etmekle birlikte, Montreux Sözleşmesi'nde önemli değişiklikler yapılmasından yana olmadığını açıkladı.

Buna karşılık Sovyetler Birliği, 8 Ağustos 1946'da Türkiye'ye bir nota vererek, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında Boğazlar üzerindeki yet-

5) A. Suat Bilge, **aynı eser,** s. 282.
6) Potsdam Konferansı'nda üç müttefik devletin liderleri arasında Türkiye ile ilgili olarak yapılan görüşmeler hakında geniş bilgi için bkz. A. Suat Bilge, **aynı eser,** s. 280-288; Feridun Cemal Erkin, **aynı eser,** s. 268-270.
7) Feridun Cemal Erkin, **aynı eser,** s. 268-269; A. Suat Bilge, **aynı eser, s.** 288.

kilerini kötüye kullandığını ve Mihver Devletleri'nin savaş gemilerine geçiş izni verdiğini belirterek, Boğazlar statüsünün yeniden düzenlenmesini istedi. Bu notada; ticaret gemilerine savaşta ve barışta tam geçiş serbestliğinin verilmesi, Karadeniz'de kıyısı olan devletlerin savaş gemilerine her zaman geçiş serbestliğinin sağlanması, buna karşılık Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemileri için geniş geçiş yasağı konması, Boğazlar'ın güvenliğinin Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortak olarak sağlanması, öneriliyordu.

Türkiye, 22 Ağustos 1946'da Sovyetlere bir karşı nota vererek, Montreux Sözleşmesi'nde gemilerin geçişiyle ilgili bazı değişikliklerin yapılabileceğini kabul etmekle birlikte, bu Sözleşme ile kurulan statüye ve Boğazlar'ın ortaklaşa savunulmasına ait istekleri, "Türkiye'nin hiçbir şekilde feragat edemeyeceği ve bağlı kılınmasını kabul edemeyeceği egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırı" olduğundan ve bunların kabulünün, "Türkiye'nin Boğazlarda oynadığı denge ve irtibat unsuru rolünün sona ermesi ve Karadeniz devletlerinin sözde güvenliğinin Türkiye'nin güvenliğinin imhası üzerine kurulması demek olacağını" belirterek, reddetti.

Bunun üzerine Sovyetler Birliği, 24 Eylül 1946'da Türkiye'ye ikinci bir nota vererek isteklerini tekrarladı. Buna karşılık Türkiye de, 18 Ekim 1946'da Sovyetlere verdiği notada eski görüşlerini yeniden belirtti. Bu arada Amerika ve İngiltere de, 9 Ekim'de Sovyetlere bir nota vererek, Boğazlar'ın savunulmasında tek sorumlu olarak Türkiye'nin kalması gerektiği hakkındaki görüşlerini bir defa daha bildirdiler[8].

Böylece, İkinci Dünya Savaşı'nın başından beri, savaşın dışında kalmayı amaç edinen ve bunda başarı sağlayan Türkiye, savaşın sonlarında ve savaşı izleyen ilk iki yılda Sovyetler Birliği'nin girişim ve istekleri sonucunda büyük bir baskı ve bunalımla karşı karşıya kaldı. Türk-Sovyet ilişkilerindeki bu gerginlik genel hatlarıyla da 1953'e kadar sürdü.

Türkiye, bu durum karşısında dengeyi sağlayabilmek üzere, bu defa, savaş sonrasının en güçlü iki devletinden diğeri olan Amerika Birleşik Devletleri'ne yaklaşmaya başladı.

2. Türkiye - Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri:

Yukarıda belirtildiği üzere, 1945-1946 yıllarında Sovyetlerin Doğu Anadolu'dan resmen toprak ve Boğazlar'a yerleşmek istemesi, Türkiye'yi zor duruma sokmuştu. Halbuki, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, Türkiye - Sovyetler Birliği ilişkileri karşılıklı güven esasına göre düzenlenmişti. Fakat 1939'dan itibaren Rusya'nın yayılma politikasının yeniden canlanması, bu defa Türkiye'yi dengeyi sağlamak üzere yine İngiltere-Fransa ittifakına götürmüştü. Ancak, İkinci Dünya Savaşı'nda bu devletlerin uğradığı yıpranma, bu dengeyi

8) Notaların metinleri için bkz. Feridun Cemal Erkin, **aynı eser,** s. 414-440; Cemil Bilsel, **Türk Boğazları,** İstanbul 1948, s. 62-108.

sağlama niteliklerini de büyük ölçüde kaybetmelerine neden olmuştu. Bundan dolayı Türkiye Sovyet tehdit ve tehlikesine karşı, bu defa Amerika Birleşik Devletleri'nin desteğini aramaya yönelmişti. Nitekim, savaşın son yıllarından itibaren Türk dış politikası da bu yönde gelişmeye başlamıştı.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, özellikle Yaka Konferansı ve sonrasında Müttefikler arasında görüş ayrılıkları başladığına yukarıda değinilmişti. Bu arada, Amerikan ve İngiliz yöneticileri, Sovyetlerin Alman işgalinden kurtardıkları bölgelerde Yalta Konferansı'nda alınan kararlara aykırı davranışlarından dolayı, bu devletin savaş sonu emelleri üzerinde kuşku duymaya başlamışlar ve 1945 yılının ilk yarısında onunla savaş sonu işbirliği konusunda bütün ümitlerini kaybetmişlerdi.

Aynı tarihlerde ise Türkiye, daha önce belirtildiği gibi, 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek Müttefikler'in yanında yer almıştı. Bunun üzerine de, 1 Nisan 1944'ten beri kesilmiş bulunan Amerikan askeri yardımı, "Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu"na göre yeniden başlamıştı. Bunun için de Türkiye'nin savaş ilan ettiği gün yani, 23 Şubat 1945 tarihinde Ankara'da Türkiye - Amerika Birleşik Devletleri Askeri Yardım Antlaşması imzalanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye yaptığı askeri yardımlarla ilgili yapılan bu ilk Anlaşma, bu yardımı - bazı karşılıklı olma koşullan ile - dolaylı ve tek yanlı bir hareket olmaktan çıkartıp ilk defa bir akid çerçevesi içine koymuştur[9].

İşte bu sıralarda da Türkiye, 19 Mart 1945 tarihli Sovyet notasını almış, yani bu devletin resmen baskı ve tehdidiyle karşılaşmıştır. Bunun üzerine ilk olarak müttefiki İngiltere'nin diplomatik desteğini aramıştır. Sovyetlerin Balkanlar üzerindeki savaş sonu emellerini anlamaya başlayan İngiliz Hükümeti de, 18 Haziran 1945'te, Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti'ne başvurarak, Potsdam Konferansından önce, Sovyet davranışına karşı ortak bir İngiliz - Amerikan tutumunun saptanmasını ve Sovyetler Birliği nezdinde ortak bir girişimde bulunulmasını istemiş, fakat bundan kesin bir sonuç alamamıştır.

Türkiye, bunun üzerine doğrudan Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti'ne başvurarak, bu devletin Sovyetler nezdinde girişime geçmesini sağlamak istemiştir. Ancak Amerikan yöneticileri, 7 Temmuz 1945'te, şimdilik Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye hiçbir kesin tehdit yöneltmediğini belirterek, Türk Hükümeti'nin isteğini kabul etmeye yanaşmamışlar, konunun Postdam'da ele alınacağını söylemişlerdir.

Bilindiği gibi, Potsdam Konferansı (17 Temmuz - 2 Ağustos 1945)'nda ise, Sovyetlerin Boğazlar statüsünde yapılmasını istedikleri değişiklikler Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere tarafından kabul edilmemiş, her üç

9) İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, (1920-1945),** c. I., (2. Baskı), Ankara 1989, s. 640-641, Andlaşma metni, s. 642-645.

devletin Boğazlar konusundaki görüşlerini Türkiye'ye ayrı ayrı bildirmelerine karar verilmiştir. Bu arada Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Truman, Sovyetlerin Türkiye'den toprak isteği sorununun, sadece bu iki devleti ilgilendirdiğini söylemiştir. Ayrıca, Boğazlar statüsünün uluslararası bir nitelik almasından yana olduğunu, yani Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesine karşı olmadığını belirtmiştir. Böylece Potsdam'da, Montreux Sözleşmesi'nin kaldırılması konusunda Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği ile birleşmiş görünmekteydi. Ancak, Boğazlara verilecek yeni statü konusunda ondan ayrılmaktaydı[10].

Bununla birlikte Amerika Birleşik Devletleri, gelişen olayların etkisiyle, Potsdam Konferansında takındığı Boğazlar konusundaki bu tutumunu kısa süre sonra, 1945 yılı sonlarında değiştirerek, Boğazlar'ın Türk egemenliğinde kalmasından yana olduğunu belirtti ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüyle yakından ilgilenmeye başladı.

1946 yılına gelindiğinde, Sovyet yayılması ve baskısının, özellikle Ortadoğu'da daha önce belirtildiği şekilde tehlikeli bir durum alması üzerine, Amerika Birleşik Devletleri o tarihe kadar izlediği dış politikasında önemli değişiklikler yapmaya başladı.

Nitekim, bunun ilk belirtilerinden biri de, Sovyetlerin Türkiye üzerindeki baskısının sürmekte olduğu sıralarda, Amerikan donanmasının en büyük savaş gemilerinden olan Missouri'nin, Washington'da ölen Türk Büyükelçisi Munis Ertegün'ün cenazesini götürmek vesilesiyle, Türkiye'ye gönderilmesi oldu. Missouri uçak gemisinin 5 Nisan 1946'da İstanbul'a gelmesi, sürmekte olan Sovyet baskısına karşı, Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye verdiği bir güvence olarak karşılandı. Nitekim geminin İstanbul'a vardığı gün, yani 5 Nisan'da, Başkan Truman yaptığı konuşmada, Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politikasına yeni bir yön verileceğini ve Ortadoğu'daki durumun önemini ve ciddiliğini kabul ettiğini belirtti.

Bu gelişmelerden iki hafta sonra, 25 Nisan 1946'da, Amerikan, İngiliz, Sovyet, Fransız Dışişleri Bakanları Paris'te bir araya gelerek, Almanya ve Japonya dışında kalan yenilmiş devletlerle imzalanacak barış andlaşmalarını hazırladılar. Fakat bu görüşmeler sırasında, Batılı devletler ile Sovyetler Birliği arasında bir defa daha geniş görüş ayrılıkları ortaya çıkmış ve Sovyetlerin takındığı tavır dolayısıyla bu devletle savaş sonu işbirliğinin sürdürülmesinin güçlüğü anlaşılmıştı.

Bundan bir ay sonra da, 8 Ağustos 1946'da, Sovyetler Birliği Türkiye'ye, yukarıda belirtilen notayı vererek, Boğazlar statüsünün kendi çıkarlarına göre değiştirilmesini yeniden istedi.

10) A. Halûk Ülman, **Türk - Amerikan Diplomatik Münasebetleri, (1939 - 1947),** Ankara 1961, s. 53-62.

Sovyetler Birliği'nin bu şekilde Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesi ile Boğazlar'ın savunulmasına ortak olmak istemesi ve bunda da ısrar etmesi; bu defa Amerika Birleşik Devletleri'nin o günlerdeki uluslararası durumla Sovyet davranışını da gözönünde tutarak, bu konuda kesin bir tutum takınmasına ve Türkiye'yi desteklemeye karar vermesine neden oldu. Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakan Yardımcısı Acheson'a göre bu şekilde davranılmasının nedeni; Türkiye'nin Sovyet egemenliği altına girmesi, kısa bir süre sonra Yunanistan'ın da aynı sonuca uğraması demekti. Türkiye ile Yunanistan'ın Sovyet egemenliğine girmesi ise, bütün Akdeniz ve Ortadoğu dengesinin bozulmasına ve bu bölgedeki yolların tehlikeye düşmesine neden olacaktı. Bu bakımdan silahlı bir çatışma pahasına da olsa Amerika Birleşik Devletleri, bu Sovyet isteklerine karşı kesin bir tutum takınmak ve Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yerleşmesine engel olmalıydı[11].

Amerika Birleşik Devletleri bundan sonra, 15 Ağustos 1946'da, Akdeniz'e büyük bir deniz kuvveti göndereceğini açıkladı. 19 Ağustos 1946'da da Sovyetler Birliği'ne bir nota vererek, Montreux Sözleşmesi'nde gemilerin Boğazlar'dan geçişiyle ilgili bazı değişiklikleri kabul etmekle birlikte, bu sözleşmeyle kurulan statünün kaldırılmasını ve Boğazlar'ın ortaklaşa savunulması konusundaki Sovyet isteklerini reddettiğini, Boğazlar'ın savunmasında sadece Türkiye'nin sorumlu olmasından yana olduğunu bildirdi. Arkasından da Akdeniz'e donanmasını gönderdi.

Amerika Birleşik Devletleri donanmasının Akdeniz'e gelmesi, Sovyetler Birliği tarafından tepkiyle karşılandı. Bu tepkiden doğan gerginlik sürerken de Sovyetler, 24 Eylül 1946'da Türkiye'ye ikinci bir nota vererek, Boğazlarla ilgili statünün sadece Türkiye ile Karadeniz'e kıyısı olan devletler tarafından kararlaştırılmasını ve Boğazlar'ın Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa savunulmasını yeniden istedi. Bu notayla Sovyetler, aynı zamanda Karadeniz'de kıyısı olmayan Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'yi soruna karıştırmak istemediğini göstermiş oldu.

Sovyet Rusya'nın, Boğazlar sorununu Türkiye ile karşılıklı olarak çözümlemek ve Boğazlar'da üs elde etmekte ısrar etmesi üzerine Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetlerin yalnız Boğazlar'ı Sovyet ticaret ve savaş gemilerine açmak değil, aynı zamanda Amerikan ve İngiliz deniz ve hava kuvvetlerine kapatmak istediğini iyice gördüğü için, Washington Hükümeti yeniden Türkiye'nin yanında yer aldı. Nitekim 9 Ekim 1946'da Sovyetler Birliği'ne verdiği notada, Montreux Sözleşmesi'nin yalnız Karadeniz devletleri tarafından değiştirilemeyeceğini ve Türkiye'nin Boğazlar'ın savunmasından tek sorumlu devlet olarak kalması gerektiğini tekrarladı. Ayrıca, Boğazlar bir saldırıya uğrarsa veya saldırı tehdidiyle karşılaşırsa, Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu'nun harekete geçmesini gerektireceğini belirtti.

11) Mehmet Gönlübol, A. Halûk Ülman, **aynı eser,** s. 220; A. Halûk Ülman, **aynı eser,** s. 79-80.

Washington Hükümeti'nin, Sovyet notasına verdiği bu karşılık, Türk Hükümeti tarafından memnunlukla karşılandı. Türkiye de, 18 Ekim 1946'da Sovyetlere verdiği karşılık notasında, eski görüşlerinde ısrar ettiğini bildirdi.

Türkiye, bu suretle Amerika Birleşik Devletleri'nin desteğini sağlama yoluna girmişti. Ancak, sürmekte olan Sovyet baskısı karşısında, İkinci Dünya Savaşı sona erdiği halde, savaş ordusunu büyük oranda aynı şekilde tutmak zorunda kalmıştı. Bu da büyük ekonomik güçlüklerin sürmesine neden oluyordu. 1947 yılına da bu güçlüklerle girmişti. Bu nedenle dış yardım sağlamak istiyordu. Gerçi Türkiye, savaş içinde Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'den askeri yardım almıştı. Savaşın sona ermesinden sonra Amerika Birleşik Devletleri, 11 Mart 1941 tarihli "Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu" gereğince yaptığı yardımı kesince, Türkiye sadece İngiltere'nin yardımıyla yetinmek zorunda kalmıştı.

Ancak, daha önce de belirtildiği gibi İngiltere, 21 Şubat 1947'de Amerika Birleşik Devletleri'ne iki nota vererek, içinde bulunduğu büyük ekonomik bunalım nedeniyle Türkiye ve Yunanistan'a yapmakta olduğu ekonomik ve askeri yardımı 1947 Mart'ından sonra keseceğini bildirdi. Aynı zamanda da, bu iki devletin Batı savunması için ekonomik ve askeri yönlerden güçlendirilmesi gerektiğini, bu görevin de bundan böyle Amerika Birleşik Devletleri'ne düştüğünü belirtti.

Bilindiği gibi, Amerika Birleşik Devletleri yöneticileri, bunun da etkisiyle, bundan sonra yalnız Doğu Akdeniz'deki değil, aynı zamanda Avrupa ve Uzakdoğu'daki Sovyet hareket ve yayılmasını da göz önünde tutarak, Amerika Birleşik Devletleri'nin dünya politikasına katılmasına karar verdiler ve "Sovyet gelişmesini durdurma" politikasına başladılar. Bu da, Türkiye üzerindeki Sovyet baskısının, Amerika Birleşik Devletleri'nin genel dünya politikası içinde düşünülmesine neden oldu.

Bunun arkasından da, 12 Mart 1947'de, Truman Doktrini ilan edildi. Bunun sonucu olarak Amerika Birleşik Devletleri Kongresi, "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Kanunu"nu kabul etti ve bu da, 22 Mayıs 1947'de Başkan Truman'ın onaylamasıyla yürürlüğe girdi. Türkiye'ye 100 milyon, Yunanistan'a 300 milyon dolarlık yardım öngören bu kanunun çıkması üzerine, Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında, bu yardımın ne şekilde, nasıl ve hangi amaçlarla kullanılabileceğine dair, 12 Temmuz 1947'de Ankara'da "Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma" imzalandı. Bu Anlaşma ile de iki devlet arasındaki ilişkiler yeni bir döneme girdi ve gelişmeye başladı.

Böylece, 1947 yılından itibaren Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'ye askeri yardım yapmaya başlamış oldu. Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye ve Yunanistan'a yaptığı yardım, bu devletin savaş sonunda yapmış

olduğu ilk yardım olduğu için, başlangıçta bağımsız bir program olarak ele alındı. Bu da ancak bir yıl sürdü. Amerika Birleşik Devletleri, bundan sonra daha geniş bir dış yardım politikası izlemeye başladı ve 1948'de "Dış Yardım Kanunu"nu kabul etti. Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardım da bunun kapsamı içine alındı ve bu iki devlete 225 milyon dolarlık ikinci bir ödenek ayrıldı. Bu arada başlayan Marshall Planı ile yapılan yardımın miktarı çoğaltıldı. 4 Temmuz 1948'de de, Amerika Birleşik Devletleri ile Türkiye arasında Ankara'da "Ekonomik İşbirliği Anlaşması" imzalandı. Bununla da Amerika ekonomik yardıma başladı. 1949 yılına kadar da Türkiye'ye askeri harcamalar için 152.6 milyon dolar Amerikan yardımı yapıldı. Bu tarihten itibaren de, Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında askeri ve ekonomik işbirliği gelişmeye devam etti ve iki ülke arasında bu alanlarda çeşitli anlaşmalar imzalandı[12].

Türkiye - Amerika Birleşik Devletleri ilişkilerinin bu şekilde gelişmeye başlamasından biraz sonra da, Türkiye NATO'ya girdi ve iki devlet arasındaki ilişkilerde yeni bir dönem başladı. Bu arada da Türkiye, Avrupa Konseyi'ne girdi ve Kore Savaşı'na katıldı.

3. Türkiye'nin Avrupa Konseyi'ne Girmesi (1949):

Daha önceki konularda İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Avrupa devletlerinin, Sovyetler Biıiiği'nin artan tehdit ve tehlikesine karşı, aynı zamanda uluslararası alanda kaybettikleri eski önemlerini kazanabilmek için aralarında siyasi birleşme yollan aradıkları ve bu arada; Brüksel Anlaşması'nı yapan beş devlet, yani İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg ile Danimarka, İrlanda, İtalya, Norveç ve İsveç'in, 5 Mayıs 1949'da Londra'da bir andlaşma imzalayarak, Avrupa Konseyi'ni kurdukları belirtilmişti.

Sadece Avrupa devletleri arasında kurulan ve askeri bir niteliği bulunmayan bu örgüte, başlangıçta, Türkiye'nin alınmaması, Avrupa devletleri ile sıkı ilişkiler kurmak isteyen Türkiye'de tepkilere yol açmıştır.

Ancak bu durum uzun sürmemiş, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin 8 Ağustos 1949'da, Konsey'in sürekli merkezi olan Strasburg'da yaptığı toplantıda, Türkiye'nin ve aynı zamanda Yunanistan ile İzlanda'nın Örgüt'e davet edilmesine karar verilmiştir. Bu davet de Türkiye'de memnunluk yaratmıştır. Nitekim, Türkiye'nin Avrupa Konseyi'ne katılması konusu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülürken, Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, bu katılışı şöyle değerlendirmiştir:

"*... Dış siyasetimizin ağırlık merkezi Batı dünyasıdır, ingiltere ve Fransa ile ittifakımız, Amerika ile gittikçe artan dostluğumuz ve menfaat*

12) Bkz. Mehmet Gönlübol, A. Halûk Ülman, **aynı eser,** s. 221 - 237; A. Halûk Olman, **aynı eser,** s. 93 vd; Oral Sander, **Türk - Amerikan İlişkileri, 1947-1964,** Ankara 1979, s. 23.

birliğimiz, dış siyasetimizin istikametini daha fazla Batıya çevirmiştir. Avrupa Konseyi içinde bir Avrupa devleti olarak yer almamız, bu uzun ve devamlı siyasetimizin zaruri bir neticesidir. Aynı zamanda, Avrupa Konseyine girmemiz bu ana siyasetimizde bizi kuvvetlendiren yeni bir amildir. Yine ancak bir Avrupalı devlet sıfatıyladır ki Amerika'nın Marshall yardımından istifade edebiliyoruz. Avrupa Konseyi'ne katılmamız neticesi, Anadolu'nun Avrupa siyasî ve iktisadî birlik hudutları içine girmesi bizim için belli başlı bir hadisedir"[13].

Görüldüğü gibi, Türk yöneticileri, bu dönemde Türkiye'nin dış siyasetinde Batı ile siyasi ve ekonomik ilişkiler içinde bulunmayı esas kabul etmişler, izledikleri bu siyasette, Avrupa Konseyi'nde bir "Avrupa devleti" olarak yer almayı da Batı ile bütünleşmede önemli bir sonuç saymışlardır.

Böylece Türkiye, İkinci Dünya S avaşı'nı izleyen ve dünya güçler dengesinin yeniden oluştuğu, kendisinin de Sovyetler Birliği'nin tehdidi altında bulunduğu dönemde, Batı ile ilişkilerini daha geliştirmiş ve Batı Bloku içerisinde yerini almıştır. Özellikle bundan böyle, kendisini Batı dünyasının ayrılmaz bir parçası olarak görmeye ve dış siyasetini de buna göre düzenlemeye başlamıştır.

Bunlarla birlikte, Türkiye, Sovyet tehdit ve tehlikesi karşısında, güvenliğini sağlayabilmek üzere bir de asıl, Batı güvenlik sistemi olarak kurulan NATO'ya girmek istiyordu. Bu da, ancak Kore Savaşı'ndan sonra gerçekleşebildi.

4. Türkiye'nin Kore Savaşı'na Katılması (1950):

Daha önce belirtildiği gibi, 25 Haziran 1950'de Kuzey Kore kuvvetlerinin, Güney Kore'ye saldırması üzerine Kore Savaşı başlamış, aynı gün Amerika Birleşik Devletleri'nin girişimi ile Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi toplanarak, Kuzey Kore'nin barışı bozduğunu belirtmiş ve bu devletin saldırıya son verip kuvvetlerini geri çekmesini istemiştir. Kuzey Kore'nin bu karara uymaması üzerine de Güvenlik Konseyi, 27 Haziran 1950'de ikinci bir kararla, barışın yeniden sağlanması için, askeri önlemler alınmasına karar vermiş ve Birleşmiş Milletler Üyelerini, silahlı saldırıyı püskürtmek ve bölgede barış ve güvenliğin kurulması amacıyla, Güney Kore'ye gerekli yardımı yapmaya çağırmıştır. Bundan sonra da, 7 Temmuz 1950'de Konsey, aldığı yeni bir kararla, Birleşmiş Milletler Birleşik Komutanlığı'nı kurmuştur.

Türkiye, bu tarihlerde İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği sonuçlar içerisinde, Batı Bloku ve onun savunma sisteminde yer almanın çabasını sürdürmekteydi. Nitekim bu amaçla, diğer girişimlerinin yanı sıra, Mayıs 1950'de NATO'ya katılmak için ilk başvurusunu yapmıştı. Ancak, Türkiye'nin bu isteği, daha önce belirtilen nedenlerden, başta İngiltere olmak üzere ve bu

13) Bkz. Mehmet Gönlübol, A. Halûk Ülman, **aynı eser, s.** 243.

devletin de etkisiyle diğer NATO ülkeleri tarafından desteklenmemişti. İşte, bu sıralarda da Kore Savaşı patlak vermişti.

Dünyada uluslararası ilişkilerde güvensizliğin ve tedirginliğin sürdüğü sıralarda, Türkiye'de, 14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimler sonucunda Cumhuriyet Halk Partisi yerine Demokrat Parti iktidara gelmiştir. Türkiye'nin iç politikasında meydana gelen bu önemli gelişimden sonra işbaşına gelen yeni iktidar, kendisinin önce başlatılan NATO'ya girme çabasına hız vermiş ve bu amaçla Kore Savaşı'ndan yararlanmak istemiştir.

Nitekim Türkiye, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin 28 Haziran 1950'de, Güvenlik Konseyi'nin 25 ve 27 Haziran 1950 tarihli kararlarını kendisine resmen göndermesi üzerine, Genel Sekreter'e 29 Haziran 1950'de şu cevabı vermiştir: "... Türkiye Cumhuriyeti'nin BM Kurulu'nun bir üyesi sıfatıyla üstlenmiş bulunduğu yükümlülükleri Yasa çerçevesinde ve içtenlikle yerine getirmeye hazır olduğunu hemen bildirir". Böylece Ankara Hükümeti, Birleşmiş Milletler'in kararlarını ve bununla Güney Kore'ye yardım çağrısını ilke olarak kabul etmiştir.

Türk yöneticilerinin bu karara varmasında, Türkiye'nin Batı'nın özgürlükçü düşünce yapısına bağlılığını açıkça ortaya koymak, aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri'ni etkileyerek NATO'ya girmesinde bu devletin desteğini sağlamak istemesi, önemli rol oynamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, bundan sonra 25 Temmuz 1950'de, Güney Kore Cumhuriyeti'ne Birleşmiş Milletler topluluğu içinde yardım etmeye ve bu amaçla, 4.500 kişilik bir Türk savaş birliğini Kore'deki Birleşmiş Milletler Gücü'ne göndermeye karar vermiştir.

Bunun üzerine, Kore Türk Tugayı hazırlanmıştır. Tugay Komutanlığına Tuğgeneral Tahsin Yazıcı, Piyade Alay Komutanlığına da Albay Celâl Dora atanmıştır. Kore'deki askeri durum Birleşmiş Milletler yönünden gittikçe kötüleştiğinden Türk Tugayı, kısa bir "intibak eğitimi"nden sonra, 25 Eylül-2 Ekim 1950 tarihleri arasında İskenderun'dan hareket eden gemilerle Kore'ye gönderilmiş ve birlik, 12 Ekim 1950'de Pusan limanına vararak, buradan Kore'ye çıkmıştır.

Kore Türk Tugayı, Kore'de, Birleşmiş Milletler Barış Gücü Komutanlığı bünyesinde kendisine verilen görevleri savaşın sonuna kadar (1950-1953) üstün başarı ile yerine getirmiştir[14]. Kore Türk Tugayı'nın bu başarıları

14) Daha geniş bilgi için bkz. **Kore Harbinde Türk Silâhlı Kuvvetlerinin Muharebeleri, 1950-1953,** Ankara 1975, s. 16 vd; Mim Kemal Öke, **Unutulan Savaşın Kronolojisi Kore, 1950-53,** İstanbul 1990, s 37 vd; Mehmet Gönlübol, A. Halûk Ülman, **aynı eser,** s. 243-245; Oral Sander, **aynı eser,** s. 74; İsmail Soysal, **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağıtları (1945-1990),** c. **II.,** K. A, Ankara 1991, s. 84-86.

içerisinde, Kasım-Aralık 1950'de yapılan Kunuri Muharebeleri'nin ayrı ve önemli bir yeri olmuştur[15].

Böylece Türkiye, Kore Savaşı'nın başlaması üzerine, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün davetine uyarak, buraya askeri kuvvet göndermeyi kabul eden on yedi devlet arasında yer almış ve bunun yanında, Amerika Birleşik Devletleri'nden sonra Kore'ye asker gönderen ilk devlet olmuştur. Bunlarla birlikte, Cumhuriyet tarihinde ilk defa olarak, yurt dışına ve yabancı bir ülkeye Türk Silahlı Kuvvetleri'nden bir birliği göndermiş ve fiilen savaşa katılmıştır.

Türkiye'nin bu şekilde Kore Savaşı'nda yer alması ise, NATO'ya girme konusunu etkilemiş ve bu konuda yeni gelişmelere yol açmıştır.

5. Türkiye'nin NATO'ya Katılması (18 Şubat 1952):

Batılı devletler arasında, Sovyet yayılması ve tehlikesine karşı, 4 Nisan 1949'da "VVashington'da "Kuzey Atlantik Andlaşması Örgütü" veya NATO denilen ittifakın kurulduğu yukarıda belirtilmişti. NATO eski Genel Sekreteri Paul Henri Spaak'ın deyimiyle, "Savaşı kazanmak için sonradan birleşmektense, barışı korumak için önceden birlik olmak"[16] düşüncesinden doğduğu belirtilen NATO'nun kurulması ve bu ittifak sistemiyle Amerika Birleşik Devletleri'nin ortak savunma sistemini benimsemesi, Türkiye üzerinde de olumlu bir etki yapmıştı.

Bu nedenle Türkiye, kurulduğu andan itibaren NATO'ya dolayısıyla bu kollektif ittifak sistemine katılmaya ve Amerika Birleşik Devletleri'nin ittifakına sahip olmaya çalışmıştı. Bununla birlikte NATO'nun kurulması, Türkiye'nin o günlerde sürmekte olan güvenlik endişelerini, Türkiye Andlaşmaya dahil edilmediğinden dolayı, bütünüyle gideremeyişti. Üstelik, o zamana kadar Truman Doktrini'ne göre sadece Türkiye ile Yunanistan'a yapılmakta olan Amerikan yardımı, NATO'nun kurulmasından sonra Batı Avrupa ülkelerini de içine almaya başlayınca, Türkiye kendisine yapılan yardımın azalacağı endişesine düştü[17]. Bunlardan dolayı da NATO'ya katılmak için ısrar etti.

Amerika Birleşik Devletleri'nin, Türkiye'nin bu isteğine bir itirazı olmamakla birlikte, NATO'nun küçük devletleri ile özellikle İngiltere buna karşı çıktılar. Küçük devletler, Sovyet tehdidiyle en çok ve en ağır şekilde karşı karşıya bulunan Türkiye'nin NATO'ya katılması halinde, Sovyetler Birliği' nin buna şiddetle tepki göstereceğini ve bir savaşa yol açacağından çekinmekteydiler.

---

15) Kore Savaşı'na katılan Türk kuvvetlerinin kaybı şöyle olmuştur: 721 şehit, 2147 yaralı, 346 hasta, 175 kayıp. Bkz. **Kore Harbinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri,** s. 417.
16) Paul - Henri Spaak, **NATO Niçin Kuruldu,** (-) 1959, s. 16.
17) A. Halûk Ülman, **"Nato ve Türkiye",** A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. XXII, Ankara Aralık 1967, No: 4, s. 149.

İngiltere ise, daha önce de belirtildiği gibi, 1947'de Doğu Akdeniz'in güvenliği sorumluluğunu Amerika Birleşik Devletleri'ne yükledikten sonra, Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak için çalışmalarına hız vermişti. Ancak, özellikle Süveyş Kanalı konusunda Mısır ile şiddetli bir çekişme içindeydi. Bu nedenle de önce Türkiye'nin güvenlik endişeleri ile kendisinin Süveyş çıkarlarını birleştirerek, Ortadoğu'da Mısır'ın da katılacağı bir güvenlik sistemi ve bunun için de bir Ortadoğu Komutanlığı kurmaktan yanaydı. Böylece İngiltere, Türkiye'nin askeri gücünden de yararlanarak, Süveyş'te kalmayı düşünüyordu. Buna karşılık Türkiye de Amerika Birleşik Devletleri'nin fiili yardımını elde etmek istiyordu'[8].

Ancak, 25 Haziran 195O'de Kore Savaşı'nın patlak vermesi üzerine durum değişti. Bu savaş, çekirdekli güçlere rağmen, klasik silahlı savaşların çıkabileceğini gösterdi. Yukanda belirtildiği gibi Türkiye, 25 Temmuz 1950'de, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin çağrısına uyarak, Birleşmiş Milletler Komutanlığı emrine 4.500 kişilik bir kuvvet vermeyi kararlaştırdı. Türk askerlerinin, 12 Ekim 1950'de Pusan limanından Kore'ye ayak basmasından itibaren, savaşta gösterdiği üstün basan ile değerini bir defa daha ispatladı. Bu ise, Türkiye'nin NATO üyeliğine yapılan itirazlan büyük ölçüde giderdi. Aynı zamanda, Amerika Birleşik Devletleri'nde Kore Savaşı nedeniyle Türkiye'ye artan ilgi üzerine strateji uzmanlan, Avrupa'da bir savaş çıkacak olursa, Sovyet Rusya'ya yakın üslere gerek olduğunu, bunun için de Türkiye'nin ittifaka alınmasını istemeye başladılar[19]. Diğer yandan İngiltere de, Türkiye'nin Ortadoğu'da kurulacak paktta aktif bir rol oynamayı kabul etmesi üzerine, itirazından vazgeçti.

Bu gelişmeler içinde Türkiye, NATO'ya katılmak için ilk müracaatını 1950 Mayıs'ında, ikincisini 1 Ağustos 1950'de yaptı. Fakat, Türkiye'nin Yunanistan ile birlikte yaptığı bu müracaat, NATO Bakanlar Konseyi tarafından kabul edilmedi.

Ancak, dünyanın içinde bulunduğu, Kore Savaşı ile daha da gergin ve güvensiz hale gelen durumda, yukanda belirtilen gelişme ve nedenlerin sonucunda, Türkiye'nin ittifaka katılmasının yarar sağlayacağı düşünülmeye başlandı. Sonuçta, 15 Eylül 1951'de Ottowa'da toplanan NATO Bakanlar Konseyi, Türkiye ile Yunanistan'ın NATO'ya üye olarak davet edilmesine oybirliğiyle karar verdi.

Bunun üzerine, 22 Ekim 1951'de Londra'daki NATO merkezinde Türkiye ile Yunanistan'ın NATO'ya katılmasını sağlayacak bir Protokol imzalandı[20]. 24-28 Kasım 1951 tarihleri arasında Roma'da toplanan NATO Bakanlar

18) Fahir H. Armaoğlu, **Siyasi Tarih,** Ankara 1964, s. 811; s. 804; A. Halûk Olman, **aynı ma kale,** s. 149; Oral Sander, **aynı eser,** s. 75.
19) Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl, Vaşington Büyükelçiliği, c.II., K.I,** Ankara 1986, s. 200-217.
20) Protokolün metni için bkz, İsmail Soysal, **aynı eser, c.II.,** K.A, s. 413-414.

Konseyi, üye ülke parlamentolarının Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya katılmasına davet edilmesi hakkındaki kararlarını onayladı. Türkiye Büyük Millet Meclisi de, 18 Şubat 1952'de Kuzey Atlantik Andlaşması'nı ve Protokolü'nü kabul etti.

Böylece Türkiye, üç yıl süren bir çabadan sonra, NATO'ya tam eşit haklarla resmen üye olarak katıldı. Bununla da, Sovyet Rusya'nın tehdidine karşı, Batı güvenlik sisteminde yerini almış oldu.

Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya kabul edilmesiyle, Batı güvenlik sistemi Atlas Okyanusu'ndan Doğu Anadolu sınırlarına kadar uzamış oldu. Bu arada, NATO çerçevesinde Türk topraklarının savunması, NATO Avrupa Müttefik Yüksek Komutanı'nın (SCAEUR) emrinde bulunan Napoli'deki Güney Avrupa Müttefik Kuvvetleri Başkomutanlığının görev alanına alındı. Andlaşma gereği, Türkiye'nin bir kısım askeri birlikleri de bu komutanlığa bağlandı.

Diğer yandan, Türkiye'nin NATO'ya girmesinden sonra Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkileri daha gelişti ve iki devlet arasında çeşitli alanlarda ikili anlaşmalar yapılmaya başlandı. Bütün bunlar da Türk dış politikasında yeni gelişmelere yol açtı[21].

6. Balkan Paktı (28 Şubat 1953):

Türkiye, NATO'ya girdikten sonra, bir yandan Ortadoğu'da diğer yandan da Balkanlar'da daha aktif bir dış politika izlemeye başlayarak, bölgenin güvenlik sisteminin daha da güçlendirilmesi için yaptığı çalışmaları hızlandırdı. Bu çalışmaların bir sonucu da Balkan Paktı'nın kurulması oldu.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda, Balkanlar'da devletler arasında meydana gelen gelişmeler ve girişimler ile, bölgedeki mutlak Sovyet üstünlüğü, Türkiye ve Yunanistan'ı endişeye düşürmüştü. Yugoslavya'nın 1948 yılı yazında Kominform'dan, yani Sovyet Bloku'ndan çıkarılması durumu değiştirmemişti. Hatta, 1948'den sonraki gelişmeler, Balkanlar'da şekillenmeye başlayan iki blok arasındaki çatışmayı çoğaltmıştı.

Diğer yandan, Türkiye'nin NATO'ya girmesi, Sovyetler Birliği tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Nitekim Sovyetler, 13 Kasım 1951'de, Türk Hükümeti'ne gönderdikleri bir notada, doğrudan doğruya kendilerine yönelmiş olan bu ittifaka Türkiye'nin katılmasının, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilere ciddi zararlar verebileceğini bildirdiler. Bu suretle Türkiye'nin NATO'ya katılması, Türkiye üzerinde sürmekte olan Sovyet baskı ve tehditlerinin daha da sertleşmesine yol açmış oldu.

---

21) Geniş bilgi için bkz. Mehmet Gönlübol, A. Halûk Ülman, **aynı eser,** s. 239-253; A. Halûk Ülman, **aynı makale,** s. 144 vd; Oral Sander, **aynı eser,** s. 55 vd; Feridun Cemal Erkin, **aynı eser, c.II. K.I, s. 83 vd, K. II., s.** 331 **vd.**

Sovyetler Birliği, Türkiye üzerinde yapmakta olduğu baskı için, bir zamandan beri Bulgaristan'ı da aracı olarak kullanmaktaydı. Bulgaristan'ın, 1950-1951 yıllarında, ülkesindeki Türkleri göç ettirme politikası Türkiye'de endişe uyandırmış ve bu, Sovyetlerin baskı politikasının bir sonucu olarak yorumlanmıştı. Türkiye'nin NATO'ya katılması ise, Bulgaristan tarafından da şiddetli tepkiyle karşılanmıştı. Bu olaylar da iki devlet arasındaki ilişkilerin karşılıklı şüphe üzerine gelişmesine neden olmuştu.

Sovyetler Birliği'nin tutumu ve Balkanlar'daki bu durum, Türkiye'yi bu defa bölgesel bir savunma sistemini kurmaya götürmüştür. Bölgenin diğer iki ülkesi olan Yugoslavya ve Yunanistan'ın durumu da buna uygundu.

Yugoslavya, 1948'de Sovyet, yani Doğu Bloku'ndan ayrıldıktan sonra, Batı'ya doğru kaymaya ve Amerika Birleşik Devletleri'nden ekonomik ve askeri yardım almaya başlamıştı. Diğer yandan, birer Sovyet uydusu olan Bulgaristan, Romanya, Macaristan tarafından yay şeklinde sarılmış bulunmasından, güvenliğini tehlike altında görmekteydi ve bu üç devletin her an saldırıya geçmesi endişesi içinde bulunuyordu. Bunlar da Yugoslavya'yı, Türkiye ve Yunanistan ile sıkı bir işbirliğine iten başlıca etkenler olmaktaydı[22].

Yunanistan ise, kuzey komşularının desteklediği bir iç savaştan yeni çıkmıştı. Bulgaristan ile arası bozuktu. Bunda, Bulgaristan'ın komünist Yunan çetelerine yataklık yapması, Makedonya'dan karşılıklı toprak istekleri, azınlıklar, Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne çıkmak istemesi gibi nedenler önemli rol oynamaktaydı. Sovyetler tarafından havadan desteklenebilecek Arnavutluk da, Yunanistan için ayrı bir tehlike kaynağıydı. Bu nedenlerden Yunanistan, Arnavutluk ve Bulgaristan'a karşı güvenliğini sağlamak için, Türkiye ve Yugoslavya ile işbirliği yapmaktan yanaydı.

Böylece Sovyetler Birliği'nin ve ona bağlı Balkan devletlerinin bölgedeki durumları ve izledikleri politikaları Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'yı birbirine yaklaştırmaktaydı.

Nitekim, Türkiye ile Yunanistan'ın 1951'de NATO'ya girmeleri ve bunu sağlamak için yaptıkları ortak çalışmalar, iki devlet arasında zaten bir yakınlaşma meydana getirmişti. Bu yakınlaşma, 1952 yılı başlarından itibaren, devlet adamlarının karşılıklı ziyaretleriyle daha da yoğunlaştı. Buna Yugoslav temsilcileri de katıldı. Yapılan bu ziyaretler, üç devlet arasında, yukarıda belirtilen nedenler sonucunda, karşılıklı bir savunma işbirliğinin yapılması düşüncesini olgunlaştırdı. Özellikle Türkiye, bu çalışmaların yürütülmesinde öncülük yaptı ve büyük çaba harcadı[23].

22) Oral Sander, **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye, (1945-1965),** Ankara 1969, s. 83-85.
23) Oral Sander, **aynı eser,** s. 85-86.

Üç Balkan devleti arasında bu yakınlaşma, başlangıçta, Yugoslavya ile aralarında Triyeste sorunu bulunan İtalya'yı endişelendirdi. Ancak, İtalya'ya güvence verilerek, endişesi giderildi[24]. Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında başlatılan üçlü görüşmelerin ilk olumlu sonucu ise kısa süre içinde alındı. 28 Şubat 1953'te, Ankara'da üç devletin Dışişleri Bakanları arasında Balkan Paktı, resmi adı ile "Dostluk ve İşbirliği Andlaşması" imzalandı. Bu, aslında bir ittifak andlaşması değildi. Fakat üç devleti birbirine yaklaştıran ve işbirliğini öngören bir belgeydi. 10 maddeden oluşan bu andlaşmaya göre: Üç devlet, aralarında ekonomik ve kültürel işbirliği yapacaklar; aralarında çıkacak sorunları barışçı yollarla çözecekler; taraflar, birbirlerinin aleyhine olan ve çıkarlanna aykırı düşen herhangi bir ittifaka girmeyecekler; Genelkurmayları aracılığıyla ortak savunma konusunda da işbirliğini sürdüreceklerdi[25].

Nitekim, bu anlaşmadan sonra Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasındaki ilişkiler daha da sıklaştı. Sonuçta, üç devletin Dışişleri Bakanları (Fuat Köprülü, Stephanos Stephanopulos ve Koca Popoviç), "Dostluk ve İşbirliği Andlaşması"nı resmi bir İttifak haline getirmek üzere, 9 Ağustos 1954'te Bled'de (Yugoslavya'da) "İttifak, Siyasi İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Andlaşması"nı imzaladılar. Böylece de Üçlü Balkan İttifakı kuruldu. Tamamı 14 madde ve 20 yıl süreli olan bu andlaşmaya göre: Taraflardan herhangi birine veya daha fazlasına yapılacak bir saldırı, hepsine birden yapılmış sayılacak ve saldırıya uğrayan taraf veya taraflara tek tek veya ortaklaşa yardım edilecekti. Ayrıca üç devletin Dışişleri Bakanlarının katılacağı bir Daimi Konsey kurulacaktı[26].

Balkan İttifakı'nın kurulması, NATO'nun Balkan cehpesini güçlendirdiği için, Amerika ve İngiltere tarafından memnunlukla karşılandı. Bundan sonra İttifak'ın geliştirilmesine çalışıldı. Fakat, Balkan İttifakı'nı meydana getiren devletler arasındaki görüş farklılıkları ve sorunlar, bunun işlerlik kazanamamasına ve uzun süreli olamamasına neden oldu. Bundan dolayı, 1955 yılı ilkbaharından itiraben Balkan İttifakı gücünü kaybetmeye başladı. Bu yolda ilk hareketi de Yugoslavya yaptı.

Sovyetler Birliği, 1954'ten itibaren Yugoslavya'ya karşı politikasını değiştirmeye ve ona bazı ödünler vermeye başladı. 1955 yılında da iki devlet arasındaki ilişkilerin sıklaşmaya ve düzelmeye başlaması, Yugoslavya'nın Balkan İttifakı'na karşı tutumunun değişmesine ve ondan uzaklaşmaya başlasına neden oldu. Ancak İttifak'a asıl büyük darbe Yunanistan'dan geldi.

Daha Balkan Paktı'nın kurulma çalışmaları yapılırken, Yunanistan bir yandan da Kıbrıs sorununu kendi emelleri doğrultusunda çözümlemeye çalı-

24) Mehmet Gönlübol, A. Halûk Ülman, **aynı eser,** s. 256.
25) Andlaşma metni için bkz. İsmail Soysal, **aynı eser,** c.IL, K.A, s. 475-477.
26) Andlaşma metni için bkz. İsmail Soysal, **aynı eser, c.II.,** K.A, s. 481-485.

şıyordu. 1955'ten itibaren ise, Kıbrıs sorunu dolaysıyla Türkiye ve Yunanistan'ın arasında çekişmeler başladı.

Türk-Yunan ilişkilerinde başgösteren bu gerginlik ile, Yugoslavya'nın bu iki devletle arasında ortaya çıkan farklı politik görüşler, Balkan İttifakı'nın resmen ortadan kalkmamasına rağmen, daha o tarihlerde fiilen işlemez duruma gelmesine neden oldu.

7. Bağdat Paktı - CENTO (24 Şubat 1955):

Türkiye, 1954'te Balkanlar'da bir ittifak kurma çabasını sürdürürken, diğer yandan Ortadoğu'da bir savunma sistemi meydana getirme çalışmasına girişmişti. Bundan ise, yukarıda belirtildiği gibi, Amerika Birleşik Devletleri'nin Sovyet yayılmasına karşı kurmak istediği "Kuzey Kuşağı" tasarısı önemli rol oynamaktaydı[27]. Bu bakımdan Amerika Birleşik Devletleri, Ortadoğu'yu kapsayacak bir savunma sisteminin kurulması tasarısını ortaya atmıştı. Bu tarihlerde İngiltere ile Mısır arasında Süveyş anlaşmazlığı sürüyor, Arap - İsrail ilişkileri gerginliğini koruyordu. Ortadoğu bu durumdayken, krallıkla yönetilen ve birçok iç sorunu bulunan Irak ile Türkiye arasında bir yakınlaşma başlamıştı.

1954 Ekim ayında Ankara'yı ziyaret eden Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa ile yapılan görüşmeler sonunda yayınlanan bildiride, Türkiye ile Irak'ın Ortadoğu'da bir güvenlik örgütü kurmaya karar verdikleri açıklandı. Ancak bu girişim, dolaylı olarak İsrail'in bu örgüte alınmayacağının açıklanmasına rağmen, başta Mısır olmak üzere diğer Arap devletleri tarafından tepkiyle karşılandı. Çünkü, bu sıralarda Mısır, kendi liderliğinde bir Arap Birliği kurmak istiyordu ve girişilen bu hareketi Arap birliğine indirilmiş bir darbe olarak görüyordu.

Bu nedenle Mısır, kurulacak olan bu güvenlik örgütüne katılmayacağını hemen açıkladı. Öteki Arap devletleri üzerine de bu yolda baskılar yaptı. Bunlar ise, Türkiye ve Irak tarafından yapılan girişimi engelleyici gelişmelerdi. Türkiye Başbakanı Adnan Menderes bu gelişimi önleyebilmek üzere Ocak 1955'te Şam ve Beyrut'u ziyaret etti. Suriye kurulacak pakta katılmayı reddetti. Lübnan ise kesin bir cevap vermedi. Diğer Arap devletleri de bu pakta karşı çıktıkları gibi, Irak'a baskı yapmaya başladılar.

Bu politik gelişmeler içinde de Bağdat'ta, 24 Şubat 1955'te "Türkiye ile Irak Arasında Karşılıklı İşbirliği Andlaşması" imzalandı. Böylece de Bağdat Paktı kuruldu. İki devlet arasında, "güvenlik ve savunma" konusunda işbirliği yapılmasını öngören sekiz maddelik ve beşer yıllık sürelerle yenilenmek üzere yapılan bu andlaşmaya göre: İki devlet birbirlerinin iç işlerine karış-

27) Mehmet Gönlübol, A. Halûk Ülman, **aynı eser, s. 269 vd.**

mayacak ve aralarında meydana gelecek anlaşmazlıkları barış yoluyla çözecekler; Andlaşma, Arap Birliği üyesi devletlerle, bölgenin güvenliğiyle faal olarak ilgili ve taraflarca kesin olarak tanınan herhangi bir devlete açık bulunacaktı[28].

Böylece Türkiye, 1945'ten sonra, özellikle Balkan bölgesinde güvenliğini tehlikede görünce, NATO dışında bölgesel paktlarla güvenliğini sağlamlaştırmak istemiş ve 1953-1954 yıllarında da bunu başarmıştı. Ancak, çoğunluğu Türk dış politikasının dışında olan nedenlerle Balkan Paktı işlemez duruma gelince, Türkiye, 1955'ten itibaren, dış politikasında ağırlığı daha çok NATO'ya ve Ortadoğu'ya vermeye başladı. İşte bunun ilk fiili sonucu da Bağdat Paktı'nın kurulması oldu.

Bağdat Paktı'nın imzalanması, diğer Arap devletleri tarafından tepkiyle karşılandı. Mısır ile Suriye, Irak'ı dışarıda bırakacak şekilde bir işbirliği yapmayı kararlaştırdılar. Suudi Arabistan da bunlara katıldı. Bu durum üzerine Pakt'ın genişletilmesine karar verildi.

"Türkiye ile Irak Arasında Karşılıklı İşbirliği Andlaşması"nın yapılması, Amerika Birleşik Devletleri tarafından olumlu karşılandı. Ancak bu, en çok İngiltere'nin işine yaradı. Daha önceki konularda görüldüğü üzere, başlangıçta İngiltere, "Kuzey Kuşağı" düşencesini pek olumlu karşılamamıştı. Fakat, Ortadoğu'da değişen koşullar, onu Bağdat Paktı'na yaklaştırdı.

Nitekim İngiltere, 5 Nisan 1955'te Bağdat Paktı'na resmen üye oldu. Aynı zamanda, Irak ile arasında yapılmış olan 1930 İttifak Andlaşması'nın yerine geçen özel bir anlaşma imzaladı. Böylece de, Bağdat Paktı'nın doğal liderliğini yüklendi ve Ortadoğu'daki çıkarlarını koruyacak yeni bir olanağa kavuştu.

Diğer yandan, bu sıralarda doğrudan Sovyet tehlikesiyle karşı karşıya bulunmayan, fakat Keşmir sorunu dolayısıyla Batı'ya bağlanmak isteyen Pakistan, Bağdat Paktı'na katılmak istedi. Zaten, 2 Nisan 1954'te Türkiye ile Pakistan arasında, askeri nitelikte olmamakla birlikte, yakın işbirliğini öngören bir anlaşma imzalanmış, bu nedenle iki devlet arasında bir yakınlaşma olmuştu. Bu bakımdan, bu devletin isteği olumlu karşılandı ve Pakistan da 23 Eylül 1955'te Bağdat Paktı'na üye oldu. Böylece Bağdat Paktı'nın üye sayısı dörde yükseldi.

Pakt'a beşinci üye olarak da İran katıldı. Bu devlet, dış politikasında tarafsızlığı esas almıştı. Ancak, bu sıralarda meydana gelen iç ve dış olaylar nedeniyle Batı ile işbirliğine karar vermişti. Sonuçta İran, 3 Kasım 1955'te Bağdat Paktı'na katıldı.

Bağdat Paktı, böylece Arap devletlerinin karşı koymasına rağmen, kurulmuş ve gelişmiş oldu. Ancak Arap devletlerinin tepkilerinin ve daha önce

28) Andlaşma metni için bkz. İsmail Soysal, **aynı eser,** c.IL, **K. A, s. 501 -** 504.

belirtilen diğer nedenlerin sonucu olarak da, Amerika Birleşik Devletleri Pakt'a resmen üye olmadı. Buna karşılık bu devlet Pakt'ın üye devletlerine askeri ve teknik yardım yapmaya devam edeceğini, ortaklaşa yapacakları ekonomik girişimleri destekleyeceğini açıkladı. Böylece de Pakt'ın organlarında etkin rol oynamayı kabul etti.

Sovyetler Birliği'nin tehdidine ve yayılmasına karşı, NATO ile SEATO'yu birleştiren Bağdat Paktı'nın kurulması, Türk - Sovyet ilişkilerini biraz daha gerginleştirdi. Aynı zamanda Türkiye'nin, Irak dışındaki Arap devletleriyle olan ilişkilerini olumsuz yönde etkiledi. Bu devletlerin bazıları arasında savunma ve askeri anlaşmaların yapılmasına yol açtı. Aynı şekilde İsrail'i de memnun etmedi. Nitekim, çok geçmeden Irak'ta başgösteren olaylar Bağdat Paktı'nın durmunu değiştirdi.

Irak'ta 14 Temmuz 1958'de yapılan ihtilal sonucunda, krallık rejimi yıkıldı. Bundan sonra gelişen olaylar, Irak'ın Bağdat Paktı'nda kalıp kalamayacağı sorununu ortaya çıkardı.

Bu sırada, 28-29 Temmuz 1958'de Londra'da, Irak dışında, Pakt'ın diğer üyeleri ile Amerika Birleşik Devletleri'nin Dışişleri Bakanları toplanarak durumu gözden geçirdiler. Irak olmasa da örgütü sürdürmeye, 23 Ekim 1958' de de Pakt'ın merkezinin geçici olarak Ankara'ya taşınmasına karar verdiler. 24 Mart 1959'da da Irak, Bağdat Paktı'ndan çekildiğini resmen açıkladı.

Irak'ın Bağdat Paktı'ndan çekilmesinden sonra, Pakt'ın kesin merkezi Ankara oldu. 18 Ağustos 1959'da da Bağdat Paktı'nın adı "Merkezi Andlaşma Örgütü (CENTO: Central Treaty Organization)" olarak değiştirildi. Ancak Pakt'ın andlaşma metni, Bağdat'ta imzalanan şekliyle kaldı.

CENTO'nun ilk toplantısı, 7-9 Ekim 1959'da Washington'da yapıldı. Örgüt, aslında savunma amacıyla kurulmuş olmakla birlikte, faaliyetleri daha çok üyeleri arasında ekonomik, kültürel ve teknik işbirliğine yöneldi. Amerika Birleşik Devletleri, bu örgüte Bağdat Paktı'na göre daha sıkı bağlarla bağlandı. Bu suretle CENTO ile, Ortadoğu'da denge unsuru olmak üzere yeni bir örgüt kurulmuş oldu[29]. Örgüt bu şekliyle de yirmi yıl sürdü.

12 Mart 1979'da, Pakistan Pakt'ın, "Pakistan'ın güvenliğini koruyamadığını", İran da Pakt'ın "yalnız emperyalistlerin çıkarlarını koruduğunu" gerekçe göstererek CENTO'dan çekildiğini bildirdi. Bundan bir gün sonra da, yani 13 Mart 1979'da Türkiye, bu devletlerin CENTO'dan aynlma konusunda aldıkları kararlan saygıyla karşıladığını ve bu durumda "CENTO'nun bölgede işlevini fiilen yitirdiğini" belirterek, örgütün ilgili anlaşma hükümleri uyarınca sona

29) Mehmet Gönlübol, A. Halûk Ülman, **aynı eser,** s. 269-290; ismail Soysal, **aynı eser,** c.II., K.A, s. 493-495.

erdirilmesi için gerekli girişimlerde bulunacağını açıkladı. Böylece, Bağdat Paktı'ndan sonra onun bir devamı olan CENTO da, hukuk yönünden olmasa da, fiilen sona erdi.

8. Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD) (21 Temmuz 1964):

CENTO'nun kurulmasından bir süre sonra 1964 yılında, CENTO'nun birbirine komşu olan üç üyesi Türkiye, İran ve Pakistan, aralarındaki yaptıkları ekonomik, kültürel ve teknik alanlardaki işbirliğini daha da geliştirmek istediler. Bunun sonucu olarak da Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD: Regional Cooperation for Development) Örgütü doğdu.

Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği düşüncesi, önce CENTO'nun Nisan 1964'de Washington'da yapılan Bakanlar Konseyi toplantısında, Türkiye, İran ve Pakistan'ın temsilcileri tarafından özel olarak ortaya atıldı Bunun esasları ise, 20-21 Temmuz 1964'te, İstanbul'da Türkiye, İran ve Pakistan Devlet Başkanları arasında yapılan toplantıda belirlendi ve 21 Temmuz'da bir "Ortak Demeç"le açıklandı[30]. Buna göre: Üç devlet, bütün alanlarda mevcut işbirliğini daha da genişletmek ve geliştirmek üzere, uygun önlemlerin alınmasına ve ortak çalışmalar yapılmasına karar veriyordu. Böylece örgütün kuruluş amaçları; bölge halkları için daha yüksek kalkınma düzeyleri sağlamak, ekonomik, teknik ve kültürel alanlarda bölgesel işbirliğini gerçekleştirmek oluyordu.

Uluslararası alanda "İstanbul Paktı" adı verilen bu işbirliği anlaşmasını yürütmek üzere, yılda birkaç defa Bakanlar Konseyi toplantısı yapılması öngörülmüştü. Bunda da, çeşitli teknik komitelerin çalışmaları ve Bölgesel Planlama Komitesi'nin raporlarının incelenip karara bağlanması esas alınmıştı. Ayrıca, işlerin düzenlenmesi için, Tahran'da yürütmeyle görevli sürekli bir sekreterlik kurulmuştu[31].

Üç komşu devlet arasında daha sıkı ve düzenli işbirliğini öngören bu anlaşmanın yapılmasından sonra, uygulamanın yetersiz kaldığı görülünce, 21-22 Nisan 1976'da İzmir'de yapılan RCD Zirve Toplantısı'nda, üye ülkeler arasında ekonomik işbirliğinin ve örgütün faaliyetlerinin geliştirilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca, İran Dışişleri Müsteşarı ile Türkiye, Pakistan ve İran büyükelçilerinden oluşacak sürekli bir Temsilciler Konseyi ile, üç ülke arasında bir "Serbest Ticaret Bölgesi" kurulması öngörüldü[32].

Böylece Türkiye, İran ve Pakistan, kendi ülkelerinin ve dolayısıyla bölgelerinin birlikte kalkınması için, daha sıkı bir işbirliğine girmeyi esas aldılar.

---

30) "Ortak Demeç" ile "İstanbul'da Zirve Toplantısında Tasvip Edilen Rapor"un metni için bkz. Oğuz Öner, **Türkiye'yi Uluslararası Ekonomik Kuruluşlara Üye Yapan Antlaşmalar,** Ankara 1974, s. 351-360.
31) Bkz. İsmail Soysal, **aynı eser, c.IL, K.** A, s. 496.
32) Bu konuda yayınlanan ortak bildiri için bkz. **Milliyet** (Gazetesi), 23 Nisan 1976, s. 6.

Ancak, bu konuda istenen gelişme sağlanamadı ve 1979'da İran'daki islâmi hareketten sonra , CENTO ile birlikte RCD örgütü de etkisini kaybetti.

9. Türkiye'nin Batı Bloku İçerisinde Yer Alması ve Türkiye-Avrupa Ekonomik Topluluğu İlişkileri:

Yukarıdaki açıklamalardan görüldüğü gibi, Türkiye, 1923'ten 1939 yılına kadar, bölgesel ittifakların dışında herhangi bir blok veya ittifaka katılmamıştır. Bu süre içerisinde; Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk ilişkilerini sürdürürken, Birinci Dünya Savaşı'nın galibi olan Büyük Devletler'le Lozan Barış Andlaşması'nın uygulanmasından doğan veya bu andlaşmanın sonraya bıraktığı sorunları çözümlemeye çalışmıştır. Bu arada Almanya ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirmiştir. Bütün bunlar da, Türkiye'nin dış siyasetinin oluşmasında ve yönlenmesinde önemli roller oynamıştır.

Bunlarla birlikte, 1930'lu yıllarda dünya güçler dengesinde ve uluslararası ilişkilerde meydana gelen değişim ve gelişmeler üzerine, Türkiye, Sovyetler Birliği ve Almanya ile iyi ilişkilerini sürdürme siyasetinin yanında, 19 Ekim 1939'da İngiltere ve Fransa ile "Karşılıklı Yardım Andlaşması"nı imzalamıştır. Bu İttifak Andlaşma ise, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kalamayacağını anlayıp güvenliğini Batılı iki büyük devletin bulunduğu blok içinde sağlayabileceği görüş ve tercihini ortaya koymuştur[33]. Bu da, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış siyasetinde bir dönüm noktası olmuştur.

Türkiye, buna rağmen İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar tarafsızlığını sürdürmüştür. Ancak bunun, genelde Müttefik Devletler lehine tarafsızlık olduğu söylenebilir.

Savaşın sonlarından itibaren ise Türkiye, Sovyetler Birliği'nin artan istek ve baskıları üzerine, Dünya güçler dengesinde oluşmakta olan iki bloktan, Batı Bloku içerisinde yer almaya çalışmıştır. Nitekim, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün kurucu üyeleri arasına katılması, NATO ile birlikte Batı Avrupa devletlerinin kurduğu çeşitli nitelikteki örgütlere üye olmasıyla da, Batı Bloku'nda yer almayı gerçekleştirmiştir.

Böylece Türkiye, özellikle NATO'ya katılarak Batı savunma sisteminde, daha geniş olarak Batı Bloku'nda yer almakla, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Çarlık Rusyası'na karşı olduğu gibi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu defa da Sovyet Rusya'ya karşı, yine başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Batılı devletlerin desteğini sağlamış ve Rusya'nın "güneye" doğru yayılmasını önleyecek bir siyasi ve askeri set oluşturmuştur. Bununla da, bölgede 19. yüzyılın başlarından beri genelde süren geleneksel güçler dengesi, otuz sekiz yıllık (1914-1952) bir aradan sonra, yeniden kurulmuştur. Bu da, Türkiye'yi

33) İsmail Soysal, **aynı eser, c.H., K. A, s.** 591.

rahatlattığı gibi bundan böyle izleyeceği dış siyaseti de etkilemiş ve Batı'ya bağlamıştır. Bu arada Türkiye, Avrupa ülkeleriyle ilişkilerini daha çok geliştirmek üzere, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na da üye olmak istemiştir.

Türkiye, Avrupa Konseyi ile NATO'ya katıldıktan sonra, bu defa, 1957 yılında kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'na üye olmak üzere harekete geçmiştir. Böylece, Avrupa'yı ileride siyasi bir bütünleşmeye götüreceğini de anladığı bu kuruluşa katılarak, onun dışında kalmak istememiştir. Bu amaçla, 31 Temmuz 1959'da, Topluluğa tam üye olmak için ilk başvurusunu yapmıştır. Bundan yaklaşık iki ay önce de, 8 Haziran 1959'da, Yunanistan Topluluğa ilk başvurusunda bulunmuştur.

Bu durum üzerine Avrupa Ekonomik Topluluğu Konseyi, Türkiye'nin isteğini inceledikten sonra, 11 Eylül 1959'da AET Komisyonu'na Türkiye ile görüşmelere başlanması için yetki verilmesini kararlaştırmıştır. Bu kararın arkasından Türkiye ile AET arasında görüşmeler 28 Eylül 1959'da başlamış ve dört yıl sürmüştür. Görüşmelerde, ortaklığın amacı ve biçimi konusunda görüş ayrılıkları baş göstermiş, bunlarda uyuşma sağlandıktan sonra 25 Haziran 1963'te, hazırlanan Ortaklık Andlaşması Brüksel'de parefe edilmiştir. Andlaşma metni ise 12 Eylül 1963'te, Ankara'da Türkiye ile Topluluk üyesi devletlerin Bakanları tarafından imzalanmış ve Andlaşma, 1 Aralık 1964'te yürürlüğe girmiştir.

1963 Ankara Andlaşması, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Türkiye arasında giderek bir gümrük birliğini ve Tarafların ekonomik politikalarında uyumun gerçekleştirilmesini, bu hedeflere ulaşılınca da tam üyeliği öngörmekteydi.

Bu bakımdan Andlaşmaya göre, "gümrük birliğinin gittikçe gelişen biçimde kurulması için" ortaklık; "Hazırlık Dönemi", "Geçiş Dönemi" ve "Son Dönem" olmak üzere üç dönemde oluşacaktı. "Hazırlık Dönemi"nin süresi beş yıldı. Bu dönemde Türkiye hiçbir yükümlülük yüklenmeden, ticari ve mali alanlarda AET'den kolaylıklar sağlayacaktı.

Bununla birlikte Türkiye, "Hazırlık Dönemi"nde beş yıl beklemeyerek, "Geçiş Dönemi"nin başlaması için 5 Şubat 1969'da, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile görüşmelere girişmiştir. 22 Temmuz 1970 tarihine kadar süren bu görüşmeler sonucunda, Andlaşma gereği olarak, önce 23 Kasım 1970'te, Brüksel'de Katma Protokol, sonra da Türkiye ile Topluluk arasında 27 Temmuz 1971'de bir Geçici Andlaşma imzalanmıştır. Katma Protokol'ün 1 Ocak 1973'te yürürlüğe girmesiyle de, Türkiye için "Geçiş Dönemi" başlamıştır[34].

34) Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkiler, imzalanan andlaşma ve benzerlerinin metinleri ile bunların açıklamaları hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Soysal, **aynı** eser, c.II., K.A, s. 547 vd; **Türkiye - AET İlişkileri,** Ankara (tarihsiz) s. 17 vd; ayrıca Oğuz Öner, **aynı eser, s.** 245 **vd.**

Türkiye, bu suretle 1963 Ankara Andlaşması'nı imzalamakla bir politik seçim yaparak, Avrupa Ekonomik Topluluğu, dolayısıyla da Batı ve Güney Avrupa devletleriyle ekonomik ve siyasi kaynaşmaya yönelmiştir.

Böylece Türkiye, ikinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaptığı ittifak ve andlaşmalarla, Batı Bloku devletleriyle ilişkilerini güçlendirerek, ittifaklar sistemine ve bununla da Batı Bloku'na girmiştir. Soğuk Savaş'ın şiddetini sürdürdüğü bu dönemde, dış siyasetini de, bir süre tümüyle müttefiklerinin siyaseti paralelinde yürütmeyi esas almıştır.

Ancak, Türkiye, özellikle 196O'lı yılların başlarından itibaren, Batı Bloku'nda yerini korumakla birlikte, başta Sovyetler Birliği olmak üzere Doğu Bloku ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle siyasi ve ekonomik ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Diğer yandan da İslam ülkeleriyle yakın ilişkiler kurmaya yönelmiştir. Bu arada, 1969 yılından itibaren İslam Konferansı Örgütü[35]ne katılmaya ve zamanla bu örgütte bazı görevler almaya başlamıştır. Bu suretle de çok yönlü dış siyaset izleme dönemine girmiştir.

Bu gelişmeler sırasında ise Türkiye, bir de müttefiki Yunanistan'ın tutum ve davranışlarından doğan Kıbrıs ve Ege sorunlarıyla uğraşmaya başlamıştır.

B. KIBRIS VE EGE SORUNLARI; TÜRK-YUNAN İLİŞKİLERİ VE TÜRK DIŞ POLİTİKASINA ETKİLERİ:

Türk - Yunan ilişkilerinin 1950'lerden başlayarak daha da geliştiği ve iki ülkenin 1952'de NATO, 1953'te de Balkan Paktı içinde müttefik haline geldiği yukarıda belirtilmişti. Ancak, 1954'ten itibaren bu ilişkilerde bir gerginlik dönemine girilmiştir. Bunun başlıca nedenleri de, aynı zamanda Türk dış politikasına genel olarak etki yapacak olan, Kıbrıs ve Ege sorunları olmuştur.

1. Kıbrıs Sorunu'nun Ortaya Çıkması ve Gelişmeleri:

Önceki konularda belirtildiği gibi Kıbrıs, 1878 yılında egemenlik hakkı Osmanlı Devleti'nde kalmak üzere, geçici olarak İngiliz yönetimine verilmişti. Bu durum da, Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürmüştü.

29 Ekim 1914'te Osmanlı Devleti savaşa katılınca, İngiltere bunu fısat sayarak, 5 Kasım 1914'te Kıbrıs'ı İmparatorluğuna kattığını açıklamıştır. İngiltere'nin bu tek yanlı ilhakı da 1923'e kadar sürmüş, Türkiye tarafından ancak Lozan Andlaşması ile kabul edilmiştir. Böylece Kıbrıs'ta, İngiliz egemenliği dönemi başlamıştır. Bu da 1960 yılına kadar sürmüş, bu tarihten itibaren Ada'nın statüsünde yeni gelişmeler olmuştur.

Bu arada, Yunanistan'ın ve Kıbrıs Rumlarının çabasıyla Ada'nın Yunanistan'a ilhak edilmek (Enosis) istenmesi, adada Türklerle Rumlar ve Türkiye

35) Örgütün kuruluşu, niteliği, yasası, yapısı, üyeleri, çalışmaları ve Türkiye'nin Örgüt ile ilişkileri için bkz. İsmail Soysal, **aynı eser, c.II., K.A, s. 731 vd.**

ile Yunanistan arasında Kıbrıs uyuşmazlığını ve sorununu ortaya çıkarmıştır.

a. Sorun'un Ortaya Çıkması:

Kıbrıs uyuşmazlığı, Osmanlı Devleti'nin ve İngiltere'nin bir iç sorunu olarak daha çok önceleri de zaman zaman kendisini göstermişti. Bu yönden Kıbrıs uyuşmazlığı, adadaki ulusçuluk hareketini uyandıran yerli Ortodoks Kilisesi'nin kuruluş ve faaliyetlerine bağlanabilmektedir. Bu durumuyla da, 1821 Mora ayaklanması ile başlayan bir sorun olarak görülebilir. İngiltere'nin 1878'de Kıbrıs'a yerleşmesi ise, Rumlara amaçlarına ulaşmak için yeni bir aşama sayılmıştır. Nitekim 22 Temmuz 1878'de, Kıbrıs'a gelen ilk İngiliz valisi için yapılan karşılama töreninde konuşan Kition Piskoposu'nun, adanın geleceği hakkındaki şu sözleri de bunu göstermekteydi: "Büyük Britanya'nın tıpkı İyonyen adalarında olduğu gibi, Kıbrıs'ı da doğal bağlan olan Anavatan Yunanistan'la birleştirmek için kolaylık göstereceğine güvenimiz vardır"[36].

Görüldüğü gibi, Rumlar arasında, daha 1878 yılında Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlamak (Enosis) düşüncesi ve çabası oldukça güçlü halde bulunuyordu. Nitekim, bu tarihlerden itibaren Rumlar, amaçlarına ulaşmak için çeşitli girişimlerde bulunmuşlar, hatta ayaklanmalar çıkarmışlardır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçlanmasından sonra ise, Yunanistan, Kıbrıs konusuna daha çok eğilmeye başladı. Fakat bu hareketler, Yunanistan'ın 1951 yılında Kıbrıs'ın kendisine verilmesi için İngiltere'ye resmen başvurmasına rağmen, şeklen de olsa bir iç sorun olarak kalmakta devam etti.

Ancak Kıbrıs sorunu, 16 Ağustos 1954 tarihinde, Yunanistan tarafından bir şikâyet konusu olarak ilk defa Birleşmiş Milletler Genel Kurulu önüne götürülmesiyle, uluslararası bir konu haline geldi. Sorunun, doğrudan tarafları ise Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'dı[37].

Yunanistan bu ilk başvurusunda, Kıbrıs adası halkına kendi geleceğini kendilerinin tayin etmesi (şelf - determination) ilkesinin uyglanmasını istemekteydi. Birleşmiş Milletler, Eylül 1954'te konuyu gündemine aldı, fakat 17 Aralık 1954'te konunun görüşülmesini reddetti. Aslında, Yunanistan'ın bu

36) Bkz. Yuluğ Tekin Kurat, **Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği, (1877-1878),** Ankara 1968, s. 101.

37) Kıbrıs sorununda, "Yunan Tezi", "İngiliz Tezi" ve "Türk Tezi"nin "Lozan Andlaşması'na Dayandırılan İddialar" ve " 'şelf - determination' Prensibine Dayandırılan İd dialar" açısından incelenmesi hakkında geniş bilgi için bkz. Sevin Toluner, **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk,** istanbul 1977, s. 16-54. Ayrıca, Türk tezinin dayanakları için Nihat Erim, **Bildiğim Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs** (2. Baskı), Ankara (1975), s. 15 vd; 1946-1954 yılları arasında, "enosis" hareketinin hızlanması ve sorunun uluslararası nitelik kazanmasıyla ilgili gelişmeler için Şükrü S. Gürel, **Kıbrıs Tarihi (1878-1960),** c.II., s. 53 vd; Pierre Oberling, (Çev. Mehmet Erdoğan), **Bellapais'e Giden Yol, "Kıbrıs Türklerinin Kuzey Kıbrıs'a Göçü",** Ankara 1987, s. 19 vd.

girişimi, adanın Rum halkına, Kıbrıs'ı Yunanistan'a katma yetkisinin verilmesini istemekten başka bir şey değildi. Bu durumun açıkça ortaya çıkması da, Türkiye'nin Kıbrıs konusunda harekete geçmesinde önemli rol oynadı.

Bundan böyle de Kıbrıs sorunu, Türk dış politikasının en önemli konularından birisi haline geldi. Aynı zamanda da Türk - Yunan İlişkilerini, geniş anlamıyla da Türk dış politikasını etkileyen başlıca faktörlerden biri oldu.

Türkiye, bundan sonra, ülkenin güvenliği, yani Yunanistan'ın Ege adalarını ele geçirmesiyle Anadolu'nun Batı kıyılarında karşısına yay gibi dikilen zincirin Kıbrıs'a kadar uzatılarak bir çember içine düşmesine meydan vermemek ve adada yaşayan Türklerin hayatlarının sürekliliğini sağlamak için, kendisine tarihi bağlarla bağlı bulunan ve Anadolu'ya sadece 40 mil uzaklıkta olan Kıbrıs ile yakından ilgilenmeye başladı.

Bununla birlikte, 1955 yaz aylarına kadar, Türk hükümetlerinin bu konuda aktif bir politika güttüğü söylenmez. Nitekim Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, 20 Ağustos 1951'de "Adanın bugünkü hukuki durumunun değişmesi için bir sebep görmemekteyiz..." demiştir. Köprülü, 1 Nisan 1954 günü de şunları söylemiştir:

> *"Dost ve müttefik Yunanistan'ın devlet adamlarıyla yapılan görüşmelerde Kıbrıs üzerinde her hangi bir muhabere veya müzakere cereyan etmiş değildir. Bunun sebebi, Türkiye'nin Kıbrıs meselesi diye bir şey mevcut olmadığı mütalâasında bulunması ve Kıbrıs'ın hâlen İngiltere'ye ait olduğuna göre, bu ada hakkında Yunanistan'la ikili konuşmalar yapılmasının caiz olmamasıdır. Günün birinde Kıbrıs'ın İngiltere ile müzakereye mevzu olması halinde, pek tabii, bu adada mühim bir Türk ekalliyeti bulunması keyfiyeti bizim de söz sahibi olmamızı gerektirecektir. Kaldı ki, biz bu adanın bugünkü statüsünde bir değişiklik yapılması lüzumuna kani değiliz"[7]"*.*

Türkiye'nin, Kıbrıs ile ilgili olarak, Dışişleri Bakanı'nın da bu şekilde belirttiği bir politika izlemesi ise, 1945-1952 yıllan arasında Türkiye için, Sovyet yayılma ve baskısına karşı kendi varlığının ve güvenliğinin sürekliliğini sağlamanın birinci planda gelmesi, önemli rol oynamıştır.

---

38) Bkz. A. Suat **Bilge,"Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türkiye - Sovyetler Birliği Münasebetleri,"** Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965), (2. Baskı), Ankara 1969, s. 363. Dışişleri eski Bakanlarından ve Büyükelçilerden Melih Esenbel'e göre de, Türkiye'nin Kıbrıs konusunda 194O'lı yılların sonlarından beri tutumu, "Bir yandan İngiltere'nin Kıbrıs Adası'nı terk etme niyetinde olmadığını belirtmek, diğer yandan da, Türk - Yunan dostluğunun korunmasına önem verildiğini vurgulamaktı. 1948'de ve sonraki yıllarda, hükümet, özellikle Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Türk kamuoyunu yatıştırmaya çalıştı. Bakan, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki bir konuşmasında şöyle diyordu: 'Kıbrıs sorunu diye bir sorun yoktur. Ada, bugün, İngiltere'nin hakimiyeti ve idaresi altındadır. Kıbrıs'ı bir başka devlete devretmek niyetinde de değildir.' 1950 yılında yeni Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü de Demokrat Parti'nin bir grup toplantısında, Kıbrıs sorununun mevcut olmadığını belirtiyordu." Bkz. Melih Esenbel, **"Kıbrıs, Akdeniz'de Bitmeyen Kavga",** Sabah (Gazetesi), 16 Kasım 1992, s. 6, (Tefrika 1).

Türkiye, 1952-1954 döneminde ise, NATO'ya girmekle elde edilen güvenliğin daha da genişletilmesi ve güçlendirilmesine yöneldi. Bu arada Yunanistan'ın, İngiltere'ye başvurarak adayı resmen istemesine karşı, Türkiye'nin Yunanistan ile Balkan îttifakı'nı gerçekleştirmeye çok daha önem vermesi, Kıbrıs sorununda başlangıçta pasif kalmasına ve mesafe kaybetmesine neden oldu.

Nitekim bu gelişmeler içersinde Yunanistan, Balkan Paktı'nın imzalanmasından (9 Ağustos 1954) bir hafta sonra, 16 Ağustos 1954'te, Kıbrıs için Birleşmiş Milletler'e yukarıda belirtilen ilk başvurusunu yaptı. Bu da, Yunanistan'ın bir yandan Türkiye ile ittifak yaparken, diğer yandan da Türkiye ile çatışması kesin olan bir sorunu ortaya atmaktan geri kalmadığını gösterdi.

Türkiye; Kıbrıs sorununu, başlangıçta Batı dünyasının ve müttefiklerinin dayanışması açısından ele almış, bu anlaşmazlıktan dolayı Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasındaki ilişkilerin bozulmamasını istemiştir. Bu nedenle de sorun resmen ortaya çıktıktan sonra Yunanistan'ı uyarmıştır. Birleşmiş Milletler'de Kıbrıs konusunun görüşülmesi ertelenince de, bunu memnunlukla karşılamıştır. Nitekim Türkiye, Birleşmiş Milletler'de Yunanistan'ın Kıbrıs konusuyla ilgili yaptığı önerinin oylaması sırasında, konunun İngiltere ile Yunanistan'ı ilgilendirdiğini göstermek amacıyla olacak, çekimser oy vermiş ve sonucun belli olmasından sonra da Başbakan Adnan Menderes, 18 Aralık 1954 günü şunları söylemiştir: "Bu mesele tamamiyle kapandığı için artık müttefikimiz Yunanistan ile aramızdaki dostluğun hatta gölgelenmemesine dikkat ve itina göstermek zamanı gelmiş bulunuyor"[39].

Ancak, Birleşmiş Milletler'in aldığı bu karar, Kıbrıs uyuşmazlığını sona erdirememiştir. Aksine, Yunan isteğinin reddedilmesi üzerine Rumlar, 1 Nisan 1955'te Kıbrıs'ta EOKA yeraltı örgütünü kurarak, önce İngilizler, sonra da Türklere karşı tedhiş hareketlerine başlamışlardır. Bundan sonra Kıbrıs'ta ve Yunanistan'da gösteriler, taşkınlıklar, tedhiş hareketleri sürmüş, Yunanistan da bunlara yardıma ve kışkırtmaya yönelmiştir.

İngiltere, Kıbrıs'ta olayların böylece bir bunalım haline dönüşmesi üzerine, sorunun ilgili üç devlet (Türkiye, Yunanistan, İngiltere) arasında çözümlenmesini sağlamak üzere Londra'da bir konferans toplamaya karar vermiştir. 30 Haziran 1955'te açıklanan bu kararla Türkiye, İngiltere tarafından Kıbrıs sorunu içine resmen çekilmiş oluyordu. Böylece İngiltere, Yunanistan karşısında yalnız kalmamak için, Türkiye'yi de Yunanistan'ın karşısına çıkarıyordu. Nitekim, daha sonra bu üç devlet arasında, 29 Ağustos 1955'te Londra'da, "Doğu Akdeniz ve Kıbrıs Hakkında Üçlü Konferans" toplanmış ve konferans 7 Eylül 1955'te sona ermiştir.

---

39) Kâmuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası, (1939'dan Günümüze Kadar),** Ankara 1983, s. 386.

Bu konferansta, ilgili devletlerin görüşleri çok farklı olduğundan, bir sonuç alınamadı. İngiltere, Yunanistan'a bir ödün olmak üzere, adaya özerklik vermeyi önerdi. Buna karşılık Türkiye, statükonun devamını, eğer durumda değişiklik olacaksa adanın kendisine geri verilmesini istedi. Yunanistan ise, şelf - determination'da, yani bu yolla adanın kendisine katılmasında ısrar etti. Türkiye ve Yunanistan'ın bu şekilde farklı tezlerle ortaya çıkması da, İngiltere'ye hareket serbestliği ile iki ülke üzerinde de etki yapma olanağı sağladığından onu memnun etti[40].

İngiltere, bu durum üzerine, kendi görüşünü yürütmek üzere 1955 yılı sonundan itibaren Kıbrıs'a özerklik vermek için hazırlıklara başladı. Türkiye'nin savunduğu görüşün aleyhine bir dönüş olan bu hareket, Türkiye'de heyecanlı bir havanın esmesine neden oldu. Yunanistan'a ve onun davranışlarına karşı, Türk basınında şiddetli bir kampanya açıldı. Bu sırada, Kıbrıs'ta Türklerin toptan öldürüleceği söylentisi de Türk kamuoyunun heyecanını iyice yükseltti.

Türkiye ile Yunanistan'da meydana gelen olayların, bu iki ülke arasındaki ilişkileri bozması ve bu nedenle NATO manevralarının yapılamaması; Amerika Birleşik Devletleri'ni harekete geçirerek, anlaşmazlığın bir an önce çözümlenmesini istemesine yol açtı. Fakat bundan kesin bir sonuç alınamadı.

Bu sıralarda ise Kıbrıs'taki Rum tedhiş hareketleri yoğunlaşmaktaydı. Amaçlan, Kıbrıs sorununu uluslararası bir konu haline getirmek ve İngiliz kamuoyunu etkileyerek İngiliz Hükümeti'ne isteklerini zorla kabul ettirmekti. Diğer yandan da, Türklerin İngiliz güvenlik kuvvetleri içinde görev almalarını önlemek ve daha sonra da (Girit adasında olduğu gibi) Türk toplumunu yıldırarak Kıbrıs'tan ayrılmasını sağlamaktı. Rumların böylece Türk köylerine saldırmaya ve Türkleri öldürmeye başlamaları üzerine, Kıbrıs'ta uyuşmazlık toplumlar arasında bir iç savaş haline dönüştü. Bu da Türkiye ve Yunanistan'ın karşılıklı olarak birbirlerini suçlamalarına neden oldu.

1956 yılı, Kıbrıs sorununda yeni politik gelişmelerin ortaya çıktığı bir tarih oldu. İngiltere, bu yılın başlarından itibaren Kıbrıs Türk ve Rum toplum

---

40) Konferansta tarafların öne sürdüğü görüşler ile tutumları hakkında, Kıbrıs sorununda üst düzeyde görev yapan Nihat Erim şunları söylemektedir: "Yunanlılar açıktan ENOSİS demiyorlardı, dünya kamuoyu bunu bir toprak ilhakı olarak sempatiyle karşılamaz diye. Şelf - determination, kendi kaderim Kıbrıs'ın ahalisi kendi tayin etsin biçiminde ortaya koyuyorlardı. Türk Dışişleri Bakanı (O tarihlerde Devlet Bakanı ve Konferansta Türk heyeti başkanı) Fatin Rüştü Zorlu ise 'Eğer Kıbrıs'ta İngiltere egemenliğine son verilecekse, bu adanın 1878'e kadar hem yönetimini hem egemenliğini elinde tutan, 1923'e kadar da yalnız egemenliğini elinde tutan Türkiye'ye verilmesi gerekeceği', tezini savunuyordu. Eğer bu yapılmazsa, eğer Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesi yolunda adım atılırsa, o zaman Lozan Andlaşması'nın tümüyle yeniden gözen geçirilmesi gerekeceğini anlatıyordu. (İngiltere Başbakanı) Eden bu neticeden memnun kaldı, iki çelişik, birbiriyle bağdaşmaz görüş arasında hakemlik yapmak olanağını elde etmekten mutluluk duydu." Bkz.Nihat Erim, **aynı eser,** s. 10; Aynca Konferans hakkında geniş bilgi için A. Suat Bilge, **aynı eser,** s. 364-372.

liderleri, Türkiye ve Yunanistan'la temaslara başladı. Ancak bundan bir sonuç alamadı. Bu arada İngiltere, büyük ödünlerle Kıbrıs'ta uygulamak istediği özerkliğin Rum toplumu lideri Başpiskopos Makarios tarafından engellendiğini ve aynı zamanda onu, EOKA örgütünün yöneticileri arasında gördüğünden, 9 Mart 1956'da tutuklayarak Hint Okyanusu'ndaki Seychelles adalarına sürdü. 14 Mart 1956'da da İngiltere Başbakanı Anthony Eden, Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, Kıbrıs uyuşmazlığının Türkiye'nin rızası olmadan sadece Yunanistan ile çözümlenemeyeceğini ve Kıbrıs'ın Türkiye'nin savunması yönünden stratejik öneminin büyük olduğunu açıkladı. Türkiye Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü de, aynı ay içerisinde, Kıbrıs için özerklik konusunun görüşülmesinden önce adada tedhişin durması gerektiğini, özerkliğin Enosis'e gidecek bir yol yapılmak istendiğini belirtti.

İngiltere bunlara rağmen Kıbrıs'a özerklik verilmesi yolundaki çalışmalarını südürdü. Statükonun devamında ısrar eden Türkiye, İngiltere'nin özerklik konusunda kararının kesinleşmesi üzerine, bu oldubittiyi kabul ederek özerkliğe eğilim göstermeye başladı. Nitekim çok geçmeden, Kıbrıs Türklerinin yaşama ve özgürlük haklarını güvence altına alacak olan kendi özerklik önerilerini İngiltere'ye bildirdi. Böylece Türkiye, 1956 yılında özerklik düşüncesini kabul etmiş oldu.

Kıbrıs'ta 1956 yılı başlarından itibaren, Yunanistan'ın yardım ve kışkırtmasıyla tedhiş hareketi şiddetlenmişti. Bunun da sonucu olarak İngiltere Hükümeti, özerklik çalışmalarını hızlandırdı. Bu amaçla 1956 Temmuz'unda Lord Ridcliffe'i Kıbrıs için bir anayasa hazırlamakla görevelendirdi. O da, Kıbrıs'a giderek incelemeler yaptı ve bir taslak hazırlayarak 12 Kasım 1956' da İngiltere Sömürgeler Bakanlığı'na sundu. İngiliz Hükümeti tarafından olduğu gibi kabul edilen ve 19 Aralık 1956'da resmen açıklanan bu tasarıya göre, Kıbrıs'a özerklik verilecekti. Ancak, özerkliğin uygulanması, adadaki olağanüstü durumun, yani tedhişçilik ve düzensizliğin sona ermesine bağlı olacaktı. Aynca bu özerklik; dışişleri, savunma ve iç güvenlik alanlarının dışında kalacaktı. Bu üç alanda İngiltere'nin ada üzerindeki egemenliği sürecek ve atayacağı vali kesin yetkilere sahip olacaktı. Kıbrıslıların yönetimine bırakılan yerlerde yerel işleri görmek üzere bir yasama meclisi ile yürütme ve yargı organları kurulacaktı. Türkler de bu yönetim içinde bir çeşit özerkliğe sahip olacaktı.

İngiltere bu suretle Kıbrıs'a özerklik vermeyi kabul etmiş oldu. Ancak aynı gün, 19 Aralık 1956'da, İngiltere Sömürgeler Bakanı; hükümetinin, Kıbrıs uyuşmazlığının çözüm yollan arasına, adanın taksimi konusunun da katılması gerektiğini kabul ettiğini açıkladı.

Görüldüğü gibi, İngiltere Hükümeti, Türkiye'nin 1956 yılı boyunca sürekli olarak yaptığı itirazlara rağmen, özerkliği geçici bir dönem olarak ele alıyordu. Ayrıca, Kıbrıs'ta iki ayrı toplumun varlığını kabul ile, şelf - deter-

mination hakkının her iki toplum için de ayrı ayrı tanınması gerektiğini, yani adanın taksiminin de bir çözüm yolu olarak ele alınabileceğini belirtiyordu.

Türk Hükümeti ise, İngiltere'nin bu düşüncesini, sorunun çözümlenmesinde esas olarak kabul etti. Böylece Türkiye, sorunun başlangıcından beri ısrarla savunduğu statükonun korunması tezini bırakarak, Kıbrıs'ın taksimi tezini benimsemiş oldu.

Aslında ise, İngiltere, özerkliği esas kabul etmişti. Taksimi de, ileride soruna kesin çözüm yolları aranırken, ele alınabilecek tezlerden biri olarak saymıştı. Fakat Türk Hükümeti işi kısa yoldan çözümlemek için taksimi hemen geçrekleştirmek istiyordu. Bu ise Türkiye'yi zor durumda bırakıyordu. Çünkü, o güne kadar savunduğu statükonun sürekliliği tezinin değiştirilmesini, şimdi kendisi istemiş oluyordu. Buna karşılık Türk kamuoyu, taksim tezini hemen benimsemedi ve sorunun başından beri esas alınan görüşte ısrar etti. Bu da, ya adada statükonun devam etmesi veya eğer durumda bir değişiklik olacaksa, Kıbrıs'ın gerçek ve eski sahibi olan Türkiye'ye geri verilmesiydi. Bu nedenden dolayı Türk Hükümeti, 1956 yılı sonlarında taksim tezini esas olarak aldıktan sonra, bu tezi Türk kamuoyuna benimsetmeye, aynı zamanda da İngiltere ve Yunanistan'a kabul ettirmeye çalıştı.

Diğer yandan, 1957 yılı başlarından itibaren, Kıbrıs uyuşmazlığı yeniden uluslararası bir sorun haline geldi. İngiltere'nin şelf - determination prensibinin uygulanmasına yanaşmaması, Türkiye'nin şiddetli itirazları ve Kıbrıs Türklerinin karşı koymaları üzerine, Yunanistan sorunun ağırlık noktasını yeniden Birleşmiş Milletler'e götürdü. Yunanistan'ın asıl hesabı, bu sıralarda uluslararası ilişkilerde sömürgeciliğe karşı güçlenmiş olan akımdan yararlanmak ve tarafsız devletlerin oylarıyla sorunu kendi lehine çözümlemekti. Bu nedenle Yunanistan, Kıbrıs konusunu 1957 yılı Şubat ve Aralık aylarında iki defa Birleşmiş Milletler'e götürdü.

Birleşmiş Milletler'de Şubat ayında yapılan görüşmelerde, Yunanistan, Kıbrıs halkına şelf - determination uygulanmasını istemiştir. Buna karşılık İngiltere; Birleşmiş Milletler Andlaşması'nın, üye devletlerden birine diğer bir devletin bir parçası için bağımsızlık isteme hakkını vermediğini belirtmiş ve Yunanistan'ın Kıbrıs'taki tedhiş hareketlerine yardım etmekten vazgeçmesini istemiştir. Türkiye de, kendisinin Kıbrıs konusuyla ilgili olduğunu belirterek, Yunanistan'ın isteğinin arkasında ilhak emellerinin yattığını anlatmış, onun bu emellerini gerçekleştirmek için Kıbrıs'ta tedhişçiliği teşvik ettiğini, onlara yardım ettiğini ve Türkiye aleyhine yanıltıcı propaganda kampanyasına giriştiğini, bunlardan da şikayetçi olduğunu söyleyerek, Kıbrıs uyuşmazlığının barışçı yollardan çözümlenmesini istediğini açıklamıştır.

Sonuçta, Birleşmiş Milletler Siyasi Komisyonu, Hindistan'ın önerisini kabul ederek, Kıbrıs uyuşmazılığının ilgili taraflar arasında görüşme yoluyla çözümlenmesini tavsiye eden bir kararı kabul etti. Bu da Türkiye tarafından memnunlukla karşılandı.

Aralık 1957'de yapılan görüşmeler sonunda ise, Birleşmiş Milletler Siyasi Komisyonu'nda, Yunanistan'ın self-determination prensibinin Kıbrıs halkına uygulanması isteği yirmiye karşı otuzüç oyla kabul edildi. Fakat bu karar, Genel Kurul'da gerekli üçte iki oy çoğunluğu elde edemediğinden, Yunanistan'ın önerisi kabul edilmemiş oldu. Örgütün Şubat ayında almış olduğu karar yürürlükte kaldı.

Bu arada NATO, Türkiye ile Yunanistan ve İngiltere arasındaki görüşmeleri başlatma görevini üzerine aldı. Bu amaçla Paris'te, 20 Mart 1957'de resmi bir açıklama yapıldı. Ancak NATO Genel Sekreteri'nin arabuluculuk önerisine, Türkiye ve İngiltere'nin olumlu cevap vermesine karşılık, Yunanistan'ın ne yolda cevap verdiği belli olmadı.

Aralık 1957'de, NATO'nun Paris'teki toplantısı sırasında yeni Genel Sekreter Paul-Henri Spaak'ın ısrarlarıyla Türkiye ve Yunanistan Başbakanları ile İngiltere Dışişleri Bakanı arasında Kıbrıs konusu ele alındı, fakat yine bir uzlaşma sağlanamadı.

1957 yılının sonlarına gelindiği sırada; İngiltere Hükümeti, Kıbrıs'ın as keri valisinin yerine sivil bir vali atadı. Ada'ya özerklik vermek için Türk ve Rumlarla ayrı ayrı görüşmelere başladı. 19 Haziran 1958'de de İngiliz Baş bakanı Macmillan yeni bir plan ortaya attı. Buna göre, Türk ve Rum toplum larıyla, İngiltere, Türkiye, Yunanistan işbirliğine dayanan bir üçlü yönetim kurulacaktı[41].

1958 yılında, Türk kamuoyunda işlenen tez ise, "Ya Taksim, Ya Ölüm" olmuştur. Yurdun çeşitli yerlerinde bu amacı belirtmek üzere mitingler ya pılmış ve Türk kamuoyunun heyecanı yükselmiştir. Yine aynı yıl içinde, ted hişçiliğin şiddetlenmesi sonucu Kıbrıs'ta durum çok kötüleşmiş, aynı za manda Türk-Yunan, İngiliz-Yunan ilişkileri de oldukça gölgelenmiştir. Bu ise, NATO'nun Doğu Akdeniz'deki sağ kanadının durumunu sarsmıştır. Bundan dolayı, bir yandan Amerika Birleşik Devletleri'nin, diğer yandan da NATO'nun baskısı ve aracılığı ile, Türkiye ve Yunanistan arasında ikili görüşmelere girişilmiştir.

b. Zürih Anlaşması (11 Şubat 1959):

Yunanistan, 1958 yılı sonlarında Kıbrıs konusunu yeniden Birleşmiş Milletler'e götürdü. Fakat Genel Kurul, 5 Aralık 1958'de anlaşmazlığın taraflar arasında görüşmelerle çözümlenmesini tavsiye etmeye karar verdi. Bu ve diğer gelişmelerin üzerine de Yunanistan görüşmelere yanaştı.

Türkiye Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile Yunanistan Dışişleri Bakanı Avanghelos Averof, NATO toplantısı için Paris'te bulunurlarken,

41) Bkz. A. Suat Bilge, **aynı eser, s.** 373 **vd.**

18 Aralık 1958' de Kıbrıs konusunu ele aldılar. Bundan sonra da iki devlet arasında Zürih'te bir toplantı yapılması kararlaştırıldı.

5 Şubat 1959'da, Türkiye ve Yunanistan Başbakanları Adnan Menderes ve Konstantin Karamanlis ile Dışişleri Bakanları Zürih'te bir araya gelerek Kıbıs anlaşmazlığını çözümlemek üzere görüşmelere başladılar. Bu toplantının sonucunda 11 Şubat 1959'da iki devlet, Kıbrıs'ta bağımsız bir Cumhuriyet yönetiminin kurulmasını, bu devlet içinde Türk ve Rum toplumlarının haklarının neler olacağını kararlaştırdıklarını, bu amaçla bir anlaşma yaptıklarını açıkladılar.

Bu suretle, Türkiye ve Yunanistan arasında yapılan Zürih Anlaşması ile, Kıbrıs'ta yeni bir statünün kurulması kararlaştırılmış oldu.

Zürih Anlaşması'ndan sonra, Türk ve Yunan Dışişleri Bakanları, konuyla ilgili üçüncü devlet olan İngiltere'ye durumu bildirmek ve onun da onayını almak için Londra'ya gittiler[42].

Böylece Zürih Anlaşması'nı yapan ve bundan memnun kalan Türk Hükümeti, bu defa da taksim tezinden vazgeçip, Kıbrıs'ın bağımsızlığı tezini kabul etmiş oldu.

c. **Londra Anlaşması (19 Şubat 1959):**

Türk ve Yunan Dışişleri Bakanları, Zürih Anlaşması hakkında İngiliz Dışişleri Bakanı'na bilgi verdikten sonra; taraflar, Londra'da üç devlet ile Kıbrıs Türk ve Rum toplumları liderlerinin katılacağı bir konferansın yapılmasını kararlaştırdılar. Bunun üzerine Türkiye, İngiltere, Yunanistan Başbakanları ile Türk ve Rum toplumlarının liderleri Dr. Fazıl Küçük ve Başpiskopos Makarios'un katılmasıyla Londra Konferansı toplandı. Yapılan görüşmelerin sonucunda da, Zürih Anlaşması esas olmak üzere, bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'ni ortaya çıkartan anlaşmalar 19 Şubat 1959'da imzalandı. Londra Anlaşması adını alan ve 23 Şubat 1959'da, üç devletin başkentinde açıklanan kararlar, başlıca şu dört konudaki anlaşmaları kapsamaktaydı:

1) *Kıbrıs üzerindeki İngiltere'nin egemenliğinin Kıbrıs Cumhuriyeti'ne devrine dair Kurulma Andlaşması,*
2) *Kıbrıs'ın bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve anayasa düzenini güvenlik altına alan Garanti Andlaşması,*
3) *Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs Cumhuriyeti arasında yapılacak Askeri İttifak Andlaşması,*

---

42) Nihat Erim, **aynı eser,** s. 77-90; A. Suat Bilge, **aynı eser,** s. 392-394. Ayrıca Zürih Anlaşması'nın esasları ve yorumu için bkz. Sevin Toluner, **aynı eser, s. 79 vd.**

4) Kıbrıs'ta yeni anlaşmalar hazırlanması hususunda üzerinde uyuşulan önlemler[43].

Böylece bu anlaşmalarla, Kıbrıs'ın statüsünün değişmesine ve adanın bağımsız bir Cumhuriyet haline gelmesine karar verilmiş oldu.

Türk Hükümeti tarafından "her taraf için bir başarı" olarak gösterilen bu andlaşmalarla, Kıbrıs uyuşmazlığına bulunan çözüm şekli, esas itibariyle ilgili üç devletin ve adadaki iki toplumun hak ve çıkarlarını bağdaştırmaya çalışmıştı. Yani ne Yunanistan'ın "enosis", ne de Türkiye'nin "taksim" tezi kabul edilmişti. Ada'da iki toplumun ortaklığına dayanan, Türkiye ve Yunanistan ile sıkı işbirliğini esas alacak, bağımsız, bir çeşit federal bir Cumhuriyetin kurulması öngörülmüştü.

Bu anlaşmalara göre; Kıbrıs Cumhuriyeti'nde, Türk ve Rum toplumları kendilerini ilgilendiren işleri Toplum Meclisleri, ortak işleri de başkanlık sistemine dayanan yürütme organı aracılığıyla yürüteceklerdi. Yürütmenin başkanı olan cumhurbaşkanı Rum, yardımcısı Türk olacak ve üçü Türk on kişilik bir bakanlar kurulu bulunacaktı. Ayrıca, elli üyeli olacak Temsilciler Meclisi'ne yüzde otuz oranında Türk üye katılacaktı. Bir Anayasa Mahkemesi ile, Türk ve Rumlar arasındaki davalar için karma mahkemeler kurulacaktı. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Anayasa düzeninin sürekliliğini Türkiye, İngiltere ve Yunanistan garanti edeceklerdi. Aynı zamanda adanın savunması, bu üç devlet ile Kıbrıs Cumhuriyeti tarafından, Askeri İttifak Andlaşması çerçevesi içinde kurulacak ortak bir kuvvetle sağlanacaktı. Ada, başka bir devletle birleşemeyecek ve taksim edilemeyecekti. Bunların yanı sıra da, İngiltere, kendisi için önemli olan adadaki üsleri ve bunların üzerindeki egemenlik haklarını koruyacaktı.

Diğer yandan; İttifak Andlaşması'na göre, Kıbrıs'ta kurulacak ortak karargâha Türkiye 650 kişilik, Yunanistan 950 kişilik birer kuvvetle katılacaklardı. Ayrıca, ilgili her devlet, Garanti Andlaşması ile Kıbrıs'taki Anayasa düzenini korumak üzere topluca, bu olmazsa tek başına müdahalede bulunabilecekti.

Bunların yanı sıra; Türklerin kültür, din ve özlük işleri, Türk Toplum Meclisi'nin çıkaracağı yasalara göre, Türk Toplumu makamları tarafından görülecekti. Türkler, kurumlarına ve evlerine Türk bayrağı çekebilecekler, ulusal bayramları resmen kutlayabileceklerdi. Kıbrıs'ta resmi dillerden biri de Türkçe olacaktı. Ayrıca Türkler, yüzde kırk oranında orduya, yüzde otuz oranında ortak güvenlik kuvvetlerine katılacaktı. Böylece Türk toplumunun, Rumların egemenliği altına düşmesini önleyecek önlemler alınmış bulunuyordu.

---

43) A. Suat Bilge, **aynı eser,** s. 394-395. Andlaşmalann metinleri için bkz. Murat Sarıca, Erdoğan Teziç, Özer Eskiyurt, **Kıbrıs Sorunu,** İstanbul 1975, s. 262-278.

Bu anlaşmalarla, Kıbrıs'ta Yunanistan da Türkiye ile aynı haklara kavuşmuş oluyordu. Kıbrıs Rum toplumu ise, kendi işlerini görmek ve Türklerin haklarına saygı göstermek kaydıyla, adayı yönetme hakkını elde ediyordu.

d. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kurulması (16 Ağustos 1960):

Kıbrıs'ta, Zürih ve Londra Anlaşmaları gereğince, 1959 Mart ayı sonlarında geçici bir hükümet kuruldu. Aynı zamanda da, Kıbns Cumhuriyeti Anayasa tasarısı ile; yönetimin Kıbıs Cumhuriyeti'ne devredilmesini hazırlamak ve Londra Konferansı'nda alınan kararları uygulamaya koyabilmek için, son andlaşmaları düzenlemek üzere Londra ve Lefkoşa'da komisyonlar meydana getirildi. Anayasa Komisyonu'nda Türkiye Cumhuriyeti'ni Prof. Nihat Erim başanlığmda bir heyet temsil etti.

Bu komisyonların çalışmaları bir yıldan fazla sürdü. Komisyolarda çeşitli görüş ayrılıkları belirdi. Bunların başlıcaları; Londra'da çalışan ve Kıbrıs'ın uluslararası statüsünü hazırlayan komisyondaki İngiltere'ye bırakacak üsler ile, Lefkoşa'daki Anayasa Komisyonu'nda Türklere verilen hakları çok gören Rumların buna karşı çıkması idi. Ancak bu ayrılıklara, 1960 yılı Temmuz ayı başlarında çözüm sağlandı, bu arada anayasa taslağı da son şeklini aldı[44].

Bunun üzerine İngiliz Parlamentosu, 21 Temmuz 1960'ta, Kıbrıs'ın bir Cumhuriyet olmasıyla ilgili kanun tasarısını kabul etti ve bu, 29 Temmuz 1960 günü Kraliçe tarafından da onaylandı. "1960 Kıbrıs Kanunu" adını taşıyan bu metne dayanarak İngiltere Kraliçesi tarafından, 3 Ağustos 1960'ta, "1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Emirnamesi" çıkarıldı. Buna göre, Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası 16 Ağustos 1960 günü yürürlüğe girecekti.

Londra ve Lefkoşa'daki bu çalışma ve gelişmelerden sonra Kıbrıs ile ilgili olarak hazırlanan Anlaşma metinleri; 16 Ağustos 1960 günü Lefkoşa'da, Türkiye'yi temsilen Başkonsolos, Yunanistan temsilcisi, İngiltere adına Vali, Türk toplumu lideri Dr. Fazıl Küçük, Rum toplumu lideri Makarios tarafından imzalandı. Aynı gün Kıbns Devleti Anayasası da yürürlüğe girdi[45]. Bu suretle de 16 Ağustos 1960 tarihinde Kıbns Cumhuriyeti ve bağımsızlığı ilan edildi.

---

44) Anayasanın hazarlanmasıyla ilgili çalışmalar ile Anayasanın getirdikleri hakkında geniş bilgi için bkz. Nihat Erim, **aynı eser,** s. 109 vd

45) 16 Ağustos 1960 tarihinde Lefkoşa'da on yedi adet andlaşma imzalanmıştır. İngiltere, bunlardan taraf olmadığı **İttifak** Andlaşmasi dışındaki on altı andlaşmayı Birleşmiş Milletler'e tescil ettirmiştir. İmza tarihinde yürürlüğe giren bu andlaşmalann metinleri T.C. Resmî Gazete'de yayınlanmamıştır. Ancak, Kıbns sorununu tartışmak üzere 4 Mart 1959 tarihinde yapılan görüşmeler sonunda Türkiye Büyük Millet Meclisi, **"Londra'da imzalanan Anlaşmalarda Hükümetin takip ettiği politikanın tasvip edildiği"ne** dair bir karan, 138 olumsuz, 2 çekimser oya karşı 347 olumlu oyla kabul etmiştir. Bu karardan sonra, 31 Mart 1965 tarih ve 556 sayılı kanunla, **"Kıbrıs Cumhuriyetinin Kurulmasına dair Anlaşma ile Eklerinin", "Garanti Andlaşması ile bu Andlaşmanın II nci mad-**

Yine aynı gün, İttifak Andlaşması gereğince, Türk ve Yunan askeri birlikleri Kıbrıs'a çıktı. İngiliz kuvvetleri de kendilerine bırakılan üslere çekildi.

Böylece Kıbrıs'ta, bağımsız bir devletin kurulmasıyla yeni bir dönem başlamış oldu. Ancak, kısa süre sonra, Ada yeni gelişmelere sahne olmaya başladı. Bu da yeni olaylara ve bunalımlara yol açtı.

e. Kıbrıs'a Ait Andlaşmaların Uygulanmasında Karşılaşılan Güçlükler:

Kıbrıs anlaşmazlığını çözümlemeyi amaç edinen ve Kıbrıs'ta bağımsız bir Cumhuriyetin kurulmasını sağlayan andlaşmalar; Anayasa yürürlüğe girdikten çok kısa bir süre sonra, Kıbrıs Rum toplumu liderleri tarafından bozulmaya ve uygulamada güçlükler çıkarılmaya başlandı. Rumlar, daha uygulamanın başında ayrı Türk belediyeleri, devlet görevlerine Türklerin yüzde otuz oranında alınmaları, Türk Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın veto hakkı ve Kıbrıs ordusunun kurulması gibi konularda anlaşmazlıklar çıkardılar. Bunlar da Rumların, ilk anlardan başlayarak Türkleri baskı altına almak istediklerini ve Kıbrıs'ı Yunanistan'a katmak için çalıştıklarını ortaya koydu.

Türk ve Rum toplumları arasındaki anlaşmazlığın gelişmesinde, ayrı Türk belediyeleri konusu, diğer konularla birlikte önemli rol oynamıştır. Ayrı belediyeler; Kıbrıs'ta Rumların tedhiş hareketleri sürerken, Türklerin belediye hizmetleri görülmediğinden, kendi hizmetlerini kendilerinin görmesi için Lefkoşa ve diğer kentlerde 1958'de kurmuş oldukları Türk belediyeleriydi. Kıbrıs Anayasası'nın da öngördüğü bu kuruluşlar, Anayasanın yürürlüğe girmesinden sonra, Rum Bakanlarının çoğunluk kararıyla genel ve ortak yönetim konuları arasına alındılar.

Anayasa'nın bu suretle açıkça çiğnenmesi üzerine, Türk toplumu belediyelerle ilgili olarak Kıbrıs Anayasa Mahkemesi'ne başvurdu. Türk toplumuna

---

desinde atıfta bulunulan Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasasının temel maddelerine dair Listenin", "İttifak Andlaşması ile I ve II sayılı Ek Protokolleri'nin" ve "İttifak Andlaşmasının uygulanması için imza edilen Anlaşmanın", "En Ziyade Müsaadeye Mazhar Millet Şartına dair Türkiye Cumhuriyeti ile Kıbrıs Cumhuriyeti arasında teatisi suretiyle yapılan Andlaşmanın" onaylanması uygun bulunmuştur. Aynı zamanda bu kanunda, andlaşmaların 16 Ağustos 1960 tarihinden itibaren uygulanacağına dair bir hükme de yer verilmiştir. Bkz. Sevin Toluner, **aynı eser,** s. 73-74, dipnot 2, ayrıca, **Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Kurulmasına Dair Andlaşma, İttifak Andlaşması ve Garanti Andlaşması** hakkında geniş bilgi ve değerlendirme için s. 73 vd. Bütünü 199 madde olan **"Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası", "Garanti Andlaşması" ve "İttifak Andlaşması"nın** metinleri için Murat Sarıca, Erdoğan Teziç, Özer Eskiyurt, **aynı eser,** s. 279 - 393, "Anayasa"nın özellikleri için s. 16 vd; ayrıca, **"Garanti Andlaşması" ve "İttifak Andlaşması"** için İsmail Soysal, **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Andlaşmaları,** Ankara 1965, s. 467-471.

hak veren Anayasa Mahkemesi'nin kararını ise, Rum toplumu liderleri uygulamadılar ve 21 Mayıs 1963'te mahkemenin tarafsız başkanı Alman Profesörü Forsthoff u istifaya mecbur ettiler.

Bu arada, 1962 Kasım ayı sonunda, Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios Türkiye'yi ziyaret etmiş, Ankara'da yapılan görüşmelerde Kıbrıs Devleti'ni kuran uluslararası andlaşmaları ve anayasayı değiştirme eğilimini belirtmiş, ancak bu istek Türk Hükümeti tarafından reddedilmiştir.

Rum toplumu liderlerinin bu tutumu ve Makarios'un belediyeler hakkındaki kararı uygulamayacağını açıklaması, bu defa Türkiye'nin sert tepki göstermesine neden olmuştur. Dışişleri Bakanı, Feridun Cemal Erkin, 3 Nisan 1963'te Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada, Kıbrıs Anayasası'nın uygulanması ve Türk toplumunun haklarının korunması için gerekenin yapılmasına kararlı olduklarını açıklamıştır.

Böylece Rumlar, 1960'tan 1963 yılı sonlarına kadar, Anayasanın ve ilgili andlaşmaların Türklere hak tanıyan maddelerinin uygulanmasını geciktirmek, ihmal etmek veya hiç uygulamamak gibi hareketlerle, Kıbrıs'taki statüyü kendi lehlerine çevirmeye ve bunu gerçekleştirmeye yarı gizli şekilde çalışmışlardır.

Nitekim Makarios, Türkiye'nin kendisini istediği gibi harekette serbest bırakmayacağını anladıktan sonra, Kıbrıs hakkındaki düşüncelerini bir oldu bitti şeklinde uygulamaya koymak üzere, içlerinde Glafkos Klerides'in de bulunduğu üç kişilik bir grubu gizli bir eylem planı hazırlamakla görevlendirmiştir. Bunların çalışması sonucunda da "Akritas Planı" hazırlanmıştır. Metni, ilk defa Kıbrıs'ta yayınlanan Patris Gazetesi'nde 21 Nisan 1966'da yayınlanarak açığa çıkan bu planın ana hedefi, "enosis"i gerçekleştirmekti. Bu amaçla da, hükümet içinde bir darbe yapılmasını ve güçlenmeye fırsat vermeden bütün muhalefetin temizlenmesini öngörüyordu. Bunun için ilk hareket, hükümet tarafından tek taraflı olarak bir dizi Anayasa değişikliğinin kabulü olacaktı. Değişiklikler "mantıklı ve haklı" görünecek; ancak, gerçekte Kıbrıs'taki Türk toplumunu en önemli haklarından yoksun bırakacaktı. Bazı Kıbrıslı Türklerin "kuvvetli bir tepkisi" olursa, bu derhal ezici bir kuvvet gösterisiyle bastırılacaktı. Aynı zamanda çatışmalar "yaygınlaşırsa", Kıbrıslı Rumlar ellerindeki bütün askeri olanakları kullanmakla kalmayacaklar, "enosis"in ilan edildiğini de derhal duyuracaklardı[46].

Bundan sonra ise Makarios, 30 Kasım 1963'te, Türk Toplumu Lideri ile Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'ye verdiği bir muhtırayla Anayasanın de-

46) Daha geniş bilgi için bkz. Pierre Oberling, **aynı eser,** s. 64-65; Kâmuran Gürün, **aynı eser,** s. 396-398.

ğiştirilmesini resmen önererek, niyetlerini açığa vurumuştur[47]. On üç maddelik bu öneri, Kıbrıs Türk toplumunun Anayasa ile güvenlik altına alınan hak ve çıkarlarını ortadan kaldıracak bir değişikliği öngörüyordu. Bunların kabul edilmesi ise, Türk toplumunu adada ortak ve eşit bir toplam olmaktan çıkararak, çoğunluk Rum toplumunun egemenliğinde bir azınlık statüsüne sokmak demekti. Bu nedenle Türkiye, 6 Aralık 1963'te, Makarios'un yaptığı önerileri reddetti. Böylece Rumlar, Kıbrıs'ta yeni bir bunalımın çıkmasına neden oldular.

f. Rumların Türklere Karşı Harekete Geçmesi ve 1963-1964 Bunalımı:

— Olayların Başlaması:

Makarios'un önerileri, bunların reddi ve Rumların Türklere karşı yaptıkları girişimler, Kıbrıs'ta iki toplumun arasındaki gerginliği şiddetlendirdi. Bu sırada, 21 Aralık 1963 gecesi, Rum polisleri tarafından bir Türk kadınının öldürülmesi, Türk toplumu arasında heyecan uyandırdı. Bu olay, ertesi günden itibaren toplumlar arasında kanlı çarpışmaların başlamasına yol açtı. Rumlar, Akritas Planı'na uygun olarak adanın her yerinde genel saldırıya geçerek birçok Türkü öldürdüler[48].

— Türkiye'nin Olaya Müdahalesi ve Sorunun Boyutlarının Geniş lemesi:

Kıbrıs'ta ortaya çıkan bu olaylar üzerine Türkiye; 23 Aralık 1963'te, İngiltere ve Yunanistan'dan Rumların bu saldırılarını durdurmalarını istedi. Ayrıca, bu hususta yapılacak girişimin, Garanti Andlaşması'nın uygulanacağına dair bir başlangıç olacağını da belirtti. Bunun üzerine üç devlet, 24 Aralık 1963'te Lefkoşa'da bir bildiri yayınlayarak, Türk ve Rum toplumları arasında sürmekte olan karışıklıklara son verilmesini istediler. Ancak Makarios, bu bildiriye oyalayıcı bir cevap vererek, Rum saldırılarını durdurmaya yanaşmadı. Bunun üzerine, 25 Aralık 1963 günü, Türk Hava Kuvvetleri'ne ait uçaklar çarpışmaları durdurmak amacıyla Kıbrıs üzerinde ihtar uçuşlarına başladı. Kıbras'taki Türk Alayı, Kıbrıslı Türkleri korumak üzere garnizonundan çıkarak, Lefkoşa'nın Türk kesimine girdi ve savunma mevzilerine yerleşti.

Türkiye'nin, "Kıbrıslı Rum çetelerinin günlerden beri süren Kıbrıs Türklerine karşı giriştikleri yok etme hareketlerini durdurmak için Garanti And-

47) Bu arada Makarios, aynı gün (30 Kasım 1963) verdiği demeçte, Zürih Anlaşması için "… Bu, zaruretin kabul ettirdiği bir yoldu." demiştir. Bununla da, 1960 Andlaşmalannın zor kullanılmak süratiyle kabul ettirildiği iddiasını ortaya atmak istemiştir. Bu ifadenin gerçek dışı ve hukuk yönünden de geçersiz olduğu hakkında bkz. Sevin Toluner, **aynı eser,** s. 127-132.

48) Kâmuran Gürün, **aynı eser, s. 402.**

laşması'nın verdiği hakka dayanarak" yaptığı bu girişimler ve kesin tutum üzerine, İngiltere, ortak girişimde bulunmayı kabul etti. 26 Aralık 1963 gecesi, Lefkoşa'daki İngiltere Yüksek Komiseri ile Türkiye ve Yunanistan Büyükelçileri, Garanti Andlaşması gereğince üç devletin birlikte Kıbrıs'ta düzeni yeniden sağlamak için harekete geçmeye hazır olduklarını Kıbrıs Hükümeti'ne bildirdiler. Ertesi günü de, ilk defa olarak, Ada'da bir İngiliz generalinin komutasında üç devletin askerlerinden oluşan bir "barış gücü" kuruldu.

Bu gelişmeler üzerine Türk ve Rum toplumları arasında ateş kesilmesi kabul edildi ve Lefkoşa'yı iki bölgeye ayıran "Yeşil Hat" üzerinde bir anlaşmaya varıldı. Buna karşılık Makarios, Türkiye'nin Kıbrıs'ın iç işlerine karıştığını ileri sürerek Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne başvurdu. Diğer yandan, İngiltere'nin önerisiyle 15 Ocak 1964'te Londra'da, ilgili üç devlet ile iki toplumun temsilcilerinin katıldığı bir "beşli konferans" toplandı.

Londra'da yapılan bu üçüncü konferansta; Türkiye, Kıbrıs'ta düzenin, Türk toplumunun can ve mal güvenliğiyle haklarının sağlanmasını, yani mevcut garantilerin çoğaltılmasını; Rumlar ise, bunların kaldırılmasını istediler. Bu görüş ayrılıkları ve Makarios'un her konudaki uzlaşmaz tutumu, konferansın bir sonuca varamadan, 31 Ocak 1964'te dağılmasına neden oldu.

Garantör üç devlet ile toplumlar arasında bir anlaşma sağlanamayınca, tarafların isteği üzerine Kıbrıs sorunu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi önüne götürüldü. Güvenlik Konseyi, uzun görüşmelerden ve Birleşmiş Milletler Örgütü Genel Sekreteri U-Thant'ın arabuluculuk girişiminden sonra, 4 Mart 1964'te, Konsey'in beş geçici üyesinin hazırladığı bir tasarıyı kabu etti.

Güvenlik Konseyi'nin bu kararına göre; ilgili devletler ve toplumlar uyuşmazlığı daha da şiddetlendirecek hareketlerden kaçınacaklar, Kıbrıs'ta bir barış gücü kurulacak, uyuşmazlığın barışçı yollardan çözümlenmesini sağlamak için bir arabulucu görevlendirilecekti[49].

"4 Mart Kararları", Kıbrıs sorununa yeni boyutlar kazandırmış, bundan sonraki gelişmelerin de politik ağırlığını teşkil etmiştir.

Bu kararlar üzerine, tarafsız devletlerin askerlerinden meydana gelen ve Birleşmiş Milletler'in emrinde olan "Barış Gücü", 27 Mart 1964'te Kıbrıs'ta göreve başladı. Arabulucu olarak da Finlandiyalı diplomat S. Tuomioja görevlendirildi. Fakat, ne Barış Gücü Kıbrıs'ta güvenliği sağlayabildi, ne de arabulucu anlaşmazlığa bir çözüm yolu bulabildi. Toplumlar arasındaki çatışmalar bundan sonra da sürdü.

Birleşmiş Milletler'in bu kararlarına ve aldığı önlemlere rağmen, olaylar Kıbrıs'ta Türkler aleyhine gelişmekte devam etti. Bunun üzerine Türkiye,

49) Bkz. Sevin Toluner, **aynı eser, s. 111-114.**

29 Mayıs 1964'te İngiltere ve Yunanistan'a birer nota vererek, durumun gittikçe kötüleştiğini bildirdi ve olaylara dikkatlerini çekti. 5 Haziran 1964'te Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, verdiği demeçte, "Eğer Rumlar hareketerine devam ederlerse, günün birinde Kıbrıs'a gitmemiz mukadderdir..." diyerek, Türkiye'nin harekete geçmeye mecbur kalacağını açıkladı.

Kıbrıs olaylarının nazik bir durum aldığı bu dönemde, Türkiye'nin olaya müdahale için gösterdiği kararlı tutum üzerine, Amerika Birleşik Devletleri harekete geçti. 6 Haziran 1964'te Washington'da yapılan bir açıklamada Başkan Johnson'un, Başbakan İsmet İnönü'ye bir mektup göndererek, durumu görüşmek için kendisini Washington'a davet ettiği bildirildi.

- Başkan Johnson'un Mektubu, Başbakan İsmet İnönü'nün Cevabı ve Washington Görüşmeleri:

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Johnson, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı'na yazdığı 5 Haziran 1964 tarihli bu mektubunda; "Sayın Bay Başkan" diye başlayarak, Türkiye Hükümeti'nin Kıbrıs'a bir askeri müdahale yapmayı tasarladığını öğrendiğini ve bunun kendisini endişeye düşürdüğünü belirttikten sonra, şöyle demekteydi:

"Böyle bir harekete girişmeden önce Birleşik Amerika Devletleri ile istişarede bulunmak mesuliyetini tam kabul etmenizi özellikle rica etmek zorundayım...

"Kıbrıs'a yapılacak olan Türk müdahalesinin Türk - Yunan kuvvetleri arasında askeri bir çatışmaya müncer olacağı hususunda zihninizde en ufak bir tereddüt olmamalıdır...

"Türkiye tarafından Kıbrıs'a yapılacak askeri bir müdahele Sovyetler Birliği'nin aynı şekilde bir müdahalesine yol açabilir. NATO müttefiklerimizin tam rıza ve muvafakatları olmadan Türkiye'nin girişeceği bir hareket neticesinde ortaya çıkacak Sovyet müdahalesine karşı Türkiye' yi müdafaa etmek mükellefiyetleri olup olmadığını müzakere etmek fırsatını bulmamış olduklarını takdir buyuracağınız kanaatindeyim...

" Türkiye ile aramızda mevcut bulunan askeri yardımın veriliş maksatlarından gayri gayelerde kullanılması için hükümetinizin Birleşik Devletleri'nin muvafakatini alması icap etmektedir. Hükümetiniz bu şartı tamamen anlamış bulunduğunu muhtelif vesilelerle Birleşik Devletler'e bildirmiştir. Mevcut şartlar altında Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı bir müdahalede Amerika tarafından temin edilmiş olan askeri malzemenin kullanılmasına Birleşik Amerika Devletleri'nin muvafakat edemeyeceğini size bütün samimiyetimle ifade etmek isterim...

" Genel barış ve Kıbrıs meselesini aklı selim ve sulh yolu ile halli hususlarında sizin ve benim çok ağır mesuliyet taşımakta olduğumuzu hisse-

diyorum. Bu itibarla aramızda en geniş, en samimi istişarelerde bulununcaya kadar sizin, meslektaşlarınızın tasarladığınız her türlü kararınızı geri bırakmanızı bilhassa rica ediyorum"[50].

Başkan Johnson'un Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı müdahaleyi önlemeye yönelik olduğu anlaşılan bu mektuba; Başbakan İsmet İnönü, 13 Haziran 1964'te cevap vererek, yapılan daveti kabul ettiğini bildirdi.

İsmet İnönü'nün, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Johnson'a yazdığı mektubun bazı bölümleri şöyledir:

"Sayın Bay Başkan,

"5 Haziran tarihli mesajınızı Büyükelçi Hare'in delaletiyle almış bulunuyorum. Kıbrıs'ta Garanti Andlaşması gereğince ferdi hareket hakkını kullanma kararını, arzunuz veçhile geri bıraktık...

"Mesajınız gerek yazılış tarzı, gerek muhtevası bakımından, Amerika'yla ittifak ilişkilerinde daima ciddi bir dikkat göstermiş olan Türkiye gibi bir müttefikinize karşı hayal kırıcı olmuş, ittifak münasebetlerine değinen muhtelif konularda önemli görüş ayrılıkları belirmiştir...

"Kıbrıs'taki mezalim devrinin, bütün tedbirleri tesirsiz kılan hususi bir karakteri vardır. Başından beri güvenliği korumak için yapılan görüşmeler, geçirilen muvakkat devreler, hepsi yalnız Makarios idaresinin tecavüzünü ve tahribatını artırmaya hizmet etmiştir.

"Son defa, Kıbrıs Hükümeti açıktan silahlanmaya başladı ve Birleşmiş Milletleri kendi zulmünü ve Anayasa dışı yönetimini güçlendirecek yardımcı bir vasıta gibi farzetti. Birleşmiş Milletler'in Anayasa nizamını iade ve saldırıları durdurmak için yetkilerinin ve müdahale niyetlerinin eksik olduğu açık bir gerçek halini almıştır. Yunan Hükümeti'nin Kıbrıs yönetimini nasıl teşvik ettiğini biliyorsunuz. Bu ahval içinde Kıbrıs'ta mezalimi durdurmak için bir müdahaleye mecbur olacağımızı Amerika'da sizin huzrunuzda konuşurken söyledik...

"Size en kesin ve açık surette temin etmek isterim ki, eğer Türkiye bir gün Kıbrıs'a askerî müdahale zorunluluğunda bırakılırsa bu tamamiyle Milletlerarası Andlaşmaların hükümlerine ve gayelerine uygun olarak yapılacaktır.

"Bu münasebetle Bay Başkan, kararımızın tehirinin tabiatıyla Garanti Andlaşması'nın 4. maddesinin Türkiye'ye verdiği hakları hiç bir suretle halel getirmediğini belirtmeme müsaade buyurunuz— "[51].

---

50) Mektubun bütünü için bkz. Hürriyet (Gazetesi), **"Johnson'un Mektubu",** 13 Ocak 1966, Sayı 6362, s. 1,7.

51) İsmet İnönü'nün cevabının tam metni için bkz. Nihat Erim, **aynı eser,** s. 310-321.

Bundan böyle, Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkileri ve Türkiye'nin dış siyasetini genel olarak büyük ölçüde etkiyecek olan bu karşılıklı gönderilen mektuplardan sonra, İsmet İnönü 21 Haziran 1964 günü, Başkan Johnson'la görüşmek üzere Washington'a hareket etti.

Böylece, Türkiye'nin Kıbrıs'a yapmayı tasarladığı çıkartma, Amerika Birleşik Devleteri'nin müdahalesiyle durdurulmuş ve sorunun ağırlık noktası diplomatik alana kaymış oldu.

Nitekim, Washington'da Başbakan İsmet İnönü ile Başkan Johnson arasında, 22-23 Haziran 1964 tarihlerinde Kıbrıs sorunu ile ilgili görüşmeler yapıldı ve bunun sonucunda yayınlanan ortak bildiride, Kıbrıs anlaşmazlığının barışçı yollardan çözümlenmesinin esas alınması gerektiğine işaret edildi. Bu arada, aynı günlerde Başkan Johnson, Washington'a gelen Yunanistan Başbakanı Papandreu ile de, Kıbrıs konusunu ayrıca görüştü.

İsmet İnönü, Washington'dan yurda dönerken, 27-29 Haziran'da Londra'da İngiliz, 30 Haziran-1 Temmuz 1964 tarihlerinde de Paris'te Fransız devlet adamlarıyla Kıbrıs sorununu görüştü. Bu görüşmelerde, İsmet İnönü'nün, Kıbrıs'ta Rumların Andlaşmalarla tanınmış olan hakları çiğnemelerinden dolayı Garanti Andlaşması'nın işletilmesi gerekirse, İngiltere'nin Kıbrıs'a müdahalede Türkiye'nin yanında yer alır mı sorusuna İngiliz yetkililer, açık bir cevap vermediler, "ama müdahaleyi ancak kendi üslerine karşı bir davranış karşısında düşünebileceklerini gizlemediler." İsmet İnönü'nün Fransa Devlet Başkanı de Gaulle ile görüşmesinde ise, İnönü'nün bu gezisinde yanında bulunan Nihat Erim'e göre, de Gaulle, enosis'ten yana bir tutum takınmış ve Kıbrıs sorunun çözümü için Sovyet Rusya'nın da dahil olacağı, bir Büyük Devletler Konferansı öngörmüştür[52].

Böylece Başbakan İsmet İnönü'nün bu gezisinde Türkiye, Kıbrıs'a yapacağı müdaheleye Amerika Birleşik Devletleri yanında, Fransa ile garantör devletlerden İngiltere'nin de karşı olduğunu ve bu devletlerin Kıbrıs sorununun çözümü için kendisinden farklı düşünceler taşıdıklarını gördü. Bu da, soruna yeni yaklaşımlar getirdi.

— Cenevre Görüşmeleri ve Acheson Planı:

Washington'da, Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri ve Yunanistan arasında dolaylı olarak yapılan ve yukarıda belirtilen görüşmelerden sonra, 9 Temmuz 1964' te, Amerika'nın Dışişleri eski Bakanı D. Acheson'un aracılığıyla Türkiye, Yunanistan ve İngiltere temsilcileri arasında Cenevre'de görüşmeler yapılmaya başlandı. Burada, Acheson Planı denilen bir çözüm şekli ortaya atıldı. Buna göre; Türkiye'ye, Kıbrıs'ın kuzeydoğusunda Karpas Yanmadası'nda egemen bir bölge verilmesi, bunun dışında kalan yerlerde Kıbrıs

52) İsmet İnönü'nün Washington ve dönüşte uğradığı Londra ile Pariste'ki temasları için bkz. Nihat Erim, **aynı eser, s.** 323- 339.

Türklerinin topluca oturduğu iki veya üç bölgede özerk Türk yönetimlerinin kurulması, ayrıca andlaşmaları gözetmek üzere ulusalararası bir komisyon atanması öngörülüyordu.

Bu plan üzerinde görüşmelerin yapıldığı sıralarda ise, Kıbrıs'ta Ağustos ayı başında Rumların saldırısı üzerine Erenköy ve Mansura'da çarpışmalar şiddetlenmiş, Türk uçakları da buraları 8 - 9 Ağustos 1964 tarihlerinde bombalamıştır. Bunun üzerine, Acheson planında değişiklik yapılmış, fakat bu Türkiye tarafından kabul edilmemiştir.

Türkiye, Cenevre görüşmeleri sırasında, yeni gelişmeler karşısında bu defa federasyon ilkesini ortaya attı. Ancak bu düşünce kabul edilmedi. Kıbrıs anlaşmazlığının böylece çok kritik bir durum alması ve görüşmelerle çözümlenmesinin gittikçe zorlaşması üzerine, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, 7 Eylül 1964'te verdiği demeçte, Yunanistan ile Kıbrıs Rumlarının tutumlarının anlaşmazlığı bir savaşa doğru götürdüğünü açıkladı[53].

— Türk - Yunan İlişkilerinin Gerginleşmesi:

Böylece, 1964 yılı ortalarından itibaren, Kıbrıs'ta meydana gelen gelişmelerle Yunanistan'ın girişmiş olduğu hareketler, bu arada Atina Hükümeti'nin, Kıbrıs'ta cumhuriyetin ilanından önceki tedhiş hareketlerini yöneten General Grivas'ı yeniden adaya göndermesi ve ayrıca Yunan askeri yollaması, Oniki Ada'da tahkimata başlaması, nihayet Washington görüşmelerinden sonra yapılan görüşme önerilerine yanaşmaması; Kıbrıs sorununu yerel bir uyuşmazlıktan, Türkiye ile Yunanistan arasında bölgesel bir anlaşmazlığa dönüştürerek genişletmiş, hatta iki devleti bir savaşın eşiğine kadar getirmiştir.

Ancak, Türk Hava Kuvvetleri'nin 8 - 9 Ağustos 1964'te Kıbrıs'a yaptığı müdahaleden sonra, Kıbrıs Rumlarının saldırıları, gücünü ve genel olma niteliğini kaybederek sadece sınırlı çatışmalar haline gelmiştir. Yine Türkiye'nin, Eylül ayında kuvvet kullanarak, Kıbrıs Türklerine yiyecek ve yardım malzemesi göndermeye kalkışması, Makarios'un direncini ve Türkleri kuşatma altında tutma girişimini kırmıştır. Bu suretle de Kıbrıs'ta durum biraz olsun durulmuştur.

Bu sıralarda da Türkiye, özellikle Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Johnson'un 5 Haziran 1964 tarihli mektubundan sonra, dış politikasını yeniden gözden geçirmeye başlamıştır. Bunda, Türkiye'nin, Kıbrıs sorununda müttefiklerinden ve özellikle NATO devletleriyle Amerika Birleşik Devletleri'nden umduğu yardım ve desteği görememesi önemli rol oynamıştır. Bu arada da, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkileri normalleştirme çalışmaları hızlandırılmıştır. Nitekim, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in 30 Ekim -

53) Murat Sanca, Erdoğan Teziç, Özer Eskiyurt, **aynı eser,** s. 78 vd; A. Suat Bilge, **aynı eser, s.** 412-415.

6 Kasım 1964 tarihlerinde Moskova'yı ziyaret etmesi de bunun bir sonucuydı. Bu ziyaret sonunda Sovyetler Birliği, Kıbrıs'ta iki toplumun varlığını kabul etmiştir.

Bu tarihlerden sonra Kıbrıs anlaşmazlığının ağırlık merkezi daha çok diplomasi alanına kaydı. Bu arada, 1965'te NATO Bakanlar Konseyi, Kıbrıs sorununun Türkiye ve Yunanistan arasında görüşmeler yoluyla çözümlenmesini tavsiye etti. Bunun üzerine iki devlet arasında, Haziran 1965'te Atina'da görüşmeler başlandı. 18 Aralık 1965'te Birleşmiş Milletler, Kıbrıs sorununu bir daha görüşerek, Ada'ya müdahalede bulunulamayacağını açıkladı. Ancak açık bir tavsiyede bulunmadı. 18 Mayıs 1966'da Türk - Yunan görüşmelerine yeniden başlandı. Bu sıralarda ise, Yunanistan'da iç karışıklıklar çıktı. 21 Nisan 1967'de bir hükümet darbesi yapıldı. Kurulan askeri hükümet ile Türkiye arasında, Hükümet Başkanları düzeyinde Kıbrıs anlaşmazlığını görüşmek üzere 9-10 Eylül 1967'de Dedeağaç görüşmeleri yapıldı. Fakat Yunanlılar, yine "enosis"e gidecek isteklerde bulunduklarından, bunlar da Türkiye tarafından kesin olarak reddedildiğinden, bir sonuca varılamadı.

Böylece, soruna bir çözüm getirilemediği gibi, Kıbrıs'ta iki toplum ile Türkiye ve Yunanistan arasında gerginlik zaman zaman savaş hazırlıklarına varacak derecede devam etmiştir. Bu arada Kıbrıs'a çok sayıda Yunan askeri gelmiş, Ada'da Rumlar "Milli Muhafız Teşkilatı"nı, buna karşı da Türkler "Mücahit Teşkilatı"nı kurmuşlardır. Bu gelişmelerin getirdiği gerginlik içinde de, 1967 yılı sonlarında, bir olay Kıbrıs sorununu yeniden alevlendirmiştir.

g. Kıbrıs'ta 1967 Olayları, Türkiye-Yunanistan İlişkilerinde Bunalım ve Sonrası:

— Ada'da Olayların Yeniden Başlaması:

Kıbrıs'ta Türklerin Rumlara karşı açtığı mücadelenin önde gelen liderlerinden olan Rauf Denktaş, bir süre önce Ada'dan ayrılarak Türkiye'ye gelmişti. Bunun üzerine Makarios da, Denktaş'ın Kıbrıs'a dönmesini yasaklamış ve geldiğinde tutuklanacağını açıklamıştı. Buna rağmen Rauf Denktaş, Kıbrıs'ta sürmekte olan olaylar üzerine Ada'ya gizlice girmek istemiştir. Fakat, 31 Ekim 1967'de Rum ilgililerince yakalanarak tutuklanmıştır. Bu ise bunalımın yeniden büyümesine neden olmuştur.

1 Kasım 1967 günü Türk toplumu adına Makarios'a bir muhtıra verilerek; Denktaş'ın derhal serbest bırakılması istenmiş, aksi halde Ada'nın her yanında Türklerin harkete geçeceği bildirilmiştir. Bunun üzerine Makarios, Rum Milli Muhafız Birlikleri ile Yunan askerlerini alarma geçirmiş ve bazı Türk köylerini kuşatmıştır. Aynı gün Türkiye Hükümeti, Denktaş'ın serbest bırakılmasını istemiştir. Buna karşılık Makarios, Denktaş'ın Rum kanunlarına göre yargılanacağını bildirmiştir.

Türkiye, bu durum üzerine Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere ile Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri U-Thant'a başvurarak, aracılık yapmalarını istemiştir. Bundan sonra Washington, New York, Londra'da temaslar başlamıştır. Türkiye'nin bu girişimleri sürerken, Kıbrıs Rum yönetiminin Dışişleri Bakanı, Atina'da Yunan Hükümeti ile yaptığı görüşme sonunda, 3 Kasım 1967'de verdiği demeçte, "Kıbrıs anlaşmazlığı en nazik dönemine giriyor. Uygulanacak siyaset hususunda Yunan Hükümeti ile görüş birliğine varıldığını" açıklamıştır.

4 Kasım 1964 günü Lefkoşa'da Türkler, Denktaş olayını protesto etmek üzere bir miting yaptılar. Aynı amaçla Türkiye'de çeşitli toplantılar düzenlendi. 7 Kasım günü de Kıbrıs'ta çarpışmalar yeniden başladı. U - Thant toplumlar arasındaki bu çatışmayı durdurmak için girişimlerde bulundu. Ancak, Rumların saldırısı ve Türkleri kışkırtma hareketleri sürdü.

Sonuçta, Türkiye'nin sert çıkışı ve aldığı önlemler üzerine, Rauf Denktaş 12 Kasım 1967'de serbest bırakıldı. Ancak bu arada Türk-Yunan ilişkileri iyice gerginleşti. Ada'daki çarpışmalar yeniden başladı.

Bu sırada Ankara'ya dönmüş bulunan Rauf Denktaş, vermiş olduğu demeçte Kıbrıs'taki durumu şöyle açıklamıştır: "Kıbrıs Yunan işgalindedir. Askeri anlamda Enosis olmuştur... Bugün Ada'nın askeri güvenliğinden Yunanistan sorumludur. Ada'daki Rum Milli Muhafız askerleri dahi Yunanistan Genelkurmayına bağlı, Kıbrıs'a sürekli Yunanistan göçmenleri yerleştiriliyor. Yunanistan Ada'yı işgal etmiştir. Bu açık, Ada Yunanistan işgalindedir. Sadece (Enosis oldu) diye açıklamaya kalmıştır. Adı konmadan Enosis olmuştur."

Kıbrıs'ta durum bu şekildeyken, 15 Kasım 1967 günü, Grivas komutasındaki Rum kuvvetleri, zırhlı araçlar ve toplarla Boğaziçi ve Geçitkale adındaki Türk köylerine aniden hücuma geçerek, buralan işgal ettiler ve pek çok Türk'ü öldürdüler. Bunun üzerine Ada'da görevli bulunan Türk Silahlı Kuvvetleri alarma geçirildi. Türk uçaklan Kıbns üzerinde uçmaya başladı.

— Türkiye ile Yunanistan Arasında Gerginlik, Yunanistan'ın Gerilemesi:

17 Kasım 1967 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi, yaptığı gizli bir toplantı sonunda Hükümete savaş yetkisi verdi. Aynı gün Türkiye, Yunanistan'a çok sert bir nota göndererek; Kıbrıs'ta andlaşmalara aykırı olarak bulunan yirmi bin dolayındaki Yunan askerinin Ada'dan geri çekilmesini, General Grivas'ın görevinden alınmasını, Rumların saldırılarına uğrayan iki Türk köyündeki zararlann ödenmesini, Ada'da bundan sonra en küçük bir olayın çıkmaması için gerekli bütün önlemlerin alınmasını, Oniki Ada'da andlaşmalara aykırı şekilde yapılan yığınağın kaldırılmasını istedi.

Bu sırada ise Makarios verdiği bir demeçte; "Ne bağımsızlık, ne taksim. Yunanistan'a dönüş istiyoruz. Enosis'i istiyoruz ve elde edeceğiz" diyerek, niyetlerini bir daha açıkladı.

Türkiye, olayların bu yönde gelişmesi üzerine Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerini stratejik mevkilere yerleştirerek gerekli önlemleri aldı. Bu arada, 22 Kasım 1967'de Atina Hükümeti, Türk notasını reddederek Kıbrıs'tan askerlerini çekmeyeceğini bildirdi. Böylece Türkiye ile Yunanistan arasında savaş kaçınılmaz bir durum aldı. Bu da, anlaşmazlığın uluslararası politik bir durum almasına neden oldu.

Nitekim, Sovyetler Birliği'nin Ankara'daki Büyükelçisi, Kıbrıs'taki Türklerin katliama uğramasından Yunanistan'ı suçlarken; Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Johnson, Türkiye'nin Ada'ya müdahalesini önlemek ve Türkiye ile Yunanistan'ın arasını bulmak için Cyrus Vance adındaki özel temsilcisini Ankara'ya göndermiştir. 23 Kasım'da Ankara'ya gelen Vance ile yapılan görüşmelerde bir sonuca varılamamıştır. Bunun üzerine özel temsilci, "Yunanlıları ikna için" Atina'ya gitmiştir. Diğer yandan, 25 Kasım 1967' de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi,Kıbrıs bunalımıyla ilgili tarafları durumu daha da kötüleştirecek ve barışı tehlikeye sokacak davranışlardan kaçınmaya davet etmiştir. Yine aynı günlerde, NATO Genel Sekreteri Manlio Brosio ile, U - Thant'ın özel temsilcisi Jose Rolz Bennet arabuluculuk yapmak üzere Ankara, Atina ve Lefkoşa arasında dolaşmışlardır. Bütün bu diplomatik faaliyetler sırasında da, Türk savaş gemileri Akdeniz'de seyir halinde bulunmuşlar ve jet uçakları Kıbrıs üzerinden uçuşlarını sürdürmüşlerdir.

Yunanistan, bu gelişmelerin ve girişimlerin sonunda, 29 Kasım 1967 günü, Türkiye'nin bütün isteklerini kabul ettiğini bildirmiştir. Bunun üzerine varılan anlaşma, aynı gece U-Thant tarafından açıklanmıştır. Buna göre:

1) *Yunanistan, kırk beş gün içerisinde andlaşmalar dışında Kıbrıs'ta bulunan askerlerini, Birleşmiş Milletler temsilcileri kontrolünde geri çekecekti.*
2) *Kıbrıs'ta; 650 Türk, 950 Yunan askeri kalacaktı.*
3) *Ada'da, Zürih ve Londra Andlaşmaları esaslarına dönülecekti.*
4) *Türklere karşı son Rum saldırılarını yöneten Grivas Ada'ya tekrar dönmeyecekti.*
5) *Rumlar, Türklerin uğradıkları zararları ödeyecekti.*
6) *Atina, U-Thant'ın çağrısına uyarak, askerlerini birbuçuk ayda çekeceğine ve anlaşmanın diğer madelerine kesinlikle uyacağına dair Türkiye'ye yazdı bir güvence verecekti.*
7) *Barış Gücü'nün, Ada'daki sayısı ve yetkisi çoğaltılacaktı*[5] *.

54) Hürriyet, 30 Kasım 1967.

Türkiye ile Yunanistan arasında bu şekilde bir anlaşmaya varılması üzerine, Kıbrıs bunalımının ağırlık noktası, daha çok diplomatik alana kaydı. Bunun üzerine arabulucular, 30 Kasım 1967 günü bölgeden ayrıldılar.

Yukarıda belirtilen anlaşma gereğince, ilk parti Yunan askeri, 8 Aralık 1967 günü Kıbrıs'ı terk etti. Ancak, 13 Aralık 1967'de, Yunanistan'da Kral ile Cunta hükümeti taraftarları arasında çarpışma başladığından, askerlerin tahliye işi bir süre durdu. Kral'ın Yunanistan'dan yurtdışına kaçmasından sonra, 20 Aralık 1967 günü Yunanistan askerinin Kıbrıs'tan tahliyesi yeniden başladı.

Kıbrıs'ta bundan sonra, taraflar arasında belirli oranda bir uzlaşma sağlanmış ve olaylarda durulma görülmüştür.

— Kıbrıs Türk Yönetimi'nin Kurulması:

Yukarıda belirtilen gelişmelerle birlikte, Kıbrıs Türk toplumu liderleri, 1963 yılından beri Anayasaya aykırı olarak yaratılan ve son bunalımla bir daha onarılamayacak hale gelen fiili durum (Türk ve Rum toplumlarının ayn yaşamaya başlamaları) üzerine, meydana gelen aksaklık ve boşluklara bir çare bulmak için, 28 Aralık 1967'de "Geçici Türk Yönetimi"ni kurduklarını açıkladılar. Bunun için bir de "Yürütme Kurulu" meydana getirdiler. Kıbrıs Cumhuriyeti'ni meydana getiren andlaşmalarla bunların tanıdığı iki ayrı toplumun statülerini ve haklarını saptayan Kıbrıs Anayasası hükümleri saklı kalmak üzere; kurulan bu "Yürütme Kurulu"nun Başkanlığına, Dr. Fazıl Küçük, Başkan Yardımcılığına da Rauf Denktaş seçildi.

Türk toplumu böylece, kendi toplum işleriyle yakından ilgilenecek, kendi kendisini yönetecek bir kuruluş meydana getirmiş oldu. Bunu ise, Rum liderleri ile Atina şaşkınlıkla karşıladılar ve "Kıbrıs'ta Türk yönetiminin kurulmasını federasyon veya taksim için ilk adım olarak" yorumladılar.

Kıbrıs anlaşmazlığı, bundan sonraki tarihlerde de bir bunalım olarak varlığını sürdürmüştür. Bu arada Türkiye, Kıbrıs için federatif ve üniter devlet tezlerini ortaya atmıştır. Fakat Yunanlıların ve Kıbrıs Rumlarının Enosis'te ısrar etmeleri, Makarios'un "Türkiye'nin Kıbrıs'la tek ilgisi burada azınlıkta bulunan Türklerin hakkını korumaktır." şeklindeki düşüncesi, sorunun çözümlenememesindeki başlıca nedenler olmuştur.

Bununla birlikte, 1968 yılından itibaren, Kıbrıs'ta anlaşmazlığa barışçı yollardan bir çözüm bulunabilmesi için çalışmalara girişilmiştir. Bu amaçla, iki toplumun liderlerinden Rauf Denktaş ile Glafkos Klerides arasında ikili görüşmelere başlanmıştır. Ancak yine bir anlaşmaya varılamamıştır.

Kıbrıs Türk toplumu, bu arada 24 Nisan 1971'de, "Geçici Türk Yönetimi" nin "geçici" niteliğini kaldırmıştır. Bu kararın, Kıbrıs Rum yönetiminin

uzlaşmaz tutumu karşısında, "sürekli ve köklü bir yönetim halinde çalışmak" üzere alındığı açıklanmıştır. Bunda, Rum yöneticilerinin bağımsız Kıbrıs devletinin sürekliliği düşüncesine karşı çıkmaları üzerine, Türk toplumunun kendi bölgelerinde işlerini bizzat yürütmeye devam zorunluluğu önemli rol oynamıştır. Bundan böyle de Türk toplumu, artık geçici değil, sürekli bir yönetime sahip olmuştur.

Yukarıda sözü edilen toplum liderleri arasında başlayan ikili görüşmeler üç yıl kadar sürmüştür. Fakat kesin bir sonuç almamadan süresiz olarak tatil edilmiştir. Bunun üzerine, anlaşmazlığın barışçı yollardan çözümlenebilmesi için görüşmelerin kapsamının genişletilmesine; Türkiye, Yunanistan, Kıbrıs Türk ve Rum temsilcileri ile, Birleşmiş Milletler temsilcisinin katılmasıyla, "Beşli Görüşme" şekline getirilmesine karar verilmiştir. "Beşli Görüşmeler (Genişletilmiş Görüşmeler)"in açılış toplantısı, 8 Haziran 1972'de, BM Genel Sekreteri Kurt Waldheim başkanığında Lefkoşa'da yapılmıştır. Asıl toplantıya ise, 3 Temmuz 1972'de yine Lefkoşa'da başlanmıştır. Böylece Kıbrıs sorununun ağırlık noktası yeniden diplomasi alanına kaymıştır.

"Genişletilmiş Görüşmeler", çeşitli aşamalardan geçtikten sonra, ortaya atılan öneriler üzerine bir anlaşmaya yarılamadan, Türkiye ile Yunanistan arasında Ege Denizi (Kıta Sahanlığı) sorunundan doğan gerginlik sonucunda 2 Nisan 1974'te kesilmiştir. 11 Haziran 1974'te de yeniden başlamıştır. Ancak görüşmeler sonuçlanmadan, bu defa Rumlar arasında başgösteren anlaşmazlık üzerine Kıbrıs, daha büyük bir bunalımın konusu haline gelmiştir.

h. 1974 Olayları, Barış Harekâtı ve Sonrası:

— 1974 Olayları ve Barış Harekâtı:

Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin, aşağıda belirtileceği gibi, 1974 yılı ilkbahar ve yaz aylarında Ege Denizi sorunu dolayısıyla gerginleştiği sırada, Bülent Ecevit başkanlığında kurulan yeni Türk Hükümeti'nin Kıbrıs'ta federasyon kurulması konusunda kesin bir tutum alması, Kıbrıs Rum toplumunda tepkilere yol açarken, Kıbrıs Rumları arasında da sürtüşme gittikçe çoğalıyordu. Öyle ki, bunun bir iç savaşa yol açacağı söylenmeye başlanmıştı.

Kıbrıslı Rumlar arasında meydana gelen bu gergin durum karşısında Makarios yönetimi; ilk önlem olarak, tehdiş olaylarının kaynağı olan EOKA-B örgütünü, 25 Nisan 1974 günü kanun dışı ilan etti. Ancak bu karar Ada'da tedhiş hareketlerine son vereceği yerde, olayların daha da büyümesine yol açtı ve Makarios yanlısı polis güçleri ile EOKA tedhişçileri arasında şiddetli çatışmaların başlamasına neden oldu. Diğer yandan Makarios ile Atina arasındaki ilişkileri de bozdu. Yunanistan'da Albayların kurmuş olduğu Cunta Hükümeti, Makarios'a açıktan cephe aldı. Buna karşılık, Kıbns Rum Yönetimi de, Yuna-

nistan'a karşı tutumunu sertleştirdi. Bundan sonra da karşılıklı suçlamalar devam etti.

Başpiskopos Makarios, 5 Temmuz 1974'te, verdiği bir demeçte, Yunan Cuntası'nın amacının kendisini iktidardan uzaklaştırarak Kıbrıs'ta da bir dikta yönetimi kurmak istediğini açıkladı. Ayrıca, Yunanlı subayların yeraltı faaliyetlerini açıklayarak, Rum Milli Muhafız Gücü'nün Yunan subayları yönetiminde bir işgal ordusu haline geldiğini belirterek, Yunanistan'ın 650 Yunanlı subayı hemen geri çekmesini istedi. 7 Temmuz günü de, EOKA-B örgütünü ve arkasındaki unsurları dize getirmek için Milli Muhafız Gücü'nün mevcudunu ve başındaki Yunan subayarının sayısını azalttı, buna karşılık kendisine bağlı polis örgütünü takviye etti.

Yunanistan ile Kıbrıs Rum yönetimi arasında ilişkilerin bu şekilde kopma noktasına geldiği sırada, 15 Temmuz 1974 günü, Kıbrıs'ta Yunanistan Silahlı Kuvvetleri'ne bağlı subaylar, Makarios'u devirerek eski bir EOKA'cı başkanlığında "Kıbrıs Elen Cumhuriyeti"ni ilan ettiler[55].

Türkiye, Kıbrıs'ta meydana gelen bu gelişmelere sert bir tepki göstererek, aynı gün (15 Temmuz) olay karşısındaki görüşlerini şöyle açıklamıştır: "Bu bir Yunan müdahalesidir. Ada'daki anayasal düzen yıkılmış, gayri meşru bir askeri yönetim kurulmuştur. Türkiye bunu andlaşmaların ve garantilerin ihlali saymaktadır." Aynı zamanda da Türkiye'nin Ada'ya fiilen bir Yunan müdahalesi olan bu durumu kabul etmeyeceği, kesinlikle açıklanmıştır.

Öte yandan, diğer bir garantör devlet olan İngiltere de, darbecileri tanımamış ve Kıbrıs'taki statükonun değiştirilmesine karşı çıkmıştır. Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği de, statükonun bozulduğunu, bunu kabul etmeyeceklerini açıklamışlardı. Hatta Moskova, Yunan Cuntası'nı açıkça suçlamıştır.

Türkiye'nin Kıbrıs'taki olay üzerine yaptığı hazırlıklar karşısında, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri ile NATO Genel Sekreteri, Türkiye'ye sabırlı ve ölçülü olma önerisinde bulunurlarken, Türkiye Dışişleri Bakanlığı, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na 16 Temmuz 1974 günü gönderdiği mesajda şöyle demiştir: "... Bu durum karşısında, Türkiye Hükümeti, Ada'da bozulmuş olan dengenin iadesi ve Türk toplumumun hak ve çıkarlarıyla can ve mal güvenliğinin korunması ve Kıbrıs'ın fiilen ihlal edilmiş bağımsızlığının iadesi için, garantör devlet olarak, kendine düşen görevi gene bir garantör devlet olarak Birleşik Krallık hükümetiyle birlikte istişare ederek tesbit zorunluğunu duymaktadır."

Böylece Türkiye, garantör devlet olarak üzerine düşecek görevi yerine getireceğini, ancak bu konuda yine bir garantör devlet olan İngiltere ile işbirliği

55) Geniş bilgi için bkz. Sevin Toluner, **aynı eser, s.** 253 **vd.**

yapmak istediğini, fakat "ortaya çıkan durum dolayısıyle Yunanistan'la böyle bir istişareyi mümkün görmediğini" belirtmiştir. Bu sırada da Ankara'da yabancı diplomatların yoğun temasları sürmekteydi. Bunların hemen hepsinin Türkiye'yi desteklediklerini, ancak bir savaş çıkmaması için sorunun görüşmeler yoluyla çözümlenmesini önerdikleri görülüyordu.

Bu gelişmeler içinde Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit, 17 Temmuz 1974 günü Londra'ya giderek İngiltere Başbakanı Harold Wilson ile görüşmüş ve "Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale hakkını diğer garantör devlet olan İngiltere ile kullanmak istiyoruz. Kıbrıs'taki statünün yeniden kurulması için gerekli tedbirlerin alınmasını talep ediyoruz" demiştir. Ancak görüşmelerden olumlu bir sonuç alınamamıştır.

Türkiye, 18 ve 19 Temmuz günleri de, Ada'dan Yunanlı Subayların çıkarılması ve meşru yönetimin iadesi önerisini kabul ettirmeye çalışmıştır. Diplomatik yollardan yapılan bu önerileri Yunanistan reddetmiştir. Bu girişimlerin sonuçsuz kalması üzerine de Türkiye, bütün diplomatik, politik yollar denendikten sonra, Garanti Andlaşması'nın 4 üncü maddesindeki yükümlülüklerini yerine getirmek üzere, bu andlaşmadan aldığı müdahale yetkisini kullanmaya mecbur kalmıştır.

Bunun üzerine Türk Silahlı Kuvvetleri, 20 Temmuz 1974 günü, Kıbrıs'ta barışı ve anayasa düzenini yeniden sağlamak için Kıbrıs'a çıkararak, "Barış Harekâtı"na girişti. Askeri harekât planlara tam bir uygunluk içinde başarıyla hedeflerine ulaştı.

Aynı gün (20 Temmuz) Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi acele toplantıya çağnlarak, sorunu görüşmeye başladı. Yoğun çabalardan sonra Güvenlik Konseyi, 20-21 Temmuz 1974 gecesi taraflara ateşkes çağrısında bulundu. Bu kararda, ayrıca uluslararası andlaşmaların güvencesi altında bulunan Anayasa düzeninin, Kıbrıs'ta yeniden kurulmasının istendiği bildirilmekteydi.

Güvenlik Konseyi'nin ateşkes kararına, Yunanistan, ancak Türk birliklerinin Ada'dan çekilmesi kaydıyla uyacağını bildirdi. Türkiye ise, çıkartma harekâtının hukuki temelini teşkil eden Anayasa düzeninin sağlanması ve bansın yeniden kurulması amacı gerçekleşmedikçe, askeri birliklerini Kıbrıs'tan geri çekmeyi düşünmüyordu. Bu nedenle de hedefe ulaşıncaya kadar harekâtı sürdürmeye kararlıydı. Sonuçta Yunanistan, Türkiye'nin bu haklı isteği karşısında, ateşkesi koşulsuz olarak kabul ettiğini ve ateşkesin Türkiye'nin önerdiği gibi 22 Temmuz 1974 günü saat 17.00'de yürürlüğe gireceğini resmen Ankara'ya bildirdi.

Ateşkesin sağlanması üzerine, Güvenlik Konseyi kararı gereğince, barışın yeniden kurulması amacıyla 25 Temmuz 1974 'te Cenevre'de "Üçlü Konferans" toplandı. Buna üç garantör devlet olan Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin Dışişleri Bakanları Turan Güneş, George Mavros ve James Callaghan katıl-

dılar. Cenevre Konferansı, 30 Temmuz 1974 akşamı sona erdi ve Türkiye'nin isteklerinin büyük bölümü taraflarca kabul edilerek bir Andlaşma imzaladı[56]. Bunda; Kıbrıs Cumhuriyeti'nde, fiiliyatta Türk ve Rum olmak üzere iki özerk yönetimin mevcut bulunduğu kayıt edilmişti.

Böylece, Türk Barış Harekâtı ve Cenevre Konferansı sonucunda, Kıbrıs'ta yeni bir statünün kurulması için bir adım daha atılmış oldu.

Bu arada, İngiltere ve Yunanistan, Türkiye'den askerlerini Ada'dan çekmesini istemiş, fakat Türkiye bunu kabul etmemiştir. Konferansta; aynca, bölge barışının iadesi ve Kıbrıs'ta anayasal hükümetin yeniden kurulması amacıyla, görüşmelerin 8 Ağustos 1974'te Cenevre'de sürdürülmesine karar verilmiştir.

Bu karar gereğince, 8 Ağustos 1974'te İkinci Cenevre Konferansı, yine üç garantör devletin dışişleri bakanlarının katılmasıyla toplandı. 12 Ağustos'ta da, Türk ve Rum toplumlarının liderlerinin katılmasıyla toplantı beşli duruma geldi.

Konferans'ın 13 Ağustos 1974 günü yapılan toplantısında; Kıbrıs Rum lideri, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin üniter devlet yapısında değişikliğe gerek olmadığını ileri sürerken, Türkiye Dışişleri Bakanı Turan Güneş, Türkiye'nin çok bölgeli federasyon esasına dayanan önerilerini resmen taraflara bildirdi.

Bunun üzerine Yunanistan Dışişleri Bakanı ile Kıbrıs Rum toplumu lideri, yetkililerle gerekli temaslar yapmak üzere 36 saatlik bir süre istediler. Fakat Türkiye, bir oyalama niteliği taşıyan bu isteği kabul etmedi. Bundan sonra sürdürülen görüşmelerden ise bir sonuç alınamadı. Böylece İkinci Cenevre Konferansı, 14 Ağustos 1974 günü saat 04.30'da tam bir başarısızlığa uğrayarak dağıldı.

Türkiye, Cenevre Konferansı'ndan artık bir sonuç alınamayacağının, konferansın Yunanistan ve Kıbrıs yönetimi tarafmdan engellendiğinin ve engelleneceğinin anlaşılması üzerine, Kıbrıs sorununa görüşme yoluyla çözüm arayabilmek için durdurmuş olduğu Kıbrıs'taki askeri harekâtını yeniden başlattı. Böylece, Türk Silahlı Kuvvetleri, 14 Ağustos 1974 günü saat 05.30'da "İkinci Barış Harekâtı"na girişmiş oldu.

İkinci Barış Harekâtı'nın hedefi olan Magosa - Lefke hattı Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından çizilirken, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi de, aynı gün (14 Ağustos) toplanarak, ikinci defa ateşkes çağrısında bulundu.

Türkiye, bu çağrıya bir süre sonra uymuş, Magosa-Lefkoşa-Lefke hattının çizilmesiyle, Ada'nın yüzölçümünün yaklaşık üçte birini meydana getiren bu

56) Konferans hakkında geniş bilgi ve Cenevre Andlaşması'nın metni için bkz. Sevin Toluner, **aynı eser,** s. 285 vd; Kâmuran Gürün, **aynı eser,** s. 428-430.

hattın kuzeyindeki alanın Türk birliklerinin kontrolü altına alınmasından sonra 16 Ağustos 1974 günü İkinci Barış Harekâtı'na son vermiştir[57].

Böylece, 1963'ten itibaren Kıbrıs'ta Rumların başlattıkları olayların, 15 Temmuz 1974'te Kıbrıs Rum yönetimine karşı meydana gelen darbenin ve gelişmelerin sonucunda Ada'da statünün değiştirilmek istenmesi üzerine; Türkiye'nin 20 Temmuz 1974'te müdahale yetkisini kullanması, Kıbrıs sorununu yeni bir aşamaya getirmiştir.

- Barış Harekâtı'ndan Sonraki Gelişmeler ve Kıbrıs'ta Yeni Bir Statünün Oluşması:

Güvenlik Konseyi'nin 21 Temmuz ve 16 Ağustos 1974 tarihli kararlarıyla, Cenevre Konferansı'nın 30 Temmuz 1974 tarihli kararında 1960 Andlaşmalarının geçerliliği tekrar onaylanmakla beraber, 1974 olaylarından sonra, Kıbrıs'ta yeni bir devlet düzeninin kurulması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda da Kıbrıs'ta; Türkler kuzeyde, Rumlar güneyde toplanmış, böylece Türk ve Rum toplumları iki ayrı coğrafi bölgede, iki ayrı yönetime kesin olarak ayrılmıştır.

îkinci ateşkes anlaşmasından sonra, üç garantör devlet arasında üçüncü barış konferansı hemen toplanamadı. Bunun yerine, Kıbrıs Türk ve Rum toplumları arasında ikili görüşmelere başlandı. Bunlarda, bazı güncel sorunlar çözümlenmekle beraber, genel konularda olumlu bir sonuca varılamadı.

Türk toplumu, bu görüşmeler üzerine 13 Şubat 1975 günü, Ada'da "Kıbrıs Türk Federe Devleti"ni kurduğunu ilan etti. Böylece Türkler, Kıbrıs'ta yeni bir statüye kavuştular ve fiili durumu resmi hale getirmiş oldular[58].

Bundan sonra da, Kıbrıs sorununun ağırlık noktası, diplomatik alanda kalmakta devam etti.

Bu arada Kıbrıs sorunu, Türkiye'nin dış politikasındaki etkilerini sürdürdü. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin; Kıbrıs Barış Harekâtı'nı gerekçe göstererek, (Kongresi'nin 18 Ekim 1974'te aldığı karar üzerine) 5 Şubat 1975'te, Türkiye'ye yapmakta olduğu yardımı kesmesi ve "Silah ambargosu" koyması, bu etkiyi daha genişletti[59]. Bu da, 1964 yılından itibaren yeni bir döneme girmiş bulunan Türk - Amerikan ilişkilerini, olumsuz yönde etkileyen başka bir unsur

57) Birinci ve İkinci Barış Harekâtı ile bu tarihlerdeki siyasi ve diğer gelişmeler hakkında geniş bilgi için bkz. Sevin Toluner, **aynı eser,** s. 253 vd; Pierre Oberling, **aynı eser,** s. 132 vd; Murat Sanca, Erdoğan Teziç, Özer Eskiyurt, **aynı eser,** s. 192 vd; Kâmuran Gürün, **aynı eser,** s. 421 vd; ayrıca, Temmuz - Ağustos 1974 tarihli günlük gazeteler.

58) Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin hukuki durumu hakkında bilgi için bkz. Sevin Toluner, **aynı eser,** s. 369 vd.

59) Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosu, uzun gelişme lerden sonra, Amerikan Kongresi'nin 15 Ağustos 1978'de kabul ettiği Dış Yardım Yasası ve bunun Başkan tarafından 26 Eylül 1978'de imzalanması üzerine kalktı.

oldu. Bundan böyle, bu gelişmelerin ve Kıbrıs konusunda Birleşmiş Milletler'de yapılan görüşme ve oylamaların ortaya çıkardığı durumun da sonucu olarak, Türkiye'nin, dış politikasında izlediği çok yönlü ilişkileri geliştirmeye çalıştığı görüldü.

Diğer yandan, bu gelişmeler sırasında Kıbrıs sorunu, özellikle Kıbrıslı Rumların ve Yunanistan'ın girişimleriyle, Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi gibi uluslararası kuruluşlarda birçok defa görüşme konusu yapıldı. Aynı zamanda Türkiye ile Yunanistan, ayrıca Kıbrıs Türk ve Rum toplumları arasında ikili görüşmeler, zaman zaman Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin de katılmasıyla (beş defa yapılan Viyana Görüşmeleri gibi) sürdürüldü.

27 Ocak 1977'de ise, Kıbrıs Türk Federe Devleti Başkanı Rauf Denktaş ile Rum Yönetimi Başkanı Başpiskopos Makarios, toplumlar arasında yeni bir diyalogu başlatmak için, 14 yıllık bir aradan sonra ilk defa olarak, Lefkoşa'da Barış Gücü Karargâhı'nda bir araya geldiler. İki toplum lideri; ikinci görüşmeyi de, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kurt Waldheim'in katılmasıyla 12 Şubat 1977'de yine Lefkoşa'da yaptılar. Bu görüşmede bağımsız, bağlantısız ve iki toplumlu bir Kıbrıs Cumhuriyeti'nin varlığını kabul ettiler[60].

Ancak, Kıbrıs Türk ve Rum toplumları arasında, bundan sonra yapılacak görüşmelerin çerçevesini oluşturacak olan bu anlaşmaya rağmen, bu tarihten sonra yapılan görüşmelerden de sonuç alınamadı ve Kıbrıs sorunu kesin bir çözüme ulaştınlamadan yeni aşamalarla devam etti.

Nitekim, 31 Mart 1977'de Viyana'da, Altıncı Kıbrıs Toplumlararası Görüşmeleri başladı. Fakat Rumların, Kıbrıs'ın yüzde yirmisini Türklere bırakmayı önermesi ve diğer aşırı isteklerde bulunması dolayısıyla, bu görüşmeler de, 7 Nisan 1977 tarihinde herhangi bir ilerleme olmadan başarısızlıkla sona erdi. Ancak görüşmelere Lefkoşa'da devam edilmesine karar verildi.

Bu arada Rumlar, Kıbrıs konusunu yeniden Birleşmiş Milletler'e götürdüler. Burada yapılan görüşmeler sonucunda, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 10 Kasım 1978'de Türklerin aleyhine olan iki karar tasarısını kabul etti.

Daha sonraki çok taraflı çabalar ve gelişmeler sonucunda, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri başkanlığında Kıbrıs Türk ve Rum liderleri, 18 Mayıs 1979'da Lefkoşa'da toplanarak, toplumlararası görüşmelerin yeniden başlamasını kararlaştırdılar. Bunun üzerine Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Özel Temsilcisi'nin gözetiminde, 15 Haziran 1979'da Lefkoşa'da toplumlararası görüşmeler başladı. Ancak herhangi bir sonuç alınamadı ve 23 Haziran 1979' da görüşmelere ara verildi.

Bu sırada, 9 Eylül 1979'da, Küba'nın başkenti Havana'da sürmekte olan "Bağlantısızlar Konferansında, Rumların çabalarıyla Kıbrıs için Türkler

60) Karar metni için bkz. **Milliyet,** 14 Şubat 1977, Sayı 10517, s. 7.

aleyhinde bir karar alındı. Bu karar, Türkiye ve Kıbrıs Türk Federe Devleti tarafından tepkiyle karşılanırken, Rumlar tarafından "doyurucu" olarak nitelendi.

Diğer taraftan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda, 20 Eylül 1979'da Kıbrıs Türk Federe Devleti temsilcisinin dinlenmeyeceği, bundan üç gün sonra da Birleşmiş Milletler'de Kıbrıs için sadece Rum tarafına söz hakkı tanınması kabul edildi.

Yine Rumların önerisi üzerine, Dünya Postalar Birliği, 23 Eylül 1979'da Kıbrıs Türk Federe Devleti pullarını tanımadığını ve bunların geçersiz olduğunu ilan etti.

Rumlar, bu suretle uluslararası kurullarda ve toplantılarda, Kıbrıs Türkleri aleyhine faaliyetler gösterip, kararlar aldırarak, onları zor duruma düşürmeye çalışırlarken, Kıbrıs Türk Federe Devleti Başkanı Rauf Denktaş, Rumlara anlaşma için yeni öneriler yaptı. Ancak karşılık alamadı. Bu sırada ise Kıbrıs Rum Yönetimi Başkanı Kipriyanu, 12 Kasım 1979'da "Haçlı seferimiz sürecek" derken; Rauf Denktaş da, 23 Kasım 1979'da "Bağımsızlık noktasına geldik" dedi[61].

Türk ve Rum toplumları arasında ilişkilerin böylece kritik bir durum aldığı sırada, ara verilen toplumlararası görüşmelerin başlaması için verilen süre, 31 Mart 1980'de doldu. Fakat bütün diplomatik çabalara rağmen görüşmeler yapılamadı.

Sonuçta, Kıbrıs Türk ve Rum toplumları arasında kesilen ikili görüşmeler on üç aylık bir aradan sonra, 9 Ağustos 1980'de yine Birleşmiş Milletler gözetiminde Lefkoşa'da başladı. Taraflar, toplantının haftada bir defa ve sürekli olarak yapılmasına karar verdiler. Bundan böyle de, Kıbıs sorununa bir çözüm getirmek ve adanın yeni statüsünü belirlemek amacıyla, toplumlararası görüşmeler bazı aralıklarla devam etti.

Kıbrıs Türk ve Rum toplumları arasında ikili görüşmeler bu şekilde sürerken, 1983. yılı ilkbahar aylarında Rumlar, Kıbrıs sorununu bir defa daha Birleşmiş Milletler'e götürdüler. Yapılan girişimler ve görüşmeler sonucunda Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 13 Mayıs 1983'te yaptığı toplantıda, Cezayir, Küba, Guyana, Mali, Hindistan, Sri Lanka ve Yugoslavya tarafından hazırlanan Rum yanlısı Kıbrıs tasarısını, Türkiye, Pakistan, Malezya, Somali ve Bangladeş'in 5 red oyuna karşı, Sovyetler Birliği, Doğu Bloku ve bağlantısız ülkelerin 103 oyu ile kabul etti. Oylamada, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Batı Bloku'ndan 20 ülke çekimser kaldı, 29 ülke de bulunmadı[62].

---

61) Bkz. **Milliyet,** 13, 24 Kasım 1979, s. 3.
62) **Milliyet,** 14 Mayıs 1983, Sayı 12768, s. 1.

Rumların tutumları ve Birleşmiş Milletler'in aldığı bu tek yanlı karar üzerine, Kıbrıs Türk Federe Devleti Başkanı: "Son gelişmelerin ışığında görüşmelere devam edileceğini sanmıyorum" diyerek, toplumlararası görüşmelerin geleceği hakkındaki düşüncesini açıkladı.

Rumların, siyasi ve ekonomik alanlarda Türklere karşı izlediği olumsuz ve uzlaşmaz politika üzerine, Kıbrıs Türk Federe Devleti'nde Kıbrıs lirası 16 Mayıs 1983'te yürürlükten kaldırıldı. 17 Haziran 1983'te de Kıbrıs Türk Federe Devleti Meclisi, Türk halkının kendi kaderini kendisinin belirlemesini öngören karan kabul etti. Aynı gün Rauf Denktaş, bundan sonra atılacak adımın referandum yasasının hazırlanması olduğunu söyledi[63].

Bütün bu gelişmelere rağmen Kıbrıs Türk Federe Devleti Başkanı, 15 Ağustos 1983'te, Kıbrıs'ta Rumları Türklerle birlikte bir federasyon oluşturmaya bir defa daha davet etti. Bu daveti yaparken de şöyle dedi: "Ya eşit olarak haklarımızı tanırsınız, ya da bağımsız Türk devletinin elini sıkarsınız." 14 Ekim 1983'te Kıbrıs Rum lideri Kipriyanu'ya görüşme önerisini yenileyen Rauf Denktaş: "Ya doruk ya bağımsızlık" dedi. Fakat, sorunun karşılıklı görüşerek çözümlenmesi için yapılan bu çağrılar, Rumlar tarafından cevapsız bırakıldı.

Böylece Türkler, Kıbrıs sorununa baştan itibaren adil, kalıcı bir çözüm getirebilmek ve bunun için adada Türk ve Rum toplumları arasında tam eşitlik ilkesine dayalı, hak ve çıkarlarını koruyacak, iki kesimli bağımsız bir federal devlet kurulmasını, bunu gerçekleştirmek üzere de ikili görüşmeler yapılmasını sürekli olarak istemişler, bu amaçla iyi niyetli çabalar harcamışlardır. Bunlara karşılık Rumlar, Kıbrıs'ta Türkleri azınlık statüsüne sokacak, mevcut haklarını ellerinden alacak, aynı zamanda varlıklarını sona erdirecek bir tutum ve davranış içerisinde bulunarak, Türklerle ikili görüşmelerden kaçınmışlar, sorunu uluslararası kuruluşlara götürerek, buralarda lehlerine kararlar çıkartarak Türkleri yalnızlığa itip, sorunu kendi amaçlan doğrultusunda sonuçlandırmaya çalışmışlardır.

Türk ve Rum toplumları arasındaki bu farklı görüş, amaç ve tutum, Kıbns sorununa bir türlü çözüm getirilememesine ve çözümün gittikçe zorlaşmasına yol açmıştır. Bu da Türkleri yeni bir adım atmaya sevk etmiştir.

l. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Kurulması (15 Kasım 1983):

Yukanda belirtildiği üzere, Kıbns sorununa bir çözüm bulabilmek için 1974 yılından beri süren görüşmelerden, Türklerin bütün çabalarına rağmen, Rumlann uzlaşmaz tutumlan ve daha geniş olarak 1963 yılından itibaren yaptıkları oyunlardan dolayı bir sonuca vanlamamıştır.

63) **Milliyet,** 17 Mayıs, 19 Haziran 1983, s. 5.

Sorunun, bu suretle Rumlar tarafından kasıth olarak çözümlenmeden sürdürülmek istenmesi ve zaman içerisinde kendi lehlerine sonuçlandırılması çabalarının yoğunlaştırılması, Türkleri yeni bir harekete, bağımsızlık ilanına götürmüştür.

Kıbrıs Türk halkı, bu gelişmelerin sonucu olarak, kendi kaderini belirlemek hakkına dayanarak ve ulusal iradesi ile, 15 Kasım 1983'te bağımsızlık karan aldı ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni kurdu.

Bu konuda Kıbrıs Türk Federe Devleti Meclisi, 15 Kasım 1983 günü yaptığı toplantıda, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ve bağımsızlık bildirisini oybirliği ile onayladı.

Kıbrıs Türk Federe Devleti Meclisi'nin kuruluş ve bağımsızlıkla ilgili olarak aldığı kararın metni şöyleydi:

"Kıbrıs Türk halkının özgür iradesini temsil eden doğuştan hür ve eşit olan bütün insanların hür ve eşit yaşamaları gerektiğine inanan,

"Bu inanç içerisinde Kıbrıs Türk halkının kendi kaderini 17 Haziran 1983 tarihli kararıyla dünyaya ilan etmiş olan,

"Irk, milli menşe, dil ve din gibi farklara dayalı olarak insanlar arasında ayırım gözetilmesini, ırkçılığı, baskı ve tahakkümü reddeden,

"Kıbrıs'ta, Doğu Akdeniz'de, Ortadoğu'da ve dünyada tam bir barış ve istikrarın, özgürlüğün, insan haklarının egemen olmasını isteyen,

"Kıbrıs adasındaki iki halkın kendi milli benliklerini koruyarak huzur ve güven içinde yaşamaya ve kendi kendilerini yönetmeye hakları olduğuna inanan,

"Aynı adada yan yana, yaşamaya mecbur bulunan bu iki halkın aralarındaki bütün sorunları eşit düzeyde müzakerelerle barışçı, âdil ve kalıcı bir çözüme ulaştırmalarının mümkün ve zorunlu olduğu görüşüne sımsıkı bağlı bulunan,

"Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilanının iki eşit halk arasındaki ortaklığın bir federasyon çatısı altında yeniden kurulasını ve sorunların çözümlenmesini engellemeyip kolaylaştırabileceğine kani olan,

" iki halk arasındaki bütün sorunların barışçı ve uzlaşıcı bir politika ile çözümü için BM Genel Sekreteri 'nin gözetimi altında eşit düzeyde müzakereler yürütülmesini yürekten dileyen ve önerilmiş bulunan zirve toplantısının bu açıdan yarar sağlayacağına inanan Meclis 'imiz, Kıbrıs Türk halkı adına Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ve bağımsızlık bildirisini onaylar"[64].

64) **Bkz. Milliyet,** 16 Kasım 1983, Sayı, 12938, s. 3.

Bağımsız devlet ilanıyla birlikte kabul edilen, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilkeleri, yayınlanan "Bağımsızlık Bildirisi" ile açıklandı. Bunlar özetle şöyleydi:

"1) Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Birleşmiş Milletler ilkelerine bağlıdır.

"2) Bağlantısızlık dışında bir dış politika izlenmeyecektir.

"3)İki büyük devletle ve bütün ülkelerle ilişkilerinde, Doğu Akdeniz'de barış ve istikrarın ve dengenin korunmasını daima ön planda tutacak ve hiçbir askeri bloka katılmayacaktır.

"4) Bütün ülkelerle dostane ilişkiler kurmayı amaçlamakta ve egemenlik alanında hiçbir ülke aleyhinde, hiçbir düşmanca faaliyete izin vermemeye kararlıdır.

"5) Tesis, garanti ve ittifak antlaşmalarına bağlıdır.

"6)islam ülkeleri, bağlantısız ülkeler ve İngiliz Uluslar Topluluğu'yla kabil olan en yakın bağları ve ilişkileri kurmaya çalışacaktır.

"7)Dünyada, Akdeniz'de ve yakın bölgemizde barışın hüküm sürmesine hizmet edecektir.

"8) Kuzey Kıbrıs Türk Cumhur iy eti'nin ilânı, iki eşit halkın gerçek bir federasyon çatısı altında yeniden bir ortaklık kurmasını engellemez, aksine bir federasyonun kuruluşu için gerekli önkoşulları tamamlayarak, bu yoldaki samimi çabaları kolaylaştırabilir. Bu yolda her yapıcı çabayı göstermeye kararlı olan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti başka bir devletle birleşmeyecektir.

"9) Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, iki halk arasındaki sorunların barışçı ve uzlaşıcı bir yaklaşımla çözülmesi için BM Genel Sekreterinin iyi niyet görevinin devamından ve Genel Sekreter'in gözetimi altında müzakerelerin yürütülmesinden yanadır.

"10) Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Rum kesiminin Türk halkını yeniden yabancı bir devletin tahakkümüne sokmayı amaçlayan ENOSİS hayalini kesinlikle terketmesini, iki toplumu yaklaştıracak iyi niyet adımlarının derhal atılmasını bekler'^.

Görüldüğü gibi, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti "Bağımsızlık Bildirisi"nde, 1960 tarihli Kuruluş, Garanti ve İttifak Anlaşmalarına bağlı kalınacağı, bağlantısızlık dışında bir politika izlenmeyeceği ve aynı zamanda bağımsızlık ilanının ebedi bir bölünme anlamına gelmediği, Kıbrıs'ta Rumlarla federasyon kurma dışında başka herhangi bir devletle birleşmemeye kararlı olunduğu belirtilmekte ve Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin gözetimi altında toplumlararası görüşmelerin devam etmesi istenmektedir. Bu suretle Türklerin, Rumlarla görüşmeler yoluyla soruna çözüm bulmak ve federasyon kurmak

65) Milliyet, **"Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin İlkeleri",** 16 Kasım 1983, Sayı 12938, s. 3.

düşüncesini koruduğu, aynı zamanda da kurulan devletin nitelikleri resmen açıklanmıştır.

Böylece Kıbrıs Türklerinin varlığını ve geleceğini güvence altına almak üzere, 13 Şubat 1975 tarihinden beri varlığını sürdüren Kıbrıs Türk Federe Devleti yerine, 15 Kasım 1983 günü bağımsız Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kurulmuş oldu.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni kurulduğu gün ilk tanıyan devlet, Türkiye Cumhuriyeti oldu. Sonra da Bangladeş tanıdı.

Buna karşılık, Yunanistan ve Kıbrıs Rum yönetimi Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin bağımsızlık kararım tanımayacaklarını açıkladılar. Başta Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği olmak üzere çeşitli ülkeler, bağımsızlık kararına karşı tepki gösterdiler. Bu arada İngiltere, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne, "Bağımsızlık bildirisini kınayan, bu bildirinin geri alınmasını isteyen ve adada Kıbrıs Cumhuriyeti dışında başka hiçbir hükümeti tanımamaya çağıran" bir karar tasarısı sundu. 18 Kasım 1983 günü Güvenlik Konseyi, bu karar tasarısını bir olumsuz ve bir çekimser oya karşılık, 13 oyla kabul etti.

Bunun üzerine, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş, Güvenlik Konseyi'nde oylamadan hemen sonra bir konuşma yaparak, alınan bu kınama ve tanımama karını "Tek yanlı, kabul edilemez ve peşin hükümlü" olarak nitelindirdi ve şöyle dedi:

> "*... Artık yeter. Benim halkım kendi hakkını kendisi kararlaştırır. Buna da kimse karışamaz. Siz bizi Rumlara tabi bir toplum yapmak istiyorsunuz- Buna ne hakkınız vardır, ne de gücünüz- Kararı benim halkım aldı, bundan dolayı iftihar ediyoruz ve siz geri alamazsınız. Zira biz hakkımızı aldık...*"[66].

Bu suretle, bütün dış baskılara ve Güvenlik Konseyi'nin kararına rağmen, Kıbrıs Türklerinin bağımsızlık kararını geri almayacağı açık ve kesin olarak belirtilmiş oldu. Bu arada bazı devletlerin, Türkiye Cumhuriyeti'nden Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni tanıma kararını geri almasını istediği, ancak bunun reddedildiği belirtildi[67].

Kıbrıs Türklerinin bağımsızlık karan, böylece Kıbrıs sorununda yeni bir dönemin başlamasına yol açtı. Ancak bu karara karşı çeşitli çevrelerin farklı tutum ve davranışları, sorunun mevcut şekliyle çözümlenmeden sürmesine neden oldu.

---

66) Bkz. **Milliyet,** 20 Kasım 1983, Sayı 12942, s. 7.

67) Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşu, kuruluş şekli ve sonraki gelişmeleri için bkz. **Milliyet,** 16-20 Kasım, 1983, Sayı 12983-12942. Ayrıca aynı tarihler arasındaki diğer istanbul gazeteleri.

2. Ege Denizi Sorunu:

Türkiye - Yunanistan ilişkilerini, özellikle 1974 yılından itibaren etkileyen ve bu ilişkilerde gerginliğin artmasına neden olan diğer bir anlaşmazlık da, Ege Denizi sorunu olmuştur. Bu sorun ise; Yunanistan'ın, bu denizin bütününe egemen olmak amacından ve bu amaçla yaptığı girişimlerden doğmuştur.

a. Yunanistan'ın Ege Adalarına Yerleşmesi:

Daha önceki konularda belirtildiği gibi, 19. yüzyılın başlarında Yunanistan devleti kurulurken, bazı Batı Ege adaları bu devlete bağlanmıştı. Bundan sonra da Yunanistan diğer Ege adalarına göz dikmişti. Balkan Savaşı (1912 - 1913)' nın sonucunda da, Büyük Devletler'in 13 Şubat 1914 tarihli (Londra Büyükelçiler Konferansı) kararıyla (hukuk yönünden 1923 Lozan Andlaşması'yla), Ege Denizi'ndeki Bozcaada, Gökçeada, Meis ile Oniki Ada dışında kalan diğer adalara yerleşmişti. Daha sonra da, İtalya'nın egemenliği altında bulunan Oniki Ada ve Meis'i ele geçirmek için çalışmaya başlamıştı. Bu arada İngiltere de, "İtalyanları Ege'den çıkartmak" siyasetini sürdürmüştü.

İtalya, Mihver Devletleri İttifakı ile Almanya'nın yanında yer alınca, Ege ve Adalar sorunu yeniden Avrupa siyasetinde ön plana geçmiş ve biraz sonra da 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı başlamıştı. Savaş içinde de olaylar Yunanistan'ın lehine gelişmiştir. Müttefikler, 1943 yılı sonbaharında, İtalya'nın koşulsuz olarak teslim olması gerektiğini ilan edince, New York'ta toplanan Oniki Ada temsilcileri Yunanistan ile birleşmek istediklerini açıklamışlardır.

Bu sıralarda, İtalya'nın elinde bulunan Oniki Ada'ya ek olarak, Yunanistan'ın da Alman orduları tarafından işgali sonucunda, Mihver Devletleri, Ege Denizi'nde kesin üstünlük sağlamış bulunuyorlardı ve savaşın ağırlık merkezi de Doğu Akdeniz'deydi. Almanya, Türkiye için büyük önem taşıyan Oniki Ada'ya egemen oldukça, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na girmeyip tarafsız kalacağını düşünüyordu.

8 Eylül 1943'te İtalya mütareke isteyince, İtalya'nın Oniki Ada Genel Valisi, İngilizlere katıldığını ilan etmiştir. Bunun üzerine, Rodos'taki İtalyan ve Alman kuvvetleri arasında üç gün süren çatışmadan sonra, Oniki Ada Alman egemenliğine geçmiştir.

Daha önce de belirtildiği gibi, 1943 yılı sonlarında Türkiye'nin prensip olarak savaşa girme karan alması ve 1944 yılı başlarında Müttefik Devletler'in yanında savaşa katılma ihtimalinin çoğalması üzerine; Almanya, buna engel olmak üzere çeşitli girişimlere ve baskılara başlamıştır. Hatta Türkiye'ye göz dağı vermek için, 18 Şubat 1944'te Rodos'taki Türkiye Konsolosluğu binasını da bombalamıştır[68]. Ancak, savaşın aleyhine dönmesi üzerine, Oniki Ada'yı terk etmek zorunda kalınca, Türkiye'yi Adalan almaya davet etmiştir. Bu da-

68) Selahattin Ülkümen, **"İkinci Dünya Savaşı'nın Bilinmeyen Bir Yönü - Almanlar Rodos Konsolosluğumuzu Bombalamışlardı",** Milliyet, 1 Mart 1974, s. 5.

vete olumlu yaklaşım göstermeyen Türkiye, durumu İngiltere'ye bildirmiş o da adaları kendisinin işgal edeceğini belirtmiştir[69].

Nitekim, 1945 yılının ilkbaharında İngiliz donanması, Almanların elinde bulunan Oniki Ada'yı ele geçirmeyi başarmış ve hukuken de 8 Mayıs 1945'te bu adalarda İngiliz askeri yönetimi kurulmuştur.

Bunun üzerine Yunanistan, Oniki Ada'nın hemen kendisine verilmesi için 13 Mayıs 1945'te İngiltere'ye başvurmuştur. Aynı gün Yunanistan Kral Naibi de, görünüşte ziyaret amacıyla Rodas'a hareket etmiştir. Bu sırada da bir miktar Yunan askeri; Rodos, İstanköy ve Leros'a çıkarak Alman askerlerini silahtan uzaklaştırmaya başlamıştır. Aynı zamanda da İngilizler tarafından, Yunan kuvvetlerine Oniki Ada'daki Alman garnizonunun korunması görevi verilmiştir. Ayrıca, bu arada Yunanlılar, Adalar yönetiminin her kademesinde yer almıştır. Diğer yandan da İngiltere; Rodos, Oniki Ada ve Meis'i Yunanistan'a vermek niyetinde olduğunu, ancak bu konudaki kesin kararın barış yapıldığı zaman ilan edileceğini açıklamıştır. Bu suretle 1945 yılında, Oniki Ada'nın yönetimi resmen olmasa da, fiilen Yunanistan'ın eline geçmiştir.

25 Nisan 1946'da İngiliz, Amerikan, Sovyet, Fransız Dışişleri Bakanları; Paris'te toplanarak, (Almanya ve Japonya dışında kalan) yenilmiş devletlerle, bu arada İtalya ile imzalanacak barış andlaşmalarını görüşmeye başladılar. Türkiye'nin temsil edilmediği bu görüşmelerde, İngiltere'nin önerisiyle, Adalar'in Yunanistan'a verilmesini kabul ettiler. Nitekim, 10 Şubat 1947'de Paris'te imzalanan İtalyan Barış Andlaşması'nın 14. maddesiyle[70] Meis ve Oniki Ada Yunanistan'a verildi[71].

Ancak, 1947 Andlaşması, Lozan Andlaşması'nın 13' üncü maddesindeki, Anadolu kıyılarına yakın olan adaların silahtan arınmış olması hükmüne paralel olarak, Yunanistan'ın, egemenliğine bırakılan Oniki Ada'da da askeri üsler kuramayacağını ve yığınak yapamayacağını kayda bağlamış, hatta Lozan Andlaşması'ndan değişik olarak, bu adalarla birlikte onlara bitişik adacıkların da askerden ve silahtan arındırılmasını öngörmüştür[72].

Bu suretle, İngiltere'nin isteği ve bunun müttefikleri tarafından kabul edilmesiyle, Yunanistan, Oniki Ada'ya da sahip olmuş; böylece, yine büyük devletlerin vasıtasıyla daha önce ele geçirmiş olduklanyla birlikte, Ege Denizi'nde

69) Feridun Cemal Erkin, **"12 Ada'yı Yunanistan'a Kim ve Nasıl Verdi?",** Milliyet, 28 Temmuz 1976, s. 5 (Tefrika 1).
70) Andlaşma maddesinin ve Ek'inin metni için bkz. Hüseyin Pazarcı, **Doğu Ege Adalarının Askerden Arındırılmış Statüsü,** (2. Baskı), Ankara 1992, s. 85-86, Belge 9.
71) Şerafettin Turan, **"Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı",** Atatürk Konferansları, II, Ankara 1970, (Türk Tarih Kurumu Yayınları), s. 66 vd; Hüseyin Pazarcı, **aynı eser,** s. 6 vd; Mehmet Saka, **Ege Denizinde Türk Hakları,** İstanbul 1974, s. 60-65; Feridun Cemal Erkin, **aynı makale.**
72) Hüseyin Pazarcı, **aynı eser,** s. 4.

bulunan (Bozcaada ve Gökçeada dışındaki) adaların tamamına yakını bu devlete bağlanmış oldu. Nitekim, Türkiye'nin de bugün Ege Denizi'nde Anadolu kıyılarına yakın yerlerde 104 civarında ada ve adacıkları bulunmaktadır. Ancak, Gökçeada ve Bozcaada ile Uzunada dışındakiler 25 kilometre karenin altında bir yüzölçümüne sahip olup, bunların 84 tanesinin yüzölçümü 1 kilometre karenin de altındadır. Buna karşılık, Doğu Ege'de Yunanistan'a ait olan adalardan, yüzölçümleri Midilli ve Rodos gibi 1.000 kilometre karenin çok üzerinde bulunanlarla birlikte, sadece yüzölçümü 25 kilometre kareyi geçenlerin sayısı 21'dir[73].

Böylece Yunanistan, daha önce belirtilen, 1830, 1881, 1913 ve 1947 yıllarındaki gelişmelerle, dört aşamadan geçerek bugünkü kara ve deniz sınırlarına ulaşmış, özellikle son iki gelişme ile de yerleştiği Ege adaları vasıtasıyla Batı Anadolu kıyılarına kadar sokulmuştur.

b. Ege **Denizi Sorunu'nun Ortaya Çıkması ve Gelişmeleri:**

Yunanistan, yukarıda belirtildiği şekilde Ege Denizi'nin doğusuna da yerleştikten sonra, bu defa, Ege'deki durumundan ve adalarla Anadolu'nun karşısına kuzeyden güneye bir yay gibi yayılmasından yararlanarak, Türkiye'nin Ege Denizi'ndeki mevcut haklarını ortadan kaldırarak, bu denizin tümüne egemen olmak ve Ege'yi bir Yunan denizi haline getirmek istemiştir. Bu amaçla yaptığı girişimler de, özellikle 1970'lerden itibaren, Türkiye ile Yunanistan arasında yeni bir anlaşmazlığın, Ege Denizi Sorunu'nun açıkça ortaya çıkmasına neden olmuştur.

— Yunanistan'ın Adaları Silahlandırma Çabaları:

Yunanistan, özellikle 1963 Kıbrıs bunalımından itibaren Ege Denizi'nde Türkiye kıyılanna yakın olan adalarla birlikte 1947'de İtalya'dan aldığı Rodos ve Oniki Ada'yı, andlaşmalara aykırı olarak, silahlandırmaya başlamıştır. Türkiye de, bu konuda Yunanistan'a 29 Haziran 1964'te ilk notayı vermiş, 2 Nisan 1969, 4 Nisan 19.70'de de bunu tekrarlamıştır. Daha sonra 1974'te, Yunanistan'ın bu faaliyetleri karşısında duyduğu endişeyi sık sık belirterek, gerekli girişimleri uluslararası kuruluşlar da dahil yapmış ve Türkiye'nin bu duruma seyirci kalmayacağını açıklamıştır[74].

Böylece, Yunanistan, 1923 Lozan ve 1947 Paris Andlaşmalan ile kesin olarak saptanmış ve yürürlükte bulunan, Doğu Ege adalarının askerden arındırılmış statüsünü değiştirmeye kalkışmış, Türkiye de buna karşı çıkmış-

73) Doğu Ege Denizi'nde yer alan Türk ada ve adacıkları ile yüzölçümleri 25 kilometre kareyi aşan Yunanistan'a bağlı adaların adları ve bunların yüzölçümleri için bkz. Hüseyin Pa zarcı, **aynı eser,** s. 4-5, dipnot 17, 18.

74) Milliyet, **"Paris ve Londra Andlaşmalarma Göre Ege Adalarının Durumu",** 25 Ağustos 1976, s. 7.

tır[75]. Bu suretle, Yunanistan'ın girişimleriyle Ege'de yeni bir sorun başlamış ve zamanla da boyutları gelişmiştir.

— Kıta Sahanlığı Sorunu:

Yunanistan, yukarıda belirtilen Ege'deki yayılma politikası çerçevesinde, özellikle 1961 yılından itibaren, Ege Denizi'nde petrol aramak isteyen ortaklıklara arama ruhsatı verme yoluna girmiştir. Yunanistan'ın, önceleri Ege' nin batı ve kuzey kıyılarında verdiği bu arama ruhsatlarının alanı, zamanla doğu yönüne kayma eğilimi göstermiştir. Bunun sonucunda da, ,1970'lere gelindiğinde, Yunanlılar tarafından verilen ruhsatlar Türk kıta sahanlığını da kaplamıştır[76]. Bu amaçla Yunanlılar, verdikleri ruhsatların sınırlarını öyle çizmişlerdir ki, Ege Denizi'nde Türkiye ile Yunaninstan arasındaki deniz sınırlarını da kendilerine göre belirlemeye çalışmışlardır. Buna göre, iki devlet arasında Ege'de deniz sınırı, Türkiye yanındaki Yunan adaları ile Anadolu yarımadası arasındaki orta hattan geçmekteydi. Böylece Yunanistan tarafından adı söylenmeden, Ege'nin tümünün bir "'Yunan gölü' olduğu dünyaya duyurulmuş oluyordu"[77]. Bu şekilde Yunanistan'ın tüm Ege'ye sahip olmak istemesi de, bu konuda Türk-Yunan çatışmasını doğurmuştur[78]. Bu sorunun başlangıcını da, Ege kıta sahanlığı sınırları ve bu sınırların saptanması anlaşmazlığı oluşturmuştur.

Türkiye ile Yunanistan arasında Ege kıta sahanlığı bir sorun olarak; açıkça, Yunanistan'ın yeni girişimleri sonucunda 1974 yılında ortaya çıkmıştır.

---

75) Doğu Ege adalarının askerden arındırılmış statülerinin değişikliğine ilişkin Yunan iddi aları ile bunların hukuk yönünden eleştirileri hakkında geniş bilgi için bkz. Hüseyin Pa zarcı, **aynı eser,** s. 28 vd. Yazarın, bu konuda yaptığı araştırma ve incelemenin sonucu şöyledir: "Doğu Ege adalarının askerden arındırılmış statüsü bugün de sürmektedir. Her ne kadar Türk yetkililerin kimi dönemlerde bugünkü tutumumuzla kolay bağdaşmayan bir takım sözleri ya da davranışları olmuşsa da, bunlar bir statü değişikliğini hukuksal bakımdan doğrulamaya yeterli değildir... Tarihsel gelişmeler çerçevesinden bakıldığı zaman, Yunanistan'ın çok bilinçli bir biçimde ve her türlü siyasal ve hukuksal yöntemi kullanarak yayılmacı bir politika güttüğünü söylemek duygusal bir değerlendirme olma maktadır. Yunanistan'ın özellikle Ege'de bu yayılmacı politikasını birbirleriyle ilişkili iki değişik yolla uygulamaya koymaya çalıştığı gözlenmektedir. Yunanistan'ın izlediği bi rinci yol, bir takım tek - taraflı ulusal yasalar ve işlemler ya da uluslararası girişimlerle *de facto* durumlar yaratmaktadır. Yunanistan'ın bu konuda başvurduğu ikinci yol ise, doğrudan ya da uluslararası formlar ve organlar aracılığıyla, Türk yetkililerin hukuksal bakımdan durumu Yunanistan lehine değiştirmede anlamı olacak kimi sözler söylemelerini ve tutumlar almalarını sağlamaya çalışmak olmaktadır. Bu iki yolla elde edilen sonuçlar da, bilimsel çalışmalar ve düzenli bir tanıtma kampanyası aracılığıyla, gerek kamuoyu bakımından gerekse hukuksal bakımdan yerleştirilmeğe çalışılmaktadır. Yunanistan'ın sözünü ettiğimiz bu yöntemi bugüne kadar bir hayli başarılı da olmuştur. Nitekim, 1930'lardan bu yana bu çerçevede gerçekleştirdiği birçok girişimlerine ve işlemlerine dayanarak Yunanistan, büyük ölçüde Lozan ile gerçekleştirilmiş olan siyasal ve hukuksal durumun bugün hukuksal olarak değişmiş bulunduğunu iddia edebilir olmuştur. Bugün, garip bir biçimde, adaların askerden arındırılmış statüsü konusu da dahil, Yunanistan Ege'de 'statükoya saygı' gösterilmesini isteyebilmektedir... Türkiye için Ege'deki 'statüko' ise, andlaşmalarla kurulan hukuksal düzendir." s. 69-70.

76) Erhan Işıl, **"Ege Denizi ve Türkiye'nin Yararları",** Milliyet, 3 Ağustos 1976, s. 2.

77) Mehmet Gönlübol, **"Ege Denizi'ndeki Kavga",** Milliyet, 16 Haziran 1976, s. 2.

78) Mehmet Gönlübol, **aynı makale.**

Yunanistan, Türkiye'nin, "Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı"na Ege'nin bazı bölgelerinde petrol arama ruhsatı vermesi üzerine, 7 Şubat 1974'te bir notayla Türkiye'nin Ege Denizi'nde petrol arama ruhsatı vermesini protesto etmiş, buna hakkı olmadığını ileri sürmüştür. Buna karşılık olarak Türkiye de 27 Şubat 1974'te Yunanistan'a bir nota vermiştir. Bundan sonra ise iki ülke arasında Ege konusunda nota alışverişi devam etmiştir. Bunlarda Yunanistan, Ege'deki Yunan adalarının kıta sahanlığının bulunduğunu ve adaların ötesinde kıta sahanlığı olmadığını ileri sürmüş, bunu da 1958 Cenevre Sözleşmesi'ne dayamak istemiştir. Böyelce de, adaların kıta sahanlıklarının birleşmesi sonucunda, Türkiye'ye kendi karasuları dışında verilecek bir bölgenin kalmadığını iddia etmiştir. Bunlara karşılık Türkiye, 1958 Cenevre Sözleşmesi'ni imzalamadığını, bu bakımdan kendisini bağlamadığını belirterek, adaların kıta sahanlığının bulunduğunu, ancak Ege'nin Anadolu'nun doğal bir uzantısı olduğundan, Yunan karasuları dışındaki adaların kıta sahanlığı olamayacağını, bu nedenlerle de Türkiye'nin Ege'de geniş deniz yatağı alanları bulunduğunu belirterek, bu konunun görüşmelerle çözümlenmesini istemiştir[79].

Türkiye'nin Ege kıta sahanlığı konusundaki bu görüşünü doğrulayan ve bunun uluslararası hukuka uygunluğunu gösteren, dünyada çeşitli benzerleri ve örnekleri de bulunmaktaydı.

Nitekim, Uluslararası Adalet Divanı, Batı Almanya ile Danimarka ve Hollanda arasındaki 1969 tarihli Kuzey Denizi davasında aldığı kararda, kıta sahanlığı "kıtanın doğal bir uzantısıdır" demiştir.

Ayrıca, Norveç'in kuzeyinde yer alan Svalbard Takımadaları, 1920'de yapılan uluslararası bir anlaşmayla bu devlete verilmiş ve Oniki Ada gibi bu adaların da silahtan arınmış olması öngörülmüştür. Bunun yanı sıra, "çevre ülkelerin adaların doğal kaynaklarından eşit olarak yararlanmaları," anlaşma taraflarınca kabul edilmiştir.

Baltık Denizi'nin ortasında ve İsveç'in egemenliği altında bulunan Gotland Adası da, İsveç ile Sovyetler Birliği arasında deniz sının konusunda bir sorun olmuştur. Bu sınır, Gotland'ın doğusu ile Sovyetler Birliği kıyılan arasından geçen "orta çizgi"dir. 1980'li yıllann başlanndan itibaren Sovyetler Birliği, kıta sahanlığı ayrımının kendi kıyılan ile Gotland arasında değil, İsveç ile Sovyetler Birliği kara ülkelerinin orta noktasından geçmesini istemeye başlamıştır. Çünkü Sovyetler Birliği'ne göre; adalann kıta sahanlığı yoktur ve bir denizin ortasında bir adası veya adalan bulunan bir ülke, bu adalann sözde kıta sahanlıklarına dayanarak öteki kara ülkesinin kıta sahanlıklannda hak sahibi olamazdı.

---

79) İsmail A. Kafescioğlu, **"Jeopolitik Açıdan Ege Adalarının Kıta Sahanlıkları",** Milliyet, 7 Mart 1975, s. 2; Mehmet Gönlübol, **aynı makale.**

Arjantin kıyılarına yaklaşık 450 mil uzaklıkta ve bu devletin kıta sahanlığı üzerinde bulunan, İngiliz egemenliğindeki Falkland (Malvinas) Takımadaları da iki ülke arasında su sınırı nedeniyle sorun olmuştur. İngiltere, bu adaları öne sürerek Arjantin kıta sahanlığını o yörede bu devletle paylaşmak istemektedir. Arjantin de, adaların kıta sahanlığı olmadığı gerekçesiyle buna karşı çıkmaktadır[80].

İngiltere'nin elinde bulunan Guernsey ve Jersey adlı Manş (Channel) Takımadaları, Fransa kıyılarına yaklaşık 20 mil uzaklıkta bulunmaktadır. İngiltere, iki ülke arasındaki sınırın Fransa ile bu adalar arasından geçmesini öngörüyordu. Buna karşılık Fransa da, sınır olarak iki ülke arasında "orta hattın" esas alınmasını istiyordu. Bunun üzerine tarafların isteğiyle anlaşmazlık Uluslararası Hakem Mahkemesi'ne götürülmüştür. Mahkeme, 18 Temmuz 1977'de, Fransa'nın lehine bir karar almıştır. Bu kararla; Fransa'ya Manş Takımadaları'nın çevresindeki karasularında ve "karasuları altındaki" kıta sahanlığında egemenlik hakkı tanınmış; iki ülke arasındaki kıta sahanlığı ise, bu adaları dikkate almadan bir "orta hat" ile ikiye bölünmüştür. Böylece, iki ülke arasında on üç yıldan beri süren, Manş Denizi kıta sahanlığı sınırlandırılması konusundaki anlaşmazlık çözümlenmiştir[81].

Türkiye, dünyadaki bu benzer örnekler çerçevesinde, Yunanistan'a yukarıda belirtilen görüşme önerilerini yapmıştır. Ancak Yunanistan'ın görüşmelere yanaşmaması ve Ege'de fiili durum oluşturmak istemesi üzerine, Ege Denizi'nde kendi kıta sahanlığında ve "ihtilafsız" sularda petrol ve doğal gaz aramak için girişimlere başlamış, bu amaçla araştırma yapmak üzere 29 Mayıs - 5 Haziran 1974 tarihlari arasında "Çandarlı" gemisini Ege'ye göndermiştir. Bu da iki ülke arasında yeni bir anlaşmazlık konusu olmuş ve ilişkilerini etkilemiştir. Ancak, bu sıralarda 1974 Kıbrıs bunalımı çıktığından iki devletin dikkati daha çok Kıbrıs'a çevrilmiş ve Ege'deki gelişmeler bir süre duraklamıştır. Fakat bu durum da uzun sürmemiştir.

Yunanistan, 1975 yılı başlarında Ege anlaşmazlığını uluslararası Adalet Divam'na götürmeyi önermiş fakat, bunu geçerleştirememiştir.

1976 yılının yaz aylarında, Ege kıta sahanlığı konusu yeniden gündeme gelmiştir. Bunun üzerine, Türkiye, sismik araştırma araçları yerleştirilen ve

80) (Arjantin'in, uzun zamandan beri üzerinde hak iddia ettiği Falkland adalarına, 2 Nisan 1982'de asker çıkartarak el koyması, buna karşılık İngiltere nın bunu tanımaması ve adaların çevresinde 200 millik bir savaş alanı ilan etmesi, iki devlet arasındaki Falkland sorununu yeni ve bunalımlı bir döneme sokmuştur. Nitekim, çok geçmeden, 25 Nisan 1982'de iki devlet savaşmaya başlamıştır. Savaş, Arjantin'in yenilgiyi kabul etmesi üzerine, 14 Haziran 1982'de sona ermiştir. Falkland adalarında ingiltere'nin egemenliği devam etmektedir.)

81) Bkz. İsmail Kafesçioğlu, "Ege **Kıta Sahanlığı ve Örnekleri...",** Milliyet, 16 Haziran 1978, s. 2; aynca, Milliyet, **"Baltık'taki Kıta Sahanlığı Uyuşmazlığı Çözümleniyor",** 20 Mayıs 1976, s. 3; Milliyet, **"Manş'taki Kıta Sahanlığı tçin Verilen Karar Ege'ye Örnek Sayılıyor",** 30 Temmuz 1977, s. 1.

daha sonra "MTA Sismik-1" adını alan "Hora" gemisini, içinde Enerji Bakanlığı ve Maden Tetkik Arama Enstitüsü'nün uzmanları olduğu halde 29 Temmuz 1976' da deneme çalışmaları yapmak üzere Ege Denizi'ne göndermiş, geminin deneme çalışmaları 4 Ağustos 1976'da tamamlanmıştır. Bunun arkasından "MTA Sismik-1" gemisi, 7 Ağustos'tan 24 Ağustos 1976 gününe kadar Ege'nin uluslararası sularında sismik araştırma yapmıştır.

Bu süre içerisinde ise, Yunan Hava Kuvvetleri'ne ait uçaklar ve Yunan Donanması'na ait gemiler "MTA Sismik-1 "i sürekli taciz etmişlerdir. Yunanlıların bu taciz hareketleri sırasında zaman zaman Türk ve Yunan kuvvetleri arasında çatışma noktasına kadar gelinmiştir. Bu durum da, Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerginliği daha çoğaltmıştır.

Bu arada, Yunanistan, "MTA Sismik-1 "in Ege'ye açılması üzerine, 6 ve 8 Ağustos 1976 tarihlerinde Türkiye'ye verdiği notalarla Ege'de sismik araştırmaların yapılmasını protesto etmiştir. Bu hareketiyle de, Türkiye'nin araştırma yaptığı Ege'nin uluslararası sulan üzerinde Yunanistan'ın egemenlik hakkı olduğunu göstermek istemiştir. Bunlara karşılık Türkiye de, 8 ve 10 Ağustos 1976 tarihlerinde Yunanistan'a verdiği cevap-notalarla ulusararası sularda araştırma yapan "MTA Sismik-1 "in tedirgin edilmesini protesto etmiştir.

Bunların yanı sıra, "MTA Sismik-1 "in Ege'de araştırmalara başlaması üzerine Yunanistan, 10 Ağustos 1976'da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ni toplantıya çağırmış, aynı zamanda da Lahey Uluslararası Adalet Divanı'na başvurmuştur. Bu başvurudan sonra toplanan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 25 Ağustos 1976'da kabul ettiği kararla, Yunanistan ve Türkiye'yi ihtilaflı bölgede sorunları çözemeyecek davranışlardan uzak durmaya çağırmış ve iki ülkenin sorunları ikili görüşmelerle çözümlenmesini önermiştir. Bu arada Uluslararası Adalet Divanı da, 11 Eylül 1976'da, Yunanistan'ın kendine göre hak iddia ettiği Ege Denizi'nin uluslararası sulannda, Türkiye'nin petrol arama girişimlerinin durdurulması isteğini reddetmiştir. Bu gelişmeler üzerine Türkiye ile Yunanistan arasında, aşağıda belirtileceği gibi, Kasım 1976'da görüşmelere başlanmış, bu suretle de kıta sahanlığı sorununda ağırlık diplomatik alana kaymıştır.

Böylece, Yunanistan'ın adaların kıta sahanlığı bulunduğu görüşü ile Ege Denizi'nin uluslararası sulan üzerinde egemenlik kurmak istemesi; buna karşılık Türkiye'nin, bu görüşü tanımadığını, belirtilen sularda haklarının bulunduğunu ve bunlan kullanacağını fiilen göstermek için "MTA Sismik-1 "i göndererek araştırma yaptırması, iki devleti Kıbns sorunundan sonra bir defa daha savaşın eşiğine kadar getirmiştir. Bu gelişmeyle Ege kıta sahanlığı sorununa bir çözüm getirilememiş ve sorun devam etmiştir. Bununla birlikte Türkiye, bunalım sırasındaki tutumu ve davranışlanyla, Ege'nin ulaslararası sulannda haklannın bulunduğunu ve Ege Denizi'ndeki statünün Yunanistan lehine değiştirilemeyeceğini, bu devlete yeniden fiilen kabul ettirmiştir.

— Ege **Hava Sahası (FIR Hattı) Sorunu** :

1974 yılında, Ege anlaşmazlığına eklenen diğer konu da, "Ege Hava Sahası Sorunu" olmuştur.

1950 yılına kadar, Türkiye'nin doğu sınırlan ile İtalya'nın doğusu arasıdaki hava sahası Türkiye'nin kontrolü altındaydı. Fakat 1950de, İstanbul'da yapılan Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (I.C.A.O) toplantısında, Ege Denizi'nin ortadan ikiye bölünmesi ve hava sahasını ikiye bölen FIR[82] (Flight Information Region - Uçuş Bilgi Bölgesi) hattının doğusunun İstanbul'a, batısının Atina'ya ait olması önerilmiştir. Ancak, Türkiye'nin konuyu önemsememesi ve buna gereksiz bir sorumluluk ve mali yük getireceği şeklinde görerek yanaşmaması üzerine, FIR hattı olarak,Türkiye'nin Ege karasularından geçen hat kabul edilmiştir. Böylece Ege Denizi üzerindeki hava sahasının bütününün kontrolü Yunanistan'a bırakılmıştı. Buna ait anlaşma da, 23 Mayıs 1952'de, Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü Konseyi'nde onaylanarak yürürlüğe girmişti[83].

Türkiye, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında, güvenliği açısından yeni bir FIR hattı saptayarak, 6 Ağustos 1974'te yayınladığı 714 sayılı NOTAM "(Notice to Airmen: Havacılara İhtar Bildirimi) ile bunu dünyaya açıklamış ve Türkiye'ye yönelik uçakların kıyılarına 50 mil kala kimlikleri hakkında kendisine bilgi vermesini istemiştir.

Yunanistan ise, Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan sonra, 16 Ağustos 1974'te Ege Denizi'nin tümünü "tehlikeli bölge" ilan ederek ve bölgede FIR hizmetlerini durdurarak, 20 Ağustos 1974'te yayınladığı 1066 sayılı NOTAM'la Ege semalarını uluslararası hava trafiğine, dolayısıyla da Türk sivil ve askeri uçaklarına kapatmıştır[84]. Böylece Yunanistan, kendi FIR bölgesini, ulusal hava sahası gibi kabul edip, uçakların bu bölgeye girmesini kendi iznine bağlamıştır. Bu da, Türkiye'nin Ege'deki haklarını zedelediği gibi, özellikle sivil havacılık yönünden çeşitli zorluklarla karşılaşmasına neden olmuş ve iki ülke arasında yeni bir sorunun ortaya çıkmasına yol açmıştır.

---

82) FIR, bir sivil havacılık deyimidir. Sivil, tarifeli veya tarifesiz, uçakların güvenlik altında uçuşlarını yapabilmeleri için her devlet, belirli bölgelerde, bu amaçla gerekli güvenliğin sağlanmasını üstlenmiştir. Uçaklar bu bölgelerden geçerlerken, ilgili devletin uçuş kont rol makamlarının vereceği talimata göre uçuşlarını sürdürürler. Bir kaza olursa her türlü yardımı yapmak da ilgili devletin görevidir. FIR bölgesi de, sadece sivil Havacılık çerçevesinde kullanılan bir görev - yetki sahasıdır ve bu sahanın ulusal hava sahası kabul edilmesi söz konusu değildir. Devletlerin ulusal hava sahaları, topraklan ile karasuları üzerideki sahadır.Bu sahaya sivil veya askeri uçaklar önceden izin almadan giremezler, izinsiz girmeleri sınır tecavüzü sayılır. Bu çerçevede FIR bölgesi, yani her devletin so rumluluk sahası, uluslararası anlaşmalarla ve ilgili devletlerin uyuşmasıyla saptanır. Bkz. Kâmuran Gürün, **aynı eser,** s. 450.

83) Muhsin Batur, **"Ege Hava Sahası Sorunu",** Milliyet, 17 Ağustos 1976, s. 2; M. Ali Birand, **"Ege Sorunu",** Milliyet, 16 Ekim 1980, s. 5.

84) **Milliyet,** 6 Aralık 1978, s. 1, 14; Muhsin Batur, **aynı makale.** (Türkiye ve Yunanistan, Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında koydukları NOTAM'ları, 22 Şubat 1980'de kaldırdılar. Böylece Ege hava sahası yeniden sivil havacılığa açıldı. Bkz. **Milliyet,** 23 Şubat 1980, s. 1 ve diğer günlük gazeteler. Ancak iki devlet arasındaki Ege hava sahası sorununa, Yu nanistan'ın Ege üzerindeki egemenlik istekleri sürdüğünden, kesin bir çözüm getirilemedi.)

— Karasularının 12 Mile Çıkarılması Sorunu:

Türkiye ile Yunanistan arasında Ege Denizi ile ilgili diğer bir anlaşmazlık da, karasularının sınırı konusu olmuştur.

1923 Lozan Andlaşması'nın 6'ıncı maddesinde Ege Denizi'nde karasuları genişliği 3 mil olarak kabul edilmişti. Daha sonra bu genişliği Yunanistan 1936'da Türkiye de 1964'te 6 mile çıkarmıştı. Bundan sonra ise, Yunanistan kendi karasularını 12 mile çıkaracağını zaman zaman ileri sürmeye başlamıştır. Bu da Türkiye tarafından tepkiyle karşılanmıştır.

Çünkü, mevcut duruma göre; Ege Denizi'nin yüzde 49'unu uluslararası sular, yüzde 43.6'sını Yunan karasuları, yüzde 7.4'ünü de Türk karasuları oluşturmaktadır. Yunanistan'ın karasularını 6 milden 12 mile çıkarması halinde ortaya çıkacak oranlar ise; Ege Denizi'nin uluslararası alanı yüzde 27.3, Yunan karasularının alanı yüzde 64.1, Türk karusulannın alanı da yüzde 8.5 olacaktır[85].

Görüldüğü gibi, Yunanistan, karasularını 12 mile çıkardığı takdirde Ege Denizi'nin yapısındaki özellik (adaların çokluğu) dolayısıyla bu denizin çok büyük bölümünde egemenlik hakkına sahip olabilecek ve üstünlük sağlayabilecektir. Bu da, Ege Denizi'nde Türkiye aleyhine büyük bir dengesizlik meydana getirecektir.

Türkiye'yi Ege Denizi'ndeki hak ve çıkarlarından bu yolla da yoksun bırakmayı öngören böyle bir uygulama; aynı zamanda, Türkiye'nin deniz ve hava ulaşımına, yani Türk gemi ve uçaklarının Ege'den Akdeniz'e çıkışlarına büyük sınırlamalar getirecek, Batı Anadolu ve Boğazlar bölgesinin savunmasına da olumsuz etkiler yapacaktır.

Bu nedenlerle Türkiye, Yunanistan'ın karasularını 6 milin üzerine çıkarmasını hiçbir zaman kabul etmeyeceğini birçok defa açıkça ilan etmiş[86] ve böyle bir hareketi de savaş nedeni sayacağını 1976 yılında açıklamıştır.

Özellikle, 1974 yılından itibaren zaman zaman Yunanistan tarafından ortaya çıkarılan karasuları sorunu, Türkiye ile Yunanistan arasındaki önemli gerginlik nedenlerinden biri olarak sürmektedir.

c. Sorunların Çözümü İçin Yapılan Girişimler:

Görüldüğü gibi Ege sorunu, Yunanistan'ın çok yönlü istek ve tek taraflı girişimleriyle, Ege Denizi'ne egemen olmak istemesinin sonucunda ortaya çıkmış ve anlaşmazlık Kıbrıs sorunuyla birlikte Türkiye-Yunanistan ilişkilerini etkileyen başlıca konu olmuştur.

85) Milliyet, **"Bayülken: 'Yunanistan'ın Karasularını 6 Milin Üstüne Çıkarması Kabul Edilemez'",** 16 Ocak 1983, s. 8.

86) Bkz. Milli Savunma Bakanı Ü. Halûk Bayülken'in açıklaması, **Milliyet,** 16 Ocak 1983, s. 8.

Türkiye, Ege sorununun Şubat 1974'te açık olarak ortaya çıkmasından itibaren, anlaşmazlığın Yunanistan ile yapılacak ikili görüşmelerle çözümlenmesini istemiş ve bu amaçla önerilerde bulunmuştur.

Nitekim, Yunanistan'ın 7 Şubat 1974'te verdiği notaya karşılık olarak Türkiye, kıta sahanlığı konusunda, iki devlet arasında anlaşmazlığın ortadan kaldırılması için bir an önce görüşmelerin başlamasını istemiştir. Ancak Yunanistan, 20 Haziran 1974'te Karakas'ta toplanacak olan Uluslararası Deniz Hukuku Konferansı'nda kendi görüşlerine uygun kararların çıkmasını bekleyip, bunu görüşmeler sırasında Türkiye'ye karşı bir koz olarak kullanmak için, iki ülke arasında hemen görüşmelere başlanmasına yanaşmamıştır. Bununla birlikte Atina Hükümeti, Mayıs 1974'te verdiği bir notayla, Türkiye ile görüşmeyi kabul ettiğini bildirmiştir. Ne var ki, bunda samimi olmadığı, ilk görüşünde (yani 1958 Cenevre Sözleşmesi'nin 1. maddesinde) ısrar etmesinden anlaşılmıştır. Bu bakımdan, toplanacak olan Uluslararası Deniz Hukuku Konferansı'na, Türkiye ve Yunanistan daha çok önem vermeye başlamışlardı.

Bu arada, yukarıda belirtildiği gibi, 29 Mayıs-5 Haziran 1974 tarihleri arasında "Çandarlı" gemisi, Türkiye'nin kıta sahanlığında sismik araştırmalar yapmıştır. Bu da, Türk-Yunan ilişkilerini gerginleştirmiş, ancak Yunanistan Türkiye'nin bu girişimini kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylece Türkiye' nin bu hareketiyle; Yunanistan'ın iddia ettiği gibi, Ege'nin bir Yunan denizi olmadığı, Türkiye'nin de bu denizde kıta sahanlığına sahip bulunduğu fiilen anlaşılmıştır.

Türkiye ile Yunanistan tarafından, alacağı kararlarla Ege sorununa da bir çözüm getireceği beklenen Üçüncü Deniz Hukuku Konferansı, 20 Haziran-29 Ağustos 1974 tarihleri arasında toplanmış; fakat bu dönem çalışmalarında kesin bir sonuca ulaşamamıştır[87].

Bu gelişmelerin yanı sıra, Türkiye ile Yunanistan arasında Ege kıta sahanlığı ve FIR hattı sorunlarını çözümlemek amacıyla, 17 Mayıs 1975'te Roma'da Dışişleri Bakanları, 31 Mayıs 1975'te Brüksel'de Başbakanlar düzeyinde görüşmeler yapılmış ve bunun sonucunda "Brüksel Deklarasyonu" imzalanmıştır. Bunda ikili görüşmeler esas alınmıştır. Ancak iki ülke arasında daha sonra herhangi bir gelişme sağlanamamaştır.

3 Kasım 1976'da ise, Türkiye ile Yunanistan arasında yeniden diyalog kurulmuştur. Paris'te Ege hava sahası (FIR), Bern'de Ege kıta sahanlığı görüşmeleri başlamıştır. 11 Kasım 1976'da da, Bern'de Ege konusunda Türk - Yunan ön anlaşmaları imzalanmıştır.

Bundan sonra, Avrupa'nın değişik kentlerinde iki ülkenin çeşitli düzeydeki görevlileri arasında birçok toplantı yapılmasına, 11 Mart 1978'de Türk ve Yu-

87) Daha önce belirtildiği gibi, Birleşmiş Milletler Üçüncü Uluslararası Deniz Hukuku Konferansı, 20 Haziran 1974'te toplanmış, ancak aralıklarla dokuz yıllık bir çalışmadan sonra, yeni bir deniz hukuku sözleşmesi hazırlayarak çalışmalarını 30 Nisan 1982'de bitirebilmiştir.

nan Başbakanlarının Montreux'da bir araya gelip diyalogun sürdürülmesine karar vermelerine rağmen, Ege sorununun çözümlenmesi konusunda bir ilerleme sağlanamamıştır.

19 Aralık 1978'de Lahey Uluslararası Adalet Divanı, Yunanistan'ın başvurusu üzerine, iki yıllık çalışmadan sonra, Ege kıta sahanlığı sorununa bakma yetkisi olmadığını açıklamıştır. Divan'ın yetkisizlik kararı alması üzerine, Türkiye ile Yunanistan arasında sürdürülen ikili görüşmeler daha da önem kazanmıştır. Ancak, yine de bu konuda herhangi bir gelişme görülmemiştir.

Bu durumda 1980 yılma gelindiğinde, Türkiye ile Yunanistan arasında anlaşmazlık konusu olarak başlıca şu altı sorun bulunuyordu: Ege kıta sahanlığının paylaşılması ve tanımlanması; Ege hava sahası; Yunan adalarının silahlandırılması; Azınlıklar sorunu (Batı Trakya Türklerinin durumu); Güven ortamı; Yunanistan'ın NATO askeri kanadına dönüşü.

Görüldüğü gibi, Türkiye ile Yunanistan arasında Kıbrıs ve Ege sorunlarının yanı sıra, Yunanistan'ın 1923 Lozan Barış Andlaşması'na aykırı olarak Batı Trakya Türkleri üzerinde kurduğu baskı ve girişimlerden doğan sorun ile bu devletin genel olarak Türkiye'ye karşı güttüğü hasmane siyasetten doğan güvensizlik ortamı da bulunuyordu.

Bunlarla birlikte, Türkiye'nin kabul etmesi (veto hakkını kullanmaması) üzerine, Yunanistan 20 Ekim 1980 günü altı yıllık bir aradan sonra NATO'nun askeri kanadına döndü[88].

Ancak, bu tarihlerden sonra da Yunanistan, Ege'deki statüyü kendi lehine daha da değiştirmek ve bunun için çeşitli girişimler yapmak, sorunlar çıkarmak politikasını sürdürmüştür.

Nitekim, Yunanistan'ın, Limni adasını silahlandırma çabalan ve bu amaçla adanın NATO savunma sistemi içerisinde yer almasına çalışması; bu arada 15 Eylül 1983'te Yunan Hükümeti'nin: "Limni'nin dahil edilmediği hiçbir NATO tatbikatına katılmayacağız" diye açıklama yaparak, adanın statüsünü değiştirmek istediğini açıkça belirtmesi, Ege'de mevcut sorunlara bir yenisini daha eklemiştir. Buna karşı Türkiye Cumhuriyeti, 15 Eylül 1983'te tutumunu şöyle açıklamıştır: "Limni'nin statüsünün değiştirilmesi kabul edilemez"[89]. Bu suretle Limni sorunu, Türkiye-Yunanistan arasında zaman zaman sertleşerek süren ilişkilerde, gerginliği çoğaltan yeni bir etken olmuştur.

Böylece, 1954 yılında açıkça başlayan Kıbrıs ve bundan bir süre sonra ortaya çıkan Ege sorunları, çeşitli aşama ve gelişmeler göstermiş, ancak herhangi bir çözüme ulaştırılamamış, bu durumuyla Türk-Yunan ilişkilerini, aynı zamanda da Türkiye'nin genel dış politikasını etkilemeye devam etmiştir.

---

88) Yunanistan'ın dönüşünün koşullarıyla ilgili olarak yapılan "Geçici Düzenleme (Rogers Planı)" için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağıtları,** c.IL, K. A, Ankara 1991, s. 467-468.

89) **Milliyet,** 16 Eylül 1983, s. 1.

ALTINCI BÖLÜM

SON YILLARIN ÖNEMLİ OLAY VE GELİŞMELERİ

Bilindiği gibi, îkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1950'lerde, dünyada iki kutuplu ve iki bloklu bir sistem ile buna dayalı bir güçler dengesi kurulmuş, bununla da aynı zamanda Soğuk Savaş dönemi başlamıştı. Ancak, zamanla gerek blokların içerisinde gerekse bloklar arasında meydana gelen gelişmeler, özellikle 1962 yılından itibaren uluslararası ilişkilerde bir yumuşama dönemini başlatmıştı. 1980'li yıllarda bloklar arası ilişkiler daha da güçlenmişti. Fakat, bütün bu gelişmelere rağmen dünyada, genel çizgileriyle de olsa bloklaşma varlığını sürdürmüştü.

Ancak, bir bakıma klasik hale gelmiş bulunan bloklara dayalı bu denge sistemi, son yıllarda, Sovyetler Birliği ile birlikte Doğu Bloku'nun dağılmasıyla yıkılmıştır. Bunun sonucunda da dünya yeni bir yapılanma dönemine girmiştir.

1980'li yılların sonlarından itibaren dünyada başlayan bu yeni yapılanma döneminde ise, yine, dünyanın çeşitli yerlerinde yerel savaşlar, uluslar arasında çeşitli sorunlar, gelişmeler meydana gelmiş, aynı zamanda ittifaklar, anlaşmalar yapılmış ve yeni güç merkezleri oluşturulmuş veya oluşturma yoluna girilmiştir. Bu olay ve gelişmelerin büyük bölümü günümüzde varlığını, sonuçlananlar da yakın etkilerini sürdürmektedir. Bu bakımdan, son yılların önemli olay ve gelişmelerinden bazılarını çok genel hatlarıyla da olsa derlemek gerekecektir.

A. ULUSLARARASI ALANDA ÖNEMLİ OLAY VE GELİŞMELER:

1. Ortadoğu'da Olaylar ve Gelişmeler: a.

Arap - İsrail Çatışması:

Arap - İsrail ilişkileri, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllardan başlayarak, Ortadoğu'da uluslararası ilişkilerin ve bölgedeki gerginliklerin gelişmesinde en önemli etkenlerden biri olma niteliğini, 1980'li ve 199O'lı yıllarda da sürdürmüştür.

Bilindiği gibi, 1948, 1956, 1967 ve 1973 Arap-İsrail savaşlarıyla bölgede îsrail lehine meydana gelen siyasi haritadaki değişiklikler, Araplar tarafından kabul edilemez durum olarak ilan edilmiştir. Ancak bir süre sonra, Amerika Birleşik Devletleri'nin aracılığıyla Mısır ile İsrail arasında Camp David görüşmeleri yapılmış ve arkasından 26 Mart 1979'da Washington'da ikili barış anlaşması imzalanmıştır[1].

Bu anlaşma ile İsrail'in varlığı bir Arap devleti tarafından ilk defa resmen tanınmıştır. Buna karşılık İsrail de işgali altında bulunan Mısır'a ait Sina'dan 26 Nisan 1982'de çekilmiş ve bu topraklan Mısır'a iade etmiştir. Bu da Arap - İsrail ilişkilerinde önemli dönüm noktalarından biri olmuştur.

Ancak, İsrail'in diğer Arap devletleri tarafından tanınmaması ve bu devletin sıcak savaş sırasında işgal ettiği Şeria Nehri'nin Batısı'ndaki Filistin topraklan ile Gazze bölgesindeki Arap topraklarından çekilmemesinden dolayı, Arap-İsrail çatışması sürmüştür. Bu arada İsrail'in, 14 Aralık 1981'de Suriye'den ele geçirdiği Golan Tepeleri'ni ilhak ederek sınırları içerisine katması, bölgedeki gerginliği daha da çoğaltmıştır.

Arap - İsrail mücadelesine yol açan önemli konulardan biri de, İsrail'in işgali altına düşen Filistin'deki Arapların durumu ve Filistin'in kurtarılması olmuştur. Bu amaçla kurulan Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ), İsrail'e karşı mücadelesini sürdürmektedir[2]. Özellikle 1987 yılında, İsrail'in işgali altındaki Batı Şeria'da ve Gazze'deki Filistinlilerin başlattıkları "intifada (ayaklanma)", Arap - İsrail çatışmasına yeni boyut getirmiştir[3].

Bu arada, Cezayir'de toplanan Filistin Ulusal Konseyi, 15 Kasım 1988'de kabul ve ilan ettiği bildiriyle , "Bağımsız Filistin Devleti" ile geçici bir Filistin hükümetinin kurulduğunu açıklamıştır. "Filistin Devleti" ilk anlarından itibaren, Türkiye'de dahil, birçok ülke tarafından tanınmıştır. Aynı tarihlerde, FKÖ lideri ve Filistin Devlet Başkanı Yaser Arafat, İsrail'in varolma hakkını kabul etmiştir.

İsrail, bu gelişmelerden sonra 1989 yılında, Batı Şeria ile Gazze'ye özerkliği öngören bir yaklaşım içine girmiştir. Bunun üzerine, "Filistin Devletinin İsrail tarafından tanınması için uluslararası diplomasi alanında çeşitli girişimler yapılmıştır.

Nitekim, 30 Ekim 1991'de Amerika Birleşik Devletleri Başkanı'nın girişimiyle, İsrail ile Filistin Kurtuluş Örgütü, Suriye, Lübnan ve Ürdün arasında Madrid'de "Ortadoğu Barış Görüşmeleri" başlamıştır. Bu görüş-

1) Muzaffer Erendil, **Çağdaş Orta Doğu Olayları,** Ankara 1992, s. 107.
2) Bkz. Fahir Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşlan (1948-1988),** (İkinci Baskı), Ankara 1991, s. 200 vd; İrfan C. Acar, **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu,** Ankara 1989, s. 42 vd.
3) Bkz. Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, (C.II: 1980-1990),** Ankara 1991, s. 12-13.

meler, daha sonra Washington'a kaydırılmış ve 1992 yılı boyunca dönemler halinde (örnek olarak 24 Ağustos 1992'de altıncı turu) sürmüştür. Bunun yanı sıra, Ocak 1993'ten itibaren İsrail ile Filistin Kurtuluş Örgütü arasında Norveç'te gizli görüşmeler yapılmış ve 7 ay süren bu görüşmeler sonucunda, bir uzlaşma sağlandığı açıklanmıştır.

Norveç görüşmelerinde olumlu bir sonuca varılması üzerine; 9 Eylül 1993'te, Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) İsrail'i tanıdığına ilişkin anlaşmayı, ertesi günü de (10 Eylül'de) İsrail FKÖ'yü, Filistin halkının yasal temsilcisi olarak tanıdığını kabul eden belgeyi imzaladı. Böylece Filistin Kurtuluş Örgütü ile İsrail birbirlerini resmen tanıdılar. Bunun arkasından da, 13 Eylül 1993 günü Washington'da, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı, Rusya Dışişleri Bakanı, Filistin Kurtuluş Örgütü Lideri ve İsrail Başbakanı önünde, FKÖ temsilcisi ile İsrail Dışişleri Bakanı bir barış (aslında önbarış) anlaşması imzaladılar. Bu anlaşma ile, İsrail'in işgali altındaki Gazze Şeridi ile Batı Şeria'nın Eria kentinde yaşayan Filistinlilere özerklik tanındı ve beş yıl sonra varılacak kesin çözümün koşulları belirlendi[4]. Filistin ve daha geniş olarak Ortadoğu sorununda büyük bir gelişme ve dönüm noktası olan Filistin ile İsrail arasında imzalanan bu barış anlaşması, 20 Eylül 1993'te Kahire'de 21 Arap Devleti tarafından onaylandı, Türkiye'de ve genellikle dünyada da olumlu karşılandı. Ancak Suriye, Irak ve Libya bu anlaşmayı benimsemediler.

İsrail, Filistin Kurtuluş Örgütü ile yaptığı Washington Anlaşması'ndan sonra, anlaşmada belirtilen yerlerin yönetimini kademeli olarak Filistinlilere devretti. 1 Temmuz 1994'te FKÖ lideri Gazze'ye geldi. Bu gelişmelerin arkasından da 8 Ağustos 1994'te, İsrail ile Ürdün aralanndaki 46 yıllık düşmanlığın sona erdiğini ve böylece birbirlerini tanıdıklarını açıkladılar.

Filistin sorunu, bu gelişmeler çerçevesinde yine Ortadoğu'nun ve dünyanın gündemindeki yerini koruyarak sürmektedir.

b. Lübnan Sorunu:

Lübnan, daha önce belirtildiği gibi, karışık etnik yapıya sahip bir devletti. Müslüman ve Hıristiyan halkın birbirlerine yaklaşık olarak sayıca eşit bulunduğu bu ülkede, sosyal yapının gerektirdiği dengeye göre bir yönetim şekli kurulmuştu. Bu durumuyla da Lübnan, Ortadoğu'nun en düzenli ve yaşam koşullan yüksek ülkelerinden biriydi.

Bununla birlikte Lübnan'da, iç yapısındaki din, mezhep ve ekonomik düzey farklılıklarından kaynaklanan sorunlar ve çekişmeler vardı. Bunlar ise, Arap-İsrail çatışması nedeniyle yurtlarından ayrılmak zorunda kalan Filistinlilerin büyük bölümünün Lübnan'a gelmesiyle çoğalmıştır. Özellikle

4) **Milliyet** (Gazetesi), 14 Eylül 1993, s. 18.

1970'lerden itibaren Müslümanlar, demografik yapı oranında siyasi iktidara ortak olmak ve bununla iktidarın Hıristiyan egemenliğinden kurtarılarak daha adil paylaşmasını istemeye başlamışlardır. Yine aynı tarihlerde, ülkede hızla gelişen Filistinli Müslümanların askeri varlığına karşı Lübnanlı Müslüman ve Hıristiyanlar farklı yaklaşımlarda bulunmuşlar, bu da ülkedeki statükoyu değiştirmek isteyen Müslümanlarla Filistinlileri Hıristiyanlara karşı birleştirmiştir. Sonuçta, ülkede başgösteren Müslüman-Hıristiyan ayrımı ile diğer bazı nedenler, Lübnan' da 13 Nisan 1975'te iç savaşın çıkmasına yol açmıştır. Lübnan' da iç savaş, 16 Ekim 1976'da ilan edilen 50. ateşkesin kalıcı olmasıyla da son bulmuştur.

Lübnan'da on altı ay süren bu iç savaş, ülkede devletin etkinliğini, düzeni, güvenliği ve ekonomik yapıyı yıkmıştır. Ülkeyi iç savaşa sürükleyen nedenler 1976 yılından sonra da kaldırılamadığından, Lübnan gerçek barış ve güvenliğe kavuşamamıştır.

Bu arada, Lübnan'da Müslüman - Hıristiyan çekişmesi ve bunlar arasında çarpışmalar sürerken, Filistin Kurtuluş Örgütü'nün özellikle Güney Lübnan'ı üs olarak seçmesi ve buradan İsrail'e karşı hareketler de bulunması, İsrail'in zaman zaman Güney Lübnan'a saldırmasına yol açmıştır. İsrail, 6 Haziran 1982'den itibaren de Lübnan'ı işgale başlamıştır. Olaya Suriye müdahale etmek istemiş ancak bu devlet, uğradığı askeri kayıplar üzerine, 12 Haziran 1982'de İsrail ile ateşkes anlaşması imzalamıştır. İsrail kuvvetleri bundan sonra Beyrut'u kuşatmışlar ve bunun sonucunda, Filistin Kurtuluş Örgütü Lübnan'ı terk etmeyi kabul etmek zorunda kalmıştır. Nitekim Filistinliler, Lübnan'a çıkan Amerikan, Fransız ve İtalyan askerlerinden oluşan 2.000 kişilik Uluslararası Barış Gücü'nün gözetiminde, 21 Ağustos 1982'den itibaren Beyrut'tan ayrılmaya başlamışlardır.

Böylece, Lübnan'ı işgal eden ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nü bu ülkeden çıkartarak amacına ulaşan İsrail, 1985 yılında kademeli olarak Lübnan'dan çekilmiştir.

İsrail'in Lübnan'dan çekilmeye başlaması üzerine, ülkede iktidara sahip olmak için Müslüman ve Hıristiyanlar arasında yeniden çarpışmalar başlamıştır. Bunun üzerine, Suriye Lübnan'a müdahale etmek üzere harekete geçmiş, ayrıca İran da soruna dolaylı olarak katılmıştır. 1989 yılı sonlannda ise Filistin Kurtuluş Örgütü yeniden Güney Lübnan'a yerleşmiştir[5].

Bu suretle, 1975 yılından itibaren açıkça ortaya çıkan Lübnan sorunu, çeşitli aşamalardan geçmiş ve her aşamada daha karmaşık duruma gelmiştir. Ancak, 1992 yılından itibaren İsrail ile Filistin Kurtuluş Örgütü arasında olumlu gelişmelerin başlamasından sonra Lübnan'da da olaylar şiddetini kaybetmeye başlamıştır.

5) İrfan C. Acar, aynı eser, s. 71 vd.

c. İran - Irak Savaşı (1980-1988):

İki komşu ülke olan İran ile Irak arasında,özellikle İngiltere'nin 1970 üzerinde egemenlik mücadelesi ile etnik ve dini, aynı zamanda iki ülkede iktidarı elinde tutan rejimlerin birbirlerine karşı tutum ve davranışlarından dolayı, gittikçe çoğalan gerginlik bulunuyordu.

İran, şah rejimi döneminde, petrolden elde ettiği gelirle satın aldığı silah ve savaş araç gereçleriyle güçlü bir ordu kurmaya çalışmıştı. Bu arada, Hürmüz Boğazı yakınlarındaki bazı adaları işgal ederek Basra Körfezi üzerinde etkisini çoğaltmış, Şattülarap üzerindeki ortak kontrol statüsünü tanımadığını açıklamıştı. Bunun arkasından da 1975 yılında, Irak'ın iç sorunlarından yararlanan İran, 6 Mart 1975'te iki ülke arasında yapılan Cezayir Anlaşması ile Şattülarap üzerinde tek başına kontrol hakkını elde etmişti.

1979 yılında İran'da yapılan İslami hareket ve bunun sonucunda şah yönetiminin yıkılmasından sonra, İran ordusunun iç sorunlar nedeniyle sarsıntı geçirmesi üzerine; Irak, Basra Körfezi ile bölgede etkili bir duruma gelebilmek üzere harekete geçti. Bu da, Irak - İran Savaşı'nın çıkmasına yol açtı.

Irak ile İran arasında savaş, 22 Eylül 1980'de Irak Hava Kuvvetleri'nin baskın şeklinde İran'a hücum etmesiyle başladı ve arkasından Irak Kara Kuvvetleri'nin İran topraklarına girip ilerlemeye başlamasıyla gelişti, bu arada da Basra Körfezi'ne yayıldı. Ancak, bir süre sonra İran'ın toparlanması üzerine savaşta denge sağlandı.

Bu arada, dünyanın en zengin petrol yataklarının ve üretim kapasitesinin bulunduğu bölgede meydana gelen bu savaş ile savaşın Basra Körfezi'nde yapılan petrol dış satımını engellemeye başlaması, Batılı büyük devletlerin de çıkarlarını korumak üzere harekete geçmesine neden oldu. Nitekim başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere, Fransa, İngiltere ve bazı Avrupa devletleri Basra Körfezi'ne savaş gemileri gönderdiler.

İran-Irak Savaşı, sekiz yıl sürdü ve taraflar birbirlerine karşı üstünlük sağlayamadılar. Birleşmiş Milletler Örgütü'nün ateşkes çağrısını 17 Temmuz 1988'de Irak'ın, bir gün sonra da İran'ın kabul etmesiyle, iki ülke arasındaki savaş 20 Ağustos 1988'de sona erdi[6].

İran-Irak Savaşı'nda, Suriye ve Libya İran'ı, başta Suudi Arabistan ile Kuveyt olmak üzere diğer Arap devletleri Irak'ı desteklediler.

Amerika Birleşik Devletleri, savaşın başlarından itibaren tarafsız kalmayı ve İran ile Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasını esas alan bir tutum

---

6) Muzaffer Erendil, **aynı eser,** s. 123-128; Fahir Armaoğlu, **aynı eser, c.II.,** s. 28-41.

içinde bulundu. Bunun yanında, Sovyetler Birliği'nin Hürmüz Boğazı'nda etki sahibi olmasını önlemeye ve Basra Körfezi'nin ulaşıma ve deniz trafiğine açık kalmasına çalıştı, bu amaçla Körfez'de fiili bir kontrol kurdu. Savaş'ın sonlarına doğru da, Irak'tan yana tavır takınmamakla birlikte, İran'a karşı bir tutum içine girdi.

Sovyetler Birliği, İran-Irak Savaşı'nda belli bir rol oynayarak Basra Körfezi'nde etki kazanmaya çalıştı. Afganistan sorunu nedeniyle İran'a yaklaştı. Bu ise, daha önceki tarihlerde belli bir düzeyde bulunan Sovyet-Irak ilişkilerini olumsuz yönde etkiledi.

Avrupa ülkeleri ise, savaş karşısında tarafsız kalmayı esas aldılar. Bununla birlikte, İran'daki yeni rejimin tutum ve davranışlarından dolayı Irak'a daha yakın göründüler. Türkiye de, savaş sırasında tam tarafsızlık politikası güttü.

d. Körfez Savaşı:

Son yıllarda Ortadoğu'da meydana gelen önemli olaylardan biri de, "Körfez Krizi" ve bundan kaynaklanan "Körfez Savaşı" oldu. Olayın ortaya çıkmasına ise, Irak'ın tutum ve davranışları yol açtı.

Irak, İran'la yaptığı savaşın 1988 yılında sona ermesine ve İran'ın artık kendisi için bir tehlike olmaktan çıkmış olmasına rağmen, silahlanmaya devam etti. Bu arada da, dünyanın en zengin petrol ülkelerinden biri olan komşusu Kuveyt üzerinde açıkça hak iddia etmeye başladı. Buna gerekçe olarak, Kuveyt'in Osmanlı İmparatorluğu döneminde Basra vilayetine bağlı bir kaza olduğunu, dolayısıyla buranın kendine bağlı olması gerektiğini gösterdi.

Kuveyt, Irak'ın artan tehdit ve baskıları üzerine, Arap Birliği ile Birleşmiş Milletler'e başvurdu. Ancak, uluslararası diplomasi alanında yapılan bütün arabuluculuk çabalarına rağmen Irak tutumunu sertleştirmekten ve Kuveyt üzerindeki isteklerinden vazgeçmedi. Bu da Ortadoğu'da yeni bir kriz yarattı ve gelişmeleri hızlandırdı.

Nitekim Irak, 2 Ağustos 1990 günü, Kuveyt'e girdi ve bu devletin topraklarını işgal etti.

Irak'ın, gerçekte, Basra Körfezi'nin doğusuna yayılmak, böylece hem zengin petrol kaynaklarına sahip olmak hem de Körfez üzerinde daha etkili olabilmek için yaptığı, Kuveyt'i işgal ve ilhak etme hareketi; Ortadoğu'nun statüsünde ve güç dengelerinde önemli değişmeler ile gelişmelere yol açacak yeni ve tehlikeli bir durumun ortaya çıkmasına neden oldu. Dünya petrol rezervinin yüzde 60'ından fazlasının bulunduğu hesaplanan Ortadoğu'daki bu statü değişimi, özellikle başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere, Batı

devletlerinin çıkarlarıyla da yakından ilgiliydi. Bu nedenlerle Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle başlayan "Körfez Krizi", aynı zamanda bir dünya sorunu oldu ve devletleri hemen harekete geçirdi.

Nitekim, Irak'ın Kuveyt'i işgal ettiği 2 Ağustos 1990 günü toplanan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, aldığı 660 sayılı kararla, Irak'ın hareketini kınadı ve ondan, kuvvetlerinin tümünü işgal ettiği topraklardan hemen ve kayıtsız şartsız geri çekmesini istedi. Öte yandan Amerika Birleşik Devletleri, Irak'ın Amerika'daki bütün mal varlığını dondurdu ve bu ülkeden yapılan petrol ithalatını yasakladı. Ayrıca, Irak'ın eline geçmesini önlemek üzere, Kuveyt'in de alacak ve mal varlıklarını dondurdu. İngiltere, Fransa, Almanya ve diğer bazı Batı Avrupa devletleri ile Japonya da Irak'a karşı benzer önlemler aldılar. Bunların yanı sıra Fransa, Sovyetler Birliği, Polonya ve Çekoslovakya Irak'a silah sevkiyatım durdurdular. Bu arada da, Amerika Birleşik Devletleri Akdeniz'e ve Basra Körfezi'ne yeni savaş gemileri gönderdi.

Öte yandan Avrupa Topluluğu 4 Ağustos'ta Irak ve Kuveyt'ten petrol alımına ambargo koydu ve Irak'a silah satışını yasakladı. 6 Ağustos 1990 günü de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, kabul ettiği 661 sayılı kararla, Irak'a geniş kapsamlı ekonomik ambargo uygulanmasını kabul etti.

Güvenlik Konseyi'nin amborgo kararına ilk ve etkili şekilde uyan devletlerden biri de Türkiye oldu. Türkiye, kendisi için olduğu kadar Irak için de büyük öneme sahip olan Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattını, 7 Ağustos 1990 günü bütünüyle kapattı. Bununla, aynı zamanda Irak'ın karşısında fiilen yeraldığını göstermiş oldu. Aynı gün, Suudi Arabistan da, topraklarından geçerek Kızıldeniz'e ulaşan Irak'a ait petrol boru hattını kapattı.

Arap devletlerinin ise Körfez Krizi'ne karşı tutumları farklı oldu. 11 Ağustos'ta Kahire'de Arap zirvesi yapıldı. Burada, üye devletlerden bir kısmının kabul etmesiyle Irak'ın tehdidi altında bulunan Suudi Arabistan'a asker gönderilmesine karar verildi. Bunun üzerine Mısır, Suriye ve Fas hemen belirli sayıda askeri Suudi Arabistan'a göndererek Arap Kuvveti'ne katıldılar. Pakistan ve Bangladeş de bir miktar askeri Suudi Arabistan'a gönderdi.

Bu arada, Amerika Birleşik Devletleri, 7 Aralık 1990'da, Suudi Arabistan'da çok uluslu bir kuvvetin kurulmasını kararlaştırdı. 9 Ağustos 1990'da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Irak'ın Kuveyt'i ilhakını tanımadığını ve Kuveyt'in egemenlik ve bağımsızlık hakkı ile toprak bütünlüğünü tekrar sağlamayı kabul eden bir karar aldı. Arkasından da, 25 Ağustos 1990'da Irak'ın denizden de kuşatılmasını kabul etti.

Bu sıralarda Amerika Birleşik Devletleri, Suudi Arabistan'daki askeri kuvvetlerinin sayısını yaklaşk 100.000 kişiye çıkarttı ve Akdeniz ile Basra Körfezi'ne yeni uçak ve savaş gemileri gönderdi, zamanla da bu kuvvetlerin sayısını çoğalttı.

Irak, kendisine karşı uygulanmaya başlanan ekonomik ambargoya, uluslararası diplomasinin yaptığı istek ve baskılara rağmen Kuveyt'ten çekilmemekte direndi. Bağdat Hükümeti, üstelik 28 Ağustos 1990'da Kuveyt'i Irak'ın 19'uncu ili olarak ilan ve ilhak ettiğini açıkladı[7].

Irak'ın bu tutum ve davranışları karşısında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 30 Kasım 1990'da 678 sayılı kararı aldı. Bu karar, Irak'ın 15 Ocak 1991 tarihine kadar Kuveyt'ten çekilmesini istemekte, aksi durumda Kuveyt Hükümeti ile işbirliği yapan devletlere, Irak'a karşı her çeşit girişimi yapma yetkisini vermekteydi.

Irak, Güvenlik Konseyi'nin bu kararına karşı, Kuveyt'ten çekilmeyi yine reddetti.

Irak'ın bu tutumu üzerine, Amerika Birleşik Devletleri ile bu devletle işbirliği yapan diğer devletler, 17 Ocak 1991 günü Güvenlik Konseyi'nin 678 sayılı yetki kararını uygulamaya koydular ve Körfez Harekâtı'nı başlattılar.

Körfez Harekâtı'na, Irak kuvvetlerine karşı "Uluslararası Güç" adı verilen müttefik kuvvetler katıldı. Bu birleşik kuvveti asıl oluşturan Amerika Birleşik Devletleri kuvvetleriydi. (Kamuoyuna yansıyan bilgilere göre bunların sayısı yaklaşık olarak 450.000 kişiydi.) Uluslararası Güç'e değişik sayıda askeri birlik gönderen diğer devletler ise şunlardı: İngiltere, Fransa, İtalya, İspanya, Hollanda, Belçika, Danimarka, Norveç, Yunanistan, Sovyetler Birliği, Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Fas, Pakistan, Bangladeş, Kanada, Arjantin ve Avusturalya.

Bir Amerikalı generalin komutası altında bulunan Uluslararası Güç, önce 17 Ocak 1991'de hava harekâtına başladı ve sonra da 24 Şubat 1991'de kara harekâtına girişti. Harekâtın siyasi hedefi, "Kuveyt'in kurtarılması ve meşru yönetimin kurulması" olmakla birlikte, "Irak'ın bir daha komşularının varlığını ve Amerika Birleşik Devletleri'nin çıkarlarını tehdit edecek duruma gelmemesiydi."

Uluslararası Güç ile Irak kuvvetleri arasındaki savaş kısa sürdü. Müttefikler 26 Şubat'ta Kuveyt'i kurtardılar. Irak ordusu geri çekildi ve güney Irak'ın bir bölümü Müttefikler'in işgali altına girdi. Bu durum karşısında Irak Hükümeti, 28 Şubat 1991'de Birleşmiş Milletler'in almış olduğu bütün kararları kabul ettiğini bildirdi. Bunun üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 3 Mart 1991'de, Amerika Birleşik Devletleri tarafından önerilen ateşkes tasarısını kabul etti ve böylece de silahlı hareket sona erdi[8].

Körfez Savaşı'nı izleyen günlerde Irak'ta iç olaylar başladı ve gelişti. Bu sırada Birleşmiş Milletler kararıyla Amerika Birleşik Devletleri ve Batılı

7) Bkz. Fahir Armaoğlu, **aynı eser,** c.II., s. 42 vd.
8) Muzaffer Erendil, **aynı eser,** s. 146-147; İsmail Soysal, **Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993),** İstanbul 1993, s. 104.

müttefikler, 19 Nisan 1991'de, Irak Hükümeti'ne Irak topraklarında 36. paralelin kuzeyi ile 32. paralelin güneyine uçak ve ağır silah geçirmeme yükümlülüğünü kabul ettirdiler. Mayıs 1991'de, 36. paralelin kuzeyini kontrol altında tutmak üzere Türkiye'de İncirlik Üssü ve yakınlarında Amerikan, İngiliz, Fransız ve Türk hava birliklerinden oluşan bir Uluslararası "Çevik Güç" (yaygın adıyla Çekiç Güç") kuruldu. Bu askeri güç, zamanla Irak'ın ateşkes koşullarına uymasını sağlamak üzere de kullanıldı.

17 ve 18 Ocak 1993 tarihlerinde Amerika Birleşik Devletleri, Irak'a yeni bir uçak ve füze saldırısında bulunarak Bağdat ile bazı hedefleri bombaladı. Buna gerekçe olarak, Irak'ın 32. paralelin güneyi ile 36. paralelin kuzeyinde askeri hazırlıklara giriştiği ve böylece ateşkes koşullarını çiğnediği; bu bakımdan onun Birleşmiş Milletler kararlarına uymasını sağlamak ve belirtilen bölgelerde askeri girişimlerde bulunmasını önlemek olduğu gösterildi[9].

Körfez Krizi, bu gelişmelerle birlikte, Irak ile Amerika Birleşik Devletleri ve Batılı müttefikleri arasında kesin bir anlaşmaya varılıp sonuçlandırılamadı. Nitekim anlaşmazlık, Irak'a uygulanan ekonomik ambargo ile birlikte çeşitli gelişmelerle sürmektedir.

e. Su Sorunu:

Yakın yıllarda, Ortadoğu'da devletler arasındaki ilişkileri, güvenliği ve barışı etkileyen önemli etkenlerden biri de; bölgedeki su kaynaklarına ya da sınır ötesine akan nehirlere sahip olma veya bunlardan daha çok yararlanma amacıyla yapılan girişimlerden doğan "su sorunu" oldu.

Bilindiği gibi, Ortadoğu'nun başlıca su kaynaklan; Dicle, Fırat, Asi, Şeria ve Nil nehirleridir. Bu nehirlerin hepsinin kaynaklan ile denizlere döküldükleri yerler farklı ülkelerin topraklannda bulunmaktadır yani, birden fazla ülkeden geçmektedirler. Nehirlerin bu fiziki yapıları da, onlardan elde edilecek suyun paylaşılmasını ilgili devletler arasında gittikçe büyüyen sorun haline getirmektedir.

Nitekim, Nil Nehri, Mısır'a olduğu gibi Sudan ve Etyopya gibi komşu ülkelere de hayat vermektedir. Bu nedenle Nil'in sularının kullanılması bu üç ülke arasında önemli sorunlara yol açmaktadır.

Şeria Nehri'nden yararlanmak ve sularından daha çok pay almak isteği ise, suya büyük ihtiyaçları bulunan Ürdün ve Suriye ile İsrail arasındaki büyük çekişme ve anlaşmazlıkların en önemli nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Bu devletler arasında, siyasi sorunların yanı sıra, su sorunu da özellikle 1970'lerden itibaren gittikçe büyüyerek sürmektedir[10].

9) **Milliyet,** 18,19 Ocak 1993, s. 1, 14.
10) Gün Kut, **"Ortadoğu Su Sorunu: Çözüm Önerileri",** Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, İstanbul 1993, s. 473 - 475.

Asi Nehri, Lübnan'dan doğmakta, Suriye'den geçip Türkiye'den Akdeniz'e dökülmektedir. Bu nehir Suriye'nin batısındaki topraklan, Türkiye'de de Hatay ilini geniş olarak sulamakta ve özellikle Amik Ovası'nın verimliliğinin kaynağını oluşturmaktadır.

Bu nehir üzerinde sulama amacıyla Lübnan'da iki baraj, Suriye'de ise Restan ve Maherde barajları ile Cisr el Şugur bendleri inşa edilmiştir. Lübnan ve özellikle Suriye -yaz aylarında Türkiye'de kurutacak yoğunlukta- Asi Nehri sularından yoğun şekilde sulama amacıyla yararlanmaktadır. Suriye, Asi Nehri üzerinde yaptığı bu uygulamalardan Türkiye'ye bilgi vermek gereğini bile duymamıştır[11]. Bu durumda Türkiye'nin, sulama uygulamalarında su tasarrufu sağlayan yöntemlere pek dikkat etmeyen Suriye ile Asi Nehri sularının paylaşılmasıyla ilgili anlaşma girişimlerine de, bu devlet karşılık vermemektedir.

Bunların yanı sıra, bölgenin üzerinde en çok tartışılan sınır aşan akarsulan ise Dicle ve özellikle Fırat nehirleridir.

Türkiye, daha Keban Barajı projesi sırasında sınır aşan akarsularının kullanımının bir anlaşmaya bağlanması amacıyla Suriye ve Irak ile 1965 yılında ortak bir toplantı yapılması üzerinde durmuştur. Ancak, Türkiye'nin Dicle ve Fırat nehir sularının yanı sıra Asi Nehri sularının da bu görüşmede ele alınmasını önermesi üzerine bu toplantı gerçekleşememiştir.

Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)'ni hazırlayıp bunu uygulamak üzere 1970'li yılların başlarından itibaren çalışmalara başlaması, Dicle ve Fırat nehirlerinden yararlanan Suriye ve Irak tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bu iki devlet, diğer Arap devletlerinden bazılarını da arkalarına alarak, Türkiye'nin bu projesini engellemek üzere uluslararası alanda çalışmalara girişmiştir. Özellikle Türkiye'nin, GAP'ın en önemli bölümlerinden biri olan Atatürk Barajı'mn 13 Ocak 1990 tarihinden itibaren su tutmaya başlayacağım ve bir ay süreyle Fırat Nehri'nin sularının akışını durduracağını açıklaması Suriye ve Irak ile birlikte diğer Arap devletlerinin de sert tepki göstermelerine yol açmıştır.

Böylece, GAP'ın uygulanmaya konulmasıyla birlikte, Türkiye ile Suriye ve Irak arasında Dicle, özellikle de Fırat'ın sularının kullanımı ve paylaşılmasından doğan "su sorunu" açıkça ortaya çıkmıştır.

Bununla birlikte, 17 Temmuz 1987'de Türkiye ile Suriye arasında Şam'da imzalanan Ekonomik İşbirliği Protokolü çerçevesinde Türkiye, Suriye'ye Fırat Nehri'nden saniyede 500 metreküp su bırakmayı kabul etti. Yine aynı

11) Aydın G. Alacakaptan, **"Sınır Aşan Akarsularımız Dicle ve Fırat'ın, Arap Komşularımızla Büyük Sürtüşmelere Neden Olmaları Beklentileri Abartılıdır",** Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, İstanbul 1993, s. 460.

tarihte iki devlet, aralarında yaptıkları Güvenlik İşbirliği Protokolü ile de, birbirlerinin toprak bütünlüğüne karşı yıkıcı faaliyetlerin engellenmesini yüklendiler[12].

Bu arada Türkiye, Dicle ve Fırat üzerinde ki egemenlik haklarından hiçbir şekilde ödün vermeye yanaşmama kararlılığı içinde, soruna barışçı yollarla yaklaşılmasına çalıştı. Bu amaçla da, 1987 yılında, Anadolu'nun suyunu Arap Yarımadası'na kadar akıtacak "Barış Suyu Projesi"ni ortaya attı.

Bunlarla birlikte, Türkiye ile Suriye ve Irak arasındaki "Su Sorunu", özellikle 1990 yılından itibaren gittikçe büyüyerek ve önemini koruyarak sürdü.

Böylece "Su Sorunu", Ortadoğu devletleri arasındaki diğer sorunlarla birlikte, bölgenin aynı zamanda geleceğini etkileyen önemli etkenlerden biri oldu.

f. Afganistan'ın Sovyetler Birliği Tarafından İşgali ve Afganistan Sorunu:

Afganistan krallıkla yönetilen bir devletti. Ancak, 1953 yılından itibaren meydana gelen iç gelişmelerin sonucunda, 1973 yılında, başta bulunan kral devrilerek ülkede Cumhuriyet ilan edildi. Bundan sonra ise Afganistan Sovyetler Birliği'ne yaklaştı ve iç karışıklıklara sürüklendi. 28 Nisan 1978'de Marksistlerin bir hükümet darbesiyle Afganistan Demokratik Cumhuriyeti kuruldu. Bunun arkasından Sovyetler Birliği ile daha yakın ilişkiler kuruldu. Ülkede Sovyetlerin etkileri çoğaldı. 5 Aralık 1978'de de Afganistan ile Sovyetler Birliği arasında Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Andlaşması imzalandı.

Ancak Afganistan'da, Sovyet yanlısı iktidara karşı muhafazakar halk, 1978 yılının sonlarından itibaren ulusal direniş hareketine başladı. Bunun üzerine iktidarda bulunanlar Sovyetler Birliği'nden askeri yardım istediler. Kısa sürede çok sayıda Sovyet uzman ve askeri Afganistan'a geldi. Bu arada da ülkede iktidar mücadelesi sürdü. Bu gelişmeler üzerine Sovyetler, Afganistan'a gönderdikleri yeni askeri birliklerle, 27 Aralık 1979'da bu ülkeyi işgal ettiler. Bu durum karşısında yüzbinlerce Afganlı ülkeden kaçarak Pakistan ve İran'a sığınmaya başladı.

Pakistan, bu durum üzerine Birleşmiş Milletler ile İslâm Konferansı'na başvurarak, Afganistan'daki gelişmelerin önlenmesine ve Sovyet askerlerinin çekilmesine çalıştı. Ancak bu girişimden, bir sonuç çıkmadı.

Bunlarla birlikte, Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmelerinden hemen sonra, ülkede halk Sovyetlere karşı direniş hareketine geçti. Afgan "mücahitleri" özellikle kırsal alanın büyük bölümünü kontrolleri altına aldılar. Bu-

12) İsmail Soysal, **aynı eser, s. 99.**

nun üzerine Sovyetler, Afganistan'a daha fazla kuvvet ve silah gönderdiler. Ancak, aldıkları sert önlemlere ve girişimlere rağmen, Afgan ulusal direniş hareketini kıramadılar. Üstelik yıllarca süren bu mücadelede Sovyetler büyük kayıplara uğradılar.

Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi ve ülkenin bütününde kontrol kurabilmek üzere direnişe geçen Afgan mücahitlerine karşı üstün silahlarla askeri hareket yapması, çevre ülkeler ile Batı dünyasında büyük tepkiler uyandırdı.

Çünkü Sovyetler Birliği, Afganistan'ı işgal etmekle bir taraftan Çin'i batısından, diğer taraftan Pakistan üzerinden Hint Okyanusu'na İran üzerinden de Basra Körfezi'ne iyice yaklaşıp buraları tehdit etmeye başlamıştı. Sovyetlerin Güney Asya'da meydana getirdiği bu büyük tehdit ve tehlike ise, Afganistan'ın komşulan olan Pakistan, İran ve Çin ile birlikte, 1907 yılından beri Afganistan'ı genelde etki alanı içinde gören Batı dünyasını endişelendirdi ve bunları Sovyetlere karşı harekete geçirdi.

Nitekim, Çin, Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesinden dört gün sonra, yani 31 Aralık 1979'da, Birleşmiş Milletler'e başvurarak, Sovyet saldırısının durdurulmasını ve askerlerinin Afganistan'dan çekilmesini istemiştir. Pakistan ve İran, siyasi girişimlerinden başka, ülkelerine sığınan Afgan göçmenlerine ve Afgan mücahitlerine yardım sağlamışlardır. Amerika Birleşik Devletleri ise, Sovyetler Birliği ile yaptığı SALT -II Anlaşması'nı onaylamaktan vazgeçmiş, 5 Ocak 1980'de bu ülkeye yaptığı hububat ihracatını durdurmuş ve Afgan mücahitlerine yardıma başlamıştır.

Böylece, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'da giriştiği işgal hareketi, dünyanın iki büyük devletini bir defa daha karşı karşıya getirmiş, aynı zamanda dünyayı yakından ilgilendiren bir sorun ortaya çıkarmıştır.

Sovyetler, 1985 yılında Afganistan'da yürüttükleri askeri harekâtı daha da yoğunlaştırdılar. Ancak yine de Afgan halkının sürdürdüğü direniş hareketini kıramadılar ve ülkeyi bütünüyle kontrolleri altına alamadılar. Bu arada da, Afgan sorununu çözümlemek üzere Cenevre'de görüşmelere başlandı.

Gerçekte ise, Cenevre görüşmeleri, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin gözetiminde Afganistan ve Pakistan, dolaylı olarak da Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği arasında 1982 yılında başlamıştı. Bu görüşmeler uzun sürdü. Sonuçta, Afganistan ile Pakistan anlaştılar ve bunun Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği tarafından da kabul edilmesi üzerine, 14 Nisan 1988'de Cenevre'de Afganistan sorununa son veren anlaşma imzalandı.

Cenevre Anlaşması'nın imzalanmasından sonra, Sovyet askerleri 1988-1989 yılı içerisinde Afganistan'dan çekildiler. Bu arada, Afganistan'da

"mücahit" gruplar birleşerek bir hükümet kurdular. Ancak bu gelişmelerle birlikte, Afganistan'da bu defa iktidar için iç çekişmeler başladı[13].

Böylece, 1980'li yıllar ile 199O'lı yılların başlarında Ortadoğu, dünyanın en "sıcak" bölgelerinden biri olarak, uluslararası ilişkileri ve güç dengelerini etkilemekte devam etti. Aynı tarihlerde ise, dünyanın diğer bölgelerinde de önemli olay ve gelişmeler olmaktaydı. Bunlar içerisinde en önemlisi ise Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Bloku'nun dağılmasıydı.

2. Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku'nun Dağılması; Soğuk Savaş'ın Sona Ermesi:

a. Sovyetler Birliği'nin Dağılması:

Bilindiği gibi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra meydana gelen gelişmeler sonucunda, dünya Doğu Bloku ve Batı Bloku olmak üzere ikiye ayrılmış, bunlar arasında da "Soğuk Savaş" dönemi başlamıştı. Dünyanın bu şekilde yapılanmasında ve daha sonraki yıllarda zaman zaman nükleer savaşın da eşiğine kadar gelmesinde, daha genel olarak, dünya devletleri arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde ve gelişmelerinde Sovyetler Birliği (Amerika Birleşik Devletleri ile birlikte) baş rolü oynamıştı.

Ancak, dünyanın iki süper gücünden biri olan Sovyetler Birliği, 1985 yılından itibaren meydana gelen iç gelişmelerin sonucunda dağılmaya başladı. Bu da, aynı zamanda Doğu Bloku'nun sonu oldu.

Sovyetler Birliği'nde liderliğe (Komünist Partisi Genel Sekreterliği'ne) Mikhail Gorbaçov'un 11 Mart 1985'te gelmesinden sonra, bu ülkede önemli gelişmeler meydana gelmeye başladı.

Gorbaçov, iktidara geldikten sonra ilk önce yetkilerini çoğaltmaya çalıştı ve bunun arkasından komünizm düzeni içinde, 1987 yılında "glasnost" yani "açıklık", 1988'de de "perestroyka"yani siyasi sistemin, devlet örgütünün ve hükümet organlarının "yeniden yapılanma" hareketini başlattı.

Nitekim, 19. Parti Konferansı'nda Komünist Partisi'nin "devlet" üzerindeki "vesayeti" kaldırıldı ve böylece Parti ile Hükümet birbirinden ayrıldı. 1 Aralık 1988'de Gorbaçov, Komünist Partisi Genel Sekreterliği görevine ek olarak Devlet Başkanlığı'nı da üzerine aldı. Bunların yanı sıra 27 Şubat 1989'da da ülkede "Başkanlık Sistemi" kabul edildi ve Gorbaçov dört yıl için Başkan seçildi.

Gorbaçov, bu suretle devletin siyasi ve yönetim yapısında "perestroyka (yeniden yapılanma)" ilkesini uygularken, aynı zamanda ekonomik alandaki "perestroyka"yı da, 1 Ocak 1988'de "Sosyalist Teşebbüs Kanunu"nun kabul

13) Bkz. Fahir Armaoğlu, **aynı eser,** c.IL, **s. 69 vd.**

edilmesiyle, yürürlüğe koydu. 23 Mayıs 1990'da ise, başgösteren muhalefete rağmen, "pazar ekonomisine geçiş planı"nı Yüksek Sovyet'e sundu. Ancak, pazar ekonomisine geçiş, Sovyet yöneticileri arasında büyük tartışmalara yol açtı.

Sovyetler Birliği'nin iç yapısında yukarıda kısaca değinilen değişim ve gelişmeler olurken, yine Gorbaçov döneminde, Sovyetler'in dış politikasında da önemli değişiklikler oldu. Bunda ise, Amerika Birleşik Devletleri ile ilişkileri önemli rol oynadı ve Sovyetler bu devletle anlaşmaya yöneldi.

Bunun sonucunda, Gorbaçov'un 1985 yılında iktidara gelmesinden itibaren Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri arasında, dönemin uluslararası ilişkilerini etkileyen silahsızlanma, Afganistan ve iki Almanya'nın birleştirilmesi gibi önemli sorunlarda çeşitli anlaşmalar yapıldı[14].

Nitekim Sovyetler Birliği, 16 Temmuz 1990'da, Batı Almanya ile Doğu Almanya'nın birleşmesini ve Birleşik Almanya'nın NATO'ya üye olmasını, Almanya'daki asker sayısının 370.000 olarak kalmasını kabul etti. Bunun üzerine, ertesi gün (17 Temmuz) İkinci Dünya Savaşı'nın dört Müttefiki yani Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği ile iki Almanya arasında " 4+2 Andlaşması" imzalandı. Böylece Sovyetler, Almanya ile barış andlaşmasının yapılmasında ısrar etmekten vazgeçerek, birleşik Almanya'nın varlığını kabul ettiler. 13 Eylül 1990'da da Sovyetler Birliği ile Almanya arasında yirmi yıl süreli bir Dostluk Andlaşması imzalandı[15]. Bu suretle, 1945 yılından beri Avrupa ve dünya kamuoyunu yakından ilgilendiren, aynı zamanda uluslararası ilişkileri etkileyen önemli bir sorun sona ermiş oldu.

Sovyetler Birliği ile Batılı devletler arasında sorunların çözümlenmeye başlandığı ve yakınlaşmanın hızlandığı bu dönemde, 19 Kasım 1990 tarihinde NATO ile Varşova Paktı devlet ve hükümet başkanları Paris'te toplandılar. Liderler, toplantı sonunda imzaladıkları Ortak Deklarasyon'da, silahların sadece meşru savunma için kullanılabileceğini, karşılıklı güvenin artırılacağını ve silahların denetleneceğini açıkladılar. Yine aynı gün (19 Kasım) Paris'te, NATO ile Varşova Paktı ülkeleri arasında "Avrupa'da Konvansiyonel Silâhların İndirimi Andlaşması (AKKA)" yapıldı. 21 Kasım 1991'de yine Paris'te, AGİK'e dahil 34 ülkenin devlet ve hükümet başkanlan düzeyinde yapılan toplantıda, 1975 Helsinki sistemini örgütlendiren ve Doğu ile Batı arasındaki Soğuk Savaş'a son veren "Paris Yasası" imzalandı.

Sovyetler Birliği'nin iç yapısında ve dış siyasetinde 1985 yılından itibaren meydana gelen önemli değişim ve gelişmeler ile ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar, bir süre sonra bu ülkede Gorbaçov yönetimine

14)Bkz. Fahir Armaoğlu, **aynı eser, c.II.,** s. 110 vd; Zbigniew Brzezinski, (Çev. G. Keskil, G. Pakkan), **Büyük Çöküş,** Ankara 1990, s. 47 vd.
15) İsmail Soysal, **aynı eser,** s. 101-102.

karşı muhalefeti güçlendirdi ve halkı harekete geçirdi. Bu arada, Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Boris Ye İtsin, 10 Mart 1991'de, halk hareketlerine karşı çıkan Gorbaçov'un görevinden istifa etmesini istedi. Bu tarihlerden sonra da Sovyetler Birliği'nin dağılmaya doğru gidişini hızlandıran olaylar gelişme gösterdi.

Daha "glasnost" ve "perestroyka" ilkelerinin 1987 yılında ortaya çıkmasından hemen sonra, Sovyetler Birliği'ne dahil olan Letonya'da 1987'de, Estonya'da 1988'de Litvanya'da da 1989'da ulusçuluk ve bağımsızlık hareketleri başlamıştı. Baltık ülkelerinde bu hareketler zamanla da güçlenmişti. 1991 yılına gelindiğinde ise üç Baltık devleti ile Moskova Hükümeti arasında çeşitli alanlarda çekişmeler sürüyordu. Bu arada 23 Ağustos 1990'da Ermenistan, Sovyetler Birliği içinde kalmakla birlikte, bağımsızlığını ilan etti.

Gorbaçov, ülkede iç gerginliğin gittikçe çoğaldığı sırada, 16 Mart 1991 'de Sovyetler Birliği'nin geleceğiyle ilgili olarak bir halk oylaması yaptırdı. Bu oylamada, halka "eşit egemen devletler arasında yeni bir federasyon istiyormusunuz?" diye soruldu ve sekiz federe devlette bu soruya büyük çoğunlukla "evet" oyu çıktı. Üç Baltık Devleti ile Gürcistan, Ermenistan ve Moldova ise bu oylamayı boykot ettiler.

31 Mart 1991'de, Gürcistan'da yapılan halk oylamasında bağımsızlık için yüzde 90'dan fazla oy çıkınca, Gürcistan bağımsızlığını ilan etti.

11 Haziran 1991'de, Rusya Federasyonu Cumhuriyeti, Rusya Anayasası'nın Birlik Anayasası'ndan üstün olduğu iddiası ile egemenliğini ilan etti. Ertesi günü de (12 Haziran'da) ilk defa yapılan doğrudan seçimde Boris Yeltsin, Gorbaçov'un adayını yenerek, Rusya Federasyonu Başkanı seçildi ve bundan sonra da, Sovyetler Birliği'nde reformcu kanadın lideri olarak gittikçe güçlendi.

Sovyetler Birliği'nde gelişmeler bu şekilde hızla gelişirken 16 Ağustos 1991'de, radikal komünistler Gorbaçov'a karşı bir hükümet darbesi yapıp onu Kırım'da oturmak zorunda bıraktılar. Ancak, Boris Yeltsin'in liderliğinde yapılan karşı hareket üzerine, Gorbaçov üç gün sonra Kırım'dan Moskova'ya görevinin başına döndü. Darbeye karşı çıkan Boris Yeltsin de bundan böyle öne geçti. 19 Ağustos 1991'de de, önemli bir gelişme olarak, Kremlin Sarayı'na 1917 İhtilali'nden önceki Rus bayrağı çekildi. 24 Ağustos 1991'de ise Gorbaçov Komünist Parti Genel Sekreteliği'ni bıraktı ve sadece Devlet Başkanlığı göreviyle kaldı. Bu gelişmelerin arkasından da 24 Ağustos'ta Ukrayna, 25 Ağustos 1991'de de Beyaz Rusya bağımsızlıklarını ilan ettiler. 29 Ağustos 1991'de ise Sovyet Komünist Partisi Yüksek Sovyet kararıyla resmen kaldırıldı[16].

16) İsmail Soysal, **aynı eser, s. 107.**

Diğer taraftan, Sovyetler Birliği'ne dahil bulunan Türk Cumhuriyetlerinden Azerbaycan 30 Ağustos 1991'de, Özbekistan ile Kırgızistan 31 Ağustos 1991'de, Türkmenistan 27 Ekim 1991'de ve Kazakistan 16 Aralık 1991'de bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bununla birlikte, Azerbaycan'da 29 Aralık 1991'de, Cumhuriyetin tam bağımsızlığıyla ilgili halk oylaması yapıldı ve halk, büyük çoğunlukla bağımsızlığı istedi[17].

Böylece Sovyetler Birliği, bu son gelişmeler ile tam bir dağılma noktasına geldi. Bu arada, 8 Aralık 1991'de, Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya ve Ukrayna devletleri Sovyetler Birliği'nin sona erdiğini, yerine merkezi Minsk olacak "Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)"nu kurduklarını açıkladılar. Ancak bunu, Sovyetler Birliği Devlet Başkanlığı'nı görünüşte de olsa sürdüren Gorbaçov tanımadı.

Buna rağmen, Sovyetler Birliği'ni oluşturan 15 Cumhuriyetten ll'inin katılmasıyla, 21 Aralık 1991'de Kazakistan'ın başkenti Alma-Ata'da zirve toplantısı yapıldı. Bu toplantıya katılan devletler şunlardı: Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan, Azerbaycan, Tacikistan, Ermenistan ve Moldovya; ayrıca, "gözlemci" olarak Gürcistan.

Alma-Ata Zirvesi'nde, Sovyetler Birliği'nin yerini alacak olan Bağımsız Devletler Topluluğu'na, toplantıya katılan Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna'nın yanına diğer 8 Cumhuriyet de katılmayı kabul ettiler. Böylece Bağımsız Devletler Topluluğu'nun üye sayısı 11'e yükseldi. Zirveye katılan 11 liderin aldığı bu karar bir Protokol ile belirlendi ve Protokolün de tüm tarafların parlamentoları tarafından onaylanmasından sonra yürürlüğe girmesi kabul edildi.

Yine bu toplantıda, Rusya Federasyonu'nun, Sovyetler Birliği (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği: SSCB)'nin Birleşmiş Milletler Örgütü Genel Kurulu'nda ve Güvenlik Konseyi'ndeki yerini alması da onaylandı. Ayrıca, Rusya'nın Birleşmiş Milletler'de, bu örgütte üyelik statüsüne sahip olan Beyaz Rusya ve Ukrayna dışındaki sekiz cumhuriyetin çıkarlarını savunması da kabul edildi. Toplantıda bunların yanı sıra, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurumlarının oluşturulmasıyla ilgili bir protokol yapıldı ve toplantı sonunda bir de "Alma-Ata Deklarasyonu" yayınlandı.

Sovyetler Birliği'ni oluşturan 15 Cumhuriyetten ll'inin lideri tarafından yayınlanan Alma-Ata Deklarasyonu'nda; Bağımsız Devletler Topluluğu'nun ortak bir siyasi ve ekonomik alana sahip olacağı, uluslararası barışın korunması sorumluluğunu üstlendiği, üye cumhuriyetlerin birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı gösterecekleri ve mevcut cumhuriyet sınırlarının değişmeyeceği, üye

17) **Milliyet,** 30 Aralık 1991, s.4.

devletlerin hukukun üstünlüğüne dayalı demokratik devletler olacağı, cumhuriyetlerin egemenliği ve birbirleriyle eşit statüye sahip bulunacağı, topluluğun insan haklarına ve özgürlüklerine saygı ilkesini temel alacağı, uluslararası hukuka uyacağı ve Sovyetler Birliği'nin uluslararası yükümlülüklerini yerine getireceği belirtildi. Deklarasyon'da, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun uluslararası hükmi şahsiyeti (tüzel kişiliği) olmadığı da açıklandı.

Yine Alma-Ata Zirvesi'nde, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kurumlarını belirleyen bir Protokol kabul edildi. Bununla; üyeler arasında koordinasyonu sağlamak üzere, kuruluşun en üst siyasi organı olarak, üye cumhuriyetlerin devlet başkanlarından oluşan Devlet Başkanları Konseyi kuruldu. Ayrıca, hükümet başkanları düzeyinde bir de konsey oluşturuldu. Devlet Başkanları Konseyi'nin, 30 Aralık 1991'de ilk toplantısını yapması ve burada, Sovyetler Birliği'ne ait bütün kurumların varlığına son verilmesinin ve yeni kurumların oluşturulmasının görüşülmesi kararlaştırıldı.

Böylece, daha önce Litvanya, Estonya, Letonya ve Gürcistan'ın da bağımsızlıklarını ilan ettikleri gözönünde tutulursa, Alma - Ata Zirve Toplantısı ile Sovyetler Birliği'ni oluşturan 15 Cumhuriyet, 21 Aralık 1991'de Sovyetler Birliği'ne fiilen son verdi ve bunlardan 11 Cumhuriyet, her cumhuriyetin bağımsızlığı ve eşitliği esası üzerinde, aralarında yeni bir yapılanma meydana getirdi.

Nitekim bu tarihlerde, Rusya Federasyonu Başkanı Boris Yeksin bütün inisiyatifi eline aldı ve Sovyetler Birliği ile Devlet Başkanı Gorbaçov'u tümüyle devreden çıkardı. Bu arada Yeltsin, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin sürekli beş üyesinden dördünün devlet başkanlarına gönderdiği yazıda, konseyde Sovyetler Birliği'ne ait olan yerin Rusya Federasyonu'na verilmesini istedi. 22 Aralık 1991 günü de, Sovyetler Birliği temsilcisi son defa Birleşmiş Milletler Genel Kurulu ve Güvenlik Konseyi toplantılarına katıldı[18].

Öte yandan, Brüksel'de toplanan NATO İşbirliği Konseyi'nin çalışmalarından sonra 20 Aralık 1991 günü yayınlanacak Ortak Bildiri metninde yer alan "Sovyetler Birliği" sözcüğü, toplantılara katılan Sovyet delegesinin Moskova'dan aldığı talimat doğrultusunda isteği üzerine, ortak metinden çıkarıldı. 23 Aralık 1991'de Amerika Birleşik Devletleri Başkanı, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun kuruluşu nedeniyle Rusya Federasyonu Başkanı Boris Yeltsin'i kutladı. Aynı gün, Avrupa Topluluğu yayınladığı bildiride, "eski SSCB'nin uluslararası hak ve yükümlülüklerinin Rusya tarafından gerçekleştirilmesine devam edileceğini", İngiltere Başbakanı da, "eski SSCB'

18) Bkz. **Milliyet,** 22, 23 Aralık 1991, s. 4.

nin Birleşmiş Milletler çerçevesindeki tüm hak ve sorumluluklarının artık Rusya'ya geçtiğini" açıkladı.

Bu suretle, özellikle 1991 yılı Aralık ayı başlarından itibaren Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın öncülüğünde kurulan yeni birliğin, eski Sovyet Cumhuriyetlerini de kapsayacak şekilde büyümesi ve bu fiili durumun, ülke içinde ve yukarıdaki örneklerde görüleceği gibi ülke dışında dünyanın etkili devlet ve kuruluşları tarafından da kabul edilmesi, Sovyetler Birliği'nin hukuk yönünden de sonunu getirdi.

Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Gorbaçov, 25 Aralık 1991 günü Televizyonda bir konuşma yapıp, 11 Cumhuriyetin Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'nu oluşturmasından sonra görevini sürdürmesinin bir anlamı kalmadığını belirterek, Devlet Başkanlığından istifa ettiğini bildirdi. Bu arada, 1985 yılında iktidara geldiği sırada ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durumu anlattı ve şöyle dedi:

> ***"Eski** düzende devam etmemiz artık imkansız hale gelmişti. Özellikle bizim toplumumuz açısından aldığımız kararlar çok zor ama gerekliydi. Bugün, 1985 baharında başlattığımız reformlarda haklı olduğumuza inanıyorum... Artık yepyeni bir dünyada yaşıyoruz. Soğuk Savaş dönemi, silahlanma yarışı, hepsi geride kaldı... "*[19].

Gorbaçov'un bu konuşmasıyla, kendisinin iktidarı ile birlikte, artık yerini fiilen Bağımsız Devletler Topluluğu'na bırakan Sovyetler Birliği'nin dönemi kapanmış oldu. Nitekim, bu konuşmadan hemen sonra, Kremlin Sarayı'nın üzerindeki kral bayrak indirildi ve yerine üç renkli Rusya bayrağı çekildi. Ertesi gün de, yani 26 Aralık 1991'de Sovyet Parlamentosu, Sovyetler Birliği'nin son bulduğunu resmen onayladı[20].

Böylece, 1917 yılında Rusya'da Bolşeviklerin iktidara gelmesinden sonra, 30 Aralık 1922'de kurulan Sovyetler Birliği (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği: SSCB), kuruluşundan 69 yıl sonra dağıldı ve yıkıldı.

Sovyetler Birliği, Çarlık Rusya'sı topraklarının tümü üzerinde kurulmuştu. Bu bakımdan, Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile Çarlık döneminden beri Rusya'nın egemenliği veya etkisi altında bulunan toplumlar ve onların kurdukları devletler de uzun bir süreden sonra bağımsızlıklarına kavuştular. Nitekim Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, Rusya Federasyonu dışında, 14 bağımsız devlet ortaya çıktı.

Sovyetler Birliği, 69 yıllık ömrü içerisinde, kuruluşundan ve özellikle 1930'lu yılların başlarından itibaren, bir büyük devlet olarak dünyada Önemli

19) **Milliyet,** 26 Aralık 1991, s. 4.
20) İsmail Soysal, **aynı eser, s. 110; Milliyet,** 27 Aralık 1991, s.4.

roller oynadı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yani 1945 yılı ve sonrasında ise, dünyadaki iki blokdan birinin lideri, aynı zamanda süper güce sahip iki devletten biri olarak, dünya güçler dengesi ile uluslararası ilişkileri birinci derecede doğrudan etkiledi ve yönlendirdi. Ancak, bu büyük devlet, görünürdeki durumuyla bu büyüklüğünü ve etkisini sürdürürken, ülkede meydana gelen iç gelişmelerin sonucunda yaklaşık iki yıl içerisinde dağılıp yıkıldı. Gelecekte her yönüyle incelenecek olan Sovyetler Birliği'nin bu ani denilebilecek yıkılışı ise, bu devletin topraklannda, etki alanlarında, uluslararası ilişkilerde, dünya güçler dengesinde ve siyasi haritasında önemli değişmeler ile gelişmelere yol açtı.

b. Doğu Bloku'nun Dağılması:

Bilindiği gibi, Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarından itibaren ve savaşı izleyen ilk yıllarda; askeri, siyasi ve ideolojik yönlerden yayılarak kendisine bağladığı uydu devletlerden oluşan, Doğu Bloku'nu kurmuştu.

Gorbaçov'un 1985 yılında iktidara gelmesinden sonra ise, onun, Sovyetler Birliği'nde reform hareketlerine girişerek Sovyetler Birliği'nin düzenini değiştirmeye başlaması, çoğunluğu Orta ve Doğu Avrupa'da bulunan uydu devletleri de etkiledi ve sonuçta, onları sistem değişikliği ile bağımsızlık hareketlerine yöneltti.

Nitekim, Macaristan Komünist Partisi, 9 Ekim 1989'da Marksizm'den vazgeçip, Macaristan Sosyalist Partisi adını aldı ve 23 Ekim 1989'da Macaristan'ın resmi adı Macaristan Cumhuriyeti olarak değiştirildi. Macaristan'da çok partili sisteme geçildi. Bir süreden beri çeşitli olay ve gelişmelere sahne olan Polonya'da, Polonya Komünist Partisi Merkez Komitesi 6 Ocak 1990'da kendisini feshetti ve Sosyal Demokrasi Partisi adını aldı. Daha önceleri Sovyetler Birliği'ne ve komünist sisteme karşı önemli hareketler görülen Çekoslovakya'da devletin adı, 29 Mart 1990'da Çekoslovakya Federal Cumhuriyeti olarak değiştirildi ve 26 kasım 1990'da ülkede Komünist Partisi'nin öncülüğüne son verildi. Bulgaristan'da, 15 Ocak 1990'da Komünist Partisi'nin tekelini öngören Anayasa maddesi ortadan kaldırıldı ve bu parti Bulgaristan Sosyalist Partisi adını aldı. Romanya'da, 20 Mayıs 1990'da ilk defa demokratik ve serbest seçimler yapıldı. Doğu Almanya, 3 Ekim 1990'da, Batı Almanya ile birleşti. 12 Aralık 1990'da Arnavutluk'ta yeni partilerin kurulmasına izin verildi. Bir Uzakdoğu ülkesi olan Moğolistan'da ise, 21 Mart 1990'da Komünist Partisi'nin tekeline ve öncülüğüne son verilip çok partili siyasi hayata geçildi[21].

Doğu Bloku'nu oluşturan devletlerde, meydana gelen ve yukarıda kısaca belirtilen sistem değişikliği ile çoğulcu demokrasi ve pazar ekonomisine

21) Bkz. Fahir Armaoğlu, **aynı eser, c.II., s.** 128 **vd.**

geçiş hareketleri, onları aynı zamanda bağlı bulundukları Blok'tan kopmaya ve bağımsızlığa doğru götürdü. Bu da, Doğu Bloku'nun dağılmasına yol açtı.

Nitekim bu son gelişmeler üzerine, Doğu Bloku ülkelerini ekonomik yönden birbirlerine bağlayan COMECON (Council for Mutual Economic Assistance: Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi), 28 Haziran 1991 günü, üye devlet delegelerinin Budapeşte'de bir araya gelerek örgütün feshine ilişkin protokolü imzalamasıyla sona erdi[22]. Bunun arkasından da, Sovyetler Birliği'ne bağlı Doğu Avrupa ülkeleri tarafından Batı Avrupa Birliği ile NATO'ya karşı kurulmuş bulunan ve bir askeri ittifak olan Varşova Paktı'na, üye devletlerinin kararıyla 1 Temmuz 1991'de resmen son verildi[23].

Böylece, Sovyetler Birliği dağılırken, bunun etkisiyle ve aynı zamanda Doğu Bloku da dağılıp ortadan kalktı.

Dünya'nın iki süper devletinden biri olan Sovyetler Birliği ile ona bağlı bulunan Doğu Bloku'nun yıkılması, İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra oluşan ve bir bakıma klasikleşen, ancak son yıllarda genel hatlarıyla süren, dünyanın iki kutuplu ve bloklara ayrılan siyasi sisteminin, buna dayalı güçler dengesinin ve Soğuk Savaş'ın sona ermesine neden oldu. Bu da, 199O'lı yılların başlarında dünyada yeni bir durumun ortaya çıkmasına, aynı zamanda güç dengelerinde yeni gelişmelere ve yapılaşmalara yol açtı.

3. Doğu ve Batı Almanya'nın Birleşmesi:

Almanya, İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarında Müttefik Devletler tarafından işgal edildikten sonra, devlet merkezi olan Berlin'le birlikte Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Doğu Berlin ve Doğu Almanya Sovyetler Birliği'nin, Batı Berlin ile Batı Almanya da Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa'nın kontrolü altına girmişti. Bundan böyle de, "iki" Almanya'nın ve Berlin'in birleştirilmesi, Soğuk Savaş döneminde uluslararası ve bloklararası ilişkilerin en önemli sorunlarından biri olmuştu. Bu konuda Müttefikler arasında bir anlaşma sağlanamadığından, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya ile barış andlaşması da yapılamamıştı.

Bu gelişmelerden sonra iki Almanya'nın birleşmesi hareketi, Doğu Almanya'da komünizmden kurtuluş hareketiyle birlikte 1989 yılı Temmuz ayında başladı. Ülkede demokrasiye geçiş için yapılan halk hareketlerinden sonra, birleşme için atılan önemli adımlardan biri, Doğu Almanya tarafından 1961 yılında Doğu ve Batı Berlin arasına çekilen "Berlin Duvarı"nın 9/10 Kasım 1989 tarihinde geçişe açılması sonra da yıkılması ile Doğu ve Batı Almanya arasında gezi ve göç serbestliğinin tanınması oldu.

---

22) **Hürriyet** (Gazetesi), 29 Haziran 1991, s. 10.
23) İsmail Soysal, **aynı eser, s. 107.**

Bundan sonra, Batı Almanya Başbakanı Helmut Kohl, 23 Kasım 1989'da, iki Almanya'nın birleşmesiyle ilgili olarak, önce sıkı bir işbirliğini sonra da aşamalı şekilde birliği öngören bir plan ortaya koydu.

Doğu Berlin ile Doğu Almanya'yı kontrolü altında tutan ve bu ülkede yaklaşık 500.000 civarında asker bulunduran Sovyetler Birliği, sorunun başlangıcından beri olduğu gibi, iki Almanya'nin birleştirilmesiyle ilgili olarak yapılan bu son hareketlere de karşı çıktı.

Bu arada, 18 Mart 1990'da, Doğu Almanya'da seçimler yapıldı. Arkasından iki Almanya tarafından birleşmeyi gerçekleştirmek üzere Büyük Koalisyon kuruldu. Batı Almanya Hükümeti, 21 Haziran 1990'da Sovyetler Birliği'nin içinde bulunduğu ekonomik ve mali sıkıntıları karşılaması için ona, 5 milyar Mark tutarında bir kredi açılabileceğini açıkladı.

22 Haziran 1990'da ise, Almanya'nın işgalinden sorumlu olan Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği ile Doğu ve Batı Almanya Dışişleri Bakanları arasında Doğu Berlin'de "4+2" adıyla anılan toplantı yapıldı. Bu toplantıda Sovyetler Birliği ilke olarak iki Almanya'nın birleşmesini kabul etti.

16 Temmuz 1990'da da Batı Almanya ile Sovyetler Birliği arasında Moskova'da bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşmaya göre, iki Almanya birleşecek ve tam egemenliğe sahip olacak, NATO'ya girebilecek ve Sovyet askerleri 3 veya 4 yıl içinde Almanya'dan geri çekilecekti. Bu gelişmeden bir gün sonra, 17 Temmuz 1990'da da Paris'te "4+2" toplantısı yapıldı. Burada, Doğu ve Batı Almanya, Almanya ile Polonya arasında Oder-Neisse'yi kesin sınır çizgisi olarak yani, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Doğu Almanya'dan Polonya'ya verilen toprakların bu devlete ait olduğunu kabul ettiler. Ancak bu konudaki anlaşma, iki Almanya'nın resmen birleşmesinden sonra imzalanacaktı.

Bu gelişmelerden sonra 12 Eylül 1990'da, Moskova'da, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği ile Doğu ve Batı Almanya arasında, iki Almanya'nın birleşmesiyle ilgili olarak " 4+2 Andlaşması" imzalandı. Bu andlaşmanın 3 Ekim 1990'da yürürlüğe girmesiyle de, iki Almanya resmen birleşti. 14 Kasım 1990'da da, Birleşmiş Almanya ile Polonya arasında Varşova'da yapılan anlaşma ile Almanya, "Oder-Neisse" sınır çizgisini doğu sınırı olarak kabul etti[24].

12 Eylül 1990 tarihinde " 4+2 Andlaşması"nın yapılmasından hemen sonra, 13 Eylül 1990'da Almanya ile Sovyetler Birliği arasında 20 yıl süreli bir Dostluk Andlaşması imzalandı. 10 Ekim 1990'da Federal Almanya, Almanya'nın birleşmesi üzerine Sovyetler Birliği'nin Doğu Almanya'daki as-

24) Fahir Armaoğlu, **aynı eser,** c.II., **s.** 153 **vd.**

kerlerini geri çekebilmesi ve onları ülkesine yerleştirebilmesi için 8 milyon dolar ödemeyi kabul etti. Bunların üzerine, 1991 yılı sonlarında Sovyetler Birliği dağılınca onun yerine Rusya Devleti, Doğu Almanya'daki Rus askerlerini geri çekmeye başladı. 1945 yılında Almanya'ya giren Rus ordusunun Berlin'de kalan son bölümü de, Almanya Başbakanı ve Rusya Devlet Başkanı' nın katıldığı bir törenle, 31 Ağustos 1994'te geri çekildi ve ülkesine döndü.

Bunun arkasından, yine 1945 yılından beri Berlin'de bulunan Batılı Müttefik askerlerinin son bölümü de, Almanya Cumhurbaşkanı ile Başbakanı, İngiltere Başbakanı, Fransa Cumhurbaşkanı ve Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı'nın da katıldığı bir törenle, 9 Eylül 1994'te ülke-lerine döndüler[25].

Böylece, İkinci Dünya Savaşı'nın sonucunda ortaya çıkan ve 1945 yılından beri süren; Almanya'nın işgali, iki Almanya'nın birleştirilmesi, Almanya'nın Polonya sınırını tanıması gibi sorunlar çözümlenmiş, aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı'nın Müttefik Devletleri ile Almanya arasında 45 yıl sonra Barış Andlaşması imzalanmıştır. Bununla da, İkinci Dünya Savaşı' nın Avrupa'da ortaya çıkardığı siyasi harita (sonradan iki Almanya'nın birleşmesiyle birlikte) ilgili taraflarca kabul edilmiştir.

4. Sovyetler Birliği ile Doğu Bloku'nun Yıkılması Üzerine Ortaya Çıkan Sorunlar, Olaylar:

Sovyetler Birliği'nde Gorbaçov'un 1985'te iktidara geçmesindan, "glasnost" ve "perestroyka" ilkelerini uygulamaya koymasından biraz sonra, Sovyetler • Birliği ile Doğu Bloku'nu oluşturan diğer devletlerde önemli iç gelişmeler ve sorunlar görülmeye başlandı. Sovyetler Birliği ile Doğu Bloku'nun yıkılmasından sonra ise, ortaya çıkan güç boşluğuyla ulusçuluk ve bağımsızlık gibi akımların da etkisiyle, Doğu Bloku'nu oluşturan siyasi haritanın kapsadığı alan içerisinde yeni sorunlar, olaylar ve gelişmeler başladı. Bunlar da, aynı zamanda uluslararası ilişkiler ile Avrupa siyasi haritasını etkiledi ve dünyanın yeni bir yapılanma dönemine girmesine yol açtı.

a. Eski Sovyetler Birliği Topraklarındaki Gelişmeler:

Daha 1988 yılında, eski Sovyet devletlerinden Azerbaycan'da Ermenilerin çoğunlukta bulunduğu Dağlık Karabağ bölgesinde Azerilere karşı Ermeni hareketi başladı. Bu ayaklanmanın genişlemesi üzerine, 12 Ocak 1989'da Sovyet Prezidium'u bu bölgenin Azerbaycan sınırları içinde özerk bir bölge olmasına karar verdi. Bunun üzerine Ermenistan Devleti Dağlık Karabağ'ı Azerbaycan'a bağlayan 1921 kararını geçersiz saydı. Bu arada, Azerbay-

25) Bkz. **Milliyet,** 31 Ağustos, 1, 10 Eylül 1994, s. 18, 19, 18.

can'daki Sovyet askerleri Azerilere karşı sert önlemler aldı, aynı zamanda da Ermenilerle Azeriler arasında Karabağ'da iç savaş genişlemeye başladı. 28 Ocak 1990'da Azerilerle Ermeniler arasında bir ateşkes anlaşması yapıldı fakat, Ermeniler bunun koşullarını yerine getirmediler. Bundan sonra da, Ermenilerin saldırısı üzerine Ermenistan - Azerbaycan çatışması başladı. Bu arada, sürmekte olan Dağlık Karabağ'daki Ermeni - Azeri çatışması, 1992 yılı başlarından itibaren şiddetlendi. 1992 yılı Mayıs ayında da Ermeniler Nahçıvan'a saldırmaya başladılar.

1993 Nisan ayı başlarında ise, Ermenistan'ın başlattığı saldırı sonucu Azerbaycan topraklarının en az onda biri Ermeniler tarafından işgal edildi. Bundan sonra da aynı yılın Ağustos ayına kadar geçen sürede, Ermeniler Azerbaycan'dan yeni topraklar aldılar.

Azerbaycan, 24 Eylül 1993'te Bağımsız Devletler Topluluğu'na tam üye olarak katıldı. Bunun arkasından Ermenistan'ın saldırıları durdu. Ancak, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki, başta işgal altındaki Azeri topraklarının boşaltılması olmak üzere, sorunlar çözümlenemeden sürdü.

Bunun yanı sıra, Ermenistan, Ermeni - Azeri çatışması sürerken, bir de Gürcistan ile aralarında gerginlik yaratacak girişimlerde bulundu.

Öte yandan, Gürcistan'da, 22 Aralık 1991'de iktidar mücadelesinden doğan çarpışmalar başladı. Bu arada, 1992 Ağustos ayı sonlarından itibaren Gürcistan'ın Abhazya bölgesinde, Abhazlar bağımsızlık hareketine başladılar. Bu da, önemli iç çekişmeleri ve ekonomik sıkıntıları bulunan Gürcistan'ı daha zor duruma soktu.

Kısacası, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Kafkaslar bölgesinde bağımsız devletler olarak ortaya çıkan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan, bağımsızlıklarını kazandıkları ilk yıllarda önemli iç çekişmelerle ve dış sorunlarla karşılaştılar. Bunlar da, Kafkaslar'ı huzursuz bir bölge yaptı.

Tacikistan'da ise, bu devletin Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşmasından hemen sonraiç siyasetinde ortaya çıkan gerginlik, Mayıs 1992'den itibaren iç savaşa dönüştü.

Bunların yanı sıra Rusya Federasyonu'nun, Sovyetler Birliği'nin daha yıkılmaya yüz tutmasından itibaren bu devletin varisi olarak ortaya çıkması, ona göre davranışlarda bulunması ve diğer eski Sovyet devletleri üzerinde liderlik kurmak istemesi bazı çekişmelere ve sorunların çıkmasına yol açtı.

Nitekim, daha 1991 yılı Aralık ayının başlarında Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna'nın daha önce belirtildiği şekilde Sovyetler Birliği'nin yerine geçmek üzere "Bağımsız Devletler Topluluğu"nu kurup diğer Sovyet devletlerini

de buna katma çabalarını sürdürdükleri sıralarda; Rusya Federasyonu'nun Sovyetler Birliği'ndeki nükleer silahlara tek başına sahip olmak istemesi, önemli miktarda nükleer tesis ve silaha sahip bulunan Kazakistan tarafından sert tepkiyle karşılandı. Bu da, beklenmedik bir gerginlik doğurdu.

17 Aralık 1-991 günü de Kazakistan Devlet Başkanı, Kazakistan'ın da, Rusya veya öteki cumhuriyetler gibi, Bağımsız Devletler Topluluğu'na eşit bir üye olarak katılmaya kararlı olduğunu belirtti.

Öte yandan Ukrayna, Rusya'nın kendisini Birleşmiş Milletler'de temsil etmesine karşı çıktı. Ukrayna Devlet Başkanı, 24 Aralık 1991 günü verdiği demeçte, eski Sovyetler Birliği'nin Rusya'dan ibaret olmadığını, Ukrayna'nın, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi dışında Rusya'nın hiçbir uluslararası kuruluşta Sovyetler Birliği'nin mirasçısı olarak görülmesini kabul etmeyeceğini belirtti. Yine aynı günlerde, Ukrayna, Rusya'nın Bağımsız Devletler Topluluğu üyelerinin ekonomik reformlarda ortak harekete geçilmesi konusunda yaptığı girişimlere karşı çıktı. Bu da, iki devlet arasında başka bir gerginlik konusu oldu[26].

Ukrayna ile Rusya arasında başgösteren bir başka önemli anlaşmazlık da, Sovyetler Birliği'nden kalan Karadeniz donanmasının denetimi oldu. Bu konuda, 27 Aralık 1991'de Moskova'da yapılan Bağımsız Devletler Topluluğu toplantısında bir anlaşmaya varılamadı.

Moskova'daki bu toplantıda, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova kendi ordularını kurma konusunda kararlı olduklarını belirttiler. Bu da, topluluğun ortak bir savunma siyaseti oluşturmasında sorunlar çıkardı.

Bu arada Ermenistan, Dağlık Karabağ konusunda bazı isteklerde bulunarak, 21 Aralık 1991'de Alma - Ata'da varılan topluluk anlaşmasının dışında kaldı. Gürcistan da Alma - Ata toplantısına sadece "gözlemci" olarak katıldı.

1992 yılı Ocak ayının başlarında, yani Sovyetler Birliği'nin tümüyle ortadan kalkmasından ve bu devletin mirasını Bağımsız Devletler Topluluğu'nun devralmasından hemen sonra, Rusya ile Ukrayna arasında, 300 civarında savaş gemisinden oluştuğu belirtilen Karadeniz donanmasını ele geçirme ya da bölüşme çekişmesi ve bu arada Kırım'ın kimde kalacağı tartışması şiddetlendi. Ancak, 12 Ocak 1992'de, iki devletin Karadeniz donanmasını paylaşarak anlaştıkları açıklandı[27]. Bununla birlikte, Ukrayna'daki nükleer silahların durumu ve donanmanın paylaşma biçiminden doğan sorunlar Rusya ile Ukrayna arasında sürdü.

---

26) Bkz. **Milliyet,** 19, 26, 27 Aralık 1991, s. 4.
27) **Milliyet,** 11,13 Ocak 1992, s. 4.

Yine, 1992 yılı Ocak ayı başlarında Rusya'nın, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun ortak silahlı kuvvetleri olması yolundaki ısrarına karşı, Beyaz Rusya, kendi silahlı gücünü oluşturma hazırlığına girişti.

Bunların yanı sıra, Moldova Cumhuriyeti'nde, bağımsızlık ilanından sonra ülkede yaşayan Rus azınlığın Dinyester Cumhuriyeti'ni kurmasıyla başlayan iç sürtüşme, 1992 yılı Mart ayının sonlarında iç savaşa dönüştü ve bir süre sürdü. Bu da, Moldova ile Rusya arasında gerginliğe yol açtı.

Bu arada Baltık devletleri (Litvanya, Estonya ve Letonya), bağımsızlıklarını ilan ettikten sonra, bütünüyle Rusya'nın etki alanı dışında kalmaya esas aldılar. Nitekim, bu devletler Bağımsız Devletler Topluluğu'na da katılmadılar.

1992 yılı Ocak ve Şubat aylarında, bu defa Rusya Federasyonu içindeki etnik Cumhuriyetlerden, Tataristan'da sonra da Çeçen Cumhuriyeti'nde bağımsızlık ilanı hareketleri görüldü. Ancak, 1 Nisan 1992'de, Rusya Federasyonu'ndaki 20 etnik Cumhuriyetten, Tataristan ve Çeçen Cumhuriyeti hariç, 18 Cumhuriyetin Federasyon içinde kalmasını sağlayan anlaşma yapıldı[28].

Görüldüğü gibi, yıkılan Sovyetler Birliği'nin toprakları üzerinde ortaya çıkan bağımsız devletler, ilk anlardan itibaren çeşitli iç ve dış sorunlarla karşılaşmışlar, aynı zamanda da büyük bölümünün katılımıyla kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu içinde yeni bir yapılanmaya doğru gitmişlerdir.

Bu yapılanmanın başlangıcında, başta Ukrayna olmak üzere bazı cumhuriyetler, Rusya Federasyonu'nun liderliğine ve bundan dolayı da Bağımsız Devletler Topluluğu'na çok olumlu yaklaşım göstermemişlerdir.

Ancak, 1992 ve 1993 yıllarındaki siyasi, askeri ve ekonomik gelişmelere bakılacak olursa, Rusya'nın Bağımsız Devletler Topluluğu üzerinde etkisi çoğalmış ve topluluğun üyeleri arasındaki ilişkiler sıklaşmıştır. Nitekim, 24 Eylül 1993'te Moskova'da yapılan Bağımsız Devletler Topluluğu toplantısında, Azerbaycan'ın örgüte tam üye olmasıyla, örgütün üye sayısı 11'e yükselmiştir. Yine aynı gün, Azerbaycan'ın Ortak Güvenlik ve Ekonomik Birlik Anlaşmaları'nı imzalamasıyla, Bağımsız Devletler Topluluğu çerçevesinde aslında bir ittifak olan Güvenlik Anlaşması'na katılanların sayısı 6'ya, bir ekonomik bölge ve para (ruble) birliği niteliğindeki Ekonomik Birlik Anlaşması'na katılanların sayısı da 9'a çıkmıştır[29].

Öte yandan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan devletlerden Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Ermenistan ve Moldova, 2 Mart 1992'de Birleşmiş Milletler Örgütü üyeliğine kabul edildiler.

---

28) İsmail Soysal, **aynı eser, s. 114; Milliyet,** 5, 11 Şubat 1992, s. 6.
29) İsmail Soysal, **aynı eser, s. 126.**

Yine, aşağıda görüleceği üzere, Türkiye'nin öncülüğü ve girişimiyle 25 Haziran 1992'de kurulan "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü"ne, aralarında büyük sorunlar hatta savaş durumu olanlar da dahil, yeni bağımsız devletlerden şunlar katıldılar: Rusya, Ukrayna, Moldova, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan.

Böylece, Sovyeler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan devletler, eşit devletler olarak, dünya devletleri arasında yerlerini aldılar.

b. Eski Doğu Bloku'nun Diğer Devletlerindeki Gelişmeler:

Sovyetler Birliği'nin ve dayandığı sistemin çöküşüyle birlikte, bu devletin liderliğini yaptığı Doğu Bloku da dağıldı ve bu bloku oluşturan Orta ve Doğu Avrupa devletlerinin birçoğunda önemli olaylarla gelişmeler meydana geldi. Bunlar içerisinde Yugoslavya'nın durumu ayrı bir önem kazandı.

— Yugoslavya'nın Dağılması ve Bosna-Hersek Sorunu:

Yugoslavya; Sırbistan, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Slovenya, Makedonya ve Karadağ Cumhunyetleri'nden oluşan federal bir devletti. 4 Mayıs 1980'de Mareşal Tito'nun ölümünden sonra, federal devletler arasındaki bağ ve ilişkiler bozulmaya, dolayısıyla Yugoslavya da iç sorunlarla karşılaşmaya başlamıştı.

Nitekim, daha 17 Haziran 1989'da Slovenya Cumhuriyeti Parlamentosu, Slovenya halkının kendi geleceğini kendisinin saptaması ilkesini benimsedi. 2 Temmuz 1990'da da Slovenya bağımsızlığını ilan etti. Bunu Hırvatistan Parlamentosu'nun, ülkenin bağımsızlığını ilan etmesi izledi. Bunlarla da Yugoslavya parçalanma dönemine girdi.

Yugoslavya Federal Hükümeti, Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlık kararan üzerine onlardan ellerindeki silahlan teslim etmesini istedi, bu isteğin reddedilmesi üzerine 1 Mart 1991'de Sırp-Hırvat yerel çatışması başgösterdi.

Hırvatistan ve Slovenya Cumhuriyetleri, Belgrad (Federal) Hükümeti'yle anlaşamayınca, bu defa 25 Haziran 1991'de resmen bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bundan iki gün sonra, 27 Haziran 1991'de, Yugoslavya Ordusu (Sırp Komutanlığı) Slovenya'ya girdi ve bu suretle Yugoslavya'da iç savaş başladı.

Sırbistan ile Hırvatistan arasında çarpışmaların şiddetlenmesi üzerine, Avrupa Topluluğu (AT) olayı yatıştırmak için harekete geçti ve Temmuz 1991'de her iki tarafa silah ambargosu koydu, ayrıca İngiliz devlet adamlanndan Lord Carrington'u arabulucu olarak görevlendirdi. Ancak bunlar olayları yatıştıramadı.

8 Eylül 1991'de, Yugoslavya'nın diğer bir federe devleti olan Makedonya da bağımsızlığını ilan etti. Bu devletin bağımsızlığına en büyük tepkilerden biri de, Makedonya adı altında bir devletin kurulmasını tanımayacağını açıklayan Yunanistan'dan geldi. Bununla bölgede bir de Yunanistan - Makedonya gerginliği ortaya çıktı.

Yugoslavya'da iç savaşın gitikçe şiddetlenmesi üzerine bu defa, 25 Eylül 1991'de Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Yugoslavya federe devletlerine silah ambargosu konması kararını aldı.

Bu gelişmeler sırasında 27 Kasım 1991'de de Bosna - Hersek, ülkesinin bütünlüğünü korumak için bağımsızlığını ilan etti.

Böylece Yugoslavya Devleti'ni oluşturan 6 federe devletten, Sırbistan ve Karadağ'ın dışındaki, 4 devlet birlikten ayrılmış oldu.

Bu durum karşısında, gerçekte Yugoslavya'ya damgasını vuran ve onu etkisi altında tutan Sırbistan ile dağılan Yugoslavya'nın çeşitli bölgelerinde bulunan Sırplar, şiddet hareketlerine başladılar. Bunlar da, bölgede sürmekte olan sorunları büyüttü ve yeni gelişmelere yol açtı.

20 Aralık 1991'de, Bosna-Hersek'te çoğunluğu oluşturan 4.7 milyon Hırvat ve Müslüman, bağımsız bir devlet olarak tanınmalarını istediler. Buna karşı, Bosna - Hersek'te yaşayan Sırplar da 14 Ocak 1992'den geçerli olarak kendi cumhuriyetlerini ve bağımsızlıklarını ilan ettiler[30]. Böylece, Bosna-Hersek'te sorunlar ve gerginlik çoğaldı.

Bu sırada Almanya, Avrupa Topluluğu devletlerini beklemeden, 23 Aralık 1991'de Slovenya ve Hırvatistan cumhuriyetlerini tanıdı.

Öte yandan Hırvatistan'daki çatışmaların uzaması üzerine, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin 8 Ekim 1991'de arabulucu olarak atadığı Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri eski Bakanı Cyrus Vance, 31 Aralık 1991'de Belgrad'a geldi. 2 Ocak 1992 günü Hırvatistan ile Federal Ordu arasında 15. ateşkes anlaşması yapıldı. Bunun üzerine, ateşkesi denetlemek için Avrupa Topluluğu tarafından görevlendirilen gözlemciler Hırvatistan'a gelerek çalışmalarına başladılar.

3 Ocak 1992'de Belgrad'daki Federal Parlamento, imzaladığı bir belge ile "Yeni Yugoslavya'mın kurulmasını kabul ettiğini açıkladı.

Bu arada, 9 Ocak 1992 günü Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nde yaşayan Sırpların bağımsızlık ilan etmeleri bu cumhuriyetteki durumu yeniden gerginleştirdi.

---

30) **Milliyet,** 22 Aralık 1991, s. 4.

14 Temmuz 1992 günü de, Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün ilk bölümü Zagreb'e geldi.

Bu gelişmelerden sonra Yugoslavya sorunundaki önemli aşama, Avrupa Topluluğu'nun 15 Ocak 1992'de Slovenya ve Hırvatistan'ı resmen tanıması oldu. Bununla Yugoslavya'nın bölünmesi ve sona ermesi kabul edilmiş oldu.

Ancak Avrupa Topluluğu (AT), Bosna-Hersek ile Makedonya'yı tanıma kapsamına almadı. Buna gerekçe olarak da Bosna-Hersek'in Avrupa Topluluğu koşullarına "tam olarak" uymadığı, Makedonya'nın da bazı koşulları daha yerine getirmesi gerektiği gösterildi. Bu arada AT Komisyonu, "Makedonya" adının bir başka ülkeden toprak istediği anlamına gelmediği yargısına vardı.

Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin üçte ikisini oluşturan Müslüman ve Hırvatlar ise Yugoslavya Federasyonu'ndan ayrılmak istiyorlardı. Bu amaçla, 28 Şubat - 1 Mart 1992'de bağımsızlık için halk oylaması yapıldı, Bosna - Hersek nüfusunun yaklaşık yüzde 30'unu oluşturan Sırplar bu oylamaya katılmadılar. Bölgede Müslüman ve Hırvatlarla Sırpların arasındaki gerginlik çoğaldı. 26 Mart 1992'den itibaren de bunların arasında iç savaş başladı. Bir gün sonra (27 Mart) Bosna - Hersek'teki Sırplar, tek taraflı bir kararla" Batı Sırp Cumhuriyeti"ni ilan ettiler. Bu son gelişmelerden sonra iç savaş daha da şiddetlenerek sürdü. Bunun üzerine, 5 Nisan 1992'de Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün bölgeye gönderileceği açıklandı.

Bu arada Avrupa Topluluğu, 6 Nisan 1992 günü Bosna Hersek'i "bağımsız bir cumhuriyet" olarak tanıdı, Makedonya'nın tanınmasını ise erteledi. Buna karşılık Bosna - Hersek'teki Sırplar da ayrı bir bağımsız cumhuriyet ilan ettiler. Aynı günlerde de çarpışmalar Bosna - Hersek'in başkenti Saraybosna'ya sıçradı.

27 Nisan 1992'de, Yugoslavya Cumhuriyeti olarak kalmak isteyen Sırbistan ve Karadağ, biraraya gelerek yeni "Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ni" yani "küçük Yugoslavya"yı kurduklarını ilan ettiler.

Bosna-Hersek'teki iç savaş, bu tarihlerden itibaren şiddetlendi. Federal ordunun ve Sırp milislerinin saldırıları sonucunda Bosna - Hersek harabeye döndü. Bunun üzerine sorun, çeşitli kuruluşlarda ele alındı.

Sonunda, 10 Temmuz 1992'de NATO ve Batı Avrupa Birliği (BAB), Helsinki'de sürmekte olan AGİK zirvesi sırasında, Sırpların Bosna - Hersek'e yaptıkları saldırıları önlemek üzere, Birleşmiş Milletler'in Sırbistan'a karşı aldığı yaptırım kararlarının uygulanmasını sağlamak için Adriyatik Denizi'ne donanma göndermeyi ve ortak görev üstlenmeyi kararlaştırdı. Bu arada, Yugoslavya'nın AGİK üyeliği de askıya alındı.

NATO ve Batı Avrupa Birliği'nin yukarıda belirtilen karan üzerine, bir Türk Albayı'nın komutasında Türkiye, Almanya, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, İtalya, İspanya, Hollanda ve Yunanistan savaş gemilerinden oluşan NATO Akdeniz Daimi Kuvveti, 15 Temmuz 1992'de Adriyatik Denizi'ne giderek, Birleşmiş Milletler'in Sırbistan ve Karadağ'dan oluşan Yugoslavya'ya uyguladığı ambargo'yu kontrol görevine başladı.

Ancak, uluslararası bu yaptırım ve kontrol hareketlerine rağmen Sırpların Bosna - Hersek'teki saldırıları şiddetini koruyarak sürdü. Bu arada, Sırplara karşı oluşturulan Müslüman - Hırvat ittifakı, Ağustos 1992 başlarında sarsılmaya başladı ve bölgede yeni sorunlar çıktı.

26-27 Ağustos 1992'de ise, Bosna-Hersek sorununa bir çözüm sağlamak üzere Uluslararası Londra Konferansı toplandı. Konferans'ta, çatışmalara son verilmesi, Sırpların ele geçirdikleri toprakların bir kısmından çekilmesi, Bosna - Hersek'in mevcut sınırlarının tanınması ve kesin çözüm için Cenevre'de Müslüman, Hırvat ve Sırp temsilcilerinin görüşmelere başlaması kararlaştırıldı.

Londra Konferansı'nda alınan bu kararlara rağmen Bosna'ya yönelik Sırp saldırısı sürdü. Ancak, bir taraftan da Konferans kararlarına göre Bosna - Hersek sorununa çözüm bulmak üzere diplomatik girişimlere başlandı.

Nitekim, 2 Ocak 1993 günü Bosna-Hersek'te çarpışan tarafların yani Müslüman Bosnalıların, Sırpların ve Hırvatların liderleri, uluslararası arabulucular gözetiminde Cenevre'de toplandılar. Toplum liderleri, Birleşmiş Milletler Temsilcisi Cyrus Vance ile Avrupa Topluluğu Temsilcisi Lord Owen tarafından Bosna - Hersek'in taraflar arasında bölüşülmesi ve bölgede kurulacak siyasi yapı hakkında hazırladıktan harita ile on maddelik plan[31] üzerinde görüşmeye başladılar. 13 Ocak 1993'te Sırp lideri barış planını "şartlı" olarak kabul etti. Ancak, bir ay kadar süren bu görüşmelerden, Sırp'lann tutum ve davranışlarıyla Bosna'daki saldırılarını sürdürmelerinden dolayı bir sonuç alınamadı.

Bununla birlikte, Şubat 1993'ten itibaren Bosna-Hersek sorunu için uluslararası alanda çeşitli planlar ortaya atıldı, görüşmeler yapıldı. Fakat, soruna bir çözüm getirilemedi.

Bu arada, 3 Mart 1993'de, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Sırpların Bosna-Hersek'in doğusuna saldırılarının boyutları genişlediğinden, Bosna'nın doğusundaki Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün varlığını artırma kararını aldı.

---

31) Bkz. **Milliyet,** 3 Ocak 1993, s. 14.

31 Mart 1993'te Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Bosna - Hersek'teki uçuş yasağını ihlal eden Sırp uçaklarının düşürülmesine yetki veren bir karar aldı. 2 Nisan 1993'de NATO, bu kararı desteklediğini ve bu amaçla hava operasyonu yapacağını açıkladı. Bunun arkasından İtalya'da konuşlandırılan NATO uçakları, Bosna hava sahasını kontrole başladı. NATO'nun Bosna - Hersek operasyonuna, 19 Nisan 1993'ten itibaren Türk Hava Kuvvetleri'ne ait savaş uçakları da görev alarak katıldı.

Bununla birlikte Bosna-Hersek'te Sırp saldırıları ve bunlardan kaynaklanan çatışmalar, uluslararası askeri önlemler ile diplomasi alanındaki çabalara rağmen sürdü.

Bu arada, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı'nın girişimleri ile Washington'da biraraya gelen Bosnalı Müslüman ve Hırvat liderler, 18 Mart 1994 günü Boşnak - Hırvat anlaşmasını ve iki kesimli bir federasyonu öngören bir anayasa metnini imzaladılar. İmza **törenine,** Amerika Birleşik Devletleri Başkanı ile birlikte Türkiye ve Rusya dahil 15 ülkenin dışişleri bakanları veya temsilcileri katıldılar. Bu anlaşma ile de, bölgede 23 aydır süren büyük çatışmalardan sonra, barış için umut doğdu. Ancak, Sırp saldırılarından dolayı Bosna-Hersek'te çatışmalar devam etti.

Bu gelişmeler sırasında Türkiye, düzeni sağlamak amacıyla Bosna-Hersek'te bulunan Birleşmiş Milletler Barış Gücü'ne bir askeri birlik ile katıldı. Türk Birliği, 7-20 Temmuz 1994'te Zenica'ya yerleşerek göreve başladı.

Böylece, Bosna-Hersek'te, toplumlar arasında 1992 yılının başlarından itibaren şiddetlenen anlaşmazlık ve başlayan çatışmalar, kısa sürede aynı zamanda büyük bir Avrupa sorunu haline geldi. Sorun, uluslararası önlemlere ve diplomasi alanındaki çabalara rağmen sonuçlandırılmadı.

Bosna-Hersek'te Sırp saldırıları hâlâ (Ekim 1994'te) sürmekte ve Saraybosna da Sırpların kuşatması altında bulunmaktadır.

— Doğu Almanya ve Çekoslovakya:

Doğu Bloku'nun dağılıp yıkılmasından sonra, bu bloku oluşturan devletlerden ikisinde siyasi haritayı değiştiren iki önemli gelişme daha oldu. Bunlardan birincisi, daha önce belirtilen, 3 Ekim 1990'da Doğu Almanya'nın Batı Almanya ile birleşmesi; ikincisi ise, Çekoslovakya'nın bölünmesi idi.

Çekoslovakya, Birinci Dünya Savaşı'nın bir sonucu olarak 1918 yılında kurulmuştu. Bu devlet, Çek ve Slovaklar'm uzun görüşmelerinden ve anlaşmaya varmalarından sonra, 1 Ocak 1993'te, "Çek Cumhuriyeti" ve "Slovakya

Cumhuriyeti" olmak üzere iki ayrı bağımsız devlete bölündü. Böylece Çekoslovakya devleti tarihe karıştı.

Bu suretle, Sovyetler Birliği ile birlikte Doğu Bloku'nun yıkılması sonucunda, Doğu Asya'dan Baltık kıyılarına ve Orta Avrupa'ya kadar yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkmasıyla, siyasi haritada ve güçler dengesinde büyük değişiklikler oldu. Bunlar da, uluslararası ilişkilere ve dünyanın yeniden yapılanmaya doğru gitmesine önemli etkiler yaptı.

5. Avrupa'da Uluslararası İlişkilerde Yumuşama ve İşbirliği Dönemine Geçiş:

Avrupa'da, özellikle 1975 yılında Helsinki Konferansı'nda Helsinki Sonuç Belgesi'nin imzalanmasıyla, bloklararası ve uluslararası ilişkilerde "Yumuşama (Detant)" dönemi açıkça başlamıştı. Bloklararasında ulaşılan güç ve silah dengesinin bir sonucu olan bu gelişmenin boyutları, bu tarihten itibaren Helsinki Konferansı'nda alınan kararların uygulama alanına konulması ve daha ileri götürülmesi için yapılan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) izleme toplantılarıyla daha da genişletilmişti. Nitekim, daha önce de belirtilen, 1977-1978'de Belgrad'da, 198O-1983'te Madrid'de yapılan Birinci ve İkinci AGİK İzleme Toplantılarında, bloklararası ve uluslararası ilişkileri olumsuz yönde etkileyen ve gerginliklere neden olan birçok sorun çözümlenmiş, barış ve güvenliği güvence altına alacak kararlar kabul edilmişti. Bu kararların uygulamaya geçmesiyle de, bloklar ve uluslar arasında güven verici daha yakın ilişkilere girişilmişti. Bunlardan dolayı, Avrupa devletlerinin (Arnavutluk hariç) bütünüyle Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'yı biraraya getiren izleme toplantıları, sonraki yıllarda da bu toplantılara katılan üye devletlerin sayılan çoğalarak sürmüş; toplantılarda alınan kararlarla da, Avrupa'da yeni ve önemli gelişmeler oluşturmuştur.

a. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) İzleme Toplantıları:

Daha önceki konularda, 1975'ten 1983 yılına kadar iki AGİK İzleme Toplantısı yapıldığı ve 1983'te gerçekleştirilen Madrid toplantısının "Kapanış Belgesinde, üçüncü toplantının 1986'da yapılmasına karar verildiği belirtilmişti.

Öte yandan, yine bu "Kapanış Belgesi"nde, Helsinki Andlaşması'nın imzalanmasının 10. yıldönümü olan 1 Ağustos 1985'te bu andlaşmaya katılan devletlerin Dışişleri Bakanlarının Helsinki'de sembolik bir toplantı yaparak işbirliğinin sürdürülmesi gereğine olan inançlarının gösterilmesi; ayrıca, Avrupa devletleri arasında "güvenlik ve güven arttırıcı önlemler ve silahsızlanma" alanında bir toplantı yapılması kararlaştırılmıştı.

Nitekim, Madrid İzleme Toplantısı'nda alınan karar gereğince, 17 Ocak 1984'ten 19 Eylül 1986 tarihine kadar, Avrupa'da silahsızlanma ve "Güvenlik ve Güvence Önlemleri" üzerinde Stokholm Konferansı yapılmıştır. Bu Konferans'ta, "tehdit ve kuvvet kullanımından kaçınma", "askeri hazırlıkların önceden duyurulması", "askeri etkinliklerin imzacı devletlerin gözlemcileri tarafından izlenmesi", "askeri etkinliklere katılacak kuvvet sayısının bildirilmesi" ve "bunların doğruluğunun denetimine izin verilmesi" gibi konularda kararlar alınmıştır[32].

Böylece, AGİK, Stokholm Konferansı ve bunun sonucunda 19 Eylül 1986'da imzalattığı andlaşma ile Avrupa'da Helsinki Sonuç Belgesi'nin öngördüğünden daha iyi, zorunlu ve denetimli bir Güvenlik ve Güvence Önlemleri düzenini çalıştırmaya başlamıştır. Örnek olarak, devletler; 17.000' den fazla insanın katıldığı manevraların gözetim altında olmasına, 75.000' den fazla insanın katıldığı manevraların ise 2 yıl önceden duyurulmasına, zorunlu tutulmuşlardır.

Stokholm'da kabul edilen bu güvenlik ve güvence önlemleri, bundan böyle Atlas Okyanusu'ndan Urallar'a kadar olan bölgede baskın şeklinde bir hücumun ve askeri manevraların yanlış anlaşılmasını geniş ölçüde önlemiştir[33].

Bu gelişmelerden sonra, Üçüncü AGİK İzleme Toplantısı 4 Kasım 1986'da Viyana'da başlamıştır. Toplantıda, yine güvence arttırıcı önlemler ve silahsızlanrma konulan görüşülmüştür. Bunların yanı sıra, ailelerin birleştirilmesi, azınlıklar, göçmen işçiler gibi insani konular ele alınmıştır.

Viyana İzleme Toplantısı sonunda, 19 Ocak 1989'da, AGİK üyesi 35 devletin Dışişleri Bakanları Viyana'da toplanarak Helsinki Sonuç Belgesi'ne ek Belgeyi imzalamışlardır.

Bu Belge ile, 'İnsan Hakları'na güvenceler getirilmekte, din özgürlüğü, azınlıklar ve tutukluların haklan, insanlann ülkeler arasında serbestçe geziler yapabilmesi gibi konular desteklenmekte, ekonomik alanda Doğu-Batı ilişkilerinin artması özendirilmekteydi. Ayrıca NATO ve Varşova Paktı üye devletleri arasında, AGİK çerçevesinde, Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvet İndirimi konusunda görüşmeler yapılması kararlaştırılmıştır. Bu da, iki taraf arasında Viyana'da 15 yıldan beri süren, fakat olumlu bir sonuç alınamayan, "Karşılıklı ve Dengeli Kuvvet İndirimi" görüşmelerine, yeni bir hız ve umut getirmiştir[34].

---

32) İsmail Soysal, **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağıtları, c. II., (1945-1990).** K. A, Ankara 1991, s. 762.
33) Nurettin Tursan, **Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK),** İstanbul 1993, s.10-11.
34) İsmail Soysal, **aynı eser,** c.II., K. A, s. 762; Nurettin Tursan, **aynı eser, s. 91.**

— Avrupa Konvansiyonel Kuvvet Müzakereleri (AKKUM):

Yukarıda belirtildiği gibi, NATO ile Varşova Pakt'ı üyeleri arasında, Avrupa'da Atlas Okyanusu'ndan Ural Dağlan'na kadar olan alanda konvansiyonel silahların inidirimiyle ilgili olarak uzun süreden beri görüşmeler yapılmaktaydı. Ancak AGİK dışında sürdürülen bu görüşmelerden olumlu bir sonuç alınamamıştı.

Bununla birlikte, 1985 yılında Gorbaçov'un iktidara gelmesinden sonra Sovyetler Birliği'nin izlemeye başladığı siyasetin de etkisiyle, 1987'de, Viyana'da sürdürülmekte olan Üçüncü AGİK İzleme Toplantısı dışında fakat onun doğrultusunda yapılan "kuvvet "ndirimi" çalışmalarına yeni bir yön verilmiştir. Bunun sonucunda da, Viyana İzleme Toplantıs'ı'nın "Kapanış Belgesinde görüşmelerin AGİK çerçevesinde yapılması kararlaştırılmıştır.

Üçüncü AGİK İzleme Toplantısı'nda alman karar gereğince, 6 Mart 1989' da, yine Viyana'da "güven artırıcı önlemler" çerçevesinde Avrupa'da konvansiyonel kuvvetlerin indirimiyle ilgili görüşmeler, kararlaştırılan yeni adıyla "Avrupa Konvansiyonel Kuvvet Müzakereleri (AKKUM)" başlamıştır. Görüşmeler, NATO İttifakı ile Varşova Paktı'nın 23 ülkesi arasında yapılmıştır. Taraflar, bu görüşmelerde, asker ve silah indirimi ile ilgili görüş ve önerilerini birbirlerine bildirmişler ve ortak bir plan oluşturmaya çalışmışlardır.

Ancak, Varşova Paktı üyelerinin, silah indirimi yapılacak alana Kafkaslar'ın tümünün alınmasına karşılık Türkiye'nin de tümünün indirim kapsamına sokulmasını istemesi ve bunda ısrar etmesi büyük anlaşmazlık konusu olmuştur. Sonuçta, Sovyetler Birliği, Kafkaslar bölgesinin bütününün indirim alanına alınmasını, Güneydoğu Anadolu'nun da uygulama alanının dışında bırakılmasını kabul etmiştir.

Fakat, bu defa, bir NATO devleti olmasına rağmen Yunanistan, Mersin'in indirim alanı dışında bırakılmasına itiraz etmiş ve buranın da indirim alanına sokulmasını istemiştir. Bu ise, görüşmelerde bir bunalım yaratmıştır. NATO devletleri tarafından da olumsuz bir davranış olarak karşılanan bu durum, baskı üzerine Yunanistan'ın ısrardan vazgeçmesi ile son bulmuştur.

— Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvet İndirimi Andlaşması (AKKA):

Yukarıda belirtilen koşullarda, 6 Mart 1989'da başlayan Avrupa Konvansiyonel Kuvvet Müzakereleri (AKKUM) yirmi ay sürdü. Görüşmeler sonucunda hazırlanan "Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvet İndirimi Andlaşması", 17 Kasım 1990 tarihinde Viyana'da görüşmelere katılan devletlerin temsilcileri tarafından parafe edildi. Bu sıralarda, Sovyetler Birliği'nin askeri tehdidini azaltmak isteyen Amerika Birleşik Devletleri, 1990 yılında yapılacak

olan Paris AGİK Zirvesi'nden önce, Avrupa'da silah indirimi ile ilgili bir andlaşmanın yapılmasını şart koşmuştu. Bu nedenle, 19 Kasım 1990'da Paris'te AGİK Zirvesi'nin başlamasından bir saat önce, Viyana'da parafe edilen "Avrupa'da Konvansiyönel Kuvvet İndirimi Andlaşması (AKKA)", NATO ve Varşova Paktı'na dahil 22 devletin[35] devlet veya hükümet başkanları tarafından imzalandı. Bunun arkasından da Andlaşmayı imzalayan bu devletler, ortak bir bildiri (deklerasyon) ile "Avrupa'da meydana gelen tarihi değişiklikleri ve bölünme ve çatışma çağının sona erdiğini" ilan ettiler[36].

Avrupa'daki bloklar arasında askeri ve dolayısıyla siyasi ilişkilere yeni bir düzenleme getirmek amacıyla 19 Kasım 1990'da Paris'te Elysee Sarayı'nda imzalanan "Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvet İndirimi Andlaşması (AKKA)"na göre: Andlaşmanm onaylanmasından sonra kırk ay içerisinde, en güçlü taaruz silah ve araçlarında NATO kuvvetleri yüzde 5, Varşova Paktı kuvvetlerinde yüzde 40 indirim yapılacak ve ayrıca, kuvvetlerin hareketlerine sınırlamalar getirilecekti. Bunlarla da, iki ittifak arasında konvansiyonel kuvvet eşitliği sağlanmış olacaktı[37].

Böylece, Avrupa'da birbirine karşı rakip olarak kurulmuş olan iki askeri ittifakın üyesi 22 devlet, bundan böyle aralarındaki ilişkilerde tehdit ya da kuvvete başvurma yolundan vazgeçerek, barış ve güvenliğin sağlanması ve bunların sürekli hale getirilmesi için gerekli koşullar ile ortamın hazırlanması konusunda anlaşmış oldular. Bunun hemen arkasından da aynı gün, bu 22 devletin liderleri Paris AGİK Zirvesi'ne katıldılar.

— Paris AGİK Zirvesi ve "Paris Şartı"nın İmzalanması(19-21 Kasım 1990):

1975 Helsinki Sonuç Belgesi'nin imzalanması ile bu Belge uyarınca daha sonra gerçekleştirilen AGİK İzleme Toplantıları, Avrupa ve dolayısıyla diğer dünya devletleri arasında ilişkilerin yumuşamasında ve olumlu yönde gelişmesinde önemli ilerlemeler sağlamıştı. Bu bakımdan, 1989 yılında Doğu Bloku ülkelerinde görülen büyük değişiklikler üzerine, barış ve güvenliğin sürekliliği ile bu konuda alınan önlemlerin daha da geliştirilmesi için yeni bir AGİK zirvesinin toplanmasına karar verilmiştir. Bu zirve için toplanma yeri olarak da Paris seçilmişti.

---

35) Doğu Almanya'nın Batı Almanya ile birleşmesiyle sayılan 23'ten 22'ye inen bu devletler şunlardı: Belçika, Danimarka, Hollanda, Lüksemburg, Almanya, Fransa, İtalya, Portekiz, ispanya, İngiltere, Norveç, İzlanda, Türkiye, Yunanistan, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Çek ve Slovak Federe Cumhuriyeti, Polonya ve Sovyetler Birliği.

36) Gelişmeler ile Ortak Bildirinin metni için bkz. Nurettin Tursan, **aynı eser,** s. 34-39.

37) Karşılıklı kuvvet indirimleri, uygulamaları ve sonuçları hakkında geniş bilgi için bkz. Nurettin Tursan, **aynı eser,** s.39-45, 57-63.

Yukarıda belirtildiği gibi, Amerika Birleşik Devletleri, bu zirvenin toplanabilmesi için önce Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvet İndirimi Andlaşması (AKKA)'nın imzalanmasını şart koşmuştu. Bu şartın yerine getirilmesi üzerine de aynı gün, yani 19 Kasım 1990'da, Paris AGİK Zirvesi AGİK'e üye 34 devletin[38] devlet ve hükümet başkanlarının katılmasıyla başladı[39].

Paris AGİK Zirvesi iki gün sürdü ve toplantı sonucunda, 21 Kasım 1990 günü, AGİK'in 34 devlet ve hükümet başkanı "Paris Şartı (veya Yasası)"nı imzaladı.

AGİK'i temelden değiştiren "Paris Şartı", şu ana başlıklardan oluşmaktaydı: Barış, Demokrasi ve Birlik İçin Yeni Bir Çağ; İnsan Hakları, Demokrasi ve Hukukun Üstünlüğü; Ekonomik Özgürlük ve Sorumluluk; Devletler arasında Dostane İlişkiler; Güvenlik; Birlik; AGİK ve Dünya; Gelecek İçin Ana Noktalar (İnsani Bojut, Güvenlik, Ekonomik İşbirliği...)[40].

1975'te Helsinki Sonuç Belgesi'nin imzalandığı zirveden sonra o düzeyde ilk defa toplanan 1990 Paris Zirvesi'nde, kabul edilen Paris Şartı, yukarıda verilen genel çerçevesiyle, "Avrupa'da çatışma ve bölünme çağını" kapatıyor ve bundan böyle, Avrupalı devletler arasındaki ilişkilerin "işbirliği ve saygı üzerine dayatılacağı" yeni bir dönemi başlatıyordu. Ayrıca, bu tarihe kadar Doğu ve Batı bloklarını oluşturan devletler arasındaki ilişkilerde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan statükoyu barışçı yollarla yöneten bir diyalog süreci olan AGİK'i, örgütleyerek kurumlaştınp daha ileri götürüyordu.

Böylece, Paris'te iki gün arayla imzalanan "Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvet İndirimi Andlaşması (AKKA)" ve "Paris Şartı" ile Doğu - Batı blokları arasındaki ilişkiler, bütünüyle çatışma döneminden çıkıp işbirliğine dayanan yeni bir döneme girmiştir.

Paris Şartı'nın imzalanmasından sonra, buna dayalı olarak çeşitli uluslararası konularda görüşmelere ve bir taraftan da AGİK'e ait kurumlar kurulmaya başlanmıştır. Bu kurumların adları, merkezlerinin bulundukları yerler ve açılış tarihleri şöyledir: Sekreterya (Prag, 20 Şubat 1991), İhtilafları Önleme Merkezi (Viyana, 18 Mart 1991), Serbest Seçimler Bürosu (Varşova, 9 Temmuz 1991), Parlamenterler Meclisi (Budapeşte, 3 Temmuz 1992). Bunlardan başka, yılda en az bir defa dışişleri bakanları düzeyinde toplanacak ve toplantı yeri önceden belirlenecek Bakanlar Konseyi (ilk toplantısı 19-20 Haziran 1991 'de Berlin'de) ve Yüksek Memurlar Komitesi bulunmaktadır[41].

---

38) Bu devletler, daha önce adlan verilen NATO ve Varşova Paktı üyesi 22 devlet ile birlikte şunlardı: Finlandiya, İsviçre, Yugoslavya, Avusturya, irlanda, Liechtenstein, Malta, Monaco, Saint-Marin, Saint-Siege (Vatikan), İsveç ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi. Ayrıca bu top lantıya Arnavutluk da gözlemci olarak katıldı. Bkz. Nurettin Tursan, **aynı eser,** s. 54-55.

39) Zirvede; Türkiye, Bulgaristan, Çekoslovakya ve Fransa hem devlet başkanları hem de hükümet başkanlarıyla temsil edildiler.

40) Bkz. Nurettin Tursan, **aynı eser,** s. 45-49; Burhan Kuzu, **Türk Anayasa Metinleri ve İlgili Mevzuat,** İstanbul 1994, s. 893-896.

41) Nurettin Tursan, **aynı eser,** s. 52-54.

Öte yandan, 35 devletin kurduğu AGİK'in üye sayısı, Doğu Almanya'nın Batı Almanya ile 3 Ekim 1990'da birleşmesi ile 34'e inmiştir.

Ancak, 19-20 Haziran 1991'de Berlin Konseyi'nde Arnavutluk'un, 10 Eylül 1991 'de Moskova İnsani Boyut Toplantısı'nda Letonya, Estonya ve Litvanya'nın, 30-31 Ocak 1992'de Prag Konseyi'nde Bağımsız Devletler Topluluğu'nun 10 cumhuriyeti'nin AGİK'e üye olmasıyla AGİK'in üye sayısı 48'e çıkmıştır. Bu sayıya Prag Konseyi'nden sonra Slovenya ve Hırvatistan'ın önce gözlemci sonra da tam üye olarak katılmasıyla, üye sayısı 50'ye, Bosna - Hersek'le birlikte 51'e yükselmiştir.

Bu gelişmelerden ve yine Paris Şartı'na göre çeşitli alanlarda yapılan görüşmeler ile çalışmalardan sonra, 24 Mart-8 Temmuz 1992 tarihleri arasında Helsinki'de Dördüncü AGiK İzleme Toplantısı yapılmıştır. Bu toplantının sona ermesi üzerine de yine Helsinki'de, 9-10 Temmuz 1992'de Üçüncü Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi gerçekleştirilmiştir. Bu Zirve'den sonra "Helsinki Belgesi" yayınlanmıştır. Bu belgede, Helsinki İzleme Toplantısı'nda alınan kararlar doğrultusunda özellikle; AGİK'in kurumsal olarak işlemesindeki reformlar, güvenliğin askeri hizmetleri doğrultusunda imkanların geliştirilmesi ile insani boyuta ait faaliyetin kadrosunu geliştirmek gibi yenilikler yer almıştır[42].

1992 yılında yapılan Dördüncü AGİK İzleme Toplantısı ile Helsinki Zirvesi'nden sonra da, AGİK'in çeşitli alanlarda görüşmeleri ve uluslar arasındaki birçok sorunun çözümlenmesinde çalışmaları sürmektedir.

b. Batı Avrupa Birliği ve Maastricht Andlaşması:

Batı Avrupa Birliği (BAB), daha önce belirtildiği gibi; Fransa, İngiltere, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg tarafından 17 Mart 1948'de Brüksel Andlaşması ile kurulan, 23 Ekim 1954'te Paris Andlaşması ile Fransa ve Benelüks devletlerine Batı Almanya ve İtalya'nın da katılmasıyla bir Batı Avrupa birliğine dönen siyasi ve askeri savunma örgütüydü.

Batı Avrupa Birliği, barış için bir Avrupa birliği düşüncesinden kaynaklanmış ve kurulmuştur. Ancak, örgütün kuruluş tarihlerinde üye ülkelerin askeri kuvvetlerini NATO'nun emrine vermeleri ve Avrupa birliğini aşama aşama gerçekleştirmek amacıyla yeni ve etkili örgütlerin kurulması, bu arada 25 Ekim 1957'de Roma Andlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun oluşturulması, Batı Avrupa Birliğini arka planda bırakmıştır.

Bilindiği gibi, 1960'lardan itibaren Avrupa birliği için çalışmalar hızlandı. Bu arada, Avrupa Ekonomik Topluluğu gelişti. Örgüte, başta İngiltere olmak üzere yeni üyeler alındı. 10-11 Aralık 1974'te yapılan Paris Zirve-

42) Bkz. Nurettin Tursan, **aynı eser, s. 75, 78.**

si'nde, Avrupa birliği için bir atılım aracı olarak Avrupa Konseyi kuruldu. 1978'de Avrupa Para Sistemi uygulanmaya başladı. 1979'da Avrupa Parlamentosu oluşturuldu. 1986 yılında, Avrupa Topluluğu ülkeleri, ekonomik bütünleşmenin yanında siyasi bütünleşmeye gitmek için Avrupa Tek Senet (Tek Pazar)'ini kabul ederek iç pazarın 1992 sonuna kadar gerçekleştirilmesine karar verdiler[43].

Avrupa birliğini kurmak üzere yapılan ve yukarıda örnekleri verilen girişimlerden sonra; iki Almanya'nın birleşmesi ve Doğu Bloku'nun dağılması üzerine, Avrupa Topluluğu üyeleri ülkeler sadece ekonomik ve para birliğinin yeterli olmadığını, siyasi birliği kurmanın da artık zamanının geldiğine karar verdiler. Bu arada da "Avrupa'nın Güvenliği" konusunu gündeme getirdiler. Bu gelişmelerde Maastricht Anlaşması'nın yapılmasına yol açtı.

Avrupa Topluluğu üyesi ülkeler, 1990-1991 yıllarında Avrupa'nın güvenliği ile ilgili bir dizi çalışma yapmışlardır. Bu arada, NATO'nun 7-8 Kasım 1991'de Roma'da yaptığı Zirve toplantısında NATO üyesi ülkeler (AT + 4 ülke), "Avrupa'nın ortak dış politika ve güvenlik politikasının" kurulmasına bir ortak anlaşma getirmişlerdir. Buna göre, Avrupa Topluluğu (AT) ve Batı Avrupa Birliği (BAB) içinde şekillenen "Avrupa savunma ve güvenliği kimliği" ile NATO İttifakı arasında işbirliği sağlanacaktı. Böylece, Avrupa'nın güvenliği konusunda, Avrupa kurumlan ile Atlantik ötesi kurumları arasında birbirlerine bağımlılık kabul edilmiş oldu[44].

Sonuçta, 7 Şubat 1992 günü Avrupa Topluluğu'nun üyesi olan 12 devlet, Hollanda'nın Maastricht kentinde toplanarak, Avrupa Birliği'ni kuran Maastricht Andlaşması'nı imzaladılar. Üye devletlerin parlamentoları tarafından onaylandıktan sonra, 1 Ocak 1993'ten itibaren yürürlüğe girmesi öngörülen bu andlaşma ile; Avrupa ekonomik ve para birliği, güvenlik ve dış politika ortaklığı, Avrupa yurttaşlığı, adalet ve içişleri işbirliği kurulmaktaydı. Bunlardan başka, Batı Avrupa Birliği (BAB)'nin Avrupa'nın tek güvenlik sistemi haline getirilmesi ve Avrupa Birliği yönetim mekanizmasına daha çok alanda müdahale hakkı kabul edilmekteydi[45].

Böylece, Avrupalıların uzun süreden ve özellikle 1950'lerden beri sürdürdükleri çalışma ve çabaların sonucunda Avrupa Topluluğu'na dahil devletlerin imzaladıkları Maastricht Andlaşması ile, Avrupa Birliği kurulmuş oldu. Bunun arkasından da, andlaşmanın koşullarının yerine getirilmesi çalışmalarına başlandı. Andlaşma'nın uygulanma çalışmaları sürmektedir.

---

43) Nurettin Tursan, **Avrupa'nın Yeni Siyasi - Stratejik - Ekonomik Ortamı,** İstanbul 1992, s. 10-13.
44) Nurettin Tursan, **aynı eser,** s. 20-21.
45) Andlaşmanın özeti için bkz. **Milliyet,** 21 Eylül 1992, s. 6; Ayrıca, Nurettin Tursan, **aynı eser, s. 55.**

Yukarıdaki gelişmelerden anlaşılacağı gibi, Maastricht Andlaşması; Avrupa Birliği'ni kurmakla ve askeri bir kimlik verilerek Batı Avrupa Birliği'ni yeniden harekete geçirmekle, yeni faaliyet alanları, yeni görüşler ve amaçlara sahip bir Avrupa'nın yeniden yapılanma sürecini başlatmış oldu.

c. Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'nin Kurulması:

1991 yılında Sovyetler Birliği ile Doğu Bloku'nun dağılma noktasına geldiği sıralarda, Doğu ile Batı ülkeleri arasında ilişkiler de sıklaşmıştı. Nitekim, 10 Nisan 1991'de Brüksel'de, NATO ülkeleri ile Varşova Paktı ülkeleri Genelkurmay Başkanları birlikte toplanarak, barış için gelecekte yapılacaklar hakkında görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Bunun arkasından, 7-8 Kasım 1991 Roma Zirvesi'nde NATO üyesi devlet ve hükümet başkanları, NATO ile bütün Orta ve Doğu Avrupa ve Baltık ülkelerini bir araya getirecek Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'nin kurulmasını önermişlerdir.

Bunun üzerine, "Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi (KAİK)", 20 Aralık 1991'de, NATO üyesi 16 ülke ile feshedilen Varşova Paktı'nın üyesi (Rusya da dahil) 9 Doğu Avrupa ülkesinin NATO'nun merkezi olan Brüksel'de bir araya gelmesiyle, ilk toplantısını yapmıştır.

Bu toplantının açılış konuşmasını yapan NATO Genel Sekreteri, Konsey'in "Avrupa'nın bölünmüşlüğünün sonu" olduğunu ve yeni Avrupa'da "askeri bloklar, nüfuz alanları, güvenlik bölgeleri" oluşmaması için birlikte hareket edileceğini, söylemiştir. Konsey'in toplantısının sonunda yayınlanan ortak bildiride de, Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'ne katılan 25 ülkenin ortak hedefinin "diyalog ve işbirliği" ve bununla "özgür ve tek Avrupa" olduğu açıklanmıştır[46].

Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'nin bu şekilde kurulmasından ve amaçlarının belirlenmesinden sonra, Konsey'in toplantıları sürmüş ve ona yeni devletler katılmıştır. Nitekim, 10 Mart 1992'de Konsey'in ikinci toplantısı yapılmış ve bu toplantıda, eski Sovyetler Birliği topraklarında bulunan ve bağımsızlıklarını yeni elde eden Bağımsız Devletler Topluluğu'nun 11 cumhuriyeti de Konsey'e kabul edilmişlerdir. Daha sonra, Nisan 1992'de Gürcistan, Haziran 1992'de Oslo toplantısında da Arnavutluk Konsey'in yeni üyeleri olmuşlardır.

Böylece NATO, değişen dünya koşullarında varlığını sürdürürken, aynı zamanda etkinliğini ve etki alanını genişletmek üzere, Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi'nin kurulmasını sağlayarak "Doğu"nun yeni devletleriyle diyalogunu kurumsallaştırmış; bununla da , bir ortak güvenlik kurumu haline gelmiştir.

---

46) Rifat Uçarol, **"Değişmekte Olan Dünyada Türk Boğazları'nın Önemi ve Geleceği",** Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, (İkinci Basım), İstanbul 1992, s. 195.

d. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi'nin Kurulması:

1990 yılında, uluslararası ilişkilerde önemli değişim ve gelişmelerin sürdüğü sıralarda, Karadeniz'de kıyısı bulunan devletler, Türkiye'nin önerisi ve girişimleriyle Karadeniz bölgesinde ekonomik alanda işbirliği oluşturmak üzere çalışmalara başlamışlardır.

Bu konuda ilk toplantı, 1990 yılı Aralık ayında Ankara'da, Türkiye, Sovyetler Birliği, Bulgaristan ve Romanya arasında yapılmıştır. Bunu, 1991 yılı içerisinde Bükreş, Sofya ve Moskova toplantıları izlemiştir. Taraflar, sekiz ay süren görüşmeler sonucunda, Karadeniz bölgesinde ekonomik alanda işbirliğini geliştirmek, sürdürmek ve bunu kurumlaştırmak amacıyla Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB)'nin kurulması konusunda anlaşmışlardır[47]. Bu tarihlerde de, Sovyetler Birliği dağılmıştır.

Bu gelişmelerden sonra, yine Türkiye'nin girişimleriyle 3 Şubat 1992'de İstanbul toplantısı yapıldı. Bu toplantıya Türkiye, Bulgaristan ve Romanya ile birlikte, dağılan Sovyetler Birliği topraklarında bağımsızlıklarını ilan eden Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Rusya Federasyonu ve Ukrayna Dışişleri Bakanları veya Dışişleri Bakan yardımcıları düzeyinde katıldılar. Toplantıda, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın temelleri, üye devletlerin bakanlarının anlaşmayı parafe etmesiyle atıldı.

Bu gelişmenin arkasından, Anlaşmayı parefe eden kurucu devletler ile, bunlara Türkiye'nin isteğiyle Arnavutluk ve Yunanistan'ın da katılmasıyla, 25 Haziran 1992 günü İkinci İstanbul Karadeniz Ekonomik İşbirliği toplantısı yapıldı. Toplantıda, 9 devlet Devlet Başkanları, Türkiye ile Yunanistan Hükümet Başkanları düzeyinde temsil edildiler ve liderler, aynı gün (25 Haziran 1992) Karadeniz Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nı imzaladılar[48].

İstanbul toplantısına katılan 11 devlet, bu anlaşma ile dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri çerçevesinde aralarında, ekonomik ve teknolojik işbirliğini geliştirmeyi, sosyal gelişmeyi ve serbest girişimi teşvik etmeyi ve Karadeniz havzasını bir barış, istikrar ve refah bölgesi haline getirmeyi kararlaştırdılar[49].

Böylece, Türkiye'nin girişimleri ve öncülüğüyle Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi (KEİB) kuruldu. Bununla da; Kafkaslar'dan Kırım'a, Kırım' dan Balkanlar'a ve Adriyatik Denizi'ne kadar uzanan alanı kapsayan bölgede, çoğunun arasında ikili sorunlar, gerginlikler ve bazıları arasında ise silahlı

47) Şükrü Elekdağ, **"Karadeniz Ekonomik İşbirliği",** Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, (İkinci Basım), İstanbul 1992, s. 204-206.
48) Bkz. **Milliyet,** 25, 26 Haziran 1992, s. 1, 7.
49) Geniş bilgi için bkz. Şükrü Elekdağ, **aynı makale,** s. 207-216.

çatışmalar bulunan 11 devleti bir araya getiren, bunları işbirliğine yöneltmeyi amaçlayan yeni bir bölgesel örgüt kurulmuş oldu. Bu suretle de, Karadeniz ve çevresinde sürmekte olan karışıklık ve huzursuzluktan barışa ve karşılıklı güvene doğru bir gelişme sağlandı.

Görüldüğü gibi, 1980'li yılların sonlan ile 199O'lı yılların başlarında, dünyanın özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra oluşan siyasi yapısı ve siyasi coğrafyası ile bazı değerlerinde değişmeler olmuş ve bunlardan bazıları yıkılmıştır. Yine aynı yılllarda, Batı Avrupa devletleri (Avrupa Topluluğu) önderliğinde, Avrupa'nın geniş bir bölümünü kapsayan ülkeleri arasında siyasi, askeri ve ekonomik birliği öngören daha güçlü bir yakınlaşmanın son aşamalarına gelinmiştir. Yani, Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Bloku'nun yıkılmasıyla Orta ve Doğu Avrupa ile Asya'nın bir bölümünde dağılma olurken, Avrupa'nın Batı'sında büyük bir siyasi ve ekonomik birlik ve güç merkezi doğmuştur. Bunlar da, uluslararası dengeleri etkilemiş ve yeni gelişmelere yol açmıştır.

B. TÜRKİYE'NİN DIŞ POLİTİKASINDAKİ GELİŞMELER:

Dünyada, 1980'li yılların ortalarından itibaren yukarıda kısaca belirtilen gelişmeler olurken, aynı yıllarda Türkiye'nin dış politikasında da, uluslararası ilişkilerin getirdiği çeşitli gelişmeler ile daha önceki dönemlerde olduğu gibi Kıbns Sorunu, Ege Sorunu ve bunlarla birlikte diğer nedenlerden kaynaklanan Türk-Yunan ilişkilerindeki gerginlikler ve gelişmeler önemli yer tutmuştur.

1. Kıbrıs Sorunu, Ege Sorunu ve Türkiye - Yunanistan İlişkileri: a. Kıbrıs Sorunu:

Daha önce belirtildiği gibi, Kıbns'ta, Türkler ile Rumlar arasında özellikle 1960 yılından itibaren meydana gelen olay ve gelişmelerin sonucunda, Kıbns Türkleri, varlıklannı ve geleceklerini güvence altına almak üzere, 15 Kasım 1983'te bağımsız Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır.

Ancak, Kuzey Kıbns Türk Cumhuriyeti'ni tanıyan tek ülke Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Başta, Kıbrıs Rum yönetimi, Yunanistan ve İngiltere olmak üzere bazı devletler, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulmasına şiddetle karşı çıkmışlar ve tepki göstermişlerdir. Bu arada, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 18 Kasım 1983'te kabul ettiği kararla, Kuzey Kıbns Türk Cumhuriyeti'nin kurulması ile ilgili kararı "Hukuken geçersiz" sayıp geri alınmasını ve bütün devletlerden, sadece Kıbrıs Cumhuriyeti'ni tanımalarını istemiştir. Bu tutum ve davranışlara da Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile Türkiye karşı çıkmıştır.

Böylece, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla Kıbrıs Sorunu yeni bir döneme girmiş oldu. Bundan böyle, Türk tarafı Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin varlığını sürdürmek ve bunu diğer devletlere tanıtmak, Rum ve Yunan tarafı ise onu ortadan kaldırmak ve Kıbrıs'ın bütünü üzerinde söz sahibi olmak üzere çalışmalara girişti. Bu arada, başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere, diğer devletler de konuya karıştılar.

Nitekim Amerika Birleşik Devletleri, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanımadı. Üstelik, 19 Kasım 1983'te Ankara'ya gelen Başkan Reagen'in özel temsilcisi, Türkiye'den , Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin bağımsızlık ve tanınma kararlarının geri alınmasını istedi. Ancak bu istek, Türkiye tarafından kabul edilmedi.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile Türkiye üzerinde yabancı devletlerin baskılarının gittikçe arttığı sıralarda, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş, 2 Ocak 1984 günü,"Barış ve dostluk elimizi uzatıyoruz" diyerek, Rumlara yeni bir öneri paketi verdi ve bununla da Kıbrıs sorununda yeniden görüşme yollarını açtı[50].

Nitekim, Kıbrıs Rum yönetimi ile Yunanistan, Rauf Denktaş'ın bu önerilerini reddetmekle birlikte, Güney Kıbrıs Rum yönetimi lideri Kipriyanu (Kyprianou), sorunun çözümü için kendi önerilerini Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Perez de Cuellar'a verdi. Genel Sekreter de, 16 Mart 1984'te taraflara kendi barış tasarısını bildirdi. Genel Sekreter, 19 Mart 1984'te Rauf Denktaş'a verdiği 5 maddelik "uzlaşma metni"nde, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin elinde bulunan Maraş'ın altı ile dokuz ay içerisinde Birleşmiş Milletler'e devrini istedi. Bunu da Rauf Denktaş reddetti[51]. Böylece, hemen bir sonuç alınamamakla birlikte, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri aracılığıyla Kıbrıs Türk ve Rum liderleri arasında dolaylı görüşmeler başladı ve bundan sonra da bu görüşmeler sürdü.

Nitekim, Genel Sekreter Perez de Cuellar aracılığıyla, Kıbrıs sorununu çözümlemek amacıyla 10 Eylül - 11 Aralık 1984 tarihleri arasında üç tur "Dolaylı Görüşmeler" yapıldı. Bu görüşmelerin sonucunda, "iki toplumlu" ve "iki bölgeli" bir "Federal Cumhuriyet"i öngören anlaşma taslağı hazırlandı. Ancak, bu anlaşma taslağı, 17 Ocak 1985'te New York'ta imzalanacağı sırada, Rum liderinin yeni istekler ileri sürüp imzadan vazgeçmesiyle sonuçsuz kaldı.

1985 yılı içerisinde Perez de Cuellar, 17 Ocak tarihli anlaşma taslağı üzerinde, Rum liderinin istekleri doğrultusunda değişiklikler yaptı. Yeni anlaşma

50) **Milliyet,** 3 Ocak 1984, Sayı 12986, s. 5.
51) **Milliyet,** 20 Mart, 4 Nisan 1984, s. 1, 1.

taslağında, Kıbrıs'taki Türk askeri kuvvetinin geri çekilmesi ve Türkiye'nin garantörlüğü kaldırılarak, yerine uluslararası garantiler sisteminin konulması isteniyordu. Bu yeni tasarıyı Rum lideri Kipriyanu kabul etti. Rauf Denktaş ise Türkiye'nin garantörlüğünden vazgeçilemeyeceğini bildirdi.

Bu sıralarda Amerika Birleşik Devletleri Kongresi, Türkiye'ye yapılacak yardımı Kıbrıs görüşmelerinde sağlanacak ilerlemeye bağlamıştı ve bu konuda Başkan'ın iki ayda bir kongreye rapor sunmasını kararlaştırmıştı. Başkan Reagan, bu karar uyarınca Kongre'ye gönderdiği raporlardan biri olan Eylül 1985 raporunda, Genel Sekreter Perez de Cuellar'ın çabalarını desteklediğini belirtti. Başkan'ın bu tutumu da Türk tarafında sıkıntıya yol açtı.

Öte yandan 1986 yılı Ocak ayında bu defa Sovyetler Birliği, Kıbrıs'tan yabancı devletlerin askerlerinin çekilmesini, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin adanın tüm topraklarını kapsamasını, Türkiye ve Yunanistan'la birlikte Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri veya bütün üyelerinin garantör olabilmesini önerdi[52].

Bu suretle Sovyetler Birliği, Kıbrıs sorununda Rumların ve Yunanistan'ın isteklerini destekleyen bir tutum içinde bulunduğunu bir defa daha gösterdi. Nitekim Sovyetler, 1987 yılı Mayıs ayında Kıbrıs sorununun uluslararası bir konferansta görüşülmesine çalıştı. Fakat bu tutum, batılı devletler tarafından benimsenmedi.

Bu arada Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, 29 Mart 1986'da, Kıbrıs Türk ve Rum tarafına yine "iki bölgeli" bir Federal Cumhuriyet'i esas alan bir plan sundu. Ancak bu plan da, 1986 ve 1987 yıllarında üzerinde bir çok görüşme yapılmasına rağmen, sorunu çözümleyemedi.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerginliği düzeltmek üzere, iki devletin Başbakanlarının 31 Ocak 1988'de Davos Bildirisi'ni yayınlaması, konuyla doğrudan ilgili bulunmamakla birlikte, Kıbrıs görüşmelerini de etkiledi[53].

Rauf Denktaş, Güney Kıbrıs Rum yönetiminde 15 Şubat 1988'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimini kazanan Yorgo Vasiliu'ya görüşme önerisinde bulundu ve 3 Mart 1988'de de bir "İyiniyet Manifestosu" yayınlayarak, onu işbirliğine davet etti. Ancak, Rauf Denktaş'ın bu iyi niyet önerisi karşılık görmedi.

Bundan sonra, Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin çabaları ile Kıbrıs Türk ve Rum liderleri arasında Ağustos 1988'den Mart 1990'a kadar, arada bazı kesintilerle görüşmeler yapıldı ve bu görüşmeler de bir sonuç almamadan kesildi.

---

52) Fahir Armaoğlu, **aynı eser,** c.II., s. 283-285.
53) İsmail Soysal, **Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993)** İstanbul 1993, s.99.

Bu arada, Kuzey Kıbns Türk Cumhuriyeti Cumhuriyet Meclisi, 23 Ağustos 1989'da aldığı bir kararla, Kıbns Türkü'nün ayrı bir "milli varlık" olduğunu ve "self-determination" hakkı bulunduğunu açıkladı. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri "Cuellar Planı"nı, Amerika Birleşik Devletleri "Ledsky Planı"nı ortaya attı. 4 Temmuz 1990'da ise, Kıbns Rum yönetimi, Kuzey Kıbns Türk Cumhuriyeti'ne haber vermeden tam üyelik için Avrupa Topluluğu'na başvurdu. Bunun üzerine de Kuzey Kıbns Türk Cumhuriyeti ile Türkiye arasında "gümrük birliği"ni öngören bir anlaşma imzalandı[54].

Bu gelişmeler çerçevesinde 1991 yılında da Kıbns sorununun çözümünde bir ilerleme sağlanamadı. Nitekim, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 23 Aralık 1991 günü toplandıktan sonra yaptığı açıklamada, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin sunduğu Kıbns raporunu bütünüyle desteklediğini ve özellikle Kıbns'ta Türk ve Rum tarafının sorunun çözümü için çaba harcamalan yolunda,Genel Sekreter'in yaptığı çağrıyı onayladığını belirtti.

Bunun üzerine Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Butros Gali'nin çağrısı üzerine, Ocak 1992'de New York'a giden Kıbrıs Türk ve Rum toplumu liderleri, yaptıkları görüşmelerden yine bir sonuç alamadılar.

15 Temmuz 1992 günü New York'ta, Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreteri Butros Gali vasıtası ile Rauf Denktaş ve Kıbrıs Rum yönetimi lideri Yorgo Vasiliu arasında dolaylı görüşmeler yeniden başladı. Görüşmeler, Butros Gali'nin hazırladığı ve Güzelyurt'u Rum'lara bırakan "Gali haritası" üzerinde yapıldı. Rauf Denktaş, Güzelyurt'tan vazgeçilemeyeceğini ve sorunun kendi önerileri olan, Türklerin Ada toprağının yüzde 29'una sahip olmasının kabul edilmesi çerçevesinde çözümlenebileceğini belirtti. Ancak, Genel Sekreter Butros Gali'nin, Kuzey Kıbns Türkiye Cumhuriyeti'nin (KKTC)'nin anayasa ve toprak konularında sunduğu tüm "kriterler"i dikkate almadan KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'tan daha çok toprak ödünü istemesi ve özellikle "Güzelyurt" konusunda baskı yapması, görüşmeleri yeniden kopma noktasına getirdi. Bunun üzerine Amerika Birleşik Devletleri ile Güvenlik Konseyi devreye girdi ve sonuçta, daha sonraki görüşmelerin toprak dışı konulara kaydınlacağı açıklandı. Böylece toprak konusu ikinci plana bırakılmış oldu. Bu gelişmelerle de Kıbns sorununun çözümü için yapılan "dolaylı görüşmeler", 31 Temmuz 1992'de üçüncü haftasını doldurmuş oldu.

Bu arada KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş, görüşmelerdeki tutumunun nedenlerini, 1 Ağustos Toplumsal Direniş Bayramı dolayısıyla Kıbrıs Türk halkına gönderdiği mesajda, şöyle belirtti:

---

54) Fahir Armaoğlu, **aynı eser, c.IL,** s. 287-296.

"Gali haritası diye bilinen harita, Kıbrıs Türk'ünün dörtte birini yerinden söken insanlık dışı bir yaklaşımdır. Rum'un, bize, 1963'ten 1974'e kadar yaptığının tekrarıdır. Bunu reddetmek, halkımıza karşı borcumuzdur"[55].

Diğer taraftan Rauf Denktaş, BM Genel Sekreteri Butros Gali'nin 1 Ağustos 1992 günü, Kıbrıs görüşmelerinde bundan sonra toprak ve yer değiştirmiş kişiler konularının görüşüleceğini yazılı olarak açıklaması üzerine buna tepkisini, Genel Sekreter'in kendilerine karşı tutumunu ve Türk önerilerinin anahatlarını, verdiği özel demeçte şöyle açıkladı:

"Bizim verdiğimiz yüzde 29 artı haritası, anayasal sorunlarda vaat edilen federe devletimizin egemenliği ve icra konusunda rotasyon ve eşitliğe dayalıdır. Bunlar verilmezse, 29 artı önerimiz de yoktur demektir. Biz 29 artıya inmekle işlerin kolaylaşacağını zannetmiş ve bunu yaptığımız takdirde diğer konularda yardım ve desteğin gelmesini beklemiştik. Oysa bunun tam aksi yapılmakta, bize vaat edilen her şey unutulmakta ve bizi evvelden kararlaştırdıkları çizgiye getirmek için kabul edemeyeceğimiz bir baskı uygulanmakta"[56].

Kıbrıs Türk toplumu lideri'nin, belirttiği bu duruma ve BM Genel Sekreteri ile Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesine "Güzelyurt ve yöresini pazarlık konusu yapma yetkimin olmadığını açıkça söyledim" demesine, Genel Sekreter ile Kıbrıs Rum tarafının farklı tutum ve davranışlarına rağmen, New York'ta Kıbrıs sorunuyla ilgili "dolaylı görüşmelere" 3 Ağustos 1992 gününden itibaren devam edildi. Aynı günlerde de, 6 Ağustos'ta New York'a giderek BM Genel Sekreteri ile görüşme yapmayı planladığı belirtilen Türkiye Dışişleri Bakanı New York'a yapacağı geziyi iptal etti. Bu da, Türkiye'nin, Birleşmiş Milletler'in Rauf Denktaş'a yaptığı baskıya karşı çıktığı ve onu desteklediği şeklinde yorumlandı.

New York'taki Kıbrıs "dolaylı görüşmeleri", yukarıda belirtilen çerçevede Ağustos ayının ortasına kadar sürdü. 13, 14 Ağustos 1992 günleri BM Genel Sekreteri, Kıbrıs Türk ve Rum liderleri doğrudan üçlü görüşme yaptıktan sonra, herhangi bir ilerleme sağlanamadan görüşmelere bir süre ara verdiler.

29 Ekim 1992 günü New York'ta, BM Genel Sekreteri Butros Gali gözetiminde Rauf Denktaş ile Kıbrıs Rum toplumu lideri Yorgo Vasiliu arasında Kıbrıs görüşmelerine yeniden başlandı. Ancak, Genel Sekreter ile Kıbrıs Türk ve Rum toplumu liderleri daha önceki görüşlerini koruduklarından, toplantının ilk gününde yeniden kriz başgösterdi. Görüşmeler, iki hafta herhangi bir ilerleme sağlanamadan sürdükten sonra, Genel Sekreter Butros Gali, bu defa, süpriz şekilde "Maraş'ın yönetiminin Barış Gücü'ne bırakılması" önerisini gündeme

55) Milliyet, **"Güzelyurt Güvencesi",** 2 Ağustos 1992, **s. 11.**
56) Bkz. **Milliyet,** 4 Ağustos 1992, s. 11

getirdi. Bu öneri Rauf Denktaş, tarafından reddedildi. Bu arada Rauf Denktaş yanlış bilgiler içeren "Gali haritasını" kabul etmediğini açıkladı. Görüşmeler, toprak ve diğer alanlardaki konularda bir gelişme sağlanamadan 12 Kasım 1992'de sona erdi.

New York'ta Kıbrıs üçüncü tur görüşmelerinin bu şekilde sona ermesinden sonra, BM Genel Sekreteri Butros Gali, BM Güvenlik Konseyi'ne bir rapor sundu. Güvenlik Konseyi, bu rapor çerçevesinde 25 Kasım 1992 günü 789 sayılı karan oybirliği ile kabul etti. Karar ,Türk tarafını görüşmelerin başarısız olmasından sorumlu tutmakta ve Kıbrıs'taki mevcut durumun "kabul edilmezliği"ni belirtmekteydi. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin bu karan, Kıbns Rum yönetimince memnunlukla karşılandı. Kuzey Kıbns Türk Cumhuriyeti ise karan sert bir dille reddeti. BM Güvenlik Konseyi'nin, Genel Sekreter Butros Gali tarafından ortaya atılan görüşleri bağlayıcı bir karar haline getirmesi ve bunların bazılannı daha da ağırlaştırarak kabul etmesi, Ankara'da da tepkiyle karşılandı.

Bunlarla birlikte, Kıbns Rum yönetiminde Şubat 1993 seçimlerinde değişiklik meydana gelmesinden sonra, Kıbns sorununun çözümü için yapılacak asıl görüşmelere hazırlık olmak üzere, KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş, Kıbns Rum yönetiminin yeni lideri Glafkos Klerides ve BM Genel Sekreteri Butros Gali ile 30 Mart - 1 Nisan 1993 tarihleri arasında New York'ta görüştü. Bu üçlü toplantıdan sonra da, 24 Mayıs 1993'te, BM Genel Sekreteri gözetiminde Kıbns Türk ve Rum toplum liderleri arasında yine New York'ta Kıbns görüşmelerine başlandı.

Butros Gali, bu görüşmelerde, ilk defa Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesini devreye soktu ve bu beş ülkenin büyükelçisinin pazarlık masasına oturmasını sağladı. Bu suretle de, görüşmelerin uluslararası toplantıya dönüşmesi sürecini başlattı. Bunun arkasından, Maraş'ın Birleşmiş Milletler denetimine bırakılmasını gündeme getirdi. Bunlar da Rauf Denktaş ve Ankara tarafından tepkiyle karşılandı[57]. New York görüşmelerinin dördüncü günü (28 Mayıs 1993) Rum tarafı ve Genel Sekreter, Maraş'a karşılık Lefkoşa Havaalanı'nm iki tarafa açılması önerisini[58] getirdiler. Buna karşılık, Türk tarafı da, başta Ercan Havaalanı'nın uluslararası trafiğe açılması olmak üzere Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti üzerindeki tüm ambargonun kaldırılmasını istedi. Butros Gali, Türk tarafının bu önerilerini kabul etmediği gibi, Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi aracılığıyla Rauf Denktaş ile Ankara Hükümeti üzerine baskı kurmaya çalıştı. Görüşmelerin bu şekilde kilitlenmesi üzerine, New York'taki Kıbrıs görüşmeleri 1 Haziran 1993'te kesildi.

57) Bkz. **Milliyet,** 25, 27 Mayıs 1993, s. 17, 16.
58) Önerinin metni için bkz. Milliyet, **"Gali'nin Kıbrıs Önerileri",** 9 Haziran 1993, s. 15.

Bu suretle, Kıbrıs sorununa çözüm getirmek ve güven artırıcı önlemler almak üzere yapılan uzun görüşmelerden bir sonuç alınamadı. Sorun, mevcut durumuyla sürmektedir.

Bu arada 2 Temmuz 1994'te, basında, Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'ın Türkiye ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti arasında "Özerklik Anlaşması" istediği ve bu amaçla 1994 Haziran ayı sonlarında Lefkoşa'daki Türkiye Büyükelçiliği'ne resmen başvurduğu açıklandı. Bu haber üzerine Rauf Denktaş, "Özerklik Anlaşması" için resmen başvurmadığını bildirdi ve "Ben KKTC'yle Türkiye arasında böyle bir ilişkinin oluşmasını doğru buluyorum, ancak hükümetimizin bu konuda herhangi bir karan yok. Türkiye ile bu konuda herhangi bir temasımız yok"dedi[59].

Kıbns konusunda önemli bir gelişme de şu oldu: 29 Ağustos 1994 günü, Kuzey Kıbns Türk Cumhuriyeti Cumhuriyet Meclisi Genel Kurulu, yaptığı olağanüstü toplantıda, federasyonu tek çözüm olarak öngören geçmiş meclis kararlannı yürürlükten kaldırdı[60].

KKTC Cumhuriyet Meclisi'nin aldığı bu kararla da, Kıbns sorunu ve sorunun çözümünde "Federasyonu" esas alan Türk tezi yeni bir aşamaya girdi.

b. Ege **Sorunu ve Türkiye - Yunanistan İlişkileri:**

Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler, 1980'li ve 1990'lı yıllarda da önceki yıllardaki genel karakterini korumuştur. Nitekim, bu dönemde de, Kıbrıs sorunu, Ege sorunu ve Batı Trakya Türkleri sorunu ile karşılıklı güvensizlik, bu iki devlet arasındaki ilişkileri etkilemiştir.

Türkiye ile Yunanistan arasında, daha önce belirtildiği gibi, özellikle 1974 yılından itibaren Ege Denizi'nde, Yunanistan'ın Ege adalan'nı silahlandırma çabalan, Kıta Sahanlığı, Ege Hava Sahası ve Kara Sulannın 12 mile çıkanlması gibi konulardan kaynaklanan sorunlar vardı ve bunlara, 1983 yılında bir de Yunanistan'ın Limni'yi silahlandırma sorunu eklenmişti.

Yunanistan Hükümeti, Kasım 1984'te Limni'nin silahlandmlması konusunda harekete geçti. Konuyu, 3-5 Aralık 1984'te yapılan NATO Savunma Planlama Komitesi Toplantısı'na götürdü. Fakat Türkiye veto hakkını kullandığından bir sonuç alamadı. Bununla birlikte Yunanistan, Limni adasında askeri tesisler yapmaya başladı. Bu arada Atina'da, hiçbir ilgisi olmadığı halde, 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi'yle Çanakkale Boğazı'nın silahlandınlmasının Limni için emsal olabileceği iddiası ortaya atıldı. Böylece, Yunanistan'ın bu girişimleriyle buna karşı Türkiye'nin adada statünün korunmasını istemesinden dolayı Limni Sorunu sürdü[61].

59) Bkz. **Milliyet,** 2, 3 Temmuz 1994, s. **1, 1,** 15.
60) Bkz. **Milliyet,** 30 Ağustos 1994, s. 1, 18.
61) Fahir Armaoğlu, **aynı eser,** c.II., **s.** 258 - 259.

Yine, Şubat 1984'ten itibaren Yunanistan'da çeşitli girişimlerle, Ege'de karasularını 12 mile çıkarma konusu yeniden gündeme getirildi. Buna karşılık 24 Şubat 1984te Başbakan Turgut Özal, "Atina karasularını 12 mile çıkarırsa yanlışlık yapar." diyerek, bu konuda Türkiye'nin tutumunu belirtti.

1984 yılı Mart ayı başlarında, Kıbrıs'a Yunan askerinin gönderileceği söylentilerinin ortaya çıkması ve Ege'de 12 mil sorunu Türkiye'de tepkilere yol açtı. Bu arada, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 7 Mart 1984 günü ittifakla aldığı kararla, Atina'yı hareketlerinden dolayı uyardı. Bu uyarı kararında şöyle deniyordu:

> *"...Ege'de statükoyu bozacak, Kıbrıs Türk Toplumu'nun güvenliğini tehlikeye düşürecek her türlü harekete karşı tedbir alma konusunda TBMM, Yunan hükümetine, milletine ve dünya kamuoyuna bu uyarıyı yapmayı kararlaştırmıştır"*[62].

Türkiye ile Yunanistan arasında gerginliğin bu şekilde tırmandığı sıralarda, Atina Hükümeti, 8 Mart 1984 günü Semadirek önlerinde bir Yunan muhribine Türk savaş gemileri tarafından ateş açıldığını ileri sürerek, Ankara'daki Büyükelçisini geri çekti.

Türkiye, Yunanistan'ın bu iddialarını reddetti ve Türk gemilerinin Semadirek önlerinde uluslararası sularda önceden bildirilen deniz tatbikatını yaptığını açıkladı. Ayrıca Ankara'da, Yunan iddiaları değerlendirildi ve "Amaç, suni buhran" denildi. Bununla birlikte, Yunanistan'ın amacının "Amerika Birleşik Devletleri'ni ve Amerikan yardımını görüşmekte olan Kongre'yi etkilemek, yardımı azaltmak, Türkiye aleyhine bir ortam yaratmak için bu yollara başvurduğu" belirtildi.

Türkiye'nin, Yunanistan'ın iddialarının gerçek dışı olduğunu belgelerle açıklaması üzerine, NATO devletlerinin Atina Hükümeti'nin dikkatini çekmesi ve Atina'nın gerilemesi sonucunda, 9 Mart 1984 günü, Türk-Yunan ilişkilerindeki 36 saatlik bunalım sona erdi. Aynı zamanda Yunanistan Ankara Büyükelçisi'ni geri çekmekten vazgeçti.

Bununla birlikte Yunanistan, bundan sonra da Ege'de gerginliği çoğaltacak ve Türkiye ile sorun yaratacak hareketlerini sürdürdü. Bu arada, 16 Şubat 1986'da, Midilli Adası merkez olmak üzer bir "Ege Bakanlığı" kurdu[63]. 1 Haziran 1986 tarihinden itibaren Kuzey Ege'de J-60 adıyla, yolcu uçakları için yeni bir hava koridoru kurdu ve bunu Limni'nin batısından geçirerek Çanakkale Boğazı'na daha da yaklaştı. Bu da, yeni bir Türk - Yunan gerginliğine yol açan sorun oldu. Yine Yunanistan, 12 Eylül 1986'da, bir Varşova Paktı üyesi olan

62) Bkz. **Milliyet,** 8 Mart 1984, Sayı 13051, s. 1, 7.
63) Bkz. **Milliyet,** 17 Şubat 1986.

Bulgaristan ile "saldırmazlık paktı" imzaladı. NATO üyelerinden biri tarafından ilk defa yapılan ve ittifakın ruhuna aykırı olan bu pakt, aslında Türkiye' ye yönelikti. Yunanistan, bunlardan başka Limni'ye asker yığdı, bir havaalanı yaptırdı ve Ekim 1986'da da "Adalar Yüksek Komutanlığı"nı kurdu[64].

1986 yılında Yunanistan'ın girişimleri ile meydana gelen bu gelişmeler, yıl içeresinde Türk-Yunan gerginliğini daha da çoğalttı. 1987 yılında ise, iki devlet bir savaşın eşiğine kadar geldiler.

Türkiye, 1987 yılı Ocak ayı başlarında, Yunanistan'dan anlaşmalara aykırı olan ve Türk askeri uçaklarının uçuşlarını sınırlamayı amaçlayan J-60 hava koridorunu iptal etmesini ve eski hava koridoru olan G-18'in kullanılmasını istedi. Atina Hükümeti de buna yanaşmadı. Böylece Ege hava sahası sorunu yeni boyutlarıyla gerginliğin sürmesine neden oldu[65].

1987 yılı Ocak ayı sonlan ile Şubat ayı başlarında Yunan savaş uçakları Türk hava sahasını Kaş yöresinde üç defa ihlal etti. Bu da, Türkiye tarafından protesto edildi.

Yunanistan Parlamentosu, 6 Mart 1987'de kabul ettiği bir kanunla, Kuzey Ege'de Taşoz adası açıklarında bir uluslararası şirkete petrol arama izni verdi. Bunun arkasından Atina Hükümeti, Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan 1976 Bern Anlaşması'nın, iki ülke arasında anlaşma sağlanıncaya kadar kıta sahanlığı dışında Ege'de petrol aranmayacağı maddesini tanımadığını ve 28 Mart 1987'de Taşoz'un 10 mil doğusunda petrol sondajına başlayacağını açıkladı.

Türkiye Dışişleri Bakanlığı, Yunanistan'ın bu hareketi üzerine 7 Mart 1987'de, "Ege kıta sahanlığının Anadolu'nun doğal uzantısı olan bölümünün Türkiye'ye ait olduğunu" bildirdi ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kararı üzerine yapılan Bern Anlaşması'na Yunanistan'ın uymasını istedi. 9 Mart 1987'de de şu açıklamayı yaptı: " ... Ege'yi bir Yunan gölüne dönüştürme gayretine fırsat verilmeyecektir."[66].

Böylece, Yunanistan'ın "ihtilaflı sular"da petrol aramaya kalkışması, gerçekte ise bu yolla Ege'de yayılmasını sürdürmek üzere harekete geçmesi ve Türkiye'nin buna kesin olarak izin vermeyeceğini açıklaması, Türkiye ile Yunanistan arasında yine büyük bir kriz doğurdu.

Türkiye, bunun üzerine Yunanistan'ın petrol aramalarına ve "tahrik edici" hareketlerine karşılık olarak aynı yönde petrol arama çalışmalarına başlayacağını açıkladı.

---

64) Fahir Armaoğlu, **aynı eser, c.IL, s.** 261
65) Bkz. **Milliyet,** 4 Ocak 1987, Sayı 14061, s. 1,9.
66) **Milliyet,** 8-10 Mart 1987, Sayı 14123-14125, s. 1, 3, 6.

Bu suretle, Ege krizinin gittikçe büyüdüğü 21 ve 22 Mart 1987 günlerinde Yunanistan, Türk savaş uçaklarının toplam yedi defa Yunan hava sahasına girdiğini iddia ederek, Ankara'yı protesto etti.

Aynı günlerde ise Türkiye, Yunanistan'ın girişimlerine karşı önlemler almayı sürdürdü. Bu arada, 25 Mart 1987 günü Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in başkanlığında toplanan Milli Güvenlik Kurulu, "Yunanistan'ın Ege'deki emrivakilerine kesin olarak karşı çıkılması ve gerekli önlemlerin titizlikle uygulanması hususunu hükümete bildirmeye karar ver(di)."

26 Mart 1987'de Ankara Hükümeti, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na Ege'nin kuzey ve kuzeydoğusundaki uluslararası sulannda belirlenen dört ayrı bölgede petrol arama izni verdi ve aynı gün belirlenen bölgelerde sismik araştırmalar yapmak üzere MTA Sismik-I gemisini Deniz ve Hava Kuvvetleri'ne bağlı gemi ve uçakların eşliğinde Ege'ye doğru harekete geçirdi.

Bu durum üzerine Yunanistan "direkt çatışma dahil her şeyi göze aldığını" açıkladı. 27 Mart 1987 günü de Başbakan Papandreu: "Türklere acı bir ders verecek güçteyiz"[67] dedi. Bu arada Yunan savaş gemileri adalara doğru hareket etti. Aynı gün (27 Mart 1987) Yunanistan Dışişleri Bakanı Sofya'ya gitti ve 12 Eylül 1986 tarihli Yunanistan - Bulgaristan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması çerçevesinde görüşmeler yaptı.

Yunanistan savaş için bu hazırlıkları ve girişimleri yaparken Türkiye de, gerekli hazırlıklarını tamamladı ve Genelkurmay Başkanlığı Atina'yı uyararak, "Türk gemilerine saldırının, savaş nedeni" olacağını açıkladı. 28 Mart 1987 günü MTA Sismik-I gemisi iki savaş gemisi eşliğinde Ege'ye açılarak Türk karasularında araştırma çalışmalarına başladı.

Böylece, Türkiye ile Yunanistan Ege krizi sc.ıucunda bir savaşın eşiğine geldiler.

Bu arada, Amerika Birleşik Devletleri iki devlete soğukkanlı olma çağrısı yaptı ve gerilimi çoğaltmaktan kaçınmalarını istedi. NATO da Ege kriziyle ilgili olarak olağanüstü toplantı yaptı.

28 Mart 198/ günü gerginliğin en üst noktaya yükseldiği ve MTA Sismik-I gemisinin uluslararası sulara girmesine çok az bir süre kaldığı sırada, Yunanistan uluslararası sularda petrol aramaktan vazgeçtiğini bildirdi. NATO, Washington ve Batılı devletlerin baskısıyla Atina'nın aldığı bu karar, Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerginliği yumaşattı ve "krizi dondurdu". Nitekim Türkiye Dışişleri Bakanlığı'ndan yapılan açıklamada da , "Yunanistan'ın karasuları dışında petrol araması yapmayacağı anlaşılmıştır. Türkiye de Bern Anlaşması'na uymaya devam edecektir."[68] denildi.

67) Bkz. **Milliyet,** 28 Mart 1987, Sayı 14143 s. 5.
68) Bkz. **Milliyet,** 27-29 Mart 1987, Sayı 14142-14144, s. 1 vd.

Bu suretle, Türkiye ile Yunanistan arasında patlak veren bir kriz daha savaşın eşiğine kadar gelindikten sonra atlatılmış oldu.

31 Ocak 1988'de ise, Türkiye ve Yunanistan Başbakanları, Davos'ta yaptıkları görüşmeden sonra yayınladıkları bildiri ile devletleri arasında bir diyalog sürecini başlattılar. Ancak Davos Bildirisi'nden doğan olumlu hava uzun sürmedi.

Nitekim daha önce belirtildiği gibi Yunanistan, 6 Mart 1989'da başlayan Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvet İndirimi Müzakereleri (AKKUM) sırasında, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir anlaşmaya varıldığı halde, Mersin'in "kuvvet indirimi" kapsamı içine alınmasını istedi. Bununla da, Türkiye'nin Mersin yoluyla Kıbrıs ile bağlantısını sınırlamaya çalıştı. Bu da Türkiye ile Yunanistan arasında yeni bir sorun ve gerginlik meydana getirdi. Ancak, NATO devletlerinin baskısı üzerine Yunanistan'ın gerilemesi ve "kuvvet indirimi" bölgesi sınırının Mersin'in kuzeyindeki Gözne'den Erdemli'ye doğru inmesinin, yani sınırın Mersin'in batısından geçmesinin kabul edilmesiyle gerginlik yatıştı. Bununla birlikte, Mersin'in "kuvvet indirimi" bölgesinin dışında veya içinde kaldığı konusunda Türkiye ile Yunanistan arasındaki anlaşmazlık sürdü.

Bu arada Yunanistan, Batı Trakya'da bulunan Türkler üzerinde baskısını çoğalttı. Bu da Türk-Yunan ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen başka bir neden oldu.

1988 yılından itibaren Türkiye ile Yunanistan arasında yukarıda belirtilen sorunlar bir çözüme ulaştırılamadan olduğu gibi sürdü. Bu sorunlardan dolayı, zaman zaman iki ülkenin kamuoylarının dikkatlerini çekecek gelişmeler olmakla birlikte, bu ülkeler arasında büyük bir kriz görülmedi.

Ancak, daha önce, 1982'de imzalandığı belirtilen Uluslararası Deniz Hukuku Sözleşmesi'nin sözleşme gereği 16 Kasım 1994'te yürürlüğe girecek olması, 1994 yılı yaz ayları başlarından itibaren dikkatleri yeniden Ege denizi sorunlarına çevirdi. Özellikle, Yunanistan'ın bu sözleşmeye de dayanarak, aslında Haziran 1974'ten beri, Ege'de karasularını 6 milden 12 mile çıkarmaya hakkı bulunduğunu iddia etmesi, Türkiye'de bu konuya olan duyarlılığı daha da çoğalttı. Gerçi, Türkiye, daha önce birçok defa,Yunanistan'ın kara sularını 6 milin üzerine çıkarmasını "savaş nedeni sayacağını açıklamıştı. Bununla birlikte son gelişmeler üzerine Başbakan, Türkiye'nin bu konudaki duyarlılığını ve kararlılığını, Haziran 1994 başlarında şöyle belirtti: "Yunanistan, karasularını 12 mile çıkarmaya ve Ege'yi bir Yunan denizi haline getirmeye açıkça kalkıştığı gün, 24 saat içinde adalara çıkarım"[69]. 1 Eylül 1994 günü de Dışişleri Bakanı, Atina'nın karasularını 12 mile çıkartması değil 6 milin

69) Bkz. Milliyet, 8 Haziran 1994, s. 1, 13.

ötesine genişletmesinin sorun olacağını belirterek," Yunanistan'ın karasularını 11 mile çıkartması halinde kıyamet kopmayacak diye birşey yoktur. Kıyamet kopar. Ancak umudumuz böyle bir şeyin olmaması." dedi.

Bu arada, Yunanistan'ın bir süre önce Kıbrıs Rum yönetimi ile "savunma" alanında işbirliği yapma kararı verdiklerini açıklaması, Ağustos 1994 sonlarında Rodos - Girit - Kıbrıs adaları arasındaki uluslararası sularda sadece Yunan hava ve deniz kuvvetlerinin katıldığı, ancak "Yunan-Kıbrıs Rum Ortak Tatbikatı" olarak adlandırılan bir tatbikatı gerçekleştirmesi ve bu tatbikatta, sözleşmeler gereği silahtan arındırılmış olması gereken Meis adasına ağırlık vermesi, farklı yorumlara yol açtı[70].

Bütün bu gelişmeler de, Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerde, çeşitli sorunlarla birlikte güvensizliğin de sürmekte olduğunu gösterdi.

2. Türkiye'nin Dış Politikasındaki Diğer Gelişmeler:

Türkiye'nin dış politikasında, 1980'li yılların başlarından itibaren, genelde gündemde bulunan Kıbrıs ve Ege sorunları ile Türk-Yunan ilişkilerinden kaynaklanan gelişmelerin yanı sıra, meydana gelen diğer olay ve gelişmelerden bazıları çok kısa ve kronolojik olarak şöyle belirtilebilir:

Daha önce belirtildiği gibi, Amerika Birleşik Devletleri Kıbrıs Türk Barış Harekâtı'ndan sonra Türkiye'ye 1975 yılında silah ambargosu koymuştu. Bunun üzerine Türkiye de bu devletle 1969'da yapmış olduğu Savunma işbirliği Anlaşması'na son vererek, topraklarında bulunan bazı askeri tesisleri kapatmıştı. Bunlarla birlikte, 1978'de ambargonun kaldırılması üzerine yapılan görüşmelerin sonucunda, 29 Mart 1980'de Türkiye - Amerika Birleşik Devletleri Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA) imzalanmıştır. Bu anlaşma ile iki devlet, NATO çerçevesinde savunma ve ekonomik alanlarda işbirliğini öngörmüşlerdir. Ayrıca, Türkiye'de Amerikalıların bulunduğu askeri tesis ve üslerin durumu ile bunların işletme koşullan belirlenmiştir[71].

5 Ocak 198lMe Moskova'da, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ekonomik işbirliği toplantısı başlamıştır.

24-26 Şubat 1981'de ve 6-8 Haziran 1982'de Türkiye ile Bulgaristan Devlet Başkanları karşılıklı ziyaretlerde bulunmuşlar ve iki ülke arasındaki ilişkilerde yumuşama görülmüştür.

Türkiye, 16 Ocak 1984'te Fas'ın Kazablanka kentinde toplanan 4. İslam Konferansı Örgütü'nün Zirve Toplantısı'na ilk defa Cumhurbaşkanı düzeyinde katılmıştır. (24 Ocak 1981'de yapılan üçüncü toplantıda ilk defa Başbakan düzeyinde temsil edilmişti.)

---

70) Bkz. **Milliyet,** 31 Ağustos 1994, s. 1, 19.

71) İsmail Soysal, **aynı** eser, s. 93; Fahir Armaoğlu, **aynı** eser, **c.IL,** s. 304-305.

Sovyetler Birliği, 1984 yılı Mart ayı başında Karadeniz'de 200 millik "ekonomik bölge" ilan etmiş ve Haziran ayı sonunda da, Uluslararası Deniz Hukuku Konferansı'nda alınan "200 millik ekonomik bölge" kararının Karadeniz için geçerli olacağını Türkiye'ye bildirmiştir. Türkiye bu kararı tepkiyle karşılamıştır. 15 Temmuz 1984'te, 200 mil uygulamasının, Türkiye - Sovyetler Birliği görüşmeleri sonuçlanıncaya kadar, uygulanmayacağı açıklanmıştır[72].

13 Mart 1984'te Çin Devlet Başkanı, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in 15 Aralık 1982'te Pekin'e yaptığı ziyareti iade etmek üzere, resmi bir ziyaret için Ankara'ya gelmiştir. (İki ülke arasında resmi ilişkiler 1971'de kurulmuştu).

Amerika Birleşik Devletleri Temsilciler Meclisi ile Senatosu'nun tırmanan Ermeni sorununda Ermeniler lehinde davranışlarda bulunması üzerine, Türkiye Dışişleri Bakanı, 26 Eylül 1984'te, " ABD'nin güvenilir müttefik olduğundan kuşkuluyuz..." diyerek, Türkiye'de bu devlete duyulan tepkiyi belirtmiştir.

Yine aynı tarihlerde Amerika Birleşik Devletleri'nin, daha önceki yıllardaki gibi, Türkiye'ye yapmakta olduğu askeri yardımı, Yunanistan'a yapılan yardıma göre, 7/10 oranında uygulaması ve yardımın Amerikan Kongresi'nde tartışmalara yol açması, Türk kamuoyunda tepkilere neden olmuştur.

Bulgar Hükümeti'nin, Bulgaristan'da bulunan Türkleri eritme politikasına başlaması, Ocak 1985'ten itibaren bu ülke ile Türkiye arasındaki ilişkileri gerginleştirmiştir.

Mayıs 1985 ile Ocak 1986'da Türk ve Mısır Devlet Başkanları karşılıklı ziyaretler yapmış bunlar da, iki ülke arasında ilişkileri geliştirmeye başlamıştır.

Türkiye, İran ve Pakistan arasında 1964'te kurulan ancak 1977'de "işlevini yitiren" Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü (RCD), 1984'te İran'ın girişimiyle canlandırılmak istenmiş ve bu amaçla RCD Konseyi 19 Ocak 1985'te yeni bir karar imzalamıştır. Örgütün adı da Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) olmuştur[73]. Böylece üç devlet arasında ilişkilerin güçlendirilmesi sağlanmak istenmiştir. (Sonraları bu örgüte, bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri de katılmıştır.)

26-29 Ocak 1987 tarihlerinde, Afrika, Asya ve Ortadoğu'da bulunan 46 ülkenin temsilcilerinin katılmasıyla, Kuveyt'te 5. İslâm Konferansı Örgütü Zirvesi yapılmıştır. Türkiye bu toplantıya yine Cumhurbaşkanı düzeyinde katılmıştır.

---

72) Bkz. **Milliyet,** 3 Man, 11 Mayıs, 16 Temmuz 1984, s. 3 ,1,1.
73) İsmail Soysal, **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağıtları,** Cilt II., K. A, Ankara 1991, s. 497.

Türkiye Dışişleri Bakanı resmi bir ziyaret için 18 Şubat 1987'de Paris'e gitmiştir. Fransızların Ermenileri korumaları nedeniyle uzun bir süreden beri soğuk olan Türk-Fransız ilişkileri, ancak 1984 yılından itibaren normalleşmeye başlamıştı. Bu bakımdan, Türk Dışişleri Bakanı'mn Fransa'yı ziyareti iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesi yönünden önemli bir adım sayılmıştır.

16 Mart 1987'de, Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında daha önce 29 Mart 1980'de imzalanan Türk-Amerikan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA), iki devletin Dışişleri Bakanları arasında Washignton'da karşılıklı "Mektup"[74] alıp verme yöntemiyle, beş yıl uzatılmıştır. Anlaşma, beş yıllık sürenin bitiminde, taraflardan birinin anlaşmanın sona erdirilmesiyle ilgili başvurusu olmazsa, birer yıl süre ile yürürlükte kalacaktı.

17 Nisan 1987'de, ise Türkiye Avrupa Topluluğu'na "tam üyelik" için resmen başvurusunu yapmıştır. Ancak, buna henüz olumlu bir karşılık ala mamıştır.

Türkiye, 1980 yılında başlayan ve sekiz yıl süren İran-Irak savaşında tam tarafsızlık gütmüştür. Bunun da bir sonucu olarak, savaşan iki taraf, savaşa rağmen sürdürdükleri diplomasi ilişkilerini Temmuz 1987'de kesince, birbirlerinin ülkesindeki çıkarlarının korunması işini Türkiye'ye bırakmışlardır.

17 Temmuz 1987'de Şam'da Türkiye - Suriye Ekonomik İşbirliği Protokolü imzalanmış ve bununla Türkiye, Suriye'ye Fırat Nehri'nden saniyede 500 metreküp su vermeyi kabul etmiştir.

Filistin Kurtuluş Örgütü'nün, 15 Kasım 1988'de Cezayir'de yaptığı toplantıda, Bağımsız Filistin Devleti'nin kurulduğunu açıklaması üzerine, bu devleti ilk tanıyanlardan biri Türkiye olmuştur.

Bulgaristan'ın ülkesindeki Türk azınlığına yaptığı baskı şiddetlenince, Türkiye Haziran 1989'da sınır kapılarını soydaşlanna açmış ve bunun üzerine 360.000 Türk, Türkiye'ye sığınmıştır. (Bulgaristan'da yönetimin değişmesinden sonra bunlardan 136.000'i geri dönmüştür.)[75]

2 Aralık 1990'da Körfez Savaşı başlayınca Türkiye, Irak'a karşı kesin cephe almış, Birleşmiş Milletler'in bu ülkeye karşı aldığı ambargo kararma ilk uyan devletlerden biri olmuş ve 7 Ağustos 1990'da da Kerkük - Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nı tümüyle kapatmıştır. Daha sonra, 17 Ocak 1991'de Müttefiklerin Irak'a karşı başlattıkları askeri harekât sırasında Müttefiklerle işbirliği yapmış, Mayıs 1991'de yine Irak'a karşı kurulan çok uluslu "Çevik

74) Metni için bkz. **Milliyet** (Gazetesi), 17 Mart 1987, Sayı 14123, s. 7.
75) İsmail Soysal, **Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz,** Ankara 1993, s. 99, 100.

Güç"e katılmış ve bu askeri birliğin İncirlik Üssü'nde konuşlandırılmasını kabul etmiştir.

Bu arada Türkiye, 19 Kasım 1990'da Avrupa Konvansiyonel Kuvvet İndirimi Andlaşması (AKKA)'nı, 21 Kasım 1990'da "Paris Şartı"nı, 5 Mart 1991' de de Moskova'da Sovyetler Birliği ile "Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Andlaşması"nı imzalamıştır.

Türkiye, İsrail ile düşük düzeyde sürdürdüğü ilişkilerini normalleştirmek üzere, 19 Aralık 1991'de, iki ülke arasındaki diplomatik temsil düzeyini büyükelçiliğe çıkarma kararını almıştır.

1991 yılının sonlarında ise Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılmaya başlamasıyla ortaya çıkan siyasi ve hukuki boşluk nedeniyle, bu devletin imzasının bulunduğu 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilebileceği görüşleriyle karşılaşmıştır. Ancak, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Topluluğu ve Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Rusya Federasyonu'nu Sovyetler Birliği'nin devamı olarak kabul etmeleri ve bununla yukarıda belirtilen boşluğun dolması, aynı zamanda Türkiye' nin sözleşmenin değişmesine karşı çıkması, Montreux Boğazlar Sözleşmesi tartışmasını kısa sürede gündemden çıkarmıştır[76].

Öte yandan, Türkiye, 6 Şubat 1992'de, eski Yugoslavya'dan ayrılan Slovenya, Hırvatistan, Makedonya ve Bosna -Hersek'i aynı gün tanımıştır.

Mart 1992'de, Ermenilerin Dağlık Karabağ'a saldırılarının artması ve buradaki Azerilerin güç durumda kalması üzerine Türkiye, Ermeni saldırılarını siyasi ve diplomatik yollardan durdurmak ve ateşkes sağlamak için yoğun çabalarda bulunmuştur.

26 Mart 1992'de ise, Almanya, Güneydoğu olaylarını gerekçe göstererek Türkiye'ye silah sevkiyatını durdurdu ve ambargo koydu. Bu da, Türkiye'de sert tepkilere yol açtı ve Türk-Alman ilişkilerini gerginleştirdi. (Alman Parlamentosu, 3 Haziran 1992'de aldığı bir kararla silah ambargosunu kaldırdı. Bundan sonra Türk - Alman ilişkileri normal durumuna döndü.)

Bu gelişmeler sırasında Başbakan Süleyman Demirel, 27 Nisan - 3 Mayıs 1992 tarihleri arasında bağımsızlıklarını yeni kazanan Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Kazakistan'a resmi bir gezi yaptı. Bu Türk Cumhuriyetlerini ilk tanıyan ve onlarda ilk büyükelçilik açan devlet Türkiye olmuştur. Türkiye aynı zamanda, bu devletlerle yakın siyasi ve ekonomik ilişkiler kurmuş, onların uluslararası kuruluşlara üye olmasını sağlamış veya onlara öncülük yapmıştır. Bu bakımdan, Türkiye ile Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasında yakın ve sıkı ilişkiler bulunmakta ve bu ilişkiler güçlenerek sürmektedir. 76)Rifat Uçarol, aynı makale, s. 197.

Nitekim, Başbakan Demirel'in gezisinden kısa bir süre sonra Türkiye'nin girişimiyle 30-31 Ekim 1992'de; Türkiye, Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin liderlerini bir araya getiren Ankara Zirvesi yapıldı ve Zirve, "Ankara Bildirisi"nin imzalanmasıyla sonuçlandı. "Bildiri"de, 6 devlet arasında zirvenin her yıl düzenli olarak yapılmasının ve 6 devletin halkları arasında her alanda işbirliğine gidilmesinin kararlaştırıldığı açıklandı.

Bu arada Türkiye, 6 Mayıs 1992'de Ankara'da Bulgaristan ile Dostluk ve İşbirliği Andlaşması'nı, 30 Temmuz 1992'de de yine Ankara'da Türkiye ve Arnavutluk Savunma Anlaşması'nı imzaladı.

25 Haziran 1992'de, daha öncede belirtildiği gibi, Türkiye'nin öncülüğü ve girişimleriyle Türkiye, Gürcistan, Rusya, Ukrayna, Moldova, Romanya, Bulgaristan, Azerbaycan, Ermenistan, Yunanistan ve Arnavutluk arasında yapılan İstanbul Toplantısı'nda Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü kuruldu.

20 Kasım 1992'de ise Türkiye, yeni bir uluslararası kuruluşa, Batı Avrupa Birliği'ne girdi.

Bilindiği gibi, 7 Şubat 1990'da imzalanan Maastricht Anlaşması ile Batı Avrupa Birliği (BAB), Avrupa Topluluğu (AT)'nun askeri boyutu olarak canlandırılmıştı. Bundan sonra 10 Aralık 1991'de Maastricht'te yapılan AT devletleri toplantısında kabul edilen kararla, BAB'a tam üye 9 devlet, AT'ın üyesi olmayan fakat NATO üyesi olan üç devleti, yani Türkiye, Norveç ve İzlanda'yı ortak üyeliğe davet etti. BAB'ın Roma'da yapılan toplantısı sırasında, Türkiye, BAB'a "tam katılımlı ortak üye" olmayı kabul ettiğini 16 Temmuz 1992'de resmen bildirdi.

Bunun üzerine BAB ile Türkiye ve diğer iki devlet arasında 1992 yılı Eylül ayı sonlarında Londra'da görüşmeler başladı. Bir ay kadar süren görüşmeler sonucunda Türkiye, Norveç ve İzlanda'nın BAB'A ortak üyelikleri kabul edildi ve arkasından 20 Kasım 1992'de, Batı Avrupa Birliği ile bu üç devlet arasında Brüksel'de Ortaklık Anlaşması imzalandı. (Tam üyelik için AT'a üye olmak gerekiyor.) Anlaşmaya göre, ortak üyeler BAB'ın görüşmelerine katılıp görüş bildirebilecekler, ancak veto hakkına sahip olmayacaklar, bunun yanı sıra BAB Askeri Harekâtı'na tam üyelerle aynı esaslar çerçevesinde katılacaklardı[77].

Böylece Türkiye, Batı Avrupa Birliği'ne ortak üye olarak, Avrupa'da etkinliği gittikçe çoğalan bir uluslararası kuruluşta daha temsil edilmeye başlandı.

Türkiye, 5 Mayıs 1992'de ise, Bosna - Hersek'in toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının sağlanması, 10 Mayıs 1992'de de Karabağ'daki Ermenilerin

77) Nurettin Tursan, **Avrupa'nın Yeni Siyasi - Stratejik - Ekonomik Ortamı,** İstanbul 1992, s. 56-57; İsmail Soysal, **aynı eser, s.** 118.

Azerilere yaptıkları saldırılara karşı önlem alınması için Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne başvurarak, onu harekete geçmeye davet etti.

Bunun yanı sıra Türkiye, yaptığı girişimler sonucunda, Bosna-Hersek ve genel olarak Balkan sorunları ile bunlara çözüm yolu bulmak üzere, 25 Kasım 1992'de İstanbul'da "Balkan Konferansının toplanmasını sağladı. Konferansa; Türkiye, Avusturya, Macaristan, Arnavutluk, Makedonya, Hırvatistan, Slovenya, Romanya, Bulgaristan ve İtalya katıldı. Bunlardan ilk yedi devleti Dışişleri Bakanları, diğerlerini de dışişlerinin üst düzey yetkilileri temsil ettiler. Konferans sonunda yayınlanan ortak bildiride, Bosna-Hersek'teki çatışmaların bir an önce durdurulması ve başka bölgelere yayılmaması için uluslararası toplumun harekete geçmesi istendi.

Türkiye'nin bu tarihlerden itibaren de dış politika gündeminde, Ermenilerin saldırıları karşısında zor durumda kalan Azerbaycan ile Sırp saldırısına uğrayan ve büyük kayıplar veren Bosna-Hersek Müslümanlarına yardım konusu öncelik ve önemini sürekli korudu.

Nitekim Türkiye, uzun çabalardan sonra, NATO'nun İtalya'da üstlen-dirdiği uçaklarla yürüttüğü Bosna-Hersek operasyonuna, 19 Nisan 1993 gününden itibaren Türk Hava Kuvvetleri'ne ait savaş uçaklarıyla katılmaya başladı.

Bu arada, Somali'de başgösteren iç savaşı önlemek ve zor duruma düşen Somali halkına insani yardımda bulunmak üzere, Birleşmiş Milletler'in aldığı "Ümit, Güvenlik ve Yardım Operasyonu" kararını uygulamak için kurulan çokuluslu kuvvete, Türkiye de, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin karanyla 300 kişilik bir askeri birlikle katıldı. Türk Birliği 2 Ocak 1993 günü Somali'nin başkenti Mogadişu'ya çıkarak görev yerine yerleşti. Böylece, Kore Savaşı'ndan sonra ilk defa Türk askeri yurt dışına çıkıp yabancı bir ülkede Uluslararası Barış Gücü'nde görev yapmaya başladı.

Bunun yanı sıra, Birieşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 18 Şubat 1993'te aldığı kararla Somali'de kurulan BM Barış Gücü UNISOM-2'nin komutanlığına bir Türk generalini (Korgeneral Çevik Bir'i) atadı. Bu suretle bir Türk subayı ilk defa Birleşmiş Milletler Çokuluslu Barış Gücü Komutanlığı'na getirilmiş oldu. Korgeneral Çevik Bir, 15 Mart 1993 günü görev yeri olan Mogadişu'ya gitti.

Mart - Nisan 1993: Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri şirketleriyle birlikte Azerbeycan ve Kazakistan'da petrol arama ruhsatları aldıktan sonra, Orta Asya'dan gelecek petrol boru hattının Türkiye üzerinden geçmesi ve Ceyhan-Yumurtalık'tan Akdeniz'e bağlanması için çalışmaya başladı. Rusya bu projeye karşı çıktı.

Rusya, Azerbaycan ve Orta Asya petrollerinin boru hatlarıyla Karadeniz kıyısında kendisine ait olan Novorossiysk limanına akıtılmasını, buradan da

gemilerle Boğazlar yoluyla dünya pazarlarına taşınmasını önermekte ve istemektedir. Buna da Türkiye, ekonomik ve siyasi nedenlerin yanı sıra İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın güvenliği ile çevre kirliliği dolayısıyla karşı çıkmaktadır. Bu bakımdan, petrol boru hattının geçeceği yer ile ilgili olarak Türkiye ile Rusya, aynı zamanda Gürcistan ve İran arasında rekabet sürmektedir[78].

Yine aynı tarihlerde, Ermenilerin yapılan bütün uyarılara rağmen Azarbeycan'ın Kelbecer kentinden sonra Fuzuli bölgesine de saldırması üzerine, Türkiye, 5 Nisan 1993'te Türk hava sahasını Erivan bağlantılı uçaklara kapattı.

4-15 Nisan 1993 tarihleri arasında Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ne resmi bir gezi yaptı.

7 Temmuz 1993'te, İstanbul'da Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) Zirvesi yapıldı. Toplantıya Türkiye, İran ve Pakistan ile sonradan örgüte katılan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Cumhurbaşkanları katıldılar.

22 Eylül 1993'te, Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e bir mesaj göndererek, Rusya'nın Kafkaslar'da bulunduracağı konvansiyonel silahlarını artırmak için Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvet İndirimi Andlaşması (AKKA)'ında değişiklik yapılmasını istediğini bildirdi. Türkiye ve NATO bu isteği olumsuz karşıladıklarını açıkladılar[79].

1994 yılı başlarından itibaren Türkiye'nin dış politikasında, yine Kıbrıs, Ege, Azerbaycan ve Bosna - Hersek sorunlarıyla bunların çözümlenmesi için yapılan çabalar yerini ve önemini korudu.

Bu arada, 8 Haziran 1994'te İstanbul'da, NATO üyesi 16 ülkenin Dışişleri Bakanlarının katılmasıyla Kuzey Atlantik Konseyi (KAK), ertesi günü de NATO, eski Varşova Paktı ve bazı tarafsızlarla birlikte 41 ülkenin oluşturduğu Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi (KAİK) yine Dışişleri Bakanları düzeyinde toplandı. Bu toplantılarda, Rusya'nın NATO ile yakın işbirliğine girmesinin gerekliliği üzerinde duruldu. NATO Dışişleri Bakanları, Rusya'nın Barış İçin Ortaklık (BİO) Anlaşması'nı imzalamak için öne sürdüğü "farklı statü" isteğinden vazgeçmesi gerektiği yönünde karar aldı. Ayrıca, Rusya'nın Avrupa Konvansiyonel Kuvvet İndirimi Andlaşması (AKKA)'nın, kendisine Kafkaslarda daha çok tank ve asker bulundurma olanağı verecek şekilde değiştirilmesi isteği reddedildi ve AKKA'nın desteklenmesine karar verildi.

İstanbul toplantısının hemen arkasından 22 Haziran 1994 günü Brüksel'de, Rusya, "Barış İçin Ortaklık (BİO) Anlaşması"nı imzaladı ve bununla, diğer üyelerle aynı statüde olmak üzere NATO - Rusya ortaklığı resmen ku-

78) Bkz. **Milliyet,** 2 Nisan 1993, s. 15.
79) İsmail Soysal, **aynı eser, s. 127.**

ruldu. Anlaşmaya göre Rusya da, diğer üyeler gibi, NATO ile ortak askeri manevralara katılacak, NATO merkezinde bir irtibat bürosu bulunduracaktı.

Rusya ile NATO arasında kurulan bu yeni ilişki ve bağlantı ise, Türkiye' yi yakından ilgilendiren, Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkileri, aynı zamanda Türkiye'nin genel dış politikasını etkileyecek bir gelişme oldu.

Öte yandan Türkiye, uzun çabalardan sonra, Sırp saldırılarını önlemek üzere Bosna-Hersek'te bulunan Birleşmiş Milletler Çokuluslu Barış Gücü'ne 1458 kişilik bir askeri birlik ile katıldı. Türk askeri birliği, 7-20 Temmuz 1994 tarihleri arasında Zenica'ya yerleşerek göreve başladı.

Türkiye, Boğazlar'da deniz trafiğinin tehlikeli boyutlara ulaşması üzerine, bu trafiği düzene koymak amacıyla bir süreden beri çalışma yapmaktaydı. Nitekim Hükümet, 1 Eylül 1993'te, 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi çerçevesinde, yeni Boğazlar ve Marmara Denizi Trafik Düzeni Tüzüğünü hazırladığını açıkladı.

Boğazlar Tüzüğü'nün hazırlanmasına Rusya baştan itibaren karşı çıktı ve Türkiye ile Rusya arasında bu konuda tartışma başladı. Rusya, yönetmeliğin, bazı gemilerin geçişlerine getireceği sınırlamaların 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin serbest geçiş ilkesine aykırı olduğunu savundu ve 30 Haziran 1994'te Türkiye'ye bir nota vererek yönetmeliğin geçişleri sınırlayan maddelerini uygulamaya koymamasını istedi. Aynı gün Rusya Dışişleri Bakanlığın'dan yapılan açıklamada, Rus gemilerinin Boğazlardan geçişlerde, "Yönetmeliğin uluslararası hukuk kurallarıyla çelişmeyen maddelerine uyacağı", sınırlamalarla ilgili maddelerine ise uymayacağı, yani Rusya'nın bunları tanımayacağı belirtildi[80].

Bütün bu gelişmelerle birlikte Türkiye, Çanakkale ve İstanbul Boğazlan ile Marmara Denizi'nde, seyir, can, mal ve çevre güvenliğini sağlamak amacıyla deniz trafik düzenlemesini öngören "Boğazlar Tüzüğü"nü, 1 Temmuz 1994 günü uygulamaya koydu.

Görüldüğü gibi; Türkiye, dünyanın siyasi ve uluslararası ilişkiler yönünden büyük değişim ve gelişim içerisine girdiği son yıllarda, dış politikasında çok yönlü siyaset gütme ve hareketlilik içinde bulunmuş, çeşitli sorun, olay ve gelişmelerle uğraşmak durumunda kalmıştır.

---

80) Bkz. **Milliyet,** 1 Temmuz 1994, s. 18.

SONUÇ

18. yüzyılın sonlarından günümüze kadar yaklaşık iki yüz yıl süren ve konu olarak ele alıp incelediğimiz dönem, 18. yüzyılın sonlarına kadar gelen ve genel hatlarıyla kalıplaşmış bulunan dünya güçler dengesi ve siyasi haritasında büyük değişiklikler yapan, gelişmelere yol açan, 1789 Fransız İhtilali ile başlamıştır.

Söz konusu olan bu son iki yüz yıllık dönemde, her şeyden önce, Dünya güçler dengesi ve siyasi haritası; Koalisyon Savaşları (1792-1813, 1815), Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), ikinci Dünya Savaşı (1939-1945) ve Sovyetler Birliği ile Doğu Bloku'nun dağılması (1991) sonucunda olmak üzere, dört defa büyük ölçüde bozulmuş; bunların arkasından 1815'te Viyana sisteminin, 1919'da Versailles sisteminin, 1946'da Doğu - Batı Bloklarının oluşması* ve iki bloklu iki kutuplu sistemin ortaya çıkmasıyla üç defa da yeniden kurulup düzenlenmiştir. Dünya güçler dengesi ile siyasi haritasının dördüncü defa geniş ölçüde değişimi ve yeniden yapılanması ise günümüzde sürmektedir.

18. yüzyılın sonlarından itibaren, dünya güçler dengesi ile siyasi haritasının bozulup yeniden yapılanmasında ve genel olarak uluslararası ilişkilerde önemli rol oynayan bunları etkileyen güç merkezleri Avrupa ve özellikle de Batı Avrupa'daki devletler olmuştur. Sonradan bunlara Doğu Avrupa'dan Rusya da katılmıştır.

Nitekim bu devletler, 18. yüzyılın sonlarında olduğu gibi 19. yüzyıl boyunca da dünyayı siyasi, ekonomik ve askeri yönlerden yönlendirmişler, aynı zamanda kendi etkilerini dünyaya yaymışlardır. Batı Avrupa devletlerinin bu yayılışları ve etkilerini artırmaları da İkinci Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür. Bu arada, 20. yüzyılın başlarında dünyanın güç merkezleri arasına, bulundukları yer dolayısıyla Avrupa'ya göre, "kenar" bölgelerden Amerika Birleşik Devletleri ile Japonya da katılmıştır.

1945 yılından sonra, Batı Avrupa'daki güç merkezlerinin dünya ölçüsündeki varlıkları ve etkileri azalmıştır. Bunların yerini Atlantik ötesinden Amerika Birleşik Devleteri ve Doğu Avrupa'dan Sovyetler Birliği almıştır.

---

*) Churchill'in ilk defa "Demir Perde" deyimini kullandığı 5 Nisan 1946 tarihi esas alınmıştır.

Ancak, 1960'lardan itibaren Batı Avrupa devletleri yeniden dünya güç dengelerinde etkili olmaya başlamışlardır. Bu arada, kurulan uluslararası siyasi, ekonomik kurum ve kuruluşlar ile oluşturulan ittifaklar güçlenip geliştikçe birer güç merkezi olarak ortaya çıkmışlardır. Bu da, güç merkezi olma niteliklerine yeni şekiller eklemiştir.

Yine son iki yüz yıllık süre içerisinde, uluslararası ilişkilerin ve rekabetin boyutları hızla genişlemiş, ilerleyen bilim ve teknolojinin etkisiyle önce "havaya" sonra da atmosfere ve uzaya kadar yayılmıştır. Bu arada dünya, 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında bir Avrupa savaşı, 20. yüzyılın ilk 45 yılında da iki dünya genel savaşı yaşamıştır. Bu savaşların yıkıntıları ise çok büyük olmuştur.

Nitekim, bu savaşların birçok sonucu yanında, belirtilen iki yüz yıllık süre içerisinde dünyayı etkileyen ve yönlendiren yakın tarihin bilinen imparatorlukları, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise, sömürge imparatorlukları yıkılmış veya dağılmıştır. Böylece, imparatorluklar ile dönemleri tasfiye olmuş, genelde bunların topraklarında veya bağlısı olan yerlerde çok sayıda ulusal devlet kurulmuştur. Bu da, dünya siyasi haritasını geniş ölçüde değiştiren ve güç dengelerini etkileyen diğer bir etken olmuştur.

Aynı dönemde ve özellikle 20. yüzyılda, devletler arasında hızlı bir silahlanma yarışına girişilmiştir. Teknolojik gelişmeyle birlikte silah ve savaş araç gereçlerinin ulaştığı yüksek tahrip gücü ile bunların sayılarının çokluğu, yaklaşık 1900 ile 1914 yılları arasında ve sonrada 1950 yıllarından itibaren dünyada, yerel savaşların dışında, iki defa "silahlı barış" döneminin yaşanmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, silahlanma yarışı ve buna yol açan nedenler, son olarak iki dünya savaşının çıkmasına engel olamamış aksine, savaşların patlamasının ortamını hazırlamıştır.

Bu nedenlerle silahlanmanın ve savaşların ortaya çıkardığı büyük tehlikeler, Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, dünya kamuoyunun da etkisiyle uluslararası ilişkilerin gündemine, barışın sürekliliğini sağlamak üzere uluslararası bir kurumun kurulması ile silahsızlanma konularının girmesine yol açmıştır.

Nitekim, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen arkasından Milletler Cemiyeti, İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarında da Birleşmiş Milletler Örgütü kurulmuş ve silahsızlanma görüşmelerine başlanmıştır. Ancak Milletler Cemiyeti ile onun gözetiminde başlayan silahsızlanma görüşmelerinden beklenen sonuçlar alınamamıştır. Bunlara karşılık Birleşmiş Milletler, uluslararası ilişkilerde belli ölçülerde etkinlik gösterebilmiş ve bu ikinci dönemde, yapılan silahsızlanma çalışmalarında, önce silahların sınırlandırılması (SALT-I gibi) sonra da silahların sayısında indirim (AKKA ile) sağlanarak olumlu sonuçlar alınabilmiştir.

Diğer taraftan, 1789 Fransız İhtilali'nden itibaren, dünyada geçerli olan monarşi yönetimleri yerlerini genelde ulus egemenliğine ve anayasaya dayalı rejimlere bırakmıştır. Özellikle 1815 Viyana Kongresi ile birlikte uluslararası diplomasinin kural ve yöntemleri de gelişmeye başlamıştır.

1815 Viyana Kongresi'ne kadar genelde devletler arasında ikili görüşmeler ve andlaşmalar esas olmuştur. Bu tarihten itibaren ise, ikili görüşme ve andlaşmaların yanı sıra, sorunların çözümlenmesi ve barışın korunması amacıyla çok uluslu önceden görüşme ve anlaşmalar ile kongreler dönemi başlamıştır. Özellikle 1945'ten sonra da, uluslararası alanda çok yönlü ve çok taraflı ilişkiler dönemine girilmiştir. Bunun sonucunda devletler, çok değişik ve sayıda kurum ve kuruluşlara katılarak, dünya devletler topluluğunun birbirlerini etkileyebilen üyeleri haline gelmişlerdir.

Başlangıçta Avrupa uyumu (ahengi) ile Avrupa devletleri arasında başlayan bu ilişkiler, 1856 Paris Kongerisi ve Andlaşması'ndan itibaren Müslüman devletleri de bünyesine alarak boyutlarını genişletmiş, zamanla da bütün dünyayı kapsayan bir durum almıştır. Bu gelişmeler ise, "Batı"nın üstünlüğüne, öncülüğüne ve yönlendiriciliğine dayalı 19. yüzyılın klasik uluslararası ilişkilerinde, diplomasi kurallarında ve bunlarda geçerli olan değerlerde 1960'lardan itibaren değişmelere yol açmıştır.

Bu bakımdan, 19. yüzyıl diplomasi kuralları ile değerlerinin genelde 1960'lara kadar sürdüğü söylenebilir. Nitekim, 1960'lardan ve özellikle 1975 Helsinki Sonuç Belgesi'nin imzalanmasından itibaren, dünyada barışı, insan haklarını ve özgürlüklerini, aynı zamanda daha iyi yaşam koşullarının oluşturulmasını esas alan, bunların sağlanması için; devletlerin siyasi, askeri, ekonomik, kültürel ve diğer alanlarda sıkı işbirliğine dayalı anlayışı genelde temel kabul eden, yeni bir döneme girilmiştir.

Bu yönleriyle son iki yüz yılda devletlerarası ilişkilerde önemli ve büyük olaylar, gelişmeler ve değişmeler meydana gelmiş, bunların sonucunda da günümüzün uluslararası sorunları, güçler arasındaki dengeleri ve dünya siyasi haritası oluşmuştur.

Bütün bu gelişmelerle birlikte, günümüzde, Sovyetler Birliği ile Doğu Bloku'nun dağılmasıyla bloklararası rekabetin, çatışma ve sorunların büyük çoğunluğunun sona ermesine rağmen, yine çoğu tarihten gelen nedenlerden kaynaklanan devletlerarası ve uluslararası ikili ya da çok taraflı çeşitli ve önemli sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunlardan doğan gerginlikler ve çatışmalar ise sürmektedir. Bunların birçoğunun bundan böyle süreceği de görülmektedir.

Böylece dünya, sürmekte olan bunalımlarıyla, yeni etkenleriyle ve değerleriyle boyutları gelişen ve genişleyen yeni bir siyasi yapılanmaya doğru gitmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

ABDULLAH Paşa, **1328 Balkan Harbinde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa'nın Hatıratı,** İstanbul 1336.

ABDURRAHMAN ŞEREF, **Tarih Musahabeleri,** İstanbul 1329.

ACAR, İrfan C, **Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu,** Ankara 1989. "Türk Tarih Kurumu Yayınları."

ADAMS, James Truslow, (Çev. Ziya Yamaç), **Amerika Tarihi,** İstanbul 1943.

AHMET MUHTAR Paşa, (Gazi), **Temmuz 1330'da Meclis-i Meb'usan'da Geçen Dîvân-ı Âlî Bahislerine Bir Nazar,** (İstanbul tarihsiz).

--------, **Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Sanîsi, 1294 Anadolu'da Rus Muharebesi,** İstanbul 1328.

AHMET RASİM, **Osmanlı Tarihi,** c. **III.,** IV., İstanbul 1327, 1328.

AHMET SELÂHADDİN, **Hukuk ve Siyaset - Berlin Kongresi,** İstanbul i 327.

AKÇAKAYALIOĞLU, Cihat, **Atatürk (Komutan, İnkılâpçı ve Devlet Adamı Yönleriyle),** (İkinci Baskı), Ankara 1988, "Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları".

——— , **"1906-1915 Döneminde Mustafa Kemal",** Konferanslar Serisi No: 3, Ankara 1977, "Gnkur. Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları".

AKGÜN, Seçil, **"Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu",** Üçüncü Askeri Tarih Semineri, Türk-Yunan İlişkileri, Ankara 1986, s. 241-266. "Gnkur. ATAŞE Bşk.lığı Yayınları".

AKINCI, Gündüz, **Türk-Fransız Kültür İlişkileri, (1071-1859),** Ankara 1973.

AKSİN, Sina, **31 Mart Olayı,** Ankara 1970.

ALACAKAPTAN, Aydın G., **"Sınır Aşan Akarsularımız Dicle ve Fırat'ın Arap Komşularımızla Büyük Sürtüşmelere Neden Olmaları Beklentileri Abartılıdır",** Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, İstanbul 1993, s. 455-471.

ALASYA, H. Fikret, **Tarihte Kıbrıs,** Lefkoşe 1988.

ALBRECHE, Carrie R., A **Diplomatic History of Europe Since the Congress of Vienna,** London 1965.

ALİ CEVAT, (Yayına Hazırlayan F. R. Unat), **İkinci Meşrutiyetin İlânı ve Otuzbir Mart Hadisesi,** Ankara 1960.

ALİ FUAD, **1294 Osmanh-Rus Seferi,** c. **I.,** İstanbul 1326. ALİ

REŞAD, **Fransa İhtilâl-i Kebiri Tarihi,** İstanbul 1331.

ALLEN, W.E.D., MURATOFF, Paul, **1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi,** Ankara 1966.

ALPKARTAL. Nureddin, **Büyük Harpte Makedonya Cephesi,** Ankara 1938.

ALSAN, Zeki Mesud, **Milletlerarası Hayatın Düzeni ve Panamerikanizm,** Ankara 1949.

ALTUĞ , Yılmaz, **Çin Sorunu,** İstanbul 1967.

_____ , **Çin, Vietnam, Çekoslovakya ve Orta Doğu Sorunları,** İstanbul 1970.

_____**Türk Devrim Tarihi Dersleri, (1919-1938),** İstanbul 1973.

ALTUNDAG , Şinasi, **Kavalah Mehmet Ali Paşa İsyanı, Mısır Meselesi, I.** Kısım, Ankara 1945.

_____ , **"Mehmet Ali Paşa",** İslâm Ansiklopedisi, c. VII., İstanbul 1970, s. 566-579.

_____ , **"Kavalah Mehmet AJi Paşa İsyanı Esnasında",** Belleten, c. VI., Sayı 23-24, An kara 1-942, s. 229-251.

Amerika Tarihinin Ana Hatları, (ABD Dışişleri Bakanlığı Yayım), İstanbul (tarihsiz).

ARI, Kemal, **"1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de 'Emvâl-i Metruke' ve 'Mübadil Göçmenler'",** Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, c. IV., Sayı 18, Ankara (Temmuz) 1990, s. 627-657. "Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınlan".

ARMAOĞLU. Fahir **H., Kıbrıs Meselesi, (1954-1959),** Ankara 1963.

_____ , **Siyasî Tarih,** (2. Baskı), Ankara 1973 .

_____ , **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi, (c. II: 1980-1990),** Ankara 1991.

_____ , **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988),** Ankara 1991.

ARTAM, Atila, **Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo-Ekonomik Analizleri ve Türkiye İlişkileri,** İstanbul 1993.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 81, Ankara (Aralık) 1982. "Genelkurmay ATAŞE Bşk. lığı Yayınları".

ATAK, M. Sadık, **Harp Sonrasında Dünya (1945-1966),** Ankara 1966.

ATAÖV, Türkkaya, **"Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti"** AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. XIX., **No:** 2, Ankara Haziran 1964, s. 241-281.

_____ **,"Marshall Planından NATO'nun Kuruluşuna Kadar 'Soğuk Harb'",** AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. XXIII., No: 3, Ankara Eylül 1968, s. 275-310.

"ATATÜRK'ün Anıları", Milliyet (Gazetesi), 25 Kasım-7 Aralık 1978, Sayı 11147-11169.

ATEŞ, Toktamış, **Siyasal Tarih,** c. **I.,** İstanbul 1982. "İÜ İktisat Fakültesi Yayınları".

_____, **Türk Devrimi Tarihi,** (Üçüncü Baskı), İstanbul 1989.

AVRUPA KONSEYİ BASIN VE ENFORMASYON MÜDÜRLÜĞÜ, **Avrupa Konseyi,** Morstadt, Kehl, RFA, 1972.

AYSAN, E., **Büyük Harpte İran Cephesi,** İstanbul 1938, (111 Sayılı Askeri Mecmua Eki).

AZİZ SAMİH, **Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları,** Ankara 1934. BAINVILLE,

Jacques, (Çev. H. C. Yalçın), **Fransa Tarihi,** İstanbul 1938.

BALA, Mirza, **"Hokand",** İslâm Ansiklopedisi, c. V., İstanbul Milli Eğitim Basımevi 1964, s. 553-559.

BALTALİ, Kemal, **1856-1871 Yılları Arasında Karadenizin Tarafsızlığı Sorunu,** Ankara 1973.

BARUTÇU, Faik Ahmet, **Siyasî Anılar, 1939-1954,** İstanbul 1977.

BAŞAREL, Ali, **"I. Dünya Savaşını Başlatan Olay, Saray-Bosna Suikastı",** Milliyet, 28 Haziran-3 Temmuz 1974, Sayı 9572-9577.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, **"93 Harbi Esnasında Muhtelif Tavassut ve Sulh Şayia ve Teşebbüsleri",** Belleten, c. V., Sayı 19, Ankara 1941, s. 351-395.

_____ , **"93 Meşrutiyeti",** Belleten, c. **VI.,** Sayı 21-22, Ankara 1942, s. 45-83.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türkiye Devletinin Dış Siyasası,** İstanbul 1942.

_____, **Türk İnkılâbı Tarihi,** c. I-1V., İstanbul, Ankara 1940-1967.

BAYSUN, Cavid, **"Ali Paşa (Tepedenli)",** İslâm Ansiklopedisi, c. I., İstanbul 1959.

---------**."Muhtar Paşa",** İslâm Ansiklopedisi, c. VIII., İstanbul 1959.

BEARD, Charles A. and Mary **R., Basic History of the United States,** Carden City N. Y., 1960.

BEHÇET, **Büyük Harpte Mısır Seferi,** İstanbul 1930.

BELEN, Fahri, **Balkan Savaşı,** İstanbul 1971.

_____ , **Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi, (1914 Yılı Hareketleri),** Ankara 1964.

------- , **20 nd Yüzyılda Osmanlı Devleti,** İstanbul 1973.

_____ , **Türk Kurtuluş Savaşı,** Ankara Başbakanlık Basımevi 1973. "Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları".

Belgelerle Ermeni Sorunu, Ankara 1983. "Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları".

BEMIS, Samuel Flagg, **A Diplomatic History of the United States,** (Fourth Edition), New York, 1963.

Berlin Kongresi Protokolleri ile Kıbrıs Ceziresine ve Yunan Meselesine Dair Mukavelenameler, İstanbul 1298.

(BESBELLİ, Saim), **1853-1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı Deniz Harekâtı,** Ankara 1977. "Gnkur. Harp Tarihi yayınları."

BEYDiLLİ, Kemal, **1790 Osmanlı-Prusya İttifakı,** İstanbul 1984.

_____ , **"1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler",** Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi, c. XIII, Sayı 17, Ankara 1988, s. 365-434.

_____**."Karadeniz'in Kapalılığı Karşısında Avrupa Küçük Devletleri ve 'Mîrî Ticâret[1] Teşebbüsü",** Belleten, c. LV., Sayı 214, Ankara (Aralık) 1991, s. 687-755.

, **"II. Abdülhamid Devrinde Makedonya Mes'elesi'ne Dâir",** Osmanlı Araştırmaları IX., İstanbul 1989, s. 77-99.

BISMARCK, Otto von, (Çev. N. Akipek), **Düşünce ve Hâtıralar,** C. **I. III.,** İstanbul 1952-1955.

BİLGE, A. Suat, **"Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Türkiye Sovyetler Birliği Münasebetleri",** Olaylarla Türk Dış Politikası, (1919-1965), Ankara 1969, s. 361-461.

____ , **Milletlerarası Politika,** Ankara 1966.

____ , **Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964,** Ankara 1992.

BİRSEL, Cemil, **Türk Boğazları,** istanbul 1948.

BLAKE, Robert, Disraeli, London 1969.

BOURNE, Kenneth, (Çev. Y. T. Kurat), **"İngiltere ve Girit İsyanı, 1866-69",** Tarih Araştırmaları Dergisi, (AÜ DTCF Tarih Araştırmaları Enstitüsü), c. I., Sayı 1, Ankara 1963, s. 249-274.

BOWLE, John, **World History,** New York 1958.

BRZEZINSKI, Zbigniew, (Çev. G. Keskil, G. Pakkan), **Büyük Çöküş,** Ankara 1990.

(BÜYÜKTUĞRUL, Afif), **Balkan Harbi Tarihi, VII nci Cilt Osmanlı Deniz Harekâtı 1912-1913,** İstanbul 1965. "Gnkur. Bşk. Harb Tarihi Dairesi Resmî Yayınları".

CAGNAT, Rene ve MICHEL, Jan, (Çev. E. Akbulut-T. A. Şensılay), **İmparatorluklar Beşiği-SSCB, Çin ve İslâm'ın Arasında Orta Asya'nın Yazgısı,** İstanbul 1992.

CARLSON, Lucile, **Geography and World Politics,** Englevvood Cliff, N.J. 1958.

CEBESOY, Ali Fuat, **Büyük Harpte Osmanlı İmparatorluğunun 1916-1917 Yılındaki Vaziyeti, Birüssebi - Gazze Meydan Muharebeleri,** İstanbul 1938.

CEMAL Paşa, **Hatıralar,** İstanbul 1977.

CHATEAUBRIAND, A. de, (Çev. Yaşar Nabi), **Napoleon Bonaparte,** İstanbul 1969. "Varlık Yayınları".

CHURCHILL, Winston S, **The Second World War, Closing the Ring,** New York 1951.

_____ , **The Second World War, Triumph and Tragedy,** Scranton, PA. 1953.

_____ , (Çev. A. E. Yalman, K. Gönder), **Çörçil Anlatıyor,** c. **I-IV.,** İstanbul 1949, 1950.

COLE, **J. P., Geography of World Affairs,** Aylesbury (Great Britian) 1972.

CONK, Cemil, **Hatıraları - Balkan Harbi,** İstanbul 1947. CROMER, **Modern**

Egypt, c. II., London 1908.

ÇAPA, Mesut, **"Lozan'da Öngörülen Türk Ahalî Mübadelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Katkıları",** Atatürk Yolu, c. I., Sayı 2, Ankara (Kasım) 1988, s. 241-256. "AÜ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi".

--------, **"Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı",** Atatürk Yolu, c. 2., Sayı 5, Ankara (Mayıs) 1990, s. 49-84. "AÜ Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi".

ÇAYCI, Abdurrahman, **Büyük Sahra'da Türk-Fransız Rekabeti (1858-1911),** Erzurum 1970.

ÇELİK, F. Edip, **Milletlerarası Hukuk,** c. **II.,** İstanbul 1971.

ÇELİKER, Fahri, **Orta Doğu Devletlerinde Önemli Gelişmeler, (1945-1975),** (265 Sayılı Silahlı Kuvvetler Dergisi Eki), Ankara 1978.

DANİŞMEND, İsmail Hami, **Osmanlı Tarihi Kronolojisi,** c. IV., İstanbul 1972. DARKOT,

Besim, **"Filistin",** İslâm Ansiklopedisi, c. IV., İstanbul 1964, s. 636-638. DEANE, Phyllis,

(Çev. Tevfik Güran), **İlk Sanayi İnkılâbı,** Ankara 1988. "TTK Yayınlan". DILKE, C. W., **The**

Eastern Question, 1827-1877, London 1878. DRIAULT, Edouard, (Çev. Nafiz), **Şark**

Mes'elesi, İstanbul 1328.

DUMONT, Paul, **Fransız Devlet Arşivlerinde İsmet İnönü,** Ankara 1991. "İnönü Vakfı Yayınları".

EARLE, Edward Mead, (Çev. K. Yargıcı), **Bağdat Demiryolu Savaşı,** İstanbul 1972.

EBERHARD, V/olfram, **Çin Tarihi,** Ankara 1947. "Türk Tarih Kurumu Yayınlan".

_____ , **Uzak Doğu Tarihi,** Ankara, 1957. "Türk Tarih Kurumu Yayınlan".

ELEKDAĞ, Şükrü, **"Karadeniz Ekonomik İşbirliği",** Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, (İkinci Basım), İstanbul 1992.

EMİR, Ali Haydar, **Balkan Harbinde Türk Filosu,** İstanbul 1932.

ENGELHARDT, Ed., (Çev. A. Düz), **Tanzimat,** İstanbul 1976. "Milliyet Yayınlan Tarih Dizisi."

EREN, Ahmet Cevat, **Selim IH.'ün Biyografisi,** İstanbul 1964.

_____, **"Mahmut II. Zamanında Bosna - Hersek",** İstanbul 1965.

-------, **Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri,** İstanbul 1966.

_____, **"Tanzimat",** İslâm Ansiklopedisi, c. XI., İstanbul 1970, s. 709-765.

ERENDİL, Muzaffer, **Çağdaş Orta Doğu Olayları,** Ankara 1992.

ERGİN, Feridun, **Uluslararası Politika Stratejileri,** İstanbul (1974), "İÜ İktisat Fakültesi Yayınlan".

ERİM, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri,** c. **I.,** Ankara 1953.

---------, **Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs,** Ankara (1975).

--------, **"Milletlerarası Daimi Adalet Divanı ve Türkiye",** AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi, c. II., Sayı 1., Ankara 1944, s. 62-72.

ERKİN, Feridun Cemal, **Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi,** Ankara 1968.

-------, **Dışişlerinde 34 Yıl Anılar-Yorumlar,** c. I., Ankara 1980. "Türk Tarih Kurumu Yayınlan".

_____, **Dışişlerinde 34 Yıl Vaşington Büyükelçiliği,** c. **II., K. I., K. II.,** Ankara 1986, 1987.

ESMER, Ahmet Şükrü, **Siyasi Tarih,** İstanbul 1944.

_____ , **"Türk Diplomasisi, 1920-1955",** Yeni Türkiye, İstanbul 1959, s. 67-104.

ESMER, Ahmet Şükrü, SANDER, Oral **"İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası",** Olaylarla Türk Dış Politikası, (1919-1965), Ankara 1969.

FAIRBANK, J. K., (Çev. Ü. Oskay), **Çin'in Sömürgeleşmesi ve Amerika'nın Asya Politikası, (1840-1950),** Ankara 1969.

FERİDUN, (Dukakinzade), **Nezip,** İstanbul 1931.

FEROZ, Ahmad, (Çev. N. Ülken), **İttihat ve Terakki, (1908-1914),** İstanbul 1971.

FULLER, J.F.C., **A Military History of the VVestern World,** c. II., III., New York 1955, 1956.

_____ **The Second World War,** New York 1962.

GAXOTTE, Pierre, (Çev. S. Tiryakioğlu), **Fransız İhtilâli Tarihi,** İstanbul 1962.

GENCER, Ali İhsan, **Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezâreti'nin Kuruluşu, (1789-1867),** İstanbul 1985.

_____, **"İstanbul Tersanesinde Açılan İlk Tıp Mektebi",** İÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı XXXI, İstanbul 1977.

_____ , **"XIX. Yüzyılın İlk Yarışında Osmanlı Denizciliği ve Amerika",** İÜ İktisat Fakültesi Fındıkoğlu Armağanı, İstanbul 1979, s. 359-369.

_____ **/'İhtilâlci Ermenilerin 'Kaza İhtilâl Teşkilâtı' Talimatnamesi",** İÜ Edebiyet Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı: 13, Sene: 1983-1987, İstanbul 1987, s. 577-606.

GENCER, Ali İhsan, ÖZEL, Sabahattin, **Türk İnkılâp Tarihi,** İstanbul 1991.

GENCER, Ali İhsan, İPEK, Nedim, **"1877-1878 Osmanlı - Rus Harbi Rumeli Cephesi Vesikaları (Temmuz 1877)",** Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi, c. XV., Sayı 19., Ankara 1993, s. 205-244.

GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri-Osmanlı-Rus Kırım Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı (1853-1856),** Ankara 1986.

--------, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı,** c. I-II., Ankara 1993.

GNKUR. HARP TARİHİ BAŞKANLIĞI, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, c. I - VIII.,** Ankara 1970-1978.

_____ , **Türk İnkılâp Tarihi,** (İkinci Baskı), Ankara 1973.

GENELKURMAY ATAŞE BAŞKANLIĞI, **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi V nci Cilt 3 ncü Kısım Çanakkale Cephesi Harekâtı,** Ankara 1980.

GERAY, Cevat, **"Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi",** Amme İdaresi Dergisi, c. 3., Sayı 4, Ankara (Aralık) 1970. "Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları".

GİRGİN, Kemal, **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol),** Ankara 1992.

GOLOĞLU, Mahmut, **Millî Şef Dönemi (1939-1945),** Ankara 1974.

GÖKBİLGİN, Tayyip, **"Nizam-ı Cedit",** İslâm Ansiklopedisi, c. III., İstanbul 1945, s. **106-**
■ 158.

_____ , **"1840'dan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürziler",** Belleten, c. X., Sayı 40, Ankara 1946, s. 641-703.

--------, **"Midhat Paşa",** İslâm Ansiklopedisi, c. VIII., (İkinci Basılış), İstanbul Milli Eğitim Basımevi 1970, s. 270-282.

GÖNLÜBOL, Mehmet, **Milletlerarası Siyasî Teşkilatlanma,** (Üçüncü Baskı), Ankara 1975.

_____, **Uluslararası Politika,** Ankara 1978.

GÖNLÜBOL, Mehmet, ÜLMAN, Halûk, **"İkinci Dünya Savaşından Sonra Türk Dış Politikası, (1945-1965)",** Olaylarla Türk Dış Politikası, (1919-1965), Ankara 1969, s. 201-357.

GÖNLÜBOL, Mehmet, SAR, Cem, **"1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası",** Olaylarla Türk Dış Politikası, (1919-1965), Ankara 1969, s. 3-147.

GÖVSA, İbrahim Alâettin, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi,** İstanbul 1946.

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, KİLİ, Suna, **Türk Anayasa Metinleri,** Ankara 1957.

GRAND, A. J. and TEMPERLEY, Harold, **Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries, 1789-1939,** London (tarihsiz).

GÜREL, A. Tevfık, **Kırım Savaşı,** İstanbul 1935, (97 Sayılı Askerî Mecmua Eki).

GÜREL, Şükrü, S., **Kıbrıs Tarihi (1878-1960), Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika,** c. **I. II.,** İstanbul 1984, 1985.

_____ , **Tarihsel Boyut İçinde Türk Yunan İlişkileri (1821-1993),** Ankara 1993.

GÜRÜN, Kâmuran, **Ermeni Dosyası,** Ankara 1983. "Türk Tarih Kurumu Yayınları".

--------- **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan günümüze kadar),** Ankara 1983.

(HALLE, Louis J.), (Çev. F. Çeliker), **Soğuk Harp,** Ankara 1976. "Gnkur. Harp Tarihi Yayınlan".

(HALLİ, Reşat), **Balkan Harbi, (1912-1913),** c. I., Ankara 1970. "Gnkur. Harp Tarihi Yayınları".

HANİOĞLU, M. Şükrü, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi,** istanbul 1981.

------- , **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902),** c. I., (2. Baskı), İstanbul 1989.

HART, B.H. Liddell, **History of the Second World War,** New York, 1982.

HARTMANN, **R., "Basra",** İslâm Ansiklopedisi, c. II., İstanbul 1961, s. 320-327.

Hava Gücü ve Savaş, (Düzenleyenler: Alfred F. Hurley, Robert C. Ehrhart), (Çev. M. Erdoğan), Ankara 1986. "Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları".

HAYİT, Baymirza, **Türkistan Rusya ile Çin Arasında,** İstanbul 1975. HELMREICH,

Ernest Christian, **The Diplomacy of the Balkan Wars,** London 1938.

HELMREICH, Paul C, **From Paris to Sevres, The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920,** Colombus 1974.

HIGHAM, Robin, (Çev. M. Ataçeri), **Hava Gücü - Özlü Bir Tarih,** Ankara Gnkur. Basımevi 1983. "Gnkur. ATAŞE Bşk. lığı Yayınlan".

HOLT, P. M., **Egypt and the Fertile Crescent, 1516-1922,** London 1966. **HOZIER,** H. M.,

F. C. S., F.G.S., **The Russo - Turkish War,** London (Tarihsiz). INMAN, Samuel Guy,

CASTANEDA, C. E., **History of Latin America,** Washington 1944. İBRAHİM HALİL, **Şark Muhârebâtı -Bosna-Hersek ve Bulgaristan** İhtilâli, İstanbul 1328.

II nd Dünya Harbinde Doğu Avrupa Cephesi (1941-1945), (Çev. E. Öncü), Ankara E.U. Basımevi 1953, "E.Ü. Rs. Yayınları".

İLERİ, Suphi Nuri, **Siyasî Tarih,** İstanbul 1941.

İNAL, İ. Mahmut Kemal, **Osmanlı Devrinde Son Sadnazamlar,** İstanbul 1955.

İNALCIK, Halil, **"Türkler ve Balkanlar",** Balkanlar, İstanbul 1993, s. 9-32. "Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfi Yayınları".

İNAN, Afet, (Afetinan, A.), **Tarih'ten ... Bugün'e,** Ankara 1970.

------- , **"Trablusgarp'ta Hürriyete Karşı İsyan",** Belleten, c. VIII., Sayı 31. Ankara 1944, s. 387-341.

_____ , **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi,** Ankara 1973.

İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralar,** c. I., II., Ankara 1985, 1987.

JACOBSEN, Hans-Adolf, (Çev. İ. Ulus), **1939-1945 Kronoloji ve Belgelerle İkinci Dünya Savaşı,** Ankara 1989. "Gnkur. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları."

JAESCHKE, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922),** Ankara 1970. "Türk Tarih Kurumu Yayınlan".

Japon Eğitimi, İstanbul 1990. "Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları".

KÂHYA, Esin, **"Türkiye'de İlk Demiryolları",** Belleten, c. LII., Sayı: 202, Ankara (Nisan) 1988, s. 209-218. "Türk Tarih Kurumu Yayını".

KÂMİL Paşa, **Tarih-i Siyasî Devlet-i Âliyye-i Osmâniyye,** c. **II.,** İstanbul 1325.

KARABEKİR, Kâzım, **Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu Sarıkamış, Kars ve Ötesi, (Kâzım Karabekir'in Kaleminden Doğunun Kurtuluşu),** Erzurum 1990.

KARACAN, Ali Naci, **Lozan,** (İkinci Baskı), İstanbul 1971.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, c. V., Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856),** (2. Baskı), Ankara 1961.

_____, **Osmanlı Tarihi, c. VI., Islahat Fermanı Devri (1856-1861),** Ankara 1954.

_____, **Osmanlı Tarihi c. VII., Islahat Fermanı Devri (1861-1876),** Ankara 1956.

_____, **Osmanlı Tarihi, c. VIII., Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907),** Ankara 1962.

------- , **"Birinci Dünya Harbinden Lozan Muahedesine Kadar Türkiye'nin Siyasî Olay ları",** Yeni Türkiye, İstanbul 1959, s. 43-64.

------- , **Halet Efendinin Paris Büyük Elçiliği,** İstanbul 1940.

------- , **Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu,** İstanbul 1938.

____ , **Selim III ve Nizâm-ı Cedit,** Ankara 1946.

-------- , **Selim IH'ün Hatt-i Hümâyûnları,** Ankara 1942.

KAYLAN, Aziz, **Kırım Savaşı (1853-1856),** İstanbul 1975.

KAYNAR, Reşat, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat,** Ankara 1954.

KAZGAN, Haydar, **"Osmanlı Modeli Tüketim İçin Borçlanma",** İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XXXV., Sayı 1- 4, (Ekim 1975-Eylül 1976), İstanbul 1977, s. 69-82.

KENNEDY, Paul, (Çev. B. Karanakçı), **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri,** Ankara 1990.

KOCABAŞOĞ LU, Uygur, **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları,** İstanbul 1989.

KOÇAK, Cemil, **Türkiye'de Millî Şef Dönemi, 1938-1945,** Ankara 1986.

Kore, "Kore'de Cereyan eden muharebelerden alınacak dersler", (Çeviri ve Derleme), Ankara 1979. "Gnkur. Askeri Tarih Yayınlan".

Kore Harbinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri (1950-1953), Ankara 1975. "Gnkur. Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınlan".

KÖPRÜLÜ, Orhan, **"Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri",** Belleten, c. LI., Sayı: 200, Ankara (Ağustos) 1987, s 927-947. "Türk Tarih Kurumu Yayınlan."

KRAMERS, **J. H., "Mısır",** İslâm Ansiklopedisi, c. VIII., İstanbul 1970, s. 242-269.

KRESSENSTEIN, Kress von, (Çev. M. B. Özalpsan), **Türklerle Beraber Süveyş Kanalına,** İstanbul 1943.

KURAN, Ahmed Bedevî, **İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler,** İstanbul 1945.

_____ , **İnkılâp Tarihimiz ve İttihat** ve **Terakki,** İstanbul 1948.

KURAN, Ercüment, **Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti, (1827-1847),** istanbul 1957. "İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınlan".

_____ , **Avrupa'da Osmanlı İkame Elçiliklerinin Kuruluşu ve Elçilerin Siyasî Faaliyet leri, (1793-1821),** Ankara 1968.

_____ , **"Reşit Paşa, Mustafa",** İslâm Ansiklopedisi, c. IX., İstanbul 1964, s. 701-705.

KURAT, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya, (1798-1919),** Ankara 1970.

_____ , **Rusya Tarihi,** Ankara 1948. "TTK Yayınlan."

, **"Panislavizm",** AÜ Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, c. XI., Sayı: 2-4, An kara 1953, s. 241-278.

_____ , **Türk - Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış, (1800-1959),** Ankara 1959.

_____ , **Türk - İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi, (1553-1610),** Ankara 1953.

KURAT, Yuluğ Tekin, **Henry Layard'in İstanbul Elçiliği, (1877-1878),** Ankara 1968.

KURTOĞLU, Fevzi, **Yunan İstiklâl Harbi ve Navarin Muharebesi,** c. **L,** İstanbul 1944, (371 sayılı Deniz Mecmuası Eki).

KUT, Gün, **"Ortadoğu Su Sorunu: Çözüm Önerileri",** Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, İstanbul 1993, s. 473-484.

KUYUCUKLU, Nazif, **Ekonomik Yardımlaşma Konseyi, (Sev-Comecon),** İstanbul 1978.

Kuzey Atlantik Andlaşması Teşkilâtı, (NATO e! kitabı), Paris 1962. "Kuzey Atlantik Andlaşması Teşkilâtı Enformasyon Servisi Yayını".

KUZU, Burhan, **Türk Anayasa Metinleri ve İlgili Mevzuat,** İstanbul 1994.

KÜÇÜK, Cevdet, **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı, 1878-1897,**

İstanbul 1984.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, **Türk - İngiliz İlişkileri, (1919-1926),** Ankara 1978.

_____ , **Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası, (1945-1970),** Ankara 1972.

_____ , **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi, (1908-1918),** Ankara 1982.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., **Osmanlı - İngiliz İktisadî Münasebetleri, c. I., (1580-1838),** Ankara 1974, c. **II., (1838-1850),** İstanbul 1976.

------- , **"Yunan İsyanı Sırasında Anadolu ve Adalar Rumlarının Tutumları ve Sonuç ları",** Üçüncü Askeri Tarih Semineri Türk - Yunan ilişkileri, Ankara 1986, s. 133-161. "Gnkur. ATAŞE Yayınları".

LATOURETTE, Kenneth Scott, **A Short History of the Far East,** New York 1963.

LEWIS, Bernard, (Çev. M. Kıratlı), **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** Ankara 1970.

Lozan Barış Konferansı - Tutanaklar, Belgeler, (Çev. Seha L. Meray), Ankara 1970.

LÜTFİ SİMAVİ, **Sultan Mehmet Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim,** İstanbul 1340.

MAHMUD CELÂLEDDİN Paşa, **Mir'ât-i Hakikat,** c. **I, III.,** İstanbul 1327.

MAHMUD MUHTAR (Paşa), **Maziye Bir Nazar,** İstanbul 1341.

_____ , **Üçüncü Kolordunun ve İkinci Şark Ordusunun Muhârebâtı,** İstanbul 1331.

MANİZADE, Derviş, **Kıbrıs, (Dün, Bugün, Yarın),** İstanbul 1975.

MARRIOTT, J. A. **R. The Eastern Quastion. An Historical Study in Europen Diplomacy,** Oxford 1940.

MAULE, Henry, **The Great Battles of World War II,** London 1972.

MAY, A.J., **The Age of Metternich, 1818-1848,** New York 1933.

MEHMED ARİF, **Başımıza Gelenler,** İstanbul 1328.

MEHMET ASAF, (Yay. Hazırlayan: İ. Parmaksızoğlu), **1909 Adana Ermeni Olayları ve Anılarım,** Ankara 1982. "Türk Tarih Kurumu Yayınlan".

MEHMED NİHAT, **Balkan Harbi,** İstanbul 1340.

MEHMED SELAHİ, (Hazırlayan M. Aktepe), **Girid Meselesi (1866-1889),** İstanbul 1967.

MELEK, Abdurrahman, **Hatay Nasıl Kurtuldu,** Ankara 1966. "TTK Yayınlan".

MELEK, Kemal, **Doğu Sorunu ve Millî Mücadele'nin Dış Politikası,** İstanbul 1978. "Boğaziçi Üniversitesi Yayınları".

MENTEŞE, Halil, **"Eski Meclisi Mebusan Reisi Halil Menteşe'nin Hatıraları",** Cumhuriyet (Gazetesi), 13 Ekim-11 Aralık 1946.

MERAY, Seha, L., **Devletler Hukukuna Giriş,** c. **I.,** Ankara 1960.

_____ , **Uzay ve Milletlerarası Hukuk,** Ankara 1964.

MERAY, Seha L., OLCAY, Osman, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri, (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler),** Ankara 1977. " AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları".

METEL, Raşit, **Atatürk ve Donanma,** İstanbul 1966. "Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınlan".

MOLTKE, Helmut von, (Çev. **K.** V. Gül), **Türkiye Mektupları,** İstanbul 1967.

Montreux Boğazlar Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, (Çev. Seha L. Meray, Osman Olcay), Ankara 1976. " AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları".

MOOS, Herbert von, **Büyük Dünya Olayı,** c. I-VI., İstanbul Askeri Basımevi 1952. "Gnkur. Bşk. Yayınları".

MORGAN, Roger, (Çev. G. Yücel), **"U2 ve Küba Krizi",** 20. Yüzyıl Tarihi, İstanbul 1970, s. 956-960.

Mufassal Osmanlı Tarihi, c. I-VI., İstanbul 1958-1963.

Mübadeleye Dair Türkiye ve Yunanistan Arasında İmza Olunan Mukavelenameler - Muhtelit Mübadele Komisyonu Kararları - Bitaraf Azaların Hakem Kararları, (Çev. Mehmed Esad Atuner), (İstanbul), Damga Matbaası 1937.

NATO Belgeler, (Yay. NATO Enformasyon Servisi), Brüksel (1970).

NATO'da 30 Yıl (1952-1982), Ankara (1982). "Türk Atlantik Andlaşması Derneği Yayınlan".

NEVIS, Allan, COMMAGER, Henry Steele, (Çev. H. inalcık), **Amerika Birleşik Devletleri Tarihi,** İstanbul 1961.

NOEL, Emile, **Avrupa Topluluğunun Organları Nasıl Çalışır, AET Andlaşmasının Temel Maddeleri,** (2. Baskı), Ankara 1977.

OBERLING, Pierre, (Çev. M. Erdoğan), **Bellapais'e Giden Yol "Kıbrıs Türklerinin Kuzey Kıbrıs'a Göçü",** Ankara 1987. "Gnkur. ATAŞE Başkanlığı Yayınları".

OKANDAN, Recai G., **Âmme Hukukumuzun Anahatları, [Türkiye'nin Siyasi Gelişmesi],** Birinci Kitap, İstanbul 1977. "İÜ Hukuk Fakültesi Yayınları".

OLLIER, Edmund, **Russo-Turkish War,** London (Tarihsiz)

OSMAN NURİ, **Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı,** İstanbul 1327. ORAN,

Baskın, **Türk - Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu,** Ankara 1986.

ORTAYLI, llber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,** (İkinci Bası), İstanbul 1987.

ÖKÇÜN, A. Gündüz, **"Osmanlı Mecliş-i Meb'usanında Bağdat Demiryolu İmtiyazı Üzerine Yapılan Tartışmalar",** AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, c. XXV., Sayı 2, Haziran 1970, s. 15-56.

ÖKÇÜN, A. Gündüz, ÖKÇÜN, Ahmet **R., Türk Andlaşmaları Rehberi, (1920-1973),** Ankara 1974.

ÖKE, Mim Kemâl, **Ermeni Sorunu, 1914-1923,** Ankara 1991.

_____, **Unutulan Savaşın Kronolojisi Kore, 1950 - 53,** İstanbul 1990.

ÖNER, Oğuz, **Türkiye'yi Uluslararası Ekonomik Kuruluşlara Üye Yapan Antlaşmalar,** Ankara 1974. "AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınlan".

ÖNGÖR, Sami, **Orta Doğu, (Siyasî ve İktisadi Coğrafya),** Ankara 1964.

ÖZGÜLDÜR, Yavuz, **Türk - Alman İlişkileri (1923-1945),** Ankara Gnkur. Basımevi 1993.

ÖZKAYA,Yücel, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Dağlı İsyanlan, (1791-1808),** Ankara 1983.

--------- , **Türk İstiklâl Savaşı ve Cumhuriyet Tarihi,** Ankara 1981.

_____ , **"1821 Yunan (Eflâk - Buğdan) İsyanları ve Avrupalıların İsyan Karşısındaki Tutumları",** Üçüncü Askeri Tarih Semineri Türk - Yunan İlişkileri, Ankara 1986, s. 114-130.

PAKALIN, Mehmet Zeki, **Maliye Teşkilatı Tarihi, (1442-1930),** c. I-IV., Ankara 1978.

PALMER, Alan, **A Military Atlas of the First World War,** London 1975.

PALMER, **R. R., A History of the Modern World,** New York 1962.

PAZARCI, Hüseyin, **Doğu Ege Adalarının Askerden Arındırılmış Statüsü,** Ankara 1992.

PERTEV, (Mirliva), **Balkan Harbinde Büyük Karargâh-ı Umumî,** İstanbul 1927.

PINNOVV, Hermann, (Çev. F. Baldaş), **Almanya Tarihi,** Ankara 1940.

POLAT, İlknur, **"Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine Bir İnceleme",** Belleten, c. LII., Sayı 203, Ankara (Ağustos) 1988, s. 627-652.

RAMİS, O. Teofanidis, (Çev. Lütfi), **Türk - Yunan Dz. Harbi Hatıratı ve 1909-1913 Yunan Bahrî Tarihi,** İstanbul 1930.

RAMSUAR, Ernest Edmondson, (Çev. N. Ülken), **Jön Türkler ve 1908 İhtilâli,** İstanbul 1972.

RENOVUIN, Pierre, (Çev. A. Cemgil), **Birinci Dünya Savaşı Tarihi,** İstanbul 1969.

REVOL, J., (Çev. K. Demirkaya), **1911-1912 Türk - İtalyan Harbi,** İstanbul 1940. REY,

Ahmet Reşit, **Gördüklerim - Yaptıklarım,** İstanbul 1945.

ROHDE, Hans, (Çev. Nihat), **Asya İçin Mücadele - Şark Mes'elesi,** İstanbul Askeri Matbaa 1932.

ROSSIER, Edmond, (Çev. A-K. Aksüt), **Avrupa'nın Siyasî Tarihi, (1815 - 1919),** İstanbul 1943.

RUGE, (Amiral), (Çev. S. Gültay), **Pasifikte Olup Bitenler "Karar Pasifikte" (1941-1945),** İstanbul Deniz Basımevi 1967. "Deniz Kuvvetleri K. lığı Yayınları".

Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü, İstanbul 1988.

SAGAY, Reşat, **XIX. ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler,** İstanbul 1972.

SAKA, Mehmet, **Ege Denizinde Türk Haklan,** (2. Baskı), İstanbul 1974.

SÂLIŞIK, Selâhattin, **Türk - Yunan İlişkileri Tarihi ve Etnik-i Eterya,** İstanbul 1963.

SANDER, Oral, **Balkan Gelişmeleri ve Türkiye, (1945-1965),** Ankara 1969.

_____, **Türk-Amerikan İlişkileri, 1947-1964,** Ankara 1979.

SANDER, Oral, FİŞEK, Kurthan, **ABD Dışişleri Belgeleriyle Türk - ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı, 1829-1929,** İstanbul 1977.

SARAL, Ahmet Hulki, **Ermeni Meselesi,** (- tarihsiz).

SARAY, Mehmet, **Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler, (1775-1875),** İstanbul 1984.

____ , **Türkistan Türkleri - Rus ve Çin İdaresinde Yaşayan Türklerin Milli Mücadele Tarihi,** İstanbul 1984.

--------, **Türk - Afgan Münasebetleri,** İstanbul 1984.

_____ , **Azerbaycan Türkleri Tarihi,** İstanbul 1993.

_____ , **Kazak Türkleri Tarihi "Kazakların Uyanışı",** İstanbul 1993.

_____ , **Kırgız Türkleri Tarihi,** İstanbul 1993.

_____ , **Özbek Türkleri Tarihi,** İstanbul 1993.

_____ , **Türkmen Tarihi,** İstanbul 1993.

SARICA, Murat, TEZİÇ, Erdoğan, ESKİYURT, Özer, **Kıbrıs Sorunu,** İstanbul 1975.

SAVELLİ, A., (Çev. G. K. Söylemezoğlu), **İtalya Tarihi,** c. **II.,** İstanbul 1940. SAYAR,

Nihad S., **Türkiye İmparatorluk Dönemi Malî Olayları,** İstanbul 1977.

SEDES, İ. Halil, **1876-1877 Osmanlı-Karadağ Seferi,** İstanbul Askeri Matbaa 1936. "Gnkur. Yayınları".

--------, **1877-1878 Osmanh-Rus ve Romen Savaşı,** İstanbul, Askeri Matbaa 1935.

SEIGNOBOS, Charles, (Çev. S. Tiryakioğlu), **Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi,** İstanbul 1960.

____ , (Çev. Ali Reşad), **Tarih-i Siyasî,** c. **MI.,** İstanbul 1324.

SHAW, Stanford J., SHAW, Ezer Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye,** c. **II.,** İstanbul 1983.

SHERMER, Davit, HEIFERMAN, Ronald, MA YER, **SL., Wars of the 20th Century,** London 1975.

SNYDER, Louis L., **The War, (1939-1945),** New York 1962.

SOBOUL, Albert, (Çev. Şerif Hulusî), **1789 Fransız İnkılâbı Tarihi,** İstanbul 1969.

SONYEL, Salâhi **R., "İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Arahk 1909)",** Belleten, c. LI., Sayı 201., Ankara (Aralık) 1987, s. 1241-1289.

_____ , **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika,** c. **I,** II., Ankara 1987, 1991. "Türk Tarih Kurumu Yayınlan".

SOREL, Albert, (Çev. N. S. Örik), **Avrupa ve Fransız İhtilâli,** İstanbul 1949.

SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasî Andlaşmaları,** Ankara 1965. [2. Baskı: **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945),** c. **L,** Ankara 1989].

_____ , **Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağıtları (1945-1990),** c. **II,** Kesim A, Ankara 1991. "Türk Tarih Kurumu Yayınları".

_____ , **Fransız İhtilâli ve Türk - Fransız Diplomasi Münasebetleri, (1789-1802),** Ankara 1964.

_____ , **Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919-1993),** İstanbul 1993.

SÖKMEN, Tayfur, **Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar,** Ankara 1978. "Türk Tarih Kurumu Yayınları".

SÖNMEZOĞLU, Faruk, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi,** İstanbul 1989.

SPAAK, Paul-Henri, **NATO Niçin Kuruldu,** (—) 1959.

STRECK, M., **"Bender Abbas",** İslâm Ansiklopedisi, c. II., İstanbul 1961, s. 515-517.

Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu, (Yayına Hazırlayan: Sabahattin Şen), İstanbul 1993.

(SUN, Selim), **1897 Osmanlı - Yunan Harbi,** Ankara 1965. "Gnkur. Harp Tarihi Bşk. Yayınlan".

SÜLEYMAN TEVFİK, ABDULLAH ZÜHDİ, **Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye ve Yunan Muharebesi, (1314),** İstanbul 1315.

SÜSLÜ, Azmi, **Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı,** Ankara 1990. "Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları".

ŞİMŞİR, Bilâl, N., **Ege Sorunu - Belgeler (1912-1913), c. L, (1913-1914),** c. II., Ankara 1976, 1982.

_____ , **Fransız Belgelerine Göre Midhat Paşa'nın Sonu,** Ankara 1970.

TALÂT Paşa, **Talât Paşanın Hatıraları,** İstanbul 1946.

TANSEL, Selahâttin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,** c. **I** - IV., Ankara Başbakanlık Basımevi 1973. "Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınlan".

Tanzimat - yüzüncü yıldönümü münasebetiyle -, İstanbul 1940.

TAYLOR, AJP., **History of World War I,** London 1974.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, **Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri (1687-İ908),** Ankara 1992.

_____, **Bosna - Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919),** Ankara 1992.

_____, **Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münâsebetlere Dâir Arşiv Belgeleri I, (1518-1914),** Ankara 1992.

T. C. Başvekâlet Neşriyat Şubesi, **Düyunu Umumiye Hakkında Kanun,** İstanbul 1928.

T. C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, **Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı, (1923-1934),** c. I., (Ankara 1974).

, **Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946),** (Ankara) 1973.

TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim, **Türkiye ve Avrupa Topluluğu I,** İstanbul 1993.

TEKİNDAĞ, Şehâbeddin, **"Cezzâr Ahmed Paşa",** İslâm Ansiklopedisi, c. **III.,** İstanbul Milli Eğitim Basımevi 1963, s. 156-158.

_____, **"Halet Efendi",** İslâm Ansiklopedisi, c. V-l., İstanbul 1964, s. 123-125.

_____, **"Lübnan",** İslâm Ansiklopedisi, c. VII., İstanbul 1970, s. 101-107.

TEMPERLEY, **H.** W., **England an the Near East, The Crimea,** London 1964.

TOGAN, Zeki Velidi, **"Hârizm",** İslam Ansiklopedisi, c. V., İstanbul Milli Eğitim Basımevi 1964, s. 240-257.

TOLUNER, Sevin, **Milletlerarası Hukuk Dersleri - Devletin Yetkisi,** İstanbul 1979.

--------, **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk,** İstanbul 1977. "İÜ Hukuk Fakültesi Yayınları".

TOROS, Taha, **"Geçmişte Türk - Çin İlişkileri",** Milliyet (Gazetesi), 8-22 Haziran 1972.

TOYNBEE, Arnold **J., The Western Question in Greece and Turkey,** London 1922.

TRUMPENER, Ulrich, **Germany and the Ottoman Empire, 1914-1918,** Princeton 1968.

T. T. T. (Türk Tarihi Tetkik) Cemiyeti, **Tarih IV, Türkiye Cumhuriyeti,** (İkinci Baskı), İstanbul Devlet Matbaası 1934.

TUGAY, Emine Foat, **Three Centuries Family Chronicles of Turkey and Egypt,** London 1963.

TUKİN, Cemal, **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi,** İstanbul 1947.

_____, **"Girit",** İslâm Ansiklopedisi, c. IV., İstanbul 1952, s. 80-84.

TUNAYA, Tank Zafer, **Türkiye'de Siyasî Partiler, (1859-1952),** İstanbul 1952 (Genişletilmiş İkinci Baskı: **Türkiye'de Siyasal Partiler,** c. **I** - III., İstanbul 1988 - 1989).

TURAN, Şerafettin, **"Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hâkimiyetinden Çıkışı",** Atatürk Konferansları II, (1964-1968), Ankara 1970, "Türk Tarih Kurumu Yayınlan", s. 45-87.

Türk Ekonomisinin 50 Yılı, İstanbul 1973. "İ.İ.T.İ. Akademisi'nin Cumhuriyete 50. Yıl Armağanı".

TÜRKGELDL Ali Fuat, **Görüp İşittiklerim, (II.** Basılış), Ankara 1951.

_____, **Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye,** c. II., Ankara 1957.

Türkiye - AET İlişkileri, Ankara (Tarihsiz). "Avrupa Topluluğu Yayınlan".

TURSAN, Nurettin, **Yunan Sorunu,** İstanbul 1980.

_____ , **Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK),** İstanbul 1993.

_____ , **Avrupa'nın Yeni Siyasi - Stratejik - Ekonomik Ortamı "Avrupa Ekonomik Top luluğumdan Avrupa Birliği'ne, 1957 -1992,"** İstanbul 1992.

UÇAROL, Rifat, **Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-1919), (Askeri ve Siyasi Hayati),** (İkinci Baskı), İstanbul 1989.

--------, **1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı - İngiliz Anlaşması, (Ada'nın İngiltere'ye Devri),** İstanbul 1978. "İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınlan".

_____, **Osmanlı Devleti (1774-1839),** İstanbul 1989. (Büyük İslâm Tarihi, c. XI., s. 179-430).

_____, **"1878 Berlin Andlaşması'na Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan'a Toprak Verilmesi (1878-1881)",** Üçüncü Askeri Tarih Semineri Türk-Yunan İlişilen, Ankara 1986, s. 210-240. "Gnkur. ATAŞE Bşk. lığı Yayınlan".

UÇAROL. Rifat. **Gazi Ahmet Muhtar Paşa (1839-19191, (Askeri ve Siyasi Hayalı).** (İkinci Baskı). İstanbul 1989.

._.___. **1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı - İngiliz Anlaşması. (Ada'nın İngiltere'ye Devri).** İstanbul 1978. "İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları".

_..... ._, **Osmanlı Devleti (1774-1839),** İstanbul 1989. (Büyük İslâm Tarihi, c. XI.. s. 179-430).

_____ **"1878 Berlin Andlaşması'na Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan'a Toprak Verilmesi (1878-1881)",** Üçüncü Askeri Tarih Semineri Türk-Yunan İlişkileri. Ankara 1986, s. 210-240. "Gnkur. ATAŞE Bşk. lığı Yayınlan".

_____ **"Balkan Savaşı Öncesinde Terhis Olayı ve Seferberlik İlanı Sorunu".** Dördüncü Askeri Tarih Semineri - Bildiriler, Ankara" 1989. s. 257-277.

"Tarihte; Dicle - Fırat Nehirleri, Basra Körfezi ve Çevresinde Önemli Çelişme ler". Su Sorunu. Türkiye ve Ortadoğu. İstanbul 1993. s. 361-399.

_____ **"Değişmekte Olan Dünyada Türk Boğazları'nın Önemi ve Geleceği".** Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, (İkinci Basım). İstanbul 1992. s. 165 - 202.

ULAŞ. Bahri. **Milletlerarası Kurumlar.** Ankara 1966. **ULUBELEN.**

Erol. **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye.** İstanbul 1967.

UN AT, Faik Reşit. **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri.** Ankara 1968. "Türk Tarih Kurumu Yayınlan".

URAS. Esaı. **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi,** (2. Baskı). İstanbul 1976.

US. Asım, **1930-1950 Hatıra Notları, "Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları".** İstanbul 1966.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. **Osmanlı Tarihi, c. IV., (Karlofça Andlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar),** Ankara 1956. "Türk Tarih Kurumu Yayınlan".

_____**Midhat Paşa ve Tâif Mahkûmları,** (2. Baskı). Ankara 1985.

_____**Alemdar Mustafa Paşa.** İstanbul 1942.

_____**"1908 Yılında İkinci Meşrutiyet'in Ne Suretle İlân** Edildiğine **Dair Vesikalar".** Belleten, c. XX.. Sayı 77, Ankara Ocak 1956, s. 15-56.

ÜÇOK. Coşkun. **Siyasal Tarih.** (5. Baskı), Ankara 1967.

ÜLMAN, A. Halûk. **Birinci Dünya Savaşına Giden Yol (ve Savaş),** (2. Baskı). Ankara 1973.

_____ **1860-1861 Suriye Buhranı.** Ankara 1966

_____ **Türk - Amerikan Diplomatik Münasebetleri, 1939-1947.** Ankara 1961.

_____ **"Nato ve Türkiye".** AÜ Siyasal Bilciler Fakültesi Dertnsi. c. XXII.. No. 4. Ankara 1967. s. 143-167."

ÜNLÜ. Cemalettin. **Kıbrıs'ta Basın Olayı, (1878-1981),** (Ankara tarihsiz).

VEI.AY. A. du. (Derleyen: Maliye Tetkik Kurulu). **Türkiye Maliye Tarihi.** (Ankara) 1978.

YVALDER. David. (Gev. M. Ali Kayabal). **Çanakkale Olayı.** İstanbul 1970.

WALKKR. J., "Süveyş". İslâm Ansiklopedisi, c. XI.. İstanbul 1970. s. 255-257.

WALLACH. Jehuda L.. (Çcv. F. Çcliker). **Bir Askerî Yardımın Anatomisi, (Türkiye'de Prusya - Alman Askerî Heyetleri, 1835-1919).** Ankara 1977. "Gnkur. ATAŞE* Bşk. lıöı Yayınlan".

WEBBE. **Stephen. (Çev. S. Çağan). "Karar Günü: Normandiya Çıkartması" 20. Yüzyıl Tarihi.c. II.. İstanbul** 1970. s. **803-809.**

WEISBAND. Edvvard. (Çev. M. A. **Kayabal). İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası.** İstanbul 1974.

WELLS. **H.** C. **Cihan Tarihinin Umumi Hatları. İstanbul** 1328

(WILSON, H). Rus - Japon Harbi, İstanbul 1932. WREN. Jack.

World War I. London 1972.

YALÇIN. Hüseyin Cahit, **"Kudretsiz Bir Hükümet".** Yakın Tarihimi/, c. II.. İstanbul 1962. s. 75-76.

_____ (Baskıya Hazırlayan R. Mutluay), **Siyasal Anılar.** İstanbul 1976.

Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye. (Yayına **Hazırlayan:** Sabahattin Şen). (İkinci Basım). İstanbul 1992.

YENİAY. İ. Hakkı. **Yeni Osmanlı Borçlar Tarihi.** İstanbul 1964

YORGA. (Çev. *B.* S Baykalı. **Osmanlı Tarihi. (1774 - 1912).** c **V..** Ankara **1948.**

YURTSEVEN, Refik. **"Amerika İhtilâli - Sosyal Hayat, Ekonomi ve Tekniğe Etkileri".** Askeri Tarih Dergisi. Yıl 2. Sayı 3. Ankara 1977. s. 33-52.

ZEKİ. (Birinci **Ferik». 1912 Balkan Harbine Ait Hatıralarım.** İstanbul I **Î37.**

İNDEKS

- A -

Abadan, 551.
Abdullah Birrî Efendi, 68.
Abdullah Paşa, 170.
Abdurrahman Melek, 590, 591.
Abdülaziz (Padişah), 271, 310, 313, 325, 326, 332, 333, 334, 337.
Abdülaziz İbni Suud, 547.
Abdülhamit I., 63.
Abdülhamit II., 271, 317, 326, 351, 334, 335, 336, 370, 371, 379, 380, 389, 399, 400, 401, 402, 403, 415, 416, 418, 446, 548.
Abdülmecit (Padişah), 176, 181, 182, 313.
Abhazya, 807.
Accra Konferansı, 680
Acem Mektupları, 11.
Acheson (Planı), 724, 757, 758,
Açıkahn, Cevat, 632, 645.
Açık Denizlerde Balıkçılık ve Canlı Kaynakların Korunması Sözleşmesi, 513.
Açık Denizler Sözleşmesi 713,
Adana, 173, 177, 390, 416, 417, 487, 490, 495, 587, 588, 643, 644, 645, 646.
Adana Konferansı, 643, 644, 645, 646.
Adana Olayı, 416, 417, 418.
Adapazarı, 490.
Aden, 319, 600.
Adriyatik, 28, 77, 88, 423, 438, 440, 444, 497,570,571.
Adriyatik Denizi, 56, 206, 236, 342, 345, 439,812,813,823.
Aduva, 422.
AET (Bkz. Avrupa Ekonomik Topluluğu).
Afars, 687.
Afgan, 795, 796.
Afganistan, 266, 267, 268, 271, 303, 312, 315, 337, 401, 480, 503, 571, 572, 586, 789, 796, 797.
Afgan Şehzadesi, 315.
Afrika, 43, 49,136, 289, 293, 298, 299, 352, 459, 530, 535, 543, 598, 599, 600, 602, 614, 617, 643, 647, 662, 674, 679, 680, 681, 685, 687, 688, 689, 694, 836.
Afyonkarahisar, 457.
Afyon Savaşı (1839-1842), 274, 280, 297.
Agadir, 305.
AGİK, (Bkz. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı).
AGtK İzleme Toplantısı. 710.
Ağrı, 458, 573.
Ahalkelek, 481,484.
Ahıska, 150, 151,481,484.
Ahmet Fevzi Paşa 177.
Ahmet İzzet Paşa (Müşir), 473, 475.
Ahmet Mithat Paşa, 326, 333, 334, 335, 336, 380.
Ahmet Muhib Efendi, 96.
Ahmet Muhtar Paşa (Gazi), 339, 363, 365, 366, 383, 434, 436, 439.
Ahmet Rıza Bey, 400, 405.
Aigun Andlaşması, 273.
Aix-la-Chapelle, 116.
Akdeniz, 43, 49, 53, 55, 57, 58, 64, 74, 79, 81, 83, 85, 86, 87, 90, 92, 95, 130, 135, 158, 159, 162, 172, 175, 186, 192, 195, 202, 208, 217, 218, 239, 305, 324, 345, 346, 347, 348, 376, 379, 382, 387, 389, 392, 393, 421, 422, 425, 460,469, 493, 494, 520, 529, 536, 543, 549, 552, 553, 559, 570, 571, 579, 581, 584, 586, 592, 593, 600, 601, 634, 635, 659, 665, 666, 667, 676, 694, 695, 702, 720, 724. 725, 730, 747, 761, 771, 772, 774, 782, 791, 794, 840.
Akka, 89, 170, 177, 496.
Akkerman, 63, 70.
Akkerman Sözleşmesi, 143, 144,1 48, 222.
Akmescid, 268.
Akritas Planı, 752, 753.
Akseki, 458.
Aksu, 60.
Aktay, Haydar, 640.
Alanya, 458.
Alaska, 259, 264.
Aleksandr (Prens), 359.
Aleksandr L, 26,27,29, 42, 95, 98, 101, 102, 113, 114, 140, 143,329.
Aleksandr II., 202, 203.
Alemdar Mustafa Paşa, 109, 110, 111.
Ali Paşa (Bkz. Mehmet Emin Âli Paşa),

Ali Suavi, 333.
Alma-Ata (Almati), 800, 801. 808.
Alman-lar, 21, 24. 125, 223, 241, 244, 275, 289, 290, 292, 293, 294, 295, 296, 304, 305, 322, 323, 397, 446, 447, 448, 450, 451, 454, 457, 463, 464, 465, 467, 469, 470, 502, 505, 507, 510, 530, 602, 611, 638, 838.
Alman Anadolu-Arabistan Cemiyeti, 446.
Alman-Rus Andlaşması, 293.
Alman-Sovyet Andlaşması, 483, 596.
Almanya, 21, 22, 25, 28, 30, 38,78,118,126, 200, 231, 238, 240, 241, 242, 248, 250, 275, 276, 278, 283, 284, 288, 289, 291, 294, 295, 296, 299, 300, 301, 303, 304, 305, 306, 308, 322, 323, 324, 328, 329, 331, 335, 338, 346, 351, 352, 366, 370, 371, 372, 381, 382, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 393, 394, 395, 405, 406, 407, 410, 411, 418, 419, 421, 423, 424, 425, 426, 436, 440, 445, 446, 448, 449, 451, 452, 453, 454, 459, 460, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 471, 476, 477, 480, 482, 484, 482, 493, 495, 497, 499, 501, 502, 503, 505, 507, 509, 510, 511, 519, 520, 521, 526, 528, 530, 531, 532, 534, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 551, 554, 573, 574, 575, 576, 578, 580, 588, 591, 592, 593, 594, 595, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 607, 608, 609, 610, 611, 614, 615, 616, 617, 618, 621, 622, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 652, 653, 657, 658, 660, 661, 662, 663, 664, 669, 670, 677, 686, 702, 704, 715, 722, 723, 738, 752, 774, 775, 778, 791, 798, 804, 805, 806, 811, 812, 813, 814,820,821,838.
Alman Askeri Heyeti, 446, 447, 448, 449, 450, 467, 477, 482, 497, 507, 510, 521.
Almanya-Sovyetler Birliği Dostluk Anlaşması, 631.
Alman Doğu Cemiyeti, 446.
Alman Gümrük Birliği (Zollverein), 240.
Alman Halk Hücum Kıtaları, 609.
Alman İmparatorluk Meclisi (Reichstag), 250.
Alman İşçi Partisi, 530.
Alman Konfederasyonu, 36.
Almanya-Polonya Savaşı, 595.
Almanyadaki Müttefik Kontrol Mekanizması Hakkında Anlaşma, 610.
Alpler, 238.
Alsace-Lorraine, 250, 248, 290, 292, 379, 460, 507, 509, 526.
Altay Dağlan, 266.
Altınordu (Altın Orda) , 57.
Amasya, 458.
Amerika, 14, 33,80, 164, 166, 251. 252, 253, 255, 256, 258. 259, 260. 263, 265, 266, 286, 548.
Amerikan, 13, 163, 164, 165, 166, 167, 253, 502,505,793,831.
Amerika Birleşik Devletleri, 13, 114, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 252, 255, 256, 258, 259, 260, 261, 263, 264, 265, 274, 275, 276, 280, 281, 282, 283, 285, 286, 288, 501, 502, 505, 507, 509, 510, 512, 514, 516, 522, 524, 528, 537, 541, 544, 548, 549, 573, 574, 575, 599, 602, 605, 607, 608, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 620, 621, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 639, 641, 642, 644, 645, 646, 648, 649, 650, 651, 658, 659, 660, 661, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 674, 675, 677, 678, 684, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 711, 715, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 744, 747, 755, 756, 757, 758, 760, 761, 764, 767, 769, 773, 775, 786, 787, 789, 790, 791, 792, 796, 797, 798, 801, 804, 805, 806, 811, 813, 814, 815, 817, 819, 825, 826, 827, 831, 833, 835, 836, 837, 838, 843.
Amerika Birleşik Devletleri Kongresi, 573, 639, 668, 708, 767.
Amerika Birleşik Devletleri-İspanya Savaşı, 166, 264.
Amerika Birleşik Devletleri-Meksika Savaşı, 261.
Amerika Birleşik Devletleri Senatosu, 165, 514,573,574,575...
Amerikan Devletleri Örgütü, 261.
Amerikan Filosu, 163.
Amerika Konfedere Devletleri, 262.
Amerikan Kongresi, 253.
Amerikan Okulları, 167.
Amiens Barış Andlaşması, 22, 23, 91, 95.
Amik Ovası, 794.
Amon, 274.
Amsterdam, 609.
Amu Derya, 269, 271.
Amu Derya Sancağı, 271.
Anadolu'ya Dair Britanya İmparatorluğu, Fransa ve İtalya Arasında Üç Taraflı Anlaşma (1920), 517.
Anadolu, 110, 170, 173, 313, 339, 343, 348, 349,353,355, 373,389,390,391,401,402, 407,429,440,443,444,445,446,454,456, 457,469,486,487,494,518,520,529,544, 551, 552,553,570,571,573,574,636,642, 648, 666,721,727,731,742,775,776,777, 778,782,795,817.

Anadolu Demiryolu Kumpanyası, 389, 390, 391, 394.
Anadolu Ekonomik İnceleme Cemiyeti, 446.
Anadolu Kıyısı ile Meis (Kastellorize Adası) Arasında Karasularının Sınırlandırılması ve Bodrum Karşısındaki Kara Ada'nın Egemenliği Konusunda Sözleşme, 571.
Anafartalar, 471.
Anamur, 458.
Anapa,43, 69, 150, 151.
Anastosyon Çakalof, 138.
Andraşi (Kont), 322, 351.
Andraşi Notası, 323.
Andreuw, William (Sir), 393.
Anglo-Sakson, 620, 677. 679.
Angola, 687.
Ankara, 295, 389, 390, 394, 552, 559, 560, 563, 565, 566, 573, 574, 575, 577, 578, 587, 591, 592, 593, 601, 630, 634, 635, 638, 640, 641, 647, 648, 651, 720, 725, 726, 728, 733, 734, 736, 739, 740, 752, 760, 761, 765, 823, 825, 829, 831, 833, 836, 839.
Antakya, 417, 487, 495, 587, 589, 590, 591.
Antakya, İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 588.
Antalya, 456, 494, 496, 497, 500, 518.
Antep, 417, 516.
Anti - Komintern Paktı, 537, 538, 599, 602.
Arabistan, 446, 468, 494, 514, 699.
Arabistan Yarımadası, 43, 319, 457, 543, 546, 547, 795.
Aral Gölü, 266, 267.
Aramco, 547.
Arap-lar, 212, 215, 457, 468, 472, 491, 496, 545, 549, 691, 692, 693, 695, 696, 699, 701, 702, 734, 735, 736, 785, 787, 789, 791,794.
Arap Birliği, 691,734, 735, 790.
Arap-İsrail Savaşı, 691, 694, 702, 707.
Arap Ülkeleri Krallığı, 546.
Araş Nehri, 148.
Araş, Tevfik Rüştü, 574, 581.
Ardahan, 343, 345, 348, 353, 472, 476, 477, 478, 479, 482, 483, 484, 503, 659, 719, 720.
Arhangelks, 533.
Aristokrat, 44.
Aristokrat Sınıf, 10.
Arjantin, 265, 779, 792.
Arnavut-lar, 135,384.
Arnavutluk, 43,75. 80, 327, 343, 345, 348, 355, 362, 418, 423, 426, 435, 439, 441, 444, 445, 497, 529. 570, 577, 591, 593, 610, 660, 662, 664, 665, 703, 709, 732, 803, 815, 820, 8^2, 823, 839, 840.
Arpaçayı. 338.
ArtaVolo, 153.
Artvin. 469.
Asakir-i Mansure-i Muhammediye, 149.
Asım Bey, 434.
Asir, 547.
Asi Nehri, 392. 793, 794.
Askeri Şûra, 449.
Askeri Tıbbiye Okulu, 400.
Astrahan, 57, 311.
Asya, 43, 48, 266, 268, 273, 276, 282, 283, 286, 289, 297, 303, 348, 338, 382, 390, 395, 401, 448, 468, 493, 543, 567, 598, 599, 600, 605. 614, 616, 658, 660, 674, 679, 680, 681, 682, 687, 695, 796, 815, 824, 836.
Asya-Afrika Devletleri Konferansı, 680.
Aşir Efendi, 64.
AT (Bkz. Avrupa Topluluğu).
Atatürk (Bkz. Mustafa Kemal Atatürk).
Atatürk Barajı, 794.
Atina, 143, 201, 228, 369, 370,444, 501,560, 577, 578, 610, 758. 759, 760, 761, 762, 763, 781,783, 830, 831, 832, 833, 834.
Atina Andlaşması, 443, 559.
Atlantik, (Bkz. Atlas Okyanusu).
Atlantik Demeci (Bildirisi), 604, 608, 620, 622.
Atlas Okyanusu (Atlantik), 252, 261, 287, 305, 543, 597, 599, 608, 616, 617, 620, 677, 694, 731, 816, 817, 821, 843.
Attik, 153.
Attik Yarımadası, 152.
Attle, Clement, 626.
Austerlitz Savaşı (1805), 24, 25, 96.
Avam Kamarası, 121.
Avcı Taburları, 414.
Averof. Avanghelos, 747.
Avrupa, 7, 8, 9, 20, 23, 25, 32, 38, 42, 45, 46, 47, 48, 50,57, 61, 72, 108. 117, 118, 125, 152, 155, 168, 171, 230, 250, 258, 263, 265, 273, 276, 281, 283, 284, 286, 287, 288, 289, 295, 300, 301, 304, 307, 308, 309, 313, 318, 320, 321, 322, 347, 323, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 337, 341, 342, 345, 346, 351, 352, 353, 354, 355, 358, 359. 360, 361, 365, 372, 373, 379, 382, 384, 385, 388, 391, 392, 399, 400, 401, 411. 417, 418, 421, 425, 429, 430, 434, 436, 440. 444, 445, 448, 459. 460, 463, 466, 468, 491, 492, 497, 498, 501, 509, 510, 511, 519, 520, 521. 528, 535. 537, 538, 539, 540, 543, 548, 553. 554, 565, 570, 576, 581, 588, 589, 590, 591, 595, 598, 599, 600, 602, 603, 604, 605, 607. 609, 611, 614, 616. 618, 621, 622, 626, 628, 629. 634, 640, 644, 649, 652. 657, 658, 659, 660. 662. 664, 665, 666. 667, 668, 669, 675, 676, 677, 678, 681, 688, 694, 704. 705. 708.

709, 714, 718, 725 , 726. 727, 729. 730, 738, 739, 740, 738, 774, 783, 789, 790, 791, 798. 803, 804. 806, 810, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 824, 843, 844, 845.
Avrupah-lar, 48, 273, 275, 278, 279.
Avrupa Ahengi, 115, 204,
Avrupa Atom Enerjisi Birliği, 676.
Avrupa Birliği, 821.
Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü, 665, 668, 696.
Avrupa Ekonomik Kalkınma Programı, 667.
Avrupa Ekonomik Topluluğu, 675, 676, 677, 678,738,739,740. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK), 709, 710, 798, 812, 815, 816, 817, 818,819,820. Avrupa Konseyi, 618, 669, 726, 727, 739, 768,821.
Avrupa Kömür ve Çelik Birliği, 676. Avrupa Topluluğu (AT), 675, 676, 791, 801, 810, 811, 812, 813. 821, 824, 827, 837, 838, 839.
Avusturalya, 605, 612, 661, 672, 790, 792.
Avusturyah-hlar, 221, 397, 502, 507.
Avusturya Cumhuriyeti, 507, 511, 538, 539, 574, 582, 591, 628, 661, 662, 663, 664, 669, 840.
Avusturya/Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, 17, 20, 21, 22, 24,28, 30, 34, 35, 37, 38, 39, 50, 53, 55, 56, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 71, 72, 73, 74, 75,78,79,80,85,113,114, 115,120, 121, 122, 125, 126. 127, 129, 130, 132, 145, 147, 171, 175, 177, 178, 180, 187, 189, 190, 191, 200, 201, 202, 203, 209, 214, 215, 218, 219, 223, 229, 232, 233, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 242, 243, 244, 245, 250, 259, 263, 265, 293, 296, 301, 303, 308, 320, 322, 323, 324, 327, 328, 329, 331, 335, 338, 343, 345, 346, 352, 353, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 366, 370, 371, 379, 382, 385, 386, 388, 395, 401, 405, 406, 407, 409, 410, 411, 412, 413, 418, 421, 423, 424, 425, 429, 433, 434, 436, 439, 440, 445, 446, 447, 450, 454, 457, 458, 461, 463, 464, 467, 468, 473, 476, 497, 477, 492, 499, 502, 505, 507,509,510,511,519,520,536.
Avusturya Veraset Savaşları (1740-1748), 8.
Ayamavro, 88.
Ayan, 110, 111,415.
Ayan Meclisi. 331, 335, 336, 401, 402, 404, 405,420,515.
Ayastafanos, 342, 359, 374, 375, 411, 415.
Ayastafanos Andlaşması (3 Mart 1878), 347, 351, 342, 343, 245, 246, 352, 353, 354, 355, 358, 363, 376, 384, 396, 432, 479.
Aydın, 390, 456, 457, 496, 500.
Aydınlanma Çağı, 13.
Aydın mutlakiyet, 13.
Ayıntap (Bkz. Antep).
Ay ve Diğer Gök Cisimleri Dahil, Uzayın Araştırılması ve Kullanılmasında Devletlerin Çalışmalarım Yönetecek İlkelere İlişkin Andlaşma, 712.
Azak, 57, 58, 184.
Azak Kalesi, 58.
Azerbaycan, 148, 481, 482, 484, 800, 806, 808, 809, 810, 823, 838, 839, 840, 841.
Azeri-ler, 82, 483, 484, 806, 807, 838, 840.

- B -

Baalbek, 457.
Babanh Paşa, 157.
Babıâli, 40, 47, 52, 62, 72, 77, 84, 96,134, 142, 144, 145, 153, 160, 163, 165, 169, 173, 176, 183, 197, 207, 211, 215, 224, 226, 227, 277, 305, 309, 312, 314, 315, 319, 321, 323, 324, 327, 328, 329, 330, 331, 333, 335, 341, 343, 348, 349, 350, 353, 359, 361, 362, 363, 365, 366, 368, 369, 372, 373, 378, 387, 390, 394, 396, 398, 407, 409, 410, 418, 419, 425, 426, 428, 437, 438, 441, 442, 444, 451, 452, 456, 458, 464, 465, 467, 477, 480, 481, 482, 483, 483, 485, 487, 488, 489, 490, 491,514,516.
Babıâli Baskını, 439, 447.
Bağdat, 52, 156, 157, 193, 212, 389, 390, 391, 393, 394, 395, 457, 470, 473, 587, 734, 736, 792, 793.
Bağdat Demiryolu, 305, 395, 445, 446, 447, 451.
Bağdat Demiryolu Anlaşması, 391. Bağdat Demiryolu Kumpanyası, 391. Bağdat Paktı, 696, 697, 698, 699, 700, 734, 735, 736, 737.
Bağımsız Devletler Topluluğu, 800, 801, 802, 807, 808, 809, 822.
Bağlantısızlar, 680, 769.
Bağlantısızlar Konferansı, 738.
Bahçe, 516.
Bahçesaray Andlaşması, 57.
Bahreyn, 393, 453.
Bainbridae, William, 162.
Baku, 156, 473, 481, 482, 483, 484.
Balasagun, 266.
Balfour, 548.
Balfour Deklerasyonu, 548.
Balıkesir. 500.
Balkan-lar 26, 29, 42, 59, 60, 71, 77, 93, 97, 105, 129,132,135,140, 144, 146, 151. 154, 187, 192,193, 195, 200, 201, 206, 244, 250, 286, 291, 296, 303, 306, 311, 318,

319, 320. 321, 322. 324, 325. 326, 327, 328, 331. 335, 337. 338. 343. 345, 346, 347, 352. 353. 355, 357. 360, 361, 362, 367, 368, 369. 370. 385, 401, 402, 406, 410, 411, 412, 413, 423, 424, 427, 428. 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 441, 443, 444, 445, 446, 450, 451, 460, 497, 500, 541, 577, 578, 579, 581, 591, 592, 593, 599, 600, 601, 610, 617, 618, 621, 633, 635, 636, 637, 641, 642, 647, 649, 650, 652, 673, 722, 731,732,733,734,735,823.
Balkan Birliği, 431, 432, 500.
Balkan Bunalımı, 322, 325, 328, 440.
Balkan Devletleri, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 499.
Balkan Faciası, 451.
Balkan İttifakı, 733, 734, 735, 743.
Balkan Konferansı, 577.
Balkan Paktı, 529, 577, 578, 579, 587, 629, 674, 731, 733, 734, 735, 740, 743.
Balkan Savaşı, 306, 387, 418, 428, 429. 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 447, 448. 450, 456, 458, 463, 464, 500,511,774.
Balkan Slavları, 342, 567.
Balta Limanı Andlaşmasi (1838), 176.
Balta Limanı Sözleşmesi (1849), 190.
Baltık, 58, 69, 285, 406, 507, 533, 596, 632, 641, 799, 809, 922.
Baltık Denizi, 57, 58, 63, 201, 203, 503, 596.
Banat, 499, 511.
Bandırma, 457.
Bando Okulu, 181.
Bandung Konferansı, 680.
Bangladeş, 683, 769, 773, 791, 792.
Barbaros (zırhlısı), 447.
Barbaros Hayrettin Paşa, 157.
Bardo Andlaşması, 380.
Barındırma Kanunu, 254.
Barış Gücü, 788.
Barış Suyu Projesi, 795.
Basel, 548.
Basel Kongresi, 548.
Basra, 172, 391, 392, 393, 394, 454, 457, 470, 790.
Basra Körfezi, 43,192, 303, 345, 346, 376, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 445, 446, 450, 451, 452, 453, 457, 468, 470, 543, 549, 602, 700, 701, 789, 790, 791, 796.
Basra Vilayeti, 453.
Bastille Hapishanesi, 15.
Batı Afrika, 299.
Batı Akdeniz, 299, 305.
Batı Anadolu, 138,500.
Batı Asya. 543.
Batı Avrupa Birliği. 668.
Batı Berlin. 668. 704. 804.
Batı Bloku. 665, 669. 673, 674, 675. 677, 678, 679. 680. 689, 704. 708, 709, 727. 738, 740. 765, 812. 813. 820. 822, 824, 839, 844.
Batıray Denizaltısı, 630. Batı Göçü, 261.
Batı Şeria, 786, 787. Batı Trakya, 138, 446, 473, 830, 834. Battenberg, Aleksandr von, 358, 360, 361. Batum, 200, 327, 343, 345, 353, 469, 476, 477, 478, 479, 480. 482, 483, 484, 503.
Batum Andlaşması, 484. Batum Konferansı, 489, 481. Baumann (General), 449. Bavyera, 28, 153. Bayburt, 469. Belçika, 21, 32, 33, 35, 36, 38, 120, 121, 231, 238, 246, 289,298, 334, 463, 507, 509, 510, 515, 522, 525, 528, 597, 616, 661. 668, 669, 672, 676, 678, 687, 690, 726, 792, 820. Belçikalı, 562. Belgrad, 61, 63,131,133,134, 197, 222, 223, 328, 406. 435, 461, 502, 578, 680, 811, 815.
Bender, 63, 70. Bender-Abbas, 394.
Benelüks, 820. Bengal, 76. Bengal Körfezi, 612. Bennet, JoseRolz, 761. Berchtesgaden, 539. Bering Boğazı, 658. Bering Denizi, 285. Berlin, 25, 108,244, 247, 291, 322, 323, 346, 359, 366, 391, 407, 448, 484, 533, 537, 538, 540, 542, 598, 600, 602, 610, 611, 626, 630, 649, 663, 678, 706, 804, 819.
Berlin Andlaşması (13 Temmuz 1878), 291, 353, 355, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 372, 374, 376, 382, 385, 387, 388, 398, 406. 408, 411, 418, 419,420,424,435,437. Berlin Kongresi (13 Haziran-13 Temmuz 1878). 291. 347, 349. 350, 351. 352, 354, 355, 363, 364, 365. 366, 367, 372, 374. 376, 379, 388, 396, Berlin Memorandumu, 323, 324. Berlin-Roma Mihveri, 538. Berlin-Roma-Tokyo Mihveri, 538. Berlin-Tokyo Mihveri, 538. Bern, 783.
Bern Anlaşması, 832, 833. Besarabya, 36, 37, 63, 69,103, 104, 219. 327, 342, 345, 353, 499, 633.
Beşbalık, 266. Beşiâe Koyu. 199, 200. 324.

Beşli İttifak. 116. 120, 122.
Beşyüzler Meclisi. 19.
Beyazıt. 343, 345, 353.
Beyaz Rusya, 624, 661, 800. 801. 807.
Bey lan, 170.
Beyrut, 193, 215, 390, 394, 417, 472, 588, 734, 788.
Beyşehir, 457.
Beytül-Lâhim, 196.
Biarritz, 244.
Bidaut, George, 661.
Binbaşı Enver Bey (Bkz. Enver Paşa).
Bingazi, 422, 423, 426, 428, 429, 433, 600, 687.
Bir, Çevik (Korgeneral), 840.
Birecik, 392, 516.
Birinci Dünya Savaşı (1914-1918), 7, 40, 167, 264, 289, 293, 304, 384, 395, 411, 419, 420, 444, 445, 450, 458, 459, 461, 463, 468, 472, 478, 484, 485, 486, 490, 491, 492, 493, 496. 499, 501, 508, 512, 518, 519, 520, 521, 526, 529, 530, 536, 539, 543, 544, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 560, 561, 564, 567, 573, 575, 576, 595, 596, 616, 626, 630, 657, 658, 684, 738.
Birinci Meşrutiyet, 331, 332, 399, 400, 404.
Birinci Rütbeden Murassa Nişân-ı Osmâni, 316.
Birleşik Arap Cumhuriyeti, 694, 698.
Birleşmiş Milletler (Örgütü), 604, 608, 617, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 651, 652, 657, 658, 668, 670, 671, 672, 674, 680, 687, 689, 691, 692, 693, 700, 701, 711, 712, 713, 715, 717, 724, 727, 728, 729, 730, 738, 741, 743, 746, 747, 754, 756, 759, 760, 761, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 780, 789, 790, 791, 792, 793, 795, 796, 800, 801, 802, 808, 811, 812, 813, 814, 824, 826, 828, 829, 838, 840, 842, 844.
Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Konferansı, 713, 715, 716.
Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 620, 672, 712, 713, 724, 727. 730, 754, 761, 765, 766, 773, 780.
Birleşmiş Milli Ermeni Kongresi, 485.
Birmanya, 297, 660, 683.
Bismarck, Otto von, (Almanya Başbakanı), 240, 241, 243, 244, 245, 246, 247, 250, 289, 290, 291, 292, 294, 295, 296, 308, 322, 331, 346, 351, 352, 365, 379, 382, 388.
Bişkek, 267.
Bitlis, 157,378,419,454,457,458,469,470, 473, 486, 496.
Bizans İmparatorluğu, 58, 61,136,137, 494.
Bled, 733.
Bodrum Körfezi, 571.
Boerler, 299.
Boerler Savaşı, 390.
Bogota Panamerikan, 260.
Boğaziçi, 493, 760.
Bosazlar, 35, 53, 59, 62, 85, 86, 93, 96, 97, 98, 103, 146, 151, 171, 179, 180, 183, 184, 185, 187, 188,192,193,194,201,206,266, 285, 292, 308, 337, 341, 354, 388, 402, 405, 406, 410, 423, 429, 430, 445, 450, 460, 464, 466, 471, 492, 493, 493, 495, 499, 500, 514, 516, 518, 573, 574, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 592, 593, 619, 622, 628, 632, 633, 638. 641, 649, 651, 666, 695, 717, 718, 719, 720, 721,722,723,724,782.
Boğazlar Komisyonu, 516, 580, 582, 585.
Boğazlar Sözleşmesi, 579, 632, 719.
Bohemya, 67, 407.
Bolayır, 643.
Boloçna, 120,237.
Bolşevikler, 474, 483, 503, 802.
Bolu, 457.
Bombay, 317.
Borneo, 612.
Bosna, 75, 80,133, 222, 321, 327, 357, 461, 813.
Bosna-Hersek, 291, 306, 322, 327, 328, 330, 331, 343, 345, 352, 353, 355, 357, 358, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 413, 414, 411, 423, 429, 445, 446, 447, 463, 507, 511, 810, 811, 812, 813, 814, 820, 808, 839, 840, 842
Bostancı-Tüfekçi Ocağı, 107.
Boston, 254.
Boston Liman Kanunu, 254.
Boşnak, 814.
Bourbon, 32, 37, 123.
Boxerler, 276.
Boxer Ayaklanması, 273, 276, 277, 279, 283.
Bozcaada, 444, 456, 493, 516, 774, 776.
Brandenburg, 241.
Brenner Geçiti, 601.
Breslav, 465.
Brest-Litovsk, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 481,483,484,503,550.
Brest-Litovsk Andlaşması (3 Mart 1918) , 472, 476, 479, 480, 481, 482, 484, 505.
Brest-Litovsk Mütarekesi (15 Aralık 1917), 474.
Brezilya, 265, 661.
Briand, 528.
Bristol, Mark L. (Amiral), 574.
Britanya, 194, 297, 515, 598, 599. 600, 603, 611,612,615,661,688,741.
Britanya Adaları, 36, 502.
Brosio, Manlio, 761.

Brüksel. 609, 668, 676, 677, 726, 739, 783. 820, 822, 839.
Brüksel Anlaşması, 726.
Brüksel Deklerasyonu, 783.
Budapeşte, 819.
Busdan, 27,40,47, 62, 70,98, 140, 149, 190, 195,219,221.
Buğdanh-lar, 151.
Buhara, 266, 267, 268, 271, 312, 313, 314, 315,316.
Buharalı-lar, **314, 315.**
Buhara Emiri, 312, 313, 314, 315.
Buhara Hanlığı, 266, 267, 268, 269, 311, 312,315,316.
Bukovina, 499, 511.
Bulak Bey, 166.
Bulgar-lar, 135, 320, 324, 384, 438, 432, 439,441,442,443,451,505.
Bulgaristan, 43, 195, 231, 321,324, 327, 330, 342, 343, 345, 353, 355, 358, 359, 360, 361, 362, 367, 368, 370, 384, 385, 405, 408, 409, 411, 412, 413, 429, 430, 431, 432, 437, 440, 441, 442, 443, 445, 466, 473, 476, 498, 499, 500, 501, 503, 506, 507, 511, 516, 555, 568, 577, 578, 579, 580, 582, 600, 601, 602, 610, 628, 633, 636, 637, 640, 641, 642, 653, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 732,803, 823, 832, 833, 835, 837, 839, 840.
Bulgar İsyanı, 323, 324.
Burdur, 456, 457, 500.
Burjuvalar, 12, 14.
Bursa, 457, 487, 490, 496.
Bükreş, 105,138, 140, 149, 221, 400, 466, 577, 823.
Bükreş Andlaşması, 40, 104,133, 143, 144, 156, 361,443,498,500,505,507,557.
Büyükdere, 84.
Büyük Arap Krallığı, 495.
Büyük Çekmece, 515.
Büyük Ermeni Merkez Okulu, 485.
Büyük İskender, 76.
Büyük Kabine, 434, 439.
Büyükelçiler Konferansı, 440, 444, 454.
Büyük Okyanus, 266, 272,273, 286,293,463, 543,599,607,616.
Büyük Sahra, 298, 299.
Byron, 137.

- c -

Cakova, 443.
Callaahan, James, 765.
Camp David,786.
Campo Formio , 78.
Campo Formio Andlaşması, 21, 22,75, 129,
Cannes, 32.
Cape Colony, 37, 298.
Capinvi, 295.
Capo d'lstria, 138.
Carbonari. 232. 234.
Carbonari Cemiyeti, 333.
Carlos IV., 28
Carolina, 255.
Carrington (Lord), 813.
Castro, Fidel, 705.
Cavour (Kont), 233, 234, 235, 236, 237, 238.
Cebelitarık, 38, 255, 545, 600.
Cebelitarık Boğazı, 55, 158, 305.
Cemal Abdül Nasır, 692.
Cemal Paşa (Bahriye Nazın), 471.
Cenevre, 400, 524, 531, 568, 586, 590, 708, 709, 713, 715, 757, 765, 766, 767, 796, 813.
Cenevre Konferansı, 684, 766, 767.
Cenevre Sözleşmesi, 778, 783.
Cenova, 24, 38, 238.
CENTO (Bkz. Merkezi Andlaşma Örgütü).
Ceyhan, 840.
Cezayir, 158, 159, 160, 161, 162, 167, 169, 196, 292, 379, 380, 422, 424, 677, 685, 686, 687, 694, 702, 769, 789, 837.
Cezayir Dayısı, 158, 159,160.
Cezire - i İbni Ömer, 587.
Cezzar Ahmet Paşa, 89.
Chamberlain, 539, 540.
Charles François, 495.
Charles Napier, 178.
Charles X., 118,119, 121, 123.
Chatham, 194.
Chatillon, 30.
Churchill, Winston, 471, 598, 608, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 626, 639, 641, 643, 644, 645, 646, 651, 664, 666, 719, 720.
Cibuti, 687.
Cidde, 173,212,214.
Cisr el Şugur, 794.
Cizre, 566.
Cizzak, 269.
Colbert, 52.
COMECON, (Ekonomik Yardımlaşma Konseyi), 665, 804.
Compiegne Mütarekesi, 597.
Conk Bayırı, 471.
Corti (Kont), 351.
Cuellar, Percz de, 825, 827.
Cumhuriyet Halk Partisi, 728.
Curzon (Lord), 561.
Cuza(Joan. I.), 221,271.
Cuza, Aleksandr (Bkz. Cuza).

- ç -

Çakmak Müdafaa Hattı, 635, 643.

Çan-Kay-Şek, 619. 665, 674.
Çanakkale (Kale-i Sultaniye) Andlaşması (1809), 101, 102. 103, 155, 185.
Çanakkale, 58, 98. 101. 176. 199, 324. 338, 393, 468, 471. 472, 492, 494, 498, 499, 500.501,842. Çanakkale Boğazı, 53, 74, 79, 98, 99, 101, 185, 186, 199. 200. 427, 434, 438, 465, 471, 473, 492, 493, 509, 516, 543. 580, 830,831,841. Çanakkale Cephesi, 471.
Çanakkale Savaşı, 472, 498, 500. Çandarlı, 142. Çandarh Gemisi, 779, 783. Çarlık Rusyası, 474, 475, 479, 564, 644, 738.
Çatalca, 339, 438, 439, 415, 515. Çatalca Hattı, 643. Çeçen Cumhuriyeti, 809. Çekler, 56, 320,507, 814. Çekiç Güç (Bkz. Çevik Güç). Çeko-Slovakya, 515.
Çekoslovakya, 507, 510, 511, 512, 522, 525, 526, 528, 539, 540, 541, 591, 628, 653, 660, 661, 663, 665, 668, 671, 672, 675, 791,803,814,815.
Çerkez Hasan, 326.
Çernayef, 326.
Çevik Güç, 793, 837.
Çıldır, 157.
Çin, 266, 267, 268, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 282, 283, 284, 285, 297, 303, 311, 316, 317, 318, 401, 463, 509, 533, 537, 598, 600,607, 612, 616, 617, 618, 619, 620, 625, 628, 659. 660, 661, 665, 670, 675, 684, 695, 697, 702, 706, 796, 836.
Çinhindi, 660, 683, 684, 689.
Çinli-ler, 271, 272, 276, 277, 311, 316, 317, 318. Çin Halk Cumhuriyeti, 665, 671, 672, 674, 675, 677, 678, 684, 698, 702, 707, 711.
Çin İmparatorluğu, 271, 280. Çin Müslümanları, 279. Çin Şeddi, 273. Çu, 267.
Çuka, 88. Çukurova, 213, 495.518.

- D -

Dağıstan, 484.
Dağlık Karabağ, 156, 806, 807, 808. 838, 839.
Dahiliye Nezareti, 487. Dalmaçya, 21, 61.75,76, 77, 84, 87, 92, 93, 98. 139,345,421.497,522,541.
Danilo, 224.
Danimarka, 29, 38. 64, 127,241.243,244. 298, 597, 602, 669, 676. 726, 778, 792.
Danzig, 520. 535, 541, 542, 628.
David^Efendi, 216. David Porter, 165.
DavitOflley, 163. Davos, 826, 834.
Daymiyo, 280.
Dedeağaç, 441, 443, 511,759.
Demirbaş Şarl (Bkz. Şarl XII.).
Demirel, Süleyman, 838.
Demirkapı Hattı, 643. Demir Perde, 664, 666, 674. Demokrat Parti, 728. Denizli, 500. Deniz Ablukası, 25.
Deniz Kuvvetlerinin Sınırlandırılması Hakkındaki Protokol, 560. Denktaş, Rauf, 759, 760, 762, 768, 769, 770, 773, 825. 826, 828, 829, 830. Derbent, 156,483. Derne. 426. Derviş Vahdettin, 414.
Descorches, 73. Despotik Cumhuriyet, 19.
Deutsche Bank, 389, 391, 395. De Gaulle (General), 598, 601,607, 609,617, 677, 686, 689, 757. Dicle (nehri), 172, 345, 346, 376, 391, 392, 393, 394, 395, 446, 452, 453, 454, 457, 516,587,793,794,795.
Diderot, 11. Diez. 66.
Dimetoka, 443,498. Dinyester, 43, 98. Dinyester Cumhuriyeti, 830.
Direktuvar, 19, 77, 79, 80.
Direktuvar Hükümeti, 75, 78, 88.
Dirizor, 457.
Disraeli (İngiltere Başbakanı), 348, 351.
Divan, 44, 74, 181. Divan-ı Harb, 489.
Divan-ı Hümâyun, 47. Diyarbakır, 389, 394, 419, 454, 457, 458, 469, 470, 488. Diyet Meclisi, 241.
Dobruca, 44, 342, 345, 353, 442, 505, 578, 633.
Doğan Güneş İmparatorluğu, 613. Doğu (Demokratik) Almanya, 664, 665, 678, 715,803,804,814,820. Doğu Afrika, 29.
Doğu Akdeniz, 93, 99, 129, 172, 228, 229, 347,348,392,541,543. Doğu Akdeniz ve Kıbrıs Hakkında Üçlü Konferans, 743. Dosu Anadolu, 157.192, 201,338, 343, 345, 348, 349, 350, 355, 375, 376, 377. 393.

394, 416. 418, 419, 429, 450, 454. 469. 470. 472, 474, 475. 476, 477, 478, 479. 486, 487. 488, 489, 494, 503, 517. Doğu Asya. 264. 273. 283, 285. 286, 338. Dolu Avrupa. 303, 322, 331, 346, 352, 460, 477, 503.
Doğu Avrupa Şeddi, 28. Doğu Berlin, 804, 805. Doğu Beyazıt, 157, 202. Doğu Bloku, 664, 665, 669, 673, 675, 679, 680, 696, 697, 704, 708, 709, 732, 740, 769, 785, 797, 803, 804, 806, 810, 814, 821,822,843, 845. Doğu Cephesi, 479, 505. Doğu Hindistan Kumpanyası, 148.
Doğu İsyanı, 572. Doğu Karadeniz, 496.
Doğu Rumeli, 353, 358, 359, 360, 361, 367, 384,411,412. Doğu Sibirya, 272. Doğu Sorunu, 42, 46, 48, 49, 50, 60, 80, 187, 193, 291, 309, 322, 329, 331, 345, 346, 376, 381, 382, 388, 389, 429, 444, 512.
Doğu Türkistan, 267, 268, 271, 272, 273.
Dolar Diplomasisi, 264. Dolmabahçe Sarayı, 336. Domuzlar Körfezi, 705. Dondukof, 358.
Dora, Celal (Albay), 728. Dostluk, Tarafsızlık Uzlaşma ve Hakem Andlaşması, 560.
Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Sözleşmesi, 566.
Dostluk ve Tarafsızlık Andlaşması, 565.
Dömeke, 370, 371. Dönitz (Amiral), 611.
Dörtlü İttifak, 115, 116, 117, 121, 140, 141, 258, 259. Dörtyol, 417. Drama, 386, 443.
Dubayet, 77. Duma, 532. Dumbarton Oaks Konferansı, 619, 620, 622, 623, 624. Duşenbe, 266. Dünya Postalar Birliği, 769. Dünya Siyonist Örgütü, 548.
Dürzi-ler, 213, 214, 215. Düyunu Umumiye, 392, 395, 397, 398, 568.

- E -

Ebubekir Ratıp Efendi, 106.
Ebukır, 83.
Ebukır Deniz Savaşı, 89, 159. Ecevit, Bülent, 763, 765. Ecole des Jeunes de Langues (Gençler İçin Dil Okulu), 52.
Ecole des Langues Orientales (Doğu Dilleri Okulu). 52.
Eden. Anthony, 640, 745. EDES (Millî Cumhuriyetçi Yunan **ligi),** 610.
Edirne (Osmanlı-Rus) Andlaşması, 375.
Edirne, 192, 342, 339, 364, 438, 439, 440, 441,442,443,498,635,638. **Edirne-Andlaşmaa,** 151, 152, 174, 185, 222.
Edirne Mütakeresi, 339, 341. Edouard Blacque (Bulak) Bey (Bkz. Bulak Bey).
Edremit. 518. Edremit Körfezi, 500. Edvvard, VI1..402. Eflâk, 27, 40, 47, 70, 98, 149, 189, 190, 195, 219,221. Eflâk-Buâdan, 47, 61, 62, 97, 98, 100, 101, 103, 104, 127, 132, 139, 140, 141, 144, 151, 183, 189, 190,193,199, 200,201, 202, 203,205,206,218,221,309. Eflâkh-lar, 151. Eflâtun, 76. Ege, 367, 370, 421, 429, 517, 824, 831, 833, 835,841. Ege Adaları, 138, 142, 438, 440, 441, 443, 444,450,456,465,500, 514, 517,636,640, 641,643, 647,650,717, 740, 742, 774,775, 776, 777, 778, 779, 781, 783, 784. Ege Denizi, 43, 79, 139, 141, 153, 154,192, 343, 345, 346, 429, 438, 441, 442, 443, 446, 457,493, 511, 518, 578, 601, 616, 638, 640, 646, 649, 650, 652, 717, 732, 740, 763, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780,781,782,784,830,834.
Eğribos, 153. Eğridir, 457.
Eisenhovver - Doktrini, 698, 705.
Eisenhower, 611. Ejderhan Seferi, 57. Ekvador, 689.
ELAS (Millî Halk Kurtuluş Ordusu), 610.
Elazığ, 458. **Elbe, 26,32,37,** 114. Elbe Dukalıkları, 243. Eleşkirt, 353. Elviye-i Selâse, 482, 483. Elysee Sarayı, 818.
Emanullah Han, 572. Emir Abdül Kadir, 161. Emmanuel Ksanthos, 138. Endonezya, 612, 684. Enez, 493, 641. Enosis. 226, 740, 741, 745, 749, 752, 757, 759,760,761,762,772. Entente Cordiale, 300. Enver Paşa, 402, 464, 467, 469, 480, 482.

EOKA, 743, 745. 763. 764.
Epaminondas, 76.
Epir, 327, 364, 365, 366, 367, 368, 370, 443.
Erciş, 157.
Erdebil. 148.
Erdet, 511.
Erdemli, 834.
Ereğli, 394, 457.
Erenköy, 758.
Erfurt, 27, 101, 102.
Erfurt Andlaşması, 27.
Ergani, 457, 458.
Eria, 787.
Erim, Nihat, 750, 757.
Eritre, 299, 422, 497, 600.
Erivan, 148,841.
Erkin, Feridun Cemal, 632, 650, 752, 755, 758. Ermeni-ler, 47, 130, 167, 216, 343, 374, 375, 377, 378, 450, 454, 469, 475, 476, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 514, 806, 808, 836, 837,839,841. Ermenistan, 375, 377, 475, 481. 514, 515, 517, 573, 574, 800, 806, 807, 808, 809, 810,823,839.
Ermeni Doğu Dilleri Enstitüsü, 375. Ermeni Patriği Narses, 375. Ermeni Patrikliği, 374.
Ermeni Sorunu, 343, 355, 376,416,418,485, 491.
Ertegün, Munis, 723.
Erzin,417.
Erzincan, 458, 469, 473, 477, 479. Erzincan Mütarekesi (18 Aralık 1917), 474, 475. Erzurum, 157, 158,193, 339, 378, 419, 454, 458, 469, 470, 479, 485, 487, 496.
Erzurum Müdafaa Hattı, 635. Estonya, 503, 565, 596, 660, 799, 809, 820. Etabli, 557.
Etats Generaux, 14, 15. Ethem Paşa (Müşir), 370. Etniki Eterya, 138, 140, 369.
Etniki Eterya Cemiyeti, 138, 139, 141, 225.
Etyopya, 793. Eugenie, 218. Eupen, 510.
Evian Sözleşmesi, 686.
Evren, Kenan, 833, 836.
Eylau, 26, 100.

- F -

Fakland (Malvinas) Takımadaları, 779. Fas. 301. 304, 305, 306, 422, 425, 430, 517. 685,689,791,792,835.
Faşist Partisi, 529, 609, 662.
Faşizm, 529.
Fatih Sultan Mehmet. 374.
Faysal, 550, 551.
Fedakâran-ı Millet Cemiyeti, 404.
Felemenk, 66, 67, 661.
Felix Orsini, 236.
Fener Patriği, 324.
Fenerli Rumlar, 141.
Fenike, 500.
Feodalite, 8, 11, 15, 16.
Ferdinand (Arşidük), 461.
Ferdinand (Bulgaristan Prensi), 361, 362.
Ferdinan de Lesseps, 217.
Ferdinand I., 125.
Ferdinand VII., 28.
Fergana Bölgesi, 269.
Fergâne Vadisi, 267.
Ferhad Abbas, 686.
Ferit Paşa (Sadrazam), 514, 515.
Fethi (Okyar) Bey, 568.
FethAliŞah, 155, 156,157.
Fırat (nehri), 172, 345, 346, 347, 391, 392, 393, 394, 395, 446, 452, 453, 454, 457, 488, 793, 794, 795, 837.
Fırat Vadisi Demiryolu Kumpanyası, 393.
Fildişi Sahili, 298.
Filibe, 360, 438.
Filiki Eterya, 138.
Filipinler, 264, 612, 660, 672.
Filistin, 212, 457, 471. 472, 474, 480, 495, 514, 517, 518, 544, 548, 549, 550, 692, 693, 786, 787.
Filistinli-ler, 787, 788.
Filistin Devleti, 786, 837.
Filistin Kurtuluş Örgütü, 786, 787, 788, 837.
Fin - Rus Savaşı, 596.
Fin-ler, 596, 665, 753.
Finlandiya, 27,29. 37, 38, 101, 596, 602, 607, 628,660,661,662,663.
FIR (Hattı), 781,783.
Fizan. 687.
Florida, 255, 256, 261.
Foochovv, 274.
Formoza, 282, 619,665,674.
Frankfurt, 37, 127,248.
Frankfurter Zeitung, 277.
Fransa, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 17, 19, 20. 21, 22, 23, 24, 25, 27, 29, 30, 33, 35, 36, 37, 38, 40, 50, 51, 52, 53, 59, 60, 67, 72, 73, 74, 75, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 86, 87, 88, 90,91,92,93,94,96,97,99,100, 101,112, 116, 117, 118, 120, 121, 123, 124, 125, 132, 146, 147, 149, 151, 153, 155, 160, 161, 163, 165, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 180, 184, 186, 187, 192, 195, 196, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 208, 209, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 220, 221, 222, 223, 227, 229, 232,

234. 235, 236. 237, 238, 239, 242, 243. 244, 247, 248. 250. 255, 256. 258. 261, 262, 263. 265. 266. 268. 274, 275, 276. 283, 288, 289. 290, 293. 295, 296. 299, 300. 301. 303, 304, 305, 306. 308, 309, 323, 324, 329, 331. 334, 335, 338, 351, 352, 360, 362, 364, 366, 368, 369. 370, 371, 372, 373, 379, 380, 381, 382, 384, 388, 389, 390, 392, 393, 394, 395. 405, 409, 410, 413, 418, 421, 422, 425, 426, 436, 439, 444, 446. 447, 449, 451, 452. 453, 454, 460, 461, 463, 464, 467, 468, 471, 476, 485, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 499, 500, 501, 507, 510, 512, 515, 516, 519, 520, 521, 525, 526, 528, 530, 535, 536, 537, 539, 540, 543, 544, 548, 549, 551, 552, 553, 554, 555, 561, 562, 566. 568, 570, 575, 576, 579, 581, 582, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 595, 596, 597, 598, 600, 601, 609, 616, 617, 618, 619, 621, 623, 625, 627, 628, 629, 631, 632, 634, 635, 636, 645, 649, 657, 658. 661, 662, 665, 668, 669, 672, 676, 678, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 691, 692, 694, 697, 700, 701, 702, 704, 705, 706, 71.1, 721, 723, 726, 738, 757, 773, 775, 779, 789, 791, 792, 798, 804, 805, 820, 837.
Fransız-lar, 7, 10, 14, 15, 19, 24, 30, 51, 52, 54, 71, 158, 169, 201, 212, 215, 216, 251-263, 275, 287, 299, 300, 304, 323, 397, 456, 457, 458, 472, 502, 505, 506, 569, 607, 618, 788, 793, 837, 843, 845.
Fransız İhtilali, 4, 7, 9, 19, 20, 33, 34, 71, 72, 113, 115, 117, 118, 120,137, 138, 231, 256, 320.
Frans Josef, 263.
Fransız Topluluğu, 689.
Fransuva I., 50.
Fransuva II., 24.
Frederick II., 13.
Friedland, 26, 100.
Friedrich III., 294.
Friedrich von Diez, 65.
Fuat Efendi (Paşa), 191, 198, 215.
Fuat I. (Hidiv), 546.
Fulton, 666.
Fuzuli, 841.

- G -

Gabriyel Noradonkyan Efendi, 409, 420.
Galata, 485.
Galata Bankerleri, 397.
Gali. Butros, 827, 828, 829.
Galiçya, 28, 37, 38, 466, 468, 487, 497, 511.
Galip Efendi, 91.
Galoş, 365.
Gandhi, 682.
Ganj, 76,
Garanti Kanunu, 239.
Garibaidi. 235,238.
Garp Ocakları, 68 , 158, 159, 424.
Gastein Andlaşması, 243,244. 245.
Gavril Paşa, 360.
Gazze, 786, 787.
Geçitkale, 760.
Gediz Ovası, 457.
Gelibolu, 201,471.
Gelibolu Yarımadası, 471, 500.
Genç Osmanlılar, 326, 332, 333.
Genç Osmanlılar Cemiyeti, 333, 400.
Georges-Picot, 495.
George III., 254.
Georg Petroviç, 131.
George Washington (gemisi), 162.
Germen Konfederasyonu, 37, 38, 236, 240, 243, 245, 248.
Gine, 706.
Giraud, 617.
Giresun, 458.
Girit, 52, 61, 79,138,142, 143, 144, 166, 169, 173, 195, 225, 226, 227, 228, 229, 309, 343, 345, 353, 355, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 372, 373, 405, 408, 413, 414, 430, 432, 441, 443, 601, 616, 744, 835.
Girit İsyanı, 166, 216, 225, 227, 228.
Gladstone, William Ewart, 328, 377.
Glubb Paşa, 700.
Goeben, 465.
Goethe, 137.
Goldschmid, 207.
Golon Tepeleri, 786.
Goltz Paşa (Baron Colmar von der Goltz), 448.
Gorbaçov, Mikhail, 797, 798, 799, 800, 802, 803, 806, 807.
Gorçakof, 200, 290, 308, 322, 323, 351.
Gotland, 778.
Gökçeada, 456, 493, 516, 774, 776.
Gölcük, 630.
Gözne, 834.
Gregoryos IV., 141.
Grek Projesi, 61,71,136.
Grey, Edvvard (Sir), 452.
Grivas (General). 758, 760, 761.
Guam Adası, 264.
Guernsey, 779.
Guyana, 769.
Gülhane Hatt-ı Hümayunu, 179, 182, 209.
Gülistan Andlaşması, 156.
Gümrü, 482, 484.
Gümrük Tarifesi Anlaşması, 193.
Gümrük, Yabancı Postalan ve Kapitülasyonlara Ait Anlaşma. 454.

Gümülcine, 511.
Gümüşhane, 458.
Güneş, Turan, 765, 766.
Güney Afrika (Birlisi). 661, 672.
Güney Afrika, 299, 390.
Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), 794.
Güney Kore, 284, 670, 671, 672. 673, 727, 728. Gürcistan, 148, 151.
155,481,482,799,800, 801,810.822,823,839,841.
Gürcü-ler, 62, 479, 480, 481, 482
Güstav 111., 63. Güyan, 37.
Güzelyurt, 827. 828.

- H -

Habeşistan, 299. 421, 422, 530. 535, 536, 546, 552, 553, 579, 581, 586, 600, 661, 662, 672.
Habeşler, 422.
Habib Burgiba, 685.
Habsburg, 237.
HaburSu, 516.
Haçlı Seferleri, 49,213.
Hadi Paşa, 515.
Hafız Ahmet Paşa, 176.
Haiti, 607.
Hakkari, 458, 562.
Hakkı Paşa, 452.
Halep, 52, 54,193, 212, 390, 394, 417, 448, 457, 472, 587.
Halepa, 363.
Halepa Fermanı, 363, 367, 368.
Halepa Sözleşmesi, 363, 364.
Halet Efendi, 139,141.
Haliç, 165,630.
Haliç Konferansı, 561, 562.
Halifax (Lord), 631.
Halife, 312, 317, 467, 468.
Halil (Menteşe) Bey, 466, 481.
Hamidiye Kruvazörü, 438.
Hanka, 320.
Hanoi, 684.
Hanover, 24, 78.
Hanya, 363, 369.
Hare, 756.
Hareket Ordusu, 415.
Harezm, 312, 313,314.
Harkov, 615.
Harput, 394, 419, 454.
Harp Okulu, 181,333,448.
Hasan Paşa (Bkz. İzmirli Hasan Paşa).
Hatay, 565, 587, 589, 590, 591, 592, 593, 794.
Hatay Egemenlik Cemiyeti. 589.
Havai (Havvaii), 263, 607.
Havana, 768.
Havran, 433.
Hayat Alanı, 599.
Haydarpaşa -Bağdat - Basra (demiryolu), 393.
Haydarpaşa, 391.
Haydarpaşa-İzmit (demiryolu), 295, 389, 390.
Haydar Şah, 312.
Hayfa, 496, 545.
Hazar Denizi, 266, 483.
Heligoland, 37, 38, 299.
Heliopolis, 89.
Hellen Dostluk Cemiyeti, 137.
Helsinki, 707, 708, 709, 710, 798, 812, 815, 820.
Helsinki Anlaşması, 709. Helsinki Konferansı, 708, 709, 710. Helsinki Sonuç Belgesi, 709, 710, 815, 816, 845.
Herbert Ratkeal, 68.
Herkel, J., 320.
Hersek, 224, 311, 320, 322, 327.
Hersek İsyanı, 321, 322, 322, 324, 326.
Herzl, Theodor, 548. Hınçak, 377, 487.
Hınçak İsyanı Cemiyeti Kanunu Âlisi, 377.
Hınçak Komitası, 377, 378. Hıristiyan-lar, 43, 45, 46, 87, 88, 108, 154, 181, 192, 196, 203, 204, 209, 210, 211, 212, 215, 228, 278, 323, 324, 330, 331, 332, 337, 788. Hırvat-lar, 56, 126, 320, 407, 507, 810, 811, 812,813,814. Hırvatistan, 512, 602, 810, 811, 820, 838, 840. Hîve (veya Harezm) Hanlığı, 266, 269, 311, 312.
Hîve, 266, 267, 268, 269, 312, 314, 316.
Hicaz, 168, 472, 515. 517, 546, 550. Hicaz Emiri Hüseyin, (Bkz. Şerif Hüseyin). Hicaz Kralı ve Necd Sultanı, 547. Hicaz Krallığı, 547. Hidiv (Hıdîv), 216, 381,383.
Hindenburg, 497, 531. Hindicini, 297, 298, 608, 612, 616. Hindicini Yarımadası, 298.
Hindikuş Dağları, 266. Hindistan, 9, 21, 24,55, 76, 78, 79, 80, 172, 180, 193, 217, 220, 227, 253, 271, 274. 297, 298, 303, 317, 345, 346, 348, 389, 391, 392, 393, 451, 459, 467, 468, 469, 470, 480, 598, 600, 602, 607, 661. 682, 683, 690, 699, 746, 769. Hint Okyanusu, 43, 285, 318, 345. 391, 393, 394, 536, 543, 600, 602, 745, 796. Hint Yarımadası, 682, 683. Hiroşima, 612. Hitler, Adolf, 530, 531, 535, 538, 539, 541, 549, 553, 588, 593, 594, 598, 600, 601, 603,611,630,637,641,657.

Hocent, 269.
Hohenzollern. 221, 247.
Hokand (Kokand), 267, 269, 312,314. 316.
Hokand Hanlığı, 266, 267. 268, 269, 311, 312,316.
Hokand Şeyhülislâmı. 313.
Hollanda, 17, 21, 22,29, 35, 36, 38, 91, 120, 127, 159, 184, 215, 217. 255, 275, 281, 288, 289, 293, 298, 397. 597, 612, 616, 619, 668, 669, 672, 676, 678, 684, 690, 726,778,792,813,820,821.
Hollandah-lar, 279, 287.
Holstein, 243, 245.
Homer, 76.
Honduras. 37, 607.
Hong-Kong, 274, 297, 607.
Hora Gemisi, 780.
Hotin, 61.
Hudeyde, 547.
Hugessen, Knatchbull (Sir), 630, 631.
Hums, 457.
HurşitPaşa, 133, 139, 141.
Hünkâr İskelesi Andlaşması, 161, 174, 175, 177, 179, 186, 188, 198,410.
Hürmüz, 391.
Hürmüz Boğazı, 789, 790.
Hür Fransız Kuvvetleri, 598.
Hürriyet ve İtilaf Fırkası, 433.
Hüseyin Avni Paşa, 326.
Hüseyin Hilmi Paşa, 409, 415.
Hüseyin Paşa, 170.
Hüsrev Paşa, 168.

- I -

ICAO, (Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü), 781.
Irak, 175, 212, 248, 445, 450, 451, 452, 453, 454, 456, 457, 468, 472, 473, 483, 492, 495, 514, 516, 517, 518, 544, 547, 549, 550, 555, 561, 562, 563, 586, 601, 602, 636, 652, 691, 696, 698, 699, 700, 702, 734, 735, 736, 787, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 837.
Islahat Fermanı, 205, 207, 208, 209, 210, 211,307.
Issık Gölü, 267.
Istranca, 515.
Işıklar Yüzyılı, 13.

-i-

İbrahim Hakkı Paşa, 476.
İbrahim Paşa, 147, 170, 172, 173, 176, 178.
İgnatiyef (Kont), 268, 325, 342.
İhtiyarlar Meclisi, 19.
İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Sözleşmesi, 560.
İkinci Balkan Savaşı, 441. 443, 446.
İkinci Dünya Savaşı, 4, 530, 533, 542, 549, 550, 552, 575, 594, 595. 613. 614. 615, 616, 619. 621.624. 626, 628. 629, 635. 636, 638. 639, 651, 652, 653. 654, 657, 658, 660, 664, 665, 669, 670. 677, 680. 681, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 691, 692, 693, 694, 695, 699, 701, 702, 703, 704, 706, 710, 711, 714. 716, 717, 718, 720, 721. 722, 725, 726, 727, 731, 738. 740, 741, 774. 785, 797, 798, 803, 804,806,819,824.843,844.
İkinci İnönü Zaferi, 570.
İkinci Koalisyon Savaşları, 22, 40, 90, 91.
İkinci Meşrutiyet, 167, 374, 379, 398, 402, 403, 405, 406, 411, 414, 416, 418, 420,429, 446, 447.
İki Sicilya Krallığı, 88.
İlluria, 28.
İmar ve İskan Vekaleti, 558.
İmroz (Gökçeada). 444, 493.
İncirlik Üssü, 793, 837.
İndus, 194.
İngiliz-ler, 22, 25, 29, 33, 54, 86, 99, 137, 156, 192, 201, 212, 215, 258, 265, 267, 268, 274, 284. 286, 287, 297, 299, 301, 303, 304, 313, 317, 328, 377, 397, 445, 451, 454, 456, 457, 465, 466, 471, 472, 483, 489, 502, 550, 793.
İngiliz Deniz Heyeti, 449.
İngiltere, 9, 13, 14, 17, 21, 23, 24, 25, 26,28, 29, 30, 34, 35, 36, 37, 38, 50, 53, 54, 55, 60, 61, 63, 64, 66, 67, 72, 78, 80, 82, 84, 85, 86, 87, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 113, 115, 120, 121, 127, 144, 145, 146, 147, 149, 151, 153, 155, 156, 159, 163, 165, 172, 173, 174, 175, 177. 178, 180, 184, 185, 186, 187, 188, 191, 192, 193, 194, 195, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 208, 209, 213, 214, 217, 218, 221, 222, 223, 227, 229, 235. 236, 242, 243, 244, 253, 254, 255, 256, 258, 259, 262, 263, 264, 266, 267, 268, 271, 272, 274, 275, 276, 281, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 291, 292, 293, 296, 297, 299, 300, 303, 304, 305, 306, 308, 309, 311, 313, 315, 317, 319, 322, 324, 328, 329, 330, 331, 335, 338, 339, 345, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 354, 359, 360, 362, 363, 364, 365, 366, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 376, 379, 380, 381, 382 , 383, 384, 385. 386, 387, 388, 389, 390, 392, 393, 395, 401, 402, 405, 406. 409, 410, 411, 412, 413, 418, 421, 422, 425, 426, 430,436, 439, 440, 444, 445, 446, 447, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 456, 459, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 471, 472. 476, 480, 482, 491,

492, 493, 494, 495, 496, 498, 499, 500. 501, 507, 509. 510, 512, 516, 518, 529, 520, 521, 525. 526. 528, 536, 537, 539, 540, 541, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 568, 570, 575, 576, 579. 581, 582, 585, 586, 589, 591, 593, 595, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 607, 610, 611, 612, 615, 616, 617, 618, 620, 621, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 634, 635, 636, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 659, 660, 665, 666, 668, 669, 670, 672, 676, 677, 682, 683. 684, 685, 687, 688, 689, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699. 700, 701, 704, 705, 706, 711, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 729, 730, 733, 734, 735, 738, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 757, 760, 765, 766, 769, 773, 774, 775, 779, 789, 791, 792,798,801,804,805,813,820.
İnönü, İsmet, 561, 629, 630, 637, 641, 643, 644, 646, 755, 756, 757.
İpsilanti, Aleksandr, 138, 139, 140.
İpsilanti, Dimitri, 140, 142.
İpsilanti, Konstantin, 97, 138.
İrad-ı Cedit, 107.
İran, 43, 104, 149, 155, 156, 157, 158, 303, 305, 311, 312, 343, 375, 394, 401, 445, 451, 452, 473, 480, 482, 492, 503, 516, 543, 550, 551, 555, 572, 573, 586, 602, 619, 621, 628, 636, 659, 661, 666, 694, 695, 697, 699, 735, 737, 738, 789, 790, 796,836,837,841.
İranlılar, 157.
İrlanda, 292, 669, 676, 726.
İsa, 196.
İsabella, 247.
İskandinav, 596, 616, 670.
İskan Genel Müdürlüğü, 558.
İskender, 77.
İskenderiye, 52, 61, 81, 82, 83, 90, 94, 99, 168, 178,381,600.
İskenderiye Sözleşmesi, 90, 178.
İskenderun (Sancak), 54,193, 376, 393, 457, 496, 566, 587, 588, 589, 590, 642, 728.
İskenderun Körfezi, 192, 393, 516.
İslâm, 49, 130,468,480.
İslâm İşleri Cemiyeti, 446.
İslâm Konferansı, 795.
İslâm Konferansı Örgütü, 740.
İslâm Ordusu, 480, 482, 483.
İsmail Kalesi, 69, 70.
İsmail Paşa (Mısır valisi), 216, 218, 381.
İsmet Paşa (Bkz. İnönü, İsmet).
İspanya, 17, 21, 22,27,28, 29, 30, 35, 69, 91, 101,116, 117, 121, 217,255, 256, 258, 261, 263, 264, 265, 287, 289, 293, 298, 421, 577, 600, 676. 685, 687, 690, 715, 792,813.
İspanya Krallığı, 247.
İspanyol-lar, 28, 232, 238, 258, 265, 287.
İsrail, 554, 691, 692, 693, 696, 697, 698, 699. 700, 702, 715. 734, 736, 785, 786, 787, 788, 793.
İssas, 687.
İstanbul, 23, 27, 35,46,47,50, 51, 52, 58, 59, 61, 72, 73, 78, 88, 89, 94, 99, 110, 130, 132, 138, 156, 157, 165, 171, 179, 183, 193, 194, 195, 200, 201, 221, 228, 271, 272, 278, 295, 312, 313, 314, 316, 317, 323, 324, 325, 326, 329, 330, 331, 332, 336, 337, 338, 339, 348, 349, 355, 360, 366, 369, 371, 377, 378, 382, 388, 389. 390, 391, 393, 396, 397, 398, 407, 400, 409, 410, 412, 414, 415, 418, 424, 433, 436, 440, 448, 449, 451, 452, 454, 456, 457, 460, 467. 471, 483, 487, 491, 492, 493, 599, 500, 514, 516, 557, 559, 560, 577, 630, 723, 737, 781, 823, 839, 840, 841.
İstanbul Andlaşması, 185, 354, 371, 372, 443, 444.
İstanbul Boğazı, 53, 84, 173, 174, 177, 183, 194,338,516,580.
İstanbul Hükümeti (Bkz. Babıâli).
İstanbul Konferansı, 328, 331, 335, 343, 361, 371.
İstanbul Paktı, 737.
İstanbul Protokolü, 222.
İstanbul Sözleşmesi, 700.
İstanköy 775.
İstip, 443.
İstirya, 61,497, 662.
İsveç, 24, 30, 35, 37, 38, 57, 58, 63, 64, 65, 66, 69, 73, 203, 669, 726, 778.
İsveçli, 562.
İsviçre, 38, 127, 377, 427, 548, 582.
İsviçreli, 8.
İşkodra, 438,439, 440, 441.
İşkodra Barışı, 225.
İtaki, 88.
İtalya, 17, 21, 22, 24, 28, 35, 38, 58, 75, 77, 78 , 79, 81, 116, 120, 126, 202, 227, 229, 231, 232, 233, 235, 236, 237, 238, 239, 244, 244, 288, 289, 292, 296, 304, 306, 308, 313, 321, 324, 329, 333, 335, 336, 338, 351, 366, 369, 371, 372, 373, 379, 380, 381, 382, 385, 395, 401, 405, 410, 411, 413, 418, 420, 421, 422, 423, 424, 426, 427, 428, 429, 430. 433. 439, 444, 445, 454, 456, 460, 464, 494, 496, 497, 499. 500, 505, 509, 510, 511, 512, 515, 516, 519, 520, 522, 525, 528, 529, 530,

535, 536, 537, 538, 539,
547. 548, 549, 552, 540,
575, 578, 579, 581, 553, 555.
593, 597, 598, 599, 586, 588.
609, 618, 628, 629, 600, 601.
648, 658, 660, 661, 631, 632,
678, 685, 687, 689, 662, 668,
726, 733, 774, 775, 691, 694,

541,

570, 571.
591, 592.
605, 607,
635, 636,
669, 676,
702, 715,
792, 813,

U?[14,18]?^[84]^ ™ *ıı MM *AAA A^*
italyan, 223, 235,239,313,397,444,456, 457, 458 472 496, 529, 567, 568, 788.
talyaKra ligi, 237
itilaf Devletleri, 464, 465, 467, 468, 471, 475, 491, 492, 494, 498, 499, 500. 501, 502, 503, 509, 512, 5.4, 518, 551, 563,

İttifak Andlaşması, 432.
İttifak Devletleri, 467, 468, 500, 501, 505, 506,507,508,509. İttihad-ı
Muhammedi Fırkası, 414.
İttihad-ı Osmanî Cemiyeti, 400.
ittihat ve Terakki Cemiyeti (Partisi), 400,
SV 4[4]3[0]4[2,]4[4]3?'4İ?[4]47[4]3[4,] ^ 4,6, ™'
İttihat ve Terakki Hükümeti, 441, 464. 468,
f [48]f,T co
t AH. *11* ıe -*IA 1*
yon Adaları, 37 38 741.
izlanda, 669, 726, 839.
İzmir, 52,138, 162, 163, 164,193, 207, 380, 390, 457, 496, 500 5,6, 518, 737.
izmirli Hasan Paşa, 160.
izmit, 490
izmit Körfezi, 493.

_ J _

Jameika, 255, 715, 716.
Japon-Çin Savaşı, 599.
Japon-lar, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 301.
Japonya, 266, 273, 275, 276, 279, 280, 281, 282,283, 284, 285, 286,300, 301, 303,401, 406,410,463,509,510,515,516,519,520, 528, 533, 535, 538, 576,579. 582,598, 599, 600,605,607,608,611,612,613,614,615, 616,618,619,621,622,628,650,652,658, 660, 661,665, 670, 679,683, 684,689, 702, 711, 722, 723, 775, 791.
Jean-Jacques Rousseau. 11.
Jefferson, Thomas, 254.
Jena (Yena), 25, 100.
Jersey, 779.
Jersey Adası, 38.
Joan I., (Bkz. Cuza).
Johnson, Lydon Baines (ABD Başkanı), 698, 755, 756, 757, 758, 761.
John Rodgers. 162.
Joscph II., 60.
Jozefl.,218.
Jön Türkler, 399, 400. 446. 401. 402. 405. 425.
Juarez. 263.

- K -

Kabakçi Mustafa İsyanı, 100, 109, 136.
Kabil. 267.
Kaehler (Albay), 448.
Kafkas-lar, 59, 60, 69. 148, 149, 155,192, 200, 202, 318, 338, 339, 468, 469, 476, 479, 482, 483, 484, 807, 817, 823, 841.

440, 480, 485602, 616, 638, 643.

Kafkas Cumhuriyeti, 481.
Kahire, 82, 90, 168, 381, 400, 619, 646, 648,

Kahire Konferansı, 619, 646, 648.
Kalas Mütarekesi 70
K^/ Sulta,,İye ,Andla§ması (Bkz - Çanak,
K a l ı f ^ S 26L
Kalimaki, 97.
Kamboçya, 298, 683, 684, 706.
Kamerun, 293, 299.
Kâmıı Pasa 439 447
omil pT**'u«tftnwi 440
g|J *SSSSS^VI.*
Kanada, 251, 256, 258, 264, 607, 661, 669, 672,709,792,815.
Kana› Harekâtl; 472·
Kandihar, 267.
Kandiye, 372.
KantaİcuzeN (Prens), 140.
Kanton, 273, 274, 275.
Kanton Limanı, 274.
Kanunların Ruhu, 11.
Kapütilasyonlar, 9, 49,50, 51, 54, 59, 65, 91, 92, 164.
Karaağaç, 498.
Karabağ (Bkz. Dağlık Karabae).
Karadağ. 223, 225, 231, 309. 321, 322, 323, 326, 327, 328. 330, 331, 338, 342, 343, 353, 362, 432, 435, 436, 439, 440, 443, 463, 509, 810, 811, 813.
Karadağlı-lar, 193, 224, 320, 327, 438, 441.
Karadeniz, 53, 57, 58, 59, 63, 84, 85, 86, 91, 92, 93, 98, 149, 150, 154, 164, 171, 184, 185. 186, 188, 190, 201, 203, 205, 206. 207, 208, 285. 307, 308. 309, 310. 318, 337, 338, 339, 343, 345, 394, 406, 410, 421, 438, 457, 467, 474, 477, 493, 503, 515, 582, 583, 584, 585, 602, 633. 649, 719. 720, 721, 724, 823, 824, 836, 841.
Karadeniz Boğazı, 449, 515.

Karakas, 713,715,783.
Kara Ada, 571.
Karadağ Prensliği. 224.
Karamanlis. Konstantin, 748.
Kara Mühendislik (Topçu) Okulu, 106.
Kara Todori Paşa, 351.
Karasuları ve Bitişik Bölge Sözleşmesi, 713.
Karataş Burnu, 516.
KaraYorgi, 131.132,133,134.
Karlofça, 197.
Karlofça Andlaşması, 55,57,184.
Karlsbad, 116.
Kareli., 221.
Karpas Yarımadası. 757.
Karpatlar, 505.
Kars, 150, 203, 343, 348, 350, 353,469, 472, 476, 477, 478, 479, 480, 482, 483, 484, 503,635,659,719,720.
Kasaba, 390, 457.
Kaş, 832.
Kaşgar, 267, 268, 272, 316, 317, 318, 337.
Kaşgar Hanlığı, 266, 267, 268, 271. 311, 316,317,318.
Katar, 393 ,453.
Katerinall., 13,60,61,192.
Katerina III., 70.
Katolik-ler, 56, 124, 195, 196 , 213, 216, 273, 407, 408.
Katolik Fransız. 213.
Katolik Partisi, 239.
Katta-Kurgan, 269.
Katur, 353.
Kavala, 168,441,443.
Kayseri, 377, 394, 417, 490.
Kazablanka. 617, 643, 835.
Kazablanka Konferansı, 617. 643.
Kazak, 267.
Kazakistan, 800, 808, 838, 840.
Kazan. 57, 311.
Kazgan. 312.
Keban Barajı, 794.
Kefelonya, 75, 88.
Kelbecer, 841.
Kellos, 526, 528.
Kellog Paktı, 526, 528, 565, 576, 587.
Kennedy, 705.
Kenya. 298.
Kerensyki, 532.
Kerkük, 791,837.
Keşmir, 707, 735.
Kıbrıs, 52, 61,138, 292, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 354, 355, 376, 382, 389, 393, 445. 501, 517, 544, 545, 547, 555, 695, 698, 699, 701, 717, 733, 734, 740, 741, 742, 743, 744. 745, 746, 747, 748, 749, 750. 751, 752, 753. 754, 755, 756, 757, 758, 759, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768. 769, 770, 771, 772. 773, 776, 779, 780. 782. 784, 824, 825, 826, 827, 828, 829. 830. 831. 834. 835. 841. Kıbrıs Elen Cumhuriyeti. 764. Kıbrıs Türk Barış Harekatları, 764, 765, 766,767,781. Kıbrıs Türk Federe Devleti, 767. 768, 769, 770,771,773.
Kılburun, 62.
Kırgız, 267.
Kırgızistan, 800, 809, 838. Kırım. 53, 60, 70, 71, 149, 183, 185, 201, 202, 203, 602, 799, 808, 823. Kınm Deklerasyonu, 627. Kırım Savaşı, 128, 188.191, 203, 207, 208, 211, 217, 218, 224, 235, 242, 264, 265, 268, 273, 275, 307, 309, 325, 332, 396.
Kırklareli, 443, 635. Kıta Ablukası, 25.26, 29, 100. Kıta Sahanlığı Sözleşmesi, 713.
Kızıldeniz, 43, 172, 217, 218, 299, 319, 392. 393, 422, 496, 536, 547, 553, 600, 687, 791.
Kiacohow, 276, 463.
Kiel, 630. Kiel
Kanalı, 510. Kiev,
602.
Kiklat Adaları, 150, 152. Kili, 70. Kilikya, 416. Kilise Devleti, 231. Kipriyanu (Kyprianu), Spiros, 796, 770, 825, 826.
Kirmanşah, 157.
Kition,741. Kleber,
89.
Klerides, Glafkos, 752, 762, 829. Knez, 131.
Koalisyon Savaşları, 20, 21, 34, 35, 112, 159,208,256,258,265,287.
Koca Yusuf Paşa, 61,69. Kohl,
Helmut, 805. Kolombiya, 265, 672.
Kominform, 664,673,731.
Komintern, 537.
Komünist Enternasyonali, 537, 538, 602.
Komünizm. 664, 666, 674, 683, 705. Kongo. 687, 706. Kongre, 256.
Konstantin (Kral), 500, 501.
Konstantin, 61. Konstantin
XIII.. 58. Konsül, 19.
Konvansiyon Meclisi Dönemi, 17. Konya, 170, 390, 391, 417, 496, 518. Kore, 282, 283, 284. 285, 286. 612, 616, 661, 670, 671, 672, 673, 728, 729, 840. Kore Savaşı, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 696, 703, 726, 727, 728, 729, 730.

Kortu. 75, 88.138.
Koridor, 535, 542.
Kosova, 384.
Kostarika, 607.
Kovno. 502.
Kölemenler, 81, 82, 168.
Kölemen Beyleri, 80.
Köprülü, Fuat, 733, 742. 745.
Körfez Harekâtı, 792.
Körfez Savaşı, 790, 791, 837.
Kremlin, 618.
Kremlin Sarayı, 799, 802.
Krupp, 316.
Kruşçev, 694, 705, 706. 707.
Kuban Nehri, 70.
Kudüs, 51, 196,390,472,693.
Kumanova, 438.
Kümkale, 471.
Kumkapı, 378.
Kunuri Muharebesi, 728.
Kuril Adaları, 273, 622.
Kursk. 615.
Kurtuluş Savaşı, 518, 554, 565, 571.
Kutsal Cihat, 468.
Kutsal İttifak, 57, 114, 115, 122, 143, 145, 146, 258, 259. Kutsal Roma-Germen imparatorluğu, 24, 37, 55.
Kutsal Yerler, 51, 195, 196. Kutsal Yerler Sorunu, 195, 196, 197, 198, 199,208,224.
Kuveyt, 393, 452, 453, 789, 790, 791, 836.
Kuveyt Şeyhliği, 453. Kuzey Afrika. 24, 158. 299, 380, 421, 422, 424, 425, 429, 468. Kuzey Amerika , 9, 265, 287. Kuzey Asya, 266. Kuzey Atlantik Andlaşması Örgütü (Bkz. NATO).
Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi, 822.
Kuzey Buz Denizi, 264. Kuzey Denizi, 299, 778. Kuzey Kafkas Cumhuriyeti, 483. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti. 770, 771, 772, 773, 824, 825, 827. 829, 830. Kuzey Kore, 660. 670. 671, 672, 673, 727. Kuzey Sporadlar, 153. Kuzey Vietnam, 684, 706.
Küba, 264, 607, 665, 705, 706, 707, 768, 769.
Kübah-lar, 264. Küçükçekmece, 339. Küçük Antant, 522, 570. Küçük Eflak, 61, 200.
Küçük, Fazıl (Dr.), 748, 750, 762. Küçük Hüseyin Paşa (Kaptan-ı Derya), 162. Küçük Kaynarca Andlaşması (1774), 49, 53, 59, 60, 70, 136, 141, 184, 192, 197, 218, 585.
Kürdistan, 517.
Küt - ül Amare, 470.
Kütahya. 173,500.
Kütahya Anlaşması. 161, 173, 175.

- L -

Lafayette (General), 255.
Lahic, 219.
Lahor, 682.
Lahsa Sancağı, 453.
Laibach, 116.
Laibach Kongresi, 140.
Laos, 683, 684.
Lateran Andlaşması, 239.
Latin, 213, 236.
LatinAmerika, 258, 259, 260, 265, 289.
Lauenberg, 243.
Layard, Henry, 348, 351.
Lazerev (Amiral). 172.
Lazkiye, 587.
La Haye Adalet Divanı, 525, 557, 567, 571, 780, 784.
Ledsky Planı, 827. Lefke, 766. Lefkoşa, 750, 751. 753. 754, 760, 761, 763, 766, 768, 769, 829, 830. Leh-ler, 190, 191.320. Lehistan, 26, 36, 58, 63, 64, 65, 66, 73, 77, 190,510,511,661.
Leipzig Savaş, 30.
Lenin, 532, 533. Leopold II., 67.
Leopold von Sachsen-Koburg, 152. Leros, 646, 775. Letonya, 503, 565, 596, 660, 799, 801, 809, 820.
Levant, 53.
Levanten, 47, 108.
Liao-tung Yarımadası, 282, 283, 285.
Liberal Parti. 328. Libya, 421, 422, 497, 517, 545, 552, 600, 687, 702, 720, 787. Limni, 79, 516, 784, 830, 832. Limpus (Amiral), 449. Lincoln, 166,262. Litvanya, 503, 541, 596, 660. 799, 801, 809, 820.
Litvinof Protokolü. 565. Liverpool, 136.
Lizbon, 28. Locarno, 525. Locarno Andlaşması, 522. 525, 526, 532, 564.
Lombardiya, 37, 126,232, 233, 236. 237.
Londra, 54, 74, 108, 122,136, 151, 153, 187, 207, 299, 308, 3! 3, 317. 348, 332, 333. 377, 439. 440, 444. 446, 451. 452, 495,

497, 524, 525. 538. 540. 580, 598, 603, 610. 618, 628, 644. 660. 664, 688. 700, 726, 730, 736, 743. 748, 750, 754, 760, 761,765.813,839.
Londra Andlaşması, 145, 146, 166, 177, 178. 188, 192. 193, 200, 205, 216, 309, 310, 351, 354, 440, 441, 442, 443, 494.
Londra Barış Konferansı, 660, 748, 750.
Londra Boğazlar Andlaşması, 183, 186, 187, 285, 586.
Londra Büyükelçiler Konferansı, 456, 774.
Londra Hükümeti, 274, 301, 452.
Londra Konferansı, 186,440.
Londra Protokolü, 152, 225, 331, 332, 337.
Lordlar Kamarası, 121.
Loris Melikof, 375.
Louisiana, 256, 258, 261.
Louis Philippe, 119, 122, 123.
Louis XIV., 7, 8, 10.
Louis XV., 10.
Louis XVI., 10, 14, 16,17,21,72.
Louis XVIII.. 32, 33, 118.
Lozan, 555, 557, 560, 561, 566, 567, 574, 575, 581, 629, 662, 693, 738, 740, 774, 775, 776, 782, 784.
Lozan Barış Andlaşması, 550, 554, 555, 556, 558, 560, 561, 562, 563, 566, 567, 568, 570, 571, 572, 574, 575, 579, 629, 662, 738, 740, 775, 776, 782, 784.
Lozan Boğazlar Sözleşmesi, 581, 582, 584, 585.
Lozan Konferansı, 574, 575.
Lucchesini, 68.
Ludwig II. (Bavyera Kralı), 248.
Lukas (Luques) Prensliği, 231.
Luneville Barış Andlaşması, 22.
Lübnan, 176, 178, 189,193, 212, 213, 214, 215. 216, 228, 394, 457, 458, 495, 544, 551, 552, 566, 587, 588, 589, 601, 691, 693, 698, 702, 734, 786, 787, 794.
Lübnanh-lar, 788.
Lübnanü'l - Aliye, 453.
Lübnanü's - Safile, 453.
Lübnan Nizamnamesi, 215, 216.
Lüksemburg. 507, 597, 668, 672, 676, 678, 726, 820.

- M -

Maan, 457.
Maastricht Andlaşması, 821, 822, 839.
Macar-lar, 56, 125, 126, 190, 507, 540, 562.
Macaristan. 67, 73, 126, 190, 218,231, 235, 507, 511, 512. 539, 540, 574, 601, 607, 610. 628, 636, 660, 661, 662. 663, 664. 665, 675, 732, 803, 840.
Macmillan, 747.
Mac Arthur (General), 613, 672.
Macaristan Cumhuriyeti, 507, 803.
Macar Mültecileri Sorunu. 189.
Maçin Muharebesi, 69.
Madrid, 27, 710, 786, 815, 816.
Magadişu, 840.
Magenta, 237.
Magosa, 766.
Maherde, 794.
Mahmut II., 110, 112, 139, 149, 167, 169, 171, 173, 174, 175, 176, 180, 181, 182, 225. Mahmut Nedim Paşa, 310, 311, 323, 325, 326, 333.
Mahmut Şevket Paşa, 415, 440, 447. Main nehri, 245. Makarios, 745, 748, 750, 752, 753, 754, 756, 758, 759, 761, 762, 763, 764, 768.
Makedonya, 139, 345, 353, 361, 368, 369, 370, 372,384, 385, 386, 387, 401, 402, 414, 415, 432, 433, 435, 438, 441. 442, 443, 426, 506, 732, 732, 810, 811, 812, 838, 840.
Makedonya Sorunu, 384. Maksimilien, 263. Malatya, 458. Malezya, 660, 684, 769. Mali, 769. Malmedy, 510. Malta, 37,38,79, 81,82, 83,87,92,102,348, 545, 546.
Manastır, 384, 386, 402, 434. Mançurya, 272, 273, 276, 277, 282, 283, 284, 285, 286, 533, 535, 537, 598, 612, 616, 619, 660.
Manin, 235.
Manisa, 457, 500, 597, 615, 657, 779.
Mansura, 758.
Manş (Channel) Takımadaları, 779. Manş Denizi, 31, 24, 597, 615, 657, 779. Maraş, 177, 417, 825, 828, 829. Mardin, 458, 516.
Marie Antoinette, 17. Marksizm, 532.
Marmara, 99, 347, 339, 457. Marmara Denizi, 43,438,430,465,493,498, 515,516,518,580, 842. Marmaris, 456.
Marne, 466. Marne Hattı, 497. Marshall (George) Planı, 665, 666, 667, 696, 726. 727.
Marsilya, 136,485. Martini Tüfeği, 166.
Maruni-ler, 213, 214, 215. Maverayi Kafkas, 479. Maverayi Kafkas Cumhuriyeti, 479, 481. Maverayi Kafkas Komiserliği. 479.
Mavrokordato, 142. Mavros, George, 765.

Mebusan Meclisi, 331, 335, 336, 399, 402, 404, 405, 414. 415, 420, 433. 434, 465.
Meclis-i Âli, 515.
Meclis-i Ayan (Bkz. Ayan Meclisi).
Meclis-i Meb'usân (Bkz. Mebusan Meclisi).
Meclis-i Umumi, 335, 336.
Megali İdea, 138, 139, 370, 372.
Mehmet Ali Paşa (Mısır valisi), 99, 122, 142, 143, 144, 146, 147, 150, 161, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 176, 177, 179. 180, 186, 195, 214, 216, 217, 225,319,381,392.
Mehmet Emin Âli Paşa, 204, 224, 227, 228, 310, 333.
Mehmet Hüsrev Paşa (Kaptan-ı Derya), 162, 163.
Mehmet Reşat, (Bkz. Mehmet V.).
Mehmet Reşat Paşa, 334.
Mehmet Rüştü Paşa, 326, 334.
Mehmet V., 416.
Mehmet Vahidettin (Padişah), 515.
Meiji Restorasyonu, 281.
Meis, 774, 775.
Meis Adası, 444, 555, 571, 774, 775, 835.
Mekke, 546.
Mekke Şerifi Hüseyin, 495.
Meksika, 251, 261, 262, 264, 265, 502.
Meksikalı, 263.
Meksiko, 263.
Mekteb-i Harbiye (Bkz. Harp Okulu).
Memel, 541.
Memleketeyn (Bkz. Eflak-Buğdan).
Menderes, Adnan, 734, 743, 748.
Menemen, 142.
Menemencioğlu, Numan, 646.
Menkiçof, 197, 198, 199.
Menou (General), 90.
Menşur, 312.
Meriç, 446, 498.
Meriç Nehri, 443, 444, 446, 590, 642.
Merkezi Andlaşma Örgütü (CENTO), 698, 734, 736, 737, 738.
Merkez Sovyet Hükümeti, 479.
Mersin, 390, 457, 496, 590, 642, 817, 834.
Merv, 271.
Merzifon, 378.
Meşveret, 44, 149, 200.
Meşveret-i amme, 110.
Metternich (Prens), 30, 35, 40, 42 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 125, 126, 127,134,140, 143, 145, 171, 177. 180, 232.
Meıterrich Sistemi, 116, 121, 146, 258.
Meydanıekbez, 587.
Mezapotamya, 305, 395.
Mısır, 20, 22, 23, 53, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83. 84, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 99, 122, 129, 142, 146, 160. 168. 169, 172, 173, 176, 177. 178, 179, 180,193, 195, 196, 213, 214. 216. 217, 218, 226. 298, 299, 301. 303. 319, 347, 381, 382,383. 384, 389, 390, 421, 422, 426. 445. 465, 466, 468, 471, 517,-536, 543, 544, 545, 546, 553, 600, 670, 680, 686, 692, 694, 697, 698, 699, 700, 701, 730, 734, 735. 786, 791, 792. 793, 836.
Mısır Sorunu, 168, 171, 172, 173, 174, 175, 179, 1.80, 182, 183.
Mısır Valiliği İmtiyaz Fermanı, 178.
Midilli, 163, 387, 443, 465, 467, 516, 776, 831.
Midye, 440,441,493, 641.
Midye-Enez Hattı, 641.
Mihver Devletleri, 593, 600, 604, 605, 608, 613, 615, 616, 617, 619, 620, 622, 629, 636, 642, 647, 653, 660, 681, 721, 774.
Mikado, 280, 281.
Milan, 327, 361.
Millerand (Fransız Başbakanı), 515.
Milletler Cemiyeti, 510, 515, 516, 522, 523, 524, 525, 526, 528, 535, 537, 539, 549, 550, 557, 561, 562, 564, 565, 566, 568, 573, 576, 577, 579, 580, 581, 582, 588. 589, 590, 592, 596, 626, 844.
Milletler Cemiyeti Genel Kurulu, 581, 626.
Milletler Cemiyeti Konseyi, 581., 590.
Milletler Cemiyeti Mandalar Komisyonu, 588.
Milletler Cemiyeti Sözleşmesi, 524.
Milliyetçi Çin, 674.
Milli Meclis, 415.
Miloş Obrenoviç, 134, 222.
Minorka, 163,255,256.
Misak-ı Milli, 550, 554, 561, 563, 587, 654.
Misolongi, 138, 143.
Missisipi Nehri, 256, 261.
Missouri, 613, 666, 723.
Mithat Paşa (Bkz. Ahmet Mithat Paşa).
Modena, 38, 120,231,232,237.
Mondros, 561.
Mondros Mütarekesi (1918), 473. 485, 491, 506,517,518,549,5/0.
Moğolistan, 273, 665, 674, 803.
Mohilef, 60.
Moldova, 799, 800, 808, 809, 810, 823, 839.
Molotov, 624, 632, 645, 718, 719, 720.
Moltke, 245,448.
Monschau, 510.
Monroe, 259.
Monroe Doktrini, 256, 259. 260. 263, 264, 523, 526, 573, 668.
Montesquieu, 11.
Montgomery (General), 611.
Montreux, 584, 582, 719, 784.
Montreux Boğazlar Konferansı, 579, 582.
Montreux Boğazlar Sözleşmesi (1936), 579.

582, 585. 586. 589. 592, 593. 629, 632, 633. 651. 718. 719. 720. 721. 723. 734, 830. 838. 842.
Montreux **Boğazlar** Statüsü. 584.
Mora, 61, 83. 84. 88. 129,135.136, 139, 140. 141. 142, 143. 144. 145. 146, 147, 149. 152. 153, 162, 167, 169,225.741.
Mora İsyanı, 162, 169.
Morning Post, 277.
Moruzi, Aleksandr, 97.
Moskova, 29,30,57, 58, 375. 479, 465, 471, 563. 596, 602. 607, 618. 631, 632, 634, 645, 657, 660, 661, 663, 664, 665, 670, 673, 675, 678, 706, 708, 717, 718, 759, 764. 799, 805, 808, 809, 820, 823, 835, 838.
Moskova Anlaşması. 707, 708, 718.
Moskova Knezîiâi, 57.
Moskova Konferansı. 618. 619, 620, 645, 660,661.
Moskova Seferi (1812), 29,133.
Movrokordato, Aleksandr, 62.
MTA Enstitüsü. 780.
MTA Sismik -1, 780, 833.
Mudanya, 457.
Muğla, 456, 458, 500.
Muhammet Ali Cinnah, 682.
Muharrrem Kararnamesi, 397. 398.
Murat V., 326, 333, 334.
Musevi, 108.
Mussolini, Benito. 529. 540, 552, 570, 588, 593,594,601,609.
Mustafa Asım Paşa, 333.
Mustafa Fazıl Paşa. 333.
Mustafa IV., 100, 109, 110, 112.
Mustafa Kemal Atatürk, 1, 415, 426, 471, 472, 518, 544, 552, 559, 575, 577, 579, 587,588,589,590,591,629.
Mustafa Reşit Paşa, 182.
Musul, 457, 458, 473, 495, 516, 518, 549. 550, 553, 555, 561, 562, 563, 570, 572, 576.
Muş. 157,458,469,470,473.
Mutsihito (İmparator), 281.
Mülteciler Sorunu, 190, 191,193.
Münih, 277, 530, 540.
Münih Konferansı. 540.
Mürzstea Programı, 385, 386.
Müslüman-lar, 43. 45, 130, 181, 192, 203, 209, 210, 212, 213, 228. 277, 323, 324, 336, 337, 338. 408, 467, 468. 478, 479. 481,788,811.812,813.840.
Müslümanlar Birliği Kongresi, 682.
Müttefikler. 201. 202, 507, 579, 597, 599, 600. 602, 603, 605, 607, 609, 610. 611, 612. 613, 614. 615, 616. 617. 618, 619, 621. 622. 623, 626, 627, 628, 629. 637, 639, 642. 643. 644. 645, 646. 647. 648, 649, 650, 651, 652, 653, 659. 660, 661. 662. 663. 664, 669. 670. 678. 694, 718. 722, 738. 774. Müttefik Devletler, 500, 508, 512. 515. 516. 519.544,555. Müttefik Devletler Yüksek Konseyi, 548.

- N -

Nagasaki. 279, 280, 612.
Nahcıvan, 375.
Nahimof, 200.
Nâme-i Hümâyûn, 313.
Namık Kemal, 333, 334, 335.
Nankin Andlaşması, 274, 275.
Napoli, 21, 231, 232, 233, 238, 529, 731.
Napoli Kralı, 233.
Napolyon Avrupası, 34.
Napolyon Bonapart, 19. 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30, 32, 34, 36, 37, 38, 39, 40. 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83. 84, 86, 87. 88, 89, 90, 93, 95, 96, 97, 98. 99, 100, 101, 102, 103, 104, 113, 114, 115, 124, 129. 132, 133, 137, 155, 159, 160, 185, 196, 213, 214, 217, 231, 233. 234, 240, 256, 258. 265, 320, 657.
Napolyon I., (Bkz. Napolyon Bonapart).
Napolyon **III.** (Louis Napolyon), 124, 125, 196, 197, 201, 203, 213, 214, 219, 220. 222. 227, 228, 235, 236, 237, 238. 239, 244, 246, 247.248, 262, 263.
Narda, 367.
Nankin, 612.
Nasır (Bkz. Cemal Abdül Nasır).
Nasyonel Sosyalist, 611.
National Gazetesi. 119.
NATO (Kuzey Atlantik Andlaşması Öraütü), 665, 669, 677, 678, 696, 726. 727. 728, 729, 730, 731, 732, 733, 735, 736, 738, 739, 740. 743. 744, 747, 755, 758, 759, 761, 784, 798, 804, 805, 813. 814, 816, 817, 818, 820, 821, 822, 830, 831, 832, 833, 834, 835. 839, 840, 841. 842.
NATO İşbirliği Konseyi, 801.
Navarin, 146.
Navarin Olayı, 146, 147, 149, 163.
Nazi Partisi, 530, 531, 535, 553, 592, 608, 621,622,627.
Necd Emirliği. 547.
Nedimof, 310.
Nehru. Pandit. 682.
Neisse, 805.
Nelidof. 342.
Nelson (Amiral), 24, 83.
Neptün Harekatı, 615.
Neuilly Andlaşması, 511,578.
Nevesin, 321.
New York, 715, 760. 774. 825, 827, 828. 829.

Nice. 21. 38, 236. 238, 292. **541.**
Niederland. 37.
Niğbolu. 61.
Nijerya. 298. 299, 707.
Nijerya İç Savaşı. 707.
Nikaragua, 607.
Nikola (Grandük), 375.
Nikola I., 143,148, 192,194, 196, 197, 198, 199,202,203,
Nikola II., 402, 53-2.
Nikolas Skouphas, 138.
Nil, 553.
Nil Nehri, 536, 546, 793.
Ningpo, 274.
Niş, 133, 342. 353.
Niyazi Bey (Kolağası), 402.
Nizam-ı Cedit, 71, 100, 105, 106, 107, 108, 109.**111.**
Nizip, 176.
Nizip Savaşı, 175.
Normandiya Çıkartması. 609. 610, 615, 649.
Norveç, 38, 597, 661, 669, 726, 778, 787, 792, 839.
Novorossiysk. 841.
Noye Fraye Prese, 277.
Nuri Paşa, 480, 482, 734.
Nuri Sait Paşa (Irak Başbakanı). 550.
Nusaybin. 566, 587.
Nükleer Denemeleri Kısmen Yasaklayan Anlaşma, 675, 706.
Nükleer Silahların ve Diğer Kitlesel Yoketme Araçlarının Okyanus Tabanına ve Onun Altındaki Toprağa Yerleştirilmesinin Yasaklanması Anlaşması, 707.
Nyasaland, 298.

- O -

Oder, 805.
Odesa. 136,138,394,467,533.
OEEC, 668.
Oniki Ada, 138,427,428,429,444.445,494, 497, 517, 552, 579, 593, 640, 650, 651, 662. 758, 760, 774, 775, 776. 778.
Ora Tepe, 269.
Ordu, 458.
Orloff, Aleksi, 151.
Orsova, 61,68, 445.
Ortadoğu, 193, 196, 214, 217, 264, 284. 301, 383, 390. **391,** 393, 394, 395. 518, 520, 530, 542. 543, 544, 545, 551. 552, 553, 554, 586, 591, 599, 629, 638, 643, 659, 666, 667, 684, 691, 692, 693, 694, 695, 696. 697, 698, 699. 700. 701, 702. 723, 724, 730. 731, 734, 735, 736, 771, 785, 786, 787. 790. 793, 795. 797, 836.
Orta Asya, 266, 267. 271, 272, 273, 291, 317. 318, 338. 394. 473. 836. 838. 839. 840, 841.
Orta Asya Türkleri. 337, 338.
Orta Avrupa, 570.
Ortak Pazar, 676. 677.
Orta Volsa, 483.
Ortodoks-lar, 60. 135. 140. 192, 196. 197. 199,213.309,321,546.
Ortodoks Kilisesi, 135,192, 198.
Ortodoks Sırplar, 407.
Oslo. 822.
Osmanlı-İngiliz Ticaret Andlaşması, 193.
Osmanh-lar. 9, 23, 26, 44. **51,** 52. 55, 56, 57. 60. 63, 64, 71, 72, 86, 101. 108,132, 151, 157, 185, 211. 217, 272. 291. 294. 303, 306, 309. **311,** 314, 316, 317, 318, 320, 321, 325, 328. 329. 330. 331, 336, 337, 338, 339. 341, 347, 354, 374, 375, 384, 396, 418, 419. 426, 434, 438, 443, 445. 446, 447, 449, 450, 451, 452, 454, 456. 464, 466, 468. 475, 476, 477, 478, 481, 482, 483. 492. 494. 503, 516, 521, 524, 569.
Osmanlı Ahrar Fırkası, 404.
Osmanlı Asyası, 446, 454, 456, 494, 495.
Osmanlı Avrupası, 320, 321.
Osmanlı Bankası, 378, 386.
Osmanlı Demokrat Fırkası, 404.
Osmanlı Devleti/İmparatorluğu, 9, 20. 21. 23, 25, 26, 27, 37, 42, 44, 45, 46, 47, 48. 50, 51, 53. 54. 55, 57, 58, 59, 60, 63, 65. 66, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77. 78, 79, 82, 85, 86, 87. 88, 89, 91, 92, 93. 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 108,112, 129, 130, 132, 133, 136. 138, 143, 144, 146, 147,149. 151, 152. 153, 154, 156, 157, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 191, 192, 194, 196, 197, 199, 200, 201, 202, 203, 204. 205, 206, 207, 210. 213, 214, 216, 217, 218, 219. 220, 221, 222, 223, 227, 228, 229, 235, 250, 271, 272, 276, 278, 285, 295, 300, 301. 302, 303, 307, 308, 309, 310, 311. 312, 313. 314. 316, 317, 318. 319, 321. 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329. 330, 331. 332, 333, 335, 336, 337, 338, 339, 341, 342, 343, 345, 346, 348, 349, 350, 351, 352, 353. 354, 355 ,357, 358, 359, 360, 361. 362, 363, 364, 365, 366, 367, 369. 370, 371. 372, 373, 375. 376, 381, 382. 383, 384, 385, 386, 387, 388. 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395. 396, 397, 398, 399, 402, 405, 406. 407, 408, 409, 410, 411, 412. 413, 414, 416, 418, 419, 420. 421, 422. 424, 425, 426, 427. 428. 429, 430. 431. 432, 433, 434.

435, 437, 438, 439. 440. 441. 442, 443, 444, 445. 446. 450, 451. 453, 454, 456. 457. 458, 463. 464, 467, 468, 471. 472, 475. 476. 477. 478. 479, 482, 483, 484. 485, 486, 487. 491, 492, 493, 494, 496, 497, 499, 500, 501, 502, 505, 506. 507. 509, 512. 514, 515, 516, 517, 519, 543, 544, 548, 550, 551, 555, 567, 568, 684, 685,740,741,790.
Osmanlı Hükümeti (Bkz. Babıâli).
Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, 400
Osmanlı-lsveç İttifak Andlaşması, 63, 64.
Osmanlı-Prusya İttifak Andlaşması, 64, 66.
Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti (Bkz. İttihat ve Terakki Cemiyeti).
Osmanlı-Sırbistan-Karadağ Savaşı, 326, 327.
Ostpolitik, 678.
Otto, 153, 730.
Ottowa, 730.
Otuzbir Mart Olayı, 414, 415, 416, 417.
Owen(Lord), 813.

- Ö -

Ömer Paşa, 200. Önasya, 48, 459, 468, 543. Ozal, Turgut, 831,841. Özbekistan, 800, 809, 838. Özi, 61,62, 63. Özikırı, 70. Özi Kalesi, 70.

' — P —

Pahlen,F. de, 151.
Pakistan, 682. 683. 696, 699, 735, 736, 737, 769,791,792,796,836,841. Pakistan-Hindistan Savaşı, 707. Palmerston, 177, 392.
Pallaviçni. Jan dö (Marki), 409. Pamir, 267.
Pan - Turan, 480. Panamerikanizm, 260.
Pancermenizm, 234, 460. Panislavist-ler, 320, 331, 460. Panmunjom, 672.
Panslavizim, 234, 320, 321, 460. Papa, 232, 233. Papalık, 120. Papalık Devleti, 236.
Papandreu, Andreas, 757, 833. Papen, Franz von , 93, 630, 638. Paraguay, 265. Parga. 88.
Paris. 8, 30, 32, 33, 52, 76, 81, 82, 83, 108, 116, 119, 207, 209, 229, 248, 256, 333, 400, 401, 446. 505. 509. 528, 567. 568, 569, 597, 609, 664. 667. 676, 677, 704, 705, 723, 747, 757, 775, 783, 798, 805. 818,820,837,841. Paris Andlaşması, 9, 92. 95. 185, 204, 205, 206, 207, 208, 211, 212, 218, 219, 222, 227, 229, 250, 264, 307, 308, 309, 322, 329,339,345,351. Paris Barış Andlaşması (1814), 32. Paris Barış Andlaşması (1947), 660, 661. Paris Barış Konferansı (1919), 509, 510, 512, 514, 522, 524, 529, 538, 552, 573, 660,661,662.
Paris Boğazlar Sözleşmesi (1856), 205.
Paris Kongresi, 203, 204, 208, 209, 224, 229, 235,242, 289, 354.
Paris Şartı (Yasası), 798, 819, 820, 838.
Paris Zirve Konferansı, 704. Parma, 38, 120, 231, 232, 233, 237. Pasarofça, 197.
Pasifik, 605, 607, 608. 611, 612, 613, 619.
Pasifik Savaşı, 605, 614, 616. Pasko, 88.
Patras Piskoposu, 140. Patrikhane, 210,485.
Patris Gazetesi, 752. Paul, 95. Payas, 417, 587. Pearl Harbour, 607. Pekeriç, 454, 457, 458. Pekin, 275, 276, 277, 674, 675, 836..
Pekin Andlaşması, 275, 277. Pelagosa, 662.
Perry (Amiral), 280, 281. Pertev Paşa, 149.
Pescadores Adaları, 282. Peşte Anlaşması, 331. Petain (Mareşal), 597, 598, 609. Petain Hükümeti, 609. Petersburg, 191,194,241, 268, 269, 273, 303, 408.412,532. Petrol., 58, 171,267,345. Petro II., 224.
Petrograd Protokolü, 495, 496.
Petsamo, 663. Philadelphia, 254.
Picot. 495. Pie IX.. 232,239.
Pilnitz, 20.
Pilnitz Andlaşması, 68.
Piramitler Savaşı, 82.
Pire limanı, 201.
Piyemonte (Sardinye) Krallığı, 38. 231.
Piyemonte, 21, 126, 202, 203. 208, 215. 220, 222, 232, 233, 234, 235, 236. Piyemonte-Fransa-Avusturya Savaşı, 236. Platamonan, 367. Plevlye, 443.

Plevne, 339, 346.
Plombieres, 236.
Plombieres Görüşmeleri. 238.
Polianac. 118.
Polonya, 121, 242, 502, 503, 509. 515, 525, 526, 528, 533, 535, 539. 540, 541, 542, 565, 591, 595, 596, 619, 621, 622, 623, 628, 632, 648, 659, 660, 661, 664, 665, 671, 672, 791, 803, 805, 806.
Polonyah-lar, 126.
Polonya Ayaklanması, 242, 243, 244.
PolGermanos, 141.
Poltova Meydan Savaşı, 58.
Pontus Rum Devleti, 138.
Popoviç, Koca, 733.
P th ff 7«
D A Î K tn O-7A O», 1O, ooc
Port-Arthur, 273, 276, 283, 284, 285.
Port-Saıd, 381.
Portekiz , 27, 28, 35, 37, 121, 122, 265, 275, 287, 289,293,298, 619, 669,676, 687,690.
Portekizli-ler, 287.
Portonko, 672.
Portsmouth Barış Andlaşması, 285.
Poti, 150, 151.
Potsdam, 626, 722, 723.
Potsdam Andlaşması, 305.
Potşdam Deklarasyonu, 627.
Potsdam Konferansı, 626, 627, 628, 659, 660,670,719,720,722,723.
Po7<vı. 37.
Prag, 320, 539,540, 819, 820.
Pras Andlaşması, 245, 246.
Presburg Barış Andlaşması, 24.
Preveze, 88, 365jc8fe6.
Princip, 461.
Priştine, 443.
Protestan-lar,213,273.
Protestan Ermeni Patrikliği, 374.
Prusya, 9, 13, 17, 20, 25, 26, 30, 33, 34, 35, 37, 39, 61, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 73, 85,100,113,114,115,120,121,122,127, 145, 171, 175, 177, 178, 187, 200, 202, ?f)V 704 914 **221 222 227** ??q ?W r*« <no ™\li «T7ın MI
n 23S,^9.^o'} Vn2, 42, 610, 628,
Prut, 104, 140, 143, 199.
Prut Andlaşması, 58, 184.
Prut Nehri. 151.
Prut Savaşı, 58.
Puerto Rico, 264.
Pul Kanunu, 253, 254.
Pusan Limanı, 728, 730.

_ Q —

Quchy (Bkz. Uşi).
Quebec Konferansı, 618.

- R -

Racconigi Andlaşması. 423, 424.
Raguza,407. 408.
Raşit Ali Geylani, 601.
Raşit Efendi, 65.
Rauf (Orbay) Bey, 438.
RÇD (Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü), 737, 738.
Reagen (ABD Başkanı), 825, 826.
Refik Saydam, 641.
Reıchenbach, 67.
Reıchenbach Andlaşması, 68.
Keıchstad, 327.
Re.chstag 246, 530.
Reıms, 611.
Ren, 26,238, 244, 246,532. 537, 609.
Ren Konfederasyonu, 24, 25, 26, 30, 37, 820.
Ren Nehri 21 246 507
Resne 402
Restan" 794
Reşadiye (zırhlısı), 465,
Resad HaHs Bev 515
Reşit Paşa, 170, 326
Rethondes Mütarekesi, 507.
Reval, 402.
Revan, 375.
Rhodesia, 298.
Rıza Paşa (Topçu Feriki), 515.
RızaTevfik (Dr.), 515.
Ribbentrop, von, 632.
Rideliffe (Lord), 745.
Risorimento, 234.
Rize, 458, 469.
Robert Ader, 101.
Robespierre, 17.
Rockford, 33.
Rodezya, 687.
v^d,ge?'J^V <Amıra|)' 162, 163-
o°T^PJ+V^ ™, *, A ^
Rodos 52. 142,601,616,64 775, 774.
p 'j,u,%ı<7
£° mamar-ZJ '■
Romanya, 43, 140, 189, 221,231, 338, 343, 345, 353, U2- 443- 466- 342, 497, 498, 499, 505, 509, 511, 512, 515, 516, 539, 541> 565: 577> 578i 579_ 582i 600- 6Ol 602, 607, 610, 628, 634, 636, 661: 662, 664, 665, 675, 732. 660. 803, 823, 839, 340.
Roma, 232, 238,239,408,425,496, 497, 533, 538, 570, 598, 600, 676, 821,839
Roma Andlaşması, 676.
Romanya Cephesi, 480.
Roma I., 58.
Roma İmparatorluğu, 529.
Romanya Prensliği, 221.

Romcn-ler, 126. 218, 219, 499.
Rommel (General), 600.
Roon. 241.
Roose velt, Franklin, 605, 608.617.618,619. 620, 621, 622, 624, 626. 639. 641, 643. 646, 651.
Roosevelt. Theodore, 285.
Rothschild (Lord), 548.
Rothschild Şirketi, 207.
Roussin (Baron), 173.
Rönesans, 13.137.
Rum-lar, 47. 108, 129,135, 136,137, 139, 141, 142. 167. 324, 363, 364. 367, 368, 369, 384, 556, 701, 740, 741. 742, 743, 744, 745. 747, 748, 749. 750, 751. 752, 753, 755, 757, 758, 759. 760, 761, 762, 763, 764, 767, 768, 769. 770, 771. 772, 773, 824, 826, 827, 829, 835.
Rumca, 130,228,364.
Rumeli, 40, 65, 110, 144, 151, 173,201,327, 342, 343, 384, 400, 401, 402, 415, 438, 514.
Rumen, 56.
Rum İsyanı, 140, 141, 142, 143.
Rum Kilisesi. 135.
Rum Patriai, 138.
Rus-lar, 62,63, 69, 114,132, 151. 174. 202, 229, 250, 268, 269, 271, 272, 273, 284, 285, 296, 301, 303, 304, 305, 310, 311, 312. 313. 314, 315, 316, 320, 321, 324, 325, 326, 331, 338, 339, 341, 342, 372, 374. 375, 454, 457, 458, 461, 466, 467. 470, 473, 475, 477, 478, 483, 484, 486, 487, 493, 499, 808, 809.
Rusçuk, 109,640.
Russel.J.(Kont), 194.
Rusya, 20, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 34, 35. 36. 37, 38, 39, 40, 42, 50, 53, 55, 56, 57, 58, 59. 60, 61. 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 73, 74, 75,79, 83, 85, 86, 87, 88,92, 93, 94. 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 112, 113. 114, 115, 120, 121, 122, 129, 130,132,133, 141, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 163, 171. 173, 174, 175. 178, 184, 185, 186.187, 188, 189, 191. 192, 193. 194, 195, 197, 198, 199. 200, 201, 202, 203, 204. 205, 206. 208. 209, 214, 218, 219, 220. 221. 222, 227 , 229, 236, 243. 265, 266. 267. 275, 276. 277, 281, 282, 283. 284. 285, 286. 288, 289, 291. 296, 297. 299, 300. 301. 303. 304. 305. 307, 308, 309, 310, 311. 312, 314, 315, 318, 320, 321. 322.323. 324. 325, 326. 327, 328. 329. 331. 332. 335, 336. 337, 338, 339. 341. 342. 343, 345. 346. 348, 349, 351, 352, 353. 354. 355. 358, 359. 360. 361. 362. 363. 364. 366. 369. 370, 371. 373. 375. 376, 378. 379, 382. 385. 386. 388, 390. 394, 395. 396. 397, 401, 402, 405, 406, 410, 411, 412. 413. 418. 419, 423. 424. 425,430.431.432,436. 439, 440. 445. 449, 450, 451. 452, 454, 458, 460, 463, 464, 465, 467, 468. 469, 470, 471, 476, 477, 478, 479, 485, 491, 492, 493. 494, 495, 496, 499. 500, 501. 503, 505, 509, 512, 516, 520, 532, 533, 536, 539, 542, 543, 544, 548, 550, 579, 580, 585, 594. 601, 603, 605, 610, 615, 616, 618, 624, 627, 632, 635, 636, 639, 640, 644, 645, 659, 663, 670, 674, 675, 695, 705. 718, 720, 721, 738, 787, 799, 800, 801, 802, 806, 807, 808, 809, 810, 814, 823, 838,839,840,841,842,843.
Rusya ile Paris Andlaşması, 205.
Ruten, 56.

- S -

Saar, 535.
Saar Bölgesi, 510.
Sabahaddin (Prens),400.
Sadabat Paktı, 586, 587.
Sadak, Necmettin, 726.
Sâdık Efendi, 151.
Sadowa, 239.
Sadowa Savaşı, 245, 248, 263, 289, 322, 345.
Sadullah Bey, 342, 351. Saffet Paşa, 330, 342, 349. Saint - Jean de Maurienne, 496.
Saint-Hellene, 33. Sainı Germain Andlaşması, 511. Sait Halim Paşa, 464.
Sait Paşa (Mısır Valisi). 217. Sait Paşa. 405, 434. Sakarya Nehri. 493. Sakhalin Adası, 273, 285, 612. Sakız, 138,443. Saksonya, 25, 30, 35, 37. Saksonya Krallığı. 37.
Salamirya, 367. Salamon, 81. Salisbury, 351.
SALT-I, 707, 708. SALT-II, 708, 796.
Salvador, 607. Samsun, 389. San Fransisco, 623,624. San Fransisco Konferansı, 622. 623, 624, 626,651.652. Sanayi inkılabı, 288. 392.
Sanders. Liman von (General), 449, 467. San Remo, 548.
San Remo Anlaşması, 514, 566. San Remo Konferansı. 544. 545, 548, 549, 551.

Sancak'ın Toprak Bütünlüğünü Güvence Altına Alan Andlaşma, 590.
Saraçoğlu, Şükrü. 632, 634, 643. 644, 717.
Saratoga, 255.
Saraybösna, 460,461. 812, 814.
Sarıkamış, 469.
Sarıkamış Harekâtı, 469.
Sarper, Selim. 718. 719
Sasun, 378.
Sasun İsyanı. 378.
Savoie, 21, 38, 236, 238, 292, 496, 541.
Saxe-Cobourg, 361.
Saydam, Refik, 641.
Sayda, 212.
Saygon, 684.
Schleswig, 243, 245.
Schlieffen Planı, 463.
SEATO, 736.
Sebastiyan (General). 96, 97.
Sedan, 248, 388.
Sedan Savaşı. 239, 250, 289. 290, 307. 308, 347, 459.
Seddülbahir, 471.
Sekban-ı Cedit. 111, 112.
Selanik, 52.138. 323. 345, 384, 386, 388, 400, 402, 406, 415. 416. 438, 435, 441, 443.501.506.577.
Selim **111..** 46, 63. 65. 69, 72, 100. 105, 106, 108, 109, 110. **131,** 135. 167, İSİ.
Semadirek, 516. 831.
Seme.ndre, 63.
Semerkand, 266. 269.
Sened-i İttifak, 109, 110, 111.
Senegal, 299.
Serez. 386.
Server Paşa. 396.
Seul, 670, 671,672.
Sevr Barış Andlaşması. 512, 515, 517, 518, 544,551,573.
Seychellas Adaları, 745.
Seylân, 22, 37, 683.
Seymour, George Hamilton, 194.
Seyyid Ali Efendi, 82.
Shanghai Limanı, 274.
Shimoneseki Andlaşması, 276, 282, 283.
Sırbistan, 40, 43, 80, 130, 131. 132,133, 134, 143, 151, 195, 205, 206, 221, 222, 223, 231, 309, 322, 323, 326, 327, 328, 330, 338, 342, 343. 345, 353, 357, 358, 359, 361, 370, 385, 406, 410, 411, 412, 430, 431, 434, 435, 439, 440, 441, 442, 443. 444. 460, 461, 463, 464, 471, 497, 498, 499, 500. 501,509,810,811,813.
Sırp - Hırvat - Sloven Devleti. 515.
Sırp-lar, 42, 126, 130, 131. 132, 133. 134. 135, 151. 222, 223, 320, 326, 327, 328, 384, 438, 439, 441, 461, 502, 505, 506. 507. 515, 810, 812, 813, 814, 840. 842.
Sırp İsyanı. 101. 132,133.
Sırp Ulusal Meclisi, 131.
Sibirya, 264. 266. 272, 533.
Sicilya, 38, 82,238.
Sicilya **Krallığı,** 232.
Siirt, 458.
Silahların Azaltılması ve Sınırlandırılması Konferansı, 580.
Silezya, 664.
Silistre, 150,443.
Sina, 472, 786.
Singapur, 684.
Sinkiang, 272.
Sinop, 183,200,201.
Sipahi İsyanı, 220.
Sir Derya, 267, 271.
Sisam, 646.
Sivas, 389, 394. 419, 454, 457, 458, 487.
Sivastopol, 202, 203,467,
Siyam, 297, 298, 670.
Siyonist Federasyonu, 548.
Siyonist Kongresi, 548.
Siyonizm, 548.
Slav-lar, 135, 320, 321, 33i. 337, 408, 412. 460.
Slavcıhk, 309, 320. 32i, 325, 326. 343.
Slav Yardım Komitesi, 321.
Slobozia, 109.
Slovak. 56, 126.320,814.
Slovaklar. 507.
Slovakya, 512, 601,602, 814.
Sloven, 320.
Slovenya, 810, 811, 820, 839. 840.
Sobranya, 358, 359, 361.
Sofia (Zoya) Paleologos, 58.
Sofya, 358, 385, 432, 442, 466, 498, 578. 823, 833.
Soğucak, 69.
Soğuk Savaş, 657, 667, 673, 678, 703, 704, 707, 740, 785, 797, 798, 804.
Solferino, 237.
Soma, 457.
Somali, 299, 769, 840.
Souchon (Amiral), 465, 467.
Sovyetler Birliği, 474, 475, 470 477, 479, 481.482,484. 485, 503, 528, 53:>, s*5, 537. 539, 540, 541, 553, 554, 555. 564. 5o5 576, 579, 581. 582, 586, 589, 592, 593, 594, 596, 599, 600, 601,602, 603, 604, 605, 608, 609, 610, 611, 615,616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624,625, 627, 628, 629, 631, 632. 633, 634, 635,636, 638, 639. 640, 642, 643. 644. 645, 649,650,651, 652, 653. 657, 658, 659, 660, 661,662,663, 664, 665, 666. 667, 668, 669. 670, 671, 672, 673. 674, 675,677, 678, 684, 692,693,694. 695, 697, 698,699, 701, 704, 705, 706, 707, 708. 709, 711,715, 717, 718, 719, 720,721, 722. 723. 724. 725,

726,727,729, 730, 731, 732, 733, 734. 735, 736, 738,740, 742, 755,757, 758. 759, 761, 764,769, 773, 775. 778,785, 790, 791, 792, 795, 796, 797, 798. 799. 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 808, 810, 815, 817, 822, 823, 824, 833, 835, 836, 838, 843, 845.
Sovyet Rusya (Bkz. Sovyetler Birliği).
Sökmen, Tayfur, 588, 589, 591.
Spaak, Paul Henry, 729, 747.
Springfield Tüfeği, 166.
Sri Lanka, 769.
St. Germain. 539 *31.
St. Helene, 1 M.
St. Jean Şövalyeleri, 81.
St. Petersburg, 60, 101, 144, 146.
St. Petersburg Protokolü, 144, 145.
Stalin, Josef, 533, 593, 618, 619, 621, 624, 626,632,640,646,650,651.
Stalingard, 605, 643.
Stamboulof, 362.
Standart (gazetesi), 277.
Stcphanopulos, Stephanos, 733.
Stokholm, 816.
Strasburg, 726.
Strudza, 189.
Suda. 413. -
Sudan, Î68,298,299,382,421.517, 699,793.
Sukarno. 684.
Sultan Osman (zırhlısı), 465.
Suriye. 78. 89, 92. 169, 170, 173. 176, 177, 178, 189, 193, 207, 212, 213. 214. 215, 216. 309, 348, 390, 394, 451. 456. 457, 458, 471, 472, 473. 474, 492, 495. 514, 515, 517, 518, 544, 548, 549, 551, 552, 555, 561, 565, 566. 587. 58S. 589, 590. 599, 601, 636, 640. 653, 694, 697, 698, 734, 735, 786, 787, 788, 789. 791. 792, 793, 794, 795, 837.
Suriye Cephesi, 482, 483, 484.
Sutzu, 97.
Suudi Arabistan, 547, 691, 697, 706, 735, 789,791.
Südet, 359, 540.
Südetler, 541.
Südet Almanları, 539.
Süleymaniye, 488.
Süleyman Paşa, 333.
Süryani, 213.
Süveyş Harekâtı, 692, 694, 697, 701, 705.
Süveyş Kanalı, 213, 216, 217, 218, 227, 347, 348. 381, 392, 467, 471, 536, 543, 546, 553, 600. 601. 638, 692, 697, 699, 700, 701,730,734.
Süveyş Kanal Harekâtı, 471.
Svalbard Takımadaları, 778.
Sykes - Picot Anlaşması, 495, 496.
Sykes, Mark (Sir), 495.

- Ş -

Şam, 52, 212, 215, 390,394, 401, 457, 472, 551,587,588,734,794. Şammar Emirliği, 547. Şantung Yarımadası, 276. Şarl Alberto, 233. Şar Dağları, 431. Şarl XII. (Demirbaş Şarl), 58. Şattülarap, 391, 392, 452, 453, 789. Şeria Nehri, 786, 793. Şerif Hasan Paşa, 68. Şerif Hüseyin (Hicaz Emiri), 472, 546, 547, 550.
Şeyhülislam, 44. Şiî, 311. Şili, 266.
Şirvan, 156. Şogun, 280, 281. Şubnice, 131. Şumnu, 200.
Şûrâ-i Devlet, 333.

- T -

Tacikistan. 800, 807, 809.
Tahran, 48, 156.193, 572, 586, 619, 646. 737.
Tahran Konferansı, 691, u46, 651. Takvîm-i Vakâyi, 181. Talât Paşa, 464, 466, 467, 473, 476, 484. Talleyran. 37, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 91. Taman, 70. Tanrı Dağlan, 267.
Tanzimat. 180, 181, 182, 209. 332, 399.
Tanzimat Fermanı, 178, 180. 182, 183, 189, 209,210,211.
Tanzimat-ı Hayriye (Bkz. Tanzimat). -
Tarafsızlar Bloku, 674. Tarım Havzası, 271. Tarsus, 417. Taşkent, 267, 268, 269. Taşnak, 487. Taşnaksutyun, 377.
Taşnaksutyun Cemiyeti, 417.
Taşnaksutyun Komitası, 377, 378, 379.
Taşnaksutyun Kongresi, 485. Taşoz, 832. Tataristan, 809. Tayland, 672.
Tayvan, 674. Tebriz, 483. Tekirdağ, 440. Telaviv, 697. Temeşvar, 511.
Tenedos, 493. Teodor Filipoviç, 132.
Tepedelenli Ali Paşa, 88. 139, 157.

Tercan, 469.
Terkos, 339.
Tersane Konferansı, 330.
Teselya, 135, 226, 327, 345, 364, 365, 366, 367,368, 369,370,371,372. Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti, 404. Tevfik Paşa (Hidiv), 381. Tevfik Rüştü (Bkz. Araş. Tevfik Rüştü). Thiers, 1!9. Tıp Okulu, 106, 181. Tırhala, 365, 370. Tibet, 303,401. Ticaret İnkılabı, 288. Tien-Tsin Andlaşması, 275. Tiflis, 62, 145, 148, 481,482. Tiflis Hükümeti, 480. Tilsit, 26, 102.
Tilsit Andlaşması, 26,29, 100, 155.
Tirol, 511. Tironva, 358.
Tito, Josip Bronz (Mareşal), 673, 810.
Tobruk, 426. Togo, 293, 299. Tokat, 458.
Tokyo, 280, 281, 533, 612, 613, 661.
Tonkin, 298.
Toplumsal Sözleşme, 11. Torino, 235, 238, 423. Torino Andlaşması, 238. Toroslar, 170, 173. Toros Tüneli, 506. Toskana, 21, 38, 231, 233, 236, 237. Tovvnshend Kanunu, 254. Trablusgarp, 162, 306, 405, 410, 421, 422,
423, 424, 426, 427,429, 430, 433, 445, 494, 687. Trablusgarp Savaşı, 420, 421, 428, 430, 431,
434, 435, 463. Trablusşam, 394, 457.
Trabzon, 183, 401, 419, 454, 457, 458, 469, 473, 496. Trafalgar, 24. Trafalgar Savaşı, 25, 100. Trakya, 355, 435, 438, 441, 456, 473, 491,
493, 506, 511, 557, 558, 559, 638, 642, 643, 784.
Transilvanya, 499, 512.
Transkafkasya, 479.
Trentino, 497.
Trianon Barış Andlaşması, 511, 512.
Trinidat, 22, 37.
Triyeste, 136, 138, 497, 511, 662, 733.
Troçki, 532. Tropolice, 141. Troppau, 116.
Truman, Harry, S., 613, 624, 626, 666, 667, 695,696,719,723,725,729.
Tsargrad, 58.
Tsushima Boğazı, 285.
Tuilcries Sarayı, 17.
Tulon, 77, 80, 82.
Tuna, 24,27,28, 36,56, 103,132, 200, 201. 202, 337, 338, 339, 343. 345,346, 353.
Tuna Nehri, 65, 104, 151, 203, 205.
Tunca, 498.
Tunus, 161, 162, 292, 379, 380, 381, 382, 389, 421, 422, 424, 425, 426, 517, 541, 615,685,689.
Tuomioja, s., 754.
Turfan, 266.
Turgut (zırhlısı), 447.
Turgutlu, 457.
Turla (Dinyester), 61,70.
Tutrakan, 443.
Türk - Afgan Dostluk ve İşbirliği Andlaşması, 572.
Türk-Alman Dostluk Andlaşması, 638.
Türk-Bulgar Deklerasyonu, 636.
Türkiye-Iran Arasında Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Andlaşması, 573.
Türk Boğazlan, 271, 286, 294, 492, 493.
Türkiye Büyük Millet Meclisi, 557, 572,573, 575, 577, 589, 592, 726, 731, 760, 831, 840,841.842.
Türkiye-Yugoslavya Dostluk, Saldırmazlık, Hakem ve Uzlaşma Andlaşması, 578.
Türkiye/Türkiye Cumhuriyeti, 40,48, 52, 74, 77, 191,194,198, 207, 216, 377, 389, 448, 457, 465, 475, 476, 479, 481, 484, 490, 491, 514, 515, 516, 528, 536, 543, 550, 553, 554, 5555, 556, 557, 558, 559, 560, 562, 563, 564, 565, 566, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 599, 601, 602, 6r6, 617, 618, 619, 622, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 659, 661, 666, 667, 669, 670, 672, 676, 680, 691, 694, 695, 696, '701, 705, 706, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728. 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737. 7^8, 739, 740, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 76, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 786, 790, 791, 793, 794, 795, 810, 819, 824, 825, 826, 827, 828, 830, 831, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840.
Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Arasında Dostluk

ve Tarafsızlık Andlaşması, 564.
Türkiye Dış Borçlar Komisyonu, 568.
Türkiyc-lran Dostluk Andlaşması. 573.
Türkmen. 267, 314.
Türkmenistan. 800, 809, 838.
Türkmen Çayı Andlaşması, 148, 375.
Türk Hanlığı, 316,317.
Türk Hanlıkları, 337.
Türk-Alman Ticaret Andlaşması, 637, 642.
Türk-Amerikan Anlaşması, 74.
Türk-Fransız Karma Komisyonu, 566.
Türk-ler, 19. 43, 44, 47, 48, 52, 107, 130, 137, 139. 140, 144, 154, 164, 215, 222, 266, 267, 271, 278, 292, 310, 319, 317, 325, 327, 328. 368, 370, 375, 384, 438, 443, 448, 442, 443, 444, 446, 452, 457, 468, 470, 471, 472. 479, 481, 482, 483, 484, 485, 486. 490, 499, 506, 507, 509, 518, 529, 544, 545, 552, 554, 556, 561, 572, 574, 583, 584, 588, 591, 793, 800, 824, 825, 826, 827, 829, 831, 832, 834, 836, 837, 738, 840, 842.
Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Andlaşması, 718.
Türk-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Andlaşması, 583.
Türk-Sovyet Tarafsızlık Andlaşması, 652.
Türkistan, 220, 266, 267, 268. 269, 271, 311, 313,316,317,318,674.
Türkistanlılar, 313.
Türkistan Genel Valilisi, 268, 271.
Türkistan **Hanlıkları, 268,** 311, 312, 313, 316.
Türkiye-ABD Arasında İlişkilerin Düzeltilmesine İlişkin Mektup-Nota, 574.
Türkiye-Amerika Birleşik Devletleri Askeri Yardım Andlaşması, 722.
Türkiye ile Fransa Arasında Dostluk Uzlaştırma ve Hakemlik Andlaşması, 567, 591.
Türkiye-lrak Karşılıklı İşbirliği Andlaşması, 734, 735.
Türkiye-lran Güvenlik ve Dostluk Andlaşması, 572.
Türk Kurtuluş Savaşı, 552.
Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO), 778.
Türkiye Suriye Arasında Toprak Sorununun Kesinlikle Çözümüne ilişkin Andlaşma, 591.
Türkiye-ltalya Tarafsızlık ve Uzlaşma Andlaşması, 570.
Türkiye-Romanya, Saldırmazlık, Hakem ve Uzlaşma Andlaşması, 578.
Türk ve Rum Nüfus Mübadalesine İlişkin Sözleşme ve Protokol. 556, 557.

-u-

U-Tant (Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri). 754. 760. 761.
U2 Olayı, 705.
Uganda, 298. 299.
Ukrayna . 57, 476, 477. 482, 503, 533, 624, 661, 799, 800, 801, 807, 808. 809, 810, 823, 839.
Ulahlar, 384.
Uluslararası Deniz Hukuku Konferansı, 783.
Uluslararası Deniz Hukuku Sözleşmesi, 715.
Uluslararası Örgüt Oluşturmaya Mahsus Birleşmiş Milletler Konferansı, 623.
Umbaria. 236.
Urallar, 816.
Ural Dağlan, 266.
Urfa,487, 488, 490, 516.
Urmiyye, 148.
Uruguay, 265.
Urumçi, 266.
Uşi. 428.
Uşi Andlaşması, 427, 429, 494.
Uzakdoğu. 217, 252, 266, 273, 275. 276, 279, 281, 283, 284, 285, 286, 300, 301, 383, 385, 406. 459, 463, 520, 533, 535, 537, 605, 608, 611, 612, 615, 616, 619, 621, 659, 660, 661, 666, 702, 725, 803.
Uzakdoğu Konferansı, 618.
Uzay Andlaşması, 712.
Uzayın Barışçı Amaçlarla Kullanılması Komitesi, 712.
Uzunada, 776.

- Ü -

Üçlü İtilaf, 295, 297, 303, 305, 306.405, 411, 436, 450, 460, 463, 464, 465, 466. Üçlü İttifak, 293, 295, 296, 297, 300, 304, 305, 405. **411,** 421, 422, 423, 424, 436, 460, 464, 485, 497, 536. Üçlü Pakt, 596, 598, 599, 600, 601, 602, 605, 608,613.636,642. Üçüncü Blok (Dünya), 679, 680, 740. Üç İmparator Andlaşması, 290. 291. Üç İmparator Ligi, 291, 292, 322, 331, 346. Üç İmparator Savaşı, 24. Ümit Burnu, 218. Ürdün, 495, 544, 547. 550. 561, 693, 698, 700,701.786,787,793.
Üsküp, 386, 444.

- V -

Vadington. 351. Vafd Partisi, 546. Vahit Efendi, 98, **101.** Valevski (Kont). 204.

Vallona. 497.
Van. 157. 378, **394,419,** 454. 457. 458, 469, 473. 486. 496.
Vance, Cyrus. 761,811.813. Vandee İsyanı. 81. Vandenbera (Kararı). 668. Van Gölü. 458. Van İsyanı, 487. Varrene, 16. Varşova, 26, 98, 99, 502. 595. 596, 805, 819.
Varşova Büyük Dukalığı, 26,28, 36, 3.
Varşova Paktı, 665, 798, 804, 816, 817, 818, 822.831,841.
Vasiliu, Yorgo, 826, 827, 828. Vassos, Timoleon (Albay), 369. Vatan ve Hürriyet Cemiyeti, 401. Vehhabî İsyanı, 135, 168. Vehip Paşa, 480. Venedik, 21, 37, 51, 54. 77, 232, 233, 236, 237, 238, 239, 244. Venedik Cumhuriyeti. 88.137. Venezuela, 265,715. Venizelos, Elefterios, 373, 492, 499. 500, 501.559,560. Veraset Savaşları, 8, 255.
Verninac, 74. Verona. 116.
Verona Koncresi, 141. 259, 265. Versailles, 8, 248, 539, 573, 575, 576, 616, 843. Versailles Andlaşması, 510, 521, 522, 524, 525, 530, 531, 532, 533, 534, 536, 537, 573, 580, 588, 595. Versailles Sarayı, 7, 8, 10, 14, 15, 248, 250, 510,531. Vestefalya, 37. Vestefalya Krallığı, 26, 30. Vichy, 597, 600, 601,609, 617. Victoria (Kraliçe). 201, 297, 348.
Victor Emmanuel İL, 233. 234, 237, 238.
Victor Emmanuel III.s, 529. Victor Hugo. 137. Vidin, 61.133. Vietkonc, 684. Vietnam^ 683, 684, 706, 707. Vietnam Savaşı, 684, 707. Villa Gusti, 507. Virginia, 255. Virainia Meclisi, 253, 254. Viyana. 24, 35, 38. 55. 75. 106, 108. 120. 125. 126, 191, 199, 209, 243, 291, 354, 408, 424, 439, 538, 610, 628, 707, 768. 816,817,818,819,843,845. Viyana Andlaşması, 28, 239, 243, 243, 246. Viyana Konaresi. 7, 32. 33, 34.36,37, 38, 39. **40,42,48,** 112, 113, 114. 116, 117. 120, 122.134, 159, 204. 226, 231, 234.239,240. 251, 258. 259. 265. 289. 298, 459, 461. 518.522.709.
Viyana Kongresi Kararlan **(1815),** 37.
Viyana Kuşatması. İkinci (1683), 49. 57.
Vladika, 223.
Vladiıniresco, Teodor, 140. Vladivostok, 273, 275, 284. 285, 533, 708. Volkan Gazetesi, 414. Voltaire, 11.

- W -

Wagram, 28.
VValdersee (Mareşal), 276, 279.
Waldheim, Kurt. 763, 768.
Wangenheim (Almanya Büyükelçisi). 448, 464. Washineton, 165. 166, 261, 574. 575, 603, 604, 605. 617. 620, 661, 669, 705, 706, 708, 723, 724, 729, 726, 737, 755, 757, 758, 760, 786, 787, 814, 833, 837.
VVashinaton, George, 254, 256, 259.
Washinaton Hükümeti, 162, 163, 574, 639, 642, 697, 705, 706. 724, 725. V/ashinaton Konferansı, 617. V/aterloo, 33, 114. Wei-hai-Wei. 282. Weimar Anayasası. 530.
Wellington, 29, 33, 116, 144. Weltpolitik, 294. Wilhelml.. 241,247, 248, 294.
Wilhelm II., 276, 278, 294, 388, 389, 390, 495.
Wilhelm IV.. 127,240. Wilson, Harold, 765.
VVilson İlkeleri, 505, 508, 509, 510, 544.
Wilson, Thomas Woodrow, 508. 509, 514, 522, 544, 545, 548, 573.
Winchester Tüfeği, 166.
Wolff, Henry Drummond, 383.

- Y -

Yafa, 390, 472.
Yahudi-ler, 384, 400, 548, 549, 692, 693.
Yakındoğu, 227, 295, 303, 305, 423, 543, 639, 696.
Yakup Bey, 271,272. YakupHan. 316, 317.
Yalta, 621,622, 627. Yalta Konferansı, 621, 622, 623, 624, 651, 659,670,718.722. Yanko Karaca Bey, 40. Yanya, 138, 364, 365, 438, 439, 441. Yarkent. 266. Yaser Arafat, 786.
Yaş, 70.138.

Yaş Barış Andlaşması, 69, 70.
Yavuz (zırhlısı). 465, 467.
Yazıcı, Tahsin (Tuğgeneral). 728.
Yedi Ada, 21, 87. T29.137. 226.
Yedi Ada Cumhuriyeti, 91. 94. 97, 98. 137.
Yedi Yıl Savaşları (1756-1763), 8, 80, 253, 255,391.
Yedo. 280
Yeltsin, Boris, 799, 801,841.
Yemen, 43, 318, 319, 433, 435, 487, 547, 691.
Yemen İsyanı, 319.
Yenice, 643.
Yeniçeri-ler, 111, 130, 131.
Yenişehir, 370.
Yeni Dünya, 259, 264, 265.
Yeni Gine, 293.
Yeniçeri Ocağı, 45, 149, 181.
Yeni Zelanda, 661,672.
Yergögü Sahrası, 68.
Yergöğü, 67, 103.
Yıldfray Denizaltısı, 630.
Yıldız Sarayı, 402.
Yıldız Suikastı, 379, 515.
Yorgi (Yunan Prensi), 369, 373.
Yozgat, 378, 457. ;
Yugoslavya, 507, 511, 512, 529, 536, 539, 570, 577, 578, 579, 580, 582, 600, 601, 610, 618, 622, 660, 661, 662, 663, 664, 673, 674, 731, 732, 733, 734. 769, 810, 811,812,813,838.
Yukarı Nil, 299.
Yukarı Silezya, 510.
Yumurtalık, 791,837, 840.
Yunan-hlar, 42, 44,61, 136, 137, 139, 141, 142, 144, 145, 146, 153, 157, 158, 163, 195, 229, 369, 438, 441, 443, 500, 506, 824,831,832,833,834.
Yunanistan, 43. 76. 77. 152, 153. 154. 167, 201. 226, 228, 229,231, 327 . 345, 352. 353, 355, 361, 363. 364 365, 366, 367, 368. 369, 370, 371, 372, 374, 385, 405. 413, 428,430, 431,432,437,439,440,441,442,443,444, 446,454,466,492,497,498,499, 500,501, 511,512, 515. 516, 529, 536, 541, 555 556, 557, 558, 559, 560,568, 570, 571, 577,578, 579, 580, 582, 601,610,616,618,634, 636, 640, 641, 643, 650,652,653,659,661,662, 663,666, 667,669,672,676, 694,695,698, 701, 717, 724, 725, 726, 729, 73, 731, 732; 733,734, 739,740,741, 742, 743,744,745, 746, 747, 748,749,750, 751, 752,753, 754, ^5, 756,757,758,759, 760, 761,762,763, 764, 765,766,768, 773, 774, 775,776,777, 778, 779, 780, 781,782, 783, 784,792,811, 813, 817, 823, 826,830, 831, 832, 833,834, 835, 836, 839.
Yunanlıları Sevenler Cemiyeti, 137.

- Z -

Zahire Nazırlığı, 107.
Zaimis, 374.
Zambia Konferansı, 680.
Zanta, 75, 88.
Zenica, 814, 842.
Zerefşan Vadisi, 266.
Zeytun, 486, 488.
Ziştovi, 68.
Ziştovi Andlaşması, 67, 68, 106.
Zivin, 635.
Ziya Paşa, 333, 334, 335.
Zorlu, Fatin Rüştü, 747.
Zürih, 747, 748, 750.
Zürih Anlaşması, 237,747, 748, 750, 761.